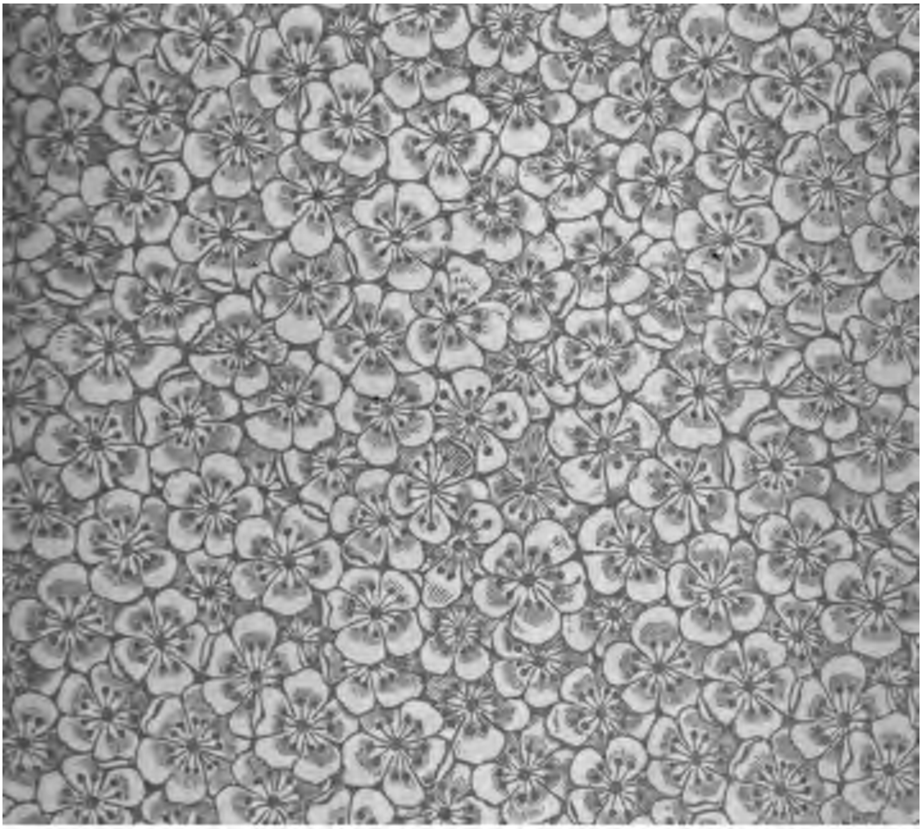

HISTORISK TIDSKRIFT

UTGIFVEN

AF

SVENSKA HISTORISKA FÖRENINGEN

GENOM

E. HILDEBRAND

TJUGOTREDJE ÅRGÅNGEN

1903

STOCKHOLM
KUNGL. BOKTRYCKERIET. P. A. NORSTEDT & SÖNER
1903

Innehåll:

Afhandlingar.

Strödda Meddelanden och Aktstycken.

Öfversikter och Granskningar.

Bilagor.

En ifrågasatt diversion mot Danmark 1676—1677.

AF

N. WIMARSON.

De tidigare krigen mellan Sverige och Danmark, ända fram under Gustaf II Adolfs regering, äga hufvudsakligen karaktären af gränsfejder. Operationsbaserna voro i alla händelser oföränderligt desamma, man kämpade på och omkring den gamla landgränsen från Göta älfs mynning till Brömsebäcken, de från Sydsverige utstrålande floddalarna voro jämte kustvägarna längs Kattegat och Östersjön de gifna frammarschlinierna.

Genom de stora krigen vid midten af 1600-talet blef detta nedärfda förhållande fullkomligt omstörtadt. Medan Danmark genom Roskildefreden förlorade sin forna position på den skandinaviska halfön, vann Sverige genom 30-åriga kriget i Pommern, Wismar och Stade nya anfallspunkter och en ny angreppsfront mot den gamle medtäflaren; och denna nyvunna ställning förstärkte Sverige genom att träda i förbindelse med nordtyska riksständer och särskildt genom upprättandet af den suveräna staten Holstein-Gottorp. Under förutsättning att Sverige höll sina pommerska och bremiska garnisoner i krigsberedskap, var hvarje danskt angrepp mot det egentliga Sverige i hög grad försvåradt, såsom särskildt erfarenheterna från Karl X Gustafs tid gåfvo vid handen.

Vid det politiska och militära äfventyr, hvaruti Sverige 1675 på Frankrikes bedrifvande kastade sig in, åsidosattes

denna grundsats. När Danmark på hösten 1675 bröt löst, var Sverige icke i stånd att parera stöten genom ett sidohugg mot jutska halfön. Röster höjdes visserligen för att man borde uppbjuda hela sin förmåga för att i främsta rummet reparera denna förseelse. Den gamle Karl Gustaf Wrangel, hjälten från Torstenssons och Karl Gustafs danska fälttåg, var den förnämste målsmannen för dessa sträfvanden; ända intill sin död (juni 1676) förfäktade han oaflåtligt den meningen, att kriget borde föras med största möjliga kraft på den tyska sidan.[1] I Sverige bestred man väl icke bestämdt riktigheten af denna uppfattning, men i konungens omgifning gjorde sig dock helt andra planer för kriget mot Danmark gällande. Man ville angripa de danska öarna eller Norge; också verkade det hjälplösa tillståndet i Pommern afskräckande.[2]

Senare, när krigets tyngdpunkt förflyttats inom Sveriges egna landamären, började man med andra ögon betrakta de idéer, Wrangel under sina sista dagar förfäktat. Synnerligen tvifvelaktigt är det redan, huruvida den gamle riksfältherrens plan under den förlamande oreda, som härskade i Sveriges hela offentliga lif, låtit sig verkställas vid den tidpunkt dess upphofsman föreställde sig; längre fram, då Sveriges oförmåga att upprätthålla förbindelserna med sina tyska provinser fullständigt trädt i dagen, var den helt enkelt otänkbar. Alla senare planer på en diversion mot jutska halfön måste under sådana förhållanden byggas på äfventyrliga och ovissa beräkningar. Att dylika planer icke desto mindre under krigets lopp framkommo och blefvo föremål för uppmärksamhet från vederbörandes sida, visar emellertid, att man i Sverige åtminstone hade blick för önskvärdheten af att måtta ett slag mot denna Danmarks ömtåliga punkt.

I augusti 1676 kapitulerade efter en långvarig inneslutning Stade, Sveriges sista plats väster om Elbe. I det ackord, som af de lüneburgska och münsterska generalerna afslöts med den svenske generalguvernören, fältmar-

---

[1] Ett angrepp söderifrån var enligt Wrangels mening det enda medlet att göra Danmark oskadligt, »welches dann», tillägger han, »in den vorigen Kriegen wohl und zu unsrer Avantage ist observiret worden». Se Wimarson, Sveriges krig i Tyskland 1675—1679. I, s. 281.

[2] Ibid.

skalken Henrik Horn, betingade sig den sistnämnde fri transport till svensk hamn med den del af Stades garnison, som var af svensk, finsk eller lifländsk nationalitet; de tyska regementena åter skulle i öfverensstämmelse med de kejserliga avokatorierna, som förbjödo tyska rikets undersåtar att tjäna Sveriges krona, upplösas. Den utlofvade transporten blef emellertid fördröjd, emedan Danmark och Brandenburg gjorde svårigheter mot densamma. Under den långa väntetiden voro de svenska trupperna inkvarterade först i Alte Land, i hertigdömet Bremen, sedan i Vierlande, i närheten af Hamburg. Horn uppehöll sig själf i nämnda stad, som redan nu var centrum för Tysklands sjöfart och handel, hade förbindelser åt alla håll samt var en mötesplats för människor af alla slag. Under Horns vistelse därstädes uppgjordes en äfventyrlig plan till åstadkommande af en diversion mot Sveriges fiender, hvilken under den närmaste tiden rätt mycket sysselsatte sinnena, och i hvilken äfven Stades förra garnison fått sig en roll tilldelad.

Hertig Georg Wilhelm af Celle, som hufvudsakligen ledt de allierades operationer i Bremen, hade väntat, att flertalet af officerarne från Stade skulle gå i hans tjänst, såsom också många af dem låtit förljuda. Denna beräkning slog emellertid fel. [1] En stor del af de tyskar, i synnerhet officerare, som i enlighet med Stades ackord måste lämna de svenska fanorna, samlade sig i stället i Hamburg kring Horn, betygande honom sin villighet att, så framt tillfälle erbjöde sig, åter inträda i Sveriges tjänst. Horn försummade ej att styrka dem i detta uppsåt, och lyckligtvis erhöll han just några dagar efter Stades kapitulation en remissa på några tusen rdr af de franska subsidierna, som satte honom i tillfälle, att under den allra första tiden kunna förnöja dem med penningar. [2]

Medan Horn vecka efter vecka uppehölls i Hamburg af svårigheterna rörande sjöpassen, uppstod, antingen hos

---

[1] Se landtrådet Bothmers bref till hertig Georg Wilhelm, Stade 22 sept. 1676 (Statsark. i Hannover: Celle Brief-Archiv, Design. 13, n:r 23).

[2] För att fortfarande kunna hålla dem samlade, begärde Horn, att Frankrike skulle gifva 1,500 à 2,000 rdr till månaden i väntpenningar. Se bref från Horn och från hans hustru, Beata Wittenberg, till svenska sändebudet i Frankrike, Carl Bonde, 7/17 aug. samt Horns bref till densamme 1 sept. (samtliga i riksark.: Gallica. Åtskill. personers bref tll Carl Bonde).

honom själf eller hos någon i hans omgifning, tanken att draga gagn af de stridskrafter, som stodo till hans förfogande eller som ytterligare kunde anskaffas. Redan den 1 september[1] skref Horn till Bonde, att det icke vore svårt att i Hamburg och trakten däromkring värfva soldater och sedan med dem öfverrumpla en eller annan fästning i Holstein, som vore mycket illa försedt med trupper. Staden Hamburg skulle med säkerhet ej lägga hinder i vägen, äfven om den icke kunde förmås att direkt medverka. Lyckades planen, skulle det skaffa danska regeringen mycket att tänka på. För att erhålla penningar ville Horn närmast vända sig till hertigen af Holstein-Gottorp, som skulle skörda största gagnet af företaget i fråga; men skulle det blifva något allvar af, behöfdes, menade han, tillika understöd af Frankrike.[2]

Innan saken hunnit utveckla sig vidare, blef de svenska truppernas transport till hemlandet satt i verkställighet, och Horn lämnade Hamburg; men efter fältmarskalkens afresa fullföljdes planen af öfverste Jochim von Sydow,[3] en af de officerare som tillhört Horns omgifning i Hamburg och f. d. chef för det vid Stades kapitulation upplösta Holstein-Eutinska dragonregementet. I slutet af november 1676 skrifver Sydow till Bonde,[4] att han alltjämt stode i förbindelse med en mängd såväl officerare som menige, hvilka vore benägna att gå i svensk tjänst, och kort därpå framlade han för Bonde, med begäran om dennes förord hos franska regeringen, ett djärft projekt.[5] Hade han 200,000 rdr, skulle han inom en månad kunna värfva 3- à 4,000 ryttare och dragoner, ty han vore dagligen öfverlupen med folk, som önskade taga värfning. Själf omgaf han sig med stor hemlighetsfullhet; när sådant passade, lät han förstå, att han handlade för Lüneburgarnes räkning. Komme han blott väl i gång med sin värfning, skulle, försäkrade han,

[1] Vid enkel datering afses här öfverallt gamla stilen.
[2] Horns bref till Bonde af 1 sept. Hertigens namn i det förstnämnda af dessa bref är skrifvet med chiffer och ej dechiffreradt, men såsom af det följande framgår, föreligger ingen fara för misstag.
[3] Själf skrifver han sig »Sijdo», men tillhör utan tvifvel den vidtutgrenade släkten v. Sydow, hvars namn förekommer i flera skiftande former (jfr Örnberg i Svensk Slägtkalender, 2. årg., Sthlm 1885, s. 49).
[4] 24 nov. (riksark., Gallica, Åtskilliga personers bref till Carl Bonde).
[5] Sydow till Bonde 4, 11, 15 dec. 1676.

intet kunna hindra densamma. De allierade hade föga folk på platsen. Brandenburgarne låge spridda rundt omkring, de kejserlige hade gått till Schlesien, lüneburgarne tvistade med sina bundsförvanter om kvarteren; under alla förhållanden kunde han i tysthet samla 600 man och med dem kasta öfver ända det danska kavalleriregemente, som låg i närheten af Hamburg; han stode redan i förbindelse med en del af dess officerare. På detta sätt skulle till att börja med de allierades värfningar i dessa goda värfningskvarter förhindras, och om fienderna ändtligen skulle börja samla sig, skulle han alltid se till att han hade vägen öppen att förena sig med Königsmarck, för hvilken en dylik förstärkning skulle vara välkommen. Äfven trodde Sydow, att generallöjtnant Dellwig, som tidigare varit i Sveriges tjänst samt nu var kommendant i Hamburg och efter öfverstens mening ännu god svensk, skulle kunna förmås att samarbeta med honom; man kunde i sådant fall anförtro Dellwig befälet öfver några tusen man.

Ludvig XIV:s bistånd var förutsättningen för det hela. Men sådant erbjöd sig också på närmare håll. Sverige och Frankrike voro i Nordtyskland icke alldeles utan vänner, om dessa än för tillfället, undertryckta och modlösa, icke vågade öppet visa sina sympatier. I Hamburg hade Sydow kommit i beröring med hertig Kristian Ludvig af Mecklenburg-Schwerin, den katolske konvertiten, som genom mångårig vistelse i Frankrikes hufvudstad blifvit fransman till åskådningssätt och intressen. Hertigens land var nu till större delen besatt af de allierade, men det hade dock alltid sin betydelse, på hvilkens sida Danmarks närmaste granne i Tyskland ställde sig.

Vi skola senare återkomma till öfverste Sydows förbindelser med hertig Kristian Ludvig. Dessförinnan torde det emellertid vara lämpligt att ägna någon uppmärksamhet åt ett annat mot Danmarks fastlandsbesittningar riktadt anslag, som framkom ungefär samtidigt med Sydows plan och har mycket gemensamt med denna, utan att vi dock kunna påvisa något ursprungligt sammanhang dem emellan.

I midten af december 1676 afsände de brandenburgska sändebuden i Köpenhamn, bröderna Brandt, till Berlin ett i hög grad uppseendeväckande meddelande. I slaget vid Lund hade

den bekante danske partigängaren öfverstelöjtnant Schwanwedel ertappat en kaross, tillhörig en svensk statssekreterare, nedskjutit denne samt tagit en i hans följe varande kopist till fånga. Hos den senare hade anträffats några bref från de svenska diplomaterna Eberhard v. Graffenthal och D. S. Kleihe, hvilka försatt den danska regeringen i oro.[1] I sina bref från London (af 26 och 29 sept. samt 3 okt. 1676) gör Graffenthal Kleihe följande hemliga meddelanden, om hvilka den senare ville (i de uppfångade brefven af 10 och 14 okt.) underrätta konung Karl XI. Graffenthal hade, berättar han, i London sammanträffat med hertigens af Holstein-Gottorp fullmäktige i England, en viss Ülcken, och för denne hade han i största förtrolighet uppenbarat en plan, genom hvilken hertigen skulle kunna återvinna sitt förlorade land. Graffenthal stode nämligen i förbindelse med en viss icke namngifven »seigneur»,[2] och denne hade erbjudit sig att, om hertigen af Holstein-Gottorp lämnade nödiga penningemedel, på Irland i hemlighet värfva icke mindre än 6- à 8,000 man utmärkta trupper; ville sedan Frankrike gifva 3- à 4,000 man infanteri därtill samt några krigsfartyg till eskort, skulle han med denna sålunda sammanbragta styrka återinsätta hertigen i hans besittningar. Graffenthal hyste därjämte något hopp om att biskopen af Münster, som under våren och sommaren varit på god väg att öfvergå till Sveriges och Frankrikes sida,[3] skulle kunna förmås att medverka.

Hvilken grad af allvar och verklighet bör man nu tillmäta denna plan, detta löfte att stampa fram legioner ur jorden? Förefaller icke hela projektet så äfventyrligt, att man vid första påseendet känner sig hågad att betrakta

---

[1] Bröderna Brandt till kurfursten 12 dec. 1676 med bifogade kopior af de uppfångade brefven (Geh. Staats archiv, Berlin, Repositur 63, 11 f.: skrifvelsen numera utan bilagorna, refererad, i Urkunden u. Aktenstücke zur Gesch. des Kurf. Friedr. Wilh. von Brandenburg, bd 18, s. 280, 281). Originalen till nämnda bilagor hafva, trots efterforskningar i danska riksarkivet, ej kunnat återfinnas.

[2] »Muss etwa ein Englischer, Schottischer oder Irländischer Milord sein» lyder en i Berlin gjord marganteckning å kopian af Graffenthals bref till Kleihe af 3 okt.

[3] Om biskopens politik vid nämnda tidpunkt jfr Ribbeck, Die auswärtige Politik Christoph Bernhards von Galen 1665 bis 1678 (Zeitschr. f. Geschichte u. Alterthumskunde . . . Westfalens, bd 52), s. 70—76. I underhandlingarna med biskopen hade Graffenthal själf haft en betydande andel.

alltsammans som en mystifikation, en dikt, som skickligt spelats öfver i fiendernas händer i afsikt att skrämma dem och förmå dem att splittra sina krafter? En sådan förklaring skulle ej stämma illa öfverens med den kännedom vi i öfrigt äga om planens upphofsman. Graffenthal, eljest ämbetsman i svenska regeringen i Bremen, var en af dessa tillfällighetsdiplomater, som lämpa sig för att brukas efter behof än i officiella, än i icke officiella uppdrag; han synes ha haft i sig något af dessa politiska äfventyrare, som spela en roll i upprörda tider. Outtröttligt verksam och mångsidigt användbar, träffas Graffenthal under krigsåren i Karl XI:s tid omväxlande såsom officiell resident och hemlig uppviglare i Hamburg; än leder han för Sveriges och Frankrikes räkning sekreta underhandlingar med den opålitlige biskopen af Münster, än sändes han i speciella beskickningar till London och Paris, än dyker han upp såsom förklädd kunskapare i Polen och Littauen, alltid mångfrestande, outtömlig på idéer, men föga pålitlig eller nogräknad och af många illa ansedd.[1]

Var då Graffenthals projekt till diversionen mot Holstein blott och bart en dikt eller kanske en löst utkastad tanke, en efemer frukt af hans vanliga förslagsrikedom? Visst är i alla händelser, att Sveriges fiender uppfattade det såsom något vida allvarligare samt togo sina mått och steg därefter.

Danska regeringen ansåg sig ha så mycket mera skäl att frukta en verklig fara, som den enskildt, »von guter Hand», erhöll bekräftelse på antydningarna i de uppsnappade brefven. Det uppgafs såsom visst, att hertigen af Holstein-Gottorp omfattade den Graffenthalska planen samt redan anskaffat 200,000 rdr till de irländska värfningarna.[2] Samtidigt inlupo ytterligare, anonyma meddelanden, hvilka syn-

---

[1] Den franske militärattachén i Pommern, grefve Rébénac, karakteriserar Graffenthal på följande sätt: »c'est vn homme assez aisé et de bon accord, mais fort pesant et fort lourd, qui conuiendra de tout sans qv'on doive conter sur ce qv'il fasse les mesures raports auxquels vous croires qu'il se sera engagé». R. till Pomponne 23 sept. 1677 (Archives du ministère des affaires étrangéres, Paris: Suède suppl., n:r 55).

[2] Bröderna Brandts bref af 12 dec. Kristian V:s instruktion för stallmästaren A. W. Haxthausen, som i dec. 1676 afgick i en beskickning till Berlin, dat. 11 dec. (Geheime-Estatsregistraturet i riksark. i Köpenhamn).

tes gifva vid handen, att hertigen af Mecklenburg-Schwerin förehade liknande stämplingar som Kristian Albrecht.[1]

Sedan länge hade de allierade haft sin uppmärksamhet riktad på staden Hamburg såsom den egentliga härden för dessa och liknande planer. På hösten 1675 hade Hamburgs myndigheter efter ett långvarigt motstånd nödgats gifva vika för kejsarens och hans bundsförvanters påtryckningar samt aflägsna de svenska och franska residenterna från staden.[2] Senare hade Sveriges och Frankrikes vänner i Hamburg och dess omnejd sin samlingsplats dels hos den förre franske residenten Bidals fru, som efter sin mans afresa stannade kvar i Hamburg och därifrån förde en vidlyftig diplomatisk brefväxling för Frankrikes räkning, dels hos fältmarskalken Henrik Horns maka, grefvinnan Beata Wittenberg, som efter Graffenthals utvisning tog sitt uppehåll i Hamburg för att ersätta denne såsom ett slags politisk agent och korrespondent.[3] Sedan den sistnämnda på hösten 1676 i sin mans sällskap lämnat Hamburg, togo svenskarne därstädes sitt högkvarter hos grefve Konrad Kristoffer Königsmarcks änka, Maria Christina Wrangel, som likaledes slagit sig ned i Hamburg. I änkegrefvinnan Königsmarcks hus umgingos flitigt både hertig Kristian Ludvig af Mecklenburg-Schwerin, som sedan hösten 1676 vistades i Hamburg, och Kristian Albrecht af Holstein-Gottorp, hvilken, sedan danskarne ockuperat hans land, höll sitt hof i den gästfria hansestaden.[4] Också den förre franske ambassadören i Köpenhamn, M. Terlon, stannade på hemresan till Frankrike någon tid i Hamburg och uppgifves ha tagit del i sammankomsterna hos grefvinnan Königsmarck.[5] Då dessa förhållanden icke voro de allierade obekanta, måste

---

[1] Kristian V till danska sändebudet i England, Marcus Gjöe, 12 dec. 1676 (Geh.-Estatsregistr.).

[2] Graffenthals bref till K. M:t sommaren och hösten 1675 (riksark.: Germanica, D. II.)

[3] Hon stod i liflig brefväxling med flera svenska diplomater i utlandet, särskildt med envoyén Bonde i Paris och residenten Leijonberg i London, såsom af dessas beskickningsarkiv framgår.

[4] Jfr brandenburgske residenten Otto v. Guericke's bref i Geh. Staatsarchiv i Berlin, Repositur 8, n:r 87 b (påskr.: »Wegen der Gräffin von Königsmarck verdächtigen Correspondentz . . . .»).

[5] Jfr Lettres inédites des Feuquiéres, IV, s. 58 och 73, Müsebeck, Die Feldzüge des grossen Kurfürsten in Pommern 1675—1677, s. 92, 93, samt nedan.

de senast erhållna upplysningarna, huru obestämda de än voro, göra ett så mycket starkare intryck.

Den danske konungens första omsorg blef att söka om möjligt förekomma det hotande angreppet, så att detta aldrig blefve satt i verket. Han befallde ofördröjligen sitt sändebud i London, Marcus Gjöe, att lägga sig vinn om, »dass dergleichen höchstpræjudicirlichen Vorhaben in Zeiten vorgebawet werde», samt att fördenskull hos engelska regeringen påyrka ett strängt förbud mot de planerade värfningarna.[1]

För den händelse dessa diplomatiska bemödanden skulle blifva utan frukt, var det emellertid af icke mindre vikt att i tid göra sig beredd på att möta fienden på platsen. Därför vidtogos tillika utan uppskof omfattande åtgärder till skyddande af hertigdömena och de danska ställningarna i Mecklenburg. Då ingen generalsperson fanns i dessa distrikt, ditsändes strax på nyåret generalmajor Hans Walter för att leda försvaret. Enär faran i främsta rummet syntes hota från Nordsjösidan, skulle Walter taga sitt högkvarter i Rendsborg eller Itzehoe, en pålitlig officer skulle stationeras i Brunsbüttel, och några kompanier infanteri, som från Holstein voro på väg norrut, kontramanderades för att förstärka Glückstadts garnison. Men äfven åt den mecklenburgska sidan skulle Walter hafva sin uppmärksamhet riktad. Han skulle besätta Bützow, där emellertid danskarne senare skulle aflösas af brandenburgarne. För att kunna kraftigt och snabbt agera, hvarhelst det blefve af nöden, skulle han i Glückstadt upprätta ett fältartilleri och en »corps volant». General Baudissin, som var guvernör i Oldenburg, betroddes med öfverkommandot och inspektionen öfver alla fästningar och trupper i Sleswig, Holstein och angränsande land.[2] Tillika skyndade man sig att begära bundsförvanternas hjälp; kurfursten af Brandenburg, som med Danmark delade de mecklenburgska kvarteren, anmodades att därstädes träffa nödiga anstalter till motvärn.[3] Allteftersom nya under-

[1] Kristian V till Marcus Gjöe 12 och 16 dec. 1676 (Geh.-Estatsregistratur, Köpenhamn).

[2] Instruktion för generalmajoren Hans Walter 6 jan. 1677, Kristian V till Walter 19, fullmakt för Baudissin 20 jan. (Krigskollegiets Expeditioner: riksark. i Köpenhamn).

[3] Kristian V till sändebudet i Wien Liliencron 9 jan. 1677 (Geh.-Estatsregistr., Köpenhamn). Instruktionen för Haxthausen.

rättelser inlupo om de anslag som förehades, skärptes den danska regeringens försiktighetsmått. I slutet af januari erhöll Walter speciell order att hålla uppsikt med att hertigen af Mecklenburg-Schwerin icke i hemlighet värfvade några trupper samt befalldes »die von ihm samlende Kriegsleute über ein Hauffen werffen lassen», äfvensom att icke tillåta, »dass von Christian Albrecht zu Schleswig-Holstein ein Soldat angenommen oder geworben werde, sondern solches alsobald zu zertrennen und zu verhindern». Med särskild hänsyn till de planer, som smiddes mot Wismar, skulle Walter därstädes upprätta ett kompani ryttare, »so parat sey die umbliegende Gegende u. Strassen zu battiren, die Ordinance zu versehen und wass sonst in der Nähe da passiret zu observiren».[1]

Dessa befallningar voro förmodligen föranledda af mer eller mindre bestämda rykten från Hamburg om hvad som där förehades. I början af året trodde man sig i Köpenhamn veta, att hertigen af Mecklenburg-Schwerin tagit i sin tjänst den ryktbare partigängaren Johann Ernst Wiesel, mera känd under namnet Mausemarten och ända till Demmins kapitulation på hösten 1676 ryttmästare i svenska armén i Pommern, samt att denne i hemlighet drefve värfningar för hertigens räkning.[2] Kurfursten af Brandenburg delade den danska regeringens omsorger. Fältmarskalken Derfflinger erhöll order att samarbeta med Walter och hålla ett vakande öga på Wismar.[3]

Under tiden hade Marcus Gjöe i London energiskt gripit sig an med uppspårandet af de farliga anslag, som förmodades vara å bane. Hans misstankar riktades snart mot en viss du Cros, en fransman af mycket tvifvelaktigt rykte,[4] som för närvarande sökte sin lycka i England.[5] Under våren och sommaren hade du Cros i engelska regeringens

[1] Kristian V till Walter 24 jan. (2 olika skrifvelser).

[2] Kristian V till danske ministern i Wien Lilieneron 9 jan. 1677 (Geh.-Estatsregistr., Köpenhamn).

[3] Müsebeck, s. 93.

[4] Man jämföre den franske diplomaten Terlons uttalanden om du Cros i Lettres inédites des Feuquières, III, s. 442, samt brandenburgska sändebudets i London, Otto v. Schwerin d. y., bref till kurfurst Friedrich Wilhelm 30 jan./9 febr. 1677 (hos L. v. Orlich, Briefe aus England über die Zeit von 1674 bis 1678. Berlin 1837).

[5] Om du Cros' lefnadsöden se H. Bresslau i Historisches Taschenbuch 1885, s. 197 ff.

uppdrag besökt Danmark och Sverige; på såväl ut- som återresan hade han dröjt i Hamburg, där hertigen af Holstein-Gottorp då vistades, samt hade i Köpenhamn uppträdt såsom ett slags mellanhand mellan denne och Danmark.[1] Misstankarna mot du Cros pekade i sin ordning hän på en irländsk adelsman vid namn Clair, hvilken såsom stående i liflig förbindelse med den förre, kunde antagas vara den, som åtagit sig de omskrifna värfningarna.

De gjorda upptäckterna ansåg Gjöe vara af beskaffenhet att skingra de svåraste farhågorna, ty du Cros' och Clairs personligheter — den senare tyckes i likhet med den förre ha varit en äfventyrare af det vanliga slaget — syntes honom närmast gifva vid handen, att det hela gick ut på att bedraga och plundra hertigen af Holstein-Gottorp.[2] Härmed ansåg sig dock Gjöe ej kunna vara tryggad, utan ingaf till engelska regeringen ett memorial, hvari han med stöd af de uppfångade skrifvelserna begärde, att ett officiellt förbud skulle utfärdas mot de tilltänkta värfningarna och en undersökning inledas mot du Cros, hvilken utpekades såsom deras upphofsman. Sålunda seende sig föremål för misstankar ändrade denne plötsligt taktik. Med öfvergifvande af den hemlighetsfullhet, hvari han förut insvept sig, inlät han sig med Gjöe — till dennes stora öfverraskning — öppet i samtal om de interciperade brefven; han förklarade, att dessa intet hade att betyda, då hertigen frånsagt sig allt deltagande i planen, samt bedyrade sin tillgifvenhet för Danmark; för att undanrödja alla tvifvel rörande denna ville han för ministern uppenbara ett anslag, som vore vida farligare än det i de nämnda brefven berörda, nämligen att en irländsk adelsman erbjudit sig att värfva 10,000 man till Sveriges och Frankrikes tjänst.[3]

Gjöe var visserligen böjd för att sätta tro till du Cros' bekännelse, åtminstone hvad första delen af densamma beträffade; men att slå sig till ro därmed ansåg han dock ej

[1] Jfr Bresslau i Hist. Taschenbuch 1885, s. 204, 205, Lettres inédites des Fenquières. III och IV, flerstädes. Marcus Gjöe till Kristian V 9 och 19 jan. 1677 (riksark. i Köpenhamn: England, B).

[2] Gjöe till konungen af Danmark 9 jan. 1677.

[3] Gjöes memorial samt hans »Remarqves sur les discours que le Sieur de Cros a tenu au sujet de ces trois lettres que l'Envoyé Extraord:re de Dannemarq a delivrées a Mons:r le Secret. Williamson», båda i (odaterade) afskrifter bifogade Gjöes bref till Kristian V af 19 jan. 1677.

rådligt, utan fortsatte sina undersökningar. Från den engelska regeringens sida erhöll han härvid föga understöd; denna stod med sina sympatier oförtäckt på Frankrikes och Sveriges sida, med dess goda minne pågingo oafbrutet truppvärfningar för Frankrikes räkning.[1] Gjöes klagomål sökte konung Karl slå bort och förklarade alltsammans vara en intrig af de allierades ministrar i syfte att främja den i England pågående agitationen mot Frankrike och Sverige. Det vore ju otänkbart, förehöll han Gjöe, att 10 skepp och 6,000 man honom ovetande skulle kunna samlas i hans hamnar. Och till den svenske residenten, Joh. Leijonberg, yttrade han, att om något låge bakom detta tal, det ej vore annat än ett löst projekt för att förtjäna penningar. Leijonberg stämplade offentligen vid hofvet hela historien såsom en lögn. »Såsom sielfua sujetten ähr, så ähr och circumstantien beskaffadt», yttrade han till konungen; »saisonen och konungenz af Danmarkz camperade läger synez intet wehla tilstå någon att spassera eller ressa medh någon carosse dheremellan (ɔ: mellan Landskrona och Malmö) före batalljen, och effter batalljenz förlopp gjorde kongen af Danmark medh alle dhe sinne, som öfrige woro, dhen hast att komma till Landzcrona, att han förgadt dhedh effter sigh, som af bättre wärde war ähn een toom carosse».[2]

Den danske gesandten lät sig emellertid af Leijonbergs hån icke störas i sina bemödanden att gå till botten med saken. Dessa kröntes också med den framgång, att Gjöe redan den 23 jan. kunde till sitt hof inberätta, det han »ved en uopladelig omhue er kommen i fuldkommen och sicher erfaring om den ganske plots beskaffenhed, stiffteren och undertageren, och at alting er kommen til intet». Närmare utlåter han sig på följande sätt. »Det har sig dermed saaledess, at effter min fyrste och egen gidzning, exprimeret i min allerunderdanigste relation aff den 2:den hujus, de Cros er stiffteren och mylord Clair undertageren: den sidste har ey vildt antage den hannem i saa fald opdragne commission, den anden har ey kunt reussere i dess forehaffuende onde intention imod Ederss Kongl. Maytt.»

[1] Bland de engelska statsmän, som gingo Frankrikes ärenden, framhåller Gjöe i främsta rummet hertigen af Lauderdale och statssekreteraren Williamson.

[2] Leijonberg till K. M:t 16 och 22 jan. 1677 (riksark.: Anglica).

Ett så snabbt och fullständigt resultat af Gjöes efterforskningar hade blifvit möjligt därigenom att han lyckats förmå Clair att afgifva en uttömmande berättelse om sina förbindelser med Danmarks fiender. Enligt Gjöes framställning (i brefvet af den 23 jan.) var denna af följande innehåll. På hösten 1676 hade du Cros upprepade gånger talat med Clair om en eventuell diversion mot Danmark samt genom utsikt till ära och förvärf sökt förmå honom att åtaga sig planens utförande. Du Cros hade äfven fört honom samman med den svenske öfversten Wachtmeister, och dessa båda hade slutligen förelagt honom ett utkast till en formlig kapitulation, som innehöll de närmare detaljerna samt tillika tillförsäkrade honom rikliga och kontanta värfningspenningar. Clair hade mottagit utkastet för att tänka på saken och närmare undersöka dess utförbarhet. Den engelska regeringens medgifvande hade ej varit svårt att vinna. Clair intalade konung Karl, att det vore fråga om en truppvärfning för Frankrike; han föreställde honom tillika, att förslaget innebure en möjlighet till utkomst och bärgning för en stor mängd irländare af god familj, som för sin trohet mot konungens sak af Cromwell beröfvats sin egendom, hvilken konungen på grund af partiförhållandena efter restaurationen ej varit i stånd att återförskaffa dem. För skäl af båda dessa slag var Karl II alltid mycket tillgänglig. Clair tillade, att han för öfrigt skulle fäst föga afseende vid en kunglig proklamation, sådan som Gjöe velat utverka; krigsfolk kunde mycket väl samlas och inskeppas i småhamnarna, ty kronans ämbetsmän inskränkte sin uppmärksamhet till de stora handelsplatserna. Emellertid hade han funnit saken misstänkt, i det du Cros och Wachtmeister, då det blef tal om den utlofvade betalningen, hänvisat honom till det blifvande bytet i de danska provinserna; efter något betänkande hade han så återställt kapitulationsutkastet, hvarmed frågan förfallit.[1] Hans afsikt vore nu i stället att erbjuda sin arm åt spanska kronan, som han förut tjänat.

Hvilken grad af trovärdighet bör man nu tillmäta du Cros' och Clairs afslöjanden inför Gjöe? Personernas i fråga

---

[1] Clair tillade det något egendomliga skälet, att han dragit i betänkande att inlåta sig på ett fälttågs mödor under ett så nordligt luftstreck, sedan han tillbragt sin mesta tid i Katalonien och Portugal.

kvalitet kan icke utan vidare anses borga för densamma. Kan ett ja från deras sida anses uppväga Leijonbergs nej? — konung Karl II:s auktoritet kunna vi lämna utom räkningen. I detta fall måste vi erkänna, att så är förhållandet, alldenstund saken till fullo bevisas af aktstycken bland Graffenthals korrespondens i Stockholm. Det är nämligen tydligt, att det är just den i London uppgjorda diversionsplanen mot Danmark som afses, då Graffenthal i ett bref till K. M:t af 12 nov. 1676 från London talar om »eine gewisse importante affaire», som kvarhölle honom därstädes; och när han i samma bref omnämner, att han tillskrifvit presidenten Kleihe om saken, så syftar han utan tvifvel på intet annat än just de meddelanden, som, efter att ha passerat Kleihes händer, under förvirringen i slaget vid Lund uppsnappades af danskarne. Det gifves emellertid intet bevis för att Leijonberg varit invigd i planen;[1] och i själfva verket finnes ingenting som hindrar, att han kan ha talat fullt uppriktigt, då han bestred sanningsenligheten eller till och med möjligheten af Gjöes påståenden. De bröderna Brandt först tillhandakomna detaljerna rörande de viktiga brefvens uppfångande voro visserligen så till vida oriktiga, att uppgiften om den svenske statssekreterarens — Örnstedts eller Hoghusens — nedgörande befanns vara förhastad. Men i öfrigt hafva vi alldeles intet skäl att betvifla Schwanwedels af Leijonberg bestridda kupp; åtminstone visa sig de upplysningar, densamma förskaffade danska regeringen om de hemliga stämplingarna i England, i allt väsentligt riktiga.[2]

Under blockaden af Stade hade den svenske öfversten Axel Wachtmeister vid Schwingeskansens stormning blifvit tillfångatagen af de allierade. Mot hedersord frigifven, återvände Wachtmeister på hösten 1676 öfver London till

[1] När Droysen (Der Staat des grossen Kurfürsten, 2. uppl., bd III. s. 377) talar om förbindelsen mellan hertigen af Holstein-Gottorp och den svenske residenten i London, syftar han utan tvifvel på Graffenthal och icke på Leijonberg.

[2] På hvilken punkt af slaget händelsen passerat, uppgifves icke; utan tvifvel skedde det likväl i sammanhang med borttagandet af marquis de Fenquières' bagage, då Johan Gyllenstierna och det svenska kansliet, sedan svenskarnes center och vänstra flygel vid middagstiden drifvits tillbaka, gjorde den franske ambassadören sällskap på flykten till Malmö. Jensen, Den skaanske Krig, s. 201 (Köpenhamn 1900); Carlson, II, s. 517.

Sverige. Vid detta tillfälle anförtroddes honom af Graffenthal en promemoria i 33 punkter till svenska regeringen, daterad 12 nov. 1676, hvilken innehåller just de tankar rörande värfningen, transporten och öfverfallet på Holstein, som han samtidigt framlade i brefven till Kleihe. Blott några detaljer äro tillagda, hvilka ställa saken klarare. Medlen för det tilltänkta förslaget skulle anskaffas af Frankrike antingen såsom ett extraordinarie bidrag eller i annat fall såsom förskott på 1677 års subsidier. För den långa sjövägens skull kunde hästar svårligen medtagas, och därför borde, under afvaktan på landstigningen, rytteri hemligen värfvas i Holstein och Hamburg, till hvilka värfningar hertigen af Holstein-Gottorp lämpligen borde förskjuta medel. Med den kontingent Frankrike borde lämna, skulle hela styrkan uppgå till 10- à 12,000 man. Artilleri och ammunition skulle dels medföras från Frankrike, dels hemligen anskaffas i Hamburg. Slutligen föreslog Graffenthal, att han själf skulle i tysthet begifva sig till franska hofvet för att bringa saken till önskadt slut.

Graffenthal beledsagar sin promemoria med ett fullständigt utkast till »Conditiones worauff ein gewisser Cavalier erbohtig 6,000 mann . . . zu werben». Villkoren äro följande. Personen i fråga åtager sig att uppsätta och årligen rekrytera en styrka af 5,500 knektar, fördelade på 5 regementen, samt 500 man utrustade som ryttare — hästar skulle anskaffas å landstigningsorten — alla 6,000 med fullständig beväpning och beklädnad samt öfriga persedlar; och förbinder han sig att landsätta dem på den plats, som sedermera bestämmes. Till ersättning betingar han sig en värfningspenning af 24 rdr för hvarje man eller sammanlagdt 144,000 rdr. Häraf skulle hälften, likväl mot en betryggande borgen, erläggas vid kontraktets afslutande. Dessutom förbehåller sig den omtalade personen chefskapet för två regementen samt beställning som generallöjtnant vid armén.

Det är påtagligt, att vi här hafva framför oss detaljerna af den plan, Gjöe kommit på spåren. Den »kavaljer», om hvilken här är fråga, är uppenbarligen ingen annan än Clair, fastän Graffenthal på grund af posternas osäkerhet noggrant undviker att utsätta några namn. Att Graffenthal i London trädt i direkt beröring med såväl du Cros som

Clair, kan väl i alla händelser tagas för afgjordt, om än dessa icke nämnde honom i sina samtal med den danske ministern, hvilken näppeligen någonsin synes ha haft aning om Graffenthals vistelse i England. För öfrigt tystnar snart talet om den du Cros'ska »komplotten», såsom danskarne benämna diversionsplanen. Gjöe kom icke att sträcka sina undersökningar längre, än ofvan antydts. För statssekreteraren Williamson hade han visserligen uttalat hotelser om att anlägga sak mot du Cros samt att begära en sträng undersökning, hvartill Williamson icke ansåg sig kunna bestrida honom rätten, då han måste erkänna, att du Cros åtminstone »pro tempore» vore att betrakta som engelsk undersåte.[1] Någon undersökning kom emellertid icke till stånd. Kort efter det saken blifvit bekant, företedde du Cros, måhända just för att trygga sig mot efterräkningar, formligt kreditiv såsom hertiglig holstein-gottorpsk extraordinarie envoyé vid engelska hofvet, blef såsom sådan i slutet af februari af konungen mottagen i offentlig audiens och tog sitt inträde i den diplomatiska kåren.[2] Och när konung Kristian trodde sig ha erhållit nöjaktig säkerhet för att hans gottorpske svåger afstått från tanken på fullföljandet af de upptäckta anslagen, befallde han Gjöe inställa alla vidare åtgärder, i fall dessa, såsom vore att vänta, skulle bereda den brittiske monarken, med hvilken han ogärna ville stöta sig, personliga obehag.[3] Gjöe hade så mycket mindre något däremot att invända, som Clair i slutet af februari verkligen afreste till Madrid.[4]

---

[1] Gjöe till konungen af Danmark 30 jan. 1677.

[2] Otto v. Schwerin d. y. till kurfursten af Brandenburg från London 20 febr./2 mars, 27 febr./9 mars 1677 (Geh. Staatsarchiv i Berlin; ej hos v. Orlich) Bresslau a. a., s. 205.

[3] Kristian V till Gjöe 17 febr. (Geh.-Estatsregistr., Köpenhamn). Efter Clairs uttalanden till Gjöe var en närmare undersökning knappast tänkbar utan att den engelske konungens person däruti blefve inblandad. Williamson bestred visserligen alltjämt, att konung Karl ägde vetskap om planen, men blef enligt Gjöes utsago (till Kristian V 30 jan.) »heel surprineret», då denne förelade honom Clairs berättelse, nöjaktigt bevittnad.

Det är förmodligen det plötsliga afbrytandet af undersökningarna som vållat att saken blifvit så föga beaktad. Däraf torde också förklaras, att F. Hirsch i sin studie »Brandenburg und England 1674—1679» (progr. fr. Königstädt. Realgymnas. i Berlin 1898, 1899) icke omnämner ifrågavarande stämplingar, ehuru Schwerins relationer från London innehålla ett och annat därom och frågan äfven uppmärksammats af v. Orlich.

[4] Gjöe till Kristian V den 27 febr., med bilagdt afskedsbref från Clair.

Under tiden hade danska regeringen varit oaflåtligt verksam för att komma hertigens af Mecklenburg-Schwerin förmodade stämplingar på spåren. Detta lyckades dock ej i samma grad som med den du Cros'ska planen; spaningarna gåfvo till att börja med föga resultat.[1] I slutet af januari kunde visserligen den danske residenten i Hamburg, Georg Lincker, inberätta till sitt hof, att den svenske diplomaten Esaias Pufendorf hemligen uppehölle sig därstädes — Pufendorf hade vistats i Hamburg sedan 16 december[2] — och jämte honom också en viss öfverste Sydow, som förut tillhört Stades garnison samt vore mycket väl sedd af den gottorpske hertigen.[3] Om Mansemarten och hans förehafvanden förnams emellertid tills vidare intet.[4]

Följden af de erhållna upplysningarna blef en kunglig order till generalmajor Walter, att kommendanter och vakthafvande officerare skulle hålla den strängaste uppsikt med främlingar och resande.[5] Ändtligen lönades också danskarnes ansträngningar i detta hänseende med framgång, i det de i midten af februari lyckades mellan Hamburg och Lybeck uppsnappa en i hertigens af Mecklenburg tjänst anställd fransman vid namn de Luis,[6] hvilken vid närmare undersökning befanns vara stadd på resa till Pommern i ärende till den svenske öfverbefälhafvaren därstädes, grefve Königsmarck.[7]

Det ser ut, som de Luis blifvit förrådd åt danskarne af en viss grefve Efferen, hvilken troddes tillhöra hertig Kristian Ludvigs omgifning i Hamburg.[8] Efter hvad den fångne fransmannens papper gåfvo vid handen, tycktes hertigens planer gå ut på att genom ett handstreck intaga Glückstadt eller,

[1] Danske residentens i Hamburg bref för större delen af jan. 1677 innehålla intet af vikt.

[2] Es. Pufendorf till K. M:t 28 jan. 1677 (riksark.: Germanica A. III).

[3] Lincker från Hamburg 26 jan. 1677, förmodligen till kanslirådet Konrad Bierman (riksark. i Köpenhamn: Resident Linckers Relationes auss Hamburg, Zelle und Berlin de Anno 1677).

[4] Under en stor del af febr. och mars månader var Lincker frånvarande på en beskickning till Celle, Osnabrück och Hannover.

[5] Riksark. i Köpenhamn: Krigskoll. Exped. 6 febr.

[6] Namnet skrifves äfven [de] Louis, de Lus, Delus.

[7] Bland de Luis' papper påträffades bl. a. handbref från hertig Kristian Ludvig till såväl Königsmarck som konung Karl XI (afskrifter af dessa i Geh. Staatsarch., Berlin: Repos. 63, n:r 32).

[8] Enligt de anförda Berlinerakterna. Efter dessa skrifver Müsebeck (s. 93) felaktigt Essen i stället för Efferen.

såsom senare påtänktes, Wismar, hvars läge var för honom mera passande, och där han hade hemliga förbindelser. Sedan sålunda en fast stödjepunkt vunnits, skulle Holstein och halfön sättas under kontribution samt en större truppstyrka i hast bringas på benen. Äfven häntyddes på värfningar, som hemligen vore i verket under ledning af grefve Efferen, Mausemarten, de Luis själf samt en viss major eller kapten Halle; på detta sätt skulle, synes det, ett regemente dragoner vara till reds till den tidpunkt, då man skulle bryta löst.[1]

Allt detta var emellertid till stor del rena konjekturer, och det gällde nu att af den fångne de Luis erhålla bekräftelsen och de närmare detaljerna. Detta lyckades emellertid icke. Det vidlyftiga förhöret med de Luis gaf så godt som intet utbyte.[2] Fången sökte bagatellisera hela saken och ställde sig i öfrigt nästan alldeles okunnig om planen i fråga. Med Frankrike, förklarade han, hade han inga förbindelser; han hade på öfver fyra år ej besökt detta land. Han hade trädt i hertigens tjänst i London och först föregående höst med honom kommit öfver till Hamburg. Visserligen hade han i sin herres ärenden besökt hofven i Hannover, Celle och Osnabrück, men detta hade varit blott och bart artighetsvisiter. Likaledes hade han nyligen gjort en resa till England — af lika oskyldig karakter. Han erkände visserligen, att syftet med hans nu så plötsligt afbrutna resa varit att anknyta förbindelser med Königsmarck, och att hertigen bakom denna manöver dolde en beräkning att blifva hulpen ur sin närvarande tryckta ställning. Mera kunde ej fås ur den hale fransmannen. Han nekade helt och hållet att äga kännedom om några värfningar eller att ha något ärende till Mausemarten. Hvarifrån den omtalta stora truppstyrkan skulle komma, därom hade han ingen vetskap. Bekantskapen med grefve Efferen och Halle kunde han visserligen ej frånsäga sig, men hade i öfrigt ingenting med dem gemensamt. Det var de och ingen annan, minst han själf, som kommit fram med förslaget om öfverrumplingen af Glückstadt eller Wismar; för

[1] Efter de nyssnämnda Berlinerakterna.

[2] Förhörsakterna finnas i riksark. i Köpenhamn: Krigskollegiets indkomne Sager (mars 1677: A).

sin egen del hade han funnit planen oantaglig och hade af sin herre intet bemyndigande att inlåta sig närmare med Efferen och Halle. De i Hamburg vistande fransmännen och svenskarne hade ej erhållit del af förslaget: hvarken Terlon, Kleihe, grefvinnan Königsmarck eller hertigen af Holstein-Gottorp hade någon vetskap om detsamma. Beträffande alla viktigare frågor ställde sig de Luis helt ovetande och inskränkte sig till att hänvisa till grefve Efferen.

Vidare upplysningar synes den danska regeringen ej ha erhållit. Om så är, blef dess kännedom om de anslag, som smiddes i Hamburg, långt ifrån fullständig och eftervärlden är i dessa hänseende föga bättre ställd. Sålunda synes det numera ej vara möjligt att utreda, hvarpå de Luis' beskickning till Königsmarck närmast gick ut. Att den mecklenburgske hertigens anläggningar dock sträckte sina rötter vida längre omkring, än hvad de Luis inför danskarne velat vidgå, kan visserligen betraktas såsom säkert. Sålunda veta vi, att de Luis' förestående resa till Pommern, innan den sattes i verket, var föremål för en liflig uppmärksamhet i den hemliga korrespondensen mellan den franske envoyén Vitry i Stralsund och Frankrikes mångbetrodda agent i Hamburg, madame Bidal.[1] På den närmare innebörden af ärendet inlåta sig de båda korrespondenterna icke; så mycket antydes visserligen, att det närmast gällde något företag mot Brandenburg,[2] men med de Luis' tillfångatagande tystna alla vidare meddelanden i ämnet. De Luis' uppdrag till Königsmarck har utan tvifvel varit af muntlig natur; de bland hans papper anträffade brefven till konung Karl XI och till fältmarskalken ha närmast karaktären af kreditiv eller legitimationshandlingar.

Men vidare är det också långt ifrån klart, hvilken ställning öfverste Sydow intagit till hertig Kristian Lud-

[1] Se madame Bidals bref till Vitry, till de förbundnes vilseledande daterade *Paris* 5 och 12 febr., men i verkligheten skrifna i Hamburg några dagar senare, såsom följande bref upplysa.

[2] Så synes framgå af madame Bidals bref af 5 febr. — Det ligger onekligen nära till hands att tänka sig ett sammanhang mellan de Luis' sändning och den expedition, som Königsmarck i midten af febr. 1677 förberedde till Mecklenburg (se Wimarson, Sveriges krig i Tyskland 1675—1679, II, s. 346), men intet finnes, som eljest berättigar en dylik kombination.

vigs planer. Sydow synes ha hållits eller kanhända rättare själf hållit sig på ett visst afstånd från den krets, som samlades kring grefvinnan Königsmarck.[1] Att han stått i förbindelse med hertig Kristian Ludvig är visserligen ställdt utom allt tvifvel, men det synes tillika, som det snarare varit hertigen hvilken sökt Sydows förtroende än omvändt. Enligt hvad öfversten själf försäkrar, var han föga benägen att inlåta sig närmare med hertigen; sådana herrar, menade han, vore föga att lita på.[2] I alla händelser fortsatte Sydow på egen hand sina planer. Hufvudsaken var att erhålla penningar. Han vände sig till Königsmarck med begäran om medel till de ifrågasatta värfningarna; men fältmarskalken, som fann hans planer alltför äfventyrliga, rådde honom att, med öfvergifvande af alla andra tankar, jämte de bästa af sina officerare sluta sig till honom i Pommern.[3] Ännu uppgaf den ihärdige öfversten dock icke hoppet. I början af januari meddelar han Bonde, att han trädt i underhandling med två officerare, som förbundit sig att, då så påfordrades, inom 14 dagar uppsätta 6 kompanier samt gifva dem väntpengar för 2 veckor; dessutom hade han en ryttmästare med 75 man i hemlighet liggande i staden Mölln nära Lybeck.[4] Allt berodde nu därpå, om Ludvig XIV ville lämna nödiga medel. I januari 1677 ingaf Bonde till franska regeringen ett memorial med begäran om 200,000 rdr åt öfverste Sydow, hvaraf dock icke hela summan skulle betalas på en gång.[5] Enligt Bondes framställning hade Sydows plan följande utseende — möjligt är väl, att utsikterna utmålats i nog starka färger för att göra förslaget mera antagligt. Öfversten vore utan svårighet i stånd att hemligen sammanbringa 5- à 600 man; 2 kanoner hade han redan. Denna styrka skulle samlas mellan Hamburg och Lybeck, hvarpå han ville göra ett

[1] Huruvida Sydow öfver hufvud taget erhållit del af det Graffenthal-du Cros'ska förslaget, är ej alldeles tydligt. Sannolikt är det i alla händelser, ty bevisligen har öfversten stått i förbindelse också med hertigen af Holstein-Gottorp och för sina planer sökt penningeunderstöd af denne. Jfr Sydows bref till Bonde 5 jan. 1677 (riksark.: Gallica).

[2] Sydow till Bonde 11 dec. och 1 jan.

[3] Königsmarck till Sydow 22 nov. 1676; orig. bland Sydows bref till Bonde.

[4] Sydow till Bonde 5 jan. 1677.

[5] Bonde till K. M:t 6/16 jan. 1677, med bifogad afskrift af memorialet, som är dateradt 1/11 jan. (riksark.: Gallica).

angrepp mot Holstein, som vore illa försvaradt. Genom understöd af Frankrike trodde han sig kunna uppbringa sin styrka till 3 à 4,000 man. Skulle emellertid hans operationer i Holstein misslyckas, vore det hans afsikt att förena sig med Königsmarck i Pommern, hvilket så mycket lättare skulle låta sig göra, som blott 2 brandenburgska regementen låge i Mecklenburg.

Om öfverste Sydows förehafvanden och planer synes danska regeringen ej ha fått någon närmare kännedom — den tyckes ej ha vetat mycket mera, än att öfversten vistades i Hamburg och stode i förbindelse med hertigen af Holstein-Gottorp.[1] Det som redan kommit i dagen om ett och annat hade dock varit tillräckligt för att öfvertyga de styrande i Danmark om nödvändigheten att spränga den liga, som bildat sig i Hamburg, då på intet annat sätt något lugn från den sidan kunde förväntas. Efter starka påtryckningar från Danmarks sida hade stadens senat redan i slutet af januari nödgats meddela Sydow, att han hade att oförtöfvadt lämna staden,[2] men öfversten hade ej gjort sig någon brådska med att efterkomma anmaningen. Efter de Luis' tillfångatagande förnyade emellertid danskarne med ökad häftighet sina yrkanden på Sydows äfvensom på Kleihes utvisande; ja, Lincker erhöll till och med befallning att anföra besvär öfver hertig Kristian Ludvigs förlängda vistelse i staden, ett ämne, som residenten dock fann rådligast att icke beröra.[3] Sydow hade numera fått en särskild anledning att foga sig: Bondes försök att i Frankrike erhålla medel för öfverstens ifrågasatta värfningar hade totalt misslyckats. Ludvig XIV synes ej ha fattat något förtroende för Sydows vidtsväfvande planer. Pomponne meddelade Bonde det svar, att Frankrike gärna ville göra Danmark allt afbräck, men att gifva penningar åt öfverste Sydow eller hertigen af Holstein-Gottorp vore, menade hans herre, detsamma som att kasta bort dem.[4] Härmed var den Sydowska diversionsplanens öde slutgiltigt afgjordt. Sedan

[1] Jfr ofvan, sid. 17.
[2] Bref till marquis de Vitry från madame Bidal (anon.), dateradt Paris 25 jan., men i verkligheten, såsom i chiffer meddelas, affattadt i Hamburg några dagar senare (Paris: Suède, suppl. n:r 55).
[3] Kristian V till Lincker 31 mars (Geh. Estatsregistr.). Lincker till Bierman 11 maj.
[4] Bonde till K. M:t 17/27 febr. 1677.

han lämnats i sticket af Frankrike, hade öfversten intet skäl att förlänga sin vistelse i Hamburg. I april månad kom han med ett litet antal officerare och menige, som förblifvit honom trogna, öfver till Stralsund.[1] I början af mars hade också presidenten Kleihe nödgats lämna Hamburg,[2] och madame Bidal såg sina skickligt anordnade postförbindelser i fara att upprifvas genom de allierades spionerier.[3]

Visserligen stördes danska regeringens lugn fortfarande alltsomoftast af vilda rykten om fientliga anslag på den tyska sidan. I midten af mars utspreds den vidunderliga berättelsen, att fältmarskalken Königsmarck vore på väg från Pommern till Hamburg.[4] Äfvenså lät den fruktade Mausemarten då och då tala om sig, vanligen i samband med hertigen af Mecklenburg-Schwerin.[5] Emellertid fäste man i Köpenhamn numera tydligtvis mindre vikt vid dessa och dylika rykten än tidigare. Betecknande för stämningen

---

[1] Königsmarck till K. M:t 28 april 1677 (riksark.: Acta historica).

[2] Madame Bidal till Vitry Paris/Hamburg 9 mars.

[3] Jfr hennes bref till Vitry med fingeradt datum Paris 20 febr., hvilket rätteligen bör vara Hamburg 2 mars 1677. Till förekommande af upptäckt ändrades adressen på de till henne ställda brefven från »Monsieur Alexandre à Paris» till »Monsieur Charlie à Lille», och hennes under Lille daterade skrifvelser till Vitry inledas i samma syfte med hvarjehanda notiser från den flandriska krigsskådeplatsen, hvilkas förlegade kvalitet öfverskyles genom antedateringen. Anordningarna synas ha gjort åsyftad verkan.

[4] Jacob Heuck till danska krigsrådet Herman Mejer, Lybeck 13 mars (riksark. i Köpenhamn: Krigskoll. indk. Sager).

[5] Se t. ex. Linckers bref från Hamburg 6 mars samt den nyssnämnda Heucks korrespondens från samma tid, där Mausemarten är hufvudpersonen. Denne man synes bland sina samtida i vida kretsar ha varit föremål för en med förfäran blandad fruktan. Med sin ryttarskara förlagd i Demmin hade hade han varit själen i de talrika ströftåg, som därifrån företogos till Mecklenburg. Hans mest berömda bedrift är borttagandet af en stor kejserlig konvoj i trakten af Güstrow på sommaren 1676, vid hvilket tillfälle också den danske diplomaten Godske v. Buchwald förlorade en stor del af sitt bagage (se Linckers bref till Bierman 9 aug. 1676: riksark. i Köpenhamn, Brandenborg.), en händelse, som uppmärksammas äfven af den brandenburgske dagboksförfattaren v. Buch (se dennes dagbok, utg. af v. Kessel, I, s. 200, 201). Genom detta och liknande företag vann Mausemarten en ryktbarhet, vida öfverstigande den verkliga betydelsen af hans verksamhet, Man förstår därför, att ryktet om den farlige partigängarens nya anslag slog Lincker med skräck, och hans öfverdrifna uttalanden om Mausemarten i det ofvan anförda brefvet af 6 mars 1677 torde verkligen böra fattas såsom uttryck för en allmänt gängse åsikt. Han skrifver: »Auch höre ich, dass der vornehme Partheygänger, Rittmeister Ernst Weesel (under dem Nahmen Mause Merten bekand), der der brandeburgische Armee mehr zu Schanden machte alst sonst die gantze schwedische, der auch H. Goschen Buchwalds Ex. die Pferde wegnahme, sich allhier beym Hertzog von Meckellnburg alss domesticus auffhalte, welches dann umbsonsten nicht sein wird.»

inom danska regeringen är, att konung Kristian i slutet af mars och början af april utfärdade ordres, att en stor del af de i hertigdömena och Mecklenburg förlagda trupperna skulle öfverföras till Skåne, där de alltför väl behöfdes för undsättningen af det blockerade Kristianstad. För att ersätta afgången i de reguliera stridskrafterna tog man i anspråk folkuppbådet, och order utfärdades, att detta skulle, i fall någon fara yppade sig från Elbesidan, skyndsamt sammandragas till Glückstadts försvar.[1]

Hvilken den möjliga fara varit, som här åsyftas, angifves icke. Vi veta, att det i Köpenhamn icke var obekant, det svenska regeringen yrkat på en fransk eskaders afsändande till Nord- och Östersjön.[2] Det är också möjligt, att konung Kristian icke fullständigt kunnat slå sig till ro med Marcus Gjöes försäkran om den du Cros'ska diversionsplanens uppgifvande. Intet tyder emellertid på, att någon underrättelse om dess återupptagande kommit danska regeringen till handa. Trots detta måste vi likväl fastslå, att nämnda projekt ännu icke var helt och hållet bragt ur världen. Efter det att hertigen af Holstein-Gottorp och, såsom det synes, med honom du Cros dragit sig tillbaka, fortfor den outtröttlige Graffenthal med oförminskad ifver att arbeta för planens förverkligande. Sina förhoppningar i detta hänseende grundade han på Frankrikes goda vilja, om hvilken han i sin ofta skäligen okritiska optimism aldrig tviflat.

»In Frankreich ist mitt reeller Gratitude viel ausszurichten» skref han redan på hösten 1676 i sin ofvan berörda promemoria till regeringen samt tillade: »undt konte nicht schaden mitt einer Wurst nach einer Seiten Speck zu werffen» — förmodligen menar han, att fördelen af den tilltänkta diversionen måste anses så stor, att franska regeringen ej rimligtvis kunde tveka att offra den summa, som begärdes. Efter sitt eget förslag erhöll Graffenthal konungens fullmakt att i Paris själf arbeta för saken, och Bonde beordrades att efter förmåga understödja honom.[3] Utsikterna voro icke stora på en tid, då franska regeringen ej ens ville

[1] Kungliga ordres till generalmajor Walter 20 och 31 mars samt 3 april (riksark., Köpenhamn: Krigskoll. exped.).

[2] Bröderna Brandt till kurfursten af Brandenburg 30 jan. 1677. Jfr Bondes och Lillierots bref till K. M:t aug. 1676 från Paris.

[3] Karl XI till Graffenthal 25 jan. 1677 samt till rådet 28 jan.

bevilja Sverige ett månatligt förskott af 10,000 rdr på de ordinarie subsidierna,[1] och de erfarenheter, Graffenthal på ort och ställe gjorde, ryckte honom snart ur hans villfarelse. Tidigt på våren 1677 begaf sig Graffenthal mycket riktigt till Paris, men synes ha blifvit skäligen kallt mottagen.[2] Rörande det närmare förloppet af hans underhandling är ingenting bekant, alldenstund Graffenthal i betraktande af posternas osäkerhet afsiktligt underlät att gifva sin regering några skriftliga meddelanden därom.[3] Vi veta blott, att han i maj månad efter en fruktlös förhandling återvände till London.[4] Sådant slut fick den vidtutseende diversionsplanen mot Danmark.

Frågas det, hvilken betydelse Sydow — och helt säkert äfven Graffenthal — tillmätte sina med sådan ifver förfäktade projekt, läse man hvad den förstnämnde längre fram (1 mars 1678?) tillskref Bonde: ». . . .; darzu hätte zu der Zeit auch nimmer glauben können, dass, nachdem Ihr May:tt zu Franckreich den Krieg zu Wasser und zu Lande durch öffentlichen Druck gegen Danmark publiciren liessen, an solche damahls getane Vorschläge nicht dass geringste hazardiren würd[en], insonderheit da es unserm Königreich ein überauss grosses Vortheil hatte stifften können, wan man alle die Munsterplätz[e] in Holstein hätte abgeschnitten, ja, alle Correspondentz bey selber Winterzeit mit den andern geallijrten, die alle mit ihren Truppen entfernet waren (?); undt (?) hätte der König von Dänemark unmöglich dass vorgangene Jahr mitt einer armee auf Schonen kommen können. Allein», klagar han till slut, »est ist versehen und nich[t] wieder zu redressiren».

Det var stora ting, som med små medel skolat uträttas. Det kan måhända sättas i fråga, om förmågan svarat mot förhoppningarna. Nu stannade alltsammans vid blotta tanken.

---

[1] Bonde till K. M:t 30 dec./9 jan. 1676/7 (riksark.: Gallica).
[2] Jfr Bondes bref till K. M:t 14/24 april.
[3] Graffenthal till K. M:t, Paris 4 april.
[4] Bonde till K. M:t 13/23 maj.

Stockholms återfunna stadsböcker från medeltiden.

AF

SAM. CLASON.

1.

Såsom i föregående årgång af denna tidskrift, andra häftet, omnämnts, hade jag förliden sommar den tillfredsställelsen att åter påträffa ett antal stadsböcker för Stockholm från medeltiden, af hvilka åtminstone några under 1700-talets sista år varit använda, men sedermera undankommit, förgäfves eftersökts och ansetts förlorade. Fyndets beskaffenhet torde motivera några ord om de närmare omständigheterna därvid, helst endast därigenom den fråga kan besvaras, som ej så sällan sedan dess blifvit framställd huru är det möjligt, att midt i vår hufvudstad med dess lifliga forskningsintressen så pass betydande medeltidsvolymer kunna hos en offentlig institution så länge ligga gömda och obeaktade?

Saken beror på ett förhållande, som nästan ständigt upprepas hos institutioner, hvilkas egentliga uppgift är att sköta den löpande förvaltningen. Denna uppgifts kraf växa, de taga ämbetsmännens, de ordinaries och de extraordinaries, tid och krafter alltmer i anspråk, de kvarlämna emellertid såsom arbetsprodukt ständigt nya buntar af handlingar, mer eller mindre viktiga, hvilka alltjämt kräfva nytt utrymme, och resultatet blir då, att de nya buntarna tränga undan de äldre, som flyttas undan — hvart? Till »arkivet», om något sådant finnes? Javäl, *stundom*, men det kan också inträffa, att, fastän ett s. k. »arkiv» finnes, visst icke allt föres dit, utan somligt till andra håll, till »källaren» eller

»vinden» eller »kontoret» eller »skrubben» o. d. »Arkivet» kan vara fullt, eller praxis vara, att icke allt bringas dit, utan till andra lokaler, som ligga lägligare till. Och »arkivet» kan vara kändt och besökt och genomletadt af forskare, men de öfriga lokalernas tillvaro för dem alldeles obekant; arkivet kan också vara ställdt under någon särskild tjänstemans vård, som kanske känner till de öfriga gömmenas befintlighet, men alldeles icke finner tid till deras genomarbetande. Ty är han intresserad af »arkivet», så torde detta i de flesta fall ge honom tillräckligt att göra, och har han, såsom ofta inträffar, sitt egentliga intresse och sina framtidsförhoppningar fästa vid skötseln af ämbetsverkets löpande göromål och verkliga hufvuduppgift, så blir naturligtvis ännu mindre omsorg kvar för de halft förgätna gömslenas innehåll.

På detta sätt hafva länge de under kammarkollegii vård hvilande arkivalierna varit spridda ej blott i det egentliga »kammararkivet», hvars tillvaro var för allmänheten tämligen bekant, men också i det s. k. »tornet», d. v. s. ett par källarrum i ett annat hus än arkivet, vidare å kammarkollegii egen »vind» i sistnämnda hus samt slutligen i dess många olika ämbetsrum — allt lokaliteter, om hvilkas tillvaro såsom arkivlokaler säkerligen många forskare saknat kännedom, och om hvilkas innehåll nog ingen kunnat ge fullt besked. På samma sätt hafva kammarrättens arkivalier förvarats ej blott i dess olika ämbetsrum samt i dess »ljusa» arkiv, utan äfven i dess »mörka» arkiv och å dess vind. På samma sätt hafva kommers- och det forna bergskollegii arkivalier förvarats ej blott i dess olika ämbetsrum och korridorer, utan äfven i olika skrubbar å dess vind samt i det forna kolerasjukhuset å Östermalm. Och på samma sätt hafva Stockholms magistrats och rådhusrätts arkivalier ej blott bevarats i den lokal, som för allmänheten och forskarne är känd såsom »rådhusarkivet», utan äfven, såsom jag nu kan meddela, i följande tolf lokaliteter — de flesta omfattande mer än ett rum — nämligen de sex olika afdelningarnas ämbetslokaler, förmyndarekammarens ämbetslokaler och arkivrum, magistratssekreterarens rum, aktuariekontoret — dessa nio i rådhuset —, vidare byggnadsnämndens lokal i Börsen, tullrättens lokal jämte ett

tillhörande, ehuru ej invid lokalen liggande kontor i tullhusets byggnader vid Österlånggatan, samt slutligen det s. k. »stadens arkiv» å Riddarholmen.

Det var, emedan erfarenheten från bl. a. de förstnämnda ämbetsverken lärt mig ana en sådan splittring af en institutions arkivalier äfven utom dess officiella »arkiv», som jag, med riksarkivariens uppdrag att skaffa upplysning om Stockholms magistats och rådhusrätts arkiv, ej vågade inskränka mig till »rådhusarkivet», utan jämväl sökte erhålla all möjlig upplysning om huru magistraten och rådhusrätten för närvarande och fordom organiserat sitt arbete, och hvad dess olika afdelningar brukade och brukat göra med sina arkivalier.[1] Och det var, då mina många frågor härom med största tillmötesgående besvarades, som jag efterhand erfor, att rådhusrättens första afdelning jämte sina ämbetslokaler äfven disponerade två smärre s. k. »skrubbar» — belägna å ett slags mellanbotten ofvan dess kansli, för öfrigt rätt rymliga samt försedda med fönster — dit en del af dess arkivalier än i dag pläga föras. I det yttre uppställas sålunda efterhand t. ex. de löpande årgångarna af rådhusrättens protokoll i lagfarts- och inteckningsärenden, i växelmål m. m. jämte dithörande handlingar. Det inre åter befanns hafva ett mycket omväxlande innehåll; där finnas t. ex. serier af inteckningsprotokoll och -register från 1600- och 1700-talen samt af protokoll och hand lingar i fattigvårdsärenden under förra hälften af 1800-talet, men där finnas äfven en stor mängd lösa handlingar från 1600- och 1700-talen, och där påträffades ock, instuckna eller trafvade här och hvar bland och bakom andra volymer, de nu ifrågavarande medeltida stadsböckerna, såsom allt i rummet höljda af ett ovanligt intensivt damm. Det mjuka pergamentsomslaget förrådde för den trefvande handen volymernas ålderdomliga beskaffenhet, och det var med en viss spänning, som efter det första fyndet undersökningen fortsattes på olika ställen i rummet, till dess under loppet af några dagar de sexton band, som här nedan skola om-

[1] Samma metod torde vara tillämplig vid undersökning rörande ej endast institutioners arkivalier, utan äfven enskildes. Man finner nog mera, om man ej frågar blott efter gårdens eller familjens arkiv, utan äfven om ej å vinden eller annorstädes några gamla papper kunna ligga glömda.

nämnas, framdragits[1]. Åtskilliga af dem hade förts tillsammans med en del 1600-talsvolymer af samma format, något som kanske delvis förklarar, att de ej förut bemärkts. För öfrigt påträffades samtidigt äfven åtskilliga ganska värdefulla handlingar från en senare tid; så t. ex. en »skottebok», d. v. s. förteckning å uppbörd och utgift af det s. k. »skottet», för åren 1545—1559, kämnärsräkenskaper för åren 1535 och 1536, fem volymer Stockholms stads räkenskaper för tiden 1573—1593 — till hvilka den direkta fortsättningen finnes i det s. k. »stadens arkiv» å Riddarholmen — en memorialbok från år 1570, stadens byggnadsböcker för 1623 och 1625, kopparslagareämbetets protokoll 1625—1640, två insamlingsböcker »för husarme och fattige i Stockholm» 1639—1655 och 1648—1650 med bidragen egenhändigt inskrifna af gifvarne, bland hvilka flere af tidens mest framstående personer förekomma o. s. v.[2]

De sexton medeltidshandskrifterna — medeltiden räknad till och med år 1520 — äro följande:

1) *Ämbetsbok 1419—1544.*

Smal folio, bunden i skinnomslag. Liksom samtliga de öfriga en pappershandskrift. Opaginerad, omfattande 476 pag. I sitt nuvarande skick troligen uppkommen så, att till dess äldre del fogats nya lägg, ty papperets format och kvalitet äro i bokens sista del något olika mot i den öfriga. Bär på omslagets främre perm titeln: »Embets Booken etc. Stadzens huartt åår».

Innehåller för tiden 1419—1544 i kronologisk följd för hvart år, utom 1442, 1443, 1486, 1532 och 1534, en uppräkning af under året tjänstgörande ämbetsmän i Stockholm. Åren äro ämbetsåren, hvilka, som bekant, räknades från 1 maj—30 april. I början är skriften, i hvilken handstilen ofta växlar, synnerligen prydlig, men blir under vissa år af 1500-talet ganska konceptartad. Utom ämbetsmännens namn äro från år 1492 en tid framåt efter uppräknandet af stadens »packare» hvarje år några regler införda om den taxa dessa skulle följa. Stundom utvisar ordalydelsen, att årets ämbetslängd inskrifvits vid dess början; det talas t. ex. om »sitthiende borgamestare i thetta tilkommande aaret» o. d.

2) *Räkenskapsbok [1431] 1436—1441.*

Smal folio, bunden i skinnomslag. Opag., omfattar 96 pag., hvaraf dock pag. 2—24, 33—34, 38 och 55—96 äro oskrifna. De första bladen något skadade i öfre kanten. Prydlig renskrift.

[1] Ett har nämligen tillkommit, sedan Hist. Tidskr. senast berörde frågan.

[2] Dessutom finnes där en låst järnkista, som ej torde sakna innehåll, men som ej i mannaminne lärer varit öppnad, och hvartill nyckel ej lär finnas.

Börjar: »Arom epther Gudz byrdh etc. MCDXXXVI, tha byginnadha Brodhir Jeniss[on] thessa bokena, oc findz sc[riff]uat uti henne klar, skællikin oc rættir rekinskap af huariom th[e]m minzsta smaa penning, som iak hafuir hanterath ell[e]r warith mz at hantera pa stadhsins weyna, som mik bør at gøra rekinskap af, huilken rekinscap iak hafuir oc uti eth annat registrum mz Gudz hielp altidh til godhan rekinskap. Oc her epther uppa adhro bladheno sc[riff]uas oc byginnas tabula, som scal utuisa huar som huar rekinscapir widh sik s[er]delis scal finnas uti bokin[n]e tha behoff gørs.» Denna tabula saknas, men boken innehåller sedan diverse räkenskaper för staden under åren 1436, 1438 och 1440 jämte ett par dithörande anteckningar för år 1441. Broder Jönsson, som i räkenskaperna merendels skrifver sig i första personen, var borgmästare åren 1436, 1438 och 1440; volymen innehåller således hans anteckningar om sin finansiella förvaltning.

Dessutom ligger löst i volymen ett till 6 sidor hopviket halfark (smal folio), innehållande räkenskaper för ett år, då »Johannes Westfall» och »Wernerus Gest» voro borgmästare i Stockholm och Cord Rogge byggmästare, hvilket enligt ämbetsboken måste vara år 1431, såsom äfven en 1789 af C. F. Ekerman gjord anteckning å första bladet anmärker.[1]

3) *Burspråks- och räkenskapsbok 1459—1482 [1527].*

Smal folio, skinnband. Samlingsband af 21 olika lägg, som efter bokens bindning paginerats i följd, dock så att oskrifna blad därvid i regel öfverhoppats. De paginerade sidorna äro 348. Läggen innehålla: 1) sid. 1—10[2] Burspråk 1478; 2) sid. 11—20 Burspråk 1527 (skrifvet med Olaus Petri handstil, som äfven gjort ändringar annorstädes i boken); 3) sid. 21—38 Burspråk 1482, delvis ändradt och öfverkorsadt; 4) sid. 39—48 »Liber camerariorum Petri Jønsson et Staffan Storbek. De eorum leuacione et erogacione ex parte civitatis. Anno dni MCDLX^mo», d. v. s. kämnerernas uppbörds- och utgiftsbok 1460; 5) sid. 49—84 dels en med liknande titel försedd Kämnärsräkenskap för 1461 dels därefter Burspråk för hvarje af åren 1459—1463, delvis rättade; 6) sid. 85—94 och 7) sid. 95—108, hvilka lägg äro skrifna i en följd, Burspråk för åren 1476 och 1481, delvis rättade; 8)—17), omfattande resp. sid. 109—126, 127—142, 143—158, 159—170, 171—184, 185—204, 205—224, 225—238, 239—264 och 265—282, Kämnärernas räkenskaper (»Libri camerariorum») för hvarje af åren 1462—1471; 18) sid. 283—294 ett löst skadadt lägg i oktavformat, innehållande räkenskaper för Hans Lambrectsson, som enligt ämbetsboken blef kämnär 1471; 19) sid. 295—306 ett lägg, inhäftadt i särskildt pappersomslag, som bildats af 8 sidor af ett manuskript med astronomiskt innehåll, och innehållande diverse räkenskaper

[1] Carl Fredric Ekerman, född 1743, rådman i Stockholm 1776, titulärborgmästare sedan 1780 och justitieborgmästare sedan 1785 till sin död 1792, har äfven paginerat en del af dessa stadsböcker enligt egna anteckningar i desamma.

[2] Bokens paginering följes härvid, och opaginerade blad äro således ej inräknade.

för, efter hvad det synes, Johan Svensson, som blef en af borgmästarne 1472, och Sven Helsing samt Clemit Benctsson, som blefvo kämnärer samma år; 20) sid. 307—332 och 21) sid. 333—348 Kämnärsräkenskaper för år 1473 jämte uppgift om slutlig afräkning åren 1475 och 1478. Beträffande kämnärsräkenskapernas kronologi gäller, att det å hvarje räkenskap angifna året vid en jämförelse med ämbetsboken och andra uppgifter visar sig afse tidpunkten för räkenskapernas afslutning, d. v. s. de med t. ex. 1462 betecknade räkenskaperna äro de, som förts från maj 1461—april 1462 af de såsom kämnärer för ämbetsåret 1461 tjänstgörande. 1473 års räkenskap afser dock ämbetsåret 1473—1474.

4) *Räkenskapsbok (»skottebok») 1460—1469.*

Vanlig stor folio, i skinnband med träpermar. 504 pag., pagineringen verkställd 1792 af C. F. Ekerman, I allmänhet omsorgsfullt skrifven.

Innehåller dels räkenskaper öfver uppbörd och utgift af skott-, påle- och gästpenningar under hvarje af åren 1460—1468, dels tyske borgmästaren Henning Pinnows räkenskaper för åren 1468—1469 (dessa sid. 439—446 och 493—496). Å första bladet till hvarje års skott- och pålepenningsräkenskap finnes titeln »Liber talliatorum» eller »Liber scotorum» (stundom »talliatorum et scotorum»), hvarpå följa namnen på dels de två skottherrar af rådet (»de consulatu») och de två af menigheten (»de communitate»), som hade årets uppbörd och utgift om hand, dels årets borgmästare.[1] Uppbördsräkenskapen öfver skottet är uppställd efter de fyra kvarteren, det östra, det södra, det västra och innanmurskvarteret, hvarpå stundom finnas särskilda uppgifter för Helgeandsholmen, Gråbrödraholmen, Norrmalm och Södermalm. I hvarje kvarter uppräknas de skattskyldige med uppgift på hvad hvar och en erlagt; stundom finnas dock inga skattebelopp utsatta eller anteckningar om skattefrihet. Efter redogörelsen för skotteuppbörden plägar uppbörden af pålepenningar och från köpsvennerna, då sådan förekommer, vara blott summariskt angifven. Därpå följer redogörelse för årets utgift af skott- och pålepenningar, hvilken äfven synes hafva

[1] »Skottet» var en förmögenhetsskatt, som åtminstone ursprungligen pålades efter behof, och hvars storlek då bestämdes till en viss procent af förmögenheten d. v. s. kapitalförmögenheten, ej inkomsten, En hvar skulle själf uppgifva sin förmögenhet; falska uppgifter vid denna självdeklaration voro belagda med strängt straff. Fattigt folk åtnjöt lindring. Jämte det egentliga skottet fanns också ett slags i förtid gifvet »förskott». Skottherrarne verkställde uppbörden. Stadslagens konungabalk §§ 19 och 20 innehålla ganska noggranna bestämmelser om skottet.

Pålepenningarna voro ett slags hamnpenningar och gästpenningarna en skatt af köpsvenner. Jfr Hans Hildebrand, *Sveriges Medeltid*, I, s. 382, 393 ff, 980 ff. De svenska bestämmelserna om skottet påminna i hög grad om motsvarande i tyska städer, från hvilka skottets namn är hämtadt. Se t. ex. Karl Koppmann, *Kämmereirechnungen der Stadt Hamburg*, I, Hamburg 1869, s. LV ff.; F. Frensdorff, *Die Stadt- und Gerichtsverfassung Lübecks*, Lübeck 1861, s. 196; densamme, *Dortmunder Statuten und Urteile*, Halle 1882, s. XCVI; G. L. von Maurer, *Geschichte der Städteverfassung in Deutschland*, II, Erlangen 1870, s. 848 ff.

utbetalts af skottherrarne. Stundom äro gratifikationer åt olika stadens tjänstemän och andra utgifter förda åtskils.

Åren äro ämbetsåren, ej kalenderåren.

5) *Räkenskapsbok* (*»skypbooken»*) *1489–1533.*

Smal folio, bunden i skinnomslag. Omslaget utgöres af ett obeseglad bref från borgmästare och råd i Stockholm till borgmästare och råd i Lübeck, dat. fredagen före påska 1484. Opaginerad, omfattar 116 sidor, hvaraf dock några blad äro ouppskurna och sid. 1, 2, 13—31, 64—78, 85—87 och 98—116 oskrifna. Bär på främre permen titeln, »Skypbooke[n] ok annor stadzens schuld som vte staar».

Texten börjar: »Anno dni MCDLXXXIX tha waro alt radit forsamladh i radzstu[ffu]en ok giorde hwar rekinscap for sigh vppa torsdagen nest ept[er] helga korss dach epter walburgsmessan. Tha giorde desse dandemen rekenskap aff skypz vegne bade for vpbørdh och vthgiffth», hvarpå följa åtskilliga sedermera mestadels öfverkorsade räkenskapsanteckningar, hvilka till en del röra stadens skepp, hvad de kostat och hvad de inbringat, samt beröra åren 1489, 1491, 1498, 1499, 1502, 1503 m. fl. Sid. 33 börja liknande, också, särskildt i början, delvis korsade anteckningar om »stadzsens gieldh, som desse ept[er]sc[re]ffne dandemen stadenom skylloghe ære, som the haffua rekinschap for giort», anteckningar, som afse de flesta åren under tiden 1489—1534. Ofta angifva de, att vederbörande kämnär vid den eller den tidpunkten gjorde räkenskap för sitt kämnäri och »kom till akters» med så och så mycket d. v. s. hade detta att fordra af staden. Öfverkorsningarna beteckna förmodligen att ifrågavarande skuldposter klarerats. Anteckningarna bära ofta karaktären af koncept. Några från 1520-talet påminna starkt om Olaus Petri handstil.

Återstående elfva volymer äro samtliga s. k. *tänkeböcker*, alla i smal folio och bundna i skinnomslag, hvarje volym omfattande mer än ett år. För hvart år finnes i regel särskildt titelblad med angifvande af årtalet, vanligen bokens titel, de under året tjänstgörande båda borgmästarne, slottsfogden samt de två kämnärerna. Den första titeln lyder exempelvis sålunda: »*Anno Dni MCDLXX quinto.*[1] *Liber memorialis de excessibus et zaköre[n] seu aliis causis p[er] d[omi]num Lodeuicu[m] Vesma[n] et d[omi]num Nicolaum P[er]son, proconsulum* (!), *præfectus vero Aruid[u]s Olss[on]. Camerarii Ingeual Torstinss[on], Joan[nes] Styng.*» Liknande latinska titlar förekomma sedan till år 1487, då det i stället heter: »*Thz:e är Stadzsens thänckieboock om sachör[en] och andra ärende, som rantzsakede äre mz hr Benckth Smalenninge och hr Pedher Jenss[on], borgameste[re] i Stockholm*» etc., hvarpå titeln »tänkebok» användes till och med

[1] Om en möjlig felskrifning i denna titel, se nedan.

år 1490. Därefter nöjer man sig i regel med årtalet och de tjänstgörande ämbetsmännen, bland hvilka från och med år 1495 äfven stads- eller, såsom han på ett ställe betecknas, rådsskrifvaren är upptagen. På omslaget äro stundom årtalen angifna. Dessutom äro några af volymerna (n:r 6—11, 13 och 15 nedan) på omslaget försedda med hvar sin littera, C—H, L och R, tydligen utgörande någon gammal arkivbeteckning, hvars begynnelse med C tyder på, att arkivserien förut börjat med två ännu äldre, nu förkomna volymer. Mellan bladen i tänkeböckerna äro här och hvar instuckna lösa lappar med anteckningar, hvilkas sammanhang med texten ibland är tydligt.[1] Skriften är ganska tät och i regel prydlig. Samtliga volymer äro paginerade, dock så att oskrifna blad stundom lämnats utan sidbeteckning.[2]

Hvarje volyms omfattning framgår af följande förteckning. Beträffande deras kronologi gäller, att årsbeteckningen icke afser kalenderåret, utan det kommunala ämbetsåret, som räckte från Valborgsmässa till Valborgsmässa (1 maj —30 april). Tänkeboken för t. ex 1475 omfattar alltså anteckningar för tiden maj 1475—april 1476.

6) *Tänkeböcker för år 1474* (s. 1—9), *1475* (s. 11—92), *1476* (s. 93—174), *1477* (s. 175—282) *och 1478* (s. 283—314).

Såsom ofvan anmärkts, börjar första tänkebokstiteln med orden: »Anno Dni MCDLXX *quinto*». De såsom årets borgmästare och kämnärer sedermera angifna äro emellertid enligt ämbetsboken 1474 års borgmästare och kämnärer, och de notiser om jordaskiften, som närmast förekomma, öfverensstämma med uppgifter i stadens jordebok för 1474—1497, hvilka hänföra sig till år 1474. De första tänkeboksanteckningarna torde sålunda trots titelns årtal afse år 1474. De omfatta emellertid endast tiden 4 maj—27 juni; därpå följa åtskilliga oskrifna blad, hvarpå sid. 11 ett nytt titelblad följer, också med orden »MCDLXX quinto», men därunder de borgmästare och kämnärer, som enligt ämbetsboken tjänstgjorde 1475. Äfven detta års notiser börja emellertid i början af maj, den 6.

7) *Tänkeböcker för år 1479* (s. 1—86), *1480* (s. 89—176), *1481* (s. 177—280), *1482* (s. 281—406) *och 1483* (s. 407—492).

---

[1] Liknande instuckna lappar förekomma äfven, ehuru i minre antal, i de öfriga nyfunna volymerna.

[2] Pagineringen är, utom i en volym, verkställd under åren 1790—92 af borgmästaren C. F. Ekerman enligt hans egna i volymerna därom gjorda anteckningar.

8) *Tänkeböcker för år 1484* (s. 1—70), *1485* (s. 85—194), *1486* (s. 197—314), *1487* (s. 315—448) *och 1488* (s. 457—621).

9) *Tänkeböcker för år 1489* (s. 1—202), *1490* (s. 205—409) *och 1491* (s. 421—594).

10) *Tänkeböcker för år 1492* (s. 1—169), *1493* (s. 175—330) *och 1494* (s. 335—490).

11) *Tänkeböcker för år 1495* (s. 1—101), *1496* (s. 105—194 *och 1497* (s. 199—285).

12) *Tänkeböcker för år 1498* (s. 1—95) *och 1499* (s. 113—191). De två sista bladen äro delvis bortmultnade.

13) *Tänkeböcker för år 1504* (s. 1—92), *1505* (s. 97—190), *1506* (s. 195—266) *och 1507* (267—318).

14) *Tänkeböcker för år 1511* (s. 1—109), *1512* (s. 115—224), *1513* (s. 225—301) *samt 1514 t. o. m. d. 31 juli* — »mandagin nest effter olavi» — (s. 301—336).

15) *Tänkeböcker för år 1514 från d. 24 juli* — »vigilia jacobi apostoli» — (s. 1—72), *1515* (s. 73—187), *1516* (s. 188—280) *och 1517* (s. 281—389).

Omslaget utgöres af ett pergamentsbref, dateradt S:t Ambrosii confessors dag (?) 1513 (d. v. s. 4 april) och innehållande utförlig redogörelse för mässor, som väpnaren Johan Jensson i Gladö instiftar i S:t Johannes kyrka i Stockholm, men aldrig beseglâdt och förmodligen ej heller utfärdadt.

16) *Tänkeböcker för år 1518* (s. 1—67), *1519* (s. 69—220) *och 1520* (s. 221—252). Sista anteckningen afser lördagen näst efter Tomas apostelns dag, d. v. s. den 22 december.

Tänkebokvolymernas antal är sålunda elfva och deras sammanlagda sidtal öfver 4,200. De omfatta hela perioden 1475—1520, med undantag af åren 1500—1503 och 1508—1510. Att äfven dessa år icke saknat tänkeböcker, är tämligen gifvet och bestyrkes t. ex. däraf, att i 1504 års tänkebok (s. 86) finnes införd en hänvisning till tänkeboken för år 1502. För öfrigt är den kronologiska årsföljden såtillvida ej alltid iakttagen, som undantagsvis vid en anteckning under ett visst år kan vara tillskrifven en anteckning om samma ärendes behandling under ett senare.[1]

[1] Så t. ex. en anteckning från 1519 i 1514 års tänkeboks första del (n:r 14 här ofvan, sid 327).

2.

Betydelsen för vår tids historiska forskning af det gjorda fyndet beror naturligtvis närmast på de funna volymernas innehåll, men sammanhänger äfven med dels i hvad mån detta innehåll redan i äldre tid blifvit tillgodosedt af vår historieskrifning, dels huruvida vi möjligen ur andra medeltida källskrifter kunna hämta motsvarande uppgifter. Att fullt besvara dessa spörsmål kräfver en mycket ingående kännedom af både det gamla och det nya materialet, hvilken blott genom ett längre studium kan förvärfvas. I allmänhet flöda emellertid våra medeltidskällor icke så synnerligen rikligt. Och fäster man sig särskildt vid källskrifter direkt för det kommunala lifvets historia under denna tid, så äro sådana, som bekant, tämligen fåtaliga. Från Stockholm hafva vi hittills blott disponerat öfver fyra volymer, nämligen de båda s. k. jordeböckerna, den ena omfattande tiden 1420—1474 och den andra tiden 1474—1497 [1504],[1] samt två skotteböcker, omfattande resp. åren 1501—1509 och 1516—1524.[2] Jordeböckernas hufvudändamål var att upptaga meddelanden om gårdar, tomter och hus, som gingo i köp eller skifte eller på annat sätt bytte ägare. Skotteböckerna för åren 1501—1509 och 1516—1524 motsvara till uppställning och innehåll tämligen nära den ofvannämnda nyfunna för åren 1460—1468 och upptaga såsom den både uppbörd och utgift. Dessutom finnas i behåll något öfver trettio stadens pergamentsbref från medeltiden, för närvarande deponerade i riksarkivet.[3] Vidare finnes därsammastädes en kopiebok för åren 1521—1522; första hittills disponibla tänkebok åter har varit Olaus Petri be-

[1] Anteckningarna sluta i regel 1497, men ett par undantag från år 1500 och 1504 förekomma dock (fol 123 v. och 128 v.).

[2] Samtliga, som äro i vanligt stort folioformat, skrifna å pergament och inbundna i skinnband med träpärmar samt omfatta resp. 288, 310, 296 och 338 pag., äro af Stockholms magistrat 1865 deponerade i kungl. biblioteket. De äro som bekant under utgifning, så att hittills den äldre jordeboken utkommit fullständigt och af den andra åren 1474—1494, samt af den äldre skotteboken tiden 1501—1508 (*Stockholms stads jordebok 1420—1474*, utg. genom Hans Hildebrand, Sthlm 1876; d:o *1475—1498*, h. 1, utg. af densamme, Sthlm 1889; *Stockholms stads skottebok 1501—1509*, h. 1, utg. af densamme). Den yngre skottebokens utgiftsposter äro åter tryckta i N. J. Ekdahl, *Bihang till Christiern II:s Arkiv*, I, Sthlm 1842, s. 1380—1425.

[3] Regester tryckt i *Meddelanden från svenska riksarkivet*, h. 13, 1889.

kanta för åren 1524—1529. Sexton nya volymer för tiden 1419—1520 beteckna således ett betydande tillskott i källorna för Stockholms medeltidshistoria. Äfven från landsortsstäderna äro de behållna stadsböckerna från medeltiden ganska få; för Kalmar finnes i behåll en tänkebok med några anteckningar från 1381 och 1384 samt sammanhängande för åren 1402—1490, för Arboga en tänkebok från 1451 till medeltidens slut, för Jönköping en från 1456 äfvensom för Norrköping en från 1400-talet.[1] Att emellertid äfven andra handlingar kunna gifva upplysningar om medeltidsstädernas historia, behöfver ej sägas.

Hvad åter angår de nyfunna handskrifternas tidigare användning af vår historieskrifning, så hafva, såsom redan förlidet år anmärktes i denna tidskrift, åtminstone vissa af dem begagnats af rektorn för »storskolan» i Stockholm, ledamoten af Vitterhets- och Svenska akademierna Johan Murberg, för åtskilliga af honom publicerade undersökningar i medeltidshistoria. Det är egentligen tre uppsatser, som lämna närmare vägledning därom, nämligen hans »*Historiska anmärkningar om Stockholm näst förr och under sista Danska Regeringen i Sverige*», »*Historiska anmärkningar om brännvinets ålder i Sverige*» och »*Anmärkningar om krutets ålder och bruk i allmänhet och i synnerhet i Sverige*», samtliga utgifna 1795.[2] Murbergs citat äro emellertid ej alltid så tydliga, att förut man af dem kunnat sluta sig till de af honom använda volymernas antal och innehåll; jämföras de åter med de nu återfunna, finner man, att han torde känt till ämbetsboken,[3] att han af räkenskapsböckerna användt de här ofvan under n:r 2 och 3 anförda, af hvilka äfven för honom räkenskaperna för år 1431 ff. framstått såsom »de äldste Stockholms stads räkenskaper, som man härtills funnit»,[4] att

[1] H. Hildebrand, *Sveriges medeltid*, I, s. 382; C. T. Odhner, *Bidrag till svenska stadsförfattningens historia*, s. 54 ff.

[2] I *Kongl. Vitterhets-, Historie- och Antiquitets Academiens handlingar*, IV, Stockholm 1795, resp. s. 52—120, 308—315 och 316—340. — Hans uppsats i samma handl., del II, »*Historisk afhandling om Helge Lekamens Gille i Stockholm*» har möjligen på ett ställe hämtat en uppgift från en af tänkeböckerna.

[3] Han omnämner nämligen såsom befintlig i stadens arkiv »en förteckning på de borgersmän, som varit bomslutare allt ifrån 1419 till mot slutet af 16:e århundradet», a. a., sid. 55.

[4] A. a. sid. 335.

äfven på hans tid en lucka i räkenskapsserien förefanns för tiden efter 1441 och till 1460-talet, samt att han af tänkeböckerna användt åtminstone de ofvan under n:r 6, 8, 10, 12 och 14—16 anförda, bland hvilka äfven på hans tid n:r 6 eller tänkeboken för 1475—1478 gällde såsom »stadens äldsta Liber memorialis eller Protocoll».[1] Vidare har han användt jordeboken för 1474—1497,[2] den ofvannämnda kopieboken för 1521—1522 samt skotteboken för 1516—1524, hvilken senare rätt noga beskrifves. Däremot har han antagligen icke känt till skotteboken för 1460—1468[3] (n:r 4) och förmodligen ej heller »skypboken» (n:r 5). Utom hvad krut och brännvin angår, har Murberg emellertid nästan endast sysselsatt sig med åren närmast före och efter 1520 — för hvilka hans skildring visar ett ganska noggrant begagnande af tänkebok och skottebok — och sålunda redan af detta skäl alldeles icke kunnat uttömma det omfattande materialet. De notiser, han anför, hafva emellertid kunnat tillgodogöras af senare forskare — t. ex. Hans Hildebrand i *Sveriges medeltid* och C. F. Allen i *De tre nordiske Rigers Historie* —, likasom de ock föranledt det förut fruktlösa efterspanandet af hans källor.[4]

Äfven andra forskare från 1700-talets sista år hafva emellertid känt till tänkeböckerna, ty den bekanta *Nordinska samlingen* i Uppsala universitetsbibliotek innehåller i slutet af vol. 815 (kvart) en samling anteckningar ur desamma, hvilken lär vara skrifven med dels biskop K. G. Nordins egen, dels riksarkivsekreteraren Olof Sundels handstil, och af afskrifvaren på ett ställe kallas utdrag ur Stockholms stads protokoller. Dessa anteckningar, som nu utgöra 25 kvartblad, skrifna på halfspalt, afse åren 1478, 1484—1491, 1494—1499, 1504—1507 och 1511—1513, men

[1] A. a. sid. 60.

[2] A. a. sid. 58.

[3] Han förmenar nämligen, att för de närmaste tjugutvå åren efter 1441 »saknas alla stadens räkenskapsböcker, men för 1463 och följande äro de åter till hands», ett uttryck, som ej bort kunna fällas, om han sett 1460—68 års skottebok. A. a. sid. 336.

[4] H. Hildebrand berör i *Sveriges medeltid* flerstädes saken och yttrar bl. a. därom: »Alla dessa för stadens och rikets historia ytterst dyrbara böcker äro nu försvunna. — Förlusten må, hvilket granneligen visas af hvarjehanda i lektor Murbergs afhandlingar förekommande citat, väl kallas oersättlig». (A. a., II, sid 730 not 2).

hafva, såsom af arkens numrering framgår, tidigare varit fullständigare, så att förmodligen äfven åren 1475—1477 och säkerligen 1492—1493 varit representerade. Notiserna, som vanligen blott äro refererande, ej ordagranna, äro hufvudsakligen af hvad man plägar kalla kulturhistoriskt innehåll, stundom äfven politiskt, men kunna naturligtvis på grund af sitt ringa omfång ej uttömma originalkällorna. Ur dessa notiser har därpå C. T. Odhner i sina *Bidrag till stadsförfattningens historia* (Uppsala 1861) hämtat åtskilliga upplysningar.[1] Slutligen har en hand, som gjort rättelser i den s. k. *Palmskiöldska samlingens* i Uppsala universitetsbibliotek anteckningar till Stockholms historia, åtminstone på ett ställe tydligen hämtat sin anmärkning från ämbetsboken 1419—1544.[2] För öfrigt har jag ej funnit något bevis på de nu återfunna volymernas tidigare användning.

---

[1] Notisernas förekomst i den nämnda handskriftsvolymen har ej varit omnämnd i handskriftskatalogen, något som torde gjort deras tillvaro mindre känd. Jag har bibliotekarien L. Bygdén att tacka för deras påträffande.
Under benämningen tänkeböcker citerar emellertid Odhner ej blott dessa utdrag, utan äfven ofta jordeboken för 1420—1474. Den ämbetsbok, han jämväl användt, är däremot från en senare tid, år 1582 ff. a. a. sid. 39 not 8.

[2] Palmskiölds samling innehåller som bekant, särskildt i volym XIV: 5 och volym XIV: 6, en mängd anteckningar angående Stockholms stads historia, äfven under medeltiden. Såvidt jag kunnat finna, äro emellertid de ursprungliga anteckningarna ingenstädes stödda på de nu återfunna volymerna, men väl synbarligen flerstädes på den s. k. jordeboken för 1420—1474, hvilken antecknaren citerar såsom stadens äldsta tänkebok. Hade han känt ämbetsboken från 1419 ff. eller tänkeböckerna från 1475 ff., hade tvifvelsutan hans ämbetsmannalängder varit fullständigare. I hans anteckningar om stadens äldre tänkeböcker omnämnas ock blott sådana för 1420—1474 och 1474—1497, d. v. s. tydligen de s. k. jordeböckerna. Ofvannämnde okände rättare har emellertid i vol. XIV: 5, sid. 754, efter hvad han kallar »Stockholms stads ämbetslängd» korrigerat en uppgift om borgmästarne år 1492, en rättelse, som tydligen visar, att han känt ämbetsboken.
Af Palmskiöld omnämnas äfven dels en tänkebok för åren »1520, 21, 22, 23, 24», förd af stadsskrifvaren Anders Andersson, dels en liknande för åren 1530—1533, förd af Olaus Petri. Båda äro numera förkomna. Uppgifterna om deras befintlighet på Palmskiölds tid äro dock så bestämda, att de ej medgifva något tvifvel, att de förefunnits, eller någon förväxling med andra; ur den senare citeras t. o. m. början: »A:o d:ni MDXXX inceptus est hic liber et continet annos sup[rascriptos] XXXI, XXXII et XXXIII usque ad feriam secundam ante festum Erici Regis et Martyri. Olavus Petri secretarius». Båda äro ock upptagna i ett efter 1726 uppgjordt inventarium öfver Stockholms stads arkiv (Riksarkivet, Stockholms stads Acta, vol. $3^1/_2$), hvilket jämväl såsom då befintlig uppräknar en tänkebok för åren »1534, 1535, 1536, 1537, 1538 i ett band med löst register», af hvilken numera blott registret är kändt (i Rådhusarkivet). Det torde således finnas flera fynd att göra. Af medeltidsböckerna nämner detta inventarium endast jordeboken 1474—1497.

En närmare bekantskap med originalen synes mig icke jäfva det intryck deras antal och omfattning är ägnadt att gifva om deras betydelse för olika områden af vår historia under medeltiden. Följande anmärkningar härom göra emellertid ej anspråk på att vara mer än antydningar, då af lätt insedda skäl de ej kunna stödja sig på den ingående kännedom af materialet, som frågans fulla besvarande kräfver.

3.

Ämbetsbokens hufvudsakliga betydelse ligger naturligtvis på kommunalförvaltningens område. Den visar oss, bland annat, hvilka slags ämbets- och tjänstemän Stockholms stad hade redan 1419, och hvilka ytterligare den sedan fick under loppet af 125 år. Främst i raden stå naturligtvis *borgmästare och råd:* 1419 först en svensk borgmästare (»proconsul sueticus») och fyra med honom sittande rådmän (»sedentes cum ipso»), därnäst en tysk borgmästare (»proconsul theotunicus»), likaledes med fyra rådmän vid sin sida (»sedentes cum ipso»).[1] Fyra bland de åtta för året sittande rådmännen bekläda emellertid äfven de ämbeten, som följa närmast i ämbetslängden, nämligen de två *kämnärernas* (»camerarii») och de två fogdarnes eller *»rättafogdarnas»* (»præfecti» eller »præfecti minorum judiciorum»), de senare alltså tydligen de två rådmän, som å stadens vägnar deltogo i »rätten å torget». En kämnär och en fogde tillhöra därvid hvardera af de båda rådmansgrupperna, den svenska och den tyska.

Efter dessa följa i längden för 1419 vissa ämbetsmän med *kyrkligt-humanitära funktioner*, nämligen två *kyrkovärdar* (»tutores ecclesiæ»), två *allmoseförestándare* (»ad elemosinas»), två *föreståndare för Helgeandshuset* (»provisores domus spiriti sancti») och tre[2] *föreståndare för S:t Göranshospitalet* (»provisores domus hospitalitatis sancti georgii»).

---

[1] Titlar och topografiska beteckningar växla under olika år mellan latin och svenska; jag anför här exempel på båda delarna.

[2] Under de följande åren två. Möjligen har 1419 en afgått under året och ersatts med en tredje. Om Helgeandshuset, hospitalet och allmosorna, se V. Hedqvist, *Den kristna kärleksverksamheten i Sverige*, Strängnäs 1893, sid. 83 ff.

För *vakthållning* och dithörande göromål svarade en hel rad ämbetsmän, nämligen två »*vårdsättiara*» (excubiatores» eller »positores excubiarum») d. v. s. befälhafvare för vakten, sex *port- och tornväktare*, sammanfattade under rubriken »isti habebunt claves portarum», nämligen två vid södra porten (»ad portam australem»), en vid gråbrödratornet och porten (»ad turrim fratrum minorum et portam»), två vid norra tornet och porten (»ad turrim aquilonarem et portam») och en vid helgeandsporten (»ad portam spiritus sancti»), samt fyra *bomslutare* (»isti habebunt claves til bomana»), nämligen en vid fisktorget (»apud forum piscium»), en vid korntorget (»apud forum anone», tydligen samma post, som 1420 betecknas såsom »circa portum liburnorum», d. v. s. vid jakthamnen),[1] en vid lejontornet (»apud turrim leonis», 1420 benämnd »vestan mur circa turrim leonis») samt en vid draktornet (»apud turrim draconis», möjligen den, som 1420 betecknas såsom »circa balneum» d. v. s. belägen vid badstugan). Dessutom finnas 1419 bland stadens ämbetsmän två *byggmästare* (»bumestere»), två föreståndare för tegelhuset (»tigilhuset» eller »domum laterum»), senare äfven kallade »*tigelmestare*»,[2] två *herbergerare* (»hospitatores»), två *fodermarsker*, fyra *syllasättare* (»positores limitum») d. v. s. tomtregleringsmän, samt slutligen en *justeringsman för spann och besman* (»til span oc bisman at lika»).[3]

50 år senare, 1469, har ämbetsmannalängden undergått åtskilliga förändringar. I fråga om borgmästare och råd, kämnärer, rättefogdar, kyrkovärdar, vårdare för Helgeandshuset och för S:t Göranshospitalet, vårdsättare, byggmästare, härbärgerare, fodermarskar och justeringsman för spann och besman äro förhållandena emellertid oförändrade, undantagandes att fogdarna detta år ej upptagas såsom medlemmar af det sittande rådet. För kyrkliga ändamål hafva sex ämbetsmän tillkommit, nämligen ytterligare två allmoseföreståndare, så att af de fyra tvenne sköta »söndagsallmosan» och tvenne »fredagsallmosan» (»elemosinam domini-

[1] Koppmann förklarar »liburnus» såsom ett större sjödugligt fartyg, a. a., I, sid. LXXVII.

[2] Medeltidsstäderna hade ofta egna tegelhus för beredning af tegel till deras egna byggnadsarbeten och till afsalu. Jfr Koppmann, a. a., I, sid. XCVI; Ferdinand Crull, *Die Rathslinie der Stadt Wismar*, Halle 1875, sid. XXXIV.

[3] Ämbetet var föreskrifvet i stadslagen KB § 16.

calem» och »elemosinam in sextam feriam»),[1] två *föreståndare för själakoret* (»ad chorum animarum»)[2] och två *tornväktare* »til kirkiatorn». På det mera rent kommunala området åter märkas såsom nytillkomna först fyra *skottherrar* — ämbetet första gången omnämndt 1445, ehuru påbjudet redan i stadslagen —, vidare åtta »*vräkare*» d. v. s. kontrollanter af varuvikt o. d., nämligen fyra »til gull och silff», två »til hampa och lin», en till allahanda fisk samt en vedvräkare, vidare en *vågmästare* (»til vagen»)[3]samt en med orden »til førstebandh» betecknad tjänsteman, hvilket måste varit ett slags *stadsläkare* eller stadsfältskär med särskildt uppdrag att tillhandagå med första förbandet vid olycksfall.[4] Däremot äro syllasättarne blott två och tegelmästare ej upptagna detta år — de återkomma emellertid senare. Vakthållningen vid portar och bommar ledes af följande tjänstemän: en för nyckeln till »stora bommen», en för d:o till bommen vid Fiskestrand, en för nyckeln till Söderport och en för d:o till yttersta porten därstädes, samt två till »Norreport nyklæ» (däraf 1470 en till yttersta porten). 1471 upptagas ytterligare en för nyckeln till »kransen västantill» och en för kransen i söder.

Flytta vi oss slutligen till sekelskiftet 1500, hafva ytterligare en rad af ämbetsmän tillkommit: så två för »*stadzsins renta*» anställda (utom förutvarande kämnärer och skottherrar), en stadens *inköpare*, två *föreståndare för dess pulverhus*, d. v. s. kruthus, åtta *kvartermästare*, nämligen två för hvarje af dess fyra kvarter, en stadens *grofsmed* och en dess *klensmed*, en »till *stadzsins swerdh*», en dess *skinnslagare*, en *pråmkarl*, en *dagsverksman* etc. Tornens nycklar vårdas nu af tio borgare, nämligen två vid

[1] Stiftelser för utdelande af allmosor i S:t Nikolai kyrka hvarje fredag och söndag. Hedqvist, a. a. sid. 97.

[2] Själagården, ett slags sjuk- och fattigvårdsstiftelse, stod i nära förbindelse med södra själakapellet i S:t Nikolai kyrka (= själakoret), och båda hade samma föreståndare. Hedqvist, a. a. sid. 96.

[3] Medeltidsstäderna plägade hafva en offentlig våg, stundom dock utarrenderad. Koppmann. a. a., I, sid. LXXXII. H. G. Gengler, *Deutsche Stadtrechtsalterthümer*, Erlangen 1882, sid. 173 ff.

[4] Ämbetet, som synes förekomma första gången 1465, betecknas än »første bant», än »første band», saknas efter 1473 en tid bortåt, men återkommer 1490 och bär 1491 den beteckning, som löser svårigheterna med den eljes hittills alldeles obekanta titelns tolkning; det heter nämligen då och senare »*stadzsens arst til första bandit*». Innehafvaren för alltid titeln »mäster». Stadsläkareinstitutionen i Stockholm daterar sig alltså från åtminstone 1465. Hamburg hade stadskirurg redan 1350. Koppmann, a. a., I, sid. CIII.

hvardera af följande fem torn, det södra tornet, drakatornet, gråbrödratornet samt yttre och inre norra tornet, och portar och bommar skötas af sex, nämligen en vid Fiskestrandsbommen, en vid Koggebommen samt två vid södra och två vid norra porten. Af vräkarne från år 1469 kvarstår blott en för ved, tjära näfver och bräder, men i stället finnas fyra *järnspilare*[1] och fyra »*laxapackare och allahanda gotz*». Borgmästarne äro alltjämt två, men de sittande råden detta år blott sex, bland dem ej kämnärerna, men väl rättefogdarne. Från 46 år 1419 har antalet i ämbetslängden upptagna nu vuxit till 91.[2]

De anförda exemplen torde kunna tjäna till belysning af ämbetsbokens allmänna betydelse för frågan om kommunalstyrelsens utveckling i Stockholm under tiden 1419—1544. Den låter oss följa denna utveckling steg för steg, se, hvilka ämbeten hvarje tid förefunnits, huru nya upptagits och gamla ombildats eller försvunnit. Försåvidt dessa ämbeten varit anknutna till vissa lokala förhållanden i staden, torn, portar, bommar och »kransar», synas också beaktansvärda upplysningar kunnavinnas angående frågor af intresse för stadens topografi.

Äfven andra specialfrågor af vikt kunna genom ämbetsboken vinna närmare utredning.

En sådan är den ofta berörda frågan om *tyskarnes ställning* i de svenska städernas styrelser. Som bekant stadgade stadslagen intill 1471, att halfva antalet borgmästare och råd skulle vara tyskar, men man har vanligen, stödd på de rådmansnamn som varit kända, antagit, att det tyska borgerskapet faktiskt skulle tillvällat sig ett långt större inflytande.[3] Ämbetsboken motsäger detta antagande; den visar, att under hela tiden 1419—1471 årligen tjänstgjorde

[1] Att slå in järn, jfr Hans Hildebrand, a. a. I, sid. 495.

[2] Dessutom förekomma här och hvar äfven andra personer upptagna i ämbetslängden, så t. ex. hamnfogdar (1464), »gerninga och brødh at skodhe» (1464 m. fl. år), en syssla, som dock i regel ålagts kämnärerna, en »fæbagge» (1467), en tjänsteman »till vinkällaren» (1482 m. fl. år) o. s. v.

[3] Sålunda yttrar t. ex. Odhner (a. a., sid. 33), att man i Stockholm 1420 »bland 21 rådspersoner» — hvilkas namn äro kända genom jordebokens inledning — »finner blott två à tre svenskar», och H. Hildebrand (*Sveriges medeltid* I, sid. 327) anser till och med, att af samme 21 allenast *en med* säkerhet kan räknas som svensk, och att äfven om möjligen några tillhörde »släkter, som så länge vistats i Sverige, att de räknades som svenskar, det dock synes vida troligare, att här förelegat ett betänkligt öfvergrepp från tyskarne.

en svensk och en tysk borgmästare, hvardera med sin särskilda grupp af rådmän »sedentes cum ipso», och det finnes intet som helst skäl att antaga, att icke äfven rådmännen härvid äro grupperade efter nationalitet. Grupperna hållas nämligen strängt åtskilda från hvarandra, så att den, som ett år tillhört den ena, väl ett annat år kan åter uppträda i samma grupp, men icke i den andra.[1] Och att namn i den svenska gruppen stundom klinga tyskt, bevisar naturligtvis lika litet bärarens främmande nationalitet, som t. ex. i vår tid statsrådsnamn sådana som Dyrssen och Meyer.[2] Ty äfven på den tiden kunde säkerligen inflyttade utländingar försvenskas.

Slaget vid Brunkeberg medförde som bekant utländske mäns utestängande från borgmästare- och rådsämbeten äfvensom andra »märkeliga ämbeten» i svenska städer. Man har ifrågasatt, om denna bestämmelse omedelbart kunde genomföras.[3] Ämbetsboken belyser förhållandet: i stället för en svensk och en tysk borgmästare med hvar sin rådmansgrupp upptager den från och med 1472 en »proconsul in oriente [orientale] parte», på svenska sedermera »på östra bänken och sidan» jämte fyra »sedentes cum ipso» samt en »proconsul in australe parte», på svenska »på västra(!) bänken», likaledes med fyra sittande rådmän. Tyskarnes uteslutning synes hafva skett ganska konsekvent, åtminstone hvad angår borgmästare och råd; af de 16 personer, som under tiden 1465—1471 i ämbetsboken upptagas såsom tyska borgmästare och med dem sittande rådmän, förekomma under åren 1472—1479 ingen såsom borgmästare och endast tre i rådsämbeten, nämligen en såsom rättefogde 1472 och vanlig rådman 1477, en såsom rådman 1473, 1476 och 1479 samt en såsom rådman 1476.

Fördelningen i grupper efter östra och västra bänken kvarstår efter 1472 i ämbetsboken till och med 1495, dock

---

[1] På de trettio åren 1419—1449, hvilka närmare undersökts, har jag blott funnit ett undantag, nämligen Lambert Westfal, som 1438 är kämnär och 1439 rättefogde i den tyska gruppen, men 1444 svensk borgmästare.

[2] Hvad särskildt 1420 års namn beträffa, så tillhöra enligt ämbetsboken 11 den svenska och 10 den tyska gruppen.

[3] »En så genomgripande förändring kunde väl i flera städer svårligen genomföras omedelbarligen, och i anseende till det vänskapliga förhållandet till Lübeck under följande årtionden måste säkerligen varsamhet iakttagas». Odhner, a. a. sid. 33.

efter 1482 stundom med blott tre rådmän i hvardera gruppen.[1] Från och med år 1496 uppräknas båda borgmästarne jämte hvarandra och därpå i en grupp hela det för året sittande rådet, numera vanligen sex till antalet. 1526 uppträder emellertid åter rådmännens fördelning efter bänkar, hvarje bänk med sin rättefogde, och fortsätter till ämbetsbokens slut, dock med växlande rådmansantal i hvardera gruppen under olika år.[2]

Nationalitetsundersökningar kunna naturligtvis äfven verkställas i fråga om andra stadens ämbeten i syfte att utröna, huru långt ned i ämbetslängden regeln om ämbetenas lika fördelning mellan tyskar och svenskar tillämpats. Därvid kunna bland annat rådmanslängderna tagas till utgångspunkt, enär personer, som omsider blifva rådmän, tidigare stundom befinnas hafva tjänstgjort på andra mera underordnade poster.

Detta för in på en annan intressant specialfråga, den om *rådets rekrytering och ämbetsväxling*. Stadslagen föreskref som bekant i sin ursprungliga lydelse sex borgmästare och trettio rådmän, hvaraf en tredjedel, d. v. s. två borgmästare och tio rådmän, skulle tjänstgöra årligen. I redaktioner, tillkomna i samband med nationalitetsreformen 1471, var antalet ändradt till fyra borgmästare och tjugufyra rådmän, med två borgmästare och tolf rådmän sittande för hvart år. För mindre städer medgåfvo båda redaktionerna ett mindre antal efter deras förmåga. Val af borgmästare och rådmän skulle ske årligen åtta dagar före S:t Valborgs dag å gemensamt sammanträde af samtliga borgmästare och rådmän, en bestämmelse, som man varit ense att tyda såsom innebärande, att vid detta tillfälle det samlade rådet

[1] Kämnärerna uppräknas nämligen numera vanligen ej bland det sittande rådet, något som dock ej behöfver bevisa, att de icke voro medlemmar af rådet.

[2] En fråga af intresse är, om gruppfördelningen i rådet, före 1472 mellan svenskar och tyskar, därefter mellan östra och västra bänken eller sidan, äfven inneburit någon verklig divisionsindelning, så att vissa ärenden tillhört den ena gruppen, andra den andra. Man skulle i så fall t. ex. kunna ifrågasätta särskild svensk och tysk rättskipning intill år 1472. Jag har emellertid ej funnit något bevis på en sådan divisionsindelning; mot ett dylikt antagande synes mig tala, att då tänkeböckerna angifva af hvilka ett mål behandlats — rådmän namngifvas i regeln icke, men stundom borgmästare — vanligen *båda* de för året tjänstgörande borgmästarne angifvas. Äfven under 1500-talet är, enligt uppgift af grefve F. U. Wrangel, icke något bevis på en sådan divisionsfördelning kändt. Stadslagen känner intet därom.

afgjorde, hvilka af dess medlemmar skulle »sitta» under följande ämbetsår. De till borgmästare och rådmän engång valde hafva ansetts i regel behålla ämbetet för lifstiden och rekrytering blott förekomma vid dödsfall eller enskilda medlemmars af särskilda orsaker föranledda utträde.[1]

Ämbetsboken ger här nya uppslag. Genom att år för år jämföra dess förteckningar på de tjänstgörande kan man nämligen naturligtvis vinna en väsentligt ökad kännedom, huru faktiskt förhållandena utvecklade sig både i fråga om de en gång invaldes permanens, reglerna för deras tjänstgöringsväxling och sättet för rekryteringen. Ett par förberedande jämförelser, som jag i detta hänseende verkställt dels för ämbetsbokens första trettio år (1419—1449) dels för tidsskedet närmast sekelskiftet (1495—1520), visa ganska intressanta resultat. Mot antagandet att de till borgmästare och rådmän valde fortfarande kvarstått som sådana, strider intet, åtminstone ej under den förra perioden, ty personer, som engång uppförts i dessa ämbeten, återkomma sedan de allra flesta i samma ställning under något eller några kommande år. Borgmästare och råd bilda strängt skilda grupper: det finnes icke något exempel, att den, som en gång upptagits såsom borgmästare, sedermera återfinnes såsom rådman. Däremot rekryteras naturligtvis borgmästarne ur rådet, dock, efter hvad det vill synas, ej efter tjänsteålder. Häri öfverensstämmer alltså utvecklingen med de förhållanden, som i allmänhet gjort sig gällande i de samtida tyska städerna. Tjänstgöringsväxlingen inom rådet synes under samma period varit ganska regelbunden, ehuru icke så regelbunden, som stadslagen förutsätter; under

[1] Jfr Odhner, a. a., sid. 34; H. Hildebrand, a. a., I, sid. 376. En dylik permanens i ämbetet med självsuppleringsrätt karakteriserade också de tyska städernas råd, likasom ock en ämbetsväxling med »sittande» och icke sittande rådmän, hvilken emellertid praktiserades på olika sätt, ofta så, att en rådman tjänstgjorde två år och åtnjöt ledighet det tredje. Ämbetsväxlingens ändamål synes just varit att vissa mellantider befria rådmännen från det besvärliga arbetet med den ständiga förvaltningen. Närmare se för Hamburg Koppmann, a. a., sid. XX; för Lübeck Frensdorff, *Die Stadt- und Gerichtsverfassung Lübecks*, sid. 101 ff.; för Wismar Crull, a. a., sid. XXIV ff. samt för åtskilliga andra städer i och utom Tyskland *Von der Rathswahl und Rathsverfassung zu Hamburg* uti *Zeitschrift des Vereines für Hamburgische Geschichte*, III, 1851, s. 288 ff. I Danmark gällde jämväl permanens i ämbetet och åtminstone mot medeltidens slut självsupplering, men däremot anses det hafva varit regel, att de en gång utsedde oafbrutet funktionerade utan ledighetsår. M. Mackeprang, *Dansk Købstadsstyrelse*, 1900, sid. 45 ff.

1420-talet tjänstgöra nämligen borgmästarne i regel hvart annat år och först under 1430-talet i enlighet med stadslagen i regel hvart tredje. I rådmännens tjänstgöringsväxling äro åter tvåårsperioder enstaka undantag; i regel återkomma, med ett undantag som strax skall omnämnas, samma namn endast hvart tredje år. Det förekommer emellertid också åtskilliga fall, då det dröjer mer än tre år, innan samma rådmansnamn återkommer, något som ju kan bero på t. ex. frånvaro från staden, men jämväl kan stå i samband med samma förhållande, som föranledt nyssnämnda undantag från treårsperioden.

Detta gäller *rekryteringen* i rådmansämbetena. Det är nämligen under perioden 1419—1449 en så godt som undantagslös regel, att *den i hvardera gruppen*, den svenska och den tyska, *hvarje år sist upptagne*, hvilken tillika är *kämnär* under året, *representerar ett nytt namn*, som tidigare ej förekommit i rådmanslängden — stundom är det ock af ämbetsbokskrifvaren försedt med tillägget »*novus*».[1] Utom dessa äro nya namn mycket sällsynta; det årliga tillskottet af två nya synes sålunda i regel varit tillräckligt att ersätta den afgång, som dödsfall och andra orsaker kunnat föranleda. Regelbundenheten visar sig emellertid icke blott i denna årliga nyrekrytering, utan äfven i ämbetsfördelningen inom rådet på det sätt, att *de, som ena året tjänstgjort såsom kämnärer, året därpå tjänstgöra såsom rättefogdar.*[2]

Under perioden 1495—1520 framträda nu berörda förhållanden icke med samma regelbundenhet, i synnerhet ej under 1500-talets första år. Regeln kan nog sägas vara, att borgmästarne återkomma hvart annat år, men undantag finnas, och äfven om en del rådmän återkomma hvart tredje, finnas både längre och kortare mellanrum, särskildt längre. Öfverhufvud synes omsättningen varit starkare än under 1400-talets förra hälft; nya namn äro vanligare. Om detta berott på tidens oro eller på ökad makt hos bor-

[1] Under tiden 1419—1449 har jag blott funnit följande undantag, nämligen åren 1432, 1436 och 1447, då föregående års kämnärer, både den tyska och den svenska, fortfarande kvarstå i tjänsten, samt år 1427, då den tyska kämnären året förut varit rådman. Att 1441 års kämnärer, som i hvarje fall representera nya namn, icke äro upptagna bland de med borgmästarne sittande, torde ej bevisa, att de ej tillhört rådet.

[2] Äfven denna regel nästan undantagslös. För 1500-talet är förhållandet påpekadt af Odhner, a. a. sid. 67.

gerskapet, torde få lämnas därhän. Att kämnärerna äro nya, är emellertid äfven nu regel, ehuru med undantag för åren 1506—1508; så äfven att det ena årets kämnärer året därpå äro rättefogdar.

Den nu berörda årliga rekryteringen af rådet med två nya män är en, såvidt jag vet, förut ej känd institution i den svenska medeltidens kommunalförvaltning. Den saknar ej anknytningspunkter i de utländska städer, från hvilka de svenska i allmänhet hämtat sina förebilder. I Hamburgs äldsta stadsrätt af år 1270 var det sålunda bestämdt, att vid det årliga rådmansombytet två personer skulle väljas, som ej förut setat i rådet. Denna ordning gällde dock ej längre än till år 1292, då en ny stadsrätt kom till stånd, enligt hvilken nyval blefvo fakultativa, så att det öfverlämnades åt det gamla rådet att bestämma, om det ville invälja nya män eller icke.[1] Ett årligt tillskott af vissa nya män har möjligen också varit plägsed i Riga, hvars rättsordning i slutet af 1200-talet rönte en mycket stark inverkan från Hamburg, och hvars äldsta rådsvalordning man ansett innebära, att vid rådsombytet i regel fyra nya män skulle insättas i det kommande årets sittande råd.[2] Från Lübeck äro däremot ej några motsvarande bestämmelser kända, ej heller från t. ex. Wismar.[3] Det sätt för rådsrekryteringen, som enligt ämbetsboken synes varit regel i Stockholm, har således sin närmaste motsvarighet i Hamburg, men representerar, märkligt nog, en utvecklingstyp, som därstädes redan i slutet af 1200-talet ersatts med andra bestämmelser, ett förhållande, som möjligen kan gifva någon ledning i fråga om tiden för den hamburgska rättens reception i Sverige. I alla händelser visar saken, att rådet i Stockholm icke varit en så fast sluten korporation, som man vanligen föreställt sig: det har i regel årligen uppblandats.

---

[1] J. M. Lappenberg, *Hamburgische Rechtsalterthümer*, I, Hamburg 1845, sid. XXXV, 2, 101.

[2] F. G. von Bunge, *Die Stadt Riga im dreizehnten und vierzehnten Jahrhundert*, Leipzig 1878, sid. 78 ff.; J. G. L. Napiersky, *Die Quellen des Rigischen Stadtrechts*, Riga 1876, sid. 141. — Enligt ordalydelsen innebär bestämmelsen dock endast, att de ifrågavarande fyra ej under de två närmaste åren finge hafva tillhört rådet.

[3] Se ofvan anförda arbeten af Frensdorff och Crull. Jfr ock *Zeitschrift des Vereines für Hamburgische Geschichte*, III, s. 288 ff.

Att åter just *kämnärerna* skulle vara nya män, synes vara en svensk egendomlighet; åtminstone har jag hittills ej funnit någon motsvarighet därtill annorstädes. Saken torde nämligen ej kunna förklaras så, att uttrycket »sedentes cum ipso» blott skulle beteckna de under året med respektive borgmästare tjänstgörande, men däremot ej betyda, att äfven kämnärerna varit medlemmar af rådet. Däremot strider, utom uttryckets egen form, både hvad som var regel i de tyska städernas styrelser — nämligen att kämnärerna tillhörde rådet —, och hvad vi i öfrigt känna om de svenska kämnärernas ställning. Redan stadslagen talar om ingälldernas upptagande af »stadens kämnärer med stadens skrifvare *eller* två andra rådmän».[1] Här kunna ock de återfunna tänkeböckerna komplettera vår kunskap, exempelvis genom följande anteckning i 1479 års tänkebok för d. 12 oktober (»feria secunda proxima ante festum s:ti kalixti»): »Eodem die wordo borgamestarnē och raadet swa eens, ath huilkin i raadet vill fara sin erende, han skal sætia en i sin stadh, swa monge som om aaret bör ath sittia och embete haffua, rettafogeda och kemerie».[2]

De nya kämnärerna valdes af fogde och råd. Detta bestyrkes ur tänkeböckerna genom sådana uttryck som »samme torsdaghen tha radith i radzstwene til hope forsamlede ware til all embete uthwäliende och kesende» (d. 24 april 1488)[3] eller »tha fogatten ok radith til hopa ware i radstuen ath wäliende kemenerare i thz tilkomende aarit» (d. 29 april 1489).[4] Valet skedde sålunda i slutet af april, vid samma tid som det stora rådsombytet. Vid ämbetstillträdet fingo de nya kämnärerna aflägga ed: »Mandagen nesth epter helga kors dach sworo nya kemenerarna theras eedh, som thøm borde, och settes tha i theras sethe».[5] Sedan de året därpå tjänstgjort såsom rättefogdar, ingå de i den vanliga rådsalterneringen; kämnärer blifva de där-

[1] Jfr H. Hildebrand, a. a., I, sid. 383. — Äfven om kämnärerna ej skulle tillhört rådet, kvarstår för öfrigt den årliga nyrekryteringen, eftersom enn årets kämnärer blifva rättefogdar det följande och såsom sådana medlemmar af rådet.

[2] Tänkeboken 1479, sid. 36.

[3] »Pa daghen nest fore Marci ewangeliste», Tänkeboken 1487, sid. 438.

[4] »Odensdagen nest efter dominicam Quasimodogeniti», Tänkeboken 1488, sid. 616. — Äfven i andra tänkeböcker förekomma liknande uttryck om valen af stadens ämbetsmän t. ex. 1489, sid. 193, 1491, sid. 592 m. fl.

[5] Tänkeboken 1495, sid. 5.

emot ej mer, i den mån regeln om nya män till kämnärsposterna hålles uppe.

Liknande undersökningar angående permanens och rekrytering kunna äfven anställas beträffande *andra ämbeten än rådets*. Det har förefallit mig, som under ämbetsbokens tidigare år innehafvarne af de kyrkligt-humanitära sysslorna i regel skulle år för år stått kvar på sina poster, likaså härbärgerare, fodermarskar, syllasättare, justeringsmän m. fl., hvaremot de ämbeten, som hade att svara för vakthållning vid portar och bommar o. s. v., äfvensom åtskilliga andra vanligen hade årligen bytt om innehafvare.[1]

På samma sätt kan undersökas, i hvad mån flera ämbetens förenande på samma hand kunde förekomma. Att det gick för sig att på en gång vara rådman och t. ex. förestå Helgeandshus, S:t Göranshospital eller själakor är tydligt.[2] Om man med ledning af personers förekomst såsom innehafvare successive af olika ämbeten kan uppställa någon rangordning mellan dessa, kunde ock göras till föremål för undersökning.

Ett intressant faktum är den ytterst regelbundna *kollegialiteten* i ämbetena; innehafvarne följas hvarje år mestadels två och två. Den var också föreskrifven i stadslagen: »Tve gode män skulu skipas och sättias till hvart embete, hvarjahanda som stadhin törftuger är».[3] Denna kollegialitet torde dock icke vara beroende på motsättningen mellan svenskar och tyskar, ty den synes äfven varit regel i exempelvis åtskilliga af hansestäderna, såsom Lübeck, Hamburg m. fl. Frågorna om dess uppkomst och om de båda kolle-

---

[1] Ett extra ämbetsombyte finnes, såsom var att vänta, berördt år 1520. Först följer den vanliga längden, tydligen ditskrifven vid ämbetsombytet i maj 1520, därpå ett par blanka sidor, och så under en ny siffra »1520» notiser om kompletteringar. »Tesse tilskickade», heter det, »borgemestere och raadet om s:cti Nicolaus dagh (d. v. s. den 6 december) i radz[stuffue]n til tesse epter:ne embethe, mz nogre aff them, som fore wore skickade», hvarpå följa två föreståndare för själagården, båda nya, två för Helgeandshuset, den ene ny, två kyrkovärdar, den ene ny, två föreståndare för S:t Göranshospitalet, den ene ny, samt två för sjukstugan vid Munkabron, den ene ny. Lördagen näst efter Lucia (d. v. s. den 15 december) tillsattes fyra skottherrar, samtliga nya. Om andra luckor efter blodbadet har ämbetsboken ingen notis.

[2] Jfr äfven Hedqvist, a. a., s. 89, 94, 96.

[3] Konungabalken § 16.

gernas inbördes ställning till hvarandra under sin ämbetsutöfning har jag emellertid ingenstädes sett berörda.[1]

Att ämbetsbokens ämbetslängder lämna viktiga bidrag till Stockholms *personalhistoria* under medeltiden, behöfver knappt påpekas. Det har redan ofvan visat sig, huru dess uppgifter om olika personers ämbetsställning vid en viss tid möjliggöra fastställandet af affattningstiden för historiska dokument, och dylika kronologiska upplysningar kunna helt visst hämtas därur äfven i andra fall. En annan fråga af intresse, som möjligen skulle kunna vinna belysning genom ämbetsbokens personaluppgifter, är den, om i Stockholm kunna spåras några tecken till särskilda familjers företräde vid stadsämbetenas besättande — åtskilliga utländska städer, t. ex. Lübeck, hade ju ett slags patriciat. Därmed sammanhänger ock frågan, i hvad mån ämbetena stodo öppna för olika klasser och yrken inom samhället. I alla händelser lära längderna oss känna hufvudstadens mest betydande män under de 125 åren 1419—1544. Beträffande åter tyskarne i stadsstyrelsen kunde det vara af intresse att genom jämförelser mellan ämbetsboken och liknande längder från t. ex. hansestäderna undersöka, om släktskap låter sig konstatera mellan personer, som å båda hållen beklädt inflytelserika poster, eller öfver hufvud, om den tyska inflyttningens gång till Sverige kan belysas.[2]

[1] Om Lübeck, se Frensdorff, *Die Stadt- und Gerichtsverfassung*, sid. 109 ff.; C. W. Pauli, *Lübeckische Zustände*, I, Lübeck 1847, sid. 93 ff. Två borgmästare voro dock ej regel i alla tyska städer, utan en, tre, fem, sju o. s. v. förekomma äfven. (G. L. von Maurer, a. a., III, sid. 170 ff.) *Titeln* »consules» såsom beteckning på rådmännen anses visserligen under hohenstaufertiden med dess starka beröring mellan Tyskland och Italien vara hämtad till Tyskland från de italienska stadsrepublikerna, som upptagit den till erinran om romartiden (Carl Koehne, *Der Ursprung der Stadtverfassung in Worms, Speier und Mainz*, Breslau 1890, sid. 296 ff.), men ett direkt samband mellan romerska och tyska stadsinstitutioner bestrides för närvarande flerstädes med bestämdhet. »Ein organischer Zusammenhang mit dem römischen Städtewesen hat nicht bestanden», säger Richard Schröder i sin *Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte*, 3 uppl., Leipzig 1898, sid. 612. Andra författare skjuta detta samband dock ej lika mycket å sido, och kollegialiteten kunde sålunda möjligen sammanhänga med romerska förebilder.

[2] De tyska städernas medeltidshistoria har som bekant numera en ytterst rik litteratur. Öfver deras stadsböcker, som flerstädes börja redan på 1300-talet, finns en kort sammanfattning i G. Homeyer, *Die Stadtbücher des Mittelalters*, Berlin 1860. För närvarande pågår äfven ett mycket omfattande publicerande af äldre stadsböcker och krönikor; jag har ofvan citerat några arbeten på området, andra finnas t. ex. i serien *Die Chroniken der deutschen Städte*, af hvilken till och med år 1899 27 band utkom-

4.

Räkenskapsböckerna hafva naturligtvis först och främst sin betydelse på det finansiella området, i den mån de visa stadens uppbörd och utgift under olika år. Det är dock ej enbart totalsummorna, för så vidt sådana kunna erhållas, som här äro af intresse, utan äfven specialposter och speciella utgifter, hvilka ofta låta oss närmare blicka in i allehanda förhållanden under en medeltidsborgares kommunala och privata lif. Exempel i mängd kunna hämtas ur de nu föreliggande volymerna.

Den äldsta, den för åren [1431] 1436—1441, har sitt största intresse genom sådana detaljposter. Några totaluppgifter kunna därur naturligtvis icke hämtas, då, såsom ofvan nämnts, den blott är en redogörelse för *de penningar, som gingo genom borgmästarnes händer*. Bladet för 1431 innehåller sålunda, hvad de båda borgmästarne nämnda år, Johannes Westfal och Werner Gest, utgåfvo »aff the penninga the anamadhe i fataburit» — redan det ett uttryck af intresse; själfva räkenskapsboken åter, såsom nämnts, borgmästaren Broder Jönssons egen räkenskap för de penningar han hade om hand på stadens vägnar under sina borgmästarår 1436, 1438 och 1440.

Broder Jönsson lämnar en rätt omständlig redogörelse för sitt ämbetstillträde. Nästa tisdagen efter det att rikets råd kommo in i Stockholm och fingo staden[1], säger han, blef han kest till borgmästare af riksens råd och stadens råd, af alla de riddare och svenner, som där inne voro,

mit. De resp. städernas egna urkundspublikationer samt historiska föreningars tidskrifter innehålla äfven mycket hithörande material. Sammanfattande öfversikter öfver hufvudarbetena finnas t ex. i Schröder, a. a., s. 608 ff., 665 ff., samt för en del städer i Karl Hegel, *Städte und Gilden der germanischen Völker im Mittelalter*, Leipzig 1891, I, II. För stadsräkenskaper se särskildt Armin Tille, *Stadtrechnungen*, i *Deutsche Geschichtsblätter* 1899, h. 3. Vid jämförelser med utländska förhållanden borde hänsyn tagas äfven till exempelvis de holländska städerna, öfver hvilka likaledes en mycket rik litteratur i senare tid utkommit. Jfr Schröder, a. a., s. 674 ff.; Hegel, a. a., II., s. 235 ff.

[1] Säkra data från denna tid, för hvars historia rimkrönikan är hufvudkällan, äro, som kändt, fåtaliga; förmodligen åsyftas den bekanta tilldragelse efter riksmötet i Arboga, då Engelbrekt och Karl Knutsson bemäktigade sig staden, ehuru de ej lyckades eröfra slottet. Ett sammanträde i Vår frus gillestuga af de förnämsta svenskarne är också från detta tillfälle bekant; d. 16 febr. är ett bref därifrån utfärdadt. *Riksarkivets pergamentsbref*; O. Montelius, H. Hildebrand m. fl. *Sveriges historia från äldsta tid* etc., II, s. 227.

och menighetens samtycke, »som mest vti ware fru gildistugho kunne ga». Stadens besittningstagande har sålunda fört med sig ett särskildt högtidligt borgmästareval. Andra måndagen näst efter intagandet samlades rådet på rådstugan och bådo »her Johan Bysmarke oc mik ga sitia før borghamestare, som wi warom til skikkadhe»; de gjorde ock så, och de nycklar, som borgmästarne borde hafva, antvardades dem. Men Broder Jönsson ville ej utan inventering börja sin förvaltning, utan bad sex af rådet eller så många de ville utse, själfva se till hvad som var i borgmästarkistan och i borgmästarskåpet, och ehuru rådet menade, att man nu i stället borde »höra klagomål», d. v. s. hålla rådsturätt, och att borgmästarne själfva på eftermiddagen kunde undersöka kista och skåp, så protesterade dessa mot en sådan inventering utan vittnen och drefvo äfven sin åsikt igenom. Men kistans innehåll var ganska magert: två brända sölfskålar och en bränd »braatza» d. v. s. spänne,[1] vidare »smaa stædhers[2] peninga, som oc waro illa brænde», och dessutom »war ther vti gambla scriptir, som inkte nyttogha waro» — vår tid skulle dock nog gärna hafva dem i behåll. I skåpet fanns åter 97 mark reda penningar, och i rådstugan låg gammalt kläde, som såldes för 7 mark 4 örtuger, så att uppbördssumman blef 104 mark 4 ört. Något senare tillkommo ytterligare 174½ mark, som öfverlämnades på hr Cristoffers vägnar, tvifvelsutan 1435 års tyske borgmästare hr Cristoffer van Dunsen.

För utgifterna under 1436 är här ej plats att närmare redogöra: en stor del röra stadens försvar såsom bålverk, bössor, bössesten etc. — på den tiden ett viktigt kommunalintresse. Största utrymmet upptager en redogörelse för utgifter vid en herredag i Strängnäs. Den börjar: »Thetta fortæradhis alt til Strengenes oc heem igen, tha wi følghdhom drotzetenom thijt til rikesins radh pa herradaghin», och upptager sedan specificeradt allt som förtärdes såväl vid första nattkvarteret »vti the byiana, som liggia vidh Svartasiø», i Strängnäs och den natten, då »wi forom aff Strengenes». Resan kostade summa 33 mark ½ öre.[3] Någon herredag

[1] Af dessa giordes sedan »stadzins stora insegle».
[2] Med »städerna» menas åtminstone i tänkeböckerna ofta hansestäderna.
[3] Utgifterna afse mest bröd, fisk af olika slag — färsk och salt, gös, gädda, spicken ål etc. — öl, korn och hö, vidare salt, ättika, ljus, ved, kol.

i Strängnäs 1436 är ej bekant, men väl en i mars 1437. Reseräkningen är ej daterad, men *räkenskapsåret* 1436 har säkerligen slutat först med april 1437. Stockholms stad har sålunda varit representerad vid detta möte. Största utgiften under året äro de 104 mk, som gåfvos »radheno nesta rætdagh epthr walburgamysso ther nest som forescriuat star. Oc thz waro the førsto løn radheno war gifuit, sidhan Stocholm war byginnat».[1] Närmare bestämmelser om lönerna finnas i 1480 års tänkebok, som den 30 maj meddelar, att borgmästare och råd »wordo swa eens, ath effther thet ath stadhin är komen wel tillförende, som Gudh thess loff haffue, tha skal hwar borgamestare haffwa til løna om aareth XVIII mk och hwar radman XII mk om aareth».[2] Stadslagen föreskref, att hvar borgmästare skulle hafva sex mark om året, och hvarje rådman 4 mark till rådmannakläde, hälften af konungens uppbörd och hälften af stadens. Här synes saken gälla en nytillkommen rådmanslön; summan är för stor för klädespenningarna.

Äfven 1438 och 1440 års räkenskaper erbjuda åtskilligt af intresse. I båda årens uppbörd ingå belopp af stadens ränta, 1440 med specificerade poster af ett femtiotal olika personer, säkerligen sådana, som erlade hyra till staden för tomter eller användande af vissa dess industriella inrättningar. Där finnas sålunda afgifter för södra kvarn, nya kvarn, själagården, tegelhuset, humlehusen m. m. Det vill alltså synas, som om borgmästarne haft om hand just denna del af stadens inkomster. Man synes hittills ej haft någon visshet om sättet för dess uppbörd.[3]

Bland anmärkningsvärda utgifter kunna för 1440 nämnas t. ex. kostnaderna för uppbyggandet af både norra och södra bron med specifikation af arbetsstyrka, arbetstid och materialier. Kyrkliga förhållanden beröras ej sällan. Tre veckor före Mikaelidagen 1440 antvardade sålunda borgmästare och råd i kyrkans sakristia på stadens vägnar åt

---

stallrum o. s. v. Stadens släda fick en ny stång, och stadens häst nya skor. I Strängnäs gafs äfven $^1/_2$ mark »quinnone i huseno» och 3 öre »magdh oc barnom; thz samthykto the ther waro aff radheno». Rådet var således vid herredagen representeradt af flera medlemmar.

[1] 1438 löntes rådet vid Valborgsmässan med 94 mk.

[2] Tänkeboken 1480, sid. 96.

[3] Jfr H. Hildebrand, *Sveriges medeltid*, I, s. 398 ff.

Claus patinomakare en större samling »alla thessa epterscripna ornamenta, som Stocholms kirkio tilhøre», en samling så stor, att den torde gifva en rätt god föreställning om kyrkans dåvarande tillhörigheter. Den omfattar öfver 250 olika persedlar, däribland två stora monstranser[1] och ett viaticum,[2] ett stort silfverkors, tjugu kalkar med patener, fjorton corporalia,[3] tio helgedomakar, däraf åtta af silfver, åtta amplar[4] (2 silfver, 6 tenn), sexton par mässekläden, fyra rökelsekar (3 koppar, 1 silfver), tio dalmaticor,[5] ett organum o. s. v. Äfven litteraturen är företrädd af fyra mässböcker, två gradualia,[6] två legendaria, åtta antiphonaria,[7] två »bøkir de novis historiis», ett commune,[8] ett ordinarium,[9] ett löst qvaterne[10] de sancta Birgitta, ett de sororibus beatæ virginis, ett de visitatione beatæ virginis, ett legenda de omnibus sanctis, tre processionaria[11] och fyra handböcker, en »ladha mz brefuom de indulgenciis» o. s. v. Andra uppgifter visa, att samtidigt en innehållsrik kista med aflatspenningar, »som offradhe waro uti kistona Basiliensi», d. v. s. samlats på grund af Baselkonciliets anmodan,[12] äfven förvarades i stadskyrkans sakristia under borgmästares och råds kontroll: 1438 utbetalades sålunda därur på ärkebiskopens order 534 lätta gyllen till dekanen Nils Krok i Uppsala, hvaremot återstoden 436 mark reda örtuger utlånades till marsken Karl Knutsson; 1441 fick marsken emellertid åter-

---

[1] Det kärl, hvari hostian visades.

[2] Kärl för dess förvaring vid besök hos sjuka. Jfr för denna not och de följande H. Hildebrand, *Sveriges medeltid*, III, s. 535 ff.

[3] Linnedukar, som lades på altarduken för att tjäna som underlag för mässoffret.

[4] Kärl för förvaring af vin, vatten eller vigd olja.

[5] En dräkt för diakonen, motsvarande prästens mässhake.

[6] Ett graduale innehöll ord och musik för den del af mässan, som utfördes af kören. Se för denna och följande noter H. Hildebrand, a. a., III, s. 738 ff.

[7] Innehöllo ord och musik till de delar af gudstjänsten, som ej tillhörde mässan.

[8] Commune sanctorum, del af graduale, innehållande den gemensamma ritualen på helgondagar.

[9] Anvisning huru prästen skulle sköta gudstjänsten.

[10] Qvaterne är ett lägg af pergamentsblad, ursprungligen 4 kvartsark.

[11] Innehöllo sånger, som plägade sjungas vid kyrkliga processioner.

[12] Konciliet i Basel hade nämligen anordat aflatsförsäljning för att skaffa bidrag till kostnaderna »pro reduccione Grecorum», d. v. s. åtgärder för återförening mellan den romersk-katolska och den grekiska kyrkan. V. Söderberg, *Nicolaus Ragvaldi och Baselkonciliet*, s. 24, uti *Bidrag till Sverges medeltidshistoria af Historiska seminariet vid Upsala universitet*, Upsala 1902.

betala och utbetala dem till Johannes Ivari, som anländt med konciliets påbud därom i tre bref till dels konungen, dels ärkebiskopen och rådet, dels Stockholms råd och stad.[1] Hvad som fanns kvar i kistan, »alla handa sampnadh mynt oc gamalt smat giort brutit silfuir oc ii nobla» o. s. v., skänktes på konciliets vägnar till Stockholms kyrka, som för resten redan förut lånat åtskilligt af detta innehåll att förgylla sitt stora silfverkors, en angelägenhet, som tydligen låg vederbörande varmt om hjärtat och äfven gaf anledning till åtskilliga andra finansåtgärder under dessa år.

Att borgmästarne hade befattning med stadens utgifter, har förut ej varit obekant, men närmare upplysningar därom ej kända. Äfven i detta hänseende vidga sålunda Broder Jönssons räkenskaper vår kännedom, om de än blott röra vissa delar af stadens finanser.

För finansväsendet i dess helhet torde åter n:r 3 och 4, *burspråks- och räkenskapsboken* 1459—1482 [1527] och *skotteboken* 1460—1469, blifva goda källor. Visserligen äga vi, såsom nämnts, redan förut skotteböcker för tiden 1501—1509 samt 1516—1524, hvilka delvis äro utgifna, och ur hvilka särskildt Hans Hildebrand hämtat sina intressanta meddelanden om Stockholms finansväsen under medeltiden,[2] men redan det att kunna flytta skildringen 40 år tillbaka i tiden ger den nyfunna skotteboken särskildt värde. Det blir också möjligt att anställa jämförelser mellan förhållandena på 1460-talet och under 1500-talets första decennier, studera de skottskyldige borgarnes antal inom skilda delar af staden under båda perioderna, summornas tillväxt eller minskning, göra liknande undersökningar rörande de enskilda skotteposterna, hvilka kunna följas år för år, och rörande de olika utgifternas såväl beskaffenhet som storlek. Både ändamål och belopp förändra sig naturligtvis med tiden. I sistnämnda hänseende påpekar jag särskildt lönernas växlingar under olika tider, äfvensom växlingar i varupris, för så vidt angår varor, som återkomma under båda perioderna. Till liknande jämförelser äfven med motsvarande utländska förhållanden lämnar numera den ganska bety-

[1] Johannes Ivari, sedermera biskop af Århus. V. Söderberg, a. a., s. 7. Hans kvittensbref af den 4 nov. finnes i riksarkivet.
[2] *Sveriges medeltid*, I, s. 383, 390 ff.

dande publikationen af t. ex. tyska stadsräkenskaper från medeltiden goda tillfällen.[1]

Kämnärsräkenskaperna kunna bidraga att komplettera bilden, helst det nu är så lyckligt, att vi för åren 1460—1468 äga såväl skotteböcker som kämnärsräkenskaper, båda omfattande såväl inkomst som utgift. För år 1468 äga vi dessutom jämväl den ene borgmästarens räkenskaper.[2] Kämnärernas uppbörd visar sig, såsom enligt stadslagen var att vänta, hafva bestått först och främst i sakören, men vidare i vinaccis — »cisen», såsom det hette på tidens språk —, »tappören» (afgifter för tappning?), »finsterpenningar» (fönsterskatt?),[3] afgifter af bagare och köttmångare, gods, som förbrutits genom olaga handel, bödelspenningar etc.

Såsom Hans Hildebrand framhållit, höllos de olika uppbörderna åtskilda, bokfördes för sig och redovisades för sig.[4] Kämnärsräkenskaperna föra vanligen årets uppbörd i en följd, men skilja vid utgifterna delvis mellan hvardera kämnärens. Någon genomförd princip angående hvad som skulle erläggas af skottet, d. v. s. utbetalas af skottherrarne, och af kämnärsuppbörden, ligger åtminstone ej i öppen dag och torde ej utan närmare undersökningar kunna konstateras, äfven om vissa poster återkomma hos de ena, andra hos de andra. Kämnärerna utbetala bl. a. svennelön och svennekläde åt bysvennerna (»famuli», »servitores»), men gratifikationer, som desse synas ha erhållit vid helgerna, utbetalas af skottherrarne. Dessa aflöna jämväl både stadsskrifvaren och vårdskrifvaren — den förre hade på 1460-talet 34 mk om året i lön, men därjämte sportler och vid vissa helger tämligen regelbundna gratifikationer[5] —, men diverse andra utgifter för desamma, exempelvis till skrifvarens pappersbehof, täckas af kämnärerna.[6] Rådmännens

[1] Se ofvan sid. 50 noten.

[2] Se ofvan sid. 30.

[3] 1463 års burspråk förordnar om en särskild afgift för dem, som hade »opne windøga», förmodligen vid köpenskap. Burspråks- och räkenskapsboken, s. 81.

[4] *Sveriges medeltid*, I, s. 398 ff.

[5] Skotteboken 1460—1469, s. 147, 150, 161 ff., 211 m. fl. 1461 upptagas dylika gratifikationer åt Niclas stadsskrifvare vid elfva tillfällen med tillsammans 4 mk 4 öre 5 ört. Äfven vårdskrifvaren, bysvenner, stadens »puella» Elzebe m. fl. fingo sådana lönetillskott.

[6] Så 1462 bl. a. 4 böcker papper till »skotboken», Kämnärsräkenskap 1462, s. 119.

löner förekomma ej i någondera utgiften; såsom ofvan antydts, torde de utbetalats af de medel, borgmästarne själfva hade om hand.

Åtskilligt åtgick till *kommunal förtäring*. I skottherrarnes årliga utgift förekommer vanligen en sida »ölpenningar», hvilket torde afse läskedrycker, hvarmed vederbörande förplägat sig och andra vid olika tillfällen under förvaltningsbestyren.[1] Kämnärsräkenskaperna åter afslutas regelbundet med det, som var »consumptum in consistorio» (säkerligen rådhuset[2]) »circa festum Valburgis»; det årliga ämbetsombytet vid maj månads inbrott har alltså firats med kalas på stadens bekostnad. Posterna tyda på ett ganska ordentligt kalas. 1463 börjar listan med en oxe;[3] därpå följa bl. a. skinka, tunga, fårkött, »metister» (ett slags korf, jfr medwurst), färsk fisk, bergfisk, »rogcher»,[4] torra gäddor, rågbröd och hvetebröd, smör (2 lispund), öl (1/2 läst), peppar och ingefära, saffran, russin och mandel, salt och ättika, ved och kol samt 200 »biger», d. ä. förmodligen bägare.[5] Hela festen kostade det året 22 1/2 mk 2 ört. 2 pg.[6] Vid andra tillfällen kalasade man med konungen på rådstugan — sålunda 1462, då kämnären, »tha mijn herra koningh ath upa radzstu[ffuan]», köpte bröd och »kissabær», 30 höns, 28 stop rigiskt mjöd, mjöl, russin, peppar, »en fierding pund zaffran», bägare för 11 öre och 2 skock tallrikar för 13 örtuger[7] m. m. Till julen inköptes, också af kämnärskassan, sill, »som skiftes ibland radith til jull»,[8] och 1464 utbetalades ej mindre än 49 1/2 mk för allehanda vin, »som um kring ær sent och till herrarne och drocket opa radz-

[1] Skotteboken 1460—1469, s. 165, 271, 351 m. fl. 1463 uppföres posten under rubriken »consumptum et potum». Liknande kommunal förplägning förekom äfven i utlandet; i Hamburg t. ex., där rådmännen ej fingo någon lön, brukade de vid allehanda tillfällen på stadens bekostnad erhålla vin och kryddor. Äfven förekommo fester på rådhuset. Koppmann, a. a., I, s. CVIII.

[2] I Tyskland kallades rådhuset ej sällan »consistorium». H. G. Gengler, *Deutsche Stadtrechtsalterthümer*, s. 310.

[3] Pris 7 mk, hvarvid kämnärerna dock anmärka, att de kunde göra sig till godo huden och 1 1/2 pund talg för summa 11 öre.

[4] Om detta är rockor, hvaraf ätbara arter finnas, vågar jag ej afgöra; de upptagas emellertid på listan i sammanhang med öfrig fisk.

[5] Antagligen träbägare, jfr H. Hildebrand, a. a., I, s. 436.

[6] Kämnärsräkenskap 1463, s. 140. Man kan följa matsedeln år för år.

[7] Kämnärsräkenskap 1462, s. 118.

[8] Kämnärsräkenskap 1463, s. 135.

stuwan oc i kellerne».[1] Affärerna torde emellertid just det året ej varit så lysande, ty i 1463 års skottebok[2] har efter uppbördens slutsumma, hvilken uppgick till i rundt tal blott 427 mk mot 845 1/2 mk 1462 och 631 1/2 mk 1464, antecknats följande förklaring: »for then skul staden var bestallz all then winter øffuer in til Palme söndagh [25 mars], tha rymde biskop Ketil, hr Niels Cristiernsson, hr Cristiern Bentsson, hr Dauid Bendsson, hr Iwar Gren oc flere gode men undan for koning Cristiern. Och sidhan han miste strijden vppa Hæraker, tha komme tesse for:ne gode herrar igen mz større makt oc Dalek[arler] och laage saa her in til warffru dagh assumpcionis [15 aug.]. Tha kom then edle herre koning Karl in i Stokholm, men han wart innan stacket tiidh vtkørt igen oc fek saa Raseborgh i Finland oc flere laan igen. For sadane zaker skul kunde man ey sittia for skot eller skot inmane aff menighetene, *the haffde alle nogh at gøre*».[3]

För öfrigt kunna äfven andra notiser af intresse för den *politiska historien* hämtas ur räkenskaperna. Uppgifter om sändebud och resor äro sålunda ej sällsynta; och när t. ex. en af 1465 års kämnärer utgaf 12 mk till sin kollega Hans Holmgersson, då »han foor til Telge til herredagin»,[4] så ger oss detta anledning antaga, att det förut föga kända rådsmötet i Telge i juli 1465 varit utvidgadt till en herredag, där äfven Stockholm varit företrädt.[5] Till konung Kristians fruktlösa försök att eröfra Västerås i april 1464 hänför sig naturligtvis meddelandet i 1463 års skottebok, att Botvid grytegjutare fått 1 mk, »då han for till min herre konung till Västerås att stöpa bössor».[6] 1467 års kämnärsräkenskaper hafva åtskilliga utgifter för en Västeråsresa; att den-

---

[1] Kämnärsräkenskap 1464, s. 154. 1465 sändes på samma sätt vin kring till »biskoper och flere herrerne»; kämnärsräkenskap 1465, s. 163. Äfven i utlandet förplägades på liknande sätt förnäma besökande. Koppmann, a. a., I, s. CX.

[2] Afseende tiden maj 1463—april 1464, alltså samma tid som 1464 års kämnärsräkenskaper.

[3] Kursiv. af mig. Skotteboken 1460—1469, s. 272.

[4] Kämnärsräkenskap 1466, s. 181.

[5] Jfr Styffe, C. G., *Bidrag till Skandinaviens historia*, 3. s. CLXXVI;

[6] Skotteboken 1460—1469, s. 264. Dateringen för utgiften, »feria quarta proxima post dominicam quasimodigeniti», d. v. s. 12 april 1464, stämmer bra med öfriga uppgifter från denna tid.

samma afser det ständermöte i Västerås i november 1466, då beslut fattades om Karl Knutssons återkallande till konungadömet,[1] och till hvilket sålunda äfven Stockholm torde sändt ombud, göres sannolikt däraf, att omedelbart i samband med Västeråsresan räkenskaperna äfven redovisa det, som erlades till de stockholmska rådmännen Hans Holmgersson och Jacob van Haven den tid de »foro till konung Karl».[2] Västeråsresor omtalas emellertid äfven i de båda följande årens kämnärsräkenskaper, 1469 t. o. m. med orden »tyll Westeråsreesse utlacht mz hr Ladeuigh [Westman] oc hr Claus Wise mz mijn herre koningen». Konungen och stadens båda borgmästare hafva sålunda gjort följe till Västerås där väl då något möte hållits, hvarom dock eljes intet är bekant.[3] I 1471 års räkenskaper ($^1/_5$ 1470—$^{30}/_4$ 1471) möta nya resor, dels till Enköping — hvarvid kämnären tillagt namnen »hr Eric Ax[elsso]n oc flere, her Sten Sture» — dels till Arboga, dit Nils Pedersson och Claus Wise, borgmästare 1471, reste och dit kämnären äfven sände ett ridande bud med »the lybeske breff till herrarne».[4] Notisen om Enköpingsresan bestyrker och kompletterar Olaus Petri hittills ensamstående uppgift om ett möte där i juli 1470;[5] Arbogaresan afser naturligtvis riksmötet i Arboga den 1 maj 1471, där hr Sten valdes till riksföreståndare, och om hvars sammansättning vi sålunda erhållit en något bestämdare kännedom än förr.[6] I samband med dessa notiser till den politiska historien kan också nämnas, att den bevarade, ehuru tämligen svårlästa kämnärsräkenskapen för ämbetsåret 1471 innehåller en hel del uppgifter angående utbetalningar för »bysseskyttarne» och för fartygsutrustning äfvensom för strömming, bröd och öl till »bonderna, osgotarna ok sudermennerna», till »dalakarlarna ok vestgotarna»,[7] utan tvifvel den i slaget vid Brunkeberg deltagande allmogehären.

---

[1] E. Hildebrand, *Riksdagar och ständermöten i Sverige under medeltidens sista århundrade*, Hist. tidskr. 1893, s. 289.

[2] Kämnärsräkenskap 1467, s. 190, 191, 196.

[3] Kämnärsräkenskap 1469, s. 234. Att den måste afse tiden $^1/_5$ 146 —$^{30}/_4$ 1469, har förut framhållits. Ludvig Westman och Claus Wise är borgmästare under det ämbetsåret.

[4] Kämnärsräkenskap 1471, s. 272, 274, 278.

[5] Styffe. a. a., 4, s. X.

[6] E. Hildebrand, a. a., s. 290.

[7] Kämnärsräkenskap 1471, s. 286 ff.

För stadens *topografi och byggnadshistoria* torde äfven åtskilligt kunna hämtas ur räkenskapsböckerna. 1466 års räkenskap har sålunda t. ex. åtskilliga notiser om byggandet af stadens skyttebod;[1] annorstädes omnämnas förbättringar på dess bödelshus,[2] dess tjufvakällare[3] o. s. v.

Om den s. k. *skyp- och skuldbokens* innehåll har redan ofvan upplysningar meddelats. På en närmare granskning däraf kan jag här ej ingå; den berör i hvarje fall en ny sida af stadens finansförvaltning, nämligen dess fordringar och skulder. Bland enskilda notiser har jag sett resor till Finland och till Kalmar berörda. År 1520 omtalas, huru borgmästare och råd »måndagen näst efter omnium sanctorum» d. v. s. den 5 november, i »scriweriidh» (säkerligen på rådhuset) läto väga det kredensekar, som de skänkte sin »kärligste nådige herre» till hans nådes kröning, och vägde det 21½ lödiga mk silfver och 1, lod hvarförutom »till förgyllningen kom» 64 ungerska gyllen.[4] Förmodligen var detta en af detta råds allra sista ämbetsåtgärder, ty tre dagar senare hölls — blodbadet. Några få dagar därefter — »tisdagen näst efter Martini», d. v. s. d. 13 nov. — redogöres för huru Severin Norrby ur stadens bössehus lät anamma och föra till slottet ett antal stadens bössor och andra vapen, däribland en stenbössa med en kammare, en half järnslanga med tre sköna kamrar, en dubbel serpentin med två kamrar, två sköna järnslangor, som gjorts på slottet, hvardera med två kamrar, en half tunna dalpilar, en fjärding blylod m. m. Från konung Gustafs tid omtalas bl. a. år 1524 utgifter till första Gottlandsresan. När konungen 1531 firade bröllop, blef åter fråga om en hyllningsskänk från stadens sida; och äfven denna gång valdes ett kredensekar, som måndagen före Mikaelis skänktes hans nådes furstinna, »och ther kom till XXII ungerska gyllen».

Att räkenskapsböckerna erbjuda ett viktigt *personhistoriskt* material, behöfver ej utvecklas. Skottebokens särskilda betydelse i detta hänseende kan dock förtjäna ett par ord. Listan på de skottskyldige torde hvarje år upptaga

[1] Kämnärsräkenskap 1466, s. 178.
[2] Kämnärsräkenskap 1466, s. 179.
[3] Kämnärsräkenskap 1471, s. 278.
[4] Notisen finnes i något annan form äfven i 1520 års tänkebok, s. 238. »Förgyllningen» har möjligen legat i karet.

åtminstone ett tusental namn, ett antal, som redan ur namnhistorisk synpunkt synes vara beaktansvärdt nog. Möjligen låta dessa namn oss äfven se närmare in i förhållandet mellan svenska och utländska element i Stockholm, kanske ock i dess växlingar.[1] I alla händelser kunna vi studera de enskilda personernas förmögenhetsförhållanden och förändringar därutinnan, lära känna de burgnaste familjerna och, med ämbetsbokens tillhjälp, deras användning i stadsstyrelsen. Och då, jämte vederbörandes förnamn, ofta hans yrke är utsatt — Lydeke fiskere, Laurens timmerman, Erik grytegjutere, Per murmestere, Paul vatneförere, Jöns beltere o. d. — torde äfven ökad belysning kunna vinnas angående stadens näringslif vid denna tid.

(Forts.)

[1] Såsom en kuriositet kan nämnas, att ett bland de första namnen i den första skottlängden är Birgitta Hoppenrad, då boende i kvarteret »östan mur». Gluntens »moster» har alltså höga anor.

Strödda meddelanden och aktstycken.

Gustaf IV Adolfs planer att föryttra svenska Pommern.

På nyåret 1798 sysselsattes Gustaf IV Adolf af tanken att begagna sig af den territoriella omdaning i Tyska riket, som han förutsåg vara oundviklig, för att bortbyta svenska Pommern mot en för hans rike »närmare, säkrare och nyttigare éqvivalent».[1] Bytesplanen utvecklas i kanslipresidenten Ehrenheims skrifvelse till svenske ambassadören i Paris, Staël von Holstein, den 20 januari 1798.[2] Det var en omisskännelig önskan att lefva i ro för storpolitikens stormar, som utgjorde motivet för svenska regeringen att göra sig af med en »besittning, isolerad från Sverige, hvilken utan verklig nytta hotar i hvarje ögonblick att indraga det i tvister, främmande för dess verkliga intressen». Den lämpligaste ekvivalenten vore Norge, för hvilket Danmark borde få ersättning af Mecklenburg och andra tyska furstehus, hvilka skulle hållas skadeslösa genom sekularisationer, eröfringar samt afträdelser från Preussen i stället för svenska Pommern. Ett mindre vidtsväfvande alternativ var svenska Pommerns utbyte mot Bornholm och halfva öresundstullen, i hvilket fall Hamburg och Lybeck vore tillräcklig ersättning åt Danmark. I värsta fall ville Gustaf Adolf afstå Pommern jämte S:t Barthélemy mot Spaniens besittning Puerto Rico.[3]

---

[1] Cancelli Presidentens Concepter (cit. C. C.): Berlin (till Lars v. Engeström) d. 22 (23) febr. 1798. *Sv. R.A.*

[2] C. C. Paris. *Sv. R.A.*

[3] Äfven i de båda sistnämnda fallen var meningen uppenbarligen, att svenska Pommern skulle tillfalla Preussen, ehuru kedjan af utbyten här ej är fullt angifven. — Dessa bytesplaner äro utförligare behandlade i J. W. Nilssons afhandling »De diplomatiska förbindelserna mellan Sverige och Frankrike under Gustaf IV Adolf». Här är dock Ehrenheims resonemang i fråga om Puerto Rico oriktigt uppfattadt, såsom skulle svenska regeringens afsikt ha varit att ersätta denna ö med S:t Barthélemy ensamt och detta byte tänkas försiggå under den förutsättning, »att Pommerns kvarblifvande under svenska kronan ansågs nödvändigt för jämviktens bibehållande i tyska riket» (afh. sid. 48). Missuppfattningen gäller Ehrenheims ord: »en cas qu'on trouvoit la Poméranie necessaire à la ballance en Allemagne», hvilka tvärtom innebära den förutsättning, att Europas makter behöfde för-

Men Gustaf Adolf och hans kanslipresident funno snart, att det europeiska läget undergått en för den stora planens förverkligande ogynnsam förändring. Den föranledde ej till någon åtgärd utan skrinlades i afvaktan på gynnsamma politiska förutsättningar — hvilka aldrig inträdde.

* * *

Men tanken att skilja sig vid sin osäkra tyska besittning öfvergaf ej Gustaf Adolf. Ändrade förhållanden gåfvo den blott en mera begränsad form, nämligen af en direkt underhandling med den makt, som ägde det öfriga Pommern och helt naturligt varit påtänkt som närmaste mellanhand vid bytesplanernas genomförande. Och svenska statsverkets svaga tillstånd framkallar hos Gustaf Adolf samma tanke, som en gång föresväfvat hans fader,[1] nämligen att omsätta Pommern i klingande valuta. Sina tankar i denna fråga delgaf han Fredrik Vilhelm III i ett egenhändigt bref af den 24 juni 1798, hvilket han i djupaste hemlighet, utan att någon annan visste därom, öfversände till Berlin med en af sina pager, löjtnant v. Röök,[2] som äfven ägde att hemföra preussiske konungens svar. I brefvet framhåller Gustaf Adolf fördelen för både svenska Pommern och för Preussen af att dessa områden förenades. Han ville nu erbjuda (»offrir») detta hertigdöme åt Hans preussiska Majestät »mot en ekvivalent i penningar». För den händelse att denne skulle finna anbudet passande, föreslog han, att de båda konungarne måtte befullmäktiga hvardera en eller två personer, som kunde sammanträda i Berlin eller Hamburg, allt efter Fredrik Vilhelms skön, och där »bestämma villkoren för afträdelsen och ekvivalenten» under hemlighållande af underhandlingen, tills man kommit öfverens.[3]

---

foga öfver svenska Pommern vid de territoriella omdaningarna i Tyskland. Detta framgår också af Ehrenheims följande ord: »Voilà les alternatives M. le Baron qu'il seroit à propos de présenter successivement, pour échanger une possession detachée de la Suède, qui sans utilité réelle menace à tout moment de l'entrainer dans des querelles étrangeres à ses véritables interêts.»

[1] År 1788 erbjöd sig Fredrik Vilhelm II af Preussen att öfvertaga svenska Pommern, men Gustaf III vägrade, tills slutligen penningbrist dref honom att erbjuda sitt tyska område utom Stralsund som hypotek för 2 millioner riksdaler hamb. Men om försäljning ville han icke höra talas. Hela underhandlingen reducerades till ett lån på 1,100,000 riksdaler hamb., som Gustaf återbetalade 1791. Haugwitz till Fredrik Vilhelm d. 17 juli 1798. »Acta betref. die Schwedenscher Seite in Antrag gebrachte Cession von Schwedisch-Pommern an des Königs Majestaet» (cit. »Acta») *Berlin*.

[2] Svenska sändebudet i Berlin, Lars v. Engeström, visste intet om sin konungs plan. Han hade endast befallning att skaffa v. Röök tillfälle att framlämna Gustaf Adolfs bref till Fredrik Vilhelm. Efteråt sades det för Engeström, att fråga varit om att sälja Pommern. Denne minister hade, när den ofvannämnda bytesplanen var å bane, uttalat sig så bestämdt för Pommerns bibehållande, att Gustaf Adolf ej kunde uppdraga åt honom en underhandling af detta slag. Engeström, »Minnen etc.» II, sid. 36 f. med not.

[3] Gustaf IV Adolfs bref i »Acta». *Berlin*. Se bil.!

Fredrik Vilhelm invigde Haugwitz, sin utrikesminister, i hemligheten. Ur synpunkten af att ett sådant landförvärf skulle försäkra Preussen ryggen fri, fann Haugwitz detsamma mycket fördelaktigt. Det skulle särskildt betaga Ryssland en angreppspunkt, som vore farlig, ifall krig utbröte med denna makt och Sverige af omständigheterna förmåddes att öfvergå på dess sida. Ur finansiell synpunkt åter ansåg utrikesministern denna affär mindre förmånlig. Pommern inbragte ej Sverige ett öre. Det skulle dock troligtvis gifva ansenligt större inkomster, om det förenades med den preussiska delen af landskapet. Men betänkligare vore en del andra omständigheter. Först och främst skulle ett sådant köp ej kunna uppgöras af de båda konungarna ensamma. Gustaf Adolfs beslut fordrade nämligen svenska riksdagens samtycke, då Pommern enligt westfaliska freden vore svenska kronans egendom. Vidare måste man vänta sig, att ett köpeaftal skulle uppkalla Österrike och Frankrike till intervention under åberopande af deras rätt att garantera nämnda fred. Ja, äfven Ryssland skulle i freden i Teschen kunna finna förevändning för att inblanda sig i denna affär. En kommande allmän fred vore kanske lämpligaste tidpunkten att besegra dessa hinder. För att man emellertid skulle få veta, hvilket pris Gustaf Adolf begärde och alltså se, om Preussens dåliga finanser tilläte utgiften, uppsatte Haugwitz ett svarsbref, däri Fredrik Vilhelm förklarar sig benägen för Gustaf Adolfs plan, begär att få veta hans villkor och erbjuder sig att utse en pålitlig person, som kunde underhandla med svenske konungens ombud, i Hamburg eller Berlin allt efter dennes önskan. Hemligheten lofvade han att med största sorgfällighet bevara.[1]

Gustaf Adolf befullmäktigade då den bekante gustavianen baron Evert Taube och sitt sändebud vid nedersachsiska kretsen, Claes Peyron, att i Hamburg, där den senare vistades, underhandla med preussiske konungens ombud om afträdande af svenska Pommern som hypotek för en penningsumma.[2] Fredrik Vilhelm utsåg till kommissarie sitt sändebud vid nedersachsiska kretsen, geheimerådet Schultz, hvars fullmakt är daterad den 23 oktober;[3] ty först vid denna tid kunde Taube komma till Hamburg.[4] Fredrik Vilhelm lade sin kommissarie på hjärtat att »iakttaga den mest oinskränkta och obrottsliga tystlåtenhet» samt undvika allt, som kunde draga uppmärksamheten på förhandlingarna och i förväg komma westfaliska fredens garanter,

[1] Haugwitz till Fredrik Vilhelm den 17 juli 1798. »Acta.» *Berlin.*

[2] Afskrift af Gustaf Adolfs fullmakt för Taube och Peyron, dagtecknad d. 29 aug. 1798. »Acta.» *Berlin.*

[3] Orig. i »Acta Manualia des Geh. Raths und Residenten von Schultz zu Hamburg über die ihm aufgetragene Negociation mit den Königl. Schwedenschen Commissarien, die Cession von Schwedisch Pommern tr.» (Cit. »A. Man.») *Berlin.*

[4] Gustaf Adolf hade underrättat Fredrik Vilhelm genom ett bref af den 31 augusti 1798, att Taube ej kunde vara i Hamburg förr än i slutet af sept. eller början af okt. Originalet i »Acta.» *Berlin.* Konceptet, odateradt, i konv. »Konung Gustaf IV Adolf». (Acta historica.) *Sv. R.A.*

Österrike och Frankrike, att sätta ett högt pris på sitt samtycke till en sådan förändring i Tyska riket.

Så började i slutet af oktober Schultz' hemliga underhandlingar i Hamburg med Taube och Peyron. Dessa framställde skriftligen sin konungs anbud. Det befanns syfta till *förpantning* af svenska Pommern med Rygen och samtliga öfriga öar längs kusten äfvensom staden och fästningen Stralsund med skansar, allt mot en summa af 15 millioner riksdaler hamburger banko, som kunde erläggas genom att Preussen öfvertoge obligationerna på Sveriges utländska statsskuld, uppgående till omkring 11 millioner rdr hamb. b:ko, samt betalte återstoden kontant på öfverenskomna tider (§§ 1 och 2). Hypoteket skulle gälla för 25 år i sänder, tills svenske konungen återbetalte den undfångna förpantningssumman. Men mellan dessa terminer ägde denne furste ingen rätt att inlösa hypoteket, så vida han ej kunde vinna särskild öfverenskommelse med Preussens konung (§ 3). Så snart konventionen mellan de båda furstarne undertecknats och de ekonomiska angelägenheterna uppgjorts, skulle Gustaf Adolf på egen bekostnad draga sina stridskrafter och förråd ur Pommern (§ 5 och sep. art. 5). Värdet för Preussen af Gustaf Adolfs anbud förminskades emellertid därigenom att denne betingade sig och sina efterträdare en del rättigheter i provinsen. Dessa rättigheter voro afsedda dels att bevara åtskilligt af provinsens svenska karaktär, dels att fortfarande tillförsäkra Sverige en del af de materiella förmåner, som besittningen af Pommern tillfört riket. Den förstnämnda afsikten framträder i att konungen förbehöll åt sig och sina efterträdare myndighet öfver postgången så väl mellan Sverige och svenska Pommern som mellan detta å ena sidan, Mecklenburg och preussiska Pommern å den andra mot skyldighet för Sveriges konung att bestrida kostnaderna (sep. art. 1). Samma afsikt lyser ock igenom fordran på att alla civila tjänstemän i hertigdömet skulle bibehållas eller, i händelse af reformer inom administrationen, få sina traktamenten utbytta mot lika stora lifstidspensioner (§ 6). Från Pommern skulle fortfarande utgå underhållet för den beskickning, som för dess intressen hölls vid tyska riksdagen, för alla då befintliga civila tjänster i svenska Pommern samt alla pensioner, som utgingo från dess dåvarande stat. I afträdelsens karaktär af hypotek låg också, att vid tronskifte inom tyska riket borde *Sveriges* konungar taga investitur såsom hertigar af Pommern (§ 5). — Sveriges materiella intressen ville Gustaf Adolf tillgodose genom förbehållet för Sverige att vid behof få inköpa från svenska Pommern och fritt därifrån utföra intill 250,000 tunnor spannmål årligen (sep. art. 2), att under de 25 första åren af hypotekets giltighet erhålla från domänskogarna ej mindre än 400,000 kubikfot virke för byggande af linjeskepp och sedan 200,000 kubikfot årligen, allt på egen kostnad för arbete och transport (sep. art. 3 och 4).[1]

[1] Svenska kommissariernas anbud framställdes i en not af d. 29 okt. med bifogade separata artiklar. Den är bilagd Schultz' dep. d. 30 okt. 1798. »Acta» *Berlin*.

För Fredrik Vilhelm och Haugwitz kom denna form af anbudet som en fullständig öfverraskning. De hade räknat på ett formligt köp, ja till och med önskat en förbindelse från Gustaf Adolfs sida att skaffa svenska riksdagens samtycke och att antingen ensam eller tillsammans med Fredrik Vilhelm utverka de makters bifall, som garanterade westfaliska freden. I stället erbjöds nu endast ett hypotek på 25 år med en mängd inskränkande villkor af nog så betungande natur[1] och för ett pris, som man fann oproportionerligt högt tilltaget. Om staden Wismar med område, om amten Poël och Neukloster hade ej nämnts något, lika litet som om warnemündetullen. Och dock hade Fredrik Vilhelm ålagt Schultz att framhålla inför de svenska kommissarierna, det afträdelsen måste »utan gensägelse» gälla alla Sveriges besittningar i Tyskland, särskildt ön Rygen och staden Wismar med hamn.[2] Illa stämde alltså de båda konungarnes instruktioner för deras kommissarier. Dock framhöllo de svenska fullmäktige, att Sverige för visso aldrig skulle förmå sammanbringa så stora summor, som behöfdes för att inlösa hypoteket; att Preussen under lugnare politiska förhållanden med lätthet kunde förvandla hypoteket till formlig afträdelse, när det väl en tid haft svenska Pommern i besittning; att terminer om 25 år föreslagits i den tron, att ju kortare termin man kunde offentligen tillkännage, ju mindre uppseende och afund skulle saken väcka hos främmande makter, men att Gustaf Adolf ej vore emot en förlängning af förpantningstiden. Anledningen till att Gustaf Adolf valt hypotekets form var, såsom Taube och Peyron yttrade, att han därigenom undvek de politiska svårigheter, hvilka förknippades med en formlig försäljning, nämligen villkoret af samtycke från både svenska riksdagen och westfaliska fredens garanter.[3] Gustaf Adolf ansåg sig alltså på detta sätt kunna snabbast vinna en väl behöflig förstärkning af rikets finanser, liksom han också hyste en lätt förklarlig motvilja mot att under form af öppen köpenskap afhända sin krona länder, vunna med tappert blod.[4]

Ehuru Fredrik Vilhelm kunde hoppas på prutmån i de svenska fordringarna, synes han nu vara afgjordt påverkad af sin kabinettsminister grefve Schulenburgs invändningar mot köpet, att nämligen Preussens ekonomiska tillgångar i stället behöfdes för att fylla den

[1] Ordalagen i Gustaf Adolfs bref af d. 24 juni: »cessation», »cedant», »acquisition» kunde ej gärna komma Fredrik Vilhelm att tro annat, än att Gustaf Adolf menat ett fullständigt afstående af sitt pommerska område.

[2] Fredrik Vilhelms ofvan anförda instruktion för Schultz af d. 23 okt.

[3] Schultz. förut anf. dep. af d. 30 okt. — Fredrik Vilhelm till Schultz d. 9 nov. »A' Man.» *Berlin.*

[4] Gustaf Adolfs uppfattning antydes i den not, som Taube fick tillställa Haugwitz under datum af den 17 mars 1799. Sedan här uttalats Gustaf Adolfs önskan att låta sin plan hvila till lugnare tider, tilläggas: »Et ce ne seroit que dans le cas ou cette cession ne put ce faire qu'à *Titre de vente* et d'*achat* que le Roi se croyoit obligés a renoncer entierement a son Projet.» »Acta.» *Berlin.*

uttömda krigskassan.[1] Konungen ansåg ytterligare underhandlingar gagnlösa. Men för att ej afbryta de pågående förhandlingarna på ett stötande sätt lät han i en not, som Schultz skulle tillställa Taube och Peyron, precisera några oeftergifliga fordringar, hvilka i själfva verket måste göra underhandlingen nästan omöjlig.[2] I denna not gaf Fredrik Vilhelm uttryck åt sin förvåning öfver de oväntade förslag, han mött från svenska sidan. Skillnaden i fråga om rättsliga och politiska förhållanden mellan besittningen af ett förpantadt område och ett formligen köpt vore alltför i ögonen fallande. Lika öfvertygad som konungen varit efter läsningen af Gustaf Adolfs första bref, att denne tillämnade en formlig försäljning af alla Sveriges besittningar och rättigheter i Tyskland, lika orubbligt fasthölle han därvid som grundvillkor för all underhandling. Det pris, hette det vidare, som de svenska underhandlarne uppgifvit — otvifvelaktigt till följd af något missförstånd(!) — vore naturligtvis orimligt. Enda rättvisa sättet att uppgöra priset skulle vara att sätta det lika med kapitalvärdet af hertigdömets årliga nettoafkastning, beräknad efter en procent, hvarom det gällde att komma öfverens.[3] Dock lät Fredrik Vilhelm Schultz veta, att han vore villig att undantaga från utgifterna i svenska Pommerns stat omkostnaderna för militärens underhåll.[4] Af alla de undantagsförmåner, Gustaf Adolf begärde, ville Fredrik Vilhelm ej medge någon annan än spannmålsutförseln.[5]

De svenska underhandlarne, som förut låtit Schultz förstå, att det begärda priset tilltagits med prutmån,[6] försäkrade efter läsningen af dennes not, att Gustaf Adolfs afsikt allt ifrån början varit »att öfverflytta på Preussen den fullkomligaste äganderätt», samt att han till bevis härpå sannolikt ej skulle göra någon svårighet att ingå en hemlig konvention, genom hvilken han erkände den för bekvämlighetens skull vidtagna förpantningen såsom »en formlig och fullkomlig försäljning (une formelle et plénière vente).» Till Wismars afträdelse skulle konungen däremot svårligen samtycka, »emedan svenska kronan ovillkorligen måste behålla Wismar för att ha en direkt förbindelsepunkt med Tyskland». Därjämte yrkade Taube och Peyron ifrigt på rätten att utföra den begärda virkesmängden från Pommern.[7]

---

[1] Ranke, Denkwürdigkeiten etc. II: 84. Engeström, Minnen etc. II: 37, noten.

[2] Han yttrar om Gustaf Adolfs fordringar: »Elles sont si exorbitantes et s'eloigne tellement de mon attente et de mes intérêts — — — qu'on ne peut gueres esperer un succès quelconque de cette négociation et qu'on auroit peut-être pu la laisser tomber tout de suite — — —.» Fredrik Vilhelm till Schultz d. 9 nov. 1798. »A. Man.» *Berlin*.

[3] Schultz' not, daterad d. 12 nov., finnes i form af koncept, uppsatt af Haugwitz, i »Acta». Afskrift af noten i »A. Man.» *Berlin*.

[4] Välbehöfligt nog, då svenska Pommerns stat för 1797 visade en total utgiftssumma af 281,169 rdr pom. mot en inkomst af 306,666, alltså en skillnad af blott 25,497 rdr pom. Afskrift af staten för hertigdömet, signerad Gustaf Adolf och bilagd Taubes och Peyrons ofv. anf. not af d. 29 okt. 1798.

[5] Fredrik Vilhelm till Schultz den 9 nov., förut anf.

[6] Schultz' förut anf. dep. af d. 30 okt.

[7] Schultz' dep. d. 14 nov. 1798. »Acta.» *Berlin*.

Ett sådant hemligt aftal skulle ju emellertid ej blott sakna den fasta grundvalen af samtycke från svenska ständerna och de makter, som garanterade westfaliska freden, utan äfven undanhålla Fredrik Vilhelm den vederbörligen sanktionerade besittnings- och suveränitetsrätten. För den skull kunde denne genom Schultz förklara, att han ej nöjde sig med en sådan form af öfverenskommelse, så vida den ej gjordes blott eventuell, d. v. s. under förutsättning af svenska ständernas och garantimakternas samtycke vid kommande fred. Men då kunde betalningen ej heller utgå förr än vid freden(!). Beträffande Wismar, uttalade sig Fredrik Vilhelm för en medelväg: att Gustaf Adolf afstode till honom den *militära* besittningen, och att den förre tillgodosåge sitt rikes handelsintressen genom att öfvertaga den *civila* administrationen och åtnjuta inkomsterna. Fordran att få hämta den begärda virkesmängden vägrade preussiske konungen afgjordt att bifalla.[1] Fredrik Vilhelm hade därmed gjort klart för Gustaf Adolf, att han ej skulle gå in på den föreslagna handeln förr än vid en allmän fred, som kunde ge möjlighet att vinna makternas bifall till en sådan territoriell förändring inom Tyska riket. Tiden var icke gynnsam nu, då Europas stormakter reste sig till ny kamp mot Frankrike. Och Gustaf Adolf beslöt nedlägga sin plan till lugnare tider. Taube fick slutligen befallning att för preussiska regeringen tillkännage detta konungens beslut, som denne fattat efter att ha tagit del af Schultz' not af den 12 november.[2] Dessa lugna tider skulle aldrig komma. Men Fredrik Vilhelm fick sedan under hösten 1804 och därefter en lång tid framåt upprepade gånger ångra, att han ej begagnat det erbjudna tillfället och besparat sig många vedervärdigheter,[3] framkallade af motsatsen mellan Gustaf IV Adolfs fransk-fientliga politik och de

---

[1] Fredrik Vilhelm till Schultz d. 24 nov. »A. Man.» *Berlin.*

[2] Hans Maj:t hade »med mycken ledsnad (regrets) sett de olika svårigheter, som i denna framställas», och som hindrade planens förverkligande. De nya oroligheterna i Tyskland hade också sin andel i konungens beslut. Men han hoppades att under lugnare förhållånden kunna återupptaga underhandlingen med konungen af Preussen ensam utan andra makters mellankomst. Taubes not till Haugwitz den 17 mars 1799. »Acta.» *Berlin.* — Härpå svarade Haugwitz den 29 mars med en skrifvelse till Taube, att den preussiske konungen, instämmande i sin medbroders uppfattning beträffande de stora svårigheterna vid förverkligandet af dennes plan, vore fullständigt öfverens med denne furste att upphäfva den påbörjade underhandlingen till en gynnsammare tidpunkt. Men så snart tidsomständigheterna lämpade sig för dess återupptagande, skulle konungen å sin sida vara redo därtill. Koncept i »A. Man.» *Berlin.*

[3] Ranke, Denkwürdigkeiten etc. II: 84. Hardenbergs här meddelade uppgift, att svenske konungen erbjudit Preussen att köpa svenska Pommern för 16 millioner thaler, lämnas ej alldeles obetviflad af Oncken. Är den riktig, säger han, »dann war die Ablehnung dieses Geschäftes eine der unverzeihlichsten Unterlassungssünden der Regierung Friedrich Wilhelms». »Das Zeitalter der Revolution etc.» II: 157. — Hardenbergs uppgift om priset är oriktig, ty den af Gustaf Adolf begärda summan, 15 millioner rdr hamb. b:ko, motsvarade (enligt Schultz' dep. till Fredrik Vilhelm d. 30 okt. 1798) helt nära 23 millioner Thaler preussisch courant.

förpliktelser, Fredrik Vilhelm genom freden i Basel åtagit sig att upprätthålla Nordtysklands neutralitet.

På hösten 1805, då ryktet berättade om ryska truppers förestående ankomst till svenska Pommern som en följd af Gustaf Adolfs anslutning till koalitionen mot Napoleon, önskade Fredrik Vilhelm förekomma detta genom att köpa hertigdömet, dess mer som han uppskrämts af engelska tidningars berättelser, att Ryssland vore i färd med att köpa detta område. En rysk besittning inkilad i Preussen var en fruktansvärd utsikt, och preussiske ministern i Petersburg, Goltz, tillhölls ängsligt af sin regering att hålla vaksamt öga på de diplomatiska trådarna mellan Stockholm och Petersburg.[1] Sin önskan att nu köpa svenska Pommern kunde Fredrik Vilhelm ej uttrycka till Gustaf Adolf direkt, enär de diplomatiska förbindelserna voro afbrutna till följd af dennes bekanta tilltag att återlämna preussiska svarta örnsorden. I stället vände sig dåvarande preussiske utrikesministern, Hardenberg, till ryska sändebudet i Berlin, Alopeus d. ä., och framställde ett sådant köp såsom ett enkelt medel att bringa försoning i den etikettstvist, som söndrade konungarne af Sverige och Preussen.[2] Detta ledde dock ej till någon påföljd.

I mars 1806 tog sig Fredrik Vilhelms ifriga önskan att förvärfva svenska Pommern ett nytt uttryck. Då hans förhållande till svenske konungen fortfarande var mycket spändt, kunde en direkt underhandling med denne ej komma i fråga. Han hyste därför sedan en tid tillbaka afsikten att anlita kurfursten af Hessen som mellanhand. För den skull uppdrog han åt öfverhofmästaren furst W. von Wittgenstein,[3] som åtnjöt hans stora förtroende, och med hvilken han förut talat om saken, att underhandla med kurfursten i Kassel. Konungens förslag gick ut på att kurfursten skulle köpa svenska Pommern af Gustaf Adolf efter ingången förpliktelse mot

[1] Preuss. reg. till Goltz d. 15 och 26 juni samt d. 17 juli med P. S. 1. *Berlin*. — De engelska tidningarna påstodo bestämdt i en artikel, daterad den 26 juli, att Gustaf Adolf under sin vistelse i Skåne sålt svenska Pommern till Ryssland för 26 ½ millioner rdr b:ko. Engelska ministären förklarade dock uppgiften för ogrundad, och den vederlades offentligen genom Rehausen, svenska sändebudet i London, på svenska regeringens befallning. Rehausens dep. (från London) d. 9 aug. och 6 sept. C. C. London d. 19 aug. 1805. *Sv. R.A.*

[2] Brinkmans, svenska sändebudets i Berlin, depescher d. 9 och 25 sept. 1805. *Sv. R.A.* Brinkman trodde sig veta, ehuru ingen summa nämnts, att Preussen kunde betala 6 millioner rdr. — Sannolikt är detta förslag det som åsyftas i Engeströms »Minnen etc.» II: sid. 86—87, noten, där det säges vara bragt å bane af den preussiske generalen Zastrow såsom ett medel för det preussiska hofvet att åstadkomma närmande till det svenska samt undanröja »den endaste stötestenen mellan sig och Ryssland». — Ett direkt bevis från denna tid, att Fredrik Vilhelm ångrat sig, är hans P. S. »secretissime» till en dep. af den 17 juli 1805 till Goltz, preussiska sändebudet i Petersburg. Däri uttrycker konungen sin farhåga för att Gustaf Adolf skulle sälja svenska Pommern till Ryssland och sin »stora sorg (grand regret)» öfver att omständigheterna på sin tid ej tillåtit honom själf att antaga svenske konungens köpeanbud. *Berlin*.

[3] Den samme, som 1815 blef preussisk statsminister.

Preussen, helst genom en formlig allianstraktat i Berlin, att omedelbart afträda hertigdömet till denna makt mot ersättning af preussiska landsdelar, som låge väl till för Hessen. Men denna öfverenskommelse mellan Preussen och Hessen borde afslutas snarast möjligt, så att man ej försutte det nuvarande gynnsamma ögonblicket, då svenske konungen syntes vara trött på de tyska förhållandena och i behof af pengar. Underhandlingen borde hållas djupt hemlig. — Wittgenstein fann kurfursten af Hessen benägen för förvärfs- och bytesplanen och villig att till den senares förverkligande sända en fullmäktig till Berlin. Dock ansåg denne det medföra vissa svårigheter att inleda underhandling med svenska hofvet, då han ej stod i några förbindelser med detta. Han beslöt att därvid betjäna sig af bankirhuset Frege & C:o i Leipzig, emedan det hade flera penningförbindelser med hofvet i Stockholm och nyligen gjort Gustaf Adolf en del finansiella tjänster. Emellertid strandade hela den tilltänkta underhandlingen på Gustaf Adolfs vägran att ingå på det förslag, bankirhuset gjorde honom att afstå Pommern mot en öfverenskommen summa.[1]

Fredrik Vilhelms planer att förvärfva svenska Pommern vunno alltså lika litet framgång som Gustaf Adolfs olika försök att vinna en tryggare ersättning för denna vanskliga besittning. Utgången är att beklaga ej blott ur preussisk utan äfven ur svensk synpunkt. Ty många vedervärdigheter skulle säkerligen besparats äfven Sverige, därest Gustaf Adolfs plan från 1798 förverkligats under den närmaste tiden.

* *
*

Förklaringsgrunden till Gustaf Adolfs afvisande hållning mot det senaste köpeanbudet torde till god del vara att finna i kraftiga ord, som nyss kommit från svenske ambassadören i Petersburg, v. Stedingk, hvilka synas ha för alltid bragt till tystnad Gustaf Adolfs planer att sälja svenskt land.

Det var på nyåret 1806. Preussen var föremål för konungens gränslösa misstro och förbittring. Han trodde sig i dess handlingar finna upprepade bevis på att det ville åt hans tyska besittningar, och särskildt förknippades hertigens af Braunschweig förestående resa till Petersburg i konungens inbillning med ändamålet att söka vinna ryska hofvet för sådana förvärfsplaner. Då gick Gustaf Adolf så långt i förblindelse för sitt rikes *verkliga* fara, att han hellre än att mot ersättning afstå Pommern åt Preussen skulle vilja öfverlämna det åt Ryssland, hvars kejsare då skulle kunna »imponera

[1] Hardenberg till Wittgenstein d. 6 mars. Wittgenstein till Hardenberg d. 19 mars 1806. »Acta betrf. die projektierte Acquisition von Schwedisch-Pommern und Austausch einiger ehemaliger Hessenschen Landesantheile.» *Berlin.* — Svenska regeringen till Lagerbjelke d. 16 apr. 1806 i C. C.: »Publika Verk och Embetsmän.» *Sv. R.A.*

genom sin makt på berlinska kabinettets ärelystna planer genom att beskydda de stater, som befinna sig inom dess räckvidd» mot dess förstoringsbegär. Detta yttrar han i en skrifvelse till Stedingk af den 9 januari 1806,[1] hvari han ålägger denne att, därest han funne omständigheterna lägliga, antyda i samtalsform för ryska regeringen, »det konungen kanhända skulle vara hågad att afstå från Pommern till förmån för Ryssland mot en summa af 6 à 7 millioner riksdaler hamburger banko» — alltså ej ens halfva den summa, Gustaf Adolf en gång begärt af Preussen!

Stedingk kunde snart lugna sin konung med ryske kejsarens betryggande försäkringar till honom personligen, att han aldrig skulle tillåta Preussen något ingrepp i Gustaf Adolfs besittningar. Sin enväldige konungs antydan om Pommerns öfverlåtande till Ryssland besvarar den gamle krigaren med följande manliga ord:

»Je me suis bien gardé en tout cet entreiten[2] de laisser paroitre la moindre idée, qui auroit pû faire croire à la possibilité que Votre Majesté voulût ceder la Poméranie pour de l'argent, ou pour quoi que ce soit au monde. On ne conserve que ce que l'on est bien décidé à conserver. En combinant les différentes chances, je crois fermement que Votre Majesté n'a rien à craindre pour la Poméranie et que le Roi de Prusse ne S'exposera pas à tenter cette acquisition aussi longtems que la bonne intelligence regne entre Votre Majesté et l'Empéreur; mais dût-il en arriver autrement, j'oserais encore insister sur l'avis de ne jamais échanger un pays contre quelques sacs d'argent. On peut perdre des provinces et acquerir de la gloire; mais les vendre — jamais. J'en atteste les manes de ce grand Roi dont Votre Majesté possède la couronne, le nom et les vertus, et qui a scellé l'acquisition de la Poméranie de Son sang et de celui des braves qui L'ont suivi.»[3]

Carl Grimberg.

Bilaga.

Gustaf IV Adolfs egenhändiga bref till Fredrik Vilhelm III, Ladugårdsgärdet den 24 juni 1798.

Monsieur mon Frère et Cousin.

Le Porteur de cette lettre qui aura l'honneur de la remettre entre les mains de Votre Majesté, est un de mes Pages et Lieutenant dans la Fortification nommé Röök. Je Vous l'ai adressé directement pour

---

[1] Ap. 1 till dep. d. 9 jan. 1806 i samlingen »Till Hans Excellence Ambassadeuren Herr Friherre v. Stedingk ankomne Dépécher ifrån och med d. 1 junii 1801». *Sv. R.A.*

[2] Med kejsar Alexander.

[3] Stedingks dep. d. 24 jan./5 febr. 1806. *Sv. R.A.*

que le secret reste entre Nous deux et il est meme parti de la Suède sous le pretexte d'affaires particulieres a Stralsund ou il est né.

Les bases sur lesquelles la Republique Françoise a fondé la Paix avec l'Empire, et les secularisations qu'Elle veut etablire pour indemniser les Souverains, dont Elle a envahie les Posessions sur la Rive gauche du Rhin, detruissent entierement la constitution et l'intégrité du Corps Germanique et de l'Empire, garantie par la Paix de Westphalie; et rompe entierement les Bases sur les quelles Elle fut fondée.

J'ai pensé que ne pouvant pas avoir en ces moments l'influence necessaire pour arreter ou empecher un aussi grand bouleversement dans la constitution du Corps Germanique, et desirant aussi liberer la partie du Duché de Pommeranie du poid de cette guerre dont cette Province a soufferte par les contingent en argent qu'Elle a eté obligé de fournir et qu'Elle fourniroit encore si cette guerre destructive alloit recommencer; j'ai pensé dis je a l'offrir a Votre Majesté contre un equivalent en argent.

Outre la Position Thopographique de la Pommeranie, qui la rende plus utile a l'arrondissement de Vos Etats du coté de la Baltique, qu'a la Suede dont Elle est separée par cette meme mer et ne peut par consequent pas etre Gouvernée et administrée que de loin ce qui pour le propre bien de cette Province et pour ses habitants ne peut etre aussi favorable comme le seroit celui d'un Gouvernement qui par sa localité deviendra plus a porté d'y surveiller et de l'aider dans ses besoins.

La proposition que Je viens de Vous faire n'est sues(?) [i st. f. sue] encore de personne ni de mes ministres, la confiance qu'Elle m'a inspiré et celle que Vous m'avez parut prendre en Moi pendant les peu d'heurs que j'ai eu la satisfaction de passer avec Votre Majesté l'anné passé, m'a fait prendre le partie de m'adresser a Elle directement, pour faire connoitre Ma proposition et avoir Sa reponse de meme que j'attends avec le Porteur de Ma lettre.

Si Vous trouvez que Ma proposition Vous convienne Nous pourrions choisir et authoriser une ou deux Personnes de chaque cotés pour regler les conditions de cessation et de l'equivalent et ne rendre cette affaire Publique que lorsque Nous en serions convenus, et il dependra de Votre volonté si Vous voulez que cette Negociation se traite a Berlin ou a Hambourg.

Si l'acquisition de cette Province pour Votre Majesté pouvoit contribuer a faciliter et a ramener la Paix et la tranquilité en Allemagne je me feliciterois d'y avoir put contribuer en la cedant comme je viens de Vous le proposer et de pouvoir en meme tems contribuer a ce qui peut Vous etre agreable et utile, me faisant toujours un vrai plaisir de Vous donner des preuves de mon amitié sincere et de la consideration distinguée avec lesquels je suis Monsieur mon Frère et Cousin

De Votre Majesté
Bon Frère Cousin Ami et Voisin
(Namnteckning.)

Från Frih. Georg Gustaf Wrangels sista dagar.

Friherre Georg Gustaf Wrangels namn är bekant, hufvudsakligen emedan det är nära förknippadt med historien om kronobrännerinrättningen under Gustaf III:s tid. Själf påstår han, att han befann sig utomlands, då planen att göra brännvinsbränning till regale beslöts i konseljen (1774), men att »slumpen ville», att han vid sin hemkomst kom att få korrigera denna i hans ögon så bristfälliga plan och att han insattes i brännvinsdirektionen.[1] Hans nit att i brännvinsfrågan främja konungens intresse var så stort — låt oss säga så ovist, så hänsynslöst — att han enligt sina egna ord ådrog sig hela nationens hat. Dessvärre vann han ej heller synnerlig tack af konungen trots sina mödor såsom själen under fem års tid (1775—1780) i ledningen af företaget, ty affären gick ju i det hela illa, om ock det af Wrangel, utan den öfriga direktionens deltagande, på konungens befallning inrättade och skötta Gripsholms bränneri enligt hans uppgift inbragt monarken 20,000 rdr årligen.[2] Han hade hoppats på och flera gånger fått försäkran om rådstalaren, generalguvernörskapet i Pommern och Serafimerorden, men fick, när han i december 1780 begärt sitt afsked ur direktionen, nöja sig med en transport från Västerbottens till Hallands landshöfdingestol och såsom en ersättning för allt sitt arbete en årlig pension på 500 rdr. Denna skulle dock upphöra, när han lämnade länet, emedan det enligt hans påstående var konungens afsikt att utnämna honom till riksråd.[3] Men ledigheterna i rådet besattes med andra.

Sedan sommaren 1784 var Wrangel tjänstledig på grund af sjuklighet och vistades sedan 1785 i Italien. Den 30 dec. 1788 utnämndes han, med bibehållande af landshöfdingeplatsen, till ministre plénipotentiaire vid hofven och staterna därstädes och tog Genua till residens. Helt oväntadt rappellerades han 1792 därifrån för att lämna plats åt den af förmyndareregeringen aflägsnade G. M. Armfelt. »Ej utan oro» öfver att »se sig nödsakad bebåda W. en förändrad destination» meddelade rikskansleren Sparre honom, att han i stället utnämnts till envoyé i London.[4] Wrangel påpekade svårigheterna för en flyttning samt bad att få stanna i Italien öfver vintern för att sköta sin hälsa, men förklarade sig för öfrigt beredd att sedermera förfoga sig till sin nya post. Knappt hade han hämtat

[1] Wrangel till Reuterholm $^{20}/_{12}$ 1794. Om Wrangels ställning till brännvinsbränningsfrågan se den utförliga skildringen hos Odhner »Sv. pol. hist. under kon. Gustaf III:s regering», I, 368 f., II, 141 o. f.

[2] Ibidem. Odhner däremot säger, att »vinsten synes icke hafva blifvit stor».

[3] Wrangel t. Reuterholm $^{28}/_{6}$ 1794.

[4] Sparre t. Wrangel $^{7}/_{9}$ och $^{18}/_{10}$ 1792.

sig efter underrättelsen att han skulle få Armfelt till efterträdare, då hans förre legationssekreterare Lagersvärd, med hvilken han lefvat i uppenbar fejd och som han anmält för förseelser, men som, hemkallad, tycks hafva lämnat tillfredsställande förklaringar, utnämndes till chargé d'affaires i Turin och Florens. Wrangel betraktade denna utnämning som en »dödsstöt» för sitt anseende i hela Italien och som en dementi af sin verksamhet.[1] Och kort därpå, i slutet af januari 1793, nådde honom meddelandet att hertigen »alldeles frikallat honom från beskickningen i London». Han hade visserligen i skrifvelse af den 1 januari afsagt sig uppdraget, anförande såsom skäl sina 65 år, sin rubbade ekonomi och sin giktbrutna kropp, som ej kunde umbära Italiens klimat, och han hade betraktat en flyttning därifrån som att föras till grafven. Måhända var det ock en annan värme än klimatets, som därjämte fängslade honom vid Italien. Men afsägelsen hade ej hunnit till papperet, då hertigens order var på väg. Det var således ett onådstecken. Men det kom två. Ty samtidigt anlände till Wrangel befallning, i en depesch medförd af Lagersvärd, att svara på en mängd anklagelser för fel, uraktlåtenheter och öfvergrepp i ämbetet.[2] Det är således ej att undra på, att Wrangels förslag att mot halft ministergage för framtiden få fortsätta korrespondensen från Genua ej vann gehör; regeringens anmodan att tillsvidare hålla henne au courant med händelserna i Italien var en klen tröst.

Till dessa hårdt träffande slag kom, utom Wrangels sjuklighet, att han i följd af rappellen blef efter eget påstående »quasi ruiné», att man, då det tilläts honom i januari 1793 afträda sitt län mot ackord, samtidigt indrog hans ofvannämnda pension, ehuru han endast mot dess bibehållande velat lämna länet, vidare att det traktamente, som plägade tilldelas rappellerad minister, ej hördes af och ej heller ersättning för den i Genua uteblifna afskedspresenten.[3] »Je suis nécessité et réduit à des privations de ce qui fait des objets de première nécessité», klagar han för Reuterholm, genom hvilkens bemedling han under loppet af 1794 sökte erhålla hvad han ansåg vara sin rätt. Endast en väninnas hjälp, har han förklarat, räddade honom från de värsta svårigheterna.

På sommaren 1795 inträffade emellertid en händelse, som bragte W. i det intimaste förhållande till högsta vederbörande, hvilka han på sista tiden fått nalkas endast i supplikens form, och som lät honom, fördettingen, hvilken, som han själf sade, stod med ena foten i grafven, hoppas på fullbordan af de djärfva drömmar om statens mest lysande utmärkelser, som mer än en gång gäckat honom i hans krafts dagar.

[1] Wrangel t. Sparre 8/12 1792.

[2] Sparre t. Wrangel 23/11 1792; Wrangel t. Sparre 16/2 1793.

[3] Det var sed att bortdragande minister fick en ofta rätt ansenlig afskedspresent från den regering, där han varit ackrediterad. Uteblef den, brukade svenska ministrar få af sin regering en summa motsvarande värdet af den afskedspresent den ifrågavarande regeringens ministrar brukade få i Sverige. Saken slutade så, att W. ej fick någon ersättning, emedan Genua ej hållit någon minister i Sverige. (Utrikes prot. d. 20 febr. 1795).

Sommaren 1795 genomgick Wrangel en kur vid baden i Pisa. Där fick han besök af den bekante Adolf Fredrik Munck. Denne framhöll huru orättvist han blifvit behandlad, i det att man tvungit honom till landsflykt samt beröfvat honom namn, titlar, orden m. m. Han sade sig vara sinnad söka upprättelse vid svensk domstol eller hämnd. Han visade Wrangel papper, i hvilka Gustaf III framstod såsom en falskmyntare i stor skala, papper, som skulle kasta en hisklig skugga öfver dennes minne och som han hotade sprida i tryck. Wrangel, som ingenting kände om affären Muncks verkliga innebörd, greps af häpnad och oro. I ett upprördt bref af den 1 juni gjorde han Reuterholm en förfärlig skildring af situationen. Det vore af allra största vikt, att ett offentliggörande af papperen (som delvis redan vore tryckta) förekoms och att Munck tystades med en årlig pension. Wrangel erbjöd sig att, om det blefve honom befalldt, »som af sig själf» bemedla saken med Munck och lofvade den djupaste tystlåtenhet. Reuterholm svarade den 13 juli, att han visat konungen och hertigen brefvet, att saken vore af »den allra största grannlagenhet», att det lämnades åt W. att handla, såsom honom bäst syntes, och att man vore beredd »sacrifiera en mindre summa». Wrangel fann det emellertid lättare att negociera med »alpiska och Caucasiska bergen än med denne stywsinte, oböjlige mannen», som dessutom skrämde den skröplige gubben med faror, som skulle hota riket från hans finska släkt, de missnöjda i Sverige och främmande makter (England, Danmark och särskildt Ryssland), som ville begagna sig af hans hemligheter. Slutligen ryckte Munck fram också med sitt förhållande till den kungliga familjen. Wrangels förskräckelse kände inga gränser, och han gaf drastiska uttryck åt densamma. Det gällde, sade han, ej mindre än konungahusets bestånd, rikets säkerhet och millioner själars lugn och frid. Han föreslog höga vederbörande att lämna Munck en årlig pension på 2,000 holl. dukater, då denne bland annat skulle lämna alla papper och allt tryck ifrån sig.[1] Wrangel fick beröm för sitt varma nit för fäderneslandet, ja sades vara af Försynen utsedd till ett af de medel, som kunde medverka till dess räddning. Han fick rätt att bjuda summan, t. o. m. att öka den för en gång med 1,000, högst 2,000 dukater, men antoges ej detta, skulle han skyndsamt bemäktiga sig Muncks person. Lyckades Wrangel i sitt förehafvande, hade vederbörande åt honom »utsett den eclatantaste belöning», ja han uppmanades af Reuterholm »i ✠-broderförtroende» att rent ut säga »hvad han helst önskade till dess upprättelse och för dess ålder härifrån kunde göras». Vederbörande ämnade honom Blå bandet, men W. kanske själf önskade »en mission eller upplifvandet af dess förr innehafda» eller enfin hvad som kunde göra honom det mesta nöjet.[2] Men Munck ville ej veta af någon öfverenskommelse, utan att namn, ära, titlar och orden

---

[1] Wrangel till Reuterholm ²⁴/₈ 1795.
[2] Reuterholm till Wrangel den 29 sept. samt 2 och 7 okt. 1795.

återgåfvos honom, och bad hälsa kungen, att »dess lif och tron berodde på dess uppförande mot grefve Munck». Med särskild kurir — så högviktig tycktes Wrangel saken vara — besvor Wrangel den 3 november vederbörande att gifva efter för Muncks önskningar, »om konungen och riket skall frälsas, högstsal. H. M:ts döda mull bevaras i helgd och heder, rikets högsta embetzmän m. fl. icke äfventyras». Att bemäktiga sig Muncks person ansåg Wrangel ej skola leda till åtkomst af hans papper, ty de voro väl gömda (Armfelts öde hade gjort honom försiktig), men han förklarade sig naturligtvis beredd att fullgöra regeringens befallning, om hon stode fast därvid. I bref af d. 13 s. å. framhöll han ånyo den stora faran af att ej ställa Munck till freds. Till brefvet var fogad följande apostill, hvari Wrangel dels meddelar ett och annat om sitt förhållande till Gustaf III, dels framställer sina önskningar.

Apostille en mains propres.

On ne sauroit être plus sensible que je le suis, aux témoignages de bonté et d'amitié, dont la lettre obligeante que Votre Excellence a bien voulu m'adresser du 7 du mois passé, dans son tout comme dans ses parties fait la prouve la plus évidente. J'y réponds et répondrai toujours avec les sentiments de confiance et de gratitude qu'elle a sçu m'inspirer; et je la prie de vouloir irrévoquablement compter sur la loyauté de l'assurance que je lui donne, et de me placer au rang de ses véritables amis et serviteurs, en me mettant à même de la prouver plus par l'effet que par les paroles.

Quand le 1er de Juin j'eus l'honneur d'adresser ma première lettre à Votre Excellence, qui traitoit l'objet délicat qui depuis ce temps a fait celui de notre corespondance, cet Etre qui scrutine les cœurs des humains, pourra atester la pureté de mes intentions alliénées de toutes vues personelles, de tout intérêt quelquonque; et qu'un motif plus noble, plus analogue à mon cœur et à mon caractère, l'amour pour mon Roi et ma Patrie, fut le seul ressort exclusif qui m'engageât à traiter une matière qui par sa nature délicate ne laisseroit de devenir difficile et épineuse, et que je prévis devoir me donner bien du soins et d'embaras. L'idée d'une récompense, ou d'en tirer un avantage personel, n'avoit jamais frappée mon imagination ni ma pensée, avant que Son Altesse Royale et Votre Excellence par leurs gracieuses et obligeantes lettres du 2 d'Octobre m'en fit concevoir l'espoir. Pénétré et sensible de chaque marque de bonté que je reçois de mes souverains et maîtres, comme aux témoignages d'attention et bienveillance de ceux qui m'honorent de leur amitié, je n'ai pu qu'être vivement touché d'une faveur si inattendue, devenue encore plus précieuse, ayant été agréée et sanctionnée par Sa Majesté, que jusqu'ici un sort désastreux m'a frustré du bonheur de rendre la moindre service. Tout ceci Monsieur le Baron, opérant infiniment sur mon âme

sensible, n'a rien pu accroître au zêle et au désir innés en moi pour le service de mon maître et de ma patrie, et au respectueux attachement qui invariablement m'a lié et me liera toujours aux intérêts de toute l'auguste famille Royale! Que je sois récompensé ou non, je suivrais également les loix impérieuses de mon honneur et de mon devoir. J'aurai dans touts les événements possibles, prévus et imprévus, le cœur chaud et droit pour mon souverain, pour son Auguste Maison et pour un pays, auquel la nature, ma naissance et des liens indissolubles m'ont attachés pour la vie. Votre Excellence vient de recevoir ici ma confession sous le sceau de l'honneur et de la vérité. Je suis et resterai tel et inébranlable quel que soit le sort qui m'attend; et si je saurai mériter une récompense, je n'aurai(!) ne la recevant point toujours la même ferveur à m'en rendre digne. Puisque Votre Excellence a la bonté de s'intéresser à moi, de vouloir s'employer en ma faveur, il est un devoir imposé par la plus juste reconnaissance, que je réponde à son amitié avec confiance, franchise et loyauté; et voilà ce que je ferai.

Il est indisputable, que les ressorts capitaux qui dirigent les hommes en général, sont la *vanité* et *l'intérêt*, et que par leur action et réaction naissent les autres accessoires qui font agir nos passions quelquonques.

Si l'homme d'honneur, dont la conscience ne reproche rien, peut être humilié, je confesse que je le fus cruellement par le coup imprévu et non mérité qui me fut porté à la fin de 1792. Aucun criminel d'état a pu être traité plus sévèrement que moi. On m'a fait des crimes où il n'y étoit pas l'ombre; je reçus du Grand Chancelier[1] les lettres les plus sanglantes, on m'a payé un quartier arriéré, disant que c'était en faveur de la valeur de mon déffunt père mort il y avoit 40 ans et des longs et fidèls services de Madame de Wrangel à la Cour; on a placé à mon nez un vrai criminel,[2] qui s'étoit par écrit avoué tel, et qui sous l'égide de son caractère publique, qu'il savoit que j'étois obligé de respecter, n'a point cessé de me faire toutes les avanies possibles, de me décrier, ayant dû avoir le déboire de voir ce reptil criminel triompher sur la vertu et l'homme d'honneur. Mon intérêt n'a pas moins souffert. Cette révolution inattendue de ma fortune m'ayant obligé de vendre mon riche mobilier pour le tiers de sa valeur, je restois embourbé de dettes, que j'avois contractées pour mon établissement, avec un palais sur les bras, et une maison de campagne pour 5 ans. De ce coté là je fus encore écrasé, et sans la généreuse assistance d'une amie qui n'eut jamais sa pareille, je serois aujourdhui encore enfermé dans la prison de *Malpague* ou celle des débiteurs. Je ne suis pas pour cela délivré, il s'en faut beaucoup des avances que cette amie unique à l'insçu de tout le monde et de sa famille a faite pour moi, par le ressort épuré d'une vertueuse amitié. A ce coup, j'avois un grand surcroit, par l'assurance de la

[1] Rikskansleren frih. Fr. Sparre.
[2] Chargé d'affaires Lagersvärd.

disgrâce de S: A: le Duc Régent, Prince que j'avois toujours respecté, aimé et estimé, qui avoit paru pendant mon sejour en Suède m'honorer de sa bienveillance, m'accorder quelque petit talent en ma qualité de militaire; et Votre Excellence sait elle même combien pendant la guerre je fis de mon propre cheff imprimer des feuilles volantes qui parloient de sa gloire, de son humanité et de sa valeur à la bataille de *Hogland*, et aux autres occasions. Je pars de ces points, que je désirerois bien que ma *vanité* fut relevée du coup abbaissant qu'elle a innocemment reçue, et que du coté de *l'intérêt*, mon Souverain trouvât quelque terme moyen pour lui donner du soulagement, dont j'aurai l'honneur de proposer la méthode.

Il est connu de Votre Excellence et de toute la Suède, que le feu Roi me rappelât de ma paisible et avantageuse retraite l'année 1773 avec la promesse formelle de me placer dans le Sénat. Cette promesse me fut vainement mille fois répétée, et je fus un jour déjà nommé Sénateur et Gouv[erneur] Gén[éral] de la Poméranie à Gripsholm, y fus appellé par Schröderheim pour être présent à ma nomination, quand un événement imprévu à mon arrivée causé quasi par moi même fit que le Prince de Hessenstein le fut.[1] Le Roi très embarassé de sa contenance vis à vis de moi, m'appellât dans son cabinet, m'exposat ses raisons, me renouvellat sa parole, tenant ma main dans la sienne, m'assurant qu'à la première vacance il me nommeroit sénateur, ajoutant en paroles mémorables, me tenant toujours la main, *Ni vet min General att til Blå bandet är ni dessutom sielwskriwen, både genom ert namn, era förfäders och era egna förtienster.* Cela restoit toujours là. Quand la Reine Mère defunte devoit être renvoyée à Stralsund,[2] que le Prince Hessenstein en cette occassion voulu quitter sa place, le Roi m'envit(!) le Comte Ch. Scheffer à 7 h: du matin, disant vouloir me nommer le même jour Gouv: Général etc. en Poméranie, et que je partis tout de suite pour tout préparer pour l'arrivée de la Reine qui resteroit à Stralsund sous ma surveillance. Je le refusois, n'aimant point me charger d'une besogne si épineuse et difficile. Depuis ce jour, il ne fut jamais question du *Cordon bleu*, ni de la *place de Sénateur*, le Roi disant et jugeant par ce refus, que j'avois molli de sentiments pour lui. Je peus dater de ce jour là la froideur du feu Roi, qui ne m'aimoit plus, mais m'estimoit toujours, revenant souvent à moi, me trouvant toujours zélé, attaché et coherant(?) Ma modestie ne me permit jamais de le rappeler ses engagements, et le tout est resté là. Voilà Monsieur le Baron des vérités que bien des personnes en faveur de ce temps là doivent savoir et pouvoir certifier. Pendant la dernière guerre, le feu Roi vouloit me donner le commandement de l'armée sous lui. Cela fut contrecarré par la jalousie du Général Toll et Armfeldt. Bein des personnes le savent. Tout cela prouve que j'ai été destiné à bien des choses qui m'ont manquées, sans jamais ébranler mon zêle, mon attachement et ma fidélité pour le Roi qui

[1] 1776.
[2] 1778.

m'avoit manqué, moins pour une patrie innocente. Votre Excellence est elle même témoin, combien pendant le terme de cette nouvelle négociation, j'ai parlé pour ne point offusquer ses cendres et son nom, que toute l'Europe révère; et combien j'ai été et suis soigneux à écarter toutes les horreurs qui pourroient ébranler le trône et le repos du Prince Roi, son Auguste Fils. Elle jugera par là qu'un mauvois traitement n'opère jamais sur mon honneur, mon devoir, mon zèle, mon attachement et ma fidélité.

Pour profiter des dispositions gracieuses et favorables du Roi et du Duc, je désirerois bien pour restaurer ce que ma *vanité* et mon *intérêt* ont si innocemment mais cruellement perdus, avoir à me flatter d'un bienfait *du Roi*, et d'un autre du *Duc Régent*, pour que le public fut persuadé de la bronte bienveillance du premier, et que j'ai eu le bonheur d'être réintégré dans les bonnes grâces de S: A: R:, et touts deux ne feroient qu ajouter à Leur propre généreuse bienfaisance, l'accomplissement des promesses du feu Roi, que je n'ai jamais deméritées en recevant des mains de Sa Majesté le *Cordon bleu*, et que SonAltesse Royale daignât me nommer *En af Rikets Herrar*. Il y auroit un moyen d'y combiner mon *intérêt* à un point que la misère de mes faultés ne degradât point des titres si respectables, si la Cour voulut bien, puisque le titre de Ministre du second ordre ne quadre point avec les distinctions susnommées, me créer *son Commissaire Général et plénipotentiaire en Italie*. Je jouirois par ce titre, des *droits des gens*, sans appartenir directement au corps diplomatique, ni compromettre avec qui que ce soit les immunités et honneurs attachés à ma dignité, pouvant faire les affaires de la Cour, lui faire les relations nécessaires et remplir toutes les fonctions d'un ministre publique. Pour cet effet, je n'aurois besoin qu'une lettre avec sa copie pour les cours et états respectifs de l'Italie, qu'en telle qualité j'étois authorisé de traiter toutes les affaires qui regardoient la mienne et les sujets du Roi, et à reçevoir de même tout ce que les dites cours et états auroient à proposer ou négocier avec la mienne. Le besoin l'exigeant, je pourrois me rendre à l'endroit où j'eus à négocier, en attendant que ma résidence fut fixée à Gênes, où j'ai déjà fixé un petit établissement, que je ne saurois sans me déranger lever pour en faire un autre. D'ailleurs Votre Excellence voudra bien avoir la bonté de refléchir, que dans un couple de mois j'accomplirai ma 67me année, que non seulement mon âge, mais le chagrin et la sensibilité des disgrâces passées ont rongées mon phisique, comme mon moral, que je suis maligne au suprême degré, qu'une résidence où il y auroit une cour, exigeroit des etiquettes, d'assister au cercle, aux fêtes, aux cérémonies, à voir souvent les ministres du pays et étrangers, ce qui ne se laisse plus concilier avec mon âge, ma santé et la nécessité de quelque repos. A Gênes je n'ai besoin de rien de tout cela, je pourrois dans mon cabinet au feu de ma cheminée, veiller par des bonnes corespondances et d'autres relations à tout ce qui se passe par toute l'Italie, protéger les sujets du Roi, le commerce de la Suède, et me rendre également util au Roi et à la patrie. Je pourrois encore dans ma nouvelle qualité avec

plus de succès observer les démarches et avoir un œil surveillant sur la conduite du *Quidam*[1] qui doit toujours être observé et clandestinement surveillé. Votre Excellence sait que les cardinaux portant la toute première dignité après Sa Sainteté dans les pays catholiques, étant audessus du caractère même d'Ambassadeur du premier ordre, ne font aucune difficulté d'accepter simplement celui de Plénipotentiaire comme ne dérogeant point à leur dignité éminente. C'est avec et par ce titre, que le feu Cardinal Bernis, le Cardinal Hersan et le Cardinal Antichi, ont été charchés(!) des intérêts de la France, de l'Empereur et de la Pologne avec quelques Électeurs Eclesiastiques, auprès la cour de Rome. De même quel rang et dignité le plus éminent de la Suède que j'aye, le caractére de Commissaire général et plénipotentiaire du Roi n'y dérogeroit en aucune manière. Si donc ce moyen fut agréé, Sa Majesté y ajouteroit les appointements qu'Elle jugeroit à propos, couchés sur l'état pour la mission de l'Italie. Mr de Lagerswärd, qui à proportion de son grade, jouit de gros appointements, pourra être employé ailleurs ou dans la même carrière, ou dans le pays, et l'état épargneroit une considérable partie de son salaire. Si Sa Majesté et S: A: R: le Duc Régent n'agréeât point cette idée, Elles trouveront toutes deux quelque autre moyen pour que *l'Excellence et le Cordon bleu de Suède* ne courent point les rues de Gênes dans la boue, à pied, et ne dégrade point la dignité, dont il est honoré et décoré. Je me soumts au reste à tout ce que mes mérites et mon Souverain jugent à propos de m'accorder, Leur baisant d'avance les mains de la gracieuse inclination qu'Elles ont de me laisser des marques de Leur haute affection et bienveillance.

Jl y a Monsieur le Baron un point qui me tient fort au coeur, c'est le sort de ma pauvre femme, qui par un événement si peu attendu, se trouve réduite à un genre de vie bien différent à celui, auquel 22 ans de service l'avoit habituée à la cour. Votre Excellence connoit plus que personne à quel degré sa conduite sage, prudente et réservée lui a vallu la bienveillance de toute la cour, et l'estime publique. Je crois pouvoir dire qu'elle a bien méritée et l'une et l'autre, et il ne m'est point inconnu que depuis la tendre enfance du Roi, ce Prince si bon, si juste et si doux, lui a honorée d'une bonté et affection toute particulières, qu'elle a toujours été jalouse et soigneuse de mériter. Je sais encore que l'amitié et l'estime que Votre Excellence a depuis si longtemps conçues pour elle, et auxquelles elle a toujours dûement répondue, lui ont suscités les sentiments d'intérêt qu'elle mérite si bien, et qu'elle a bien voulu lui laisser entrevoir l'espoir de recevoir quelque marque de bienveillance particulière pour elle, en soulageant sa situation. Le Roi n'ignore point que liée d'intimité avec Madame la Comtesse de Rosen, ma respectable femme a toujours et journellement de concert avec elle eu soin d'amuser le Roi, de bien tenir compagnie, d'egayer son enfance et de gagner par là une grande part à son attachement et à sa gracieuse affection. Ne seroit-

[1] A. F. Munck.

il pas possible, qu'elle put être placée comme Dame de compagnie auprès de la future jeune Reine[1], dont le père a eu tant des bontés pour Madame de Wrangel quand elle fut à Swerin? Seroit-il hors de saison que la jeune Reine eut à ses cotés une femme vertueuse, sage et prudente, viellie à la cour, qui en connoit les usages et les étiquettes, pour lui donner des avis quand Elle les requéreroit. La bonne Maman Mager(?) et la Comtesse de Piper qui l'entoureront, avec du mérite, sans prévention ne seroient pas tant faites pour une jeune Reine que Madame de Wrangel, et sa qualité de Dame de compagnie ne dérogeroit à aucun rang qu'elle put acquérir dans le monde par le titre de son mari, et ne dérogeroit en aucune manière aux titres et fonctions des dites Dames susnommées. Je laisse aux bontés de Votre Excellence, à Son ancienne amitié pour Madame de Wrangel et pour moi d'y penser, d'y coopérer afin que cette respectable femme si généralement aimée et estimée, puisse finir ses jours avec quelque agrément et soulagement, étant l'ancienne et doyenne de toutes les Dames du palais. Je recommande cet article avec chaleur à son amitié!

J'ai longtemps hésité à m'expliquer sur un point que ma délicatesse m'a toujours retenue de toucher. Votre Excellence connoit mes moyens, combien ils sont bornés, que j'ai à supléer à l'entretien de Madame de Wrangel, combien mes petits revenus ont fondus par la petite valeur de notre papier monnoye, et combien j'ai du tirer le diable par la queue, pour payer les intérêts de mes dettes, et penser à amortir un tant soit peu le capital. J'avois fini ma cure et ma bagnature le 30 Juin et depuis ce temps là je suis hors de mon établissement pour vaquer à la grande besogne qui m'a été confiée. Votre Excellence connoit le local, la vie d'auberge etc. mais elle ne connoit point la 5me partie de la cherté qui régne en Italie en général, depuis son départ, mais surtout à Livorne, où l'approvisionement des grandes escadres, des armées de la Corse et de la France, ont donnée une hausse à toutes choses, qui excède toute imagination. Deux petits trous de chambre chez Wulffen, le plus honnête de touts les aubergistes, coutent un sequin par jour, la nouriture de mon valet de chambre et deux domestiques me coute pour surplus de leur ordinaire à Gênes 12 Paules, mes 5 plats du diner 10 Paules, ma voiture avec la bonne main 18 Paules. Voilà une dépense extraordinaire de 3 sequins. J'ai du, telle chétive qu'elle soit, n'ayant pris avec moi que des habits d'été, faire ma petite garderobbe de demie saison, et celle d'hiver. Impossiblement je puis m'exposer de retourner l'hiver dans une felouque ouverte; ni ma santé, ni mon âge me permettent un voyage pareil dans la rude saison. Il faut que je fasse, quand il en sera temps, la grande route par Florence, Bollogne, Parme etc. Je ne prévois pas de pouvoir retourner en plusieurs mois, puisque je n'aurois la réponse que vers la fin de l'année. Si l'affaire se termine

---

[1] Prinsessan Lovisa Charlotta af Mecklenburg-Schwerin. Förlofningen, eklaterad d. 1 nov. 1795, bröts, som bekant, redan på våren följande år.

par un accomodement, M[unck] demande, m'a-t-il dit, deux mois pour retirer ses paquets de papiers deposés. Si, par contre, je dois l'arrêter, il faut encore bien du temps avant d'arranger le tout, et furetter, où sont ses papiers. Je suis bien éloigné, Dieu le sait, de vouloir tirer un sous de profit d'une circonstance si facheuse et si révoltante, mais je n'ai point le moyen de suffir aux dépenses extraordinaires qui outrepassent mes facultés. J'en fais l'aveu sans rougir, puisque la grande modicité de mes moyens est une chose indépendante de moi. Votre Excellence voudra bien avoir la bonté de prendre à ce sujet les ordres de Sa Majesté et de Son Altesse Royale pour ma règle. Je ne demande pas une obole au delà du nécessaire, ne voulant, Dieu m'en préserve, tirer aucun avantage sordide d'un objet qui d'ailleurs me donne par sa désolante nature tout le chagrin que mon cœur attaché à mon Roi et à ma patrie sent avec la répugnance la plus amère!

Je prie Votre Excellence de ne point croire, qu'en se saisissant de la personne du *Quidam*, ses partisans perdroient courage et la tête. Qu'elle se dissuade de cette idée. J'ose assurer, que se sera l'époque fatale, où toutes les mînes feront leur explosion. L'affaire est si artistement combinée, et une aveugle confiance à moi lui a fait dévoiler toute la trame. Ce sera sa mère et son beaufrère, avec touts ses partisans en Finlande, qui monteront pour lors sur la scène, et les possesseurs de ses papiers en Suède en inonderont tout le pays, en même temps que sa femme (s'il en a une) ou celle, qui est destinée pour telle, avec ses partisans en Italie en feront autant, et réclameront justice sous la protection des puissances intéressées à l'accorder. J'ai eu l'honneur de fidèlement exposer le tout à Votre Excellence pour que rien de mon sçu(!) lui soit caché et ignoré. Tout ce dont je suplie *les högsta et höga wederbörande*, et Votre Excellence à genoux, est de réfléchir murement à l'époque de 1775 jusqu' à 1782. Je n'ai besoin de dire que cela pour exposer tout le désordre, tout l'éminent danger qui en peut et doit resulter, quand l'homme offensé tient la verge en main et est le maître d'en faire le mal ou le bien d'après le traitement qu'il recevra, et qu'il a un puissant appui de touts cotés. Votre Excellence se souviendra combien la ligne *Plantagenete* avoit à souffrir par les *Lancastres*, les *Stuards* etc. par l'imprudence d'Isabelle, combien il a coutté du sang aux Anglois et Ecossois, combien le trône fut chancellant, et combien les royaumes furent en combustion et sur le point d'être divisés par les voisins et les mécontens. Je n'ai besoin de dire davantage. Edvard III et ses successeurs nous donnent un grand leçon à étudier. Nous sommes encore les maîtres de tout assoupir. Le sacrifice est si petit, si insignifiant. J'ai tout dit, et je me repose sur la conscience de n'avoir point omis mon devoir. J'attendrai donc avec tranquillité les ordres qui me seront donnés, que j'obéirai autant qu'il sera en mon pouvoir avec la dernière et la plus active ponctualité.

Ut in Litteris humillimis
G. G. Wrangel
Livorne 13 de Novembre 1795.

Till svar på brefvet förklarade Reuterholm, att konungens och hertigens orubbliga vilja vore, att man skulle söka få Munck i sina händer genom reklamation hos toskanska hofvet eller, om sådan vägrades, medelst våld, eller att han med list skulle lockas till Sverige. På apostillen svarades, att Reuterholm ej tviflade på, att Wrangels önskningar skulle uppfyllas, äfven hvad hans hustru angick.[1]

Men Wrangel skulle aldrig få glädjas åt dessa försäkringar, som förde honom nära hans längtans mål. Innan de hunno till Italien, var han död. Han afled i Livorno den 7 december 1795.

På den öfverraskande nyheten om hans död följde ett par nyheter, som beredde knappt mindre öfverraskning: Wrangel hade 1793 öfvergått till katolska läran, och genom donationsbref af den 28 februari 1795 hade han skänkt den ofvan antydda hjälpsamma väninnan, markisinnan Anna Pieri de Brignole-Sale (f. 1765), all sin egendom, däri inbegripet bl. a. allt hvad hans hustru innehade, men som genom en 1784 träffad öfverenskommelse emellan makarna efter hennes död skulle återställas Wrangel eller den person han lagligen utsett. Chargé d'affaires Lagersvärd, som skyndade att inberätta dessa nyheter,[2] meddelade, att det var markisinnan (hvilken han tillägger epitet, som ej kan återgifvas) som »först och främst förledt denna gamle tok att lämna sina fäders tro för att behaga» henne och »sedan med list lockat till sig all hans egendom». Lagersvärd uppskattade denna egendom, inberäknadt värdet af alla de presenter hon fått sedan 1790, till åtminstone 150,000 livres eller 25,000 rdr. Markisinnan vägrade att tillmötesgå andra anspråk från arfvingarnes sida än dem, som Genuas domstolar godkände, och dem litade hon på att kunna köpa, säger Lagersvärd, som hade i uppdrag att bevaka arfvingarnes rätt. Han hoppades dock, att mannen, markis Antonio Giulio de Brignole-Sale, som hade en årsinkomst af minst 50,000 rdr, ej skulle tillåta sin hustru mottaga donationen eller att hon af fruktan för en skandalös rättegång skulle kunna förmås till eftergifter.

T. W.

[1] Reuterholm till Wrangel den 26 nov. och 11 dec.

[2] Lagersvärd till rikskansleren den 12 och 26 dec. 1795 och 13 febr. 1796 samt till Reuterholm den 27 febr. 1796.

»Sveriges öden med afseende å dess jordbruk.»

En prisskrift i k. patriotiska sällskapet 1798.

I den år 1879 utgifna sista delen af *Berättelser ur Svenska Historien*, den 46:te, i hvilken lämnas öfversikt af Sveriges inre tillstånd och samhällsutveckling under frihetstiden, inleder Fryxell det 23 kapitlet, *Handeln*, med den anmärkning, att, i fall läsaren skall kunna förstå och rätt uppskatta den stora förändring, den öfvergång till friare och sundare åsikter, som mot frihetstidens slut i nyssnämnda näringsyrke genomfördes, vore nödvändigt äga »närmare kännedom af detta fordna förhållandet med alla dess olägenheter och orättvisor». Efter att hafva anmärkt detta hänvisar Fryxell från texten (sid. 209) till en not, däri han anför följande. År 1825 utkom från trycket en bok, kallad: *Anteckningar och Upplysningar, hörande till historien om Sweriges jordbruk, handel och näringar från äldsta och till närvarande tid.* Författarens namn hade ej kunnat upptäckas. Skriften innehölle ett alldeles nytt uppslag i vår historia. Grundtanken vore att Sveriges landtbruk, näringar och handel hade före 1500-talet befunnit sig i ett för tiden mycket bättre tillstånd än sedermera, till följd af den frihet, hvarmed dessa rörelser fått bedrifvas på förstnämnda tid, samt att orsaken till deras försvagande vore att söka i de många och mångartade både stränga och ofta småaktiga monopolier, undantagsförbud och privilegier, med hvilka man under följande århundraden trodde sig böra ordna och kunna gagna dem, men genom hvilka åtgärder man i stället här liksom öfverallt förlamade kraften och verksamheten. »Anonymens» åsikt, liksom själfva ämnet, fortsätter Fryxell vidare, öfverensstämde dock ej med anden i den häfdateckning, hvilken sysselsatte sig mindre med ekonomiska än med politiska, krigiska och vittra företeelser; hvarför ock boken med sitt högst viktiga innehåll icke, Fryxell veterligen, blifvit af någon *dåtidens* författare eller tidning omtalad, utan ihjältegad, och dess innehåll ej medfört någon inverkan på vår häfdateckning. Själf hade Fryxell först under de senare åren kommit att fästa närmare uppmärksamhet på denna bok. Han hade funnit »Anonymens» påstående, att under 15- och 1600-talen handeln och jordbruket mycket lidit genom de reglementen, privilegier och tvångsåtgärder, som fortfarande lades på desamma, »vara bekräftadt genom de många historiska källskrifter, som från besagde århundraden återstå». Fryxell hade därför, »med antagande af Anonymens åsikt härutinnan» följt och vidare utfört samma åsikt i 23:dje kapitlet med hänsyn till handeln och i 25:te (bör rätteligen vara 26:te) med hänsyn till landtbruket.

Beträffande *innehållet* af den bok, hvaraf Fryxell, på sätt nyss är nämndt, sig begagnat, må till en början påpekas att det-

samma, såsom sedan skall visas, förskrifver sig, icke från år 1825, utan från en långt tidigare tidpunkt. I en anmälan, hvarmed utgifvaren beledsagat boken, heter det ock, — hvad som synes hafva undgått Fryxell — att »dessa anteckningar» — så benämner utgifvaren bokens innehåll generellt i sin anmälan — hafva till större delen *för längre tid sedan* varit samlade i skrift och tryck. Utgifvaren hade kunnat sanningsenligt omtala bokens innehåll vara författadt mer än ett *fjärdedels sekel* före bokens utgifning.

Hvad därefter angår *författareskapet*, så är numera icke någon hemlighet hvem detta tillkommer. Däremot är anonymitetens slöja ännu icke fullständigt lyft från utgifvaren, som var en annan än författaren.

Efter dessa på förhand lämnade antydningar skall nu närmare redogöras för hvad numera, efter det Fryxell framdragit bokens innehåll i ljuset, kommit i dagen om ursprunget till innehållets författande, om detsammas bedömande tidigare, än af Fryxell, om författareskapet därtill och om innehållets offentliggörande i tryck tidigare än 1825. Om vid framställningen häraf alltför stor omständlighet kan synas använd, torde denna bland tidskriftens läsare finna undseende af någon bibliograf, om icke af någon historiker.

Ursprungligen har bokens innehåll utgjort svar på en prisfråga, framställd af ett offentligt samfund, hvars ändamål hufvudsakligen var att sprida nyttiga upplysningar i allmänna hushållningen, och härmed förhåller sig sålunda. Kungl. Svenska Patriotiska Sällskapet hade år 1797 utfäst ett pris af 50 dukater för bästa svaret inom utgången af år 1798 på frågan: *Hvilka äro de af Sveriges ekonomiska författningar, hvaraf landet och landtkulturen dragit mesta nytta och hvilka äro för närvarande de ännu gällande hinder, som i mer eller mindre mån kunna anses för densamma menliga.* Af sällskapets protokoller, som numera förvaras i Kungl. Riksarkivet, inhämtas, att inom utsatt tid sex svar inkommo och att den 26 januari 1799 sju af sällskapets ledamöter utvaldes att afgifva utlåtande öfver svarens värde. Af dessa utsågs professoren David von Schultzenheim, läkaren och nationalekonomen, att mottaga handlingarna för att sammanträda med öfriga censorerna[1] och då denne återställde handlingarna och öfverlämnade censorernas yttranden den

---

[1] De voro: grefve Carl Johan Gyllenborg, vid denna tidpunkt, sedan han tagit afsked från presidentskapet i Vasa hofrätt, utan statstjänst, men sedermera justitieråd och slutligen president i kammarrätten; friherre Samuel Hermelin, bergsråd, den svenska kartografiens grundläggare; Isak af Darelli, godsägare och skriftställare, ledamot af Vetenskapsakademien; Johan Westin, garfvare- ålderman, riksdagsman i borgarståndet och ståndets talman vid flere riksdagar; Gustaf v. Schantz, sekreterare, sedan tit. kansliråd, historisk och vitter skriftställare; Claës Gartz, sekreterare, sedan förste expeditionssekreterare; de fleste således icke obekanta i vår tid. Schultzenheim hade då redan lämnat sina beställningar såsom professor vid barnbördshuset och intendent vid koppympningshuset och idkade landtbruk och skriftställeri, blef sedermera præses i sundhetskollegium och konungens förste arkiater.

26 oktober, så förklarade han sin mening vara, att svaret n:r 6, med valspråk: *Rara temporum felicitas, ubi sentire quid velis et quid sentias dicere licet*, förtjänte att belönas med den utfästa belöningen. Vid nästa sammanträde anmälde en annan ledamot, dåvarande professoren, sedermera medicinalrådet Nils Almroth att han, som på begäran fått läsa samtliga svaren, instämde med professoren Schultzenheim. Ärendet företogs dock till afgörande först den 14 december samma år. Protokollet för denna dag innehåller, att sällskapet väl vore ense därom, att svaret n:r 6 af alla inkomna »närmast uppfyllt sällskapets önskan såsom skildrande med styrka de förnämsta ännu rådande hinder för svenska landtkulturen och förtjänte således ett förmånligt afseende». Sällskapet hade likväl funnit, att »åtskilliga i detta svar utan nog fast grund yrkade satser i allmänna hushållningen och vissa utan tillräcklig granskning framställda historiska uppgifter och däraf med icke nog varsamhet dragna slutföljder» satte sällskapet ur stånd att tilldöma svarets författare den utfästa belöningen. Beslutet[1] blef därföre, att »i anseende till den grad af bifall svaret vunnit» författaren skulle såsom vedermäle erhålla en belöning af en skådepennning om tio dukater, i händelse han, efter skedd kungörelse härom, skulle vilja sig för sällskapet tillkännage och denna belöning mottaga samt underkasta sig de anmärkningar, som sällskapet, i händelse af svarets tryckning för sällskapets räkning, kunde finna sig föranlåtet att därvid bifoga.[2]

Författaren gaf sig tillkänna och styrktes genom namnsedelns brytande vara kungl. hofpredikanten och prosten Johan Peter Wallensteen.[3] Vid samma tillfälle beslöt sällskapet, sedan sekreteraren tillkännagifvit, att författaren förklarat sig nöjd att underkasta sig ofvannämnda villkor för prisskriftens tryckning, att densamma skulle på sällskapets bekostnad och för dess räkning utgifvas af trycket.

I anledning af detta beslut blef en sällskapets ledamot, vice presidenten i kommerskollegium Johan Erik Nibelius (sed. justitieråd, adlad Palmsvärd), anmodad affatta betänkande angående tryckningen. När Nibelius afgaf sådant föreslog han »i stöd af några i prisskriften anförda ställen, som i anseende till stil och uttryck syntes betarfva någon jämkning», att sällskapet skulle anmoda någon af

---

[1] Bland de 19 ledamöter, som däri deltogo, voro de märkligaste Mathias Calonius, den berömde rättslärde, kommerserådet Carl Peter Lenngren och sällskapets dåvarande sekreterare d:r Karl Birger Rutström, sedermera en af de aderton i svenska akademien och riksantikvarie.

[2] På liknande skäl förklarades 1802 ett af sällskapets ledamot af Darelli författadt svar på samma prisfråga icke kunna tillerkännas den utfästa belöningen, men »i betraktande af de flera grundliga anmärkningar, som detta i öfrigt väl skrifna svar innehöll», tillerkändes författaren lika belöning med den, som »i samma ämne och på samma grund» blifvit tillagd författaren af ofvannämnda svar n:r 6 i 1798 års täflan.

[3] Han var då kyrkoherde i Danderyds och Lidingö pastorat af ärkestiftet, blef sedermera kyrkoherde i Kudby pastorat af Linköpings stift och kontraktsprost i Wikbolands *kontrakt*.

sina ledamöter att ytterligare genomse prisskriften och göra anmärkningar att kommuniceras författaren. Detta förslag biföll sällskapet på det sätt, att, i stället för en, tre ledamöter[1] fingo nyssnämnda uppdrag och dessa kommitterades hvar för sig afgifna skriftliga yttranden blefvo följande år 1801 tillsända författaren jämte prisskriften. Författaren förelades därvid att välja antingen han ville »jämka och rätta» sin skrift eller meddela sällskapet »sådana ytterligare skäl och upplysningar, som kunde närmare öfvertyga om grundligheten och sanningen af vissa i hans skrift förekommande och anmärkte tvifvelaktigheter och efter utseende mindre grundliga ställen.»

Efter påminnelser från sällskapet skickade författaren ett nytt exemplar af sitt svar på prisfrågan. Han inleder detsamma därmed, att, då han icke i förra svaret »anvist till de auktorer, där händelserna kunde uppsökas» hade han, efter det svaret »till den ändan» blifvit honom återlämnadt, nu, på sällskapets begäran, uppgifvit dessa auktorer. Därigenom förmodade han sig hafva gjort svaret så klart och tydligt »som historiens trovärdighet därtill grundlägger» och »dymedelst äfven förklarat några benäget gjorda anmärkningar». *Genom de tillagda citaten* hade svaren måst ökas till sin vidd och ordningen något ändras, men *hufvudsaken var likväl bibehållen.*

Detta »efter sällskapets gifna anledning omarbetade exemplar» såsom det heter i protokollet för den 27 augusti 1803, blef nämnda dag, då det anmäldes hafva nyligen inkommit, remitteradt till de sist valde kommitterades ytterligare utlåtande; men efter den dagen hafva sällskapets protokoller icke vidare något om detta ärende att förmäla. Tryckningen af prisskriften för sällskapets räkning synes hafva förfallit. Hvilken som helst orsaken därtill må hafva varit, så återtog författaren sitt manuskript, förmodligen i afsikt att själf offentliggöra detsamma, såsom ock synes sannolikt af hvad här nedan skall omtalas. Manuskriptet fanns kvar efter författarens död, som inträffade fem år före utgifvandet af den bok, Fryxell påvisat, nämligen år 1820.

Sextio år efter författarens af prisskriften död, då manuskriptet öfvergått i hans ene sonsons ägo, omnämnde öfverbibliotekarien Klemming i bref till denne den 19 januari 1880 att i Stockholm år 1825 utgifvits »en som rätt märklig ansedd bok» med titel: Anteckningar om Sveriges handel, jordbruk och näringar etc. samt att han »sett en samtidig anteckning» att bokens författare skulle vara en Wallensteen. Klemming frågade af sådan anledning: »Är något bekant härom? Är uppgiften riktig? I så fall hvilken W. var det?»

Till svar härå kunde ej annat meddelas, än att kännedom om boken saknades men, att, enligt hvad brefmottagaren hört af sin

[1] En af dem var den sedan så ryktbare pamflettisten, öfverdirektören vid landttullverket Carl August Grewesmöhlen. De bägge andra voro S. I. Chierlin, assessor, och Jan Erik Gerss, sekreterare i landtmäterikontoret och ledamot af vetenskapsakademien. Grewesmöhlen och Chierlins skriftliga yttranden äro i original bevarade, liksom Nibelii betänkande i tryckningsfrågan; numera i kungl. biblioteket.

aflidne fader i lifstiden, ett af den sistnämndes faders efterlämnade manuskripter någon gång varit utlånt till en löjtnant eller kapten vid namn Humble, som begagnat sig däraf olofligen till utgifning af trycket; hvadan icke vore omöjligt att den ifrågavarande bokens ursprung kunde härleda sig därifrån. Att så verkligen förhöll sig, öfvertygades man genom att jämföra bokens innehåll med det bevarade senare exemplaret af prisskriften. Detta, tillika med 3 kommitterades yttranden öfver första exemplaret däraf, skänktes därpå till kungl. biblioteket, där det nu förvaras bland handskriftsamlingarna och därstädes blifvet försedt med anteckning af vederbörande tjänsteman att »ett sammandrag eller redaktion häraf trycktes olofligen i Stockholm 1825 med titel Anteckningar och Upplysningar, hörande till historien om Sveriges jordbruk, handel och näringar».

Biblioteksamanuensen Kristoffer Eichorn hade under sin dåtida tjänstgöring vid k. biblioteket fått kännedom om hvad som förekommit till upptäckt af författareskapet till ifrågavarande bok och detta torde gifvit anledning därtill, att boken blef upptagen sid. 931 i förteckningen öfver hans efterlämnade boksamling år 1890 med angifvande af författarenamn. Sedermera har i L. Bygdéns Svenskt Anonym- och Pseudonym- Lexicon häft. II sid. 98 författaren till boken blivit namngifven samt i sammanhang därmed, under åberopande af en anteckning af Eichorn, berättats ofvan omförmälda tradition rörande bokens tillkomst.

Sedan vetskap sålunda förvärfvats från hvilken tid och från hvilken författare bokens innehåll ledde sitt ursprung, gällde det att ytterligare söka utröna hvar och när detsamma, såsom i bokens anmälan uppgifvits, varit före 1825 samladt i tryck. I detta fall ledde ock slumpen forskningen till framgång. Jämte prisskriften hade dess författare vid sin död efterlämnat åtskilliga andra af honom författade afhandlingar, som i manuskript förvarats och händelsevis kommo att framtagas och genomses i slutet af förra året. I ett af dessa manuskript (numera äfven i kungl. biblioteket) nämligen »Undersökning om folkmängden i Sverige före digerdöden» påträffades ett citat af en i Norrköping år 1806 tryckt skrift, som uppgafs afhandla »Sveriges öden med afseende å dess jordbruk». Detta ledde till upptäckt däraf, att den skrift, som författaren under sistnämnda benämning åberopat, icke var någon annan än hans prisskrift, samt att åren 1805 och 1806 denna varit tryckt i »Norrköpings tidningar». Där fanns ock dess början införd i n:r 76 för 21/9 1805, *utan annan rubrik*, än de kursiverade ord, med hvilka texten begynner i den år 1825 utgifna boken. Fortsättning följde under återstoden af år 1805 och år 1806 till n:r 99 för den 13 december, då afslutning skedde *med namnunderskrift af författaren*. År 1811 skall ock, enligt ofvan anförda källa, en del af denna afhandling tryckts i en tidning, men därom saknas närmare upplysning.

Föregående framställning har visat, att den af Fryxell citerade bokens innehåll är författadt före slutet af år 1798, recenseradt i ännu bevarade skriftliga uppsatser år 1801 och meddeladt allmän-

heten i tryck 1806 och till en del 1811. Det kan därför ej vara omöjligt att, äfven om bokens, enligt Fryxell, högst viktiga innehåll blifvit ihjältegadt vid tiden närmast efter 1825, uttalanden därom i tryck kunna från tid närmare dess första offentliggörande framletas af den, som finner mödan värdt att därefter anställa forskning. På sistnämnda tid hade ännu icke Adam Smiths läror hunnit hos oss få någon allmännare spridning; hvadan *då*, snarare än 1825, samtiden torde uppmärksammat en författare, som vågat framlägga sådana för tiden så avancerade åsikter som t. ex. att bördsrätten, handelstvånget och skråordningarne tagit brödet från mångtusenden af Sveriges innebyggare samt att »den så mycket motsagda hemmansklyfningen varit i äldsta och nyare tider, lika såväl som annan nyttig frihet,[1] en af de mest bidragande till jordbrukets förkofran».

Författarens afhandling afsåg egentligen jordbruket, hvad som befordrat och hvad som hindrat detsamma och dess förkofran. Han säger nämligen vid besvarande af prisfrågan: af hvilka ekonomiska författningar »landet och landtkulturen» dragit mesta nytta, att han ansett frågans mening vara att landet och landtkulturen skulle betraktas såsom synonyma och att han därför inskränkt sig till att afhandla endast jordbruket. Själf har han ock, såsom ofvan är omtaladt, gifvit sin afhandling benämningen »Sveriges öden med afseende å dess jordbruk». Då det likväl händt att författarens historiska framställning i åtskilliga fall öfverskridit den utstakade gränsen därför och ingått på handels- och öfriga näringsområden, har utgifvaren till de s. k. anteckningarna sannolikt af denna omständighet tagit sig anledning, som möjligen i någon mån kan anses berättigad, att rubricera anteckningarna såsom hörande äfven till handelns och näringarnas historia; men dit kunna dock svårligen räknas tvänne stycken, som utgifvaren låtit inflyta mot slutet af boken, nämligen ett om regeringssätt och lagar samt ett annat om nationalrepresentation. Dessa stycken äfvensom sista stycket i boken, innehållande sammandrag och tillämpning af anteckningarna har utgifvaren för egen del tillfogat. De förskrifva sig icke från samma författare som öfriga innehållet, hvilket till största delen ordagrant är aftryckt i likhet med författarens manuskript. Vissa stycken däraf äro likväl uteslutna, längre historiker afkortade och åtskilliga uttalanden, som ansetts fällda med alltför stor skärpa, förmildrade. Ändringar och tillägg hafva ock föranledts af ändrade förhållanden under den tidrymd, som förflutit mellan manuskriptets författande i början af Gustaf IV Adolfs regering och bokens utgifvande under Carl XIV Johans 7:e regeringsår.

J. A. W.

[1] »Bland de enstaka röster, som på några få ställen höjdes till gensaga mot det enformiga ropet» på yppighetsförbud år 1816, nämnes författarens af Hans Forssell i lefnadsteckningen af Järta. Se Valda Skrifter af Hans Järta I. XCVII. Hans särskilda yttrande till protokollet inom länskommittéen i Östergötland finnes bland länskommittéernas utlåtanden i Riksarkivet.

Den »buxelöse Jarl» i Sverige. [1]

I Sverressagas Slutningskapitel findes en kronologisk Notits til Sveriges Historie, som hidtil kun har været kjendt i forvansket Form og derfor har været mistænkt af de fleste svenske Historiker. Efter Sagaens Udgaver (og Oversættelser) heder det nemlig, at i samme Aar som Sverres död (nemlig 1202) »döde ogsaa Birger Jarl Brosa, og da tog Svenskerne til Konge Jon, sön af Kong Sverker, han var da aarsgammal; da havde Svenskerne en buxelös Konge.» (þá andaðist ok Byrgir jarl brosa, ok tóku þá Svéar til **konungs** Jon son Sörkvis konungs, var hann þá vetr gamall; höfðu þá Svíar **konung** bróklausan). Det mistænkelige laa dels i, at kong Sverker lod sin sön hylde, ikke som Arving, men som Konge i Faderens levende Live, dels ogsaa i at denne Handling sættes i direkte Forbindelse med Birger Jarls Död. Imidlertid vil Vanskelighederne falde bort, naar Haandskrifternes Læsemaader iagttages. Sagaens Hovedhandskrift er her tabt, og Udgaven i Fornmanna sögur skulde her fölge Eirspumill (G) med Varianter fra Flatöbogen (B) og Skalholtsbogen (F). Men paa dette Sted har Udgiverne ophöiet Flatöbogen til Hovedkodex og skudt de to andre Læsemaader ned i Noterne. Som det der oplyses, har de andre Haandskrifter istedetfor det fremhævede *konungs* og *konung* paa disse steder **Jarls** og **Jarl**, hvorved Meningen bliver en ganske anden: »da döde ogsaa Birger Jarl Brosa, og til *Jarl* tog da Svenskerne Jon, Kong Sverkers sön; han var da aarsgammal, da havde Svenskerne en buxelös *Jarl*». Det kan oplyses, at foruden de nævnte Membraner har ogsaa det Stockholmske Haandskrift af Sverressaga (hidtil aldrig benyttet) de samme Læsemaader jarls och jarl.

Herved falder Vanskeligheden ved den tidligere Læsning ganske bort. Sammanhængen mellem Birger Jarls Död og Jons Udnævnelse bliver tydelig (han blir sin Morfaders Efterfölger), og den mistænkelige Udnævnelse af Jon til *Konge* i Faderens Live forsvinder ligeledes. I Stedet kommer den nye Oplysning, at Kong Sverke benytter sin Svigerfaders Död til att udnævne sin etaarsgamle sön til hans Efterfölger. Dette er ganske vist et extraordinært Skridt, thi »Sveriges Jarl» synes bl. a. at have været Chef for Ledingsvæsenet (E. Hildebrand, Sv. Statsförfattningen s. 41), saa at Stillingen krævede en fuldvoxen Mand; derfor tillföier ogsaa Sagaen den Kritik, at »Svenskerne havde da en buxelös Jarl»; man har heri seet en Spot fra Nordmændenes Side eller fra den islandske Forfatter, men det er rimeligere heri at se en Ytring fra den svenske Opposition.

[1] Från professor *G. Storm* i Kristiania mottog Red. denna lilla notis ett par veckor före hans död. Det var måhända det sista alstret af hans penna.

Det ligger nær at tænke paa, at den svenske Kongesön Erik Knutssön, som Vinteren 1204—5 opholdt sig ved Kong Inges Hof i Nidaros og ligeledes i Aarene 1206—7 var landflyktig i Norge, har bragt Ytringen frem for Nordmänds Ören; men ligesaa snart kunde man vistnok tænke paa den afdöde Jarls Sönner, som vistnok ogsaa havde Forbindelser og Slægt i Norge; de matte anse sig for uretmæssigen fortrængte fra sin Faders Jarleværdighed og har vistnok snart efter sluttet sig til Kongesönnen Erik og hjælpet denne til at fordrive og fælde Kong Sverke.

14 jan. 1903.

Gustav Storm.

Underrättelser.

— Från Norge ingår den oväntade och nedslående underrättelsen att professor Gustav Storm aflidit den 22 febr. vid endast 57 års ålder. Han var på samma gång filolog och historiker och var den förnämste representanten i Norge för den kritiska riktning inom historieskrifningen, som framträdde efter P. A. Munchs breda syntetiserande framställning. Också var han en framstående textutgifvare, behandlade gärna de äldre källorna till Norges historia och införde många skarpsinniga filologisk-historiska undersökningar uti olika tidskrifter. Hans första arbete, som väckte större uppseende, »Snorre Sturlasons historieskrivning» (1873) var betecknande för denna anlagens och studiernas läggning hos honom. Af samma art voro hans »Kritiske bidrag til vikingetidens historie» (1878) och hans »Studier over Vinlandsreiserne og Vinlands geografi og etnografi» (1888), som 1892 belönades af vitterhets- historie- och antikvitetsakademien med Loubatska priset. Som utgifvare har han publicerat bl. a. »Norges gamle love» IV (1885) och V (1890—95, detta band i förening med Ebbe Hertzberg), »Monumenta historica Norwegiæ» (1880) »Islandske annaler» (1888). 1898 påbörjade han under titeln »Regesta Norvegica», en kronologiskt ordnad förteckning öfver handlingar rörande Norge, norrmän och den norska kyrkoprovinsen. 1895—96 uppehöll han sig i Rom för studier i det vatikanska arkivet och som en frukt af dessa sedermera af andra fortsatta forskningar kan man betrakta hans undersökning »Afgifter fra den norske kirkeprovins til det apostoliske kammer og kardinalkollegiet 1311—1523 efter optegnelser i det vatikanske arkiv». Han stod också i begrepp att tillsammans med H. J. Huitfeldt utgifva sjuttonde bandet af »Diplomatarium norvegicum», som skulle uteslutande innehålla påfvebref. Det var en ovanligt ener-

gisk och mångsidig verksamhet på det historiska arbetsfältet, som på detta sätt afbröts. Dödsbudet kom som sagdt oväntadt, kanske äfven för honom. Ännu i midten af förra månaden talade han i bref om sin afsikt att i april besöka den historiska kongressen i Rom. Gustav Storm var i det enskilda lifvet glad och älskvärd och förvärfvade många vänner äfven i Sverige.

— *K. Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande skandinaviens historia* har såsom nittonde delens första häfte genom professor E. Carlson utgifvit *Löjtnanten Fr. Chr. von Weihes Dagbok 1708—1712* efter en handskrift i Uppsala universitetsbibliotek. Weihe, som var en ganska bildad man, åtföljde Lewenhaupts armé, blef rysk fånge vid Perevolotjan 1709, fördes till Sibirien och dog där 1713. Hans dagbok hör till de värdefullare bland de många dylika uppteckningar af Karl XII:s krigare, som finnas i behåll. — En annan dylik dagbok författad af löjtnanten vid dalregementet Pihlström är under tryckning såsom adertonde delens fjärde häfte.

— År 1901 utgaf dr J. A. Almquist, ett supplement II till den genom k. biblioteket utgifna förteckningen öfver »Samtida skrifter rörande Sveriges förhållande till främmande makter». Samma förfarne bibliognost har förlidet år utgifvit supplement II till *samtida berättelser om Sveriges krig*, som i separat föreligger färdigt. Det upptager till största delen sådana skrifter, som ännu icke tillhöra k. bibliotekets samlingar, särskildt många sådana, som anträffats i riksarkivets samlingar inbundna bland arkivalier eller på andra ställen. Supplementet börjar med 1536 men innehåller endast två nummer för 1500-talet. Så mycket större är tillkomsten för trettioåriga kriget (26 sidor), Karl X:s krig (18 sidor) och Karl XII:s krig (41 sidor). Supplementet slutar naturligt nog med 1814.

— Västergötlands fornminnesförening har nyligen utgifvit slutet på sin intressanta topografiska publikation *Skara stifts kyrkliga jordebok af år 1540*. Sannolikt upprättad på befallning af Gustaf I torde den för sin tillkomst närmast ha att tacka den på sin tid mycket använda biskop Sven Jacobi i Skara, hvilken i handskrifter på flera ställen med egen hand infört uppgifter eller anteckningar. Jordeboken gäller det gamla Skara stift, d. v. s. Västergötland, Värmland och Dal. Förteckningen öfver prästernas och kyrkornas hemman på Dal är emellertid redan tryckt hos Lignell, Beskrifning öfver grefskapet Dal, och har därför här uteslutits.

— Dr W. Ekedahl i Lund har på grund af tryckta källor och studier uti engelska riksarkivet utgifvit en afhandling under titeln *Bidrag till tredje koalitionens bildningshistoria* (1803—1805). Det är ovanligt att en svensk författare behandlar ämnen af denna art och vi skola vid något annat tillfälle försöka lämna ett referat af arbetet.

— Af *Sverges Traktater med främmande makter*, kanslirådet O. S. Rydbergs monumentala publikation, som han själf ej fick fullfölja till slut, har femte bandets förra afdelning afslutats med häftena 3 och 4, som utkommo 1902 och 1903, utgifna af docenten C. Hallendorff. De innehålla hufvudsakligen de många traktaterna, som Gustaf II Adolf afslöt under sitt korta deltagande i trettioåriga kriget åren 1630—1632, och äro därigenom också af allmänt europeiskt intresse. Originaltraktaterna för dessa år ha med ett enda undantag gått förlorade i det svenska riksarkivet. Det har blifvit nödvändigt att taga sin tillflykt till arkivafskrifter, som lyckligtvis finnas i behåll, eller i utlandets arkiv uppsöka de utväxlade exemplaren, hvilka emellertid icke heller alltid äro bevarade. Af ett särskildt »diplomatiskt» intresse är under sådana förhållanden den under n. 41 aftryckta »generalrecessen» mellan konungen af Sverige och staden Magdeburg den 1 aug. 1631. Den handskrift, som ligger till grund för trycket, är enligt sin påskrift tvifvelsutan endast ett förslag. Man torde under sådana förhållanden ha anledning tvifla på, att generalrecessen någonsin antagit originalets form. Delen åtföljes af en fotolitografisk afbildning af den äldsta i riksarkivet bevarade rågångskartan öfver en del af gränsen mot Ryssland; den är från åren 1595—96.

— Senaste del af *Svenska akademiens handlingar* (ny följd XVI) innehåller bl. a. äfven frih. Carl Bildts inträdestal den 20 juni 1902 öfver *Hans Forssell*. Det är en på personlig bekantskap grundad med den varmaste sympati skrifven skildring af den snillrike historikern, kameralisten och statsmannen Det är visserligen ingen uttömmande lefnads- och karaktärsteckning och är ej afsedd att vara det, men ur författarens lifliga och eleganta, stundom anekdotkryddade teckning träder Hans Forssell lefvande fram, sådan vi kände honom, mannen med det ljusa hufvudet och den praktiska begåfningen, det utvecklade detaljsinnet och förmågan att fasthålla helhetssynpunkten, den utomordentliga forskningsförmågan och den lysande framställningskonsten, den polemiska läggningen och den stundom något hänsynslösa kraften. Sin varma beundran skänker frih. Bildt åt Forssells författarskap, sitt eget omdöme reserverar han om politikern och statsmannen: tiden är ej inne för en opartisk dom. Den egendomligt isolerade ställning Forssell under de senare åren intog som politiker berör han, men någon uttömmande förklaring lämnar han icke.

— *Från Lund och Lundagård*. Under lifstiden hann ej Martin Weibull publicera mycket, i hvarje fall icke mycket i förhållande till hans stora kunskaper och hans stora samlingar. Under ofvanstående titel har af en pietetsfull hand sammanförts några tal, minnesteckningar eller skisser, i hvilka vissa sidor af hans rika personlighet framträda. Den genombildade historikern, den svenske fosterlandsvännen och den trofaste skandinaven, den hängifne sonen till sin andlige alma mater Lunds universitet, väl-

talaren och stilisten med den fina pennan möta läsaren på dessa sidor. Utförligast är uppsatsen *Lunds och Lundagårds minnen*, den en gång förut som festskrift utgifna texten till det lysande historiska festtåg, hvarmed universitetet den 27 september 1882 firade invigningen af sitt nya universitetshus och i hvilket århundradenas lif och personligheter passerade revy alltifrån den tidpunkt, då Lunds namn första gången nämnes i sagan, och fram till våra dagar. I snart sagdt hvarje rad framträder den djupe kännaren af universitetets och stadens historia och han har con amore nedskrifvit skildringen af det lysande tåget, hvars grupper i tidsåldrarnas skiftande dräkter samlade sig kring markanta personligheter och markanta tidsmoment. Historikern framträder annars mest i de båda vackra, väl genomtänkta, formfulländade och insiktsmättade talen till Gustaf Adolfs minne den 6 nov. 1882 och vid aftäckningen af Karl X Gustafs stod i Malmö den 28 juni 1896. Korta, träffande och sympatiska minnesord öfver bortgångna samtida möter man i den tredje afdelningens tal, så öfver W. E. Svedelius vid den nordiska festen 1889, öfver Louis De Geer vid samma fest 1897, öfver Johan Henrik Thomander och Abraham Cronholm m. fl. vid andra tillfällen. För historikern af intresse är den stränga men dock medkännande och träffande teckningen af sistnämnda olyckliga och lärda författare. I den sista afdelningens tal åter finner man den varmt kännande skandinaven, som sträckte sina sympatier från Sönderjylland till Finland, den nordiska odlingens båda illa behandlade utposter i söder och öster. Med vemod läser man där också den vackra dikten »Sympati» ställd 1862 till Elof Tegnér, icke minst då man tänker på, huru missförståndets töcken en gång kom att skymma och kyla två ädla naturers samförstånd.

— Fröken Sigrid Leijonhufvud, som fick på sin lott att afsluta andra samlingen af Ellen Fries' bekanta »Teckningar ur svenska adelns familjelif i gamla tider», har fortsatt nämnda författares verksamhet med en samling studier under titeln *Ur svenska herrgårdsarkiv. Bilder från karolinska tiden och frihetstiden* (Norstedt & söners förlag). Liksom fröken Fries har äfven fröken Lejonhufvud med förkärlek samlat materialet ur de familjearkiv, som ännu finnas kvar på herrgårdarna eller som mer och mindre fragmentariskt hamnat i riksarkivet. Handskriftssamlingarna på Eriksberg, Bergshammar och Sjöholm ha sålunda särskildt lämnat stoff för ifrågavarande »bilder», hvilka såsom titeln angifver röra sig inom slutet af sjuttonde och förra hälften af adertonde århundradet. Man finner här under titeln »Vid stormens utbrott» en skildring från kanslipresidenten Bengt Oxenstiernas familjelif. »En gammal visbok» har jämte andra källor gifvit material till en teckning af friherrinnan Stina Leijonhufvud, gift först med en von Preutz, sedan med en Strömfeldt. Under titeln »En landsflykting» skildras den katolske konvertiten och romerske senatorn grefve Nils Bielke, en i och för sig föga tilltalande personlighet, och i »Dalins lärjunge»

lär man känna hofmarskalken Hans Gustaf Rålamb, liksom andra medlemmar af släkten på den tiden litterärt intresserad. Ett par smärre skisser förekomma äfven. Man läser i allmänhet dessa skildringar med nöje; gjorda med omsorg och skrifna med mycket intresse komma de säkert att fylla sin vackra uppgift att göra allmänheten mera förtrogen med den äldre svenska kulturen än den hittills varit. För egen del sätta vi »Dalins lärjunge» främst bland dessa små kulturbilder och därnäst »Vid stormens utbrott».

— Fil. doktor och jur. kand. P. A. Östergren har utgifvit två häften *Till historien om 1734 års lagreform. I. Inledning och öfversikt; II. De civilrättsliga balkarna inför 1731 och 1734 års ständer.* Författaren, som är en bland de numera många rättslärde, som sysselsätta sig med tillkomsten af 1734 års lag, ger i första häftet på grund af tryckta och otryckta källor en öfversikt af lagrevisionens historia, mera kortfattad för tiden före den stora lagkommissionen 1686, men ganska bred i afseende på denna och ännu mer i afseende på frågans behandling vid de båda ofvan nämnda riksdagarna. Den tryckta litteraturen synes på ett uttömmande sätt vara begagnad och framställningen utmärker sig genom klarhet, reda och kritiskt omdöme. I det senare häftet redogöres under hvarje lagrum i de civilrättsliga balkarna, som var föremål för öfverläggning, för hvad som förekom icke blott vid de samfällda plena, utan äfven inom hvarje stånd särskildt och inom utskotten. I de ofrälse ståndens hittills icke för detta ändamål uppmärksammade protokoll finnas enligt förf. viktiga bidrag till frågornas behandling. Vid de gemensamma sammanträdena förde hvarje stånds sekreterare särskildt protokoll; af dessa har borgarståndets fåfängt efterforskats, de två öfriga, som helt eller delvis äro bevarade, ha däremot begagnats. Vid återgifvandet af förslag eller lagtexter har förf. ej ansett sig behöfva återgifva stafsättet men väl själfva ordformerna, en åtgärd som ju låter försvara sig.

— Af det i förra årgången anmälda arbetet *Uppland. Skildring af land och folk*, har andra bandets första häfte utkommit. Det innehåller början på fjärde boken »Folket» och behandlar Befolkningsförhållanden, Åkerbruk och boskapsskötsel, Skogsskötsel och jakt, Anmärkningar till skogskartan samt Fiske (början). Kapitlet om Åkerbruk innehåller äfven en historisk återblick och är rikt illustreradt äfven med historiska bilder. Tvenne kartor medfölja, en öfver folkmängdstätheten, den andra öfver skogarnas utbredning.

— *Till Karl XII:s historia* finnes ett, som det säges, värdefullt bidrag i patriarkbiblioteket i Jerusalem. I sin katalog öfver nämnda bibliotek (*Ἱεροσολυμιτικὴ βιβλιοθήκη*) meddelar den grekiska bibliofilen Papadopoulos Kerameos, att där finnes en grekisk handskrift, som är en dagbok förd i Bender under Karl XII:s vistelse därstädes af en viss Aphenduli, furst Brancovans agent. Papadopoulos har tagit en kopia af manuskriptet och förbereder sedan en *tid tillbaka* dess utgifning.

Det vore måhända lämpligt att någon svensk trädde i förbindelse med Papadopoulos, så att de svenska namnen ej blefve alltför mycket förvrängda. P. är bosatt i Petersburg. Hans adress kan fås af prof. vid Münchens univ. K. Krumbacher, som står i korrespondens med honom.

— Under titeln *Verslag van een onderzoek in Sweden, Noorwegen en Denemarken naar archivalia belangrijk voor de geschiedenis van Nederland* har numera öfverläraren (hoogleeraar) vid universitet i Amsterdam G. W. Kernkamp utgifvit en redogörelse för en forskningsresa, som han på den nederländska regeringens uppdrag företagit till de nordiska rikena för att taga reda på handlingar af betydelse för Nederländernas historia. Afdelningen *Sverige* omfattar den jämförelsevis största delen, ungefär hälften af den 376 sidor starka med register försedda volymen. Dr Kernkamp har besökt universitetsbiblioteket i Lund, stiftsbiblioteket i Linköping, riksarkivet, K. biblioteket och flottans arkiv i Stockholm samt universitetsbiblioteket i Uppsala. Han har medhunnit att göra en öfverraskande stor mängd anteckningar och utdrag ur de samlingar han genomgått, och det är tydligt att dessa icke blott ha intresse för en nederländsk publik utan äfven för svenska forskare, i det de lämna en mångfald anvisningar på olika slags källor och en god ledning vid deras begagnande, när det är fråga om de en gång så lifliga förbindelserna mellan styrande och köpmän i Nederländerna å ena sidan och den svenska regeringen eller enskilda svenskar å den andra. Dr Kernkamp förvärfvade under sin vistelse i Sverige många personliga vänner bland arkiv- och bibliotekstjänstemännen; han har genom denna publikation förvärfvat berättigade anspråk på deras erkännande af hans utomordentliga flit och hans stora historiska lärdom.

— Det blomstrande och lifligt verksamma *Svenska litteratursällskapet* i Finland har utgifvit sextonde delen *Förhandlingar och uppsatser*. Innehållet är denna gång hufvudsakligen af språklig och litteraturhistorisk art. Bland de mera historiska uppsatserna stannar åtminstone svenskars intresse i första rummet vid fru Jully Ramsays korta genealogiska uppsats *Munck af Fulkila och Munk af Sommernäs*, i hvilken hon visat, att den ännu existerande ätten, som kallas Munck af Fulkila, i själfva verket bör kallas Munck af Sommernäs, under det att ätten Munck af Fulkila utslocknade med majoren vid dalregementet Hans Jakob Munck år 1778. — Bland det öfriga innehållet märkes en rätt intressant uppsats af fyrvaktaren P. E. Ohls *Om bomärken*.

— *Underrättelser från Finland*. Amanuensen vid universitetsbiblioteket Arvid Hultin har för vinnande af filosofisk doktorsgrad publicerat en afhandling, benämnd »Torsten Rudeen, ett bidrag till karolinska tidens litteratur- och lärdomshistoria (VIII + 276 sid.; ingår som n:o LIV i Svenska litteratursällskapets i Finland skrifter). Utförligt redogöres för Rudeens lefnadsöden, hans studie-

och ungdomstid i Sverige, hans därpå följande verksamhet såsom poeseos- och teologie professor i Åbo samt sist — i mera sammanträngd form — för hans förhållande såsom stiftsherde i Karlstad och Linköping. I särskilda kapitel, som afbryta den biografiska framställningen, behandlas vidare Rudeens tillfällighetsdikter före öfverflyttningen till Finland, hans erotisk-lyriska dikter samt hans finska Helikons fägnesånger till Karl XI:s och XII:s ära. Det hela är utfördt med synnerlig omsorg och sakkännedom; de litteraturhistoriska partierna vittna om grundlig förtrogenhet med den karolinska tidens lärda och vittra litteratur, de biografiska delarna äro utförda med god historisk metod — hvilket långt ifrån alltid kan sägas om litteraturhistoriska arbeten — samt basera sig på noggranna arkiv- och biblioteksstudier. I slutet meddelas en bibliografi öfver Rudeens skrifter.

Finska historiska samfundet har utgifvit sjuttonde delen af sin ordinarie publikation Historiallinen Arkisto (388 + 94 sidor i 2 tomer). Densamma inledes med en undersökning (på finska) af dr V. Tavaststjerna om krigsmakten i Finland under Johan III:s tid samt upptager i öfrigt uppsatser af G. Z. Yrjö-Koskinen (Om ryska krigsfångar i Sverige och Finland under stora ofreden, på finska), af K. E. F. Ignatius (Georg Fredrik Tigerstedts landsförräderi, en episod från 1788—90 års krig), Kustavi Grotenfelt (Finska studerande vid utländska universitet före 1640, på finska), C. v. Bonsdorff (Finska garnisoner i Östersjöprovinserna) äfvensom meddelanden af E. T. F. Reuter (om statsmannen Lars Gabriel v. Haartman), K. G. Leinberg (Predikoställen i Åbo stift mot slutet af 1600-talet, Nya underrättelser om Petrus Petrosa samt om finska prästers deltagande i Uppsala mötes beslut), m. fl. Sist följa samfundets protokoll för 1900—1902, upptagande en mängd smärre historiska och biografiska meddelanden och notiser, en del af intresse. *(C. v. B.)*

Stockholms återfunna stadsböcker från medeltiden.[1]

AF

SAM. CLASON.

5.

Såsom ofvan (sid. 29) nämnts, finnas i det nyfunna samlingsband, hvari kämnärsräkenskaperna för åren 1460—1473 äro förenade, äfven inhäftade s. k. *burspråk* från åren 1459, 1460, 1461, 1462, 1463, 1476, 1478, 1481, 1482 och 1527. Namnet och begreppet äro af utländskt ursprung: »*burspraken*» förekommo sålunda i åtskilliga tyska städer. Ordets första stafvelse är samma »bur», som återfinnes i våra dagars »boerer», och som ingenting annat är än det välkända »bauer». »Bauersprachen» hette somligstädes landtkommunernas stämmor, och »bauermeister» sockentingets och kommunens ordförande; namnen lånades sedermera på vissa håll att beteckna motsvarande institutioner i de nyuppväxande städerna. Så skedde t. ex. i flera sachsiska städer, såsom *Halberstadt*, som tidigt hade sina »burmeister» och redan 1105 sitt »burmal» eller »burding», *Magdeburg*, där borgarförsamlingen likaledes kallades »burding», *Quedlinburg*, där samma namn användes; så skedde jämväl annorstädes, i det att t. ex. *Braunschweig* äfven hade sina »bauermeister», ja, en så betydande stad som *Köln* sina »burmeister».[2] Men äfven där stadskommunens främste kallades »bürgermeister», funnos »burspraken», särskildt i hansestäderna. Från *Ham-*

[1] Forts. från sid. 60.

[2] Se särskildt S. Rietschel, *Markt und Stadt in ihrem rechtlichen Verhältniss*, Leipzig 1897, sid. 60, 68 ff. 76, 97; G. von Below, *Die Entstehung der deutschen Stadtgemeinde*, Düsseldorff 1889, sid. 9 ff., 38 ff.; Schröder, a. a., sid. 421, 599, 631; m. fl. Stundom har man med denna namnlikhet velat stödja teorier om stadsförfattningens uppkomst ur landtkommunernas, hvilka teorier emellertid icke vunnit allmänt erkännande. Rietschels citerade arbete ger god inblick i striden härom.

burg nämnas sålunda »bursprakeu» i dess stadsrätt af år 1270,[1] från *Lübeck* i en urkund af år 1297; *Wismar* har sådana bevarade från och med år 1344, *Riga*, där de omnämnas 1346, från år 1376, *Reval* från omkring 1360 och *Kiel* från början af 1400-talet.[2] Äfven i Danmark förekommo dylika burspråk — de bäst kända äro från *Ribe*, men först från tiden kort före 1540[3] — likasom ock i Nederländerna.

»Bursprake» betecknar, efter ordet, ursprungligen bonde- eller borgarstämma och där förekommande rådplägningar; det gick sedan öfver att betyda de stadgar, som därvid beslötos att gälla för det kommunala lifvet. Till dessas kungörande hörde, att de årligen skulle uppläsas från rådhuset för den utanför församlade menigheten; denna uppläsning skedde, såsom andra liknande publikationer, från en balkong-

---

[1] J. M. Lappenberg, a. a., sid. 33, 73.

[2] *Wismars* bevarade burspråk från medeltiden äro flera än någon annan hansestad, såvidt hittills är kändt, kan uppvisa; början de 1344, finnas de sålunda återgifna eller refererade från hvart af åren 1344—1365, ytterligare tio år under 1300-talet samt ett tjugutal år under följande sekel till och med året 1453. Texter och referat, som emellertid endast äro bevarade på latin i uppteckningar af sekreterarne, ehuru själfva burspråken utan tvifvel hållits på tyska, äro tryckta i C. C. H. Burmeister, *Die Bürgersprachen und Bürgerverträge der Stadt Wismar*, Wismar 1840.

Från *Riga* finnas från medeltiden i behåll burspråk från åren 1376, 1384, 1399, 1405, 1412, något år efter 1434 och något år efter 1507 samt från senare tid ett från midten af 1500-talet och ett från midten af 1600-talet, samtliga tryckta i J. G. L. Napiersky, a. a. sid. 203 ff. (jfr ock sid. LXXXVIII ff). *Reval* äger bevarade referat af burspråk från omkring 1360, omkring 1400, 1560 och 1803, de två förstnämnda tryckta af W. Arndt under titeln *Die Willküren und Burspraken des Raths zu Reval* uti *Archiv für die Geschichte Liv-, Esth- und Curlands*, III, Dorpat 1844, sid. 83 ff. *Kiel* har tre burspråk bevarade från 1400-talets första fjärdedel, tryckta hos August Wetzel, *Drei Kieler Burspraken aus dem Anfange des fünfzehnten Jahrhunderts* uti *Zeitschrift der Gesellschaft für Schlesw.-Holst.-Lauenburgische Geschichte*, 10, sid. 171 ff. Det äldsta af *Lübecks* bevarade burspråk anses vara från omkring år 1421 och är tryckt i *Urkundenbuch der Stadt Lübeck*, VI, Lübeck 1881, sid. 756 ff.; ett senare från 1500 eller 1600-talet i J. von Melle, *Gründliche Nachricht von der ... Stadt Lübeck*, 3 uppl., Lübeck 1787, sid. 110 ff.

Från *Rostock* finnes ett burspråk från 1400-talet tryckt i [Nettelbladt], *Historisch Diplomatische Abhandlung von dem Ursprunge der Stadt Rostock Gerechtsame*, Rostock 1757, Bil. sid. LXXIX ff.; och från *Greifswald* två i Th. Pyl, *Pommersche Geschichtsdenkmäler*, II, Greifswald 1867, sid. 80 ff.

Hamburg äger däremot, såvidt jag kunnat utröna, intet i behåll eller åtminstone tryckt från tidigare år än 1596 (i J. C. Lünig, *Deutsches Reichsarchiv*, Part. Specialis, Continuat IV, sid. 1049 ff.).

Med sina 9 burspråk från medeltiden är Stockholm sålunda, näst Wismar, den af dessa städer rikast försedda.

[3] Mackeprang, a. a., sid. 106 ff. Ribeburspråken äro tryckta i *Nye Danske Magazin*, II, sid. 262 ff. Jfr J. Kinch, *Ribe Bys Historie*, II, sid. 8 ff.

eller galleriartad utbyggnad å rådhuset (tyskarnes »Rathslaube»), hvilken i vårt språk däraf efterhand själf fick benämningen »burspråk» och sålunda förmedlat ordets öfverflyttande till dess nu brukliga betydelse. I det svenska medeltidsspråket användes det tämligen ofta i bemärkelsen offentlig sammankomst.[1]

Uti vissa tyska städer behölls burspråkskungörandet ända in under 1700-talets slut, så t. ex. i *Lübeck* och *Hamburg*, och man har från dessa tider redogörelser för det närmare förloppet. Menigheten sammankallades genom kungörelser någon dag tidigare i kyrkorna; själfva akten inleddes med klubbslag eller ringning i rådhusklockan, rådhuset stängdes, borgmästare och råd trädde ut i galleriet, den tjänstgörande borgmästaren tillkännagaf, att efter gammal plägsed burspråk skulle läsas, och manade till noggrann uppmärksamhet å dess bud, hvilka därpå af sekreteraren förelästes, hvarefter akten afslutades med ytterligare en hälsning af borgmästaren. Stundom anslogos därpå bestämmelserna å rådhusets anslagstafla.[2] Förfaringssättet var förmodligen i äldre tider ungefär enahanda.

Burspråken upplästes ofta mer än en gång årligen på sedan gammalt bestämda dagar. En torde sammanfallit med den årliga ämbetsväxlingen, så att de nytillträdande rådmännens namn kungjordes i samband med burspråkets uppläsande. I *Lübeck* lästes de fyra gånger årligen, vid ämbetsbytet S:t. Petri Cathedra dag (d. 22 febr.), på Philippi och Jacobi dag (d. 1 maj), på Mårtensdagen (d. 11 nov.) samt på S:t Thomas dag (d. 21 dec.); i *Hamburg* vid ämbetsbytet, som äfven där inföll å S:t Petri Cathedra dag, och å St. Thomas dag; de från *Wismar* kända äro i regel daterade vid tiden för Kristi himmelfärdsdag, några dock från andra årstider såsom Mårtensdagen m. fl.; de från *Kiel* bevarade hafva lästs å S:t Petri Cathedra dag samt vid Mikaelitiden o. s. v. Bestämmelserna förete också stundom, såsom naturligt var, olikheter efter årstiderna.

Det äldsta burspråk från *Stockholm*, som hittills varit bekant, stammar så till vida från 1500-talets slut, som det

[1] K. F. Söderwall, *Ordbok öfver svenska medeltidsspråket*, Burspråk.
[2] C. C. H. Burmeister, a. a., sid. III ff; Chr. D. Anderson, *Hamburgisches Privatrecht*, I, Hamburg 1782, sid. 497 ff.; Melle, a. a. sid. 110.

genom en bifogad anteckning anges vara konfirmeradt af konung Johan d. 30 april 1575, men säges tillika i samma anteckning vara »ett kort extract på några förnämlige punkter i lagen och Stockholms stads gamle statuter, hvilka i förtiden årligen plägade på burspråket blifva afläsne» o. s. v., och tillskrifver sig sålunda ett äldre ursprung.[1] Det visar sig vid jämförelse vara en dålig afskrift af början af 1527 års nu påträffade burspråk.

De nyfunna visa, att äfven i Stockholm, såsom t. ex. i Hamburg, burspråkskungörandet skedde två gånger årligen, den ena på våren, den andra vintertid. Förmodligen har den förra sammanfallit med ämbetsväxlingen: »circa Pentecostes» heter det regelbundet i öfverskrifterna. Den senare åter förlägges lika regelbundet »circa festum nativitatis Domini» och kan sålunda alltför väl, såsom i Hamburg, hafva skett just vid St. Thomas-tiden. Till pingstgruppen höra burspråken från åren 1460, 1462, 1463, 1476, 1481 och 1482; till julen åter de från åren 1459, 1461, 1478, 1527 och 1575. Såsom vi skola se, finnas äfven här vissa bestämda olikheter efter årstiderna.

Jag betecknade dem såsom innehållande *stadgar för det kommunala lifvet.* Grundläggande rättsbestämmelser i detta hänseende funnos naturligtvis i stadslagen, stundom äfven i vissa privilegiebref. Burspråken bygga vidare på denna grund, återupprepa och inskärpa ytterligare vissa stadganden i stadslagen, men lägga ock därtill andra nya, mera detaljerade och speciella. Utgångspunkten är i dessa senare fall den kommunala förordningsrätt, som, ehuru i stadslagen föga mer än antydd, ansågs tillkomma stadskommunen, och som äfven i privilegier tillerkändes stadens råd.[2] Ensamt har rådet dock icke

[1] Jfr Odhner, a. a., sid. 57. Handlingen finnes i Uppsala Univ. Bibliotek, Palmskiölds samling, XIV, 15, sid. 40, 41, men är synbarligen felaktigt inbunden, enär burspråkets text börjar sid. 41 med orden »Efther gamblom stadga lyses her burspråk» och därpå öfvergår till sid. 40, hvarefter fortsättningen troligen följt å något annat blad. Anteckningen »ett kort extract» etc. finnes å närmast föregående blad och innehåller jämväl, att man ämnade, »såsom väl för nöden vara vill», anslå bestämmelserna på en tafla i tullboden eller vid vågen, alla såväl inländska som främmande till rättelse.

[2] Se Odhner, a. a., sid. 56. Privilegiebrefvet af d. 1 maj 1436 innehöll bl. a., att »rådets bud varda hållna stadigt och fast, som de skäligen uppåbjuda, och särdeles det borgmästarne själfva uppåbjuda». *Stockholms Stads Privilegier,* I, sid. 6.

alltid bestämt detta innehåll; tänkeböckerna redogöra för tillfällen, då bestämmelser, som återfinnas i burspråken, aftalats med menighetens dåvarande fullmäktige, de 24 eller de 48, om hvilka mera nedan. Det finnes också i ett af burspråken ett stadgande, slutande med: »som vi ens äro med de 24 borgarne», ord, som visa både att det är borgmästare och råd, som tala, och att menighetens fullmäktige hörts.[1] Man finner emellertid äfven understundom bestämmelser, som säga sig vara gifna af konungen och rikets råd. Allt, som officiellt kungjordes i staden, plägade ju ock på samma sätt som burspråken uppläsas från rådhusgalleriet.

I redaktionellt hänseende äro burspråken uppdelade i punkter, hvarje bildande en särskild bestämmelse för sig. Vid dessas sammanförande har man icke iakttagit någon strängt logisk ordning; till innehållet närbesläktade artiklar förekomma nämligen visst icke alltid ställda bredvid hvarandra. Ett flertal punkter återkomma, med eller utan variationer, år efter år, men ofta i växlande ordning; man har således icke blott skrifvit af ett tidigare burspråk, utan med en viss frihet gentemot formen verkställt det nyas redigerande. Innehållet åter kan naturligtvis äfven variera efter tiderna, och särskildt finner man punkternas antal växa rätt betydligt från 1460-talet, då de utgöra ett fyratiotal, till 1480-talet, då antalet är omkring det dubbla. Burspråket 1461 inskränker sig att blott upptaga de nya punkterna; det följer nämligen omedelbart efter det för år 1460 och inledes med orden: »Anno D:ni MCDLXImo Bursprak circa festum nativitatis D:ni, per Martinum Lindorm proconsulem. Ut prius cum istis additis, ut sequitur», hvarpå följa 9 nya punkter.

Denna de senare burspråkens redigering efter de äldre har i ett afseende menligt inverkat på de nu föreliggande texterna, i det att den ursprungliga texten flerstädes försetts med rättelser och tillägg, af hvilka säkerligen många tillkommit just under ett dylikt arbete med redaktionen af ett nytt burspråk. Alldeles otvetydigt framträder detta, då Olaus Petris lätt igenkännliga handstil, som nedskrifvit allra största delen af 1527 års burspråk, äfven somligstä-

[1] Burspråksboken, sid. 69. Punkten förekommer bland stadganden, som följa efter 1459 års *burspråk, men som torde ditskrifvits senare.*

des i de äldre gjort ändringar, men äfven andra öfverkorsningar, tillägg o. d. i dessa torde hafva samma ursprung, ehuru upphofsmannen och den ungefärliga tiden för deras tillkomst ej är lika lätt att bestämma. Särskildt hafva burspråken af åren 1459 och 1482 på detta sätt behandlats, under det att de öfriga erbjuda renare texter.[1] Tidpunkten för vissa punkters första upptagande eller omredigering kan därför ej ännu med säkerhet konstateras, om det än är otvifvelaktigt, att de ingått i hufvudstadens burspråk.

Bestämmelsernas *innehåll* är brokigt. Främst står alltid det vackra budet om särskild *frid* under en tid af året. »*Först efter gamblom stadga skall man hvart år lysa jula frid, sva att all drap, blanat och blodvita ligger i tveböta innan thetta och XX dag julæ*», börja alltid julburspråken; pingstburspråken stadga på samma sätt dubbla böter för blånad, blodvite och dråp från burspråksdagen till »vårfrudag den förra i höst» d. v. s. d. 15 Augusti.[2] Lagarnas kyrkobalkar skärpte straffen för brott å helgdagar, men hade icke några bestämmelser om denna helgfrids utsträckning till hela årstider. Äfven andra bestämmelser värna om friden. »Ingen göre sampning[3] eller tvedräkt i staden eller annat tolkit vid lif och gods», hette det i de flesta burspråken i anslutning till StL. KB. kap. 26[4]; 1460 tillägges: »eller undsige någon, utan låte sig nöja at rätta», och sistnämnda hänvisning till den lagliga rättskipningen återkommer i andra burspråk knuten vid andra punkter. Vidare finnes, likasom i StL. RådstB. kap. 34, förbud att dag eller natt bära värja eller vapen i staden, stundom hållet i en gene-

[1] I det burspråk, som bär öfverskriften 1459, är hela senare delen skrifven med annan stil än den förra, och det har förefallit mig, som om denna senare del tillskrifvits först på 1470-talet, med hvars burspråk den har vissa likheter i språk och skrift. I 1482 års burspråk åter äro åtskilliga punkter öfverkorsade och betecknade med ett tillskrifvet »non», som torde betecknat, att de ej borde upptagas i det burspråk, för hvars skull ändringarna gjorts. Äfven i andra burspråk äro punkterna ofta försedda med senare tillskrifna tecken, hvilka torde utmärkt deras bibehållande eller uteslutande vid någon senare redigering. Möjligen skola en noggrann stilgranskning och en jämförelse med andra källor gifva närmare ledning angående rättelsernas tillkomst.

[2] Observera hänvisningen till »gamblom stadga».

[3] Upplopp.

[4] *StL.* användes här såsom förkortning för stadslagen; *KB* för dess konungabalk o. s. v.

Motsvarande bestämmelse mot upplopp finnes i ofvannämnda burspråk *från* Rostock, (Nettelbladt), a. a., sid. LXXIV.

rell affattning (1462), stundom inskränkt till »skadeliga värjor» (1459, 1460, 1478) — under hvilka StL. dock synes räknat alla vapen utom »rätta matknifvar» —, stundom ock försedt med tillägget »utan fogaten eller hans bud» (1463) eller »utan den det bör göra» (1527).[1] Särskildt skulle borgarne mana sina »gäster» — ordet taget i dess kommunala bemärkelse —, då dessa kommit till staden, att lämna vapnen hemma i härbärget, innan de gingo ut.[2] I detta samband kan ock nämnas förbudet mot att gå med »rop eller skrål eller annat buller» (»pipar eller skrål», heter det vid ett tillfälle) nattetid på gatorna (1460, 1478).[3]

Fridens upprätthållande öfvervakades af dem, som hade *»vården»*, bevakningen. StL KB kap. 15 ålade alla byamän göra »vård och vaka»; burspråken inskärpa det och framhålla, att den skall utgöras äfven för från staden frånvarande borgare. De tala emellertid särskildt om »vard» (vård) och om »burvard» — hvari skillnaden låg, är mig obekant — och bjuda ständigt enhvar att *själf* gånga sin vård: »vise ej pilten för sig» (1460)[4]. Vårdmännens utrustning beröres äfven i ett par burspråk; de skulle hafva »armborst, pansar, sköld och kräfveta» (1476). De fingo ej gå af vården, förrän i kyrka är ringt och »4 är slagen», detta om sommaren (i pingstburspråken); »förrän 6 slår», heter det i julburspråken.[5] Ginge de förr af vården och skada timade, »svare själfver» eller, såsom det också heter, »då skall det gälla lif och gods» (1478). Ingen finge göra vårdmännen omak,

---

[1] Förbudet mot att bära vapen i staden finnes äfven i *Wismars* burspråk t. ex. 1348, 1350, 1352 etc. (Burmeister, a. a., sid. 4, 6, 10).

[2] Samma bestämmelse finnes i burspråket från *Lübeck* (*Urkundenbuch der Stadt Lübeck*, VI, sid. 757) och i burspråk från *Wismar* t. ex. 1350.

[3] En motsvarande bestämmelse finnes i *Rigas* burspråk från omkring 1507, Napiersky, a. a., sid. 230.

[4] I 1483 års Tänkebok (sid. 425) refereras en öfverenskommelse mellan fogden, borgmästare och råd samt de 24 af menigheten angående vakthållningen. Äfven där åläggs den, som tillsades burvard, att gå den själf eller, om han för ålderdoms eller sjukdoms skull ej förmådde det, lega en annan besutten borgare i sitt ställe, allt vid det vite burspråket utvisade, hvilket vite skulle utpantas. Därpå tillägges: »och desslikes pantes ock den, som försummar en slät vard», alltså äfven här skillnad mellan burvård och vanlig vård.

Bestämmelsen om personlig vakthållning finnes äfven t. ex. i *Lübecks*, *Rostocks* och *Wismars* burspråk, i det förstnämnda ock förbud att före dagbräckningen gå ifrån vakten.

[5] Storkyrkan synes alltså haft slagur, jfr. H. Hildebrand, a. a., III, sid. 477.

och öfverhufvud ej nattetid »gånga på förtret», ty skedde detta och ogärningsmannen lede skada, finge han det ej kära. Vårdmännen finge emellertid ej heller själfva göra orätt mot någon eller »beskatta någon nattetid, hvarken penningar eller öl» (1460, 1478).

Försvaret utåt var i medeltidsstäderna en kommunal angelägenhet, som burspråken inskärpa genom budet: »hvar man hafve sitt harnesk till rede dag och natt, ehvad varda kan, och den det ej hafver, han köpe sig harnesk.»[1] Man var ock på sin vakt mot främlingar; hvar husbonde hade att underrätta borgmästaren, när främmande folk kommo i staden och hvad deras ärende var, samt se till, hvilka han härbärgade, så att »husbonden ej undgäller gästen» d. v. s. får plikta för gästen. Bestämmelsen är nästan ordagrant lika med en i hansestäder förekommande.[2] Men man skulle ock vakta sig att gifva fart åt osanna rykten: »ingen före någon tidning, skvaller eller rykte, som han ingen skäl till vet, hvar nu ny tidningar komma», heter det 1459, och 1462 förbjudes att föra osanna tidningar och rykte ut ibland allmogen vid det vite, som konungen och riksens råd själfva afsagt, vid lif och gods. Bestämmelsen, som återkommer äfven 1463, men ej senare, är således en af dem, hvilka visa sig härflyta från konungens och riksrådets förordningsrätt. Synbarligen har konung Kristian varit rädd för rykten bland allmogen.

Till den fredliga sammanlefnadens garantier hörde ock *höfviskt tal* människor emellan. StL KB kap. 8 och 12 förbjödo olofligt tal å konungen, hans råd, fogden, borgmästare och rådmän samt stadsskrifvaren, och dess Rådst.B kap. 31 bestämde straffen för olika slags okvädinsord, af hvilka åtskilliga uppräknades. Burspråken åter hafva regelbundet en bestämmelse, att »hvar man hafve en höfvisk mun på herrar och furstar, fruar och jungfrur och uppå goda städer», en bestämmelse, som tydligen är hämtad från utländska bur-

---

[1] Borgarnes plikt att hafva sina vapen redo inskärpes också i burspråk från *Riga* 1384 och 1399 (Napiersky, a. a., sid. 208 och 212), *Rostock* och *Wismar*.

[2] I *Lübeck* hette det: »Vortmer bedet desse herren den ghenen, de gheste pleghen to holdende, dat se sen, wene se herberghen, also dat de wert des gastes nicht untghelde» (*Urkundenbuch*, VI, sid. 757). Motsvarande *stadganden finnas i Kiel*, i *Rostock*, i *Riga* 1412, i *Wismar* 1344 m. fl.

språk, där den med smärre variationer återfinnes.[1] I 1575 års burspråksfragment från Stockholm är det emellertid synbarligen genom afskrifvarfel ej längre »goda städer», som skyddas mot ohöfviskt tal, utan — »goda seder».[2] Mot slutet af 1400-talet har man särskildt funnit anledning att påbjuda en fredlig torghandel: »ingen göre landtmannen förtret, så att han spjärnar på säcken, eller gifve ond ord», heter det 1482, och ungefär samma ordalag återkomma äfven i Olaus Petris burspråk 1527.[3]

Åtskilliga bestämmelser afse *stadsinvånarnes finansiella skyldigheter* gentemot kommun och rike. Där stod *skottet* främst. Redan StL KB kap 20 innehöll därom ganska noggranna bestämmelser, hvilka delvis återupprepas och kompletteras i burspråken. I pingstburspråk heter det, att alla skottskyldiga — »borgare, köpmän eller de, som segla till Norra botten, och alla de, som stadens skott pliktige äre»

---

[1] I *Lübeck* skulle man sålunda hafva »ene houesche munt vppe herren vnde vorsten, vppe riddere vnde knapen vnde papen, vppe land vnde stede»; i *Kiel* »vppe heren, knapen, leyen, papen, vppe vrouwen vnde op alle ghude lude»; i *Rostock* »op herren un fursten, op riddere un papen, vp vroken un iuncvroken, en jewelk op den andern»; i *Wismar* »super dominos et principes et dominas virgines et personas ecclesiasticas et alios probos homines» (1373) eller »von Keiser unnd Köningen, Hern unnd Fürsten, vann Ehrlichen Frowen unnd Jungkfrowen hohes unnd nidriges Standes» (1500-talet); i *Riga* »vp heren vnde vorsten, vrowe onde yuncvrowen, vp den heren meister vnde synen orden vnde vp gude stede» (1412); och i *Ribe* förbjudes att förtale »Herrer eller Førster, Riddher eller Swenne, Frwer eller Jomfrwer» (*Nye Danske Magazin*, II, sid. 263). Äfven i *Revaler*-burspråken heter det: »to deme ersten enen howeschen mund» (*Archiv für die Geschichte Liv-, Esth- und Curlands*, III, sid. 86). Likheten mellan Stockholm och Riga är påfallande, så ock att i de svenska burspråken de kyrkliga dignitärerna ej äro medtagna.

[2] Förbudet mot ohöfviskt tal stod ej blott på papperet. Den 22 okt. 1492 uppträdde inför rådstufvurätten ärlig man herr Hans Åkesson (Tott), riddare och höfvitsman på Öresten, och Karl Bengtsson af vapen (i Vinstorp) och hade »ena bön till borgamästarna och rådet om Ingegerd, mäster Lodviks hustru, att hon härefter måtte draga gull, hermelin, gråskinn eller sölf», hvilket emellertid »de ingalunda ville tillstädja. Ändock för hans kärliga bön tillåto de det och med sva skäl, hon skall göret något mindre härefter med sin drätt, och styre den drafvelsmun hon hafver härtill haft, med det hon vill androm göra lika vid sig och besmitta androm, och det hon låter härefter sitt appenbara herrenspar (?=härenskedh: nedrighet, elakhet) hon härtill brukat hafver, med sva skäl gafs henne lof. Finnes härefter af desse forne med henne, då njute det ingalunda; det ena yppit med det andra». Tänkebok 1492, sid. 95.

[3] Äfven härtill finnes en motsvarighet i utlandet, nämligen i *Riga*, hvars burspråk redan 1376 påbjuder »en iuwelik coepslage myd deme landmanne, dat dar *neen claghe van ne kome*» (Napiersky, a. a., sid. 204).

— skulle komma på skotthuset med sitt skott innan jultiden (1463, 1481); i julburspråk åter påbjudes utgörande af skott före midfastan (1482). Man synes alltså haft två uppbördsterminer.[1] Stränga böter stadgades för den, som då mantal skrefs om skottet, dolde någon undan. Vidare föreskrefs, *att* ingen finge sända sin hustru till skotthuset, utan skulle mannen gå själf, *att* husbonde skulle svara för uteblifven »gäst»,[2] och *att* de, som satt ut pant för skottet, skulle vid äfventyr af dess förlust utlösa den inom bestämd tid, enligt pingstburspråk före Mikaelis, enligt julburspråk före påska.

I vissa tyska städer plägade skottets storlek årligen kungöras i burspråket.[3] Någon direkt utsago därom förekommer ej i Stockholms burspråk, men väl i två af dem (1463 och 1527) en antydan, som möjligen tillåter närmare slutsatser. Det flerstädes förekommande generella påbudet, att ingen finge hafva öppen gatubod eller, såsom det ock säges, öppna vindögon, utan att han gaf skott af 40 mark, är nämligen där försedt med tillägget, att detta vore »13 öre och 1 örtug»[4] Sistnämnda summa, 40 örtuger i skott för 40 mark, antyder såsom generell regel 1 örtug pr marken, något som ju ej förefaller osannolikt, d. v. s. något mer än 4 %. Kan regeln konstateras såsom sådan, vinnes därigenom ett ypperligt hjälpmedel att ur de bevarade skottelängdernas skottebelopp sluta sig till vederbörandes verkliga förmögenhet. Att skottebeloppet för 40 mark angifves till samma summa både 1463 och 1527, tyder på, att skottet fixerats och ej varierade. Möjligen ingår emellertid i de 40 örtugerna äfven det s. k. förskottet (StL KB kap. 19).

Jämte skottet omnämnes äfven *stadens ränta*, hvilken ingen fick »hafva inne med sig». Förmodligen åsyftas dess tomtören. Stundom finnes ett särskildt förbud mot att utan föregående hembud till staden sälja byggnader på dess tomter (1478, 1527).

---

[1] Jfr bestämmelsen i StL KB kap. 18, att stadens ingäld skulle utgifvas två gånger om året, hälften vid Mickelsmässan, hälften vid påsk.

[2] Jfr StL KB kap. 20.

[3] Koppmann, a. a., sid. LV. — Lübecks burspråk har också en punkt därom, ehuru själfva siffran är utelämnad.

[4] *1527 heter* det »1 örtug och 13 öre *at minsta*».

Äfven *kronans tull* är ej förgäten, utan de, som däri resterade, blefvo strängt ålagda att inom 14 dagar erlägga det felande (1478).

Jämte skottets utgörande samt vård och vaka åläggas byamännen äfven *dagsverken*, med skyldighet att därvid »komma bittida» vid vite af 3 öre per gång, hvarpå vårdskrifvaren skulle taga pant (1463). Vårdskrifvaren framträder öfver hufvud såsom ett slags stadsuppsyningsman.

Åt stadens *renhållning* ägnas särskilda stadganden. StL. Byggn.B. kap. 8 bestämde böter för den, som ej rensade sina gator på af fogde och råd utsatt dag. Burspråken inskärpa skyldigheten för enhvar att göra rent i sin gränd och gata och att »bygga» sina gator samt meddela om orenlighetens bortförande särskilda bestämmelser, som antyda, att missbruk förekommo. Det förbjudes sålunda att kasta eller föra orenlighet i stadens hamn, i koggehamnen, i strömmen, å bron, å stora torget, vid det stora huset på korntorget, å fisktorget, å fiskastranden, å slottsbacken, i vissa uppgifna gränder, inom bommarna etc. — lokaliteterna specificeras olika i olika burspråk —, men däremot finge den föras dit, där märken stodo på malmarna äfvensom, vintertid, i »dragarevaken», men däremot ej å isen vid bommarna (1482). Piga eller dräng, som förvunnos att hafva lämnat orenlighet på förbjudna ställen, skulle läggas i »syskeburen»,[1] och 3 mark i sakören komma på disken i rådstugan. Särskilda uppsyningsmän öfver renhållningen, en för hvart kvarter, omtalas jämväl (1482).

På renligheten inverkade naturligtvis äfven stadens djurlif. Pingst- och julburspråk visa, att detta var olika sommar och vinter. På vintern byggde man svinstallar eller hade svinhoar i gränderna, men julburspråken förkunna, att detta ej finge ske längre än till påska eller valborgsmässa, då enhvar skulle bryta upp stallarna. Men det hände tydligen, att stadgandet ej åtlyddes, ty pingstburspråken få återupptaga saken; då skola stallarna inom en kort frist hafva uppbrutits, rengöring verkställas och »hvar

[1] »Syskeburen», »cysakeburen», »cysaburen» var ett af stadens häkten. Ordets härledning är oviss; bland namn på utländska stadshäkten har jag ej funnit någon motsvarighet. Jfr F. U. Wrangel, *Stockholms äldsta rådhus* i *Samfundet S:t Eriks Årsbok, 1903.*

man köra sina svin på malmarna». Det blir således en allmän kreatursutvandring med vårens inbrott, och det blir luft och utrymme i gränderna. Ertappades sedan svin på gatorna, »varde borttagin».[1] På malmarna åter funnnos beten, och det var där förbjudet att skära taktorf och sålunda fördärfva gräsvall och beten (1476). Ungefär detsamma gällde korna. Vintertid finge en gårdsägare hafva en ko, »dock att hon icke ligger ute nattetid på gatorna», men ej längre än till påska. Husmän och huskvinnor — d. v. s. personer, som ej voro borgare eller gårdsägare — fingo hafva hvarken kor eller svin. Äfven stall på malmarna skulle hållas rena, vid risk att blifva »afrifna» och ej få återuppbyggas annat än »ytterst på malmarna» (1482). Det ålades t. o. m. dem, som hade stall på Södermalm, att lägga stengata utanför sina dörrar (1476, tillägg).

Gatornas och de öppna platsernas — eller för att tala med burspråken, stadens allmänningars — *frihet* skyddas äfven genom andra påbud. Det var sålunda förbjudet att lägga timmer, stenar eller vedkast vid stadens murar eller å allmänningstorg och att bygga gatan trång med »stuestockar» invid dörrarna (1461); det var jämväl särskildt förbjudet att belamra rännstenarna och att hafva längre rum utanför sin bod än »tunnerum», hvarmed torde menas så mycket utrymme, som upptogs af en tunna.[2] I julburspråk åläggas också de, som hade båtar eller timmer i gränderna, att låta föra bort dem före jul: »alle stadsens allmänninger skole vara fria» (1478). Ovårdsam framfart förekom tydligen då som nu till fotgängares skräck, ty de, som hade drängar och hästar, ålades undervisa drängarne att rida hövitskeligen på gatorna, så att de ej gjorde någon skada.

Hamnen skyddades ock mot inkräktning genom förbuden mot att där kasta ut barlast, granris, björkris eller halmmattor (1476, 1482), och hamnområdet genom bestäm-

[1] På sommaren 1485 öfverlade, enligt Tänkeboken (sid. 102), fogde, borgmästare och råd om de svin, som ingen ville kännas vid. Man beslöt att märka dem genom att skära båda öronen af hvart svin och föra dem ut på Dænaholmin, hvarefter, sedan rötmånaden förgått, »då skall fogden anamma hälften och andra hälften staden».

[2] Se tilläggen till 1459 års burspråk. 1478 heter det, att ingen fick förbygga gatan med humlahus eller göra broar under fisketunnan; 1527, att *ingen fick försätta* gatorna utan[för] rännstenen med humla, salt eller fisk.

melser, att ingen finge lägga »sitt tugh» å bommen eller kransen eller låta sitt gods ligga kvar på bron öfver natten, det sista stadgandet hämtadt ur StL Skipm.B. kap. 19. Det var i burspråk också förbjudet att bygga skepp eller båtar innanför bommen eller där barka timmer; detta skulle ske utom staden.

En af de trånga medeltidssstädernas farligaste fiender var *elden*, och stränga straff bestämdes redan i StL Byggn. B kap. 22 för dem, genom hvilkas försummelse eldsvåda bröt ut. Där förbjöds ock att hafva eld, i »thy huse, eig ær lofflikt han haffwa, ella swa lagh æru, ella eig ær swa rum i, antiggia a widz wæghna eller andra thinga», d. v. s. i för låga, för trånga eller genom däri befintlig ved eller eljes eldfarliga hus. Burspråken upprepa förbudet och anföra såsom exempel på dylika lokaler loft och källare, hus, hvari funnos hö, ved, näfver eller bräder, samt bodar; de förbjuda vidare bryggning i stekarhus — d. v. s. kokhus —, som ej hade bryggeskorstenar; de ålägga i allmänhet förbättrande af bristfälliga skorstenar, och pingstburspråken påbjuda näfvertaks beläggande med jord inom 14 dagar. De förbjuda vidare att bära eld annorledes än i kar, att hafva träkölnor på vindar eller loft (1462, 1463), ja, att öfver hufvud hafva träkölnor eller att hafva kölnor i trähus eller stallar[1] (1478, 1527), äfvensom att sjuda tjära annorstädes än på malmarna. Slutligen upprepa de också stadslagens bud om hvars och ens skyldighet att hafva tillbörliga redskap för eldsläckning — ämbar, yxa, käxe och stege — och att framför sin dörr hafva en vattentunna, hvars kullstörtande var belagdt med stränga böter. Alla dessa bestämmelser mot eldfara förekomma emellertid i regel endast i pingstburspråken; man var vid sommarens ingång tydligen särskildt angelägen att inskärpa dem.

Ständernas förnämsta uppgift var *handeln*. På detta område hade ock burspråken mycket att reglera.

---

[1] Kölna har ansetts vara torkhus att torka och rosta malt till bryggd. Såsom ordet här användes, måste det beteckna något slags ugn eller apparat, som brukades för ändamålet och kunde anordnas i andra byggnader. Att kölnor förekommo af trä, blir mindre egendomligt i en tid, då äfven träskorstenar förekommo. Jfr R. Mejborg, *Borgerlige huse*, Köpenhamn 1881, sid. 32 ff.

Handeln borde först och främst, såvidt möjligt, förbehållas staden och därför i regeln försiggå *i* själfva staden, icke utom. Burspråken upprepa därom StL Köpm. B. kap. 17, att ingen finge köpa eller sälja utanför portarna på malmarna.[1] Särskildt förbjöds ock att utskeppa gods å malmarna eller i andra olaga hamnar, utan inom stadsbommen, »förty allt det gods här utföres skall här först vägas, och är staden till stor skada och förfång, om detta (= olaga utförsel) skedde» (1462).

Handeln från andra orter borde också gärna ledas till Stockholm. Däraf det s. k. bottniska handelstvånget, hvilket som bekant hade medeltida anor.[2] Redan StL Köpm. B. kap. 34 förbjöd ju sålunda roslagsborna samt bottniska vikens kustbor, med undantag af Åbo byamän, att drifva handelsfart annorstädes än till Stockholm, och om också Raumo 1442 fått samma seglationsrätt som Åbo, hade snart åter privilegiebrefvet för Stockholm af d. 27 aug. 1461 på borgmästares och råds klagan öfver »olaga hamnar, som äro Östhammar, Hernösand och andra, som komme och äre vår köpstad Stockholm till stor förfång och förderflig skada», förbjudit dessa hamnar.[3] Ett af burspråken (1478) berör äfven handeln i dessa norra bygder; det heter nämligen, att den, som dref köpslagan »i Helsingland, i Raumo, Gefle, Gestrikland, Östhammar eller Norrtelje, i Jämtland, Hernösand», skulle hafva sitt gods förbrutet och plikta därtill 40 mk.[4] Då stadgandet riktar sig till Stockholms invånare, måste det vara dem förbudet gäller; och så framt icke det möjligen blott afsett någon viss kategori af handelsidkande, t. ex. »gäster» — närmaste föregående punkt gäller dem —, eller någon viss tid, så synes det betyda, att såsom ekvivalens för den förbjudna utrikeshandeln Norrlandsstäderna å sin sida skulle äga monopol å handeln i egna orter.[5] En

[1] Motsvarande bestämmelser finnas i t. ex. *Rigas* och *Rostocks* burspråk.

[2] O. Fyhrvall. *Det bottniska handelstvånget*, i denna tidskrift, 1882, sid. 2 ff.

[3] *Stockholms stads privilegier*, I, sid. 20.

[4] En liknande bestämmelse förekommer äfven bland de under 1459 års burspråk tillskrifna punkterna. Där gäller den köpslagan »i Hernösand, Raumo och i Gefle, Östhammar eller Norrtelje eller något landsköp i Gestrikland och i Helsingland, Jämtland».

[5] Andra bestämmelser i burspråken förutsätta däremot *Norrbottens*resor.

dylik reciprocitet är från t. ex. slutet af 1500-talet välbekant och låg till grund för städernas uppdelning i stapelstäder och uppstäder.[1]

Äfven *inom städerna* voro de näringsidkande som bekant uppdelade i olika grupper. Redan StL KB kap. 15 talade om »byamän», »gäster» och »byamäns svenner» (köpsvenner), ehuru utan fullt exakta begreppsbestämningar.[2] »Gästen» var en näringsidkande från främmande ort, som besökte staden för att där drifva handel, och hans rättigheter där voro inskränkta; »byamännen», en senare tids »borgare», synas hafva indelats i »köpmän» och »gärningsmän» eller »ämbetsmän» (d. v. s. handtverkare). Till *byamännen* hörde först och främst stadens bofasta borgare, men en »gäst» eller sven kunde ock blifva det genom att under vissa formaliteter vinna »burskap». Det fanns emellertid särskildt burskap såsom köpman och såsom gärningsman, och gärningsmannen kunde ej blifva köpman utan att taga nytt burskap såsom sådan.

Burspråken sysselsätta sig ganska mycket med dessa de olika stadsinvånarnes inbördes förhållanden. Olaus Petris burspråk har sålunda upptagit vissa af stadslagens ofvannämnda konstitutiva bestämmelser; det heter exempelvis, att »ingen drifve borgarenäring, förrän han är borgare»,[3] och att »ingen ämbetsman drifve köpslagan, utan att han vinner burskap ånyo, vidersakande sitt ämbete».

Ogifta borgare voro underkastade särskilda inskränkningar. I olika burspråk (1476, 1482) är sålunda stadgadt, att de ej finge fara till uppstäder eller marknader utan att hafva »burabref» med sig, och att dessa deras »burabref» skulle förnyas hvart år.[4] De fingo ej heller (enligt burspråken 1463, 1478 och 1527) köpa råg, korn eller annan säd, utan var detta förbehållet de bofasta. De icke bofasta, som på grund af sin burskapsafgifts storlek kallades fem-

---

[1] Fyhrvall, a. a., sid. 37 ff.

[2] Jfr Odhner, a. a., sid. 75 ff; densamme, *Bidrag till svenska städernas och borgareståndets historia före 1633*, Uppsala 1860, sid. 26 ff; Hans Hildebrand, a. a., I, sid. 388 ff, 674 ff.

[3] 1478 års burspråk förbjuder ock »drängar» att köpa. Motsvarande bestämmelse finnes i utländska burspråk.

[4] StL. KB. kap. 15 samt 1527 års burspråk bestämma detta utan inskränkning till blott ogifta borgare.

öresborgare, förbjöds ock i julburspråk (1478, 1482), att »utfara före 20-dag jul och rätta marknader äro».

För *»köpsvenners»* handel stadgar Olaus Petris burspråk ytterligare inskränkningar, som i själfva verket likställa dem med »gästerna». Det heter där också uttryckligen, att ogifta svenska köpsvenner ej finge bruka borgarnäring i staden, utan där köpslå såsom gäster, äfvensom att — något, som StL. Köpm. B. kap. 30 och 33 stadgar om gäster — köpsvenner ej finge fara i marknader eller fara om landet att köpslå och kräfva sin gäld, samt att de ej finge sälja alnatal, d. v. s. i minut, utan skulle sälja »helom styckiom, lästom, dusinom».

»Gästernas» köpenskap åter var redan enligt StL. Köpm. B. i flera hänseenden än mer begränsad. Flera af burspråken anmärka ock generellt, att gästerna ej finge drifva olaga köpenskap; af specialbestämmelserna i detta hänseende upprepas ofta i anslutning till Köpm. B. kap. 33 förbudet mot borgare eller byamän att »köpa gästom gods till handom» vid det stränga vitet af 80 mk. Utan fogdens, borgmästarnes och rådets tillstånd fick ej heller en gäst rida af staden (1478, 1527); fore han bort, finge värden svara för gästen. Icke heller fingo gäster köpslå inbördes, utan blott med borgare.[1] Olaus Petris burspråk har därjämte ur Köpm. B. kap. 33 och 34 infört åtskilliga af de bestämmelser, som tvungo gäster att köpa vissa varor i parti. Hudar och skinn skulle han sålunda köpa »helom dekiom och timbrom»[2] och feta varor, d. v. s. smör, talg, tran, »helom skeppundom»[3] och skulle därför »allt vägas»; behöfde han smör till sin kost, finge han dock köpa ett pund eller tu, och det af borgarne, men ej »i tunno stöta».

Jämte dessa specialbestämmelser för olika grupper af de handelsidkande innehöllo burspråken *generella stadganden, gällande all köpenskap.* Främst af alla deras punkter, näst fridsbudet, stod vanligen bestämmelsen, att hvar man skulle »förvara sig i sin köpslagan, köpa och sälja som tillbör». Olaus Petris burspråk har i anslutning till Köpm. B. kap. 33

[1] Begreppet »gäster» var som bekant hämtadt från de utländska städerna, där äfven liknande stadganden förekommo i burspråken.

[2] Decker = 10 st. hudar eller simplare skinn, timber = 40 st. finare skinn.

[3] Köpm. B § 34 har halfva skeppund.

också upptagit budet om att »ingen göre högre gäld, än hans gods räcker till att betala med». Såsom i KB kap. 16 och 17 samt exempelvis i *Rigas* och *Rostocks* burspråk inskärpes också plikten af att hafva rätta besman, spann och pundare.[1] För handtverkarnes räkning fanns vanligen en särskild punkt, som framhöll deras — ämbets- eller gärningsmännens, köttmångares, fiskares, skinnares, skomakares, bagares och alla andras — skyldighet »att gifva möjligt köp efter tiden, så att de, som köpa och sälja, få fullt gen fullo», såsom det hette i anslutning till köpm. B. kap. 19 (1460, 1462, 1463, 1476).[2] Där skulle ej få vara något falskt med, och särskildt klädet och allt sådant hålla sin rätta längd, hette det härom i 1517 års burspråk.

Handel var vidare *ej tillåten allestädes i staden*. »Ingen springe i båten efter något köp», hette det vid olika tillfällen; StL. köpm. B. § 15 specificerade närmare, huru det var förbjudet att sälja direkt från skeppen, dock med undantag för vissa varor. Öfver eller under bommen fick ingen stiga vid sin hals, »utan han löser halsen med 80 mk» (1482). Försäljningsplatserna fingo ej heller godtyckligt flyttas; hvar man skulle hafva sin gatubod om vintern, där han hafver den om sommaren, och om sommaren som om vintern, hette det, med smärre variationer vid olika tillfällen, likasom ock att ingen finge hafva två gatubodar, »en om sommaren vid stranden och anden i olageliga rum i portom eller annorstädes» (1461), »östan om sommaren och västantill om vintern» (1478). Gatubodarna synes man hittills hafva tänkt sig inrymda i de vanliga borgarhusens bottenvåningar såsom våra dagars butiker.[3] Burspråken afse tydligen icke sådana lokaler, utan andra, mera fristående försäljningsställen. Tyska förhållanden torde här gifva vägledning: man skilde i de tyska städerna mellan »läden», som voro butiker i våra dagars mening, och »buden» (äfven »gaden, gademen»), som voro särskilda, än fullt fristående, än med baksidan mot andra byggnader stödda, smala envåningshus, i regel innehållande blott ett enda rum med

[1] Olikarmad våg.
[2] Om bak och brygd efter tiden talas äfven i *Lübecks* och *Rigas* burspråk.
[3] Jfr H. Hildebrand, a. a., I, sid. 427.

ingång från gafveln och nedfällbar lucka på framsidan, på hvilken kommersen försiggick, således i åtskilligt påminnande om våra dagars marknadsstånd.[1] Sådana »buden» funnos först och främst på torgen, men äfven på andra lämpliga platser i staden, såsom vid kyrkorna o. s. v., och torde väl äfven förekommit på vanliga tomter, ehuru skilda från de egentliga boningshusen. Det är sådana gatubodar, som köpmännen i Stockholm enligt burspråken icke fingo från en årstid till en annan godtyckligt byta eller flytta.[2]

Speciella bestämmelser förekomma stundom i burspråken angående vissa *särskilda varors behandling*. En af dem var *järn;* att det likasom andra utförselvaror skulle vägas, förrän det utfördes, stod redan i St.L. Köpm. B. kap. 21, men inskärptes ytterligare i flera burspråk. 1462 angafs särskildt, att det vid en viss undervikt skulle vara förbrutet.[3] Likaledes förbjöds vid olika tillfällen att blanda »loppejärn», hvilket var ett särskildt slags järn,[4] bland annat järn. Bestämmelserna hafva synbarligen tillkommit för att förhindra oegentligheter vid behandlingen af en af landets viktigaste utförselvaror, som man ej ville låta komma i misskredit. Anmärkningar utifrån hafva tydligen förekommit; ett af burspråken (1478) talar nämligen om »det pryska brefvet», som handlat om bl. a. järn, som varit bemängdt med loppejärn.

Samma bref hade också omnämnt »bemängd humla», hvarför det jämväl förbjöds att utskeppa gammal *humle*.

Köpm. B. kap. 33 stadgade bl. a., att salt och annat, som gäster medförde, skulle uppskipas i uppenbara gatubodar och där säljas och i inga källare och bakbodar. Ett af burspråken (1460) bestämde i anslutning härtill, att ingen finge hafva *kläde*, *lärft*, *kryddor* eller tylika varor,

---

[1] Från egentliga stånd, hvilka äfven förekommo och kallades »hütten», skiljde sig »buden» genom byggnadssättet, i det att de senare voro uppbyggda från grunden, de förra löst ditsatta. Se Gengler, a. a., sid. 136 ff.

[2] En granskning af uttrycket »gatubods» förekomst och användning i *Stockholms stads jordebok*, I o. II, synes mig äfven visa, att därmed betecknats självständiga byggnader, ej lokaler i andra.

[3] Bestämmelsen lyder: »Om järn, som väger 3 pund och 2½ mindre, det är förbrutet; item de järnfat, som väge 3 pund 2½ pund, det järn är ock förbrutet och faten brännes.»

[4] H. Hildebrand, a. a., I, sid. 732.

hvad det helst är, i bakbodar i gränderna vid 40 mk, utan i uppenbara bodar vid gatorna och på torget, »utan det, som svart (= tungt) gods är, som salt och tylkit». Äfven i fråga om *saltet* förekom förbud mot bemängd vara; man fick ej sälja kolbergersalt för travesalt (1476); och köpsvenner, som köpt »säckiasalt», skulle sälja det utmed säcken, ej packa det i tunnor (1482).

1462 förbjödos hökerskor med *ägg*, *smör*, *fisk* och *höns* att sitta på fiskestranden. Såväl då som senare stadgades ock, att ingen finge köpa fisk, *näfver*, *bräden*, *tjära*, *brännered*, *hampa* och *lin* utan att först låta vräka det och gifva vräkaren sin lön. Försummades detta, stode man själf skadan och finge dessutom gifva vräkaren den tillbörliga lönen. *Säd* skulle enligt 1527 års burspråk säljas med struken spann.

Handtverkarnes näring var också i burspråken berörd med olika stadganden. Dit hörde först och främst det från St.L. Köpm.B. kap. 21 hämtade förbudet för »ämbetsmän» att bruka mer än ett ämbete. I vissa fall kompletterades detta med specialbestämmelser mot intrång af andra i vissa näringar.

Bröd finge sålunda blott säljas af bagare och bakning ej ske på malmarna för försäljning i staden (1476, 1482, 1527); vitet var 3 mk och brödets förlust; »mista brödet i sjukastugan», skref Olaus Petri.

Att alla gärningsmän skulle hålla pris efter tiden på sina varor, har redan ofvan omnämnts. 1476 års burspråk har ett särskildt stadgande mot *köttets* fördyrande; det heter nämligen, att om köttmångare köpte fä, och någon borgare begärde det, så skulle köttmångaren hafva till godo för sin möda ½ öre för oxen, 1 örtug för kon, 4 penningar för fåret och 2 penningar för lammet. *Slakt* finge ej äga rum på malmarna eller utom portarna.

Handeln med *vin* och *öl* var redan i StL. Köpm.B. kap. 25—29 närmare reglerad. Burspråken innehöllo vissa ytterligare bestämmelser. Det stadgas sålunda, att ingen finge sälja *brännvin* utan den som sattes därtill af rådet (1476), af fogden och rådet (1482); vitet var förlust af vara och redskap. Beträffande ölhandeln upprepades i flera burspråk förbudet i StL. Byggn.B. kap. 22 att sälja öl, sedan

det ringts i vård; vid ett par tillfällen tillägges: »sedan 9 är slagen».[1] Likaledes framhålles, i anslutning till Köpm.B. kap. 28 och 29, att de som sålde öl skulle gifva fullt mått och hafva rätt stadens stop samt (1462) gifva ölkannan för 4 penningar nu som förr.[2] Det förbjöds också att bära öl från någon ämbetsman till salu, alltså olaga utskänkning, likasom också, i julburspråken, att brygga öl på helga nätter och helga dagar.

*Sko*handeln var äfven föremål för särskild omvårdnad. Af borgarne fingo inga andra än de, som voro i skomakareämbetet, hålla skor till salu, hette det 1476, äfvensom att skomakarne skulle hafva skor fale uppenbarligen i öppna vindögon, »som fornt och gammal sed är». 1482 tillägges emellertid, att dannemän af städer och landsbygden, som hade skor till salu, skulle få komma och sälja dem fritt och kvitt utan all skada. Det ser ut, som hade man fått skäl att befara alltför högt pris å skodon.

1476 års burspråk har inryckt åtskilliga samtida *taxor* bland sina punkter. Ingen timmerman finge hafva mera om dagen från midfastan till mickelsmessan än 1 öre med mat och öl, och öfver vintern 20 penningar med mat och öl. Ville någon hafva mera, skulle man »taga den på gatan, det gärna hafva vill». En arbetsman åter skulle under samma sommarhalfår hafva 2 örtuger om dagen med mat och öl och öfver vintern $^1/_2$ öre. Den som ej ville taga detta, då han bjöds det, »stånde bunden vid stupan om dagen för densamma dagslön, och den honom leger, gifve honom sin dagslön».[3]

Dragare och åkare skulle rätta sig efter å våghuset anslagen taxa, dragarna ej taga mer än 6 penningar för tunnan öl, och åkarne samma belopp för lasset.[4]

[1] Samma stängningstid förekom äfven i *Riga*.

[2] Redan StL. Köpm.B. kap. 29 bestämde, egendomligt nog, ett fixt pris för vissa ölsorter, 2 penningar för ett stop gutniskt öl, 3 p. för trampeöl och 4 p. posavalk och liknande ölsorter. — 1478 talas om 6 p. för ölkannan.

[3] Bestämmelsen omnämnes äfven i tänkeböckerna; 1505 enades sålunda fogden, borgmästarne och rådet, att om en arbetsman, som legdes på torget, ej ville gå för den å rådhuset anslagna lönen, skulle han stå i stocken på torget dagen ut, på aftonen erhålla utsatt lön, få en måltid mat om dagen »där han står», men själf gifva mästermannen 4 penningar för det han läste honom in och ut, 2 penningar ut och 2 penningar in. Tänkebok 1505, s. 123.

[4] Bestämmelserna om dragare och åkare torde vara tillskrifna senare.

Sysslolöst folk ville man ej lida i staden. Redan StL. Byggn.B. kap. 21 föreskref, att män och kvinnor, som hade mindre än 3 mk rörligt gods, skulle antingen låta lega sig eller rymma staden och, vid återkomst, slås i stocken, samt att de, som hade 3 mk, skulle, om de ej ville tjäna, vara i utskylder som andra borgare eller rymma staden. Bestämmelsen upprepas i burspråk och kompletteras med andra af ungefär samma innebörd, i synnerhet riktade mot drängar och pigor, bland hvilka senare särskildt nämnas sådana, »som i gatorne sitta med köpenskap». Det stadgas ock, att »de, som äro tjänstelösa, måge bönderna anamma, hvar de det få kunna till tjänst» (1482). De skulle drifvas af byn och hjälpa dem, som vidertarfva hjälp på bygden till att komma hö och korn i huse, hette det härom 1478 i en uti årets tänkebok införd öfverenskommelse mellan fogden, borgmästare och råd.[1] Man synes särskildt hafva misstänkt åkarne för benägenhet att hysa löst folk, ty man förbjöd dem uttryckligen detta och tillade, att en åkare ej finge hafva mer än en dräng (1460, 1463).

Lösaktigt folk var ock föremål för burspråkens stadganden, hvilka förbjödo beryktade kvinnor att bära gull, silfver, hermelin, gråskinn eller koralleband, fruedräkt eller stärkta dok — knutna tillätos däremot —, att köpa malt och utmångla öl, att locka till sig andras hjon o. s. v. Öfverträdelser straffades med ris vid stupan och förvisning ur staden, och »dem, som hafva försvurit staden, dem förbjuds ock båda malmarne».

Bland öfriga bestämmelser i vissa burspråk kunna märmas förbudet att gifva *stadens tjänare* eller dem, som gingo stadens ärende, onda ord eller svara dem förtretliga (1461, 1463), bestämmelser mot *öfverflöd* vid bröllop och andra fester (1527) m. fl.

Vissa stadganden präglas mer eller mindre tydligt af samtida politiska förhållanden. Dit höra förmodligen bestämmelserna 1462 och 1463, att konungen förbjudit *utförsel af allehanda ätande varor och hästar* — upprepade i 1482 års burspråk, hvad angick ätande varor, af »vår herre och höfvitsman» — bestämmelsen 1463, att enligt öfverenskom-

[1] Tänkebok 1478, s. 322.

melse med konungen ingen förutom åkarne skulle få *bo på malmen*, förbudet 1482 att sälja, byta eller sända harnesk, bössor, pansar eller andra *vapen till ryssen*, och naturligtvis bestämmelsen 1476, att de, *som konung Karl blifvit något skyldig*, skulle inom viss utsatt tid låta förete sin bevisning på rådstugan, m. fl. stadganden.

Såsom af ofvanstående öfversikt framgår, lämna burspråken en ganska god inblick i en hel del af de bestämmelser, som under senare hälften af 1400-talet reglerade hufvudstadens kommunala lif. En närmare detaljgranskning, hvartill här ej är plats, skall naturligtvis medgifva ytterligare slutsatser. En fråga, som därvid torde kunna erbjuda särskildt intresse, är undersökningen af de vitesbestämmelser, som äro knutna vid de olika buden eller förbuden, och hvilkas jämförande sinsemellan och med motsvarande stadganden i stadslagen samt möjligen äfven i utländska burspråk eller stadsrätter borde kunna lämna upplysningar om såväl tidens måhända växlande uppfattning af olika förseelsers straffbarhet som eventuellt de svenska rättsbudens samband med utländska förebilder.

6.

Omfångsrikast i det nya fyndet äro de 11 *tänkeböckerna* med sina öfver 4,200 sidor. De äro säkerligen också innehållsrikast, och låta sig därför endast efterhand uttömmande behandlas. Det torde vara i ganska många riktningar, som de komma att erbjuda uppslag af intresse.

De medeltida städernas kansliväsen har, åtminstone hvad angår Tyskland, under senare tid börjat tillvinna sig mycken uppmärksamhet. För de enskilda städerna finnas också ofta ingående upplysningar i deras speciallitteratur, men någon modern sammanfattning af forskningsresultaten öfver hela området gifves mig veterligen icke.[1]

---

[1] Det grundläggande arbetet för hela Tyskland är ännu Homeyers ofvan (sid. 49) citerade öfversikt öfver *Die Stadtbücher des Mittelalters*, men mycket har naturligtvis blifvit kändt sedan dess utgifning 1860. För en särskild art af dessa stadsböcker, fastighetsböckerna, erbjuder L. M. B. Auberts *Grundbøgernes historie i Norge, Danmark og tildels Tyskland* (Kristiania 1892) en god vägledning. Gäller det åter kansliväsendet i all-

Det synes emellertid ådagalagdt, att äfven i städerna åtminstone den tidigare medeltiden alls icke hade samma behof af skriftlig procedur som vår tid. Germanerna i äldre tid voro öfver hufvud taget föga sympatiskt stämda mot romarnes urkundsväsen: man fruktade snarare det skrifna, särskildt om man själf skulle underteckna det, emedan man ej kunde läsa och kontrollera det, och man föredrog ur denna synpunkt muntligt rättsförfarande.[1] Genom eget deltagande i rättskipningen kunde folket ändå kontrollera utslagens öfverensstämmelse med hvad dess rättsmedvetande erkände såsom häfdvunnen rätt. Det var också ingalunda alla medeltidsstäder, som kommo sig för ens med att exempelvis till en enhetlig samling sammanföra sina egna privilegiebref eller andra fundamentala rättigheter.

Å andra sidan var det dock gifvet, att stadsförvaltningens utveckling medförde mångahanda skriftliga uppteckningar. Nya rättsbud gåfvos af rådet; de måste fixeras i skrift för att, genom burspråken, efterhand nötas in i borgarnes minne. Straff ådömdes och borde åtminstone i vissa fall upptecknas för att deras utförande skulle kunna kontrolleras. Hela stadens finansförvaltning, skatteuppbörd, tomtören och kämnärsuppbörd, gaf också anledning till uppteckningar. Man behöfde längder på borgarne och upplade då borgarelistor. Staden upplät tomter eller lånade ut penningar o. d.; allt dylikt måste ju antecknas. Allt detta blef stadsskrifvarens sak, hvars ämbete i de tyska städerna är kändt från 1200-talet.

Härtill kom nu den ökade betydelse, som efterhand urkunderna dock började erhålla såsom bevisningsmedel äfven på germansk botten. Jämte parternas ed och vittnenas framträdde ock det skriftliga intyget af domare och bisittare, att så och så hade tilldragit sig inför dem, såsom

mänhet i medeltida städer, torde H. Ermisch' uppsatser öfver *Die sächsischen Stadtbücher des Mittelalters* (i *Neues Archiv für die sächsiche Geschichte*, b. 10, Dresden 1889), ehuru de blott beröra en särskild landsdel, vara mest upplysande. En liknande, ehuru äldre öfversikt öfver meklenburgska stadsböcker finnes i *Meklenburgisches Urkundenbuch*, I, Schwerin 1863. Därjämte finnas kortare öfversikter uti allmänna rättshistorier t. ex. hos Schröder, a. a., sid. 690 ff. Jämte dessa äro i det följande äfven åtskilliga specialarbeten rörande städerna rådfrågade.

[1] Jfr A. Heusler, *Institutionen des deutschen Privatrechts*, I, Leipzig 1885, sid. 86 ff.

hjälpmedel i rättskipningen, först egentligen blott för att bevara minnet af de uti intyget omförmälda vittnena och sålunda underlätta deras hörande, sedermera med egen full beviskraft. Under sådana förhållanden vände man sig gärna till domstolen äfven med privata öfverenskommelser för att öfver dem förskaffa dylika intyg. Men urkunder i enskildes hand kunde lätt förkomma, kanske ock förfalskas, och man började därför snart gå än ett steg i utvecklingen: man lät samtidigt med eller omedelbart efter öfverenskommelsen genom stadsskrifvaren under rättens uppsikt affatta en officiell redogörelse för förloppet att i rätten förvaras. Man besparade sig sålunda besväret med urkundens utfärdande och kunde vid framtida behof hos rätten få det erforderliga beviset. Det är möjligt, att till en början dessa redogörelser upptecknats på lösa sedlar, men det är naturligt, att man gärna öfvergick att införa dem i böcker, hvartill de andliga jorddrottarnes s. k. traditionsböcker gåfvo föredöme.[1] På detta sätt fick stadsskrifvaren en helt ny grupp ärenden att uppteckna, en grupp, som från den förra skiljer sig därigenom, att det icke längre är *stadens* angelägenheter det gäller, dess förvaltning eller rättskipning, utan *enskilda personers*, hvilka just för att undvika framtida rättstvister velat på detta sätt säkerställa sina aftal.

Det är ur dessa förhållanden, som de tyska medeltidsstädernas stadsböcker utvecklat sig, så vidt man vet tidigast i *Köln*, där första upprinnelsen går tillbaka till 1130-talet. Sydtyskland är svagare representeradt än Nordtyskland, där t. ex. *Lübecks* äldsta stadsbok börjat 1227, äldsta nu bevarade 1284, *Hamburgs* 1248, *Kiels* 1264, *Stralsunds* 1270, *Rigas* 1286 o. s. v.[2] Uppställning, namn och innehåll växla ganska mycket. Somligstädes har man i samma böcker infört uppteckningar af olika slag, såväl från den kommunala gruppen — såsom borgarlistor, rådsbeslut, räken-

[1] Mängden af åtkomsthandlingar hos andliga stiftelser nödgade dessa att vidtaga särskilda åtgärder för deras bevarande och öfversiktlighet. Man började då att afskrifva dem i s. k. kopialböcker. Efterhand begynte man emellertid äfven att vid nya förvärf i dessa böcker intaga ett slags protokollsartad redogörelse öfver åtkomsten — alltså en originalanteckning, icke en afskrift — och det är dylika protokoll, som pläga kallas traditionsböcker. Vidare började uppläggas register öfver hela egendomsstocken och de olika delarnas prestationer, s. k. »urbarier» eller »salbücher».

[2] *Jfr* Ermisch, a. a., sid. 84; Aubert, a. a., sid. 20 ff., 26 ff.

skaper, domar o. s. v. — som från den privaträttsliga; annorstädes hafva ärenden af visst slag förts i särskilda böcker. Fastighetsförvärfven hafva speciellt flerstädes fått sin egen bokföring, såsom i Köln i dess s. k. »Schreinskarten» och »Schreinsbücher», i Lübeck i dess »Ober-Stadtbücher», i Riga i dess »Erbebücher» o. s. v. Där dylika fastighetsböcker förts, är det ej ovanligt, att dessa blifvit bevarade, ehuru anteckningar öfver stadens vanliga rättskipning, hvilka bevisligen förefunnits under medeltiden, gått förlorade.[1] Fastighetsförvärfven upptaga därför en mycket betydande del af de bevarade stadsböckerna.

Stockholms medeltida stadsböcker böra ses i samband med denna allmänna utveckling. Stadslagen omnämnde på sex ställen »stadens bok». På ett af dessa — KB. kap. 23 — menas utan tvifvel stadens lagbok, hvilket uttryck ock finnes i flera handskrifter, och denna har man också ansett åsyftas på tre andra ställen — KB. kap. 3, kap. 15 § 8 och Rådst.B. kap. 6 — hvilket ej heller är omöjligt.[2] I KB. kap. 15 § 3, som talar om inskrifvande i »stadens bok» af dem, som vunnit burskap, åsyftas däremot naturligtvis någon särskild minnesbok, hvilket ock är fallet i JordaB. kap. 6, som bestämmer att fastighetsöfverlåtelser skulle ske uppenbarligen på rådstugan inför fogde, borgmästare och rådmän »ok ther skulu the fridhskillingh göra epter gamblum

[1] Jfr Ermisch, a. a., sid. 101 ff. Ermisch anser detta bero därpå, att man efter en vanlig process' afslutning ej fäste synnerlig vikt vid protokollen däröfver, ja, möjligen stundom skref dem på lösa sedlar eller vaxtaflor.

[2] Jfr Odhner, a. a., sid. 54. KB. kap. 23 talar om att stadens »bok» (»lagbok») skall (upp)läsas en gång om året. Kap. 3 handlar om förvaringssättet för stadens insegel, »bok» eller privilegier. Kap. 15 § 8 bestämmer, att bynamans son, som flyttade till utlandet eller ingick bolag där, skulle sälja sitt arf i staden; eljes finge konungen och staden hälften hvar, såframt han icke återvände, »innan nat ok aar aff thöm dagh at boken war lyst». Det synes mig emellertid icke omöjligt, att här afses en lysning af någon anteckning om hans burskapsuppsägning, efter hvilken enligt § 7 en försäljningsfrist på ett år skulle börja löpa. Rådst.B. kap. 6 behandlar den afgift, som skulle erläggas, om någon ej vore nöjd med fogdens och borgmästarnes dom och ej ville vädja till konungen, men »bidher stadzens book læsa for sik». Stadgandet om en sådan vädjan till stadens bok fanns äfven i Lübeck, Hamburg m. fl. tyska städer, och afsåg där samlingen af upptecknade äldre domar och rättsbud, med hvilka domstolen ägde att mot en tviflande part styrka domens enlighet med häfdvunnen rätt. Frensdorff, *Stadt- und Gerichtsverfassung Lübecks*, sid. 181 ff. För så vidt äfven i Sverige stadslagen kompletterades genom nya rättsbud — t. ex. burspråken — synes hänvisningen till stadens bok i Rådst.B. kap 6 kunna omfatta äfven sådana.

stadhga, ok medh fullom stadzbrefwm ok incigle stadzins a swensko skrifwat ther stadhgas ok fæstas, *eller*[1] scrifwas i stadzsins bokk». Ett inskrifvande i stadens bok skall sålunda hafva samma rättskraft som en utfärdad urkund, men båda formerna kunna användas.

Inledningen till Stockholms äldsta nu bevarade stadsbok, hvilket, frånsedt ämbetsboken, är dess s. k. jordebok för tiden 1420—1474, visar, att densamma i första hand upplagts för att göra tjänst vid tillämpningen af nyssnämnda stadgande i JordaB. Den var dock icke den första i sitt slag; den säger sig som bekant vara upplagd 1420 just emedan »the forræ stadzbokin forfoors ok opbran i thøm brandenom, som war i andro aareno til foreno vpa sanctorum viti et modesti dagh», alltså d. 15 juni 1419. Ändamålet åter angafs med orden, att borgmästare och råd »stadhgade ok stadfæste mædh wilia ok beradhno modhe thæssa hær book fore ena stadzbook .... swa at i hænne skal scrifwas epter fornempda borghamæstara ok radhmanna samthykkio alla gardha tompter ok hws som hwar aff androm faar antiggia mædh køp eller skipte eller androm giælgulne wardha eller giffne eller i arff kunno falla, hulkoledhis thæt hænda kan, ther fridzskillinger aa giffs, epter thy i laghbookinne bescriffuit staar, ok al annur ærande ok maal som æwerdhelikin skulle bliwa ok wara». Därtill lades en erinran åt varande och blifvande stadsskrifvare, som finge boken om hand, att »förvara sig därutinnan, som han sin själ förvara och för Gud allsvåldig ansvara vill, att han intet annat skrifve här in utan det, som rätt, rättvist och sanning är, uppå det hon må blifva vid fullmakt och utan misstanka». Boken skall således blifva officiell, vid full makt, och i främsta rummet, likasom de tyska städernas äldsta stadsböcker, bevara fastighetsöfverlåtelserna; därjämte skola andra ärenden, som äro af betydelse för all framtid, där inskrifvas, men någon tanke på upptecknande däri af *alla* stadens angelägenheter är ej uttalad. Själf kallar den sig, i anslutning till StL. »stadens bok» — jfr utlandets »Stadtbücher» — undantagsvis »jordabok», en gång »tänkebok».[2] Dess fortsättning för tiden 1474

[1] Kurs. af mig.
[2] *Stockholms stads jordebok 1420–1474*, sid. 27, 143, 189, 237, 273 *m. fl.; sid. 260, 325;* sid. 223.

–1501 har likaledes karaktären af fastighetsbok och synes i regel kalla sig »jordabok». Inskrifning däri utan borgmästares och råds befallning förbjudes.

De nyfunna tänkeböckerna äro af en helt annan typ och kunna närmast sägas vara ett slags allmänt stadsprotokoll med ganska växlande innehåll. Inom den borgerliga kommunen synes titeln »*tänkebok*» för sådana minnesböcker, så vidt jag kunnat finna, äga mycket få motsvarigheter i Tyskland, men däremot vara rikare representerad på det kyrkliga området.[1] I Sverige åter blir denna titel den sedvanliga: den förekommer redan i den äldsta stadsbok vi äga, stadsboken från Kalmar med anteckningar från tidigast 1381, hvilken på sitt första textblad bär rubriken: »Dit is des stades Kalmaren denkebook»;[2] den äldre jordeboken använder den, såsom nyss nämnts, vid ett tillfälle om sig själf; den yngre hänvisar flerstädes till en tänkebok såsom en då befintlig särskild stadens bok,[3] och från år 1487 föra, såsom ofvan framhållits, tänkeböckerna själfva denna titel i stället för dess tidigare latinska form »*Liber memorialis*», samt behålla den i Stockholm ända till 1658. Mot slutet af 1400-talet har ordet ock börjat öfvergå i den öfriga medeltidslitteraturen.[4]

De första tänkeboksanteckningarna afse, såsom ofvan nämnts, maj—juni 1474. En fråga af intresse är, om dylika tänkeböcker äfven förts tidigare; jag torde framdeles få

[1] Från borgerliga kommuner har jag ej påträffat andra exempel än att från Kiel finnes i behåll en »Denkbuch der Stadt Kiel 1300—1487» (Aubert, a. a., sid. 89) — det framgår emellertid ej, om titeln är ursprunglig — samt att en statutsamling från Greifswald från år 1451 omnämner såsom stadens böcker en bok för stadens statuter, en »grote bok», en »*denkel bok*», en »Lubescher bok» och en bok för afskrifter af stadens privilegier. Dessutom hade staden äfven en »Schotbok», en »Borgerbok» och en »Kemererbok». (Th. Pyl, *Pommersche Geschichtsdenkmäler*, II, Greifswald 1867, sid. 17.) I öfriga talrika uppgifter åter angående stadsböckernas titlar har jag ingenstädes funnit titeln »Denkebuch». — Däremot hade S:t Peterskyrkan i Novgorod redan 1406 tre stycken »*denkebok*» (K. E. Napiersky, *Russisch-Livländische Urkunden*, St. Petersburg 1868, sid. 128): St. Nicolaikyrkan i Kiel en »*denckelbock*» för tiden 1487—1601 (»*Denkelbok der S:t Nicolai kirche zu Kiel von 1487—1601*» i »*Zeitschrift der Gesellschaft für Schlesw.-Holst.-Lauenburgische Geschichte*», 10, Kiel 1881, sid. 215 ff.); staden Pernau från 1507—1588 en »*Denkelbuch*» med hufvudsaklig karaktär af katolsk kyrkobok (A. Feuereisen, *Ueber das Denkelbuch der Stadt Pernau*, Dorpat 1902).

[2] Uppsala Universitets Bibliotek, E 211.

[3] *Stockholms stads jordebok 1474—1497*, sid. 6, 83, 130, 131 m. fl.

[4] Söderwall, *a. a., art.* »*thänkiebok*».

återkomma därtill i samband med spörsmålet, hvilka slutsatser af de nu funna böckerna kunna dragas angående kansliväsendet öfver hufvud i Stockholm under medeltiden. Något bestämdt uttalande om tillvaron af sådana äldre tänkeböcker har jag emellertid icke påträffat.[1]

Tänkeböckerna äro förda af *stadsskrifvaren*. 1475 tjänstgjorde såsom sådan en Ingevald, hvilken kvarstod åtminstone ännu 1484; 1488 åter har han efterträdts af Helmik van Norden (eller Nörden),[2] som 1511 efterföljdes af Andreas Andersson,[3] hvilken synes hafva kvarstått ännu 1523.[4]

Såsom ofvan nämnts (sid. 32), äro tänkeböcker för flere år inhäftade i samma omslag, hvilka samtliga innehålla en mängd lägg. Denna inbindning synes i allmänhet hafva varit verkställd, innan volymen började användas. År 1514 är, såsom nämnts (sid. 33), deladt på två volymer; i den senare har stadsskrifvaren börjat med en förklaring, att ärender, som voro afsagda under förra delen af ämbetsåret, funnos »ytterst i neste boken her nest tilförende hafver varit, förrän jag gjorde thenne nye bok». Regeln har dock såtillvida haft undantag, som stundom enstaka blad och lägg blifvit infästa under löpande år, hvarvid förut befintliga anteckningar, som fortsatt från vänstersidan i ett upp-

---

[1] Man har ansett, att de föreliggande jordeböckerna tillkommit på det sätt, att ur en allmän protokollsbok eller s. k. tänkebok »sedermera i en särskild bok, som kallades jordeboken», infördes allt sådant, som rörde jordegendom i staden (jfr H. Hildebrand, *Sveriges Medeltid*, I, sid. 382 samt *Stockholms stads jordebok* 1420—1474, sid. 421), och jordeböckernas tillvaro skulle sålunda förutsätta samtidiga, churu numera förkomna protokollsböcker. Så vidt jag kunnat finna, innehåller emellertid den *äldre* jordeboken icke något uttryck, som häntyder på att dess notiser äro afskrifna ur någon annan bok. Det finnes i stället många uttryck, som tyda på ett *direkt* inskrifvande i densamma af hvad inför rådet förefallit (a. a., sid. 27, 31, 44, 143, 189, 205, 237, 292, 300, 305, 314 m. fl.), och de ej sällan i densamma afskrifna brefven äro nog ej först afskrifna i någon annan bok. Den synes ej heller omnämna någon annan stadsbok mera än den som uppbrann. I 1474—1501 års jordebok är däremot förhållandet ett annat: där omtalas, såsom nyss nämnts, redan 1475 och sedan gång efter annan en särskild stadens tänkebok, och dennas tillvaro från 1475 skulle sålunda oberoende af det gjorda fyndet kunnat konstateras.

[2] *Stockholms stads jordebok 1474—1497*, sid. 7, 130, 123.

[3] Tänkeboken 1511 börjar med en förklaring att Andreas Andersson då begynte »pro scriptore consulatus hujus civitatis, Helmico predescessori suo tunc recedenti cum uxore et tota familia ad claustrum Siktunense». 1513 erhöll Helmik med hustru och son inträde i Helgeandshuset. Tänkebok 1513, sid. 272.

[4] Han omnämnes såsom stadsskrifvare 1423 i skotteboken 1422—1423. N. J. Ekdahl, *Bihang till Christiern II:s arkiv*, sid. 1420—1422.

slag till den högra, till och med kunnat blifva afbrutna af det nyinsatta bladet.[1] I slutet af år 1483 hafva på detta sätt bladen i ett helt lägg blifvit i oordning inhäftade.[2] Eljest gå anteckningarna i regel kronologiskt. Vid början af ett nytt år har man vanligen äfven börjat ett nytt lägg.

I nu föreliggande skick äro anteckningarna enligt min öfvertygelse i regel att betrakta såsom *renskrifter* af de uppteckningar, som skrifvaren hunnit göra under ärendenas själfva handläggning. Den oftast mycket vårdade pikturen tyder härpå; affattningen är också stundom sådan, att den svårligen kunnat så formuleras under pågående session.[3] Man har därunder säkerligen gått till väga såsom vanligen i våra dagar, d. v. s. fört memorialanteckningar, hvilka sedan renskrifvits. En viss bearbetning af materialet kan sålunda anses föreligga. Det finnes också här och hvar dylika koncept i behåll, skrifna på lösa lappar, som mellan bladen instuckits i ryggvecket.[4] Metoden har varit densamma som i utlandet, där, såsom redan nämnts, lösa sedlar, efter hvad man antagit, mottagit de egentliga primäranteckningarna.[5]

Denna metod förklarar bristerna i den kronologiska ordningen; stadsskrifvaren har råkat vid den första inskrifningen förbigå vissa ärenden och sedan fäst in dem på särskilda blad. Den förklarar också åtskilliga luckor, blanka blad och ofullbordade anteckningar; renskrifningen af något koncept har begynts, men afbrutits och ej återupptagits, och utrymmet för det förbigångna har ej kunnat så noga beräknas.[6] Däri ligger nog också förklaringen till den bristande kronologiska ordningen i den äldre jordeboken,

---

[1] Se t. ex. Tänkebok 1487, sid. 39, 40; 1493, sid. 309. På sistnämnda ställe har skrifvaren särskildt anmärkt saken.

[2] Tänkebok 1483, sid. 450 ff. Den kronologiska ordningen har blifvit följande (obs. att det här gäller ämbetsår): 1—20 dec., 9 jan., 15—20 dec., 16—18 febr., 28—30 jan., 3 febr.—13 mars, 9—26 jan., 15 mars ff.

[3] Exempelvis åtskilliga i rättegångsreferat införda anföranden i oratio recta.

[4] Sist i 1488 års tänkebok finnes sålunda ett konceptblad infäst med korta anteckningar öfver hvad som passerat två uppgifna dagar. Uppsöker man dessa i den kronologiska följden, finner man samma ärenden där vida utförligare refererade. Liknande konceptlappar till tänkeboksanteckningarna finnas t. ex. 1504, sid. 13, 105 och 109 m. fl.

[5] Ermisch, a. a., sid. 102, 104.

[6] I tänkebok 1504, sid. 13, ligger en konceptlapp, hvars renskrifning i texten blott begynts, men ej fortsatts, churu utrymme därför lämnats.

hvilken torde på samma sätt hafva tillkommit genom renskrifning af lösa sedlar.

Språket är nästan undantagslöst svenska; latinska satser äro mycket sällsynta. Urkunder, som införts, äro dock naturligtvis skrifna på originalets språk. Vid ett tillfälle, då en tysk urkund införts — Sten Stures privilegiebref af d. 3 juli 1495 för staden Kolberg — har jämväl notisen om ärendets behandling i öfrigt förts på tyska.[1] I hvad mån *stilen* företer andra växlingar än som föranledts af ombyte i stadsskrifvaretjänsten, har jag ej haft tillfälle närmare undersöka. Somligstädes markera särskilda tecken i marginalen innehållet af bredvidstående text.[2]

Titelbladen angifva böckernas uppgift vara att redogöra »de excessibus» (d. v. s. brott) et zakören seu aliis causis» (på svenska »om sachören och andra ärende»), som behandlats (»rantzsakede äre») af de olika årens borgmästare.[3]

Det är således i främsta rummet Stockholms *borgmästares och råds protokoll*, som här föreligga. Uppteckningarna gälla också vanligen de regelbundna rättegångsdagarna, hvilka enligt StL. Rådst. B., kap. 2 voro måndag, onsdag och lördag. Fullständigt omfattande allt, som af borgmästare och råd behandlats, äro de emellertid icke; redan de ofullbordade anteckningarna på vissa ställen ådagalägga detta, och stundom synes tiden mellan de rättegångsdagar, från hvilka referat förekomma, väl lång.[4] Hvad som står där från dessa sammanträden, är emellertid officiellt, icke stadsskrifvarens privata minnesanteckningar. Därom förvissas man af upprepade uttalanden i själfva protokollen. Fogden, borgmästarne och rådet voro ense, att »detta skall till minnes inskrifvas», borgmästarne »befalde mig förvara detta i tänkeboken», att »inskrifva i tänkeboken och jordaboken till ena åminnelse — dylika

[1] Brefvets införande i tänkeboken begärdes af en närvarande rådman från Kolberg. Tänkebok 1495, sid. 27.

[2] *C* betecknar »citationes» d. v. s. stämningar, *p* uppbud till pant, *zac.* sakören, *lag* att någon fäst lag d. v. s. gått ed, »*pie memorie*», att någon afrättats.

[3] Jfr ofvan, sid. 31.

[4] Vid ett tillfälle 1481 voro fogden, borgmästarne och rådet ense om att till minnes skulle inskrifvas, hvad två namngifna personer »gjorde kunnigt för dem här för rätten 14 dagar tillförende». Saken har således då förbigåtts. Tänkebok 1481, sid. 219.

uttryck förekomma oupphörligen,[1] och det händer ej sällan, att man vid ett ärendes handläggning gör sig i en äldre tänkebok underrättad om dess tidigare behandling, granskar referatet och »dömer» det »vid sin fulla makt».[2] Utfärdande af urkunder behöfdes ej, då tänkeboken har talat; man kan därför uppmana en sökande att låta sig »nöja åt stadens tänkebok, hon är honom skäl och bref nog».[3]

Innehållet rör sig om allt, som kunde af borgmästare och råd behandlas. Där finnas således först och främst *rättegångsärenden:* ransakningar och domar i allehanda kriminella och civila mål, stämningar o. d. Åren 1479—1482 har stadskrifvaren på de tomma bladen i slutet af hvart års tänkebok införd stämningar (»citaciones») under följande året, med anteckning om vederbörande instämts första, andra, tredje eller fjärde gången. Senare äro stämningarna införda i själfva tänkebokens löpande årgång. Vissa år finnas noggranna anteckningar om hvilka rådmän voro »absentes» vid rättens sammanträden.[4]

Härtill komma vidare alla dessa ofvan berörda *privata öfverenskommelser*, hvilka borde eller kunde ske inför rätten: uppbud, köp och försäljningar, testamenten, arfskiften o. d. Det visar sig vara ganska vanligt, att vid dessa aftal man anhöll om införande i tänkeboken för bättre visshets skull af den skriftligen uppsatta öfverenskommelsen. Bref därom äro ej sällan in extenso införda, stundom med beskrifning på deras yttre form och besegling.[5]

---

[1] Exempelvis Tänkebok 1479, sid. 61; 1481, sid. 219; 1492, sid. 53; 1505, sid. 133 m. fl.

[2] Tänkebok 1490, sid. 275; 1495, sid. 26, 65, 67; 1498, sid. 52, 65; 1504, sid. 86 m. fl.

[3] Tänkebok 1512, sid. 207.

[4] Enligt burspråken 1462 och 1463 skulle den, som hade ärende till rådstugan, inställa sig, då klockan slog åtta.

Äfven en rättegång »innan luckta dörrar» refereras noga. Tänkebok 1487, sid. 384.

[5] 1492 lät t. ex. en Jöns skomakare från Lule socken inför rätten läsa ett dombref, som lagmannen i Västerbotten gifvit honom, »lydandes ord från ord, som här efter skrifvet står, under lagmannens insigle oskadt och obrutet pappersbref». Tänkebok 1492, sid. 63.

Stundom införas eller omtalas s. k. »utskorna skrifter» d. v. s. två bref, som ursprungligen skrifvits på samma papper, hvilket därpå delats efter en tandad linje, så att brefven skilts åt. Genom att sedan vid behof jämföra skårorna konstaterade man brefvens äkthet. I 1513 års tänkebok, sid. 255, ligga båda delarna af ett sådant utskuret bref instuckna.

Hos borgmästare och råd hvilade emellertid ock *kommunalförvaltningen.* I tänkeböckerna finnas därför äfven redogörelser för dennas organisation i olika hänseenden — det årliga ämbetsbytet, förhållandet mellan de styrande och menigheten, särskilda nämnders tillsättande o. d. — och dess funktioner inom det kommunala lifvets alla områden. Handel och näringar, skrån och gillen, brandväsen och renhållning, byggnadsskick och gatulif, bevakning och försvarsåtgärder, tomtköp och andra grenar af kommunens finansväsen, taxor och varuvärden m. m. dylikt låta sig sålunda studeras i sina detaljer under den ifrågavarande tiden. Vissa välgörenhetsinrättningar, såsom hospital och Helgeandshus, stodo emellertid ock under de kommunala myndigheternas vård, och äfven på *det kyrkliga området,* exempelvis bykyrkans förvaltning, hafva dessa haft ett betydande inflytande, hvadan således ärender jämväl af denna art kunde blifva hos borgmästare och råd handlagda.

Stadskommunens verksamhet tangerade på flera områden *rikspolitikens.* Stadens försvar var en del af rikets, stadens handel förde den i beröring med utländska makter och kunde gifva anledning till politiska värf och förvecklingar, stadens ombud besökte rikets herredagar, och rikets förnämste män möttes ofta i Stockholm. Rådhuset fick därvid ofta tjäna såsom lokal för deras möten, och särskildt riksföreståndarne öfverlade ej sällan med stadens borgmästare och råd. Äfven om dylika värf har stadsskrifvaren gjort anteckningar i sina tänkeböcker, visserligen ingalunda om allt, som i detta stycke passerade i Stockholm under tiden 1475—1520, men dock om åtskilligt. Jämväl den politiska historien har därför upplysningar att hämta ur dessa böcker.

Det är äfven ur en annan synpunkt deras betydelse sträcker sig öfver kommunens gränser. När det skipades rätt i Stockholm, eller aftal stadfästes, voro parterna ingalunda enbart stockholmare, och ärendena beröra därför äfven personer och förhållanden i skilda delar af landet. Det ser äfven ut, som om vissa viktigare mål af mer än lokal betydelse gärna afgjordes vid hufvudstadens rådstufvurätt, förstärkt med ledamöter af rikets råd, och man kan härigenom närmare konstatera desses vistelseort vid olika tillfällen. Af båda dessa anledningar få således tänkeböcker-

nas *personhistoriska* och *lokalhistoriska* upplysningar intresse för äfven andra landsdelar än hufvudstaden.[1]

Några få exempel på denna tänkeböckernas betydelse inom olika områden må här nedan gifvas.

7.

På *rikspolitikens* område möter bland annat *Stockholms deltagande i rikets herredagar*. Redan räkenskapsböckerna gåfvo här åtskilliga nya upplysningar;[2] tänkeböckerna gifva flere, förnämligast genom uppgifter om olika personers afsändande till herredagarne, men stundom äfven annorledes.

1475 års tänkebok innehåller åtskilliga anteckningar från en revision, som hölls upprepade gånger öfver räkenskaper, dem kämnären Peder Olsson — enligt ämbetsboken i tjänst under räkenskapsåret 1473—1474 — fört öfver en resa med stadens borgare till och från »herredagen» i Kalmar. Säkerligen åsyftas unionsmötet i Kalmar sommaren 1473, hvilket sålunda varit besökt äfven från Stockholm.[3]

Enligt hittillsvarande uppgifter lär i slutet af juni 1477 i Strängnäs hållits ett rådsmöte, besökt af riksföreståndaren samt flere biskopar och världsliga herrar.[4] Den 19 juni s. å. — festo beatorum Gervasii et Protasii — blefvo i Stockholm den ene borgmästaren Bengt Smålänning samt fyra af rådet och sex af menigheten, alla namngifne, »nempde til *herredagin i Strengenäs*». Samma dag behandlades för öfrigt jämväl ett annat politiskt ärende af stor vikt: man hade först utsett de »24 men, som fult mektoge äro pa menoghetens wegne» — jag återkommer nedan till denna stadsfullmäktigeinstitution — och sedan därpå herredagsmännen utsetts,

»tha sporde borgamestarne och rådit the 24 gode men, som mäktoge äro på menoghetenäs wegna till, om än the wilde samptyckia konung Christiern for en herra eller konung i Swerge. Tha svarade the alla: Engalunda vilia haffue honom her in i riket, ok tekkes herskaperne ecke samtyckia honom».[5]

[1] Äfven för ortnamnsförteckningen äro de därför af vikt.
[2] Jfr ofvan sid. 51, 57.
[3] Styffe, a. a., IV, sid. XXXI.
[4] Styffe, a. a., IV, sid. XXXVII.
[5] Tänkebok 1477, sid. 187. Bland de ur rådet utsedde herredagsmännen tillhörde endast en det för året sittande rådet; bland de ur menigheten tagna tillhörde fem dess fullmäktige.

Beslutet är tydligen ett svar på den af Kristian den 4 maj s. å. utfärdade proklamationen till Sveriges inbyggare att mottaga honom såsom konung.

Det finnes emellertid äfven en senare anteckning i tänkeböckerna, som torde åsyfta samma möte i Strängnäs, och som ur flere synpunkter är af stort intresse. Den förekommer d. 9 mars 1480 — »feria quinta proxima ante dominicam letare» under ämbetsåret 1479—1480[1] — och lyder:

»Eodem die badho borgamestarne oc radet swa eens, ath til mynes skal opteknas her i stadzsins book alth thet tal, som warit hafffuer om mynthet, som her effter följher. Forsth tha herradagin stoodh i Strengenäs, tha wordo alle the kiøpstadamen och allmoga, som ther woro tha forsamblade, swaa eens, at the wildo gerna forwärffuat medh herskapet saa, ath gambla örtogin skulde gaa for X p(enninger), och aaboen for sex penninger, och ängleskin for iiij p(enninger). Annan tiidh rördes thet taleth i Jomfru(hamn), tha herradagin hioltz ther om høstin. Tridie tiidh rördes sama taleth om sommaren ther nest effter i Tälge.»

Då sistnämnda sammankomst i Tälge efter allt att döma är det möte på sommaren 1478 därstädes, som ledde till ett beslut om en ny myntfot,[2] kan herredagen i Strängnäs ej gärna vara någon annan än den nyss omnämnda. Den har i så fall varit besökt ej blott af biskopar och världslige rådsherrar, af riddare[3] och af Stockholms 11 ombud — ett osedvanligt högt antal — utan äfven af andra köpstadsmän och af allmoge, och kan alltså med allt skäl kallas riksdag. Utom myntfrågan har väl ock på ett så talrikt möte konung Kristians begäran om hyllning blifvit behandlad. Det är för öfrigt af intresse att se, hvilken vikt man i Stockholm tillmätte besluten i myntfrågan, då man lät anteckna dem i sina tänkeböcker.

Nyssnämnda anteckning från år 1480 talar ock om *en herredag i Jumfruhamn* »om hösten» sc. *1477*. Den är från andra källor hittills ej bekant.

Äfven *herredagen i Tälge 1478* var besökt af ombud från Stockholm. Tänkeboken 1478 omnämner d. 15 juni — »feria secunda proxima ante Botolphi» — hvilka som voro »nempde til herredagin i Tälge». Det var en af årets borgmästare och fem andre, däraf en icke tjänstgörande borg-

[1] Tänkeboken 1479, sid. 66.
[2] Styffe, a. a., IV sid. CXXXVII.
[3] Styffe, a. a., IV, sid. 50.

mästare och fyra medlemmar af rådet, af dem två af det för året sittande.[1] 1477 hade två af desse varit stadens ombud vid riksdagen i Strängnäs. Räknar man såsom riksmöte hvarje herredag, som besökts af köpstadsmän, bör äfven mötet i Tälge 1478 få detta namn.

Äfven detta mötes beslut blef, hvad angår myntet, kungjordt i Stockholm. Den 19 juli — »feria secunda proxima ante festum s:ctæ Magdalenæ» — uppträdde nämligen på rådhuset herr Sten jämte Gustaf Karlsson (Gumsehufvud), Ture Turesson (Bjelke), Gregers Mattsson (Lilje) och Åke Jönsson (Svarte Skåning) och kungjorde, hvad riksens råd i Tälge enats med honom om rikets mynt. Mynt skulle slås så godt som fyra penningar, hvarjämte skulle slås små penningar och örtuger, såsom det befallts myntmästaren. Den, som från »städenar» — ofta i tänkeböckerna betecknande hansestäderna — ville införa »danska hvita» i riket, skulle betala tull för dem, och om någon lönligen förde sådana upp i Dalarne eller till Kopparberget, skulle han hafva förbrutit lif och gods, likasom ock den, som smälte ned riksens mynt. Beslutet upplästes samma dag på burspråket.[2]

Äfven sommaren 1479 har hållits en *herredag i Tälge*, som ej förut är bekant, och till hvilken Stockholm sändt ombud. Valet ägde denna gång rum d. 7 juni — »feria secunda ante festum corporis Christi» — och ombuden voro två icke tjänstgörande borgmästare, två rådmän och fyra (eller fem) af menigheten.[3] Af de sistnämnde hade en varit ombud i Strängnäs 1477, likasom de två rådmännen; en af borgmästarne hade 1478 varit bland de till Tälge sände.

Påföljande år 1480 möter en förut obekant *herredag i Jumfruhamn*, äfven den på sommaren. Den 7 juni — »feria quarta infra octavas corporis Christi» — hölls nämligen i Stockholm af riksföreståndaren, i närvaro af biskop Kort i Strängnäs, herrar Gregers Mattsson och Niclas Fadersson (Sparre) samt stadens borgmästare och hela rådet, ett förhör med i Stockholm befintlige och nu inkallade köpsvenner från Lübeck och »städerna», hvilka af herr Sten till-

[1] Tänkebok 1478, sid. 294.
[2] Tänkebok 1478, sid. 299.
[3] Tänkebok 1479, sid. 8, under rubriken »Tälge Resa». Ett af namnen från menigheten är skrifvet så, att det torde vara ovisst, om vederbörande bör räknas med eller ej.

spordes, hvarför »de hade så förskrifvit honom och desse gode män här i staden till Lübeck». De svarade därpå, att de ingen annan skrifvelse skrifvit än den de nu framlade, och förklarade vidare på särskilda upprepade frågor — de tillspordes »en tid, annan tid, tredje tid», heter det — att ingen i riket eller staden förorättat dem eller gjort dem något förfång eller öfvervåld. Tillsporda särskildt, om någon på herr Stens vägnar eller om borgmästare och råd gjort dem någon orätt i fråga »om silfret, om lakanen, om packarne, om tullen, skottet, om vikten, och om än någon hade lagt dem före, det de skulle rymma riket om olaga köpslagan», svarade de äfven därtill alla nej. De ålades därför, att med sin »löpare» skrifva till Lübeck, att deras åldermän ej voro rätteligen underviste i saken samt att deras skrifvelse borde ingifvas till borgmästare och råd i Lübeck, enär åldermännen ingalunda hade att regera eller förhandla sådana ärenden, och, heter det, »därmed skola ock några af för:ne köpsvenner komma till *herredagen, som nu varda skall i Jomfruhamn*».[1] Någon ytterligare uppgift om denna herredag har jag emellertid ej funnit. Däremot hölls senare på året d. 19 okt. — »feria quinta proxima ante festum undecimilia virginum» — åter ett möte i Stockholm, denna gång i Gråbrödrakonventet, med deltagande af riksföreståndaren, ärkebiskopen, biskop Kort i Strängnäs, herrar Nils Sture, Gustaf Karlsson, Gregers Mattsson, Ivar Gren och Nils Eriksson (Gyllenstierna) samt borgmästare och råd, hvarvid åter af herr Sten liknande spörsmål framställdes till de utländske köpmännen i staden, och löften om en tillbörlig rättskipning afgåfvos, men fortfarande köpmännen försäkrade sig ej hafva lidit någon orätt. Den 23 okt. kungjordes därför detta resultat från burspråket, med tillägg att om någon hade något tilltal mot någon af riksens råd, riksföreståndarens fogde, tjänare eller broskrifvare eller borgmästare och råd, rätt skulle vederfaras honom.[2]

---

[1] Tänkebok 1480, sid. 98.

[2] Tänkebok 1480, sid. 131 ff. Det framgår, att i en skrifvelse från Lübeck till riksens råd och till stadens styrelse klagats öfver de utländske köpmännens i Stockholm betungande och beskattande. Jfr ock de vendiska städernas bref till rådet i Danzig d. 30 mars 1481 om tullförhöjning i Sverige. Styffe, a. a., IV, sid. 75.

Äfven *1481* beskicka stockholmarne en *herredag*, som hölls i *Tälge*. Ombuden, som utsågos d. 13 aug. — »feria secunda proxima ante festum assumpcionis Mariæ» — voro fem, däraf två borgmästare och två rådmän, ehuru ingen bland de för året sittande. En af dessa hade besökt riksdagen i Strängnäs 1477, två mötet i Tälge 1478 och en mötet därstädes 1479.[1] Ett rådsmöte i Tälge från omkring d. 24 Aug. 1481 är förut bekant;[2] det har således äfven varit besökt af ombud från staden Stockholm.

I augusti *1482* hölls enligt hittillsvarande källor ett *unionsmöte i Kalmar*[3] mellan medlemmar af rikenas råd. Äfven där var Stockholm representeradt. Redan d. 5 mars — »feria tercia proxima post dominicam reminiscere» — beslöto borgmästare och råd, att ett skepp å 40 läster skulle byggas för stadens behof, så att det blefve redo till »Calmarna resa».[4] D. 1 juli — »feria secunda improfesto visitacionis Mariæ — utsågos två representanter till »herredagen» i Kalmar, den ene borgmästare, den andre rådman, båda ombud till Strängnäs 1477, den senare därjämte äfven till Tälge 1481. Under den närmaste veckan förhyrdes därpå ett skepp till resan — skeppsfolket skulle borgmästarne själfva hyra — och utsågos personer att »lägga rotatalet» d. v. s. utskrifva folk till densamma, hvarjämte kämnärerne ålades att för dess behof anskaffa vissa angifna proviantkvantiteter.[5] Det synes hafva varit en rätt afsevärd utrustning staden gjorde till nämnda möte.

1485 möter en intressant anteckning om en förut obekant *herredag i Jumfruhamn*. Det säges först, att fogden, borgmästarne och rådet enades om, att tre namngifna personer, den ene borgmästare, de två andre rådmän, skulle till Jumfruhamn. Det är således denna gång fogden samt borg-

---

[1] Tänkebok 1481, sid. 201.
[2] Styffe, a. a., IV, sid. LXVII.
[3] Styffe, a. a., IV, sid. LXVIII.
[4] Tänkebok 1481, sid. 242.
[5] Tänkebok 1482, sid. 293 ff. Till resan skulle anskaffas 8 läster öl, 3 läster malt, 1 läst kött, 1 1/2 tunna smör, 2 skeppund fläsk, 6 läster bröd, 2 läster mjöl, 1/2 läst torr strömming, 3 tunnor nors, 8 tunnor salt strömning, 4 tunnor torsk, 30 klofvar flat fisk, 2 skeppund gäddor, 1 skeppund trafvesalt, 2 tunnor bajosalt, 1 tunna ättika, 1 d:o mjöd, 1 d:o sill, 2 d:o gryn, 1 skeppund humla, 2 tunnor lax, 1 d:o siktadt mjöl, 2 pund peppar, 2 d:o pepparkummin samt 1/2 pund saffran. (En klofve fisk har möjligen varit 120 stycken, jfr H. Hildebrand, a. a., I, sid. 769).

mästarne och rådet, som utse ombuden; tidigare hafva borgmästare och råd angifvits vara de väljande. Af ombuden hade en besökt de nyssnämnde mötena 1478 och 1481, en annan det sistnämnda. Därpå heter det i tänkeboken vidare:

»Eodem die wordo borgamestarne och raadet eens om thenna epterscripna articula, som skulo til herradagin i Jomffruhampn.

Primo kere werdogeste fädher i Gudi oc welbördoge herrer, ati wilde werdoges til ath offuerwägha thenne her epterscripne erende, som forst är, ath alth thet silffuer, som her görs i landet, thet föra köpmennene mesta delin wtlendis.

Item om en godh myntamestare, ther edher ok rikene ware rettradog.

Item wtlenska borgara taga sik breff och forswar ok bedriffwa landzkiöp.

Item haffua wij breff och bewisning swa at wij haffua then rettogheet til s:cte Cristoffers prebenda i wora byakirkio, som kallas juspatronatus, at wij magho ok thet bliffua niutandes.

Item äro wij edher werdogheet ödmyukligen bidiandes, ati wilde werdogas wnath til godo, thet wij fingo nw lata frackta worth stadz skip til städherne medh lagx.»[1]

Stadsstyrelsen i Stockholm låter sig sålunda ej blott representera vid herredagarne, utan rådplägar äfven på förhand om de öfverläggningsämnen, som den där önskade bragta å bane. Det är alltså här en begynnelse till ombudens besvärs- eller motionsrätt vid själfva herredagen, men det är på samma gång en slags principalatsfråga, så tillvida som uppdragsgifvarne, ej ombuden bestämma de blifvande besvärens innehåll. Det är tillika ganska växlande frågor, hvilkas behandling man väntade af det stundande mötet: utförselförbud och utförseltillstånd, landsköp och myntmästareval samt jämväl en så pass kyrklig fråga som den om stadens jus patronatus i Storkyrkan.

Äfven *1488* var Stockholms representation vid en stundande herredag å bane hos dess borgmästare och råd. En undersökning angående en rättegång säges nämligen hafva företagits helga tre konungars afton (d. v. s. d. 5 jan.) då borgmästarne och rådet församlade voro i rådstufvan att »offuerleggia ok withe thøm til herradagen skulu fara nu om purificationis nestkommande (d. v. s. den 2 febr.).[2] Hvarken i tänkeboken eller annorstädes har jag emellertid på-

[1] Tänkebok 1485, sid. 116 ff.
[2] Tänkebok 1487, sid. 404.

träffat någon ytterligare upplysning om denna herredag i februari 1488.

Från det nu berörda tidsskedet 1475—1490 är hittills endast ett allmänt riksmöte bekant, mötet i Uppsala 1484.[1] Det är ju ovisst, hvilken karaktär alla de nu berörda herredagarna haft, men det är i hvarje fall gifvet, att vid möten äfven å annan ort än Stockholm åtminstone Stockholms borgerskap varit långt tätare representeradt, än man hittills känt, äfvensom att man i hufvudstaden på förhand kunnat öfverlägga om de frågor, som man önskade upptagna på herredagen. Mötestiden har regelbundet varit sommaren, mötesplatserna, såsom vanligt under medeltiden, orter med goda sjökommunikationer, däribland mer än en gång det till läget ännu ej säkert kände Jumfruhamn, och knappt något år har gått utan möte.

Tiden 1490—1520 är som bekant redan hittills utmärkt af täta riksmöten, och nya har jag under detta skede ej påträffat i tänkeböckerna. Men väl framgår, att på hösten 1520 man först ärnade hålla konungens kröning i Uppsala; ännu d. 15 okt. — »mondagen nest Calixti» — blefvo nämligen 12 personer, däraf två borgmästare och fyra rådmän, nämnde »till Uppsala till vår kärligste nådige herres kröning».[2] Planen om kröning i Stockholm har sålunda ganska sent påkommit.

Den bekanta riksdagen i Stockholm i nov. 1517 har ej förbigått oanmärkt af stadsskrifvaren, som därom antecknat följande:

»Lögerdagin nest effter Martini[3] stod vor kere herre och höffvesman herr Sten Sture medh her electus nervare her i radz[stuffue]n och tilsporde ganske raadet och menigheten her, om thette vore raadeliget, at Stäket skulle sta behollet och i sin velmakt så her effter, som thet haffuer stad och varet her til. Tha svarade menige man, at the ville heller holle ther et c folk eller ii[4] en dag och aar, fören then skulle ytermere ligge riket eller nogen rigsens tro herre Stokholm eller menige fatige obrotlige man til skade och førderff, som thet her til varet haffuer aff alle at forsvare rigsins fiender, skalker och forredere medh, för är thet mogeliget, at tet brytz sten fråu sten i grunden, ther vele alle medh menige landet oc Sverges inbygere vare velvilioge til.

[1] E. Hildebrand, a. a., sid. 291.
[2] Tänkebok 1520 sid. 234.
[3] D. v. s. d. 14 november.
[4] D. v. s. etthundra man eller tvåhundra.

Thet svarede the theres för:ne höffvesman alle endrektelige medh en mun etc.»[1]

Förhandlingssättet på mötet har sålunda burit samma personliga karaktär, som ännu under hela 1500-talet: regenten har frågat de närvarande, och de hafva svarat »med en mun». Stockholms menighet synes hafva tillsports och svarat för sig. Dateringen är äfven anmärkningsvärd: det ännu i behåll varande mötesbeslutet, hvars innehåll erinrar om tänkeboksanteckningens, är dateradt d. 23 nov., och förhandlingarna hafva sålunda varat i minst 10 dagar.[2]

Det var emellertid ej blott vid riksmöten, som rikets främste män möttes i Stockholm; tänkeböckerna omnämna ofta deras därvaro äfven i *andra värf*. Stundom gällde det rättskipning. StLKöpmB. kap. 30 bestämde, att en af konungens råd och en af domkapitlet två gånger årligen, vid pingst och vid S:t Jakob, skulle komma till staden för att skipa gäster och byamän rätt »aff hoffmannum ok klærkum ok aff andrum landzmannum, the kunno eij ræt aff faa», d. v. s. skipa rätt gent emot sådana parter, som ej ville underkasta sig stadens sedvanliga rättegångsskick. Medlemmar af rikets råd hafva äfven enligt tänkeböckerna ej sällan, om också ej särskildt på nyssnämnda tider, deltagit med stadens råd i rättskipningen, ofta, efter hvad det vill synas, i första instans, alltså ej blott såsom öfverdomstol. Om därvid endast särskilda slags mål förevarit, torde få bero på en undersökning af hela materialet; hittills har jag ej kunnat konstatera någon bestämd urskiljningsprincip i detta stycke. Äfven andra värf än rättskipningens blefvo emellertid behandlade vid dessa riksrådens vistelser i Stockholm.

Några exempel, hämtade i följd ur tänkeboken för ämbetsåret 1492—93, kunna närmare belysa både frekvensen och arten af denna riksrådsverksamhet.

Första anteckningen därom förekommer d. 4 juni, då herr Sten och riksråden Gregers Mattson, Ivar Gren och Erik Trolle »med allt rådet» (d. v. s. stadens råd) dels bestämde kursen på utländska mynt i riket[3] dels närvoro vid ett

[1] Tänkebok 1517, sid. 347.

[2] Jfr K. Ahlenius, *Sten Sture d. y. och Gustaf Trolle*, i denna tidskrift 1897, sid. 329 ff.

[3] En ungersk gyllen skulle i riket gå för 18 öre, ej mera, en rensk gyllen för 12 öre, en »dauit» för 11 öre, en god postulatus för 1 mk, en

rättskipningsmål, dels ålade tyskar, som gift sig i staden, att själfva hämta sina qvittensbref från »städerna» d. v. s. hansestäderna, dels äfven synas hafva bestämt om tullfrihet å vissa vapen samt tull å vissa klädesvaror. Den 7 och 9 juni hölls därpå en större rättegång, vid hvilken jämte borgmästare och råd närvoro d. 7 juni herr Sten och nyssnämnde tre herrar, vidare bröderna Nils, Sten och Erik Turesson (Bjelke), Bengt Karlsson och Björn Niclasson (Krumme), samt d. 9 de nyssnämnde, utom herr Sten och Gregers Mattsson, samt därtill Joakim Flemming.[1] Den 23 juni är herr Sten åter tillsammans »med allt rådet», denna gång i sällskap med herrar Knut Eskilsson (Banér) Erik Trolle, Björn Niclasson, Peder Eriksson (Plata), Paval Kyle och Bengt Karlsson, och bestämmer att borgarne finge utföra 100 läster råg med 4 skep. Två dagar senare, den 25 juni, deltaga åter herr Sten och Erik Trolle vid afgörandet af två rättegångsärenden; och d. 30 juni afgöra herr Sten, Gregers Mattsson, Åke Jönsson (Svarte Skåning), Erik Ottesson, Bengt och Sten Kristiernsson (Oxenstierna) samt Björn Niclasson gemensamt med borgmästare och råd en arfsangelägenhet. Den 4 juli bestämmes, med herr Sten samt Gregers Mattsson och Paval Kyle närvarande, förbud mot utförsel af säd och andra ätande varor,[2] samt i närvaro af de två förstnämnde samt Bengt Gregersson och Björn Niclasson om en byggnad, som herr Sten ville uppföra östan stadens mur. På liknande sätt fortgår det äfven andra år,

---

»hwndeken» för 8 öre, en »horneken» för 6 öre och en »arnoll» för 6 öre. »Postulatus» är mynt, som ursprungligen slogos af »Rudolphus episcopus postulatus» af Utrecht, d. v. s. kallad till, men ännu ej erkänd såsom biskop; och »arnoll» säkerligen s. k. Arnoldsgyllen, slagna af hertig Arnold af Geldern (1423—1471). H. Hildebrand, a. a., I, sid. 909. »Horneken» är antagligen gyllen från grefskapet Hoorne i Nederländerna; »dauit» s. k. Davidsgyllen från Utrecht, ett mynt, som slogs af biskopen därstädes David af Burgund (1456—1496), och som i prägeln bar konung David med harpan; och »hundeken» en brandenburgsk gyllen med ett hundhufvud mellan furstens ben i prägeln (kallades i Nederländerna »hontkens gulden»). P. O. van der Chijs, *De Munten des Bisschoppen van de Heerlijkheid en de Stad Utrecht*, Haarlem 1859, sid. 203 ff, 309.

[1] Rättegången, som gällde en Erik Turessons tjänare, låter sig följas i detaljerna och är af stort intresse.

Nils Turesson synes ej förut vara känd (jfr *Svenska Ättartal*, 5, släkten Bjelke), men synes vara broder till Erik, enär i protokollet talas om Erik och hans närvarande »bröder».

[2] Herr Sten själf tyckes samma dag öfverträdt förbudet, till sekreterarens förtrytelse. Tänkebok 1492, s. 36

och bidragen till riksföreståndarnes och riksrådens historia blifva därför talrika.[1]

Stundom bilda de närvarande stormännen en ansenlig skara. Så skedde t. ex. vid den bekante Otte Torbjörnssons rättegång, hvilken slutfördes i Stockholm i juli 1475.[2] Därvid närvoro nämligen, utom stadens alla borgmästare och rådmän, ärkebiskop Jakob samt biskoparne Hans i Strängnäs och Lydeke i Västerås, vidare 17 riksråd, nämligen Sten Sture, Nils Sture, Gustaf Karlsson, Ivar Axelsson, Gregers Mattsson, Eskil Isaksson, Ture Jönsson, Staffan Ulfsson, Karl Knutsson, Gustaf Olofsson, Fader Ulfsson, Åke Jönsson, Johan Kristiernsson, Ivar Gren, Tord Filippusson Bonde, Niclas Fadersson och Hans Åkesson, samt 8 väpnare, nämligen Arvid Trolle, Knut Posse, Olof Björnsson, Jöns Knutsson, Bengt Algotsson, Björn Bengtsson, Lars Thomasson och Filippus Olofsson.[3]

I september 1489 är rådhusrätten förstärkt med en liknande skara stormän; de, som då »sutto för rätta i vår rådstue», voro nämligen ärkebiskopen och biskopen af Strängnäs, riksföreståndaren med 9 angifna riddare och 14 väpnare.[4] 1494 i slutet af augusti hölls också en dylik storartad rättegång i närvaro af ärkebiskopen och 4 biskopar, herr Sten, 5 riddare samt 16 väpnare.[5] 1506 vid samma tid på året uppräknas såsom närvarande vid en rättegång riksföreståndaren och 10 andre »herrar» samt ej mindre än 61 af stadens menighet.[6] Under de stormiga åren 1519 och 1520 förekom mer än en dylik rättegång. I början af juni 1519 hölls sålunda en sådan med några för förräderi anklagade bönder och borgare, hvarvid jämte riksföreståndaren

[1] Erik Johansson (Vasa) uppträder vid flere tillfällen och synes hafva varit en hetlefrad herre att döma af en anteckning 1489, då några personer utsågos att omhändertaga en viss Peder Arvidssons gods, »hvilken Erik Johansson oärligen af dagen tog och våldförde till sin gård Rydboholm» (Tänkebok 1489, sid. 16). Gränstvister mellan Rydboholm och staden förekommo äfven.

Likaledes uppträda vid olika tillfällen Axelsönerna, fru Birgitta till Hammersta, Trollarne, m. fl. af tidens namnkunnigaste personer.

[2] Jfr Styffe, a. a., IV, sid. CX ff. Denna rättegångens afslutning i Stockholm är ej förut känd; Styffe antager, att Otte afrättades redan 1474.

[3] Tänkebok 1475, sid. 31 ff. Protokollet är rätt utförligt.

[4] Saken gällde en arfsfråga i en borgarsläkt. Tänkebok 1489, sid. 75 ff.

[5] Det gällde en hustru från Lübeck, som ville hafva tillstånd af herr Sten att lämna staden. Tänkebok 1494, sid. 393.

[6] Målet gällde en Nils skrifvare, som anklagats för förräderi. Tänkebok 1506, sid. 230 ff.

deltogo den ena dagen 13 friborne män, 12 bönder från de kringliggande häraderna samt öfver 40 skärgårdsbönder, den andra dagen 12 friborne män och »de 48» af menigheten i Stockholm. I dec. samma år gällde det åter förrädare vid Borgholms försvar, hvilka stodo för rätta inför sammanlagdt 41 personer af frälset och borgerskapet.[1]

Såsom exempel på tänkeböckernas bidrag till de samtida mötenas historia må till sist ytterligare två anteckningar anföras. Den ena gäller tilldragelserna 1497. De viktiga förhandlingarna i Stockholm i februari och mars äro emellertid icke berörda — också ett bevis på att tänkebokens tystnad ej betyder, att intet af vikt passerat. Den 20 april meddelas dock, att svar antvardades sändebuden på det bref, som bergsmännen af Kopparberget, Sölfberget och Järnberget »aff alle Dalen» skrifvit till staden, tydligen den bekanta förmaningsskrifvelsen af d. 4 april 1497.[2] Den 10 maj — »odensdagin nest fore pinxdagara» — enades borgmästarne, rådet och de 24 af menigheten, att om folket från Reval med Sten Christiernsson kom så talrikt som sagts, nämligen 700 man, ville man ingalunda hafva dem i staden. Fjärde dag pingst, d. v. s. den 17 maj hölls så ett hittills okändt, dramatiskt burspråk, som må skildras med tänkebokens egna ord:

»Fierde dach pinxdaga stode vor slotzherre herr Sten Sture och hölt bursprack medh alle stadzsins inneböggiere. Tha sporde han ibland annat thaal om all menichetin til, om thee ville vara hanem hull och tro och bystendige at affvende rikesens forderff och schada. Tha wort hanem sva svarat, ath som borgamestarna hanem svarat hade i all theris nervaro i vinters i Sancta Gertrude gillestue medh alles theris jaa och godhvilia, thet stode the och til nu, sva ath hvat han ville pa slaa och väria medh mene rikesins radhz rade och mene rikesins allmoge och inbyggiere inpa utlenske ath vidergöre rikesins forderff, ther ville the och medh vare, som thro men bør ath gøre ok tilforene giort haffue. Æn ath slaa pa vart rikesins radh her inne medh oss sielffue eller nagen inrikes infød man, ther vele vij ingelunde medh vare i sva. I

---

[1] Tänkebok 1519, sid. 74 ff, 80 ff, 173 ff, jfr J. Murberg, *Historiska Anmärkningar om Stockholm* etc. sid. 71 ff., där dessa rättegångar äro närmare omnämnda. Blodbadet åter är icke direkt omtaladt, ehuru stadsskrifvaren öfverlefde det, men däremot rätt utförligt de påbud och stadgar, åsyftande bland annat stadens afväpning, som därefter utfärdades. (Se Murberg a. a., sid. 82 ff.). Bland dem var ock ett förbud att »dölja deras gods, som afhuggne eller afrättade äre» — den enda antydning om blodbadet tänkeboken innehåller.

[2] Tänkebok 1497, sid. 190. Styffe, a. a., IV, sid, CCXIII, 219 ff.

sama bursprack vare Knut Eskilsson, Erich Thuresson och Benckt Gregersson. Dagin tilforene i sacristian, som var iii:e dagh pinxdaga, vare til talz medh vor slotzherre herr Benct Sma[lennin]ge, herr Philpus Jenssen, borgamestara, Anders Suensson, Anderss Persson mz manga fler aff menicheten. Tha høtte herr Sten sin neffue for herr Benct Smalenings kijnbeen».[1]

Det visar sig sålunda, att herr Sten vid detta tillfälle alldeles icke hade Stockholm på sin sida. Senare på året i oktober, efter sedan konung Hans tillrädt regeringen, finner man också herr Sten på Stockholms rådhus i närvaro af åtskilliga riksråd tilltalas af dels ärkebiskopen dels borgmästare och råd i Stockholm för den skada, han vållat både dem, flere i riket och staden under den närmast gångna tiden, och nödgas lofva att själf svara för denna skada med sin »egen jordatorfva och jordagods».[2]

Den andra anteckningen, som må citeras, gäller den glada stund femton år senare, då unge herr Sten hyllades såsom rikets föreståndare. Den lyder:

»Eodem anno daghen nesth effter S:cta Maria Magdalena dagh, som var die Apollinaris martyris, huilkin som kom på fredagen nest för S:cti Jacobs affton, tha hylledhe ganske menige richsens raad unghe her Sten Svantesson för en retth richsens fulmektig herra her i vor radz[stufw]e för middagen, och giorde honum huldskap och ma[nskap] hvar siæl för sigh medh theris handtag. Och ther nest förkynnede the samme stund för menige man her pa bursprakit, at the honum sa kerendrektelica kest, koret och för herre och höffvisman hyllet hade. Och ledde honum medh samme fart alle sammen endrektelige in på Stocholms sloth medh stor vördningh, VII biscoper oc menige ridderskapit, setiandes honum ther ad suam sedem. Och the gode men i slotzloffuen stodo antvorde ther op theris slotzloffuen re[debog]ne och erlige, som tilbörligt var i menige richsens raadz nervare och aahören, och sijden ginge til bordz och giorde them gladh medh theris unge herre i all kerlek oc gleskap. Aureo numero XII, litera dominicali c, ultima die scorpionis, XXIII die Julii, qui fuit die apollinaris».[3]

Ett område, som här måste förbigås, men för hvilket tänkeböckerna innehålla många bidrag af politiskt intresse, är *handeln och förbindelserna med hansestäderna och andra orter vid Östersjön.* Lübeck och Danzig äro namn, som ej så sällan möta; Riga, Kolberg, Münster, Amsterdam m. fl.

[1] Tänkebok 1497, sid. 207 ff.

[2] Tänkebok 1497, sid. 240 ff. Riksrådets och stadens förpliktelsebref till konung Hans före dennes afresa äro införda.

[3] Tänkebok 1512, sid. 142. Dateringen är den utförligaste, som jag funnit i hela serien af tänkeböcker.

förekomma äfven. Bref in extenso rörande politiska spörsmål finnas flerstädes införda.[1]

8.

På tänkeböckernas rikhaltiga *kommunalhistoriska* innehåll kunde många exempel anföras.

Af stort intresse äro deras upplysningar om Stockholms dåvarande *stadsfullmäktige*institution. Formerna för menighetens deltagande i stadsstyrelsen tillhöra de mera invecklade frågorna i den medeltida stadsförfattningens historia. I äldsta tid synes kommunalstyrelsen — i den mån den tillhörde kommunen själf och ej territoriets regent — väsentligen hafva utöfvats af borgerskapet själft å borgarstämma, »burding», »conventus civium», »civiloquium» o. d. När rådet uppväxte och konsoliderade sig, öfvertog det emellertid en stor del af stadsstyrelsen, om än med skyldlighet, åtminstone enligt häfd, att i vissa viktigare ärenden höra borgarestämman. Rådets självrådighet förorsakade emellertid i de tyska städerna flerstädes mot medeltidens slut skarpa konflikter mellan det och borgerskapet, som därvid mestadels representerades af efterhand uppvuxna skrån och gillen, och den minskning i rådsmakten, som ägde rum, kom därför flerstädes just sådana korporationer till godo. Vid rådets sida omtalas emellertid äfven, både tidigare och senare än nyssnämnda konfliktperiod, i flere städer särskilda »majores sive seniores», »jurati», »potiores», »discretiores», »sapientiores», »wittegesten», »wisesten» — äfven andra benämningar förekomma — hvilka bildade ett slags borgareutskott, som vid behof tillspordes i stället för hela borgerskapet, hvars allmänna möten vid städernas tillväxt blefvo något ohandterliga. Man finner sålunda i t. ex. nordtyska städer dessa utskott medverka vid utfärdande af nya lagar och förordningar, vid afyttrande af stadens egna fastigheter, vid beslut om större utgifter, vid aftal med andra mak-

[1] Jfr ofvan sid. 126 och sid. 140 not [2]. 1520 äro bl. a. införda två bref angående den räkenskap fogden på Stockholms slott Olof Björnsson aflagt till fru Kristina.

ter o. d., och därvid uppträda såsom borgerskapets fullmäktige.[1]

Den närmare organisationen af detta borgareutskott växlade på olika orter och är ingalunda allestädes känd, så t. ex. icke i sina äldre former i Lübeck, Hamburg, Riga m. fl. städer, som här särskildt skulle intressera oss. När emellertid man från 1400-talets sista år och från 1500-talet börjar erhålla närmare upplysningar om dess sammansättning i Danmark, befinnes antalet af dessa menighetens representanter i regel vara 24, och samma tal har äfven annorstädes förekommit.[2]

Den äldsta notis, vi hittills ägt om menighetens representation i Stockholm, gäller år 1494, då stadens råd jämte 24 gode män af menigheten sammanträdde med rikets råd.[3] Det är vidare kändt, att vid ett möte i Stockholm i mars 1497 24 af menigheten närvoro, äfvensom vid riksmötet därstädes i maj 1504 48 af menigheten.[4] Sistnämnda antal omnämnes därefter äfven 1507, 1524, 1526 o. s. v.[5]

---

[1] Se G. L. von Maurer, a. a., III, sid. 202 ff., samt för *Lübeck, Hamburg, Lüneburg* m. fl. nordtyska städer Frensdorff, *Stadt- und Gerichtsverfassung Lübecks*, sid. 200 ff. I en urkund af år 1340 förklarade rådet i Lübeck, att såväl där som i Hamburg och andra grannstäder borgmästare och råd vid afgörande af viktigare och svårare ärenden, särskildt författningsfrågor, måste inhämta råd och samtycke (»consilium et consensum») af skråens äldste och af borgerskapet (»universitas oppidi»). Urkunden hade emellertid utfärdats för att gent emot påfvestolen styrka ogiltigheten af ett aftal, som enligt domkapitlet i Hamburg en af stadens borgmästare skulle träffat med detta, och uttrycken torde därför ej få pressas alltför hårdt (Frensdorff, a. a., sid. 112, 206). I *Riga* synes menighetens samtycke särskildt hafva inhämtats i frågor rörande förhållandet till andra makter (F. G. Bunge, *Die Stadt Riga*, sid. 88 ff.).

[2] Se för *Danmark* Mackeprang, a. a., sid. 167 ff., enligt hvilken »de 24» i de danska städerna tidigast äro kända från Flensburg år 1489. I *Amsterdam* fanns ett slags borgareutskott af de »rike och vise», bestående af 24 medlemmar, 1477 förstärkt till 36, och liknande institutioner förekommo äfven i andra nederländska städer. (Hegel. a. a., II, sid. 269 ff.). Sedan skråen segrat i *Breslau*, bestämdes 1475, att köpmännen skulle utse 24 män ur sin krets, hvilka sedermera skulle välja 24 ur handtverkarnes, hvarigenom ett större utskott af 48 åstadkoms. I *Hamburg* tillsattes 1410 mera tillfälligtvis ett sextiomannautskott, och 1528 efter reformationen två kollegier af dels 48 personer, dels 144 personer, valda församlingsvis ur dess fyra församlingar. Redan under medeltiden hade därstädes liknande kyrkofullmäktige förekommit. Äfven i andra tyska städer förekommo »de 24». (G. L. von Maurer, a. a., III, sid. 216 ff.

[3] Odhner, *Bidrag till stadsförfattningens historia*, sid. 82. Notisen synes vara hämtad ur de Nordinska excerpterna ur tänkeböckerna (jfr ofvan sid. 36).

[4] E. Hildebrand, a. a., sid. 292 ff.

[5] H. Hildebrand, a. a., I, sid. 390.

Tänkeböckerna visa oss institutionen i verksamhet redan det första tänkeboksåret d. v. s. 1475. Under öfverskriften »*communitas deputata ad providendum de bonis istius civitatis etc.*» redogöres nämligen d. 4 dec. 1475 — »feria secunda ante festum s:cti Nicolai» — för huru samma dag »tha nempdes tesse ept:ne gode men till ath vara fultmektoge pa menoghetines vegna bade göra och lata, när sva behoff är, oc borgamestarne [oc] radet them tilsigiande vorde», hvarpå en hel rad borgare namngifvas. Antalet synes ursprungligen varit 24 och är nu 25, i det att vissa namn hafva öfverkorsats och andra tillskrifvits. Jämför man listan med stadens ämbetslängd under året, finner man bland de fullmäktige en kyrkovärd, en föreståndare för Helgeandshuset, en föreståndare för söndagsallmosan, en syllasättare samt båda herbergerarne, således ej så synnerligen många af förtroendemännen. Omedelbart efter namnen meddelas, att de uppräknade enats om förbud för husmän och huskvinnor att hafva kor eller svin i staden, för pigor att drifva köpslagan och för »ämbetsmän» eller lösa kvinnor att hålla uppe »bryggestol»,[1] bestämmelser således af den art, som förekommo i burspråken, och sedermera också delvis i alldeles samma form upptagna i 1476 års burspråk.

Jag har ofvan (sid. 129) omnämnt, huru menighetens 24 fullmäktige i juni 1477 afböjde att hylla konung Kristian. De fullmäktige, som det den gången gällde, hade nämnts tidigare samma dag, och kallades då uttryckligen de »XXIIII men, som fultmektoge äro pa menoghetenes vegne». Jämför man namnen med 1475 års stadsfullmäktigelista, finner man 21 namn vara gemensamma och endast 3 nya.[2] En stark kontinuitet gjorde sig sålunda gällande. Äfven detta år förekommer samtidigt en redogörelse för en af borgmästare och råd med menigheten träffad öfverenskommelse, hvilken denna gång rörde besök vid Persmessomarknaden och vid »prestamotet».

Under fastlagen 1481 förekommer en ny uppräkning af menighetens fullmäktige. Rubriken är äfven nu »communi-

---

[1] Tänkebok 1475, sid. 68.

[2] Tänkebok 1477, sid. 187 ff. Äfven detta år förekomma åtskilliga öfverkorsningar och tillägg. De 24 afse kvarstående namn; äfven bland de strukna finnas gemensamma.

tas»; antalet namn 32, hvaraf dock 10 öfverkorsade och 4 synbarligen tillskrifna senare. Äfven nu är listan nästan densamma som tidigare, så att åtminstone 24 af namnen förekommit åren 1475 eller 1477.[1] Likasom förut följer också nu omedelbart en redogörelse för deras närmaste värf:

»Tha sagdo tesse for:ne gode men, athe vildo halda vidh magt alth thet the ens vorda medh borgamestarene och raadet; thet forsta, ath enga lösa borgara skulo halda oppen vyndoga i bakgrendher ok ecke sälia ther alnatal och lispundom. Och alth thet, som lagin giffua, thz bado for:ne gode men aff menoghetenæ, ath borgamestarne och raadet skulo bliffua ther viidh. Framdeles sagdo the ok, ath hvat edher gaar oppa, thet gaar oss offuer. Ok engin forsvara nogra drenge meer æn som laghin giffua. Enga quinnor, som man haffua, skulo nogat kiöpa i skipum ellir anarstadz; fynnas the, som her i mote göra, böte epter ty som lagin giffua. Item ath enge the borgara, som ecke halla vppe hus eller hemman, skulo kiöpa rogh eller korn viidh XL mk».[2]

Nästa anteckning jag funnit om stadsfullmäktigeval möter i juni 1483, då 24 namngifne män blefvo »tillnämnde att tala för menigheten». Blott sex af dessa förekomma i de tidigare listorna; uppsättningen är således, obekant af hvilken anledning, till större delen ny.[3] Några dagar tidigare sägas vissa antecknade beslut om vakthållningen och om svinens drifvande ur staden vara fattade af fogde, borgmästare och råd samt de 24 af menigheten.[4]

1489 i midten af mars blefvo åter dannemän »samtyckte och utkeste af menigheten att svara för henne med rådet, hvad på färde varda kan, och veta stadens gagn och bästa, till görande och svarande med rådet.» Listan är denna gång uppställd kvartersvis med 9 män uti innanmurskvarteret, 6 i hvardera af det östra och det södra samt 3 i det västra, alltså 24. 13 hafva tillhört 1483 års fullmäktige. Dagen därpå refereras två beslut af rådet och de 24 om renhållningen.[5]

I slutet af nov. samma år förekommer en ny uppräkning på »de 24 af menigheten», som voro nämnde »att svara för den med borgmästarne och rådet, hvad uppå färde varda

[1] Öfverkorsningarna bero möjligen på successiv komplettering af de först utsedde.

[2] Tänkebok 1480, sid 157.

[3] Tänkebok 1483, sid. 429. Samma dag utsågos äfven 2 höfvitsmän för hvart af de 4 kvarteren.

[4] Tänkebok 1483, sid. 425. Jfr ofvan sid. 103 not 4.

[5] Tänkebok 1488, sid. 588.

kan», också kvartersvis. Namnen äro emellertid, trots rubrikens 24, flera än 30, och blott omkring en tredjedel kvar från föregående uppsättning.[1]

Denna ökning i antalet har fortgått, ty i okt. 1492 uppräknas 48 män af menigheten, »att svara för menigheten med rådet om de ärenden staden pågälla kan eller hvad varda kan». 13 af dessa tillhöra östra kvarteret, 14 det södra, 12 det västra och blott 9 innanmurskvarteret. Flertalet af fullmäktige från november 1489 återfinnes denna gång. Anteckningen är vidare af särskildt intresse därför, att den upplyser om valsättet: det heter nämligen, att de uppräknade »äre aff *radit* tilnempde».[2]

Ökningen synes emellertid ej varit definitivt reglerad, ty i aug. 1494 är antalet blott omkring 40, bland dem denna gång innanmurskvarteret bäst representeradt.[3] Kontinuiteten sedan 1492 är stark. Så är ock fortfarande förhållandet, ty nästa uppräkning, som förekommer på första bladet i 1495 års tänkebok, bibehåller, utom ett, samtliga namn från 1494, som ej redan där strukits, och har till dem blott lagt två nya. Hela antalet är 36, hvaraf ett strukits, men öfverskriften är icke dess mindre: »aff menicheten XXIIII»; 7 tillhöra östra och 7 västra kvarteret, 11 hvartdera af de båda andra.[4]

Däremot talas alltifrån 1500-talets tidigare år ej längre om de 24, utan om »de 48 af menigheten». Någon uppräkning af dem har jag dock ej påträffat, men väl åtskilliga referat af beslut, som fattats af borgmästarne och rådet, med eller utan fogden, samt de 48 af menigheten. Så beslöto de i augusti 1504, att ogifta borgare ej finge köpa lax, i augusti 1507, att man ej kunde hindra »de gode unge män», som ville segla, att göra det på egen risk, eftersom de eljest hotade att hugga sönder bommen,[5] samt i juni 1511, att intet skepp finge afgå, förrän nya tidender kommit om fien-

[1] Tänkebok 1489, sid. 115. Namnen torde ursprungligen varit 31 eller 32, men 9 äro utstrukna och 14 eller 15 tillskrifna.

[2] Kurs. af mig. Tänkebok 1492, sid. 87. 9 af namnen äro tillskrifna, 2 af de ursprungliga strukna.

[3] Tänkebok 1494, sid. 379. Tillskrifningar och strykningar omöjliggöra en fullt säker beräkning. De ograverade namnen äro 35, däraf 3 tillskrifna. 10 af de ursprungliga hafva däremot öfverkorsats.

[4] Tänkebok 1495, sid. 2.

[5] Tänkebok 1504, sid. 27; 1507, sid. 285.

den.[1] Om deras deltagande i rättskipningen 1519 är ofvan taladt (sid. 139).

Sammanfattas de sålunda vunna upplysningarna, finner man, att Stockholm redan 1475 ägde en utbildad stadsfullmäktigeinstitution af till en början 24 män af menigheten, hvilka dock snart ökades och från 1500-talets början hafva blifvit de 48, som såsom stadens 48 äldste kvarstodo till 1768 och, då ökade till de 50 äldste, sedermera behållits ända till våra dagar. Valet förrättades emellertid af rådet, som därvid i regel gjorde få ombyten, men lät de olika stadsdelarna representeras. Regelbundna valperioder kunna ej konstateras, men det lider intet tvifvel, att institutionen varit fast, d. v. s. ej valts blott vid vissa speciella tillfällen. Funktionerna hafva växlat: i främsta rummet synas kommunala förvaltningsfrågor och förordningar hafva varit å bane, men äfven politiska spörsmål.[2] Representanternas bemyndigande att besluta på menighetens vägnar är oomtvistligt.

En mängd andra frågor på kommunalförvaltningens område låta sig likaledes i tänkeböckerna närmare studeras. Så t. ex. utvecklingen af åtskilliga andra stadens delegationer. Vi finna sålunda årligen, stundom oftare, tillsatta *mantalsskrifvare*, vanligen två af hvart kvarter, vidare en slags *byggnadsnämnd* att öfvervaka byggandet, *utskrifningsmän* att »lägga rotatalet», särskilde delegerade att *lägga tomtören* m. fl. — *skottherrarne* har jag förut omnämnt. Äfven kvinnorna togos i anspråk för kommunalförvaltningen, nämligen för den egendomliga, af borgare och borgarehustrur bestående nämnd, som regelbundet utsågs för att gå omkring staden och rannsaka i fråga om vissa brott mot sedligheten.[3] Beträffande både stadsfullmäktige, för så vidt namnlistor förekomma, och nämnderna skulle närmare per-

[1] Några dagar senare medgafs emellertid »bottenkarlarne» d. v. s. norrbottensfararne att segla, mot det att en hvar förvarade sitt hus med så många man som möjligt. Sammankomsten hölls i S:t Gertruds gillestuga, och tänkeboken namngifver dem, som »förde orden fram». Tänkebok 1511, sid. 14 ff.

[2] Mina exempel på beslut, som fattats med de 24 eller de 48 såsom medverkande, göra ej anspråk på att vara fullständiga.

[3] Undersökningen gällde hafvandeskap hos ogifta kvinnor, och metoden var att utröna, om brösten gåfvo mjölk eller ej. Såsom af stadsprotokoll i Vadstena framgår, där institutionen användes ännu på 1650-talet, afsåg man särskildt att skydda de ofödda barnen.

sonalhistoriska undersökningar vara af intresse, hvarvid särskildt medlemmarnes ställning för öfrigt i samhället, såsom i förmögenhet, yrke, släktförbindelser o. d. borde om möjligt beaktas.

Samarbetet mellan *konungens fogde* och *stadens råd* äfvensom mellan stadens olika tjänstemän och nämnder finner jämväl närmare belysning, likasom ock de senares förvaltning i allmänhet. Dit hör, såsom redan ofvan erinrats, äfven *finansförvaltningen* med skottets påläggande och utgörande, tomtförsäljningar m. m.; dit höra ock frågor om arbetslöner och vid olika tillfällen reglerade varupris — jag har observerat taxor för bröd, kött, järn m. m. — samt tillämpningen af alla de öfriga kommunala bestämmelser, hvilka vi redan känna från burspråken.

Stadens *topografiska förhållanden* måste likaledes kunna vinna närmare utredning. Anteckningarna, särskildt då det gäller fastighetsförvärf, öfverflöda nämligen af kvartersnamn och bestämningar af tomternas lägen. Om *murens* byggande, om gränsen mellan staden och slottet, om torn, broar, portar o. d. förekomma ock bestämmelser och notiser.[1]

Jag har ofvan antydt det inflytande, som de kommunala myndigheterna utöfvade på det *kyrkliga området*, och vi hafva sett deras anspråk på jus patronatus till ett prebende i bykyrkan (ofvan sid. 134) d. v. s. S:t Nicolai kyrka. Öfver denna kyrka synas öfver hufvud dessa myndigheter haft ganska mycket att bestämma. De tillsätta präster vid olika altaren därstädes och förordna i detalj om deras tjänstgöring och afgifter därför, de bestämma närmare om försäljning af vigda ljus, de upprätta taxor för olika slags ringningar i klockorna och för orgelspelet — exempelvis om man ville låta leka på stora orgeln till bröllop —, de tillsätta kyrkovärdar,[2] de granska kyrkans räkenskaper. De föra likaledes uppsikten öfver sådana inrättningar som Helgeandshuset och S:t Göranshospitalet och bestämma, huru man köpte in sig i det förra till vare sig »herrabordet» eller

[1] Så beslöts 1490, att muren på Helgeandsholmen skulle nedbrytas och framdeles inbyggas, och allmännigen göras bredare efter inre porten. Tänkebok 1490, sid. 367.

[2] Den Tyle Hampe, till hvilken det i denna tidskrift aftryckta brefvet om Göransbilden i Storkyrkan är ställdt (årg. 1901, sid. 74 ff), var kyrkovärd därstädes åren 1497—1515.

»barnabordet»; och äfven gillena äro föremål för deras beslut.

Jämväl annorledes blifva kyrkliga förhållanden ofta berörda i tänkeböckerna. Kyrkor och välgörenhetsinrättningar äro ofta parter vid fastighetsförvärf inom eller utom Stockholm eller föremål för testamenten, hvilka blifvit af stadsskrifvaren bokförda; klerker äro också ofta parter inför rådstufvurätten; och därjämte har stadsskrifvaren stundom tecknat äfven annat till minnes, som han funnit anmärkningsvärdt på det kyrkliga området. Han har sålunda exempelvis lämnat upplysningar om invigningen 1514 af S:ta Maria Magdalena kapell på Södermalm, af S:t Johannes kyrka och af storklockan i bykyrkotornet, alla tre vigda af olika biskopar;[1] han har skildrat legaten Arcimboldi ankomst till Stockholm 1518 och mottagande därstädes;[2] och särskildt intryck på honom hafva synbarligen de högtidligheter gjort, med hvilka i juli 1514 ett den helige Henriks ben, som kom från Åbo, mottogs i hufvudstaden. Det möttes på Södermalm af ärkebiskop Jakob från Uppsala, biskoparne Matts i Strängnäs och Otto i Västerås samt andra förnäma herrar, som kvällen förut anländt med skepp och snäckor och på natten legat på »Valmelssön» (d. v. s. Djurgården); det följdes till staden af en stor procession präster och munkar med kors och fana och bars med all vördning och heder in i bykyrkan. »Benen bar domprosten mäster Kristoffer i Uppsala; gamle doktor Ravall gjorde sermonem; skolemästaren mäster Matts hade högmässan de patronis; herr Mårten Johannis och herr Antonius ministrerade».[3]

Äfven rättegångarnas brottmål beröra stundom kyrkliga förhållanden. 1518 framlades sålunda inför rätten af en kyrkoherde Peder ett pergamentsbref, som Hans skrifvare i Linköping förvärfvat af den allra heligaste fadern påfven, »som lydde uppå för:ne herr Peders, Bengt Larssons och Lambrekts och några flere gode mäns andeliga och värdsliga skada och argaste», och det kom under rannsak-

[1] Tänkebok 1514, sid. 8 och 9.
[2] Tänkebok 1518, sid. 2.
[3] Tänkebok 1513—1514, sid. 321. Skrifvaren har ock antecknat, att »benet hit kom var en armlägg af hans vänstra arm, sit Deo laus», men en senare hand har dragit ett bredt streck öfver denna diagnos och i stället ditskrifvit: »en ryggtafla».

ningen fram, att Hans skrifvare ansåg sig hafva rätt att göra med brefvet, hvad han ville, enär han betalat det, äfvensom att han skaffat sig maken.[1] Exempel på vidskepelse förekomma äfven; 1480 stod en hustru från Uppsala inför rätta, som erkände, att hon bedt en ond bön för ett gift par, och som sade sig vara bönhörd så, att de aldrig skulle hafva kärlek och sämja sins emellan;[2] och 1492 erkände en dräng från Vindön, att »han hade Gudi vidersagt och allt hans helga sällskap 9 resor om 9 torsdagsaftnar om kyrkogården ansylis, och vedertagit djäfvulen Oden (!) för penningars skull», äfvensom att han begått stölder från sin husbonde. Straffet blef ytterst strängt: han vardt nämligen »dömder till elden för den högsta saken, som han Gudi och vår skapare gjorde emot och sin saliga själ; och de andra två sakerna fördrogs han till pinan, som var hjulet och repet».[3]

Sistnämnda ärenden föra oss in på det område, som i allt fall är tänkeböckernas hufvudsakliga, nämligen *rättegångsväsendet*. Af svenska domstolsprotokoll från medeltiden äga vi eljest föga i behåll;[4] här få vi nu för omkring 40 år så godt som fullständiga protokoll från en domstol i Sverige, inför hvilken därtill, såsom ofvan erinrats, icke blott mål af lokal betydelse afgjorts, utan äfven andra, och i hvars rättskipning ofta rikets främste män tagit del. Jag har redan antydt de undersökningar som kunna ifrågakomma, om dess organisation vid olika tillfällen. Andra kunna verkställas angående självfva rättegångssättet, såsom angående användningen af vittnen, edgärdsmän och rannsakningsnämnder — exempel på sådana nämnder förekomma esomoftast —, angående sättet för vittnesförhörens anordnande, angående arten af den bevisning, på hvilken man dömde o. s. v. Straffen böra likaledes undersökas, deras mer eller mindre konsekventa användning vid likartade brott kontrolleras, och jämförelser ske mellan straffmåtten för olika brott.

[1] Tänkebok 1518, sid. 38.
[2] Tänkebok 1480, sid. 157.
[3] Tänkebok 1492, sid. 31.
[4] Utom stadsböckerna (ofvan sid. 35) känner jag endast en lagmansdombok från Uppland för tiden 1490—1494 (Uppsala universitetets Bibliotek E. 212) samt en finsk dombok från 1464, 1506—1509 (Riksarkivet).

I alla dessa fall blir det jämväl tillfälle att granska den praxis, som tillämpats, från synpunkten af hvad skrifven lag innehöll, och därvid undersöka, huru långt svensk lag följdes, eller om utländska rättssedvänjor vunnit insteg.

Detta ur rent rättshistorisk synpunkt. Men rättegångsprotokollen lämna naturligtvis jämväl annat material af högt värde. Hvarje protokoll är en liten krönika för sig, som, äfven då det är mest knapphändigt, dock ger oss ökad bekantskap med hufvudstadens dåvarande invånare, och, om det är utförligare, låter oss lära känna skilda grenar af deras lif. Vi kunna följa dem ute och hemma, i arbetet och på fristunderna, vid gillen och dryckeslag, vid affärsuppgörelser, arfskiften och testamenten, vi kunna studera deras bohag och egendom, sedvänjor och tänkesätt, deras härkomst och släktförhållanden, deras förbindelser med folk i landsorten o. s. v. Och af de spridda dragen bör efterhand kunna framställas en totalbild, som vida bättre än hittills skall låta oss lära känna, huru våra förfäder lefde i Sveriges hufvudstad under medeltidens sista decennier.

Äfven här må några få exempel tillåtas. Vid rättskipningen frappera de ej sällan återkommande fallen, då straffen blott blifva förvisning ur staden och förbud att komma igen. Detta är särskildt domen öfver löst folk, men äfven öfver skolgossar, som stulit, men hvilka före förvisningen dock skulle af skolmästaren »anammas under skolanäpst.»[1] Hvad de fördrifne sedan företogo sig på landsbygden, lämnade man därhän.

Stundom gällde förvisningen riket, ofta i den form att en pilgrimsfärd skulle företagas. Den ene »begärde nåd med sitt fattiga lif och sade sig vilja vandra till S:t Jakob i Campostella», samt fick denna nåd mot villkor att aldrig mer komma in i riket igen. Den andre slapp »af sin häktelse och bedröfvelsen, som han var i stadder», mot villkor af pilgrimsresa och frånvaro i tio år; en tredje medgafs »för goda fruars och jumfruars och dandekvinnors böns skull» att fara »till domkyrkan i Uppsala och taga strax bot och bättring för sina synder, och sedan annorstädes, hvart honom varder föresagdt».[2]

[1] Tänkebok 1490. sid. 390.
[2] Tänkebok 1490, sid. 376; 1486, sid. 209; 1485, sid. 95.

Våldsamhet mot nästans person var ej sällsynt, helst när någon »varit till öls», och det var nog mången, som vid uppkommande tvister med en vederpart hos denne »ej såg någon annan lagbok än yxehammaren», för att använda det betecknande uttryck, som en gång en målsägare använde inför rätten om en motpart, hvilken förklarat sig »själf vara fogde och borgmästare nog till att rätta i målet». Brott mot egendom förekomma emellertid naturligtvis äfven, och det kan väl ifrågasättas, om ej kyrkotjufven Lasse från Hvittis socken i Finland hunnit drifva sin handtering längre än de flesta, då han 1488 inför rätten bekände sig hafva »stulit af 28 kyrkor, förutom de 12 han tillstod vid galgen, och än hade han då glömt 2 kyrkor eller 4», hvilkas namn han ej mindes. Samtliga 40 kyrkor uppräknas, bland dem Strängnäs domkyrka samt en mängd kyrkor i Uppland och Södermanland. Hans dom blef »kede i öfversta galgen»; hvad detta betecknar, finner man af ett annat mål samma dag, då en dräng, som stulit af sin husbonde, hvilket var en försvårande omständighet, också dömdes »i öfversta galgen i ena kede öfver alla tjufvar med kyrkotjufven». De största bofvarne hängdes alltså öfverst.

Ett bevis på tidens stränghet lämnar ett mål år 1504 mot en af väktarne i kyrkotornet, som synbarligen insomnat under sin vakt och sålunda försummat klämta vid en utbruten eldsvåda. Till rättegången voro äfven de 48 af menigheten inkallade. Den anklagade erkände öppet sin försummelse och urskuldade sin kamrat, som ordentligt väckt honom vid vaktombytet. Sedan denne frikänts och båda utvisats ur domsalen, talades vidare om den anklagade, och »då gick rösten öfver allt, att han hade döden förtjänt med ett hjul. Då vardt menigheten till råde och framgingo inför disken och bådo fogden, borgmästarne och allt rådet, att de ville för deras bön skull och för hans långa tjänsts och ålderdoms skull unna honom svärdet». Detta skedde, hvarpå han efter några dagar afrättades. Strängheten i detta straff för en försummad tjänsteplikt framträder kanske ännu skarpare, då man samma dag finner en tjuf »för hans ungdoms skull och ansikte, att Gud honom väl skapt hade, uppå det han måtte komma till bättring», dömas till stu-

pan och förvisning ur staden; straffet hade tydligen eljest bort blifva strängare.[1]

Ett ohyggligt intryck gör det sätt, hvarpå *eden* stundom användes i rättskipningen. Erik Tureson (Bjelke) hade i juni 1492, efter hvad det synes med fog, anklagat en tjänare för åtskilliga svåra brott; när denne sökte neka, framträdde herr Erik »och bad till Gud, så sägandes, att Gud allsmäktig, som mig och all världen skapt hafver, och råder öfver himmelrike, jorderike och helvete, låte inkomma och infara så många djäflar i mig, om jag på dig orätteligen påljuger», hvarpå han sade till motparten: »svär ock du sådan en ed». Denne brast emellertid eden, »tigde stilla, och därmed bad han nåda sig lifvet», en bön, som dock ej villfors.[2]

Tänkeböckerna bjuda emellertid äfven på mindre afskräckande scener ur medeltidens stockholmslif. Att vårens ankomst hälsades med fest på rådhuset, är förut omnämndt; men man utsåg också majgrefve till en allmän folkfest, och man lät gillena anställa s. k. papegojskjutning. Då skulle gillet drickas med bröder och systrar; papegojan skulle uppsättas annandag pingst, och den, som sköt henne, skulle också få bjuda gillebröderna och systrarna till hjälp en läst öl (= 12 à 15 tunnor!), men ej mera hvarken i gillestugan, i sitt eget hus eller annorstädes. Blott gillebröder finge för öfrigt deltaga i målskjutningen; sköte någon annan lönligen eller uppenbarligen ned papegojan, fick han sätta upp den igen på egen bekostnad och dessutom böta.[3] Gilleseder äro äfven annorledes på tal.

Till använda tidsfördrif hörde också kortspel. Men nog är det en originell användning af spelvinsten, som förekommer, då man finner, att på ett fartyg penningar genom kortspel och »vardtafvel» samlades i en bössa, »Gudi, jumfru Maria och s:cta Anna till ära, till messa för deras fåfänga stunder köpmännen hade i deras resa».[4]

---

[1] Tänkebok 1504, sid. 57 ff.

[2] Tänkebok 1492, sid. 23. Jfr ofvan sid. 137.

[3] Tänkebok 1488, sid. 616. Bestämmelsen skulle gälla »evigt härefter årliga på pingstdaga, menige köpmännen till hugnad och bestånd».

[4] Tänkebok 1498, sid. 25. Bössan, som kallades »sancta Anna byssa», hade blifvit uppbruten och bestulen; däraf målets förekomst i tänkeboken.

En omväxling i hvardagslifvet bereddes också stockholmarne, då på hösten 1512 »de tattere kommo hit i byn, hvilke sades vara af Klene Egiffti land». De hade hustrur och barn med sig, somliga spenabarn; de härbergerades till en början i S:t Laurentii gillestuga; »deras höfvitsman het herr Antonius, en grefve, med sin grefvinna», och staden lät imponera sig af det grefliga följet, så att den skänkte dem 20 mk, en ansenlig summa på den tiden. 1515 är man redan försiktigare och frikänner en dräng för anklagelse för tjufnad, emedan det var bevisligt, att tattarne varit i huset, då ingen varit hemma.[1]

De anförda exemplen ur hufvudstadslifvet skulle lätteligen kunna mångfaldigas, men torde redan nu vara tillräckliga att styrka tänkeböckernas betydelse i detta hänseende. I sin helhet är fyndet det bästa bevis på riktigheten af de åtgärder, på hvilka vår arkivförvaltning och andra myndigheter alltmera slagit in, då de proklamerat nödvändigheten af de hittills fristående arkivens planmässiga undersökning och tillvaratagande. Först en sådan undersökning kan bereda oss vetskap, hvar de mest gifvande källorna för vår inre historia på olika områden äro till finnandes, och först därefter kan denna skrifvas med minsta möjliga möda och största möjliga fullständighet. Just detta framhölls också med särskild styrka i den motion i andra kammaren år 1901, som gaf anledning till riksdagens skrifvelse af d. 29 maj s. å. om undersökning af de i hufvudstaden befintliga centrala ämbetsverkens arkiv, på samma gång därvid betonades den fosterländska betydelsen af att denne inre historia blefve skrifven. Det erinrades, huru det till en god del stode oss åter att lära närmare känna fädernas gärning i eget land, på fält och vid sjö, i skog och i smedja, i kansli och i borgarenäring, detta deras mödosamma, välsignelserika sekellånga odlingsarbete, hvars skildring skulle bidraga att lära enhvar »sambandet mellan vår egen dagliga, fredliga id och fädernas och så med tusen trådar knyta samma de kommande släktena med de gångna».

[1] Tänkebok 1512, sid. 169; 1515, sid. 145. — Olaus Petri omnämner i sin krönika tattarnes ankomst till Stockholm 1512.

Men säkerligen anade icke någon af dem, genom hvilkas medverkan denna skrifvelse kom till stånd, att så betydelsefulla källor för vår äldre inre historia skulle genom en dylik undersökning kunna uppdagas i en så pass besökt offentlig institution i hufvudstadens midt.

Källor sådana som de nu behandlade, kunna dock till fyllest tillgodogöras endast, om de blifva offentliggjorda genom trycket. Deras omfång är för stort och innehållet för skiftande, för att specialforskare på ett visst område skola för en eller annan notis kunna leta igenom hela serien, med hvars medeltidsstil enhvar ej är förtrogen. Man frågar mig redan nu stundom, om det står något i tänkeböckerna om den eller den saken eller personen, och jag nödgas erkänna min oförmåga att bevara i minnet innehållet af 4,200 sidor, som delvis blott genomögnats. Deras offentliggörande åter skall gifva hvarje specialist tillfälle att disponera öfver sitt exemplar.

Själfbiografiska anteckningar

AF

PER WARGENTIN.

Uti enskild ägo i Stockholm befinner sig ett band, innehållande biografiska handlingar, såsom fullmakter, kallelsebref m. m. dyl., rörande vetenskapsakademiens berömde sekreterare Per Wargentin (1717—1783). I bandet förekomma äfven de, ledsamt nog, ofullbordade själfbiografiska anteckningar, som med benäget tillstånd här nedan meddelas och som torde väcka intresse hos en och annan af våra läsare. Författarens i det hela ganska goda rättstafning är bibehållen men interpunktionen moderniserad.

* * *

Herr secreterarens och riddarens P. Wargentin egenhändiga anteckningar 1759.[1]

Jag är född i Sunne prästgård i Jemtland den 11 septemb. gamla stylen år 1717. Min fader, magister Wilhelm Wargentin, var då kyrkoherde samt blef sedermera prost öfver Sunne, Frösö och flere därtil lydande församlingar. Han var född i Åbo, hvarest hans förfäder i några generationer tilbaka varit handlande. Efter väl anlagda studier vid Åbo, Upsala och Lunds academier blef han först vice bibliothecarius vid Åbo academie, sedan comminister vid domkyrkan i Åbo, år 1710 eller 1711 kyrkoherde i Jumala församling på Åland, samt sist, då ryssarna intogo Åland och han nödgades flyckta därifrån, fick han, efter några årsväntan, transport til denna Sunne församling i Hernösands stift. Min moder, Christina Arosel, prostens i Sala stad magister

[1] Ett par tillägg äro senare gjorda.

Lars Aroselii dotter, Adlerheimarnas syster och på mödernet slägt med Sneckenbergar, Wallravar, Celsingar, Adlercrantzar och flera familier, et för sin gudsfrucktan och ärbarhet i hela orten älskadt och vördadt fruentimmer, lefver ännu, då jag detta skrifver (blef död år 1765).

Min fader lade sielf första grunden til mina studier, til des jag i början af år 1727 sattes i Frösö trivialschola. Denna schola, som är inrättad i kon. Carl XI:s tid, är en af de bästa trivialscholor i riket, dels i anseende til någorlunda tilräckeligt underhåll för betjäningen, dels ock i anseende til den berömliga omsorg Hernösands consistorium altid haft at förse den med de skickeligaste rectorer. Magister Abraham Bång var då rector, hvilken använde så mycket mera flit med mig, som min fader var sielf inspector öfver scholan.

Under ferierna var min fader sielf min trogne informator, så at jag altid kom mognare tilbaka til scholan, än jag gick därifrån, samt avancerade härigenom förbi mina jämnåriga camrater, som under ferierna mer glömde än lärde.

Min fader var i synnerhet en stor älskare af physiquen och hade i ungdomen däruti giordt så stora framsteg, at han varit upförd på förslag til physices professionen vid academien i Dorpt. Han sökte därföre tidigt at hos mig inplanta hug för den vetenskapen; och som jag märkte, at jag aldrasäkrast kunde ställa mig in hos gubben, när jag viste göra besked för des frågor i naturkunnigheten, vinnlade jag mig därom så mycket mitt begrep ville tillåta.

Vid tillfälle af en total månens förmörkelse d. 2 febr. 1729 om aftonen, hvilken jag med honom, ei utan stor förundran, åskådade, böd han til at förklara för mig orsakerna til detta phenomenon. Och när jag ei väl kunde fatta alt, upmuntrade han mig, at då jag framledes blefve student, lägga mig på astronomien, emedan det vore en vacker vetenskap. Denna förmaning gjorde sådant intryck i mitt sinne, at jag från den dagen med största begärelse sökte alla tillfällen at få något begrep om himmelens lopp.

År 1731 var jag redan så för mig kommen i scholestudier, at rector Bång ville öfvertala min fader at strax skicka mig til Upsala, emedan han ock både förr och sedan affärdade många af sina disciplar immediate til academien, hvar-

est de funnos ju så försvarlige som de flästa, hvilke gått igenom gymnasierna. Men min fader hade altid slätta tankar om brådmogen ungdom och ville, at jag skulle festinare lente, såsom hans ord lydde. Jag skickades därföre om hösten samma år till Hernösands gymnasium. Med detta lärosäte, som nu är i så berömligt flor, var det dessa åren tämmeligen slätt beställdt. En yngling, som sielf ei hade hug och omtanka eller någon annan handledning, hade lätteligen kunnat komma sämre dädan än dit. Physiquen viste man icke ens omtala, och uti mathesi utgiorde arithmetica vulgaris samt Billbergs computus ecclesiasticus alt hvad som äskades. Ehuru litet där var at hämta uti dessa stycken, påminner jag mig likväl, at jag stod ganska väl hos mathematum lectoren, magister Renmark, hvarigenom jag vant den förmonen at äga fri tilgång til hans lilla boksamling, hvarest jag ibland några andra mathematiska böcker äfven fant Tycho Brahes Astronomiæ restauratæ mechanica. Renmark märkte, huru mycket den boken föll mig i smaken, och var så hurtig, at han sedan skänkte mig den: en skänk, som var mig så kär som en skatt. Och var denne min första astronomiska bok. Renmark unnade mig ock det synnerliga nöjet, at få vara tilstädes, när han uti en inrättad camera obscura observerade solens förmörkelse d. 2 maji 1733 efter den tryckta instruction, som sal. observator Hiorter, på vetenskaps societetens i Upsala vägnar, hade utdelt i alla landsorter. Detta inpreglade uti mig en stor lust för observationers anställande.

Den anledning til vidare undervisning uti astronomien, som jag vid sielfva gymnasium saknade, fick jag likväl helt oförmodeligen hos en ibland mina egna camerater. Nuvarande kyrkoherden och K. Vet. Academiens medlem Högström, som sedan med så utmärkt heder uparbetat sig i andra kunskaper, hade kommit öfver et gammalt manuscript, så kalladt collegium uti astronomien, som var tämmeligen systematiskt, samt jämväl innehöll sol- och måntaflor. Han hade för sig sielf och för ro skuld så studerat däruti, at han hade något begrep om systemet och var i stånd at undervisa mig. Jag bör ärkänna, at han varit min förste vägledare uti astronomien. Vi öfvade oss ända til at uträkna förmörkelser.

För öfrigt har jag mäst at tacka dåvarande conrector vid Hernösands trivialschola, nuvarande prosten Tideman (död 1762) för hvad jag de åren lärde uti humanioribus. Han var af min fader anmodad at hafva privat upsigt öfver mig, hvilket han giorde som en ärlig man. Det jag än mera vördar honom före, är, at han med god lämpa hindrade mig ifrån at blifva förförd af elaka camerater, hvartil då i Hernösand var altför mycket tilfälle.

Under sommarferierna nyttjade jag nu såsom tilförene min faders undervisning och bibliotheque. Det bestod mäst af theologiska och philologiska böcker, därföre roade jag mig med dem och vågade på egen hand ihop med Gerhardi Loci Theologici, Chemnitii Examen concilii Tridentini och flera dylika. När min äldre broder, född af min faders förra gifte, hvilken redan var promotus magister kom hem, hade han några nymodigare philologiska och philosophiska böcker med sig, och då föll smaken på dem. Min fader lät mig roa mig med hvad jag ville, först jag ei var fåfäng. Hans sätt at upfostra mig, var at mera som en öm vän än myndig fader leda mig til dygd, förnuftig omtanka och flit. Ibland dygder påyrkade han i synnerhet en djup modestie både i tankar och upförande, emedan den sätter högre värde på alla andra goda egenskaper. Det kan icke nekas, at ju modestie i viss grad pryder alla, i synnerhet ynglingar. Men den som ock har alt för ringa tankar om sig sielf, blir lätt modfäld, och misströstan om framgång afhåller honom ofta at så gripa sig an, som han borde. Jag fruck-tar at det händt mig.

I början af år 1735 skickade min fader mig omsider til Upsala, och såg jag honom sedan aldrig mer, ty han afgick med döden i october månad samma år, mig til stor afsaknad uti mer än et afseende. Til al lycka lemnade han mig 3 à 4000 d. Kmt i arf, at jag några år kunde uppehålla mig i Upsala. Där använde jag såsom student min tid i visst afseende väl, ty jag var ganska flitig: men som jag hade fattat det upsåtet at blifva präst, hvarföre jag ock några gånger öfvade mig at predika, så läste jag en hop saker, såsom hebraiska, grekiska etc. in futuram oblivionem på vanliga academiska sättet. Dock tilltog hos mig småningom lusten för astronomien, hvartil bidrog mycket

at sal. observator Hiorter var min landsman, som giorde sig synnerligt nöje af at upmuntra och handleda mig. Jag försumade därföre icke hans föreläsningar och gick desutom på egen hand igenom Euclidis Elementa, Wolffens Anfangsgründe, med mera. Men jag handterade detta likväl ännu ei annorlunda, än et bivärk.

När professor Celsius kom hem år 1737, blef jag strax bekant med honom genom Hiorter och vant snart hans besynnerliga kärlek, ty jag visade outtröttelig hug at gå honom tilhanda vid observationerna. Han gaf mig några solidare mathematiska och astronomiska böcker i händerna, så at jag då begynte göra något mera alfvare med mathematiquen, men som det redan började lida til slut med mitt lilla fäderne, nödgades jag, för at låta pungen litet hvila, år 1738 begifva mig hem til Norrland, hvarigenom så när et helt år försumades. Jag tog väl några goda böcker med mig, men tiden förnöttes mest af resor. Ibland andra gjorde jag om sommaren en in uti Norige, hvarest jag beság Röros kopparvärk, staden Trundhem med mera, ei utan nytta.

I början af följande året begaf jag mig åter til Upsala samt giorde detta och de följande åren goda framsteg, under Strömer och Klingenstierna, men i synnerhet Celsius, ty den practiska delen af astronomien roade mig mäst, bestående i observationer och deras tillämpning, hvilket ock var Celsii smak. Uti Mathesi pura fant jag både nöje och lätthet, när den afhandlades methodo syntetica. Simpsons Sectiones conicae och flera sådana arbetade jag mig sielf igenom utan minsta svårighet: men analythiska methoderna hade något, jag vet ei hvad, motbjudeligt för mig, så at, ehuru jag för syn skuld giorde mig någorlunda hema i dem, skedde det likväl likasom invita Minerva. Därföre och som jag ei hade minsta afsigt at blifva academicus, tyckte jag mig ei behöfva tvinga min böjelse, hälst jag såg mig ändå kunna göra mycket gagn, fast jag ei låge just så djupt i theoreticis. Hade jag kunnat se förut, huru angelägne de med tiden skulle blifva för mig, hade jag säkert gripit mig mera an.

Men jag följde min naturliga drift och valde hälst de saker, som mäst roade mig. Jag hade de förra åren ständigt hördt magister Nils Wallerii föreläsningar i experi-

mental physiquen, och försumade nu ei herr Klingenstiernas. Jag lärde proberkonsten hos doctor Joh. G. Wallerius. Detta alt var godt, så väl som theologien, hvilken aldrig åsidosattes, men jag spenderade alt för mycken tid på historien, Wolffianska philosophien, politiquen och mera dylikt. Ja, jag öfvade mig äfven i poesien och kunde för nöd skuld skrifva en god latinsk vers. Med et ord, jag ville vara hema i alt och sträckte min ärelystnad ei vidare än at blifva en snäll magister och sedan, til det högsta, lector i Hernösand. Hvad jag lade mig något mer än mina camerater på mathematiquen, skedde endast til mitt enskilda nöje.

Nu var tid at tänka på de vanliga specimina academica til ärhållande af magistergraden. Celsius gaf mig til ämne at disputera om Jupiters månar eller satellites. Anledningen därtil var, at han genom egen förfarenhet funnit, huru ofullkomliga de tabeller voro, som til den tiden voro angifna, hvarefter dessa månars förmörkelser plägade uträknas. De slogo ofta felt på halfva, hela timan, i synnerhet secundus och quartus. Detta var en stor olägenhet för observatorerna, besynnerligen i vårt kalla klimat. Stundom, ehuru vi lagade oss til reds at observera tidigt nog efter uträkningen, kommo vi ändock för sent, då förmörkelsen redan var förbi. Stundom åter måste vi stå i köld och snö under bar himmel (ty observatorium var ei ännu färdigt) samt fatiguera ögonen hela timen. Celsius kunde väl icke vänta, det jag skulle vara i stånd at utarbeta nya och bättre tabeller. Vår första tanke var allenast, at jag uti disputationen skulle införa et utdrag af Cassini nyaste tabeller, som just då, 1740, voro under trycket i Paris, i förmodan det de skulle vara bättre än de gamla, samt at jag desutom skulle införa alla nödiga underrättelser om dessa månars theorie och om hvad som är at i akt taga vid deras observationer, på det lectorer vid gymnasierna och andra, som Celsius upmuntrat at för svenska geografiens skuld anställa observationer på dem, skulle uti disputationen finna all nödtorftig handledning.

Jag begynte strax arbeta härpå, men det drog långt på tiden, innan Celsius kunde få hit något exemplar af Cassini nya Elemens d'astronomie, hvaruti des tabeller stå, och jag hade brottom, emedan pungen blef snart alldeles tom, och

jag var oviss, om jag sedan finge blifva qvar vid academien. Jag böd derföre til at göra taflor sjelf. Jag hade dels af Celsius fått, dels utur astronomiska skrifter utdragit en hop observationer på satellites, hvilka jag jämförde med de gamla tabellerna och därigenom snart märkte, hvaruti tabellernas fel til någon del bestod samt huru de kunde rättas. Jag giorde et utkast til nya taflor samt kom och viste dem för Celsius, som ej hade vetat af denna min tiltagsenhet. Han blef öfvermåttan glad och förundrad däröfver. Och när några observationer, som han giorde strax därpå, i martii och april månader år 1741, mycket närmare instämde med mina uträkningar, än med dem som stode uti Connoissance des Tems, upmuntrade han mig så mycket mer at fortsätta mitt påbegynta arbete, som Cassini nya taflor, hvilka om sommaren år 1741 ankommo, ei voro särdeles mycket bättre än de gamla och således lemnade mig nog stort fält til vidare förbättringar.

Genom träget arbete och oaktadt jag nu hade varit nödsakad at taga condition samt fått fyra andra ostyriga satellites i min kammare, som gofvo mig långt mera bekymmer än de himmelska, brackte jag det likväl innan hösten år 1741 så vida, at jag hade formeliga tabeller färdiga öfver alla fyra satellites Jovis, hvaruti, utom andra förbättringar, voro tillämpade några alldeles nya af mig uptäckta æqvationer, som väl voro blott empiriska, emedan jag då ännu icke visste physiska orsakerna till vissa ojämnheter i månarnas gång, men giorde likafult så god tjänst, at jag med deras tilhielp kunde uträkna eclipses 1:i satellitis merendels inom en minut i tid och de öfrigas inom några minuter.

Nu pröfvade Celsius mina tabeller värda et hederligare rum, än uti en disputation: han lofvade införa dem uti Upsaliska Vetenskaps Societetens acter. Jag var så mycket mera nögd därmed, som jag därigenom undvek en stor kostnad, at låta tryckta dem på eget förlag uti disputationen, som utom des blef mig dryg och kostsam nog. Han ventilerades i december månad år 1741 och innehöll allenast historien och prima elementa motuum satellitum.

Då jag d. 17 december samma år reste ifrån Upsala til Stockholm med mina disciplar, hade jag den olyckan, at

min coffert, som stod bak på vagnen, blef bortstulen, hvarigenom jag icke allenast förlorade nästan alt det lilla jag egde, undantagande kläderna jag hade på kroppen, utan ock, det som mer förtröt mig, enda manuscriptet af mina nya tabeller och således fruckten af 2 års tröttsamma arbete. Då var ei annat til görande än aldeles å nyo begynna igen. Det gick väl nu lättare, dels emedan jag var van vid räkningssättet, dels ock til någon del mindes eller hade uptecknade några momenta, som jag förra gången måst utleta. Men disciplarna och de återstående specimina academica, som påskyndade til den instundande promotionen gåfvo mig annat at sysla, så at jag ei blef färdig med andra editionen af mina tabeller förr än vid slutet af år 1743, då de likväl voro långt bättre än förra gången.

I medlertid hade jag i februari månad år 1742 nytt tilfälle at förbinda mig Celsii vänskap. Jag blef d. 23 om morgonen först varse en comet och var så mycket mer välkommen med denna tidning, som Celsius sielf aldrig tilförene sedt någon. Vi observerade honom flitigt, på två mans hand, ty Hiorter var den tiden sjuk, alt til d. 19 april gamla stylen. Denne comet var en besvärlig bytinge, ty han hölt til nära vid polen, på et fält, som är mycket tomt på determinerade stiernor, och hvarest motus communis är mycket långsam, så at ofta större delen af natten gick förbi, förr än vi fingo någon dugelig observation. Så mycket mer förtryter det mig, at våra observationer, som kostat oss så mycken möda, aldrig blifvit utgifne.

År 1743, d. 22 junii, som var en så bedröfvelig dag i Stockholm, gick jag lagerkrönt i Upsala, och fick magisterkransen dubbelt värde i mitt sinne däraf, at den blef mig påsatt af mina kära Celsii egen hand, hvilken den gången var promotor.

Jag mistade denne min stora gynnare i april månad 1744 och kan ei ännu tänka på hans afgång utan hiärtelig bedröfvelse. Så länge jag var i Upsala, giorde jag hvart år en valfart til gamla Upsala, at med mina tårar fuckta hans graf.

Han hade talat så mycket godt om mig för alla sina vänner och gynnare, at han satt mig uti större reputation, än jag förtjänte. Någre, äfven ibland mina förmän i Up-

sala, upmuntrade mig at söka professionen efter honom. Men en sådan förmätenhet var långt ifrån mitt tankesätt, ehuru en annan, långt olikligare, sökte med ifver och hade så när svingat sig på förslaget. Jag önskade häldre at blifva en hederlig lector vid et gymnasium, än en mediocre professor, och har altid räknadt för en tung börda, at hållas för mer än jag är, ännu tyngre, at tro mig vara det jag borde. Icke desto mindre blef jag af några professorer nämnd vid omröstningen.

Hans exc. gref Carl Gyllenborg, som då var canceller, upmuntrade mig ganska nådigt och påyrkade, at jag skulle se mig om tilfälle at få resa til Ängland och Frankrike. Han lofvade med sin myndighet bidraga, at jag skulle få något stort stipendium. Ja, han gick så långt, at han tillika med des broder, gref Fredric, förbundo sig at af egna medel något årligen förskjuta til min resas understöd. Men något stipendium var då ej til fångs för mig, och jag ville ingalunda gifva mig til vägs med otilräckelig eller osäker fond, af frucktan at fördiupa mig i större skuld och vidlyftighet än jag redan var. I det stället böd jag til at uparbeta mig hema, så mycket mögeligt var, under det jag, för tryckande fattigdom, ständigt måste dragas med conditioner, hvilka jag ock råkade före af tyngsta och besvärligaste slaget, undantagande den sista, då min discipel, nuvarande kongl. sekreteraren Herr Jöran Adlerberg giorde mig både heder och nöje.

På det jag skulle vara så mycket närmare at vid yppande vacance blifva lector mathematum i Hernösand, hvilken sysla ännu låg mig endast i hugen, sökte jag år 1746 at få veniam docendi vid academien, hvilken jag ock utan svårighet fick, sedan jag skrifvit och sielf präsiderat för en disputation, De incrementis astronomiae ab ineunte hoc seculo, samt begynte strax hålla föreläsningar.

År 1747 fick jag genom hans exc. gref. Ekeblads ynnest et litet stipendium af Wrediska öfverskottsmedlen, 50 plåtar om år, som kommo mig ganska väl til pass uti mitt stora trångmål. Detta är det enda understöd jag vid academien åtnjutit, och hade därmed varit någorlunda hulpen, om jag fått det några år förut, efter den plan, som Celsius

anlagt. Men det gick mig den gången genom en intrigue utur händerna.

Mina Tabulæ pro calculandis eclipsibus satellitum Jovis voro redan år 1744 tryckte uti Upsaliska societetens acter för år 1741. Uti samma societets acter för de följande åren började jag utgifva mina giorda ansenliga samlingar af observationer på satellites, jämförde med uträkningarna, til bevis på tabellernas nära sammanstämmande med observationerna, vid hvilka tilfällen ock åtskilliga mål uti theoria satellitum Jovis utreddes. I anseende härtil blef jag redan år 1747 ledamot af denna societet.

Strax efter Celsii död tog jag mig före at skrifva til några utländska astronomer, som hade varit Celsii flitigaste correspondenter. De svarade genast mycket höfligt, och har jag ifrån den tiden underhållit jämn brefväxling med några af dem, såsom med De l'Isle och Le Monnier. Detta, tillika med mina taflor, som vunnit astronomernas allmänna bifall, giorde mig så känd af Kongl. franska vetenskaps academien, at hon år 1748 genom formelt diplom kallade mig til des correspondent, som är et slags ledamot.

En afhandling, som jag ingaf til vår vetenskapsacademi, tilskyndade mig ock den hedren at samma år blifva däruti medlem, hvartill äfven mycket bidrog min correspondance med de franska astronomerna, och at jag därigenom skaffade Elvius observationer från Paris, som, jämförde med dem han nyligen giordt i Götheborg, tjänte at bestämma samma stads geografiska longitude.

Dessa små distinctioner fägnade mig, men en reel och värkeligen fördelaktig befordran, som vederfors mig samma år, giorde mig föga mera glad än bekymrad. En adjunctur vid Upsala academie var ledig, som skulle besättas med en mathematicus. Jag blef, emoth al min förmodan, upförd primo loco på förslaget och fick hans Kongl. Majestets, som då var academiens canceller, nådigsta fullmagt, hvar til Celsii forne vänner likasom täflade med hvar annan at recommendera mig. Min fägnad öfver denna solida etablissement samt öfver mina förmäns goda omdöme var likväl blandad med någon oro. Jag tyckte mig ei uti alla delar af mathematiquen hafva aldeles den styrka, som fordrades at värdigt nog upfylla min plats, hvilket var sandt, och så

mycket mindre underligt, som jag ei hade lagt mig på mathematiquen i all dess vidd, utan förnämligast på en branche däraf, uti hvilken jag hade gått så mycket längre. Jag misströstade dock ingalunda, at jag ei skulle kunna arbeta mig up uti de delar, som fattades, och tror, at det hade reusserat för mig, om jag fått blifva qvar vid academien. Men försynen behagade annorlunda förordna.

Jag hade knapt fått tidning om secreter Elvii beklageliga död d. 10 oct. 1749, förr än jag fick Kongl. vetenskapsacademiens kallelse at succedera honom. Gud vet, huru nödigt jag tog detta tilbud emoth i anseende til min billiga misströstan at kunna värdigt förestå detta ämbete. Til al lycka var min adjunctur i Upsala utan lön och ringa apparance, at lönen på några år skulle utfalla; denna omständighet tvingade mig att våga. Eljest tror jag säkert, at jag hade vedersakat detta både hederliga och fördelaktiga tilbudet af frucktan at exponera mig och academien. Jag har nu orsak at tacka Gud, som icke allenast så styrde, at jag följde kallelsen, utan ock välsignat mitt välmenta bemödande, så at jag ei annat kunnat märka, än at Kongl. vetenskapsacademien varit någorlunda nögd och belåten med mig. Det har väl ej kunnat annars vara, än at Elvius i många mål saknats, men så tycker jag likväl, at academien hittils bibehållit sitt anseende. Åtminstone betygar jag mig efter yttersta förmåga hafva budit til at befordra academiens heder och bästa.

Jag tror mig hafva i synnerhet i tvänne mål giordt academien hufvudsakelig tjänst. Det ena är genom den utländska correspondancens utvidgande. Academien hade, för min tid, så godt som ingen correspondance utrikes, men som jag redan förut växlat bref med några utländska astronomer och altid funnit mycket nöje deruti, har jag sökt både i eget och i academiens namn utvidga correspondancen mer och mer, hvarigenom jag utvärkat någon communication eller likasom et broderskap emellan vår academie och några de berömdaste utomlands. De skicka oss nu årligen sina acter och andra arbeten och vår academie skickar dem sina, hvar til jag gemenligen, för mera anseende och heder skull, lagt andra här utkomna böcker, som jag tyckt hedra vår nation och vara i utlänningarnas smak, såsom Linnaei ar-

beten och dylika. Academien har väl ei vunnit något i penningevärde på detta byte, men det har mycket bidraget at öka academiens anseende och göra des handlingar bekanta utom lands. Någre vittre utlänningar hafva därigenom blifvit föranlåtne at lära sig litet svenska: andra åter hafva låtit öfversätta vissa articlar utur våra handlingar, som de af tittelen eller figurer funnit höra til något deras vetenskap pårörande ämne. Det är visst, at en vetenskapsacademie utan correspondance har föga lif. Det fattas ännu alt för mycket at vår correspondance är, som den borde vara: men det är ei mögeligt at bringa honom i des rätta högd, förr än academien får några pensionairer, som hafva fult alfvare och ledighet nog at arbeta hvar på sin vetenskaps förbättring.

Det andra, som jag tror at academien i synnerhet har at på visst sätt tacka mig före, är des revenuers förökning til tredubbelt. Hon hade förut ei mer än två styfver för hvart exemplar af de små almanachorna, då inkomsten däraf ei steg till högre än 6 à 7,000 d. om år, hvilken til större delen gick åt uti små oumgängeliga utgifter, så at liten eller ingen besparing kunde göras och föga apparence var, at academien någonsin skulle förmå betala sin för observatorii byggnad giorda skuld, mindre köpa instrumenter därtil eller göra någon annan god inrättning. Jag föreslog, at man skulle söka frihet at taga en styfver mer för hvar almanach, men academiens störste gynnare afrådde det, dels af frucktan för afslag, dels ock för befaradt missnöje hos allmänheten. Ja, man förestälde sig, at ständerne kunde här af få anledning at taga ifrån academien denna des lilla och enda fond samt för at stoppa någon kronans brist göra almanachorna til et regale, såsom i China. Icke desto mindre arbetade jag här på med ifver, academien aldeles ovetande, och öfvertalte en af ledamöterna i secrete utskottet vid 1751 års riksdag, som ei var medlem i academien (det var salig landshöfdingen baron Gripenhielm, som jag ofta hade tilfälle at råka hos grefve Piper), at vid något tilfälle, då han märkte at herrarna voro vid godt humeur, göra proposition härom, likasom af sig sielf och tilfälligtvis. Det skedde, och han fick bifall. Academiens närvarande ledamöter, såsom baron Hårleman, biskop Browallius, borgmäst. Plomgren

m. fl., behöfde föga mer än tacka å academiens vägnar och moderera någras ifver, som ville gifva fyra styfver. Almogen knorrade väl litet första året öfver den ena styfvern, och det gick litet mindre almanachor åt, men nu är man van därvid, så at ingen talar därpå, och almanachorna gå snarare mer än mindre än tilförene. Härigenom har academiens inkomst stigit til 20,000 och därutöfver, hvarmed mycket godt kan uträttas.

Jag har ock lagt ut andra krokar för at förvärfva academien större inkomst, på hvilka väl någon skal nappa. Jag menar, at jag oförmärkt sökt låcka välsinnade och välmående medborgare at göra donationer och testamenten til academien. Den ende, som här tils något sådant giordt, var gref Fredric Sparre. Det kom i min tanka an på at mycket hedra honom därföre, laga det denna hans välgärning och academiens tacksamhet ofta kommo at omtalas och lysa i allmänhetens ögon. Til den ändan öfvertalte jag academien at låta slå en jetton öfver honom samt at årligen utdela tvänne eller flera sådana jettoner såsom premier. Sparren hade ei anordnat det han testamenterade til något visst bruk: men jag tyckte, at interesset af hans 6,000 d. kmt ei kunde til academiens bästa, testatoris heder och andras upmuntran at göra sammaledes bättre användas, än på sätt som nu sker. Jag tviflar ei, at ju någon redlig man får hug at på lika sätt förvärfva sig en evig och hederlig åminnelse.

At framledne commercerådet Thams berömliga disposition på min föreställning nu äfven kommer i full värkställighet har väl skedt af en öfvertygelse hos mig om academiens indispensabla skyldighet därtil och värkeliga förmon däraf (se dagboken för d. 10 maji 1759). Men så har ock det i mitt sinne varit et stort skäl, at i annor händelse de, som hafva någon god tanka för academien och vetenskaperna eller voro hugade at stifta någon dylik inrättning, skulle afhållas därifrån, om de märkte, at andras redan giorde författningar ei efter bokstafven och testatorens afsigt efterlefdes och värkståldes. Men när Thamiska föreläsningarna komma i full gång, så at allmänheten finner nöje däruti och Thamens namn därigenom förevigas, ho vet, om icke framdeles någon annan lika så välsinnad stiftar

lectioner i mechaniken, en annan i chemien och proberkonsten, en annan i naturalhistorien och så vidare? Förr än det sker eller academien sielf kommer i stånd at underhålla några de käckaste karlar här äro at tilgå uti dessa vetenskaper, står academien sannerligen ei på någon fast fot: ty det är alt för ovisst at lita på volontairer, såsom hon här tils nödgats göra. Därföre är mitt välmenta råd, det academien altid bör hafva til ögnamärke at efter hand antaga några pensionairer, en eller et par uti hvardera af de vetenskaper, som academien odlar, ingalunda ynglingar, utan de solidaste män här kunna vara at tilgå, hvilkas enda skyldighet skal vara at gå academien tilhanda och arbeta hvar i sin vetenskap, såsom med Thamiska pensionairen är början giord för experimental physiquen. I denna afsigt är nödigt, at academien icke allenast sparsamt hushållar med de revenuer hon redan hafver, så at de ei byggas och plottras bort i småsaker, utan ock, at hon söker förbättra sina inkomster på något af de här omtalta eller annat sätt. Kommer det en gång i modet at göra testamenten til vetenskapsacademien, såsom det här tils varit at göra til Upsala academi, så blir academien snart rik nog at företaga stora saker. Jag tviflar så mycket mindre på, at det modet kan med tiden införas, om academien beflitar sig at mer och mer vinna allmänhetens kärlek, som det är onekligt, at penningarna kunde bättre användas af vetenskapsacademien samt at det vore hederligare för testatores och donatores at stifta fonder til professores och redan fullmogna mäns underhållande, än för barn och ynglingar, som man ei ännu vet, hvar til de duga, och som ofta mera fördärfvas än hiälpas genom de så kallade stipendier.

Till riksens ständers ferma resolution vid 1751 års riksdag at antaga det förbättrade calendarium inbillar jag mig hafva det mästa bidragit, i det jag förestälde angelägenheten däraf genom oeconomiska motiver, som fullo sielfva almogen i ögonen. Se Bar. Hårlemans bref. Den resa jag med den herren giorde år 1750 genom de flästa södre provincier i riket, var mig til stor nytta, både at blifva bekant med mycket folk och at lära känna landet, hvilka begge förmoner äro ganska nödiga för en academiens secreterare.

På hög befallning har jag biträdt directionen öfver Trollhätte slussvärk så väl under den gamla arbetsplanen som den nya, hvilken af en riksens ständers deputation år 1757 faststäldes, uti hvilken deputation jag förde protocollet. Ehuru jag föga är hema i sådana saker (hvilket så mycket mindre är underligt, som jag aldrig lagt mig därpå, några strömar äro väl afritade på himmels-globar, men jag har uti ingen af dem blifvit varse någon sluss), så flatterar jag mig at ei hafva varit aldeles onyttig uti dessa deliberationer. Åtminstone lärde jag ganska mycket därvid sielf, som sedan kommit mig väl til pass. Och för den orsaken är nyttigt, at academiens secreterare, som bör förstå något i hvarjehanda, får vara med uti slika öfverläggningar, när han ei därigenom för mycket hindras ifrån sina egenteliga göromål.

Vid 1756 års riksdag blef jag af secreta utskottet förordnad til ledamot i Kongl. commissionen öfver tabellvärket.

År 1754 blef jag ledamot af Göttingiska societeten, men har ei ännu haft tid at ingifva något til des handlingar.

Uti ängelska transactionerna för år 1750 står infördt et mitt bref til societetens secreterare Mortimer, innehållande några observationer på magnetnålens oordentliga rörelser vid starka norrsken. De hafva sedan i många böcker blifvit med beröm citerade.

Af alt hvad jag här tils skrifvit i academiens handlingar, sätter jag största heder uti mina observationer och försök at bestämma solens och månens parallaxer, hvilka ock uti K. franska academiens memoirer och andra böcker med heder nämnas och lära däruti komma at införas. Där näst mina observationer på Mercurii passage genom solen d. 6 maji 1753. Där näst mina anmärkningar om climaters jämförelse. Mina afhandlingar om nyttan af årliga förteckningar på födda och döda hade kunnat blifva långt bättre, om jag strax i början haft tilgång til våra tabeller; men de höllos då så hemliga, at jag ei en gång fick titta på dem. Sedan jag nu får nyttja dem, så mycket jag vill, och genom flera års öfning och eftertanka lärdt mera, vore jag hugad at företaga et nytt arbete öfver detta stora ämne, som förmodeligen skulle blifva bättre.

Eljest tilstår jag, at en del af mina historier i handlingarna hafva varit hastvärk, emedan jag af andra syslor varit hindrad at utarbeta dem, såsom jag eljest velat.

Ifrån år 1744, då mina Tabulæ satellitum Jovis först utgåfvos, har jag ständigt, vid lediga stunder, arbetat på deras förbättring, upmuntrad af astronomernas goda omdöme om mitt bedömande. De synas liksom hafva kommit öfverens at lemna mig denna lilla delen af astronomien til uparbetande. Uti alla nyare Ephemerides uträknas Satellitum eclipses efter mina taflor. När Kongl. Franska vetenskapsacademien, år 1754, beslöt at utgifva en recueil af de bästa här tils utkomna tabeller öfver alla himlakroppar, blef jag anmodad genom des ledamot, Herr De la Lande, som åtagit sig denna samlingen, at til satellites Jovis lemna en ny edition af mina tabeller, hvilket jag ock giorde, utarbetade dem aldeles å nyo uti annan form och med många förbättringar samt skickade De la Lande manuskriptet år 1755. Dessa nya tabeller äro nu tryckte uti nyssnämnde recueil. Sedermera och som Jupiters egen rörelse är grunden til des månars theorie, och jag i anledning af observationerna utarbetat nya tabeller på Jupiter sielf, som äro bättre än de gamla och genom æqvationer ställa til rätta, hvad Jupiters gång blir rubbad genom Saturni attraction, har jag nu i år, 1759, tredje gången omstöpt tabulas circum, jovialium, tillagt 5 nya æqvationer för hvardera, relativa til nämnda Saturni gravitation på Jupiter sielf, samt eljest i många mål vidare förbättrat dem, så at jag kunde prästera den tredje editionen, longe præstantiorem prioribus. Men jag vil ei skynda därmed, utan vänta, til des nyare observationer gifva anledning til ännu större perfection, ty sådana arbeten blifva aldrig fullkomliga, utan kan därpå, fere in infinitum, rafineras. Hvad detta arbete igemen angår, tilstår jag, at därtil icke just fordrats något stort genie eller någon djup insigt utan förnämligast et outtrötteligt tålamod at calculera. Lika mycket, hvaruti meriten består, först något nyttigt blifver giordt och man väl använder det lilla pund man fått.

À propos af pund och genie (emedan jag börjat tala i fåvitsko, för och mot mig sielf), så vet jag sielf bättre, hvad mig fattas, än hvad och huru mycket jag har. Jag tackar

Gud för det lilla. Det har jag likväl märkt, at jag utan synnerlig svårighet kan fatta hvad jag tager mig före at tänka och arbeta på, det må vara så svårt det vill, i synnerhet om ämnet är sådant, at jag hafver hielp af imaginationen, hvilken hos mig är god. Men hvad som brister hos mig, är minnet. Jag kan ock minnas väl nog, så länge jag ei imedlertid starkt applicerat mina tankar på något annat ämne. Men om jag det giordt, så förlorar jag det förra så aldeles, som hade jag aldrig hördt talas därom, ehuru hema jag varit däruti. Det har ofta händt mig, at jag penetrerat en sak i grund och til al des vidd, skrifvit där om och haft det nöjet at göra någon decouverte däruti. Men några år därefter, då jag råkat ögna därpå, har saken förekommit mig hel ny och obekant, såsom hade jag aldrig ens tänkt därpå, så at jag nödgats använda nytt arbete til förstå och läsa det jag sielf skrifvit. Detta har varit et obeskrifveligt stort hinder för mig, hvars syslor och omständigheter aldrig tillåtit at hålla mig länge vid et. Jag har hvar gång, då jag å nyo velat företaga saken, måst begynna så godt som främst igen, och därföre ei kunnat hinna långt. Däremot, den som har den lyckan at altid kunna behålla in presentissima memoria samt i lika redigt begrep alt hvad han en gång läsit, hört eller genom eget eftertänkande och arbete funnit, har lätt före gå högt och altid öka sin kunskap. Man plägar säga, at til mathematiquen behöfves ei mycket minne, utan endast förstånd, och det är rätt, när frågan allenast är til at fatta och begripa en mathematisk sanning. Men om man sedan ei, då det behöfves, påminner sig hvad man en gång blifvit öfvertygad om, utan skal altid söka på nytt, är föga därmed vunnet.

Strödda meddelanden och aktstycken.

Till frågan om en eller tvenne redaktioner af Södermannalagen.

Rudolf Tengberg kan i sin bekanta gradualafhandling af år 1875 anses vara upphofsman till den teori, som håller före, att SmL. genomgick tvenne redaktioner. Den handskrift, som Schlyter lagt till grund för sin edition, den af honom benämnda A-kodex, skulle vara den »gamla lagboken» före 1327, hvilken sagda år aflöstes af en annan lag i den handskrift, som kallas B-kodex.[1]

Gent emot detta påstående om en »äldre och yngre SmL» uppträdde Schlyter år 1881, stämplande detta som »en roman» i den för honom karakteristiska stilens skärpa och i en bevisföring, som väl var skarpsinnig, men mycket kort och ofullständig, vittnande om den höga ålderns börda.[2]

Frågan var ingalunda afgjord. Tengberg ägnar blott två sidor åt den, liksom i förbigående, och Schlyter åter hade visserligen enligt egen uppgift i sagda motkritik sommaren 1881 författat en skrift angående vissa med ämnet förbundna frågor, och som han skulle utgifva, om hans krafter tilläto detta. Men skriften förblef tyvärr otryckt.

Det har därför sitt intresse att se, huru man i synnerhet inom den rättshistoriska vetenskapen upptagit denna teori om en af våra gamla rättskällor.

Den om vår rättshistoria så högt förtjänte tysken Amira intager vid sidan om den skarpsinnige Maurer den ståndpunkt, som Tengberg förfäktar, åtminstone så långt, att de antaga att en kodifikation af SmL. fanns före 1327, och att den af en officiell kommitté omarbetades och stadfästes sagda år.[3]

---

[1] Tengberg, Om den äldsta territoriella ind. och förv. i Sverige I, s. 64 f.

[2] Schlyter, Om en ännu i behåll varande äldre redaktion af Södermannalagen. Lunds univers. årskr. XVII: II s. 1—5.

[3] Amira, Recht, en utmärkt, summarisk öfversikt i Grundriss der germanischen Philologie 1890, II, 2, s. 92. Maurer, Den ordgermaniske Retskilder, s. 166.

Några nya bevis prestera de icke principiellt härför. De betrakta snarare saken som afgjord, och underkasta den icke någon kritik. Men Amira har icke gjort fullt klart för sig, om just A-kodex tillhör redaktionen före 1327 eller med B-kodex tillsammans representerar den senare lagredaktionen.[1]

Inom den skandinaviska litteraturen kunna vi anföra norrmannen Ebbe Hertzbergs förträffliga öfversikt, »De Nordiske Retskilder.» Denne går också ut från tillvaron af tvenne lagredaktioner, men han preciserar spörsmålet skarpare än Amira: »Hvorvidt de Texter der af Loven ere i Behold, gjengive henholdsvis den ældre og den yngre Bearbeidelse og ikke begge den yngre, dog saaledes, att den ene af dem atter omkring 1335 er bleven yderligere ændret, er Gjenstand for Meningsforskjel.»[2]

Häri ligger just problemets tyngdpunkt. Man kan fråga, hvarför gent emot Schlyter enighet råder beträffande tvenne lagredaktioner. Svaret kan helt kort gifvas. Någon ingående undersökning har ej företagits, ty man stöder sig i själfva verket uteslutande på ett hufvudbevis. Detta består i en historisk notis i några handskrifter, såsom i en 150 år yngre handskrift i Paris, af innehåll, att den 26 okt. 1325 inskrefvas i »Sudhermanna laghbok» åtskilliga bestämmelser,[3] hvilka skulle saknas i A-kodex, men däremot finnas i B-kodex. Detta bevis utgör alltså grundelementet i teorien.

Denna har slutligen ytterligare häfdats af en yngre forskare, C. M. Kjellberg, år 1898 i denna tidskrift och som egentligen är den förste, som af teoriens anhängare ingått på en utförligare undersökning.[4] Men detta oaktadt citerar han icke någon af de ofvannämnda författarne och synes vara obekant med Schlyters lilla uppsats, något som kan förklaras, då artikeln står i en publikation, där man minst kan ana det.

Detta förhållande är tydligen beklagligt, då här ju föreligger ett försvar för den uppfattning, som det för teoriens anhängare är meningen att gendrifva. Grundtanken i Schlyters uppfattning, uttalad redan i företalet till SmL., är den, att, då år 1325 vissa bestämmelser skulle inskrifvits i SmL., vid denna tid alltså fanns en »Sudhermanna laghbok», som t. o. m. kallas en gammal lagbok. Denna hade vid tiden för UL. blifvit utarbetad; stadfästelsen, som ju är lika med UL. (med de ändringar dock, som betingades af att lagen gällde annat landskap) kunde sålunda passa in på förhållandena, men SmL. blef ej stadfästad förr än 1327 på grund af tvister mellan lekmän och klerker. Magnus Eriksson hade genom att af-

---

[1] År 1882 skref Amira, att A-kodex »sannolikt» förelåg före 1327. Amira, Nordgerm. Obligationenrecht I. Altschwed. Obl. recht s. 2 f.

[2] Hertzberg, De Nordiske Retskilder (i Nordisk Retsencyklopædi 1890) s. 55. Han citerar här Tengbergs, Schlyters och Maurers ofvannämnda arbeten.

[3] Se härom utförligast Schlyter, jur. afh. II. s. 146 f.

[4] Kjellberg, Södermannalagen och dess konungabalk. Hist. Tidskr. 1898, s. 299—308.

skrifva UL:s stadfästelse framflyttat till sin regeringstid de förberedelser till utarbetandet af en lagbok för Södermanland, hvilka i själfva verket ägt rum redan i konung Birgers dagar.[1] Schlyter anser därför, att lagen, hvad de i behåll varande codices angår, genomgått endast en »officiell» redaktion, men att denna sträckt sig framåt under en följd af år. Han förnekar eller, rättare sagdt, talar alldeles ej om två lagredaktioner.[2] Schlyter valde A-kodex till text för sin edition, emedan språket där var äldst, samt anser, att A-kodex icke behöfver vara den ursprungliga texten, sådan den stadfästes, enär sedermera ändringar kunna ägt rum.[3]

Riktigheten af en sådan teori beror väsentligen på kännedomen om det sätt, på hvilket laghandskrifterna kunna anses hafva tillkommit. En jämförelse mellan olika behållna codices af samma lag kan härom lämna upplysning i många fall. Frågan om, i hvad mån de yngre codices representera en fortgående rättsutveckling genom de mångfaldiga tillägg och ändringar, de äga framför sina äldre föregångare, är faktiskt obesvarad, och här väntar således en stor uppgift att lösas af vetenskapen. Schlyter var den förste, som tillfredsställande gjorde våra största historiska medeltidskällor bekvämt tillgängliga, och hans kolossala arbete imponerar i synnerhet genom de texten åtföljande noter, däri han låter oss se de afvikelser, som i öfriga codices förefinnas från den codex, som efter alla kriterier på högsta åldern blifvit lagd till grund för editionen.

Men understundom har en dylik jämförelse mellan olika handskrifter af samma lag på grund af alltför stor olikhet ej kunnat ske. I sådana fall är man urståndsatt att kunna döma om betydelsen af den tryckta texten utan tillgång till själfva handskrifterna. Så är fallet med SmL., då Schlyter merendels jämför A-kodex med endast B-kodex.

Såvida man får ansluta sig till den inom den moderna rättsvetenskapen kända terminologien »rättsbok» och »lagbok», kan man onekligen i en viss riktning lösa problemet, som här sysselsätter oss. Med *rättsbok* afser man de laghandskrifter eller, rättare sagt, lagtexter, som offentligen tillämpades och stillatigande erkändes, utan att staten svarade i detalj för dem; alltså måste dessa i motsats till senare tiders kodifierade *lagböcker* få namn af rättsböcker.[4] Särskildt har den tyska rättshistoriska vetenskapen utredt dessa begrepp. Allmänt taget hafva alla rättsuppteckningar tillkommit dels såsom officiella lagar (*Gesetze*) dels såsom privatarbeten, rättsböcker

---

[1] Schlyter, SmL., L—LI.

[2] Denna uppfattning vidhåller Schlyter något förändrad i Jur. afh. II s. 145—150. Åtminstone menar han där, att man under Birger samtidigt med eller möjligen t. o. m. före UL:s redigering, sammansatt en lagbok, i hvilken man 1325 inskref nya ändringar, och att det på så sätt fanns en gammal lagbok, som »två år senare måste lämna rum åt en ny». Endast i *denna senare form* äga vi, säger Schlyter, en handskrift af SmL. i behåll, som blef en frukt af 1325 års redaktionsarbete. Se särskildt ibid. II, s. 147.

[3] Schlyter, SmL., XLIX.

[4] Hertzberg, anf. arb. s. 35.

(*Rechtsbücher*), hvarvid ordet »privat» betecknar hvarje verksamhet, som icke är lagstiftande (*gesetzgeberische*). Men mången lag är införlifvad i en privatuppteckning, och denna har omsider fått giltighet af lag. Man begagnade sig af skriften för att bevara rättstraditionen.[1] I de skrifvare, som sålunda upptecknat rätten, se vi också *bearbetare*, som ändrade texterna efter en fortgående rättsutveckling, som medför nytt i det föråldrades ställe. Nya rättssedvänjor upptecknas. Dessa *lagkunniga* skrifvare gåfvo således upphofvet till en juristlitteratur, såsom är fallet t. ex. med den berömda lex Salica.[2]

På detta sätt skulle vi anse de svenska rättskällorna såsom privatarbeten, såsom i skrift gjorda uppteckningar af *laghsaga*, ursprungligen samlade i *flokkar*.[3] Undantagas böra dock UL. och SmL., sådana de äro i behåll, enär dessa äro lagböcker, då de äro försedda med kunglig stadfästelse, som omförmäler, att de af officiell kommitté utarbetats och i sådan form af folket antagits å tingen och slutligen af konungen blifvit stadfästa. De öfriga lagarna äro rättsböcker.[4]

Detta förhållande synes emellertid icke utesluta, att texten såväl i UL. som SmL. sedermera vid senare afskrifter undergått förändringar och äfven fått tillägg, så att den föreligger i flera olika upplagor, såsom ju också faktiskt är förhållandet. Med stöd af en sådan uppfattning förmenar Amira, att den SmL., som fanns *före* 1325, var en rättsbok, som efter omarbetningen i fråga 1327 blef lagbok. »Vi äga», säger Amira, »två recensioner, hvaraf den yngre är privatarbete och uppstod kort efter 1335».[5]

Amira menar med den »yngre» upplagan tydligen B-kodex,[6] som han således anser vara ett privatarbete, och som därför, i den mån den afviker från den ursprungliga lagboken från 1327, innehåller nya rättsuppteckningar och förändringar af den forna lagtexten. Häri kan också upptagande af nya officiella lagtexter hafva ägt rum. Om den »yngre» upplagan är ett privatarbete, hur förhåller det sig då med den »äldre» och hvilken är denna? Amira synes ha glömt besvara denna fråga, såvida han ej underförstår A-kodex såsom lagbok i officiellt fastslagen form, men hvilken såsom rättsbok *före omarbetningen* förelåg »sannolikt» före 1327.[7]

Kjellberg besvarar frågan därmed, att »A-kodex är en senare afskrift af en äldre redaktion, som ej behöfver representera den senares ursprungliga utseende, utan kan vara försedd med tillägg af vissa rättssedvänjor, som tillkommit under tiden mellan denna

[1] Amira, Recht s. 42.
[2] Amira, Recht, s. 53 f.
[3] Amira, Recht, s. 84.
[4] Amira, Altschw. Oblig. recht, I, s. 2 f.
[5] Amira, Recht, s. 92.
[6] Det är *dennas* ålder, som Schlyter bestämmer till »kort efter år 1335». Jur. afh. I, s. 6 SmL. s. VI, not 10.
[7] Se ofvan sid. 2, not 1.

redaktions tillkomst och handskriftens nedskrifvande.»[1] Denna tidrymd skulle då sträcka sig emellan den föregifna äldre redaktionens tillkomsttid, hvilken icke det ringaste af Kjellberg är ens något så när fastställd, och 1325, när den då »bevisligen» befintliga kommittén »åstadkom ett arbete, som resulterat i den lagtext, som föreligger i B-kodex.»[2]

Enligt denna formulering af den af Tengberg skapade teorien om »en äldre och yngre» SmL. äro A- och B-codices *representanter* »för olika redaktioner af denna lag». För att komma till detta slutresultat har Kjellberg först utgått från att antaga, att kodifieringen af en lag var »endast till för att bringa reda, ej för att skapa ny lag, hvarför också lagstiftningen inom landskapet fortfarande gick sin gilla gång under prejudikatets form, oberoende af den förut skedda kodifieringen eller systematiska uppteckningen, som de nya prejudikaten kommo att supplera».[3]

Detta omdöme får icke tagas allmängiltigt, ty det är icke säkert, att alla kodifieringar »endast» vore dylika systematiska uppteckningar af en fortgående rättsutveckling i prejudikatets form. Vore det så, skulle handskrifterna endast utgöra juristlitteratur. Åtminstone vet man säkert, att UL. och SmL. äro rättskällor af annan art. Dessa äro ju försedda med stadfästelser, utfärdade af konungen i hvilka säges, att man officiellt ej blott reviderade gammal lag, utan äfven stiftade ny — en lag, som i sådant skick erhöll positiv rättskraft genom att antagas på tingen af landskapets befolkning och därefter godkännas af landskapets och hela rikets konung.[4] Kodifieringen erhöll alltså nya materiella rättselement och betecknar faktiskt detsamma som efter moderna begrepp en lagstiftning, som resulterade i en *ny lagbok*.

Man vände sig också till konungen för att få tillstånd till de båda lagarnas kodifiering — äfven detta ungefär som i vår regeringsform föreskrifves! När konungen stadfäste lagarna, sade han, att landskapet skulle följa denna officiella, och ingen annan lag.[5] Han annullerade därmed såväl den gamla lagen som hvarje annan lag, som saknade hans bekräftelse.

Det är det märkliga i dessa stadfästelser från statsrättslig synpunkt, att den grundsats, som genomgår den germanska statsrätten, nämligen om ömsesidiga förpliktelser och ömsesidigt ansvar mellan konung och folk, redan här finner så starka uttryck. Vi läsa i MELL utförligt om vissa offentliga rättsförpliktelser mellan dem i och för främjandet af statsändamål, men en beaktansvärd konsolidering af staten möter oss redan i landskapslagarna och *särskildt* just i UL och SmL. Dessa äro de enda landskapslagar, som äga

[1] Kjellberg, anf. st., s. 308.
[2] Kjellberg, anf. st., s. 307.
[3] Kjellberg, anf. st., s. 303.
[4] UL, confirmatio, s. 4 f. — »Siþæn þæssir allir hafþu giörlikæ um welt ok gamul lagh skuþæt ny dictæþ samæn sætt ok iwir sætt» etc.
[5] UL, conf. s. 5, — þa litin til ængræ andræ laghæ.

en konungabalk i system. Eriksgatan, en utan tvifvel, hvad man än må tvista om den, gammal häfdvunnen institution, får först här sitt namn och sin slutgiltiga karaktär. Öfriga rättigheter och förpliktelser från konungens sida finnas här bestämda. Detta förhållande, sedt i samband med stadfästelsens ordalydelse, fäster osökt vår uppmärksamhet därpå, att de kommittéer, som »kodifierade» UL och SmL, voro i officiellt uppdrag å såväl konungens som landskapets vägnar. Konungens stadfästelse af en å tingen antagen lag innebar, att han ej blott i fråga om konungabalken, utan helt naturligt beträffande hela lagboken, skulle i alla de fall, dit hans kungliga plikter och rättigheter sträckte sig, vara bunden af denna lag och ingen annan. Det är ett uttryck för landskapets ställning inom den spirande riksenheten, att man på så sätt allenast rättsligen kunde binda konungen.

Kjellberg däremot anser, att konungens stadfästelse var likgiltig för lagens giltighet i landskapet, enär »konungens stadfästelse begärdes *efter* pålysningen». Han frånkänner konungen både rättighet och fordran att bekräfta lagen, då han ej hade annat än böter och fredlöshet att hota med.[1] Att man skulle begära konungens stadfästelse af en lag, som ej ännu var antagen, är naturligtvis otänkbart, och beträffande det senare alternativet, kan frågan om konungens andel i landskapslagstiftningen ej bedömas ur uteslutande privaträttslig, utan från framför allt statsrättslig synpunkt. Vi torde tydligt hafva visat detta intressanta uppslag af den kungliga lagstiftningsmaktens växande inflytelser, hvilka rättshistorien i detalj har att påvisa — en uppgift, som den hos oss ännu icke har löst.[2]

Sannolikt finns det just år 1327 stadfästade originalexemplaret af SmL icke mera i behåll. De senare verkställda afskrifterna äro flerestädes afvikande sinsemellan. Det fordras en särskild undersökning att i detalj utreda detta förhållandes rättshistoriska betydelse. Därför kunna efter den vedertagna terminologien samtliga behållna handskrifter af SmL faktiskt benämnas rättsböcker, äfven B-kodex, som skrefs kanske ej förrän efter 1350 i st. f. 1335[3] och som naturligtvis äger stadfästelsen endast i afskrift.[4] Men UL:s och SmL:s behållna handskrifter äro af den privata jurisprudensen gjorda afskrifter af en officiell lagbok, under det att, så långt man vet, öfriga landskapslagar redan i deras första ursprungliga redaktion eller kodifiering voro privatarbeten.[5]

Detta förhållande har sin särskilda betydelse för oss. Ty om A-kodex tillhör en redaktion före 1327 som *då* aflystes, är det icke

[1] Kjellberg, anf. st., s. 302.

[2] Jfr om den häri rådande uppfattningen Hildebrand, Svenska statsförfattningens hist. utv. s. 53.

[3] Kjellberg, anf. st., s. 299.

[4] Så äfven med handskrifterna n:r 47, 48, 49.

[5] Som bekant sakna många af UL:s handskrifter stadfästelsen, och om öfriga lagar ägt en sådan, vet man ju icke säkert. Det är dock kändt, att UL är hufvudtypen för alla Svealagar, hvarvid dock SmL är själfständigare.

tänkbart, att man det oaktadt tog den till grund för nya rättsuppteckningar, då den ej representerade den gällande rättsordningen. Detta är ju ej svårt att erkänna. Utan att beakta detta förhållande har man, och särskildt Kjellberg, sökt bevisa en åtskillnad mellan A- och B-codices stor nog att ställa dem självständiga mot hvarandra såsom representanter för tvenne lagredaktioner från olika tider.

Det är till granskning af dessa bevis, vi nu öfvergå.

Man finner i ett fall en viktig öfverensstämmelse mellan stadfästelsen, som är bifogad B-kodex, och dess lagtext. Enligt stadfästelsen antogs hela lagboken »*undan taknum at enosto tuem punctum: en ær um kirkiu gif, annur ær um testament*».[1] Dessa 2 flockar saknas i B-kodex, alltså är detta helt naturligt! Denna handskrift, som tillhör Kungl. Biblioteket i Köpenhamn, har tillfälligtvis varit för mig tillgänglig å Kungl. Biblioteket i Stockholm. Att samma person skrifvit hela den prydliga handskriften, synes tydligt, och ehuru den stereotypa gotiska skriften ej är individuell, är det dock af flera omständigheter, för hvilka Kjellberg redogör, att döma alldeles riktigt, att sagda person lämnat de sista 6[2] raderna oskrifna. Dessa hafva af en yngre hand blifvit fyllda med den text: »*Vm sialagipt*», som förekommer i A-kodex.[3]

Huru skall man nu förklara, att B-kodex' skrifvare utelämnat de 2 flockarna? Det kan synas vara en lagkunnig jurist, som efter stadfästelsens ordalydelse helt naturligt ej kunde i lagen införa dessa lagtexter. Men är detta så säkert? Testamentena försvunno icke ur Södermanland efter 1327, ej heller seden att läsa mässor för den dödes själ. Om södermanländingen saknade rättsregler vid testamentets uppgörande att följa eller lagstadgade afgifter för mässorna icke funnos, hvad hade han då att hålla sig till? Denna fråga har en mycket stor praktisk räckvidd. Då sagda 2 flockar på grund af oenighet mellan klerus och lekmännen ej antogos, kunna vi likväl allra minst antaga, att inga lagtexter funnos, emedan däraf full laglöshet skulle ägt rum. Enär vi ej veta, *hvarom* tvistigheterna på dessa områden rörde sig, må vi antaga, att man då förblef vid det gamla eller möjligen på annat sätt träffat förlikning.

B-kodex' skrifvare har icke utelämnat lagtexterna af det skäl, att sådana icke skulle ha funnits. Han har ju i index (fol. 3 v) under n. XV och XVI skrifvit rubrikerna: *Vm sialagipt* och *Vm testament* och därtill också lämnat plats å fol. 8 v. för deras lagtexter. På sin höjd kan han därmed hafva afsett att visa i sitt kompendium, att lagtexterna icke kunde ännu anses hafva vunnit någon slutgiltig form och därför ej velat omedelbart infoga dessa

[1] SmL, confirm. s. 3.

[2] Icke 8, som Kjellberg af förbiseende uppgifver, anf. st. s. 305 f.

[3] Denna hand är helt säkert densamma, som öfverallt i marginalen skrifvit rubriker, såsom lättast synes af det säregna komma-liknande bihanget vid a-stapeln för æ. I texten stafvas verkligen husfru (Kjellberg läser oriktigt hustru, anf. st. s. 306).

i texten. Handskriften äger vissa kriterier på, att han på ett särskildt blad mycket väl kan hafva tills vidare infört de lagtexter, som då tillämpades och han helt naturligt hade framför sig i den text eller de texter, som förelåg för hans kodex. Att han var okunnig om hvad som var positiv lag kan man minst af allt påstå. Det första lägget omfattar fol. 3—8, det andra fol. 9—15 o. s. v.[1] Skrifvaren beräknade alltid 8 blad för hvarje lägg, men, såsom handskriften nu befinner sig, äger 1:a lägget endast 6 blad, läggen 2—5, 8 och 10 äga 7 blad, och läggen 6, 7, 9 och 11 hafva 8 blad.[2] Detta beror därpå att skrifvaren alltid reserverade ett blankt blad, eller två blanka sidor, i slutet af hvarje balk, och ett sådant blad har bortskurits senare, sannolikt vid inbindningen. Detta har skett när helst texten däraf ej led någon stympning.[3]

Detta visar, att första lägget intager en undantagsställning, då det äger 6 i st. f. 8 blad. Har det så alltid varit fallet? Kyrkobalken slutar icke vid fol. 8 v, utan längre fram, och någon utskärning har ej här ägt rum. Skrifvaren insåg helt naturligt, att de 6 blanka raderna å fol. 8 v voro alldeles otillräckliga för 2 större flockar, och han måste då rimligtvis ordnat sin beräkning af läggen sålunda, att det var möjligt tillfoga ännu ett blad mellan fol. 8 v och 9 r.[4] Om han gjort detta genom att tillfoga antingen ett blankt blad eller ett skrifvet sådant, så skulle lägget visa öfverensstämmelse med de öfriga.[5]

Det saknas ingalunda kriterier, som styrka det senare alternativets riktighet. Hvad som först springer i ögonen vid ett äfven hastigt betraktande af handskriften är, att fol. 9 r. (som äfven bildar nytt lägg) börjar med ingressen till flock XVII, utan att stor röd titelrubrik, som eljes icke på något enda ställe saknas, här skrifvits. Den bör då ha stått å föregående sidas nedersta rad.[6] Detta beror alldeles på hur utrymmet i skriften bestämde sådant. Hvarje sida i B-kodex har alltid 27 rader och hvarje rad 45—48 minuskler[7] Tack vare den gotiska skriftens stereotypa skick och dess fulländade behärskande af B-kodex' skrifvare kunna vi lätt beräkna, att c:a 10 ord skrifvas per rad och alltså c:a 540 ord per folio. De båda flockarna i A-kodex äga c:a 530 ord, hvilket antal, då det

---

[1] Se Kjellbergs tabell, anf. st. s. 296.

[2] Lägg 11 har egentligen 9 blad, men handskriftens sista fol. 82 är fäst i ryggen på fol. 74, och har tillfogats särskildt för att texten ej blef slut förr.

[3] Detta visar sig genast vid en undersökning. Två blanka sidor finnas vid slutet af balk IV, då denna slutar å fol. 26 r, och balk V är införd å fol. 27 v, hvadan alltså ingen utskärning för textens skull kunde ske. Likaledes vid slutet af balk VII af samma skäl.

[4] Pagineringen är väl förståendes skedd i senare tid!

[5] Egentl. 7 blad, men det andra, det 8:de, kunde legat som skydd öfver fol. 3.

[6] Detta förekommer i handskriften flerestädes ss. å fol. 32 v, 40 v, 54 v, 60, 69, 71 v.

[7] Jfr Kjellberg, anf. st. s. 296.

utrymme, som de tvenne röda titelrubrikerna skulle behöfva, beräknas, fullkomligt upptager ett folio i B-kodex.

Skrifvaren kan således lämnat 6 rader blanka å fol. 8 v, och nedskrifvit texterna å ett blad, som kunde borttagas af skäl, som vi ofvan antydt. Frånvaron af den röda titelrubriken skulle då icke förefalla så besynnerlig. Senare kan ju detta blad, som ej kan ha varit fästadt annorstädes än *utanpå* fol. 3, gått förloradt.[1]

Äfven om vi ställa oss skeptiska mot dylika kriterier, som ett tekniskt studium af handskriften gifver vid handen, så framträder ett rättshistoriskt faktum, som är afgörande. Det är nämligen enligt Schlyters noter i kyrkobalken förhållandet, att alla öfriga behållna handskrifter af SML. nästan ordagrant hafva samma själagipt- och testamentsflockar som A-kodex, och detta ehuru de ifråga om flockindelning och några smärre detaljer vanligen följa kyrkobalken i B-kodex, icke i A-kodex.[2] Den s. k. C-kodex,[3] skrifven i senare hälften af 14. århundradet.[4] och således icke långt efter sina båda föregångare, intager, såsom vi skola se, en viss mellanställning mellan dem, men de båda flockarna äro oförändrade.

Man kan inför en dylik rättskontinuitet omöjligt med Kjellberg påstå, att den person, som senare inskref å B-kodex' 6 blanka rader, lånade en gammal lagtext från en till A-kodex redaktion hörande handskrift.[5] Trots de många texter, som funnos af SML. generation efter generation, förblefvo de båda flockarna oförändrade. Några kopistfel föreligga icke här. Förfaringssättet i B-kodex är från rättslig synpunkt utan all betydelse, så mycket mera, som skrifvaren icke haft andra texter än de i öfriga handskrifter. Väsentligen därför, att man försummat undersöka öfriga handskrifter af SML, har man tillmätt förhållande med B-kodex betydelsen af ett lagstiftande moment, hvilket, såsom synes, är lika förhastadt som felaktigt. Häraf följer, att någon åtskillnad mellan A- och B-codices på detta område ej förefinnes till försvar för teorien om två redaktioner. När man därför finner vissa skiljaktigheter mellan t. ex. de båda laghandskrifterna i fråga, A- och B-kodex, och vill undersöka, om detta förhållande gör dem till självständiga representanter för tvenne af hvarandra oberoende redaktioner eller icke, måste man tydligen ådagalägga, att den *rättsliga* åtskillnaden mellan dem är bevislig nog att göra dem till sinsemellan fullt självständiga rättskällor.

Huru försvarar man då teorien om tvenne lagredaktioner? Vi hafva redan granskat ett af bevisen, nämligen frågan om testaments-

---

[1] Utmed ryggen af fol. 3 synes tydligt en smal rand, utvisande, att där en gång varit vidfogadt ett blad (liksom fol. 82) *som ej kan haft annan plats än mellan fol 8 v och 9.* Det kan ju äga något intresse att anföra, att den s. k. E-kodex (n:r 144 i Skokloster saml. RA.) å fol 17 visar öfverensstämmelse med det ofvan sagda, och ingressen till flock XVII börjar å fol. 18. Titelrubriker förekomma ej i denna handskrift.

[2] Schlyter, SML.

[3] I Kungl. biblioteket i Stockholm.

[4] Schlyter, SML, s. XIII.

[5] Kjellberg, anf. st. s. 306.

rätten i A-kodex. Men det afgörande beviset anser man sig äga i den mycket omskrifna och ofvan anförda uppgiften i en 150 år yngre kodex, att den 26 okt. 1325 blefvo vissa angifna bestämmelser stadgade och inskrifna under en viss högtidlighet i »Södermanlands lagbok». Dessa bestämmelser har Schlyter såsom addit. 12 fogat till sin edition af SML.[1] Man säger nu, att dessa stadganden saknas i A-kodex, men »däremot återfinnas de alla i B-kodex, hvilkens lagtext sålunda är kodifierad efter $^{26}/_{10}$ 1325».[2] Schlyter har emellertid påpekat, att detta påstående, såsom det framfördes af Tengberg, är förhastadt och oriktigt, då en närmare jämförelse mellan addit. 12 och kyrkobalkens resp. flockar visar detta.[3] I not härnedan meddelar jag i detalj, hur en sådan jämförelse utfaller.[4] Taga vi äfven C-kodex och jämför den med A- och B-kodex få vi se, att ehuru den icke följer flockindelningen (hvarom nedan skall närmare sägas) i B-kodex utan i A-kodex, saknar den åtskilligt af hvad denna har, men däremot i sin ordning äger af denna hvad A-kodex saknar.[5]

Af denna jämförelse framgår, *att A-kodex icke kan anses stå främmande för stadgandena ifråga af 1325.* A-kodex är ju icke lottlös. B-kodex åter saknar betänkligt mycket af sagda stadganden för att kunna rättfärdiga påståendet, att dessa »alla» återfinnas i B-kodex. Och C-kodex står, som sagt, så att säga midtemellan dem. Skillnaden mellan de båda förstnämnda inskränker sig, som synes, till summa fyra fall (af dessa i två fall endast delvis) och är icke större än skillnaden mellan alla tre inbördes!

Huru liten eller alldeles ingen är sålunda ej den rättsliga skillnaden mellan A- och B-kodex, och dock är det här i dessa 1325 års stadganden vi hafva grundelementet i den teori, som talar om *två* lagredaktioner. Men hvarför skulle man icke med hänsyn till C-kodex kunna tala om t. o. m. *tre* lagredaktioner? Det är därför riktigt, som Schlyter säger, att det vore »orimligt» att på grund af 1325 års stadganden försvara en åsikt om en äldre och yngre södermannalag.[6]

---

[1] Schlyter, SML, s. 194 f.

[2] Kjellberg, anf. st. s. 305, Tengberg, anf. arb., s. 64.

[3] Schlyter, anf. st. s. 2.

[4] »Först wm — soknen wppe» saknas i *A. KB, II.* pr., men finns i *B.* ibid. »Fællas kirkiowærianda — — taki biscopir» saknas såväl i *A. KB, III* som i *B.* ibid. Forts. däremot: »Glömir præstir — — kirkiowærianda» finns såväl i *A.* som *B.* »Kirkia skall — — ræth till» finns delvis i *A. KB IV*, men fullständigt i *B.* ibid. »Wm kirkio wighsla — scrifuat» finns såväl i *A. KB V, § 1* som i *B. KB VI* (särskild flock) »Tynd», skall — finns såväl i *A. KB VI* som i *B, KB, VII.* Tillägget: »wtan the, biscops sætugardher ær» saknas i *A*, men finnes i *B.* »Thrættanda dagh — — dagher» saknas i *A, KB*, men finns i *B. KB, IX.* »Skyldar prestir — medh laghum» saknas *särskildt* såväl i *A, KB, VII, § 2*, som i *B, KB, VIII, § 2.* »Föra ey — — iordhæghandom» saknas i *A, KB, IX, § 1* och äfven i *B. KB X.* Öfriga bestämmelser saknas alldeles såväl i dessa som alla öfriga codices, hvilka här merendels följa B-kodex.

[5] *C, KB, II = B., C, KB, III = B = A, C, KB, IV = B, C, KB, V = B = A, C, KB VI = A, C, KB, VII = A, C, KB, IX = B = A.*

[6] Schlyter, anf. st., s. 3.

Det skulle visserligen ej behöfvas några vidare bevis för teoriens vederläggande. Men några tillägg till det sagda må likväl afsluta denna granskning. Så hänvisas till det förhållande, att B-kodex' kyrkobalk har en annan flockindelning än A-kodex', hvilket ytterligare skulle häfda B-kodex' förmenta själfständighet som rättskälla.[1] Men intet är lättare att vederlägga än detta. Innehållet är ju alldeles detsamma i båda kyrkobalkarna, ty B-kodex har endast uppdelat innehållet i *flera* flockar.[2]

Vi äga sålunda icke representanter för en äldre och en yngre redaktion af SML. med år 1327 som gräns emellan dem. Vi kunna således icke veta något om och hafva ej heller någon direkt vinst för rättsforskningen i att söka efter en äldre lagredaktion. De hittills bevarade och kända handskrifterna äro »representanter» för *en och samma* lagredaktion från 1327.[3]

Ett helt annat spörsmål blir det därför, huruvida verkligen en lagredaktion *före* sagda tid ägt rum. Skulle den ha funnits, har den dock intet att göra med de handskrifter, vi nu hafva i behåll. Tillvaron af en sådan lagkodifiering kan dock med skäl betviflas. Det talas i addit. 12 om den »gamla lagboken», hvaraf Tengberg slöt, att denna vore just A-kodex![4] Schlyters och Amiras åsikter hafva vi ofvan framhållit. Kjellberg håller sig däremot uteslutande till stadfästelsen, som väl följer troget UL:s stadfästelse, men skulle äga ett väsentligen annat innehåll, då den ej, såsom UL:s stadfästelse säger, att lagen »ströningium hafðus i flerum *flokkum*», utan däremot »ströningum hafðos i flerom *bokum*». Olikheten skulle ytterligare betonas däraf, att SML. säger, att man på tingen lyste »them laghum ok laghbook», då UL. blott har uttrycket »þem laghum». Af dessa »naturligen afsiktliga» olikheter mellan de båda lagarnas stadfästelser på detta ställe skulle följa, »att SML redan förelåg i flera afvikande och hvarandra motsägande *handskrifter*, beroende på de lagtolkningar och nya stadganden som gjorts, sedan den första redaktionen kommit till stånd». Detta skulle bestyrkas äfven genom de omskrifna bestämmelserna af 1325.[5]

Det sista skälet är ofvan närmare granskadt och faller därmed som stöd för denna tolkning af stadfästelsen. Såvida den historiska notisen, att år 1325 dylika stadganden inskrefvos i Söderman-

---

[1] Tengberg, anf., arb. s. 64, Kjellberg anf. st. s. 306.

[2] Kjellberg, anf. st. s. 306 f, talar om olika bötesbelopp i A- och B-kodex i *konungabalken*. Jag har ofvan visat, att de öfriga balkarna ej kunna eller få jämföras med *kyrko*balken, då ju tillägg och ändringar förefinnas ej blott i A- och B-codices, utan äfven i de öfriga.

[3] Offentliggörande i tryck af B-kodex, hvilket vore önskvärdt och äfven f. n. från kompetent håll förberedes, skulle icke upphäfva A-kodex' vetenskapliga källvärde, men skulle bidraga till att främja det hos oss ännu icke odlade studiet af rättsutvecklingen med afseende å de ändringar, lagtexterna i handskrifterna genomgått.

[4] Tengberg, anf. arb. s. 64, not 30, affärdar utan vidare stadfästelsens för honom motsägande innehåll i denna sak.

[5] Kjellberg, anf. st. s. 304.

lands lagbok, är tillförlitlig, hvilket Schlyter söker ifrågasätta,[1] måste man anse, att det var i den af kommittén bearbetade nya lagboken, dessa ändringar inskrefvos.[2] Nu talar man i addit. 12 på ett annat ställe om »en gammal lagbok», ett uttryckssätt, som uppenbarligen strider mot antagandet af en mängd för handen varande *kodifierade* laghandskrifter af så stridigt innehåll, att de södermanländska juristerna kunde anse ordalagen i UL:s stadfästelse tillämpliga på lagstiftningens tillstånd i Södermanland.

När dessa personer säga, att lagen fanns »ströningom i flera böcker» och betona, att stridigheterna mellan dem voro mycket betydliga, är det så godt som omöjligt att tro, att vid tiden mellan 1296 och 1327, mellan UL:s och SML:s resp. stadfästelseår, då den »första» redaktionen af SML tydligen måste ha ägt rum, förvirringen i landskapets rättstillstånd kunnat blifva så betydlig, som i stadfästelsen säges.[3] Likaväl som man i UL 1296 kunde tala om sin forna, gamla lag, fastän man icke hade den annat än i spridda »flockar», likaväl kunde man säga detsamma i Södermanland 1327, att man hade lagen, och en gammal lagbok, fast i spridda »böcker». De ofvannämnda uttrycken fattas flerstädes som fullt analoga och äro alldeles *icke* typiska för SML:s stadfästelse.[4]

Det finnes tydligen starka tvifvelsmål om, huruvida mera än en lagredaktion någonsin skett i Södermanland. De ännu kända laghandskrifterna kunna i hvarje fall icke hafva något att skaffa med den. Med historiska bevis kunna vi icke konstatera tillvaron af någon annan än 1327 års lagkodifiering, för hvilken såväl A- som B-kodex (och alla öfriga) äro representanter. Den s. k. äldre lagredaktionen beror på en fiktion.

L. M. Bååth.

---

[1] Schlyter, anf. st., s. 4.

[2] Två af de härvid närvarande personerna voro, enligt stadfästelsen, bland författarne till lagboken. Jfr Kjellberg, anf. st., s. 304 f.

[3] Att som Tengberg, anf. arb. s. 64, not 30, förringa stadfästelsens innehåll med påståendet, att man utan vidare endast skref af UL:s stadfästelse, är icke bevis på någon vetenskaplig kritik.

[4] Stadfästelsen af *UL.* i *SD.* n. 1154 a) har bokum, *ej* flokkum. Likaså i flera codices af UL. Schlyter, UL, s. 3, not. 16. Uttrycket »them laghum ok laghbook» återfinnes annorstädes, t. ex. VGL II, addit. 11, »lagh och laghbok». Schlyter, Om en föregifven etc. s. 4 tviflar på, att den» äldre SML» någonsin funnits.

En kansli-intrig.

Det är allmänt bekant, huru man från skilda håll alltifrån Karl XII:s lyckokrönta företag emot Danmark sökte förmå honom sluta fred med konung August, bemödanden, som ökades efter Narva-slaget, Augusts nederlag vid Düna, kung Karls besättande af Kurland och inryckning i Polen i afsikt att med afsättning straffa sin frände för hans lömska öfverfall och oskadliggöra den opålitlige mannen. Såväl konung Karls rådgifvare som allierade furstar, den polska republiken och konung August själf arbetade i denna riktning. Synnerligen bevekande voro de föreställningar, som gjordes den unge krigshjälten af den hemmavarande gamle kanslipresidenten Bengt Oxenstierna i det ryktbara memorialet af den 5 mars 1702 och af den konungen i fält följaktige »premiärministern» Carl Piper i hans ej mindre märkliga memorial af den 29 augusti s. å., några veckor efter Augusts nederlag vid Klissov. Man vädjade till hans billighet, rättvisa, ädelmod, gudsfruktan, politiska klokhet, omtanke för fäderneslandets väl och sitt eget anseende, ja t. o. m. till hans fejdlust och eröfringsbegär, i det man uppmanade honom att vända sina vapen mot den farlige, »menediske tsaren», som han kunde frånrycka »oskattbara provinser». I »Några oförgripliga tankar»,[1] ett par dagar efter Pipers memorial uppsatta af dåvarande sekreteraren i fältkansliet Josias Cederhielm,[2] föreslogos åtskilliga sätt att hemligen eller uppenbarligen åtminstone inleda en förbindelse med August, som gång på gång förgäfves gjort försök därtill, och sålunda inhämta dennes egentliga mening. Däri slogs fram såsom en möjlighet, att konung August »hade någon hemlig dessein om den rätta lärans antagande», och man sökte således lägga an äfven på Karl XII:s trosnit. Den 18 september refererade Piper konungen summariter innehållet af denna skrift samt bad att få uppläsa den i dess helhet. Då emellertid Piper började därmed, ville konungen ej höra därpå, utan yttrade att, såsom Piper antecknat å skriften, »det intet blifver något af någon [under-]handling». Konungens omedgörlighet väckte den djupaste förstämning hos hans närmaste omgifning och i Stockholm.

Man ville dock ej gifva tappt i striden med hans envishet. När han visat sig oemottaglig för »skäl och bevis», grep man till en utväg, som troddes kunna rubba hans föresats: man sökte spela på den känsligaste strängen i hans hjärta, hans ömhet för sin syster Hedvig Sofia, nyss blifven änka efter hertig Fredrik IV af Holstein-Gottorp, som fann sin död i Klissov-slaget. Det gällde att få

[1] I Riksarkivet (»Betänkanden m. m. i utrikes ärenden»).
[2] Den sedermera så bekante statsmannen och riksrådet.

henne att använda syskonkärlekens makt i fredens intresse utan att synas direkt verka för detsamma.

Tanken på Hedvig Sofias ingripande väcktes i kungliga fältkansliet, och den framställdes först af den ofvannämnde Cederhielm, om af egen drift eller på förmäns order må lämnas därhän. Planens utförande kräfde den största försiktighet, och som den raka vägen var omöjlig, nödgades man anlita intrigens. I bref af den 30 september eller 6 oktober till konungens forne guvernör och förmyndare, den kungliga familjens intime vän, kungl. rådet grefve Nils Gyldenstolpe, som efter Oxenstiernas kort förut timade död var främste mannen inom kansliet i Stockholm, har Cederhielm mystiskt »pekat uppå» en viss åtgärd, och några postdagar senare yttrade han förbehållsamt, att »jag gärna önskade något mig kunna utlåta». Denna »utlåtelse» kom ej långt därefter, i chifferskrift, innesluten i ett bref [1] från Cederhielm till hans gode vän sekreteraren i kansliet Samuel Barck, [2] till hvilken han helst vände sig, eftersom chiffern i alla fall skulle lösas i kansliet. I brefvet, som anlände den 30 december 1702, ombads Barck sönderrifva chifferskrifvelsen, [3] sedan han dechiffrerat densamma, och hemställes till hans bepröfvande, om han »finner rådeligit» att meddela Gyldenstolpe innehållet, i hvilket fall han skulle säga, att det var detta Cederhielm »pekat uppå» i ofvannämnda bref. Chifferskrifvelsen var af följande innehåll:

»Kongl. M:tt är mycket bedröfvad öfv. hertigens död, hälst effter han menar hertiginnan vara på sig derföre förtörnat, ia, han säger sig icke vilia komma til Sverige, eij hafvandes hierta at see henne. Jag veet intet, om sådane sentimens hindra til någon deel lusten til freden, hvilken oförgripeligen synes nu kunna bekommas både med heder och säkerhet. Kunde större satisfaction vara än at fienden vil inställa sig för sin oväns säng, begära vänskap och förbinda sig til dess lag? Vidare vil man eij raisonera, skälen pro et contra finna sig sjelfva. Men iag tror det torde hafva en god värkan om hertiginnan skrefve med bevekeliga ord at hennes sorg blefve mindre, om freden vore giord å denna sidan och hon derigenom hade hopp at en gång få see H. M:tt. Det måste skrifvas med egen hand, som ingen annan deraf viste och alt beropa sig derpå, at hon ingen roo eller lijsa hade, innan hon finge see Kongl. M:tt och yppa honom sitt hierta. Det kunde sedan itereras och säkert skickas.»

Har Barck ansett »rådligt» att framlägga skrifvelsen med denna plan för Gyldenstolpe? Har denne funnit det lämpligt att låna sin myndiga person åt intrigspelet, därvid hans uppgift var att öfvertala hertiginnan att taga det steg, som Cederhielm önskade, och

[1] Riksarkivet: »Bref till kansliämbetsmän.»
[2] Slutligen riksråd.
[3] Denna begäran har Barck ej efterkommit, utan skrifvelsen, med mellanradig dechiffrering, ligger kvar i Cederhielms bref.

yttra sig i enlighet med, man vore frestad säga, den instruktion, som denne uppsatt?

Svaret på dessa frågor lämnar här nedan återgifna bref [1] från hertiginnan till konungen, afsändt från Stockholm den 7 januari 1703, således en vecka efter ankomsten af Cederhielms bref och så tydligt, som väl gärna är möjligt, affattadt i den anda, som detta föreskref.

Stårmechtigste Kånung
Aller Nådista Herr bråder.

Jag borde billigt ha betänckiande att incommodera Ed. May:tt med så många mina breff, men såsom iag ingen annan roo eller tröst finner uthi mit närvarande tilstånd än i den förhopningen allena att see Ed. May:tt med helsa och frögd tilbacka igien, så wet iag Ed. May:tt lärer pardonnera den stora impatience som iag intet är skielff mächtig att dispensera mig uthaff til at bee Ed. May:tt så mycket som mögeligit är att glädia mig snart med des desirable återkåmst hwaruti den endesta ressourcen består att lindra min sorg och contentera mit sinne. Gud den höchste applanera wägen här til och låte Ed. May:tt få snart erhålla en glorieuse freed som geer mig Ed. May:tt tillicka med ett nytt lijff tilbacka igen. Här talar munnen hwad som hiertat är upfylt med, och hoppas för den skull Ed. May:tt aff dess wanlige genereuse nåd och godhet lärer något låta gälla hoss sig det som allena kan giöra min lust och nöge här i werden; iag förmår icke mehr att skrifwa öfver ett så tendret och sensible sujet uthan önskar allenast att min längtan måtte snart bliwa fulbordat förutan iag intet lewa kan som

Ed. May:tts
allerödmiuckesta trog. syste
och tiänerina
Hedewig Sophie.

Stockh. d. 7 Januarij
1703.

Men kung Karl var döf för sin mest älskade systers böner och gäckade allt fortfarande det hopp om fred och hemkomst, som hon under årets lopp gång på gång, i öfverensstämmelse med planen, uttalade i sina bref af den 14 januari, 25 mars, 16 maj, 13 och 21 juni, 23 december. I brefvet af den 13 juni talade hon för bättre verkans skull äfven i sin lille sons namn, den då två-årige hertig Carl Fredrik, som konungen var mycket huld. I postskriptum till detta bref heter det nämligen: »C. F. recommenderar sig underdånigst. Måår Gud skie låw veehl; allenast det bästa fattas honom så och mig: mon coeurs agreabla och värda Person.»

Aldrig har en intrig spunnits af ett ädlare motiv — en å alla deltagarnes sida brinnande längtan att bereda sin konungs och sitt fäderneslands lycka — och aldrig har en intrig grundligare misslyckats.

Th. Westrin.

---

[1] Original bland »Bref till Karl XII», Riksarkivet.

B. B. von Platen till hertigen af Augustenborg Christian August maj 1809.

Då det i förra häftet, Öfversikter och Granskningar sid. 7, omnämnda och delvis anförda brefvet från B. B. von Platen till Christian August, skrifvet omkring den 15 maj 1809, synes vara af ganska stort intresse, meddelas det här in extenso. Därmed blir ock tillfälle att rätta några tryckfel i det förra referatet.

* * *

Mitt den wärmsten gefühl eile ich die sich darthuende gelegenheit zu benutzen um meinen unterthänigen dank für die unverdiehnte Gnade die Ihro Durchlaucht mier erwiesen abzustatten, vergebens würde ich mich bemühen die fülle meines Herzens auszudrücken. Nur Thaten können mier in diesem fall genügen und, wann der himmel meinen lieblingswunsch erfüllen wolte, würde dass blosse bewustseyn in einem noch so kleinen grad dazu beygetragen zu haben meine gröste belohnung ausmachen. Möchte einst der Norden unter dem gebote Ihro Durchlaucht vereinigt seyn! und wie glücklich würde mich dieser grosse schritt zum wahren menschenwohl machen!! Mit gewöhnlicher aufrichtigkeit muss ich doch in dem was ich schon voraus gesagt einstimmen, dass diese vereinigung unter den zepter dess Königs von Dännemarc unmöglich ist, da alle versuche den gemeinen man sowohl als die höhern stände dahin zu bringen fruchtlos ablaufen, wovon mier zu überzeugen ich seit meiner zuhausekunft schon mehr als hundert mahl gelegenheit gehabt habe, ohne dass der alte wiederwillen auch nur ein einziges mahl hat überwunden werden können. [Dagegen binn ich fest überzeugt, dass sobaldt die zeitumstände soweit gediehen die allgemeine wahl der nation sich in der person Ihro Durchlaucht zum thronfolger vereinigen wirdt.] *) Freylich scheint also die einzige möglichkeit der Vereinigung, wann meine ansicht nicht trügt, in der einstimmung dess willens Napoleons zu liegen, undt dieser scheint leider nur zu sehr durch den nothdrang der umstände gezwungen, sich in den wunsch der Russen zu fügen, an welchen der keyser Napoleon dass schicksal Schwedens wohl nur zu gewiss in Erfurt überlassen hat; diese nur zu lange von Ihnen gewunschte gelegenheit dürften Sie wohl also aufs äusserste benutzen wollen, undt gewiss wird Schweden von allen seiten bedrängt schwerlich den ungleichen Kampf bestehen können, besonders wann auch Sie Gnädiger Herr mitt der Norwegischen Armee uns von neuem anfallen wolten, aber wass wäre dann die folge von allem diesen? Dass sinkende, fallende Schweden würde dass grablied der Nordischen freyheit anstimmen und bald gantz Scandinavien dass Joch Moscowitischer Schlaverey unterliegen, uns bliebe noch der wahre obglei[ch] sehr un-

*) De inom klammer angifna orden äro efter brefvets afslutning tillskrifna mellan raderna och i kanten.

zureichende trost, dass nicht eigne schuld — dann wahrlich wier haben weder blut noch eigenthum in der guten Sache gespart — sondern ein sonderbares verhängniss, welches uns grade in diesen umstände den schlechsten Herscher der je den Schwedischen thron bestieg ertheilte, über uns den stab gebrochen! Ja Prints freymütig undt wahr sage ich: Sie sind ess durch wessen Hand der Norden in ketten fält oder frey bleibt. Kan Ihr freyes edles Hertz auch nur ein augenblick zweifelhaft zeyn; oder wurden Sie würklich Ihr erhabenes pflichtgefühl befriediget finden, wann durch mittwirkung Norwegischer kraft Russische horden dieses schon nur zu sehr vom zorn dess himmels gedrückte landt überziehen wurden? Erlauben Sie mir gnädiger Herr zu zweifeln. Wahrlich wir glauben ein solches schicksal unverdient! Doch dass zürnen mitt dem geschick ist vergebens, aber ist ess dann ausgemacht, dass Napoleon, wieder von neuem Sieger, halten wird was augenblickliche verlegenheit im abgezwungen? Dieses ist wenigstens nicht glaublich, da in Seinen brief an dem Herzog Er Ihn als könig von Schweden zu sehen wünscht, undt da Napoleon unsern Botschafter ausdrücklich undt selbst mitt wärme versichert hat: J'ai été a genoux devent Votre Roi pour faire un puissant Empire de la Suede! Solte augenblickliche Verlegenheit diese klare politik verändert haben oder kan man nicht glauben, dass augenblickliche verlegenheit nur augenblickliche massregeln verursacht. Wann dem-[nach] so ist, wird bald der von neuem glänzende Sieger wieder zum wahren zurückkehren, undt von hier wirdt mitt dem aller ersten ein neuer versuch bey Ihm gemacht werden, besonders da gewisse mündtliche äusserungen keine grosse Russenliebe vermuthen lassen. Die Englische flotte welche sich mehr undt mehr in der Ostsee verstärkt dürfte auch wohl die Rusisschen operationen gegen Schweden einiger massen aufhalten, besonders da Napoleon nicht weder mündtlich noch schriftlich von sperrung der haffens (!) gesagt. Doch hat Russland hierauf gants unzweideutlich bestanden [auf Napoleons anrathen hat man mittlerzeit pässe für friedensstifter von Russlandt begehret; übrigens kann mein Freundt Bagge dem ich alles genau und aufrichtig gesagt alles weitlauftiger mündlich berichten] *). Aber nur zu lange gnädiger Herr habe ich Sie aufgehalten, kein wunder da ich die gefahr dess vaterlandes undt der Menschheit sehe; Sey dehm wie ihm wolle. Ihro Durchlaucht können von meiner undt meiner freunde eben sowoll als jeden wahren Schwedens (!) unverbrüchlichen anhänglichkeit an den einzigen plan der Schweden retten kan, [wovon I(hro) D(urchlaucht), wann nur erst d(er) K(önig) C(arl) auf d(en) thron, nähere undt gewissere zeugnisse durch meinen Freund Adlersparre erhalten dürften, der im übrigen seyne aufträge mündtl. an Bagge gegeben] *) vollkommen überzeugt seyn, Eben wie ich nie aufhören werde mitt tiefster Ehrerbietung undt vollkomner Ergebenheit zu seyn — — —

---

*) De inom klammer angifna orden äro efter brefvets afslutning tillskrifna mellan raderna och i kanten.

Underrättelser.

— Riksheraldikern majoren i arméen Carl Arvid Klingspor afled den 16 juni 1903 vid 74 års ålder. Fornforskning, släkthistoria och heraldik började tidigt intressera honom. Under ett antal år var han sekreterare i Upplands fornminnesförening och utgaf dess tidskrift. Tillsammans med B. Schlegel utgaf han »Den med sköldebref förlänade men ej å riddarhuset introducerade svenska adelns ättartaflor» (1875), ett oumbärligt supplement till Anreps bekanta verk. Tillsammans med nyssnämnda forskare utgaf han vidare »Upplands herregårdar». 1880—1883 utkom det stora praktverket »Baltisches Wappenbuch» och 1885—1890 »Sveriges ridderskaps och adels vapenbok».

— Professorn vid universitetet i München C. A. von Cornelius har aflidit den 10 februari nära 84 år gammal. Han är mest känd genom sina arbeten öfver vederdöparne, särskildt genom sin »Geschichte des Münsterischen Aufruhrs» (1855, 1860).

— De båda *landsarkiven i Lund och Uppsala* ha under våren börjat sin verksamhet och de nya arkivarierna docenten L. Weibull och amanuensen i riksarkivet G. Berg ha tillträdt sina tjänster. Till arkivet i Lund ha handlingarna redan börjat strömma och det är att hoppas, att de båda arkiven snart i vidsträckt mån skola fylla sin dubbla uppgift, att vara räddningsanstalter för arkivalier, som eljes lupo fara att fördärfvas eller bringas i oordning, och att blifva medelpunkter för forskningar i person-, ort- och odlingshistorien.

— Sedan på framställning af magistraten i *Malmö* K. Maj:t efter riksarkivariens hörande medgifvit, att dess äldre arkivalier icke behöfde föras till landsarkivet i Lund utan finge på vissa villkor kvarstanna i stadens arkiv, har till stadsarkivarie i Malmö förordnats e. o. hofrättsnotarien A. U. Isberg, känd genom många bidrag till Malmö stads historia. Ett nytt steg är härigenom taget till vårt arkivväsens rationella ordnande. Landsarkiven äro visserligen afsedda att uppsamla de äldre arkivhandlingarna äfven från städerna inom sina resp. distrikt. Men om en större stadskommun vill för sitt arkivs vård göra uppoffringar och säkerhet vinnes för arkivets sakkunniga vård, bör man ej lägga hinder i vägen för en dylik organisation. Lämpligast synes vara att ett sådant stadsarkiv utvecklas till en depot äfven för de äldre kyrkliga och rent kommunala handlingarna inom samhället.

— *Akademiska afhandlingar.* I Uppsala har fröken Alexandra Skoglund försvarat en historisk afhandling med titeln *De*

yngre Axelssönernas förbindelse med Sverige 1441—1487 (XIX + 246 sid.). I Göteborg har fil. lic. Carl Grimberg försvarat en afhandling med titeln *De diplomatiska förbindelserna mellan Sverige och Preussen 1804—1808* (VII + 145 + 2 sid.) och fil. lic. Hjalmar Heden en annan, *Studier till Danmarks reformationshistoria från Fredrik I:s död till slutet af grefvefejden.*

— Ett supplementband till det genom C. Silfverstolpe i tre delar utgifna *Svenskt Diplomatarium* 1401—1420 har lagts under pressen. Redaktör är biblioteksamanuensen d:r K. H. Karlsson.

— Af *Sveriges ridderskaps och adels riksdagsprotokoll från och med 1719*, redigerade af G. Berg, har sextonde delens första häfte utkommit, omfattande fortsättningen på riksdagen 1746—1747 (4 maj—5 augusti 1747).

— Häftet 124 af *Svenska Fornskriftsällskapets samlingar* innehåller »Fornsvensk Bibliografi. Förteckning öfver Sveriges medeltida bokskatt på modersmålet samt därtill hörande litterära hjälpmedel utarbetad af Robert Geete». D:r Geete har med denna bibliografi gjort alla som intressera sig för svensk medeltidsfilologi i vidsträcktaste mening en synnerligt stor tjänst. Bibliografien upptager först »Fornsvenska texter», litterära texter, lagar, rätter och stadgar samt handlingar med hänvisningar till editioner och angifvande af handskrifter som begagnats. Därefter följer: »Litterära hjälpmedel» ordnade i tretton grupper. Slutligen register öfver citerade handskrifter och innehållsregister, det senare ett »kombineradt person- och sakregister». Så långt vi kunnat sträcka vår pröfning, är denna bibliografi både för det ena och andra området synnerligt fullständig och noggrann. Den är i sitt slag en af de nyttigaste böcker som utgifvits.

— Åtskilliga omständigheter ha gjort, att uppmärksamheten åter blifvit fäst på de svenska städernas så kallade tänkeböcker. Förlidet år redogjordes i denna tidskrift för fyndet af en rad sådana i Stockholms rådhusarkiv, och på deras växlande och värdefulla innehåll har en uppsats i detta häfte gifvit exempel. Samma år påträffade lektor I. Fehr i Strängnäs rådhusarkiv några hittills förbisedda tänkeböcker för denna stad från 1500-talet och redogjorde likaledes i Historisk tidskrift för desamma. I »Bidrag till Södermanlands äldre kulturhistoria» XII har nu lektor Fehr med understöd af Vitterhets-, Historie- och Antikvitets-akademien offentliggjort en af dessa, *Strängnäs stads Tänkebok för 1590-talet* (särtryck i 40 exemplar). Stadsskrifvare var då Per Hansson, fader till en ryktbarare son, nämligen det blifvande riksrådet friherre Johan Adler Salvius. Tänkeboken börjar i juni 1590 och slutar januari 1599. Utgifvaren har i en inledning påpekat dess betydelse dels för Strängnäs särskildt, dels för de svenska städerna och kulturen i allmänhet. Publikationen åtföljes af »Anmärkningar och förklaringar» utaf topografiskt, personhistoriskt, sakligt och språk-

ligt innehåll. Helt visst vore det af intresse att få de äldre tänkeböckerna för flera städer på ett eller annat sätt offentliggjorda.

— Samfundet *Sankt Erik*, bildadt, som bekant, för att vårda Stockholms historia och minnen, har utgifvit sin första, konstnärligt utstyrda *Årsbok*, redigerad af K. Hildebrand och G. Lindgren. Där behandlas växlande ämnen af intresse för Stockholms historia, från »Anteckningar om Stockholms äldsta rådhus» af F. U. Wrangel till »Stockholms nya rådhusbyggnad», från »Den heliga Göran och draken» af L. Weibull till »källare och kaffehus i Stockholm under senare hälften af 1700-talet af C. Lundin. K. F. Werner meddelar notiser om »Holländare i och om Stockholm» och G. Lindgren en illustrerad skildring af det från rifning lyckligt räddade van der Nothska huset vid S:t Paulsgatan, en lång tid holländskt ministerhotell. J. Unman meddelar en kronologisk öfversikt af märkligare tilldragelser i Stockholm 1901. Stockholms stads arkivväsen behandlas genom meddelande af riksarkivariens und. skrifvelse och rektor Hernlunds motion i ämnet o. s. v.

— I *Arkiv för Nordisk Filologi*, senaste häftet, har Sophus Bugge infört en sympatisk minnesteckning öfver *Gustaf Storm* dröjande å ena sidan vid hans förhållande till sin berömda föregångare P. A. Munch, å den andra vid hans mångsidiga historiska och filologiska verksamhet.

— Af *Meddelanden från Kalmar läns fornminnesförening* har tredje häftet utkommit, som bland annat innehåller ett par historiska uppsatser »Kalmar nunnekloster» af P. G. Berggren, förut omnämnd i denna tidskrift, samt »Striden om Kalmar 1611» af lektor Fabian Bæhrendz, åtföljd af kartor. Landssekreteraren A. Westrin har därjämte meddelat några »Anteckningar om de äldsta husen i Kalmar».

— *Svenska turistföreningens årsbok* för 1903 innehåller bland annat väl illustrerade skildringar af »Örebro slott» (J. Wahlfisk), »Ödekyrkorna på den gotländska landsbygden» (J. W Hammar) samt »Från gamla Söderköping» (R. Geete).

— Öfverste Wilhelm Ridderstad har framlagt resultaten af många års omfattande och mödosamma studier i en stor bok: *Gula Gardet 1526—1903. Bidrag till Kongl. Svea Lifgardes personalhistoria.* Boken meddelar dels uppgifter om höfvitsmän för K. Maj:ts drabanter, öfverstar för K. Maj:ts Leib Guardie och Compagnie de Guardie till 1625 dels ock biografier, stundom ganska utförliga öfver officerarne vid gardet från och med Fromhold von der Burgh, som 1613 blef löjtnant, till och med prins Gustaf Adolf, som 1902 blef underlöjtnant, hvartill dessutom kommer ett supplement. Boken åtföljes af utförliga register: öfver officerare vid lifgardet, som stupat, dött af blessyrer eller af sjukdom aflidit i fält; truppregister med historik öfver en mängd svenska regementen

eller kårer; bataljregister, register öfver inrikesorter och kyrkor, personregister samt hänvisningar till källor. Det är möjligt, att bland dessa tusentals uppgifter misstag insmugit sig, men arbetets värde får ej dömas därefter. Liksom boken vittnar om en utomordentlig samlarflit och ett lika stort intresse, kommer det att för alla krigshistorici blifva en oumbärlig hjälpreda och uppslagsbok. Den åtföljes vidare af en rad väl utförda porträtt öfver gardets öfverstar från Jacob De la Gardie till och med Carl Rosenblad samt dessutom öfver konungen, hvarjämte namnteckningar meddelas af ett antal öfverstar, för hvilka porträtt ej kunnat anskaffas. Hvad det yttre beträffar är det hela en synnerligt vacker publikation.

— Arkivarien P. Sondén har som n:r 78 i föreningen Heimdals folkskrifter utgifvit *Axel Oxenstierna och hans broder*. Axel Oxenstierna är ett stort namn, som för en stor del af den svenska allmänheten torde hafva bra nog liten verklighet bakom sig, trots de många banden, som utkommit af hans »Skrifter och Brefväxling». Arkivarien Sondén har i ofvan anförda lilla skrift på ett mycket förtjänstfullt sätt framdragit en af hans mest tilltalande sidor och har funnit stoffet för sin framställning i rikskanslerens brefväxling med den yngre brodern Gabriel. Geijer ville en gång, i sin minnesteckning öfver Georg Stiernhielm, framhålla några hufvuddrag hos en »Gustaf Adolfs man». Det första, säger han, var dygd i den gamla bemärkelsen af duglighet. »Han var», fortsätter han, »en man för sig och sitt öde, i hvad gestalt det honom mötte; aldrig rådlös, sällan rådvill; fäktande som för sitt lif emot nöd, faror och bekymmer af alla slag, hvilka den tiden dagligen omhvärfde så det allmänna som det enskilda väsendet, väl stålsatt mot de mänskliga sakernas växling och med en fri, orädd blick öfver lifvet.» Teckningen gäller i ännu högre grad Axel Oxenstierna, och hade Geijer läst de bref, ur hvilka d:r Sondén anför så många utdrag, hade han icke kunnat göra en bättre sammanfattning af de egenskaper, som i dem framträda. Det är den utomordentliga dugligheten, det är rådsnarheten under svåra förhållanden, det är det okufliga modet under kampen mot nöd, faror och bekymmer, det är vidare den upphöjda fosterlandskärleken, som vågar tänka stort om sitt land och för hvilken alla enskilda eller ståndsintressen få träda tillbaka. Man känner vid läsningen fläkten af en stor tid och fattar också betydelsen för händelsernas utveckling af en stor personlighet. Huru skulle det gått efter Gustaf Adolfs död utan Axel Oxenstierna? Med kännedom om hans samtida, om hans efterföljare kan man ej tveka om svaret. Vi hoppas att skriften får fylla sin uppgift och för många läsare visa åtminstone en viktig faktor af dem, som möjliggjorde Sveriges så kallade storhetstid.

— Af *Ny Svensk Släktbok* utgifven af K. K:son Leijonhufvud och G. C:son Leijonhufvud ha fjärde och femte häftena utkommit. De innehålla ättartaflor öfver tjugoåtta familjer, bland dem några mycket talrika såsom Edgren, Hazelius, Spak och

Strandberg i fjärde, Hülphers och Mesterton i femte häftet. Därjämte finner man andra mindre talrika, men i ett eller annat afseende betydande, såsom Bohnstedt, Kellgren, Norin, Nobel, Ringborg m. fl. De släkthistoriska utredningarna äro stundom mycket utförliga, så till exempel för familjerna Spak, Leopold, Mesterton.

— På W. Schultz förlag har utkommit »Uppsala domkyrka. Vägledning för besökare» af C. M. Kjellberg. Den lilla skriften är väl illustrerad och amanuensen Kjellberg är en insiktsfull och pålitlig vägvisare.

— Professor M. G. Schybergson har publicerat ett *Minnestal öfver Karl Konstantin Tigerstedt* (med porträtt) hållet vid Finska vetenskapssocietetens års- och högtidsdag den 29 april 1902. Tigerstedt var en af de första finska historici, som systematiskt idkade arkivforskning i svenska riksarkivet och började denna verksamhet redan 1845. Utom riksarkivet begagnade han äfven kammararkivet och Skoklosters arkiv och han fäste gärna uppmärksamheten på vikten af att publicera historiska urkunder. Intresset för denna sida af den historiska forskningen närmade honom redan på 1840-talet till den dåvarande amanuensen i riksarkivet C. G. Styffe och en ända till det sista fortsatt, ehuru ofta afbruten, brefväxling med denne svenske lärde blef däraf en följd. Ogynnsamma yttre förhållanden gjorde, att Tigerstedts flesta arbeten utkommo i de akademiska disputationernas, skolprogrammens eller tidskrifternas former, hvadan de numera äro mer och mindre svåråtkomliga. Minnestecknaren meddelar en fullständig förteckning öfver hans utgifna arbeten, som af denna anledning bör med särskild tacksamhet mottagas.

— Professor W. Stieda i Leipzig har i Bihanget till K. Preussiska vetenskapsakademiens afhandlingar utgifvit en öfversikt öfver »Die Quellen der Handelsstatistik im Mittelalter», som för forskarne på detta område innehåller anvisningar af intresse.

— En af tvenne tyska historici, G. v. Below och F. Meinicke sedan några år tillbaka planerad »Handbuch der Mittelalterischen und neueren Geschichte» har framskridit så långt, att ett par band väntas utkomma i år. Hvad som utlofvas är »Das häusliche Leben der europäischen Kulturvölker vom Mittelalter bis zum 18 jahrhundert» af den bekante kulturhistorikern Alwin Schultze; »Historische Geographie» af K. Kretschmer; »Chronologie und Paläographie» af M. Tangl.

— En under ledning af H. von Helmolt utkommande »Weltgeschichte» efter geografisk anordning göres till föremål för en tämligen skarp kritik i »Historische Zeitschrift» beträffande band II »Ostasien und Oceanien Der Indische Ozean» och band VII »Westeuropa». Man finner hvad språket beträffar i den förra utom en mängd sakliga oriktigheter sådana obegripligheter som t. ex. »Faktiskt uppträ-

der hvar och en af de tre oceanerna inom ramen af mänsklighetens historia som personlighet, som individ. Visserligen lider denna egenskap en allmän inskränkning: de voro det» o. s. v.

— Af professor P. J. Bloks »Geschiedenis van het Nederlandsche volk» har femte delen utkommit förra året. Den behandlar Nederländernas politiska historia från freden i Münster till Vilhelm III:s död och spanska tronföljdskriget.

— Under titeln »The Swedish Plot of 1716/1717» meddelar J. F. Change i januari-häftet af The English Historical Review (N:r 69, vol. XVIII, sid. 81—106) en artikel om Görtz samt ministrarne Sparres och Gyllenborgs förbindelse med jakobiterna i och för en tillärnad svensk landstigning i Skottland till pretendentens hjälp. Förf:s hufvudsakliga källor äro den 1717 af engelska regeringen tryckta korrespondensen emellan ofvannämnda herrar, jämförd med de i »Hist. Handl.», X, publicerade Gyllenborgs depescher, samt F. F. Carlsons »Om fredsunderhandlingarna åren 1709—1718». För öfrigt citerar han i Record Office befintliga originalbref från Görtz till Gyllenborg från Hannover 1714 och Ystad 1716 samt depescher från engelska residenten i Stockholm Jackson, amiral Norris, Townshend, Stair m. fl., Mémoires du Marquis de Torcy, (i Bibliothèque National. Han känner Bains, Beskows, Mosers, H. Larssons, G. E. Axelsons, E. Holms arbeten, hvaraf några bra litet röra ämnet i fråga, men ej de nyaste specialframställningarna af Syveton, Bussemaker och Westrin.

Något nytt innehåller förf:s uppsats icke. Han anser, att Görtz med sina underhandlingar med jakobiterna endast afsåg att komma åt penningar, utan att binda Sverige till någon hjälpskyldighet, att de således voro endast »en fars» och att Karl XII ej var invigd i landstigningsplanen.[1] Han håller före, att komplotten var ofarlig och att engelska regeringen, som redan i september 1716 började öppna, kopiera eller extrahera de »sammansvurnes» bref, i själfva verket tyckte detsamma. Att han i mars 1717 skred till den uppseendeväckande häktningen af Gyllenborg och Görtz hade, säger förf., sin grund i inre politiska förhållanden och behofvet af något sensationellt. I England pågick nämligen en häftig agitation mot konung Georg I:s nordiska politik, och det ansågs ganska möjligt, att man i parlamentet skulle yrka på en reduktion af hären eller vägra anslag till en flottexpedition till Östersjön. Ministrarna Stanhope och Sunderland och konungens hannoverska rådgifvare fruktade, att Townshend, som i december 1716 aflägsnats från statssekreterareämbetet, och hans svåger Walpole skulle draga parlamentet med sig, och ansågo, att man för att afvärja den faran måste

[1] I bref af 24 okt./4 nov. 1716 underrättade dock Görtz konungen om att några de förnämsta tories ville lämna 300,000 rdr till konungens tjänst, om de kunde förvissas om konungens hjälp, men sättet på hvilket deras hjälp skulle lämnas, omnämnes visserligen ej.

»skrämma upp nationen och att för det ändamålet intet verksammare medel fanns än att plötsligt draga fram för offentligheten denna »sammansvärjning», som åsyftade en utländsk invasion. Äfven efter korrespondensens offentliggörande, säger herr Change, hade det kungliga partiet endast en knapp öfvervikt. (*T. W.*)

— Albert Sorel har utgifvit femte delen af sitt stora arbete »L'Europe et la révolution française» under titeln *Bonaparte et le directoire 1795—1799.* Bonaparte är hufvudpersonen i skildringen och författaren visar i en rad för det mesta synnerligt intressanta kapitel, huru han småningom växte upp att blifva situationens man i Frankrike, tills han slutligen trädde i direktoriets ställe genom eller snarare trots den illa planlagda och illa utförda statskuppen i november 1799 »för att rädda revolutionen och friheten». I öfrigt skildras hela den europeiska politiken under dessa år stundom på ett glänsande sätt. Så är till exempel fallet med ett kapitel, som handlar om Katarina II:s död och den förändring, som föranleddes i Ryssland af denna tilldragelse, så äfven det, som handlar om Neapels eröfring genom Championnet och den neapolitanska politiken före och efter denna händelse.

— Den *internationella historiska kongressen* sammanträdde i Rom den 2—9 april. Sverige representerades af professorerna Montelius, Montan, Hjärne, Stavenow och Zander. På den andra historiska sektionen (medeltiden och nyare tiden) beslöts bland annat att yrka på öppnandet af alla statsarkiv, hvad handlingarna angår, ända fram till slutet af 1847 samt uttalades en önskan, att den internationella utlåningen af handskrifter försigginge utan diplomatisk förmedling direkt från det ena biblioteket till det andra.

— I Petersburg har 1901 utkommit på ryska en ny framställning af *Sveriges offentliga rätt* af docenten L. Dymska (Государственное право Швеций). Författaren har funnit en anledning till sitt arbete däri, att Finland efter lösryckandet från Sverige dock fortfarande bevarade moderlandets rätt och kulturinflytelser, hvarför »i närvarande tid, då sträfvandet till en närmare sammanslutning af storfurstendömet till kejsardömet antager mera bestämda former, Sveriges politiska föregående, som lämnat så djupa spår i Finlands inrättningar, förtjänar särskildt intresse, icke blott teoretiskt utan äfven praktiskt, ty för att förändra eller afskaffa är en klar föreställning oundgänglig om de inrättningars och den ordnings historiska förtid och roll, som skola ändras». Enligt förf. finnes ej heller i den västeuropeiska litteraturen någon tillfredsställande skildring af Sveriges offentliga rätt, och han fortsätter: »Oafsedt denna praktiska olägenhet, erbjuder vårt grannland i nordväst så många originella, intressanta drag och ändamålsenliga administrativa och judiciella inrättningar, att bekantskapen med dem ur rent teoretisk synpunkt visar sig för politici intressant och nyttig. För oss, som i följd af liknande nordliga klimatiska och

naturliga förhållanden befinna oss i en lika tung kamp med naturen, äro Sveriges inrättningar, dess enkla och föga komplicerade, billiga administration, dess sociala förhållanden och höga kulturgrad förtjänta af särskild uppmärksamhet.» Det låter ju vackert. Författarens källor äro emellertid något föråldrade. För första perioden (till 1250) anföras sålunda: Weinhold, Altnordisches Leben, Strinnholm, Vikingzüge (1839), Geijers historia, Naumann, Nordenflycht, Die schwedische Staatsverfassung (1861) m. fl. Andra perioden (1250—1520) stöder sig på Berendts arbete om Sveriges statshushållning, Fryxell och Strinnholm; tredje perioden (1520—1672) på Rydin, Svenska riksdagen, Forsten, Baltiska frågan, Schiemann, Russland, Polen und Livland, samt Koskinen; fjärde perioden (1672—1718) på Carlson, Cantzler, Mémoires (1776), Robinson, État présent de la Suède, Historisch polit. und geogr. Beschreibung Schwedens (1708); femte perioden (1719—1809) äfven på Malmström och Odhner, men därjämte Arndt (1839), Achenwall (1790) samt Danielson och Ordin; sjätte perioden slutligen på en ganska blandad litteratur: Uppströms Grundlagar, Hammarskjöld, Bidrag till tolkningen af k. förordn. 21 mars 1862 (kommunallagarna), Geijer, Karl XIV Johan (i rysk öfvers.), Sarrans Jeune, Charles XIV Jean, Mügge, Schweden (1848), Berggren, Ueberblick über Kirchliche Verhältnisse Schwedens (1884), ryska arbeten eller artiklar o. s. v. Man kan endast beklaga, att förf. icke begagnat »Sverige. Land och Folk», hvars franska upplaga åtminstone borde varit honom tillgänglig.

— Den nuvarande redaktören för den af Heeren och Ukert grundade bekanta samlingen *Geschichte der europäischen Staaten* professor K. Lamprecht i Leipzig har utsändt ett cirkulär rörande företagets nuvarande ståndpunkt, hvarur följande må meddelas. Professor Pirenne i Gent skall fortsätta Belgiens historia i två band till slutet af »l'ancien régime» och professor Bachmann i Prag Böhmens historia i ett band fram till 1618. Byzantinska kejsardömets historia har öfvertagits af professor Gelzer i Jena. Balkanstaternas historia har fördelats på flere författare; professor Jorga i Bukarest skall sålunda behandla Rumäniens historia och professor Jireček i Wien Bulgariens. Hansans historia skall skrifvas af professor Stieda i Leipzig. Rysslands historia 1725—1790 har efter Brückners död öfvertagits af docenten von Hedenström i Riga. Professor Stavenows framställning af »frihetstidens historia väntar endast på öfversättning till tyskan. Inom den utomeuropeiska afdelningen förberedas skildringar af Armeniens historia genom d:r Nalbandian i Tiflis, Kinas historia af professor Conrady i Leipzig, Japans historia af d:r Nachod i Sachsen o. s. v. Därjämte har påbörjats en afdelning för tysk landskaps- och landshistoria, af hvilken några band redan utkommit. Nya band utlofvas för Pommern, Liv-, Est- och Kurland o. s. v.

Studier rörande förhållandet mellan Johan III och hertig Karl

(1576—1582.)

AF

OLOF SÖDERQVIST.

I.

Sedan hertig Karl till lön för sitt deltagande i kampen mot Erik XIV fått mottaga sitt furstendöme under de villkor, som voro fastställda i Gustaf Vasas testamente, skulle den i detta nedlagda idén om samverkan i riksstyrelsen mellan konungen och hertigen såsom rikets främste ledamot blifva en verklighet.[1] Hertig Karl skulle därefter icke blott utöfva självstyrelse i furstendömet i större omfång än som Arboga artiklar tillåtit en arffurste, utan han skulle ock jämte konungen deltaga i afgörandet af rikets allmänna angelägenheter, som genom sin vikt och sin omfattning kräfde bådas medverkan. I öfverensstämmelse härmed kommo också under de första åren af Johans regeringstid de viktigare angelägenheterna, som berörde den yttre politiken, krig, fred och förhandlingar med främmande makter, såväl som åtskilliga frågor inom den inre styrelsen att handläggas under samråd mellan konungen och hertigen. Medan det danska kriget pågick, bar hertig Karl en stor del af dess börda, i det han icke endast bidrog med trupper utan ock själf gick ut i kriget. I förhandlingarna om stillestånd och

[1] Inl. utgör ett referat af förf:ns afh. »Johan III och hertig Karl 1568—1575», Uppsala 1898, i hvilket delvis nya synpunkter anlagts utom dem, som framdragits i afh., i hvars senare hälft särskildt mera hänsyn tagits till den kronologiska ordningen än till de sakliga synpunkterna vid skildringen af förhållandet mellan konungen och hertigen.

fred, som under de båda sista åren af det nordiska sjuårskriget fördes emellan Sverige och Danmark, tog han också del, och när freden i Stettin ingåtts emellan de danska och svenska kommissarierna, blef traktaten ratificerad af hertigen likaväl som af konungen. På samma sätt erhöll hertig Karl äfven del af förhandlingarna med Ryssland efter Johans tronbestigning, och när kriget med denna makt bröt ut och gick olyckligt för Sverige, erbjöd sig hertigen att bära det väsentligaste af denna krigsbörda, då han föreslog att själf öfvergå till Livland för att taga ledningen af försvaret, mot det att han i stället såsom län erhöll allt hvad Sverige där innehade. Denna plan kom tyvärr icke till utförande, ty när hertig Karl hade rustat sig och stod färdig att begifva sig öfver med sitt krigsfolk, måste företaget inställas, emedan konungen ej kunde uppfylla de villkor af ekonomisk art, som voro fästa vid öfverenskommelsen; och planen kom därför att stå som ett vittnesbörd om hur allvarligt hertigen tog sin uppgift att såsom rikets främste ledamot vara kronan till stöd och hjälp.

Hvad den inre styrelsen beträffar, finner man ej samarbete i någon större omfattning, eftersom konungen och hertigen hvar för sig skulle sköta den inre styrelsen i sina områden med iakttagande af rikets gemensamma bästa och endast ärenden af allmän vikt och större omfattning skulle afgöras under samverkan mellan båda. Till en del undandrager sig kanske den gemensamma rådplägningen i sådana frågor vår kunskap, enär den kunde föras vid personligt sammanträffande, som i några fall veterligen ägde rum samtidigt med rådssammankomster, eller eljest genom muntliga meddelanden till budbärare. Men gemensamheten har dock en mindre omfattning, än man kunnat ha anledning att förmoda. Visserligen deltog hertig Karl i hyllningsriksdagen 1569 och kröningsriksdagen s. å., och vid riksdagen 1571, till hvilken hertigen var kallad, infann han sig sannolikt, innan mötet slutade. Men särskildt anmärkningsvärdt är, att hertig Karl ej flitigare deltog i rådssammankomster, än som var fallet. Såvidt tillgängliga uppgifter gifva vid handen, var han ej närvarande vid mer än ett af de rådssammanträden, som höllos under tiden 1569—1572. Det blef egentligen i sådana fall, då konungen behöfde anlita herti-

gens hjälp, som han vände sig till honom, såsom då oroligheter hotade utbryta bland allmogen i Småland 1570 och 1571 med anledning af rustningar mot Danmark och Ryssland; när konungen saknade medel till betalning af det utländska krigsfolket, som stod i hans tjänst; och när han grubblade öfver, hur han skulle förfara med den fångne Erik, som ständigt gaf anledning till sammansvärjningar och stämplingar mot honom.

Samarbetet i riksstyrelsen motsvarade likväl i det stora hela testamentets idé om samverkan emellan konung och arffurste till lösande af statsuppgiften; och denna hade blifvit realiserad på ett sätt, som bådade öfvervägande godt för framtiden. Den verksamhet, som hertigen i egenskap af arffurste utöfvade vid sidan af konungen, kom dock i ett afseende att få en annan karaktär, än testamentet hade afsett. Den egoistiska hänsynslöshet, det starka förvärfsbegär, som voro utmärkande för hertigen, trädde fram redan under hans första politiska verksamhet och gåfvo åt denna ett utpräglad skaplynne. Hertigen hade svårt för att betrakta sina uppoffringar för riket, sin hjälp till konungen såsom sin skyldighet ensamt. För sitt bistånd i kriget fordrade han t. ex. ersättning i form af förläningar, penningersättningar eller andra förmåner, så snart han hållit sitt tal fullt; och en sådan hållning kunde ej vara ägnad att uppmuntra konungen till utveckling af det påbörjade samarbetet.

Ehuru det enligt testamentet var hertigens skyldighet att efter förmåga bistå konungen, när nöden kräfde, fordrade han, att denne skulle godtgöra honom för hans bistånd genom att förbättra hans furstendöme, och begärde han att få särskild ersättning dels för de kostnader, som skeppsutrustning förorsakat honom, dels för den rusttjänst, som han höll utöfver hvad han »med rätta borde göra», därvid uppenbarligen formellt stödjande sig på en öfverenskommelse angående rusttjänsten, som i regel skulle utgöras ifrån furstendömet. Oaktadt han visste, i hvilket tillstånd finanserna voro vid Johans tronbestigning, var han nog oförsynt att kräfva ersättning för den uppbörd, som Erik haft af hans furstendöme, och han hade mod att framställa kraf på en liten fordran af 614 mark 14 lod silfver, som han lånat sin

bror vid upproret mot Erik, ja, han vågar förnya detta kraf sedan han efter enträgen begäran mottagit Vadsbo och Valla härader såsom ärftligt län under villkor att ej mer fordra på någon »gammal gäld».

Johan var nog förståndig att ej inlåta sig i tvister med hertig Karl i anledning af de framställda anspråken. Utan att ingå på den juridiska sidan af saken tillbakavisade han dem lugnt eller satiriskt med hänvisning till den ekonomiska ställningen vid Eriks störtande och erinrar om de utgifter, han bland annat haft för systrarnes brudskatt, Älfsborgs lösen och ryska kriget. Med fint beräknad klokhet visar han till och med ett större tillmötesgående, än hertig Karl förtjänt, då han beviljar honom Vadsbo och Valla såsom ärftligt län med frihet från rusttjänst under hans lifstid, och gör sålunda hvad på honom ankommer för att ej det goda förhållandet och samarbetet skall störas. Långt mera sårades han då af det jämförelsevis oskyldiga tilltaget af hertig Karl att sända ut personer till uppköpande af gammalt mynt, som konungen tänkte inväxla för att genom ommyntning bereda sig en inkomst, samt af hans uppmaning till myntmästaren i Stockholm att ej lägga några hinder i vägen, då hans tjänare kom dit för att mynta. Härigenom gick han direkt miste om en del af den inkomst, han beräknat af växleriet, och hvad ännu värre var, härvid hade hertigen utfärdat befallningar till konungens tjänare. Detta gick hans höghet och reputation för när.

I själfva verket blef det redan under de första åren tydligt, att samarbetet skulle möta de förnämsta hindren i de samverkandes olika skaplynnen. Johan och Karl voro i grunden alltför olika naturer för att i längden kunna draga jämnt. Med den initiativrika verksamhetslust, med den hänsynslösa vilja att fullfölja en fattad afsikt, som utmärkte hertigen, hade denne svårt att finna sig i egenskapen af andre man i styrelsen, att snäft begränsa sig inom de former och råmärken, som konungen med sin ömtålighet om makten fasthöll vid, och hvilkas upprätthållande han satte större värde på än på ett resultatrikt arbete.

I dec. 1572 inträder för första gången en verklig brytning i förhållandet emellan Johan och Karl, då den aftalade livländska expeditionen, för hvilken båda arbetat allt sedan

juni månad, blef inställd af hertigen, emedan konungen ej kunde hålla sina löften med afseende på utrustningen. Johan, som uppenbarligen tänkt sig, att företaget verkligen skulle kunna verkställas, ehuru han ej varit i stånd att lämna de erforderliga medlen till krigsfolkets aflöning, blef förbittrad, emedan allt omak hade varit förgäfves och en god utsikt till framgång i kriget hade gått förlorad. Med harmen häröfver förenade sig också den alltid vakna misstron, som nu ingaf honom den tanken, att hertig Karl i skrifvelser till Livland skjutit all skulden på konungen. Denna Johans oförmåga af resignation inför nödvändigheten och oresonliga misstänksamhet väckte hertig Karls hastiga sinne till uppror, så att han i sin ordning skref skarpa ord till svar och ytterligare ökade misstämningen hos Johan med det resultat, att förhållandet blef ganska spändt i slutet af år 1572 och början af år 1573.

Sedan det vänskapliga förhållandet på detta sätt en gång blifvit allvarligt stördt, var det ej lätt att få det återställdt. Johan är härefter mycket känslig för hvarje öfverskridande af hertigens befogenheter och ängsligt misstänksam med afseende på hans tänkesätt. Under sådana förhållanden kan omöjligen samarbetet i rikstyrelsen upprätthållas vid sådan omfattning, som det haft intill utgången af 1572. Trots hertigens många gånger energiska försök att tränga sig fram till deltagande i styrelsen, då hans mening ej blir inhämtad, kommer han i det stora hela att stå utanför på grund af konungens obenägenhet för en fortsatt samverkan och särskildt på grund af de tvister, som tid efter annan uppstodo i anledning af hertigens själfrådighet samt konungens ömtålighet om makten.

Redan i juni månad 1573 inträdde en konflikt af sådan anledning, hvilken ökade afståndet dem emellan. Närmaste anledning härtill var den, att hertigen tillåtit några Stockholmsborgare att utföra koppar och andra förbjudna varor samt utfärdat gåfvobref på hus och tomter. Saken var i och för sig obetydlig, men konungen fäste sig ej vid omfånget af de beviljade förmånerna eller afsikten med dem. För honom var handlingen i och för sig förkastlig, därför att den gick hans kungliga höghet för när, och han var nog oklok att utöfva repressalier genom att benämna her-

tigen »vårt rike Sveriges arffurste». Under inflytande af de skrifvelser, som hertig Karl med anledning af titelns förändring sände konungen, ökas sedan dennes missnöje, och han samlar nu ihop en hel mängd anmärkningar för dennes intrång på de kungliga rättigheterna. Enligt konungens mening hade hertigen med orätt vederkänts de två lagmansdömena Södermanland och Närke, hade adeln ej fått njuta sina privilegier, och vidare hade hertigen utfärdat befallningar till konungens män, slagit under sig gods och gårdar utom furstendömet, upphäft sig till målsman i hertig Magnus' furstendöme o. s. v.

Mycket af hvad som sålunda väckt Johans misshag hade länge legat och grott i sinnet. När nu vreden kom på honom och anfallet skedde, lät han sig af sin hetsighet förledas till att skjuta öfver målet och att framställa anmärkningar, som dels voro öfverdrifna och gällde rena obetydligheter, dels saknade all grund. I stället för att begränsa sig till de anmärkningar, som han med fog kunde framställa för att på ett allvarligt sätt mana hertigen till noggrann hänsyn i sitt förhållande till konungen, erbjöd han denne ett tacksamt försvar. Konflikten upplöstes därför snart nog under medling af några rådsherrar, så att konungen lät hertigen behålla den gamla titeln, sedan denne bedt om ursäkt för sitt hårda skrifsätt och erkänt, att han i några fall öfverskridit sin befogenhet.

Två år senare — juli 1575 — framkallades en ny tvist af liknande anledning, då hertig Karl tog sig för att utfärda pass för utländska köpmän, som ville drifva handel på Narva med frihet från den tull, som konungen eljest uppbar. Johan såg i detta hertigens förfarande ett nytt bevis på hans benägenhet att göra orättmätigt ingrepp i hans regemente, ty när hertigen utfärdat dessa pass, hade han ej allenast dispenserat från konungens förbud, utan han hade äfven uppmanat hans tjänare att handla mot öfverhetens befallningar. För att straffa hertigen för hans själfrådighet lät han lägga beslag på de skepp, för hvilka passen blifvit utfärdade, och en hertigens tjänare, Willem de Wijk, som haft försäljningen om hand, blef kastad i fängelse. För att därjämte riktigt visa, att han var den rätte och regerande herren i riket, och att äfven en furste kunde drabbas

af straff, om han förbröte sig mot konungen, fordrade han sedan såsom villkor för skeppens frigifvande dels ursäkt från hertigens sida, dels 1000 tnr spannmål och 2000 daler såsom böter.

Hertig Karl föll genast till föga, när han såg, hur illa konungen tog vid sig. Men hvarken förklaringar, ursäkter eller löften om bättring för framtiden hjälpte. Det synes nästan, som den djupa ovilja, som konungen under föregående år med anledning af hertigens förbindelser med Mornay och rykten om hemliga underhandlingar med danske konungen fattat mot hertigen, men som aldrig kommit till riktigt utbrott, nu ändtligen fått luft, ty hans förbittring är så stor, att den knappt ensamt kan vara motiverad af denna hertigens självrådighet med passens utfärdande. Den antar till och med sådana proportioner, att hertigen anser sig böra begära lejd, när han anhåller om ett personligt möte med konungen. På hertigens begäran sökte änkedrottningen, drottningen och andra att förmå konungen till eftergift, och äfven rådet arbetade ifrigt för en förlikning emellan bröderna. Men allt var länge förgäfves. Nya beskyllningar för egenmäktigt förfarande framdrogos i stället, och särskildt ödesdigert blef, att konungen fann sig föranlåten att framställa nya anspråk på öfverhöghetsrättigheter inom furstendömet. Härigenom fördes den uppkomna striden in på helt nya områden. Frågan om passen och skeppens frigifvande trädde i bakgrunden, intresset samlas kring frågan om kungliga och furstliga rättigheter, och konungen bereder sig på eventualiteten af hertigens väpnade motstånd.

Till sist lyckades dock drottningen och några personer i konungens omgifning förmå honom till eftergift, så att striden kunde biläggas. Konungen lofvade, att de anhållna skeppen skulle frigifvas, på det villkor att hertig Karl i stället skulle afstå från alla anspråk på gamla fordringar, och att köpmännen skulle erlägga tull för de varor, som funnits på deras fartyg, hvaremot de öfriga frågorna skulle få förfalla. Så skedde också; hertig Karl gick in härpå. Men någon verklig försoning ägde icke rum, någon uppgörelse blef ej träffad i fråga om kungliga och furstliga rättigheter, öfverenskommelsen var endast ett stillestånd på

obestämd tid, hvilket när som helst kunde brytas för att efterträdas af ny strid.

Hvad som jämte dessa strider hade i väsentlig mån bidragit till att söndra konungen och hertigen samt förhindra deras gemensamma arbete, hade varit Johans misstänksamhet gentemot hertig Karl med anledning af hans förhållande till Mornay och konungen af Danmark.

Vid rannsakningarna, som höllos i mars 1574 med Mornays anhängare, hade det vittnats, att hemliga bud sändts till hertig Karl, och att Mornay å hertigens vägnar lofvat skottarne sold, om de ville inträda i hans tjänst samt döda Pontus de la Gardie och andra konungens förtrogne. När Johan sedan stämde Mornay att infinna sig i Stockholm, tog hertigen den anklagade i sitt beskydd och gjorde sig därigenom själf misstänkt. De fortsatta förhören gåfvo visserligen icke någon bekräftelse på misstankarna, men hertig Karl yppade dock själf sent omsider i bref till konungen (den 24 aug. 1574), att Mornay verkligen haft för afsikt att afsätta konungen och insätta hertigen till regent i stället, och han hade sålunda åtminstone förtegat ett förräderi, om han också, såsom man ej har anledning att betvifla, afböjt all delaktighet och själf var utan skuld för konspiration. Huru mycket hertig Karl än bedyrade sin oskuld, fanns likväl för Johan en viss anledning att hålla sin bror misstänkt, och att under sådana förhållanden intet samarbete gärna kunde komma i fråga, är ej underligt.[1]

Långt mindre skäl hade Johan till misstankar med afseende på hertig Karls förbindelser med den danske konungen. Förhållandet dem emellan hade visserligen under senare hälften af 1574 och början af 1575 varit ganska vänskapligt, åtminstone att döma af det yttre. Upprepade gånger hade hertigen sändt bud till Danmark jämte skrifvelser präglade af förtroende och samförstånd, och konung Fredrik hade till och med inbjudit hertigen till besök. Men hertig Karl hade säkerligen för sin del aldrig andra afsikter än att hålla den farlige grannen vid godt humör och om möjligt vinna honom därigenom, att »man menade honom något godt». Konungens ängsliga farhågor för att han skulle

[1] A. a. s. 101, 110 f., 118–123.

resa ur riket honom oåtspord, och för att han skulle på eget beväg drifva diplomatiska underhandlingar, liksom ock hans fruktan för uppror var därför, såvidt man kan se, endast foster af hans uppjagade ängslan och kombinerande fantasi, närd af inställsamma ryktessmidare. Intet torde kanske tydligare vittna härom än konungens eget uttalande i mars 1575 vid underhandlingar, som fördes med hertigen genom några rådsherrar, då han yttrade, att han ej längre hyste några misstankar.[1]

Att under sådana förhållanden samarbetet ej kunde få någon större omfattning, är på förhand gifvet. Det är snarare ägnadt att väcka förvåning, att muntliga öfverläggningar vid personliga sammanträffanden och förhandlingar genom budbärare förekommo i sådan utsträckning, som fallet var. I det stora hela är det dock så, att konungens initiativ till samverkan begränsar sig till sådana fall, då nöden kräfde ett samfälldt uppträdande, då konungen ej såg sig i stånd att på egen hand klarera en kinkig situation.

Särskildt tydligt framträder detta motiv för Johans förhandlingar med hertig Karl i den ryska politikens handläggning. I denna hade hertigen ej haft någon andel under hela året 1573, sedan den livländska expeditionen året förut hade blifvit inställd. Först i maj månad 1574 vände sig konungen till honom, då ställningen var mycket bekymmersam, och då han icke såg sig någon utväg att bevara de slott i Livland, hvilka han året förut måst lämna till tyska legotrupper såsom pant för innestående sold, på sådana villkor att de vid midsommar 1574 skulle ha rätt att öfverlåta dem till hvem som helst, undantagandes tsaren och hertig Magnus af Ösel, om de ej då erhållit sin sold. Nu när tiden för slottens inlösande förestod och han ej hade några medel härtill, föreslog han, att hertigen skulle inlösa dem, så att de blefvo bevarade för riket. Och på samma sätt går Johan till väga året härefter, då han erhållit underrättelse om ett nytt anfall af ryssarne på Narva. Då kallade han hertigen till sig, och vid de öfverläggningar, som vid deras sammanträffande ägde rum, skall han till och med själf hafva före-

[1] A. a. s. 129—133.

slagit, att hertigen skulle öfvertaga Livland såsom län och därmed ledningen af kriget mot Ryssland.

En sådan samverkan öfverensstämde emellertid ej med hertigens uppfattning af hans ställning såsom arffurste. Hans sträfvan gick därför ut på att vidga området för det gemensamma arbetet, att genom initiativ i fråga om krigsplaner och diplomatiska underhandlingar tvinga konungen till konsekventare rådplägningar med honom. Sålunda framlade han i maj och juni 1574, sedan Johan bedt honom inlösa de livländska slotten, en plan för det ryska krigets fortsättning, enligt hvilken man först skulle inleda underhandlingar om stillestånd på ett år. Under den frist, som underhandlingarna eller stillestånd kunde medföra, skulle man med kraft fortsätta rustningarna för ett kommande års fälttåg, på samma gång man sökte åstadkomma ett förbund med Polen. För denna plan lyckades hertigen till och med vinna bifall af några rådsherrar, som han sammankallade till öfverläggningar härom. Men alla ansträngningar blefvo i hufvudsak utan resultat, kanske mest på grund af hans eget förvållande och särskildt med anledning af hans oförsiktiga förhållande till Mornay. Och bättre gick det ej, då han i sept. 1574 framlade nya förslag angående den ryska politiken, i hvilka han förordade fred eller stillestånd på några år samt Livlands öfverlåtande åt Polen, utan att på något sätt kräfva sitt aktiva deltagande i förhandlingarna. Konungen var lika döf som förut för alla hans föreställningar och varningar, och det var endast en ljusning för ett ögonblick, när konungen senare — i november — bad att få höra hertigens tankar angående underhandlingar om fred med Ryssland. Förhoppningen att hos konungen finna gehör för de framställda planerna vaknar, och hertigen föreslår nu, att man borde söka utverka fredsmedling genom den danske konungen eller polska ständerna, samt vågar ånyo framkomma med älsklingsidén angående Livland under en ny form, enligt hvilken landet skulle lämnas till Polen, hvarefter såväl svenska området som hvad Polen innehade af Livland skulle lämnas såsom län till hertig Karl under polsk öfverhöghet och således både Sverige och Polen få verkligt gemensamma intressen vid försvaret af detta land gentemot Ryssland. Men dessa underhandlingar af-

brytas snart, denna gång till följd af hertigens vänskapliga förbindelser med den danske konungen. Och när försoning efter misshälligheterna i anledning häraf blifvit ingången och konungen själf i sin förlägenhet vänder sig till hertigen med begäran, att han skall öfvertaga Livland, så var den ömsesidiga tilliten redan så undergräfd, att en dylik samverkan nu näppeligen kunde realiseras. Planen föll också hastigt nog, utan att den speciella orsaken är märkbar, och hertigen stod sedan utanför, när stilleståndet med Ryssland ingicks den 13 juli 1575. Då hade den sista och allvarligaste af de omtalade konflikterna brutit ut.[1]

Ungefär på samma sätt blef också hertig Karls andel i Johans danska politik beroende på dennes behof af hjälp och råd i kinkiga situationer samt af de misstankar, som tidvis behärskade honom. När Johan 1573 erhöll underrättelse om rustningar i Danmark, som misstänktes afse en expedition mot Reval, begärde han, att hertig Karl skulle uppskjuta en tillärnad resa till Tyskland samt förstärka hans flotta med de eljest för resan erforderliga fartygen. Och samtidigt anhöll han, att hertigen skulle bispringa honom med lån till afbetalning på den danska skulden, som skulle ha skett föregående år och nu ovillkorligen skulle ske. Men för öfrigt finner man ej, att konungen ansett sig behöfva hertigens råd utom i fråga om det svar, som skulle ges till danska legater, hvilka framfört klagomål öfver svenska kaperier på Östersjön, och detta oaktadt åsikterna i den danska politiken icke mycket divergerade, utan lämpligen medgifvit större mått af samverkan, om viljan därtill funnits. Båda önskade nämligen först och främst att bevara freden, och båda voro därför mycket angelägna dels att få en uppgörelse till stånd i den konflikt, som förorsakades af handeln på Narva, dels att genom ett möte få alla öfriga tvistefrågor afgjorda, som blifvit lämnade åt framtiden i Stettin 1570.[2] Men å andra sidan är det både förklarligt och ursäktligt med hänsyn till konungens egendomliga sinnelag, att hans lust till intimare samverkan med hertigen ej kunde vara stor, och att han särskildt ej ville efter hans anbud sända honom såsom underhandlare till Danmark. Då han

[1] A. a. s. 124—129.
[2] A. a. s. 99, 108, 114, 124—126, 136.

exempelvis på sommaren 1574 själf underhandlade med konung Fredrik om ett interimsförbud för dansk handel på Narva, och då han i augusti sände ombud till Rostock för att där få en kompromiss med de danske till stånd, var förhållandet allt annat än godt. Det var just vid denna tid, som rannsakningarna med Mornay pågingo, och som hertig Karl hölls misstänkt med anledning af sina förbindelser med den konspirerande äfventyraren. Och att konungen ej vårdade sig om att konferera med hertigen, då i juni 1575 möte hölls i Knäred för afgörande af tvistefrågorna, är ej heller ägnadt att väcka förvåning, om man erinrar sig, att konungen i början af detta år haft starka misstankar beträffande karaktären af hertigens förbindelser i Danmark och till och med fruktat för uppror från hans sida.

För hertig Karl var det icke allenast en missräkning, att testamentets idé om samarbete i riksstyrelsen ej kunde realiseras. Då han såg, huru »sömneligen såväl konungen som rådet umgingos med riksens vårdande ärenden», och såg, huru landet gick tillbaka i kraft och anseende, kände han en djup sorg. Och han eggades af sitt ansvar i egenskap af arffurste till att af alla krafter söka upprätthålla gemensamheten. När konungen vände sig till honom i någon angelägenhet, brukade han därför ofta begagna sig af tillfället att säga sin mening äfven i andra frågor, som han ansåg vara af vikt, och gaf initiativ i den inre och yttre politiken. Vid ett par tillfällen, då i rådet omfattande förslag framställas, hvilka kunna betraktas såsom program för riksstyrelsen efter andra grundsatser, än som i den tillämpades, är det uppenbarligen hertig Karl, som fört ordet, såsom vid afgifvandet af rådsslagen af den 12 febr. och nov. 1573, af hvilka det senare, tydligen på grund af sitt för konungen misshagliga innehåll, ej blef fullbordadt, ej sattes konungen i händer. Och en gång — juni 1574 — sammankallade han själf rådsherrarna till ett möte, hvarvid han lyckades vinna dem för sina planer, som han förut skriftligen och muntligen framställt för konungen.[1]

Men alla ansträngningar voro förgäfves, samarbetet krymper alltmer ihop på grund af konungens barnsliga

[1] A. a. s. 79, 106—111.

ömtålighet om makten och hans omanliga ängslan för hemliga stämplingar från den, som dock till fullo insåg, att »det skulle komma dem själfva först på hufvudet» — konungen och hertigen —, om de icke voro trogna emot hvarandra och emot faderns lifsgärning.

II.

Medan hertig Karl sålunda genom de faktiska förhållandena mer och mer kom att uteslutas från deltagande i den allmänna riksstyrelsen, hade han dock i det hela fått oanmärkt utöfva de rättigheter, som tillkommo honom i furstendömet: att råda och styra däröfver. Allteftersom fiendskapen och misstroendet växte, ökades emellertid konungens obenägenhet mot denna vidsträckta makt, och i sept. 1575, då tvister och missämja med anledning af passens utfärdande rådde, uppträdde han med anspråk på större rättigheter inom furstendömet samt inledde därmed den långvariga och häftiga tvisten om kungliga och furstliga rättigheter.

Hvilken uppfattning Johan från början haft angående vidden af den myndighet, som en arffurste enligt testamentet skulle utöfva, är ej fullt klart. Att döma af hertig Karls yttrande till konungen den 10 juli 1573 skulle denne dagen efter Stockholms intagande 1568 hafva lofvat, att hertigen skulle få innehafva furstendömet lika oberoende, som konungen själf hoppats få besitta sitt furstendöme, och som han själf skulle styra sitt rike. Men om så var, ändrade han dock snart mening, ty redan i juni 1572, således innan vänskapen ännu blifvit störd, uttalar konungen såsom sin mening, att »alla lagmansdömen såväl i furstendömet som ock eljest skulle vara honom förbehållna, såsom i donationsbrefvet stod uttryckligen(!) förmäldt».[1]

Samma uppfattning går igen, då han följande år i sammanhang med tvisten om titeln mot hertigen framställde

---

[1] Den 20 juni 1572 skref Johan till sin befälhafvare i Livland Claes Åkesson Tott: »Hvad lagmansräntan belangar, som I skrifve, att högb:te vår käre broder hafver ifrå Eder låtit vederkännas, hafve vi för synnerlige orsakers skull icke velat tala H. K:t därom till, ändock uti H. K:ts donationsbref står uttryckligen förmäldt, att alla lagmansdömen såväl i furstendömet som ock eljest skola vara oss förbehållna.» Riksregistraturet (betecknas framdeles med RR.)

den anmärkningen, att denne öfverskridit sin befogenhet, då han vederkänts de två lagmansdömena Södermanland och Närke. Och den kommer åter till synes 1575, då konungen jämväl framställer nya anspråk på höghetsrättigheter i furstendömet, hvilka hvila på andra grundsatser än de i testamentet nedlagda, och hvilkas realiserande skulle ha medfört en fullkomlig förändring i det faktiskt bestående statsrättsliga förhållandet emellan konungen och hertigen.

Genom detta angrepp uppkallades hertig Karl till ny strid och till försvar för den ställning, som testamentet enligt hans mening tillerkänt honom. Utsikterna till framgång voro nu betydligt större än förut, då det gällt att försvara platsen närmast konungen vid afgörandet af rikets angelägenheter. Då hade han icke kunnat göra annat än protestera mot uteslutningen och försöka i godo återknyta förbindelsen med konungen samt, när det ej lyckades, foga sig i omständigheterna. Hvad konungen nu ville fråntaga honom, hade han liksom i sin hand, och det var han ej hågad att släppa i första taget.

Tyvärr finns ej det bref bevaradt, hvarmed Johan inledde striden, liksom öfverhufvud källorna för hans teoretiska ställning i konflikten äro ganska få. Det hufvudsakliga innehållet däraf, de fordringar, som han framställde, känner man endast genom hertig Karls svar, i hvilket det heter, att konungen hade begärt, att hertigen »ej skulle befatta sig med någon lagmansrättighet, icke heller med någon rusttjänst af adeln, och att skatter och gärder skulle utgå af furstendömet såväl som af andra landsändar i riket». Så mycket är emellertid tydligt, att det ej var konungens mening att framlägga ett detaljeradt program för utskiftning af hertigens och konungens rättigheter och skyldigheter eller med andra ord att framlägga förslag till en stadga sådan som Arboga artiklar. Ännu hade han ej fått anledning att i enskildheter fixera sin statsrättsliga uppfattning i denna fråga, såsom han t. ex. 1582 hade gjort, då detta års stadga utarbetades. Han inskränker sig till att kräfva konungens rätt att utnämna lagman och att fordra rusttjänst af adeln, för hvilka rättigheter han menar sig hafva stöd i Sveriges lag, och att häfda sin rätt att pålägga skatter i furstendömet i enlighet med testamentets bestämmelser.

I sitt svar stödjer sig hertig Karl på faderns testamente, hvilket han redan förut haft anledning att studera, och hvars anda och mening han väl tillägnat sig. Ur denna rustkammare framdrar han först och främst det ypperliga vapen, som stod honom till buds i bestämmelsen, att furstendömet blifvit honom anförtrodt med land, folk etc., alldeles lika som hans fader det själf på kronans vägnar innehaft, och grundar härpå i första rummet sin uppfattning, att han hade rätt att utnämna lagman och kräfva rusttjänst. Till samma resultat föres han sedan af andra bestämmelser i testamentet och donationsbrefvet, hvilka tolkades från den synpunkt, som anlagts vid uppfattningen af nyssnämnda grundparagraf, och äro konsekvenser af densamma. När »skatt och skuld» skulle till hertigen af undersåtarne betalas, när han var deras »rätte herre och öfverhet», var han också skyldig att skaffa dem lag och rätt samt förse dem med sådana män, som kunde hålla dem vid lag. Och när det i donationsbrefvet hette, att alla friborne och frälsemän i furstendömet skulle bevisa hertigen tro och lydnad, och att han skulle hålla så mycket krigsfolk, som möjligt var, då det gällde att afvärja rikets skada och fördärf, så var därmed enligt hertigens mening uttryckligen stadgadt, att rusttjänsten tillkom honom, och att konungen ingalunda var berättigad att befatta sig med den. Beträffande skatterna från furstendömet återigen kan hertigen ej tillbakavisa konungens fordran, ty i regel skulle gärder utgöras af furstendömets inbyggare liksom af det öfriga rikets, såsom det ock stod i donationsbrefvet. En ovillkorlig skyldighet ville dock hertigen ej erkänna, ty först och främst skulle gärden komma konungen och riket till godo, och dessutom ansåg han sig ha rätt till att pröfva, om den var skäligen pålagd, och om hans undersåtar hade råd att utgöra den. Från de gärder, som t. ex. ofta pålades för att lifsförnödenheter fattades vid hofvet, på slott och gårdar i riket, ville hertigen ha sina undersåtar förskonade, ty de kommo ej meniga riket till godo.[1]

[1] Svar på de konditioner och villkor, som konungen för H. F. N. låtit framlägga. Dat. d. 10 sept. 1575. Karls registratur (betecknas framdeles med KR.).

Johan, som redan förut med anledning af de omtalade passens utfärdande var högeligen förbittrad, blef efter hertigens svar än mera hård till sinnes och dessutom ängslig vid tanken på hertigens hänsynslöshet. I sin oförmåga att bedöma situationen fruktade han, att hertigen skulle gripa till vapen för att häfda sin ställning, hvarför han var betänkt på att hålla sig beredd och att med vapen försvara sig. Hertig Karl var emellertid angelägen att få den uppkomna tvisten bilagd och erhöll vid sitt arbete härför understöd hos drottningen, rådsherrarne och en del personer i konungens närmaste omgifning. Inför de påtryckningar från olika håll, som sålunda gjordes, kunde konungen ej hålla stånd. De anhållna köpmansskeppen, för hvilka hertigen utfärdat pass, lösgåfvos på sådana villkor, att hertigen åter afstod från alla anspråk på gammal gäld, och att köpmännen erlade tull för de varor, som funnits på deras fartyg. På samma gång beslöt sig konungen äfven för att skjuta den utbrutna tvisten om de kungliga och furstliga rättigheterna åt sidan. Han förklarade i bref till hertigen, att han för närvarande ingenting ville urgera, och nöjde sig med att referera till testamentet, gammal sed och Sveriges lag, hvarigenom tvisten bilades, utan att någon af parterna uppgaf sin mening eller någon verklig försoning skedde.[1]

Innan årets slut kom likväl frågan om de kungliga och furstliga rättigheterna åter på tal, då konungen försökte att utan hertig Karls hörande i furstendömet införa de kyrkoreformer, som han med sitt prästerskap genomfört, och i början af 1576 yrkar Johan ånyo att af hertigen blifva försäkrad på de punkter, som han förut, d. v. s. i sept. 1575, ställt till honom. Så blossade striden åter upp, och den kom nu att gälla äfven den andliga öfverhögheten i furstendömet, hvilken i den föregående konflikten lämnats oberörd.

Vid sina kyrkliga medlingsförsök mötte Johan snart nog opposition från hertig Karls sida. På grund af sin öfvertygelse var hertigen nämligen afgjordt emot hvarje ändring i kyrkans lära och ceremonier, som ledde till ett närmande till den katolska kyrkan, och han ställde sig

[1] Söderqvist, a. a. s. 140 ff.

därför genast från början afböjande mot de reformer, som Johan ville genomföra. När konungen i juni 1574 förmått ett kyrkomöte i Stockholm att antaga en del artiklar angående ceremonierna vid gudstjänsten och nattvarden, och sedan han i dec. s. å. låtit ärkebiskopen gifva sitt samtycke till flera ändringar i ordinantian samt gifvit tillkänna sin mening, att han ville ha dessa ändringar godkända af kyrkans ombud, skref därför hertig Karl den 7 jan. 1575 till biskop Nils i Strängnäs och förmanade honom att stå fast vid den lära, som dittills varit rådande i riket. Och kort därefter, vid en personlig sammankomst med biskopen, innan denne reste upp till mötet, förklarade han vidare, att han icke ämnade gilla någon onödig förändring i hufvudstycke eller ceremonier, hvarom han ock ytterligare påminte i bref af den 19 febr. I öfverensstämmelse härmed ställde han sig ock afböjande gentemot ordinantian, som i november 1575 antogs i Stockholm och jämväl af biskop Nils underskrefs. Han tillät visserligen sin biskop att vid domkyrkan begagna de ceremonier, som vid öfriga domkyrkor voro i bruk, men ville dock ej tillåta några, som »hade smak af papisteriet». För öfrigt uttalade han sina farhågor för att förändringen icke skulle bära så god frukt, som man menat, utan att den i stället skulle åstadkomma förargelse bland allmogen, och förklarade, att man ej borde förhasta sig med dess införande på landsbygden.[1]

I slutet af 1575 vidtog Johan så en åtgärd, som tvingade hertig Karl att närmare precisera sin ståndpunkt och träda fram till bestämdare opposition, då han utan att först spörja hertigen yrkade på exekution i furstendömet af de ceremonier, som blifvit antagna på mötet i Stockholm. Med tanken fäst på den politiska sidan af den religiösa motsatsen ansåg hertigen sig nu böra förbjuda de nya ceremoniernas införande i hertigdömet utom domkyrkan, och han framhåller därvid med skärpa, att »det var honom till förklening, att något, ehvad det vara måtte uti religionssaker eller eljest, skulle blifva i hans furstendöme infördt och

[1] Anjou, Sv. kyrkoref:s hist. III, s. 97 ff., Hammargren, Den liturgiska striden, akad. afh., s. 96—98, Henning, Strängnäs stift under den liturg. striden, Strängnäs läroverks program 1893, s. 6, 13 ff. Svenska Riksdagsakter (framdeles förk. SRA.), II, s. 509, 510, jämte RR. och KR.

stadgadt, utan att han blef rådfrågad, ännu mindre fic
gifva sitt samtycke».[1] Men detta var att såra konunge
på det allvarligaste. Oaktadt han endast några månade
tidigare hade varit med om att uppskjuta tvisten om d
kungliga och furstliga rättigheterna, tog han nu ögonblick
ligen upp den kastade stridshandsken och kom med den nys
nämnda för hertigen säkerligen öfverraskande begäran om
en »försäkran på några saker, däruppå han sig ännu ick
hade fullkomligen förklarat».[2] Och så var striden åter
full gång.

Under den osämja, som i anledning häraf uppstod, visad
sig Johan mer kinkig än någonsin mot sin broder. Ehur
hertigen vid de förut omtalade skeppens frigifvande had
lofvat att ej mer göra några anspråk på gamla fordringar
drogs denna sak ånyo fram och denna gång under de
olämpliga formen af en hemställan till rikets rådsherrar
att de själfva, biskoparne och några af adeln skulle afge e
försäkran, att konungen eller hans efterföljare ej vore för
pliktade att betala något, som hertig Karl ansåg sig ha rät
att kräfva.[3] Därjämte höll han Willem de Wijk i fängels
ehuru skeppen frigifvits och tvisten om passen med de
träffade öfverenskommelsen kunde anses slut, samt fordrade
att han skulle lämna full redovisning för samt till konunge
betala de för passen uppburna penningarna.[4] Och han visa
i öfrigt sitt dåliga lynne genom att tala om en af hertige
planerad resa till utlandet på ett sätt, som föranleder denn
att i förnärmad ton förklara, att »han ej aktade hvarke
något giftermål påslå eller någon resa företaga konunge
oåtspord och utan hans goda betänkande i saken.»[5]

Hertig Karl var allvarligt bekymrad öfver denn
konungens ovänlighet. I bref till Gustaf Banér klagar ha
öfver det spända förhållandet, »hvarigenom de på bägg
sidor blefvo klageligen förhindrade i sina anliggande ären
den». Utledsen på alltsammans utbrister han halft förtvi
ad, att det vore långt bättre, att han »för sin person vor

[1] Till biskopen i Strängnäs. Svar af Eskilstuna den 19 nov. 157
Infördt sist i årets registratur. KR.
[2] Den 22 jan. 1576. RR.
[3] Memorial af den 6 febr. 1576. SRA. II s. 531.
[4] Den 20 nov., den 7 och 24 dec. 1575 samt den 4 febr. 1576. KR.
[5] Den 4 febr. 1576. KR.

långt därifrån stadder, än att saken emellan honom och konungen skulle längre stå så som det på någon tid stått». Och han räcker till sist handen till försoning genom en förklaring, att om han visste något, som han med rätta kunde medgifva, så ville han det gärna göra.[1]

Redan dessförinnan hade emellertid Gustaf Banér och några andra rådsherrar, som befunno sig i Stockholm, på eget beväg föreslagit underhandlingar emellan bröderna till biläggande af missämjan. Anledning till en framställning härom funno de i den nämnda begäran från konungen, att de skulle afge en försäkran emot eventuella fordringsanspråk af hertig Karl. I sitt rådslag angående denna punkt i konungens memorial erinrade de honom om det förbehåll mot fordran på gammal gäld, som konungen gjort vid donationen af Vadsbo och Valla, och om det löfte, som hertigen nyss gifvit för upphäfvande af beslaget på handelsfartygen. De funno häri lämpliga utgångspunkter för underhandlingar, som kunde göra en dylik af konungen äskad försäkran af riksråden fullkomligt öfverflödig, och de dristade sig på samma gång föreslå, att konungen skulle söka komma till enighet med sin broder jämväl i andra »förnämliga punkter», hvarom de tvistat, och särskildt i religionsfrågan. Vid dessa underhandlingar kunde man ock lämpligen höra sig för, om hertigen ville gilla de personer, som konungen framdeles ville sätta till förmyndare för sin son, eftersom denna sak bragts på tal genom konungens begäran, att rådsherrarne skulle afge ett förslag om de personer, som skiftesvis skulle vara förmyndare.[2]

I öfverensstämmelse med detta rådslag af den 6 febr. 1576 sände konungen kort härefter Jöran Gera och Erik Sparre, hvilka varit med vid rådssammankomsten, samt sekreteraren Erik Mattsson till hertig Karl. Den 8 mars framkommo de till Nyköping, där hertigen vistades, och dagen därefter framlämnade de liturgin med begäran, att den skulle få användas vid gudstjänsten i hertigdömets kyrkor, och på samma gång anhöllo de, att hertigen skulle erkänna konungens rätt att tillsätta lagman i de tre lagsagorna Södermanland, Närke och Värmland, och att hålla konungs-

[1] Den 9 febr. 1576. KR.
[2] Rådslag i SRA., II, s. 532 ff.

räfst, när han ville och ansåg det vara af nöden, samt at han skulle tillåta honom utnämna biskop i Strängnäs.

Sedan hertig Karl först afgifvit ett muntligt svar, läm nade han den 11 mars en skriftlig resolution, i hvilken ha intar samma ståndpunkt som i svaret af den 10 sept. 157 Begäran om liturgins införande afvisas med en hänvisnin till testamentet, hvari såväl konungen som hans bröde blifvit allvarligen förmanade att vakta sig för människor påfund och irrläror. Beträffande de senare fordringarn refererade han såsom förut till testamentet och donations brefvet och erinrade dessutom om det reversal, hvarigenon Johan förbundit sig att hålla testamentet, och påpekar til sist, att fordringarna äfven stodo i strid med konungen eget konfirmationsbref.[1]

Med detta besked fingo sändebuden fara, och under handlingarna blefvo således utan resultat, liksom ock e skriftväxling, som i april månad ägde rum mellan konunge och hertigen.[2] Det oaktadt uppgåfvos ej förhoppningarn på en förlikning; i maj och juni aftalades och förberedde — särskildt genom Pontus De la Gardies ansträngningar — ett personligt möte för underhandlingarnas fortsättande och under denna tid inträdde en förändring till det bättr i förhållandet emellan bröderna, hvilket i sin ordning med verkade till öfverenskommelsen om mötet och gaf hopp on ett biläggande af missämjan.

Såsom ofta förut var denna förändring på det närmast knuten till en yttre omständighet, som kräfde ett samfäld uppträdande: konungen blef i behof af hertigens hjälp oc ändrade under inflytande häraf sitt uppförande emot honom Närmaste anledningen till att Johan nu såg sig nödsakad at vända sig till hertig Karl med begäran om hjälp var den, at den viktiga staden Reval var utsatt för stor fara. På våre

[1] Sven Elofssons Paralipomena i Handl. rör Skand. hist., XII, s. 20 —203, och Diarium öfver hertig Karls utgångna skrifvelser. I detta senar är antecknadt för den 11 mars 1576: Svar till H. K. M:t på de värf, hr Jöra Gera och Erik Sparre andragit hafver, Nyköping, och så åter för samm dag men efter den 16 mars: Resolution och svar på hr Jöran Geras, Eril Sparres och Erik Mattssons värf.

[2] Hertig Karls Diarium. Den 11 april 1576: Svar på H. K. M:t skrifvelse om resolution H. F. N. på de förriga conditioner gifvit hafve Gripsholm, och den 12 april: H. N. hertig Karls punkter, H. K. M:t före dragne, Gripsholm.

hade sändebud kommit, hvilka å stadens vägnar hos konungen klagat öfver den nöd, hvari stadens borgare befunno sig, och öfver den fara, som hotade. I sina bekymmer vände sig nu dels rådet, dels konungen till hertig Karl, ehuru man förut ej aktat nödigt att hålla honom underrättad om hvad som försiggått på krigsskådeplatsen, och ehuru han således ej kunde ha de rätta förutsättningarna för att afge ett efter situationen afpassadt utlåtande. Rådsherrarne frågade för sin del, huru Reval skulle kunna varda hjälpt och undsatt, och konungen begärde få veta, hvad hjälp han för stadens undsättning kunde ha att vänta från furstendömet. Något senare, då hertigen förklarat sig vilja låta sina undersåtar utgöra samma hjälp, som konungen ville utkräfva från riket, bad han därjämte att få låna 1000 tnr spannmål.

Vid dessa förhandlingar visade Johan sin broder det tillmötesgåendet, att han frågade honom till råds angående storleken af den skatt, som borde påläggas, sedan han med några af sitt råd och efter hertigens hörande beslutat, att sådan skulle utgå. Och hertig Karl å sin sida var mycket angelägen att visa sig som en trogen broder och rätt riksens ledamot genom att beredvilligt lämna både hjälp och råd. Han icke allenast lofvade att utgöra skatt, utan ställde ock i konungens skön att bestämma storleken af densamma.[1] Beträffande begäran om spannmålen skyndade han sig svara, att han skulle komma till undsättning med det mesta, han kunde, blott han af sina fogdar fått reda på hvad som fanns i förråd. Och till rådsherrarne sände han med det första ett betänkande angående Revals undsättning, hvari han, under förutsättning att konungen hade tillgång till godt krigsfolk och en förståndig öfverste, tillrådde ett kraftigt angrepp mot fästningarna Lode, Leal, Hapsal och Padis, medan ryssarne var upptagna af tatarerna. Dessa fästens eröfring var nämligen efter hertigens förmenande nödvändig, om man skulle kunna behålla Reval och kringliggande landet med någon säkerhet. Kunde detta ej ske, vore bäst söka fred.

[1] Den 27 juli utgick konungens bref om en kostgärd. I detta åberopas såväl rådets som hertigens samtycke. Möjligen rådplägade konungen vidare om saken med hertigen, då han i juli befann sig i Stockholm. Om ett nytt rådsmöte hölls för denna angelägenhet är ovisst. Jfr SRA. II, s. 541.

Då hertig Karl sålunda ger sina råd och lofvar sitt materiella understöd, glömmer han ej att dra så stor nytta däraf som möjligt för den förut rådande missämjans biläggande. I sitt bref till rådsherrarne framhåller han med tydlig afsikt, huru svårt det var för honom att ge lämpliga råd angående de livländska angelägenheterna, då han under ett par års tid »om riksens handlingar ringa betrodd varit». I samma skrifvelse ber han också rådet direkt att arbeta för en uppgörelse mellan honom och konungen, »så att alla tvistiga saker måtte blifva aftalade och komma till en god utgång». Och i ett senare bref till konungen går han också rakt på sak, då han efter sitt erbjudande om hjälp med spannmålen uttalar sin förhoppning, att konungen »häremot» skulle låta honom få veta, huru han var till sinnes emot honom, och att »det icke längre skulle stå så som det därtill någon tid varit hade». Han passar äfven på att rättfärdiga sig och förklarar, att han ej vet sig hafva gifvit någon orsak till misshag, samt skjuter skulden på falska angifvare, hvilka han vore betänkt att svara inför rätta, »om saken en gång kom uti bättre lag», d. v. s. om försoning med konungen komme till stånd.[1]

Samtidigt som denna skriftväxling ägde rum, förde Pontus De la Gardie, som särdeles väl synes ha lämpat sig för dylik fredsmäkling, muntliga bud mellan konungen och hertigen. Resultatet af hans arbete och öfriga antydda samverkande krafter blef, att Johan till sist förklarade, att det var honom »alldeles behagligt» att hertigen kom till honom, och att han sedan bestämde en plats, där de skulle träffas för personliga underhandlingar.[2]

I början af juli månad begaf sig hertig Karl sålunda till Svartsjö, där konungen nu vistades. Här infann han sig den 3 juli, men kort därefter reste konungen till Stockholm, och hertigen följde honom då dit. Här stannade han till den 13 september.

Under den tid, som konungen och hertigen här voro tillsammans, fördes lifliga underhandlingar om de furstliga

[1] För det föregående se bref af den 18 maj och 4 juni 1576. KR. samt den 1 juni s. å. RR.

[2] Den 1 och 25 juni, RR., och den 30 juni, KR., samt Dalin, Svea rikes hist., III, s. 70. Örnhjelm, Vita P. de la Gardie, s. 115.

rättigheterna. Sven Elofsson, som åtföljde hertig Karl till Stockholm, berättar i sina anteckningar, att konungen den 19 och 26 juli genom riksråden Per Brahe, Hogenskild Bjelke, Claës Åkesson Tott, Claës Fleming och Erik Sparre låtit göra framställningar hos hertig Karl i samma riktning som vid föregående underhandlingar. Hertigen stod emellertid fast vid sin förra ståndpunkt, han ville ej låta sig trängas ifrån faderns testamente och donationsbref, vare sig i fråga om andlig eller världslig jurisdiktion. De som rådde till »slik ofoglighet, kunde han icke hålla för sådana män, de där ville hertigen väl eller troligen».[1]

Medan hertigen nu var i Stockholm, lät han göra ett extract af alla de offentliga handlingar, på hvilka han grundade sin andliga och värdsliga makt, hvarvid han med systematisk noggrannhet uppletade alla de ställen, som kunde styrka hans rättigheter, och för bättre verkans skull citerade dem ord för ord.[2]

I detta aktstycke påpekar hertigen först, huru riksens ständer redan 1544 genom den i Västerås ingångna arfföreningen lofvat att erkänna konung Gustafs manliga lifsarfvingar, som icke kunde komma till det kungliga regementet, såsom landsfurstar och hyllade herrar, hvilka de också skulle visa tro och lydnad, när de med ständernas samtycke genom testamente och förläningsbref med furstligt underhåll blifvit försedda. Sedan framdrager han ur testamentet den förut anförda bestämmelsen, som föreskref, att furstarne skulle ha sina län under samma villkor som konungen riket, och anför omedelbart därefter den motsvarande bestämmelsen i donationsbrefvet, som åt furstarne öfverlämnade länen med furstlig jurisdiktion och gaf dem makt att råda öfver slott, län och alla inbyggare — sig själfva och meniga riket till gagn och bästa. I detta sammanhang erinrar han ock om förmaningen därsammastädes till Sveriges konung och hans manliga arfvingar, att de icke skulle ogilla eller i någon måtto omintetgöra konungens bref, utan hellre yttermera med broderlig kärlek det stadfästa.

[1] Sven Elofssons Paralipomena, i Handl. rör. Skand. hist., del XII, s. 89 ff.

[2] Extract etc., dat. Stockholm »die divi Laurentii Martyris (d. ä. d. 10 augusti) Anno Chr. 1576.

Härefter anföras bestämmelserna angående undersåtarnes plikter gentemot furstarne, och det visas, huru donationsbrefvet föreskref, att alla friborne frälsemän, präster, köpstadsmän och menig allmoge skulle bevisa dem den tro och lydnad, som rättrådiga undersåtar böra bevisa sin herre och öfverhet. I full öfverensstämmelse härmed hade också Johan själf i sitt konfirmationsbref bjudit alla ständer i furstendömet »att i alla måtto vara hertigen höriga och lydiga, utgörande åt honom årliga utskylder och tillbörlig tjänst».

Till sist påpekar hertigen, att rikets ständer å sina egna och efterkommandes vägnar 1560 lofvat att stå fast vid testamentet och att »däremot icke handla eller göra».

Sådana voro de skäl, som hertig Karl hade att anföra till försvar för sin ståndpunkt i fråga om den furstliga jurisdiktionen. På den halsstarrige och maktlystne konungen gjorde de emellertid icke något intryck. Förhandlingarna ledde därför icke till något resultat, utan uppgörelse i tvistefrågorna skildes konungen och hertigen åt, båda kvarstående vid den teoretiska uppfattning, de förut haft.

Särdeles klar är i detta afseende hertig Karls ställning efter underhandlingarnas slut. Efter sin hemkomst till furstendömet samlade han nämligen dess ständer till ett möte i Nyköping och mottog där den 25 och 26 sept. 1576 hyllning såsom deras öfverhet. Eftersom de icke förut hade gjort någon fullkomlig och skriftlig ed, fingo de nu afgifva en försäkran »att akta och hålla h. f. n. hertig Karl för sin rätte och naturlige landsfurste och öfverhet och att icke någon tid företaga eller göra det, som hertigen kunde vara emot eller under ögonen». Och på samma gång förpliktade sig prästerskapet därjämte »att icke inrymma någon annan bilära eller några ceremonier, om sådant blef påbudet, än som i konung Gustafs tid och intill dåvarande stund varit i bruk».[1] Genom dessa försäkringar, för hvilka formulären äro hämtade ur Gustaf Vasas testamente och från dess bestämmelser angående hertigarnes ställning och religionen, gjorde hertigen en praktisk tillämpning af och gaf i

[1] Någon sådan förklaring ingick ej i försäkran från borgarne. Framställningen hos Anjou och andra förf. är därför ej riktig i denna punkt. Jfr Anjou, a. a., s. 105.

sitt furstendöme offentligt uttryck åt sin teori om arffurstens egenskap af öfverhet med däraf härflytande rättigheter, på samma gång som han förband sina undersåtar till värnande af denna självständiga ställning och af de i hertigdömet gällande kyrkosederna.[1]

Denna hertig Karls åtgärd gaf dock ej anledning till en fortsättning af striden. Å ömse sidor insåg man det fruktlösa i alla försök till förlikning och var man trött på en fejd, som endast förhindrade de tvistande i deras angelägna göromål. Ett stillestånd kom på detta sätt att faktiskt inträda vid underhandlingarnas slut, oaktadt dessa ej lämnat något direkt positivt resultat, som kunde möjliggöra ett bättre förhållande för framtiden.

Den kyliga sinnesstämning, som under striden rådde och ej heller genom dess utgång mildrades, underhölls i slutet af 1576 och i början af 1577 jämväl i någon mån af upptäckten af prästen Maurits Rasmussons sammansvärjning, af hertigens skrifvelse i anledning af konung Eriks död samt äfven af konungens misstankar angående hertigens stämplingar med en konungens af Danmark budbärare, som varit hos Johan med bref och vid sitt besök i Sverige äfven träffat hertig Karl. Då hertigen den 12 januari 1577 anhöll att få komma till konungen för att få tala med honom i några angelägenheter, var hans sinnesstämning sådan, att han till hertigens stora ledsnad med ovänlighet svarade, att han för sina lägenheters skull önskade att vara förskonad därifrån på två månaders tid.[2]

I november 1576 erhöll Johan första underrättelsen om Maurits Rasmussons stämplingar. Vid rannsakningarna, som sedan höllos i slutet af detta och början af följande år, berättades, att man tänkt begära hertig Karl till konung, om man ej kunde befria Erik ur fängelset. Han var älskad af allmogen och äfven af många bland adeln, och ville han taga sig något före, ville herr Maurits och hans anhaag

---

[1] Handlingarna i SRA., II, s. 1002 f. Af försäkringarna från borgarne äro endast de, som afgåfvos af borgare från Torshälla, Örebro och Strängnäs bevarade. Någon försäkran från bönderna, som efter öfverskriften till prästerskapets förpliktelse äfven afgifvits, är ej känd.

[2] Den 12 januari 1577 KR. och den 19 januari s. å. RR. Båda refererade i Ödberg, Prinsessan Cecilia Vasa, s. 164.

göra honom bistånd och hjälpa honom till regementet, hette det i bekännelsen.[1] Om Johan också var öfvertygad, att hertigen ej på något sätt var inblandad i denna affär, kunde det dock ej annat än vara obehagligt att åter höra honom nämnas af upprorsmakare såsom kandidat till tronen, och denna omständighet måste i sin mån bidragit till att hålla bröderna på afstånd från hvarandra.

Säkerligen hade upptäckten af dessa på det hela taget ganska ofarliga och planlösa stämplingar i Västergötland den följden, att den påskyndade verkställigheten af konungens länge närda föresats att göra ett slut på den fångne Eriks lif. Han kände sig härefter synnerligen orolig vid tanken på dessa ständigt återkommande planer på den afsatte konungens befrielse, och han kunde ha så mycket mer anledning till oro nu, som hans liturgiska sträfvanden börjat väcka starkt missnöje bland allmogen. Huru lätt kunde icke — enligt hans föreställningar — dessa oroliga rörelser samlas kring Eriks person, så länge han ännu funnes kvar i lifvet![2]

I de anslag, som nu lades mot Eriks lif af Johan, hade hertig Karl ingen andel. När konungen i mars 1575 utverkat de medgörliga rådsherrarnes och biskoparnes samtycke till Eriks afdagatagande under vissa villkor och därefter sände Hogenskild Bjelke, Erik Gyllenstjerna och sekreteraren Erik Mattsson till hertigen för att underhandla, hade de troligen också i uppdrag att utverka hans bifall till domen. Hans svar är ej bekant, men helt säkert ogillade han konungens afsikter. Hos honom tyckes ej stor fruktan för Eriks befrielse ha funnits, i alla händelser lät han den ej, om den fanns, löpa i väg med både känsla och förstånd. Då han efter Eriks död erhöll underrättelse härom,[3] anade han genast rätta sammanhanget, och i det svar, som han den 1 april 1577

---

[1] F. Ödberg, Om kyrkoherden Maurits Rasmusson, Västergötlands fornminnesfören. tidskr. 1893.

[2] Ahlqvist, Erik XIV:s sista lefnadsår, s. 128 140, 142.

[3] Den 1 mars 1577, R. R. I detta bref anhåller konungen först, att hertigen skulle komma till honom för att öfverlägga om ryssarnes anfall och Revals belägring samt andra viktiga saker. Till sist säger han: »*Vidare* kunna vi icke förhålla, att konung Erik etc.» Af konceptet, som finnes i Johan III:s brefkoncept, Riksarkivet, framgår, att brefvet, sådant som det först affattades, endast innehöll underrättelse om Eriks död. Sedan tillfogades emellertid det öfriga, hvilket genom ett signum hänvisas till införande i början af det utgående originalet.

sände konungen, dolde han ej heller sina misstankar. Han uttalade äfven sitt missnöje med Eriks tarfliga begrafning och fordrade, att den skulle firas på ett värdigt sätt, »ty Erik var dock», skrifver han, »en smord och krönt Sveriges konung, den där med det onda han råkade, Gud bättre, bedrifva, hafver också mycket godt och manligt uträttat i sitt regemente.»[1]

Den misstämning, som framkallades af dessa omständigheter, var dock snart öfvergående. Den förut rådande fientligheten viker så småningom för ett å båda sidor förefintligt behof af ett närmande. Under den närmast följande tiden — åren 1577—1579 — har Johan sitt hufvudintresse fästadt vid realiserandet af de kyrkliga medlingsplanerna, och hertig Karl företar under denna tid tvenne resor till Tyskland, där han vid sitt första besök trolofvar sig med pfalzgrefve Ernst Ludvigs dotter Maria och vid det andra med henne ingår äktenskap. För att ostördt kunna ägna sig åt sina kyrkliga sträfvanden och åt sina underhandlingar med påfven önskade Johan lefva i fred med hertigen. Och denne behöfde å sin sida konungens bistånd i flera afseenden för sitt giftermåls skull, hvarför han aktade sig att väcka den ofruktbara fejden till lif.[2]

Hvad först Johan beträffar, är å hans sida i flera afseenden en sträfvan att undvika kollision omisskännelig. Då han i början af 1577 sammankallade rikets ständer till ett möte i Stockholm för liturgins antagande, fick hertig Karl ej någon kallelse att infinna sig, oaktadt han gärna önskat vara närvarande.[3] Ej heller förskrefs prästerskapet från Strängnäs stift, och det var till en början icke ens meningen att inkalla biskop Nils i Strängnäs,[4] ehuru han med sin medgörliga natur icke kunde väntas göra någon allvarsam opposition mot konungens planer, fastän han med prästerna i sitt stift lofvat att stå fast vid den lära, som dittills varit rådande i riket.

Efter riksdagens slut, då konungen »hade bättre tid och tillfälle att med hertigen handla», begärde han, att

[1] Utförligt refereradt redan af Girs, Johan III:s krönika, s. 65. Se ock bilagorna till Tegel, Erik XIV:s hist.

[2] Om resorna till Tyskland se Sven Elofssons Paralipomena, KR. och Diariet samt Dalins framställning, a. a., s. 88 ff. och 108 ff. Se äfven Werwing, Sigismunds och Karl IX:s hist.

[3] Den 2 febr. 1577. KR.

[4] SRA., II, s. 544.

denne skulle infinna sig hos honom, sedan han ock kallat sina rådsherrar. Afsikten var dock ej att disputera om liturgin eller tala om hertigens separata hållning i religionsfrågan, utan att öfverlägga om ryssarnes infall i Finland, om Revals belägring och andra viktiga ärenden, som »i de dagar tillkomne voro».[1] Men synnerligen angelägen om hertigens närvaro visade sig emellertid icke konungen sedermera vara — detta kanske delvis beroende på hertigens bref af den 1 april med anledning af underrättelsen om Eriks död — ty då denne var redo att begifva sig till Svartsjö, där de enligt hans uppfattning skulle träffas, var konungen ännu kvar i Stockholm, där han några dagar senare, den 14 maj, höll rådssammankomst, medan hertigen i ovisshet skref och frågade, hvart han skulle styra sin färd.[2] Kort härefter gör emellertid konungen sin undskyllan och förnyar inbjudningen,[3] hvarefter hertigen begaf sig till Stockholm, där han befinner sig den 7 juni och sedan vistas en veckas tid.[4]

Vid detta sammanträffande gjordes ett aftal mellan konungen och hertigen angående årliga undsättningen i krigsfolk, som hertigen skulle lämna från furstendömet i stället för att utgöra rusttjänst, enligt en uppgift af konungen två år senare en fänika knektar om året, medan kriget varade, hvaremot afräkning skulle ske i rusttjänsten, som skulle utgöras, men i regeln ej utgjordes.[5] Därjämte gaf hertigen sitt bifall till en allmän gärd, som beslutats på rådsmötet, och vidare öfverlade hertigen med konungen om den resa, som han samma sommar ärnade företaga till Tyskland.[6] Om hertigen dessutom deltog i det nu i Stockholm församlade herremötets förhandlingar, framgår ej af de underrättelser, som därom finnas[7] Dock kan han ej gärna hafva varit med vid rådssammankomsten, som hölls den 17 juni, ty den 18 befann han sig i Arboga. Ej heller är det bekant, huruvida religionsfrågan eller frågan om de

[1] Den 1, 3 och 28 mars 1577, RR., samt den 29 mars s. å., KR.
[2] Den 14 maj 1577. KR.
[3] Den 21 maj 1577. RR.
[4] Hertig Karls diarium.
[5] Den 15, 23 juni, den 1 och 20 juli 1577, RR., samt den 18, 25, 29 juni och den 13 och 23 juli 1577, KR., samt den 16 april 1579, RR
[6] Den 29 juni 1577, KR., samt Sven Elofsson, a. a.
[7] SRA., II, s. 569.

kungliga och furstliga rättigheterna varit föremål för någon öfverläggning. Intet finnes emellertid, som antyder, att någon tvist härom varit å bane, utan tvärtom vittnar den ofvan omtalade öfverenskommelsen och de öfriga underrättelserna om sammanträffandet och dess resultat, om att ett godt förhållande varit rådande mellan bröderna vid detta tillfälle och om att man fortfarande undvikit konflikt och sökt hålla fred.

Efter dessa förhandlingar intar konung Johan samma försiktiga hållning gentemot hertig Karl i religionsfrågan som förut. Då ständerna från furstendömet ej varit med om liturgins antagande, yrkar han ej heller på densammas införande därstädes. Och han visar ett hänsynsfullt tålamod gentemot hertigen, då denne öppnar sitt furstendöme för präster, som på grund af sitt motstånd mot liturgin blifvit skilda från sina befattningar i riket,[1] eller låter åtminstone ej förmärka något missnöje i anledning häraf intill utgången af 1579.

Johans sträfvan att undvika konflikt med hertig Karl möttes af en oväntad passivitet å dennes sida. Hans uppträdande mot liturgins införande och underhandlingarna med påfven är nämligen långt mindre energiskt, än hvad man skulle vara böjd för att tro på grund af hans bestämda religiösa öfvertygelse och obenägenhet mot hvarje närmande till den katolska kyrkan. Äfven han ville tydligen undvika strid.

Hvad Johans liturgiska sträfvanden beträffar, måste det medges, att det var förenadt med stora svårigheter för hertig Karl att motarbeta dem utom furstendömet, då såsom förut är nämndt hvarken han själf eller hans ständer tillätos infinna sig på riksdagen. När han arbetade för att få komma till mötet, var det uppenbarligen hans mening att hejda konungens planer. Emot konungens önskan kunde han emellertid ej infinna sig, och han kunde därför två sina händer. Men eget är dock, att han icke var mera deciderad gentemot biskop Nils i Strängnäs, än han verkligen var, då han den 16 februari 1577 svarade på hans fråga, huru han skulle förhålla sig till liturgin. Man skulle ha väntat, att

[1] Om prästernas mottagande i furstendömet se Henning, a. a., som utförligt redogör härför.

han kraftigt afrådt denne från att underskrifva, eftersom han bestämdt ogillade den och låtit sitt prästerskap med biskopen i spetsen förbinda sig att ej antaga någon annan lära eller några andra ceremonier, än de som under den föregående tiden varit i bruk. Nu rådde han biskopen endast att se sig väl före, erinrande honom om det fattade beslutet.[1]

Någon direkt anledning till aktivt ingripande erbjöd sig ej heller under den följande tiden. Då icke ständerna från furstendömet varit närvarande och biskop Nils undertecknat beslutet med reservationen »qvantum ad coronam», hvarigenom han för sin del gifvit sitt samtycke till liturgins införande endast så långt som konungens rätt sträckte sig, kunde den ej anses gällande i furstendömet, ehuru den på ett riksmöte blifvit antagen. Någon begäran framställdes ej heller om dess införande därstädes, hvarför hertigen icke ens genom en sådan uppmaning erhöll anledning till gensaga. Men å andra sidan brukade hertig Karl ej vara nogräknad i sådana fall, då han ogillade konungens politik. Med hänsyn till hans under föregående tid framställda anmärkningar och gjorda opposition mot konungens åtgöranden i långt mindre viktiga frågor, är den omständigheten dock ägnad att väcka uppmärksamhet, att han aldrig öppet och energiskt afrådde från liturgins införande eller rent ut sade ifrån till konungen, att han ej ville ha någonting med den att göra, sedan den blifvit af ständerna antagen. Sin biskop förbjuder han under sin utländska resa att ifråga om gudstjänsten vidtaga några förändringar i ceremonierna; och denne får åberopa hans förbud, om några påtryckningar skulle göras af konungen.[2] Men till konungen själf skrifver han aldrig något härom. Icke heller förföljelserna mot prästerna, som vägrade att ställa sig liturgin till efterrättelse, framkallade någon skrifvelse från hertigen. Han tog emot ett par i sitt furstendöme och gaf dem anställning, men ingen tvist synes ännu i anledning häraf. Såsom ett uttryck för hertigens försiktighet torde äfven få anses det undvikande svar, som han den 14 sept. 1579 gaf till ständerna i furstinnan Marias lifgeding, då dessa voro inkallade

[1] Anjou, a. a., s. 123, Henning och Hammargren, a. a.
[2] Den 12 dec. 1577. KR. Jfr Annerstedt, Ups. univ. hist. I, s. 70.

till Strängnäs för att där afgifva trohetsed och till hertigen framställde en begäran, att han jämte sin gemål skulle afge en försäkran angående religionen och ceremonierna. Hertig Karl förklarade då endast, att han ej visste af någon annan religion än den som var grundad i Guds rena och oförfalskade ord.[1]

Än mera oväntadt är dock, att hertig Karl ej med större ifver sätter sig emot Johans förbindelser med påfven. Hvad som i detta afseende kan ha blifvit taladt vid de tillfällen, då hertigen besökte konungen — och detta kan ju hafva varit allvarligt nog[2] — undandrager sig visserligen vår kunskap, men från denna tid finnes likväl ej en enda skrifvelse till konungen bevarad, i hvilken hertigen uppträdt emot förhandlingarna med det påfliga sändebudet eller jesuiternas indragande i riket. Då han fått höra, att Pontus De la Gardie blifvit utsänd för att bland annat, såsom hertigen skrifver, »antaga och in i riket skicka en hop jesuiter, som påfvens lära skola i verket ställa och upprätta», skref han den 16 januari 1578 från Aurich i Ostfriesland ett bref till Hogenskild Bjelke, hvari han uppmanade honom att jämte andra rådsherrar motarbeta konungens planer, »hvar något sådant vore på färde».[3] Men till konungen själf skrifver han ingenting om det rykte, han hört, oaktadt han samma dag afsände ett bref till honom: I detta berör han endast några frågor af politiskt intresse.

Möjligen insåg hertig Karl snart nog, att faran för en öfvergång till den katolska kyrkan ej var synnerligen stor,

[1] SRA., II, s. 1008, och Henning, a. a., s. 15. Messenius uppger, att prästerna i Strängnäs stift efter hertig Karls återkomst från Tyskland voro församlade till ett möte i Nyköping den 27 sept. 1579, hvarvid de förbundo sig att aldrig antaga liturgin. Denna uppgift bestyrkes ej af några autentiska källor och är dessutom osannolik, eftersom prästerskapet redan den 25 sept. 1576 afgifvit en dylik försäkran, så mycket mer som hertigen den 14 sept. 1579 svarade lifgedingets ständer på sätt nyss är anfördt. Sannolikt föreligger någon förväxling med mötet den 25 sept. 1576. Messenius, Scond. Ill. T:VII, s. 57. Dalin har sedan samma uppgift.

[2] I bref till påfven af den 14 okt. 1579 skrifver Possevino, »Quæ vero ad catholicam religionem in hæc regna insinuandam pertinent, eo majores difficultates habent, quo ejus Majestas Germanorum aliquot Principum Lutheranorum, seu variarum illarum sectarum, adventu item ill:mi Caroli Sudermaniæ Ducis, et aliorum quorundam frequentibus rumoribus urgeri se dicit, ne qvid mutet, sed quo in statu res sunt, eas in illo relinquat». Theiner, a. a., II, s. 183.

I sin framställning öfverdrifver Theiner väsentligt betydelsen af detta yttrande. Se t. ex. I, s. 584 och 592!

[3] Den 16 jan. 1578. KR.

sedan han erfarit, hvilka fordringar Johan uppställde såsom villkor för en anslutning till påfven, och måhända har man att i en sådan uppfattning af situationen se en af orsakerna till den jämförelsevis passiva hållning, som hertigen intog gentemot konungens underhandlingar med Possevino. Egendomligt skulle åtminstone vara, om hertigen ej så småningom under dessa år erhållit kännedom om konungens gammalkatolska kyrkliga uppfattning och insett, att denna ej kunde förenas med den katolicism, som sanktionerats på det tridentinska mötet, och att således den katolicism, för hvilken Possevino var målsman, ej kunde hos konungen eller adeln vinna några verkliga anhängare. Ty sådan var faktiskt situationen, att Possevino själf redan efter sitt första besök i Sverige fann utgången af sin mission högst oviss, och att man äfven i Rom efter relationen från missionsfältet ansåg saken hafva haft »vida mindre framgång, än man hoppats». Vid Possevinos andra ankomst till Sverige i juli 1579, då ungefär samtidigt hertig Karl återvände från Tyskland med sin unga brud, hade ställningen och utsikterna ytterligare försämrats: konungen stod orubbligt fast vid sin gamla ståndpunkt och blef ytterligt förbittrad, när hans son öfvergick till katolska bekännelsen.[1]

Å båda sidor hade man nytta af att undvika konflikt. För Johan var den fördelen af största värde, att hans liturgiska sträfvanden och underhandlingarna med påfven icke mötte något lifligare motstånd hos hertig Karl. Men han hade äfven den vinsten af den välvilligare sinnesstämning, som han visade hertig Karl, att denne kraftigare än han eljest skulle hafva gjort, understödde honom i kriget. Under hertigens vistelse i Stockholm i juni månad 1577 träffade han såsom förut är nämndt en öfverenskommelse med honom angående hjälp med knektar i det ryska kriget, hvaremot dock afräkning skulle ske i den rusttjänst, som hertigen eljest skulle utgöra. I öfverensstämmelse härmed skickade hertigen sedan ut en fänika knektar på 411 man, men lät dock den förut i tjänst varande på 300 man vara kvar, hvadan hela kontingenten af hans krigsfolk utgjorde 711 man. Dessutom undsatte hertigen enligt sin egen upp-

[1] Anjou, a. a.

gift Revals stad med en läst salpeter, adeln därstädes med 100 tnr spannmål och det gemena folket med 100 tnr.[1]

Till gengäld måste Johan visserligen bevilja frihet för en kostgärd, som år 1577 pålades i riket och äfven af furstendömets invånare först fordrades. Ty sedan han begärt, att de 400 knektarne skulle utsändas, och hertigen svarat, att han var villig att uppfylla den plikt, som ålåg honom, passade han i stället på att anhålla om frihet från nämnda kostgärd, hvilken begäran han lämpligen kunde motivera därmed, att hans undersåtar till honom med anledning af hans tillämnade resa utgjort en hjälpgärd. Till en början ville konungen ej bifalla denna begäran, men då hertigen förklarade, att han ej på en gång tänkte hjälpa med krigsfolk och fetalie, var konungen nog undfallande att efterskänka kostgärden. Friheten härifrån betraktades dock ej såsom något villkor för knektarnes utsändande,[2] utan den innebar ett efterskänkande af den ena af två framställda fordringar och var tydligen ett uttryck för konungens önskan att bevara det goda förhållandet till hertigen, liksom också kvarblifvandet af de 300 knektarne, hvilkas hemsändande hertigen först fordrat, när den nya fänikan begärdes, kan betraktas såsom ett bevis på tillmötesgående från honom[3]

För hertig Karl var Johans välvilligare sinnesstämning af ej ringa betydelse vid hans resor till Tyskland, hvarvid han i flera afseenden behöfde anlita hans hjälp. Efter därom uttalad önskan fick hertigen sålunda på sin första resa riksrådet Gustaf Banér till sällskap och rådgifvare, och då han for ut till Pfalz för att fira bröllop, förordnades Gustaf Banér och Claës Bjelke att såsom deputerade å konungens vägnar vara tillstädes vid förmälningen.[4] Vid återresan från första besöket följdes hertig Karl af några sändebud från kurfursten, hvilka skulle bese det utlofvade lifgedinget och hämta konungens försäkran på dess besittning för hertigens blifvande gemål i händelse af hans frånfälle. Kort efter sin hemkomst förde hertigen dessa sändebud till konungen, som välvilligt mottog dem och gaf dem önskadt

[1] Den 23 juli 1577 och den 9 nov. 1578. KR.
[2] Jfr Vestling, Hertig Karls furstendöme, s. 41.
[3] Memorial af den 8 och 19 okt. 1578 samt bref af den 9 nov. s. å. KR.
[4] Den 1 okt. 1576, den 3 juli 1577, den 30 januari 1579, RR., samt den 29 juni 1577 och 24 febr. 1579. KR.

besked genom en konfirmation på lifgedinget, hvilken ut färdades den 2 aug. 1578.[1] Efter hertigens begäran ga Johan på samma gång en försäkran om fri religionsöfning i lifgedinget enligt den augsburgska bekännelsen för furst innan och hennes husfolk, »ändock det hade onödigt vari att i den måtto göra någon caution, hvarjämte också ut lofvades, att samma ordning i kyrkor och skolor skulle råd som i öfriga delar af furstendömet.[2]

Hertig Karl försökte också att begagna sig af det bätt rade förhållandet till konungen, så att han skulle få störr inflytande på dennes yttre politik, för hvilken han särskild intresserade sig dessa år, då han företog sina resor til Tyskland och där kom i beröring med flera tyska furstar representanter för hansestäderna o. s. v. Så snart han kom mit öfver till Tyskland, framlägger han för konungen ge nom Gustaf Banér, som för detta ändamål hemsändes, en plan om förbund med tyska furstar emot den ryske tsaren som icke kunde förmås till fred. Liksom förut vid ett pa tillfällen kombinerar hertigen äfven nu dessa planer med ett erbjudande att öfvertaga en del af hvad Sverige inne hade på andra sidan Östersjön, denna gång af den för till fället mest hotade punkten, Reval. Om konungen ville öfverlämna denna stad åt honom, skulle han sedan utverka ett förbund mellan Sverige och några främmande furstar som kunde lämna hjälp vid krigets fortsättning. På så sätt skulle man ej allenast kunna försvara Reval utan ock in taga flera viktiga fästningar med kringliggande områden och konungen skulle blifva fri från bekymmer. Hertigen var också villig att efter öfverenskommelse betala en summa penningar i ersättning, om så vore att han finge Reval i sin besittning.[3]

Tanken på ett förbund mot Ryssland var ej främmande för Johan, men hans politiska beräkningar gingo i en helt annan riktning än hertigens planer och voro i självfva verket med dessa oförenliga. Då Pontus De la Gardie 1576 ut sändes för att underhandla med påfven, gaf Johan honom

[1] I Heirathskontrakt och förläningsbref, Riksarkivet. Utdrag i SRA., II, s. 1006 f.

[2] SRA., s. 1006.

[3] Till konungen med Gustaf Banér samt memorial etc. den 10 nov. 1577. KR.

äfven i uppdrag att underhandla med katolska makter om förbund. Hos kejsaren skulle han sålunda redogöra för den livländska frågans läge och framhålla, att om han ville förbehålla sig någon rätt till Livland, så borde han hjälpa till med landets försvar och öfverlägga med tyska rikets furstar om bästa sättet härför, antingen det kunde ske genom en legation till tsaren eller genom ett förbund mot honom. Äfven hos påfven och Filip II skulle han anhålla om hjälp mot Ryssland.[1]

Att hertig Karl under sådana förhållanden ej skulle röna mycken uppmärksamhet från Johans sida för sina planer, som voro byggda på anslutning till protestantiska furstarne och städerna i Tyskland, är gifvet. Förslaget om Reval kommer ej heller på tal vidare: man ser ej, att hertigen förnyat sitt anbud eller att det föranledt några som helst underhandlingar. Tanken på förbund med de tyska furstarne eller hjälp från dem öfverger hertigen emellertid ej. Vid återkomsten från första resan till Tyskland öfverlägger han under vistelsen i Stockholm med konungen härom, och sedan han återkommit till sitt furstendöme och erfarit, att slottet Oberpahlen eröfrats af ryssarne, hvarigenom Revals ställning blifvit än mer kritisk än förut, skref han till Hogenskild Bjelke och uppmanade honom att med konungen öfverlägga om denna fråga vid öfvervägandet af de åtgärder, som borde vidtagas. Äfven före sin andra resa bringar han frågan på tal, i det han frågar, hvad konungen var till sinnes att svara till det, som ordensherrarne hade föreslagit angående hjälp mot Ryssland, för att han skulle kunna gifva ett bestämdt besked, om de åter i samma ärende vände sig till honom. Och ännu efter återkomsten från denna färd har han ej förlorat alla förhoppningar, ty han skrifver då till Hogenskild Bjelke, att denne skulle laga så, att sändebud ifrån Lybeck, som voro hos konungen, finge ett »godt afsked», så att man sedan med dem kunde träda i förbund.[2]

---

[1] Hildebrand, Johan III och Europas kat. makter, s. 271, 287, 290, och Dalin, a. a.

[2] Den 31 aug. 1578. Den 25 febr. 1579. Den 8 och 21 okt. samt den 23 nov. 1579. KR.

Tyska orden försökte vid denna tid återvinna Livland. Se vidare Voigt, Gesch. des deutsch. Ritter.Ord., II, s. 241.

På samma gång som hertig Karl sträfvade för sina planers realiserande, försökte han ock att motarbeta konungens förbindelser med de katolska makterna, såsom skadliga för Sveriges politiska och äfven andliga intressen. Detta arbete bestod delvis i personliga påtryckningar, som utöfvades af hertigen under de tider, som han vistades i konungens närhet. Härom vittnar t. ex. ett uttalande af den spanske legaten Eraso, som 1578 och 1579 vistades i Sverige och sistnämnda år råkade i misskredit hos Johan, att hans onåd till en del berodde på hertig Karls inflytande hos konungen,[1] och därhän pekar äfven en uppgift af Possevino, att konungens orubbliga fasthållande vid de uppställda villkoren för öfvergång bland annat berodde på inverkan af hertigen.[2] Men härjämte finner man ock, att hertigen genom andra, särskildt genom Hogenskild Bjelke, försökte att inverka på honom. Då han den 16 januari 1578 skref till honom från Aurich, sedan han fått höra, att det var konungens mening att genom Pontus De la Gardie föra in jesuiter i riket, och därvid uppmanade honom att motarbeta konungens planer, hade han icke allenast sin tanke på religionen utan ock på den politiska sidan af saken. Ja, denna synpunkt tycktes till och med vara den dominerande, ty han betonar särskildt starkt, att de protestantiska furstarne efter förbindelserna med de katolska makterna skulle draga sig för en anslutning till Sverige, hvarför de eljest visat sig böjda.[3]

På grund af hertig Karls motstånd mot Johans kyrkliga och världsliga politik gjordes ifrån katolikernas sida försök att mildra detta och möjligen vinna honom för en förändring af den svenska kyrkan och en anslutning till den katolska politiken. Sålunda sände Gregorius XIII med Possevino, då han affärdades till Sverige i sept. 1577, ett särskildt introduktionsbref till hertigen och skref dessutom ett bref, hvari han uttrycker den förhoppningen, att denne ej vore bland dem, som mötte påfven med orättvist hat, på samma gång som han söker visa, att utom den katolska kyrkan

[1] Hildebrand, a. a., s. 299, och Brefväxling mellan Johan och Filip, Hist. tidskrift 1886, samt Ödberg, Prins. Cecilia Vasa, s. 188.

[2] Ödberg, Anders Lorichs, Skara lärov. årspr. 1893, s. 70. Theiner, II, s. 183.

[3] Den 16 jan. 1578. KR.

ingen salighet stod att vinna.[1] Och den spanske legaten Eraso, som i juni 1578 anlände till Stockholm och till en början stod högt i gunst hos Johan, med hvilken han underhandlade om förbund mellan Sverige och Spanien, sökte under sin vistelse här närma sig hertig Karl, som lockades med anbud att inträda i konung Filips tjänst.[2] Men dessa bemödanden förfelade helt och hållet sitt ändamål. För en anslutning till katolska makter kunde hertig Karl aldrig värfvas, och var hans motstånd mot underhandlingarna med påfven mindre energiskt, berodde detta ej på någon undfallenhet för de påfliga önskningarna eller svaghet för uppmärksamhet från detta håll.

Trots den försiktighet, som af både konung Johan och hertig Karl iakttogs för undvikande af konflikt, kom likväl den gamla tvistefrågan om de kungliga och furstliga rättigheterna att vid ett par tillfällen beröras. Men äfven i dessa fall framträder den å ömse sidor rådande önskan att bevara freden. Då sålunda i juli 1577 hertig Karl fått höra, att en af konungens tjänare, Erik Körning, skulle ha uppbådat frälset i furstendömet till rusttjänst, och i anledning däraf skref ett häftigt bref till konungen, att han ej tänkte frångå donationsbrefvets bestämmelser,[3] svarade Johan endast, att Erik Körning aldrig fått ett sådant uppdrag. Han bestred sålunda allenast själfva det påstående, som hertigen framkastat, och gick ej in på principfrågan.[4] Och två år senare, då hertig Karl befann sig i Tyskland och konungen behöfde rusttjänst från furstendömet samt fördenskull anhållit hos ståthållaren härom, tillsade han visserligen denne, att adeln i furstendömet ej finge vända sig till hertigen, men han motiverar detta i första rummet därmed, att denna förfrågan skulle taga för lång tid. Och hertig Karl å sin sida är så medgörlig och hänsynsfull, att han efter ståthållarens rapport öfver konungens begäran lät bero vid hvad som skett, eftersom han ej var hemma.[5]

---

[1] Theiner, a. a., II, Urkundenbuch, s. 35 och 37, samt Anjou, Hammargren och Hildebrand, a. a.

[2] Hildebrand, a. a., s. 290—294. Se ock Hist. tidskrift, 1886, Brefväxling mellan Johan och Filip.

[3] Den 21 juli 1577. KR.

[4] Den 26 juli 1577. RR.

[5] Den 16 april 1579, RR., och den 5 juni s. å., KR. Jfr Ahlqvist, Aristokr. under Johan III, som anser, att oenigheten emellan konungen och

Någon annan tvist kan ej sägas hafva förekommit under dessa år än den, som framkallades af hertig Karls anspråk på Strömsholm, hvilket innehades af änkedrottningen Katarina såsom lifgeding. Men denna tvist stod egentligen emellan honom och änkedrottningen, och konungen blef inblandad däri, då hertigen vädjade till honom för att varda insatt i sin rätt.

Strömsholms sätesgård och län hörde egentligen under hertig Karls furstendöme, sådant det blifvit bestämdt genom Gustaf Vasas testamente och donationsbref. På sin dödsbädd hade emellertid konung Gustaf förordnat, att det skulle öfverlämnas till hans drottning Katarina Stenbock såsom lifgeding, och konungens uttalade vilja hade respekterats, oaktadt en förändring därigenom skedde i det af ständerna beseglade testamentet. För den minskning, som furstendömet härigenom led, erhöll hertig Karl ersättning af Johan 1569, då han af honom mottog Vadsbo och Valla härad såsom län under den tid, som änkedrottningen innehade Strömsholm; och detta vederlag kunde ej rätteligen anses förfalla, då konungen två år senare efter särskild begäran af hertigen gaf honom de båda häradena i förläning med full arfsrätt. Det hette visserligen ej nu i donationsbrefvet, att de tillerkändes hertigen såsom ersättning för Strömsholm, utan de gåfvos i vederlag för Sonnenburg i Livland, som hertig Karl förlorat genom freden i Stettin. Men meningen måste dock hafva varit, att det var denna förläning *på bättre villkor*, som skulle ersätta Sonnenburg, medan den förra förläningen på änkedrottningens lifstid var vederlag för Strömsholm.[1] Hertig Karl såg emellertid saken från en annan synpunkt och framträdde inom kort med anspråk på Strömsholm, som enligt testamente och donationsbref skulle tillhöra honom.

I aug. 1573 sände han en brefdragare till änkedrottningen med anhållan, att hon skulle afstå från Strömsholms gård, eftersom det var en del af hans furstendöme.[2] I mars följande år förnyade han samma begäran genom Sven Elofs-

hertigen alltjämt fortfor under dessa år, och bland annat anför dessa bref såsom bevis. S. 58.

[1] Söderqvist, a. a., s. 60 ff.

[2] Den 27 aug. 1573. KR.

son, hvarvid han, trots sin påstådda rätt, bjöd 8000 daler och några »credentzekar» i ersättning, om hon godvilligt och genast ville afstå från länet.[1] Änkedrottningen var emellertid ej hågad att gå in på detta förslag, och hertigen måste låta sina anspråk hvila tills vidare. Först när han 1578 hade trolofvat sig med Maria af Pfalz och skulle träda i äktenskap med henne, hvarigenom han »flera måste underhålla och kläda än dittills skedt var», tog han ånyo upp frågan, denna gång med föresats att ej släppa den, förrän den blifvit afgjord. För att bevisa sin äganderätt till länet sände han först till änkedrottningen »en undervisning om Strömsholms gård och län», bestående af utdrag ur testamente, donations- och konfirmationsbref.[2] Och då hon ej kände sig öfvertygad af hertigens bevisföring, utan höll sig till den i Johans och andra vittnens närvaro gjorda dispositionen och svarade med »många och vidlyftiga ord», drog hertigen i febr. 1579 saken inför konungen.[3] Denne kunde emellertid lika litet som änkedrottningen finna, att hertigen hade fullgiltiga skäl för sina anspråk, och han kunde därför icke gå hans önskan till mötes, att »änkedrottningen skulle förmanas att sig i saken rätta».[4] Under sin bröllopsresa till Tyskland 1579 skref hertig Karl det oaktadt bref på bref till konungen, hvari han försökte öfvertyga honom om sin rätt och yrkar på hans mellankomst.[5] På grund häraf såg sig Johan till sist nödsakad att taga frågan om hand. I dec. 1579 förklarade han, att han med riksråden skulle öfverlägga om saken, och i det läget befinner sig frågan vid utgången af året 1579.[6]

I sammanhang med giftermålet väckte också hertig Karl till lif frågan om förnyadt arfskifte, hvarpå han under den föregående tiden vid ett par tillfällen framställt yrkanden. Han hade aldrig varit nöjd med det arfskifte, som verkställdes på Borgholm den 27 juni 1572, emedan därvid en mängd gods och gårdar hade undantagits, som vid Gustaf Vasas död utgjort arfvegods.[7] Enligt hans mening skulle

[1] Den 8 mars 1574. Hertig Karls brefkoncept. Riksarkivet.
[2] Den 20 dec. 1578. KR.
[3] Den 4 och 13 febr. 1579. KR.
[4] Den 3 mars 1579. RR.
[5] KR.
[6] Den 5 dec. 1579, till änkedrottningen. RR.
[7] Söderqvist, a. a., s. 71 f.

äfven skattegårdar, som Gustaf köpt och bytt sig till, räknas såsom arfvegods och icke såsom kronogods, och denna sin uppfattning motiverar han sålunda, att »han utan klander borde få räkna såsom sitt eget, hvad han genom köp eller eljest bekommit, eftersom han större farlighet, bekymmer och arbete för riksens välfärd dragit och utstått hade.»[1] Denna teori hade emellertid Johan ej velat godkänna. För sin del ansåg han, att de skattehemman, som deras fader köpt, hade blifvit köpta under kronan, och det var därför hans mening, att hertigen redan bekommit hvad som med rätta tillkom honom af arfvegodsen.[2]

När hertig Karl den 17 sept. 1579[3] upptog frågan, gaf hans framställning icke anledning till något meningsutbyte under detta år. Först i början af 1580 afgaf Johan sitt svar, och detta skedde på samma gång som han med hertigen underhandlade om flera viktiga angelägenheter.

Esomoftast försökte hertig Karls fiender och lycksökande bakdantare att ställa till oenighet emellan bröderna genom att beskylla hertigen för förrädiska stämplingar med konungen af Danmark. Gång efter annan måste hertig Karl därför rättfärdiga sig inför konungen och tillbakavisa rykten, som inom- och utomlands gingo om honom. Den 12 jan. 1577 skrifver han sålunda ett bref till Johan, hvari han »såsom en grof lögn» betecknar en inberättad uppgift, att han skulle haft några stämplingar med en budbärare från konungen af Danmark.[4] Den 11 augusti samma år måste han rättfärdiga sig för beskyllningar, som utkolporterats från Tyskland och gällde nya förbindelser med den danske konungen och planer på eröfring af Kalmar slott i sammanhang med den resa till Tyskland, som han då skulle företaga.[5] Och den 11 mars 1579 får han anledning att skrifva tvenne skarpa skrifvelser till bröderna Erik och Arvid Stenbock, emedan de falskeligen angifvit honom hos

[1] Till Rasmus Ludvigsson den 18 sept. 1573. KR. Jfr Geijer, Svenska folkets hist., Örebro 1844, II, s. 254, och Söderqvist, a. a., s. 91.

[2] Den 1 febr. 1574, K. R., och memorial för Hogenskild Bjelke den 24 febr. s. å. R. R. Till K. M:t den 30 febr. 1574. KR. Hertig Karl utarbetade nu också en framställning af »fel, som finnas i längden på arfveskiftet». Se hertig Karls diarium för den 3 mars 1574.

[3] KR.

[4] KR. och Ödberg, Prins. Cecilia Vasa, s. 164.

[5] Den 11 aug. 1577. KR.

konungen, »liksom han skulle hafva haft någon hemlig stämpling med konungen af Danmark mot K. M:t», hvarigenom de hetsat konungen till många misstankar emot honom.[1]

Att Johan lyssnade till dessa rykten och tidvis äfven misstänkte, att de hade någon grund, kan icke förnekas. Hertig Karls egna ord bära tydligt vittnesbörd därom. Att dessa misstankar däremot utöfvat något bestämmande inflytande på hans kyrkliga politik kan icke påvisas.[2] Klosterlasse säger visserligen i sitt bref af d. 26 mars 1577 till ordensgeneralen Everhard Mercurianus: »Konungen är på denna tid i oro, huru han skall kunna befordra religionen. — — — Hans fångne broder är visserligen död, men den andre, som är hertig i Södermanland, *befaras* vara i förbund med dansken och förehafva med honom stämplingar.»[3]

---

[1] Den 11 mars 1579. KR. Ahlqvist, Aristokr. under Johan III, s. 62. Theiner säger kategoriskt, att hertig Karl hade förrädiska förbindelser med den danske konungen; och denna uppfattning delas af Perger, Jesuiterpateren Laurits Nielssen, Saakaldt Klosterlasse, Kristiania 1896.

[2] Dalin, Svea Rikes hist., 3 : 2, s. 71, uppger, att Pontus De la Gardie vid sin beskickning till påfven hade till uppgift att skaffa konung Johan de katolska makternas hjälp »emot Ryssland, Danmark och själfve dess broder Karl, ifall de skulle sig emot honom röra». För denna uppgift refereras till Dorigny, La vie du père Ant. Possevine. Denne förf. citerar ej något visst arbete för denna specialuppgift, men för de af P. De la Gardie vid hans underhandlingar med påfven uppställda villkoren hänvisas till Sacchinus och Florimon de Rémond. Källa är också tydligen äfven för denna notis Sacchinus, Historia Societatis Iesu, hvilken har en alldeles liknande passus i Pars IV, s. 144. Sacchinus uppger ej, hvarifrån han fått denna uppgift, men säkerligen är den hämtad ur Klosterlasses bekanta bref af den 21 febr. och 26 mars 1577 till ordensgeneralen Everhard Mercurianus, hvilka äro meddelade af Theiner, Schweden und seine Stellung zum heil. Stuhl, I, s. 450 och 454, och af hvilka det senare är meddeladt i öfversättn. af Ödberg, Anders Lorichs, Skara lärov. progr. 1893, s. 47. Dels är det nämligen i och för sig mycket antagligt, att S. sett dessa bref vid sina forskningar i ordens arkiv, dels äro ordalagen i Klosterlasses bref och Zacchini framställning påfallande lika i denna punkt. I brefvet af d. 26 mars står emellertid ej direkt utsagdt, såsom sedan af nämnda förf. säges, att P. De la Gardie skulle begära, att påfven skulle skaffa Johan hjälp af de katolska makterna emot hertig Karl, utan endast på ett ställe, att hertigen *befarades vara i förbund med dansken* och förehafva med honom stämplingar, och sedan på ett annat, att Johan anhöll, att påfven skulle bemöda sig om förbund med katolska furstar och, om han märkte, att den danske konungen ärnade infalla i Sverige, så laga, att någon inföll söderifrån i Danmark. Men i *det föregående brefvet*, d. 21 febr., hade Klosterlasse verkligen sagt, *att den danske konungen var förbunden med hertig Karl*. Och ett stöd för en sådan uppfattning kunde för öfrigt vara Possevinos uttalande i hans relation till kardinalen af Como 1580, hvari det heter: »Man tror, att de falska prästerna bedrifva stämplingar för att hertig Karl skall efterträda konungen, hvilket (företag) konungen af Danmark har sina ögon riktade på för att understödja det.» Theiner, a. a., II, s. 342.

[3] Se föreg. not.

I samma riktning går äfven Florentius Feyts uttalande i en relation om det kyrkliga tillståndet i Sverige 1577: »Konungen — — har under de förra åren icke gynnat den katolska religionen och det af fruktan — — —. Konungen var äfven rädd för hertig Karl, hvilken (de lutherska) prästerna, emedan han hörde till deras parti, bådo om hjälp mot förändringar i kyrkoläran.»[1] Men det är härvid att märka, att båda dessa yttranden äro att hänföra till den tid, under hvilken förhållandet mellan bröderna ännu var ganska spändt på grund af striden om de kungliga och furstliga rättigheterna och till den tid, då underhandlingarna med påfven *började*. Den person, som efter denna tid är mest vittnesgill i omdömet om konungens tankar i dessa hänseenden, det påfliga sändebudet Possevino, har ingenting att förtälja om någon fruktan hos konungen för hertig Karl i de relationer, som han författade om sin mission och om orsakerna till dennas misslyckande. I den, som skrefs efter första besöket, talar han om, att lärjungar vid Klosterlasses skola yppat allt hvad denne företagit sig och därigenom förorsakat åtskillig förargelse och upphetsning, »icke utan hotelse, att de i stället för hans majestät skulle insätta hans bror hertig Karl, för att han skulle vara konung i Sverige», och tillägger, att detta »förorsakade hans majestät mer än medelmåttigt bekymmer». I den andra, som skrefs efter afresan år 1580, säger han: »Man *tror*, att *de falska prästerna* bedrifva stämplingar för att hertig Karl skall efterträda konungen, hvilket (företag) konungen af Danmark har sina ögon riktade på för att understödja det».[2] Men ingenstädes

---

[1] Se Ahlqvist, Erik XIV:s sista lefnadsår, s. 127.

[2] Percioche doppo diversi accidenti, i quali succedessero, molti di quei scolari, essendo fugiti, chi per subordinatione degli heretici, chi per alhora et mentre stavano, et stanno ancora alcuni in quel collegio, significando tutto quel che dal Norvego si faceva a Pseudoepiscopi, et a falsi Pastori, hanno cagionato varie alterationi et sollevamenti di animo non senza minaccia, che in luogo di Sua Maestà sostituirebbono il Duca Carlo suo fratello, perche fosse Re di Svecia, la quale cosa causa piu che mediocri disturbi a Sua Maestà.

Theiner, II, Urkundenbuch, s. 270, citeradt af Brandrud, Klosterlasse, Et bidrag til den jesuitiske propagandas historie i Norden, Kristiania 1895. s. 106.

I consiglieri parimente sono alieni dal Calvinismo, et benche i stranieri vorrebbono, et il falso vescovo deposto in Lincopia si pensa, ch'i falsi pastori facciano pratiche, perche il Duca Carlo succeda in luogo del Re, al che

framhåller han, att fruktan för hertigen skulle hafva varit en medverkande orsak till att konungen höll fast vid sina villkor och vägrade öfvergå till katolska kyrkan, hvilket han förvisso skulle hafva gjort, om han kunnat, då det ju låg i hans intresse att framhålla de svårigheter, som mött honom vid hans verksamhet. Det enda han kan säga om hertigen och hans förhållande till konungen i denna fråga är, att han utöfvade påtryckning på honom vid återkomsten från Tyskland 1579. I det bref, som Possevino då skref till påfven d. 14 okt. 1579, heter det: »Hvad beträffar den katolska religionens införande i dessa riken, har det så mycket större svårigheter, som hans maj:t — — genom ankomsten af några tyska furstar af lutersk bekännelse — — — och likaledes genom ankomsten af hans höghet hertig Karl af Södermanland, samt på grund af upprepadt klander af åtskilliga andra, säger sig hårdt ansättas att icke vidtaga någon förändring i religionen utan låta allt förblifva vid det gamla.[1]

Uttalanden, som härstamma från detta håll, öfverensstämma därför med de underrättelser, som inhemska källor lämna angående förhållandet mellan Johan och Karl under åren 1576—1579. Allt visar, att Johans förtroende, som under 1576 icke kunde vara så helt, allt mer och mer tillväxt under inflytande af de upprepade försäkringarna om trohet från hertigens sida och till följd däraf, att hertigen genom sitt faktiska uppträdande under och efter sina resor till Tyskland, hvarvid han andra gången tog vägen genom Danmark, visade, att ryktena voro ogrundade. Det goda förhållandet, som härunder inträdde, fortfor också under år 1580 och förra hälften af 1581, då icke någon missämja är rådande, såsom man alltid ansett, utan tvärtom till och

---

il Re di Dania tiene l'occhio per favorirlo, nondimene si vede, che gia gli altri non si fidano, che il Duca Carlo non fosse molto peggiore, per la sua natura, et anco p'el Calvinismo.

Theiner, a. a., II, s. 342.

[1] Quæ vero ad catholicam religionem in hæc Regna insinuandam pertinent, eo majores difficultates habent, quo ejus Majestas Germanorum aliquot Principum Lutheranorum, seu variarum illarum sectarum, adventu item Ill:mi Caroli Sudermaniæ Ducis, et aliorum quorundam frequentibus rumoribus urgeri se dicit, ne quid mutet, sed quo in statu res sunt, eas in illo relinquat. Theiner, a. a., s. 182.

Jfr I, s. 592, där förf. säger: Mit Recht erwähnt er der schnöden Intriguen Herzogs Carl von Södermanland etc.

med samarbete i riksstyrelsen förekommer i större utsträckning än någonsin förut efter den första brytningen 1572, intill dess att under senare hälften af 1581 — egentligen genom hertigens eget förvållande — det goda förhållandet störes och fiendskapen åter utbryter.

(Forts.)

Gustaf III och Jakob Magnus Sprengtporten

AF

GUNNAR JULIN

Bland den gustavianska tidens rikhaltiga litteratur af självbiografier, dagböcker och memoarer intages ett framstående rum af general Jakob Magnus Sprengtportens lefnadsteckning, författad af honom själf under de senare åren af hans lif. Originalet till denna autobiografi, »Mit Lif», förvaras i Sparreholms arkiv. Dess första del skildrar S:s ungdom och ärorika deltagande i sjuåriga kriget, till hvars krigshistoria den lämnar bidrag af högt värde. Mera knapphändigt beröres författarens deltagande i riksdagspartiernas kamp efter krigets slut; denna första del för skildringen fram till slutet af år 1771, då konungens kompositionsförsök definitivt strandat. Andra delen af »Mit Lif» blef aldrig afslutad. Utom den definitiva redaktionen af densamma hafva flera episoder utarbetats särskildt, stundom med något afvikande detaljer.

I Sparreholmssamlingen finnes en senare, utförligare, men tidigare afbruten bearbetning, som där omfattar 111 foliosidor, halfva sidan marginal. Af detta exemplar finnes en afskrift på Uppsala univ. bibliotek i D'Albedyhllska Manuskriptsamlingen under F: 625, hvilken volym äfven innesluter en del originala bilagor. Ett kortare utdrag är af Geijer tryckt i Gustavianska Papperen I: 167—183. Detta exemplar slutar med S:s ankomst till Borgå i augusti 1772.

På Kungl. biblioteket i Stockholm finnes slutligen en afskrift af S:s självbiografi, verkställd efter en samtida, af Porthan eller Calonius gjord afskrift på Helsingfors universi-

tetsbibliotek och betitlad »J. M. Sprengtporten, Anteckning om Revolutionen 1772 och hans deltagande däri.» Detta Helsingforsexemplar har i texten en lakun på 5 foliosidor, som blifvit utfylld efter Sparreholmshandskriften. Den går från jultiden 1771 till slutet af år 1773 och afbrytes under redogörelsen för S:s anordningar för fästningsbyggnaderna i Finland.

Denna S:s själfbiografi är en källa af stort värde för kännedomen om tidehvarfvets historia, dess senare del särskildt för revolutionen 1772 och tiden närmast före och efter densamma. Ehuru starkt färgad af författarens bittra minnen och det outplånliga intryck som konungens onåd gjort på S:s dystra och grubblande sinne, bär lefnadsteckningen alla inre kriterier på en sann och tillförlitlig historisk källa. S. låter full rättvisa vederfaras sina medhjälpare vid revolutionen, äfven om han, som naturligt är, i främsta rummet skildrar *sina* åtgärder och äfventyr. Äfven i skildringen af de händelser, som ledde till hans onåd och fall, vidgår S. villigt sina förlöpningar, ehuru här hans hätskhet mot sina fiender vid hofvet och förbittring öfver Gustaf III:s dubbelhet ofta taga sig skarpa uttryck. Hans memoarer skilja sig fördelaktigt från så många andra från samma tid genom frånvaron af alla giftiga och gemena insinuationer om konungen och hans hof; men därför sakna de visst inte esprit, och träffande, kärnfulla omdömen finner man på hvarje sida. Hofman blef S. aldrig, utan gick rakt på sak utan att väja för någonting; sådana bref, som Gustaf III fick mottaga från S. efter hans afsked från hofvet, har väl näppeligen någon annan undersåte djärfts skrifva till sin suverän. På U. U. B. finnes ett stort antal bref, mestadels original, växlade mellan konung Gustaf III och S., ehuru spridda i olika samlingar;[1] en del af dessa bref har jag användt för min följande framställning, liksom äfven en samling i riksarkivet befintliga aktstycken och bref, med titeln »Handlingar rörande J. M. Sprengtporten 1772—1785».

Jakob Magnus Sprengtporten tillhörde en af de talrika tyska ätter, som på 1600-talet naturaliserats i Sverige. Hans farfader hette Rolandt och adlades 1651 med namnet

[1] F: 625; F: 422.

Sprengtport. Dennes äldre son Magnus Wilhelm var en äkta karolin, blef fången vid Pultava och hemkom först efter fredsslutet, vann 1723 introduktion på riddarhuset och dog 1744 som major vid Nylands dragoner. Hans äldste son, Johan Wilhelm, sedermera ambassadör i Köpenhamn, föddes under fångenskapen i Tobolsk, den andre sonen Jakob Magnus, föddes i Finland 1727. En tredje broder, den sorgligt ryktbare Göran Magnus, var son i ett senare gifte. Då de två äldsta bröderna 1766 upphöjdes i friherrligt stånd, antogo de namnet Sprengtporten.

J. M. Sprengtporten blef vid endast tolf års ålder volontär vid Fortifikationen, där han hunnit till kaptens grad, då pommerska kriget utbröt och därmed ett vidare fält öppnades för hans stora begåfning och verksamhetslust. Han utnämndes 1757 till öfveradjutant hos Fersen, och det var som sådan han fick göra sina lärospån. Vid Fersens djärfva stormning af staden Wollin d. 12 sept. 1759 deltog S. med utmärkelse i spetsen för en skara frivillige, och en månad senare tog han de retirerande preussarnes eftertrupp genom en stormlöpning mot staden Malchin, där S., som vanligt främst i elden, fick ett svårt sår i skuldran, hvilket vållade honom smärtor hela hans lif.

Lantingshausen rekommenderade honom på det varmaste till befordran och begärde åt honom majors fullmakt och lön. »Sådana genier», skref Lantingshausen, »äro rara och böra sättas i tillfälle att gagna det allmänna; uti en annan tjänst än Sveriges torde han redan hafva varit generalsperson, i stället för att han nu tjänar med kaptens fullmakt utan lön.» Och en annan af S:s dugligare förmän, general Fersen, kallar i sina memoarer S. »en djärf man som trodde på ingenting annat än modet, med medfödda sällsynta talenter för kriget, tystlåten, verksam, utomordentligt misstrogen, ärelysten och passionerad för farliga företag». Men regeringen såg saken ur annan synpunkt; den tyckte som Höpken, att officerare vore löntagare, som bara uppfyllde sin skyldighet och ej behöfde särskildt belönas. S. blef alltså major i arméen utan lön; i stället fick han svärdsorden och en gratifikation.

I slutet af år 1761 fick S., om hvars militära duglighet det fanns endast en mening, ett hedrande själfständigt

befäl, i det han blef chef för den frikår af lätta trupper, som Ehrensvärd då nyuppsatte som motvikt till öfverste Bellings husarer, hvilka gjorde svenskarne stor skada. Den första kraftmätningen mellan S:s frikår och de dubbelt starkare preussarne ägde rum vid Neuensund den 18 sept. 1761, där S. tillbakaslog Belling med stor förlust i döda och fångar. Sin mest lysande vapenbragd utförde dock S. följande december månad, då han dagen före julafton intog Malchin med alla dess förråd och sedan försvarade den i två dagar,[1] tills undsättning kom, mot femtusen preussare under prinsen af Würtemberg. Vid Malchins försvar stupade S:s yngre bror Karl Henrik.

Fortsättningen af kriget gaf ej S. några nya tillfällen till krigiska bedrifter, och när freden slöts i maj 1762, återvände han till Sverige, en af de få bland det högre befälet, som skördat enbart lagrar i detta bedröfliga krig.[2] Hemma slöt han sig till hattpartiet, vid hvilket han troget höll fast, men framstod ej på Riddarhuset som någon mera lysande talare. S:s anseende i alla militära frågor var så stort, att t. o. m. mössorna 1766 insatte honom i fästningskommissionen för Finland, hvars ledande kraft han snart blef, och s. å. blef han, som nämndt, upphöjd i friherrligt stånd. Efter hattarnes seger 1769 blef S. öfverste för Nylands dragoner, och både vid denna och följande riksdag var han medlem af sekreta utskottet, där hans ord i militära angelägenheter vägde mycket.

Det är naturligt, att en så utpräglad och farlig motståndare som S. skulle falla sig besvärlig för mössorna, och när dessa började draga åt sig maktens tyglar, slog snart hämndens timme för honom. På tillskyndan af riksrådet Reuterholm väcktes af S:s rusthållare i Finland en process mot honom, och denna process drogs under ständernas pröfning. S., som väl visste, hvad partirättskipning

[1] 31 dec. 61—1 jan. 62.

[2] Om S:s ovanliga militära begåfning vittnar Fersens formliga intyg af den 6 aug. 1771 beträffande hans bedrifter i pommerska kriget. Och om S:s förhållande under kriget afger Joh. v. Hermansons intyg, dat. Stralsund den 1 juli 1762, ett opartiskt vittnesbörd. Det heter däri: »Han har vid alla tilfällen tagit förfatningar, som utmärkt Genie Militaire, och uti utförandet vist mycken mandom, med få ord, han äger talents, som äro rara at finna, och är värdig at anföra en Troupp».
RA. i afskrift.

ville säga, såg sig hotad af fullkomlig ruin, men långt ifrån att tappa modet, stärktes han af den egna faran i beslutet att åstadkomma en sakernas ändring. Med sin skarpblick hade han nämligen under hösten 1771 insett, att en vändpunkt kommit i sakernas utveckling; återstod blott att taga sitt parti. S., ifrig patriot och rojalist, kunde ej tveka; att räddningen skulle komma från den unge konungen syntes honom självklart, och hans första mål blef att skaffa sig ett pålitligt anhang och att träda i personlig förbindelse med Gustaf III. Händelsernas utveckling gaf honom snart tillfälle till bådadera.

Julhelgen 1771 tillbragte konungen på Ekolsund, där han samlade omkring sig de förnämsta ledarne af båda partierna för att söka åstadkomma en försoning mellan dessa. Till det yttre lyckades det äfven — åtminstone så länge riksdagens julferier varade. Den första öfverenskommelsen var, att alla partipengar skulle indragas fr. o. m. den 1 jan. 1772, och därtill samtyckte franske och ryske ministrarne. Vergennes underrättade ledaren af den franska hattklubben, den gamle partivinglaren Boye,[1] därom i ett bref af den 23 dec., och han tillkännagaf nyheten på klubben den 30. Missnöjet och harmen togo sig häftiga uttryck, och det stormiga mötet bragte konungen och fäderneslandet lifliga ovationer. Vergennes, som fruktade, att de utblottade adelsmännen skulle gå i mössornas sold, lät erbjuda 40,000 d. s. m. till respenningar, ett anbud, som med förakt tillbakavisades; förr skulle de sätta till sina kläder för att underhålla sig vid riksdagen. Slutligen framlades en sorts resolution, så lydande: »Hvem skulle vilja skiljas från Stockholm, förrän han sett en efterlängtad konungs kröning och ett godt slut på riksdagen? Ingen af oss, som på detta papper teckna sina namn.» Detta papper undertecknades af mer än ett hundratal adelsmän, hvaribland flera af stort inflytande, och därpå lämnade man i sluten trupp huset och tågade till den nya klubblokalen. Så upp-

[1] Geijer, och efter honom Malmström, ha antagit, att denne Boye var vicekorpralen vid lifdrabanterna, major Ad. Ludw. Boye. Odhner påvisar med stöd af en Dönhoffs depesch, att fråga var om d. v. landshöfdingen i Nylands och Tavastehus' län Hans Henrik Boye. Att detta är riktigt, framgår af en anteckning i Sprengtp. saml. i UUB., där Boye anges såsom sedermera presidenten i statskontoret.

stod den ryktbara klubben »Svenska Botten», på tillskyndan af Jakob Magnus Sprengtporten, hvilken blef dess ledande själ; däremot synes konungen ej ha på förhand vetat af denna händelse, som skulle skänka honom ett verksamt stöd. Ty den nya klubben blef tack vare S:s inflytande själfva kärnan i det nya hofpartiet, lika fientlig mot hattar och mössor. S. uppträdde numera som partichef på Riddarhuset, där han snart gjorde sig respekterad, som han själf säger genom att beständigt predika »modestie och saktmodighet» för »Svenska Bottens» medlemmar, hvilka i början genom sina »gasconnader» beredde honom många bekymmer. Af konungen och snart äfven af Vergennes erhöll klubben underhållspengar, hvilka mest användes till förtäring och spisningshjälp åt fattiga medlemmar; trakteringen på denna adelsklubb inskränkte sig till dricka och tobak.

Det är vid denna tid, i januari 1772, som S. först träder i beröring med Gustaf III. Som bekant hade den segslitna tvisten om konungaförsäkran genom adelns privilegiefråga urartat till en verklig ståndsstrid, hvilken visserligen hotade med allmän anarki, men också erbjöd hofpartiet gynnsamt tillfälle att vinna anhängare. Konjunkturerna begagnades också skickligt af S., hvilken använde allt sitt inflytande på Riddarhuset, där han efterträdde Sinklaire som hofpartiets ledare, till att underblåsa ståndssöndringen och förhindra en kompromiss. I detta syfte uppgjorde han en komplicerad plan, hvilken visar, huru litet nogräknad S. var med medlen, blott han vunne sitt mål. Prästerna skulle vinnas genom att man erbjöde dem adelskap för deras barn, för hvilket ändamål ett adelns beslut af 1762 om riddarhusets stängande för nya ätter, tills de gamlas antal nedgått till 800, måste upphäfvas; därigenom stode två stånd mot två. Sedan skulle bönderna vinnas genom åtskilliga förmåner och eggas att antasta prästernas vederlag; utan tvifvel skulle full anarki uppstå, hvarunder riksdagen skulle upplösas och en tolfårig diktatur utan sammankallande af riksdag under denna period åt regeringen uppdragas. Denna plan kom af sig vid ingången, såsom Vergennes förutsade, emedan S:s förslag om upphäfvande af 1762 års beslut föll på Riddarhuset. Några dagar därefter led hans parti ett grundligt nederlag i

voteringen om konungaförsäkran, mot hvilken votering S. reserverade sig till protokollet, förklarande, »att han icke tog någon del i den vanära, som ridderskapet och adeln förestode», hvaruti 80 ledamöter instämde.

Denna votering på Riddarhuset, som ägde rum den 24 februari 1772, betecknade adelns eftergift för de ofrälse stånden i frågan om konungaförsäkran, hvilken nära ett halft år varit riksdagens brännande fråga. De segrande mössorna genomdrefvo därefter hattrådets afsättning och ställande till ansvar, hvilket beslut äfven adeln efter långvarig strid biträdde. Om denna sista kraftmätning säger Odhner träffande: »Den lysande debatten på Riddarhuset den 25 april 1772 kunde kallas frihetstidens parlamentariska svanesång; den genomgående grundtonen däri var sorg och blygsel öfver frihetstidens missbruk samt en förkänsla af att det led emot slutet. Hvad som sedan förekom inom dessa murar, var föga annat än käbbel och partigräl.»

Att det led emot slutet af ständernas maktmissbruk hade S. länge insett, och hans sväfvande planer på en omhvälfning börja att taga allt fastare gestalt; det är nu han uppgör sin första revolutionsplan i egentlig mening. I ett bref till konungen af den 14 maj berör han först densamma, och sedan Gustaf III haft tillfälle att sätta sig in i planens detaljer, skänkte han den sitt fulla gillande. S. hade önskat, att Vergennes skulle hållas i okunnighet därom, då han ej litade på hans tystlåtenhet, men konungen, som ansåg sig ej kunna umbära Frankrikes moraliska och materiella stöd, meddelade den 20 maj planen åt ambassadören. Vergennes var i början ovillig att medverka, men snart fingo han och hans regering ökadt förtroende för S:s energi och förmåga att gå i land därmed.

Denna ursprungliga revolutionsplan var densamma, som sedan kom till utförande i Finland; diversionen i Skåne ingick ej däri. Finland var S:s hemland och få torde ha kändt detta folk och alla dess förhållanden såsom han. På Sveaborg låg rikets största garnison näst hufvudstadens, och med fästningens besättning samt Lätta dragonerna i Borgå trodde sig S. kunna revoltera hela Finland. Arméens flotta skulle därvid medverka och sedermera öfverföra

trupperna till Sverige. S. skulle landstiga vid Erstavik och inrycka i hufvudstaden, där rådet och mösscheferna skulle arresteras och ny regeringsform genomföras.

Denna plan fick snart en väsentlig utvidgning genom Tolls medverkan. Denne hotades liksom S. af ständernas åtgärder med ruin och såg i en revolution sin enda räddning. Hans öfvade väderkorn ledde honom till S. såsom företagets blifvande ledare, och denne var tvungen att intaga honom i förtroendet.[1] Toll erbjöd sig att börja en resning i Skåne, och S. gillade denna plan samt utarbetade alla dess detaljer, hvarefter Toll den 9 juni afreste till Skåne, medhafvande en af S. författad instruktion.

För sin finska revolutionsplan hade S. lyckats värfva öfverstelöjtnant Henrik af Trolle, som var befälhafvare för arméens flotta vid Sveaborg. Han skaffade äfven sin broder Göran och sina anhängare bland de finska officerarne tillfälle att öfverresa till Finland att där bereda jordmånen för en revolution. Emellertid beslöt han att ej lämna något tillfälle obegagnadt. Vid konungens kröning, som firades den 29 maj, hade S. uppgjort en plan, att Gustaf III skulle utanför Norrtull hejda det hemtågande Upplands regemente, sätta sig i spetsen för detsamma och bemäktiga sig hufvudstaden, men konungen fann utgången alltför oviss. I juni månad anställde Gustaf III och hans bröder små simulakrer på Ladugårdsgärde med i Stockholm varande officerare, och S. omtalar, hurusom vid dessa skarp ammunition hölls tillreds i en hyrvagn att vid tillfälle användas, men konungens farhågor hindrade revoltens utbrott. Det blef alltså S:s förutnämnda plan, som skulle verkställas, och alla militära förberedelser lades i hans hand. Med den yttersta omsorg utarbetade S. i detalj instruktioner för de tilltänkta medhjälparne; alla eventualiteter, alla svårigheter förutsågos. I sin »Promemoria om preparatorier och precautioner», affattad i 26 punkter, ger han de mest minutiösa föreskrifter åt dem, som voro utsedda att genomföra revolutionen i hufvudstaden. Sällan eller aldrig har en statshvälfning varit så noggrant förberedd som 1772 års revolution.

[1] Om förhållandet mellan S. och Toll se bl. a. Tolls Biografi I: 7—14 (Sthlm 1849), där flera för S. karaktäristiska drag omtalas.

Emellertid arbetade Gustaf III på den regeringsform, som borde efterträda den gamla. Han reste i juni månad för en tid till baden vid Loka, och där uppsatte han med K. Fr. Scheffers bistånd ett utkast därtill. Sprengtporten hade rådt konungen att taga den engelska konstitutionen till föredöme, men Gustaf III föredrog en återgång till Gustaf Adolfs styrelseform. S. berättar, huru konungen vid en audiens på Haga uppläst förslaget för honom. S. tyckte väl »at herrn temligen skantsat omkring sig och i synnerhet tagit precautioner till sin säkerhet medelst en oinskränkt magt öfver sina hustroupper, men då Nation ej dess mindre hade friheten kvar at kontribuera sig själf och Konungen intet offencift krig kunde företaga, så tycktes mig, at man därmed borde vara nöjd.» Han påminde endast om arméens pensionskassa, hvilken konungen i projektet uteglömt. Det var nog endast af en ren höflighet mot sin medhjälpare, som konungen diskuterade regeringsformen med S.; denne hyste föga intresse för dessa saker och har ej utöfvat något inflytande därpå.

Under juli månad ankommo gynnsamma rapporter från Toll i Skåne, hvilken med öfverlägsen skicklighet fullgjort sitt uppdrag. Trolle däremot rapporterade från Sveaborg, att utgången syntes honom oviss och att jordmånen ej vore nog förberedd. Det blef tydligt, att endast S. själf vore rätte mannen att leda resningen i Finland. Konungen gaf, ehuru ogärna, därtill sitt bifall; återstod blott att skaffa en förevändning för S. att resa. Då kom slumpen underbart till hjälp.

Den 16 juli erhöll engelske ministern Goodricke en depesch från London, hvari revolutionsplanen röjdes i sina väsentliga drag; likväl var S:s namn ej utsatt. Goodricke skyndade att meddela mösscheferna planen, och rådet vidtog kraftiga åtgärder, men i bakvänd riktning. På en resning i Finland ville man ej tro, men så mycket mer på ett företag i hufvudstaden. Därför beslöts att aflägsna S., hvilken man länge misstänkt och utspionerat, från konungens person. Han beordrades att afgå till Finland för att utröna, om där rådde något missnöje med anledning af en öfverklagad saltbrist. Det var, som konungen uttryckte sig, »att sätta bocken till trädgårdsmästare». S. låtsade

sig vara mycket missnöjd, anmälde förhinder hos både re-
geringen och sekreta utskottet, men fick på båda ställena
afslag. Därpå anhöll han om adelns bemedling, men rönte
där ett så oväntadt tillmötesgående, att han beslöt att tvärt
afresa, hvilket skedde den 29 juli. Fersen berättar, att
hela hans kassa bestod af 20,000 plåtar, hvilka upplånats
hos huset Grill på franska ambassadsekreteraren Barthé-
lémys borgen — Vergennes var nämligen bortrest. Det
var ej mycket att börja en revolution med i en aflägsen
landsända.

Den 27 juli på e. m., sedan alla detaljer voro utarbe-
tade och meddelade vederbörande revolutionsmän, tog S
afsked af konungen. Vid detta tillfälle glömde han att
visa Gustaf III den fullmakt, som S. i konungens namn
uppsatt och hvarunder han ämnat efterapa konungens namn-
teckning. Han sände den sedan till konungen att genom-
ses, men denne missförstod meningen och undertecknade
egenhändigt. När han sände den tillbaka till S., bifogade
han en biljett af följande innehåll:[1]

»Je remets dans vos mains le Secret de ma vie, et je
ne crains rien sur cette article. Je vous prie encore une
fois de vous menager, et de ne point exposer en rien vos
jours qui tiennent dans ce moment de si près au salut de
L'Etat. Si vous trouvez des obstacles il vaut mieux re-
noncer à l'entreprise, que d'exposer votre bonheur à une
chutte en ce cas; j'espére que Vous anneantirez ce papier
de meme que lors que vous en aurrez fait usage.

Ce 29 juillet.»

S:s egen berättelse ger vid handen, huru på en gång
rörd och stolt han var öfver detta dyrbara bevis på mo-
narkens förtroende. Men hans rörelse förbyttes snart i
vrede och harm, när han granskade konungens underskrift
och sigill under den fullmakt S. själf uppsatt.[2] Denna var
af följande lydelse:

»Som wi i nåder godt funnit, at till Öfversten och
Riddaren af wår Svärds Orden Baron Jacob Mag[nus]
Sprengtporten updraga en högst wiktig fast hemlig förrät-

[1] Orig. UUB.
[2] Orig. UUB.

ning, å hvars utgång wårt käre Fäderneslands wäl i högsta måtto beror; så hafva wi till hans behörige Authorisation uti detta angelägna wärf härmed i nåder welat förklara och försäkra, at ej allenast för godt erkänna alt, hwad han härutinnan finner nödigt att göra låta och företaga, utan ock i nåder gilla och stadfästa de löften och försäkringar han å wåre wägnar til någon annan af wåre trogne Undersåtare, som honom härwid biträder, gifwandes warder: Til yttermera wisso hafwa wi detta med egen hand underskrifwit och med wårt hand Sigill bekräfta låtit.

Stockholm den 28 julii 1772.

GUSTAF.

(L. S.)»

Konungens namnteckning var skrifven med helt förvänd stil; i synnerhet begynnelse- och slutbokstäfverna voro olika dem han annars använde. Och sigillet var blott en lackplump, under ett sådant dokument utan något värde. Denna konungens feghet i det afgörande ögonblicket gent emot en man, som gick att för honom offra lif och allt, väckte hos S. den lifligaste harm och gjorde på hans misstänksamma själ ett outplånligt intryck. Han säger själf därom: »jag fann det vara underskrifvit, dock på ett så miserabelt och chiffonerat sätt at en sådan griffonage omöjligen var at presentera och sjelfwa sigillet var med fingrarna så nedtryckt at det til alla delar svarade emot namnet.» Och längre fram kallar han det »ett grossiert bedrägeri, som tillkännagaf ej mindre misstroende än farhoga». S:s första omsorg, när han den 4 augusti anlände till sitt öfversteboställe Raseborg, var att afskrifva och med konungens namn signera en ny fullmakt, »så väl efterapadt», säger han själf, »att ingen sådant kunde märka».

S. befann sig alltså nu på skådeplatsen för den tilltänkta revolutionen. Hans egen berättelse om de följande händelserna[1] öfverflödar af intressanta detaljer, af hvilka jag dock nödgas förbigå det mesta. Till Sveaborg vågade han ej direkt begifva sig, enär stämningen där ej sades vara den bästa. Bland S:s papper finnes en promemoria,[2]

[1] «Mit Lif« s. 50—79. K. B:s afskrift.
[2] UUB.

som indelar garnisonens officerare i tre grupper: 1) de som äro att lita på med pistoln i näfven, och som några timmar förut böra vara preparerade att därmed imponera de andra; summa 18, 2) de officerare som efter god allmän Proposition tyckas följa med; 16 stycken, samt 3) de förtappade, summa 23, med kommendanten general Biörnberg i spetsen. S. dröjde därför några dagar dels på Raseborg, dels i Borgå, dels för att utföra ständernas uppdrag om saltskatten i Ekenäs. Han följdes vid hvarje steg af spioner. I Borgå fanns en mössornas agent, Juslén, »en viss obehörig person af mössrace», kallar honom S., och denne följde troget lätta dragonernas dagliga exercis utanför staden under Göran S:s befäl. På Öfverby gästgifvaregård hände det S. en natt, att han väcktes af riksrådet Reuterholms unge son, hvilken af fadern ditsändts att göra visit midt i natten, en artighet, som S. ej tycktes fullt uppskatta.

Emellertid begaf sig S. den 9 aug. till Helsingfors. Vice landshöfding Blomcreutz, som genom ett anonymt bref (från Trolle) varnats för revolutionen, släppte ej S. ur sikte, utan vallade honom troget hela dagarna; S. berättar, huru han där sof med laddade pistoler af fruktan att bli arresterad. Slutligen anförtrodde han sig till kapten Leyonhielm af Sveaborgs garnison, och denne gick in på förslaget samt blef ett medel att vinna officerskåren, inom hvilken han ägde mycket inflytande. Sedan nödiga aftal träffats, begaf sig S. till Borgå, där han ämnade börja leken med lätta dragonerna, hvilka af honom uppsatts och voro honom blindt tillgifna.

I S:s ursprungliga plan ingick, att resningen i Skåne skulle börja åtta dagar efter den finska, men samma dag som han ankom till Borgå, den 12 aug., utbröt revolten i Kristianstad. Prins Carl, som därom gifvit Toll order, skyllde sedermera på en missförstådd order från S., men troligare är väl, att prinsen, som ogärna fann sig i sin underordnade statistroll, på eget bevåg framflyttat resningens utbrott. Huru som helst, denna afvikelse från S:s plan och den sekundära, att ej säga tredjehandsroll, han kom att spela vid revolutionens genomförande, blef den källa, som skulle komma att förgifta och ödelägga hela hans följande lif.

Den 14 augusti kastade den västliga vinden ändtligen om och blef gynnsam för en färd sjöledes från Borgå till Sveaborg. S. lät dragonerna rycka utom staden till Pepot gård; där tilltalade han dem, skildrade rikets sorgliga läge och uppmanade dem att gripa till vapen för konungamaktens upprättande. De ingingo med hänförelse på hans förslag och aflade den ed S. förestafvade dem. Med några och sextio man bröt han upp att störta ständernas styrelse; sedan han afdelat folk till diverse uppdrag, inskeppade han sig med resten på en jakt för att segla till Sveaborg. Men vinden kastade åter om och blef västlig, så att S. måste låta sitt folk embarkera i fyra roddbåtar och söka roende uppnå fästningen. Skildringen af deras rodd i den växande stormen är som ett kapitel ur en roman; jag lånar här S:s egen berättelse:

»Efter skedd embarquement med 5 officerare, 6 underofficerare och 22 Dragoner fortsatte jag härpå resan i början med god succes, men mot aftonen begynte motvinden at blåsa alt starkare så at vi til natten hade en liten storm på oss med rägn och sådant mörker att vi med möda kunde hålla oss tillhopa och som änteligen gjorde at vår lots till slut förvillade sig i sin kosa. Jag hade länge sjelf suttit vid styret; men trött dervid öfverlemnade jag denna soin til min bror och som han ej kanske varit så attentif dervid, så varade ej länge förän vi voro vilse. Vi blefvo likväl ej varse vår erreur, förän Lotsen vid ankomsten til en stor vik gaf oss tillkänna att han ej mera viste hvar han var; man förmodade likväl att i fonden af denna vik skulle finnas en passage den man då bemödade sig at upsöka. En fiskarekoja som man i mörkret blef varse på stranden gaf äfven anledning att där söka underrättelse, men alt förgäfves; ty der fans ingen menniska och som viken var mycket långgrund, så stadnade et par af båtarne på grund; jag som under alt detta liksom tyckte at vi tagit för mycket åt höger begynte derföre med min båt att longera stranden åt vänster i tanke at ditåt upsöka en passage, hvilket till min stora fägnad så lyckades at lotsen om en liten stund sade sig igenkänna stranden och at vi då voro på rätta kosan, jag skyndade derföre at gifva detta de andra båtarna tillkänna, som ännu voro sysslosatte uti viken hvarefter vi änteligen ånyo begofvo oss på vägen.

»Denna contretemps hade likväl för oss borttagit några timmars tid, så at dagningen redan begynte visa sig och vi hade ännu en dryg halfannan mil till Sveaborg, det värsta var at stormen under detta alt mer och mer tilltagit, hvilken änteligen vid dagningen blef så häftig at en af båtarne var på vägen at sjunka och hvarföre vi måste sätta i land vid en ödes holme; alt mitt folk voro af det excessive rägnet våta inpå bara kroppen och af alla våra gevär icke et enda som kunde brinna. — —

— — — »Hvad mig aldramäst choquerade var att jag som imaginerat en hel revolutionsplan skulle själf vid första verkställigheten ej se mig bättre för än at stadna med 20 Dragoner på en udde i hafsbandet utan föda och nästan i brist af alla behof till och med kläderna på kroppen; ty dem vi hade voro så våta at vi föga gagn af dem hade.» — —

Här fingo S. och hans följeslagare tillbringa dagen den 15 aug., tills stormen mot natten bedarrade så pass, att de kunde återtaga rodden. Kl. 3 på morgonen den 16 framkommo de till Sveaborg och landstego obemärkta vid bryggan utan att störas af skiltvakten, hvilken befanns djupt insomnad.

Här är ej tillfälle att närmare följa S:s verksamhet under de närmaste dagarna. Med sin vanliga djärfhet och beslutsamhet och en omtänksamhet, som sträckte sig till äfven de minsta småsaker, indrog han efter den lyckade kuppen på Sveaborg hela det öfriga Finland i revolutionen, samtidigt afskärande alla kommunikationer till Sverige. Hans närmaste mål var dock att understödja resningen i Sverige, men först den 23 aug. kunde han gå ombord med sina trupper, inalles blott 780 man. Motvind uppehöll honom ännu fem dagar, hvarunder nyheten om statshvälfningen i hufvudstaden den 19 aug. genom enskilda bref kom honom tillhanda. Men som underrättelse att Pechlin undkommit tillika inlöpte, beslöt S. att fortsätta färden. Den 28 aug. blef vinden gynnsam, hvarför flottan afseglade och framkom till Sandhamn den 30.

I hufvudstaden hade allas sinnen varit så upptagna af de timade händelserna, att S., revolutionens upphofsman och ledare, nära nog blifvit bortglömd. Då den finska eskadern ej lät höra af sig, utfärdade Gustaf III den 29

aug. order till S. att hemförlofva större delen af sina trupper; skulle öfverfarten redan vara verkställd, när brefvet träffade honom, finge S. själf afgöra, om han ville komma till Stockholm ensam eller med sin eskader. Enskildt skref han till S. och omtalade de skäl, som tvungit honom att taga eget initiativ, men tillade, att detta ingalunda förringade hans tacksamhetsskuld till S., en skuld som han snart skulle söka afbörda. Vid underrättelsen om S:s ankomst till Sandhamn skref konungen ånyo till honom[1] och bad honom segla upp till Skeppsholmen, där konungen till häst ville mottaga honom. Han tillägger: »et je vous y embrasserai comme mon liberateur et celui de mon Roiaume». Med lätt förklarlig stolthet säger S.: »en konung kan väl ej stort mer säga till en undersåtare». Som postskriptum tillfogar konungen de betydelsefulla orden: »Le Comte Axel Fersen a été fait senateur et le régiment des Gardes est vacant».

Emellertid kunde S:s eskader för motvind ej komma längre än till Dalarö, hvarifrån truppen tågade landvägen till Stockholm, dit den ankom den 7 september. En half mil utanför Skanstull var konungen dem till mötes, och för fronten af truppen dubbade han S. till kommendör af svärdsorden. Kort därefter utnämndes han till generallöjtnant och chef för konungens lifgarde. Gustaf III sökte på allt sätt hedra och utmärka honom och få honom att glömma, att statshvälfningen gått för sig utan hans bistånd. »Edert mod», skref konungen till S., »står vida öfver mitt, ty jag hade intet annat medel att rädda mitt lif, ni åter utsatte eder för alla faror för att rädda edert fäderneslaud.» Det var S:s lyckligaste tid, då han också stod på höjden af ära och anseende; att denna tid blef så kort, var ej uteslutande hans eget fel, ty i själfva sättet för hans upphöjelse låg fröet till alla hans kommande olyckor. I synnerhet gäller detta hans utnämning till chef för gardet efter Fersen.

Detta var en post, som alls ej behagade S. Han begärde betänketid och lät konungen förstå, att öfverbefälet i Finland efter den döende Ehrensvärd vore en post, som

[1] Brefvet, som är dateradt redan 29 aug., finnes på UUB.

han vida skulle föredraga. Men konungen ansåg sig ej kunna förbigå äldste generallöjtnanten, Stackelberg, vid detta befäls tillsättande, och efter Ehrensvärds död i okt. blef denne också utnämnd. Konungen hade nog sina egna skäl, och S. gissar ej så orätt, när han förmodar, att konungen till chef för gardet ville ha »en man, som för sin egen conservation vore interesserad at soutenera alt hvad igenom revolution blifvit gjort». S. önskade ett vidsträcktare fält för sin stora verksamhetslust än gardeschefskapet, hvilket ålade honom en viss representationsskyldighet och att deltaga i hoflifvet, där han aldrig funnit sig tillrätta. Kunde han ej få öfverbefälet i Finland, ville han helst bli konungens förste generaladjutant, ty såsom sådan ansåg han sig kunna göra arméen och fäderneslandet tjänster; därför undanbad han sig i det längsta befälet öfver gardet, hvarom han säger: »alltsammans var ej uti min smak som höll mera af att lägga hand vid saker af värde än at figurera eller löpa med en lappris rapport hos konungen». Emellertid var konung Gustaf obeveklig i denna punkt, och vid en konselj på Ekolsund, där hofvet på förhösten vistades, nämndes S. till Fersens efterträdare i befälet öfver gardet. För att visa S:s lätta dragoner en särskild utmärkelse, befallde konungen att två skvadroner däraf skulle stanna i Stockholm och förenas med fotgardet under samme chef, en åtgärd som skulle få mycket olyckliga följder.

I medlet af november 1772 anträdde Gustaf III sin krigiska eriksgata utmed norska gränsen, hvarvid han åtföljdes af en svärm högre och lägre officerare, bland hvilka bröderna Jakob Magnus och Göran Magnus Sprengtporten. Den senare, som efter revolutionen blifvit öfverstelöjtnant, hade stigit högt i konungens ynnest genom sina glada och tokroliga påhitt, och konungen, som afskydde ledsnaden mer än allt annat, föredrog honom vida framför den allvarlige generalen, hvilken alltid ingaf konungen mer fruktan än sympati. S. säger själf, att brodern Göran, som var en glad och »gaillard» herre, på denna eriksgata var outtröttlig att roa konungen, medan han själf, tyst och allvarsam, tråkade ut denne. Förhållandet mellan bröderna, som alltsedan revolutionen varit spändt, hade nu öfvergått till öppen fiendskap, och detta förbättrade säkert icke

generalens humör. Han berättar följande karaktäristiska episod från resan: »En slängpolska vid Svinesund blef dansad med Kammarherrar och Drabanter med mera aldeles under ögonen af en hop Norrbaggar som kommit öfver att se konungen och environerade huset hvaruti han var, gjorde mig så flat att jag om aftonen reste från altsammans till en ej långt ifrån liggande bondgård; och ehuru herrn ännu esomoftast viste mig nådig mine såg jag alltförväl att mitt sällskap ingenting mindre än behagade honom.» Under denna resa utnämnde konungen S. till chef för fästningsbyggnaderna i Finland.

Vintern 1772—73 tillbragte hofvet i hufvudstaden, där de mest lysande fester aflöste hvarandra. På grund af sin ställning intog S. en framstående plats vid hofvet, ehuru umgängeslifvet var honom en plåga, hvarifrån han så ofta som möjligt sökte undkomma. Som ordförande i kommissionen till Finlands försvar utvecklade han en otrolig arbetsförmåga; dess betänkande, som utarbetades på ett par månader, omfattar ej mindre än 152 tättskrifna foliosidor förutom en mängd detaljplaner af S. ensam, som därjämte hann med memorial om »Riksgränsen», »Reflexioner öfver Defensionen i Savolaks», m. fl. arbeten. Men arbetade han mycket själf, fordrade han också mycket af andra, och detta jämte hans stränga disciplin och en del nyheter, som han införde i reglementen och exercis, väckte ond blod hos gardets officerskår, där en dålig anda af självsvåld och kotteriväsen inrotat sig. Nekas kan ej heller, att S:s uppenbara förkärlek för sina dragoner bidrog att förbittra hans underordnade mot honom. Vid hofvet skaffade han sig många fiender genom sin hänsynslösa öppenhet och rättframhet, och äfven konungen fick ofta i militära frågor ge efter för hans finska envishet. Så hade konungen redan fastställt stat för lätta dragonerna i enlighet med krigskollegii utlåtande, men på S:s önskan måste han i jan. 1773 ändra sitt beslut. I andra frågor, som rörde denna kår, kunde däremot ej konungen till S:s stora harm göra honom till viljes. S. hade skaffat sig en farlig fiende i general Mörner, som ägde konungens förtroende och hade lätt att därigenom motarbeta S. Vi minnas, huru två skvadroner af lätta dragonerna sammanslogos med lifgardet; S. hade då

föreslagit och genomdrifvit, att denna lucka i dragonkåren fylldes af två skvadroner ur Mörners husarer, en stympning som regementschefen aldrig förlät S. Hvad som mest förbittrade denne var dock, att konungen talade med sina hofmän och förtrogne om åtgärder, som blott rörde S., så att denne ofta fick på omvägar höra de viktigaste beslut angående honom själf. När Rysslands rustningar i början af år 1773 blefvo alltför hotande, utnämdes S. att aflösa den orkeslöse Stackelberg, som hemkallades från Finland. Sin utnämning fick S. veta skvallervägen långt innan den officiellt meddelades honom; full af förbittring vägrade han att åtaga sig uppdraget. »Min indignation och chagrin öfver en så ogudaktig medfart är ej att beskrifva», säger han själf. Konungen vågade intet åtgöra, och Stackelberg fick återresa till Finland.

Denna händelse hade knappt passerat, förrän en ny inträffade, som väckte ofantligt uppseende. I Stockholm vistades då en italiensk abbé, Domenico Michelessi, hvilken närvarit vid revolutionen den 19 aug. Om denna tilldragelse skref han en berättelse med titel: »Lettre à M:gr Visconti sur la révolution arrivée en Suède», hvari han särdeles prisar konung Gustafs mod, men snöpligt förbigår S:s andel i företaget. Michelessi säger, att S. kommit fjorton dagar för sent, då konungen ej mera behöft honom. Detta var nog den då allmänt gängse föreställningen i landet; konungen hade helt fördunklat S:s andel. Man kan lätt föreställa sig den hetlefrade generalens vrede, när han fick kännedom om abbéns skrift; och olyckan ville, att han en dag i konungens förmak träffade Michelessi, hvilken förgäfves sökte urskulda sig med att konungen före tryckningen gillat hans arbete; S. hotade honom med käppen. Händelsen blef bekant, och konungen dolde ej sitt missnöje. S. talar i sina minnen med stor ledsnad om denna förargliga affär och säger sig ej ha hotat abbén med stryk, utan blott visat honom käppen, men skillnaden torde vara hårfin. S. begärde emellertid laga undersökning af sitt uppförande eller ock sitt afsked, men genom K. Fr. Scheffers förmedling återställdes det goda förhållandet mellan Gustaf III och S.

Med anledning af de omtalade ryska rustningarna höll konungen den 15 mars 1773 en krigskonselj på Ulriksdal,

till hvilken utom fyra riksråd äfven S. kallades. Där fick denne framlägga sin defensionsplan för Finland, hvilken vid denna och en följande konselj i hufvudsak antogs, men de ändringar man däri vidtog uppväckte ånyo S:s förbittring. Hans sjukligt misstänksamma sinne ingaf honom den tanken, att öfverbefälet i Finland vore ett medel att aflägsna honom, han ansåg sig som en »misérable disgracié» och vägrade, som sagdt, att afgå dit. Konungen ville ej höra talas därom, utan bad honom att själf uppsätta sin instruktion, men i stället inlämnade S. sin afskedsansökan i sårande och bittra ordalag, hvilket Gustaf III ej låtsades om, utan bad honom att tänka närmare på saken. Emellertid stannade S. i Sverige. Man ser häraf, hvilken undfallenhet konungen ännu måste visa denne sin orolige undersåte.

På sommaren 1773 fick S. ett tillfälle att visa, hvilken framstående militär förmåga han var. Då hölls ett stort öfningsläger på Ladugårdsgärde, hvari konungen och prinsarne deltogo. S. var själen i öfningarna och anordnade dagligen simulakrer, hvilka tycktes intressera såväl åskådare som deltagande. Äfven exercisen gick med precision; S. hade här infört de reglementen, han tillämpat vid lätta dragonerna i Borgå och mot officerarnes tredska tagit i med hårdhandskarna, så att han gjort sig åtlydd. Allt gick sålunda efter önskan, och konungen föreföll belåten, eburu S. anmärker, att han ej syntes värst intresserad af krigstjänsten. Det kom vid ett par tillfällen, särskildt vid en förbimarsch i parad, till obehagliga episoder med anledning af S:s uppenbara förkärlek för sina dragoner, men de förklarades som missförstånd.[1] Före mötets slut kom det dock till en formlig sammanstötning mellan generalen och hans officerskår.

Vid generalmönstringen på Gärdet hade S. befallt öfverste König, att till lifkompaniet sända en fullmålig karl för att fylla en där befintlig vakans. Vid mönstringen ville sig ej bättre, än att just denne karl kasserades. S. ställde genast König till ansvar därför, men denne urskuldade sig med att han själf fått karlen skickad från ett

---

[1] Om händelserna vid öfningslägret på Gärdet jfr Fersens starkt färglagda berättelse i Skrifter III: 170—171.

annat kompani. Då sade S., att den som skickat en sådan karl vore en hundsvott, och tillade de förflugna orden: »det kan ni säga dem». König sammankallade officerskåren och sade dem, att chefen gifvit honom i kommission att göra dem samtliga nyssnämnda komplimang, hvarefter officerarne uppvaktade sin chef och begärde förklaring. S. sade, att som han aldrig i sitt lif tagit tillbaka något, gjorde han det ej heller nu, men förklarade, att hans yttrande gällde blott den skyldige; ville de ej antaga den förklaringen, vore han beredd att duellera med dem allesammans, en i sänder. Som S. var den tidens ryktbaraste duellant, väckte förslaget ingen anklang, utan beslöt man att taga för god chefens förklaring, »hvarefter slutligen med tummens upsättande blef afgjordt, at den skulle vara en hundsvott, som för eho det vara må nämnde et enda ord om alt hvad i så måtto emellan oss passerat». Om två timmar visste likväl konungen hela förloppet och blef ytterst missnöjd därmed.

Stod S. på så dålig fot med sina egna officerare, att han om dem kunde fälla sådana förklenliga yttranden, så hade han äfven skaffat sig andra fiender, som voro farligare, emedan de ägde konungens öra. Jag har redan omtalat hans fiendskap med general Mörner, och riksrådet Liewen, som med denne var befryndad, begagnade hvarje tillfälle att motarbeta S. Denne hade för lätta dragonernas beklädnad uppgjort passevolanskontrakt, men summan befanns vara för hög, och process väcktes om återbärande af medlen. Kort därefter fingo likväl Mörners husarer samma passevolansförmåner, som nekats S., något som gjorde denne ytterst uppbragt. S. hade vidare, för att höja andan och disciplinen inom gardet, sökt göra ett slut på det gamla systemet, att de olika kompanierna lågo kringspridda i hufvudstaden; han sökte få till stånd en gemensam kasern. Med hufvudstadens borgerskap uppgjorde han därför om inkvarteringshjälp åt gardet, till dess kasernen hunne byggas, och förmådde det att inköpa sex stycken stenhus för Södra Bataljonens räkning; af egna medel köpte han ett hus vid Drottninggatan för lifkompaniet. Konungen var frånvarande från Stockholm vid denna tid, men prins Carl som t. f. öfverståthållare gick i borgen för kasern-

bygget. Alltsammans afslogs emellertid af Kungl. Maj:t, och borgerskapets förbittring vände sig mot S. Det af denne inköpta huset, det Bomanska, inlöstes dock af staten.

På eftersommaren 1773 begaf sig S. till Finland för att pådrifva de nya fästningsanläggningarna, till hvilka han själf i alla detaljer utarbetat planerna. Han tillbragte hela hösten här, medan konungen samtidigt gjorde en rundresa i Sveriges södra provinser. Huru dålig än den finansiella ställningen var, hade konungen skaffat S. medel till fästningarnas byggande, ty han ansåg, skref han till Liewen,[1] att »det är af vikt för det allmännas välfärd, att han reser till Finland vid godt humör». S. fullgjorde med stor skicklighet sitt uppdrag, och arbetena på Sveaborg och Svartholmen skredo raskt framåt. Men samtidigt härmed hade han af egen maktfullkomlighet tagit itu med en annan angelägenhet, som gaf honom full sysselsättning.

Redan i början af 1773 hade bondeoroligheter utbrutit i Savolaks' och Kymmenegårds län, där frälsebönderna på en del hemman vägrade att fullgöra sina utskylder och dagsverken, sökande att komma under kronan igen. Denna jäsning bland allmogen så nära ryska gränsen vållade regeringen mycket bekymmer, och kungörelser utfärdades, afsedda att lugna den farliga jäsningen. Vice landshöfdingen Riddercreutz nöjde sig med att åtala de skyldige vid urtima ting, men när landshöfding Ramsay återtog sin ämbetsutöfning, grep han till strängare åtgärder. Han rekvirerade militär handräckning, och då de tredskande bönderna satte sig till väpnadt motstånd, blefvo mer än ett hundratal af ledarne häktade. Då inblandade S. sig i saken Sedan gammalt ägde han stort anseende och förtroende bland allmogen, och äfven nu lyckades han snart dämpa oron genom att understödja deras begäran att få sända ombud till Stockholm med deras klagomål. S:s självtagna medlarskap retade naturligtvis Ramsay, och snart utbröt öppen fejd med ömsesidiga klagomål hos regeringen. S. kallade i bref till konungen sin vedersakare för »Belzebub» och afslöjade hans partiskhet för de adliga godsägarne, hvilkas obillighet i många fall gifvit anledning till upploppen.

[1] Kon. till Liewen den 22 aug. 1773.

Konungen gillade S:s alla åtgärder och hemkallade Ramsay till Sverige. S. begaf sig till Lovisa, lät efter stränga förmaningar frigifva de fängslade orostiftarne utom dem som sig groft förbrutit, och tog löfte af dem att utan tredska fullgöra sina plikter, men han förmanade äfven godsägarne till billighet och rättvisa, något som skaffade honom många mäktiga fiender. Bland dessa var dock Ramsay den främste, och deras bittra hat räckte lifvet igenom. S. sände honom en utmaning, som börjar med orden: »Du infama niding»,[1] och fortsätter i samma stil, men duellen förbjöds af konungen, hvilken i de mest berömmande ordalag tackade S. för hans tjänster i Finland.

Efter flera månaders bortovaro återkom S. till Stockholm och återtog sitt befäl öfver gardet och de därmed förenade »Lätta dragoner af Kongl. Maj:ts lifgarde», såsom deras officiella benämning var. Dessa skulle i enlighet med Kongl. Maj:ts beslut af sept. 1772 utgöra en beriden kår, förenad med fotgardet under samme chef och hörande under gardets jurisdiktion. Nu hände på vintern 1774 att några dragoner, gardister och brandvakter råkade i slagsmål, och krigsrätt tillsattes vid gardet för att afdöma målet. Gardet ägde ett gammalt privilegium af år 1668 att aldrig behöfva deltaga i en blandad krigsrätt, men utan att akta härpå kommenderade S. en dragonofficer att deltaga i krigsrätten. Då denne officer, en kornett Nordenstolpe, den 1 mars infann sig för att taga säte där, blef han afvisad; han aflägsnade sig, medtagande de arresterade dragonerna. S gaf honom rätt och skyndade till konungen för att förmå honom att ingripa mot krigsrätten, men konungen, som delade dennas uppfattning, hänsköt frågan såsom varande lagfråga till rådets plenum, som genast sammankallades. Dess utslag blef, att regementschefens myndighet ej kunde utsträckas till krigsdomstolarna, hvilka lydde omedelbarligen under Kungl. Maj:t. Tillika beslöts dock, att dragonerna skulle få sin särskilda krigsrätt; mellan dragoner och gardister skulle slottsrätten döma. S., som ej utan skäl såg sin myndighet svårt komprometterad, begärde audiens hos konungen och anhöll upprörd om afsked.

[1] Originalkoncept UUB.

Gustaf III sökte förgäfves att lugna och öfvertala honom; förgäfves erbjöd han honom riksrådsvärdighet. S. förblef obeveklig och inlämnade den 2 mars sin afskedsansökan. På denna finnes antecknadt: »indkom den 2 mars 1774 klockan 10 om aftonen»; den lyder som följer:

»Sedan E. K. M. vid instructions fastställande för cheffen af arméns flotta under den 9 december sistlidne i nåder behagadt fråntaga mig den yppersta af alla de rättigheter, som mig vid Directionen af Fästnings Byggnaden, efter framlidne fältmarskalk Ehrensvärd tillhördt. Sedan ingen sådan nådig ändring däruti stådt att ärhålla, att jag vid befählet utan mitt förnedrande förblifva kan. Sedan E. K. M. vidare under den 1 innevarande behagadt in Casu helt och hållit förändra den Rättegångsordning som för Lätta Dragonerna af E. K. M. Lif Gardie förut under den 29 Oktober[1] i nåder förordnad blifvit, och hvarigenom jag uti mitt embete blifvit blottstäld, så föranlåtes jag som ej heller någon rättelse därutinnan hoppas kan, att i underdånighet anhålla om nådigste afskied med sådant accord som E. K. M. i nåder för godt finner samt Pension af Pensions Cassan efter författningarna.

Sluteligen och som jag alltsedan revolutionen mot all min förmodan måst erfara hvarjehanda vedervärdigheter och omilda förtydningar af mina giöromål i E. K. M. tienst, så anhåller jag att inför Laga Domstol få giöra redo för min vandel, för att därefter i stillhet och ro få tillbringa mina öfriga dagar. Med all undersåtelig nit och trohet har jag den nåden framhärda, etc.

J. M. Sprengtporten.»[2]

Ett sådant bref, hvaruti S. på en gång beskyller konungen för orättvisa och otacksamhet, och detta så tydligt som möjligt, kunde ej annat än väcka konung Gustafs lifligaste harm. Han återställde ansökningen en timme senare med ett bref på franska,[3] hvaruti han allvarligt varnar S. för den väg han slagit in på. Han säger sig ej vilja meddela sitt råd S:s bref, ty då skulle intet kunna

---

[1] 1772.
[2] S:s afskedsansökan tryckt hos Geijer II: 88, noten. Orig. RA.
[3] Feldateradt: »ce 1 mars 1774 à 11 h. du soir». UUB.

rädda honom från det straff, det kränkta majestätet fordrade. »Om jag i detta ögonblick endast lyssnade till den rättmätiga harm, som edert uppförande måste väcka hos mig, skulle jag obekymradt låta eder falla i den afgrund, i hvilken eder vrede störtar eder. Vänskapen och edra forna tjänster föreskrifva mig ett annat handlingssätt!» Generalens broder, envoyén i Köpenhamn, Johan Vilh. S., som för tillfället vistades hemma, fick i uppdrag att öfverlämna detta bref och söka förmå brodern att taga förnuft. Huru stor vikt konungen lade vid hvad som passerat, synes däraf, att en kurir genast affärdades till K. Scheffer för att inhämta hans råd. I brefvet till Scheffer berättar konungen förloppet och tillägger, att han kände sitt hjärta såradt både såsom vän och såsom konung.[1]

Emellertid hade konungens allvarliga maning ej förfelat sitt intryck på S. Den 5 mars mottog Gustaf III en ny afskedsansökan från honom, hållen i betydligt hofsammare ton, men ej fri från all bitterhet; S. ber här om förlåtelse för sin grofva förlöpning, men anför tilltagande sjuklighet som afskedsorsak. Konungen bad honom att ej utträda ur armén, utan bibehålla ledningen af de finska fästningsbyggnaderna, men S. förklarar i ett senare bref, att han ej kunde efter en så »eklatant förödmjukelse» behålla något befäl. Då måste slutligen konungen bevilja hans afskedsansökan. Den 10 mars sammankallades hela rådet och beviljades S. afsked; utom den författningsenliga pensionen erhöll han i särskild pension hela sin årliga tjänsteaflöning, 30,000 d. s. m., säkerligen den största pension man dittills hört talas om i Sverige.[2] Samma dag skref konung Gustaf till S. och bifogade pensionsbrefvet på 30,000 daler med tillsägelse att personligen uppvakta; sedan den 1 mars hade konungen nämligen ej velat se honom. I detta sitt handbref förklarar konungen, att det näst Gud vore S. ensam, som hade äran af den lyckligt utförda revolutionen; han försäkrar generalen om sin oföränderliga tillgifvenhet och tacksamhet. S. återsände pensionsbrefvet och anhöll som en nåd att få sin belöning nedsatt till en ringa

[1] Kon. till Karl Scheffer den 6 mars.

[2] Pensionen drogs på konungens handkassa; Gustaf hade af Höpken blifvit tillrådd att behålla detta band på den orolige S.

summa, en 15 à 16,000 plåtar strax och sedermera ett par tusen i pension, föreslår han själf. Men Gustaf III ville ej höra talas därom; han förklarade att i hvarje fall pensionen skulle innestå för S:s eller hans arfvingars räkning, och då mottog generalen pensionsbrefvet. Därefter erhöll han afskedsaudiens hos konungen, vid hvilket tillfälle den ömsesidiga rörelsen tog sig gripande uttryck.[1]

Sålunda lämnade S. definitivt tjänsten. Under föga mer än två år hade hans personliga beröring med konungen varat, och den som känner huru i grunden olika dessa båda mäns karaktärer voro, kan blott förvånas öfver att brytningen ej längesedan inträdt. Ett svårt missgrepp begick konungen, då han band S. vid hofvet, där han aldrig med sitt rättframma, kärfva sätt kunde passa, i stället för att ge honom ett fritt verksamhetsfält, t. ex. Finland, där S:s öfverlägsna gåfvor kunnat fullt komma till sin rätt. Ty i konsten att leda människor och organisera företag torde S. haft få sina likar; att oinskränkt få styra och befalla utan att stöta på hinder vid hvarje steg var hans högsta lust. Men vid hofvet snärjdes han af intriger och afundsjuka, och sedan hans vedersakare en gång lyckats rubba hans ställning hos konungen, var hans fall blott en tidsfråga. Gustaf III hyste aldrig för S. någon varmare sympati, snarare en obestämd fruktan för hans energi och hänsynslöshet; otacksamhet mot den, som räddat honom själf och fäderneslandet, kan man ej förebrå Gustaf III — tvärtom gick ju stundom hans undfallenhet för S:s önskningar väl långt — men ett förtroligare personligt förhållande hade säkert kunnat förebygga eller förklara månget missförstånd. Nu frambars hvarje åtgärd af S. till konungen genom generalens fiender, hvilka gåfvo sakerna en falsk färg, och följaktligen fick Gustaf III ofta en skef uppfattning af de åtgärder, som visade sig mest nyttiga. Men i längden skulle i hvarje fall ej deras förhållande kunnat äga bestånd, och därför bär naturligtvis S. den större skulden; hans sträfva, dystra, misstänksamma karaktär och despotiska läggning gjorde samarbetet mellan honom och konung

[1] Kon. bref till Scheffer den 6 mars samt brefväxlingen mellan kon. och S. är delvis tryckt hos Geijer II: 85—92, där Geijer dock slår ihop S:s båda bref af 5 och 10 mars till ett.

Gustaf omöjligt. Det var en stor förlust, som med hans afsked drabbade fäderneslandet, ty S. var då blott 47 år gammal och med en viljestyrka och dådkraft, som sjukdom ännu ej mäktat bryta.

Det kroppsliga lidande, som S. i sin andra afskedsansökan anförde som skäl, härrörde från den svåra blessyr, han vid stormningen af Malchin 1759 erhållit. Detta sår undergräfde småningom hela nervsystemet och vållade ett svårt hjärtlidande med spasmer. Sjukdomen hade vid tiden för S:s afskedstagande ännu ej fullt utvecklat sig, men för att motarbeta densamma beslöt han att begagna sig af baden i Aachen och Spaa, dit han på sommaren 1774 begaf sig.[1] Hans fiender vid hofvet nöjde sig ej med den triumf de ernått; de intalade konungen, att generalen förehade någon komplott i förening med några af mösspartiets f. d. ledare, och Gustaf III anmodade franska regeringen att där låta öfvervaka honom och öppna hans post. Så skedde äfven, men utan något resultat. Så djupt hade S. ej sjunkit, att han stämplade mot sin konung och fäderneslandet; det stränga sedliga allvar och den rättskänsla, som bildade grunddraget i hans karaktär, svek honom ej heller i motgången. När han längre fram började att frondera, skedde äfven det i motsats till brodern med öppet visir; och för sina handlingar under de senaste lefnadsåren, sinnesrubbningens sorgliga period, kan S. ej göras ansvarig.

På hösten 1774 återkom han till Sverige. En ytterst stormig öfverresa hade förvärrat hans tillstånd; bruten till kropp och själ bosatte han sig på Biskopsudden på Djurgården, där han under de närmaste tvenne åren lefde som en fullkomlig enstöring, utan att mottaga eller aflägga besök. Emellertid förbättrades småningom hans hälsa och med den återvände hans forna verksamhetslust. Gustaf III besökte honom 1776 på sommaren för första gången på Biskopsudden och hans vinnande älskvärdhet synes ha till en tid skingrat S:s dystra grubbel. Tvifvelsutan var det under intrycket af detta besök, som konungen några dagar därefter lät genom Karl Scheffer erbjuda S. att öfvertaga det genom Sinklaires död ledigblifna generalguvernementet

[1] Utrikes pass af 3 juni 1774. UUB.

öfver Pommern, men generalen svarade, att han ej kunde åtaga sig ett ämbete, hvaraf han blott förstode hälften. Det var, såvidt jag kunnat finna, sista gången konungen sökte förmå S. att återinträda i tjänsten. Ett nytt bevis på sin tacksamhet mot S. gaf konungen vid kronprinsens födelse, då S. skref och lyckönskade sin monark. Gustaf III svarade i ett egenhändigt bref,[1] hvari han i de hjärtligaste ordalag tackade generalen för hans utomordentliga tjänster och underrättade om hans utnämning till serafimerriddare. S. å sin sida tackade för denna utmärkelse, och förhållandet mellan suveränen och undersåten tycktes åter vara det bästa.

Då inträffade en händelse, som på den tiden väckte ofantligt uppseende, nämligen rättegången mot major af Lund, hvilken i Lovisa begått insubordinationsbrott mot sin chef, öfverste Gerner. Lund hade nitiskt understödt S. vid revolutionen i Finland och till belöning befordrats och adlats. Under rättegångens första skede blef Lund af krigskollegium dömd att mista tjänsten, hvilken tilldelades gardeskapten von Heland; allmänna meningen var, att konungens gunstling Bror Cederström skulle ha dennes kompani vid gardet och att därför ingen misskund visades major Lund, hvars begäran att af gunst och nåd återfå tjänsten blef af konungen, mot rådspluralitetens tillstyrkan, afslagen. S. skyndade att fälla förbön för major Lund, hvilken han gaf de bästa vitsord. Men han var hufvudlös nog att omnämna de gängse ryktena, att v. Heland protegerades af grefve Scheffer; förresten företer detta bref samma besynnerliga blandning af böner, hotelser och förebråelser, som sedermera återkommer i samtliga S:s skrifvelser till Gustaf III. En passus däraf lyder:

»När man härefter betänker, att han (major Lund) är sjuklig, öfverhopad af skulder, utan några tillgångar och tvungen att på så sätt lämna sitt fädernesland, med käppen i hand och tiggarpåsen på ryggen, att han kvarlämnar en åttioårig moder, som han underhållit i tjugo års tid och som, beröfvad detta stöd, skall dö af sorg och svält, kan man ej annat än blifva rörd.»

---

[1] Af 28 dec. 1778

S:s rörelse hindrar honom ej att strax efter kritisera konungens förhållande vid andra insubordinationsbrott. Han fortsätter:

»För öfrigt har E. M. inget behof af stränga åtgärder i dessa fall; Gyllensvans, artilleriofficerarnes och äfven gardets exempel äro säkerligen tillräckliga för att urskulda, jag vågar säga det, den alltför stora slapphet E. M. visat mot Macklier, hvars brott var ofantligt mycket gröfre än detta.»

Konungen tog helt naturligt ingen notis om S:s bref. Tvärtom påskyndade han ärendets behandling i justitierevisionen och afslog, såsom nämndt, Lunds nådeansökan. Förtviflad grep denne till pennan, och i mars 1781 började det beryktade skandalbladet »Välsignade tryckfriheten» att utkomma. I detta företag blef S. under ett par år Lunds stöd och flitige medarbetare; ett stort antal artiklar och idéerna till andra härröra från honom, om också kanske Lunds smidigare penna omarbetat dem. Nu hade S. äfven fått en, som han ansåg, personlig anledning till förbittring mot konung Gustaf. I jan. 1781 inkom han med den oförsynta begäran, att med bibehållande af den stora pension konungen enskildt gaf honom, äfven af arméns pensionskassa utbekomma såväl pension som ersättning för öfversteackord.[1] Pensionskassans styrelse afstyrkte bägge delarna, men konungen antecknade egenhändigt sitt utslag, att generalens tjänster voro så utmärkta, att han ej fölle inom reglementets föreskrifter. S. fann resolutionens uttryck »utmärkta tjänster» tvetydigt och begärde att det skulle utbytas, hvilket skedde. Men hans misstänksamhet kände

[1] S:s begäran motiverades med de lidanden han ådragit sig i rikets tjänst. Blessyren i vänstra axeln från 1759 var så svår, att nyckelbenet, öfre refbenen och skulderbladet kunde läkas först i slutet af 1760 och sedan oupphörligt bröto upp. Intyg 2 febr. 1781 af »Öfverdirecteuren öfver Chirurgien i Riket» D. Théel, lifmedikus Zetzel och den berömde af Acrel vitsordade detta. Direktionen för Armeens Pensions Cassa afstyrkte i utlåtande af 17 jan. 1781 S:s begäran, men i Kungl. Maj:ts resolution 5 mars s. å. heter det: »Kongl. Maj:t finner, at Herr General Lieutenanten och Friherren Sprengtportens tjänster, så under kriget i Pommern som sedan vid Regementsförändringen, hafva varit af trohet och mandom så utmärkta och hedrande, at han ej kan sättas i jämförelse med dem, för hvilka Reglementet för Pensions Cassan vissa reglor föreskrifver.» — På den grund fick han åter ackordssumman från öfversteutnämningen 1769 och pension från 1 mars 1777. — Handl. i RA.

inga gränser; han fann ändå resolutionen tvetydig och trodde att den med flit affattats så. Han inkom med en ny skrift, hvari han begärde krigsrätt för att döma öfver hans förhållande under såväl kriget i Pommern som vid revolutionen; dess utslag skulle tysta munnen på hans vedersakare och rättfärdiga honom själf. Krigsrättens ledamöter begärde han att få utse själf eller åtminstone få föreslå dem för Kungl. Maj:t, hvilken begäran såsom varande olaglig blef afslagen. Det var ett hårdt slag för S.; denna krigsrätt hade han i flera år hoppats på för sin rehabilitering och äfven gjort förarbeten för sitt svaromål. Sålunda hade han af sina medhjälpare vid revolutionen infordrat berättelser om sitt förhållande därunder; bland dessa relationer äro i synnerhet Ehrensvärds och Pinellos af intresse, såsom gifvande en noggrann och klar skildring af revolutionens förlopp i Finland; båda omtala S:s ledning med de högsta loford. Att denna krigsrätt, som skulle på ett lysande sätt skänka honom upprättelse för all smälek han ansåg sig ha lidit alltsedan revolutionen, och opartiskt utreda hans verkliga andel häri och orsakerna till hans afsked, att denna krigsrätt blef honom så snöpligen förvägrad, rubbade hardt när hans förstånd. Från denna tid blef han en fasa för alla, mest för konungen, hvilken han tid efter annan uppvaktade med de mest ohöfviska skrifvelser, ständigt pockande på sin kära krigsrätt som han aldrig ville uppgifva; men äfven andra än konungen hemsöktes af hans omättliga trätgirighet och processlystnad. Jag vill här endast relatera ett fall, som är belysande, emedan det berör just de punkter i S:s lif, som voro ömtåligast att vidröra, de händelser som städse fyllde honom med bitter sorg och grämelse öfver hans förfelade lif.

En baron Rehbinder hade utgifvit en matrikel öfver Ridderskapet och Adeln och därvid för ätten Sprengtporten infordrat uppgifter af generalen. Men då arbetet utkom, visade det sig, att dennes uppgifter voro dels ändrade, dels förkortade. S. ingaf, sedan Rehbinder vägrat att ändra sitt arbete, den 19 juni 1781 en klagoskrift till Svea hofrätt och fordrade Rehbinders förklaring öfver några punkter, hvilka han i en ny skrift tre dagar senare närmare angaf.

Med utlämnande af reverensen för hofrättens president och ledamöter lyder hans begäran öfver följande tre punkter sålunda:[1]

1:o. Huru Herr Baron uti den af mig upgifne korta recit om Plan till 1772 års revolution kunnat mig ovetterligen inflicka de orden, at denne plan genom et tidigare företagande ej blef till alla delar följd, då det likväl ifall någon sådan tillägning varit nödig, sanningen likmätigt bordt heta otidigt eller par mésentendu förhastadt företagande.

2:o. Huru Herr Baron lika så af egen myndighet kunnat helt och hållit förändra den sluteliga beskrifning jag upgifvit om min bortgång utur tiensten och thärstädes tversemot all sanning säga, at jag för min åkomne sjukdom på underdånig anhållan fådt afsked, då likväl andre orsaker, nemligen en oförmodad och in casu skedd förändring i rättegångsordningen för Lätta Dragonerna af Kongl. Lifgardet, hvarigenom jag uti mitt ämbete blef blottsteld, varit rätta orsaken ehuru jag sådant för flera orsaker ej velat omnämna.

3:o. Huru Herr Baron än ytterligare af egen myndighet mig ovetterligen kunnat utesluta, at jag itererat min underdåniga begäran om afsked, samt likaså at i underdånighet hafva undanbedt den ovanligt stora pension som Kongl. Maj:t på så nådigt sätt täcktes mig tilldela, då likväl det ena med det andra skedt i flera repriser som bevisas kan, och hvarigenom Herr Baron således nog tydeligen tyckes hafva velat försnilla och förringa den heder en sådan Conduite vid detta tillfälle kunnat mig tillägga, hos så väl samtida medborgare som efterverlden», etc.

Man ser, huru Rehbinder på det allra ömmaste sårat den hetlefrade generalen, och dennes förbittring blef gränslös, när hofrätten afslog hans begäran och i utslaget tillfogade orden: »Blifvandes tillika Herr Baronen och General Lieutnanten åtvarnad att med skrifter i dylika eftertänkliga mål innehålla, som ock de nu ingifna komma under försegling här i Kongl. Hofrätten att förvaras.» S. gick till Kungl. Maj:t, men rönte där samma öde och fick där veta,

[1] UUB.; F: 422.

att Kungl. Maj:t ej ville blifva vidare i detta ämne besvärad. S:s sista hopp om laga undersökning och dom var tillintetgjordt.

Gustaf III fruktade i hög grad S., hvars energi han nogsamt kände. När han från säkert håll fick veta, att generalen numera öfvergifvit sitt isolerade lif och umgicks med de missnöjde, hvilket inträffade på våren 1781, greps konungen af den största oro. Öfverallt spårade hans inbillning S:s inflytande; när oroligheter i maj och juni d. å. yppade sig bland bönderna i Kalmar län, såg konungen däri S:s verk, ehuru han därför hade att tacka sin gamle vän Pechlin. Han lät noggrant öfvervaka S:s görande och låtande, men några bevis på en sammangaddning erhöll man ej. Att S:s inflytande ej underskattades i konungens omgifning, ser man af ett bref från Trolle till U. Scheffer af den 16 maj 1781, där han på tal om bondeoroligheterna skrifver: »Kan det vilddjuret S. hållas från sitt raseri, så är allt annat af ingen betydelse.» För öfrigt gjorde S. sig ideligen påmint genom skrifvelser till konungen, där hotelser och förebråelser omväxlade. Någon gång anslår han en mera lugn och värdig ton, när han för ett ögonblick lyckas glömma sina inbillade oförrätter. Då varnar han konungen i manliga ordalag, som i rättframhet lämna intet att önska; det bör ha känts obehagligt nog för Gustaf III att steg för steg följas af detta lefvande samvete, hvars ord ofta böra ha träffat konungen. Med en »dessein till gränsfästning vid Lovisa»[1] sände S. konungen några bifogade reflexioner, hvari han först skarpsynt profeterar om ett kommande krig i Finland och sedan tillägger:

»Så är hög tid att E. M. i Herrans namn tänker på någon sådan ändring uti dess façon d'agir, att Svea inbyggare må få hugna sig af en gladare framtid än aspecterna det hittilldags utlåfvat, samt att E. M. må återvinna sina undersåtars kärlek och tillgifvenhet, hvilken E. M. inom få år så plötsligen förlorat.

»E. M. lär förmodligen ej ignorera, att hela nationen verkeligen är, och redan i flere år varit missnöjd med E. M.:s regering.» — — — — »Man beskyller t. ex. E. M.:s

[1] KB. och UUB. i afskrifter.

caractère för så mycken duplicité, att E. M. hvarken äger eller kan äga någon uprigtig vän eller tjenare.

»E. M.:s oupphörliga passion för spectacle, granlåt och hvarjehanda lustbarheter har hos Nation såsom därvid aldeles ovan och i anseeende till sin alfvarsamma caracter porterad att anse alt sådant föga annorlunda än såsom barnsligheter, gjort en ej mindre elak impression isynnerhet då man kostnaderna oberäknadt, trott att desse nöjen bort-tagit den ädla tid, som för Rikets angelägenheter varit så högst angelägen.»

Om den nya dräkt konungen sökt införa säger S. i fortsättningen: »Man misstänker därföre att E. M. vidtagit denna nyhet, om jag så törs säga, blott af vanité, dels at för andra Nationer visa huru långt E. M.:s magt sträckte öfver det Svenska folket.»

Slutligen varnar han Gustaf III för att störta sig i ett krig, utan ber honom att ägna sina krafter åt upp-hjälpandet af landets inre tillstånd.

Men skrifvelser i så hofsam ton hörde till de säll-synta undantagen. Visserligen sysslade S. i ensamheten med allvarligare arbeten, mest rörande finska ärenden — en träffande studie öfver finnarnes nationalkynne är sär-deles intressant — men hans mesta tid förnöttes med dystra grubblerier öfver hans sorgliga öde, hvilka grubblerier resulterade i nya hätska och oförsynta skrifvelser till konungen, hvilken S. ansåg som roten och upphofvet till sin olycka.[1] En ny näring för sitt hat och missnöje fick han genom brodern Göran Magnus, hvilken på hösten 1781 återkom hem från sin misslyckade franska resa och till-bragte den följande vintern på Biskopsudden hos brodern, hvilken förut hos konungen vid flera tillfällen lagt sig ut för sin yngre bror. Händelserna vid och efter revolutionen hade åtskilt dessa båda bröder som bittra fiender; den gemensamma olyckan och hatet sammanförde dem åter. Jakob Magnus lät genom brodern på hösten 1781 inlämna

---

[1] Ang. S:s begäran om krigsrätt se Just. Rev:s prot. 22 maj, 30 maj och 11 juni 1781.

Den sista begäran om rehabilitering inlämnade S., såvidt jag funnit, i maj 1785 med bilagor (Berättelser om revolutionen af Möllersvärd och Pinello). Den finnes i RA., påtecknad: »17c5 d. 30 Maji föredr. i Kongl. Maj:ts Justitie Revision och lägges ad acta.»

en ny klagoskrift till konungen själf med den vanliga begäran om krigsrätt, men den återsändes obesvarad, och alla följande skrifvelser under de närmaste åren lades till handlingarna. När så konungen på hösten 1783 stod i begrepp att anträda resan till Italien, mottog han från S. ett bref,[1] som tyder på ett abnormt sinnestillstånd hos denne; i hvarje fall betecknar detta bref höjdpunkten af hvad S. sagt sin konung. Han sade sig ha råkat i olycka, emedan han riskerat sitt hufvud för att skaffa ökad makt åt en orättvis och grym herre, som begagnat den för att krossa och förödmjuka honom och som, föga nöjd med att så ha ruinerat hans framtid och hans hälsa, ännu på dödsbädden sargade honom med de grymmaste hugg, pinade och skymfade honom inför hela världen. Ville konungen ej tillmötesgå hans begäran om en laga undersökning, önskade S., att minnet af hans grymhet ständigt skulle visa konungen bilden af en döende gubbe, mördad på dödsbädden af en skoningslös hand o. s. v.

Detta vansinniga bref betecknar kulmen af hvad en undersåte strafflöst har sagt sin konung. S. själf fann, att han öfverilat sig och bad om tillgift i ett nytt bref några dagar därefter,[2] men kunde ej ens då afhålla sig från sårande och anstötliga uttryck. Emellertid har han nu kommit till en vändpunkt i sitt förhållande till konungen; efter detta bref hotar han ej längre, ty hans sorg och grämelse rikta sig nu mot honom själf och taga sig uttryck i de bittraste självförebråelser, samtidigt med att hans förstånd alltmera omtöcknas. Han bröt äfven med sin gamla omgifning. Major af Lund, hvars tidning i juli 1783 stött på presshinder, började i oktober s. å. utgifva den under titeln »Tryckfriheten den välsignade». S. ansåg sig utan skäl utpekad i ett par artiklar och uppsökte Lund i dennes hem. Det kom till en förbittrad ordväxling, hvarunder S. hotade att dräpa Lund, hvilket så tog denne att han dånade, hvarpå S. något lugnade sig. Emellertid var det slut på hans medarbetarskap i Lunds tidning, hvilken kort därpå upphörde att utkomma. Gene-

[1] Dat. 21 sept. 1783. UUB.
[2] 26 sept. 1783. UUB.

ralens bror Göran Magnus flyttade i början af 1782 öfver till Finland, och ehuru bröderna fortforo att lifligt brefväxla, var det förbi med det personliga inflytande, Göran S. utöfvat på brodern

Gustaf III hemkom i augusti 1784 från sin utrikes resa. Knappt var han hemma igen, förrän S. började uppvakta med nya skrifvelser. Men, som sagdt, dessa ha numera en annan karaktär, och man kan ej utan rörelse läsa dessa förtviflade utgjutelser, som andas den djupaste själsångest och ruelse. Den fordom så kraftfulle, energiske generalen var nu en skugga af sitt forna jag, en af sjukdom och själslidande bruten man, som i sin enslighet och öfvergifvenhet gaf sin sjukliga fantasi fritt spelrum. Han inbillade sig, att hela världen tog parti mot honom och fordrade hans död, och af konungen begärde han ej längre krigsrätt, utan att blifva afrättad. Sålunda skrifver han i en inlaga till konungen,[1] med anledning af att han ryktesvis hört det hans andel i 1772 års revolution vid en konselj varit föremål för debatt:

»Jag är tyverr redan mer än Civiliter mortuus, jag vet at hela hufvudstaden vill så hafva och jämväl gläda sig däråt, det torde således icke annat återstå, än at äfven förnöja dem med Spectaclet af min Execution, hvilken jag med glädie är redo at undergå.»

Slutligen beder han om »Nåd och uprättelse samt mitt olyckliga minnes befriande från evärdelig vanheder, lika hvad med en General Lallé (!) i Frankrike äfven efter föregången Ransakning, Dom och Execution skedt är.»[2]

Men S. nöjde sig ej med att skrifva till konungen; han infann sig ofta till audiens på slottet, klädd i så besynnerlig dräkt och med ett så förryckt uppträdande, att det blef klart för en hvar, att hans förstånd var rubbadt. Konungen, som aldrig fick vara i fred, bemötte S. med ett tålamod och öfverseende, som gör hans goda hjärta all heder. En af dessa besynnerliga audienser, troligen den sista S. hade hos Gustaf III, ägde rum den 11 december 1784 och beskrifves af ett åsyna vittne, G. A. Reuterholm, i bref till

[1] UUB.; F: 422.

[2] Orig. RA. Vid andra tillfällen jämför S. sitt öde med amiral Keppels och amiral Byngs.

Ruuth[1] sålunda: Sprengtporten infann sig i drabantsalen, klädd som en kväkare i en lång igenknäppt hvit rock, högt uppdragna stöflar, en svart halsduk flera hvarf omlindad, håret okammadt m. m. Ängslig att han ej skulle bli mottagen, gick han garderobsvägen och lade sig midt i trappan på stenarna, där de passerande måste klifva öfver honom. Efter två timmars väntan fick han audiens i lilla sängkammaren, sedan grefve Fersen placerats i rummet innanför. Knappt inkommen kastade han sig i flera omgångar på knän och ansikte ned för konungens fötter. Denne sökte förgäfves få honom att taga reson och måste efter en timmes samtal först aflägsna sig.

Dagen efter denna audiens[2] skref S. ett rörande bref till konungen och denne svarade i ett bref, dateradt Gripsholm den 20 december 1784, hvari han med de vänligaste ord söker trösta den olycklige generalen. Det är, såvidt jag kunnat finna, de sista bref som växlats dem emellan.

Nära halftannat år framsläpade ännu Sprengtporten sin beklagansvärda tillvaro, tills ändtligen döden kom som en befriare och gjorde slut på hans förnedring. Han dog ogift på Biskopsudden den 2 april 1786, endast 59 år gammal.

[1] Af 18 dec. 1784.
[2] 12 dec. 1784.

Strödda meddelanden och aktstycken.

En konfiskerad handskriftssamling.

Till de i historiskt afseende värdefullaste handskrifterna i riksarkivet från 1500-talets slut hör en stor mängd af skrifter och aktstycken, som härstammar från den krets af stormän, som vid denna tid råkade i en så våldsam konflikt med vasahuset. Skickliga att föra pennan, högt bildade, politiskt intreserade och, åtminstone efter egen uppfattning, djupt förorättade nedlade de en energi utan like i bemödandet att affatta och samla aktstycken, som kunde ådagalägga deras oskuld. Hvad offentliga aktstycken angår, äro dessa samlingar så mycket värdefullare, som för samma år det kungliga kansliets handlingar äro till god del förstörda. För mången riksdag under denna tid, liksom för mången politisk fråga i allmänhet, skulle vi vara så godt som utan alla upplysningar, om vi ej hade dessa papper att tillgå, helst därtill kommer att anteckningar gjordes och afskrifter togos äfven i rent historiskt intresse. Främsta rummet inom denna krets intages utan fråga af Erik Sparre, hvars utredningar eller framställningar, gjorda med den elegantaste piktur, det är ett nöje ännu i dag att följa, vare sig hvad formen eller innehållet angår. Nära honom kommer Hogenskild Bielke, hvars om dåliga ögon vittnande piktur dock har mindre behag med sig. Som historiskt intresserad samlare, om man särskildt fäster sig därvid, står han till och med före sin rikare begåfvade medbroder. Efter dem på längre eller kortare afstånd komma Ture Bielke, samt bröderna Gustaf och Sten Banér.

Erik Sparre lämnade som bekant Sverige våren 1597 för att öfver Danmark begifva sig till Polen. Redan i slutet af maj anammade hertig Karl ett Erik Sparres skrin till sig på Stegeborg. Han försvarade åtgärden i en skrifvelse till prinsessan Anna, som med anledning af densamma vändt sig till hertigen med en skrifvelse, sådan han aldrig i sina dagar fått af någon fröken.[1] Vid hvilket tillfälle Erik Sparre på Danzigs redd, såsom ortsbestämmelsen lyder, uppsatt denna förteckning, blir törhända svårt att bestämdt afgöra. Handskrifterna äro åtminstone delvis ännu bevarade. De

[1] Jfr hertigens bref till prinsessan Anna. 8/6 1597. HKR. 1597. I. fol. 235.

reflexioner, med hvilka han ledsagar förteckningen, liksom de uppgifter han lämnar om handskrifter, som nu ej mera kunna återfinnas, gifva åt den förra ett verkligt historiskt intresse, på samma gång som de bjärt belysa den förbittring, som hos en del af högadeln vuxit fram mot den hänsynslösa och otacksamma kungliga ätten. Förteckningen (ibland Erik Sparres papper) föreligger i två exemplar, det ena en af honom gjord renskrift.

* * *

Dette efterskrefne var i ded cuntor på Stegborg, så myged mig minnes.

1. Ded Revelsche rådslag in originali med alles underschrift.[1]

2. Alle de beskyllings punchter för några år seden om mig och flere utan laglige skäll och orsak och huru den hela handel sig förlop ifrå den Revelske rese först begyntes och intill dess afhandling och k. Johans död, huru vi blefve beskylte, försegling öfver oss giord, utropede, våldförde, bestickede, fengslede, med alt det taled, svared och skrefved vart, tid och rum, med de personer, som sig derudi lote brucke, både h. Clas Flemming, Hans Åkeson och flere. Deribland är förmäldt, huruledes kongen utan orsak oss förfölgde och öfvergaf i vår fiendes hender, doch leggendes förste skylden på hertigen, hvilken så vell som andre flere blifve der ihugkomne, like som de den tid gjorde och saken tilgick. Hans Wankow är icke heller förgäten. Om Hieronimus, Per Rasmusson och anned mere. Alt dette är i en bok in folio tu finger tiock med svart pergament på.[2]

3. Item alle beskyllingspunchter in originali store och små, som de blefve oss öfverandvordede och som vi elliest finge dem att vete. Item de föreskrifninger vi gåfve och de som de hafve ville.[3]

4. Item af de mandatt öfver altsamman i en summe, som k. Johan oss tillsende att hote med, den tid man ville skrämme oss till att bekenne.

5. Attskilelige concept af samme beskyllinger schrefne med Oluf Sverkelsons egen hand, hvilke toges utt af canceli, den tid k. m. nu regerendes hade casserede alle de bref och förseglinger öfver oss och lot oss dem igien öfverantvarde med hvad mere som till den handel lydde.

---

[1]) En handskrift af rådslaget i Reval med många egenhändiga underskrifter, ehuru sannolikt ej det exemplar, som lämnades konung Sigismund, förvaras i riksarkivet och torde vara det här åsyftade. Jfr Sv. Riksdagsakter II. sid. 822—837.

[2]) Handskriften i sitt svarta band förvaras i riksarkivet under titeln Erik Sparres minnesbok.

[3]) En mängd af de i det följande angifna aktstyckena torde ännu återfinnas bland de i riksarkivet förvarade handlingarna om de anklagade rådsherrarne, ehuru det är omöjligt att identifiera hvart och ett.

6. Item någre andre sedlar och bref om dedsamme, både kongens olaga bestricknings och kallelsebref. Item någre copier af furstens framäggelsebref till kongen. Item k. M:tz bref och någre andres bref både ifrån Påland, så och elliest någre riksens rådz och fleres bref.

7. Min försvarelse schrift emot alle beskyllinger udi en svart bok sådan som den andre, någed tynnere.[1]

8. Item svar på ded samme, så och serdeles på den beskyllingsmandat, som k. Jahan hotede med.

9. Dessförutan månge andre copier och concepte om ded samme.

10. Item en serdeles försvarelse schrift emot ded, som hertigen oss på sine vegne före beskylte, både om oenighet emellen kongen och honom och anned mere på hans egne vegne, och ded är på tveggie eller träggie handa sätt.

11. På latin någre punchter, som vi hade veled haft oss förbehålded, om vi hade skoled försvare oss för rätta.

12. Så var der och någre schrifter och handlingar om Carl Henrichson, den tid han endelige skulle hafve mist lifved, huru den process tilgick, och der hos en tractatt om vittne och vittnesbyrd af Sveriges lag. Deslickest och en annan tractatt om pinliged förhör af tydske och latinische böker och om rättvise och blidhet af alle domare, både af den helge schrift och af andre böker utdragne.

13. K. Sigismundi orsechts bref för oss och alle in genere et originali emot alt ded vi vore för beskylte, hvilket h. h. M. lot tryckie.

14. Item en tractatt till att försvara konungens rettighet och regalia under den tittel Pro Rege Lege et Grege, utdraged af K. Göstafs arfförening och testamente, så och keyser lagen efter k. Jahans egen befalning, vart honom och två gånger föreläsed.[2] Item de Vadstena stadgar och anned mere, som då på färde var, så och adelens suplicatz till k. Jahan, om hvilken fursten i sine beskyllinger förmäler, dock osanferdeligen, fördy, om mig rätt minnes, så är dod Måretz Jörensons hand.[3]

15. Item en oration och en besväring i k. Jahans nampn och efter hans egen befalning till alle stender öfver hertigen, så framt han icke hade veled komma öfverens med kongen i Vadstena till att förminske den store myndighet, som fursterne toge sig till, konungen och riked till skada, indragandes exempel af de store bisper, som före vared hafve, så och elliest någre besväringer i andre punchter emot fursten, någed långt på någre ark papper, först någerlunde författed af Nils Hanson och seden fulborded af vår sal. h. fader [Per Brahe] och med h. Abrahams hand utskrefven, min hand finnes och der ibland der och hvar, och blef k. Jahan föreläsen på Stegborg och

---

[1]) Handskriften förvaras för närvarande i Uppsala universitets bibliotek, där den tillhör Nordinska samlingen.

[2]) Tre exemplar af samma skrift förvaras i riksarkivet.

[3]) Jfr Sv. Riksdagsakter II, sid. 768, där dock en annan handskrift är följd.

Vadstena. Men seden kongen och fursten då vorde förlichte, blef der intet af.[1]

16. K. Jahans stadge med hans egen hand underskrefven, som giordes i Stockholm a:o 1582.

17. Copia af k. Jahans öpne bref för änkedrottningen om Strömsholm.

18. K. Göstafs testamente, arfföreningen, Örebro recess och anned mere der till lydendes.

19. Ett gref Axels bref, skefved med hans egen hand, med oläslig schrift, doch likväl bokstäfver, och A B C D ligger der hos, ändoch der finnes och elliest en copie af brefved, som Valentin hade utsatt, i hvilket han råder att vi skulle sette oss till värn, den tid vi så vore förfölgde.[2] Hvilket jag afrådde mundtligen, sade sig och väl sielf till, efter vi ingen macht hade, såte dessforuthen bestrickede, inmante och bevakede och beholt dog jag lickvel brefved, efter jag kände g[ref] Axels lättfärdighet. Men af mig hafver han hvarken tittel heller bokstaf.

Item dessförutan nogre flere grefve Axels bref och deribland ett, med hvilket han begerer igien ded förre.

20. Item en regementsordning, som gref Axel hade författed, sådan som den kan vara. Dock blifver derudi hans stånd icke förgäted till att försvare och ved macht hålle.

21. En beskrifning heller memorial för mig sielf ifrån anno 82, om mig rett minnes, heller ifrån 87 på ded förnemste som sig tilldrog i regimentet, både om tvist och oenighet emellen kongen och fursten, hvartill kongen minst var vållendes, item om litturgien och presternes förfölielse och huru Skepperen vardt med fötterne trampet; item om de polenske saker, Revelske rese, den sedel, som h. Clas Flem. förde ifrå Påland: *Cupio Reverti*, och anned mere som sig tilldrog, omsider vår förfölielse och den hele process, efter som ded aldeles tilgick, och huruledes k. Jahan, ändoch vi vore hans tienare och rådzförvante och hade giordt honom vår ed och ingen annan, utan orsak, emot ded han bettre viste, oss beskylte och gaf till pris under våre ovenner och än sielf vittnade i samma styckier och efterlot honom komme i sitt canceli och oplote riksens r. bref och hvad han ville, hvilket fuller sedan ångrede kongen sielf. Item om lag och privilegier och att arfföreninger icke vore beslutede till att införa träldom utan mere den till afskaffe och om ded ord *absolute*, huru ded retteligen förstås skall. Doch orsechtes k. Jahan nogerlunde, att han var till vår förfölielse med stor trägenhet ägged, och legges skylden på hertigen med gode bevis, som hvar man vell är vetterliged, och om ded falske mynte han kom på gång och huru han i vår förfölielse och elliest bruker mycked osanning och menedende, som ingen furste vel anstår. H. Clas Flemming blifver och illa ihugkommen. Om Johannes

[1]) Handskriften förvaras i riksarkivet, numera bland Erik Sparres handlingar. Jfr Hist. Tidskr. 1896, sidan 279.

[2]) Brefvet synes ej längre vara bevaradt.

secreterere, att han icke blef straffed, när han var dömd, utan så lång tid derefter gifven till skiöflings med sampt Philip Kern och flere. De andre och äldste af råded blefve prisede af förstånd, trohet och rättrådighet. Om h. Nils Gyllenstierna blifver taxered för sin ostadighet, kan jag icke minnes.

Videre orsechtes, huru osanferdeligen ded är råded och ridderskaped påfördt, att the vele om intet giöre arfföreningen, och der hos huru råd och adelen hafver vared tracterede i k. Eriks tid och nu seden med långvarige krig och besväring.

Allt dette skref jag, den tid vi vore i förföljelse och viste icke, huru lenge vi skulle lefve, såsom ded och ofte vardt oss hoted. Och efter vi viste, om ded hade skoled der till, att ded icke kunne ske efter någen lag, meden vi vore oskyldige, derföre, om så ille hade gått, blef ded samme skrefved till att dermed bevise vår oskyldighet och hvad vi åttniutte, ded våre föräldrar hafve giord dem till arfherrer, och i annan mening var ded icke sammandraged och icke till att utspride, ändoch för Gud och alt det heligt är finnes der icke anned än sielfve sanningen, like som ded tilgick, och doch fast skonligere om k. Jahan än ded elliest var, hvilken och elliest i andre måtte berömmes. Om vår nu regerendes konung intet anned än ded som gått och berömmeliged, v. nåd:te fröichen blifver och väl och tilbörligen ihugkommen. Seden saken kom till en annen ände och afhandling, hafver jag aldrig rört vid denne memorial, men ded fursten leter efter, antingen förräderi heller. giöre arfföreningen till intet, finnes hvarken derudi heller någen anderstedes.[1]

22. Derhos ligger ett concept af mitt eged testamente, som jag då i like måtte achtede att göre till ett vittnesbörd om vår oskyldighet, om vi endeligen skulle hafve satt lifved till.[2]

23. Item några fröichens bref till min hustru, så och en copie af ett k. M:tz bref till fröichen.

24. Item bref på min pension, om mig rätt minnes.

25. Item ett vittnesbref af några af ded pålenske råd emot h. Clas Flemming om någed, som han osanfärdeligen sagt hade på mig belangendes den pålensche handel. Samme vittnesbref sende Erich Bielke mig af Påland.

26. K. Jahans underskrefne och förseyglade fulmacht för Erich Anderson och Johannes secreterere till att ombringe k. Erich. Denne fandz i Johannes secretarii hus, sedan jag var der inflytted, ibland andre gamble bortkastede handlinger, som der låge på vinden i hans hus.

27. Item en opteknad schrift med min egen hand, huruledes ded tilgick med Gyllenstiernes och Erich Bielkes rettegång och förlikning i Suderköping: först att Erich Bielke skedde orätt emot schlecht och

---

[1]) Denna märkliga »beskrifning eller memorial» för hvilken tiden dock tydligen är ofullständigt angifven, är, såvidt man vet, för närvarande icke känd.

[2]) Ett odateradt testamente af Erik Sparre finnes bland hans samlingar.

venners vilie; seden och huru heftig och partisch hertigen var mere än han borde både med bannor och bestrickning och drog den sak till sig ifrå de andelege emot kyrkieordningen och sielf lade den plicht på-till domkyrkien och icke bisperne och huru de Bielker och Baner, ändock de äre ärlige och förståndige mend, som de best kunde vare den tid fechtede med olike verier och brukede hertigens myndighet och bistånd videre än dem borde, och elliest några bref och copier, som lyder till samme handel.

28. Item ett blanket med g[refve] Erichs hand och segel, som han tilsände sin syster att optage några penninger, som hon intet fick.

29. Vår salige her faders cronica[1] förseglед, ändoch hertigen hafver väl den tilforende.

Mere vet jag icke att nampngifve i cuntor på Stegborg, ej heller mer vårdende än dette. Elliest är där min hustrus smycker, guld, perler och clenodier, som och kunne vare någed värde, och är, dess Gud ske lof, icke någed föräderi heller orättrådighet, såsom ded och aldrig kom i mitt heller de mines sinne. Men om hertigen fått se sine dygder, ded kan jag intet bettre; han hafver ded väll förskyllt och ändoch fast verre både af mig och månge erlige mend. Töre de så openbarligen giöre orätt, så må en annen beklage sig deröfver och den qvide, för hvem ded svider. Elliest finnes der väl andre bref, schrifter och zedler både ifrå en och annan och vårdendes, hvilket jag icke alt kan minnes.

Ett oration i vårt nampn på svenske till dem, som skulle hafve vared domare, om vi i den förre förfölielse hade kommed för rette.

En blanchet af g[refve] Erich med hans egen hand under och med hans insegel förseglede, hvilket han sende min hustru till Stockholm, att hon skulle opbringe honom nogre penninger på Lindholms hus.

Till minnes.

Gref Axel hade förutan dette bref en gång tillförende, när han var på Kongsör, samme tid som han blef fördt till Svartsiö, och trängt derpå, att man skulle gripe till värie, och lot mig dertill förmana med min tienere Valentin vidtloftig nog, huru han ville komma hertigen till Gräfsnäs och der om nattetid, efter ded tillfelle der var med månge gånger och dörer, stenge hans folk ifrå honom. Hvilket alt jag fulkommeligen afrådde, lot och Valentin med sin egen hand schrifve ded förnemste af ded han mig i så måtte lot tilbiude och hvad jag strax derpå svarade och ded strax sammenleggie och förseglе af en min predicant benembt her Per, som strax döde derefter, in testimonium, och seden aldrig vared opbruted. Ded hafver jag fåt min syster f. Sigrid att giömme. Om hertigen nu hafver fåt ded med vet jag icke, förty ded var antingen hos henne heller och bland de andre mine handlinger, som han skiöfled hafver

[1]) Per Brahes krönika.

Contra jus gentium.

Han hade sielf gifvid dag ad deliberandum intill den 3 junii och jag hade förklared mig vele ingå ded som de andre godviliendes giorde. Dette oachted så hade han, för än den dagen kom, låted borttage alt mit i Stockholm och sielf tog han ded på Stegborg den 23 heller 24 maji, för än junii månad ingick.

Erich Sparre.
m. pr. subscripsi på redden för Dantzigk.[1]

Dette[2] efterschrefne hafver jag förfated och sammensatt min herre och konung sampt fädernesladed till gagn och gode:

En tractat titulered *Pro Lege, Rege et Grege*, derudi försvares konungens och riksens rettighet efter Sveriges lag, riksens arfföreníng och alle andre christne kongerikers lag och sedvane.

Oratio habita in Polonia pro eligendo rege Sigismundo.

Ded Revelske rådslag heller supplication, hvilke blef af alle gilled.

Documenta på adelig frihet och privilegier, sådane som de öfverandtvardedes i chröningen, i kon. Sigismundi, dem hafver jag redigered in ordinem, som de nu äre.[3]

Den *svenske oration*, som der inlades i k. Sigismunds chröning och giek på tryck.[4]

Föruten ändå ded, som her oppe förmelles, ded hertigen mig hafver ifrån taged.

Sequentur plura, si licet vivere.

Ett otryckt bref från Karl XII.

I Gustavianska handskriftsamlingen i Uppsala Universitetsbibliotek förvaras en volym kungliga skrifvelser till general Adam Ludvig Lewenhaupt, signerad F. 470. De äro daterade 1703—1707 och

[1] Efteråt äro i utskriften några minnesanteckningar af rent privat natur tillskrifna.
[2] Äfven följande anteckningar saknas i konceptet.
[3] Postulata nobilium. Jfr Sv. Riksdagsakter III, sid. 393.
[4] Ibidem sid. 375.

samtliga kansliskrifvelser, men en har ett längre tillägg af Karl XII:s egen hand. Brefvet lyder:

Carl etc. Så som Wij wele förmoda, sedan de begiärte 2000 man Cavalleri af General Major Schlippenbachs troupper til Eder hafwa stött, at I läre wara uti tilstånd vigoureusare at agera samt giöra fienden ännu större afbräck uti Samoiten och Littauen; altså är härmed til Eder Wår nådige befalning, at I söke til at gå in uti bemelte provincier så långt som giörligit må wara, och därsammastädes eftertrachte icke allenast at tilfoga fienden al möijelig skada, utan och för Edre troupper upbära de hyberner, hwilka af Landet äro bewilliade til de fiendtlige *Littauska* trouppers underhåld. Hwarmed Wij befalle Eder Gud alzmächtig nådeligen. Braunsberg den 18 December A:o 1703.

CAROLUS.

C. Piper.

Efter all giörlighet så länge wintren påstår måste man med hårda executioner söka taga braft Contribution utur Littauen som warit motwilliga hela tiden, sampt måste man söka taga bort Hiberne penningarna för Littauska Armeen och kiöra dhem utur quartern och mot wåren måste man marchera medh partiet tillbaka till Churland igen.

Det kursiverade är af konungens egen hand.

N. Sjöberg.

En förklaring af grefve Carl Gyllenborg angående hans förhållande till Pretendenten.

Under de lifliga förhandlingar om förbund eller accessioner till sådana, hvilka 1726 pågingo snart sagdt öfverallt i Europa, hade man inom den diplomatiska världen ett mer än vanligt vakande öga på allt, som tilldrog sig och var ägnadt att främja eller motverka det egna intresset. Ej så litet orolig visade man sig inom den hannoverska alliansens kretsar öfver Pretendentens förehafvanden, och i Danmark följde man med stora bekymmer den af Ryssland kraftigt understödde hertig Karl Fredriks af Holstein steg till en återvinning af sin förlorade andel af Slesvig, medan man i Sverige på många

håll ej var utan fruktan för samme furstes planer på den svenska tronen. Man trodde sig veta, att kejsaren och Spanien i den 1725 slutna Wien-alliansen gjort aftal om att förhjälpa Pretendenten på Englands tron, och faran för konung Georg syntes så mycket större, när kejsaren närmade sig Ryssland, Georgs förklarade fiende, som Pretendenten träget ansökt om hjälp och som troddes vilja fråntaga Georg äfven Bremen-Verden för att lämna det som en ersättning för Slesvig åt Karl Fredrik. Kejsarens i april 1726 oväntadt raska och för den svenska utrikesstyrelsen högst olägliga accession till det 1724 slutna svensk-ryska förbundet tycktes öka utsikterna för de ofvannämnde furstarna och väckte en för Sverige, som låg i underhandling om accession till hannoverska alliansen, högst obehaglig uppmärksamhet, särskildt i Frankrike.[1]

Medan inom svenska riksrådet frågan om en anslutning till sistnämnda allians debatterades som bäst, kom kanslipresidenten Horn d. 27 maj 1726 att läsa upp ett bref från svenske envoyén i Paris, friherre Gedda, af d. 13 s. m. Hufvudvikten i brefvet låg i meddelandet af franska hofvets missnöje med kejsarens accession till det svensk-ryska förbundet. Men där stod också såsom en notis af mindre betydelse att Pretendenten begifvit sig från Rom och förmodades ämna sig till Wien eller ända till Petersburg eller ryska armén, »hvarest man tror än en annan pretendent befinnas och bägge med stora anslag, af kejserl. hofvet inblåsta och understödda, umgås». Denna passus i brefvet kom att väcka större uppmärksamhet än det öfriga innehållet, helst därvid i rådkammaren fälldes några ord om, att ock här vore de, som haft att göra med pretendenten. Det holsteinska partiets koryféer togo illa vid sig. Att Sveriges allierade och naturligtvis då i viss mån således äfven Sverige självt framställdes såsom Pretendentens gynnare kunde vålla, att man gick miste om Englands medverkan till Karl Fredriks förnöjande på Danmarks bekostnad, och en fortsatt intim förbindelse med Ryssland kunde blifva ansedd farlig för Sverige såsom ledande till krigiska förvecklingar med den hannoverska alliansens makter. Å andra sidan kunde hänsyftningen på, att ock Karl Fredrik vore en pretendent, den där med ryskt-österrikiskt stöd grep efter svenska kronan, minska hans svenska anhängares antal och makt och drifva Sverige i armarna på västmakterna till obotlig skada för holsteinska partiets inflytande i både Sverige och Ryssland.

Vid nästa session i rådet, det var den 6 juni, skyndade sig partiets egentliga ledare, den då nyss från sin ambassad till Ryssland återkomne Josias Cederhielm att lägga sina harmsna känslor i dagen. Han fann först och främst parallellen emellan Pretendenten och hertigen af Holstein »anstötlig» och att »det intet är anständigt att lämna en sådan beskyllning obesvarad». Sedermera gjorde han en ironisk erinran om Frankrikes forna hjälp och skydd åt Preten-

[1] Se vidare Malmström, »Sveriges pollitiska hist.», 2:dra uppl., I, 432—482.

denten, medan »i det målet Sveriges oskuld . . . är bättre bekant än att någon förklaring däröfver behöfves». Han förnekade väl ej, att i Petersburg »några insinuationer och försök» gjorts från Pretendentens sida, men försäkrade, att de »på Sveriges afrådande under hand så litet verkat, att ryska hofvet afvisat samma anslag i oförbindeliga termer» och mycket hellre ville vinna konung Georgs medverkan till »holsteinska sakens skäliga composition för allmänna rolighetens skull». Sverige skulle visst ej hafva underlåtit att till följd af förbund och vänskap meddela England, om det försport någon »farlig concert till Pretendentens faveur». Däraf kunde man sluta hvad Sverige »i förtrolig rådplägning med Ryssland» skulle kunna uträtta till Frankrikes och Englands bästa, om de ville »bidraga något till befordran af hertigens billiga påståenden». Denne borde ej tilläggas det förhatliga namnet pretendent. »Sveriges rike vet, gudi låf, intet af sådana Creatur och den olust, som de kunna föranlåta.» Sveriges »grundsatser och stadgar» aflägsnade all fara och oro, och själf hade hertigen afgifvit tillförlitliga försäkringar om, att han ej umgicks med några »obefogade stämplingar». För öfrigt hade hertigen liksom Ryssland en »besynnerlig böjelse till vänskap med Frankrike». Vill man på allvar hjälpa hertigen och därtill intressera Frankrike och England, så måste man dämpa »ogrundade tal och misstankar». Han slöt med att yrka på, att Gedda måtte så instrueras, att »med stillatigande hvarken hat eller blame må hängas på rikets och dess vänners gemensamma verk».

Man måste erkänna, att detta anförande äfven i sin i rådsprotokollet naturligtvis mera snäft återgifna form ådagalade talarens berömda diplomatiska smidighet. Omedelbart efter honom tog en man till ordet, hvars namn hade blifvit världsbekant genom sin sammanflätning med Pretendentens. Det var riksrådet Carl Gyllenborg, hvilken såsom svensk minister i London misstänkt för förbindelser med Pretendenten 1717 af engelska regeringen hölls i några månaders arrest. Han afgaf följande förklaring rörande sin ställning till Pretendenten:

När den 27 i förledne månad en och annan tiende uplästes om de intriguer, som skulle å färde vara, i faveur af Pretendenten, så undföllo, jag mins eij hvem, sådane ord, *at och här vore de, som hade haft att göra med pretendenten.* Jag vet ei väl, hvad däraf slutas ville, det kan och hända, at jag de orden ei rätt hörde, eller och at de ei just hade sit afseende på mig, hvilket jag där hän lämnar, samt tröstar mig i alt fal med ordspråket, Conscia mens recti etc. etc. Men, Aldra Nådigste Konung, som jag redan en eller annan gång fått så oförmärkt höra slika förebråelser, jag ock des utan gerna skulle söka at förekomma, det ingen må i detta målet vidare irras af hvad som mig hände i Engelland, anholler hos Eders K. M:t jag i diupaste underdånighet at få ad protocollum på det aldrahögsta förklara, 1:o det jag under alt mit varande i Engelland aldrig haft directe eller indirecte nogon commerce med pretendenten; 2:o at jag aldrig för än

på expresse befalning anhört en och annan misnögd engländares förslag och tilbud emot et håf, som då för tiden var i råd och dåd conjungerat med Sveriges hätskaste fiänder, hade sänt sin flotta dem til hielp, updragit sielfve den framledne czaren värkeliga commandet deröfver, och ei mindre högsal. K. M:t än mit fädernesländs ruine på det aldra kraftigaste sökte at åstadkomma; 3:o at jag samma förslag och offerter berättat igenom den canal, som mig blifvit anbefalt; 4:o at jag aldrig giort et steg vidare än igenom berättelser samt raisonnements fram och tilbakas, fast än man kanske på andra ställen gått vidare, hvari jag haft ingen del; 5:o at jag hoppas, det ingen lärer kunna skäligt tadla på alt detta, skulle ock intet förmoda, at nogon sig dertil understode, sedan den store konungen, hvilken jag då, näst Gudi, var endast skyldig at göra redo och räkenskap för mina actioner, med så stora och ecclatante nådes tecken velat gifva hela verden til at förstå sit fulkomliga nöje och välbehag med det ofvannämde mit förhollande; 6:o at sedan min återkomst hit i riket och då i högstb:te K. M:ts tid jag märkte, at ännu et och annat tilbud igenom Pretendentens emissarier giordes, jag likväl aldrig nogonsin velat mig deri blanda och äfven aldeles undvikit at få kunskap af den aldraminsta omständighet utaf deras tilbud; 7:o at under Hennes K. M:tz och E. K. M:tz regimenten och uti de förnäma embeten, hvarmed jag varit benådad, jag alt för väl erindrat mig min und. plikt, til at utan befalning anhöra nogon proposition från en fremmande ort, mycket mindre af Pretendenten, hvars tilbud eij kunna vara annars än stridande så med Eders M:ts slutne förbund med konungen af Stora Britannien, som med det protestantiska interesset en general; 8:o at jag altid varit och altid skal vara af den und. tankan, at ingen ting i verden, undantagandes en af det engelska håfvet förklarad och tilfogad uppenbar fiändskap, i hvilket fal nöden hafver ingen lag, bör kunna bringa Eders K. M:t och Sveriges rike at igenom Pretendentens hemliga efter uppenbarliga favoriserande hielpa en påvisk prince på den engelska tronen, och således än mera försvaga det igenom Sveriges förtryck redan nogsamt förfalne protestantiska verket. Aldran:ste Konung, Eders M:t täktes och nådigst tillåta, at jag äfven vid detta tilfälle ad protocollum förklarar mig öfver det, som ibland plägar framskiutas, om nogon min animositet emot det engelska håfvet. Mina und. utlåtelser 1719 blefvo på samma sätt bestridde och til intet giorde, i anseende til hvilka jag doch haft den trösten, at hvart och et ord har funnits alt för sant, och at de af riksens höglofl. ständer på tvänne riksdagar blifvit gillade, samt med alla teken af gunst och välvillia belönte. Mig föranlåter ingen orsak, at vara så förmäten til at bära animositet emot en stor konung. Min arrest var en coup d'etat, som mig personligen icke angick. I alt det öfriga är jag vorden med al distinction bemött, har ock sedan haft et och annat prof af högb:te konungs nådiga omtanka. Jag är ock desutan af den meningen, at ehvad rådsperson, som bringar med sig til rådsbordet någon animositet, ehvad namn den ock hafva må, och låter sig deraf regeras i sina rådslag, är ovärdig et så högt embete. Jag fäller således här min egen domb,

och är villig den at undergå, i fal jag på något sätt är i detta målet skyldig. Men så hoppas jag deremot, at min på skäl och bevis, klara factis samt fäderneslandets nytta grundade ifver och alfvarsamhet angående alt, hvilket jag beropar mig på protocollen, hvarken här i rådet eller i discourser utom, må få namn och beskylning af nogon animositet.

Denna förklaring, afgifven till protokollet i sittande råd och i konungens närvaro, kan ej undgå att väcka förvåning. Kung Karl, v. Müllern, Görtz voro visserligen döda, och Erik Sparre ej närvarande. Men rådssessionen bevistades af A. Horn och Cronhielm, hvilka en gång i Kanslikollegium hört Gyllenborgs londonbref från 1715 uppläsas. Äfven om det är sant, såsom Gyllenborg spetsfundigt säger, att han »aldrig haft directe eller indirecte nogon commerce med pretendenten», så har han dock verkat i dennes intresse, ehuru mindre för att gagna honom än fäderneslandet, det måste erkännas. Och han har gjort detta på en tid, då konung Georg väl misstänktes för argt uppsåt emot Sverige genom sina planer på det af danskarna från oss tagna Bremen-Verden, men innan han öppet framträdt såsom Sveriges fiende. Det var Gyllenborg, som i febr. 1715 till dåvarande svenske utrikesministern, ombudsrådet v. Müllern, framförde Tories' tal om penninghjälp åt konung Karl, ifall denne ville visa vänskap emot »den unge mannen från Lothringen» (Pretendenten), och som kraftigt framhöll faran för Sverige af den hannöverske kurfurstens kvarsittande på Englands tron. Det var Gyllenborg, som sedermera sökte öfvertyga v. Müllern och genom denne konungen, att det ej låg någon fara i att Sverige med väpnad hand understödde den af Tories på våren s. å. önskade revolutionen i England, under påpekande af att stämningen i detta land med hvar dag blef allt bittrare mot hofvet och att detta hof i alla fall, äfven om Karl ej ingrep, skulle vara Sverige »vidrigt», ja han begärde fullmakt att få underhandla med revolutionsmännen och order till Göteborg, att man där skulle efterkomma hvad af dem kunde begäras. Det var Gyllenborg, som i sina bref till ambassadören Erik Sparre i Paris ifrigt yrkade på att Frankrike för både sin och Sveriges välfärd skulle ingripa till Pretendentens förmån, och Sparre läste upp hans kraftiga argument för de franske ministrarna. När Müllern svarade afböjande på Gyllenborgs förslag, misstänkte denne, att saken ej föredragits för konungen. Och sedan konung Georg i juli 1715 ratificerat fördraget med Danmark om Bremens afträdande till honom och blifvit Sveriges förklarade fiende, gaf Gyllenborg starka uttryck åt sin harm öfver att hans råd ej följts. »Gud förlåte dem, som ej förelagt vår herre konungen den plan, som jag uppgjort för att förekomma allt detta och hvars framgång var osviklig», utropar han. Han beklagar, att man försummat det bästa tillfälle, som någonsin erbjudit sig för att på en gång kullstörta fiendernas planer. Han bekänner öppet, att han alltid varit af den tanken att, med anledning af det hannoverska husets hätskhet, det vore i konung Karls

intresse att hjälpa in Pretendenten. Han försäkrar i augusti, att om 3—4 tusen svenskar för en månad sedan landstigit i England, så hade konung Georg redan varit »utkörd», och i december bedyrar han, att »ofvanbemälte mitt förslag var så väl anlagdt, att jag med mitt hufvud hade velat svara för dess lyckande». »Och ser jag nu», tillägger han, »med hjärtans sorg, att alla de spådomar jag gjorde, när jag visade nödvändigheten at i tid försvaga detta folket, dageligen sannas.»[1]

Af allt detta framgår, att Gyllenborg, tvärt emot försäkringen i 2:a punkten, proprio motu ej blott »anhört», utan understödt förslag emot det hannoverska huset redan före någon af detta »förklarad och tillfogad uppenbar fiendskap».

Något annorlunda ställa sig Gyllenborgs uppgifter för hans handlingssätt under den kritiska tiden 1716—1717, då Georg var i öppet krig med Sverige och Gyllenborg, enligt sin uppfattning hade rätt att konspirera emot honom. Då handlade han visserligen mera efter Görtz' order, men omfattade ånyo med mycken ifver planen på en svensk landstigning i Storbritannien till Pretendentens favör, och mera aktivt uppträdde han än »igenom berättelser samt raisonnements fram och tillbakas». Trolig är uppgiften, att han efter återkomsten till Sverige 1717 ej hade någon beröring med de under Karl XII:s sista år hitsända jakobitiska emissarierna, och utan tvifvel tillförlitlig är hans förklaring, att han efter 1719 års fred med Georg såsom hannoversk kurfurste och 1720 års svensk-engelska allians samt under då inträdda vänskapliga förhållanden ej tänkt på att förhjälpa pretendenten på Englands tron. Men att han under andra förhållanden »alltid» hyst denna plan, såsom det helt oförbehållsamt heter i 8:e punkten, och aldrig ämnade uppgifva den, visar, att det ej saknades skäl för dem, som menade, att han »hade haft att göra med pretendenten».

Underrättelser.

— Lektorn vid Högre Lärarinneseminariet C. A. Zachrisson afled den 2 september. Han författade en gradualafhandling om »Sveriges underhandlingar om beväpnad neutralitet 1778—80» (1885), behandlade i Illustrerad världshistoria Reformationen i Tyskland och dess grannländer, skref i ett läroverksprogram »Om Michael Eneman och hans resa till Österlandet» och har slutligen utgifvit historiska läroböcker.

[1] Se Gyllenborgs bref till v. Müllern d. 15 febr., 29 april, 31 maj, 5 och 9 aug., till Sparre d. 13 juni, d. 20 och 25 aug., till Kanslikollegium d. 2 dec. 1715, samt Müllerns bref till Gyllenborg d. 3 juli och Sparres bref till densamme d. 1 och 7 juli s. å.

— Den danske riksarkivarien C. F. Bricka afled efter en kort sjukdom den 23 augusti 1903 vid 58 års ålder. Han var icke som hans företrädare en stor författare, men han var en af Danmarks flitigaste och omsorgsfullaste forskare och har såsom sådan utvecklat en betydande verksamhet, på samma gång som han var en af dess mest framstående bokkännare och boksamlare. Hans namn är särskildt fästadt dels vid Dansk Historisk Tidsskrift, hvars redaktör han var under en lång följd af år, dels vid det stora företaget »Dansk Biografisk Lexikon», åt hvilken vackra publikation han som utgifvare ägnade ett aldrig svikande intresse och omsorg. Hans verksamhet som arkivchef hämmades delvis af de ogynnsamma yttre förhållanden, med hvilka det centrala danska arkivväsendet ännu i dag kämpar, och det blef ej honom beskärdt att se hindren för dess utveckling undanröjda. I det personliga umgänget blid och älskvärd lämnade han efter sig många vänner äfven utom Danmark, och inom det danska riksarkivet var sorgen öfver hans oväntade bortgång stor och tog sig äfven uttryck på olika sätt. Själfva ha vi honom att tacka för en mångårig vänskap.

— Till amanuens i riksarkivet har utnämnts docenten vid Uppsala universitet fil. d:r Sam. Clason.

— Från riksarkivet har utgifvits en redogörelse för *Undersökningen af de centrala ämbetsverkens arkiv 1901—1902*, åtföljd af förslag till upprättande af en med riksarkivet förenad administrativ arkivdepot, till hvilken de flesta af de centrala ämbetsverken i Stockholm skulle successive öfverlämna sina äldre arkivalier, äfvensom af förslag till ordnande af det offentliga arkivväsendets högsta ledning och till inspektion af vissa offentliga arkiv. Som bilaga till riksarkivariens hufvudskrifvelse meddelas en summarisk öfversikt af de nuvarande beståndsdelarna i de centrala ämbetverkens arkiv, jämte tabeller öfver de undersökta arkivens omfång och lokaler samt öfver de delar af arkiven, som ämbetsverken ansett kunna till den ifrågasatta depoten öfverlämnas.

— K. Maj:t har under våren och sommaren detta år fastställt dels allmänna grunder för ordnande och förtecknande af *vissa offentliga arkiv*, dels planer till förteckningar öfver vissa centrala ämbetsverks, domkapitels, läroverks och länsstyrelsers arkiv, äfvensom öfver stadsarkiv och kyrkoarkiv, hvarjämte riksarkivarien i ett cirkulär meddelat närmare anvisningar i fråga om tillämpningen af dessa kungörelser. De grunder, som härvid gjorts gällande, äro desamma, som på det franska arkivspråket betecknas med termen »le respect des fonds».

— I de *historiska seminarierna* vid Uppsala universitet har under gångna läsåret behandlats i afdelningen för filosofie licentiatexamen frågor rörande Karl X Gustaf historia och Sveriges deltagande i trettioåriga kriget; i afdelningen för filosofie kandidatexamen frågor rörande svenska riksdagens historia under 1500-talet. I det

kyrkohistoriska seminariet har behandlats frågor rörande reformationstidehvarfvets svenska kyrkohistoria, rörande birgittinerorden m. m.

— *Läroverksprogrammen* 1902—1903 innehålla följande historiska afhandlingar: »Om betydelsen af uttrycket Aerarium facere» af E. Staaff (Norrmalms högre latinläroverk) »Medelpads äldre bynamn m. m. af J. Nordlander (Södermalms högre allmänna läroverk); »Norrland under vår stormaktstid», föredrag af S. Wägner (Helsingborgs högre allmänna läroverk); »Clas Frietzcky» af E. Herlenius (Halmstads högre allmänna läroverk) samt »Olympia och Akropolis», två föredrag af P. Rödström (Hernösands högre allmänna läroverk).

— *Västergötlands Fornminnesförening* har genom F. Ödberg utgifvit af sin tidskrift andra bandets andra och tredje häften, hvilka som vanligt bjuda på ett omväxlande och intressant innehåll. Man finner där sålunda en med illustration försedd skildring af Öresten af S. Welin; en utförlig monografi af utgifvaren »Om vestgötaadelsmannen Tord Bonde till Rensholmen och hans tid (1550—1628)», Grafstenar från 1500- och 1600-talen i Västergötland, Några äldre visitationsakter från Skara stift, Äldre handlingar angående Västergötland m. m.

— I Vetenskapsakademiens samling af lefnadsteckningar har C. T. Odhner fått införd sin minnesteckning öfver *Fredrik Ferdinand Carlson* såsom häfdatecknare, föredragen på akademiens högtidsdag förlidet år. Carlson började, karakteristiskt för den tiden, 1830-talets första år, sin historiska farfattarverksamhet med en disputation på latin öfver Hemming Gad, en uppgift rätt svår i och för sig och då omöjlig att lösa. Först på en kort därefter företagen utländsk resa blefvo historiska studier för honom en hufvudsak, när han i Berlin under en längre tid följde Rankes föreläsningar. Efter återkomsten till Sverige kallades han snart till lärare för prinsarne och fortfor därmed i nio år. En ny utländsk resa följde, och först därefter framträdde han med något mera betydande arbete, afhandlingen »Om fredsunderhandlingarna åren 1709—1718». Det var hans professorsspecimen, och han var då redan 37 år gammal. Sju år därefter var han färdig med första delen af Sveriges historia under det pfalziska husets tid, som omfattade hela Karl den tiondes regering, och hade dock under mellantiden dels skött sin professur, dels varit upptagen af sin verksamhet som riksdagsman; redan året därpå utkom andra delen, som sträckte sig ända fram till 1679. Det är något, som ingen i våra dagar skulle drista göra efter och betecknar Carlsons historiska författarskap både med dess förtjänster och dess brister. Aderton år senare fortsatte han sitt stora arbete, och man följer med intresse minnestecknarens uppfattning af Carlsons utveckling som historieskrifvare. Knappt någon annan än en statsman kunde på ett tillfredsställande sätt skildra åren 1680—82 menar han, och han är benägen att åt tredje delen

gifva priset framför alla de andra: »den utgör den mognade frukten af Carlsons historiska konst». Han ger dock äfven ett ganska varmt erkännande åt de delar, som utkommo af Karl XII:s historia, och redogör för Carlsons uppfattning af denne konung på ett sätt, som synes vittna om, att han delar densamma. Med allt erkännande af förtjänsterna är minnestecknaren i öfrigt icke blind för bristerna i Carlsons författarskap, om de än endast med lätt hand beröras.

— Riksgäldsfullmäktigen Johan Johansson i Noraskog har nyligen utgifvit tionde häftet af *Noraskogs Arkiv, Berghistoriska samlingar och anteckningar.* I detsamma fortsättes, belyst genom utdrag ur domböcker och handlingar af olika slag, Ringshytte hyttelags historia från 1720 och ända till 1800. Häftet åtföljes af två kartblad, en öfver Holmshytte hyttelag under dess sista tillvaro, den andra öfver Ringshytte skifteslags inägor 1759. Därjämte finner man ett väl utfördt ljustryck öfver Ringshyttan 1901. Bland annat meddelas en till bergskollegium år 1719 af Emanuel Svedenborg inlämnad beskrifning öfver svenska masugnar (åtföljd af porträtt), hvaraf ett fragment påträffats i Knutbergs bergmästararkiv och originalet i kommerskollegii arkiv, hittills enligt utgifvaren icke omnämndt bland Svedenborgs efterlämnade tryckta arbeten eller handskrifter. Med detta häfte afslutas fjärde bandet af Noraskogs arkiv, och förklarar utgifvaren, att han ser sig nödsakad afbryta utgifningen, ehuru material för fortsättningen i öfverflöd föreligger, såframt han icke kan påräkna ett kraftigare understöd än hittills varit fallet. Vi beklaga, att hans mångåriga forskningsmödor och lefvande intresse för hembygdens historia rönt så ringa uppmuntran.

— Fil. D:r Karl Pira har på A. Johnsons förlag utgifvit en längre afhandling *Om historiens uppgift och metod.* Den har delvis framkallats af de undersökningar, som tidigare i denna tidskrift meddelats i fråga om nyare åsikter rörande historieskrifningens mål och metod. Hufvudintresset vid densamma ligger enligt författaren själf i försöket att på grundvalen af den svenska personlighetsfilosofien utveckla en åsikt om historiens metodologi, hvilken ej är endast en modifikation af faktiskt förefintliga åskådningar utan ett logiskt motiveradt system, och i anslutning härtill söker författaren redan i förordet att vrida vapnen ur händerna på kritici utaf olika slag. Vi skola ej här närmare ingå på arbetet utan nöja oss med att hänvisa de intresserade till denna åtminstone i vårt land mera ovanliga publikation, hvad ämnesvalet vidkommer.

— Professor L. F. Läffler har tillägnat professor Montelius på hans sextioårsdag tvenne separattryck dels ur »Bidrag till kännedom om de svenska landsmålen och svenskt folklif», dels ur Personhistorisk Tidskrift, nämligen *Den gottländska Taksteinarsägnen* samt *Några svenska »talande vapen» på 1200- och 1300-talen.* Det förra anknyter sig till en grafsten, numera befintlig i koret i Lärbro kyrka på Gottland, öfver Nicolaus Taxten eller Taksten, till

hvilken grafhäll en vidunderlig, äfven i litteraturen upptagen sägen sluter sig. Författaren har ej synnerligt svårt att visa, att sägnen ej haft något ursprungligt sammanhang med mannen, öfver hvilken stenen blifvit lagd, och fogar härtill en undersökning af själfva det ovanliga tillnamnet, som antingen kan vara taget efter en gård eller snarare, enligt författaren, syftar på ett visserligen numera icke kändt vapen. Han påvisar i sammanhang därmed, att icke blott på Gottland utan äfven i det egentliga Sverige det under medeltiden förekommer, att ett gårdsnamn direkte gjorts till tillnamn. — Med »talande vapen» menar författaren sådana, där vapenbilder tagits efter namnet eller tvärtom namnet efter vapenbilden. Sådana vapen äro som bekant i Sverige under nyare tid mycket vanliga inom vår adel. Författaren upptager till undersökning ett antal fall ifrån medeltiden, And, Mus, Ängel, Læma (tvärslå), Baat, Blapanna, Gædda, Duwa, Sik, Simpa, Strale, Stut, Trolle, Oxe m. fl. En särskild liten undersökning har ägnats åt de skiftande formerna af Trolle-vapnet.

— Adjunkten Johan Nordlander har utgifvit ett nytt häfte (n:r 5) af *Norrländska samlingar.* Man finner där till en början en afhandling om »Medelpads äldre bynamn», i hvilken författaren bland annat söker vederlägga teorien om en norsk invandring till Jämtland, Medelpad och Ångermanland, för så vidt den stöder sig på ortnamnen. Han finner, »att den förmenta skillnaden emellan Sveriges namn å ena sidan samt Gestriklands och Helsinglands å den andra i verkligheten ej förefinnes» och att i stället »Mälartraktens gamla namn i oafbruten följd sträcka sig ända till Ångermanälfven och delvis äfven norr om denna». — Därefter meddelas »Saköresboken för Medelpad för år 1558 »samt »Fogdefordringsmantalet för Gästrikland för 1541». Slutligen följa några notiser om »En rik Hille- och en skuldsatt Geflebo på 1550-talet».

— Docenten August Hahr har på W. Schultz' förlag i Uppsala utgifvit en kort, illustrerad beskrifning öfver »Uppsala universitetshus och dess konstskatter», där fackmannens skildring af konstsamlingarna särskildt bör intressera.

— *Danska riksarkivet,* som förut hållits stängdt under juli, är numera öppet äfven under denna månad, och arbetstiden har under sommarmånaderna förlängts med två timmar på eftermiddagen, på samma sätt som fallet under många år varit med det svenska riksarkivet.

— Till riksarkivarie i Danmark efter aflidne C. F. Bricka har utnämnts juris d:r V. A. Secher, känd som en framstående rättshistorisk forskare och intresserad arkivman. Efter en tids verksamhet dels i danska riksarkivet, dels som provinsarkivarie i Köpenhamn har han en följd af år varit herredsfoged, d. v. s. häradshöfding på Lålland.

— Museidirektören W. Mollerup har i en af de senast utgifna afdelningarna af *Danmarks Riges Historie* (häftena 126—130) ägnat en utförlig skildring åt det nordiska sjuårskriget. D:r Mollerup är specialist på detta område, och hans skildring af det tröstlösa kriget utmärker sig också för en synnerligt stor sakkunskap, reda och öfverskådlighet. Den utmärker sig därjämte för en objektivitet och en opartiskhet, som förtjäna allt erkännande och är icke det enda beviset på, att den moderna danska historieskrifningen lyckats höja sig öfver de nationella fördomarna och den nationella chauvinismen, när det gäller behandlingen af de båda nordiska rikenas ömtåliga politiska och krigiska mellanhafvanden, som i långa tider blott alltför mycket bestämts af fördomar, afund och nationelt hat. Han skonar visserligen icke i sina omdömen den danska politiken och den danska krigföringen, på samma gång som han meddelar intressanta och rika detaljer om danskt krigs- och finansväsen under detta krig. Skulle man mot hans behandling göra någon insaga, vore det måhända mot uppskattningen af den danska segern vid Axtorna och dess betydelse. Han ser i densamma »den moralske Vendepunkt i Krigen». Tänker man på händelserna under det följande året 1566, förefaller dock dess betydelse icke så stor. Med en något bättre ledning af det svenska landkriget vill det synas, som om Axtorna, ännu mera än hvad det i verkligheten blef, skulle reducerats till en för danskarne visserligen lysande men på intet sätt afgörande episod. Uti det nordiska sjuårskriget ser han för öfrigt, liksom många andra, »Skillepunktet i Nordens Historie».

— Af *Aarböger for nordisk Oldkyndighed og Historie* har utkommit ett band för 1902 (II Række, 17 Bind) med ett omväxlande innehåll. Arkivarien i danska riksarkivet A. Thiset har i »Nogle Bemærkninger om dansk Heraldik i Fortid og Nutid» med välkänd sakkunskap på ett stundom humoristiskt sätt fört läsaren in i heraldikens fantastiska värld och analyserat ett vapens mer och mindre organiska beståndsdelar, skölden, hjälmen, hjälmtäcket, hjälmkudden eller hjälmkransen, sköldhållarna och vapenfältet, äfvenså färgerna och symboliken samt slutligen behandlat rätten att föra vapen förr och nu. — Arkitekten Mathiesen meddelar illustrerade »Oplysninger om middelalderlige Fæstningstårne» i Danmark. — K. Kroman behandlar bronslurarna i Köpenhamns nationalmuseum ur akustiskttekniskt hänseende. Jämte ett par mindre bidrag förekommer slutligen en lång och intressant afhandling af Axel Olrik »Om Ragnarök», i hvilken de nordiska föreställningarna om världens undergång på ett mycket uttömmande sätt behandlas och källorna undersökas. En särskild afdelning är ägnad åt Völuspå, den ryktbaraste af alla nordiska framställningar utaf detta ämne. Till sist meddelar författaren en tabellarisk öfversikt öfver de hedniska och kristna motiven till de nordiska ragnaröksföreställningarna med särskild hänsyn till Völuspås skildring. Kristlig påverkan skönjer han sålunda framför allt i framställningen af mänsklighetens fördärf, gjallarhornets

förkunnelse af världsundergången, solens svartnande och stjärnornas fall, världsbranden, salighetsboningen och den »mäktiges» ankomst.

— Den danske kulturhistoriske forfattaren Valdemar Vedel har på Gads förlag i Köpenhamn utgifvit *Helteliv, en Studie over Heltedigtningens Grundtræk*, i hvilken författaren på grundvalen af en mycket stor beläsenhet och litteraturkännedom i fjorton kapitel skildrar »krigets ande, sådan den speglar sig i folkens gamla hjältedikter». Man finner ett inledningskapitel »Juventus mundi» och därefter framställningar af »Krig och kultur», »Hjälten», »Kvinnan», »Kampen», »Ättförbundet», »Konung och folk», »Adelsanarki», »Banditen» o. s. v. Boken är lättläst och underhållande och kontrasten mellan gammal och modern uppfattning af lifvet och lifsvärdena bjärt i ögonen fallande, på samma gång som man finner ursprunget till månget ännu kvardröjande föreställningssätt hos nutidsmänniskan.

— Bland »Heidelberger Abhandlungen zur mittleren und neueren Geschichte, herausgegeben von Erich Marks und Dietrich Schäfer» har utkommit en afhandling af Ernst Wiese, behandlande *Die Politik der Niederländer während des Kalmarkriegs (1611—1613) und ihr Bündniss mit Schweden (1614) und den Hansestädten (1616)*. Afhandlingen stöder sig på en omfångsrik tryckt litteratur samt på arkivstudier anställda i riksarkivet i Haag. Den åtföljes af facsimilet af en karta öfver de svensk-danska intresseområdena i norska Finnmarken enligt svensk uppfattning, hvars original åtföljt Karl IX:s bref den 17 dec. 1610 till generalstaterna.

— D:r A. Feuereisen har i »Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft» för 1902 publicerat flera smärre bidrag till Livlands, särskildt Pernaus och Dorpats historia före och under det svenska väldet. En studie »Ueber Arbeiten und Materialien zur Geschichte Pernaus» kommer sålunda äfven in på den dunkla frågan om åtskilliga af Schirren ur riksarkivet i Stockholm anförda handskrifter, som sedan många år tillbaka ej kunnat återfinnas. — En annan notis rör upprättandet af det andra svenska universitetet i Livland eller flyttningen af detsamma efter det ryska kriget 1656—1661 från Dorpat till Pernau. Författaren anför en notis, som häntyder på att förtjänsten däraf tillkommer Magnus Gabriel De la Gardie. En tredje artikel behandlar den i senare tiden uppkastade frågan: »Wo ist das Archiv der Grafen Thurn-Valsassina geblieben?» Författaren antager, att en del däraf öfvergått till den senare innehafvaren af grefskapet Pernau M. G. De la Gardie, men har lika litet som tidigare forskare kommit den del däraf på spåren, som skulle innehålla den gamle grefve Thurns korrespondens.

Om ryssfruktan i Sverige för 200 år sedan

AF

EMIL OLMER.

Bekant är, huru Gustaf Adolf efter freden i Stolbova, genom hvilken han fullkomligt utestängde ryssarne från Östersjön, yttrade om den svenska gränsen öster ut, som skyddades af fästningar, ödemarker och sjöar, däribland den stora Ladogasjön, att det skulle bli ryssen svårt att komma öfver densamma. Men oaktadt man i Sverige tycktes vara öfvertygad om, att detta företag skulle bli ryssen svårt, så var man därför ej alls säker på, att ryssarne skulle underlåta att försöka sig på något dylikt. Det var tvärtom alldeles tydligt för de svenska statsmännen, att Ryssland, om det finge en kraftig härskare, skulle göra försök att tränga fram till Östersjön. Otvifvelaktigt skulle den forskare, som företoge sig att undersöka, hvad man i Sverige tänkte om den ryske grannen mellan åren 1617 och 1700, finna en stor mängd uttalanden af de svenska statsmännen, som ådagalade, att man i Sverige ingalunda kände sig säker för Ryssland, äfven om det rådde den djupaste fred mellan de båda landen. Men vid intet tillfälle torde denna ryssfruktan varit lifligare och mera understödd af kringflygande rykten om Rysslands illasinnade planer än före tsar Peters anfall på Sverige 1700.

Förr har det påståtts, att Karl XII anfölls af sina grannar, utan att man i Sverige hade den ringaste aning om dessas fientliga planer. Denna åsikt har för länge sedan vederlagts uti många både större och mindre historiska framställningar, som behandla tiden för det stora nordiska krigets utbrott. Men ingenstädes torde det — utom mera

i förbigående — vara uppvisadt, huru man i fråga om tsar Peters anfall på Sverige långt förut ej blott anade, att det skulle komma, utan äfven i ganska hög grad fruktade detsamma, ej heller, att man fick många, ofta fullkomligt sanningsenliga underrättelser om Rysslands verkliga planer — låt vara, att man ej visste, hvilka som egentligen innehöllo sanning — och därjämte erhöll varningar i mängd från vänskapligt sinnade makter, som ej önskade, att Ryssland skulle öka sin makt på Sveriges bekostnad. I denna uppsats skall visas, huru man i Sverige före tsar Peters anfall 1700 starkt befarade brytning med den ryska grannen.

Det var år 1697, som man i Sverige började ägna större uppmärksamhet åt den ryske tsarens åtgöranden. Orsakerna härtill voro, dels att danska regeringen, som vid denna tid för holsteinska konfliktens skull befann sig i ett ganska spändt förhållande till Sverige, lät en beskickning afgå till Ryssland, dels att ryske tsaren vid denna tid företog sin ryktbara europeiska resa. Om det förra skref Sveriges sändebud Leijonclo från Köpenhamn:» . . . och synes något eftertänkligt vara, hvarför Danmark nu i fredliga tider vill skicka en minister till Ryssland, hvilket tillförene aldrig vanligt varit, utan när Danmark antingen mediterat krig eller däri redan inveckladt varit med Sverige». Några dagar senare skrifver åter Leijonclo, att han ej kunde inse, hvarpå denna beskickning syftade, »med mindre att icke Frankrike har förmått Danmark till denna afskickning till att gifva tsaren ombrage öfver Sveriges tilltagande stora makt . . . Så kan ock väl hända, att Danmark, befruktandes sig för ruptur med Sverige för holsteinska sakens skull, vill på allt fall söka att hålla sig storfursten till handa.»[1] I hvarje fall fruktade alltså Leijonclo, att syftet med beskickningen var att draga tsaren öfver till Sveriges fiender. Svenska sändebudet Knieper i Moskva hade underrättelser af samma art att sända från Ryssland. Han skref i nov. 1697, att man i Moskva ansåg, det Heins' vistelse i Ryssland hade till syfte att åstadkomma en allians mot Sverige.[2]

---

[1] Leijonclo till K. M. 12 och 19 mars 1697.
[2] Kommissarien Knieper till C. Piper 20 nov. 1697.

En öfverläggning i rådet i förra hälften af juli visar för öfrigt, att man ej stort litade på tsaren. Man diskuterade frågan om några finska truppers transport till gränsens förstärkande mot Ryssland. Kristoffer Gyllenstierna yrkade, att transporten måtte ske, ty därigenom skulle fiendens afsikt märkligen hindras, när han såge, att man hade ett vaksamt öga på honom och ej blott försåge fästningarna med stark besättning utan äfven satte trupper till landets defension. Detta var så mycket nödigare, som denna fiende ej som förut borde aktas ringa, ty man såg, att tsaren gjorde framsteg på det krigiska området och skaffade sig främmande officerare. Om han finge någon maritim ort in, blefve han Sverige alltför dryg, och motstånd kunde då ej så lätt göras. Bengt Oxenstierna genmälde härtill: »Visst hafver denne tsaren vaste desseiner, som nogsamt synes af alla hans actioner, och tviflar man ingalunda uppå, det han på allt sätt söker att recuperera de bortmista provinser, som ock längesedan hafver anlagt råd, huruledes han någon ort uti Östersjön skulle kunna sig bemäktiga . . . nu synes, huru denne tsaren mera än hans antecessorer stärker sig med andra puissancers, som våra grannar äro, allianser, reser i egen person till dem och själf sluter och afhandlar det lätteligen är att präsumera till vår fördel ej vara, ej heller lända skola. Hvarför att visa på vår sida igen, att vi stå beredda, jag ej orådligt hölle strax ordres att afsända och transporten, om möjligt är, nu genast verkställa.» Karl Gyllenstierna framhöll emellertid, huru stora svårigheter som låge i vägen för en trupptransport vid den tiden, och förmodade, att man för det innevarande året torde kunna vara säker för moskovitens anfall på den sidan. Därefter beslöt man, att de finska trupper, som för året kommenderats till fästningsarbete vid Narva (»Narven»), skulle, tills vidare order ankomme, där kvarstanna.[1]

Det var vid denna tid, som kurfurst August af Sachsen blef vald till polsk konung. Man kände sig i Sverige ej särdeles lugn med hänsyn till valets utgång, ty August hade alltid visat sig vara god vän med Sveriges fiende Danmark. Nu berättades det äfven, att han var god

[1] Rådsprotokoll hållet på Karlberg 10 juli 1697.

vän med tsaren. Grefve Stenbock utlät sig därför i rådet, att det nog syntes, att tsaren, Sachsen, Polen och Brandenburg gjorde ett, och kanske kejsaren spelade med därunder, ty de hade i forna tider alltid varit i godt förstånd mot Sverige. Stenbock ansåg, att de med tiden alla skulle bli farliga grannar för Sverige.[1] Den svenska regeringen fann bland annat »tsarens långa vistelse hos kurfursten af Brandenburg och hans upprepade förtroliga konferenser med denne furste ganska misstänkta: Hvem kunde veta, hvad däraf skulle följa, enär just då Danmark brutit löst på hertigen af Holstein? Rådet befallde därför generalguvernörerna i Ingermanland och Livland att hålla ett vakande öga på grannskapet samt att förse sig med nödiga förråd.»[2]

Af det sagda framgår, att den svenska förmyndarstyrelsen ingalunda kände sig säker med afseende på tsar Peter. Särskildt betecknande var det, som Bengt Oxenstierna yttrade om hans lust att få in någon ort vid Östersjön, hvarom han »länge sedan hafver anlagt råd». Det var emellertid ej blott Bengt Oxenstierna, som hyste dylika åsikter om tsarens planer. Den svenske generalguvernören Nils Bielke i Pommern, som låg väl inne i tidens politik och till sin egen olycka t. o. m. förde politik på egen hand, framhöll för en dansk minister på hösten 1697, huru den rätta orsaken till tsarens resa vore, att han gärna ville hafva en hamn vid Östersjön.[3] Åtskilliga af de svenska statsmännen voro följaktligen på det klara med, att nu hade den tsar kommit på Rysslands tron, som verkligen skulle försöka och redan var fullt besluten att tränga fram till Östersjön, om konjunkturerna blefvo gynnsamma för honom.

Hur var det nu i verkligheten med tsarens planer? Var det blott och bart inbillning hos de svenska statsmännen, att tsaren vid denna tid skulle ha beslutat att tränga fram till Östersjön, eller var den ryske själfhärskaren verkligen redan fullt på det klara med — hvad som sedan tydligt och öppet blef det centrala i hans politik — att

[1] Rådsprotokoll hållet på Karlberg 22 juli 1697.
[2] C. Hallendorff, Bidrag till det stora nordiska krigets förhistoria, s. 36, 37.
[3] Bilaga till Hansens bref från Glückstadt 22 okt. 1697. Wahrenbergska saml. 6.

han måste vända sig mot Sverige för att skaffa sitt land tillträde till Östersjön? Att tsaren, som Oxenstierna yttrade, därom »länge sedan hafver anlagt råd», är väl knappast troligt. Frågas åter, om tsaren hade denna sin framtidspolitik fullt klar för sig under sin ryktbara europeiska resa, så måste härpå obetingadt svaras *ja*, ifall man i denna fråga som andra skall få draga några slutsatser af befintliga källors uppgifter.

Svenska regeringen hade utfärdat en order, att man skulle inkomma med en berättelse om de svenska fästningarnas dåvarande tillstånd och beskaffenhet. Generalguvernören Dahlberg i Riga framhöll i sitt svar på denna order bland annat, att i fråga om orter, som böra i akt tagas och befästas, »Nyen uti Ingermanland billigt bör ihågkommas, som vid desse vidtutseende och farliga konjunkturer och i anseende till vår mäktige och desafectionerade granne ryssen, hvilken hotat efter sin egen till sine confidenter åtskilligt gjorda utlåtelse *med all makt* därefter vill trakta att få en fot i Östersjön att därigenom desto bekvämare stabiliera Sinesische, Indianische och Persische handeln till sina gunstige vänner i Holl- och England».[1] Den, som till sina förtrogna fällt detta yttrande, kan väl ej ha varit någon annan än tsar Peter själf, och detta yttrande har fällts före 1 juli 1697. — Svenska sändebudet Lillieroot skrifver från Haag i medlet af juli 1700, att Heckeren nyligen varnat honom och sagt, att tsaren ej vore att lita på, om han finge fred med turken, »ty han, hr von Heckeren, visste med säkerhet, hurusom tsaren, den tiden han var här i landet, låtit sig undfalla, *att han aldrig ville vända igen, innan han blefve mästare af någon hamn vid Östersjön*, och han gärna velat, att denna staten skulle det bifalla och med honom därom öfverenskomma».[2] Detta yttrande af tsaren måste ha fällts antingen på hösten 1697 under tsarens vistelse i Holland, eftersom Heckeren förklarat, att yttrandet fälldes »här i landet», eller också efter hans besök i England på våren 1698, då han tog hemvägen öfver Holland. — Franska sändebudet i Stockholm, grefve d'Avaux, berättar i medlet af år 1698, huru tsaren, då han var i Eng-

[1] Generalguvernören Dahlberg till K. M. från Riga den 1 juli 1697.
[2] Lillieroot till K. M. $^{14}/_{24}$ juli 1700.

land — enligt berättelse af grefve Bonde — skulle ha förklarat, att han ville ha en hamn vid Östersjön, något som kom svenskarne att frukta, att tsaren skulle förena sig med Danmark och Polen.[1] Detta yttrande af tsaren måste ha fällts i början af år 1698, då han vistades i England. — Ofvanstående utlåtanden af tsaren torde också kasta ljus öfver den till Lillieroot hösten 1697 framburna uppgiften, att tsaren förhört sig angående Hollands uppträdande, ifall han angrepe Livland. Denna antydning om tsarens fientliga planer mot Sverige ansågs emellertid bero på en missuppfattning af namn: »la Livonie» i stället för »la Lithuanie». Då de förut nämnda utlåtandena af tsaren nu äro bekanta, kan knappast något tvifvel råda om, hvad tsaren syftat på. Det var Livland och ej Littauen det gällde. Den författare — C. Hallendorff — som behandlat denna punkt, yttrar också alldeles riktigt om den motsatta åsikten: »Förklaringen är knappast tillfredsställande, då det är svårt att se, hvilket intresse sjömakterna skulle hafva i fråga om Littauen.» Det är i skrifvelser under september månad 1697 ($^{7}/_{17}$, $^{11}/_{21}$), som Lillieroot berör denna fråga om tsarens planer mot Sverige,[2] hvadan detta tsarens yttrande måste ha fällts under tsarens första besök i Holland och därtill i början af hans vistelse därstädes. — Under hemresan till Ryssland träffade tsar Peter polske konungen August II i Rava nordost från Lemberg, och mötet mellan dem räckte 9—12 augusti. En källa om detta möte framhåller, att tsar Peter rent af bedt konung August om bistånd mot Sverige; en annan framställer August som den hjälpsökande hos tsaren mot sina egna undersåtar, och tsaren skall ha lofvat sin hjälp, men i gengäld fordrat konung Augusts hjälp för att hämnas den oförrätt, som tsaren ansåg sig ha lidit i Riga af grefve Dahlberg; en tredje källa uppger, att tsaren lofvat Augusts sändebud generalmajor Carlowitz i slutet af år 1698, att han skulle hjälpa August, mot det att August bevisade honom den vänskapstjänst, hvarom de talat med hvarandra i Rava.

[1] D'Avaux till Ludvig XIV 9 juli 1698. Negociations de Monsieur le Comte d'Avaux.

[2] C. Hallendorff, Bidrag till det stora nordiska krigets förhistoria a. a. 46, 47.

Denna skulle bestå däri, att August kraftigt bistode tsaren, ifall denne en dag finge krig med sina grannar. Därvid frågade tsar Peter Carlowitz, »om han ej kunde förstå, att det för honom (tsaren) kändes högst pinsamt att vara orättvist utesluten från hamnarna vid Östersjön; det vore, fortsatte han, för att en dag få hämnas för denna orättvisa och för alla hans förfäder tillfogade förluster, som han på allt sätt i Polen ville understödja konung August samt försäkra sig om dennes vänskap».[1] Af dessa källor stämmer den senaste bäst öfverens med de yttranden af tsaren, som han fällde rörande sina planer mot Sverige under sin utländska resa. — Till denna kedja af bevis för, att tsar Peter hade sin framtida nordiska politik klar för sig själf långt före det stora nordiska krigets utbrott, skall fogas ännu ett par. Den svenske residenten Wachschlager i Polen hade i Warschau sammanträffat med en polsk minister, som skulle begifva sig till Sverige och Danmark. Denne hade i förtroende tillkännagifvit för Wachschlager, att tsaren ej visade synnerligen stor affektion mot Sverige. Han hade flera gånger utlåtit sig, att, då han finge händerna fria för andra krig, så skulle han planlägga, huru han skulle få Narva och andra orter i sitt våld.[2] Geheimerådet Beichlingen, som var gynnsamt stämd för en allians mellan Sverige och konung August, meddelade Wachschlager i förtroende, att generalmajor Carlowitz i sina skrifvelser från Moskva omtalade, huru han af tsarens många diskurser märkt, att han ej hade dålig lust att från Sverige återtaga Narva och andra platser.[3]

Få nu ej alla dessa enstämmiga uttalanden, fällda af tsaren på vidt skilda orter och tider, tjäna som bevis för,

[1] C. Hallendorff, Bidrag till det stora nordiska krigets förhistoria, a. a., s. 113—116.

[2] Wachschlager till K. M. 16/26 dec. 1698. Den polske ministern hade för Wachschlager framhållit, »was der jüngsthin aus Moskau wiederkehrte Königl. Polnische Bediente Bulakowski von des Czaren nicht sonderlichen Affection gegen die Krohn Schweden gemeldet, indem gedachter Czar bey der Tafel, an welcher Er Bulakowski gespeiset, sich mehrmahlen verlauten lassen: Wann Er freye hände von anderen kriegen bekäme, gedencken wolte, wie Er Narva und anderes wieder unter seine botmässickeit bringen möchte.»

[3] Wachschlager till K. M. 16 jan. 1699. Beichlingen sade: »dass der Generalmajor Carlowitz mit jungsten briefen aus Moscau gemeldet, welcher gestalt Er aus des czaren vielfältigen discoursen bemerket, dass er nicht übele lust habe Narva und andere Platze von der Krohn Schweden zu recuperiren.»

att han hade sin blifvande politik mot Sverige fullt klar för sig själf sedan medlet af sommaren 1697? Eller är det så, att hans första uttalanden från år 1697 och från förra hälften af 1698 ingen egentlig betydelse äga, men väl hans sista efter mötet med konung August i Rava? Hans första utlåtanden äro fullt ut så bestämda och tydliga som de sista rörande denna fråga. Han skulle »*med all makt*» därefter trakta att få fast fot vid Östersjön och detta ej af eröfringslystnad utan för att främja Rysslands handel, för hvars utveckling han förut visat så stort intresse. Han ville »*aldrig vända igen, innan han blefve mästare af någon hamn vid Östersjön*»; och han var nog försiktig att i förväg underrätta sig om, hvad sjömakterna skulle säga, ifall han t. ex. angrepe Livland. Och så komma hans mångfaldiga uttalanden mot slutet af året 1698 och bestyrka genom sin fullständiga samstämmighet med de första, huru allvarligt dessa voro menade. Dessa många uttalanden om sina planer mot Sverige fällde han, innan danska sändebudet Heins hunnit — åtminstone i någon nämnvärd grad — bearbeta honom. Den allians, som han ingick med Danmark i medlet af år 1699 mot Sverige, var tydligen endast afslutningen på en länge närd plan.

De svenska statsmännen hade följaktligen fullt skäl att frukta tsar Peters planer på Sverige. Denna fruktan var lika stor sedan Karl den XII bestigit tronen som under förmyndarregeringens styrelse. Detta framgår af yttranden, som fälldes i kanslikollegium i början af år 1698. Gyldenstolpe yttrade om en skrifvelse från tsar Peter till Karl XII, att tsaren visserligen hade utlåtit sig väl och obligeant, men det föreföll dock, att man ej kunde lita på hans komplimenter. Bengt Oxenstierna framhöll därpå, att tsaren visserligen var upptagen af krig mot turkar och tatarer, men han var också lycklig i detta krig, hvilket ej allenast torde göra honom högmodig utan äfven begärlig efter flera eröfringar. Han saknade hvarken folk eller medel. Hans trupper blefvo också genom kriget mera öfvade. Konjunkturerna kunde snart foga det så, att tsaren finge fred med Turkiet, då han torde sätta den planen i verkställighet, som han senast på sina resor och eljest visat

sig hafva, att få en hamn vid Östersjön. Gyldenstolpe uttalade den önskan, att tsaren ej alltför snart måtte få fred med turken. Oxenstierna förklarade, att man så mycket mer borde vara på sin vakt, som man visste, att Danmark sökte hissa tsaren på Sverige. Äfven var det att befara, att Sveriges handel skulle lida af Rysslands framsteg. Härtill genmälde Gyldenstolpe, att det nog icke var förgäfves, att tsaren så länge låge i Holland och gjorde sig underrättad om skeppsbyggning och navigationsväsen. Hans afsikt torde vara att bli mäktig till sjöss. Archangel torde bli en mer och mer betydlig sjöstad, hvaraf Narva i ej ringa grad skulle lida men i sin handel och sjöfart.[1]

Hvad som i hög grad bidrog till, att de svenska statsmännen fruktade, det tsaren skulle sluta sig till Sveriges fiender, var underrättelsen om en viktig allians, som ingåtts mellan Danmark och Polen, i hvilken ett par hemliga artiklar voro riktade mot Sveriges bundsförvanter, de lüneburgska furstarne och hertigen af Holstein-Gottorp. En punkt i denna allians stadgade, att Danmark och August II skulle försöka förmå tsaren och några tyska furstar att sälla sig till detta förbund. Svenske ministern Lillieroot i Haag underrättade först de svenska statsmännen om, huru han befarade, att ett dylikt förbund ingåtts mellan Danmark och August II. På samma gång framhöll han, att Danmark med ovanlig flit sökte att vinna tsarens vänskap.[2] I hvad syfte Danmark så ifrigt sökte förbund med tsaren, insåg man väl i Sverige. I medlet af år 1698 kunde Sveriges minister Vellingk i Hamburg till och med skicka svenska regeringen en kopia, som han på något sätt kommit öfver, af förbundet mellan Danmark och Polen till Stockholm. Man blef nu i Sverige i tillfälle att se, hvad Danmark och August II öfverenskommit om med hänsyn till tsaren.[3]

Nya öfverläggningar i kanslikollegium på sommaren 1698 visa också, att man allt fortfarande hyste farhågor för, att Ryssland kunde bli farligt för Sverige. Redan

[1] Kanslikollegii protokoll 13, 14 och 29 jan. 1698.

[2] Lillieroot till K. M. $\frac{23 \text{ april}}{3 \text{ maj}}$ 1698.

[3] Kopia af hufvudtraktaten är bifogad Vellingks skrifvelse till K. M. 3 juni 1698.

innan man emottagit Vellingks kopia af alliansen, utlät sig Bengt Oxenstierna i kanslikollegium i början af juni, huru man af ett och annat under den förflutna tiden kunde döma, att tsaren ej ville Sverige väl. Då man någon tid senare fick underrättelse om det ingångna förbundet, yttrade Bengt Oxenstierna med anledning af den punkten, att tsaren skulle dragas till denna allians, att något särskildt till andra makters skada torde med anledning häraf vara å färde. Sekreteraren Åkerhielm förklarade, att om moskoviten nu finge fred med turken, så torde några skadliga afsikter och stämplingar mot Sverige vara att befara. I medlet af juli framhöll Bengt Oxenstierna med anledning af tsarens vistelse i Wien vid den tiden, att konjunkturerna syntes så beskaffade, att Sverige borde beflita sig om att ingå förbund och skaffa sig vänner, så att man kunde förekomma deras onda uppsåt, som ville Sveriges värsta och gärna önskade få tillfälle att skada K. M. Om tsaren, som befann sig i Wien och mycket lade sig vinn om kejsarens vänskap, Danmark, Polen och kurfursten af Brandenburg komme i närmare förstånd och förbund med hvarandra, så torde det ej betyda något godt för Sverige, utan däraf elaka följder vara att befara.[1]

Danska sändebudet Juel i Stockholm lämnar i sina relationer till Kristian V bekräftelse på, huru det i Sverige rådde en stark fruktan för tsar Peters fientliga planer. Han berättar i början af juni 1698, att tsaren skulle ha begärt att få värfva något båtsfolk på gränserna, hvilket väckte rätt stort betänkande hos svenskarne, eftersom de icke gärna ville medgifva det och ej heller gärna ville göra något, som kunde förtörna tsaren, i det att han nästan var den ende, som man i Sverige hyste någon fruktan för. I oktober samma år skref åter Juel, att det ej fanns någon makt, som de svenska statsmännen så mycket hade sin uppmärksamhet riktad på som Ryssland (»der er ingen, som de her reflecterer mere paa, end Moscou»).[2]

I slutet af år 1698 korsade ryktena hvarandra från alla håll om tsarens fientliga planer mot Sverige. Oxenstierna

[1] Kanslikollegii protokoll 4, 18, 25 juni och 14 juli 1698.
[2] Jens Juel till Kristian V, 2 juli och 12 okt. 1698. Fryxells handlingar IV.

berättade i senare hälften af november, huru han ur säker hand fått veta, att en allians skulle vara på färde mellan ryssen, Polen och Danmark. Han hade äfven fått bref från Sveriges ombud Knieper i Moskva, och denne försäkrade, att tsaren ej hade något godt i sinnet mot Sverige. Gyldenstolpe framhöll härvid, att man med anledning däraf borde ingå förbund med dem, som man kunde ha något stöd af. Oxenstierna svarade, att det alltid varit hans mening, att Sverige borde sätta sig samman med sådana makter, som kunde afhålla ryssen.[1] Kort därpå inberättade svenske ministern Leijonclo i Köpenhamn till K. M. följande rykte, som två år senare gick i uppfyllelse, nämligen att tsaren af Moskva »hade gjort ett infall i Ingermanland och belägrat staden Narva». I flera skrifvelser omtalade Leijonclo, huru detta rykte fortfor att gå, men, tillade han en gång, »jag kan väl tänka, hvaraf det ryktet härrörer». Han ansåg, att det var danskarne själfva, som uppdiktat det,[2] naturligtvis i syfte att skada Sverige. Äfven den svenske ministern i Berlin inberättade, huru han från flera håll förnummit, att tsaren skulle ha fientliga planer mot Sverige.[3] Likaledes berättade Lillieroot från Haag, huru det ryktet gick där, att tsaren af Moskva hade i sinnet att föra krig mot Sverige, att han sökte få konungen i Polen med sig och skulle därom stå i underhandling med honom, såframt de icke redan voro ense. Lillieroot ville emellertid förmoda, att detta rykte ej hade någon grund. Strax därpå framhöll han dock, att ryktet nog torde ha någon grund, ty det bestyrktes af, hvad han hört af andra, att Danmark skulle använda sin högsta flit på att förmå ryssen till krig mot Sverige. Det framhölls i tryckta »tidender» från Köpenhamn, att tsaren var sinnad att begära af Sverige Riga, Reval, Narva och hela Ingermanland, och om han ej finge dessa områden, skulle han med vapen söka bemäktiga sig dem. I början af 1699 inberättade emellertid Lillieroot, att ryktet började sakta sig. På samma gång framhöll han, att Danmark ej blott understödt detta rykte, utan också verkligen sökt förmå tsaren till krig mot Sve-

[1] Kanslikollegii protokoll 19 nov. 1698.
[2] Leijonclo till K. M. 20, 25 nov., 30 dec. 1698 och 8 jan. 1699.
[3] Leyonstedt till K. M. 20 nov. 1698.

rige.[1] Om man å dansk sida sökt att hålla detta rykte vid lif, så skedde det för att motarbeta den underhandling, som Sverige vid denna tid förde med England och Holland. Hade nämligen Sverige med säkerhet hotats med krig från Ryssland, skulle sjömakterna blifvit mindre villiga att sluta förbund med Sverige, ty de skulle då å ena sidan ej ha någon utsikt till att få hjälp från svensk sida, ifall de så behöfde, å den andra skulle de själfva varit förpliktigade till hjälpsändning, om ej för stora hinder ställde sig i vägen.

Man sökte också å svenska regeringens sida framhålla grundlösheten af dessa rykten. I en skrifvelse till Lillieroot framhölls det, att man ej visste det ringaste om några dylika pretentioner af tsaren, mycket mindre om någon krigsförklaring. Som K. M. emellertid hade anledning att befara, att dylika utspridda vidriga spargement kunde förorsaka en dålig effekt, så skulle Lillieroot framhålla deras grundlöshet. Det gick emellertid så långt med detta rykte, att man i Frankrike trodde det gälla fulla allvaret. Franske ambassadören grefve d'Avaux lät i början af år 1699 i en privat audiens för Karl XII å Ludvig XIV:s vägnar tillkännagifva, huru man i Paris hade fått de underrättelser, att tsaren var sinnad att börja krig med Sverige, och att jämväl några tyska furstar tänkte träda i förbund med honom. Ludvig XIV ville ej underlåta att gifva K. M. detta till känna, tillbjudandes sina officia till att hindra detta uppsåt, om K. M. det skulle åstunda. D'Avaux fick till svar, att ehuru K. M. därom ej hade någon underrättelse och ej heller gifvit tsaren anledning till någon fientlighet, så var man dock betänkt på att sätta Sveriges fästningar på den sidan i god defension och författning.[2]

Som bekant voro dessa krinflygande rykten ingalunda i allo osanna, och att man å svensk sida ej tog dem alldeles likgiltigt, framgår af en öfverläggning i kanslikollegium i början af år 1699. Gyldenstolpe framhöll, att man ingalunga fick negligera det ryska väsendet, hvarpå Bengt Oxenstierna genmälde: »Om tsaren får fred, så hafva vi

[1] Lillieroot till K. M. $\frac{26\ \text{nov.}}{6\ \text{dec.}}$ $^{17}/_{27}$ dec. 1698 och $^{7}/_{17}$ jan. 1699.

[2] K. M. till Lillieroot 14 dec. 1698 och till alla utrikesministrarne 14 jan. 1699.

orsak att se oss före.»[1] Det var särskildt residenten Wachschlager, som vid denna tid kom med oroande underrättelser. Det var nu han visste att berätta, huru tsaren oupphörligt talade om krig mot Sverige. Äfven framhöll Wachschlager, hur det väckte ej ringa eftertanke hos honom, att de polska ministrarne gång på gång frågade honom, hurudant Sveriges förhållande var till tsaren. Han berättade, huru ryske tsaren förehade stora krigsrustningar, som illa öfverensstämde med hans 2-åriga stillestånd med turkarne. För öfrigt förde den moskovitiske residenten i Polen ett sådant tal, som kunde väcka misstankar. Beichlingen utlät sig i början af februari, huru han hade hört, att en allians skulle ha ingåtts mellan Ryssland och Danmark emot Sverige. Dock trodde han ej, att detta var sanning, alldenstund han ej fått bekräftelse därpå från Danmark.[2] Härmed upphör residenten Wachschlager med sina värdefulla relationer angående de fientliga planer, som Ryssland hyste mot Sverige. Generallöjtnant Vellingk hade vid denna tid begifvit sig till Polen för att verka för en allians mellan Sverige och August II. Denne framhöll i januari angående förhållandet mellan August och tsaren, huru han ej var säker på, att ej någon allians blifvit sluten mellan August och tsaren till Sveriges skada. Dock trodde Vellingk, att om så hade skett, skulle ändring däri kunna göras, i synnerhet som förhållandet till Turkiet ej torde lämna tsaren tillfälle till andra vidlyftigheter.[3]

Tydligen har man såväl å dansk som rysk sida ej iakttagit tillräcklig försiktighet angående sina fientliga planer mot Sverige. Danska sändebudet i Stockholm Jens Juel hade också framhållit för Kristian V, att Heins i Ryssland gjorde allt, hvad han kunde, för att upphetsa ryssarne mot Sverige. Juel befarade därför, att Heins ej umgicks med denna sak försiktigt nog.[4] Man sökte nu efter bästa förmåga att reparera, hvad som skett. Den danske ministern i Stockholm framhöll också för Bengt Oxenstierna, att som det i gazetterna nyligen hade stått, det tsaren

---

[1] Kanslikollegii protokoll 7 jan. 1699.
[2] Wachschlager till K. M. 16 jan., 5, 13 febr., 17 och 20 april 1698.
[3] Vellingk till K. M. 20 jan. 1699.
[4] Jens Juel till Kristian V 16 nov. 1698. Fryxells handlingar IV.

skulle pretendera att återfå af Sverige Reval, Narva och Ingermanland, hvilket vore en fullkomlig osanning, så hade Kristian V befallt sin minister i Ryssland att drifva därpå, det denne tidningsskrifvare måtte häktas och vederbörligen straffas, om han ej kunde visa, af hvem han hade sina underrättelser.[1] Då brandenburgske ministern för tsaren framhöll, hvilka rykten som gingo om hans fientliga planer mot Sverige, hade tsaren svarat, att han ej mindre ville underhålla vänskap med Sverige än med andra makter.[2] Ryktet om Rysslands fientliga afsikter upphörde nu också verkligen för en tid. Äfven afgick snart en särskild beskickning från Sverige till tsaren,[3] hvilket nog också bidragit till att få ryktet om fientligt sinnelag från rysk sida att upphöra.

Den svenska beskickningen hos tsaren lyckades ej utforska något om dennes verkliga planer mot Sverige. Dock voro de underrättelser, som de från Ryssland sände svenska regeringen, ej i allo lugnande. Så framhöllo de i augusti 1699 i en skrifvelse från Moskva, att om den underhandling, som inledts mellan tsaren och sultanen, ledde till fred, så torde man i Ryssland uti ett och annat afseende mot Sverige spänna bågen något högre, men om kriget mot turken komme att fortgå, så torde man mot Sverige visa all moderation och god benägenhet. I en följande skrifvelse meddelade sändebuden, att en person i stort förtroende berättat för dem, det tsaren skulle ha utfärdat order att vid Smolensk samla en här om 60,000 man. Fast man ej kunde veta, i hvad syfte det skedde, ansågo dock sändebuden, att det var deras skyldighet att underrätta K. M. därom. Samma person hade också berättat, att tsaren ämnade låta utgå påbud om en dryg skatt på alla sina undersåtar att utgå i 4 års tid. I de följande brefven visade sig sändebuden emellertid allt lugnare och lugnare angående dessa rykten, och de kommo slutligen till den öfvertygelsen, att talet om de 60,000 man, som skulle samlas vid Smolensk, blott varit ett löst »spargement», och de kunde ej annat förspörja, än att tsaren vore alldeles benägen till

[1] Kanslikollegii protokoll 3 mars 1699.
[2] Leyonstedt till K. M. 18 april 1699.
[3] Instruktion för K. M:s legater till Ryssland af 1 febr. 1699.

fredens och pacternas fullgörande med Sverige. Äfven framhöllo de i medlet af november, huru man nu i Moskva allmänt ansåg, att förhandlingarna med Turkiet skulle leda till krig i stället för till fred. I denna skrifvelse berättade de emellertid äfven, att kapten Patkul skulle uppehålla sig i Moskva, om hvilken man i Sverige visste, att han åtminstone ej verkade för ett godt förhållande mellan Sverige och Ryssland. Slutligen visste sändebuden att i ljusaste färger skildra sitt afsked från tsaren, och det heter: »så att vi således till slut skildes ifrån hans tsar. May:tt med största fägnad, heder och förnöjelse, mer än förr någon ambassade lärer vara vederfaret». Den 16 dec. 1699 kommo dessa sändebud åter till svenskt område.[1]

Sverige kom på sommaren 1699 i ett mycket spändt förhållande till Danmark med anledning däraf, att Karl XII sände hertigen af Holstein-Gottorp 2,400 man för att hjälpa honom med uppbyggandet af hans skansar. Danska regeringen anförde klagomål häröfver på skilda orter och anhöll om alliansprestationen hos de makter, som ingått förbund med Danmark. Vellingk skrifver i slutet af oktober till svenska regeringen om tsarens hållning i denna fråga: »Jag är varnader, att man på Eders kungliga majestäts sida väl torde behöfva försiktighet i tid, att icke ryssen sig för hastigt på Danmarks klagomål declarerar.» Och några dagar senare framhöll Vellingk, huru den från Polen till Turkiet destinerade ambassadören »grefve Lescinsky, general af Hög-Polen, hafver sig här infunnit . . . Han hafver förtroligen gifvit mig vid handen, att för Kongl. May:t och deras intresse högnödigt vore, om E. K. May:t kunde förmå kungen i Frankrike att låta hindra igenom dess ambassadör i Turkiet den prolongation af stilleståndet, som tsaren söker.»[2]

Svenska regeringen gaf också redan i medlet af november befallning åt Lillieroot att i Haag anhålla, det sjömakterna måtte hindra Danmarks försök att indraga andra makter i holsteinska konflikten. Danskarne sträfvade nämligen efter detta enkannerligen i Moskva, hvarom Lillieroot

[1] Svenska ambassadörernas bref till K. M. från Ryssland 20, 23 aug., 6 sept., 25 okt., 8, 15 nov., 14 och 23 dec. 1699.
[2] Vellingk till K. M. 31 okt. och 7 nov. 1699.

dock med all varsamhet skulle utlåta sig.[1] De berättelser, hvilka Lillieroot sände från Haag, gåfvo svenska regeringen anledning till oro i stället för att verka lugnande. Rådspensionären Heinsius hade framhållit, »att Danmark bemödade sig att upphissa Moscou emot Eders Kongliga M:t, och att det ej vore alldeles olikt, att det torde därutinnan få sitt onda uppsåt fram». 14 dagar senare inberättade han, huru Danmark med full säkerhet räknade på, att tsaren skulle bryta med Sverige, ifall det kom till krig mellan Danmark och Karl XII.[2]

Hvad som ännu mer bidrog till, att man i Sverige med misstro måste upptaga tsarens vackra försäkringar om vänskap, var konung Augusts anfall på Livland i februari 1700. August hade ju alldeles på samma sätt som tsaren gifvit de dyraste försäkringar om sin vänskap för Sverige, och de svenska statsmännen visste ur många källor, att tsar Peter och den polske konungen voro särdeles goda vänner. Vellingk skref också från Sachsen i förra hälften af mars 1700, huru man där strax efter anfallet på Livland ansett, att äfven tsaren skulle direkt uppträda som Sveriges fiende, men nu ansåg man i stället, att han skulle sända August några tusen ryssar till hjälp.[3] Svenske residenten Palmquist i Paris framhöll i skrifvelser till K. M., huru de främmande ministrarne i Frankrike med anledning af anfallet på Livland ansågo, att en hemlig sammangaddning förefunnes mellan Danmark, Polen, Ryssland och Brandenburg. I slutet af april inberättade Palmquist, huru de danska och polska sändebuden i Paris utspridde, att ryssen med 40,000 man var i antågande mot Ingermanland, hvarom de sade sig ha säker underrättelse, så ock att stilleståndet mellan tsaren och turken blifvit förlängdt på 25 år. Den franske ministern Torcy framhöll också för Palmquist, att faran för Sverige vore stor, om äfven ryssen bröte löst, hvilket man ej kunde veta. Han ville därför råda Karl XII att åt öster använda Sveriges största krafter, i det att han ansåg, att man lättare skulle komma till rätta med Danmark än med det livländska kriget.[4]

---

[1] K. M. till Lillieroot, 15 nov. 1699. Utr. Reg.
[2] Lillieroot till K. M. $^{5}/_{15}$ och $^{19}/_{29}$ dec. 1699.
[3] Vellingk till K. M. 9 och 16 mars 1700.
[4] Palmquist till K. M. $^{9}/_{19}$ mars, $\frac{27 \text{ april}}{7 \text{ maj}}$ och $^{4}/_{14}$ maj 1700.

Man var också vid denna tid mycket orolig för tsaren i Sverige. Lillieroot fick i mars befallning att hos sjömakterna anhålla, det dessa så måtte begå, att tsaren och kurfursten af Brandenburg ej toge parti emot Sverige och förenade sina vapen med dess fiender. Några dagar senare fick Lillieroot förnyad order härom rörande tsaren, under det att man angående Brandenburg framhöll, att man ej kunde tro på någon fientlighet därifrån. Tsaren däremot var man ej lugn för. Sjömakterna borde därför befalla sina ministrar i Turkiet att i hemlighet hindra freden mellan sultanen och tsaren. Men detta måste handteras med stor varsamhet och ej, såsom om det kommit från svenska regeringen. Lillieroot fick upprepade befallningar härom.[1] Både det ena och det andra visar, att man i Sverige starkt befarade, det tsaren skulle inblanda sig i de stridigheter, som Sverige redan hade med Polen och Danmark. Danska sändebudet Sehestedt skrifver också från Stockholm i förra hälften af april, att svenskarne nu började frukta för ryssarne mer än någonsin förut.[2]

Svenska residenten Kniepers bref från Moskva år 1700 bidrogo just ej heller att lugna de svenska statsmännen med afseende på Ryssland. Så skref han i slutet af januari, att värfningen och utskrifningen af soldater starkt fortsattes, så att snart en armé af 70- till 80,000 man nytt folk var färdig. Dock fattades ännu många officerare för densamma, hvarför tsaren hade utsändt en major att värfva 600 officerare, kaptener och därunder, och skulle han med största flit söka att få dem, som kunde det polska språket. I medlet af mars skref han åter, hur han »intet kunnat förmärka, att hans zar: majestät annorledes än vänligt emot Sverige sinnat är, oansedt att den danske envoyén med flit söker att bringa honom till annat. Och äro fuller en del af det nyskrefne och nyvärfvade folket beordrade att marschera åt Nougrod, Plescou och Smolenskou, dock, som jag hoppas, till ingen annan ände, än, som bojaren Golowin mig försäkrat, till ryske gränsernas säkerhet . . . Ingen offensivammunition eller artilleri är ännu någorstädes kommenderadt. De vidriga tankar vill jag mig ej göra, att hans tsar. maje-

[1] K. M. till Lillieroot 14, 17, 28 mars och 26 april 1700. Utr. Reg.
[2] Sehestedt till Fredrik IV $^{11}/_{21}$ april 1700. Fryxells handlingar IV.

stät skulle vara benägen att träda ifrån det förbund, som han så nyligen och godvilligt bekräftat. Men skulle fred och vapenhvila med turken erhållas, så vorde man snart förmärkandes, hvad i hågen bodde» . . . I senare hälften af april äro hans farhågor betydligt större. »De fyra här stående regimenten . . . hafva nu nyligen fått ordres att uppå första vink vara färdiga till march, man vet intet visst hvart. Skulle man kunna rätta sig efter det, som här de meste tala, så är därmed ansedt på Riga och Narva, hvaraf de ock göra den konklusion, att jag med de här befintlige kongl. maj:ts undersåtare antingen lärer snart bli ur landet vist, eller ock med arrest belagd. Den allra högste gifve hans tsar. majestät bättre och raisonablare tankar. Detta allmänna tal har intet ännu kunnat fullkoml:n persuadera mig att tro, hans tsar. majestät alldeles vara resolverad på ruptur med Sverige och det af följande orsaker»: 1) emedan det uppsköts så länge med anfallet, hvarför konung August, som utan tvifvel i förlitande på hjälp från Ryssland börjat sitt företag mot Livland, med Guds bistånd kunde bli tillbakaslagen; 2) tsaren hade ej någon bestämd efterrättelse från sin legat i Konstantinopel, och så länge han ej fått detta, kunde Knieper ej förstå, med hvad förtröstan han skulle vilja fördjupa sig i andra svårigheter; 3) hade bojaren Golowin på tsarens befallning tillskrifvit Knieper från Woronitz, att tsaren strax efter sin återkomst därifrån till Moskva ämnade affärda en legation till Sverige, och att han redan förordnat ett par framstående personer till hufvudmän för densamma. »Dock, ehuru med allt detta må vara, törs jag intet göra någon säker, helst efter post på post ifrån hans kongl. majestät af Polen kommer till tsar. majestät med anhållande om secours; så synes ock vara ofelbart, att hvart de ofvanbemälte 4 regimenten kommenderade varda, där måste något företagas, efter desamme äro de bästa af hela hans tsar. majestäts milice . . . Närmare upplysningar har jag till detta intet kunnat erhålla om hans tsar. majestäts desseiner».[1]

Svenska regeringen fick framför allt varningar från sjömakterna i fråga om tsarens fientliga planer. Orsaken härtill var, att England och Holland vid denna tid ingått en

[1] Knieper till gr. Piper 31 jan., 14 mars 1700 och till B. Oxenstierna 20 april 1700.

viktig allians med Sverige, hvadan det låg i deras intresse, att Karl XII ej komme till korta mot sina uppenbara eller hemliga fiender. Ryske ambassadören i Haag lät emellertid försäkra, att han ej kunde tro, att tsaren hade någon del i anfallet på Livland, men man misstänkte dock detta starkt i Haag. Sjömakterna läto också genom sina sändebud afråda tsaren från fientligheter mot Sverige. Äfven försäkrade Heinsius, att engelske konungen befallt sin ambassadör i Konstantinopel att hindra freden mellan Ryssland och Turkiet. Man fruktade nämligen mer än förut tsarens fientliga planer, ifall freden med sultanen komme till stånd. Under alla förhållanden var det därför högst angeläget, framhöll man för Lillieroot, att Sverige hade ett vakande öga österut.[1] — Svenska regeringens tankar vid denna tid framgå af en skrifvelse till Lillieroot i medlet af maj. »Eftersom England och Holland själfva visa sig bekymrade, att moskoviten torde oss anfalla, helst tidningarna medbringa, som vore stilleståndet med turkiske kejsaren förlängdt, eller att det stode i sådana negociationstermer, att de kunde blifva ense, man också af Danmarks såväl som konungens i Polens svar och förklaringar hade förnummit, att de offentligen beropa sig på den alliansen, de hade med tsaren, så att de ej kunde nu mer något afhandla eller göra utom tillika; alltså hafven I att remonstrera, huruledes det är fördenskull angeläget, att England och Holland angripa verket med makt och allvar, förrän tsaren skrider till fredsbrott eller sänder den hjälpen till konungen i Polen, som ryktet går. Det lärer förmodligen ännu vara tid att sådant förekomma, ty af brefven utur Ingermanland och Livland, som sist i april månad därifrån afgått, hade man där ändå inga tidningar af ryska truppers annalkande eller ruptur. Men komme det så vida, att tsaren verkligen biträder, och Kur-Brandenburg vacklar, så lärer verket blifva vidlyftigare och långsammare.»[2]

Tsaren, som emellertid ej fann med sina planer förenligt, att man i Sverige betraktade honom som en blifvande

[1] Lillieroot till K. M. 6/16 mars, 10/20, 14/24 april, $\frac{1 \text{ maj}}{21 \text{ april}}$ 4/14, 15/25 och 19/29 maj 1700.
[2] K. M. till Lillieroot 17 maj 1700.

fiende och vidtoge åtgärder därefter, började nu afgifva de allvarligaste försäkringar om sin varma vänskap. I början af juni skref Lillieroot, att man nu med två poster fått underrättelse, det tsaren förklarat sig vara sinnad att lefva i en förtrolig vänskap med Sverige, hvaröfver man i Haag var mycket glad. Den ryske ambassadören hade själf gjort besök hos Lillieroot och förklarat, det han från sin herre fått uttrycklig befallning att tillkännagifva, huru ryktet, att tsaren ämnade biträda Sveriges fiender, vore en grof osanning, ty han hade aldrig haft annat i sinnet än att lefva med Sverige i en orygglig vänskap och förtrolighet. Till yttermera visso tog han fram ett bref, skrifvet på holländska med tsarens egen hand, hvilket innehöll samma försäkringar, och ambassadören tillade, att tsaren ville vara särskildt mån om att vara ordhållig och af god tro. Någon tid senare förnyade ambassadören på tsarens befallning sina försäkringar om sin herres goda uppsåt mot Karl XII. Ytterligare försäkringar om tsarens vänskap skulle göras af den ambassaden, som sändes till Sverige. Tsaren ville icke blott själf uppriktigt underhålla fred med Sverige, utan önskade, att den öfver allt måtte erhållas, och såframt han kunde verka något för fredens bevarande, så ville han gärna göra det. Det var bäst, att August slöte fred med Sverige, ty han hade ej den allra ringaste hjälp att vänta af tsaren.[1] Det var vackra försäkringar, som gjordes.

Man började emellertid snart betvifla, att dessa försäkringar om tsar Peters fredskärlek voro uppriktigt menade. I samma skrifvelse, där Lillieroot inberättade ryske ambassadörens förnyade försäkringar, framhöll han, huru den franske ambassadören Tallard, som kom från England, hade tillkännagifvit för honom, att han både från franske ministern i Polen och af Englands konung bekommit den underrättelsen, att August II uppenbart hade sagt, det han hade ett sådant förbund med tsar Peter, att om denne finge fred med Turkiet, skulle han med all makt anfalla Sverige, men om freden ej blefve af, skulle han likväl sända honom en hjälp af 30,000 man. Det var också vid denna tid, som Heckeren för Lillieroot omtalade, huru bestämdt tsaren

[1] Lillieroot till K. M. $^{5}/_{15}$, $^{12}/_{22}$ juni, $^{10}/_{20}$, $^{14}/_{24}$ juli 1700.

under sin vistelse i Holland hade utlåtit sig, att han ville förskaffa sig en hamn vid Östersjön. Det var därför också allas mening, skref Lillieroot, hvilka ville Sverige något godt, att Karl XII väl säge sig för på den sidan, ty det kunde i hast ske, att freden mellan tsaren och turken blefve upprättad. Då Lillieroot kort därefter kom att tala med den engelske konungen Wilhelm III själf, utlät denne sig på alldeles samma sätt och förklarade, att han som Karl XII:s vän och förtrogne broder ville råda honom att väl se sig för på den sidan.[1]

Guvernören Horn började nu också komma med oroande skrifvelser från Narva till svenska regeringen. Han uttryckte i slutet af juli sin oro öfver »de præparatorier, som nu för tiden göras uti Moscou», om hvilka han menade, att de ej kunde annat än »något eftertänkande förorsaka, helst nu sedan man ehuruväl med ovisshet förmenar tsaren hafva fred med turken, och ändå lika fullt så stora krigspræparatorier göres, men enkannerligen att bryggorna med så stort antal arbetare till 4,000 man upplagas, emellan Moscou och Nougorod, men enkannerligen emellan Nougorod och Texbou, hvilket är halfvägs emellan denna orten och Nougorod, en genväg öfver ett moras, såsom ock jämväl uti gjuterier och artilleri-laboratorier med infanteri och artilleri folks alltstadige excercerande stor flit visas, samt ansenliga partier gevär, några 1,000 till antalet, såsom ock alla uti de näst omkring belägna småstäderna liggande stycken och artilleri till Novgorod införas, och där med lavetter och underredskap förses; hvartill kommer det, att hans tsar. mayestäts ambassades hitresa nu så långt kommer att utdragas». Horn framhåller ytterligare en del skäl, hvarför han hyste farhågor för anfall från ryska sidan. Slutligen förklarade han, att han, såvidt honom möjligt var, med det folket han hade, skulle rekognoscera vid gränsen för att få kunskap om, hvad som förehades på ryska sidan. Några dagar senare uttryckte Horn åter farhågor för ryskt anfall. Årstiden kunde visserligen synas vara hinderlig för ett fälttågs företagande, men »när man löper tillbaka och efterser huruledes denne fienden gemenligen vid denna årstiden, då

[1] Lillieroot till K. M. 14/24 och 17/27 juli 1700.

han alla lador finner med spannmål fyllda, plägat sig att röra, hvartill jämväl kommer den accurate och skyndsamma kunskap, som han om den sachsiske arméens avancerande in under Riga allt stadigt och stundel:n får», så fann Horn nödigt att till kungl. majestät hemställa att göra sådana anstalter, som befunnes nödiga såväl mot fienden i Livland som mot ryssarne.[1] Kommissarien Knieper hade liknande underrättelser om ryssarnes rustningar att sända från Moskva. »Jag vill intet gärna tro», slutade han sin skrifvelse, »att därmed någon hans kongl. majestäts ort skall ment vara; dock törs jag intet göra någon viss försäkring, utan håller oförgripligen bäst vara sätta sig i det tillstånd, att man på denna sidan är färdig att bemöta allt, hvad som åkomma kan.»[2]

Mot slutet af juli inberättade Lillieroot från Haag till svenska regeringen, att stilleståndet mellan tsaren och Turkiet blifvit förlängdt. Wilhelm III och Heinsius ansågo därför, att Karl XII ej vore säker för tsaren, hvilka försäkringar denne ej gjorde. De ville därför råda Sverige att i tid förse sina fästningar med förråd och förstärka sitt manskap på ryska sidan. Man visade sig i Holland mycket bekymrad och fruktade, att tsar Peter, huru han än utlät sig, »hafver en orm i armen».[3] Man blef nu också i Sverige snart öfvertygad om, att detta blott var alltför sant. Den 20 augusti utfärdade tsaren, sedan han kort förut fått underrättelse om fredens afslutande med Turkiet, sin krigsförförklaring mot Sverige.[4] Och guvernören Horn skref den 13 september från Narva till Karl XII, att den från »ryska sidan så länge befruktade fientlighet numera alldeles utbrutit» och den ryska arméen, som var i antågande, »lärer alltså snart vara här vid fästningen.»[5]

Af det ofvan sagda framgår, att de svenska statsmännen några år före det stora nordiska krigets utbrott starkt befarade, att den uppåtsträfvande tsar Peter skulle söka höja

[1] Guvernören H. R. Horn till K. M. från Narva 28 juli och 4 aug. 1700.

[2] Kommissarien Knieper till grefve Piper 2 aug. 1700.

[3] Lillieroot till K. M. $\frac{24 \text{ juli}}{3 \text{ aug.}}$, $\frac{31 \text{ juli}}{10 \text{ aug.}}$ $^{4}/_{14}$, $^{11}/_{21}$ aug. 1700.

[4] Carlson, Sveriges historia under konungarne af pfalziska huset, VI, s. 405.

[5] Guvernören Horn till K. M. 13 sept. 1700.

Rysslands makt genom att på Sveriges bekostnad skaffa sig områden vid Östersjön. Äfven ha vi funnit, att de europeiska makter, som ej önskade Rysslands makttillväxt genom Sveriges försvagande, oupphörligt manade svenska regeringen till vaksamhet och försiktighet på ryska sidan. Slutligen är det äfven uppvisadt, att både de svenska statsmännens farhågor för ryskt anfall och de vänskapligt sinnade makternas varningar och påminnelser rörande den ryska politikens planer ägde fullt skäl för sig, i det att tsar Peter långt före år 1700 var fast besluten att anfalla Sverige.

Brott mot folkrätten under 1500-talets svenska diplomati.

AF

G. JULIN.

Man möter ofta, synnerligast hos äldre författare på folkrättens område, den uppfattningen, att folkrätten räknar sin ålder från det år, 1625, då Grotius' berömda arbete Jus belli ac pacis såg dagen. De finnas till och med, som häfda den åsikten, att Grotius ej blott kodificerat sedvanerättens normer för mellanfolkliga förbindelser i krig och fred, utan rent af uppträdt såsom den nya vetenskapens teoretiske skapare. Han skulle intuitivt ha uppställt dittills okända lagar för de mellanfolkliga förbindelserna, för krig och fred, för fördrags ingående och upphäfvande, för umgängesformerna folken och suveränerna emellan, för beskickningars affärdande och mottagande. En sådan uppfattning lider helt naturligt af ensidighet och gör ej rättvisa åt den historiska utvecklingen. Före Grotius fanns en ganska rikhaltig, ehuru osystematiserad folkrättslitteratur, men det är först han, som uppträder såsom den geniale systematikern och ordnaren af det befintliga materialet.[1] Och om någonsin aktualiteten ökat ett arbetes värde, så var det fallet med Jus belli ac pacis; det framträdde i en stund, då hela Europa starkt kände behofvet af fastslagna normer för sina mellanfolkliga förbindelser. De gamla feodala banden hade lossats och kejsardömets prestige fått svåra stötar; påfvedömet, sedan århundraden Europas medlarinna, stod ej längre öfver partierna, utan hade genom

[1] Om den folkrättsliga litteraturen före Grotius se Alphonse Rivier »Note sur la littérature du droit des gens avant la publication du Jus belli ac pacis de Grotius (1625).» Bryssel 1883.

den religiösa splittringen indragits i stridigheterna. Men då kejsardömet och kyrkan, medeltidens båda moraliska storheter, inträdde såsom parter i de mål de skolat afdöma, sjönk deras prestige helt naturligt i det allmänna rättsmedvetandet, och denna förlust af de ideella normerna ersattes i rätta ögonblicket genom Grotii kodificering af folkrättsvetenskapens regler. Och så stor var framgången af hans arbete, att ingen från den stunden erinrade sig hans föregångare och vägbrytare på folkrättens mark.

Redan på 1500-talet fanns emellertid ett lifligt intresse och i vissa hänseenden redan antagna normer för folkrätten. Denna, som i särskild grad är en vanerätt, är ju i själfva verket lika gammal som folkens historia, ty det ligger i sakens natur, att i samma stund tvenne nationer inträda i grannförhållande till hvarandra, anknytas mellan dem förbindelser, vare sig af fientlig eller fredlig art. Om vissa delar af folkrätten, särskildt sändebudsrätten, rådde ingen större meningsskiljaktighet mellan 1500-talets teoretiska författare på området, och ej heller divergerade den praktiska tillämpningen väsentligt i olika länder. Moderna arbeten i folkrätt lämna för innevarande period endast summariska öfversikter, hvarför jag inskränker mig till att beträffande sändebudsrätten referera en specialundersökning, Maulde-la-Clavières gedigna verk: »La diplomatie au temps de Machiavel» (Paris 1892), dock med några reservationer för speciellt svenska och nordiska förhållanden, till hvilka Maulde-la-Clavière helt naturligt ej kunnat taga hänsyn.

Under renässansen uppkom, ungefär vid öfvergången till det sextonde seklet, ett nytt organ för de mellanfolkliga förbindelserna, nämligen de fasta beskickningarna eller residentskapen. Deras närmaste ursprung är att söka i italienska stater, och härifrån utbredde de sig öfver kontinenten; hvad Sverige beträffar, finnas svenska stationära residenter i utlandet, på ett par undantag när,[1] först under Gustaf II Adolfs regering. Men vid sidan häraf, och tills vidare af ojämförligt större vikt än de fasta residentskapen, funnos för särskilda uppdrag de tillfälliga beskickningarna, för Sveriges vidkommande den enda formen för det diplo-

[1] Dionysius Beurreus såsom assiduus eller perpetuus legatus i England 1558—1561 och Anders Lorichs, perpetuus legatus i Polen 1571—1584.

matiska umgänget med andra länder, utom i den nordiska diplomatien, där gränsmötena vid danska och ryska gränsen spelade en stor roll.

Innan en tillfällig beskickning afgick till sin bestämmelseort, och vanligen i god tid före dess afgång, tillskrefs den furste, som skulle mottaga densamma, med begäran om ett lejdebref för beskickningens medlemmar. Lejdebrefvet (salvus conductus, sauf-conduit) är hållet i form af en öppen förklaring och rekommendation till furstens undersåtar, hvilka uppmanas att på allt sätt befordra beskickningens resa, och därjämte ikläder sig lejdebrefvets utställare personlig ansvarighet för sändebudens säkerhet inom den egna maktsfären, icke blott för allt öfvervåld från furstens egen sida utan äfven från hvarje undersåtes. Lejdebrefven affattades vanligen på det internationella språket, latin, och i detsamma uppräknas namnen på beskickningens förnämligare medlemmar samt angifves huru många personer bildade sändebudens svit; samtliga inbegrepos i den lämnade lejden. Ett sådant skyddsbref var naturligtvis ett rättsligt dokument af stort värde för innehafvaren; Maulde-la-Clavière söker med orätt reducera detsamma till en ren formalitet, ty hvad svenska förhållanden beträffar, afgick nästan aldrig en svensk beskickning ens till grannländerna utan att sändebuden först genom ett lejdebref ställts under folkrättens skydd, och vid brott mot denna åberopade sig de svenska konungarne på lejdebrefvens absolut bindande kraft. Lejdebref för beskickningar utfärdades äfven af de furstar, genom hvilkas land densamma tog sin väg, och gällde naturligtvis blott till landets gräns.[1]

Äfven utan ett sådant lejdebref stod alltid ett sändebud under folkrättens skydd; den urgamla folkrättsprincipen om sändebuds okränkbarhet gällde äfven under detta tidehvarf. Ingen fick förgripa sig mot deras personer; de kunde ej fängslas på yrkande af inhemska köpmän, hos hvilka de upptagit lån — en särskildt för de svenska diplomaterna lycklig omständighet. Äfven det hus de i lega-

[1] Stundom förväxlas lejdebrefvet med tvenne andra dokument af formell karaktär, nämligen pass och rekommendation. Dessa sistnämnda utfärdas af den furste som afsänder beskickningen. Maulde-la-Clavière, a. a. II: 52—53.

tionsvärf bebodde, var okränkbart; asylrätten, som längre fram skulle leda till så farliga missbruk, var redan nu i princip erkänd. Endast om beskickningen inlät sig i stämplingar mot den furste, hos hvilken den var ackrediterad, eller inblandade sig i landets inre stridigheter, upphörde immuniteten; i sådana sällsynta fall inskredo dock vederbörande med stor försiktighet mot de skyldige.

Trots den råa och laglösa tiden och de förvildade seder, som följt i de tyska inbördesstridernas spår, trots den osäkerhet som vållades af de nationella och än mer religionskrigen samt den feodala stråtröfvaradelns framfart, så hörde dock brott mot främmande sändebuds personer till de sällsynta undantagen under 1500-talet. Maulde-la-Clavière relaterar ett och annat fall i sitt stort anlagda verk; dessa exempel äro hämtade från södra Europa till större delen, men intet af dem erbjuder en så akut karaktär som de fall ur Sveriges diplomatiska historia jag nu skall framställa. Det första rör öfverfallet och bortförandet från staden Worms af en svensk beskickning till kejsar Karl V år 1545, och det andra fängslandet i Köpenhamn af Erik XIV:s legater till Hessen kort före nordiska sjuårskrigets utbrott 1563 och det tredje exemplet rör den sorgliga beskickningen till Ivan IV 1569, som först efter tre års lidanden återkom till fäderneslandet.

I.

Det första af dessa exempel på brott mot folkrätten torde äfven till sina hufvuddrag vara särdeles litet kändt, då framställningen är grundad på arkivmaterial, som hittills ej förelegat i tryck. Tilldragelserna i Worms den 31 juli 1545 hafva dessutom sin särskilda förhistoria, hvilken ej är minst intressant. Öfverfallet på sändebuden utgick ej från kejsarens sida, utan vållade honom tvärtom det största obehag; det iscensattes af en tysk adelsman, Claus von Hatstatt,[1] hvilken en tid varit i konung Gustafs tjänst.

[1] Namnet skrifves Hatstatt, Hadstatt, Hadstadt eller Hastatt. Formen Hatstatt återfinnes under hans originalskrifvelser. Vapnet framställer en hjälm med heraldiska prydnader, däröfver den i tyska sigill från denna tid ofta förekommande halffiguren med toppmössa samt initialerna C. v. H.

Om hans motiv för sitt dåd skall jag längre fram lämna några upplysningar, men först må meddelas några bidrag till denne märklige lyckoriddares historia, en typisk exponent för 1500-talets tyska adel.[1]

Claus von Hatstatt, herre »von und zu Hatstatt» — hvilken borgs läge jag ej med visshet lyckats identifiera — var en af de många tyskar, som under den Pyhyska régimen drogos in i Sverige. Den 25 november 1539 utfärdades för honom beställning och fullmakt såsom öfverste för ett regemente fotfolk,[2] och precis en månad senare afgaf Hatstatt sin högtidliga obligation eller »reversal» att tjäna konung Gustaf såsom hans råd och öfverste för ett regemente värfvade tyska landsknektar.[3] Han synes ha stått högt i konungens ynnest; rådstiteln gällde väl regements rådet och ej riksrådet, men åtminstone ett exempel finnes att han undertecknat rådsbeslut.[4] När hans ettåriga anställning på hösten 1540 utgick, blef den förnyad.[5] Länge stannade han dock ej i Sverige; på våren 1541 synes han ha afrest till Tyskland, måhända i något diplomatiskt värf; konung Gustaf skref den 14 maj till pfalzgrefven Fredrik, att han sände honom svar med Claus v. Hatstatt.[6] Huruvida denne under åren 1541—1542 återrest till Sverige, har jag ej kunnat utröna; han kvarstod emellertid i svensk tjänst såsom värfvare och antog i sin personliga sold ej mindre än fem kaptener, »hauptleute». Den 22 augusti 1542 öfversändes till honom ny fullmakt att värfva knektar;[7] tvifvelsutan var det Dackefejden, som föranledde denna värfning i större skala.[8]

---

[1] Finnas i riksarkivets samlingar. Bland »Germanica» en bundt, betitlad: »Handlingar angående Sveriges förbindelser med Kejsaren och Österrike under 1500-talet», som innehåller Jakob Hesses synnerligen viktiga supplik till Gustaf I, hvarom mera längre fram. Bland Acta Historica en bundt »Handlingar angående tyskar i Gustaf I:s tjänst», hvari finnes ett konvolut, påtecknadt »Claus von Hatstatt». Dessutom spridda notiser i Titular Register 1522—92.

[2] Tit. Regl. 1522—92.

[3] Original med sigill, dat. 25/12 1539, Acta Hist.

[4] Rådslag i Uppsala den 28 februari 1540 före herredagen i Lödöse, Svenska Riksdagsakter I: 255—258.

[5] Kon. till C. von Hatstatt om hans tjänst 25/11 1540, Tit. Reg. 1522—92.

[6] Tit. Reg. 1522—92.

[7] Tit. Reg. 1522—92.

[8] Att Hatstatt ej själf deltog i Dackefejden, framgår af anklagelseskriften mot Pyhy, tryckt i Gustaf I:s Registratur XV, bilagor.

Emellertid återknöt Hatstatt i Tyskland förbindelser med en af konung Gustafs högst betrodde män. Den svenska beskickningen med Konrad v. Pyhy i spetsen, som i Frankrike afslutit den svensk-franska förbundstraktaten, följde sedermera det franska hofvet till Lyon, och härifrån hemsändes den 20 augusti 1542 Georg Norman, själf femte, för att till konung Gustaf öfverbringa traktaten. Norman tog vägen genom Schweiz[1] till Strassburg, och här uppsöktes han å Hatstatts vägnar af en dennes hauptman, Hans Werner Bleis von Dautenstein,[2] hvilken troligen framställde några nya fordringar på grund af värfningens stora »Unkosten», hvaröfver Hatstatt längre fram klagar.[3] Norman torde ha hemsändt rapport därom till konungen, ty den 4 oktober s. å. utfärdades ny »beställning» för öfverste Claus v. Hatstatt att värfva i Tyskland.[4] Om hans verksamhet som konungens värfvare är intet kändt; att han trädt i beröring med Pyhy, medan denne, enligt anklagelseskriftens uttryck, »pancketerade» omkring i Tyskland, är säkert, ty bland anklagelsepunkterna mot Pyhy[5] förekommer äfven den, att han antagit Hatstatt mot för hög sold, som konungen ej ville betala.[6] Sedan kanslern hemkommit och Dackefejden stillats, fanns ej längre användning för Hatstatt såsom värfvare, men konungen afskedade honom ej, utan sände honom på hösten 1543 såsom diplomatisk agent till riksdagen i Speier.[7] Här stannade Hatstatt, på egen bekostnad, under den tid riksdagen pågick och stod därunder i direkt förbindelse med konung Gustaf själf,[8] som uppmanade honom att inrapportera alla nyheter från riksdagen. Hurnvida Hatstatt efter fullgjordt värf själf begärt afsked

[1] Han reste öfver Lausanne, Freiburg, Bern och Basel; Normans utgiftskladd i »Georg Normans papper», Acta Hist.

[2] Denne hade äfven varit i svensk tjänsr. Literæ salvi passus för H. W. Bleis v. Dautenstein och Hans Bolls 8/1 1540, Tit. Reg. 1522—92.

[3] H. W. Bleis v. Dautensteins kvitto å Hatstatts vägnar, dat. 7/11 1544, Acta Hist.

[4] Tit. Reg. 1522—92. — Georg Norman hemkom till Sverige först den 2 december.

[5] Jfr föreg. sida, not 8.

[6] Enligt v. Dautensteins påstående skulle äfven Sten Eriksson ha garanterat ersättning för Hatstatts omkostnader.

[7] Kon. till Claus v. Hatstatt 1/9 1543. I samma bref tackar konungen för några (smäde) skrifter, som Hatstatt lämnat Gustaf Fincke. — Tit. Reg. 1522—92.

[8] Kon. till Claus v. Hatstatt 1544 12/2 8/4 26/5. Tit. Reg. 1522—92.

eller direkt afskedats, kan ej utrönas; den 8 april 1544 skref konungen till Hatstatt, att han afskedade honom och hans »hauptleute».[1] Emellertid träffades en särskild öfverenskommelse, att Hatstatt till årets slut skulle kvarstå i svensk tjänst. På hösten sände denne till Sverige sin förtroendeman, den förut omtalade Hans Werner Bleis von Dautenstein för att utkvittera 1544 års sold och ersättning för underhållet vid Speierriksdagen och för budskickningar till Sverige. Den 7 november 1544 är Bleis v. Dautensteins kvitto på 10,000 thaler för Hatstatts räkning dateradt.[2] Dennes årssold, 2,500 thaler, hade för hvart och ett af åren 1541, 1542 och 1543 punktligt utbetalats vid jultiden; nu kvitterade Hatstatts ombud, oförsiktigt nog, äfven 1544 års sold, innan han utfått den. Därjämte inlämnade han en summarisk, säkerligen rundligt tilltagen, räkning på Hatstatts omkostnader i konungens tjänst. Liksom i känsla af att summan vore för högt tilltagen, bönfaller han, att konungen ej skulle låta Hatstatt komma till skada för hans skull, utan ersätta honom allt, och tillägger profetiskt, ehuru i annan mening: »Das hab Ich gar keinen Zweifel Claus von Hadstadt werden dieses alles unverdient nicht lassen.»

Men Gustaf Vasa var ej den som skänkte bort något i onödan. Han tillskref Hatstatt några dagar därefter och uppfordrade honom att insända »ordentliche und lautere Register», hvad vi skulle kalla specificerade räkningar.[3] Detta hade till följd, att Hatstatt själf på våren 1545 öfverreste till Sverige och utkvitterade sin innestående sold.[4] Huruvida han fått ersättning för »tärepengar» vid riksdagen och öfriga utlägg, har jag ej kunnat utröna; möjligen syfta konung Gustafs ord följande år därpå, då han yttrade till rådet, att han med dess samtycke tillfredsställt Claus v. Hatstatt med tre tusen daler, som han ej var skyldig att betala, af det egendomliga skäl att Hatstatt ej skulle ställa försåt för och söka skada någon af rådet,[5] men dessa konungens ord kunna ju också åsyfta sista årets

[1] Tit. Reg. 1522—92.
[2] Acta Hist.
[3] Kon. till Claus v. Hatstatt 10/11 1544; Tit. Reg. 1522—92.
[4] Hatstatts kvitto på 2,500 thaler, dat. Stockholm 23/5 1545, Acta Hist.
[5] SRA. I: 457. Jfr. härnedan sid. 330, 331.

sold. Visst är, att Hatstatt lämnade Sverige med djup förbittring i sinnet. Väl öfverkommen till Tyskland, tillskref han den 15 juni från Lybeck Sveriges Rikes Råd och beklagade sig bittert, att han vid uppgörelsen blifvit bedragen på ej mindre än 850 daler.[1] Då han ej erhöll något svar på sina klagomål, beslöt han att själf skaffa sig hämnd på ett lika ovanligt som verksamt sätt, hvarvid hans vistelse kort förut i Sverige helt säkert gaf honom ledtråden. Det är ej otänkbart, att Hatstatt lämnade Sverige i sällskap med sina blifvande offer; åtminstone ägde afresan rum i samma dagar i slutet af maj 1545.

Detta är allt, hvad man ur de magra källorna kunnat sammanföra om Hatstatts tidigare förbindelser med Sverige, men det är tillfylles att psykologiskt förklara hans handlingssätt. Att han var en framstående förmåga och en smidig talang, därom vittna hans hastiga upphöjelse i Sverige och hans mångsidiga användning i skiftande värf; sin hänsynslösa djärfhet och handlingskraft visade han genom det dåd, som bevarat hans namn till eftervärlden, nämligen bortröfvandet af den svenska legationen till kejsaren 1545.

I fredstraktaten i Speier den 23 maj 1544 mellan kejsar Karl V och Kristian III af Danmark och Norge inbegreps äfven konungen af Sverige, under förutsättning att han inom sex månader ratificerade traktaten.[2] Fördenskull beslöts på herredagen i Arboga och på Kungsör i augusti s. å., att en beskickning skulle afgå till kejsaren för att bekräfta freden.[3] Till detta värf utsåg konungen först marsken Lars Siggesson (Sparre), Birger Nilsson (Grip), Georg Norman och sekreteraren Clemet Hansson, för hvilka instruktion utfärdades den 1 september 1544.[4] Samma dag afgick bref till kejsaren med begäran om säker lejd för sändebuden.[5] På grund af den allmänna osäkerheten i Tysk-

[1] Acta Hist.

[2] Transsumt af traktaten tryckt hos Rydberg, Sveriges traktater med främmande makter, IV: 453—458, (supplement).

[3] SRA. I: 420, 423 ff.

[4] I instruktionen är tomrum lämnadt för Birger Nilssons namn men detta framgår af konungens bref till Lars Siggesson 25/9 1544. Sändebudens fullmakt är daterad den 8 september. — Gustaf I:s Reg.

[5] Tit. Reg, 1522—92.

land vid denna tid ansåg konungen ej rådligt, att legationen anträdde resan, förrän kejsarens lejdebref ankommit,[1] och därmed drog förmodligen långt ut på tiden. Den i traktaten fastställda fristen för dess ratifikation, sex månader, hann förflyta, utan att något gjorts åt saken, hvarför konung Gustaf beslöt att beskickningen skulle underhandla om ett särskildt fördrag mellan kejsaren och Sverige. Emellertid var det på denna tid ingen ringa sak att utrusta en stor beskickning för en så långväga resa; Sveriges hårdt medtagna finanser vållade ett uppskof långt in på följande år.[2] Och när en beskickning på våren 1545 ändtligen var färdig att afgå, var dess syfte ej att föra några underhandlingar, utan blott att ursäkta det långa dröjsmålet;[3] den bestod därför af en vida mindre ansenlig personal än den först påtänkta, nämligen af sändebudet Karl Holgersson (Gera) och den tyskfödde hofjunkaren Jakob Hesse.

Karl Holgersson var äldre son till det gamla i rikets tjänst mångbepröfvade riksrådet Holger Karlsson (Gera) till Björkvik och Ållonö, hvilken afled 1541. Genom konungens bemedling hade denne fått sina söner Karl och Göran anställda vid hertigens af Preussen hof, där de vistades åren 1533—1539.[4] Sistnämnda år inskrefs Karl Holgersson jämte brodern vid Wittenbergs universitet. Efter hemkomsten till fäderneslandet användes han i olika uppdrag och tog möjligen 1544 plats i rådet.[5] Han var genom sin fleråriga vistelse i Tyskland utmärkt lämpad för en diplomatisk mission sådan som den ifrågavarande; fint bildad och belefvad, röjde han redan nu den diplomatiska takt och smidighet, som under Erik XIV:s oroliga regering

[1] Kon. till Lars Siggesson 25/9 1544, Gustaf I:s Reg.

[2] Sten Eriksson till Georg Norman ang. legation till kejsaren, dat. Gripsholm 26/1 1545, tryckt i Handl. rör. Skandinaviens Hist. III: 10—12.

[3] Detta synes blifvit beslutadt i sista stund, ty ännu vid ett rådslag i Stockholm den 6 maj 1545 föreslås såsom legater till kejsaren de förut påtänkta; Karl Holgersson borde afgå i beskickning till Danmark. SRA. I: 795, (bihang).

[4] Konungens rekommendation för Holger Karlsson till hertigen af Preussen 26/9 1533, Tit. Reg. 1522—92. Konungens bref till Holger Karlsson att taga sina söner från det preussiska hofvet 15/2 1539, Gustaf I:s Registratur.

[5] Biografiernas uppgift. Enligt Svenska Riksdagsakter I: 832 (rådslängd) skulle han tidigast 1550 ha räknats till riksrådet.

skulle komma honom så väl till pass. Den andre legaten, Jakob Hesse, hade först på hösten 1542 trädt i konung Gustafs tjänst.[1]

Hvarken kreditiv, instruktion eller fullmakt för beskickningen finnes i behåll, men den 12 maj 1545 skref konungen till Karl V om den erhållna lejden och till kanslern Granvella privat om Karl Holgerssons missiv till kejsaren.[2] Sändebuden anträdde sin resa i veckan efter pingst (24 maj) och kommo lyckligt öfver till Tyskland samt drogo att uppsöka kejsaren.[3] Den 30 juli framkommo de till Worms, dit kejsaren kort före dem anländt. Ehuru det var sent på dagen, sökte Karl Holgersson redan samma kväll komma till tals med Karl V:s mäktige kansler, men Granvella var upptagen af statsaffärer, hvarför sändebudet ombads att återkomma kl. 8 följande morgon. Dagen därpå, fredagen den 31 juli, sökte legaterna tvenne gånger under förmiddagens lopp audiens hos Granvella, men som denne fortfarande var strängt sysselsatt, anmodades de af hans kammartjänare att infinna sig kl. 2 e. m. Under vägen till och från kanslerns hus hade sändebuden emellertid iakttagits af en f. d. hauptman i svensk tjänst, Wichman aus der Mark,[4] hvilken genast igenkänt dem. Wichman, som stod i Claus v. Hatstatts sold, skyndade att underrätta denne om legaternas ankomst, och utan uppskof skredo de värda stallbröderna till verket. Wichman sände en af sina tjänare till sändebudens härbärge och begärde ett samtal med dem på en plats i Worms, men Karl Holgersson afslog denna begäran. Enligt hvad Hatstatt sedermera omtalade, hade allt varit redo att då bortföra dem. Emellertid hade Karl Holgersson och Jakob Hesse gått till förstaden för att skaffa sig ett bättre härbärge, och ämnade sig just mellan kl. 1 och 2 e. m. till Granvella, då de på öppen gata öfverföllos och fängslades af Hatstatt och hans

[1] Jakob Hesses obligation såsom hofjunkare med fyra välrustade hästar [illegible]/9 1542, Acta Hist.

[2] Tit. Reg. 1522—92. — Annalisten har, anteciperande händelserna, här antecknat, att Hatstatt trots lejden uppsnappat detta missiv.

[3] En hufvudkälla för händelserna i Worms är Jakob Hesses odaterade supplik till konung Gustaf, ett litet mästerstycke af detaljrik och dock koncentrerad framställningskonst. — Germanica.

[4] Wichmans aus der Mark obligation i Gustaf I:s tjänst $^{31}/_{7}$ 1542, Acta Hist.

handtlangare, bland hvilka nämnas Wichman aus der Mark, Philip Knoblanck, Hans Michel v. Baden, bröderna Asmus och Hans v. Püchlingen och Hans Meijer. För att ej väcka uppmärksamhet infördes fångarne i ett närbeläget hus, och bud sändes till deras tavern »Zum weissen Schwan» att hämta deras hästar och de låsta sadelfickorna med brefven till kejsaren, hvilka de lämnat i förvar hos värdinnan. Därefter steg man till häst och genom dag och natt gick färden till borgen Hatstatt,[1] där sändebuden sattes i fängsligt förvar.

Claus v. Hatstatts djärfva kupp hade alltså fullständigt lyckats. Att den väckt någon vidare uppståndelse i Tyskland, de feodala stråtröfvarnes hemland, är knappast troligt, och till Sverige trängde ryktet därom först efter lång tid. Tyvärr känner man ej fullständigt Hatstatts motiv till sin handling, men af de yttranden Jakob Hesse relaterar från hans samtal med Karl Holgersson på Hatstatt kan man draga vissa slutsatser. Han leddes tvifvelsutan till en del af personliga hämndmotiv såväl mot Gustaf Vasa som mot kejsaren, med hvilken han hade något gammalt mellanhafvande — kejsaren hade en gång beröfvat honom hans besittningar, men måst återlämna dem — och han såg därför gärna, att båda genom hans lyckade kupp blefvo skandaliserade. Att han som en äkta rofriddare fordrade lösen för sina fångar, skall snart visas. Något personligt groll mot sändebuden hyste Hatstatt ej;[2] han sökte tvärtom göra deras afspärrning så dräglig som möjligt och stod rent af på vänskaplig fot med sina fångar. Hesse berättar, att Hatstatt och Karl Holgersson helt gemytligt titulerade hvarandra »lieber Hadstatt» och »lieber Karl.» Den antagligaste förklaringen erbjuda Hatstatts egna ord till Karl Holgersson: »Ich wil auch die brieue nicht erbrechen, aber ich wil sie dem Keiser noch wol ein Zeitlang vorenthalten, Und, Karl, das solstu wissen, das ich dich nicht alleine gefangenn: es haben dich wol andere und hohere leudt gefangen lassen, Worumb du auch gefangen

[1] Hatstatt ligger troligen i Hessen; att borgherren var hessare, synes framgå af det förut omtalade rådslaget i Uppsala, SRA I: 256.

[2] Hatstatt yttrade t. ex. till Karl Holgersson: »Wan (ɔ: wenn) du die brief bej dir nicht gehabt, was hedt ich mit dir zuthunde gehabt, aber umb der brieue willn bistu gefangen.» — Jakob Hesses supplik.

kan ich dir nicht sagen aber du solt(!) es zu deiner Zeit wol innen werden.» Claus v. Hatstatt skulle alltså varit ett redskap åt konung Gustafs eller kejsarens fiender bland de tyska furstarne, och man tänker då närmast på pfalzgrefven Fredrik och hertig Albrekt af Meklenburg, konungens gamla vedersakare under dackefejdens dagar. Om deras förbindelser med Hatstatt är dock intet kändt. Den möjligheten är ej utesluten, att de velat förödmjuka den skenbart så mäktige kejsaren genom att midt på ljusa dagen på öppen gata och i riksöfverhufvudets omedelbara närhet bortsnappa en vänskaplig makts sändebud.[1] Hvad utförandet beträffar, hade ju allt gått efter önskan, men det må betviflas, att händelsen orsakat den eklat som upphofsmännen åsyftat.[2]

Efter tolf veckors fängelse, d. v. s. omkring den 1 november 1545, lösgaf Hatstatt Jakob Hesse, den mindre förnämlige af sändebuden; Karl Holgersson kvarhölls däremot under bevakning, men fann dock lägenhet att underrätta konung Gustaf om sitt missöde, och äfven genom andra kanaler kom underrättelsen om det skedda till konungens öron. Också Jakob Hesse skyndade att meddela konung Gustaf legaternas öde genom den ännu bevarade supplik, som innehåller berättelsen om händelserna i Worms. Den är odaterad men härrör säkerligen från början af november, ty konungen åberopar densamma i sina bref till kejsaren och Granvella af den 10 december 1545, då han beklagar sig öfver lejdebrottet och påyrkar Karl Holgerssons befriande.[3] Kejsaren synes ej ha tagit några mått och steg för detta mål,[4] hvaremot konung Gustaf framlade

---

[1] Hatstatt skröt för Karl Holgersson, att han, om det gällde, skulle bortföra kejsarens öfverste råd från Worms.

[2] Karl Lanz: Correspondenz des Kaisers Karl V., II (1532—1549) innehåller ej den ringaste upplysning om denna sak; ej heller Ch. Weiss: Papiers d'État du cardinal de Granvelle, III (ingår i serien Documents inédits sur l'histoire de France). Märkvärdigare är, att öfverfallet på sändebuden ej på något sätt omnämnes i Gustaf I:s Registratur för 1545 och 1546. Tegel II: 266 omtalar Karl Holgerssons beskickning, men hänför den till 1546. Han följer nästan ord för ord konungens framställning till rådet.

[3] Tit. Reg. 1522—92.

[4] Staden Worms skickade ett sändebud, Jost von Wormitz, att urskulda det skedda. Hans »tärepengar» i Stockholm belöpte sig till 25 ½ mk, hvarjämte han som »skenckepeninger» af kammarrådet tilldelades 40 mk genom Georg Norman. — Räntekammarböckerna för 1545 i kammararkivet.

saken för sitt råd på den herredag, som sammanträdde i Arboga i januari 1546. Konungens proposition är så typisk för hans uppfattning af saken, att jag här återgifver dess punkt 4. in extenso:[1]

4. Till thett fierde så är eder, käre gode män, och icke ovitterligit, huru vi för ett år seden udi ett samfelt rådt beslutede, så fierren våre gode män obehindrede egenom komme och passere motte, att vi Romische key:ge Ma:t beskicke vilde, män effter vi nogsampt förnummit hafve, hurulunde medt sielsinde och farlige ansläghe både till land och vatn the Tyske upå sådane våre utskickede sendebud vachted och lured hafve, dherföre hafve vi, till att förekomme större farlighet, icke beröstet oss att sende några ståndtlige och anseende sendebudh ther heden, utan lichvell på thett sådane drögsler och förhalinger oss och rikit icke schadelige eller någdelige vare motte, hafve vi oss hoss key:ge Ma:t herutinnan endtskylligit och ursack föregifvit, hvarföre vi udi samme beskicking något forhindrede blifve; och forthenskuld nu något efftor nest forlidhen pingsdagn förskickede vi Karl Holgersson ther heden till key:ge Ma:t medt vårt bref. Män huru medt honum handledes, vele vi och gifve eder tilkenne, som är, att när han till Wormbs kom, ther Keyseren dhå tilstädis var, och han honum vår bref öfverantvorde ville, blef han innan stadzmurerne och um liuse dagen upå gathen genom några Tysker, som oss tilförende tiänt hade, förrådt och schambligen angifven och af Claues von Hasted fongen och bortförd medt en annen, som honum var medtgifven; blefve och brefven tagne ifrå honum, så att Keysaren them icke än nu bekommit hafver. Och strax vi thetta förnumme, effter som oss förtroligen tilkenne gifvit blef, och Karl oss sielf hemeligen tilscref, hafve vi ett annet bud hasteligen till keyselige Ma:t afferdiget och genom våre bref gifvit honum sådant tilkenne och till thett fliteligeste begäret, att samme vårt budh och tienere förutan besväring eller någen bestrickings viderlegning ledig och löss blifve motte, medt myckit och flitigt scrifvende, så myckit oss hafver mest mögeligit varit. Så kunne vi doch icke än nu vette, huru ther um vara vill eller hvad til thenne sack mere göres skall. I vele forthenskuld hoss eder udi rådviss beslute att, meden for:ne Karl icke udi våre egne saker, utan för menige rigesens beste, så och vichtige och höge anliggiende ärenders skuld, utskicket blef, hvad videre herutinnan och till hans förlossning förnöden vara vill att företaga. Så drager eder och väll till minnes, huru vi medt samme Claues von Hasted nu i thenne näst forlidne sommer handlede och effter eders samtyckie och belefven honum medt en svår summa penninger, som var try tusende daler, thett vi dog icke skyllige våre, till fridz stelte, på thett han

[1] SRA I: 456—457.

till eder eller några, the edher tilkomme,[1] icke någen skälig orsack hafve skulle, som o[ch] på then tid öfvervägit blef, ändog vi för vår persone nog befructede oss för sådana lönn af honum, som vi och af månge andre af thett partied bekommit hafve, hvicke vi icke annet, utan all nåder, äre och gott bevist hafve, dherföre och myckit heller sedt, att sådana penninge spilding tilbaka blifvit hade. —

Rådet öfverlade om konungens framställning och afgaf beträffande denna punkt följande svar:[2]

Hure man best kunne handle um Karl Holgerssens forlossingh:

Är alle the gode mäns mening så, ath man inthet standthafftiget än nu konne tenkie eller beslute um samme sak, for än noget budt eller svar kommer igen efrå keyseren uppå thet seneste konge:ge Ma:tz scrifvelse. Dog hvar så skedde, ath keyseren for:ne vår k. n. herres scrifvelse inthet synnerligen achte ville, ey heller tage seg Karl Holgerssens sack an eller hans medtgefne leyde; så hafver man ju visseligen ther af then formoden ath man i framtiden inthet behöfver ath forlate seg til nogen underhandling medt keyseren, mäden sådane stätlige och fri legde icke mere schulle ansedt blifve eller i hug kommes; dog ligeväl hafve the och ther hos berådtzslaget ath, hvar samme Karl Holgerssens sack endeligen til någen ranson komme schal, och ath man honum for peninger igenlöse schulle, så hafve the alle sammens samfelleligen seg ther til välvillelige fornimme lathet och uthlofvet, effther samme Karl Holgerssen var udi menige rigesens och icke i konge. Ma:tz privatt saker allenest utskicket, så vele the och hvar effter sin formöge gerne hielpe til hans forlossingh, så frampt the kunne få honum till lösn. —

Rådet erbjöd sig sålunda att subskribera Karl Holgerssons eventuella lösesumma; förmodligen skulle den rika Gerasläkten bidraga med en del. Rådets naiva förslag att diplomatiskt bojkotta kejsaren torde denne ha burit med jämnmod; det ledde naturligtvis ej till någon påföljd för framtiden.

Emellertid hade en oväntad ändring inträdt i Karl Holgerssons öde; när detta rådslag ägde rum, befann han sig sedan länge på fri fot mot hedersord, kanske äfven

[1] »Eller några, the edher tilkomme.» Längre fram inträffade ett analogt fall, i det Lars Siggesons (Sparre) son Göran i slutet af år 1552 fängslades på braunschweigskt område af en Kristoffer v. Hodenberg och hölls fången inpå 1554, trots konungens hotande bref. Förevändningen var, att Göran Larsson togs såsom säkerhet för skulder, som Konrad v. Pyhy 1543 åsamkat sig. — Tit. Reg. och G. R.

[2] SRA I: 478. Jfr utgifvarens anmärkning under rubriken sid. 474.

borgen. Den 17 november 1545 är hans försäkran afgifven, daterad Hatstatt, att inom en månad efter årets slut ovillkorligen inställa sig på Hatstatt igen från den frihet han fått att vistas i Hessen, Sachsen, Meissen eller Thüringen.[1] Han fick, liksom förut Hesse, i de starkaste ordalag förbinda sig att ej tillfoga Claus v. Hatstatt någon skada, men behöfde ej såsom Hesse afsvärja konungens i Sverige tjänst. Huruvida Karl Holgersson återvändt i fångenskapen och först efter lösesummans erläggande försatts i frihet, eller om han direkt hemrest till Sverige, kan numera ej afgöras. Konung Gustaf tillskref den 1 maj 1546 kejsar Karl V äfvensom kejserliga rådet Oberbürger om Hatstatts dåd;[2] detta sporadiska upptagande af saken kan ha varit föranledd af Karl Holgerssons hemkomst och berättelse om sina vedermödor. Under loppet af 1546 torde han i hvarje fall ha hemkommit.

För alla de trakasserier han måst utstå under legationen 1545 erhöll Karl Holgersson sin belöning först 1548, då han den 24 mars belänades på behaglig tid med Ålreckeö i Östergötland, hvilket redan följande dag tillökades med en del af Skärkinds härad.[3] Konungen ämnade detta år sända honom i en ny beskickning till kejsaren jämte Georg Norman och sekreteraren Olof Larsson,[4] men man må ej förtänka Karl Holgersson, att han på det bestämdaste undanbad sig;[5] istället måste han medfölja legationen till Danmark. Sedermera deltog han i den viktiga beskickningen till England 1559 och upphöjdes den 29 juni 1561 i friherrligt stånd. Hans följeslagare 1545, hofjunkaren Jakob Hesse, höres ej vidare af; han skymtar blott förbi som en episod i tidehvarfvets historia. Den djärfve äfventyraren Claus von Hatstatts senare öden äro likaledes höljda i dunkel; blott en gång dyker hans namn upp i förbigående, då en hans f. d. hauptman Degenhard Wielandt i maj 1551

[1] Karl Holgersson uttrycker i förbindelsen till Hatstatt sin tacksamhet mot denne och tillägger helt beskedligt: »und ehr wol fug gehabt mich leng[e]r inbehalten.» Koncept bland Acta Hist.

[2] Tit. Reg. 1522—92.

[3] Gustaf I:s Registratur XIX: 140, 144.

[4] Kon. till Sten Eriksson och Per Brahe $^{27}/_{3}$ 1548. Gustaf I:s Registratur XIX: tillägg.

[5] Kon. till Karl Holgersson $^{18}/_{3}$ 1548; kon. till Per Brahe $^{24}/_{3}$ 1548. — Gustaf I:s Registratur.

vände sig till de svenska sändebuden i Augsburg angående sin hos Hatstatt innestående årssold.[1]

II.

Det andra brott mot gällande folkrättsprinciper, som riktar sig mot svenska sändebud under detta skede, rör Erik XIV:s legater till landtgrefven Filip af Hessen år 1563. Det är af synnerlig vikt, emedan det definitivt bryter de dittills vänskapliga relationerna mellan Sverige och Danmark och sålunda utgör inledningen till det förödande sjuårskriget. Det är ett fullt typiskt fall i sitt slag; danska författare söka hvarken att förklara eller urskulda. Fredrik II:s tillvägagående, och de motiv denne själf angifver för sitt handlingssätt verka allt utom öfvertygande. Det är sant, att ett af sändebuden, Sten Eriksson (Leijonhufvud), själf genom sin obetänksamhet gaf danske konungen anledning att inskrida, men dels var anledningen af obetydligaste slag, dels brukade man i andra länder i analoga fall städse respektera sändebudens integritet. De yttre konturerna af denna märkliga beskickning äro i korthet följande.

För att påskynda och afsluta giftermålsunderhandlingarna mellan Erik XIV och Kristina, dotter till landtgrefven Filip af Hessen, afsände den svenske konungen i början af 1563 sina legater till Tyskland. Beskickningens dokument finnas ej bevarade i original, ej heller registrerade, men instruktion och memorial för densamma äro daterade den 5 Januari.[2] Sändebuden hade i uppdrag att öfver Danmark resa genaste vägen till Sachsen, där landtgrefven skulle möta; sedan giftermålskontraktet undertecknats, skulle de föra den kungliga bruden till Wismar eller Rostock, där hon skulle afhämtas af en svensk eskader. För att vilseleda allmänna

[1] Wielandt begär upplysning af sändebuden, huruvida Hatstatt utbekommit sista årets sold eller blott enligt egen uppgift utkvitterat den. Som bilagor medsände han af notarius publicus i Stuttgart den 10 maj 1551 kollationerade och bevittnade afskrifter af Wielandts förbindelse som hauptman för en fänika landsknektar och kvitto å af Hatstatt mottagna 200 gulden i handpengar (dat. 9/4 1542) samt Hatstatts förbindelse att betala Wielandts årssold, så snart han fått pengar från Sverige (dat. 12/7 1543). — Degenhard Wielandt till svenska sändebuden 10/5 1551, Acta Hist.

[2] Tit. Reg. 1522—92. — Den 6 febr. skref konungen till sändebuden angående ändring af en punkt i deras biinstruktion. R. R.

opinionen lät konungen utsprida, att underhandlingen gällde en dotter till hertig Magnus af Sachsen.

Beskickningen bestod af tre af konung Eriks mest betrodde män. Hufvudman för densamma var konungens frände, riksrådet Sten Eriksson (Leijonhufvud), hvilken gjort sina lärospån som diplomat redan under den lysande beskickningen till Frankrike 1542, då han blef det franska hofvets förklarade gunstling. Det var en redan på grund af sin börd särdeles framstående fullblodsaristokrat, trots de fyratiofem åren hetsig som en yngling och kort om hufvudet. De andra legaterna voro riksråden Gabriel Kristersson (Oxenstjerna) och Göran Fincke, och i deras svit befunno sig såväl representanter för den svenska adeln som för konung Eriks kansli[1]. Som fred rådde med Danmark, brydde sig ej konung Erik om att af Fredrik II begära lejd för sändebudens resa genom hans rike, ehuru dessa själfva önskade denna säkerhetsåtgärd.

Den 14 januari 1563[2] fingo sändebuden sitt afsked af konungen och lämnade samma dag Stockholm för att draga hem och beställa om sitt hus[3]. Sten Eriksson önskade, att de sedan skulle mötas hemma hos honom på Gräfsnäs, men de andra funno Gräfsnäs ligga alltför mycket ur stråkvägen, hvarför de föredrogo att resa i två partier. Den 28 januari skrefvo de från Hofva till Sten Eriksson och sände honom den 1 februari hans andel i »tärepengarna» och bud, att de fortsatte direkt till Halmstad. Dit anlände de den 9 febr. och funno där före sig sekreteraren Lasse Lukasson. Den 13 febr. kommo sändebuden till Helsingborg, men kunde för storm ej passera Sundet denna eller följande dag. Den 14 på aftonen kom en Sten Erikssons tjänare till dem med hälsning från sin herre, att de där ville invänta honom. Den 15 öfverreste sändebuden likväl till Helsingör och framkommo den 16 februari till Köpenhamn.

Redan före den svenska beskickningens ankomst hade Fredrik II bestämt sig för att anhålla densamma. Han

[1] Tegel, Erik XIV, sid. 83 omtalar, att beskickningen bestod af de tre hufvudlegaterna »samt några af adel».

[2] Tegel, a. a. 83 uppger oriktigt, att sändebuden affärdades den 15 febr.; denna dag inträffade de i Helsingör.

[3] För beskickningens öden är Gabriel Kristerssons relation — i två exemplar bevarad i RA. — en ovärderlig källa, som ligger till grund för den följande framställningen.

hade i januari sändt sina legater Jakob Brockenhus och Korfits Ulfeld till Erik XIV, men alltsedan deras afresa ej hört något från dem[1]. Möjligen fruktade han, att de hindrades från att återresa till Danmark, men något med visshet kände han ej därom, medan han å andra sidan insåg, att de svenska legaternas anhållande var det första steget till öppen fientlighet. Hans hufvudmotiv var väl att hindra Erik XIV att förvärfva några bundsförvanter i Tyskland, ty om ändamålet med den svenska beskickningen sväfvade såväl danske konungen som hans kansler Johan Friis i okunnighet[2].

Kort efter sändebudens ankomst mottogo de besök af en gammal bekant, rådsherren Arild Ugerup[3]. De bådo honom att af kanslern utverka pass öfver till Tyskland, då de blott ville afvakta herr Stens ankomst för att fortsätta resan. Herr Arild Ugerup återkom med kanslerns svar, att passet skulle tillställas dem följande dag. Då det ej afhördes, sändes bud på bud för att hämta det, men kanslern undskyllde sig med, att han ej fått svar från konungen, som vistades på Fredriksborg. När Sten Eriksson anländt, skulle dock passet oförtöfvadt utfärdas för sändebuden. »Jeg er ilde beladen mett the Suenske», klagar den gamle kanslern för konungen, »huer time paa dagen haffue the bud tiil meg om Pasbord, och Jeg undskyller meg ther mett, att Jeg icke haffuer faatt bud fra Etthers Kongl. Maitt. Meg tøckis godt were, att Etthers Kongl. Maitt. lader the 2 Karle, som skulle tiil bage tiil Suerig, faae Pasbortt, thi thett staar thenom icke tiil att forbiude, atthe Jo faa bud offuer. The faa wel altid en Karll offuer tiil Skaane, som man icke kand tage seg waare for, entten her fraa eller andenstetz offuer, oc schriffue theris Herre til met hanom atthe erre her arresteritt, oc atthe maa sende ingen aff theris egitt bud tiil bage til Suerig igien, oc ther mett giøre the ett helt Røgtte udi Suerig, dog paa Etthers Kongl. Maitts egett gode behag». Kanslern säger, att han afrådt svenskarne att fortsätta resan utan pass, och lofvar att söka uppehålla dem med goda ord.[4]

[1] Westling, Nordiska sjuårskriget, sid. 13.
[2] Joh. Friis till konungen 19 febr., tryckt i Danske Magazin IV: 209—211.
[3] I Gabr. Kristerssons relation kallas han konsekvent Arvid Ugerup.
[4] Joh. Friis till konungen 10/2 1563.

Dagen före detta brefs datum, den 18 februari, inträffade Sten Eriksson i Köpenhamn och tog in på ett annat härbärge. Begäran om pass förnyades omedelbart, och den 19 på morgonen kom Arild Ugerup med bud, att pass skulle utställas, om blott legaterna ville töfva öfver den dagen. Man hade redan sadlat hästarna för att fortsätta resan, hvarför afgörandet hänsköts åt Sten Eriksson. Denne medgaf ännu en dags uppskof och tillskref själf konung Fredrik om saken. På kvällen den 19 hade herr Sten gästabud för de andra legaterna; just som man skulle sätta sig till bords, kom herr Arild från slottet med hälsning från kanslern, att han hoppades på snart svar från konungen; annars kunde passet skickas efter sändebuden.

På grund af detta medgifvande gjorde sig sändebuden redo att följande morgon, lördagen den 20 februari, fortsätta resan. De stodo just i begrepp att bryta upp från sitt härbärge, då Arild Ugerup kom med hälsning från kanslern och bad dem för hans skull vänta ännu en dag. Han fick det svar, att som sändebuden ej vore stadda i egna, utan i sin konungs ärenden, kunde de ej villfara kanslerns begäran. Det var ej möjligt att längre vidhålla fiktionen om dröjsmål med passet; herr Arild afkastade masken och förklarade kort och godt, att om sändebuden sökte afresa utan pass, skulle de med våld hämtas tillbaka, hvarpå han aflägsnade sig. En stund därefter kom bud från herr Sten, att han stigit till häst och rede i förväg till Västerport, där de andra skulle sluta till. På väg dit mötte Gabriel Kristersson och Göran Fincke mellan Gamla Torget och Vesterport herr Sten Eriksson, som berättade dem, att stadsporten vore stängd och att någon under tumultet där slagit hans häst i pannan. Han tillade senare[1], att vakten spärrat porten med en fil af vagnar för att hindra honom att komma fram och meddelat honom borgmästarnes förbud att utan pass lämna staden. Han hade dock ridit fram, då en af vakten med en hillebard slagit hans häst så hårdt i pannan, att denne satt sig på hasorna. Då hade herr Sten dragit fram ett fyrrör, men hästen hade kastat om och fört honom ur tumultet.

[1] Sändebuden till Fredrik II den 2 mars 1563, Gabr. Kristerssons relation fol. 5 v. och ff.

Så lyder herr Stens version af uppträdet i Vesterport. I hufvudsak är den nog riktig, fastän den helt naturligt framställer honom själf såsom den förfördelade oskulden. Lyckligtvis kan den kompletteras med en samtida dansk relation, på konungens begäran afgifven af borgmästare, råd och byfogde i Köpenhamn och sedermera vid fredsunderhandlingarna 1569 åberopad som bevismaterial från dansk sida[1] Däri framstår den hetlefrade riddaren just ej som någon större diplomat och framför allt ej vuxen den prekära situation hvari sändebuden befunno sig. Den danska relationen om uppträdet lyder sålunda:

»Borgernes schrifftlige berättelse udi Köpenhampn till Konggn i Danmarck, huruledes thz skulle sig tilldragitt haffwe mellen her Steen och wacten ther samme städz.

Etters Kongge Mtt: Wor underdanige, willige, plichtige tro thienist, Alletid tillfornu. Aller naadigte herre och koningh, som Edhers Konge Mtt: lod giffwe oss tilkiende, att wille wide, huorledis ther wor tilgaaet medt her Steen Ericksonn och the andre Konge Mttz Sändebudh aff Swerige, huorfore att portene wore tillslagne for thenom, Allernaadigte Koningh, Tha giffwe wij Etters Konge Mtt: ydmigelign tilkiende, att effther thend gamble allmendelig befalling brug, som haffwe wdi mange aar weritt hollitt her udi Kiöbenhaffnn, Och endnu er befalit wdaff Konge Mtt: Att Borgemesterne haffue weritt byen befalitt mett flijtig tillsinn, hwadh folck her drager ind i byen eller wdh; Och ther fore haffuer Borgemesterne, allethidh ladett beskicke wacht wdi alle porthene om dagenn mett alluorlig befalning ther huos, att skaffe beskeden aff alle fremede, som drager wdi byen eller wdh. Her wdöffuer, Ere Borgmesterne och Raadh komenn udi forfarenhed, att nu lögerdag senist forgangin, Er her Steen Erichssonn aff Suerige mett sitt folck och the som mett hanom wore komen Rijdende wdi Westerportt och wille reigse ther hen wdh, Och att ther redh för hanom tre eller fire wdaff hans swene, Dog kiende icke wechterne thenom, Eller wiste synnerlign hwadh thet wor for folck, Och therföre adsporde the thenom som fore redh, huortt the wilde hen, Tha swareth the, Wij wille wdh, och goffue ingen andenn beskeedh, Wechterne swaredt, I komme icke wdh, uthenn I haffwe ethers besken (!) fra Borgmestere och Raadh. Tha wende samme Swäne sig om, till her Steen och sagde, Wij komme icke wdh, Tha redh her Steen sielff frem och sagde, Wij skulle wdh i Tusend Dieffle naffnn, Menn wechterne sagde til hanom, I kome icke wdh wdenn i haffwe Ethers beskedh fran Borgmestere och Raadh. Tha swarede her Steen saa, Jeg haffwer inthet skaffe mett Borgmestere och Raadh, Jeg wil wdh att tale mett

[1] »Danske handlingar 1568—1572. Registratur», bland Danica, R. A.

Kongen; Jeg giffwer Borgmestere och Raadh och Etter i prackere och Danske förredere Siu tusind Dieffle. Och her Steen trengde hestenn medt sporen hartt ind på wachten och brugthe så mange wnöttige skeldordh som the icke kunde well merkie, forti the hade tha nogh andett att tage ware med her Steen och mett hans folck. Tha forti att wachten icke kiende her Steen synderligen for [från?] en anden, Tha holt the theres werger emod hans hest och icke wille tilstede hanom saa tråtzligen att rijde wdh aff porten, Tha greb her Steen till ett fyrrör och slog hanen för lige som hand strags wilde skude till then wechter som stodh rett for hanom, som heder mett naffnn Christen Jenson, Huor wdaff samme wechter seg befrychtedt och ther for slo hand her Steens hest offuer nesen mett ett spiudh, som hann hagde i handenn, paa thet att hesten motte wige aff, att her Steen icke skulle skiude hanom. Tha bleff her Steen hastig och wredh och lod ganske ilde och sagde saa, I Danske forredere, I skulle faa tusind dieffle, ther skall bliffue blodige pander for thette stöcke I haffue nu giorth. Och sege windisbyrderne alle endrechteligen, att ther som samme wechter icke hagde slagitt then hest offuer nesen, saa att hesten ther aff bleff forferdt och kaste seg om tilbage igen, Tha hagde wisseligen her Steen redett sin kaass hen wd mett magt.

Ther wechterne saae, att thz gick så hartt til och att her Steen saa skieldit och bandit, tha sloge the porthenn till, så att her Steen mett sitt selskap nöddis till att rijde tilbage egienn till sitt herbergh. The mendh och borgere, som haffwe wundit wdi thenne saag och wille thet bestaa, ere thesse efter^ne^: Peder Fönbo, Hans Kock, Semen Raffuensonn, Oluff Bryggere, Lauritz Prytz, Seffren Ibsen, Christen Hersk, Michil Bager, Christoffer Olsson, Lauritz Seffrensen, Christiernn Jenssen, Lauritz Inguordssen, Tyge Christenson, Peder Portner mett mange flere som ther huos wore, dog the icke kunde saa hasteligen alle fremkomme att bere witne paa thenne tijdh.

Ethers Kong^e^ Mttz:

Gantz wnderdane, plichtighe och troo thienere
Borgmestere Raadhmen och Byfogt
wdi Etters K: Mttz stadh
Kiöbnehaffn

Så lyder in extenso den danska relationen af förloppet, och i allt väsentligt stämmer den ju med Sten Erikssons framställning. Olyckan var emellertid skedd, och sändebuden hade ej annat att göra än att återvända till sina härbärgen. Lasse Lukasson och Olof Arvidsson sändes omedelbart till kanslern Johan Friis med sändebudens klagomål, men denne svarade, att han ej hade något att skaffa med stadsportarna; det vore borgmästarnes sak. En stund senare kom en deputation af tre borgmästare för att framföra ursäkter med anledning af det passerade, men Sten Eriks-

son slog döförat till och vägrade att tillgifva den skymf, man i hans person tillfogat hans konung.

Emellertid hade Fredrik II, oförklarligt nog, från Sorö låtit utfärda pass för legaterna, samma dag dessa försökte lämna Köpenhamn[1]. Han mottog äfven en skrifvelse från dem, hvari de anhöllo att utan hinder få fortsätta resan. Härpå svarade konungen, att det skedda händt mot hans vilja och att de skulle invänta hans ankomst inom några dagar. Som en följd af konungens förändrade hållning kom kanslern den 22 febr. till sändebudens härbärge och beklagade det passerade, men Sten Eriksson förklarade högdraget, att han ej hade något otaldt med honom, så framt ej kanslern komme i konungens namn.

Den 25 februari lämnade ändtligen Fredrik II sitt kära Fredriksborg och inreste till hufvudstaden. Det såg ut, som om han ämnade draga ett streck öfver det skedda, ty samma dag kom herr Arild Ugerup till sändebuden med den klassiska hälsningen: »I skole blifva kungens gäster; reden eder på en stark buk.» Den undersökning konung Fredrik lät verkställa om tumultet vid Västerport måtte dock ha utfallit ogynnsamt för legaterna, ty af det beramade gästabudet blef intet; tvärtom återtog konungen det redan utfärdade respasset. Och den 27 febr. kommo stadens borgmästare ex officio och inmanade sändebuden i deras härbärgen, hvilka de ej fingo lämna.

Den 1 mars lämnade konungen ånyo hufvudstaden; han tog nu oåterkalleligen sitt parti. På sändebudens bref af den 2 mars svarade han, att han ej förmodat det de ville draga med profoss genom hans rike. Nu finge de vänta, tills han fått svar från konung Erik, hvilken han den 25 febr. tillskrifvit om saken[2] med klagan, att hans sändebud med trots rede genom Danmark. Sten Eriksson skref till konungen och gjorde afbön för sin förlöpning samt erbjöd sig att stanna, om blott de andra sändebuden finge fortsätta resan, men det afslogs. I början af mars återkommo Jakob Brockenhus och Korfits Ulfeld från Sverige,[3] och därmed bortföll hvarje formell anledning att kvarhålla

[1] Schäfer, D., Geschichte von Dänemark V: 67. Danske Magazin IV: 211.
[2] Schäfer, D., Gesch. v. Dänemark, V: 67.
[3] Jfr Westling, Nordiska sjuårskriget, sid. 14 not [4]).

svenskarne. Fredrik II:s beslut att ändock ej frigifva dem hvilar på det simplaste tänkbara motiv men är fullt i stil med tidehvarfvets politiska moral: han visste, att de såsom Erik XIV:s råd och tillhörande Sveriges yppersta adel skulle betinga utomordentliga lösesummor i det nu utbrytande kriget.

Den 13 april kom konungen åter till Köpenhamn; under de sex veckor, som förflutit sedan den 27 februari, hade sändebuden hållits strängt internerade i sina härbärgen utan tillstånd att gå på gatan[1]. Den 14 april kommo å konungens vägnar Birger Trolle och Sten Rosensparre och meddelade dem, att de skulle förflyttas till Kallundborg, med rättighet att medföra hvardera en tjänare. Sändebuden begärde ett hederligt fängelse efter sitt stånd, och det lofvades dem frihet att efter behag röra sig inom slottets område. Den 16 april fördes så Sten Eriksson, Gabriel Kristersson och Göran Fincke från Köpenhamn och kommo följande dag till Kallundborg[2]. Till fångvaktare hade de erhållit den välvillige Sten Rosensparre, till hvilken de afgåfvo en högtidlig försäkran att ej hemligen kommunicera med yttervärlden.

Den svenske konungen synes först i medio af mars genom Fredrik II:s bref ha erhållit kännedom om det öde, som drabbat hans beskickning. Ännu den 5 mars skref han till sändebuden om prinsessans brudskatt[3], och den 9 mars aflät han ett vänskapligt bref till danske konungen angående lapparne i Västerbotten[4]. Dan 13 mars utgick ett kungligt missiv till alla fogdar i riket att hålla noga uppsikt öfver alla främmande med anledning af danskarnes förrädiska öfvervåld mot sändebuden. Konungen tillskref den 15 mars och 1 april Fredrik II därom, som vi veta utan resultat[5].

[1] Att de dock funnit utväg att meddela sig med den yttre världen framgår af kanslerns bref till Fredrik II den 21 mars, tryckt i Danske Magazin IV:216 f.

[2] Schäfer, a. a. V: 67, angifver oriktigt, att de fördes till Kallundborg den 30 mars. Hans citat i noten samma sida af Loenblom (sic!), Historiska Märkvärdigheter I:85 är oförklarligt. Loenbom aftrycker i sagda del sid. 111—115 ett bref från Erik XIV, dat. Stockholm den 23 juni 1565, men detta bref har intet sammanhang med Schäfers framställning.

[3] Tit. Reg. 1522—92.

[4] Erik XIV till Fredrik II, dat. Västerås 9 mars 1563, RR.

[5] Brefvet af 15 mars i Köpenhamn, enligt benäget meddelande af arkivarien Westrin, brefvet af 1 april (två stycken) finnes i RR. och omtalas af Tegel, Erik XIV, sid. 85.

Äfven landtgrefven Filip af Hessen sökte intervenera till legaternas förmån; han skref den 16 mars från Marburg till danske konungen, hvilken i sitt svar af 4 april (die palmarum) lade hela skulden på Sten Eriksson[1].

Kriget mellan de nordiska makterna utbröt dock ej omedelbart. I maj afsände Erik till Danmark Göran Eriksson (Gyllenstjerna) och sekreteraren Lasse Knutsson[2] att underhandla om ett rådsmöte och söka utverka, att sändebuden ej längre kvarhölles, »hvilket man aldrig sport, att turkar eller hedningar gjort hafva».[3] Redan pingstdagen den 30 maj stod likväl den första sammandrabbningen, då danske amiralen Jakob Brockenhus blef slagen och tillfångatagen af Jakob Bagge vid Bornholm, och ehuru krigsutbrottet på grund af de försenade rustningarna fördröjdes ännu två månader, var allt hopp ute för beskickningen att före kriget återfå sin frihet. Den 5 augusti återkom Lasse Knutsson med oförrättadt värf från Danmark[4] — det synes ovisst, om Göran Eriksson ens fullföljt sitt uppdrag[5] — och därmed afbrötos definitivt alla försök till försoning mellan de nordiska rikena. Det återstår mig endast att i korthet resumera de svenska sändebudens öden, tills de sent omsider återvunno sin frihet.

Under förra hälften af sommaren 1563 höllos de i ett drägligt fängelse på Kallundborg, där de åtnjöto ganska stor frihet. Den 22 juli inträdde dock en vändning i deras behandling; sagda dag anlände nämligen till slottet Sten Rosensparre och Frans Banér i sin konungs speciella ärenden. De framförde först en ursäkt till sändebuden därför att de voro nödsakade att åtlyda konungens befallning, och det kunde sannerligen behöfvas. Deras uppdrag var nämligen att fråntaga legaterna deras värdesaker, med anledning af att svenskarne plundrat amiralen Jakob Brockenhus

---

[1] Fredrik II till Filip af Hessen, 4 april 1563, kopia bland Danica Förhandlingar 1528—1568, RA.

[2] Kreditiv för Lasse Knutsson till konungen i Danmark, maj 1563. Instruktion för Göran Eriksson och Lasse Knutsson 26/5 1563. RR.

[3] Westling, a. a. sid. 20.

[4] Kon. till Gustaf Olsson och Lasse Pedersson 11/8 1563. RR.

[5] Den 1 aug. 1563 utfärdades instruktion för Göran Eriksson m. fl. att deltaga i fredsmedlingen i Rostock, RR. Den 21 juli är instruktion till Hessen för Gustaf Johansson, Göran Eriksson och sekreteraren Olof Larsson daterad. Tit. Reg. 1522—92.

och hans medfångar. De två danska rådsherrarne utförde äfven sitt uppdrag — sändebuden fingo endast behålla sina guldkedjor, och deras begäran om kvitto å ägodelarna afslogs. Redan den 5 aug. återkom emellertid Sten Rosensparre och återlämnade samtliga sändebudens tillhörigheter med den hälsning från konungen, att han hoppades få upplefva den dag, då de ville tjäna honom lika troget som nu konung Erik. Äfven andra försök att förmå dem till affall saknades ej.

Af någon anledning fördes sändebuden i augusti från Kallundborg och till det danska lägret för Älfsborg. Den 11 aug. lämnade de sitt fängelse, voro följande dag gäster vid danska rådets bankett på Köpenhamns slott, anlände den 14 aug. till Varberg och den 11 sept. till lägret för Älfsborg. Här inbjödos de till gästabud hos öfverbefälhafvaren, grefve Günther af Schwartzburg, och träffade äfven där biskopen af Osnabrück, hvilken lofvade att hos konungen söka utverka deras frigifvande. Hvarje dag anordnades nya gästabud för att de skulle se hur kräsliga det lefdes i danska lägret, såsom Gabriel Kristersson riktigt anmärker. Fredrik II:s motiv med deras ditförande var väl närmast att genom dem förmå gränsprovinserna och slottens befälhafvare att gå honom tillhanda, en beräkning som totalt slog fel. Den 19 sept. afseglade sändebuden ånyo från Älfsborg och återkommo den 8 oktober till Kallundborg, sedan biskopens af Osnabrück intervention hos konungen visat sig fruktlös.

På Kallundborg tillbragte nu sändebuden hela detta och följande år, under afsändande af upprepade suppliker till danske konungen och hans råd. Den 6 mars 1564 kallades Sten Eriksson ensam till tals med konungen i Köpenhamn, men återvände den 30 mars till Kallundborg utan att hans audiens ledt till synligt resultat. Först sedan den mäktige rådsherren Jören Lycke lofvat använda sitt inflytande för att få en af legaterna försatt i frihet, lyckades det Sten Eriksson, hvilken stod ganska väl hos danske konungen, att efter långvariga underhandlingar få återvända till Sverige, mot löfte att inom fyra månader inställa sig i fångenskapen.[1] Han lämnade Kallundborg den

[1] Schäfer, a. a. V: 67.

27 december 1564, sedan hans olyckskamrater föregående dag afgifvit en förklaring, undertecknad Gabriel Kristersson, Göran Fincke, Arvid Gustafsson, Olof Arvidsson och Berie Isaksson, att det ej skulle uttydas illa, om han nu på danska rådets bemedling återvände till Sverige att underhandla om de kvarvarandes lösen; Sten Eriksson får det vitsordet, att han ärligen delat ljuft och ledt med sina kamrater i fångenskapen.[1] Han synes ha dröjt länge i Köpenhamn, ty först den 22 januari 1565 tillskref han sina medfångar, att han följande dag skulle lämna hufvudstaden, och den 27 januari skref han ånyo från Vanås, Sten Billes gård, att han dagen därpå skulle passera svenska gränsen.

Den viktigaste af legaterna var alltså tills vidare försatt på fri fot; som bekant torde vara, förbjöd och hindrade hans monark honom såväl som andra svenskar att återvända i den danska fångenskapen.[2] Man kan ej förebrå Erik XIV, att han varit likgiltig för sändebudens öde, men hans upprepade framställningar till den danska konungen om deras utväxling eller friköpande lämnades af denne obesvarade.[3] Den svenske konungen erbjöd sig att erlägga tjugutusen daler för de i Danmark fångna undersåtarne, af hvilken summa Sten Eriksson, Gabriel Kristersson och Göran Fincke skulle igenlösas med hvardera 1,800 daler, hvarförutom deras släkt och vänner erlade, för Sten Eriksson 500 daler, för de båda andra 300 daler hvardera.[4] Detta anbud accepterades emellertid ej från dansk sida; sändebuden förblefvo hela året 1565 på Kallundborg, och den omständigheten, att Sten Eriksson ej inom fristens utgång återvände dit, förvärrade endast deras belägenhet. Bevakningen skärptes, och slottsfogden Erik Basse trakasserade dem på allt sätt. Förgäfves bestormade de Fredrik II och

---

[1] Danica, Förhandlingar 1528—1568, RA.

[2] Johan III till Fredrik II med ursäkter å Sten Erikssons vägnar, $^{4}/_{2}$ 1569, RR.

[3] Erik XIV till Fredrik II $^{29}/_{10}$ 1564, $^{29}/_{4}$ 1565, i hvilket senare bref han anför, att konungen af Danmark ej besvarat hans tidigare förslag. RR.

[4] Förteckning på lösesummorna för fångarne i Danmark (fol. 145 och 146 ur 1565 års riksregistratur) bland »Handlingar angående Nordiska sjuårskriget». Acta Hist. RA. — Kon. till Gabr. Kristersson och Göran Fincke $^{29}/_{4}$ 1565, RR. Till desamme $^{23}/_{6}$ 1565 (tryckt hos Loenbom, a. a. I: 111 ff.).

hans råd med böneskrifter; »bedjandes ödmjukligen E. K. M. ville oss arme, eländige, sorgfulle, bedröfvade män icke förtänka denna vår underdåniga och ödmjuka skrifvelse, efter E. K. M. [är] veterlig detta vårt långa anhållande, det Gud känner oss fattige män är till stor dråpelig skada och våra fattiga, eländiga, sorgfulla, bedröfvade hustrur och barn till stor sorg och vedermöda», lyder en passus ur deras supplik af den 9 maj 1565.[1]

Emellertid satt slottsherren på Kallundborg, Otto Rud, fången i Sverige,[2] och hans husfru Pernilla inledde underhandling med Gabriel Kristersson om utväxling mot hennes man, en underhandling som understöddes af riksrådet Jören Lycke. Först 1567 randades dock befrielsens dag för sändebuden. Dessa voro sedan slutet af 1565 åtskilda på olika platser i Danmark[3], men i maj 1567 sammanfördes de åter i Roskilde, dit en mängd andra fångar, såsom Kristoffer Andersson, Jakob Bagge och Claude Collart, äfven anlände. Den 26 maj fingo de svenska herrarne sitt afsked; Gabriel Kristersson utväxlades mot Kristoffer v. Dohna och Göran Fincke mot Malte Jönsson. Den 28 maj lämnade de Helsingör och den 30 maj 1567 passerade sändebuden åter gränsen till Sverige, hvilken de för mer än fyra år sedan öfverskridit. »Gud vare lof som oss halp till Sverige igen, den allsmäktige Gud låte oss aldrig komma dit [mer][4] i slik måtto», äro Gabriel Kristerssons sista ord.

III.

Den tredje af Vasakonungarnes beskickningar, som faller under rubriken »brott mot folkrätten», härrör från tiden närmast efter Johan III:s tronbestigning. Den bildar endast sista ledet i en kedja af förhandlingar, hvilka det är nöd-

---

[1] Gabr. Kristerssons relation, fol. 23. Nästan alla deras böneskrifter lyda i det närmaste ordagrant lika.

[2] Såväl i Sverige som Danmark tillämpades under detta krig det system, att de förnämligare fångarne förvarades på adelns gårdar på borgherrens ansvar och under öfverinseende af konungens profosser.

[3] Så fördes Arvid Gustafsson till Odense, Olof Arvidsson och Birger Isaksson till Ribehus samt i början af 1566 Gabriel Kristersson till Silkeborg och Göran Fincke till Mariager.

[4] Ordet [mer] tillagdt i den kortare relationen.

vändigt att i korthet rekapitulera för att förstå det öde, som i Ryssland väntade den svenska beskickningen.

En af de fulaste fläckar, som vidlåda Erik XIV:s minne, äro de underhandlingar han förde med tsar Ivan Wassiliewitsch om utlämnande till tsaren af sin svägerska, Johans gemål Katarina. Impulsen härtill har utan tvifvel utgått från tsaren; därför borga såväl hans egna som konung Eriks ord. Den första framställningen gjordes till Eriks sändebud Hans Larsson (Björnram), hvilken både 1565 och 1566 affärdades till Moskva.[1] När Erik XIV 1566 afsände en stor beskickning till Moskva för att försäkra sig om tsarens stöd och träffa öfverenskommelse angående Livland, var äfven Katarinas utlämnande en af de punkter, på hvilka instruktionen för sändebuden ($^{22}/_{10}$) utförligt ingår.[2] Beskickningens chef, kanslern Nils Gyllenstjerna, skulle visserligen söka afstyra tsarens förslag men befullmäktigades samtidigt att i nödfall afsluta utlämningstraktaten. Och det var en sak, som tsaren ej var hugad att låta falla. Den svenska beskickningen, som bestod af kanslern Nils Gyllenstjerna, öfversten Erik Håkansson, sekreterarne Måns Jönsson och Matthias Schubert samt befallningsmannen på Viborg Bertil Jöransson såsom tolk, affärdades i november 1566 från Sverige och ankom den 5 febr. 1567 till Alexanders Slaboda nära Moskva, där tsar Ivan residerade. Efter några dagars underhandlingar afslöts den 16 februari en traktat,[3] som mellan civiliserade nationer är utan motstycke och som ställer den svenske konungen på en värdig plats vid den rysk-österländske despotens sida. Innan vänskap och förbund rikena emellan aftalats, öfverenskommes om Katarinas utlämnande till tsaren. Ett citat ur traktatens text må tillåtas mig: »och oss [ɔ: wii] konungh Erich intedt ondt lathe göre Katharine, kongens syster i Pålen, hwarckenn medh förgifft eller någedt annedt ondt vptenckie, vthen

[1] Att Hans Larsson utfört en andra beskickning 1566 framgår af hans supplik till konungen, dat. Pernau den 9 aug. 1566; Muscovitica, Förhandlingar 1526—1567, RA.

[2] Om legationen 1566—67 se »En svensk beskickning till Ryssland under Erik XIV:s regering», Hist. Tidskr. 1887: 325—341, samt Hjärne, H.: »Svensk-ryska förhandlingar 1564—1572. Erik XIV:s ryska förbundsplaner». [Skrifter utg. af Human. Vetenskapssamf. i Uppsala V: 15.]

[3] Tryckt hos Rydberg, Sveriges Traktater, IV: 538 ff. (bihang). Om andra legationsakter sid. 551—566.

lathe antwarde henne eders bayor, Michaell Jakowlewittz Morozow, och hans medhfölge medh helse, vthen all argelist».

Detta fördrag ratificerades omedelbart af tsaren genom korskyssning; den svenske konungens ratifikation skulle utverkas genom den ryska beskickning, som strax skulle afgå till Sverige att afhämta furstinnan. Redan dagen efter traktatens afslutande hade de svenska sändebuden afskedsaudiens hos tsaren ooh begåfvo sig därefter på hemvägen; de anlände till Viborg den 18 mars.[1]

Kort därefter inträffade den omtalade ryska beskickningen i Stockholm; enligt Tegel skulle dess ankomst dit ha ägt rum den 18 maj 1567.[2] Den kom i en synnerligen olycklig stund; knappast en vecka senare inträffade sturemorden i Uppsala (24 maj), och sedan följde Eriks bedröfliga svaghetsperiod. Ryssarne pockade på fördragets ratifikation och Katarinas utlämnande; för att underhandla med dem i denna ömtåliga sak, närmast väl för att draga ut på tiden, utsågos riksråden Per Brahe, Gabriel Kristersson, Nils Gyllenstjerna och Bengt Gylta. Ryktet om ändamålet med den ryska beskickningen hade emellertid hunnit att sprida sig och uppväckte öfverallt den största förbittring; det var ett farligt vapen mot konung Erik, och hertigarne visste också att med framgång använda det. Ej underligt därför, att pöbelns raseri vid Stockholms uppgifvande vände sig mot de ryska sändebuden; deras härbärge stormades och plundrades af en folkhop, och endast hertig Karls mellankomst gjorde slut på tumultet.[3] Konung Johan fritog sig själf från allt ansvar för det skedda och lät troligtvis ersätta skadan. Men det kunde ej blidka tsaren, som sent omsider fick en färglagd framställning af saken; »wår Keijs. M:tts baior och ståndthollere vdi Smålensche Iuan Michailouitz Worontzoff och flere wåre hofftienere och

---

[1] Legationsberättelsen i Hist. Tidskr. har oriktigt 18 maj; jfr konungens bref $^{29}/_{4}$ till Bertil Jöransson, som då återtagit slottslofven på Viborg. RR.

[2] Tegel, Erik XIV: 277.

[3] Det var i samma vefva, som Sten Eriksson (Leijonhufvud) genom ett misstag sårades till döds, och afled den 5 oktober 1568. Jfr Tegel, Erik XIV, sid. 304. Ryska beskickningen, bestående af ej mindre än 200 personer, var inkvarterad i stora gillestugan.

schriffuere giordes stor wanheder och bliffue röffuede, så att the stode vdi blotta schiorterne, och togz iffrå alle, både hofftienere och baiorssöner, allt thett the hade», skrifver han till konung Johan 1571.[1] Denne underrättade den 6 okt. 1568 tsaren om sin tronbestigning,[2] bad att få veta, hvad han från rysk sida hade att förvänta och lofvade att hederligt underhålla tsarens sändebud, till dess dennes svar anländt. I febr. 1569 aflät tsar Ivan sitt svar,[3] hvari han omtalar för Johan, att han af medlidande med den fångna Katarina velat förlossa henne ur fångenskapen för att återföra henne till brodern, konungen i Polen; det hade varit hans enda motiv. Ville nu Johan återsända de ryska legaterna och sända en svensk beskickning att bekräfta freden, så sände Ivan honom lejdebrefvet med den svenske brefdragaren. Först efter ankomsten af detta tsarens bref, d. v. s. på våren 1569, torde den ryska beskickningen ha lämnat Sverige.[4]

Ungefär samtidigt med ryssarnes afresa, i medio af april, började tillrustningarna för den svenska legationens afresa. Till medlemmar af denna utsåg konung Johan Per Bagge till Söderby, Tönnes Olsson (Wildman) till Tjusterby, sekreteraren Matthias Schubert och tolken Engelbrekt Nilsson, och för dessa utfärdades kreditiv och instruktion den 16 april 1569.[5] Som alltid när en större beskickning skulle afgå, stötte äfven denna på hinder och uppskof, troligen föranledda af finansernas dåliga läge. Den 18 juli skref Johan III till Tönnes Olsson, Matthias Schubert[6] och Engelbrekt Nilsson, att konungen af deras skrifvelse sett, det de väntade på Per Bagge för att anträda resan. Nu hade konungen i hans ställe förordnat biskopen i Åbo Paul Juusten och Bror Eriksson att deltaga,[7] ehuru Per Bagges namn kvarstod i kreditivet till tsaren. Den 21 juli utfär-

[1] Hist. Bibl. VII: 538 ff. (brefven meddelade af H. Hjärne).
[2] Hist. Bibl. VII: 535 f.
[3] Hist. Bibl. VII: 537 f.
[4] Kon. till Lasse Michelsson på Åbo, att befordra den ryska beskickningens hemresa 7/4 1569. Item s. d. till Hans Larsson och Hans Birgesson. RR.
[5] RR. — Kon. till Erik Persson på Malma att göra sig redo för legation till Ryssland och att genast bege sig till kon. 5/4 1569, ibid.
[6] Matthias Schubert hade nu öfverflyttats till det tyska kansliet; hans beställning 16/5 1569 bland Johan III:s koncepter, RA.
[7] Kon till sändebuden 18/7 1569, RR.

dades ny instruktion för dessa sändebud,[1] daterad Svartsjö; huruvida nytt kreditiv utfärdats, kan ej säkert afgöras, men synes troligt[2] — i hvarje fall stämde till sändebudens olycka icke de i kreditivet uppräknade medlemmarne med legationens verkliga deltagare, något som gaf ryssarne en formell anledning att ej respektera lejdebrefvet. Per Bagge synes ej alls ha deltagit, såsom vanligen uppges, Bror Eriksson insjuknade i Åbo och kvarlämnades där; likaså medtogs ej Germund Svensson, som för orkeslöshet knappt kunde sitta till häst.[3] Legationen bestod alltså af biskop Paul Juusten, Tönnes Olsson (Wildman), sekreteraren Matthias Schubert och tolken Engelbrekt Nilsson med ett betydande följe, inalles ej mindre än femtiosju personer.

Den 24 juli lämnade Paul Juusten Stockholm, led redan i Ålands haf haveri, »primum omen infelicis legationis», reste sedan landvägen öfver Åbo, Helsingfors och Viborg och öfverskred den 7 september 1569 med den samlade legationen ryska gränsen. De ryska prestafverna, som sändts dem till möte af ståthållaren på Novgorod, förde sändebuden öfver Nöteborg till Novgorod, dit de anlände den 14 sept. Här började genast deras olyckor; de mottogos väl med högtidlighet och installerades i samma härbärge som de svenska sändebuden plägade bebo, men redan dagen efter deras ankomst stötte de sig ohjälpligt med den mäktige ståthållaren, knäs Peter Danilowitsch Brauskoi.

Den 15 sept. kom nämligen prestafven med bud, att de svenska legaterna skulle bege sig till ståthållaren och med honom öppna underhandlingarna; det var nämligen sedan gammalt hans prerogativ att vid förhandlingar med de nordiska rikenas diplomater ställföreträda tsaren. Denne ansågs stå långt öfver konungen af Sverige, hvilken åter vore jämbördig med vojvoden af Novgorod. Denna ryska

---

[1] Instr. (latinsk kopia) bland Muscovitica, Förhandlingar 1568—1592, RA. Kreditiv af s. d., enligt Utgående Diarier, RA.

[2] En särdeles viktig källa är biskop Paul Juustens »Narratio de legatione sua Russica», tryckt i H. G. Porthans Skrifter i urval III: 383—419, H:fors 1867 (ursprungligen utgifven i dissertationsform Åbo 1775). Vidare Matthias Schuberts klagodikt, Hist. Tidskr. 1888, sid. 79—89. Jfr brefväxlingen mellan Ivan Wassiliewitsch och Johan III i Hist. Bibl. VII: 531—554. Af bearbetningar: Aegidius Girs, Johan III:s krönika, sid. 31—34.

[3] Porthan, III: 403.

uppfattning hade redan många gånger vållat konflikter, men för att undvika brytning hade de svenska sändebuden plägat anknyta preliminära underhandlingar med den mäktige vojvoden, innan de fingo tillstånd att fortsätta till Moskva. Denna gång vägrade likväl sändebuden bestämdt att inlåta sig på något sådant, trots de upprepade maningar och varningar de genom prestafverna fingo mottaga: deras instruktion, förklarade de enständigt, omtalade endast underhandling med storfursten i Moskva. Följden af deras hårdnackenhet blef den, att ståthållaren inmanade dem i deras härbärge och förbjöd dem att lämna detsamma; från den 16 oktober, då budbäraren återkom med instruktioner från Moskva, sattes legationens medlemmar på svältkost, och isynnerhet vållade den dåliga vattentillförseln många svårigheter. Genom att oupphörligt räkna beskickningens medlemmar och påstå, att någon fattades, sökte ryssarne äfven förolämpa dem. I slutet af november kringbyggdes den plats, där sändebuden voro inhysta, med en väldig inhägnad af grofva bjälkar, inom hvilken de likt en boskapshjord höllos inspärrade.

Den 7 jan. 1570 fördes sändebuden under bevakning upp på slottet och inför ståthållaren, som mottog dem i en krets af ryska bojarer. Svenskarne hade förmåtts härtill genom prestafvernas försäkran, att tsaren ej kunde själf mottaga dem, utan hade utsett Peter Danilowitsch Brauskoi till sin ställföreträdare. Enligt sin medförda instruktion började Matthias Schubert ett anförande men afbröts af ståthållaren, som frågade, om de ej ville erkänna honom för sin konungs jämlike. Under stort larm och buller blefvo därefter sändebuden utkastade ur salen och fördes under förnyade misshandlingar till ett annat hus, där de plundrages på alla dyrbarheter; ringar, gyllene kedjor och penningar, allt fråntogs dem.[1] Sedan bundos de med remmar, som fängslade deras armar utmed sidorna; remmarnas andra ände fattades af en ridande ryss, som sporrade hästen i en ring och sålunda tvang sändebuden att följa efter i cirkel midt bland den samlade folkmassan. Sedan

[1] Ensamt Matthias Schubert förlorade saker till ett värde af »1,825 enckende thaler», se hans förteckning i Hist. Tidskr. 1888, sid. 89.

släpades de till ett värdshus, där de afkläddes inpå bara kroppen och så förevisades för den hånande folkhopen, hvarpå de återfingo sina kläder. Man lät äfven hämta deras resgods, som i grund plundrades, hvarefter de tomma kistorna efter tre dagars förlopp återställdes. Dessa tre dagar fingo de tillbringa sammanfösta i ett lågt rum, »omnes una sicut sues in hara», utan annan föda än vatten och bröd och hvarje ögonblick väntande döden i den kvalfullaste form.

Efter denna tid, den 10 januari, fingo sändebuden en ny prestaf, hvilken meddelade, att den dem öfvergångna skymfen ägt rum på storfurstens uttryckliga befallning såsom hämnd för den behandling hans sändebud Ivan Michailowitsch Worontsow måst undergå i Stockholm, och för den sidvördnad legaterna visat hans ståthållare i Novgorod. Därefter fördes svenskarne midt i vinterkölden i fångtransport och med den uslaste förplägnad till Moskva, dit de ankommo den sista januari 1570. Det tjänar till intet att ingå på de vidriga detaljer, Paul Juusten och Matthias Schubert berätta från denna olycksaliga resa; vare det nog sagdt, att ryssarnes uppfinningsrikedom i att plåga de arma fångarne gränsar till det otroliga.

Intill september månad vistades sändebuden i Moskva, där de liksom i Novgorod höllos afspärrade från yttervärlden och endast genom väktarnes barmhärtighet kunde förskaffa sig någon förbättring i den knappa och osunda föda man bestod dem. De fördes några gånger inför storfurstens råd, men underhandlingarna ville ej komma i gång. Den 3 juni ankom en trupp beväpnade ryttare och bortförde de båda tolkarne Engelbrekt Nilsson och Lasse Bertelsson, sedan de lofvat, att intet ondt skulle vederfaras dem. Om deras öde är intet kändt; troligen tvungos de att ingå i det ryska kansliet, där man var i behof af deras språkkunskaper.[1]

[1] Johan III skrifver den 17 jan. 1574 till storfursten: »Ytterligare hafver du skrifvit oss till om våra tjänare och Rysstolkar Engelbrekt Nilsson och Lasse Bertilsson, att du hafver tagit dem från våra Sändebud, för den orsaks skull, att de skola lära två ryska drängar det svenska tungomål, efter de hafver lärt det ryska tungomål uti ditt land. Så må du veta, att Vi hafver förskickat dem med våra Sändebud till att uträtta våra och våra Rikens ärender, och göra hvad vi dem hafva befallt, efter de äro våra tjänare, och icke till att lära dina undersåtars barn.» RR.

Den 5 sept. 1570 fördes fångarne från Moskva till den lilla staden Murom vid Oka, dit de anlände den 24 sept. Här vistades den svenska beskickningen i fångenskap mer än ett år, till sista dagarna af november 1571, utan att något särskildt bröt enformigheten. Till saknaden af frihet sällade sig dock en bitter osämja mellan Paul Juusten och Matthias Schubert; den förre säger, att intet af vikt inträffat, »nisi quod amaritudinem animi nostri toto tempore captivitatis nostræ adauxit continua illa discordia, cujus seminarium et fomentum assiduum fuit Matthias Schubert, vir impius, iniquus, subdolus et distortus tyrannus; reddat illi Dominus juxta facta ipsius!»

I början af sept. 1571 utbröt en farsot (pestis) bland beskickningens medlemmar, af hvilka femton personer afledo. En af Johan III:s tjänare, Olof Hansson, uttogs till tsarens tjänst och försvann utan vidare. Den 28 nov. 1571 fördes svenskarne från Murom till staden Klinek, belägen vid en biflod till Volga mellan Tver och Moskva. Här dröjde de ej länge: redan juldagen 1571 anlände de åter till Novgorod.

Orsaken till sändebudens långa fångenskap var nog delvis att tillskrifva tsarens önskan att hämnas den ryska beskickningens lidanden i Sverige 1568, men framför allt berodde den på det osäkra fredstillståndet mellan länderna, ett besynnerligt öfvergångsstadium mellan krig och fred. I Livland fördes krig samtidigt af de ryska befälhafvarne Johan Taube och Elert Kruse och den svenske, Hans Björnsson, men de undveko ömsesidigt alla direkta sammanstötningar, som kunde medföra ett definitivt fredsbrott; tvärtom afslöto de på hösten 1571 ett stillestånd, hvilket af Johan III kallades »en hönefrid» och af honom annullerades.[1] Däremot utfärdade konungen instruktion för en eventuell fredsunderhandling med ryssarne för sin tillförordnade fältöfverste i Finland Gustaf Baner och hans krigsråd.[2] Tsaren hade emellertid sökt anknyta förbindelser med den fångne konung Erik på Åbo slott; han tillskref honom i april 1571 med löfte om hjälp och understöd,[3] men brefvet uppsnappa-

[1] Kon. till Gustaf Baner 31/10, till hertig Karl 6/11, till Hans Björnsson 17/11 1571. RR.
[2] Instruktion 22/10 1571, RR. Kon. till Gustaf Baner 22/10 och 23/10, ibid.
[3] Hist. Bibl. VII: 541.

des, och brefdragaren, en Jöns Ryssetolk, sändes till Stockholm att stå sitt straff.[1]

Emellertid hade sändebuden, som nämndt, den 25 dec. ankommit till Novgorod från Klinek, där de måst ute i snön göra knäfall för tsaren i de polska gesandternas närvaro. Endast genom nya förödmjukelser återvunno de sin frihet. Tönnes Olsson hemsändes i december med tsarens bref till Johan III,[2] hvari han fordrar en ny beskickning, såframt konungen vill undvika krig,[3] men de andra legaterna fördes den 6 jan. 1572 upp på slottet, där de upprepade gånger gjorde knäfall inför tsaren och hans båda söner, ståthållaren och en närvarande tatarhöfding. Därefter tilltalade tsaren dem vänligt och inbjöd dem till gästabud.

Den 10 januari 1572 erhöllo legaterna rekreditiv till sin konung, och den 18 utfärdades »vägebref» för den svenska beskickningens kvarlefvande medlemmar. Följande dag på e. m. lämnade de Novgorod bakom sig och anlände den 7 febr. 1572 till Viborg; blott hälften af den ståtliga beskickning, som $2^1/_2$ år tidigare lämnat staden, återvände nu dit, med af mödor och umbäranden under den bistra fångenskapen objälpligt bruten hälsa.

---

[1] Kon. till ståthållarne i Stockholm $^{30}/_9$ 1571, RR — Jfr Ahlqvist, Konung Erik XIV:s sista lefnadsår, sid. 63—64. Om denne Jöns Olsson (Ryssetolk) jfr Ödberg, F., Om stämplingarna mot konung Johan III åren 1572—1575.

[2] Hist. Bibl. VII: 549 f.

[3] Kon. till Gustaf Baner $^{16}/_1$ 1572, att konungen fått »Extrakt af det lögnaktiga bref, som den högfärdige, oförnuftige Buffelen och Tyrannen Storfursten i Ryssland oss tillskrifvit hafver». RR.

Strödda meddelanden och aktstycken.

Underrättelser.

— Den engelske historieskrifvaren William Edward Hartpole Lecky har under hösten aflidit vid 65 års ålder. Bland hans arbeten märkas »History of the rise and influence of the spirit of rationalism in Europe»; »History of the european morals from Augustus to Charlemagne» samt »History of England in the eighteenth century» (6 band, äfven i svensk öfversättning).

— Den ultramontane historieskrifvaren Onno Klopp afled den 8 augusti i Wien, 81 år gammal. Han har utgifvit omfångsrika publikationer, så »Der Fall des Hauses Stuart» i fjorton band, »Der dreissigjäkrige krieg bis zum Tode Gustav Adolfs» i tre band, Leibniz' politisk-historiska arbeten i 11 band.

— Den 1 november afled professorn vid universitetet i Berlin Theodor Mommsen, »den siste bland de stora tyska historieskrifvarnes skara», nära 86 år gammal. Hans halfsekellånga, snillrika och outtröttliga forskningar på den romerska historiens, statsrättens och rättens, epigrafikens och numismatikens områden hafva så nyligen, såväl vid utdelandet åt honom af nobelpriset i litteratur som vid hans död, varit föremål för så utförliga skildringar och torde vara för den historiskt intresserade allmänheten så kända, att vi här ej behöfva vidare yttra oss därom.

— Den finske historikern och politikern Zakarias Yrjö-Koskinen afled den 13 nov. vid nära 73 års ålder. Efter omkring 30 års verksamhet som skollärare, professor och politiker inkallades han 1882 i den kejserliga finska senaten, där han stannade ett par årtionden. Sin författarverksamhet började han 1851 med en topografisk afhandling på finska öfver Tavastkyro socken och utgaf 1857 likaledes på finska sitt mest betydande arbete, »Klubbekriget samt Finlands sociala tillstånd vid slutet af sextonde århundradet» (på svenska 1864/65). Under åren 1869—73 utkom hans Finlands historia (på svenska 1874). Koskinens historiska författarskap tog snart intryck af hans finsk-nationella ståndpunkt. Han var en hän-

synslös partiman och bekämpade det svenska språket, liksom den svenska odlingens egentliga värde: »världshistorien känner icke någon egentligt svensk civilisation». Han har den tvifvelaktiga förtjänsten af att hafva uppammat en vetenskaplig finsk historieskrifning på finska om den svenska odlingen i Finland. Han hörde till dem, som sågo »befriaren» komma från öster, och såg i Göran Sprengtporten en finsk nationalhjälte. Han lefde länge nog för att se frukterna af hvad han utsått.

— Till e. o. professor i historia vid Uppsala universitet efter S. J. Boëthius, som 1901 blef skytteansk professor, har omsider utnämnts docenten Nils Edén, sedan befordringsfrågan passerat genom alla stadier, som i Sverige äro möjliga, alltifrån de sakkunniges utlåtanden fram till en klagandes slutpåminnelser.

— Hans Hildebrand har med ett sjätte häfte afslutat tredje delen af sin kulturhistoriska skildring »Sveriges Medeltid». Här behandlas slutet på kapitlet om »Gudstjänsten», och följa vidare kapitlen »Kyrkan och folket», »Kyrkan och staten», »Lära, tro och lefverne», »Klostren» samt »Medeltidskyrkans slut». Med särskild utförlighet skildras Birgittinorden i och utom Sverige.

— Föreningen för bokhandtverk har genom Adam Lewenhaupt utgifvit *Calendaria Caroli IX*, en volym i synnerligt prydlig utstyrsel, åtföljd af facsimiler, handskriftsbeskrifning och register. Karl IX:s almanackor, som förvaras i riksarkivet, finnas kvar endast för åren 1581—1586, 1588, 1589, 1592—1594, 1596, 1597 samt 1604—1609. I all sin redan af formatet betingade korthet äro dessa anteckningar dock af värde, först och främst kronologiskt, men äfven i andra hänseenden. Då och då fällas nämligen äfven omdömen eller förses en och annan märkligare person med epitet, som äro belysande för antecknarens uppfattning. När han omtalar sin första gemåls död och begrafning, frambryter till och med en varmare känsla, och han slutar detta års almanacka med en bön om välgång under nästa år för sig och sin »lille dåtter». Vid andra tillfällen är han mera lakonisk än man skulle önska. Om Uppsala möte heter det sålunda endast under en dag »var mycke görre åm ceremonier», och äfven de betydelsefulla händelserna på Uppsalariksdagen 1594 beröras endast med ett par ord. Registret, som särskildt hvad personnamnen angår, kostat utgifvaren mycken möda, synes vara uppgjordt med stor omsorg.

— Sjuttonde bandet af *Svenska Akademiens Handlingar ifrån år 1886* har utkommit. Det innehåller till en början bibliotekarien Claes Annerstedts vältaliga och varmhjärtade inträdestal öfver Gunnar Wennerberg. I öfrigt upptages delen af grefve Snoilskys minnesteckning öfver den ryktbare boksamlaren och bibliognosten Carl Gustaf Warmholtz. Jämte skildringen af Warmholtz' i det hela enkla lefnadsöden finner man här uppgifter om det Warmholtzska bibliotekets tillkomst och öden — det är, som bekant,

längesedan skingradt —, samt om hans ryktbara bibliografiska verk, om hvilket det omdöme fälles: »Ingen nation äger ett grundligare, ett tillförlitligare inventarium öfver sin äldre historiska bokskatt än den svenska besitter i Warmholtz' Bibliotheca historica Sueo-Gothica». De litterära och bibliografiska intressena sammanförde Warmholtz och den store entusiasten Gjörwell, och de båda bokvännernas sällan af någon misstämning rubbade samverkan är likaledes föremål för en intresserad redogörelse.

— Sjätte häftet af *Ny Svensk Släktbok*, utgifven af Karl A. K:son Leijonhufvud och Gustaf C:son Leijonhufvud, har utkommit. Där förekomma släkterna Almlöf, Borelius, Durling, Geijer, Hjort, Hollgren, In de Betou, Linnartson och Lennartson, Phalén, Rothstein och Tengblad. Största intresset fäster sig vid och största utrymmet upptages af släkten Geijer med icke mindre än 88 tabeller. En annan Värmlandssläkt är Lennartson, med härstamning från en vallon vid namn Toussaint, som inkom till Sverige 1580.

— Af det stora historisk-topografiska arbetet *Uppland. Skildring af land och folk* har första bandets tredje häfte utkommit. Det innehåller fortsättningen på afdelningen »Historisk topografi» och där slutbehandlas att börja med landsbygden. Vidare följer »Upplands ortnamn» af amanuensen d:r K. H. Karlsson, »Upplands kommunikationer» af amanuensen C. M. Kjellberg samt början på framställningen af »Upplands städer» af samme författare. Häftet åtföljes bland annat af en intressant karta, framställande dels utbredningen af runstenarna, dels landsvägsnätet före 1742, utarbetadt af O. von Friesen och C. M. Kjellberg. Man finner, att runstenarna tätast förekomma i Vallentuna härad, därnäst i Sollentuna, Erlinghundra och Vaksala härad, alla belägna i en smal sträcka öster om Fyrisån, Ekoln och dess fortsättningar ned till Mälaren, samt i tredje rummet i de närbelägna Seminghundra och Håbo härad, det senare beläget väster om Sko- och Sigtunafjärdarna. På vägkartan utmärkas särskildt eriksgatan, vinter- och landsvägar 1670, landsvägar 1689, landsvägar i Fjärdhundra på 1690-talet samt landsvägar ytterligare tillkomna före 1742.

— Våra regementshistorier ha detta år tillökats med *Värmlands regementes* (Närkes och Värmlands reg:tes) *historia* under medverkan af officerare vid regementet utarbetad af öfverste C. O. Nordensvan, af hvilken första häftet utkommit. I detsamma skildras Närkes och Värmlands regemente intill Karl XII:s död 1623—1718. Som en särskild afdelning ingår i verket lefnadsteckningar öfver officerare och vederlikar 1623—1903, och medfölja i detta häfte sådana lefnadsteckningar öfver 517 officerare. Två kartor medfölja, den ena öfver Polen och Västra Ryssland, den andra öfver gränstrakten mot Norge.

— På Norstedt & Söners förlag har utkommit en festskrift under titeln *Till Oscar Montelius 9/9 1903 af Lärjungar*,

öfverlämnad till nämnde forskare på hans sextioårsdag. Medarbetarne äro 18, och redaktionen har utförts af herrar B. Salin, O. Almgren och S. Ambrosiani. Innehållet rör sig, såsom lätt är att tänka, väsentligen på den rena arkeologiens område, vare sig nordisk eller klassisk, men äfven kulturhistorien och byggnadskonstens historia äro representerade. D:r K. Stjerna behandlar »Hjälmar och svärd i Beovulf» och kommer genom jämförelse mellan å ena sidan hjältediktens skildringar, å den andra åtskilliga fynd särskildt i norden till vissa slutsatser i afseende på tiden för diktens tillkomst. — Dr B. Salin har skrifvit om »Heimskringlas tradition om asarnes invandring» och vill styrka uppfattningen om en »kulturinvandring», som bland annat medfört Odinskulten, under något af de första århundradena af den kristna tideräkningen.

— Öfverstlöjtnant Hugo Fröding har på Norstedts förlag utgifvit *Från gamla Göteborg. Biografiska och kulturhistoriska studier.* Det är vissa i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning förut tryckta uppsatser, som han samlat i bokform. Efter otryckta och tryckta källor i riksarkivet och k. biblioteket har han sammanfört en mängd spridda drag rörande förhållanden och personer i Göteborg från slutet af adertonde och början af nittonde århundradet, hvilka, lättskrifna som de äro, helt säkert fyllt och fylla sitt ändamål att intressera särskildt invånarne i den stad, som är föremålet för skildringen, för deras förfäders lif och sträfvanden, så lika våra egna hvad de moraliska krafterna angår, så olika hvad den yttre kostymen, vare sig tankarnas, lefnadssättets eller kroppens, angår. Det är i dessa kontraster, som historiens dragningskraft ju till en viss grad ligger. I andra stycken skildras utvecklingen af vissa kommunala institutioner eller vissa för samhället intresserade personers verksamhet. Äfven främlingars omdömen om oss själfva eller, och kanske mest, om våra förfäder ha sitt intresse och värde, och författaren anför äfven ett par sådana, en af dem Mary Wolstoncraft, modern till skalden Shelleys andra hustru Mary Godwin.

— I Uppsala har utgifvits en festskrift till ära för f. d. domprosten Torén under titeln »Skrifter i teologiska och kyrkliga ämnen tillägnade domprosten C. A. Torén på hans nittioårsdag af forne och nuvarande lärare vid teologiska fakulteten i Uppsala». Man finner bland de femton bidragen en kyrkohistorisk uppsats af professor H. Lundström: »Bidrag till konfirmationens historia i Sverige», en litteraturhistorisk uppsats af professor O. Quensel: »Ps. 424 i 1819 års psalmbok», och en religionshistorisk uppsats af professor N. Söderblom: »Uppenbarelsereligion. Några synpunkter i anledning af Babel-bibeldiskussionen».

— Till professor i historia vid Kristiania universitet efter Gustav Storm har utnämnts d:r Alexander Bugge.

— Professor Sophus Bugge har i första häftet af norsk Historisk Tidsskrift för i år i det närmaste afslutat sina märkliga

undersökningar om *Bråvalla kvädet* (Norsk sagafortælling og sagaskrivning i Irland). Hufvudresultaten äro i korthet följande. Det har funnits nordiska sagor om en konung Harald Hildetand, på mödernet af svensk börd, och med förbindelser såväl i östra Sverige som i Ryssland. Det har funnits en historisk dansk konung Harald, hvars namn och anspråk varit förknippade med strider, som i historisk tid utkämpats i södra Danmark. Uti Irland utkämpades år 1014 en vida beryktad kamp vid Clontarf mellan en nordmannakonung Sigtrygg i Dublin och en irländsk konung Brian, som i slaget omkom. På Irland uppstod en af en norrman författad berättelse om Brian och Brianslaget, som i sin ordning har påverkat en norsk skald, som emellertid i sin diktning gjort sagokonungen Harald Hildetand till hjälten men därjämte begagnat sig af orätt uppfattade eller återgifna traditioner om den verkliga strid, som haft ett visst sammanhang med den historiske danske konungen Harald. Genom dessa missuppfattningar har Sigurd Ring kommit in i dikten; någon sådan konnng har icke existerat. I närheten af Dublin finnes en slätt, på irländska kallad Magh Breagh, som den nordiske omdiktaren återgifvit med »Bravǫllr» enligt en mellan irländska och nordiska språk vanlig ljudöfvergång. Denna diktare har känt östra Sveriges geografi och äfven förbindelsen mellan sagorna om Harald Hildetand och denna del af Sverige; han har förlagt »Bråslätten» (Bråvalla) till Bråviken och lokaliserat sin dikt till dessa trakter, därvid begagnande sig af andra ljudlikheter mellan irländska och svenska ortnamn (Kalmar = det irl. Cilmagname o. s. v.). Detta var det äldre Bråvalla-kvädet. Det yngre och egentligen ryktbara är nära förknippadt med Harald Hårdråde och diktadt till hans ära. Genom en beviskedja, som blefve för vidlyftig att återgifva, kommer förf. till följande resultat beträffande dess tillkomst. På sitt ryktbara och olyckliga härtåg till England 1066 landade den norske konungen vid Orkn-öarna och mottog där förstärkningar bland annat af nordmannaskaror från Irland. Utan tvifvel har någon af dessa irländska nordbor företagit en omdiktning af det äldre Bråvallakvädet till Harald Hårdrådes ära, och sannolikt har det skett under sjöfärden från Orkn-öarna till England, då man ingenting annat hade att roa sig med; det är nämligen uppenbart, att dikten, som ju är ett segerkväde, tillkommit före slaget vid Stanfordbridge den 25 september 1066, som så olyckligt slutade denna expedition. I sådant fall bör dikten hafva tillkommit »omkring den 6 till den 10 september» samma år. Alltså före Brian- eller Clontarfslaget 1014 inga traditioner om något Bråvallaslag eller någon Bråvall — det är den ena tidsgränsen; slaget vid Stanfordbron den 25 sept. 1066 är den andra för denna diktning, hvars senaste utformning sannolikt kan hänföras till en vecka i samma september månad. Det är onekligen ett lysande resultat, åtminstone i formellt afseende — om realiteten våga vi icke yttra oss — af vår tids filologisk-historiska forskningsmetod, hvilken som bekant har en af sina snillrikaste representanter i Bugge. Man följer hans bevisföring och hypotesbryggor

med ett bisnande välbehag, äfven om man ej alltid kan undertrycka sina tvifvel, och med beundran för den vetenskapligt-kritiska bedriften.

— Professor J. A. Fridericia i Köpenhamn har på J. Erslevs förlag utgifvit »Revolutionen og Napoleon I 1789—1815». Det är en handbok närmast afsedd för de studerandes tjänst men äfven för bildade i allmänhet och synes med sina resonerande literaturöfversikter och sina här och hvar förekommande kritiska anmärkningar vara ägnad att till fullo motsvara sitt syftemål. Det är författarens afsikt att äfven för tiden efter 1815 utarbeta en dylik öfversikt; också förekommer arbetet under hufvudtiteln: »Den nyeste tids historie I».

— Af den utaf Aulard utgifna urkundspublikationen »Recueil des Actes du Comité de Salut public» har fjortonde bandet utkommit, omfattande tiden från 29 maj till 7 juli 1794, alltså nära intill skräckväldets slut. Ur mångfalden af välfärdskomitténs författningar framhålles i en utländsk tidskrift följande språkförordning, som i våra dagar kan ha ett visst aktuellt intresse: »dans une république une et indivisible la langue doit être une». I hvarje främmandspråkig kommun skulle en lärare dagligen undervisa i franska och i de mänskliga rättigheterna och på hvilodagen öfversätta de republikanska lagarna.

— Af Jakob Burckhardts postuma arbete »Griechische Kulturgeschichte» har tredje och fjärde banden (de sista) utkommit. Tredje bandet behandlar den bildande konsten och litteraturen, framför allt poesien. Fjärde bandet slutligen innehåller ett slags sammanfattning af de föregående och sträcker sig ända fram till och öfver hellenismen. Samma självständiga uppfattning utmärke dessa band som de föregående. Medan förf. skoningslöst dömer det politiska lifvet i Grekland, kommer han med så mycket större förståelse den grekiska konsten och poesien till mötes: i vetenskaplig forskning ha grekerna öfverträffats af många folk, den grekiska myten och poesien äro allenastående i sitt slag.

Öfversikter och Granskningar.

Lensgreve Johan Caspar Herman Wedel Jarlsberg, Amtmand, Medlem af Rigsforsamlingen paa Eidsvold, Statsraad, Stortingsmand, Statholder og Prokansler ved det Kgl. Fredriks Universitet, 1779—1840. Af Dr. Yngvar Nielsen. *Første Del* 1778—1812 : XII + 466 sid. *Anden Del* 1813—14 : 352 sid. *Tredie Del* 1815—1840: 578 sid. Med 18 illustrationer (derav syv Billeder af Grev Wedel i Fototypi) og Register. Christiania 1901—1902. imp. 8:o.

Det är sexton år, sedan jag i Historisk tidskrift[1] anmälde de två första häftena af detta verk, hvilka utkommit under år 1886, tillika med några andra af Nielsen samtidigt utgifna arbeten. Redan då hade han i flera år varit sysselsatt med omfattande förarbeten till denna biografi, som hade sin närmaste föranledning i ett af konung Oskar på hundraårsdagen af Wedels födelse, 21 sept. 1879, utsatt pris. »I tyve Aar har jeg ikke havt det ude af mine Tanker», säger förf. nu i sitt förord, och under årens lopp har han utgifvit en mängd specialarbeten, som stå i så nära sammanhang med grefve Wedels verksamhet, att de till en god del kunna betraktas som förarbeten till denna biografi.[2] På grund af omständigheter, för hvilka det icke är nödigt att här redogöra, blef utgifningen för en tid afbruten med femte häftet 1892, och då arbetet nu blifvit fullbordadt och utgifvet som universitetsprogram, har den förut utgifna delen i anledning däraf blifvit reviderad och omtryckt, så att den således föreligger i en ny upplaga. Hela första delen och 190 sidor af den andra äro sålunda väsentligen omtryck af förra upplagan. Utom att några uppenbara misstag blifvit rättade, har emellertid en omarbetning äfven därutinnan ägt rum, att åtskilliga aktstycken blifvit uteslutna, till hvilka förf. i den nya upplagan hänvisar, så att den äldre upplagan i viss mån har karaktären af en aktsamling till den nya. Därjämte har en omarbetning och utvidg-

[1] 7 Årgången 1887, sid. 209—274.

[2] Senast Aktstykker vedkommende Stormagternes Mission till Kjøbenhavn og Christiania i Aaret 1814. Christiania 1896—97, och Bodøsagen, Christiania 1897.

ning ägt rum med beaktande af det nya material, som under tid… blifvit författaren tillgängligt, särskildt en samling bref på Bærur…

Det säger sig självt, att en biografi öfver grefve Wedel, skri… ven con amore af en så flitig och ärlig forskare som profess… Nielsen, skall hafva ett mycket stort värde för tidens histori… »Grev Wedels Biografi maatte, om den skulde svare til hans sto… Livsgjerning, for vesentlige Partiers Vedkommende nesten blive … Norges, ja tildels en Nordens Historie til samme Tid.» Äfven o… man understundom kan tycka, att författaren gått väl långt i a… sätta likhetstecken mellan grefve Wedels biografi och Norges elle… Nordens historia,[1] så måste man å andra sidan erkänna, att denn… man under vissa skeden af sitt lif varit en så dominerande och … alla Norges förhållanden ingripande personlighet, att en teckning a… hans lefnad och verksamhet under dessa år måste komma tämlige… nära en historia öfver Norges rike. Han har ock särskildt unde… åren 1808—1815 genom de bägge tronföljarvalen 1809 och 181… af hvilka intetdera utan hans ingripande torde hafva kommit ti… stånd, och genom unionens åvägabringande haft en större inverka… på Sveriges öden än någon främmande man, som icke varit rege… rande furste, med undantag af Luther. Af denna grund förtjäna… han att blifva långt bättre känd i Sverige, än han hittills varit och vi äro skyldiga professor Nielsen vår bästa tack för de viktig… bidrag, som denna biografi innehåller äfven till Sveriges historia.

Men detta hindrar icke, att man kunde hjärtligen önska, att de… stora biografien i mer än ett afsende varit något annorlunda be… skaffad. I första rummet vore det önskligt, att åtminstone självf… texten icke varit så kolossal. Wedel har icke skrifvit några min… nen, och den korrespondens han efterlämnat vore för en person me… hans inflytande och förbindelser rent af förvånande obetydlig, om ma… icke visste, att han bränt sina papper, och att hans verksamhe… under de märkvärdigaste åren af hans lif varit af den art, att ha… endast med största försiktighet kunde förtro sig till papperet och där det skedde, måste söka så fort som möjligt utplåna spåren a… hvad han skrifvit. Det är förmodligen detta som gjort, att för… fattaren med så stor pietet icke blott tillvaratagit ganska obetydlig… bref utan äfven inrymt dem i texten, ehuru de mycket bättre skull… försvarat sin plats i ett särskildt häfte af bilagor.[2] Vidlyftighete… föranledes dock icke blott däraf utan äfven af tämligen onödiga oc… icke alltid lyckliga försök att ersätta bristande källor, sålunda me…

---

[1] Så t. ex. kunde den långa redogörelsen för Kristian Fredriks plane… efter abdikationen (II: 267—270) med tillhörande bilaga (II: 349—352), so… utom ett utdrag ur And. Fayes Samlinger är den enda bilagan till hel… det digra verket utanför noterna, kanske försvara sin plats i en Norge… historia men knappt i Wedels biografi. Detsamma gäller om utdraget u… Fr. Schmidts dagbok II: 304 m. m. m. m.

[2] Se t. ex. de på första delens sista blad intagna brefven från 181… som sägas hafva blifvit bevarade »ved et lykkeligt Tilfælde».

eller mindre lösa förmodanden om de personer, med hvilka grefven umgåtts eller med hvilka han kan hafva sammanträffat, apologetiska inlägg eller under en tydlig sträfvan att vara opartisk en något utdragen kritik öfver hans offentliga uppträdande. Efter att hafva fyllt nio imperialsidor med det bekanta talet den 20 oktober 1814, som visserligen förtjänar en eller annan plats i denna biografi, ägnar författaren således icke mindre än sju sidor åt en betraktelse öfver och en kritik af samma tal (II: 290—299, 315—322).

Författarens varma och fullt berättigade beundran för Wedels storslagna person medför emellertid ofta en panegyrisk ton, som stundom retar läsaren till motsägelse. Det är sant, att Wedel hade en liflig känsla af de förpliktelser, som ålågo honom såsom Norges rikaste man; men då han framställes som den offervillige patrioten, som alldeles glömde sina egna intressen i sitt oaflåtliga arbete för ett älskadt fosterland (ex. I: 371), så framträda ovillkorligen för läsaren åtskilliga af författaren själf med vanlig samvetsgrannhet meddelade drag, som tyckas visa, att han ganska väl förstod att taga vara på sina egna intressen och i allmänhet på förvärfvade företrädesrättigheter och privilegier. Hans mycket omordade arbete för Norges proviantering gällde ju i första rummet den bygd, hvars största godsägare han och svärfadern, Peder Anker, voro, och hvad särskildt den sista resan till Danmark, nov. 1813, angår, då »det åter gällde att skaffa de hungrande säd och då grefve Wedel åter var den offervillige», gällde det ju alldeles särskildt hans egna och svärfaderns affärer (II: 22), hvarjämte han hade sina goda skäl att under dessa ödesdigra månader vara borta från Norge för att icke behöfva kompromettera sig, innan den stora striden på Europas fastland ännu var afgjord. Försvaret för sågverksprivilegierna (I: 106 o. f.) och hans inlägg i regeringskommissionen mot landthandeln (I: 357) tyckas ock böra annorlunda förklaras än med »Frygten for at se Fædrelandet afskovet» och »Omhu for Almuen». Eller om det verkligen var omvårdnaden om allmogens bästa, som här kom till orda, så var det i alla fall en yttring af denna förmyndarskapets och regereriets anda, som icke stämmer väl öfverens med den demokratiska uppfattning, som författaren annars vill häfda för grefve Wedel.

Men visserligen kan det på goda grunder ifrågasättas, om författarens uppfattning af Wedel som en vän af demokratiska inrättningar i det hela är riktig (I: 199, II: 184, 200 o. f.). Det bevis, som därför lämnas vid redogörelsen för 1824 års storting (III: 386 o. f., jmf. II: 202), innebär ju ingenting annat, än att Wedel ansåg, att sedan man en gång gifvit bönderna makten i Norge, så måste man också betro dem, hvad långt mindre var, eller »give dem de fornødne Dannelsesmidler i Hænderne». Och då författaren går så långt, att han rent af gör Wedel till upphofsman för stortingets demokratiska sammansättning, då måste detta betecknas som en ren konstruktion, som icke har någon hemul i samtida eller senare källor, men väl på det bestämdaste motsäges såväl af Wedels egna

yttranden (II: 202—203) som af hans personlige vän och meningsfrände i konstitutionskommittén Jakob Aalls utsago, som författaren själf citerar (II: 178) och som han märkvärdigt nog icke anser gifva någon ledning i denna punkt. Det vill synas, som om grefve Wedel gjort sig så väl känd som en aristokrat i hvarje tum, att om det verkligen kunde bevisas, att han varit upphof till eller varit med om vare sig konstitutionskommitténs förslag eller riksförsamlingens beslut rörande stortingets sammansättning, så kunde detta knappast fattas annorlunda än som ett schackdrag mot Kristian Fredrik eller ett försök att vinna bönderna på Eidsvold för hans uppfattning i föreningsfrågan. Redan för 20 år sedan framställde prof. Nielsen i sina Bidrag til Norges Historie i 1814 (I: 294) sin åsikt om Wedels förhållande sill stortingets sammansättning. Då han sedan dess icke kunnat finna något skäl, som bestyrker hans åsikt, men själf anför åtskilligt, som talar däremot, och icke dessmindre vidhåller densamma, så kan jag icke finna annat, än att detta måtte bero på »de lokale Forhold». Det tyckes nästan, som om grefve Wedel numera icke vore rätt presentabel i Norge utan demokratisk förklädnad.

Liksom Wedel här blifvit tillagd ett drag, som han icke ägde, så saknar man allt för mycket i författarens framställning en annan sida af Wedels väsen, utan hvilken hans bana icke blir rätt begriplig, och det är hans brinnande äregirighet. Den kommer ej rätt fram förr än i And. Fayes bilaga, men tager man ej hänsyn därtill, blir det ej godt att fullt förstå hans förhållande till vare sig Norge eller Danmark eller Sverige. Hans »store Beslutninger» från ungdomsåren, till hvilka förf. oupphörligt återkommer (I: 58, 97, 110, 114, 173; II: 223, 233, 259, 272 o. f; III: 516, 535) kunna möjligen varit honom ingifna af en stark norsk nationalkänsla (I: 33, 65, 85, 97; II: 86 m. fl.), då ju han själf hade tillbragt sin mesta ungdomstid i Danmark och främmande land, då hans fader var dansk och hans moder, som skulle hafva särskildt underhållit dessa norska särkänslor, trifdes allra bäst i Danmark bland sina danska vänner. Liksom hans politiska snille och hans personliga äregirighet i förening med hans ytte ställning af Norges främste aristokrat drogo honom bort från Danmark, så torde också de allra bäst förklara hans förhållande till Sverige och unionen.

Vid redogörelsen för den norska regeringens rekonstruktion och Essens utnämning till ståthållare i Norge omnämner förf. och afvisar samtida norska uppgifter, att Wedel skulle känt sig förnärmad öfver att icke hafva blifvit utnämnd till ståthållare i Norge. »For sit eget Vedkommende har Grev Wedel ikke kunnet eftertragte nogen høiere Plads end som Statsraad» (II: 337). Då major af Forsell i sept. 1811 uppsökte Wedel i Kristiania och å Karl Johans vägnar bjöd honom ståthållareplatsen som pris för hans medverkan till en förening, fick han till svar: »Det är en plats som tillkommer mig med rätta i följd såväl af min ställning som af min förmåga och min börd». Redan då hade Wedel kraftigt bidragit till att göra Karl

Johan till Sveriges kronprins, ty Platen omstämdes från prinsen af Augustenborg genom Wedels meddelande, att en förening med Norge kunde lättare åstadkommas genom den förre än genom den senare, och det var Platens kraftiga ingripande på valriksdagen i Örebro, som kanske mer än något annat gjorde slag i saken. Sedan hade han gjort allt hvad han kunnat och vågat för att göra Karl Johan också till Norges kronprins. Han var fortfarande Norges främste man och hyste icke heller nu något misstroende till egen förmåga. I sanning om han icke känt sig sårad af att undanskjutas för en svensk adelsman, som var honom i alla afseenden underlägsen, utom möjligen som soldat, så hade han varit en underlig man. Och vi, som sett, hvad han sedan på kort tid uträttade till försoning och utjämning af misstämningar och svårigheter, när han sent omsider i sin lefnads afton vid en särskildt kritisk tidpunkt kallades att intaga ståthållarplatsen, vi må icke blott finna det fullt naturligt, om han kände sig sårad, utan ock hjärtligen beklaga, att Karl Johan af sin misstänksamhet och försiktighet förmåddes att icke sätta den rätta mannen på den rätta platsen.

Det torde vara den mest befogade anmärkning, som med hänsyn till uppfattningen af personen kan göras mot Wedels biograf, att hans hjälte skjutes så oändligt öfver denna syndiga värld, att han med sin oändliga offervillighet och sin kristliga ödmjukhet utan all egen förskyllan understundom förefaller läsaren en smula tråkig. Detta kan dock bero på tycke och smak, och detsamma gäller i viss mån om författarens uppfattning af stormakternas inverkan före och efter konventionen i Moss, om hvilken jag yttrat mig förut,[1] och hvilken fortfarande tyckes mig hvila på tämligen lösa konstruktioner.[2] Så är särskildt fallet med den mystiska inverkan, som skulle hafva utöfvats af den ryske generalkonsuln Brunet och genom Christies invigande i den högre politiken under ett besök hos Kristian Fredrik. Sant är, att Karl Johan hyste en viss tämligen obestämbar bäfvan för kongressen i Wien och därför hade litet för brådt att komma till en uppgörelse med norrmännen, som hade formen af deras fria beslut, men att han icke lät binda sig af hvad stormakternas ombud i Norge ansett vara för honom antagliga villkor, är ju fullkomligt säkert. Och visserligen är det antagligt, att Ryssland redan då skulle mycket ogärna sett en sådan uppgörelse mellan den skandinaviska halföns folk, som någorlunda tryggade en gemensam samverkan utåt, men att dylika inflytelser skulle hafva gjort sig gällande bland norska politiker 1814, är det icke en liten antecipation?

Man kan vänta, att ett verk, som under så lång tid varit under arbete af en man med så omfattande lärdom i tidens alla handlingar, skall vara tillförlitligt i sina sakliga uppgifter och erbjuda en säker ledning i tidens historiska aktsamlingar, som han

[1] Historisk tidskrift 1887, Årg. 7, sid. 265 o. f.
[2] II: 258—261, 309, 311.

själf till god del ombesörjt. Emellertid är detta icke alltid fallet, och det tyckes mig bero dels därpå, att författandet i trots af sina tjugo år i vissa delar gått för fort, dels därpå, att det i det hela gått för långsamt och med för många afbrott, så att författaren icke kunnat på hvarje särskild punkt sammanhålla och behärska det rika materialet. Jag skall anföra bevis för bäggedera.

Vid redogörelsen för händelserna 8—10 mars 1809 utgår förf. både i första och nu föreliggande upplaga af Wedels biografi från förutsättningen af ett hemligt förstånd mellan den svenska och den norska arméns befälhafvare. Mot denna framställning anförde jag 1887 (Hist. Tidskr., sid. 226) följande: »Adlersparre var dels öfvermodig dels med hänsyn till stämningen i Norge alltid i högsta grad sangvinisk, hvilket tillräckligt förklarar det djärfva steg han tog. Hans och Sveriges lycka gjorde, att just vid denna tid omfattade Kristian August och grefve Wedel en skandinavisk politik och drömde om Sveriges förening med Danmark-Norge under Fredrik VI:s spira . . . Men så hänsynslöst och oförsiktigt handlade de svenske revolutionsmännen, att de i stället för att nära dessa förhoppningar å norrmännens sida afklippte dem, såsom framgår af Staffeldts andra rapport till Kristian August, i hvilken det heter: 'Det synes ikke, som om man ønsker nogen forening med os.' På någon annan förening än den under Fredrik VI kunna dessa ord omöjligt syfta, ty för det första önskade man verkligen högre än allt annat å svensk sida en separat förening med Norge, för det andra afvisade Staffeldt Ankarsvärds antydningar i denna riktning på ett sätt, som tydligt tillkännagaf, att sådana planer voro honom fullständigt främmande, och för det tredje omtalar han i en senare rapport svenskarnes önskningar att få Kristian August till konung på ett sätt som gifver vid handen, att detta ämne icke förut varit mellan honom och Kristian August afhandladt.»

Mot denna anmärkning vänder sig nu förf. i den nya upplagan (I: 184) med ett inskjutet stycke af följande lydelse: »I disse sidste Ord (Det synes ikke, som om man ønsker nogen Forening med os) ligger der dog en tydelig Anvisning paa, at Staffeldt har havt nogen forudgaaende Viden om, at der har været Foreningsplaner oppe. Det har været udtalt, at Ordene skulde bevise det modsatte (Här citeras ofvan anförda ställe i Hist. Tidskr.). Men hvorfor da overhovedet nævne denne Sag, naar den laa saa helt udenfor alle Land?»

Man skulle nästan känna sig frestad att fråga, om förf. icke begriper svenska, i synnerhet som han i öfrigt låtit hela sin gamla framställning med dess inre motsägelser stå kvar (I: 176 o. f.)

Jag har förut gent emot prof. Nielsens påstående, att Kristian Augusts berättelse om mötet med Platen omkring den 20 april 1809 är alldeles vilseledande, framhållit, att det verkligen finnes bevis för att Platen åtagit sig att i Sverige verka för Fredrik VI:s val till svensk tronföljare och att han också åtminstone formellt uppfyllt detta löfte. Då förf. emellertid låtit hela den gamla framställningen stå kvar så godt som oförändrad, skall jag här meddela ett nytt

bevis, som tyckes afgörande. Förf. omtalar (I: 238), att Platen omkring den 15 maj sändt »ett långt bref» med Bagge till Kristian August, men han har tydligen icke själf sett detta bref och, såvidt jag vet, är det icke heller offentliggjordt af någon annan. Konceptet finnes emellertid bland Platens papper och lyder i utdrag sålunda:

. . . »Möchte einst der Norden unter dem gebote Ihro Durchlaucht vereinigt seyn! und wie glüchlich würde mich dieser grosse schritt zum wahren menschenwohl machen!! Mit gewöhnlicher aufrichtigkeit muss ich doch in dem was ich schon voraus gesagt einstimmen dass diese vereinigung unter den zepter dess Königs von Dännemarc unmöglich ist, da alle versuche den gemeinen man sowohl als die höhern stände dahin zu bringen fruchtlos ablaufen, wovon mir zu überzeugen ich seit meiner zuhause kunft schon mehr als hundert mahl gelegenheit gehabt habe ohne dass der alte wiederwillen auch nur ein einziges mahl hat überwunden werden können. Dagegen binn ich fest überzeugt, dass sobaldt die zeitumstände soweit gediehen die allgemeine wahl der nation sich in der person Ihro Durchlaucht um thronfolger vereinigen wirdt.» Därefter frågar brefskrifvaren, hvad följden skulle blifva, om prinsen nu anfölle Sverige, och svarar själf: »Das sinken des fallenden Schwedens würde das grablied der Nordischen freyheit anstimmen und bald gantz Scandinavien das Joch Moscowitischer Schlaverey unterliegen . . . Ja Printz freymütig undt wahr sage ich: Sie sind es durch wessen Hand der Norden in Ketten fält oder frey bleibt. Kan Ihr freyes edles Hertz auch nur ein Augenblick zweifelhaft seyn, oder wurden Sie wirklich Ihr erhabenes pflichtgefühl befriediget finden, wenn durch mittwirkung Norwegischer Kraft Russische horden dieses schon nur zu sehr vom zorn des himmels gedrückte landt überziehen wurden? Erlauben Sie mir gnadiger Herr zu zweifeln . . . Übrigens kann mein Freund Bagge dem ich alles genau und alles richtig gesagt alles weitlauftiger mundlich berichten . . . Ihro Durchlaucht können von meiner undt meiner Freunde eben sowohl als jedes wahren Schweden unverbrüchlichen anhänglichkeit an den einzigen plan, der Schweden retten kan, vollkommen überzeugt seyn.»

Af detta märkliga bref kunna tvenne saker inhämtas: för det första att Platen varit angelägen att öfvertyga Kristian Fredrik, att han gjort allt för att befordra den danske kungens tronföljd men icke lyckats, för det andra — hvad man på grund af många andra källor har skäl att antaga — att Kristian August alls icke afgifvit någon allmän försäkran att icke anfalla Sverige, »förrän vi afslutat våra inre angelägenheter», såsom Adlersparre oriktigt uppgifvit. Det var icke prinsen utan Wedel, som afgaf dylika förbindelser. Af den svenska regeringens berättelse till sekreta utskottet kan naturligtvis ingen slutsats dragas, då man därigenom just afsåg att kompromettera prinsen och framtvinga en brytning mellan honom och den danske konungen. Detta har Platen uttryckligen angifvit, och nu föreligger äfven ett sådant intyg af Adlersparre, meddeladt

från Armfelt till Kaas vid deras möte vid Svinesund i augusti »Då man gjorde erinringar mot den del af konungens tal till ständerna, som angår prins Kristian August och de tjänster han visat Sverige, sade Adlersparre: 'Det bör stå, ty därigenom hafva vi honom i vår makt.'»[1]

Förf. uppgifver, att Kaas genom sitt förtroende för Kristian August från början bröt brodden af den kontroll, han skulle utöfva, men att han den 26 maj började bruka sin egen chiffer, enär han blifvit misstänksam mot prinsen, och att han sedan alltjämt brukade denna egna chiffer. Denna framställning har gått oförändrad öfver från första upplagan till den andra utom att i en not fogats en hänvisning till en not i Meddelelser fra Krigsarkiverne. Men denna sistnämnda not upplyser, att — framställningen är oriktig, enär Kaas aldrig någonsin brukat en egen chiffer.[2]

Förf. framhåller, att Sverige i augusti 1809 hotades af en allvarlig fara, ty hvarken i det svenska eller det norska högkvarteret rådde någon ovisshet om hvad Sverige riskerade, om 20,000, ja blott 15,000 man norska trupper ryckte öfver gränsen som ryssarnas bundsförvanter (I: 294). Äfven detta stycke har fått stå kvar från första upplagan (sid. 341), ehuru förf. väl känner fullt autentiska styrkebesked från härens befälhafvare, af hvilka åtminstone två afgifvits på en tid, då väl icke ens förf. kan misstänka honom för några förrädiska förbindelser med Sverige, och enligt hvilka för ett norskt anfall på Sverige icke kunde disponeras flera trupper än 7,000—9,000 man.[3]

Framställningen af Kristian Augusts korta politiska bana ger i det hela ett nedslående intryck. Ty det är nu ett halft sekel, sedan C. G. Malmström (1851) med både rättfärdighet och objektivitet skisserade hans bild, och något senare (1868) gaf dansken Forchhammer en både utförlig och skarpsinnig teckning, som i de gamla tvistefrågorna slog hufvudet på spiken. Han kände icke på långt när så många af tidens handlingar som vi, men allt hvad som sedan kommit i dagen bestyrker hans uppfattning. Prof. Nielsen känner och citerar bägge dessa författare och många andra därtill, han tyckes hafva genomgått hela den väldiga litteraturen af författare och aktstycken, och dock! Det vill nästan synas, som förmågan att genomskåda sammanhanget skarpt och klart blefve oss betagen, i samma mån som tidens akter hopas i allt tjockare lager på våra hyllor.

Ett ännu tydligare exempel än de ofvan angifna på att förf. understundom arbetat för hastigt lämnar redogörelsen för omröstningen på Eidsvold den 16 april 1814 rörande frågan: »Norge bør

[1] Kaas till Fredrik VI i Meddelelser fra Krigsarkiverne, IV: 422—423, eller Fredrik VI:s fortrolige Brevvexling med Norge 1809, sid. 168—169.

[2] Se Wedel: I: 231, 249, 261, jämfördt med Meddelelser fra Krigsarkiverne IV: 261 o. f. eller Fredrik VI:s Fortrolige Brevvexling, sid. 80 o. f.

[3] Se Fredrik VI:s fortrolige Brevvexling sid. 4, 11, 24, 118. Jämf. Sv. Hist. Tidskr. 1890, Granskningar, sid. 36.

være et indskrænket og arveligt Monarchie.» Till denna af konstitutionskommittén föreslagna grundsats föreslogs af Falsen följande tillägg: »det skal være et frit, uafhængigt og udeleligt Kongerige og Regenten skal føre Titel af Konge». Voteringen blef den första kraftmätningen mellan unionens afgjorda motståndare och icke motståndare. Falsens tillägg antogs med 78 röster mot 33, af hvilka 23 voterade för den uppställda grundsatsen ren och utan tillägg, 6 förbehöllo sig tillägg framdeles och 4 föreslogo andra tillägg än Falsen. Omröstningen borde vara klar, enär hvarje votum är tryckt i Rigsforsamlingens Forhandlinger, där emellertid ett tryckfel förekommer, då ordet »ligeledes» bortfallit vid ett namn (Balke). Iakttages detta, blir majoriteten 78, såsom både protokollet angifver och Sibberns dagbok. Emellertid ser man sällan eller aldrig voteringen rätt återgifven. Wergeland tappade bort några af minoritetens röster genom slarf i räkningen. Samma fel går igen hos Nielsen (II: 122), som dessutom genom missförstånd eller för hastig läsning af Munks och Birkelands Storthingsefterretninger får majoriteten utom Falsen till 75 i stället för 77.[1]

Författarens uppgift, att »Konstitutionskommittén var bleven staaende ved at fastslaa fem Statsraader og, i Overensstemmelse med den svenske Regjeringsformens § 6, nævne hvert af disses Departementer» (II: 196), beror på missförstånd, då som bekant den svenska regeringsformen icke på den tiden stadgade en dylik ordning. Den gamla § 6 handlade om de fyra statssekreterarne.

Af arbetets ofta afbrutna utarbetning har vidare stundom följt, att förf. icke haft en rätt öfversikt af akterna i hvarje särskildt fall, ej ens af sådana, som han själf utgifvit.

I Bergman-Schinkels Minnen VI: 324 finnes bland bilagorna intaget ett aktstycke, som kallas »Betänkande angående Norge, författadt och egenhändigt uppsatt af statsrådet baron Platen (Augusti 1810)». Bergman, som meddelar, att denna handling är öfversatt från Platens franska original, menar, att den utgör en öfversikt af den öfverenskommelse, hvilken träffades mellan Platen och Wedel på Lilla Edet (omkring 20 juli 1810) och hvilken anförtroddes åt G. Mörner vid dennes afresa till Paris för att för fursten af Ponte-Corvo tillkännagifva hans val. Prof. Nielsen åter hänför aktstycket till mars 1811 och anser visserligen, att dess affattande på franska utgör ett bevis för att det varit afsedt för kronprinsen, men att det också kan hafva varit öfverlämnadt till A. O. Mörner som ett slags instruktion för honom vid hans resa till Göteborg, där han skulle sammanträffa med Wedel. Genom namnförväxling med G. Mörner skulle sedan författandet blifvit satt till augusti 1810 (I: 413 o. f.). I anslutning till de Geer (Platen sid. 60) varnar han därefter på grund af Platens bristfälliga insikter i franska

[1] Ett lustigt exempel på huru böcker kunna redigeras med saxen erbjuder i detta fall Øverlands Norges Hist. 15: 3: 2560—61, som till och med återgifver omkastningen af siffran 87 i st. för 78.

språket att ur de dunkla uttrycken draga några bestämda slutsatser om Wedels åsikter rörande föreningens form.

Om nu läsaren slår upp Norsk Hist. Tidskrift, III: sid. 522 o. f. och jämför där intagna bref från v. Döbeln[1] med nyss nämnda Betänkande, så skall han genast finna, att Platens skrift endast varit ett ordagrant återgifvande af v. Döbelns bref med uteslutande af ingressen och sista punkten. Af detta bref, som Nielsen själf utgifvit, och hvilket ännu finnes bland Platens papper, synes tydligt, att om Wedels föreningsplaner blifvit något dunkelt uttryckta, så beror det visst icke på Platens dåliga franska, ty det heter där: »Båda parterne skulle hafva sine representanter eller fullmägtige i beredningen, Högsta domstol eller hvad man vill kalla det; men regentskapet och den på lag grundade executiva magten tillhörde alltid Sverige.» Och det förtjänar beaktas, att när förslag till styrelsens öfvertagande i Norge först uppgjordes 1814 efter freden i Kiel, intogs en punkt af följande lydelse: »Den högste domaremagten, hvilken under Danska regeringen utöfvats af den i Köpenhamn varande Høieste Ret, skall hädanefter utöfvas af Kongl. Maj:ts Högsta Domstol i Stockholm.»[2] Om prof. Nielsen glömt bort v. Döbelns bref och i följd däraf i innehållet ser en redogörelse för Platens föreningsplaner (I: 415), så hafva emellertid hans insikter hjälpt honom till en rätt datering af det s. k. Platenska betänkandet, ty v. Döbelns bref är af 2 mars.

Omedelbart efter nämnda bref har Nielsen i Norsk Hist. Tidskrift (sid. 525) intagit »Baron B. B. von Platens betænkning om fremgangsmåden ved Svenskernes besiddelsestagen af Norge 1814». Därom säger han själf i nämnda tidskrift sid. 529, att det finnes bland Platens papper »og skriver sig utvivlsomt fra hans egen hånd», och i Wedels biografi (II: 45, not 1): »Et Dokument, der kaster godt Lys over Instructionens Forberedelse og viser, hvad den tilsigtede, er den Betænkning af B. B. von Platen, som jeg har trykt i Hist. Tidskr. III, s. 525.» Men två sidor längre fram heter det i texten: »Sine Meninger angaaende Fremgangsmaaden ved Landets Besiddelsestagen har Carl Johan fremsat i en ved Statssekretær G. F. Wirsén nedskreven Betænkning over dette Emne.» Och i en not till detta ställe upplyser förf.: »I sin Helhed er dette Aktstykke trykt hos *Alin*, Den svensk-norske unionen I, Bil. 25.» Lägger man nu dessa akter vid sidan af hvarandra, ser man strax, att de äro ord för ord lika och bägge afskrifna efter samma fint prentade original, som ännu ligger bland Platens papper. Om nu handskriften är af Platen, såsom uppgifves å sid. 45, eller af Wirsén, såsom efter Alin uppgifves å sid. 47, tilltror jag mig icke att säkert af-

[1] Det är sannolikt ingen af de två personer, på hvilka utgifvaren gissar, utan kaptenen Johan Magnus, som var direktör för Trollhätte kanal och i denna egenskap stod Platen nära samt dog på St. Alfhem i Wärmland 1819. Den yngre Platen angifver i en anteckning på brefvet, att v. Döbeln var godsägare i västra Sverige.

[2] Se Alin, Den svensk-norska unionen, Bil. sid. 53, not. 1.

göra. En jämförelse med andra handskrifter tyckes dock gifva vid handen, att den snarast är af Wirsén, men jag anser icke den möjligheten utesluten, att den är utskrifven af en tredje.

Författaren anser icke, att det är någon grund att tro den del af berättelsen i Bergman-Schinkel VIII, s. 47 o. f., om Wedels möte med prins Kristian 3 mars 1814, hvilken omhandlar prinsens gäckande fråga, om grefven vore rädd, samt den förbittrade Wedels svar (II: 71). Men i Fayes Samlingar, hvilka finnas intagna som bilaga till tredje delen, finnes en uppteckning från år 1831 i Aachen, där Faye var tillsammans med Wedel, hvilken innehåller samma berättelse med någon skiftning i uttrycken. Om man icke fäster någon vikt vid Bloms och Langes uppgifter, som ju bägge kunna vara påverkade af Bergman-Schinkel, så är denna möjlighet för Fayes del utesluten, och då man väl således får anse Wedel som hemulsman för berättelsen och den för öfrigt stämmer utmärkt med Wedels skaplynne och med situationen och med den i väntrummet närvarande Aalls uppgifter om arten af detta stormiga möte, så måste man väl säga, att det icke finnes någon grund att tvifla, att berättelsen är i hufvudsak riktig. Författaren visar sig så föga misstrogen eller kritisk gent emot Henrik Steffens berättelse om Wedels »store Beslutninger» i ungdomsåren, att han tillägger detta yttrande en alldeles särskild vikt vid bedömandet af Wedels senare öden, och detta ehuru yttrandet nedskrifvits 40 år senare, än Steffens enligt egen uppgift skulle hafva spårat Wedels kallelse, och en tid efter sedan Wedel dött såsom Norges rikes ståthållare. Det är väl då icke sannolikt, att författaren skulle varit så hyperkritisk mot Wedels egna uppgifter, om han vid själfva författandet haft den öfversikt af sina akter, hvarom jag ofvan talat.

Nils Höjer.

Sveriges politik i förhållande till de federativa rörelserna i Tyskland 1650—58 af Hjalmar Crohns. I o. II. Helsingfors 1901.

Federativa rörelser till gemensamt skydd för den dyrt förvärfvade freden i Tyskland uppstodo helt naturligt under årtiondet efter Westfaliska freden till följd af oron och osäkerheten i alla politiska förhållanden. Ovädersmolnen hade visserligen rullat bort från Tysklands egen himmel, men de stodo hotande vid horisonten både i sydväst, där Spansk-Franska kriget ännu pågick, och i nordost, där en strid mellan Sverige och Polen befarades och snart blef en verklighet. När som helst kunde därför stormen åter bryta lös öfver riket, där emellertid, oaktadt alla förändringar, som inträffat, Habsburgska huset alltjämt var sig likt, hade »ingenting lärt och ingenting glömt».

Ej underligt då, om furstarne, begagnande sig af sin i West faliska freden dem tillförsäkrade rätt, sökte en trygghet för frede i de sammanslutningar, som uppstodo än här och än där i rike först med sträfvan att sätta de särskilda kretsarna i väpnad »för fattning», sedan, gående utöfver denna trängre synpunkt, sträfvand att bilda ett af kretsförfattningens gränser oberoende förbund a makter, intresserade uti att hålla tillbaka huset Österrikes öfver makt, först bestämdt präglade af en viss konfession, sedan, tro skiljaktigheterna i trosbekännelse, enande sig i det uteslutande poli tiska målet att begränsa kejsarens makt i fredens intresse, ett mål hvilket, såsom bekant, uppnåddes genom Rhenförbundet 1658.

Under de två senaste decennierna hafva dessa federativa rörelse varit föremål för ett ganska lifligt forskningsintresse af företrädesvi tyska lärde, af hvilka i synnerhet tvänne KÖCHER i sin »Geschicht von Hannover und Braunschweig 1648—1714» och JOACHIM i »Di Entwickelung des Rheinbundes vom Jahre 1658» ägnat frågan e utförligare behandling med begagnande af ett betydande källmateriel hämtadt ur tyska arkiv. Ingen af dessa författare har emellerti varit i tillfälle att begagna *svenska* källor, en brist som också gö sig gällande i deras framställning.

Det är naturligt, att, med intrycket af den roll Sverige unde 30-åriga kriget spelat i förbund med Frankrike, den förmodan låg nära, att bakom dess politik jämväl under det följande årtionde dolde sig samma sträfvan, som under kriget framträdt, den nämlige att i förening med den gamle bundsförvandten, som sannerligen ick hade för afsikt att släppa taget, utöfva ett bestämmande inflytand i Tyskland.

Från denna konstruerade föreställning har ingen af de tysk författarne förmått göra sig fri, emedan de icke känt till de inr drifljädrarna i den svenska politiken. D:r Crohns har gjort till si uppgift att skärskåda dessa, och han kommer i flera punkter til helt andra resultat än sina föregångare.

De svenska källorna flyta från denna tid ganska rikligt. Sve riges resident i Frankfurt am Main, Snoilsky, var en mycket fliti skribent, och hans rapporter äro ganska fullständigt i behåll. Likas äro de öfriga diplomatiska brefväxlingarne från perioden, en Appel booms, en Biörenklous, en Bohles, en Mevius' o. s. v. väl bevarad och synas af förf. hafva grundligen blifvit studerade. Det är natur ligt, att förf. genom det ingående och omsorgsfulla studiet af dess handlingar har kunnat bringa åtskilligt nytt i dagen. Då han dess utom företagit en revision af källorna i arkiven i Berlin, Paris, Marburg Hannover och Düsseldorf har han gått väl rustad till sitt värf.

Ehuru det tämligen enformiga skådespelet af de politiska kraf ternas oupphörliga attraktion och repulsion knappast kan undg att verka något tröttande, ger författarens klara disposition läsare en så god ledning, att han ej gärna släpper tråden.

En synnerligen lysande bild af den svenska politiken i Tysk land har D:r Crohns i sanningens intresse tyvärr icke kunnat ge

Han påpekar, att Sverige, ehuru föga älskadt, dock efter Westfaliska freden därstädes intog en sådan maktställning, att det helt visst kunnat blifva en viktig faktor vid en protestantisk partibildning. Minnena från Axel Oxenstiernas beslutsamma och kraftiga politik voro för färska, för att icke såväl vänner som fiender skulle af Sverige vänta någon betydande insats vare sig till godt eller ondt (det berodde på synpunkten) i Tysklands utveckling.

Men det blef inom kort klart, att »tankar på ett baltiskt välde ej Kristina föresväfva», det blef snart uppenbart, att *hon* ej skulle blifva den, som byggde vidare på den grund Axel Oxenstierna lagt.

Redan de första försök, som Rhenförbundets bekante upphofsman, kurfursten af Mainz, Johan Filip von Schönborn, gjorde att vinna hennes stöd för vare sig en kretsbeväpning eller en allmän beväpning i fredens intresse, afvisar hon och hennes dåvarande generalissimus Karl Gustaf, dock, såsom det vill synas, denna gång mera af misstro mot de tyska furstarna än af likgiltighet.

För det förbund, som kan anses såsom första förelöpare till 1658 års Rhenallians, kurfursteförbundet 1651, med dess rent katolska prägel stod Kristina också främmande, och de underhandlingar, som samma år med henne fördes, om deltagande i de västra kretsarnas defensions- och förbundsplaner ledde icke till något resultat.

Ett kraftigare uppträdande från svenska regeringens sida kunde man med skäl vänta i nedersachsiska och westfaliska kretsarna, där hon ju hade större intressen att bevaka. Den federativa rörelsen här resulterade i den s. k. Hildesheimska alliansen 1652, i hvilken Sverige var medlem. Men det var långt ifrån att bakom Kristinas beslutsammare uppträdande vid detta tillfälle dolde sig, såsom Erdmannsdörffer, Droysen, Köcher m. fl. trott, mera vidtgående och ärelystna planer.

Det bestämmande för den svenska politiken var, enligt hvad D:r Crohns visar, hänsynen till Sveriges tvist med staden Bremen — en tvist, som aldrig ansetts såsom ett af de mera ärofulla bladen i vår historia.

På samma gång som denna politik hos tyska statsmän väckte misstankar om planer, hvilka svenska regeringen *icke* hyste, kom den henne emellertid att »försumma fördelar och intressen, som kunnat och bort bevakas».

Vid Hildesheimsalliansens afslutande hade Kristina låtit ledningen tagas af de braunschweigska hertigarne, och hennes intresse för denna politiska kombination svalnade lika snart och af samma skäl, som då det gällde de västra kretsarnas defensionsverk. Det var drottningens rent personliga framtidsplaner, som här spelade in. Vida mer än Sveriges politiska inflytande bland Tysklands protestanter betydde nu för henne, under de sista åren af hennes regering, den roll, hon själf snart såsom katolsk drottning utan rike ärnade spela inför det häpnande Europa.

Vid förhandlingarna å den 1653 sammanträdande riksdagen i Regensburg, hvarest nya planer till en allmän riks- och kretsbeväp-

ning förevoro, finner också förf., att »Kristina ännu mindre än annars uppburit den roll, som tillkom, och som man i det protestantiska lägret tillerkände Sverige i Tyskland» . . . »De förväntningar, man i Regensburg från framstegspartiet ställde på Sverige och de svenska representanterna, blefvo missräkning på missräkning.»

Medan drottningen med ifver anbefallde den österrikiske ärkehertigens val till romersk konung i tydlig afsikt att behaga huset Österrike, gjorde hon endast lama föreställningar till förmån för de förtryckta protestanterna i de österrikiska arfländerna och lät sig nöja med, att hennes sändebud afvisades såväl ifråga om investituren för Sveriges tyska provinser som i tvistefrågan med Bremen.

Huru annorlunda ter sig icke vid samma tidpunkt den Brandenburgska politiken. Det är just vid denna tid, som Georg Fredrik v. Waldeck inför den store kurfursten framlägger sin berömda unionsplan, första tanken på ett nordtyskt protestantiskt förbund, oberoende af kretsförfattningen under Brandenburgs ledning!

* * *

Men äfven Karl Gustafs regering företer icke någon vidare storslagen syn på förhållandena i Tyskland. Det baltiska välde, hvarom Karl Gustaf drömde, hoppades han grundlägga, icke genom segrar vunna med diplomaternas pennor i Tyskland, utan genom svärdets eröfringar i Polen och Danmark.

Den store fältherren öfverflyglades här som i Preussen af den sluge diplomaten, och historien om Rhenförbundets tillkomst är i viss mån tillika en del af historien om Karl Gustafs politiska underlägsenhet gent emot Fredrik Wilhelms välberäknade schackdrag. Detta framgår af D:r Crohns framställning, ehuru han icke säger det med uttryckliga ord.

Medan kurfursten slöt fördrag efter fördrag och alltid med vinst, synes icke den svenske konungen haft rätt sinne för att till sin nytta begagna de alliansanbud, som gjordes honom. Hans krigiska politik minskade ock de medgifvanden, som man ville göra honom för att vinna hans anslutning. Före andra kriget med Danmark visade Rhenfurstarne sig benägna att bevilja honom garanti, ej blott för Bremen och Verden, utan äfven för Pommern; efter angreppet på Danmark ville man först icke medgifva någon garanti alls, och sedan medgafs den endast, som bekant, för de förstnämnda provinserna.

I själfva Rhenalliansen 1658 ingick Karl Gustaf mycket misstänksamt, mycket motsträfvigt, trots den reella fördel som denna verkligen gaf honom uti skyddet för Bremen och Verden. Brandenburgs uteslutande ur detta förbund, i hvilket det dock aldrig synes varit mycket ifrigt att inträda, var ju visserligen i viss mening en seger för Sverige, men denna seger torde knappast motvägt den

skada Fredrik Wilhelm tillfogade detta genom den af honom föranledda formulering af den kejserliga valkapitulationen, hvarigenom Karl Gustaf beröfvades Frankrikes och Englands understöd i den förestående kampen mot kurfursten och hans bundsförvandter.

Af den grundliga undersökning af underhandlingarna i Frankfurt, hvilka föregingo Rhenförbundets afslutande, och hvilka förf. låter oss följa snart sagdt från konferens till konferens, framgår, huru passiv Sveriges roll härvid egentligen var. De aktiva krafterna voro Johan Filip v. Schönborn och Frankrike.

Att emellertid såsom Joachim tala om »einen ununterbrochenen Verkehr» mellan Sverige och Frankrike visar D:r Crohns vara alldeles oriktigt. Trots de stora gemensamma intressena i Tyskland hade det icke lyckats Frankrike att under Kristina åvägabringa något vidare närmande mellan kronorna, något som stod i samband med så väl drottningens likgiltighet för de federativa planerna i Tyskland som med hennes närmande till Spanien och Österrike.

Med mycken ifver sökte sedan Frankrike 1656 förmå Karl Gustaf, äfven detta i samband med dess verksamhet för furstarnes sammanslutning i Tyskland mot Österrike, till en aktiv tysk politik, men det möttes äfven nu med afslag och köld.

Väl förklarade Sveriges och Frankrikes respektive sändebud hvarandra i Frankfurt, att de ena ansågo inträdet af de andras land i den eventuella alliansen såsom en conditio sine qua non, men såväl de franska som de svenska representanterna gingo under förhandlingarnas gång tämligen sina egna vägar.

Då fransmännen funno med sin politik förenligt att tala i hög ton till mainziske kurfursten, stod Biörenklou med honom på bästa fot; när fransmännen åter närmade sig honom, höll man den svenske ministern utanför förhandlingarna. Ja, ett ögonblick såg det i Frankfurt ut, som om Frankrike fullständigt skulle separera sig från Sverige.

Ett hufvudmotiv, som nästan var afgörande, för Sveriges tillträde till förbundet, var farhågan för de större olägenheter som skulle uppstå, om detta förbund afslötes utan Sverige, hvarom synes varit starkt fråga.

Men liksom Karl Gustaf förhöll sig tämligen kylig inför Frankrikes ifver att draga honom in i Rhenfurstarnes intressesfär, så visade Mazarin sig å sin sida likgiltig inför den svenske konungens stora plan att åstadkomma ett europeiskt antihabsburgskt förbund med Sverige, Frankrike och England som hufvudmakter. Denna plan framskymtar emellanåt under förhandlingarna om Rhenalliansen, men den var dömd att aldrig blifva annat än en dröm.

Det är intressant att se den ställning, som Sveriges ministrar i utlandet intogo till det föreslagna Rhenförbundet. Så godt som alla sågo detta förbundsförslag med misstroende, utgånget som det var från de katolska makterna. Schlippenbach i Berlin afrådde konungen på det bestämdaste därifrån. Han ansåg, att de katolska och evangeliska furstar, som däri skulle inträda, spelade under täcke

med Danmark. Appelbom i Haag hyste en lika misstro och väntade, att biskopens af Münster truppsammandragningar mot staden Münster skulle blifva ett oväderscentrum för rörelsen mot Serige. Snoilsky i Frankfurt vacklade, men slutade med att snarare vara mot än för. Endast Snoilskys kollega, Biörenklou, som börjat sin verksamhet i Frankfurt med en viss misstro mot de allierades afsikter slutade med att vara en afgjord förespråkare för förbundet, efter hvars afslutande han med tillfredsställelse skref: »Efter reformationens första begynnelse är intet exempel att finna in imperio, att katolici och protestantes så hafva hållit i hop förr än detta. Och är ingenting, som Österrike så högt apprehenderar, som det, att riksens ständer af bägge religionerna, så väl katoliske som protesterande, synas härmed komma uti förtrolig kommunikation. Och om detta förbundet får stadga och något lopp af tiden, lära foederati härefter pläga samfäldt råd pro conservatione libertatis et jurium emot huset Österrikes och Spaniens desseiner.»

Såsom emellertid Frankrike hade gjort en vida kraftigare insats vid Rhenalliansens åvägabringande än Sverige, så skördade det ock däraf en vida reellare vinst. Fördelarna af Bremens och Verdens skyddande går ej på långt när upp mot Frankrikes fördel af Pyreneeiska freden, och medan Frankrikes inflytande i Tyskland blef starkt och mäktigt, blef Sveriges aldrig mer, hvad det varit under 30-åriga kriget.

Förf. slutar också med att anföra Ludvig XIV:s karakteriserande ord rörande den förändrade ställning de båda länderna härefter intogo: »Autrefois j'étais moins considéré en Allemagne par moi-même que par leur (svenskarnes) amitié et leur adhérence, au lieu qu'il semble que tout ait changé aujourd'hui de face et que la Suède ne soit plut regardée qu'en tant qu'elle est unie à moi et qu'elle a mon affection et peut avoir besoin de mon appui.»

Något, som vid genomläsningen af D:r Crohns arbete i viss mån måste stöta en svensk läsare, är en del ord och uttryck, som erinra honom om, att svensk-finskan icke alldeles är detsamma som högsvenskan. Sålunda begagnar han ofta ordet »återhämta» (jämf. tyska »wiederholen») i betydelse af upprepa, hvilket är för oss fullkomligt främmande. Likaså skrifver han »närvara», »frånvara», i st. f. »närvaro», »frånvaro». På ett ställe heter det, att en fordran af Sverige till Frankrike vållade »störing» af vänskapen i st. f. »störande» af vänskapen; på ett annat talas om »läggas å bane» i st. f. »bringas å bane», »en förnämlig läm» i st. f. »en förnämlig lem», »träda i rede för» o. s. v.

Emellertid måste svenska historici visserligen ägna sin erkänsla åt att en finsk forskare offrat så mycket arbete, flit och intresse åt ett ämne, som, om det ock tillhör den allmänna politikens historia, i första rummet är af intresse för svenska läsare.

Per Sondén.

Karl XII. Omstörtningen i Östeuropa 1697—1703. Af HARALD HJÄRNE. 219 sid. Aktiebolaget Ljus, Stockholm 1902.

Det är med högt spända förväntningar att få något nytt och storslaget man tager i handen den skildring, som prof. Hjärne under ofvanstående titel låtit utgå bland aktiebolaget Ljus' för en vidsträckt läsekrets afsedda publikationer. Författaren är nämligen känd ej blott för sin rikedom på originella idéer och sin sällsporda, speciellt för behandlingen af hithörande frågor viktiga bekantskap med de slaviska språkens litteratur. Han har äfven för några år sedan offentligen förklarat sig anse Karl XII:s ännu oskrifna historia vara ett centralt och högst omfattande problem för vår häfdaforskning, »en uppgift icke för någon enstaka bragdlysten forskare utan för en hel skola af noggranna arbetare och enkom utbildade specialister, som förenas genom en fast organisation i samverkan med hänsyn till samma mål — en uppgift, som en svensk historisk akademi har allt skäl att sätta på sitt program för generationer.»[1]

Vi skola här ej inlåta oss på den vetenskapliga betydelsen af en dylik Karl XII:s-akademi, då denna fantastiska och sannolikt till öfverskattning af underordnade detaljer ledande idé väl näppeligen har utsikt att vinna fotfäste i verklighetens mark. Vi endast konstatera, att, då en framstående författare med så imponerande uppfattning af uppgiftens storhet själf tager saken om hand och i afvaktan på det tilltänkta akademiska sammelverkets långa rad af volymer på ett par hundra sidor meddelar en öfverblick af de första — låt vara de hittills bäst kända — åren af Karl XII:s bragdrika regering, då har man onekligen rätt att hoppas något ovanligt. Och ingen skall neka, att prof. Hjärne bjuder på åtskilligt.

Hvad han i första hand gifver oss, är emellertid ingalunda — såsom i dagspressen af flera chauvinistiskt färgade recensioner jublande bebådats — en »Karl XII i ny belysning», en för framtiden giltig och för nationalfåfängan mera tillfredsställande bild än den redan historiskt dokumenterade. Ånej; prof. H. har en alltför djup historisk bildning för att syfta till ett så torftigt och gammalmodigt mål som att åstadkomma en apoteoserande hjältebiografi. Hvad han, utan att på arkivalisk väg ha trängt in i de samtida källorna, endast på grund af en vidsträckt beläsenhet inom den ganska betydande hithörande tryckta litteraturen velat framställa, det är fastmer den allmänna historiska miljö, i hvilken Karl XII lefde och verkade, eller med andra ord den storpolitiska situation, som i början af det 18:de århundradet skapades af de tvänne nästan samtidigt uppblossande krigslågorna, det stora nordiska kriget och spanska tronföljarstriden. Om därvid något nytt och helst fördelaktigt återsken kunnat falla på

[1] H. Hjärne, Karl XII, en uppgift för svensk häfdaforskning, Vintergatan 1897, sid. 17.

hjältekonungens person, så har detta för visso icke varit författaren okärt, då han tydligen hör till dem, som äro böjda för att ge sin hyllning åt den impulsiva kraften, äfven om den uppträder tämligen hänsynslöst och föga folkligt.

Obestridligt är, att bokens undertitel »omstörtningen i Östeuropa» intresserat förf. starkt och pekar hän mot den betydelsefullaste delen af hans arbete. Det är nämligen i framställningen af de militära och diplomatiska förvecklingarna vid det stora nordiska krigets begynnelse, som boken har sin förnämsta styrka. Exposén af makternas ställning vid krigets utbrott, skildringen af Polens författning och inre tillstånd samt de konkret, utan onödig bredd, gifna bataljscenerna utgöra dess förtjänstfullaste sidor. Däremot lämnar författaren intet nytt bidrag till kännedomen af Sveriges inre utveckling under ifrågavarande tid, och de meningar han flerstädes i strid mot föregående tiders forskning framställer till förklaring af eller försvar för konungens handlingssätt äro för visso mera att betrakta såsom intressanta uppslag än som faktiskt bestyrkta resultat. Det hela — om man så kan kalla den »torso» af ett utkast till det stora nordiska krigets historia, som här bjudes oss — är en spirituellt skrifven essay med åtskilliga, för den stora allmänheten afsedda nya synpunkter. För den vetenskapliga forskningen erbjuder skildringen, utöfver det alltid värdefulla populariseringsarbetet, föga af betydenhet.

Att så måste vara förhållandet blir uppenbart redan vid genomögnandet af den af författaren inledningsvis meddelade förteckningen å de arbeten, som enligt uppgift företrädesvis rådfrågats. Där icke blott saknas arkivaliska källor utan förekomma i brokig blandning viktiga memoarverk, gedigna bearbetningar och ytliga kompilationer. Hvem hade t. ex. väntat sig att vid sidan af »standard works» få se Voltaire, Beskow, Starbäck och Nisbeth Bain på allvar upptagna i källförteckningen och det utan något slags reservation i afseende å deras kritiska halt! Det är verkligen svårt att fatta meningen med en så litet sofrad och i flera afseenden ofullständig uppräkning af tryckta källor som den å sid. IV—VIII förekommande. Att författaren själf vet riktigt värdesätta de nämnda och andra hit hörande arbeten, betviflar väl ingen; men för hvem är denna förteckning å diverse historiska arbeten af mycket olika valör egentligen afsedd? För den stora allmänheten, som utan ledning ej lärer med fördel kunna begagna sig af densamma, eller för den vetenskapliga forskaren, för hvilken den i föreliggande form är öfverflödig? Källförteckningen hade, synes det oss, då den ju icke tarfvas för att styrka författarens boksynthet, antingen kunnat utan afsaknad utelämnas, eller ock borde den med större omsorg ha utförts och förfullständigats.

Att följa författaren på spåren under hans redogörelse för allmänt kända händelser och situationer, kan naturligen här ej komma i fråga; det må vara nog sagdt, att dessa framstå såsom raskt och talangfullt tecknade. Ej heller skola vi tvista med honom om uppfattningen af en eller annan detaljfråga, där han tvärt emot samtidens

och föregående häfdaforskares mening velat se vissa händelser och beslut i en annan och gemenligen för den ledande viljan förmånligare dager än förut. Dylika hypoteser — ty något annat äro de tills vidare icke — verka uppfriskande vid läsningen; men vederläggning tarfva de ej, så länge de stå där såsom obevisade. Fastmer vilja vi något dröja vid ett par af de hufvudtendenser, som utmärka prof. H:s framställning, nämligen å ena sidan det uppenbara sträfvandet att bagatellisera tsar Peter och hans verk samt å den andra den höga uppskattningen af August II af Sachsen-Polen och dennes betydelse såsom Karl XII:s hufvudfiende under åren 1700—1703.

Hvad den förra tendensen beträffar, må till en början villigt medgifvas, att man i fråga om Peter I, liksom i fråga om Karl XII, ofta gjort sig skyldig till den anakronismen att uppfatta hans planer såsom från början fullt medvetna och färdiga. Det är först småningom och under stark påverkan af händelserna som tsaren får klarhet öfver sin stora kulturuppgift och de för dess främjande mest ägnade medlen; det är först steg för steg hans politik länkas öfver ifrån att betrakta Voronesch och Asov samt striderna vid turkiska gränsen såsom de förnämsta föremålen för riksvårdande omtanke och i stället rikta sitt hufvudsträfvande på anläggningarna vid Nevamynningen och de svenska Östersjöländernas eröfring. I betoningen af det gradvisa uppväxandet af tsar Peters Östersjöplaner, äfvensom af Patkuls stora inflytande i fråga om hans uppfattning af de polska förhållandena, har prof. H. utan tvifvel rätt.

Däremot anse vi, att han har — delvis med annan blick på Peters reformarbete än den han tidigare med stöd af Miliukovs m. fl. ryska författares arbeten förrådt [1] — väl mycket underskattat tsarens personliga insats, liksom äfven det redan af den svenska samtiden starkt förnumna inflytandet från den halfbarbariska men likväl genom sin kompakta massa starkt verkande makt tsaren hade bakom sig. Ty låt vara att Peter I först gradvis och halft motvilligt drogs in i det stora nordiska krigets hvirfvel, låt vara att Rysslands diplomati och härväsen vid krigets begynnelse åtnjöto föga anseende i västra Europa, så är det dock för den, som trängt djupare in i tidens historia, påfallande, huru hastigt tsaren med sin ovanliga ackommodationsförmågå i förhållande till tidskrafven och sin oerhörda arbetskraft visste att finna sig till rätta i situationen och på bästa sätt utnyttja motståndarens felsteg. Att Peter I sålunda efter slaget vid Narva i åratal så godt som ostörd fick arbeta på omdaningen af sin krigsmakt, upprätta en rysk flotta på Pejpus och i Östersjön samt borttaga det ena af svenska väldets gränsvärn efter det andra, det låter sig ej på allvar förklaras såsom omständigheter af mindre vikt vid sidan af en politik, hvilken i första hand afsåg att söka omintetgöra Sveriges farligaste fiende, kurfursten af Sachsen. Om man bortser från det vältaliga vittnesbörd, som ligger i hän-

[1] H. Hjärne, Ryssland under det nordiska krigets återverkan, Nordisk tidskr. 1892.

delsernas senare utveckling, måste det dock, synes oss, verka ganska öfvertygande att förnimma, hurusom de erfarne svenske statsmän, hvilka efter Narva-slaget mer eller mindre direkt yttrat sig om den kurs, som borde följas, Bengt Oxenstjerna, Piper, Polus, Åkerhjelm, Lillieroot m. fl., alla med en mun uttalat sig för att konungens vapen helst bort vändas mot Ryssland för att afvärja den därifrån hotande faran, medan de funnit inryckandet i Polen, utan sluten fred med tsaren, innebära ett farligt och vidlyftigt äfventyr. Och tankarna hos de i tjänsten grånade generalerna, särskildt Stuart och Dahlberg, ha tydligen gått i samma riktning.[1]

Mot dessa rådgifvares, såsom det antydes, ganska föråldrade och trångsynta uppfattning ställer prof. H. den 18-årige konungens friska vilja och skarpa siareblick. Denne hade upptäckt, att August II af Sachsen-Polen var hufvudfienden, som först måste krossas, och han vände därför, med fullt fog menar förf., hela sin kraft mot sachsarne i Polen, medan han öfverlät försvaret å den sekundära krigsskådeplatsen i Östersjöländerna åt mindre truppafdelningar. I stället för att, såsom i Stuarts för fälttåget mot Ryssland år 1701 uppgjorda anfallsplan afsågs, koncentrera alla krafter på detta mål och sålunda söka tvinga tsaren till fred, spreds den svenska hären efter inryckandet i Polen öfver en allt större yta och intrasslades småningom alltmer i de polska adelspartiernas inbördes fejder. Karl XII kom sålunda att med sina trupper tåga af och an genom ett land, med hvilket han egentligen icke hade krig, men hvars konung han icke dess mindre, såsom första villkor för öfverenskommelse och aftåg, ovägerligen fordrade, att undersåtarne skulle afsätta. Ingen må förtänka de svenska statsmännen och fältherrarne, att de hade svårt att fatta den strategiska fördelen eller den diplomatiska visdomen af ett sådant förfarande, äfven om de tvungos att böja sig för den obeveklige envåldshärskarens starka vilja. Och trots all den fintlighet, hvarmed prof. H. söker betäcka de uppenbara blottorna i denna Karl XII:s, af den omdömesgilla samtiden så godt som enstämmigt ogillade krigföring, lyckas det honom väl näppeligen öfvertyga den kritiske läsaren om att den unge konungen ensam haft rätt och att hela hans af erfarne och behjärtade män bestående omgifning haft alldeles orätt, ehuru deras betänkligheter, medan segrarnas glans varade, lätt nog nedtystades.

Det är emellertid en jämförelsevis tacksam uppgift att söka försvara Karl XII:s framgångssätt under hans första lyckliga år fram till 1703. Man måste dock härvid komma ihåg, att det var under dessa år den situation grundlades, som sedan i flera viktiga afseenden kom att bestämmande inverka på utgången. Ej nog därmed, att tsaren under de långvariga polska fälttågen vann tid att omdana sin här och fatta fast fot vid Östersjön, något som konungen fäste föga vikt vid; underrättelsen om Nöteborgs fall 1702 affärdade han

[1] F. F. Carlson, Sveriges hist. under konungarne af Pfalz. huset VI, 455; VII, 3, 19, 193, 233, 240 m. fl. ställen.

med en axelryckning: »Snart taga vi det slottet igen». Det stackars Polen, som ju var ämnadt att blifva Sveriges bundsförvant mot Ryssland, utsögs äfven genom den inhemska och utländska soldateskens framfart, och det ryska inflytandet vann insteg i landet. Omstörtningen i Östeuropa befordrades icke oväsentligt genom Karl XII:s krigföring, som bildade ett ständigt ferment i den pågående omvandlingsprocessen, dock ingalunda till Sveriges båtnad. Ty låt vara att konungens krig till stor del fördes på det fientliga landets bekostnad — en fördel, som uppnåtts lika väl, om kriget förts i Ryssland som i Polen — så blefvo dock de svenska Östersjöprovinserna alltifrån början starkt utsatta för krigets fasor, och äfven det egentliga Sverige trycktes redan under de första krigsåren af rekryteringar och utomordentliga gärder. Icke minst ödesdigert blef ock, att konung Karl, som vid krigets utbrott var alldeles opröfvad i strategiens konst, under polska fälttåget vande sig vid den långsamma och oregelbundna, då och då af en ovanlig kraftyttring eller en plötsligt företagen sträckmarsch afbrutna krigföring, som mycket bidrog till hans olyckor under den följande tiden.

Härtill kommer, att uppfattningen af August II såsom den från början mest betydande af Karls fiender och den, som därför närmast borde betvingas, näppeligen kan sägas vinna stöd i de faktiska förhållandena. Väl var konung August en kraftfull och i sitt uppträdande lysande personlighet, begåfvad med stor diplomatisk smidighet. Men hans ökända vankelmod, hans tvetungade statskonst och brist på konsekvens minskade icke oväsentligt det inflytande han eljes möjligen kunnat förvärfva, det framgår tydligt nog af den inblick v. Noorden, Danielsson m. fl. nyare forskare gifvit oss i irrgångarna af kurfursten-konungens och hans minister J. H. von Flemmings ostadiga politik. I sitt arfland, kurfurstendömet Sachsen, blef August till sin makt snart kringskuren genom fördraget med kejsaren och sjömakterna, hvilka för kriget emot Ludvig XIV togo en betydande del af hans aktiva härstyrka i sin tjänst. Som konung af Polen åter förmådde han, med detta lands af prof. H. förträffligt skildrade lösa statsform, bra litet uträtta och måste alltjämt bruka sachsiska och ryska trupper för att där hålla sin tron uppe. Med sina usla finanser, sin i kriget mot Frankrike delvis fjättrade krigsmakt och det alltjämt jäsande partisplitet i Polen bakom sig hade han helt visst föga mäktat åstadkomma, därest Karl XII efter slaget vid Düna vändt sin hufvudstyrka mot tsaren, endast lämnande erforderligt manskap att betäcka Riga och Livlands södra gräns; så var åtminstone Erik Dahlbergs, Pipers och andra erfarne svenske mäns mening den tiden. Det må därför vara tillåtet, att ställa sig tveksam i förhållande till åtskilliga af prof. H:s nya åskådningar rörande Karl XII:s åtgöranden i Polen, intill dess bevis presterats för att de samtida svenske statsmännen, hvilkas mening rätt nonchalant skjutes åt sidan, äfvensom för att den föregående forskningen, som under den obestämda rubriken »man» flerstädes utan vidare ogillas, verkligen tagit miste. Ett afgörande omdöme i dessa frågor kan naturligen ej grun-

das på blotta litteraturstudier, låt vara än så vidtomfattande, utan måste framgå ur ett självständigt inträngande i de samtida källorna.

Men äfven för den, som i likhet med prof. H., på grund af redan tillgängligt material, vill anstränga sig att med Karl XII:s ögon se på dennes förhandlingar med de polske store och särskildt med den smidige kardinalprimas Radziejowski, lärer det bli svårt att — om det också skulle lyckas bortförklara en eller annan besynnerlighet i konungens uppträdande — öfvertyga sig om riktigheten af den bisarra och statsrättsligt omöjliga detroniseringstanken. Att den svenska hären fördes fram och åter genom ett land, med hvilket Sverige icke befann sig i krig, och att härunder vid hvarje förhandling med polackerna såsom första och oeftergifliga villkor uppställdes krafvet på den laglige monarkens afsättning, det måste förefalla samtiden, om möjligt, än mera orimligt än eftervärlden. Är det att klandra, om Piper och Hermelin, som i latinska statsskrifter och muntliga öfverläggningar tvungos förfäkta sin konungs mening, djupt kände och i sin förtroliga korrespondens äfven uttryckte sin motvilja för ett dylikt, mot alla statskonstens regler stridande och för Sverige komplett gagnlöst tillvägagående? Är det att undra på de utländska sändebudens förvåning och de polska undersåtarnes harm öfver en så stötande fordran? Och förefaller det ej naturligt, att då Karl XII gaf Rehnsköld och Stenbock befallning att fara hårdt fram och sköfla i trakter, där man ej godvilligt fogade sig efter hans önskningar, en sådan framfart skulle öka förbittringen mot svenskarne? Visserligen äger man ej rätt att förvänta, det Karl XII skulle tillämpa en mänskligare krigsreson än andra samtidens fältherrar, en Marlborough eller en Eugène af Savoyen; detta så mycket mindre som konungens sinne tidigt hårdnat under fältlifvets inflytande och vanan att af fienden systematiskt utkräfva hvad hans här behöfde. Men då Karl XII strängt höll på, att han endast hade krig med konung August, ej med dennes polska undersåtar, framstår den skonlösa framfarten mot en del af dessa, som ej godvilligt böjde sig för hans fordran, obefogad och allt utom statsklok. Ett dylikt förfaringssätt var, som utgången visade, endast ägnadt att skapa ögontjänare och att, så snart svenskarne vände ryggen till, åstadkomma en verkan, alldeles motsatt den afsedda. Det visade för öfrigt liksom de upprepade felgreppen vid valet af befälhafvare i Östersjöprovinserna och Finland (Frölich, Cronhjort, Lybecker m. fl.), huru litet Karl XII förstod att bedöma människor.

Låt vara att Karl XII — såsom prof. H. på flera ställen betonat — med rätta misstrodde de främmande ministrarnes anbud om fredsbemedling såsom åsyftande mera att draga honom in i västra Europas strider än att återställa freden i norden. Den hårdnackade personliga politik, han dref i Polen gent emot konung August, och de abstrakta rättskraf, han under alltjämt starkare inblandning i landets inre förhållanden ville göra gällande, stodo föga i samklang med de praktiskt nationella synpunkter, som för hans svenska rådgifvare voro de ledande, då de framhöllo vådorna af att förlänga det polska

kriget. Att af ett framtvunget förbund med ett så söndradt och utarmadt rike som Polen ingen fördel eller styrka vore att hämta för Sverige, insågo så nyktert anlagda statsmän som Piper och Hermelin fullväl, och det gjorde dem i hjärtat ondt att se, huru härunder fäderneslandets gränser blottades, hotade i väster af onda anslag från det städse revanschhungriga Danmark och inkräktade i öster steg för steg utaf tsaren. Sin plikt likmätigt gjorde de upprepade föreställningar, ehuru förgäfves. De funno sig alltjämt öfverflyglade af konungens polska gunstlingar, bröderna Sapieha, Leczinski m. fl., och tvungos resigneradt böja sig för envåldshärskarens som vanligt obevekliga föresats. Orättvis synes oss därför författarens förkastelsedom öfver Piper och de med honom liktänkande, då det (sid. 13) heter, att »han saknade, liksom sina samtida i Sverige öfverhufvud, den verklige statsmannens mod att stå för sin mening». Vida mer träffande är då det å annat ställe (sid. 145) något ironiskt fällda omdömet, att »Piper uttalade högt sina invändningar och förmaningar, som konungen mottog utan vrede men utan att öfvertygas». Omotiveradt och, med hänsyn till det nära sambandet mellan den högre strategien och politiken, skäligen haltlöst klingar däremot författarens strax därefter fällda yttrande: »Karl XII gick sin väg fram med fältherrens blick för krigets villkor och syftemål», en fras, som dock icke kan kallas oskadlig, enär den är särdeles ägnad att smeka okritiska eftersägares öron.

Utan att närmare ingå på framställningens i många fall förtjänstfullt genomförda enskildheter kunna vi dock ej undgå att inlägga en gensaga mot författarens hårda och väl äfven något förhastade dom öfver det militära indelningsverket, sådant det under Karl XI fullbordades. Han yttrar nämligen (sid. 82), att »i militäriskt afseende gjorde indelningsverket bankrutt, så snart dess kraft skulle sättas på prof». Nu måste väl till en början medgifvas, att denna ärevördiga institution, som efter mer än 200 års tillvaro i våra dagar är redo att såsom uttjänt stiga ned i sin graf, aldrig afsett annat än försvaret af gamla Sverige och Finland. Till Östersjöprovinsernas och de tyska besittningarnas försvar voro ju, såsom författaren på sitt ställe (sid. 19) mycket riktigt anfört, värfvade regementen uppsatta. Men då Karl XII:s krig efter de fientliga angreppens tillbakavisande växte ut till ett anfallskrig, som under åratal drog massor af svenska trupper öfver Östersjön och in i hjärtat af främmande länder, hvem kan väl under sådana förhållanden förvånas öfver, att en för annat ändamål afsedd organisation ej räckte till? Fastmer synes det, om man vill vara rättvis, ganska märkligt, att systemet visade sig så pass hållbart och utvecklingskraftigt som det gjorde. Genom upprättande af tre- och femmänningsregementen, präst- och ståndsdragoner m. m. sökte man vinna ersättning för de ur landet dragna ordinarie trupperna eller öka den aktiva härens styrka, och då Sverige genom Pultavaslaget på en gång miste en hel armé af indelta regementen, var det väsentligen den af rådet raskt vidtagna rekryteringen å de gamla rust- och rotehållen, som

gaf landet kraft att under Stenbocks ledning möta den danska invasionen i Skåne. Den i våra dagar föråldrade indelta armén torde sålunda böra erkännas för sin tid ha gjort fosterlandet vackra tjänster, äfven om den under ett så utomordentligt och nationens yttersta krafter ansträngande krigstillfälle som den senare delen af Karl XII:s regering ej kunde göra utskrifningar, tvångsvärfning och andra förtviflade åtgärder öfverflödiga. Vida mindre än tillbörligt har ock, synes oss, i författarens skildring framhållits, att den fasta svenska militärorganisationen, det utmärkta soldatmaterialet och de från en föregående tid ärfda befälhafvarne haft stor andel i de ovanliga framgångarna under Karl XII:s första krigsår.

Mot det i Stockholm vistande rådet, hvars makt i konungens frånvaro genom de kungl. brefven af den 9 och 13 april 1700 på ett betänkligt sätt kringskurits, synes för öfrigt prof. H., i likhet med Karl XII, ha fattat en inrotad misstro i fråga om riktigheten af dess framställningar af svårigheterna här hemma och faran af en brytning med Danmark. Att rådet emellertid i dessa fall ej öfverdrifvit utan endast gifvit uttryck åt den uppfattning, som i Sverige på den tiden var den allmänna, det framgår till fullo af landshöfdingarnes och de utländska ministrarnes i berörda afseenden afgifna berättelser. Öfverhufvud har man ofta varit böjd att underskatta de hemmavarandes trångmål under de tidigare krigsåren, då segrarnas glans nedtystade klagomålen. Men tydligt är för den, som trängt något närmare in i de samtida källorna, att det genom de föregående årens missväxt och ständiga rekryteringar tryckta folket, redan långt innan krigets fasor direkt nått våra landamären, fick vidkännas hårda uppoffringar, till hvilka i det kungliga fältlägret och i den föreliggande skildringen tagits liten hänsyn. Saken tog sig utan tvifvel på nära håll helt olika ut, både då det gällde Sveriges ekonomiska bärkraft och krigsfaran i väster. Så gamla och i statssaker väl förfarne rådsherrar som Hans Wachtmeister, J. G. Stenbock och Fabian Wrede voro hvarken lättskrämda i förhållande till utlandet eller klemiga, då det gällde att uttaga kronans rätt och detta med fördel kunde ske. Men såsom självständige och fosterländske män fingo de lära sig att med jämnmod bära den skur af kungliga bannor, som haglade ned öfver dem, då de funnit sig böra vidblifva en öfvertygelse om hvad landets och konungens bästa kräfde och denna öfvertygelse ej rätt väl stämde med högsta vederbörandes önskan. Eftervärlden bör dock hålla dem räkning för ett dylikt handlingssätt, som vittnar om att de varit mera måne om landets väl än om monarkens ynnest.

Vidare är det icke fullt korrekt, då författaren (sid. 177) säger, att »rådets flertal betraktade såsom sin förnämsta plikt att sörja för det egentliga Sveriges försvar», och att »enligt deras tankegång var det konungens sak att med sin fälthär värja de 'utländska' provinserna». Såsom bekant var hemlandets försvar i vanliga fall uppdraget åt en delegation af rådet, defensionskommissionen, och denna var intill den 25 juni 1703 uttryckligen förbjuden att från

Sverige sända öfver trupper till Ingermanland och Livland. Först vid nämnda tidpunkt eller efter Nöteborgs och Nyens fall upphäfdes detta förbud, och ännu senare, den 5 oktober samma år, fingo generalguvernörer och militärbefälhafvare i Östersjöprovinserna konungens befallning att i fråga om krigsbehofven vända sig direkt till defensionskommissionen. Under den föregående tiden lärer man alltså icke med skäl kunna lägga kommissionen eller rådet till last att ej ha tänkt på de 'utländska' provinsernas försvar.

Redan i arbetets titel antydes emellertid, att det är Karl XII i hans förhållande till omstörtningen i Östeuropa författaren gjort till sin hufvuduppgift att skildra. De i detta afseende framhållna synpunkterna äro onekligen väckande och i hög grad beaktansvärda. Och ehuru vi icke i allo kunnat dela prof. H:s uppfattning, vilja vi dock å den historiskt intresserade allmänhetens vägnar uttala den lifliga förhoppningen, att hans raskt påbörjade skildring af det nordiska krigets skickelsedigra drama måtte fullföljas till slut, så mycket mer som i fortsättningen långt svårlöstare problem äro att upptaga till behandling än de, som i den hittills lämnade, på redan väl uppbruten historisk mark fotade framställningen kommit att beröras. Först så kan enligt vår mening till fullo bedömas, i hvad mån de ansatser till en ändrad uppfattning af vissa drag i Karl XII:s statskonst och krigföring, som här och hvar i författarens framställning låta sig spåras, skola visa sig kritiskt hållbara och äga ett mer bestående värde än det att vara genialt framkastade förslagsmeningar.

Bokens förnämsta förtjänst ligger tills vidare, såsom ofvan påpekats, i det ökade ljus den kastar öfver åtskilliga sidor af Rysslands och Polens inre utveckling, som hos oss varit alltför litet uppmärksammade, men som utgöra en bakgrund af stor vikt att känna för den, som vill rätt förstå det karolinska tidehvarfvets karaktär.

E. C.

Sverige och dess grannar. Af Emil Svensén. 132 sid. Stockholm, Hugo Geber, 1901.

Omdömena om de stora händelserna i historien, om konflikterna nationerna emellan, som så ofta ha slutat med krig, om eröfringspolitiken och folkens utvidgningssträfvanden ha varierat i de mest motsatta riktningar alltefter politisk, nationell, religiös eller filosofisk ståndpunkt. Icke minst har man varit benägen att göra konungadömet ansvarigt för krigen och deras olyckor. Det har blifvit vanligt icke minst hos de små folken, som i våra dagar intet högre begära än att få lefva i ro, att utan vidare bryta stafven öfver eröfringspolitiken. Man har emellertid härvid helt säkert alltför mycket förbisett eller blundat för vissa faktiska förhållanden, som i korthet

kunna betecknas med folkens naturbundenhet och samhällenas ur densamma framspringande intressen och intressekamp. Det är godt och väl, att man och man emellan rätten har långsamt gjort sig gällande, ehuru äfven här vi ännu torde vara fjärran från hvarje ideal ståndpunkt. För de sammansatta personligheter, som kallas folk eller stater, har det varit ännu svårare att åstadkomma något inbördes rättsförhållande. För dem har det länge gällt, hvad förf. till ofvan anförda skrift efter en ryktbar politiker anför, att våra grannar äro våra fiender. Och hufvudorsaken är naturligtvis den, att intressena komma i konflikt med hvarandra. Hvarje till en stat samladt folk är för sin existens hänvisadt till vissa näringar eller en viss verksamhet; det söker efter bästa förmåga exploatera hvarje tillfälle till existensvillkorens förbättring och betraktar som motståndare hvar och en som står i vägen därför. I själfva verket ha de ekonomiska intressena varit lika stora om icke större orsaker till krig än enskilda härskares eröfringslystnad — med all hänsyn till undantagen. Men de ekonomiska intressena äro väsentligen beroende af det geografiska område på vårt lilla jordklot, utan hvilket ingen statlig tillvaro inom mänskligheten är tänkbar. Det är på dessa geografiska faktorer och deras betydelse, som herr Svensén i ofvan anförda spirituellt skrifna bok vill fästa uppmärksamheten med tillämpning särskildt på vårt eget folk.

Herr S. utgår från den satsen, att stater och riken uppstå gärna, där samfärdsmedlen äro bekvämast mellan olika bygder. Vi anse i våra dagar, att hafven skilja. Det fanns en tid, då det var hafven som förenade, är en annan sats, som förf. uppställer, nämligen så länge samfärdsmedlen till lands voro bristfälligt utvecklade. Öfver hafven behöfde inga vägar med möda och kostnad brytas och underhållas. Också har åtminstone inom den europeiska världen hafven spelat en sådan roll. De gamla helleniska samhällena utbredde sig på ömse sidor om Ägeiska hafvet. Kartagerna gingo öfver hafvet för att slå sig ned på Sicilien eller i Spanien, och romarne gjorde i sin ordning på liknande sätt. De fattade fast fot i Grekland och Spanien, och det dröjde länge, innan de landskap, som lågo emellan Italien och dessa första romerska eröfringar, togos i besittning, så att det hela blef ett sammanhängande riksområde.

Från södra Europa flyttar förf. sina blickar till det norra och finner där samma fenomen. Öresund skilde icke utan förenade Skåne och Seeland. Svenskarne hade sitt naturliga expansionsområde på andra sidan Bottniska viken och Östersjön, norrmännen sitt på andra sidan Nordsjön. Så inträder det förhållande, som förefaller oss så onaturligt, eller ett hufvudrike, ett moderland med biländer rundt kring kusterna af närmaste haf utan att sträcka sig djupare in i landet bakom. Men olika omständigheter gjorde, att inom det kontinentala Europa vägnäten med tiden förbättrades; de verkade i sin mån sammanslutande, och de från hafven eller flodmynningarna stängda staterna började sträfva efter att tränga fram till dessa. Så uppstodo nya sammanstötningar eller krig, i hvilka de kraftigare

behöllo segern, och så småningom fingo hafven den betydelse, som de delvis äga i våra dagar, åtminstone i Europa.

Från dessa allmänna betraktelser öfvergår författaren till vårt fädernesland och visar deras tillämpning på detta. Skåne och Halland drogos af geografiska skäl länge till Danmark, Bohuslän till Norge. För Sverige återstod västerut endast mynningen af Göta älf, och den blef en punkt, om hvars bevarande det måste kämpa med uppbjudande af sina sista krafter. Å andra sidan gjorde den ofördelaktiga gränsen mot Danmark, att Sverige efter hand sökte kringgå sin granne genom att öppna politiska och kommersiella förbindelser till en början med hansestäderna, längre fram med Holstein. Förf. framhåller det kända faktum, att det var söderifrån, som Sverige eröfrade de sydsvenska provinserna, men menar ock, att Skånes eröfring möjliggjordes å andra sidan först genom det svenska vägnätets utveckling under Gustaf Adolf och Kristina. Först därigenom kunde förbindelser söderut smidas så starka, att när Skåne en gång afträdts, det sammanknöts så fast med bygden i norr, att alla försök till dess lösslitande därifrån misslyckades. Som ett värderikt minne från herraväldet öfver Sundets båda stränder bibehöll emellertid Danmark sundstullen, och förf. får däraf anledning att gå in på de sträfvanden om fri fart genom sundet, som under århundraden spelade en så stor roll, tills de sent omsider kröntes med framgång.

Enklare voro gränsförhållandena mot Norge, men dessa hade återigen den verkan, att Sverige och Norge liksom vände ryggen mot hvarandra, hvarför ock de båda folken så länge förblefvo för hvarandra främmande.

Ur liknande synpunkter behandlas sedan gränsförhållandena i öster. Förf. framställer därvid till en början vissa ganska sinnrika hypoteser om svenskarnes äldsta utposter österut och deras öfvergifvande, hvarigenom finnarnes framträngande möjliggjordes. Fornforskningen kan måhända en gång afgöra hypotesernas riktighet. Med en viss geografisk sympati återkommer han ett par gånger till den fantasirika idé, som Georg Adlersparre en gång framkastade och som för öfrigt delvis en gång föresväfvat Gustaf Adolf, om ett storsvenskt rike omfattande den skandinaviska halfön och Finland med gränserna i öster efter Neva, Ladoga, Onega och fram till Hvita hafvet. I själfva verket saknades ej försök redan på Johan III:s tid att tränga fram till Kola-halfön, och Karl IX:s anspråk på herraväldet öfver kusten från Titisfjord till Varanger blifva vederbörligen berörda. Hade han lyckats däri, hade visserligen mycket kunnat se annorlunda ut i våra dagar. Men förf. är icke blind för de etnografiska svårigheterna som i öster mötte för planens realiserande. Så följer han till sist den ojämna kampen om gränserna i öster mellan Sverige och Ryssland, tills den afgjordes 1809, och knyter en ganska anmärkningsvärd geografisk betraktelse till frågan om det sätt, hvarpå gränsen omsider drogs mellan de båda rikena.

Det är utan tvifvel så, att dessa geografiska förhållanden spelat en stor roll i folkens historia och icke minst för oss. Deras veder-

börliga framhållande ger också en annan och riktigare syn på utvecklingen än man får genom blotta politiska doktriner. Naturligtvis är geografien ej ensam afgörande eller historien blott ett geografiskt problem, det erkänner förf. själf, och hvad Sverige beträffar, är det, för att lämna åsido personligheternas ingripande, en annan naturlig faktor, som nog har spelat en minst lika stor roll, nämligen folkbristen. Med en tätare folkmängd hade Sveriges kringgripande omkring Östersjöns stränder, särskildt österut, möjligen kunnat blifva af mera varaktig art. Nu kom vårt folk i stället att likna en rikt begåfvad, vaken och handlingslysten yngling, som till sist af blodbrist nödgas släppa en lysande uppgift, som sedermera länge fåfängt famlar efter att återupptaga densamma för att slutligen inse nödvändigheten af det största möjliga lugn och en därefter afpassad rationell diet.

Slutet af sin skrift ägnar förf. åt framtidsbetraktelser. De undandraga sig referat eller kritik i en historisk tidskrift. Man önskar endast att framtiden ej måtte gifva honom alltför orätt i hans drömmar och förhoppningar.

Ehd.

Öfversikt af Tidskrifter

och andra periodiska publikationer.

Antiqvarisk Tidskrift för Sverige. D. 17. H. 1—2. E. Lidblom, Lydekinushandskriften i K. Biblioteket g. s. B. 59. — K. G. Westman, Om delaktighet i dråp enligt de svenska landskapslagarna.

Helsinglands fornminnessällskaps Årsskrift 1901. [Tr. 1902]. O. Montelius Hur gammal är bygden i Helsingland? — J. Nordlander, Några gamla ortnamn i Helsingland. — Söderhamns gevärsfaktori. — J. Selggren, Helsingeböndernas tilltag 1743. Utdrag ur Gefle landskanslis handlingar.

Jämtlands läns fornminnesförenings Tidskrift. Bd 3: H. 1. P. Olsson, En blick öfver fornforskningens arbetsfält. — Sägner. Upptecknade af Johan Lindström. — H. Stålhane. Om skansarne i Jämtland och Herjeådalen. — Fornhandlingar rörande Jämtlands län. 2 [1531—1540]. Utgifna af P. Olsson.

Kyrkohistorisk Årsskrift. Utg. af H. Lundström. **Årg. 3. 1902.** H. Lundström, Karl XII — Messias, en i utlandet omkring år 1718 omfattad trossats. Ett nytt bidrag till de kiliastiska rörelsernas historia. — S. Ambrosiani, Studier öfver den svenska kyrkans organisation och författning vid 1100-talets midt. — H. Falk, Sankt Olofs minne i Sverige. — H. Lundström. Ur våra äldre prästmötens historia, med särskild hänsyn till Upsala ärkestift. — H. Schück, Svenska Pariserstudier under medeltiden. (Forts. från årg. 1). — H. Levin, Bidrag till Visby stifts historia. 1. Den kyrkliga indelningen och prästrättigheterna på Gotland. (Historik.) — E. Haller. En tidsbild från början af 1700-talet. — Meddelanden och aktstycken: Ett bidrag till vidskepelsens historia. — C. Grills och A. J. Grills skolordningar från 1762 och 1798. Medd. af P. Pehrsson. — Från 1500-talets strider mot sakramentarierna. Medd. af O. Norberg. — Berättelsen om Upsala möte i Linköpinghandskriften T. 136. Medd. af O. Ahnfelt. — Om tidpunkten för tillkomsten af biskop J. Rudbeckius' kyrkiostadgar. Medd. af J. Rudbeck. — H. Lundström, Intriger vid kanslersvalet i Upsala 1747. — Ur en svensk kyrkohandbok från slutet af 1500-talet. Medd. af C. Hallendorff. — Ett donationsbref af hertig Karl för ärkestiftets reorganisation efter Upsala möte. Medd. af C. Hallendorff. — Underrättelser. — C. M. Kjellberg, En autograf af Erik-legendens författare. — I. Collijn, Ett nyfunnet i Sverige tryckt aflatsbref från omkring år 1484. — Granskningar o. anmärkningar: H. Afzelius, Erik Benzelius d. ä., anm. af J. Helander. — Bihang: Skrifter utg. af Kyrkohistoriska Föreningen 2: 2: Synodalstatuter och andra kyrkorättsliga aktstycken från den svenska medeltidskyrkan. Utg. af J. Gummerus. — 4: 1: Ärkebiskop Abrahams räfst. Efter originalakterna utg. af O. Holmström. H. 2.

Meddelanden från Nordiska Museet 1899 o. 1900. [Tr. 1902]. K. B. Wiklund, Lapska seder och föreskrifter rörande mat och matlagning. — E. Hammarstedt, Såkaka och gullhöna. — Skrå-ordning uprättad jordäganderne emellan, här i staden Cimbrishamn 1754. — Två skallordningar. Ur Nordiska Museets arkiv. Med inledning af E. Hammarstedt.

Norden 1902. Redaktion: O. Thyregod, Halvdan Koht och O. Ottelin. M. Moe, Sophus Bugge. — G. Brandes, Henrik Ibsen i Frankrig. — H. Hjärne, Historiska världsbilder. — A. Noreen, Vårt fäderneslands namn. — H. Wieselgren, Svenska pressen.

Nordisk Tidskrift för Vetenskap, Konst och Industri. Utg. af Letterstedtska Föreningen genom O. Montelius. **1902, 7.** O. Widman, Berzelii självbiografi. — H. O. Lange, Wen-Amons beretning om hans rejse til Phönicien. — H. Nyblom, Giosue Carducci.

Nyare bidrag till kännedom om de svenska landsmålen och svenskt folklif. H. 75. E. Wigström, Folktro och sägner. — **76.** E. Modin, Härjedalens ortnamn och bygdesägner.

Ord och Bild. Illustrerad månadsskrift utgifven af K. Wåhlin. **1902, 12.** A. Kuylenstierna, Persiska hufvudstäder. — J. Bergman, Theodor Mommsen.

Svenska Akademiens Handlingar ifrån år 1886. D. 16. C. R. Nyblom, Minne af skriftställarinnan Fredrika Bremer.

Tidskrift i sjöväsendet. 1902, H. 2, 3. E. Thyselius, En tillrättakommen handling af betydelse för sjöförsvarets historia.

Vestergötlands fornminnesförenings tidskrift. Bihang till Bd 2. Skara stifts kyrkliga jordebok af år 1540.

Vårt Försvar. 1902: 1. Spridda drag ur kusthärjningarnas historia. Af —c. — — K. A. Hagström, Ett stycke krönika från 1719.

Historisk Tidsskrift udgivet af den norske historiske Forening. **Fjerde Række. Bd 2. H. 1.** P. Motzfeldt, En ufuldendt Selvbiografi. Udgivet af Ernst Motzfeldt. — L. Daae, Om Bergens Bispedömme i Middelalderen (Fortsættes). — Smaastykker. — **2.** L. Daae, Om Bergens Bispedömme i Middelalderen (Fortsættelse). — Johannes Fibigers Erindringer fra en Reise i Norge 1850. Udgivet af L. Daae. — K. H. Karlsson, Genealogiska anteckningar. — Karl XII:s Fald for Fredriksten.

Historiske Samlinger. Bd 2: H. 1. Aktstykker til Norges Historie i 1814, samlede og udgivne af L. Daae. — To Breve fra P. C. Asbjörnsens Fader. (Et lidet Interieur fra Krigstiden 1808). Ved L. Daae.

Norsk Militært Tidsskrift. 1902, 1. Utdrag af I. H. Munchs journal over »hvad som er passeret ved kongen af Sverrig Carolus den 12:tes förste invasion i Norge 1716». (Ved oberst. Gulowsen). — **4, 5.** Obriste Krafts beretning om hans forhold i krigens tid udi Norge under Friderico Qvarto. (Ved J. Wahl). — **6.** Nogle af general Carl friherre af Lentrums efterladte papirer — væsentlig vedrörende den nordiske krig og Karl XII. (Ved J. Wahl). — **7.** Oberst Stenflychts manuskript vedrörende felttoget 1718. (Ved J. Wahl.) — **8.** Sveriges krig 1808 och 1809. D. 3: 1—2, anm. af S. B. — **11.** J. Wahl, Felttoget 1716.

Historisk Tidsskrift, Syvende Række, udgivet af den danske historiske Forening ved dens Bestyrelse. Redigeret af J. A. Fridericia. **Bd 4: H. 1.** C. C. Christiansen, Den store Revisionskommission og dens Forlöbere. Et Bidrag til vor indre Historie under Kong Christian V. — Smaastykker: Joh. Steenstrup, Nogle Bemærkninger om Bogstavrimets sidste og Enderimets förste Tider. — Anmeldelser: D. Schäfer,

Geschichte von Dänemark. Bd 5, anm. af J. A. Fridericia. — Nyt fra historisk Videnskab i Ind- og Udland.

Kirkehistoriske Samlinger. Femte Række. Bd 1: H. 3. Ett prästval i Skåne år 1655. Medd. af O. Ahnfelt.

Finsk Tidskrift. Utgifven af M. G. Schybergson o. R. F. v. Willebrand. **1902, November.** S. Ambrosiani, Åbo domkyrkas byggnadshistoria. Med illustrationer. — M. G. Schybergson, Ett inhemskt bidrag till den europeiska statskonstens historia efter Westfaliska fredsslutet. — I bokhandeln: B. Lundstedt, Sveriges periodiska litteratur. Bibliogr. anm af A. H. — **December.** W. Chydenius, Några kyrkopolitiska frågor. — I bokhandeln: Hedvig Elisabeth Charlotta, Dagbok. Bd 1, anm. af J. af Forselles. — Polemik. K. B. Wiklund, Svenskarnes inflyttning till Finland. — R. Saxén, Replik till ofvanstående.

Finskt Museum. Finska fornminnesföreningens månadsblad. **8. 1901.** [**Tr. 1902**]. Hj. Appelgren, Det underjordiska Åbo. (Med 25 afb.).

Historiallinen Arkisto 1902. 17: 2. K. E. F. Ignatius, Georg Fredrik Tigerstedts landsförräderi. En episod från 1788 – 90 års krig. Föredrag hållet den 9 november 1901. — G. M. Sprengtporten, En finsk officerares bref till sin vän i Stockholm. Skrefne efter Reg:ts förändringen d. 19 augusti. — C. v. Bonsdorff, Finska garnisoner i Östersjöprovinserna. — K. Grotenfelt, Suomalaiset ylioppilaat ulkomaan yliopistoissa ennen v. 1640. 2. — J. M. Salenius, Lukkareista Karjalassa ja Savossa menneillä vuosisadoilla. — K. G. Leinberg, Nya underrättelser om Petrus Petrosa. — F. Ödberg, Ytterligare upplysningar till uppsatsen »Nya underrättelser om Petrus Petrosa». — K. G. Leinberg, Om finska presters deltagande i Upsala mötes beslut 1593. — Suomen Historiallisen Seuran pöytäkirjat. 1900—1902 (bl. a. Specification på de med Maij:t vid Bender närvarande af Kongl. Drabante Corps in Februaro 1710; Öppet bref för allmogen aff knechte sochnarne i Österbotten. Dat. Stockholm den 11 Januariij 1683).

Teologisk Tidskrift. Utg. af G. G. Rosenqvist. **1902, 4, 5.** C. v. Bonsdorff, Om bröllop under sjuttonde seklet.

Beiheft zum Militär—Wochenblatt 1902. H. 7, 8. Wagner, Deutsche Regimenter in schwedischen Diensten. Ein Zeitbild aus dem militärischen Leben in der zweiten Hälfte des achtzehnten und im Anfang des neunzehnten Jahrhunderts.

Beilage zur Allgemeinen Zeitung 1902, N:o 77. R. Geerds, Die Briefe der Herzogin von Ahlden und des Grafen Philipp Christoph v. Königsmark.

Forschungen zur brandenburgischen und preussischen Geschichte 1902. Bd 15: H. 2. J. Trefftz, Die brandenburgischen Kriegsdienste des Herzogs Johann Georg von Sachsen—Weimar 1656—1660. — O. Steinecke, Friedrich Anton von Heynitz. Ein Lebensbild, zum hundertjährigen Todestage des Ministers v. Heynitz nach Tagebüchblättern entworfen. [H. företog 1747 en resa till Sverige]. — Bücher: M. Philippson, Der grosse Kurfürst Friedrich Wilhelm von Brandenburg. T. 2: 1660—1679, anm. af K. Spannagel.

Geschichtsblätter für Stadt und Land Magdeburg 1901. Jahrg. 36. E. Ausfeldt, Durchzug eines schwedischen Heeres durch das Erzstift Magdeburg im August 1648.

Historische Monatsblätter für die Provinz Posen 1902. Jahrg. 3. A. Warschauer, Aus der Zeit des Schwedenschreckens. [Mitteilung von drei nach Berlin gerichteten Schreiben aus dem Jahre 1656 über einige Szenen aus dem schwedisch-polnischen Kleinkrieg in Grosspolen.]

Historische Vierteljahrschrift. Herausgegeben von G. Seeliger. **1902, 4: 2.** Nachrichten und Notizen. — Kommissionen. — Personalien. — Titelblatt und Register zu Jahrgang 5. — O. Masslow, Bibliographie zur deutschen Geschichte.

Historische Zeitschrift. Herausgegeben von Fr. Meinecke. **LIV, 1.** W. Naudé, Die merkantilistische Wirtschaftspolitik Friedrich Wilhelms I und der Küstriner Kammerdirektor Hille. — Fr. Meinecke, Zur Geschichte Bismarcks. 2. Bismarcks Eintritt in den christlich-germanischen Kreis. — Litteraturbericht.

Jahrbuch des Vereins für die evangelische Kirchengeschichte der Grafschaft Mark 1902. Jahrg. 4. Der westfälische Friedensschluss. Bericht des Bürgers einer westfälischen Kleinstadt an seinen Vater. (Veröffentlicht durch Eickhoff.)

Marine-Rundschau 1902. Jahrg 13: H. 2. F. Eissenhardt, Aus der Vorzeit der brandenburgisch-preussisch-deutschen Flotte bis zum Auftreten Benjamin Raules. (Gustaf Adolf bortsnappade 1626 4 fartyg från Danzig).

Militär-Wochenblatt. 1902, N:o 54. Fehrbellin. 18 Juni 1675.

Zeitschrift des Bergischen Geschichtsvereins 1901. Bd 35. A. Mörath, Ein Schreiben der Herzogin Anna Sophia von Braunschweig—Lüneburg, geborener Markgräfin von Brandenburg, an den Grafen Adam von Schwarzenberg über den Aufenthalt des Königs Gustav Adolf von Schweden i J. 1631 in Berlin und in der Mark Brandenburg.

Zeitschrift des Vereins für thüringische Geschichte und Altertumskunde. N. F. Bd 12: H. 3 u. 4. G. Sommerfeldt, Die Beziehungen des Generals Ernst Albrecht von Eberstein zur Stadt Frankenhausen in den Jahren 1635—1650.

Zeitschrift für Kulturgeschichte 1901. Bd 9: H. 1—2. G. Schuster, Die Heimführung der Prinzessin Dorothea von Brandenburg nach Kassel 1700. (Prinsessan Dorothea var gift med Fredrik I).

Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap 1901, D. 22. G. W. Kernkamp, Een contract tot slavenhandel van 1657. (Kontrakt emellan Laurens de Geer för Svenska Afrikanska Kompaniets räkning och 3 köpmän i Amsterdam angående import af negerslafvar till Curaçao).

The English Historical Review. Edited by R. L. Poole. **1903, January.** B. W. Henderson, The Roman legions in Britain. A. D. 43—72. — M. A. Tucker, Gian Matteo Giberti. P. 1. — C. H. Firth, Cromwell and the Crown. P. 2. — J. F. Chance, The »Swedish Plot» of 1716—17. — Notes and documents. — Reviews of books (bl. a. M. G. Schybergson, Finlands historia. H. 1—2 anm. af W. A. Craigie). — Notices of periodical publications.

Revue Historique. 1903, Janvier—Février. L. Madelin, Pie VI et la première coalition. — Herzog, La collection des manuscrits de Zurlauben à la bibliothèque cantonale d'Aarau. — Ch. E. Oelsner, Fragments de mémoires relatifs à l'histoire de la Révolution Française, publiés par A. Stern; suite. — A. Mathiez, Le bureau politique du Directoire; notes et documents. — Correspondance. — Bulletin historique: France. Antiquités nationales, par C. Jullian. — Époque contemporaine, par R. Reuss et G. Monod. — Belgique, 1899—1901, suite par E. Hubert. — Pays-Bas, 1895—1902, par Th. Bussemaker. — Comptes-rendus critiques. — Publications périodiques et sociétés savantes. — Chronique et bibliographie.

Öfversikter och granskningar

»Der Königlich Schwedische in Teutschland geführte Krieg» des Bogislav Philipp von Chemnitz und seine Quellen. Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde von FRIEDA GALLATI. Frauenfeld 1902. Verlag von Huber & Co.

I mer än 250 år har ingen, som något grundligare velat studera 30-åriga krigets historia, allt ifrån Chemnitz' närmaste efterföljare Pufendorf till den yngste af våra dagars historici, allt ifrån den store Ranke ned till den obetydligaste gradualafhandlings författare, kunnat gå det arbete förbi, som gjorts till föremål för föreliggande undersökning, och ännu i kommande sekler skall det stå som en bautasten vid farleden, ett monumentum ære perennius, och nödga hvar och en, som vill den vägen fram, att stanna och noga studera dess outplånliga skrift.

Ingen historiker kan väl också undgå att betrakta detta arbete med vördnad, icke därför att det utmärker sig för någon särskild historisk konst eller för genialisk framställning — »gerade dieses Prädikat genial», säger förf. till här anmälda afhandling med fullt skäl, »kommt ihm nicht zu» — utan först och främst för den utförlighet, noggrannhet, flit och klarhet, hvarmed häfdatecknaren samlat och användt de yppersta källor.

En af hufvudgrunderna, hvarför man i alla tider betraktat Chemnitz såsom den största historiska auktoritet för den tid han skildrar, är det bekanta faktum, att han skrifvit sin historia under den store rikskanslerens ögon och med fritt begagnande af de dyrbara arkivhandlingar, som stodo under dennes vård.

Detta förhållande till Axel Oxenstierna förklarar nog också i viss mån hela arbetets karaktär såväl beträffande dess förtjänster som dess brister. Det förklarar äfven hvarföre den första delen, då Chemnitz var, såsom han själf säger, »ein neuer, angehender, blöder diener, der dieses gleichsamb nur zur probe verfertiget», med afseende på arkivforskning blifvit så betydligt underlägsen de öfriga,

»weil der Archivarius, wie zwar an ihm selbsten billig, mit dem ihm anvertraueten Archivo caute umgehet».

Sedan emellertid författaren för den granskande rikskansleren bestått profvet, upphörde arkivariens försiktighet. Nu slås arkivens portar för honom upp på vid gafvel, och han öser nu af deras rika förråd utan något hinder. Han följer därvid så noga sina källor, att hela arbetets karaktär blir en på ett skickligt och öfverskådligt sätt sammanfogad mosaik af historiska aktstycken.

Det var nog så Axel Oxenstierna ville hafva det. Det vore svårt att jäfva en historisk sanning, som stödde sig på skrifna dokument — för att framställningen genom ensidigt begagnande af blott svenska källor kunde få en ensidigt svensk färgläggning var man nog mindre orolig — och för utförandet af arbetet hade man funnit den rätte mannen. »Selten», heter det i den föreliggande afhandlingen med fullt skäl, »ist ein Geschichtschreiber von wirklicher Bedeutung so vollständig hinter seinem Stoff zurückgetreten.»

Dr Frieda Gallati säger emellertid, att det skulle vara att öfverskatta den betydelse, som Axel Oxenstierna haft för de båda första delarna, om man menar, att dessa genom hans *direkta* medverkan vunnit någon högre grad af trovärdighet. Hon anser, att hans tid varit allt för mycket upptagen af regeringsbestyr, äfven efter hemkomsten från Tyskland, för att tillåta honom ett mera ingående granskningsarbete.

Om detta förmenande också har sin giltighet med afseende på den första delen, som utarbetades från hösten 1642 till hösten 1643, så gäller det säkerligen icke den andra. Denna utkom 1653. Just under den tid, som Chemnitz sålunda kan antagas ha varit sysselsatt med dess utarbetande, var rikskansleren genom schismen mellan honom och drottningen långa tider så godt som skild från statsgöromålen. Så t. ex. våren 1646 och sommaren 1647 o. s. v. Är det sannolikt, att han, som med det lifligaste och verksammaste intresse följde alla litterära företeelser, skulle hafva suttit med armarna i kors och sett på, huru Chemnitz i hans omedelbara närhet utarbetade den del af krigets historia 1633—1636, i hvilken han själf tagit en så afgörande del? Är det sannolikt, att han åt Chemnitz skänkte den blott en mil från Tidön belägna gården Hallstad blott för att för denne underlätta tillgången till hans arkiv?

Med kännedom om den store mannens person och skaplynne kan man icke tvifla på, att här verkligen föreligger ett arbete, på hvilket han utöfvat det allra största inflytande, ja, det synes mig mycket sannolikt, att den ofantliga, af författarinnan ofta framhållna skillnaden i värde mellan första och andra delen just häruti finner sin förklaring. »Selten wird man», säger förf. på tal om denna skillnad, »bei einem Geschichtschreiber einen so plötzlichen und so grossen Fortschritt beobachten können».

Det är kändt, att Axel Oxenstierna i ingående samtal med lärda och vittra män älskade att utveckla frågor, som lågo honom om hjärtat. Skall man kunna tro, att han icke haft sådana samtal

också med Chemnitz i ett ämne, som så nära rörde honom personligen, såväl i afseende på plan som detalj? Ja, det är nästan en tröst att veta, att rikskansleren under sin tvungna overksamhet och såsom en motvikt emot den börda, som Kristinas otacksamhet lade på honom, hade att sysselsätta sina tankar med ett arbete, som till den grad måste hafva intresserat honom.

Utan tvifvel är det därföre ett underskattande af Axel Oxenstiernas betydelse för Chemnitz' verk, då författarinnan vill inskränka detta till »Veranlassung», »äussere Direktion», »Beschaffung des vorzüglichsten Quellenmaterials» och »Unterstützung des Verfassers».

Ingen, som haft någon anledning att sysselsätta sig med de numera i svenska riksarkivet förvarade källorna till 30-åriga krigets historia, kan undgå att finna, med hvilken noggranhet Chemnitz begagnat de aktstycken, som af honom anförts. Det är ej han, som berättar t. ex. krigshändelserna, utan det är än Horn, än Banér, än Torstensson o. s. v., hvilkas bref och relationer aftryckas, merendels blott med förändrande af första personen till tredje.

Då man nu känner, att bland de delar af riksarkivets samlingar, som svårast drabbades af 1697 års slottsbrand, är just krigskorrespondensen från Kristinas förmyndareregering, hvilken korrespondens så godt som fullständigt gick förlorad — en förlust, som endast delvis ersatts af Oxenstiernska samlingens förvärfvande för riksarkivet —, så kan man förstå, af hvilken utomordentlig vikt Chemnitz' arbete för den historiska forskningen varit och är.

Tyvärr hafva vi äfven af detta endast delarna I, II och IV fullständigt i behåll jämte ett stycke af den tredje delen.

Att göra Chemnitz verk till föremål för vetenskaplig undersökning är för visso en tacksam uppgift. Den är tacksam också därför att på grund af hans framställningsmetod det är jämförelsevis lätt att konstatera, hvilka de källor äro, som han begagnat. Först genom en sådan undersökning kan man ock komma till en riktig värdesättning af hela arbetet såsom en historisk källa. Därföre fyller doktor Gallatis afhandling en lucka i den historiska litteraturen.

Under en längre tids vistelse i Sverige har författarinnan genom studier i riksarkivet, i kammararkivet och i krigsarkivet beredt sig för sin uppgift, hvarjämte hon gjort sig grundligt förtrogen med samtidens tryckalster, af hvilka hon behandlar några, »Die Frankfurter Messrelationen und der Mercurius Gallo-Belgicus», »Inventarium Sueciæ», »Arma Suecica» och »Theatrum Europæum», samt »Le Soldat Suedois» och »Le Mercure français» i särskilda exkurser, hvilka såsom bihang tillfogas i afhandlingens slut.

Efter en biografisk inledning, i hvilken redogöres för Chemnitz' släktförhållanden, lefnadsöden och »hans historias historia» behandlas ämnet under följande afdelningar: 1. Källorna; 2. Framställningen med afseende på återgifvandet af källorna, med afseende på dispositionen, med afseende på forskningen och den kritiska behandlingen, författarens godtyckliga utsmyckningar, egna uppfinningar och tendens; 3. Värdesättning af arbetet.

Med afseende å tidpunkten för arbetets begynnelse framhåller förf., såsom redan Odhner i sitt arbete om Sveriges deltagande i Westfaliska fredskongressen påvisat, att kanslerens uppmärksamhet fästes på Chemnitz först genom Johan Nicodemi Lillieström, som i ett bref dat. den 5 nov. 1640 rekommenderade honom, och att sålunda uppgiften om en tidigare förbindelse mellan dem båda knappast kan vara riktig. Sannolikt anlände Chemnitz sommaren 1642 till Sverige, och redan följande höst mottager han af A. Oxenstierna uppdraget att skrifva krigets historia, hvarmed han oförtöfvadt griper sig an och fullbordar första delen på ett år. Den 3 januari 1644 nämnes han till rikshistoriograf. Hans fullmakt såsom sådan bekräftades visserligen af Kristina d. 16 aug. 1648, men hans ekonomiska villkor blefvo, sedan Axel Oxenstierna icke längre var vid makten, alltmer betryckta, och man kan ej undgå att göra den reflexionen, att det nästan ser ut som om afsikten varit, att rikskanslerens skyddsling skulle få umgälla den onåd, som drabbat denne själf. Det var nu, som Axel Oxenstierna med egna medel räddade Chemnitz ur betrycket och skänkte honom gården Hallstad, där han lefde till sin död den 17 maj 1678.

Af undersökningen rörande källorna framgår, att första delen, Gustaf II Adolfs tid, grundar sig förnämligast på tryckta samtida arbeten: Theatrum Europæum, Soldat Suedois, Arma Suecica, politiska flygskrifter o. s. v. I den andra delen begagnar förf. dessa tryckta källor egentligen endast, då det är fråga om sådana händelser, för hvilkas framställning arkivaliskt material icke stod honom till buds, särdeles sådana som gällde det kejserliga partiet. I tredje och fjärde delarna begagnar han så godt som uteslutande otryckt material.

Den granskning förf. underkastar de tryckta källorna och dessas inbördes förhållande, erbjuder mycket af intresse och visar hennes allvarliga arbete för att tränga till botten af saken. Så t. ex. är hennes »exkurs II», Philipp Arlanibæus, Johan Ludvig Gottfried und Johan Philipp Abelin ett intressant beriktigande af G. Droysens hypotes, att alla dessa tre namn skulle beteckna samma person.

Att i detalj identifiera den stora mängd handskrifter, som Chemnitz för sitt verk begagnat, kan naturligtvis icke komma i fråga, helst en så stor mängd sådana numera gått förlorade. Användningen af Axel Oxenstiernas bref till regeringen, af de svenska generalernas och diplomaternas bref och relationer, af utgångna kungliga skrifvelser o. s. v. är dock jämförelsevis lätt att konstatera. Svårare är naturligen att utreda, hvad som kan grunda sig på muntliga meddelanden och egen iakttagelse.

Där emellertid Chemnitz meddelar saker *utöfver*, hvad det aktstycke, som han använder, innehåller, ligger ju alltid en förmodan om sådana kunskapskällor nära. Mycket försiktig torde man därför böra vara att förklara sådant, som icke fullt öfverenstämmer med den skriftliga källan för »Erfindungen».

Med afseende på framställningen framhåller förf. den stora skillnaden emellan Chemnitz och sådana kompilatoriska verk som t. ex. Theatrum Europæum, Arma Suecica o. s. v. Medan utgifvarne af dessa sistnämnda äro blott kompilatorer af mestadels tryckta källor, utan att man kan tala om kritik eller verklig forskning, är Chemnitz en skarpsynt kritisk historiker, som med stor skicklighet förstår att svetsa i hop de särskilda styckena af sitt material till ett sammanhängande och öfverskådligt helt.

I språkligt afseende är han med full öfverläggning icke purist. Han säger uttryckligen, att han föredrager »mit Hülfe und Zutun fremder Sprachen deutlich und üblichem Gebrauche nach als pur lauter, doch unverständlich, ungebräuchlich deutsch zu reden und zu schreiben». Ranke har en gång sagt om Chemnitz, att han skrifvit »fast das beste Deutsch seines Jahrhunderts», ett omdöme som d:r Gallati dock icke anser, att man obetingadt kan biträda. Men likasom i forskning så gick Chemnitz i språkligt afseende oupphörligt framåt under loppet af sitt arbete.

Beträffande verkets disposition anser förf., att inga inre grunder påkallat den indelning, som Chemnitz valt, en indelning hvilken såsom bekant ansluter sig till de ledande svenska statsmännen och generalernas verksamhet. Härvid synes mig emellertid förf. alldeles förbise, att Chemnitz arbete handlar om »*Sveriges krig i Tyskland*», och från svensk synpunkt sedt är denna indelning, så naturlig, att den bibehållits i alla svenska historiska läro- och läseböcker ända till senaste tider.

Det är naturligt, att man i ett så stort arbete som Chemnitz' skall kunna uppvisa åtskilliga brister, åtskilligt som icke är nog genomforskadt, förväxlingar af gammal och ny stil, oriktigheter i händelsernas följd, ja rent sakliga misstag.

Sådana uppvisar äfven författarinnan, men här och där synes mig de anmärkningar hon gör så väl med afseende härpå, som då hon vill uppvisa, hvad hon kallar godtyckligheter och »*afsiktliga förfalskningar*» — ordet skorrar väl mycket i svenska öron, då det gäller en sådan författare som Chemnitz — ej alltid fullt träffande.

Oftast gälla de af henne valda exemplen på sådana oriktigheter och misstag just första delen, då Chemnitz icke hade samma fria tillträde till arkiven, som sedermera. Sålunda påvisar hon sid. 67 felaktigheter vid framställningen om striderna vid Neubrandenburg i mars 1631 och förebrår Chemnitz att icke samvetsgrant hafva studerat trenne Gustaf Adolfs bref, som ställa händelserna i rätt dager. »Es unterligt keinem Zweifel», säger hon, »dass Chemnitz alle diese Schreiben einsehen *konnte*».

Hur skulle emellertid Chemnitz kunna känna till dessa bref annat än genom de kungl. koncepterna, men om dessa säger han själf i ett memorial i slutet af 1643, sålunda *efter* sedan första delen författats, att de *ännu icke* till honom blifvit öfverlämnade.

I detta fall kan man ju icke tala om något intresse för Chemnitz att framställa saken annorlunda, än hvad den var, men, så

snart man möjligen kan tänka sig något sådant, tvekar författarinnan ej att uttala ordet »absichtliche Fälschung gegen besseres Wissen». Så t. ex. sid. 80—82. Det är här frågan om Gustaf Adolfs förhållande till Kristian Wilhelm af Brandenburg och staden Magdeburg. Författarinnans beskyllning grundar sig äfven här på Chemnitz' uraktlåtenhet att citera trenne bref af Gustaf Adolf, som hon påstår, att han *måste* hafva känt och med afsikt tendensiöst förbigått.

Men hvarpå grundar sig då egentligen författarinnans påstående, att Chemnitz måste hafva känt dem? De kungliga koncepten hade han, som vi nyss sett, icke kunnat begagna, och är det ens sannolikt, att Axel Oxenstierna, trots sitt förtroende till Chemnitz och trots sin ovanligt stora öppenhet och liberalité i fråga om arkivhandlingarna, skulle såsom kanslichef låtit honom se *dessa* bref, om de också enligt min mening i och för sig icke äro så synnerligen komprometterande.

Rikskansleren var visserligen liberal, men han var tillika en mycket försiktig diplomat, och det som möjligen kunde skada hans herres eller Sveriges kronas anseende släppte han sannerligen icke i händerna på hvem som helst.

Hela den afdelning, som handlar om tendensen synes mig vara afhandlingens svagaste. Icke därför att icke Chemnitz torde hafva gjort sig skyldig till tendens — huru många af våra dagars skildrare af 30-åriga kriget ha dock icke mera däraf än han! —, utan därföre, att exemplen synas mig väl sökta.

Det lider intet tvifvel, att Chemnitz skattat åt sin ställning såsom officiell historieskrifvare genom att *underlåta* att framhålla sådant, som för Sverige och dess ledande män kunde verka ofördelaktigt. Han kunde också knappast annat, helst som det uttryckligen säges i hans fullmakt, att han endast »nach vorangegangener zensur» finge publicera sitt arbete. Att han sett saken från svensk synpunkt, då han med skäl och hjärta tillhörde det evangeliska partiet och skrifvit efter svenska källor är väl så naturligt, att det knappast behöfver utförligen bevisas. Men bör man därför tala om afsiktlig förfalskning?

Hela antalet exempel på dylika »förfalskningar», som författarinnan anför ur en bok, som omfattar flera tusen sidor, är sju, fem ifrån första och två ifrån andra delen, några af dem enligt min uppfattning af oväsentlig art. Ett par grunda sig på Chemnitz uraktlåtenhet att begagna vissa aktstycken, men vi hafva redan påpekat obilligheten att tala om afsiktlighet i sådana fall, då det är omöjligt att säga, hvilka bref som kommit under författarens ögon eller ej — arkiverna voro nog ej då så fullständigt ordnade som nu —, då han ej själf omnämner dem.

Sökt synes mig också författarinnans anmärkning vara t. ex. i fråga om framställningen af den andel Brandenstein haft vid affärdandet af Axel Oxenstiernas bekanta bref med fredsanbud till kejsaren. Hon anser nämligen, att det »auf keine Weise entschuldigt

wird», att, då rikskansleren i sitt bref till regeringen skrifver: »Jag merkte, att Churfursten [af Sachsen] gjorde myckedt aff egen inbillning». Chemnitz återgifver detta: »Sintemal diesser Graff der meinung war, der Churfürst thete viel aus eigner einbildung». Då emellertid Axel Oxenstierna säkerligen hade fått sina meddelanden om kurfursten, hos hvilken Brandenstein nyss varit hans sändebud, genom den sistnämnde, så är väl Chemnitz' framställning ändock icke så uppenbart falsk.

Vi vilja emellertid ej längre uppehålla oss vid detta. Det synes, som om författarinnan genom dessa anmärkningar snarast velat bringa en gärd åt en del nyare tyska historici, hvilka i sin kritiska ifver icke heller spara på uttrycken »absichtliche Täuschung», »wirkliche Fälschung» o. s. v.

Dessa författarinnans anmärkningar inverka emellertid icke på hennes riktiga uppskattning af Chemnitz' arbete i sin helhelt såsom »ein Werk, das vielleicht kein zweites aus den Ereignissen, die es schildert, herausgewachsen ist, das uns dieselben auf eine Art vergegenwärtigt, die in Bezug auf Ursprünglichkeit, Lebendigkeit und Detailmalerei das denkbar Möglichste bietet».

En tabellarisk öfversikt öfver källorna till enskilda delar af det stora verket är ägnad att ådagalägga, med hvilken grundlighet d:r Gallati arbetat sig in i sitt ämne, och huru förtrogen hon gjort sig med tidens tryckta och otryckta litteratur. Om någon, torde hon äga förutsättningarna för ett framgångsrikt arbete på området för 30-åriga krigets historia, förutsättningar som man må hoppas, att hon äfven kommer att exploatera.

Per Sondén.

Rättfärdighet i rättsskipning. En historisk och jämförande framställning af några hufvudpunkter i vårt rättegångsväsende af G. E. Fahlcrantz. XXI + XV + 944 + 26 sid. Stockholm 1903.

Svensk rättshistoria är ett forskningsområde, som visserligen icke är en terra incognita, men där ännu mycket återstår att göra, innan det blir utforskadt. Särskildt erbjuda de stora samlingarna af häradsrätters och lagmansrätters äldre domböcker samt hofrätternas och justitierevisionens arkiv ett öfverväldigande stort material för studier rörande rättsskipningen i Sverige under olika tider.

I större utsträckning än förut har detta material framdragits af häradshöfding Fahlcrantz, först i ett par för åtskilliga år sedan

utgifna förstudier[1] och nu i det digra arbete, som här anmäles. Boken har egentligen ett rent praktiskt syfte. Det är författarens lifliga intresse för reformer i vårt nuvarande rättegångsväsen, som fört honom in på rättshistoriska studier. Han vill nämligen visa, huru rättsskipningen förr tog sig ut i praktiken, huru den småningom utvecklat sig eller urartat till den nu rådande ordningen, och huru man genom att delvis återgå till det gamla skall komma ifrån de enligt författarens mening synnerligen svåra olägenheter, som äro med denna ordning förknippade. De frågor af aktuellt juridiskt intresse, som sålunda dryftas, ämna vi emellertid här ej inlåta oss på utan inskränka oss till att fästa uppmärksamheten på vissa delar af den historiska framställningen.

Den första hufvudafdelningen i boken handlar om »den gamla tingsförfattningen i dess sista yttringar». Författaren börjar med konungstingen och tager till utgångspunkt bestämmelserna i Kristofers landslag angående räfsteting och rättareting. De förra voro ordinarie ting, som skulle hållas i hvarje lagsaga af konungen själf eller i hans frånvaro af biskopen och lagmannen m. fl.; de senare voro extra ordinarie ting. Man har i allmänhet haft den föreställningen att dessa konungsting så godt som alldeles upphört under loppet af 1500-talet. Såsom stöd härför har särskildt anförts vissa uttryck i 1600-års riksdagsbeslut, enligt hvilket rättareting och konungs räfst icke på länge skulle hafva hållits i riket. Nu är det emellertid faktiskt, att åtskilliga domböcker från konungsting eller »landsting», såsom de då vanligen kallades, ännu finnas i behåll från 1500-talet och början af 1600-talet. Dessa domböcker, som först på senare tid blifvit uppmärksammade, har förf. gjort till föremål för en närmare undersökning. Han meddelar långa utdrag ur domböcker från ting i Upplands lagsaga, hållna af Hogenskild Bielke vid distingen 1578, vid eriksmässan 1578 och 1579 och vid distingen 1586 samt af Magnus Brahe 1599 och 1602. Af andra handlingar framgår, att ting tämligen regelbundet brukade hållas i Uppsala vid distingen och eriksmässan, hvilket visar, att tingen äro att betrakta såsom ordinarie ting (räfsteting enligt landslagens mening). Detsamma anser författaren äfven gälla om de konungsting i andra landskap, från hvilka några enstaka domböcker finnas i behåll. Däraf skulle alltså, menar han, kunna förklaras, att uti Linköpings riksdagsbeslut talas om att »rättareting» icke hållits i mannaminne. Vi tro dock, att man icke bör allt för mycket fästa sig vid namnen, i synnerhet som det i samma riksdagsbeslut — något som författaren ej heller förbisett — äfven heter, att »konungs räfst» icke »uti många förlidne år» hållits. Men författaren fäster också mycket riktigt uppmärksamheten därpå, att det på ifrågavarande ställe i själfva verket står, att rättareting »endeles» icke hållits, hvarigenom frasen får en mindre exklusiv betydelse. Författaren

[1] Vår nämd och vårt rättsväsende förr och nu, Stockholm 1898; Våra hofrätter och de rättssökande förr och nu, Stockholm 1898.

anser det vara påtagligt, »att den gamla tingsförfattningen, för den ordinarie högsta instansens vidkommande, ingalunda var, under perioden närmast före Svea hofrätts tillkomst, så kraftlös och åsidosatt, som man hittills antagit». Att konungstingen i alla fall icke regelbundet fungerade öfver hela riket, äfven om de gjorde det i Upplands lagsaga, tyckes dock vara uppenbart, ty det som därom örekommerf i 1600-års riksdagsbeslut är icke enastående. I allmogens svar på hertigens proposition 1602 talas t. ex. om konungs räfst och rättareting, som »icke i lång tid stått hafver». En reform var således säkerligen ej obehöflig.

Med afseende på de båda slagen af konungsting går för öfrigt författarens framställning ut på att visa, hurusom räfstetinget tilltalade aristokratien, emedan enligt Kristofers landslag vissa andliga och världsliga stormän voro självskrifna domhafvande i konungens frånvaro, under det att rättareting endast kunde hållas af den, som konungen för tillfället förordnade till domhafvande, hvadan denna form af ting måste »väl passa konungamaktens intresse i den strid mot rådet, som fortgick genom århundradena». Särskildt framhåller författaren, att Karl IX konsekvent opponerade sig mot och ignorerade räfsteinstitutet, men gynnade eller sökte återupptaga rättaretingsformen, och att hofrättens uppkomst 1614 betecknar en kompromiss mellan konungamakten och aristokratien. Ehuru vi gärna medgifva, att frågan om konungens domsrätt var en icke oviktig faktor i striden mellan Karl IX och adeln, tillåta vi oss dock betvifla, att begreppen om skillnaden mellan de båda i landslagen beskrifna tingen då voro så klara och skarpt utpräglade som författaren föreställer sig. Orden »räfsteting» och »rättareting» användas bevisligen på det mest förvirrade sätt i olika betydelser, ofta i motsatt betydelse mot Kristofers landslags terminologi, som dessutom icke är densamma som den äldre landslagens, och författaren säger själf, att man icke känner ett enda ting, som strikt motsvarar föreskrifterna i förstnämnda landslag. Och äfven om man håller sig till ordalydelsen, så förefaller det, som om egentligen ingenting kunde hindra lagmän och andra herrar att anse sig såsom självskrifna domhafvande lika väl vid ett rättareting som vid ett räfsteting. När det i tingmålabalken, kap. 40, heter: »Nu vill konung eller de hans dom hafva rättareting hålla», så ligger det ganska nära till hands att anse uttrycket »de hans dom hafva» åsyfta de personer, som förut i samma balk (kap. 10) omtalas såsom konungens ställföreträdare vid landsting eller räfst. Detta lämna vi emellertid därhän, men i hvarje fall torde författarens påstående, att stormännen i provinserna voro uteslutna ifrån rättaretingen, vara något öfverdrifvet.

Ser man närmare på saken, finner man också, att det icke är rättaretinget i landslagens bemärkelse, som Karl IX vill upplifva, äfven om han tager denna lag till utgångspunkt, utan det som han kallar »rättareting», t. ex. i propositionen och riksdagsbeslutet 1600, är något helt annat. Landslagens rättareting var ett extra ordinarie ting, som skulle hållas häradsvis och vid hvilket nämnden skulle

bestå af tolf män, hälften hofmän (frälsemän) och hälften bönder. Karl IX:s rättareting åter var ett ordinarie ting, som skulle hållas endast på två ställen i riket, nämligen Uppsala och Linköping, och där alla lagmän och häradshöfdingar, som ditkallades, skulle sitta i nämnden. Den »konungsräfst», som enligt samma riksdagsbeslut borde hållas, passar icke heller riktigt in på landslagens räfst.

Vi kunna därför icke finna annat än att Karl IX sträfvade efter att organisera den kungliga domsrätten på ett sätt, som betydligt afvek från landslagens föreskrifter om räfst- och rättareting, äfven om fortfarande den likheten fanns, att de af honom föreslagna institutionerna icke voro fasta ämbetsdomstolar. Däremot skulle man möjligen kunna säga, att Karl IX vid sina organisationsförsök ansluter sig till den enligt landslagen tillåtna eller åtminstone icke förbjudna rättsskipningen vid konungens hof. Eljest är det en organisation efter en ny princip, som arbetar sig fram. Att Karl IX:s fruktan för aristokratiens öfvergrepp därvid till en viss grad varit bestämmande, vilja vi icke bestrida, men detta var antagligen icke den enda eller ens den viktigaste orsaken till det nya systemets införande, utan därtill bidrogo också tvänne andra omständigheter. Först och främst var hela den gamla institutionen omständlig och särskildt betungande för allmogen, ty omkostnaderna för de vid tingen fungerande herrarnes och deras följeslagares resor och underhåll drabbade hufvudsakligen bönderna. Det var denna svårighet som bl. a. lade hinder i vägen äfven för Karl IX:s förslag, hvilket alldeles tydligt framgår af förhandlingarna därom vid 1602 års riksdag, då både adeln och allmogen framhöllo just denna omständighet; bönderna t. ex. begärde uppskof, tills »Gud gifver allmogen råd dem (d. v. s. de personer, som skulle hålla konungsräfst och rättareting) unfånga och fordra». Riksdagsbeslutet innehöll också, att förslagets verkställande skulle uppskjutas, tills »undersåtarne komme till någon bättre råd och förmögenhet». Vidare veta vi ju, att förvaltningen under vasatiden i allmänhet och särskildt allt från 1590-talet visade en tydlig tendens att centraliseras, och genom 1634 års regeringsform fick slutligen hela centralförvaltningen en bestämd ordning. Det hade under sådana omständigheter varit bra besynnerligt, om icke den högre rättskipningen också blifvit indragen i denna centrala organisation. Det var tydligen i full öfverensstämmelse med tidens kraf som detta skedde, och det var förberedt sedan långt tillbaka. För att nu icke tala om konungens dom vid hofvet och rådets domsrätt under medeltiden, så kunna borgrätterna under Gustaf I:s tid, det af Konrad von Pyhy organiserade kungliga »regementet» och Erik XIV:s nämnd anses såsom steg på vägen till en centralisering af den högre rättskipningen, och detsamma gäller om Karl IX:s samtliga försök att omorganisera den kungliga domsrätten. Svea hofrätts upprättande 1614 betrakta vi således som slutet på en naturlig utveckling i centraliserande riktning.

Vi kunna således icke helt och hållet instämma i förf:s förklaring af »hofrättssystemets» uppkomst, en förklaring som han synes

fästa synnerlig vikt vid. Det förefaller dock, som om hela saken vore för förf:s praktiska syfte tämligen likgiltig, ehuru vi nog förstå hans tankegång. Han vill visa, att hofrätten på grund af tillfälliga politiska omständigheter kom in i vårt rättsväsende såsom ett främmande element, som just därför hade en skadlig inverkan på öfriga domstolar, i synnerhet sedan institutionen liksom klufvits genom upprättande af nya hofrätter, under det att rådet i själfva verket blef den högsta domstolen. Förf. vill redan i sättet för hofrättssystemets tillkomst finna ett motiv för dess afskaffande. Men så långt behöfver man väl icke gå; man kan ju — alldeles oberoende af frågan om orsakerna till Svea hofrätts uppkomst — framhålla, att uti hofrättens organisation funnos vissa nyheter, som sedermera småningom visat sig hafva ett mindre fördelaktigt inflytande på rättsväsendets utveckling. Hofrätten hade redan från början en byråkratisk karaktär med sin fasta ämbetspersonal. Att man slutligen tillgrep en sådan anordning, sedan alla försök att få till stånd öfverdomstolar, bestående af lagmän, häradshöfdingar och andra tillkallade personer från olika håll, strandat, är ganska förklarligt, men att en viss formalism med anledning däraf kunde insmyga sig, medgifves, i synnerhet som vid hofrätterna icke fanns någon rannsakande nämnd, hvaraf helt naturligt följde, att det muntliga förfaringssättet inskränktes och ersattes af protokoll och akter. Sedan har rättegångssättet vid de högre domstolarna återverkat på de lägre och särskildt försämrat nämndens ställning, hvartill dock antagligen äfven andra omständigheter bidragit. Förr då förhandlingarna voro så godt som uteslutande muntliga (protokoll i modern mening fördes icke) och de flesta mål afgjordes vid samma ting, kunde nämnden utan svårighet följa med och fastställa sakförhållandena, men ju mera det skriftliga förfaringssättet och den därigenom möjliggjorda vanan att skjuta upp målens afgörande vann insteg, måste af praktiska skäl nämndens inflytande småningom minskas. Att så skett är otvifvelaktigt, och förf:s framställning är här stödd på ett omfattande källmaterial. Han visar, att nämnden vid häradsrätterna i början af 1600-talet hade ett stort, ja allt för stort inflytande; den icke blott rannsakade och afgjorde sakfrågan utan äfven dömde, så att domaren egentligen icke var annat än nämndens »språkrör» eller sekreterare. Äfven vid lagmanstinget hade nämnden mycket att säga, ehuru domaren, som vanligtvis var en betydande person, där kunde göra sig mera gällande än en simpel lagläsare, som vanligtvis i häradshöfdingens ställe fungerade vid häradsrätten. Jämför man nu detta med förhållandena mot slutet af 1600-talet och början af 1700-talet, finner man att redan då nämndens betydelse synbarligen minskats; i häradsrätternas domböcker omtalas den i allmänhet icke annat än såsom närvarande vid tingen. Under tiden hade också föreskrifvits, att häradshöfdingarna själfva skulle sköta sina ämbeten. Egendomligt nog synes nämnden hafva bättre bevarat sin ställning i lagmansrätterna, åtminstone där den »lämnades tillfälle att fullgöra sin uppgift enligt gamla traditioner», hvilket

särskildt var förhållandet vid lagmansrätten i Uppland under Lundii tid. Men flyttar man sig ytterligare ett århundrade längre fram i tiden, så har nämnden vid lagmansrätterna »faktiskt sjunkit till betydelsen af en privat rådgifvare åt domhafvanden». Och äfven om nämnden vid häradsrätterna på denna tid betydde mera än vid lagmansrätterna, så var dock dess ställning en helt annan än förr. Det är domaren som dömer, och han har äfven inkräktat på det område, som varit det för nämndens verksamhet naturliga: rannsakandet och konstaterandet af faktum.

Att förf. noga studerat det rättsliga förfarandet vid själfva hofrätterna allt ifrån deras tillkomst ända till våra dagar, är ju gifvet. Af hans undersökningar och de talrika exempel, som anföras, framgår bl. a., att åtminstone i Svea hofrätt muntliga förhör och i öfrigt en — såsom förf. uttrycker sig — naturlig ordning ägde rum i rätt stor utsträckning ända till midten af 1800-talet, men att praxis sedan dess ändrats i formalistisk riktning.

Utförligt behandlas också den högsta domsrätten efter dess afskiljande från Svea hofrätt, d. v. s. i rådet såsom justitierevision och i högsta domstolen. Äfven här konstaterar förf. ungefär samma företeelse som med afseende på hofrätterna. En omständighet, som särskildt kan framhållas såsom anmärkningsvärd i jämförelse med förhållandet under senare tid, är konungens personliga ingripande i rättsskipningen under Karl XI:s regering. Denne har ofta själf suttit som ordförande i justitierevisionen och har synbarligen med intresse sökt sätta sig in i målen och deltagit i öfverläggningar och förhör, hvilket för öfrigt möjliggjordes därigenom att antalet mål då ännu var tämligen begränsadt. — Såsom bilaga är tryckt en samling rådsprotokoll från 1700-talet, särskildt angående resning, som på den tiden ej sällan beviljades.

Med stöd af den här i korthet relaterade historiska utredningen och af erfarenheter från utlandet framlägger författaren slutligen förslag till genomgripande reformer i vårt rättegångsväsen. Det är emellertid, som sagdt, icke vår afsikt att yttra oss härom, men vi kunna dock icke underlåta att till sist gifva vårt erkännande åt det mödosamma arbete, som förf. nedlagt på att från både historisk, juridisk och — om man så får säga — allmänt mänsklig synpunkt belysa det synnerligen viktiga ämne, som han företagit sig att behandla. Meningarna må vara delade om det resultat, hvartill förf. kommit, men hans intresse för saken är obestridligt, och det kan icke vara annat än fördelaktigt, att en invecklad reformfråga skärskådas från olika sidor.

Bgh.

[Ör]ebro läns Kungl. Hushållningssällskaps historia 1803—1902 jämte öfversikt öfver landthushållningens utveckling inom länet under samma tid, under medverkan af därtill anmodade, utarbetad af J. V. Jonsson. I. X + 430 sid. II. X + 307 sid. Örebro 1902.

Frihetstidens ekonomiska intressen voro, som bekant, väsentligen [..]nade åt industriens och handelns främjande, men det saknades [..]ke heller förslag eller åtgärder syftande på jordbrukets höjande [..]h dessa vunno i betydelse, ju mera de fysiokratiska åsikterna [..]go anhängare i landet. Redan 1742 anbefallde regeringen inrät[ta]ndet af hushållningssällskap i hvarje socken men uppmaningen [..]ljdes icke och ännu mindre effektivitet fick förslaget att genom [..]lars utdelande — från och med »landtråd» ända ned till »hus[hå]llsman» — i en titelsjuk tid uppmuntra mer och mindre driftiga [jo]rdbrukare. Tanken på en kooperativ verksamhet för främjande [af] jordbruket och dess binäringar upptogs först i slutet af 1700-[ta]let och då i en mera praktisk form genom att göra länet, icke [so]cknen, till område för densamma. År 1797 stiftades det Finska [hu]shållningssällskapet och exemplet följdes hastigt nog på den sven[sk]a sidan, så att år 1814 de flesta länen hade hvar sitt sällskap [af] detta slag; sistnämnda år bildades icke mindre än tio, och efter [1]814 ha endast sex tillkommit. 1803 bildades Örebro läns hushåll[ni]ngssällskap, som numera är näst det äldsta af de svenska.

Det Finska hushållningssällskapets hundraåriga tillvaro fram[ka]llade en utförlig skildring af dess verksamhet, som utkom 1897, [fö]rfattad af G. Cygnæus. Örebro läns husshållningssällskap har [fö]ljt detta föredöme och utgifvit ofvan anförda vackra och innehålls[ri]ka publikation. Beslutet därom fattades 1899 och redigeringen [af] det hela uppdrogs åt föreståndaren för en landtmannaskola i [lä]net, J. V. Jonsson, som själf utarbetat första delen. Denna be[h]andlar periodvis dels jordbrukets utveckling inom länet, dels hus[hå]llningssällskapets egen historia, hvilken senare varit så mycket [be]svärligare att åstadkomma, som sällskapets egna handlingar ända [fr]am till 1854 gingo förlorade vid en eldsvåda i Örebro sistnämnda [å]r. För historikern i allmänhet erbjuda de första kapitlen särskildt [in]tresse. Där behandlas nämligen åskådligt och med användande [a]f samtida källor eller senare specialskildringar jordbrukets tillstånd [vi]d på början af förra århundradet, då det stora genombrottet till [et]t mera rationellt jordbruk inträffade. Där skildras sålunda bland [a]nnat de gamla byalagen — bland bilagorna meddelas en byordning [fr]ån 1700-talet — och byväsendet, det ålderdomliga brukningssättet [i] fråga om åkern och allmogens sega misstro till alla nya förslag [ti]ll förändringar, vare sig det gällde dikning eller de »höga ryggarne» [p]å åkrarna, eller foderväxtodlingen eller bättre ladugårdar. Först

från och med 1830-talet började laga skiften i större utsträckning genomföras, och kapitlet därom inledes med en ur ett föredrag af N. G. Djurklou lånad liflig skildring af landtbruket i Närke under förra hälften af 1800-talet, »innan laga skiftet slog ned som en bomb och kringkastade husen åt olika delar af byns ägovälde». Första delen af denna historia är i öfrigt försedd med porträtt af åtskilliga framstående medlemmar af Hushållningssällskapet (C. v. Rosenstein, N. Silfverskiöld, O. G. Hedengren, »Örebro läns främste landtbrukare» på sin tid, N. G. Djurklou m. fl.) med diagram belysande dräng- och daglöner, skördebelopp och markegångspriser med statistiska tabeller och andra bilagor af intresse för kännedomen om hushållningssällskapets verksamhet.

Andra delen upptages af en rad specialskildringar, hvilkas utarbetande öfverlämnats åt särskilda författare. Man finner här sålunda ett kapitel om sänkningen af sjöarna Hjälmaren och Kvismaren (med karta) af G. Djurklou, som själf med så stor energi främjat detta företag, ett annat om Mosjöns sänkning af Eugène Lewenhaupt, redogörelser för nötboskapsafveln, hästafveln, skogshushållningen, trädgårdskötseln, fiskerinäringen, hemslöjden (af prosten Wahlfisk) m. m., vanligen med återblickande historiska inledingar.

Det är ett vackert och betydande stycke svenskt odlingsarbete. som på detta sätt i de föreliggande två banden blifvit skildradt. Vi anföra slutorden till första delens text: »kunde föreliggande skildring medverka till en sådan kännedom (nämligen om landthushållningens utveckling i länet) och därmed följande kärlek, medverka till större företagsamhet, större håg att höja länets jordbruk och större hängifvenhet för hvad som dock alltid måste blifva landets modernäring, förgäfves var då ej Sällskapets beslut, förgäfves hafva då ej de personer arbetat, hvilka här från olika sidor sökt lämna en bild af landthushållningen i Örebro län under det nyss lyktade århundradet.» Vi hoppas, att denna önskan måtte gå i fullbordan och att Örebro läns hushållningssällskaps exempel måtte på andra håll vinna efterföljd. Landsortsarkivens ordnande och tillgängliggörande böra i sin mån underlätta samlandet af material. På detta sätt borde det ena området efter det andra af vår inre odlingshistoria kunna behandlas och de inre eröfringarna omsider få sin historia skrifven, sedan de yttre eröfringarna under långa tider fått gifva stoff till den ena framställningen efter den andra.

Öfversikt af Tidskrifter

och andra periodiska publikationer.

Arkiv för nordisk filologi. Ny följd. Bd 15: H. 3. A. Olrik, Sigvard den digre, en vikingesaga fra de danske i Nordengland. — E. Brate, Gubbe och gumma. 2. — A. Kock, Om u-brytningen i fornnordiska språk. — G. Storm, Textkritiske Bemærkninger til Ynglingasaga. — E. Hellquist, Anmälan av »Norske Gaardsnavne, udgivne med tilföiede Forklaringer af O. Rygh». — M. Kristensen, »Anmälan av Theodor Hjelmqvist: Bibliska personers namn med sekundär användning i nysvenskan». — E. Hertzberg, Konrad Maurer. — O. S. Jensen, Bibliografi for 1901.

Kongl. Bibliotekets Handlingar. 25. Årsberättelse för år 1902. J. A. Almquist, Samtida berättelser om Sveriges krig. Suppl. 2: 1679—1814.

Meddelanden från Svenska Riksarkivet. Ny följd. 1: 3—5. Riksarkivariens årsberättelse för 1902. — Handlingar rörande arkivväsendet. — E. Hildebrand, Om den s. k. ursprungsprincipens tillämpning vid ordnande af offentliga arkiv.

Nordisk Tidskrift för Vetenskap, Konst och Industri. Utg. af Letterstedtska Föreningen genom O. Montelius. **1903, 1.** G. Andersson, Klimatet i Sverige efter istiden (med 6 fig.). — F. Vetterlund, Drag ur Amalia v. Helvigs litterära förbindelser med Sverige. — A. Nordfelt, En mera konkret undervisning. En af hufvudsynpunkterna i senaste läroverkskommittés förslag. — **2.** K. Warburg, Carl Fredrik Bergstedt. Ett blad ur vår litterära och politiska historia. Med 1 porträtt. — O. Lewertin, Svensk och fransk medaljkonst under 1600-talet. — N. Erdman, Henrik Ibsen. — **3.** G. Gran, Jonas Lie. — A. L. Molin, Geijers förhållande till Rousseau och Schiller. — H. Schück, Sigurdsristningar. Med 23 fig. — R. Cederström, Upsala universitets konstsamlingar. — E. Holm, Danmark-Norges historie fra den store nordiske krigs slutning til rigenes adskillelse (1720—1814). 4: 1—2, anm. af J. Lindbæk.

Ord och Bild. Illustrerad månadsskrift utgifven af K. Wåhlin. **1903, 1.** V. Rydberg, Luca Signorelli. Ur en föreläsning. — C. Lindhagen, Stockholms rådhusfråga. — N. Erdmann, En furstinnas dagbok (Hedvig Elisabeth Charlotta). — **2.** G. Mittag-Leffler, Niels Henrik Abel. — **3.** G. Mittag-Leffler, Niels Henrik Abel. — A. Kuylenstjerna, Moghuldynastien och dess verk. Med 19 bilder. — **4.** K. Gjellerup, Bibel og Babel. — L. Looström, En konstnärsbiografi (O. Sirén, C. G. Pilo).

Personhistorisk Tidskrift. 1902. Årg. 4: H. 3—4. O. Bergström, Personregister till årg. 4. — K. K:son Leijonhufvud, Dödslista för 1902. — **Bilaga:** N. Sjöberg, Svenska porträtt förtecknade. 1. Samlingar vid Upsala universitet. — **1903. Årg. 5: H. 1.** C. Bildt, Personhistoriska uppgifter om svenskar i Rom. 1750—1850. J. W. G., Författaren till »Min son på galejan». — C. O. Mannerfelt, Tvenne antaflor. — N. v. Dardel, Stockholms öfverståthållare (forts.) [Grefve Göran Gyllenstjerna o. Johan Berendes]. — H. Fock, Egenhändiga annotationer af medlemmar af grefliga ätten Ekeblad om dess närmaste anförvandter. — K. K:son Leijonhufvud, Rättelser och tillägg till adliga ätten Gyldenär, n:o 388. — F. U. Wrangel, Tvenne porträtt i Säfstaholmssamlingen. — Personhistorisk litteratur. — Smärre personhistoriska meddelande. — Frågor.

Samlaren. Tidskrift utgifven af Svenska Litteratursällskapets arbetsutskott. Årg. 23. **1902.** Redogörelse för Svenska Litteratursällskapets årsmöte. V. Söderberg, Bidrag till kännedomen om Kellgrens studier. — E. Ingers, Satirikern Rabener och hans svenska bearbetare. — K. Warburg, Dalin och Ulrika Eleonora. — O. Sylwan, Några ord om Runebergs ungdomsdiktning. — J. Mortensen, Lars Johan Hiertas medarbetareskap i tidningen Argus. — L. Bygdén, Konung Krembres i Giötaland och Konung Augis i Uppsala saga. — O. v. Friesen, Olavus Petris egenhändiga afskrift af den s. k. Hednalagen i Ängsöcodex af Upplandslagen. Med faksimile. — H. Wieselgren, Almqvists bref från Amerika. — I. Collijn, Svenska boksamlingar under medeltiden och dess ägare. 1. — E. Meyer, Smärre bidrag till den senare Frihetstidens litteraturhistoria. 1. Miscellanea. — I. Collijn, Svensk litteraturhistorisk bibliografi. 20. 1900—1901. — **Bilagor.** L. Bygdén, Svenskt anonym- o. pseudonymlexikon. H. 6. — Thomas Thorilds bref. Utg. af L. Weibull. H. 3.

Samlingar utgifna af Svenska Fornskrift-Sällskapet. H. 123. K. F. Söderwall, Ordbok öfver svenska medeltids-språket. H. 21. — **124.** R. Geete, Fornsvensk bibliografi. Förteckning öfver Sveriges Medeltida bokskatt på modersmålet samt därtill hörande litterära hjälpmedel. — Svenska Fornskrift-Sällskapets allmänna årsmöte 1903. Med bilaga: Åbo klockarelag och fragment af en svensk gillestadga.

Statsvetenskaplig Tidskrift. 1903, 1. P. Fahlbeck, Finland. — C. A. Reuterskiöld, Rättsutveckling och lagstiftning.

Svenska Turistföreningens årsskrift för år 1903. K. B. Wiklund, Lapparna, deras lif och kultur. Föredrag vid Svenska Turistföreningens årsmöte den 18 februari 1902. — A. Ruhe, Gotska Sandön. — Joh. Wahlfisk, Örebro slott. — J. W. Hamner, Ödekyrkorna på gotländska landsbygden. — R. Geete, Från »Gamla Söderköping». Några kulturminnen.

For Kirke og Kultur. 1903, Marts. J. Lund, Praktisk skandinavisme.

Danske Magazin. Femte Række. Bd 5: H. 2. J. C. W. Hirsch, Generallöjtnant Rodsteen og det Coijetske Bibliothek.

Teologisk Tidskrift (Kjöbenhavn). **1902. Ny Række. Bd 4: H. 1.** T. G. Jörgensen, Om ordningen af Præstevalg i protestantiske Kirkeforfatninger.

Finsk Tidskrift. Utgifven af M. G. Schybergson o. R. F. v. Willebrand. **1903, 1.** A. Hultin, P. D. A. Atterbom. Hans världsåskådning och poesi. — Sveriges krig åren 1808 och 1809 utgifvet af Generalstabens krigshistoriska afdelning. D. 3: 1—2, anm. af M. G. Schybergson. — M. Schjerfbeck, Polemik. Något om Åbo domkyrkas restaurering med anledning af D:r Sune Ambrosianis inlägg i frågan. — **2.** G. Schauman, Anders Chydenius. Ett hundraårsminne. Med

Chydenii porträtt o. namnteckning. — I bokhandeln: A. Hultin, Torsten Rudeen, anm. af F. G. — **3.** A. Wallensköld, Gaston Paris. — S. A. Fries, Konung Hammurabis af Babylon lagar. — I bokhandeln: Generaladjutanten de Suremains memoarer från hans anställning i svensk tjänst 1794—1815, anm. af M. G. Schybergson. — A. Munthe, Klas Kristersson Horn, anm. af M. G. Schybergson.

Baltische Monatsschrift. 1903, 1. Fr. Bienemann, jun., Philipp Uraders Tagebuch. Eine Skizze aus Livlands Vergangenheit zu Beginn des 17 Jahrhunderts.

Deutsche Litteraturzeitung. 1903, N:r 6. H. Vogel, Der Kampf auf dem westfälischen Friedens-Kongress um die Einführung der Bautät in der Stadt Augsburg, anm. af K. Jacob. — **15.** E. Leo, Die Schlacht bei Nördlingen im Jahre 1634, anm. af K. Jacob.

Historische Vierteljahrschrift. Herausgegeben von G. Seeliger. **1903, 1.** E. Devrient, Die Sweben und ihre Teilstämme. — W. Goetz, Die ursprünglichen Ideale des hl. Franz von Assisi. — Chr. Waas, Bonaparte in Jaffa. T. 1. — Kritiken. — Nachrichten und Notizen. — Preisaufgaben. — Kommissionen. — Personalien. — O. Masslow, Bibliographie zur deutschen Geschichte. — 1: Nachrichten und Notizen 2. Nachrichten und Notizen (bl. a. Sverges traktater med främmande magter. D. 5: H. 3: 1630—1632, anm. af W. Struck). — Personalien. — Historikertag in Heidelberg. — O. Masslow, Bibliographie zur deutschen Geschichte. — **2.** R. M. Meyer, Über die Möglichkeit historischer Gesetze. — B. Hilliger, Das Schilling der Volksrechte und das Wergeld. T. 1. — F. Salomon, England und der deutsche Fürstenbund von 1785. — Kleine Mitteilungen. — Kritiken. — Nachrichten und Notizen. — Personalien. — O. Masslow, Bibliographie zur deutschen Geschichte.

Historische Zeitschrift. Herausgegeben von Fr. Meinecke. **LIV, 2.** M. Ritter, Das Kontributionssystem Wallensteins. — P. Sakmann, Ein Beitrag zur Biographie Voltaires. — Miscellen: Ein Brief Napoleons an König Maximilian Joseph von Bayern. — Litteraturbericht (bl. a. E. Billing, Luthers lära om staten i dess samband med hans reformatoriska grundtankar och med tidigare kyrkliga läror. 1, anm. af Fr. Arnheim). — Notizen und Nachrichten. — **3.** M. Lehmann, Das alte Preussen. — E. Brandenburg, Ein neues Buch über die Begründung des Deuschen Reiches. — Miscellen: Zwei Briefe über Hegel von Johannes Schulze und Ferdinand Lassalle. Mitgeteilt von C. Varrentrapp. — Litteraturbericht (bl. a. Urkunden und Aktenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg. Bd 17. Politische Verhandlungen 10, herausgegeben von R. Brode, anm. af E. Müsebeck). — Notizen und Nachrichten

Literarisches Centralblatt. 1903, N:o 17. Sveriges land och folk. Historisk-statistisk handbok på offentligt uppdrag utgifven af Gustaf Sundbärg, anm. af A. L.

Mansfelder Blätter 1902. 16. Fr. Schmidt, Die schwedische Invasion in Kursachsen und inbesondere im Herzogtum Sachsen-Weissenfels in den Jahren 1706 und 1707.

Mitteilungen aus der historischen Litteratur. 1903. 2. H. Knapp, Matthias Hoe von Hoenegg und sein Eingreifen in die Politik und Publizistik des dreissigjährigen Krieges, anm. af G. Wolf.

Mitteilungen vom Freiberger Altertumsverein 1902. H. 38. Knebel, Peter Schmohl, Königl. Schwedischer und Kurfürstl. Sächs. Hauptmann.

The English Historical Review. Edited by R. L. Poole. **1903, April.** W. Miller, The Ionian Islands under Venetian rule. — T. F. Tout, The fair of Lincoln and the »Histoire de Guillaume le Maréchal». — M. A. Tucker, Gian Matteo Giberti. P. 2. — J. Holland Rose, France and the first coalition before the campaign of 1796. — Notes and documents. — Reviews of books. — Notices of periodical publications.

Revue d'histoire diplomatique. 1903, 1. Bureau de la Société. — Liste des membres au 1:er janvier 1903. — Recueils périodiques avec lesquels la Revue échange ses publications. — C. B. Favre, Politique et diplomatie de Jacques Coeur. (Suite.) — P. Mac Swiney de Mashanaglass, Une ambassade portugaise à Rome sous Jules II (1505). — P. Coquelle, La négociation de 1806 entre la France et l'Angleterre. — E. Troplong, Relations diplomatiques de la France et de la Russie au commencement du dixneuvième siècle. — Cante d'Antioche, Le dernier hiver d'un règne Paris, 1824 impressions d'un témoin. — Documents originaux. Lettres inédites relatives à la reine Elisabeth. — Comptes-rendus. — **2.** H. Courteault, Les mésaventures d'un ambassadeur vénitien au XVI:e siècle. — R. Roux, Politique extérieure de Pierre le Grand. — M. Boutry, L'ambassade du prince Louis de Rohan à Vienne (1772—1774). — Fleury de Saint-Charles, Un attaché militaire français à l'armée russe (1759—1760). Le marquis de Montalembert. — Documents originaux tirés du Record-office, relatifs au mariage du duc d'Anjou avec la reine Elisabeth. — Comptes rendus (bl. a. K. Waliszewski, L'héritage de Pierre le Grand, La dernière des Romanow, anm. af M. B.).

Revue Historique. 1903, Mars—Avril. A. Luchaire, Innocent III et le peuple romain. — M. Marion, Les États de Bretagne sous Louis XVI. — E. Babut, Une journée au district des Cordeliers, le 22 janvier 1790. — Ch. E. Oelsner, Fragments de Mémoires relatifs à la Révolution française, publiés par A. Stern; suite. — Bulletin historique: France. Moyen âge, par A. Molinier. — Publications diverses, par G. Monod. — Belgique, 1899—1901, par Eug. Hubert: suite et fin. — Correspondance. Lettre de M. le comte Albert Vandal. — Comptes-rendus critiques. — Publications périodiques et sociétés savantes. — Chronique et bibliographie.

Öfversikter och granskningar.

Studier till Danmarks reformationshistoria från Fredrik I:s död till slutet af grefvefejden. Af HJALMAR HEDEN. X + 69 sid. Göteborgs Högskolas Årsskrift. Göteborg 1903.

Ofvanstående afhandling, som ventilerades sistlidne vårtermin vid Göteborgs högskola, är, såsom titeln angifver, ägnad att belysa en ytterst viktig period uti Danmarks mycket intressanta reformationshistoria, nämligen de upprörda åren 1533 till 1536. Författaren har icke afsett att gifva någon sammanhängande skildring af den danska reformationens utveckling under dessa brytningsår. Han har gifvetvis icke heller kunnat framdraga något nytt material, som varit okändt för de danska historikerna. Så godt som alla aktstycken från dessa år rörande den danska kyrkoutvecklingen torde vara af trycket utgifna i de många aktpublikationer, som sedan Grams och Langebeks tid sett dagen i Danmark. Författarens uppgift har varit att upptaga till behandling en mängd frågor, som icke synts honom nöjaktigt besvarade, för att genom förnyad granskning af det kända materialet söka afvinna detta nya eller säkrare svar.

Att detta företag, hvad de vetenskapliga resultaten beträffar, ej skall blifva så särskildt lönande, är klart för den, som känner den skicklighet och intensitet, med hvilken de danska historikerna själfva bedrifva forskningen på sitt lands historia. För en utlänning, äfven om han är svensk, kan det äfven vara svårt nog att alltid finna sig till rätta i den danska statsutvecklingens egendomliga former och att rätt förstå alla dess tekniska uttryck eller de egendomliga rättsåskådningar och intressekonflikter, som oupphörligt möta forskaren på det ifrågavarande tidsskedet. Men å andra sidan måste det medgifvas, att just de ovanligt många omstridda, lifligt diskuterade tvistepunkterna på denna tids danska reformationshistoria locka till inlägg i diskussionen och uttalandet af egna meningar. Författaren har också visat sig sin uppgift vuxen. Han har, så vidt anmälaren kunnat bedöma, tagit fullständigt reda på den till ämnet

hörande tryckta litteraturen och trängt in i de mötande problemen på ett sätt, som gör hans egna uttalanden till värdefulla bidrag till deras lösning.

Visserligen synes det anmälaren, som om författaren icke alltid lyckats så att säga träffa hufvudet på spiken. Så t. ex. torde den af Paludan-Müller och Heise förfäktade uppfattningen af Hans Tausens berömda process, enligt hvilken kätterimålet och den därmed sammanhängande teologiska disputationen mellan Tausen och Paulus Eliæ inför rådet från början varit processens hufvudsyfte, ehuru injuriemålet var den formella utgångspunkten för att få Tausen stämd inför rådet, vara den bättre grundade meningen framför den af biskop Engelstoft framställda och af författaren omfattade åsikten, att injuriemålet var det väsentliga och att kätteriprocessen utvecklat sig därur under dryftningen af anklagelsepunkterna. Likaså synes författarens försök att i anslutning till Engelstoft försvara Skibykrönikans trovärdighet gentemot Hvitfeldt vid skildringen af Tausens hållning under kätteriprocessen icke vara fullt lyckadt. Att Skibykrönikans författare, Paulus Eliæ, med afsikt framställt processens gång så, att hans motståndare skulle framstå i en förklenlig dager, är tämligen otvetydigt och låter sig knappt bortresoneras, såvida man icke med Engelstoft tillgriper utvägen att emendera Hvitfeldts text därhän, att den säger motsatsen af hvad den nu gängse texten medgifver.

I de flesta fall äro författarens omdömen väl motiverade, och i några fall torde han hafva att uppvisa självständiga eller nya uppslag. Sålunda bjuder han mycket goda skäl för sin åsikt, att ärkebiskopen Torben Bilde vid religionsförföljelsen i Skåne tillgripit en för hans syften mycket bekväm processform, »fordelingsproceduren», som användes, när ett mål var »vitterlig sag» och därför under iakttagande af vissa formaliteter kunde afdömas, utan att svaranden blifvit hörd, med fredlöshetsstraff såsom det vanligaste resultatet. Af ännu större intresse är författarens framhållande af de uttalanden i protestantisk riktning, som Kristian III gjort vid hyllningen i Horsens i augusti 1534 utöfver den då afgifna provisoriska konungaförsäkran. Han har därigenom påvisat ett hittills icke beaktadt intressant moment i dennes tidigare religionspolitik. Enligt en i Viborgs provinsarkiv förvarad handskrift, som visserligen förut varit aftryckt i ett gammalt arbete om staden Aarhus från 1837 men för öfrigt ej uppmärksammats af den historiska forskningen och som synes utgöra en sorts protokoll eller privat uppteckning af någon bland staden Åbeltofts till hyllningen sända fullmäktige öfver de i Horsens förda förhandlingarna, hade hertig Kristian utöfver de försiktiga uttalanden angående religionen, som finnas i försäkringsbrefvet, gifvit borgare och allmogen bestämda muntliga löften i reformatorisk anda, såsom att gudstjänsten i Jutland, särskildt i städerna, skulle efter församlingarnas önskan vara evangelisk och församlingen äga rätt att afsätta präst, som vägrade att »sjunga danska», och själf utse en ny. Att dessa muntliga medgifvanden under denna

oroliga tid, då prelaterna knappt hade annat stöd än den nye konungen, voro af stor betydelse, är otvifvelaktigt. Det intressanta aktstycket är ånyo aftryckt såsom bilaga till författarens afhandling. Af ganska stort intresse är också den sammanställning, som författaren gjort af alla bevarade notiser angående den under grefvefejden pågående plundringen af kyrkans ägodelar, en sammanställning, som anmälaren icke förut funnit i någon dansk skildring af dessa tilldragelser.

Herr Hedens framställningssätt är klart och enkelt och går hela tiden rakt på sak. Hans förut i festskrift till d:r Leonard Holmström utgifna lilla uppsats: »Studier i Danmarks reformationshistoria under Fredrik I», hvari en kort sammanfattning gifves af tidsskedet 1523—1533, utgör i viss mån en inledning till den föreliggande afhandlingen, ehuru denna uppsats saknar den vanliga vetenskapliga apparaten.

L. S.

De diplomatiska förbindelserna mellan Sverige och Preussen 1804—1808. Af Carl Grimberg. VIII + 145 sid. jämte bilagor. Göteborgs Högskolas Årsskrift. Göteborg 1903.

De förhållanden, som ledde till 1808 års svåra kris, hvarur den svenska staten utgick i stympadt skick och under inre revolution och utmattning på ett sätt, som syntes för framtiden omöjliggöra dess självständiga bestånd, börja blifva mer kända och utredda, ju mer forskningen riktar sin uppmärksamhet på den napoleonska tidens stormiga och intressefängslande historia. Det är alltmer tydligt, att Sveriges liksom öfriga mindre staters öden under denna tid i väsentlig mån berott af den allmänna politikens skiften, således af omständigheter, som de svenska statsmännen icke kunnat behärska. Englands våldsamma angrepp mot Danmark år 1807, hvarigenom denna makt kastades i Napoleons armar och blef ett verktyg för hans planer mot Sverige, och Rysslands öfverraskande öfvergång genom förbundet i Tilsit från bitter fiendskap mot Napoleon till intim vänskap, äro de företeelser, som djupast förklara de följande årens olyckor för Sverige. Dess förut så skyddade läge blef med ens oerhördt försämradt, och det stod nästan värnlöst utsatt för sina fienders anfall från alla sidor. Endast England bjöd den isolerade lilla staten en hjälpsam hand i dess förtviflade kamp mot tidens största krigaremakter och deras mindre drabanter.

Men om också för Sverige, liksom kort förut för Danmark, olyckorna bröto in oförutsedda eller väsentligen såsom följder af

yttre, icke påverkbara omständigheter, ligger dock en del af förklaringen i den svenska politikens egna synder och misstag under de år, som närmast föregingo den stora krisens utbrott. Gustaf IV Adolfs oduglighet såsom regent och den svenska politikens nyckfulla, oförståndiga och löjligt småaktiga ledning under honom hafva varit till fullo erkända och uttalade både af det allmänna medvetandet och af den historiska vetenskapen. Traditionen därom har varit en fast öfvertygelse, och nyare forskningar hafva ej rubbat densamma. De specialundersökningar, som under senare år ägnats Sveriges utrikespolitik under Gustaf IV Adolfs regering och som först gifvit oss säker grund för vår kunskap om densamma i stället för den tidigare, af anekdoter och subjektiva samtidskarakteristiker sammansatta eller bemängda skildringen, hafva väl i flera enskildheter beriktigat och riktat vår kunskap, gifvit förklaring åt enskilda företeelser inom tidens diplomatiska historia och i flera fall funnit sammanhang och motiv, där sådana förut saknades, men i stort sedt hafva de icke ändrat uppfattningen och komma nog ej heller att göra det. En »Ehrenrettung» af Gustaf IV Adolf såsom regent är och förblir en omöjlighet.

I intet afseende kanske framträder konungens personliga oförmåga skarpare än i hans förhållande till Preussen. Författaren af ofvanstående arbete har just valt att behandla denna sida af hans politik, hvilken förut icke gjorts till föremål för ingående forskning eller blifvit tillräckligt utredd. Hans undersökningar bekräfta till fullo den redan förut gängse uppfattningen af den svenska politiken och kommer därför ingalunda med några nya, öfverraskande resultat, som i stort ändra vår uppfattning därom. Men de gifva oss ytterligare säker mark att stå på och utreda för oss fullständigt denna föga uppbyggliga, stundom tragikomiska, alltid för en svensk djupt nedslående historia, som handlar om det småaktiga kifvet mellan tvenne grannstater, som borde haft gemensamma intressen att förfäkta, men i stället upprefvo hvarandras krafter, till dess båda två föllo offer för den verkliga fiendens trolösa men öfverlägset skickliga politik.

Preussens beryktade neutralitetspolitik under årtiondet efter Baselfreden 1795 afsåg ju framför allt att hålla norra Tyskland utanför de krig, som under samma tid härjade större delen af Europa, och bjöd därföre det norra Europas stater, framför allt de skandinaviska, det yppersta stödet för en försiktigt neutral hållning. Under sådana förhållanden måste gifvetvis en stark intressegemenskap sammanbinda dessa stater med den nordtyska stormakten. Under hela den tidigare delen af Gustaf Adolfs regering verkade också detta förhållande med afgörande kraft trots den ringa sympati, Gustaf Adolf kände för sin preussiske frände och hans politiska system. Men då Gustaf Adolf under år 1804 på grund af sitt hat mot Napoleon började att inlåta sig på en rent agressiv politik mot Frankrike, under det att Fredrik Vilhelm fortfarande sökte bevara sitt neutralitetssystem, kommo det svenska och det preussiska kabi-

nettets olika synpunkter och intressen i en ohjälplig konflikt. Herr Grimberg har därför såsom utgångspunkt för sin afhandling valt just detta år, under det att den föregående periodens svensk-preussiska förhandlingar, från 1796 till 1804, af honom endast inledningsvis skisserats såsom bakgrund för den följande berättelsen. Ett moment af större intresse från dessa tidigare år, Gustaf Adolfs planer att i någon form föryttra svenska Pommern till Preussen, har han särskildt och utförligare behandlat i en liten, i denna tidskrift för innevarande år tryckt uppsats.

Utgångspunkten för agressiva företag mot Frankrike från Sveriges sida måste naturligtvis blifva svenska Pommern, och Fredrik Vilhelm fick snart anledning att djupt ångra, att han ej förut gripit fast vid anbudet om Pommerns försäljning. I Pommern ämnade Gustaf Adolf ej blott koncentrera sin egen styrka, utan här skulle äfven hans förbundne, Ryssland och England, få uppställa trupper för att därifrån göra en farlig diversion mot Napoleon under dennes kamp i det sydöstra Europa mot Österrike och Ryssland. Att Napoleon icke skulle i lugn åse rustningarna i Pommern, var ju att vänta, men Preussens neutralitet var ett hinder för de franska trupper, som stodo i Hannover, att rycka in och taga svenska Pommern i besittning, så länge denna preussiska neutralitet respekterades. Preussen kunde omöjligen räkna härpå i längden, såvida det ej kunde garantera att intet anfall från Pommern skulle göras mot Napoleon. Det blef ett hufvudintresse för det preussiska kabinettet att återföra Gustaf Adolf till en neutral hållning eller också själft med våld hejda hans krigsplaner. Men detta föll sig ej så lätt på grund af Gustaf Adolfs oböjliga envishet och det stöd, som gafs honom af hans allierade. Han var naturligtvis fullständigt döf för alla föreställningar, att han försvårade och komprometterade den preussiska statens hela neutralitetssystem, och då Fredrik Vilhelm till slut tillgrep hotelser, att han skulle besätta svenska Pommern tills vidare i fredens intresse, liksom han 1801 besatt Hannover, studsade äfven dessa försök tillbaka på kejsar Alexanders förklaring, att han i sådant fall ämnade uppfylla sin skyldighet enligt Gatschinatraktaten att bistå Sverige. Det preussiska kabinettet var i en ytterst svår dilemma, och förhållandet till Sverige blef ett af de moment, som icke minst bidrogo att i längden omöjliggöra fasthållandet af neutraliteten. Förhållandet mellan de båda grannarna spändes ytterligare genom den personliga skymf, som Gustaf Adolf i april 1805 tillfogade Fredrik Vilhelm genom återsändandet af preussiska svarta-örnsorden. Det föranledde att äfven de diplomatiska förhållandena brötos mellan de båda makterna, för att återknytas först efter slagen vid Jena och Auerstädt.

Här är icke tillfälle att redogöra för de följande slitningarna mellan Gustaf Adolf och Fredrik Vilhelm, under det den förre oförskräckt gick på i sin krigspolitik mot Frankrike och den senare kastades fram och tillbaka mellan växlande inflytanden och krampaktiga försök att bevara Preussens neutralitet, till dess olyckan bröt

in och medförde nära nog hela preussiska monarkiens undergång. Afhandlingens hufvudkapitel, som bär den något oegentliga öfverskriften: »Två års afbrott i de diplomatiska förbindelserna, maj 1805—april 1807», skildrar ingående de ömsesidiga klagomålen, de upprepade konflikterna, de fåfänga försoningsförsöken, den uppenbara sammanstötningen på våren 1806, det ryska medlingsprojektet och till slut det begynnande närmandet och krigsförbundet. Gustaf Adolf blottar härunder icke blott sin fullkomliga oförmåga såsom fältherre. Han visar sig också fullkomligt oförstående för den stora politikens växlingar och går sin bana framåt utan aning om de betydelsefulla omkastningar i det allmänna politiska läget, som ideligen försiggå och hvaraf hans eget öde slutligen måste bero. Att Gustaf Adolfs politik under dessa år, som föregingo den preussiska statens djupaste fall, ytterligt försvårade dess ställning, uttalas gång på gång af Fredrik Vilhelm själf. Det kan till och med sägas, att det egentligen är Preussen, som fått lida af hans pommerska krig, snarare än Napoleon. Och under det Gustaf Adolf tror sig handla självständigt och efter högre principer, är han i självfva verket endast ett omedvetet, ehuru visserligen ibland ganska besvärligt verktyg åt sina egna förbundne, framför allt Ryssland, i deras planer att på allt sätt omöjliggöra Preussens neutralitet för att slutligen drifva det öfver i koalitionens armar. Ju klarare detta framstår, desto sorgligare verka den svenske konungens egna bravader öfver sin orubbliga principfasthet eller öfver de framgångar, han tror sig vinna, såsom t. ex., när det förödmjukade Preussen slutligen tvingas att såsom villkor för försoningen låta hans trupper ånyo taga Lauenburg i besittning. Desto mer upprörande framstår också å andra sidan den trolöshet, med hvilken Alexander i Tilsit lämnar sin föregående bundsförvant åt sitt öde och själf förbereder angreppet mot Finland.

Med utbrottet af det finska kriget följer snart en ny brytning mellan Sverige och Preussen, denna gång mot de båda monarkernas vilja framtvungen af den franske härskarens bud. Brinckmans tvungna afresa från Königsberg på våren 1808 och det samtidigt af Frankrike likaledes framkallade embargot på svenska fartyg i preussiska hamnar, hvilket naturligtvis besvarades med motsvarande åtgärder från svensk sida, beteckna det nya afbrottet af de diplomatiska förbindelserna mellan de båda staterna och denna gång för Gustaf Adolfs hela återstående regering. Afhandlingen har däri sin naturliga slutpunkt.

Herr Grimbergs arbete hvilar förnämligast på omfattande och noggranna arkivstudier i Stockholm och Berlin, såsom den omfattande källförteckningen utvisar. Hans framställningssätt är enkelt, redigt och lättläst. Berättelsen störes icke af öfverflödiga detaljer eller onödiga utvikningar från det egentliga ämnet in på den allmänna diplomatiens mark. Snarare skulle kunna påpekas en nästan för stor afhållsamhet från vyer öfver det allmänna politiska maktläget eller öfver svenska kabinettets samtidigt pågående förhandlin-

gar med England och Ryssland, då ju skiftena i de svensk-preussiska förbindelserna ofta hafva sin förutsättning i dylika utom det egentliga ämnet liggande företeelser. Då emellertid författaren afsett att gifva ett specialbidrag till den svenska diplomatiens historia under dessa år och således mera adresserar sig till fackmännen än till den historiskt intresserade allmänheten, är denna brist icke af större betydelse, i synnerhet som den icke röjer sig i några positiva misstag.

Vid några tillfällen under studiet af författarens bok har anmälaren funnit smärre oriktigheter eller oklarheter i skildringen af den preussiska politiken i allmänhet. Sålunda fastslår icke Potsdamkonventionen af 3 nov. mellan Preussen och Ryssland den 15 dec. såsom yttersta termin för Preusssens brytning med Napoleon (s. 53), utan art. VII af samma fördrag föreskrifver, att Preussen skall bryta lös fyra veckor efter den till Napoleon afsände underhandlarens afresa, om ej Napoleon dessförinnan accepterat Preussens ultimatum. Då denna afresa åter skulle ske omedelbart, borde terminen utgå omkring den 1 dec., och det var endast genom att mot fördraget uppskjuta Haugwitz' afresa till 14 nov., som preussiska regeringen beredde sig ytterligare några veckors uppskof. — Likaså torde författarens uppfattning (s. 54), att Haugwitz handlat alldeles själfrådigt vid Schönbrunnfördragets undertecknande, knappt hålla streck. Åtminstone antages numera såsom tämligen säkert, att han handlat på grund af en hemlig instruktion af Fredrik Vilhelm. — Författaren har icke heller kunnat lösa motsägelsen mellan Paristraktatens af 15 febr. bestämmelser om att Preussen skulle tillstänga Lybecks hamn för engelska skepp, och dess följande förklaringar till Gustaf Adolf, att någon spärrning af handeln på Trave ej kommit i fråga. Förhållandet var, att Preussen vid den hemliga underhandling med Ryssland, som började strax efter Paristraktaten och som närmast afsåg en rysk medling mellan Preussen och England, lofvade att icke genera Lybecks handel och inför Frankrike såsom motiv härtill göra gällande att Östersjön var ett slutet haf, hvars navigation berodde af de fyra makterna Ryssland, Sverige, Danmark och Preussen. Fredrik Vilhelm undandrog sig således helt enkelt att uppfylla den ifrågavarande punkten i Paristraktaten. — Vid Preussens på sommaren 1806 följande öfvergång till Napoleons motståndare växlades mellan preussiska och ryska monarkerna tvenne deklarationer af respektive den 1 juli och den 24 juli. Då emellertid Alexander ej fullt kunde gilla affattningen af en punkt i den preussiska deklarationen rörande just Preussens förhållande till Sverige, blef denna punkt utelämnad i hans egen deklaration och därmed annullerad, hvilket Fredrik Vilhelm i enskildt bref till Alexander medgaf. Någon ny deklaration blef dock därför icke utfärdad af den preussiske konungen, såsom författaren antager (s. 103). Det kan i sammanhang härmed förtjäna påpekas, att den hos Martens, Recueil des traités VI + s. 384 f. tryckta ryska deklarationen är alldeles oriktig. Den rätta deklarationen finnes hos

Ranke, Denkwürdigkeiten des Staatskanzlers Fürsten v. Hardenberg III s. 120 f.

Öfverhufvud kan anmälaren endast vitsorda pålitligheten i författarens uppgifter och vill såsom slutomdöme uttala, att han genom sitt arbete lämnat ett af de gedignaste bidragen till vår kunskap om de diplomatiska förvecklingar, som föregingo utbrottet af 1808 års krig. Afhandlingen ventilerades liksom d:r Hedens ofvan anmälda afhandling vid Göteborgs högskola under senast tilländalupna vårtermin.

L. S.

Geschichte von Dänemark von Dietrich Schäfer. Vierter Band. xx + 496 sid. Fünfter Band. xx + 763 sid. Gotha Perthes, 1893, 1902.

För den Heeren-Ukertska samlingen af de europeiska staternas historia har professor Schäfer, numera i Berlin, fortsatt Dahlmanns »Geschichte von Dänemark», hvars tredje band utkom för omkring sextio år sedan. Då omständigheterna gjort, att någon dansk författare ej kunnat öfvertaga fortsättningen, har denna uppgift ej kunnat lämnas i bättre händer. Sedan många år tillbaka är professor Schäfer förtrogen med de nordiska rikenas historia, han har idkat arkivstudier både i Stockholm och Köpenhamn, han känner mycket väl både svenska och danska språket och han är en framstående historieskrifvare, en af de främsta uti Tyskland i våra dagar. Han har på sin tid ägnat ingående studier åt hansans historia, han är en kännare af hansestädernas arkiv, särskildt för de perioder, som här komma i fråga, och har ur dem framdragit icke så litet nytt material. Också har hans arbete i båda sina delar af den danska historiska kritiken mottagits med ett erkännande, så mycket betydelsefullare, som ämnet är i viss mån ömtåligt och divergenserna mellan tysk och dansk ståndpunkt, åtminstone hvad vissa stycken af Danmarks historia vidkommer, betydande. Man har gifvit sitt erkännande icke blott åt forskningens och beläsenhetens omfattning utan i väsentliga delar äfven åt omdömena och uppfattningen i dess helhet.

Sin största betydelse ha de båda banden naturligtvis för den danska historien. Men då Sverige och Danmark under ifrågavarande tidsskeden hade så lifliga beröringar med hvarandra, då deras öden stundom voro med hvarandra sammanflätade, då under denna tid de båda makterna efter fåfänga försök till närmande definitivt skildes åt för att såsom medtäflare och fiender göra hvarandra lif-

vet surt och den afgörande förändringen i deras ställning till hvarandra inträffade, är det tydligt, att hans arbete äfven för oss skall vara af stort intresse. Och det må gärna från början erkännas, att författaren i de svenska och danska förvecklingarnas behandling intager en opartisk ståndpunkt, att hans omdömen oftast äro riktiga och träffande och att han särskildt kommer Gustaf Adolf och hans politik till mötes med verklig förståelse, med sympati och med beundran.

Den fjärde delen börjar med Kristian II:s brådstörta resa eller flykt från Köpenhamn den 14 april 1523, en händelse, som för båda de nordiska rikena fick den största betydelse och som med sina följder under tjugu års tid upprepade gånger förde dem tillsamman, till sist snart sagdt i en gemensam utrikespolitik. Hvad de första åren beträffar, har författarens kännedom af Lybecks arkiv satt honom i stånd att komma med ny belysning af åtskilliga punkter, så t. ex. af det bekanta mellanriksmötet i Malmö 1524. I detalj har han sedermera icke kunnat följa Lybecks mellanhafvande med Gustaf Vasa. Hvad han meddelar visar, att det vore en tacksam uppgift att på grund af forskningar i de hanseatiska arkiven, särskildt Lybecks, ägna en monografi åt dessa förhållanden, som tack vare de båda parternas ensidiga och förbittrade framställningar af frågornas innebörd ännu alltjämt förete dunkla punkter. Åt grefvefejden och de händelser som ledde till densamma ägnas en både utförlig och synnerligt intresserad skildring; det är ju också Lybecks politiska och merkantila dödskamp, som utgör ett af föremålen för densamma. Huru författaren, hvad Sveriges deltagande i 1535 års stora och afgörande sjöexpedition vidkommer, något ensidigt följt vissa danska traditioner, ha vi haft tillfälle till att i annat sammanhang påvisa, och hans inlägg däremot har ej förmått oss ändra uppfattning[1]. — Hvad förhållandet mellan Sverige och Danmark angår, har förf. sedermera haft att påvisa, huru det af en gemensam fara framkallade närmandet, som ledde till fördraget i Brömsebro och skulle leda till en gemensam utrikespolitik, småningom aflöstes af kyla och afvoghet. Han ger båda parterna sin andel af skulden till detta bedröfliga förhållande, och då han på ett ställe säger, att man ej kan fritaga Gustaf Vasa från beskyllningen att efter bästa förmåga ha lämnat näring åt oron i Sverige, kan man ej annat än gifva honom rätt. Hvad uppfattningen af Gustaf Vasas skaplynne i öfrigt beträffar, har han i ett afseende helt visst tagit fel. Han talar mer än en gång om dennes »brinnande åtrå» att införa sitt rike i den stora europeiska politiken. Vi tro, att ingen åtrå var mera främmande för den svenske konungen. Hans sätt att draga sig ur den franska traktatens förpliktelser, hans undvikande af hvarje delaktighet i expeditionen mot kejsaren 1543 vitt-

[1] Ett annat litet misstag, som kan påvisas, är att Svante Sture vid grefvefejdens början skulle befunnit sig i landsförvisning (IV, sid. 253). Han vistades ju vid hertigens af Lauenburg hof, antagligen för att efter tidens sed fullborda sin uppfostran.

nar utom annnat oförtydbart därom. I öfrigt ser förf. och med skäl i Gustaf Vasa århundradets mest betydande personlighet i norden.

Femte bandet, ett digert band om 763 sidor, behandlar Fredrik II:s och Kristian IV:s regeringar. Liksom skildringen af grefvefejden gjorde i det fjärde bandet, så upptager skildringen af det nordiska sjuårskriget i detta ett betydande omfång. Förf. framhåller med rätta som bidragande orsaker till det olycksaliga kriget å en sida de båda unga konungarnes skaplynnen, å en annan den livländska frågan, i det Danmark gentemot Sveriges besittningstagande af Reval häfdade sina förmenta höghetsrättigheter öfver Estland. De första fientliga åtgärderna kommo, såsom han riktigt framhåller, otvifvelaktigt från danskt håll, men Eriks sätt att sköta de första årens underhandlingar kan icke heller sägas ha varit ägnadt att främja fredssaken. I bedömandet af de båda konungarnes politik afhåller sig förf. från alla konstruerande öfverdrifter. Någon klart medveten plan på att »dominium maris baltici» har Erik aldrig haft, menar han i motsats till Droysen och dennes eftersägare, och häri torde han ha rätt. Däremot kunde kanske ha framhållits, att Erik hade en öppen blick för betydelsen af att få Sveriges gräns framflyttad till Sundet. Om Fredrik II:s plan att genom kriget återställa Danmarks öfverherrskap i norden yttrar han sig med mycken försiktighet. Den spelade måhända en större roll än han synes vilja medgifva.

Själfva framställningen af krigshändelserna inledes med en sakrik och väl gjord öfversikt af de båda krigförande makternas materiella befinnande och stridskrafter, hvarvid förf. på ett träffande sätt har redogjort för den rent nationella organisation af det svenska krigsväsendet, hvartill redan Gustaf Vasa lade grund, på samma gång som han ger en om stor sakkunskap och personlig kännedom vittnande skildring af de egendomliga svenska naturförhållanden, som i så väsentlig grad underlättade ett försvarskrig och beredde en af främmande landsknektar sammansatt här så stora svårigheter och så bittra öfverraskningar. Kring skildringen af krigshändelserna grupperar sig vidare framställningen af de hvarandra korsande underhandlingarna och medlingsförsöken samt det diplomatiska intrigspelet, hvari förf. påvisar huru snöpligt Erik kom till korta och huru illa beställdt det i verkligheten var med hans af vissa andra författare framhållna stora statsmannaegenskaper och politiska fjärrblick. Professor Schäfer framhåller därjämte den allmänna betydelsen af detta förödande krig med dess följder, i hvilket de båda stora nordiska makterna inbördes sökte sönderslita hvarandra, samtidigt med att »det moderna Europa började antaga sin nya form». Han anför i sammanhang därmed den spanske statsmannen Granvellas uppfattning af detta krig, hvars betydelse enligt honom låg däri, att två så betydande protestantiska makter, blinda för de allmänna europeiska angelägenheterna, hindrades att störande ingripa i dessa. Han antyder, att utan detta krig, i hvars spår en fortfarande söndring och afvoghet mellan de skandinaviska folken växte fram och hölls vid

lif, den europeiska utvecklingen kunnat blifva en annan. Härvid må dock erinras, att 1500-talets Sverige, efterblifvet som det i många stycken var, svårligen kunnat göra någon mera betydande insats i Europas historia. Därom vittnade Gustaf Vasas regering, därom skulle i sin ordning vittna Johan III:s.

Den större och senare hälften af femte bandet har till föremål Kristian IV:s långa regering. Den tid var nu icke längre aflägsen, då både Sverige och Danmark skulle verksamt och betydelsefullt ingripa i Europas öden. I en bred och omsorgsfullt gjord framställning skildras, förutom kalmarkriget, Danmarks utrikes politik i sammanhang med den invecklade europeiska intill det tyska kriget samt under och efter detsamma. Det är klart att förhållandet till Sverige oupphörligt måste i denna skildring beröras. Ur densamma framstå lefvande och kraftigt de båda hufvudpersonerna, Kristian IV och Gustaf II Adolf i hela sin motsats till hvarandra, så t. ex. i inledningen till fjärde kapitlet, som behandlar Danmarks utrikes förhållanden mellan kalmarkriget och det tyska kriget. »Med oförliknelig politisk skarpsynthet», heter det där om Gustaf Adolf, »och med knappast öfverträffad viljekraft, förstod han att afböja allt, som kunde splittra hans under oändliga mödor sammanbragta krigiska och finansiella maktmedel, göra dem beroende af främmande intressen och hindra hufvudmålets vinnande. Blott med sådant sinnelag och sådan begåfning kunde han påtaga sig ansvaret att bringa det fattigaste och minsta folket i Europa till uppoffringar, som stå exempellösa i världshistorien, kunde han i spetsen för ett sådant folk tränga Europas politik in på andra banor.» I öfverensstämmelse åter, åtminstone delvis, med den nyare danska historieskrifningen upplöser förf. det skimmer af storhet, som i viss mån ända till senare tid, särskildt i den allmänna uppfattningen omgifvit den danska konungen och visar, skoningslöst nog, huru han genom brister i karaktär och begåfning, genom småsinnad uppfattning i stora konflikter, genom en rad af felgrepp i sin yttre politik bragte sitt land och sitt folk nära undergångens rand. Kristian II och Kristian IV, säger han på ett ställe, »synas mig i det hela taget som de mest olycksbringande i den långa raden af danska regenter, icke för hvad de velat, ännu mindre därför, att deras afafsikters genomförande skulle blifvit skadligt för tyskt väsen, utan därför att de ville, utan att i sina personligheter ens ha fyllt de oundgänligaste sedliga förutsättningarna för en stor vilja». Den hos Kristian IV oupphörligt frambrytande afunden och afvogheten mot den nyss så underlägsna, nu så öfverlägsna svenska rivalen ledde slutligen till det af förf. lifligt skildrade kriget 1643—1645, som så obarmhärtigt bröt stafven öfver den danska konungens hela politiska system, som, blottande rikets inre svaghet, ledde till den danska statens början de sönderstyckning och för en tid lade herraväldet öfver Östersjön och dess strömmar, detta välde som så länge ingått som en hörnsten i den danska politiken, i Sveriges händer likasom nycklarna till Sundet i holländarnes. Skulden för olyckorna

faller till väsentlig del på konungen, hvars fel med åren synas ha allt skarpare framträdt. Förf. tillämpar också på honom det Goetheska ordet:

»In den Ozean schifft mit tausend Masten der Jüngling;
Still auf gerettetem Boot treibt in den Hafen der Greis.»

Äfven med den svenska litteraturen visar sig förf. vara förtrogen. Både äldre och senare urkundsamlingar har han begagnat och känner likaledes till de historiska bearbetningarna ända fram till nyare disputationer och tidskriftsartiklar. Något betydande i den vägen synes ej ha undgått honom.

Framställningen i det hela är, såsom redan antydts, opartisk och objektiv och man tycker sig märka, att prof. Schäfer mognat under det stålsättande inflytandet af stora världshändelser, af ett stort krig. Hans medkänsla med sitt tyska fädernesland röjer sig mer än en gång i beklagandet af dess sorgliga belägenhet under 1500- och 1600-talet. Men liksom han ej sparar på skarpa omdömen öfver den tidens tyska furstepolitik, låter han sig ej af sina sympatier förledas till obilliga omdömen öfver dem, som, begagnande sig af tillståndet, ingrepo i Tysklands öden. Det är en lidelsefri skildring af de stora makt- och intressekonflikterna som han lämnar, vare sig det gäller den stora politiken eller brytningarna i det inre. Huru kom det sig, att det gick så, eller så är det intresse, som tydligen behärskar författaren, hvilket naturligtvis icke hindrar honom att uttala sina egna omdömen, och dessa äro, icke minst hvad personligherna beträffar, vanligen skarpt, man har från danskt håll anmärkt, stundom till och med något ensidigt preciserade. De göra i hvarje fall intryck, så för att anföra några exempel, karaktäristikerna af Wullenwever och Kristian II i fjärde bandet, af Kristian IV, liksom af Gustaf Adolf, i det femte.

Ehd.

Kriget i Skåne 1709—1710 af ARTHUR STILLE. 289 s., 2 kartor. Militärlitteraturföreningens förlag 1903.

Så godt först som sist må sägas, att hr Stille, hvilken förut dokumenterat sig som en utmärkt krigshistoriker, i detta arbete lämnat oss ett verk, som måste tilltala alla dem, som älska vetenskaplig noggrannhet och opartiskhet i omdömen i förening med klarhet i dispositionen och en medryckande framställning.

Utom handlingar hufvudsakligen i svenska riks- och krigsarkiven, Eriksbergs arkiv samt danska riksarkivet har förf. med fördel begagnat en i Finlands statsarkiv befintlig anonym »Dagbok under fälttåget i Skåne 1709—1710». Han har funnit denna vara en af Stenbocks dåv. adjutant Per Stierncrantz förd, synnerligen viktig journal. Af senare bearbetningar af fälttågets historia, hvilka allesammans lära lida af oriktigheter, brister och förbiseenden, säger sig författaren ej hafva haft mycket att inhämta.

Det af Karl XII år 1700 öfverväldigade Danmark hade länge legat på lur för att, stärkt genom allianser, falla öfver Sverige och hämnas ej blott 1700, utan 1645, 1658 och 1679. Poltavaslaget lämnade ett tillfälle, som begagnades, och redan i oktober 1709 stod en här på omkr. 15,000 man färdig att öfvergå till Skåne. På det egentliga Sverige koncentrerades denna gång af politiska skäl Danmarks krafter, i motsats till hvad som skett 1657, då hufvudanfallet gällt Bremen, och på 1670-talet, då man hemsökt både Sverige och dess tyska provinser. Hänsyn till de allierade — Österrike och, hufvudsakligen, Holland och England — i deras kamp mot Frankrike gjorde, att Danmark ej ville tända krigslågan äfven i Tyskland, men en betydlig styrka bands vid rikets södra gräns af oro för Holstein-Gottorps opålitlighet och i synnerhet för den omkr. 8,000 man starka svenska kår, som stod i Pommern under Krassows befäl.

Trots Poltava stod Sverige ej värnlöst: det hade ännu, säger förf., en armé på omkr. 50,000 man och en aktningsbjudande flotta. Men härsmakten var splittrad på moderlandet och de många underlydande provinserna, och fienderna voro många. Att blotta provinserna på trupper för det egentliga Sveriges försvar emot Danmark, var ej rådligt; de behöfde tvärtom själfva hjälp hemifrån. Den afdelning af rådet, Defensionskommissionen, som hade sig vården af försvarsanstalterna anförtrodd, skulle just gripa sig an med att på konungens order, återuppsätta de regementen, som gått förlorade vid Poltava och Perevolotjna. Tills denna nya armé hunnit skapas, blef det guvernören i Skåne Magnus Stenbocks uppgift att försvara sin provins.

Och han, om någon, hade förutsättningar att lyckas, ty han hade »såsom ingen svensk styresman i Skåne före honom vunnit de underlydandes hjärtan», och hans »egen popularitet återföll på den svenska styrelsen i det för ej länge sedan dansksinnade landet». Och likväl — både Stenbock och andra tviflade på, att befolkningens trohet skulle hålla färgen, när dansken väl vore i landet. Detta framgår af flera yttranden och åtgärder, som förf. anför, t. ex. af Stenbocks misstro till de infödda skånska ryttarna, af prästerskapets öfverenskommelse att energiskt inskärpa trohetsplikten, af den blekingska allmogens förslag att genom särskilda »rotar» öfvervaka socknemännen. Farhågorna voro ej alldeles ogrundade, såsom det visade sig efter krigsutbrottet. Allmogen försåg hellre danskarna — åtminstone så länge dessa betalade kontant — med proviant än svenskarna, för hvilka den, såsom Stenbock klagar, ofta gömde

undan sina förråd; åtskilliga civila tjänstemän gingo utan tvekan danskarna till handa å af dessa ockuperade orter, och de skånske ryttarna gingo hoptals öfver till dem. Men någon allmännare anslutning till danska väldet förspordes ej.

Med spänd uppmärksamhet hade Stenbock följt danskarnas rustningar, och redan i augusti ansåg han anfallet oundvikligt och nära förestående. Han skyndade att underrätta vederbörande i Stockholm därom, samtidigt med att han framhöll försvarsverkets skröpligheter. Hans »här» utgjordes af ett kompani ståndsdragoner samt ett tre- och femmänningsregemente på omkr. 1000 man, uselt ekiperadt, med odugliga hjullåskarbiner, med 20 års gamla stöflar och med rockar, som redan vid regementets uppsättning varit gamla och dåliga! Af Skånes två fästningar var Malmö »alldeles icke i fullgodt skick» och Landskrona rent af »i dåligt skick». De halländska fästningarna voro i slätt tillstånd, Karlshamns kastell hade en svag besättning, och Karlskrona med den dyrbara flottan saknade trupper till sitt skydd. Stenbock inväntade ej order, utan tog af eget initiativ i tu med att möta anfallet. Förf. skildrar med hvilken »brinnande ifver» han dref försvarsverket: han mobiliserar sin »här», som befolkningen får underhålla, han eldar malmöboarna till offer för sin stads försvar, vidtager anordningar till andra fästningars iståndsättande, besöker personligen de militäriskt viktigaste punkterna, vill skapa en stark ställning vid Helgeå-linien och framlägger därför en plan, som Defensionskommissionen förkastar, till att befästa Kristianstad, hvars fästningsverk Karl XI slopat. Han begär folk, men Defensionskommissionen, som väntar anfallet först till våren, vill ej röra vid den kår, som står under Nieroth i Bohuslän till skydd mot norska gränsen, men skickar omsider 2 kavalleriregementen till Skåne. Han får tillstånd att förstärka sig med salpetersjudarna i Skåne och Småland samt trossdrängar, och han utkastar plan till ett folkuppbåd, afsedt både att förstärka hären och hindra uppkomsten af snapphaneri, en plan, som först omfattade endast Skåne, men sedermera utsträcktes till andra landskap. Han söker vidare, ehuru utan synnerlig påföljd, bilda en borgarebeväpning. Pengar saknar han och får ej af den utblottade kronan; tvärtom, till Stenbocks grämelse tager statskontoret just nu, då de skånska kavalleriregementena skola återuppsättas, och anvisar till flottans behof de ej obetydliga medel, som rusthållarna på hans anmaning året förut samlat till blifvande rekryteringar, men de rustande fullgöra ändock sin plikt. Ett verkligt deltagande för folket utmärker Stenbocks handlingssätt under hela kriget.

Den 2 nov. började danskarna landstiga vid Råå. Där stod Stenbock med sina tre kavalleriregementen. Men i saknad af infanteri och kanoner och utsatt för elden från fiendens örlogsskepp ansåg man försök till motvärn ändamålslöst. Risken var för stor. »Hela Sveriges välfärd tyckes bero på dessa kavalleriregementen, till dess en fullkomlig armé formeras», skref Stenbock. Själf begaf sig denne för att lägga sista handen vid försvarsanstalterna i Malmö, där hans

familj skulle dela ljuft och ledt med befolkningen. Men under gen.-major Göran Gyllenstiernas befäl drog sig »hären» tillbaka till Helgeån, i alltför stor hast tyckte Stenbock.

Danska hären, som uppträdde hänsynsfullt mot befolkningen, hindrades en tid af otjänlig väderlek samt af brist på proviant och folk, särskildt kavalleri, att företaga några större rörelser. Förf. påpekar den danska ställningens militära svaghet, så länge Landskrona och Malmö voro i svenska händer. Nödvändigheten af en fast operationsbas insågs ock af den danske öfverbefälhafvaren Kristian Detlev Reventlow, hvilken förf. karakteriserar såsom »en den åt alla håll omtänksamma metodiska krigföringens man» och erkänner för en värdig motståndare till Stenbock. Hans plan gick ut på att först och främst söka taga Malmö och Landskrona. Men den högste krigsherren, konung Fredrik IV, ville, att man skulle gå fästningarna förbi och slå de svaga svenska stridskrafterna vid Helgeålinien, hvarigenom en truppkoncentrering bakom nämnda linie skulle hindras och danskarna alltså blifva mästare öfver hela Skåne och dess förråd. Man hoppades t. o. m. genom en snabb frammarsch taga Karlskrona och flottan och, hvarför ej, göra en offensiv rörelse mot Kalmar — »luftslott», som förf. kallar dessa planer, hvilkas outförbarhet Reventlow också insåg.

Den 13 jan. 1710 forcerade Reventlow med något öfver 6000 man Helgeålinien. (Resten af styrkan, 8,500 man, kvarlämnades i västra Skåne.) Stenbock hade aldrig tänkt sig möjligheten att med de trupper han då ägde försvara den mot ett allvarligt angrepp, men han hade ej heller väntat sig den panik, som grep hans retirerande, vid Fjelkinge upphunna lilla »här» och som medförde snart sagdt dess upplösning. Skåne var, på Malmö och Landskrona när, förloradt. Det gällde nu ej längre att försvara, utan att återeröfra det. Till en början tog Stenbock ställningen bakom Mörrums å, men redan den 17 jan. uppgaf han Bleking som operationsbas, hvarefter äfven detta landskap var prisgifvet åt fienden, som ryckte fram till Karlshamn, men vände där af oro för svenska flankanfall från Småland och Halland och af insikt om omöjligheten att taga Karlskrona. Emellertid hade Stenbock gifvit order om, att de till hans hjälp annalkande trupperna skulle samlas i Vexiö, dit han ock själf begaf sig. Samma dag han bröt upp från Mörrum, d. 17 jan., utfärdade han sitt ryktbara manifest »till samtliga Kongl. Maj:ts och Sveriges rikes undersåter» att med vapen och 6 veckors underhåll samlas d. 14 febr. Meningen med denna »pospolit», såsom detta folkuppbåd efter polskt exempel kallades, var att den, samlad och förd i fält af Götalandskapens landshöfdingar, skulle, om ej genom annat, åtminstone genom sin numeriska öfverlägsenhet kunna hejda de framträngande danskarna, tills en reguliär armé vore färdig att rycka emot fienden.

Det är ett af de vackraste bladen i Sveriges historia det bladet, som handlar om huru denna nya här uppsattes under loppet af endast några månader. Möjligheten till detta storverk, hvari Sten-

bocks del var ringa eller ingen, berodde på den fosterlandskärlek som genomströmmade hela nationen och som visade sig bl. a. i nit och energi hos Defensionskommissionen, landshöfdingar och andra ämbetsmän, i raskhet och offervillighet hos rust- och rotehållare samt i gamla eller afskedade eller från krigsfångenskapet hemkomna officerares villighet att trots ringa utsikt till lön ställa sig under fanorna. De allra flesta officerarna, säger förf., voro unga eller medelålders män i sin fulla kraft, soldaterna befunno sig i åldern mellan 20—30 år. De nya regementena blefve ej allenast på kort tid rekryterade, utan äfven med exempellös hast från fabriker inom landet munderade i den välbekanta karolinska dräkten. Några afdelningar måste dock i sin allmogedräkt marschera genom landet och fingo uniform först i Skåne (endast de tre Nerikes-kompanierna af Lifregementet till häst fingo göra kampanjen i sina vanliga kläder). Medel togos utan misskund af regementenas besparingar, hos rotarna innestående soldatlöner, en del af soldatlegan m. m., som rättvisa och billighet tyckas hafva bort skydda. Äfven nya vapen, där så behöfdes, tillverkades, ofta på kredit. Klenare var det beställdt med några af de redan uppsatta regementena, såsom ofvan påpekats; där fick man se en del i träskor eller skinnpälsar. Rekryterna hunno få en månads öfning.

Redan i November hade Stenbock yrkat på, att alla gamla och nyuppsatta regementen skulle snarast möjligt sändas till honom för att gå löst på fienden. Men Defensionskommissionen ville dröja med anfallet till våren för att ej utsätta det oöfvade manskapet för en väl exercerad fiende. Men ju mer danskarna vidgade sitt ockupationsområde, dess mer oroades kommissionen, och den 30 december fingo alla regementena uppbrottsorder. Flertalet af dem samlades först vid Vexiö, men i början af februari koncentrerades alla vid Ousby, där Stenbock då tog sitt högkvarter. För att hindra danskarna att utproviantera Skåne, »brödkorgen», som var oundgängligen nödvändig för arméns existens, ämnade Stenbock skrida utan ringaste dröjsmål till anfall genom Helgeådalen på den bakom Helge- och Alma-åarna samt Finjasjön kamperande fienden, och regeringen gillade nu planen. Hären räknade 5 gamla och 4 nyuppsatta kavalleri-, 3 gamla och 7 nyuppsatta infanteriregementen, sammanlagdt något öfver 16,000 man, med 12 kanoner och 2 haubitser. Mycket saknades i dess fältutrustning, så att Stenbock tröstlös utbröt, att »jag många gånger önskar mig långt under jorden». Men han kommenderade dock en reguliär armé.

Detta folkuppbåd, dessa segrande bondgossar i skinnpälsar och träskor, dessa »Stenbocks getapojkar», som efter den gängse föreställningen utgjorde Stenbocks stridskrafter, förvisar förf. till legendens område. Allmogen gjorde ett bestämdt motstånd mot uppbådsplanen sådan som den slutligen fastställdes, nämligen att från hvar landskap skulle kallas endast »en del af de raskaste karlarne och drängarne», hvilka »med något krigsfolk skulle vara fienden på ryggen» och äfven ersätta den bland soldaterna skeende afgången

På några ställen kom det t. o. m. till blodiga uppträden vid försök att sätta planen i verket. Att »gå man ur huse» till sin hembygds försvar, därtill förklarade man sig villig, men ej till att sända några utvalda till krigsskådeplatsen. Nog af, något folkuppbåd kom ej till stånd — och vår historia har genom förf:s öfvertygande bevisföring fått en romantisk episod mindre. Men, säger han, »förhållandet såsom det verkligen var vittnar högre om den svenska statens styrka och om det svenska folkets offervillighet. Sverige behöfde ej lita till oordnade uppbåd af oöfvade bönder, det hade ännu regementen kvar och det hade kraft och vilja att uppsätta nya». Förf. förklarar därjämte, såsom oss tyckes mycket antagligt, orsakerna till traditionens uppkomst: Stenbocks eldiga manifest, som ristade sig in i folkets minne, hans och andra officerares klagomål öfver utrustningens brister, åtskilliga ännu i bondkläder klädda truppafdelningars marsch genom landet och den redan af Karl X Gustaf om Stenbocks far och dennes soldater gjorda ordleken »Bocken och getterna», som 1709 dök upp igen eller under formen »Bocken och hans getapojkar».

Det var således med »en ny karolinsk här», besjälad af stridslust och därtill *fienden öfverlägsen i antal*, som Stenbock i febr. 1710 drog danskarna till mötes. Lika intressant som hr Stilles redogörelse för uppsättningen af denna här är hans belysning af Stenbocks strategiska tillvägagående. Det var af den allra yttersta vikt för honom att handla energiskt och snabbt, ty ett långvarigt fälttåg skulle hafva upprifvit den svenska armén med dess bristfälliga utrustning och små provianteringsmöjligheter. Stenbocks plan gick ut på först att manövrera bort fienden från Skånes inre till Sundet, till Helsingborg, så att han därigenom kunde få den skånska slätten till förplägningsområde samt stödet af Malmö och Landskrona, och sedan att samla all sin kraft till en afgörande seger, så att fienden nödgades alldeles utrymma Skåne. För att utföra denna plan, »som vittnar om djup både militärisk och politisk blick», måste Stenbock söka bibringa fienden den föreställningen, att han ämnade för honom afskära återtågslinien till Helsingborg, ty just därigenom skulle denne, af fruktan att förlora förbindelsen med Danmark, retirera till nämnda stad. Under sken af att vilja komma före danskarna till Sundet företog han således ständiga demonstrationer mot deras reträttlinie, under det han i själfva verket intet hellre begärde — än att de måtte begagna sig af densamma.

Har Stenbock på något ställe själf lämnat en sådan framställning af sina strategiska afsikter, som här göres af hr Stille? Nej, ingenstädes. Men genom en sinnrik kombination af ett par generalens antydningar, hans kända förslagenhet och framför allt rörelsernas inre sammanhang har förf. trott sig kunna draga den slutsats, att Stenbocks plan i sina hufvuddrag varit sådan, som han skildrat den. Det ser ock så ut, som om förf. ej misstagit sig. Med mindre skäl har mången konjektur rörande en arméledares planer och dispositioner tagits för god.

Vi kunna ej följa förf. i hans detaljerade skildring af fjortondagars-kampanjen. Reventlow sökte med »verklig fältherreblick» till en början hindra Stenbocks frammarsch i Skåne genom en koncentrerad ställning bakom Helge-Alma-ålinierna. Men han nödgades den 12 febr. öfvergifva den, bl. a. på grund af sin numeriska underlägsenhet (han hade där endast omkr. 9,000 man). Därefter var det hans afsikt att, utan att oroas af faran att blifva afstängd från Helsingborg, taga ställning söder om Löddeå, med ryggen emot Lund och med förbindelse med Danmark öfver Barsebäck. Därigenom skulle han skilja svenska hären från det bördiga Syd-Skåne och Malmö samt tvinga den att leverera batalj, tvärtemot Stenbocks önskningar, i hjärtat af provinsen. Men hunnen till Löddeåtrakten sjuknade Reventlow, och hans efterträdare i befälet, Jörgen Rantzau, lät skrämma sig af Stenbocks »snillrikt uttänkta manövrer» och retirerade d. 19 februari till Helsingborg, en åtgärd, som konung Fredrik samtidigt anbefallde och som befriade Stenbock från en stor oro. Denne stod då vid Trolleholm. Efter frammarschen mot Alma-ån hade han ej förföljt fienden, utan vändt sig mot väster, hotande danskarnas reträttlinie, och efter ytterst besvärliga marscher, som ådagalade hans nya armés duglighet, genom trakter, där en här förut knappt passerat, gått öfver Rönneå och ryckt fram till Trolleholm. Därifrån skulle han, om han *velat* det, säger han själf, lätt kunnat stänga vägarna för danskarna till Helsingborg. Men han underlät det, oviss om ej fienden i sådan händelse gått söder om Löddeå, »sökt evitera all combat och att blifva mästare af slätten, hvarigenom hela mitt propos studsat». Danskarnas uppbrott mot Helsingborg beredde Stenbock fördelarna af förbindelse med Malmö, hvars artilleripark nu kom fältarméen till godo, och Landskrona samt den stora slätten, som blef hans provianteringsfält. Sedan han provianterat och låtit hären hvila några dagar, ryckte han fram mot Helsingborg, där slutakten skulle utföras: bataljen.

Genom den skogiga och svåra terrängen mellan Göhult och Pilshult norr om Helsingborg skedde d. 28 febr. den svenska härens frammarsch mot fienden. Förf. lämnar af slaget, där själfva aktionen räckte blott $1^1/_2$ timme, en lifiig skildring, som innehåller delvis nya uppgifter, bl. a. rörande de bägge arméernas styrka. Han visar, med stöd af Stierncrantz' journal, att den svenska hären — 60 skvadroner, 22 bataljoner med 32 kanoner och 2 haubitser, sammanlagdt, artillerimanskapet oberäknadt, 15,538 man — var talrikare än Stenbock uppgifvit i sin und. relation (13,850 man) och något manstarkare än den danska, som räknade 29 skvadroner, 22 bataljoner, med 29 kanoner och 3 haubitser, sammanlagdt i det närmaste 14,000 man. Äfven hr Stilles förlustberäkningar afvika från gängse uppgifter. Förf. ådagalägger, särskildt med stöd af danska källor, ohållbarheten af Mankells 1889 framställda teori att danskarnas rörelser åsyftade att skydda sin vänstra, ej sin högra flygel för öfverflygling och att striden stått längre i norr — mellan Brohuset och Pålsjö — än man vanligen antagit.

Såsom väsentliga orsaker till danskarnas nederlag anför hr Stille den icke utan goda skäl företagna, men för sent och mindre lyckligt utförda ändringen af slagordningen och de dels däraf, dels genom detacheringar uppkomna luckorna emellan centern och flyglarna, som tilläto svenskarna att taga sin fiende i flank och rygg. Vidare medverkade det svenska kavalleriets öfverlägsenhet och den omständigheten att Rantzau hetsigt kastade sig in i handgemänget, hvarigenom å danska sidan en enhetlig öfverledning kom att saknas, medan å den svenska Stenbock lugn vakade öfver det hela.

Segern vid Helsingborg har oupplösligt förbundits med Stenbocks namn. »Det är emellertid rätt egendomligt», säger förf. »att i den allmänt gängse historiska uppfattningen själfva slaget kommit att i så hög grad undanskymma de föregående händelserna och rörelserna under fälttåget. Det förefaller dock som om det just är i fälttågsplanen och dess utförande, som Stenbocks fältherreegenskaper klarast framträda. I det skånska fälttåget visar sig Stenbock i likhet med Karl den XII såsom fältherre vara före sin tid, i det att han sätter den fientliga arméens besegrande, den afgörande bataljen som fälttågets egentliga mål... Därför syfta alla Stenbocks rörelser under hufvudfälttåget till ett enda bestämdt mål, och bataljen kommer till sist som den nödvändiga konsekvensen af hans manövrer.»

* * *

Först sedan ofvanstående var uppsatt, har under ref:s ögon kommit ett af danska generalstaben (genom hrr A. P. Tuxen, C. L. With och A. L. Hansen) utarbetadt verk *Felttoget i Skaane 1709—1710* (XII × 534 s., med 9 kartor), hvilket lämnade pressen i början af detta år, innan hr Stilles arbete hade utkommit, men sedan större delen af detsamma redan var tryckt. Det råder en glädjande öfverensstämmelse emellan de bägge skildringarna, ej blott i detaljerna, utan äfven i uppfattningen af tilldragelserna och af de handlande personligheterna. Detta faktum bör ej förvåna, då bakom bägge verken stå män, som tagit sin uppgift på allvar såsom verkliga forskare och ej lämnat någon fyndort obesökt samt således kommit att ösa ur samma källor. Måhända har ett och annat meningsutbyte kommit dem att mera se människor och händelser i samma dager. Stundom har dock den ene mer utmejslat en sida, den andre en annan. Så t. ex. i fråga om Stenbocks operationsplan, som hr Stille så öfverraskande upprullat för oss, medan de danska forskarna ej ur Stenbocks antydningar sökt lösa gåtan, utan såsom odisputabel anse endast hans afsikt att gå till Syd-Skåne för att draga nytta af Malmö och den rika slätten. Däremot hafva de senare helt naturligt ägnat mera utförlighet åt den militära detaljen ej endast i fråga om Danmark-Norge, utan äfven Sverige. I sammanhang därmed torde den frågan få framställas, om ej deras beräkning af Sveriges krigsstyrka till lands efter Poltava till 70,000 man (i st. f. hr Stilles

50,000) är för hög. Generalstabens verk utmärker sig ej allenast genom uppgifternas mängd, utan äfven genom framställningens klarhet. Att särskildt utmärka något parti torde falla sig svårt.

Sällan har ett par arbeten berörande ett ämne, som så lätt sätter nationalkänslan i rörelse, visat sig så behärskade, så fria från chauvinism. Hr Stille ger t. ex. Reventlow amplare vitsord än som bestås honom af hans landsmän, medan dessa ägna Stenbock en verklig hyllning (»en overlegen personlighed, en født feltherre»). De frånkänna honom visserligen, och med rätta, andel i äran af härens uppsättning, men de framhålla, att ingen annan skulle hafva förstått att handtera det ofullkomliga verktyget med samma mästerskap som han. Skapandet af den nya hären kalla de ett »beundringsverdigt arbeide». Men den danska krigsförklaringen karakterisera de som ett »saare svagt arbeide», hvars klagopunkter »ere ubetydelige og neppe en gang holdbare». Deras dom faller sträng öfver Fredrik IV, som kastade landet i alla afseenden oförberedt in i striden och förde denna så utan energi, och ej heller Reventlow och Rantzau slippa undan. Att de danska författarna med glädje konstatera, att den vid Helsingborg segrande hären ej var en sammanrafsad hop af »skind- og vadmalsklædte gubber og pojker», utan en reguliär armé, är lätt att förstå.

T. W.

Öfversikt af Tidskrifter

och andra periodiska publikationer.

Arkiv för nordisk filologi. Ny följd. Bd 15: H. 4. K. G. Westman, Tolkningar av några ställen i vestgöta- och östgötalagarna. — J. J. Mikkola, Bidrag till belysning af slaviska lånord i nordiska språk. — O. v. Friesen, Till fonemet aiw's historia. — H. Hirt, Anmälan av »H. Osthoff: Etymologische Parerga 1». — W. A. Craigie, Anmälan av »The Clermont Runic Casket, by Elis Wadstein», »The Franks Casket, by Arthur S. Napier» och »Das angelsächsische Runenkästchen aus Auzon bei Clermont-Ferrand, von Wilhelm Viëtor». — E. Tuneld, Anmälan av »Gotländska studier af Hugo Pipping». — S. Bugge, Nekrolog över Gustav Storm. — Meddelande. — **Bd 16: H. 1.** H. Hungerland, Zeugnisse zur Vǫlsungen- und Niflungen-sage aus der skaldendichtung (8—16 jh.). — A. Kock, Bidrag till nordisk ordforskning. — F. Jónsson, Vers i gamla nordiske indskrifter og love. — C. Knabe, Bemerkungen zu Saxo. — A. Olrik, Anmälan av »P. D. Chantepie de la Saussaye: Geschiedenis van den godsdienst der Germanen vóór hun overgang tot het christendom» och »Samme: The Religion of the Teutons». — A. Olrik, Anmälan av »Norvegia, tidsskrift for det norske folks maal og minder». — A. Kock, Anmälan av »Die alt- und neuschwedische accentuierung unter berücksichtigung der andern nordischen sprachen von A. Kock.

Bidrag till Södermanlands äldre kulturhistoria. 12. Strängnäs stads tänkebok för 1590-talet. Utgifven med inledning och anmärkningar af I. Fehr.

Historisk Tidskrift för Skåneland utgifven af L. Weibull **1903. Bd 1: H. 5—6.** L. Weibull, Efter Roskilde fred (forts.) — J. H. Lidén, Dagboksanteckningar 1768, utg. af O. Ahnfelt. — E. Wrangel, Forskningar om Skånelands kyrkor. — Den 24 oktober 1901. — Underrättelser.

Kungl. Krigsvetenskaps-Akademiens Handlingar och Tidskrift. 1903, H. 15—18. Vinterexpeditionen öfver Kvarken år 1809. (Öfvers. från Vojennij Spornik af T. J. Petrelli).

Meddelanden från Svenska Riksarkivet. Ny följd. 1: 6. Undersökningen af de centrala ämbetsverkens arkiv 1901—1902.

Nordisk Tidskrift för Vetenskap, Konst och Industri. Utg. af Letterstedtska Föreningen genom O. Montelius. **1903, 4.** K. Nyrop, Gaston Paris. — N. Wille, Johannes Musæus Norman. — G. Göthe, Har Allart van Everdingen varit i Norge? — Felttoget i Skåne 1709—1710.

Udarbejdet ved generalstaben af A. P. Tuxen, C. L. With, A. L. Hansen anm. af A. Liljefalk.

Norrländska Samlingar utgifna af J. Nordlander. **H. 5.** Medelpads äldre byanamn. — Saköres Bokan af Medelpada pro anno 1558. — Fogdefodringsmantalet af Gestrikland pro anno 1541. — En rik Hille och en skuldsatt Geflebo på 1550-talet.

Ord och Bild. Illustrerad månadsskrift utgifven af K. Wåhlin. **1903, 4.** K. Gjellerup, Bibel og Babel. — L. Looström, En konstnärs monografi (O. Sirén, C. G. Pilo). — **5.** C. G. Laurin, Carl Larsson. — A. Möller, Nietzsche och det nittonde århundradet. Några utkast och påpekanden. — **6.** O. Levertin, Studier öfver Jacques Callot. — K. Wåhlin, Carl Snoilsky. Några minnesord. — **7.** O. Levertin, Studier öfver Jacques Callot. — B. Mörner, I smugglarnas republik

Personhistorisk Tidskrift. 1903. Årg. 5: H. 2. Minnen af Gustaf IV Adolf. (Med 2 bilder och facs.). — L. Fr. Läffler, Några svenska »talande vapen» på 1200- och 1300-talen. (Med 2 bilder). — N. v. Dardel, Stockholms öfverståthållare. [Grefve K. Gyllenstierna o. grefve M. Törnflycht]. (Med 2 porträtt). — G. Nerman, Nils Ericson och Otto Modig (Med 2 bilder). — W. Planting-Gyllenbåga, Olof och Nils Planting Looberg. (Med ill.). — Elias Salomons biografiska anteckningar. Af A. W. L. — Adliga ätten Wallensteen n:o 1305. Af J. A. W. — M. Stackelberg, Ätten von Wetterstrand i Estland. — K. K:son Leijonhufvud, Adliga ätten Storm n:o 824. — A. Fock, Tvenne an träd. (Med 2 bilder). — Sparreska porträtt i C. G. Tessins samling Af — L. — K. K:son Leijonhufvud, Biografiska data rörande Vasahuset. — Anteckningar rörande släkten Weise. Af O. C—g. — K. H. Karlsson, Frågor och svar. — Personhistorisk litteratur. — Smärre personhistoriska meddelanden. (Med 2 bilder). — J. Helander, Genmäle till Herr K. F. W—r. — K. F. Werner, Förklaring. — Rättelse till Personhistorisk Tidskrift 1903.

Samfundet S:t Eriks årsbok 1903. Utgifven genom K. Hildebrand o. G. Lindgren. F. U. Wrangel, Anteckningar om Stockholms äldsta rådhus. — Cl. Lundin, Källare och kaffehus i Stockholm under senare hälften af 1700-talet. — K. F. Werner, Holländare i och om Stockholm. — G. Lindgren, Von der Nothska huset. — J. Flodmark, Finemanska Lancasterskolan. — L. Weibull, Den heliga Göran och draken. — Skråordning för Stockholms guldsmedsämbete 1622. — K. F. Werner, Stockholms rådhus intecknadt 1783. — W. Leche, Från sommarkurserna i Stockholm den 10—23 augusti 1902. — Stockholms nya rådhusbyggnad. — Stockholms stads arkivväsen. — J. Unman, Kronologisk öfversikt af märkligare tilldragelser i Stockholm 1901. — Berättelse öfver Samfundet Sankt Eriks första arbetsår. — Stadgar.

Statsvetenskaplig Tidskrift. 1903, 2, 3. O. Croneborg, Tryckfrihet och sekretess. 1—2.

Ymer. 1903, 2. G. Retzius o. H. Wallengren, Arkeologiska undersökningar i grottor å Kullaberg i Skåne. — S. Lönborg, Gamla hus och hustyper.

For Kirke og Kultur. 1903, April. J. Lund, Praktisk skandinavisme

Norsk Theologisk Tidsskrift. 1902, Juni, Septr. O. Olafsen, Haver og Havebrug i Nordens Klostre i Middelalderen.

Samtiden. Tidsskrift for Litteratur og Samfundsspörgsmaal. Redigeret af G. Gran. **1903, 4.** H. Schück, Nogle blade af forfatterhonorarets historie.

Tilskueren. 1903, Juli. H. Schück, Profeten Jona.

Finsk Tidskrift. Utgifven af M. G. Schybergson o. R. F. v. Willebrand. **1903, 4.** M. G. Schybergson, Censurreskriptet af år 1850. — **5.** C. A. Reuterskiöld, Den norska grundlagens normalexemplar. — A. Hultin, F. M. Franzén i litteraturhistorien. — **6.** C. G. Estlander, Carl Snoilsky †. — I. A. Heikel, Konstantin den stores förhållande till kristendomen. — E. Schybergson, A. Meurmans senaste broskyr. — **7.** Sveriges och Finlands adel af G. Gft. — I bokhandeln: M. Calonius, Bref till Henrik Gabriel Porthan åren 1793—1800, anm. af M. G. Schybergson. — Till minne af Jakobstads 250 års fest den 27 oktober år 1902, anm. af G. R. Snellman.

Historiallinen Arkisto. 1903. 18. K. R. Melander, Die Beziehungen Lübecks zu Schweden und Verhandlungen dieser beiden Staaten wegen des russischen Handels 1643—53. — K. R. Melander, Die Beziehungen und Unterhandlungen betreffend den Handel zwischen Lübeck und Russland während der Jahre 1631—52.

Nutid. Tidskrift för sociala frågor och hemmets intressen. **1903, 6—7.** J. Ramsay, Några sedebilder från 1600-talet. Föredrag hållet vid ett klubbmöte.

Baltische Monatsschrift. 1903, 2. O. Greifenhagen, Revaler Stadtmusikanten in alter Zeit. Ein Kapitel aus der baltischen Kulturgeschichte.

Sitzungsberichte der gelehrten estnischen Gesellschaft 1902. [Tr. 1903]. T. Christiani, Bericht über Fredr. Westlings »Beitrag zur livländ. Kirchengeschichte von 1621—1656». — A. Feuereisen, Über Arbeiten und Materialien zur Geschichte Pernaus. — A. Feuereisen, Über die Einführung und den Gebrauch des Gregorianischen Kalenders in Dorpat. — A. Feuereisen, Über das Denkelbuch der Stadt Pernau. — A. Feuereisen, Wo ist das Archiv der Grafen Thurn-Valsassina geblieben? — A. Feuereisen, Beitrag zur Gründungsgeschichte der zweiten schwedischen Universität in Livland.

Deutsche Litteraturzeitung. 1903, 22. Fr. Bienemann jun., Die Katastrophe der Stadt Dorpat während des nordischen Krieges, anm. af W. P. Wulffius.

Forschungen zur Brandenburgischen und Preussischen Geschichte 1903. Bd 16: H. 1. Briefe des Prinzen Heinrich von Preussen an die Königin Luise Ulrike, Gustav III und die Prinzessin Sophie Albertine von Schweden von 1771—1797. Mitg. von R. Krauel.

Historische Vierteljahrschrift. Herausgegeben von G. Seeliger. **1903, 2: Nachrichten und Notizen 2.** Nachrichten und Notizen (bl. a. C. Wejle, Sveriges politik mot Polen 1630—1635, anm. af W. Struck). — Zeitschriften. — Personalien. — **3.** G. Caro, Die Landgüter in den fränkischen Formelsammlungen. — L. Jordan, Niccolò Machiavelli und Katharina von Medici. — F. Rachfahl, Österreich und Preussen im März 1848. T. 1. — Kritiken. — Nachrichten und Notizen. — Kommissionen. — Personalien. — O. Masslow, Bibliographie zur deutschen Geschichte.

Historische Zeitschrift. Herausgegeben von Fr. Meinecke. **LV, 1.** W. Stolze, Die 12 Artikel von 1525 und ihr Verfasser. — Miscellen: W. Lenel, Zur Geschichte der Florentiner Wollentuchindustrie. — P. Wittichen, Zu Gentz Denkschrift über das preussische Kabinett. — Fr. Thimme, Zur Geschichte Friedrich Wilhelms III und der Krisis von 1811. — Literaturbericht. — Notizen und Nachrichten. — Entgegnung. — **2.** J. Haller, Der Ursprung der gallikanischen Freiheiten. — C. Neumann, Byzantinische Kultur und Renaissancekultur. —

H. Glagau, Die Geschichte der Revolution in demokratischer Beleuchtung. — Literaturbericht. — Notizen und Nachrichten.

Literarisches Centralblatt. 1903, 21. W. Coucheron-Aamot, Det norske Folk paa Land og Sjö, anm. af A. L. — **24.** R. Baier, Stralsundische Geschichten, anm. af A. L. — **30.** A. Larsen, Kejserkrigen. 1—2, anm. af A. L.

Mitteilungen aus der historischen Litteratur. 1903, 3. M. G. Schybergson, Geschichte Finnlands. Deutsche Bearbeitung von Fr. Arnheim, anm. af J. Girgensohn.

Mittheilungen des Instituts für Oesterreichische Geschichtsforschung 1903. Bd 24: H. 2. Joh. Müller, Reichsstädtische Politik zur Zeit des Frankfurter Konvents vom Jahre 1633.

The English Historical Review. Edited by R. L. Poole. **1903, July.** E. C. Lodge, Selrdom in the Bordelais. — M. A. Tucker, Gian Matteo Giberti. P. 3. — A. F. Steuart, The Neapolitan Stuarts. — Notes and documents. — Reviews of books (bl. a. O. Varenius, Gustav Adolf's schwedischer Nationalstaat, anm. af A. W. W.). — Notices of periodical publications.

Annales de l'Est. 1903, Avril. E. Reybel, La question d'Alsace et de Brisach de 1635 à 1639; fin.

Nouvelle Revue historique de droit français et étranger. 1903, 2. L. Beauchet, Loi d'Upland (introduction; le »livre de l'Église»).

Revue d'histoire diplomatique. 1903, 3. Assemblée générale de la société. — Compte rendu de M. le trésorier. — Rapport de l'un de MM. les secrétaires. — Allucation de M. le président. — H. Missak, Le père Ottoman (1641—1676). — L. Hébert, Un ambassadeur au XIIe siècle. Mathieu de Goulaine (1160—1185). — Le congrès de Rome (2—7 avril 1903). — G. de Mun, Un point d'histoire commerciale. Les premières relations entre les Pays-Bas et la Porte (1610—1613). — O. Hansson, Le journal de la mère adoptive de Bernadotte. — R. Dollot, Les garnisons de la Barrière dans les Pays-Bas Autrichiens (1715—1782). — P. Coquelle, La mission de Sébastiani à Constantinople en 1801. — A. Bourguet, Le duc de Choiseul et l'Angleterre. — Comptes rendus.

Revue Historique. 1903, Mai—Juin. A. Bourguet, Le duc de Choiseul et la Hollande; suite. — A. Fournier, Marie Louise et la chute de Napoléon. Contribution à la biographie de Marie-Louise. — Ch. E. Oelsner, Fragments de ses Mémoires relatifs à l'histoire de la Révolution française, publiés par A. Stern; suite. — Bulletin historique: France. Gaston Paris; article nécrologique. La Centenaire d'Edgar Quinet, par G. Monod. — Époque moderne, par H. Hauser; 1re partie. — Allemagne. Histoire moderne et contemporaine; publications de l'année 1901, par M. Philipson. — Espagne. Publications des années 1899—1900, par R. Altamira. — Comptes-rendus critiques. — Publications périodiques et sociétés savantes. — Chronique et bibliographie. — **Juillet—Août.** A. Bourguet, Le duc de Choiseul et la Hollande; suite et fin. — A. Viallate, Les préliminaires de la guerre hispano-américaine et l'annexion des Philippines par les États-Unis. — E. d'Eichthal, Carlyle et le Saint-Simonisme. Lettres à Gustave d'Eichthal. — Bulletin historique: France. Époque moderne, par H. Hauser. — Époque contemporaine, par A. Lichtenberger. — Allemagne. Publications relatives à l'histoire de la Réforme, par A. Stern. — Italie. Congrès et Jubilés, par G. Monod. — Comptes-rendus critiques. — Publications périodiques et sociétés savantes. — Chronique et bibliographie.

Öfversikter och granskningar.

Excellensen grefve A. F. Skjöldebrands Memoarer. Utgifna af HENRIK SCHÜCK. Första delen. XII + 239 (83) s. Andra delen. 176 s. Stockholm. H. Geber. 1903.

De politiskt intresserade inom svenska nationen ha länge varit mer än vanligt tystlåtna. Från 1600-talet äger man ej mycket af memoarer eller dylika anteckningar, och de få som finnas, synas i formellt hänseende vara af det knaggligaste slag. En orsak, kanske den förnämsta, torde vara att söka i den bristande allmänbildningen. Man saknade vana att ledigt uttrycka sina tankar i skrift. Hundra år senare var allt i det hänseendet förändradt. Memoarlitteraturen för slutet af 1700- och början af 1800-talet kan betecknas som jämförelsevis rik. Vi behöfva endast nämna Fersen, Nordin, Adlerbeth, G. J. Ehrensvärd, Hamilton, Schröderheim, Wachtmeister, Hedvig Elisabet Charlotta, för att taga några af de förnämsta exemplen. Till dessa sluter sig nu excellensen Skjöldebrands. De kunna sägas både i förtjänster och brister vara ganska typiska för hela denna litteraturgenre. Liksom åtskilliga andra har Skjöldebrand först på gamla dagar redigerat sina lefnadsminnen. Värdet beror, under sådana förhållanden, dels på de källor, lefnadstecknaren haft, dels på hans egen karaktär. Hvad den senare angår, må det genast erkännas, att Skjöldebrand gör det bästa intryck. Om man ej visste det förut, behöfde man ej läsa långt i hans Minnen för att finna, att man har att göra med en sällsynt redlig, sanningsälskande och rättänkande man. Det händer honom till och med att varna läsaren att icke utan pröfning sätta tro till de omdömen han fäller, eller de intryck, som han återger. Det är tydligt, att han ej uppsåtligen vill säga något osant eller göra någon människa orätt. Med hans källor är det ej alltid lika väl beställdt. Han har uppenbarligen ej sällan haft sina egna samtida anteckningar att stöda sig vid, och hvad han på grund af sådana anför, har säkerligen de bästa anspråk på trovärdighet. Hvad han i öfrigt berättar om scener eller händelser, i hvilka han själf deltagit, kan likaledes i hufvudsak vara riktigt, äfven om han ej haft några dylika anteckningar. *Men därjämte* anför han mycket endast efter andra

personers utsago eller stöder sig vid relateringen af historiska fakt
som han själf ej varit med om, endast på minnet, och han är i så
dana fall ej sällan på ett häpnadsväckande sätt inexakt, äfven nä
det borde varit synnerligen lätt att få reda på verkliga förhållande
Utgifvaren har i de sistnämnda fallen med en prisvärd noggrannh
i sina noter påpekat författarens misstag, och det synes ej var
många af dessa, som undgått hans uppmärksamhet. Läsaren bli
emellertid stundom litet nedslagen, när han, upplyst af utgifvaren
samvetsgranna anmärkningar eller af sina egna kunskaper, ej s
sällan finner att hela serier af faktiska uppgifter äro oriktigt fram
ställda, vare sig det gäller politiska tilldragelser eller enskilda per
soners lefnadsöden. Det må dock erkännas, att det är i synnerhe
i första delen, som dessa brister framträda, och att de, att döm
af andra delen, torde komma att mer och mer försvinna. Men där
jämte synes oss förtjänsterna i dessa memoarer, trots denna gärd å
den kritiska sanningen, vara ej så litet öfvervägande.

Skjöldebrand var säkerligen icke någon stor statsman, ehur
omständigheterna sköto honom fram till de högsta platserna i sam
hället. Han var en skicklig kavalleriofficer, men därjämte oc
kanske framför allt en konstnärsnatur. Han älskade litteratu
musik, skön konst och var själf en mer och mindre förtjänstful
utöfvare af dessa vackra vetenskaper. Han var skald, ehuru han
dikter längesedan drunknat i glömskans flod, han komponerade
ritade, målade eller laverade och stack med egna händer sina rit
ningar i koppar. Han hade ett lifligt sinne både för naturens skön
het och för vackra ansikten; han var en öm och känslig natur
starkt påverkad af de idéer och själsstämningar, som med Rousseau
till målsman i senare hälften af 1700-talet gjorde sitt segertåg ge
nom den bildade världen och utvecklade så många »sköna själar»

Äfven dessa personliga drag göra sig naturligt nog mest gäl
lande i första delen, som behandlar hans ungdomstid, och skänke
åt densamma dess största intresse. Skildringen af hans ungdoms
kärlek till den högvälborna fröken Petronella von Höpken, som
trots all olikhet i samhällsställning blef hans första hustru, och a
hans sorg öfver hennes död är i sitt slag ett anslående kabinett
stycke, något gammalmodigt enligt vår smak uti formen, påminnande
om vissa af Chodowieckis kopparstick, men rikt på uttryck af en
verklig känsla. Han hade i öfrigt icke svårt att blifva förälskad, och
den ena efter den andra af hans flammor framskymtar med eller
utan namn i de båda nu utgifna delarna.

Den värdefullaste behållningen åter i historiskt hänseende läm
nas i första delen af ett kapitel kalladt »Marsch och segling», som
icke ingår i de egentliga memoarerna, utan förelegat särskildt ut
arbetadt. Föremålet för skildringen är hertig Karls korta sjökam
panj 1789, som afbröts af det oafgjorda slaget vid Öland och
hvilken Skjöldebrand deltog. Hvad han har att förtälja om amira
Liljehorns beteende, kastar en djup skugga icke blott öfver denne
utan äfven, om författarens uppgifter eller antydningar äro riktiga

öfver Gustaf III. Med denne så olika bedömde konung kom Skjöldebrand endast i obetydlig beröring; han ansåg sig vara föremål för hans onåd, och det är de osympatiska dragen hos konungen, som företrädesvis komma fram, när han gör honom till föremål för sin skildring.

Den andra delen är rikare på historiskt intresse. Genom personlig vänskap förbunden med hertig Karl, tillhörde Skjöldebrand dennes uppvaktning under förmyndareregeringen och kom därigenom att se och höra åtskilligt af intresse, ehuru han äfven här då och då gör sig skyldig till uppenbara misstag. Reuterholms figur framträder i ovanligt skarpa konturer och är tvifvelsutan korrekt tecknad. Författaren hyser inga sympatier för honom men söker på samma gång göra rättvisa åt vissa solida egenskaper, som den ryktbare gunstlingen verkligen synes ha ägt. Han var ett ögonblick förtjust i Magdalena Rudenschöld och ger af den olyckliga unga kvinnans upprörande behandling en skildring, där harmen och medkänslan med offret för Reuterholms grymhet tydligen fört pennan. Efter Gustaf IV Adolfs tronbestigning blef han snart enligt egen uppgift genom afundsmäns intriger för en tid försatt i en tvungen overksamhet. Han begagnade sig däraf för att tillsammans med italienaren Giuseppe Acerbi företaga en resa till Nordkap, som i rikt mått tillfredsställde hans sinne för storartade naturscenerier, ehuru osämja med reskamraten ofta förbittrade färdens behag. En frukt af densamma blef Skjöldebrands arbete »Voyage pittoresque au Cap Nord», till hvilket han själf ritade, laverade, graverade och delvis till och med tryckte eller åtminstone försökte trycka teckningarna.

Hufvudintresset i andra delen knyter sig dock till den lifliga skildringen af Norrköpings riksdag år 1800, i hvilken Skjöldebrand deltog. Hans politiska åsikter ha förut icke synnerligt mycket framträdt. Man finner honom här såsom en ifrig medlem af oppositionen, nära lierad med bröderna Adlersparre, Hans Hierta med flera. Skjöldebrand tog själf en verksam del i de strider, som gjorde denna riksdag ryktbar. Utgången af den första frågans behandling eller den så kallade publicitetsstriden, som rörde offentliggörande af riksbankens och riksgäldskontorets tillstånd, framkallade hos oppositionen en djup misstämning och väckte en kanske öfverdrifven misstro mot regeringens afsikter. Däraf kan förklaras dess våldsamma tillvägagående, när bevillnings- och realisationsfrågan förekom. Hvad oppositionen eller åtminstone Skjöldebrand åsyftade, var att genomdrifva ett formellt beslut om bevillning på viss tid, för att förbehålla ständerna rätten att därefter ånyo sammanträda. Därpå syftade det förbehåll, som gjordes vid adelns plenum den 26 maj, att bevillningstiden ej skulle vara inbegripen i realisationsplanen och landtmarskalkens bekanta yttrande: »det förstås af sig självt». När sedan tre dagar efteråt adelns beslut genom protokollsutdrag skulle delgifvas medstånden och i detsamma saknades hvarje antydan om förbehållet, ansåg sig oppositionen bedragen, och ett oväsen utbröt, som lärer haft få motstycken i det svenska riddarhusets års-

böcker. Det hördes, påstår Skjöldebrand, långt utom Norrköpings tullar. Det synes emellertid vara påtagligt, att oppositionen, som var ganska illa ledd, öfverilat sig, men det vill också synas, som om landtmarskalken icke varit situationen vuxen och kunnat formellt behandla saken annorlunda, för att icke tala om regeringens åtgärder att förstärka sina anhängare. En sådan uppfattning bekräftas åtminstone delvis af ett samtal, som Skjöldebrand något senare hade med Gustaf IV Adolf om denna sak. Författaren anmärker i sammanhang med sin skildring af riksdagen det besynnerliga däri, att det varit svenska adeln som vid mer än ett tillfälle »med försakelse af förmåner, den kunnat vinna af konungagunst, ja, med fara för välfärd och personlig frihet, kämpat mot förtryck och despotism» samt anför som exempel 1789 och 1800 års riksdagar, samt att »1809 års revolution verkställdes af adelsmän». Det ligger en viss sanning i detta omdöme om adelns roll, och man får då endast beklaga de omständigheter, som gjorde dess uppträdande vid de två första tillfällena så resultatlöst, men skulden därtill är visserligen icke ensamt att söka hos de ofrälse stånden.

Efter riksdagen följde som bekant rättegången inför Göta hofrätt med vissa af oppositionens medlemmar, bland dem Skjöldebrand, och författaren skildrar med den förorättade medborgarens hela värme äfven förloppet af densamma, hvarvid han i hvarje fall uppträdde med en fasthet och oförskräckthet, som göra honom heder. Som ett slags efterspel kom något senare det redan antydda samtalet mellan Gustaf IV Adolf och Skjöldebrand, skildradt i en särskild anteckning, hvarvid den förre måste anses ha uppträdt till sin fördel, men på samma gång röjde hela sin oförmåga att sköta regeringen under kinkiga förhållanden. Samtalet afbröts å konungens sida ett par gånger af tårar, och han förklarade bland annat: »Jag är ej lycklig. För att kunna lefva har jag ofta nödgats kväfva min oro. Jag älskar ej regera. Men jag är kung, och det är min skyldighet.» Andra delen slutar också med följande omdöme om den stackars konungen: »Från denna tid (1804) gjorde han den ena galenskapen efter den andra, och det mest förvånande var, att då han ensam ville trotsa Europas behärskare, felades honom mod i faran. Karl XII var galen och öfvermänskligt modig. Gustaf IV Adolf var galen och personligt rädd. Bägge voro för Sverige de olyckligaste konungar, som burit dess krona.» Och författaren anför på ett annat ställe ett exempel på det smicker, som ej kunde annat än förvrida ett så svagt hufvud. En gammal general Mörner hade en sak att genomdrifva — för öfrigt till Skjöldebrands nackdel. Han kom in till konungen andtruten och fick ett slags anfall af svaghet, då konungen kom emot honom. »Sätt er, general Mörner», sade konungen, »ni är tröttad af trappan.» — »Ack nej, Ers M:t, det är helt annat. Då jag såg Ers M:t, trodde jag mig på en gång se kung Karl XI och Karl XII, och jag blef verkligen obeskrifligen frapperad.» Det är onekligen starkt.

Ehd.

Bilder ur Riksdags- och Hufvudstadslifvet i bref till hemmet och vänner i hemorten från prosten d:r CHRISTIAN STENHAMMAR. I. Under konung Karl XIV Johans näst sista Riksdag 1834—1835. II. Under konung Karl XIV Johans sista Riksdag 1840—41. III. Under konung Oscar I:s tre första Riksdagar 1844—45, 1847—48, 1850—51. VIII + 192, VII + 269, VIII + 368 sid. Upsala, Gefle, Linköping 1902, 1903.

Den historiska memoarlitteraturen är ett vanskligt ting att bygga på, åtminstone för den, som framför annat söker trovärdighet i häfdateckningen. Det är som bekant också anmärkningsvärdt, hvilka betydande misstag lätt kunna insmyga sig i memoarer. Förvånande är det väl dock egentligen icke. Det har ju varit en trossats i den historiska kritiken, att två personer, som oberoende af hvarandra berätta om samma tilldragelse, aldrig göra det fullständigt på samma sätt, ja, ofta af tilldragelsen icke ens fäst sig vid eller uppfattat just samma moment; häri ligger alltså *en* felkälla. Men tvifvelsutan förefinnes en minst lika betydande sådan i den mänskliga iakttagelseförmågans och det mänskliga minnets egen beskaffenhet. Hvem har t. ex. icke erfarit, att desamma hafva högst olika skärpa hos olika personer? Och huru mången är icke ofta benägen att betona, att *andras* minne understundom svikit eller varit på väg att vilseleda dem äfven i fråga om tilldragelser, som de själfva bevistat; kanske är han ock, åtminstone i tysthet, villig medgifva, att detta äfven kan passera honom själf. Sannolikt spelar härvid också ett slags själfbedrägeri eller självsuggestion in. Eller händer det icke att den, som berättar något, hvari han själf tagit del, lätt förledes att särskildt markera sin eller sina meningsfränders andel i det timade — för så vidt den nu synes värd att berätta — och händer det icke, att, om berättelsen skall upprepas, denna andel så småningom färgläggas allt starkare, under det att öfriga moment i tilldragelsen i jämförelse därmed undanskymmas? Det finnes ju exempel på, huru på detta sätt personer efter hand intalat sig en uppfattning, som saknat nästan all grund i verkligheten. Funnes material till undersökningar öfver huru sålunda hos samma person minnet af en tilldragelse så småningom kan skifta gestalt, skulle säkerligen intressanta rön kunna göras; huru som helst får man naturligtvis icka glömma denna möjlighet, då man stannar inför memoarsamlingars brister, och man får så mycket mindre göra det, om anteckningarna tillkommit en längre tid efter tilldragelserna.

Samtida dagboksanteckningar eller bref stå härvid på en vida högre trovärdighetsnivå, åtminstone hvad angår berättarens *förmåga* att skildra det timade. Det är dock icke gifvet, att därför allt får tagas för kontant eller för historiens sista ord. Här spela många

faktorer in: berättarens förmåga att iakttaga, men göra det med kritik; hans mer eller mindre intima kännedom af tilldragelserna ej blott på ytan; hans vilja att hålla sig till sanningen; hans ändamål med nedskrifvandet o. s. v. Man skrifver säkerligen annorlunda, om man vill öfvertala, än om man blott vill berätta; och man berättar utan tvifvel mycket mera för förtrogna vänner, än för utomstående.

I nu nämnda hänseenden måste prosten Christian Stenhammars bref till hemmet och vänner i hemorten anses intaga en hög rangplats. De präglas af en skarp iakttagelseförmåga, som ej sällan synes lägga an på att noggrant följa tilldragelserna för att kunna få mycket att berätta. Efter hand träder ock berättaren i ganska nära beröring med flere ledande personligheter, om hvilkas planer han därför kan förtälja åtskilligt. Skildringarna äro därjämte endast afsedda för den närmaste familje- och vänkretsen, och brefskrifvaren har därför tydligen alls icke lagt något band på sin öppenhjärtighet. Brefven från 1848 lämna ett belysande, ehuru förvånansvärdt bevis därpå, i det att de ganska utförligt referera till och med så konfidentiella saker som förhandlingarna i — det hemliga utskottet, hvaraf Stenhammar var medlem. Vi kunna numera jämföra framställningen med utskottets sedan år 1898 tillgängliga protokoll, som dock vida knapphändigare belysa förhandlingarna och naturligtvis tiga om de agerande personernas motiv, och vi finna därvid i afseende på meddelade fakta icke någon motsägelse mellan båda framställningarna utom med afseende på de i utskottet meddelade depescherna från utlandet, om hvilka Stenhammar refererar mer och annat, än protokollens nuvarande depeschbilagor meddela. Alldeles utan betänklighet sände S. dock icke så diskreta underrättelser till hembygden; han erkänner sig »kanske» genom dem hafva »sagt sådant, som bort förblifva en hemlighet och icke för någon, skyld eller oskyld, bort omtalas» och bestämmer därför, att det sagda blott finge meddelas — två uppgifna personer, men sedan gömmas för alla andras blickar. Icke dess mindre fortsätter han omedelbart med att uppdela sina följande meddelanden i sådant, som enligt konungens förklaring skulle få omtalas, och sådant, som han därutöfver säger »alldeles enskildt och i förtroende endast oss emellan». Lusten att åtminstone för någon berätta äfven det hemliga verkar alltså starkare än tystnadsplikten.[1] Äfven under början af riksdagen gör han åtskilliga så pass öppenhjärtiga meddelanden, att han måste tillägga sitt förbud att utsprida dem. Den konservativa

---

[1] Jfr brefven, III, sid. 292 ff. Deras utgifvare förmenar, att då S. först d. 2 maj börjar lämna meddelanden om det hemliga utskottet, ehuru detta »redan den 21 mars» påkallats och tillsatts, detta skulle bero på, den sekreta beskaffenheten af utskottets förhandlingar och den förtegenhet S. i följd däraf måste iakttaga. Detta är ett misstag: utskottet påkallades d. 31 mars och tillsattes d. 8 och 19 april samt höll d. 2 maj sitt första sammanträde; S:s meddelanden börja alltså samtidigt med utskottets förhandlingar.

oppositionens omdömen om den liberala regeringen voro också icke just de blidaste, och Stenhammar är icke den, som siktar orden.

Detta påminner om något, som aldrig får förgätas vid studiet af bref sådana som dessa, nämligen att det, noga taget, ej är själfva händelserna de skildra, utan blott huru dessa tedde sig för berättarens uppfattning. Skildringarna färgläggas alltså af denna, och detta dess mer, ju bestämdare han afgjort sitt omdöme om den ena eller andra tidsföreteelsen. Fasthåller man hela tiden denna begränsning, kan den dock icke egentligen sägas förringa meddelandenas värde, ty af historiskt intresse är det ej blott att veta, *hvad* som timat, utan äfven huru detta uppfattats och verkat i det ena eller andra lägret.

Och Christian Stenhammar var ingen väderhane, som svajade hit och dit i de politiska vindkasten. Östgöte till börd och verksamhet, besatt han tydligen mycket af den trygga själfständighet, som lärer utmärka den provinsens söner framför åtskilliga andra. Politiskt intresse fanns sedan gammalt i familjen, fadern hade varit representant i prästeståndet 1789 och 1792, och den äldre brodern Mattias hade haft samma förtroende under alla riksdagar 1810—1823 samt äfven 1828 valts till ombud, ehuru han då afsagt sig. Christian Stenhammar var också en ganska mångkunnig man med rika intressen; efter slutade studier hade han i Uppsala en tid varit docent i fysik, därefter lektor i Linköping och såsom sådan verksam såsom författare, särskildt genom en egen geografisk lärobok och åtskilliga historiska öfversättningar, men hade så småningom alltmer riktat sina studier på botanik, särskildt lafvarna, och på entomologi, studier, hvilka framgångsrikt fullföljdes, äfven sedan han 1828 blifvit kyrkoherde i Häradshammar, och omsider 1847 förde honom in i vetenskapsakademien. Det var således en dugande förmåga ämbetsbrödernas förtroende 1834 insatte i prästeståndet; han gjorde sig också under de fem riksdagar han tillhörde ståndet afsevärdt gällande. Jämte hans öfriga egenskaper medverkade därtill tydligen i hög grad att han var en af ståndets mest *arbetande* ledamöter, som ej skydde att åtaga sig utredningen af ganska besvärliga frågor. »Strunt är emellertid detta sladdret i ståndet», skrifver han en gång vid omnämnande af en debatt, hvari han deltagit; »vida mer af vikt är arbetet i utskotten — där vi verkligen äro flitiga.» Han var nämligen under hela sin riksdagstid medlem af det inflytelserika statsutskottet.

Vid *1834 års riksdag* slöt han sig till de »anti-episcopale» eller »moderate», som han kallar dem i motsats till de »episcopale», d. v. s. närmast till oppositionen; brodern hade varit en af dennas ledare i prästeståndet. Riksdagens hufvudfrågor voro de finansiella, och det är egentligen på detta område, som Stenhammar vill verka »*återhållande*» gent emot regeringen, hvars önskningar om delaktighet i bankens styrelse såsom vederlag för dess medverkan till myntrealisationen han bestämdt och som bekant med framgång motsätter sig. Likaledes satte han sig till motvärn i den brännande lånefrågan:

föregående riksdag hade beviljat ett utländskt lån å 8 millioner rdr riksgälds för att främja myntrealisationen och understödja skuldsatta fastighetsägare, men lånet hade aldrig blifvit upptaget, och man kämpade nu, om det skulle inhiberas eller ej. S. ansåg ett sådant statens ingripande till förmån för enskilda »fördärfligt för land och folk, vanhedcrligt för ständerna och endast bidragande till vinning för några få högre medborgare», och han gladde sig vid riksdagens början åt att »alla svängare och lånepatroner» uteslötos från prästernas utskottselektorer, men fann sig till sist i hufvudsak slagen och tröstade sig då med öfvertygelsen att hafva kämpat för en god sak. Faktiskt behöfde dock aldrig de nybildade hypoteksföreningarna den garanti, till hvilken medlen skulle få upplånas.

Emellertid fann S. efterhand, att »återhållandet» kunde sträckas för långt, och det blef för honom, såsom det i långt senare tid varit för mången annan, särskildt en stötesten, när den liberala oppositionen gick ut öfver anslagen till försvarsväsendet. »Få dagar i min lefnad hafva varit oangenämare», skrifver han i aug. 1834», emedan den immoderata oppositionen här, ända till orimlighet, ifrade att få *allt* afslaget, äfven de oundgängligaste anstalter för landets försvar.» »Det ser nästan så ut, som detta parti skulle *gärna* lämna beväringen utan kläder och vapen, förrådena tomma och fästningarna försvarslösa». Det är i detta sammanhang han fäller det ofta citerade uttrycket, att »herr Th. Petre är en otuktad borstbindare . . . ovettig och påflugen»; och han menar, att »man kan falla på hvarjehanda misstankar, då man någon gång hör sägas, att det kan vara likgiltigt, om man är engelsman eller ryss eller svensk, blott man icke har för dryga skatter att betala och njuter sin bekvämlighet». Äfven i 1830-talets riksdagskretsar fälldes alltså sådana uttryck. Effekten blef, att S. mot riksdagens slut kände sig stå mellan båda partierna, icke »nog sträf» för de liberale, för styrelsens anhängare åter icke nog »blindt på deras sida».

För öfrigt intager själfva politiken i de följande delarna af anteckningarna ett jämförelsevis större utrymme än i den första. Den nyuppkomne riksdagsmannen var 1834 ännu ej så indragen i det politiska spelet, och berättar åtskilligt äfven om annat. Biskopar och ståndsbröder passera revy och blifva icke alltid så väl behandlade, ingen kanske dock så strängt som ärkebiskopen Carl von Rosenstein, om hvilken »är nu att säga, att han riktigt raltar som en käring», hvaremot »Franzén är en ljuflig människa, oändligen mild». Från lifvet i hufvudstaden och på prästklubben lämnas en mängd upplysningar af intresse. De hemmavarande ville naturligtvis veta, huru familjefadern både bodde och åt, och han redogör noga för bådadera, vare sig nu måltiderna intogos på kammaren, på klubben eller under någon högtidligare fest, såsom kronprinsens bal eller konungens middag, hvilkas förlopp omsorgsfullt skildras. »Jag tänkte på, om jag bara hade kunnat på en half timma trolla dit Eder allihop, i synnerhet kvinnokönet och barnaskaran». »Den allra sötaste kronprinsessan . . . är verkligen en ängel»; och kronprinsen, som gärna personligen

samtalade med riksdagsmännen, imponerade under ett sådant samtal på S. genom sitt »älskvärda, öppna, af ädel värme för allt godt lefvande väsende», ehuru denne försäkrar, att han icke för den skull tänkte afsäga sig sin »moderata motståndsande». Äfven mindre idealisk politisk middagsätning förekom; stockholmsprester gåfvo middagar åt alla ståndets ledamöter i förhoppning att blifva banko- eller riksgäldsfullmäktige, hvilket inbragte 1000 rdr! S. samspråkar också gärna med andra om gångna tider och berättar en drastisk anekdot om hertig Karls förargelse öfver det gräl, som 1809 omedelbart efter statshvälfningen yppade sig hos revolutionsmännen. Midsommaraftonen far han till Gripsholm, som beskrifves, och en annan gång skildrar han rätt omständligt, hvad han sett vid ett besök i Nordiska antikvitetsmuseum i slottet. Af särskildt intresse äro hans målande bref om 1834 års koleraepidemi, som från hufvudstaden skrämde massor af riksdagsmän, men ej Stenhammar. Mången ville, att hela riksdagen skulle hemförlofvas, men »konungen, häftig och ifrig, frågar då, om han i nödens stund skall öfvergifvas af sitt folk!» Riksdagens kvarstannande gillas ock omsider af S., därför att den bidrog att lugna sinnena; S. berättar, huru rykten voro gängse, att de högre velat förgifta folket, och huru pöbeln rådslog om att antända sjukhusen, där förgiftningen ansågs ske. »Farsoten är hemsk, men ännu hiskligare är mord och blod och brand medborgare emellan»; det vore då bättre, om några få fölle för »tusendes andras lif och frid», och riksdagsmännen borde hellre riskera sjukdomen än upplopp. Icke ens under dessa veckor kan dock hans torra humor alltid stäfja sig inför åtskilliga komiska situationer. Hans ord präglas också både af tryggheten i hans lynne och af hans förtröstan till en makt, som stod öfver de mänskliga.

Stenhammars utveckling under hans första riksmöte förebådade hans plats vid *1840—41 års riksdag*, detta kuriösa ständermöte, där det ena partiet bemäktigat sig utskotten, men det andra ej sällan behärskade två af stånden, och där de förstärkta utskotten mer än en gång med riksdagens makt afgjorde dess beslut tvärt emot hvad deras principaler i stånden velat. De första dagarna känner sig S. rätt oppositionell; i sitt eget stånd räknar han sig till de »bestämdt liberale» i motsättning till »de episcopale» och tror sig väl komma »att ofta samråda» med en af bröderna Anckarsvärd, öfverste August A., som påstods leda sin broder Karl Henrik, och som bodde i samma hus som Stenhammar. Det synes dock knappt ha behöfts mer än ett personligt sammanträffande med Karl Henrik A., förrän han kommer till andra åsikter; han finner honom föga förtroendeingifvande och utan öfverlägsen begåfning, spår omedelbart, att A. äfven »denna gång slutar med något mycket snöpligt», och befarar, att hans oefterrättlighetsväsende skall »omintetgöra allt hvad man af ställningen kunnat vänta godt och för landet gagneligt». Detta intryck stärkes, då han tar kännedom om de bekanta Anckarsvärdska statsregleringsmotionerna och på riddarhuset åhör den stora remissdebatten om dem, då »det var ett väsen, så Gud sig för-

barme; ridderskapet skrek som vilddjur, Anckarsvärd bar sig taskigt åt» etc. Han finner också snart »den sansade, moderata fraktionen ligga under i hufvudutskotten» samt »en ond ande, en pösande själfbehaglighet och framfusig tilltagsenhet regera vid riksdagen», hvarför han ock redan i midten af februari — riksdagen öppnades d. 25 jan. — konstaterar, att »vi, som vid förra riksdagen kallades liberala och oppositionsmän, hafva nu stannat så långt bakefter i mouvementet, att vi måste anse oss såsom de servila och konservativa». Om Anckarsvärd blifva yttrandena allt skarpare: »Hvilken eländig människa — som svär i hvart tionde ord som en båtsman, skräflar med den mest deciderade ton om allt, andeligt och världsligt, och förråder sin okunnighet i bredd med den största fräckhet! Nej, det är en eländig krabat och därmed punkt.»

Under riksdagens hela första tid är det tre ting, som gång på gång återupptagas i brefven: den allmänna ovissheten, huru regeringen ämnade möta oppositionen, betydelsen af de föreliggande grundlagsändringsförslagen om statsrådets omorganisation till departementalstyrelse samt, icke minst, de väntade statsrådsombytena. Af grundlagsändringarna var S. icke någon synnerlig vän; han befarade konflikter mellan konungens rätt att *allena* styra riket och den *föredragandes* ansvar för ärendenas gång, alltså splittring i regeringsmakten, men fruktade på samma gång, att de nya departementscheferna gent emot ämbetsverken skulle få för mycket makt och ge upphof till en kraftig aristokrati, helst ständerna blott hvart femte år kunde »tillse, huru herrarna husera». Den gamla konseljens osäkerhet och overksamhet oroar honom mestadels, ehuru han stundom söker trösta sig med tron, att konungen blott väntade på, att oppositionen »skulle förskrika sig»; ministerrykten och ministerlistor kommenteras utförligt och flitigt, men så nämndes också en uppsjö på kandidater. Vänner i hembygden föreslogo t. o. m. Stenhammar själf till ecklesiastikminister, men det förslaget »kasseras helt och hållet». Emellertid reste han hem på någon tid omedelbart efter det stora statsrådsskiftet d. 16 maj, och brefven sakna således upplysningar om de sista tilldragelserna därvid; så mycket finner man dock, att biskop Heurlins vägran att inträda var förberedd genom en länge närd tvekan — H. är »ängslig, villrådig, nästan gråtfärdig», skrifver S. redan d. 24 april. Frånvaron gör ock, att dechargedebatterna blifva nästan utan kommentarier.

När han återvänder, har, i enlighet med hans tidigare farhågor, maj-ministärens svaghet reden framträdt. Oppositionen var alldeles icke tillfredsställd och voterade fortfarande nej till en mängd anslag, som regeringen ansåg sig nödvändigt behöfva. Till och med åtskilliga af de adliga oppositionsmännen blifva förskräckta för den storm de hjälpt att väcka, men ej mäktade styra — så grefve Horn — men borgare och bönder taga alltmer ledningen inom vänstern, under det att adeln enligt Stenhammars åsikt ibland af Hartmansdorff föres alldeles för långt åt höger. Regeringen är villrådig, statsrådens afskedsansökningar ligga inne, men ingen af de mode-

rate vill blifva efterträdare, och till »yttersta vänstern» vill konungen ej gå. S., som genom en vän, troligen Heurlin, visar sig väl underrättad, ger en målande bild af denna tids rådlöshet, då regeringsmaskinens hjul somligstädes syntes hota att afstanna, hvarken justitie- eller utrikesministern, som båda begärt afsked, tjänstgjorde, och »vi ingen utsikt hafva att erhålla sådana dyrbara riksklenoder». Så småningom framträda för honom koalitionens abdikationsplaner allt klarare, och han finner dessa taga ny fart, när omsider regeringens nederlag i voteringarna om den s. k. extra statsregleringen tvungit den att bekänna sina missgärningar i afseende på den skuldsatta kabinettskassan. Bestörtningen hos dess anhängare blef ytterlig, då konstitutionsutskottet ur sina papper meddelade statsutskottet excellensen Stiernelds förklaring i mars 1840, att för kabinettskassans räkning intet lån upptagits i England, och ingen advokatyr kunde urskulda tvetydigheten. Hvem kunde hädanefter tro på regeringens ord vare sig att kassan hade skulder eller om dessas belopp? S. fann emellertid koalitionens sätt att sköta hela denna affär »gement», och ger däröfver en resumé, som påminner om och supplerar hvad man redan förut vet af Heurlin.[1] Koalitionschefen, presidenten af Nordin hade på sin tid af Wirsén invigts i kabinettskassans mysterier och nu yppat dem för sina allierade; Stierneld och Poppius hade också varit medvetna om koalitionsplanerna, och den förre i hemlighet ämnat såsom en »medlare mellan det nya och det gamla» »hjälpa att undanskaffa sina gamla konseljkamrater, men själf stanna kvar». *Han* skulle därför skyddas för efterräkningar från konstitutionsutskottet och förmåddes så till den tvetydiga förklaringen, hvars risk man då undanskymde genom förespeglingar, att, blott ministerskiftet ägt rum, den extra statsregleringen skulle fylla de hål i ministerkassan, som indragningarna i de ordinarie anslagen vållat, och sålunda skulderna i tysthet kunna afbetalas. Ty äfven koalitionens ministerkandidater ville naturligtvis icke »såsom konseljledamöter slita ondt af bristen». Konungen kunde dock blott drifvas att sanktionera grundlagsändringarna, men behagade alls ej följa koalitionens ministerlista; man lade i stället an på att vinna den »de Geerska salongens» bevågenhet — S. berättar ett och annat om salongernas betydelse, där fruarna förde ordet och »voro de värsta oppositionsmännen» — och därmed upphörde då alla löften och alla hänsyn från oppositionen.

I detta samband talar S. också åtskilligt om planerna att förmå konungen till abdikation och på tronen upphöja kronprinsen. Redan 1834 känner han rykten därom; nu nämner han, att planerna egentligen smiddes 1839 under konungens vistelse i Norge, anställer en intressant jämförelse mellan hvad »den nya tiden», såsom han säger, ville i motsats mot »den gamla tiden», är alldeles icke odeladt belåten med dessa »framtidens» planer — den bl. a. »vurmar för

---

[1] Genom dennes bref till biskop Kullberg d. 22 febr. 1841, tryckt hos Alin, *Carl XIV Johan och rikets ständer 1840—1841.*

mycket med vissa obestyrkta meningar» — och är ängslig öfver dess påstådda förbindelse med koalitionsmännen. Omdömena från 1834 hafva sålunda förändrats. Oppositionen gynnade emellertid »den nya tiden»; kronprinsens husarregemente fick ökadt anslag i förstärkt statsutskott, och fångvården erhöll på grund af kronprinsens intresse för densamma nära fem gånger så mycket, som regeringen begärt, under det att dennas egna petita mestadels afslogos och kabinettskassans brist omsider fick täckas ur konungens egen kassa. Enskilda förbindelser med riksdagsledarne voro för öfrigt äfven för andra institutioner af stor betydelse vid anslagsvoteringarna; S. berättar åtskilliga drastiska exempel därpå.

1840—41 års riksdag var emellertid äfven i andra hänseenden S. icke till lags, exempelvis genom sitt närmast efter norskt mönster uppgjorda representationsförslag. S. höll i stället på stånds- eller klassval.

Redan i sitt första bref under *riksdagen 1844—45* säger Stenhammar, att »så mycket synes klart, att vi, som voro ansedda för regeringens män under förra regimen, komma att nu framträda såsom opposition». Så blef ock förhållandet, och från denna utgångspunkt äro hans bref skrifna under både denna och nästföljande riksdag. Oppositionens första kraftyttring 1844 var adelns och prästeståndets afslag på det hvilande representationsförslaget. Egendomligt nog följdes därvid samma taktik, som 1865 lärer varit aftalad: att prästerna skulle sätta sig i efterhand, för att icke harmen öfver ett afslag skulle falla först på dem. Skillnaden var blott, att taktikerna 1865 missräknade sig, adeln biföll och prästerna därefter ej vågade afslå, medan däremot 1844 båda afslogo. Pöbeln gjorde ändock en liten jakt efter ärkebiskopen, både där han bodde och där han troddes bo, samt slog ut fönstren — dess ledare därvid ansågs af Stenhammar vara bl. a. skalden von Braun, som var kanslist i bondeståndet. Rykten hade utspridts, att adeln sökt förgifta konungen, och att en präst skjutit på honom.

Vid denna riksdag, liksom senare, framträdde dock den vanliga svårigheten för de konservative att agera opposition; de ansågo sig icke, på samma sätt som de liberale, kunna neka anslag. Bönderna åter hade å sin sida svårt att i anslagsfrågor vara så ministeriella, som deras ledare önskade. Adeln däremot laborerade alltid med en mängd medlemmar — ämbetsmän — som i alla väder »voterade för uniformen», såsom man sade; det hände t. o. m. 1844, att regeringen lät sitt misshag drabba några, som ej gjorde det. Prästeståndet var för öfrigt ganska vacklande — äfven där var man känslig för inflytelser uppifrån — och S. är icke nöjd med alla dess beslut, än mindre med alla dess medlemmar, bland hvilka särskildt Thomander nu, såsom tidigare i brefven, får åtskilliga underbetyg — »han är en vånglare och lufver» etc. Men äfven regeringen syntes honom vackla, och hans gång på gång upprepade omdöme om riksdagen är, att den visade, huru olämpligt det var af regeringen att ställa sig neutralt gent emot en riksdag och icke energiskt söka leda

dess förhandlingar i önskad riktning. Brefven äro för öfrigt fyllda af anekdoter, ofta roande, som S. dock själf en gång karakteriserar såsom i mycket »löst skvaller». Att förslagen om lika arfsrätt för bror och syster och om godkännande af hufvudgrunderna i kriminallagsreformen bifö llos, var alls icke till hans belåtenhet; han menade att »för den råa, hårda, i lättja och dolskhet förfäade i de lägre graderna det kortare fängelsestraffet, som förskaffar honom en eller några månaders föda, värme och frihet att sofva, blir långt ifrån något straff».

Äfven följande *riksdag*, *1847—48*, är Stenhammar i stort sedt missbelåten med regeringen. Dess vacklande tadlades ofta; det behöfdes »en hel kedja af bastanta fakta», om tviflen på dess kraft skulle häfvas. Dess förslag till naturaräntornas fixering tilltalar honom icke alls; han befarade däraf, framsynt nog, att kronans ordinarie inkomster skulle alltmer förlora betydelse i förhållande till bevillningarna, och att genom riksdagens välde öfver de senare konungamakten skulle försvagas. Lustig är hans och andras förskräckelse för ett förslag om ångkrafts införande på flottan; man betraktade det såsom »ett löjligt hugskott», och trodde, att krigsångfartygen ej skulle kunna hålla sjön under ett fälttåg utan att åtföljas af en nästan lika stor flotta för transport af stenkol, som för öfrigt antogs komma att för flottan kosta 1000 rdr i timmen. Särskild uppmärksamhet egnas åt frågorna om den Richertska lagberedningens fortsättande — S. var ingen vän däraf — och om det misstroendevotum, som gafs detsamma, då adel och präster med hjälp af några bönder gjorde S. L. Theorell till justitieombudsman genom en kupp, hvars detaljer hafva åtskillig likhet med senare tiders riksdagskupper.

Rykten om ministärförändringar kommenteras jämväl flitigt. Rolig är anekdoten om, huru på en statsrådsmiddag krigsministern sökte trösta sin kollega sjöministern öfver lidna motgångar: när han menade, att de väl finge likna en parisisk teaterförfattare, som fått ett stycke »le cabriolet» uthvissladt och sedan bedt en lika olycklig ämbetsbroder att icke sörja, utan »sätta sig i hans kabriolet och dela lika öde», så fick han nämligen af en tredje närvarande den uddiga repliken: »Jag tror ändå knappt, att Ni ä' hulpna med en kabriolet; ni behöfva väl en *omnibus*». Denna statsrådsomnibus kom också under riksdagen, men visserligen ej i den form Stenhammar väntat, utan, som bekant, i följd af marsoroligheterna 1848, hvilka af S. få en mycket utförlig och detaljrik skildring. För S. står det fast, att därvid ett tidigare ingripande af ordningsmakten skulle sparat blodsutgjutelse. Hans deltagande i 1848 års hemliga utskott är ofvan omnämndt; äfven för regeringens skandinaviska politik hyste han starka farhågor, och blef gladt och tacksamt öfverraskad af dess framgång.

Vid *1850—51 års riksdag* stod Stenhammar i mer samklang med regeringen; en reaktion hade ju inträdt, och konungen berättades själf hafva betecknat de föregående åren såsom sin »menlösa tid». S. åter räknar sig numera vid preseståndets utskottsval

till de »stockkonservative» och är med hjärtans lust med om att afslå regeringens af marsoroligheterna inspirerade, men numera af henne själf tämligen öfvergifna representationsförslag. Men prästerna hade ju denna gång i sällskap ej blott adeln, utan ock bönderna — fönstren fingo alltså vara i fred. Jämte konungen träder föröfrigt nu äfven kronprinsen alltmer i förgrunden. Redan 1847—48 relateras då och då hans uppfattning och yttranden, och nu finner man tydligt, med hvilket intresse han följde och stundom sökte inverka på utskottsval och riksdagsförhandlingar, alltid orädd och hurtig, men med en frispråkighet, som S. fann gå för långt. »Du skall få se», berättas kronprinsen hafva sagt till biskop H[eurlin], »när jag en gång blir kung, att jag vet, hvad jag vill». S. tillägger: »Gud låte Calle Hurtig vara så rask i gärning, som han är i ord!» De politiska brefven upphöra emellertid redan i febr. 1851; om riksdagens senare del finnas alltså icke några meddelanden.

Att i en kort anmälan gifva någon föreställning om den mängd smådrag, som i alla delarna oupphörligt förekommer om olika personer eller enskilda riksdagssituationer, låter sig icke göra. Ofta kan man dag för dag följa partiets förhoppningar och bedröfvelser, men måste naturligtvis, för att få fram historien ur historierna, mottaga de senare med kritisk pröfning och under jämförelse med hvad andra källor veta att berätta. Politiken skymmer ej heller i de senare delarna alldeles undan hufvudstadslifvet i öfrigt; om Geijer, Tegnér, Jenny Lind, Berzelius, Wieselgren m. fl., om hvilka man i hufvudstaden på den tiden talade, talar också S. i sina bref, likasom äfven om en del personliga vänner. Utgifvaren har i noter bifogat åtskilliga personhistoriska förklaringar; dessa måste dock tagas med försiktighet, ty där har han flerstädes huggit i sten. Genom hela verkets utgifvande har han emellertid gjort vår historiska vetenskap en mycket betydande tjänst.

S. C.

Öfversikt af Tidskrifter

och andra periodiska publikationer.

Arkiv för nordisk filologi. Ny följd. Bd 16: H. 2. H. Hungerland, Zeugnisse zur Vǫlsungen- und Niflungen-sage aus der skaldendichtung (8—16 jh.) — R. C. Boer, Das Högnilied und seine verwandten. — R. C. Boer, Högnis sohn und rächer. — R. C. Boer, Die ursprüngliche darstellung von Högnis tod in der þiðreks saga. — E. Brate, Anmälan av »Från filologiska föreningen i Lund: Språkliga uppsatser. 1—2». — F. Jónsson, Anmälan av »A. Heusler u. W. Ranisch: Eddica minora».

Historiska Handlingar. D. 18: N:o 4. Anders Pihlströms dagbok 1708—1723. Utgifven af Kungl. Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia.

Historisk Tidskrift för Skåneland. Utgifven af L. Weibull. Bd 1: H. 7. A. Thiset, Skaanske By- og Herredsvaaben i den danske Tid. — Th. Wåhlin, Stora Hammars gamla kyrka. — Underrättelser.

Nordisk Tidskrift för Vetenskap, Konst och Industri. Utg. af Letterstedtska Föreningen genom O. Montelius. **1903, 5.** Fr. Buhl, Kong Hammurabis lovsamling. 1. — P. Munch, Orla Lehmann. — A. Olrik, Danmarks heltedigtning. D. 1, anm. af K. Mortensen. — **6.** H. Nyblom, Maurice Mæterlinck. — Fr. Buhl, Kong Hammurabis lovsamling. 2. — **7.** E. Fog, Fra rococoens tid. Om Marivaux og hans skildring af kærlighedsfölelsen. — K. F. Johansson, Om hethiterna. — Hj. L. Hammarskjöld, Internationella skiljedomsaftal.

Ord och Bild. Illustrerad månadsskrift utgifven af K. Wåhlin. **8.** O. Levertin, Studier öfver Jacques Callot. 5—6. — H. Nyhuus, Bibliotheker for alle. — **9.** S. Leijonhufvud, En karolin. Anteckningar om Anders Rålamb. Med 2 bilder. — **10.** N. Söderblom, Zoroastrisk helgelse. — E. G. Folcker, Gamla moder. 1800—1850. — **11.** A. L. Molin, Erik Gustaf Geijer och Anna Lisa Lilljebjörn. Ur Geijerska papper.

Västergötlands fornminnesförenings tidskrift. Bd 2: H. 2—3. S. Velin, Öresten (med plansch). — F. Ödberg, Om västgöta-adelsmannen Tord Bonde till Stensholmen och hans tid (1550—1628). — F. Ödberg, Grafstenar från 1500- och 1600-talen i Västergötland (med planscher). — Några äldre visitationsakter från Skara stift. Medd. af E. Haller. — Äldre handlingar rörande Västergötland [1528—1627]. — G. A. Bohlin, Två nyupptäckta runstenar (med planscher).

Historisk Tidsskrift (Kristiania). **1903: H. 1.** S. Bugge, Norsk Sagafortælling og Sagaskrivning i Irland. H. 2. — **2.** Claus Pavels's Dagbøger for Aarene 1817—1822. Udgivne for den norske historiske Forening af L. Daae. Bd 2: H. 6.

Dansk Tidsskrift. Redigeret af L. Moltesen. **1903, Oktober.** K. Mortensen, Lov og Ret i Nordens Hedenold og Middelalder. — **December.** N. C. Frederiksen, En Plan til en skandinavisk Union.

Finsk Tidskrift. Utgifven af M. G. Schybergson o. R. F. v. Willebrand. **1903, 8.** I bokhandeln: S. Leijonhufvud, Ur svenska herrgårdsarkiv, anm. af A. Söderhjelm. H. Hjärne, Karl XII, anm. af M. G. Schybergson. — **9.** J. Ahrenberg, Ett nytt uppslag i frågan om Åbo domkyrkas restauration. Med illustrationer.

Historiallinen Arkisto. 1903. D. 18: H. 2. Th. Rein, Andreas Thuronius. Föredrag hållet den 11 november 1902. — K. E. F. Ignatius, Om kyrkoherden Thomas Pachalenius' högmålsprocess. — G. Palander, Daniel Jusleninksen Johannes Gezelius nuorimmalle kirjoittamia kirjeitä. — K. E. F. Ignatius, Tavastehus slotts öfvergång år 1742 (med bifogade handlingar). — K. Grotenfelt, Muutamia lisätietoja Juhana herttuan häämatkasta v. 1562. — J. M. Salenius, Till Borgå gymnasium anlända elever 1729—1869. — E. G. Palmén, Puolan kirjallisuudesta poimittuja tietoja Suomen historiaan. — K. G. Leinberg, Några tillägg till uppsatsen »Om finska studerande i Jesuitcollegier» i Historiallinen Arkisto 11. — Berättelse huruledes Herr Claes Flemmings son Johan Flemming på Åbo Slott blef fången, sedan anklagad, dömd och tillika med flera aflifvad på Åbo Torg then 10 November 1599, meddelad af K. G. Leinberg.

Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der Ostseeprovinzen Russlands aus dem Jahre 1902. [Tr. **1903**]. Fr. v. Keussler, Die gegenwärtige M. Iversensche, vormals Edm. Iversensche Urkundensammlung. — Ph. Schwartz, Die Fehde Dorpats mit den Stamen und Genossen. (Innehåller en del upplysningar om Axelssönerna).

Der alte Glaube. 1903, 44/45. Lebensbilder aus der lutherischen Kirche Schwedens. 3. Ebba Augusta Boström.

Deutsche Litteraturzeitung. 1903, 44. M. Jähns, Geschichtliche Aufsätze, anm. af A. Keim. 3 af dessa uppsatser beröra Sveriges historia: Der Grosse Kurfürst bei Fehrbellin, Wolgast und Stettin 1675—1677; Der Grosse Kurfürst auf Rügen und vor Stralsund 1678; Der Winterfeldzug in Preussen 1679. — **48.** F. Bajer, Det skandinaviske neutralitetssystem eller historisk moral af Nordens neutralitet under Krimkrigen.

Göttingische gelehrte Anzeigen. 1903, Juli. Sveriges traktater med främmande makter jämte andra dit hörande handlingar. D 5: H. 1. Utg. af C. Hallendorff, anm. af Joh. Kretzschmar.

Hansische Geschichtsblätter. Jahrg. 1902. [Tr. **1903**]. E. Daenell, Der Ostseeverkehr und die Hansestädte von der Mitte des 14. bis zur Mitte des 15. Jahrhunderts.

Historische Vierteljahrschrift. Herausgegeben von G. Seeliger. **1903. H. 3. Nachrichten und Notizen 2.** Nachrichten und Notizen (bl. a. H. Günter, Das Restitutionsedikt von 1629 und die katholische Restauration Altwirtembergs, anm. af W. Struck; H. Knapp, Matthias Hoe von Hoenegg und sein Eingreifen in die Politik und Publizistik des dreissigjährigen Krieges, anm. af H. Schulz; Urkunden u. Aktenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm v. Brandenburg. Bd 18. Politische Verhandlungen. Bd 11, anm. af A. Pribram). — Ver-

sammlungen. — Personalien. — 4. B. Hilliger, Der Schilling der Volksrechte und das Wergeld. T. 2. — F. Rachfahl, Österreich und Preussen im März 1848. T. 2. — Kritiken. — Nachrichten und Notizen. — Personalien. — O. Masslow, Bibliographie zur deutschen Geschichte. — 4. Nachrichten u. Notizen 2. — Zeitschriften. — Kommissionen. — Personalien. — O. Marslow, Bibliographie zur deutschen Geschichte.

Historische Zeitschrift. Herausgegeben von Fr. Meinecke. **LV, 3.** E. Meyer, Kaiser Augustus. — G. v. Below, Die Entstehung des modernen Kapitalismus. — Literaturbericht. — Notizen und Nachrichten. — **LVI, 1.** H. Kaiser, König Karl V von Frankreich und die grosse Kirchenspaltung. — R. Fester, Zur Kritik der Berliner Berichte Rébenacs. — Miszellen. — Literaturbericht. — Notizen und Nachrichten.

Hohenzollern-Jahrbuch. Forschungen und Abbildungen zur Geschichte der Hohenzollern in Brandenburg-Preussen, herausgegeben von P. Seidel. **1903, Jahrg. 7.** Fr. Arnheim, Gustav-Adolfs Gemahlin Maria-Eleonora von Brandenburg. Eine biographische Skizze. 1. Gustav-Adolfs Brautwerbung.

Literarisches Centralblatt. 1903, 42. Fr. Bienemann jun., Die Katastrophe der Stadt Dorpat während des nordischen Krieges. — **45.** Meklenburgisches Urkundenbuch. Herausg. von dem Verein für meklenburgische Geschichte und Alterthumskunde. Bd 21: 1386—1390.

Mitteilungen aus der historischen Litteratur. 1903, 4. K. Spannagel, Konrad von Burgsdorff. Ein brandenburgischer Kriegs- und Staatsmann aus der Zeit der Kurfürsten Georg Wilhelm und Friedrich Wilhelm, anm. af F. Hirsch.

The English Historical Review. Edited by R. L. Poole. **1903, October.** J. H. Ramsay, Chroniclers' estimates of numbers and official records. — H. W. C. Davis, The anarchy of Stephen's reign. — G. Edmundson, The Dutch on the Amazon and Negro in the seventeenth century. P. 1. — R. G. Usher, James I and sir Edvard Coke. — J. F. Chance, The Northern question in 1716. — Notes and documents. — Reviews of books. — Notices of periodical publications. — Index.

Nouvelle Revue historique de droit français et étranger. 1903, N:o 3. L. Beauchet, Loi d'Upland. 2e article: livre du roi. — **5.** L. Beauchet, Loi d'Upland; 3e article.

Revue critique d'histoire et de littérature. 1903, N:o 21. Ch. I. B. de Suremain, La Suède sous la république et le premier empire. Mémoires du lieutenant général de Suremain (1794—1815).

Revue des Études historiques. 1903, Mai—Juin. J. Cart, Souvenirs de Russie, 1783—1798; extraits du journal de M:lle Lienhart (guerre de la Russie avec la Suède).

Revue d'histoire diplomatique. 1903, 4. G. Baguenault de Puchesse, Le pape Benoit XIV et la France. Missions à Rome de Tencin et de Choiseul (1740—1757). — H. Doniol, La Fayette avant l'année 1800. — P. Flament, Le journal d'un sécrétaire d'ambassade à Constantinople en 1611. — A. Bourguet, Le duc de Choiseul et l'Angleterre (fin). — C. v. Burenstam, Le journal de la duchesse de Sudermanie (1775—1782) et les dépêches du comte de Kagenech. — C. B. Favre, Politique et diplomatie de Jacques Cœur. Le procès. — Barral-Montferrat, La doctrine de Monroe et les évolutions successives de la politique étrangère des États-Unis (1823—1903). — Comptes rendus.

Revue Historique. 1903, Septembre—Octobre. H. Carré, La revision du procès Lally, 1778—1786. — P. Bliard, Le conventionnel

Prieur de la Marne en mission; destitution des autorités constituées. — E. Déprez, La guerre de cent ans à la mort de Benoit XII. L'intervention des cardinaux avant le conclave et du pape Clément VI avant son couronnement (25 avril—19 mai 1342). — G. Monod, Cuvillier-Fleury et Jules Michelet, d'après des lettres inédites. Bulletin historique: France, Moyen âge, par Auguste Molinier. — Révolution et empire, par Rodolphe Reuss. — Correspondance. Le congrès de Rome. — Comptes-rendus critiques. — Publications périodiques et sociétés savantes. — Chronique et bibliographie. — **Novembre—Decembre.** P. Bliard, Le conventionnel Prieur de la Marne en mission: organisation des pouvoirs nouveaux. (Suite et fin.) — H. Hueffer, La fin de la Républiques napolitaine; 1er article. — G. Bonet-Maury, Saint-Colomban et la fondation des monastères irlandais en Brie au VIIe siècle. — Ch. E. Oelsner, Fragments de ses Mémoires relatifs à l'histoire de la Révolution française, publiés par A. Stern; suite. — G. Monod, Le comte de Lally-Tolendal sous la Restauration (fragment inédit des souvenirs du comte d'Argout). — Bulletin historique: Allemagne et Autriche. Publications relatives à l'histoire romaine, 1896—1902, par W. Liebenam. — Angleterre. Moyen âge, par Ch. Bémont. — Comptes-rendus critiques (bl. a. G. Bulard, Les traités de Saint-Germain (1679), anm. af A. Waddington). — Publications périodiques et sociétés savantes. — Chronique et bibliographie.

Revue Napoléonienne 1902, Juin—Sept. J. H. Rose, Gustavus IV and the formation of the third coalition.

Revue générale. 1903, 2. Ch. I. B. de Suremain, La Suède sous la république et le premier empire. Mémoires du lieutenant général de Suremain.

23.

Bibliografi 1902[1].

(Upprättad af **Kristian Setterwall.**)

5704. Historisk Tidskrift, utgifven af Svenska Historiska Föreningen genom *E. Hildebrand*. Årg. 22, 1902. 383 + 82 + (2) s. + 1 karta. + Bilagor. Sthlm. Pr. för medlemmar 5 kr.
Silfverstolpe, C., De svenska klostren före klostret i Vadstena.
Myschlajevski, A. Z., Den ryska fälttågsplanen 1708. Från ryskan af *L. Hammarskiöld*.
Martjenko, M. K., Striden vid Holovczin. Från ryskan af *J. Petrelli*.
Bergh, S., Drottning Maria Eleonora och drottning Kristinas förmyndarregering.
Nordlund, K., Om censureringen af Jacob Vildes »Historia Pragmatica».
Kobb, G., Om orsakerna till afgörandet vid Waterloo (med karta).
Strödda meddelanden och aktstycken.
Öfversikter och granskningar.

5705. Historisk Tidsskrift, udgivet af den norske historiske Forening. Fjerde Række. Bd 2: H. 1—2. 162 s.

5706. Historisk Tidsskrift, Syvende Række, udgivet af den danske historiske Forening, ved dens Bestyrelse. Redigeret af *J. A. Fridericia*, Foreningens Sekretær. Bd 3: H. 5, 6. Bd 4: H. 1. S. 399—677 + (2) s. + 144 s.

5707. Kongl. Bibliotekets Handlingar. 24. 15 + 64 s. Sthlm. Pr. 1 kr. 25 öre.
Inneh.: Årsberättelse för år 1901. — J. A. Almquist, Samtida berättelser om Sveriges krig. Suppl. 2: 1536—1678.

5708. Meddelanden från Svenska Riksarkivet. Utgifven af *E. Hildebrand*. Ny följd 1: 1, 2. 38 s. + S. 239—244. — 2. IV + 167 s.
Inneh: Riksarkivariens årsberättelse för 1901. — J. A. Almquist, Reseberättelse. — Th. Westrin, Förteckning öfver i riksarkivet förvarade ministeriella handlingar. 19. Livonica. — S. Clason, Studier öfver arkivväsendet i utlandet.

---

[1] De i denna bibliografi förekommande tilläggen till 1900 och 1901 års bibliografier äro insatta på sina respektive platser med angifvande af årtalet.

5709. **Neovius, Ad.,** Chronographia Scandinaviæ. (2) s. + 1 tab. + XL + 48 s. 4:o. Helsingissä.
Finska kyrkohistoriska samfundets handlingar. 4: 1.

5710. **Hjärne, H.,** Historiska världsbilder.
Norden 1902. Redaktion: O. Thyregod, H. Koht o. O. Ottelin, s. 48—65.

5711. **Fryxell, A.,** Berättelser ur svenska historien. Till ungdomens tjänst utgifven. Nationalupplaga. H. 19—34. D. 12: Konung Karl den tionde Gustaf. Afdeln. 2. 252 s. D. 13: Konung Karl XI:s förmyndare. Afdeln. 1. 140 s. D. 14: Konung Karl XI:s förmyndare. Afdeln. 2. 214 + (1) s. + 2 bil. D. 15: Karl den elftes historia. Afdeln. 1: Ungdoms- och krigsåren. 215 s. D. 16: Karl den elftes historia. Afdeln. 2: Gunstlingarne, enväldet och förmyndarräfsten. 343 s. D. 17: Karl den elftes historia. Afdeln. 3: Reduktionsverken. 407 s. D. 18: Karl den elftes historia. Afdeln. 4: Om in- och utrikes ärendena. 250 s. + 1 bil. D. 19: Karl den elftes historia. Afdeln. 5: Karl den elfte och hans samtida af konungahuset och af högadels- och rådspartierna. 192 s. D. 20: Karl den elftes historia. Afdeln. 6: Karl den elftes samtida, sista regeringsår och död. 237 s D. 21: Karl den tolftes historia. Afdeln. 1: Karl den tolftes ungdoms- och första krigsår samt afsättningsfejden mot konung August. XV + 256 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 1 kr. häftet.

5712. **Historia,** Sveriges, intill tjugonde seklet under medverkan af *O. Montelius*, *H. Hildebrand*, *M.* och *L. Weibull*, *G. R. Fåhræus*, *L. Stavenow*, *S. Clason* och *A. Rydfors* utgifven af *Emil Hildebrand*. Med talrika illustrationer och kartor. H. 1—8. Afdeln. 7: L. Stavenow, Frihetstiden. H. 1—6. 286 s. Afdeln. 10: A. Rydfors, Karl XV o. Oscar II. H. 1—2. 96 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 1 kr. häftet.

5713. **Nyström, Ant.,** Striderna om östra Europa mellan Ryssland, Polen och Sverge från äldsta tider till våra dagar. Med illustrationer. H. 2—5. S. 97—416. Sthlm, Gernandt. Pr. 1 kr. häftet.

5714. **Sjögren, O.,** Sveriges historia från äldsta tider till våra dagar för svenska folket. Rikt illustr. uppl. H. 1—12. Bok. 1. 136 s. Bok. 2. S. 121—256. Sthlm, Fröléen & C:o. Pr. 30 öre häftet.

5715. **Starbäck, C. G.,** Berättelser ur svenska historien. Efter författarens död fullföljda intill början af det tjugonde seklet af *P. O. Bäckström* m. fl. H. 40—88. Bd 4: Gustaf II Adolf. S. 257—460 + II s. Bd 5: Christina. 659 + IV s. + 18 portr. Bd 6: 1—2: Carl X Gustaf. — Carl XI. 949 + VIII + 1 släkttafl. + 30 portr. Bd 7: Carl XII. 432 + IV s. + 15 portr. Bd 8: Frihetstiden. 534 + VI s. + 32 portr. Bd 9: Gustaf III. — Gustaf IV Adolf. 448 s. + 39 portr. Sthlm, Beijer. Pr. 25 öre häftet.

5716. **Weibull, M.,** Från Lund och Lundagård. 283 + (1) s. Sthlm, Norstedt. Pr. 3 kr. 25 öre.
Innehåller bl. a.: Gustaf II Adolf; Vid aftäckningen af Karl X Gustafs stod i Malmö; Lunds och Lundagårds minnen; Louis de Geer: Vid aftäckningen af monumentet på slagfältet vid Lund; För Norden — Sönderjylland och Finland; Till skandinaverna.

* * *

5717. **Sommarin, E.,** Träldomen i Norden. Ett blad ur den svenska arbetsklassens äldsta historia. 24 s. Sthlm, Albert Bonnier. Pr. 20 öre.
Verdandis Småskrifter. N:o 104.

5718. **Schubert, H. v.,** Ansgar und die Anfänge der schleswig-holsteinischen Kirchengeschichte.
Schriften des Vereins für schleswig-holsteinische Kirchengeschichte. 2 Reihe. Bd 2, s. 145—174.

5719. Diplomatarium Norvegicum. Oldbreve til Kundskab om Norges indre og ydre Forhold, Sprog, Slægter, Sæder, Lovgivning og Rettergang i Middelalderen. Syttende Samling: Romerske Oldbreve udgivne for det norske historiske Kildeskriftfond af *G. Storm* og *H. J. Huitfeldt-Kaas*. H. 1. [1061—1407]. 240 s. Christiania. Pr. 3 kr.

5720. **Norrby, R.,** Hvad har D:r Saxén med ortnamnens hjälp bevisat om den svenska befolkningens ålder i Finland?
Finsk Tidskrift 1902. D. 1, s. 406—416.
Ett genmäle af *R. Saxén* till *Norrby* samma tidskrift, s. 416—422.
Ett annat inlägg uti denna fråga af *E. N. Setälä* uti Ateneum Bd 3, s. 336—355.

5721. **Saxén, R.,** Ännu några ord om svenskarnas inflyttning till Finland.
Finsk Tidskrift 1902. D. 1, s. 272—281.
Ett annat inlägg uti denna fråga af *K. B. Wiklund*. Finsk Tidskrift 1902. D. 2, s. 533—537.
Replik af *R. Saxén*. S. 537—538.

5722. Bidrag till Sverges medeltidshistoria tillegnade C. G. Malmström den 2 november 1902 af Historiska Seminariet vid Upsala Universitet. IV + (2) + 10 + 12 + 21 + 18 + 7 + 10 + 7 + 12 + 10 + 12 + 12 + 22 + 19 + 28 + 37 s. Upsala, Almqvist & Wiksell. Pr. 4 kr. 50 öre.

5723. **Hjärne, H.,** Kyrkliga inflytelser inom Sverges äldre statsrätt. 10 s.
Bidrag till Sverges medeltidshistoria tillegnade C. G. Malmström 1902. 1.

5724. **Samuelsson, S.,** Dateringen af påfvebrefven om Nicolaus' af Albano legation. 12 s.
Bidrag till Sverges medeltidshistoria tillegnade C. G. Malmström 1902. 2.

5725. **Kjellberg, C. M.,** Den äldsta svenska konungatiteln. 21 s.
Bidrag till Sverges medeltidshistoria tillegnade C. G. Malmström 1902. 3.

5726. **Gezelius, B.,** Sverges äldsta daterade konungabref. 18 s.
Bidrag till Sverges medeltidshistoria tillegnade C. G. Malmström 1902. 4.

5727. **Hazelius, G.,** Sverker Karlssons bref om kyrkofrälset. 7 s.
Bidrag till Sverges medeltidshistoria tillegnade C. G. Malmström 1902. 5.

5728. **Edgren, R.,** Innocentius III och Sverges inbördes strider. 10 s.
Bidrag till Sverges medeltidshistoria tillegnade C. G. Malmström 1902. 6.

5729. **Ambrosiani, S.,** Anledningen till biskop Bengts af Skara Romfärd 1220—21. 7 s.
Bidrag till Sverges medeltidshistoria tillegnade C. G. Malmström 1902. 7.

5730. **Falk, A.,** Gregorius IX och Sverge. 12 s.
Bidrag till Sverges medeltidshistoria tillegnade C. G. Malmström 1902. 8.

5731. **Bååth, L. M.,** Vilhelms af Sabina svenska legation före Skeninge möte. 10 s.

Bidrag till Sverges medeltidshistoria tillegnade C. G. Malmström 1902. 9.

5732. **Brulin, H.,** Några feldaterade påfvebref i Svenskt Diplomatarium. 12 s.
Bidrag till Sverges medeltidshistoria tillegnade C. G. Malmström 1902. 10.

5733. **Janse, O.,** Upsala ärkesätes flyttning. 12 s.
Bidrag till Sverges medeltidshistoria tillegnade C. G. Malmström 1902. 11.

5734. **Grönblad, C.,** Ett nyfunnet svenskt synodalstatut. 22 s.
Bidrag till Sverges medeltidshistoria tillegnade C. G. Malmström 1902. 12.

5735. **Höjer, T.,** Bonifacius VIII och Sverge. 19 s.
Bidrag till Sverges medeltidshistoria tillegnade C. G. Malmström 1902. 13.

5736. **Karlsson K. H.,** Några handlingar i Lybecks stadsarkiv närmare granskade. [Handlingarna beröra tiden 1361, 1368.]
Historisk Tidskrift 1902, s. 241—245.

5737. **Oelgarte, Fr.,** Die Herrschaft der Meklenburger in Schweden. Inaug. Diss. 70 s. Halle.

5738. **Perlbach, M.,** Die preussischen Vögte in Schonen bis 1530.
Hansische Geschichtsblätter. Jahrg. 1901 [Tr. 1902], s. 163—170.

5739. **Lindblom, A.,** En omtvistad biskopsstol i Sverge under kyrkoschismen. 28 s.
Bidrag till Sverges medeltidshistoria tillegnade C. G. Malmström 1902. 14.

5740. **Daenell, E.,** Die Hansestädte und der Krieg um Schleswig.
Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte 1902. Bd 32, s. 271—450.

5741. Svenskt diplomatarium från och med år 1401, utgifvet af Riksarkivet genom *C. Silfverstolpe.* Bd 3: H. 7. Register utarb. af *H. Rosman.* S. 627—720. 4:o. Sthlm, Norstedt. Pr. 3 kr.

5742. **Söderberg, V.,** Nicolaus Ragvaldi och Baselkonciliet. 37 s.
Bidrag till Sverges medeltidshistoria tillegnade C. C. Malmström 1902. 15.

5743. Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis. Fortegnelse over Danmarks Breve fra Middelalderen med Udtog af de hidtil utrykte, udgivet ved *Kr. Erslev* i Forening med *W. Christensen* og *A. Hude* af Selskabet for Udgivelse af Kilder til dansk Historie. Bd 3: H. 3 (1437—1450). S. 513—800. København, Gad.

5744. Lunds ärkestifts urkundsbok utgifven af *L. Weibull.* På bekostnad af Lunds domkyrka. Bd 3: H. 2: 1443—1450. S. 249—344. 4:o. Lund, Lindstedts univ. bokh. Pr. 4 kr. 50 öre.
Monumenta Scaniæ Historica. Diplomatarium diocesis Lundensis.

5745. Urkundenbuch der Stadt Lübeck. Herausgegeben von dem Vereine für Lübeckische Geschichte und Alterthumskunde. Th. 11: Lief. 1—2 [1466]. 200 s. 4:o. Lübeck, Lübcke & Nöhring.

5746. **Gustaf Vasa,** Valda bref. Utgifna af *N. Edén.* 93 + (1) s. Katekes form. Sthlm, Ljus. Pr. 70 öre.
För skola och hem. 19. Svensk bokskatt utgifven af *J. A. Lundell* o. *Ad. Noreen.*

5747. Konung Gustaf den förstes registratur. Med understöd af statsmedel i tryck utgifvet af Kongl. Riksarkivet genom *Joh. Ax. Almquist.* D. 20. 1549. VII + 423 + (1) s. Sthlm, Norstedt. Pr. 5 kr. 50 öre.
Handlingar rörande Sveriges historia. Ser. 1.

5748. **Schäfer, Dietr.,** Geschichte von Dänemark. Bd 5. Vom Regierungsantritt Friedrichs II (1559) bis zum Tode Christians IV (1648). XX + 763 s. Gotha Perthes.
Geschichte der europäischen Staaten. Herausg. v. *A. H. L. Heeren, F. A. Ukert, W. v. Giesebrecht* und *K. Lamprecht.*
Se nedan »Recensioner» 6079.

5749. **Lind, H. D.,** Fra Kong Frederik den andens Tid. Bidrag til den dansk-norske Sömagts Historie 1559—1588. 344 s. Kjöbenhavn Gyldendal. Pr. 6 kr.

5750. **Clason, S.,** En öfverdomstol för Småland 1563.
Historisk Tidskrift 1902, s. 62—69.

5751. **Möller, Herm.,** Ein hochdeutsches und zwei niederdeutsche Lieder von 1563—1565 aus dem siebenjährigen Kriege. Mit einem Anhang: Deutsche Lieder aus der Grafenfehde. 66 s. 4:o. Berlin, Weidmann.
Abhandlungen der königlichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen Philologisch. Historische Klasse. N. F. Bd 6: N:o 3.

5752. Lettres de Catherine de Médicis publiées par le c:te *Baguenault de Puchesse.* T. 8. 1582—1585. XXIX + 577 s. 4:o. Paris 1901.
Innehåller bl. a. ett bref från Cathrine de Médicis till de Dançay 1583, rörande Sverige.

5753. Berättelsen om Upsala möte i Linköpingshandskriften T. 136. Medd. af *O. Ahnfelt.*
Kyrkohistorisk Årsskrift 1902, s. 30—45.

5754. **Leinberg, K. G.,** Om finska prästers deltagande i Upsala mötes beslut 1593.
Historiallinen Arkisto 1902, s. 382—388.

5755. **Edén, N.,** Den svenska centralregeringens utveckling till kollegial organisation i början af sjuttonde århundradet (1602—1634). (Mit einem Résumé in deutscher Sprache). XIX + 353 + (1) + XI s. Upsala Akademiska bokh. Pr. 5 kr. 75 öre.
Skrifter utgifna af K. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Upsala. VIII. 2.

5756. **Varenius, O.,** Gustav Adolfs schwedicher Nationalstaat. Autorisierte Übersetzung von *Fr. Arnheim.* 21 s. Leipzig, Teubner 1901.
Se nedan »Recensioner» 6081.

5757. **Gustaf II Adolf,** Bref till Ebba Brahe. Med en inledning af *P. Sondén.* (2) + 34 s. + 2 portr. · 2 facs. Stiliseradt band. Sthlm, Föreningen för bokhandtverk. Ej i bokh.

5758. **Larsen, Liljefalk A.,** Kejserkrigen. Et Bidrag til de nordiske Rigers Krigshistorie. Efter trykte og utrykte Kilder. 2:det Afsnit. Indtil Krigens Slutning. 170 s. 4:o. Köbenhavn, Gad. Pr. 3 kr.

5759. **Fröding, H.,** Grefve Gustaf Gustafssons af Vasaborg mor.
Historisk Tidskrift 1902, s. 145—158.

5760. **Eissenhardt, F.,** Aus der Vorzeit der brandenburgisch-preussisch-deutschen Flotten bis zum Auftreten Benjamin Raules.
Marine Rundschau 1902. Jahrg. 13, s. 275—279.
Berör bl. a. äfven Gustaf Adolfs krig mot Polen 1626.

5761. **Knapp, H.,** Matthias Hoe von Hoenegg und sein Eingreifen in die Politik und Publizistik des dreissigjährigen Krieges. Mit einer Beilage: neun die kirchliche Frage betreffende Friedenspunkte aus dem Frühjahr 1633. 55 s. Halle, Niemeyer.
Hallesche Abhandlungen zur neueren Geschichte. H. 40.

5762. **Keller, Rud.,** Friedensverhandlungen zwischen Frankreich und dem Kaiser auf dem Regensburger Kurfürstentag 1630. Inaug. Diss. 57 s. Bonn, H. Behrendt.

5763. **Crane, Stephen,** Gustavus Adolphus's campaign in Germany.
Lippincott's Monthly Magazine 1900. T. 56. Aug. Sept.

5764. **Egelhaaf, G.,** Gustav Adolf und die deutschen Reichsstädte.
Deutsche Rundschau 1902. Th. 111, s. 230—249, 409—430.

5765. **Gallati, Frieda,** »Der Königlich Schwedische in Deutschland geführte Krieg» des Bogislav Philipp von Chemnitz und seine Quellen. Inaug. Diss. [Zürich.] (4) + 161 + (1) s. Frauenfeld, Huber & C:o.

5766. The register of the privy council of Scotland. Edited and abridged by *P. H. Brown.* Second series. Vol. 4. 1630—32. LVII + 838 s. Edinburgh.
Innehåller bl. a. en hel del uppgifter om värfningar i Skottland för Gustaf Adolfs räkning.

5767. Sverges traktater med främmande magter jemte andra dit hörande handlingar. D. 5: 3: 1630—1632. Utgifvet af *C. Hallendorff.* S. 369—720. Sthlm, Norstedt. Pr. 11 kr.

5768. Ein Schreiben der Herzogin Anna Sophia von Braunschweig-Lüneburg, geborener Markgräfin von Brandenburg, an den Grafen Adam von Schwarzenberg über den Aufenthalt des Königs Gustav Adolf von Schweden i J. 1631 in Berlin und in der Mark Brandenburg. Mitgetheilt von *A. Mörath.*
Zeitschrift des Bergischen Geschichtsvereins 1901. Bd 35.

5769. **Neu,** Wie man [in Kupprichhausen] vor Gustav Adolfs Erscheinen rekatholisierte.
Deutsche-evangelische Blätter 1901. Jahrg. 26, s. 771—780.

5770. **Seiffert, B.,** Zum dreissigjährigen Kriege. Eigenhändige Aufzeichnungen von Stadtschreibern und Ratsherren der Stadt Strausberg. Aus der Perlitzschen »Handschriftlichen Beschreibung» und dem Archiv der Stadt gesammelt, ergänzt und geordnet. Progr. 47 s. Krotoschin.

5771. **Hofmann, K.,** Das Kurpfälzische Oberamt Boxberg im dreissigjährigen Kriege. Progr. 44 s. Pforzheim.

5772. **Holle, J. Wilh.,** Geschichte der Stadt Bayreuth von den ältesten Zeiten bis 1792. 2:e Aufl. durchgesehen und bis zum Jahre fortgefürht von seinem Sohne *G. Holle.* VI + (1) + 371 s. + 1 pl. Bayreuth, B. Seligberg.

5773. **Arndt, G.,** Die Kirchenordnung des Schwedenkönigs Gustav Adolf für die Stifter Magdeburg und Halberstadt vom Jahre 1632 veröffentlicht und mit einer Einleitung versehen. (Schluss.)
Deutsche Zeitschrift für Kirchenrecht. Dritte Folge. Bd 12, s. 46—74.

5774. **Michael, W.,** Wallensteins Vertrag mit dem Kaiser im Jahre 1632.
Historische Zeitschrift 1902. Bd 88, s. 385—435.

5775. **Bobé, L.,** August von Leublfing. Gustav Adolfs Page.
Historisk Tidskrift 1902, s. 246—248.

5776. **Jung, J.,** Rootsi kuniganna Kristiine.
»Postimehe» eralisa 1900, s. 9—12, 13—16.

5777. **Schück, H.,** Drottning Kristina.
Ur gamla papper. Ser 5, s. 145—208.

5778. **Bergh, S.,** Drottning Maria Eleonora och drottning Kristinas förmyndarregering.
Historisk Tidskrift 1902, s. 169—240.

5779. **Doebner, R.,** Studien zur Hildesheimischen Geschichte. 240 s. Hildesheim, Gerstenberg.
Innehåller bl. a. en skildring af Hildesheims belägring 1633 och 1634.

5780. **Sommerfeldt, Gust.,** Die Beziehungen des Generals Ernst Albrecht von Eberstein zur Stadt Frankenhausen in den Jahren 1635—1650.
Zeitschrift des Vereins für thüringische Geschichte und Altertumskunde. N. F. Bd 12, s. 547—576.

5781. **Reybel, É.,** La question d'Alsace et de Brisach depuis le traité de Saint-Germain de 1635 jusqu'au traité de Brisach de 1639.
Annales de l'Est 1902. Bd 16, s. 205—246, 395—431.

5782. **Rast, R.,** Die bayrische Politik in den Jahren 1640—1645. 1. Kapitel. Die bayrisch-französische Konferenz in Einsiedeln. Progr. 27 s. Ansbach 1901.

5783. Svenska riksrådets protokoll. Med understöd af statsmedel i tryck utgifvet af Kongl. Riksarkivet genom *S. Bergh*. D. 9. 1642. (3) + 578 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 7 kr. 50 öre.
Handlingar rörande Sveriges historia. Ser. 3.

5784. Corpus constitutionum Daniæ. Forordninger, Recesser og andre kongelige Breve Danmarks Lovgivning vedkommende, 1558—1660. Udgivne ved *V. A. Secher* af Selskabet for udgivelse af Kilder til dansk Historie. Bd 5: H. 3. [1643—1645]. S. 321—480. København, Gad.

5785. **Pinsker, Čeněk,** Bitva u Jankova 6 března 1645. 44 s. + 2 kartor. V. Praze 1901.
Věstník Kral. České Společnosti Nauk Třída filosoficko-historicko-jazykozpytná 1901, 4.

5786. **Ausfeldt, E.,** Durchzug eines schwedischen Heeres durch das Erzstift Magdeburg im August 1648.
Geschichtsblätter für Stadt und Land Magdeburg 1901. Jahrg. 36, s. 355—364.

5787. Der westfälische Friedensschluss. Bericht des Bürgers einer westfälischen Kleinstadt an seinen Vater. (Veröffentlicht durch Eickhoff.)
Jahrbuch des Vereins für die evangelische Kirchengeschichte der Grafschaft Mark 1902. Jahrg. 4, s. 37—38.

5788. **Granberg, O.,** När Drottning Kristina förberedde sin afresa från Sverige.
Aftonbladet 1902, N:o 67 B.

5789. Recueil des instructions données aux ambassadeurs et ministres de France depuis les traités de Westphalie jusqu'à la Révolution Française publié sous les auspices de la commission des archives diplomatiques au ministère des affaires étrangères. T. 16. Prusse avec une introduction et des notes par *A. Waddington*. CIII + (1) + 628 s. Paris, F. Alcan 1901.

5790. **Nyári, S.,** A Czenstochowai Pálos-Kolostor és magyar müemlékei. Äfven med titel: Le couvent des eremites de St. Paul à Czenstochowa et ses monuments d'art hongrois. Jämnlöpande ungersk o. fransk text. 83 s. + 29 pl. 4:o. Budapest, Athenæum.
Innehåller bl. a. en skildring af när svenskarna 1655 belägrade klostret.

5791. **Warschauer, A.,** Aus der Zeit des Schwedenschreckens. [Mitteilung von drei nach Berlin gerichteten Schreiben aus dem Jahre 1656 über einige Szenen aus dem schwedisch-polnischen Kleinkrieg in Grosspolen].
Historische Monatsblätter für die Provinz Posen 1902. Jahrg. 3, s. 86—92.

5792. **Pisanski, G. C.,** Nachricht von dem im Jahre 1656 geschehenen Einfalle der Tartarn in Preussen. Aus zuverlässigen Urkunden zusammen getragen.
Mitteilungen der litterarischen Gesellschaft Masovia 1901. Jahrg. 7, s. 85—122.

5793. **Trefftz, Joh.,** Die brandenburgische Kriegsdienste des Herzogs Johann Georg von Sachsen-Weimar 1656—1660.
Forschungen zur brandenburgischen und preussischen Geschichte 1902. Bd 15, s. 361—383.

5794. **Kernkamp, G. W.,** Een contract tot slavenhandel van 1657.
Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap 1901. D. 22, s. 444—459.
Kontrakt emellan Laurens de Geer för Svenska Afrikanska Kompaniets räkning och 3 köpmän i Amsterdam angående import af negerslafvar till Curaçao.

5795. **Natt och Dag, S.,** Från Östersjöpolitikens dagar. 4: Carl Gustafs första krig mot Danmark.
Illustrerad Militärrevy. Årg. 3, s. 466—484.

5796. **Weibull, L.,** Efter Roskilde fred.
Historisk Tidskrift för Skåneland. Bd 1, s. 175—216.

5797. Et Brev fra en tysk Officer om Svenskerne i Danmark 1658—59. Ved *G. L. Grove*.
Danske Magazin. Femte Række. Bd 5, s. 90—92.

5798. **Grove, G. L.,** Adriaen Banckers og hans Kamp ved Hveen i 1659. 32 s. Kjöbenhavn.
Særtryck af Tidsskrift for Sövesen.

5799. **Curran, M. B.,** The correspondence of an English diplomatic agent in Paris, 1669—1677.
Transactions of the Royal Historical Society 1901. Vol 15, s. 131—150.
Berör bl. a. äfven Sveriges politik vid denna tid.

5800. **Bergen, H. v.,** Fehrbellin. 18 juni 1675.
Ueberall. Illustrierte Wochenschrift für Armee und Marine 1902. H. 38, s. 12—13.

5801. Fehrbellin. 18 juni 1675.
Militär-Wochenblatt 1902, s. 1443—1449.

5802. **Gulowsen, J. A. N.,** Det norske Kavaleri og Gyldenlövefeiden.
Morgenbladet 1902, N:o 80 (9 Februar).

5803. **Wimarson, N.,** Die zweite brandenburgische Gefangenschaft des Obersten Wangelin und die Frage wegen eines Separatfriedens zwischen Schweden und Brandenburg 1676—1677. Bemerkungen und Aktenstücke.
Forschungen zur brandenburgischen und preussischen Geschichte 1902. Bd 15, s. 200—217.

5804. Urkunden und Actenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg. Bd 18. Politische Verhandlungen. Bd 11. Herausg. v. *Ferd. Hirsch.* VIII + (1) + 854 s. Berlin, G. Reimer.

Innehåller bl. a. Die Feldzüge in Pommern 1676—1678; Der Feldzug in Preussen 1678—1679; Friedensverhandlungen zu Nimwegen 1676—1679; Brandenburg und Frankreich. Der Friede von St. Germain en Laye 1678—1679.

Se nedan »Recensioner» 6090.

5805. Gehejmeraad Enevold Parsbergs Betænkning om Tilvejebringelsen af 800,000 Dlr. til Krigens Fortsættelse 1678. Medd. af *L. Laursen.*
Danske Magazin. Femte Række. Bd 5, s. 92—96.

5806. **Olmer, Em.,** Konflikten mellan Danmark och Holstein-Gottorp 1695—1700. Med särskildt afseende fäst vid Sveriges förhållande till densamma. 2. April 1696—Juni 1699. IV + 96 s. Göteborg, Wettergren & Kerber 1901. Pr. 1 kr. 25 öre.
Göteborgs Kungl. vetenskaps- och vitterhets-samhälles handlingar. 4:e följden. D. 4.

5807. **Hjärne, H.,** Karl XII. Omstörtningen i Östeuropa 1697—1703. VIII + 219 + (1) s. Sthlm, Ljus. Pr. 2 kr. 75 öre.
152 s. tryckta 1900, 1901 såsom bilaga till Ljus.

5807½. **Allason, Barb.,** Carlo XII di Svezia. 50 s. Firenze, Rassegna Nazionale.

5808. **Zivier, E.,** Zur Geschichte des Nordischen Krieges an der oberschlesischen Grenze. Das Jahr 1702. [Mit Abdruck einiger Schriftstücke aus dem Fürstlichen Archiv zu Pless].
Oberschlesien 1902. Jahrg. 1, s. 3—13.

5809. **Gernet, A. v.,** Peter der Grosse und sein Kriegshafen an der Ostsee.
Baltische Monatsschrift 1900, s. 167—185.

5810. **Bienemann jun., Fr.,** Die Katastrophe der Stadt Dorpat während des Nordischen Krieges. Nebst zeitgenössischen Aufzeichnungen. XIII + (1) + 194 + 110 s. Reval, Fr. Kluge.
Bibliothek livländischer Geschichte herausg. v. E. Seraphim. Bd 3.

5811. **Kupke, G.,** Die Gefangennahme des Bischofs von Posen in Warschau im Jahre 1704 und seine Reise nach Rom zur Verantwortung.
Historische Monatsblätter für die Provinz Posen 1901. Jahrg. 2, s. 97—104.

5812. **Марченко, М. К.,** Интендантская работа въ весеннюю кампанію 1708 г. [Intendenturarbeten till vårfälttåget 1708.]
Интендантскій журналъ 1901. N. 5 s. 90—107; N. 6 s. 86—102; N. 7 s. 106—120.

5813. **Myschlajevski, A. Z.,** Den ryska fälttågsplanen 1708. Från ryskan af *L. Hammarskiöld.* (Efter en uppsats i Vojennij Sbornik 1901.)
Historisk Tidskrift 1902, s. 75—98.

5814. **Martjenko, M. K.,** Striden vid Holovczin. Från ryskan af *J. Petrelli.* (Efter en uppsats i Vojennij Sbornik 1901, Mars.)
Historisk Tidskrift 1902, s. 99—127 + 2 kartor.

5815. **Hallendorff, C.,** Karl XII och Lewenhaupt år 1708. 141 + (1) s. + 2 kartor. Upsala, Akademiska bokh. Pr. 3 kr.
Upsala Universitets Årsskrift 1902.
Se nedan »Recensioner» 6092.

5816. Landshöfdingen Gustaf Abraham Pipers minnen från Karl XII:s ryska fälttåg och sin ryska fångenskap. Utgifna af *K. G. Westman.* 65 + (1) s. Katekesform. Sthlm, Ljus. Pr. 40 öre.
För skola och hem. 22. Svensk bokskatt utgifven af *J. A. Lundell* o. *Ad. Noreen.*

5817. Löjtnanten Fr. Chr. von Weihes Dagbok 1708—1712. Utgifven af Kongl. Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandina-

viens historia genom *E. Carlson*. (3) + 132 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 2 kr. 50 öre.
Historiska Handlingar. D. 19, N:o 1.

5818. **Stille, A.,** Platsen för striden vid Hästveda den 12 februari 1710.
Historisk Tidskrift 1902, s. 59—62.

5819. Specification på de med Maij:t vid Bender närvarande af Kongl. Drabante Corps in Februario 1710.
Suomen Historiallisen Seuran Pöytäkirjat 1902, s. 7—9.

5820. Sveriges ridderskaps och adels riksdags-protokoll ifrån år 1627. D. 17. 1710, 1713—1714. Utg. af *Severin Bergh*. XIV + 437 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 5 kr. 75 öre.

5821. Ett bref från Magnus Stenbock till Haqvin Spegel. [1712]. Medd. af *H. Lundström*.
Personhistorisk Tidskrift 1902, s. 64—66.

5822. **Chance, J. F.,** George I in his relations with Sweden before his accession and to may 1715.
The English Historical Review 1902, s. 50—75.

5823. **Chance, J. F.,** The Baltic expedition and Northern treaties of 1715.
The English Historical Review 1902, s. 443—465.

5824. **Collyer, d'Arcy,** Notes on the diplomatic correspondence between England and Russia in the first half of the eighteenth century.
Transactions of the Royal Historical Society 1900. Vol. 14, s. 143—174.
Behandlar bl. a. K. Gyllenborgs beskickning till England 1715—1717.

5825. **Wahl, J.,** Felttoget 1716.
Norsk Militært Tidsskrift 1902, s. 617—653.

5826. Uddrag af I. H. Munchs journal over »hvad som er passeret ved kongen af Sverrig Carolus den 12:tes förste invasion i Norge 1716». (Fra det danske rigsarkiv — den Thottske samling — ved oberst *Gulowsen*).
Norsk Militært Tidsskrift 1902, s. 43—55.

5827. Obriste Krafts beretning om hans forhold i krigens tid udi Norge under Friderico Qvarto. (Ved Johan Wahl).
Norsk Militært Tidsskrift 1902, s. 247—279.

5828. Nogle af general Carl friherre af Leutrums efterladte papirer — væsentlig vedrörende den nordiske krig og Karl XII. (Ved Johan Wahl).
Norsk Militært Tidsskrift 1902, s. 355—361.

5829. Oberst Stenflychts manuskript vedrörende felttoget 1718. (Ved Johan Wahl).
Norsk Militært Tidsskrift 1902, s. 391—406.

5830. **Lundström, H.,** Karl XII — Messias, en i utlandet omkring år 1718 omfattad trossats. Ett nytt bidrag till de kiliastiska rörelsernas historia.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1902, s. 1—18.

5831. Karl XII:s Fald for Fredriksten. (Et nyt aktmæssigt Bidrag ved *S. A. Sörensen*.)
Historisk Tidsskrift (Kristiania). Fjerde Række. Bd 2, s. 158—160.

5832. **Hagström, K. A.,** Ett stycke krönika från 1719.
Vårt Försvar 1902: 1, s. 29—38.

5833. **Nordlund, K.,** Om censureringen af Jacob Vildes »Historia Pragmatica».
Historisk Tidskrift 1902, s. 263—292.

5834. **Waliszewski, K.,** La dernière des Romanov Élisabeth 1:re impératrice de Russie 1741—1762 d'après des documents nouveaux et en grand partie inédits puisés aux archives des affaires étrangères de Paris, aux archives secrètes de Berlin et de Vienne et dans divers autres dépôts ainsi que dans les publications Russes et étrangères les plus récentes. XIII + 552 s. + 1 portr. + 1 geneal. tab. Paris, Plon.
Berör bl. a. kriget 1741—43.

5835. **Selggren, J.,** Helsingeböndernas tilltag 1743. Utdrag ur Gäfle landskanslis handlingar.
Helsinglands fornminnessällskaps årsskrift 1901 [Tr. 1902], s. 46—50.

5835½. Sveriges ridderskaps och adels riksdagsprotokoll från och med år 1719. D. 16. 1746—1747. D. 2, H. 1. Utg. af *Gustaf Berg*. 320 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 4 kr.

5836. **Holm, Edv.,** Danmark-Norges Historie under Kristian VII (1766—1808). Bd 1: Afdeln. 1—2: H. 1—2 (1766—1772). Äfven med titel: Danmark-Norges Historie fra den store nordiske Krigs Slutning til Rigernes Adskillelse (1720—1814). Bd 4: Afdeln. 1—2: H. 1—2 XIII + (1) + 435 + 45 s; 438 + XIV + (1) + 46 s. Köbenhavn, Gad. Pr. 7 kr. 50 öre för hvarje afdeln.

5837. Politische Correspondenz Friedrich's des Grossen. Bd 27 (1768). Redigirt von *G. B. Volz*. (1) + 608 s. Berlin, Duncker.

5838. Ett förslag från frihetstiden att belöna riksdagsmän.
Historisk Tidskrift 1902, s. 56—59.

5839. **Sprengtporten, G. M.,** En finsk officerares bref till sin vän i Stockholm. Skrefne efter Reg:ts förändringen d. 19 augusti.
Historiallinen Arkisto 1902, s. 236—267.

5840. **Westrin, Th.,** Gustaf III och grefvinnan de Boufflers.
Historisk Tidskrift 1902, s. 39—56.

5841. **Hedvig Elisabeth Charlotta,** Dagbok. Öfversatt och utgifven af *C. Carlson Bonde*. D. 1. 1775—1782. XXIV + 475 s. + 1 portr. + 5 bilagor. Sthlm, Norstedt. Pr. 6 kr.
Se nedan »Recensioner» 6096.

5842. **Corberon, M. D. de,** Un diplomate Français à la cour de Catherine II 1775—1780. Journal intime du chevalier de Corberon chargé d'affaires de France en Russie. Publié d'après le manuscrit original, avec une introduction et des notes par *L. H. Labande*. T. 1. LXXI + 366 + 1 portr. T. 2. 464 s. Paris, Plon 1901.

5843. Bref från Elis Schröderheim. Utgifna af *O. Levertin*. XXVII + 230 s. Sthlm, Albert Bonnier. Pr. 3 kr. 75 öre.
Svenska memoarer och bref utgifna af *H. Schück* o. *O. Levertin*. 6.

5844. **Adlerbeth, Gudm. Göran,** Gustaf III:s resa i Italien. Anteckningar. Utg. af *H. Schück*. VIII + 240 s. Sthlm, Albert Bonnier. Pr. 3 kr. 75 öre.
Svenska memoarer och bref utgifna af *H. Schück* o. *O. Levertin*. 5.

5845. [**Malagola, Carlo e**] **Della Santa, Gius.,** Il viaggio di Gustavo III re di Svezia negli stati Veneti e nella dominante, 1784. 46 s. 4:o. Venezia, tip. Emiliana di G. B. Monanni.

5846. **Ignatius, K. E. F.,** Georg Fredrik Tigerstedts landsförräderi. En episod från 1788—90 års krig. Föredrag hållet den 9 november 1901.
Historiallinen Arkisto 1902, s. 195—235.

5847. Några bref från Olof Wallquist till J. A. Lindblom [1789, 91, 93]. Medd. af *K. G. Wn.* [*K. G. Westman*].
Historisk Tidskrift 1902, s. 248—254.

5848. **Baille, Ch.,** Notes sur le baron et la baronne de Staël.
La Revue de Paris 1902. T. 2, s. 639—666.

5849. **Hjelmér, S.,** Berättelse om tyska rikets och nedersachsiska kretsens politiska ställning och styrka år 1793. Utg. af *A. Hjelmérus*. Läroverksprogram. 40 s. 4:o. Strengnäs.

5850 a). **Suremain, Ch. I. B. de,** La Suède sous la république et le premier empire. Mémoires du lieutenant général de Suremain (1794—1815), publiés par un des ses petits-neveux. VI + 392 s. + 2 portr. Paris, Plon.
Se nedan »Recensioner» 6098.

» b). **Suremain, Ch. I. B. de,** Sverige på franska republikens och kejsardömets tid. Generallöjtnant de Suremains minnen från hans anställning i svensk tjänst 1794—1815. Bemyndigad öfversättning från franskan af *O. H. Dumrath*. VI + 329 s. Sthlm, Geber. Pr. 4 kr.

» c). **Wahlström, Lyd.,** Generallöjtnant de Suremains memoarer.
Historisk Tidskrift 1902, s. 354—379.

5851. **Kaisenberg, M. v.,** Napoleon I och Eugénie Désirée Clary-Bernadotte. Roman ur en drottnings lif. En tids- och lefnadsskildring efter hittills ännu icke kända franska och svenska källor. Öfvers. af *A. Wall*. Med talrika illustrationer och facsimiler. 420 s. Sthlm, Chelius & C:o. Pr. 4 kr. 50 öre.

5852. **Bliard,** L'indiscipline dans l'une des armées de la Révolution (d'après les archives départementales du Morbihan. Détails affreux sur la brutalité avec laquelle les volontaires chargés de fusiller les prisonniers de Quiberon s'arrachaient leurs dépouilles. Efforts impuissants de Hoche, de Bernadotte pour réprimer les excès. Atrocités du général Le Batteux).
Revue des questions historiques. 1902, Janvier.

5853. **Thompson, E. P.,** Jean Baptiste Jules Bernadotte: the founder of a dynasty.
Gentleman's Magazine 1900. T. 288, Mars.

5854. **Rambaud, A.,** Un cadet de Gascogne: Bernadotte, maréchal de France et roi de Suède.
Revue politique et littéraire. Revue bleue 1902. Série 4. T. 17, s. 65—68.

5855. **Thierry, Gilb. Aug.,** Conspirateurs et gens de police. Le complot des libelles (1802). P. 1—4.
Revue des deux mondes 1902. T. 5, s. 793—826, T. 6, s. 5—35, 241—277, 481—522.
Berör Bernadottes uppträdande vid denna tid.

5856. **Primbault, H.,** Fouché et Bernadotte.
Revue générale 1902. T. 1, s. 251—271, 408—432, 523—542.

5857. To Breve fra P. C. Asbjörnsens Fader. (Et lidet Interieur fra Krigstiden 1808.) Ved *L. Daae*.
Historiske Samlinger. Bd 2, s. 142—144.

5858. Bernadotte och spanjorerna i Danmark 1808.
Stockholms Dagblad 1902, N:o 94, 96, 98.

5859. **Sommerfeldt, G.,** Aus den Petersburger Gesandtschaftsberichten des Grafen Heinrich von Lehndorff, 1808.
Mittheilungen des Instituts für oesterreichische Geschichtsforschung 1902, s. 293—300.

5860. **Molander, A.,** Русскіе на островѣ Гетландѣ въ 1808 г. (Разсказъ секретаря магистрата въ Висбю, Антона Моландера.) Сообщила Екат. Ник. Янжулъ. [Ryssarna på ön Gotland år 1808. Berättelse af magistratssekreteraren i Visby Anton Molander. Meddelad af E. N. Janschul.]
Русская старина. 1902: T. 2, s. 549—552.

5861. Sveriges krig åren 1808 och 1809 utgifvet af Generalstabens krigshistoriska afdelning. D. 3: 1: Text och bilagor. (8) + 387 s. + Bilagor 121 s. 3: 2: 27 kartor + (2) s. Sthlm, Norstedt. Pr. för hela delen 7 kr. 50 öre.
Se nedan »Recensioner» 6100.

5862. Fänrik B. J. von Breitholtz' dagbok under fångenskap i Ryssland 1808 och 1809. Meddel. af *T. J. Petrelli*.
Personhistorisk Tidskrift 1902, s. 22—48, 95—110.

5863. **Schauman, G.,** Från en finsk officers fångenskap i Ryssland 1808—1809. Med porträtt.
Finsk Tidskrift 1902. Bd 1, s. 3—22.

5864. Efterladte Papirer fra den Reventlowske Familiekreds i Tidsrummet 1770—1827. Meddelelser af Arkiverne paa Pederstrup og Brahe-Trolleborg. Udgivne paa Foranledning af *C. E. Reventlow* ved *L. Bobé*. D. 5: Grevinde Charlotte Schimmelmanns Breve til Grevinde Louise Stolberg 1808—15 og til Grevinde Frederikke Sophie Reventlow i Udvalg. Tillæg. 1—2. CVIII + 308 s. + 5 släkttab. + 5 portr. Kjöbenhavn, Lehmann & Stage. Pr. 7 kr.

5865. **Hamnström, E.,** Freden i Fredrikshamn. Akad. afh. VIII + 131 + (1) s. Upsala, Förf.

5866. **Sörensen, C. Th.,** Bernadotte i Norden eller Norges Adskillelse fra Danmark og Forening med Sverig. Udgivet med Understöttelse af Carlsbergfonden. H. 1. 80 s. Köbenhavn, Gyldendal. Pr. 1 kr. häftet.

5867. Aktstykker til Norges Historie i 1814. Samlede og udgivne af *L. Daae*. 1. Eidsvoldsmanden Capitaine (senere Generaladjutant) Ole Elias Holcks Dagbog for Aaret 1814.
Historiske Samlinger. Bd 2, s. 1—137.

5868. Danmarks Deltagelse i Alliancen mod Napoleon 1814. 1. Aktstykker vedrörende det andet Auxiliærkorps. 2. Aktstykker vedrörende den hjemmeværende Del af Armeen.
Meddelelser fra Krigsarkiverne. Bd 9, s. 211—412.

5869. **Nielsen, Y.,** Lensgreve Johan Caspar Herman Wedel Jarlsberg, Amtmand, Medlem af Rigsforsamlingen paa Eidsvold, Statsraad, Stortingsmand, Statholder og Prokansler ved det Kgl. Frederiks Universitet, 1779—1840. D. 1: 1779—1812. XII + (2) + 466 s. + 10 portr. o. pl. D. 2: 1813—14. (2) + 352 + 2 portr. D. 3: 1815—40. (2) + 578 s. + 8 portr. o. pl. Christiania, Aschehoug & C:o 1901, 1902.
Universitetsprogram for 1900, 1901.

5870. **Överland, O. A.,** Norges historie 1814—1902. Med et Omrids af Sveriges og Danmarks historie i det 19:de aarhundrede. (3) + 193 s. Kristiania, Det Norske Aktieforlag. Pr. 2 kr. 50 öre.

5871. **Sars, J. E.,** Norges politiske Historie 1815—1885. Med Tillægsafhandlinger angaaende Norge i det nittende Aarhundrede af *Chr. Collin, L. A. Havstad, O. Holm, Ragna Nielsen*. H. 12—15. S. 369—496. Kristiania.
Gratisbilag til »Verdens Gang» 1902.

5872. En ufuldendt Selvbiografi af Statsraad Peter Motzfeldt. Udgivet af *E. Motzfeldt.*
Historisk Tidsskrift (Kristiania). Fjerde Række. Bd 2, s. 1—31.

5873. **Pavels, Claus,** Dagböger for Aarene 1817—1822. Udgivne for den norske historiske Forening af *L. Daae.* Bd 2: H. 3—5. S. 193—432. Kristiania 1901, 02.

5874. **Stenhammar, Christ.,** Bilder ur riksdags- och hufvudstadslifvet i bref till hemmet och vänner i hemorten under konung Karl XIV Johans näst sista riksdag 1834—1835. Utg. af *E. H. Th. Stenhammar.* VIII + 192 s. Upsala, W. Schultz. Pr. 2 kr. 25 öre.

5875. **Bajer, Fr.,** Skandinavisk neutralitet eller historisk moral af Nordens neutralitet under Krimkriget. Auktoriserad öfversättning från danskan. 75 s. Sthlm, Albert Bonnier. Pr. 75 öre.
Småskrifter utg. af Sveriges Kvinnliga Fredsförening. 4.

5876. Af nogle Breve fra 1860—64.
Dansk Tidsskrift 1902, s. 340—349.
(Berör skandinavismen).

5877. **Munch, P.,** Hall og den nationalliberale Politik.
Dansk Tidsskrift 1902, s. 450—463.

5878. **Munch, P.,** Sverige, Norge, Danmark.
Dansk Tidsskrift 1902, s. 315—326.

5879. **Neergaard, N.,** Hall og den skandinaviske alliance i 1863. + En Replik.
Tilskueren 1902, s. 301—312, 494—497.

5880. **Andræ, P.,** Andræ-Hall overfor den politiske Situation i Efteraaret 1863. En dokumenteret Fremstilling. 170 s. Kjöbenhavn, Gyldendal. Pr. 2 kr.

5881. Sverges och Norges traktater med främmande magter jemte andra dit hörande handlingar. Sverges traktater. D. 13. Sverges och Norges traktater. D. 4: 1. 1878—1885. Utgifvet af *C. Sandgren.* 320 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 10 kr.

5882. **Rydin, H. L.,** Anteckningar om den norska vensterns unionspolitik och dennas statsrättsliga karaktär under åren 1891—1902. XVI + 216 s. Upsala, W. Schultz. Pr. 2 kr. 75 öre.

5883. **Szász, Zsombor,** A Norvég és Svéd államkapcsolat törénete, kezdetétöl napjainkig. VIII + (1) + 404 s. Kolozsvár 1901.

Biografi och Genealogi.

5884. **Aberstén, Sim.,** Förteckning öfver Göteborgs K. vetenskaps- och vitterhetssamhälles ledamöter 1774—1901. På uppdrag af K. samhället upprättad. VI + 61 s. + bihang 66 s. Göteborg, Wettergren & Kerber. Pr. 1 kr.
Göteborgs Kungl. vetenskaps- och vitterhets samhälles handlingar. 4:e följden. D. 4.

5885. **Afzelius, H.,** Erik Benzelius d. ä. En kyrkohistorisk lefnadsbild från Sveriges storhetstidehvarf. 2: Benzelii verksamhet såsom biskop

i Strängnäs åren 1687—1700. XIV + 312 + XXVII + (2) s. + 1 portr. Sthlm, Förf. Pr. för båda delarna 5 kr.
D. 1 (perioden 1632—1687) 2 + 118 + IX s. utkom 1897 som akad. afh.
Se nedan »Recensioner». 6101.

5886. **Ameen, G.,** Gabriel Poppius och Lars Hierta. Ur efterlämnade anteckningar.
Finsk Tidskrift 1902. D. 2, s. 36—42.

5887. **Anjou, A.,** Den vallonska slägten Anjou jemte förgreningar. Genealogiska och biografiska anteckningar 1630—1902. 66 s. + 4 slägttåbl. Sthlm, Förf. [Tr. i Eksjö]. Pr. 2 kr. 50 öre.

5888. **Annerstedt, Cl.,** Till Olof Rudbecks minne. Tal hållet i Upsala universitets aula den 17 september 1902. 28 s. Upsala Akademiska bokh. Pr. 50 öre.

5889. **Belfrage, J. L.,** Biografiska data om generalmajoren Johan Leonard Belfrage.
Personhistorisk Tidskrift 1902, s. 135—139.

5890. **Bergman, J.,** Anders Fryxell, Sveriges populäraste häfdatecknare. 31 s. Sthlm, Albert Bonnier. Pr. 25 öre.
Verdandis Småskrifter. N:o 108.

5891. **Billbergh, J. P. af,** Sjelf-biografi. 117 s. + 2 portr. Sthlm.

5892. **Bååth, L. M.,** Anders Fryxell.
Ord och Bild 1902, s. 225—241 + 1 portr.

5893. [**Dardel, N. v.,**] Stockholms öfverståthållare. [Grefve Clas Tott, friherre Thure Gustaf Rudbeck o. friherre Clas Rålamb].
Personhistorisk Tidskrift 1902, s. 1—17, 81—94 + 3 portr.

5894. **Ekstrand, V.,** Svenska landtmätare 1628—1900. Biografisk förteckning. H. 4: Götaland. Landtmätare i Sverige, som ej kunnat placeras på länen. Bergskollegii landtmätare. Inspektorer öfver mått och vikt. Stadsingeniörer i Stockholm, Göteborg och Malmö. Kartografer. Statens landtbruksingeniörer. H. 5: Finland, Östersjöprovinserna m. m. S. 110—262. 4:o. Sthlm, Fritze [Tr. i Upsala]. Pr. H. 4: 3 kr. H. 5: 2 kr.

5895. **Falkman, C.,** Malmö-slägten Falkman 1665—1900. 77 + 6 s. + 110 portr. + 1 pl. Sthlm, Förf. 1901. Tr. i 100 numrerade exemplar.

5896. **Hammarskjöld, A.,** Ätterna Nordenskjöld. 1. Genealogier med bilagor af *A. Hammarskjöld* o. *C. Carlsson Leijonhufvud.* (1) + 49 s. 4:o. Sthlm, Klemmings Antikv. Pr. 3 kr.

5897. [**Karlsson, K. H.,**] Genealogiska anteckningar.
Historisk Tidsskrift (Kristiania). Fjerde Række. Bd 2, s. 157—158.

5898. **Karlsson, K. H.,** Slägtanteckningar af Jakob Turesson och Ture Jakobsson Rosengren samt Sven Ribbing.
Personhistorisk Tidskrift 1902, s. 18—21.

5899. **Matrikel,** Uppsala universitets. På uppdrag af universitetets rektor utgifven af *A. Andersson.* 2. 1632—1650. 3. 1650—1665. S. 61—188. Uppsala, Akad. bokh.
Universitetsprogram Uppsala 1902.

5900. **Meurling, Ch.,** Olof Meurlings stamträd vid början af tjugonde seklet. V + 101 s. Kristdala, Förf. [Tr. i Lund]. Pr. 2 kr.

5901. **Munthe, A.,** Klas Kristersson Horn. Pennteckningar af *J. Hägg.* IV + 126 s. + 1 portr. o. 3 pl. Sthlm, Norstedt. Pr. 3 kr. 50 öre.
Svenska sjöhjältar. 4.

5902. **Nielsen, J.,** Erik Gustav Geijer. En levnedsskildring. 203 + (1) s. Odense, Rasmus Hansens boghandel. Pr. 2 kr.

5903. **Nyblom, C. R.,** Minne af skriftställarinnan Fredrika Bremer.
Svenska Akademiens Handlingar ifrån år 1886. D. 16, s. 83—299.

5904. **Odén, K. G.,** Östgötars minne. Biografiska anteckningar om studerande östgötar i Upsala 1595—1900. H. 2. S. 321—767 + 39 + (1) s. Sthlm, Förf. Pr. för hela verket 10 kr.

5905. **Ohlsson, H. T.,** Biografisk matrikel öfver svenska kyrkans prästerskap 1901. V + (1) + 763 s. + 1 portr. Lund, Förf. Pr. 7 kr. 50 öre.

5906. **Samzelius, Hugo,** Kongl. skogs- och jägeristaten 1539—1900. Biografiska studier. D. 2. XXXIV + 238 + (1) s. + 2 pl. Sthlm, Fritze. Pr. 15 kr. Tr. i 400 exemplar.

5907. **Schöldström, B.,** Förteckning öfver svenske frivillige i Danmarks armé krigsåren 1848—50.
Damer och knektar, s. 233—248. Separat i endast 5 exemplar.

5908. **Sjöström, C.,** Norrlands nation i Lund. Biografiska och genealogiska anteckningar. 34 s. Lund, Förf.

5909. **Släktbok,** Ny svensk. Utgifven af *K. A. K:son Leijonhufvud* o. *G. C:son Leijonhufvud*. H. 3. (1) s. + s. 167—241 + XVII + IV + VI s. Sthlm, Norstedt. Pr. 2 kr. häftet.

5910. **Söderberg, Vern.,** Historieskrifvaren Arnold Johan Messenius. Akad. afh. XX + 147 + (1) s. Upsala, Akademiska bokh. 1902. Pr. 2 kr. 50 öre.
Upsala Universitets Årsskrift 1903.

5911. **Wahlström, L.,** Den svenska odlingens stormän. Lefnadsteckningar för skola och hem. H. 5: Hans Järta. Per Henrik Ling. 92 s. + 2 portr. Sthlm, Norstedt. Pr. 1 kr.

5912. **Wieselgren, H.,** Nils Adolf Erik Nordenskiöld, lefnadsteckning.
Ymer 1902, s. 109—139.

5913. **Wrangel, F. U.,** Anteckningar om porslinsmålare och porslinsarbetare m. m.
Personhistorisk Tidskrift 1902, s. 141—144.

Sfragistik och Numismatik.

5914. **Huitfeldt-Kaas, H. J.,** Norske Sigiller fra Middelalderen udgivne efter offentlig Foranstaltning. H. 3—4. S. 33—64. + 24 pl. 4:o. Kristiania.

5915. **Klintberg, M.,** Förteckning öfver Visby högre allmänna läroverks medaljsamling. 1: Sveriges och svenska konungahusets minnespenningar, praktmynt och belöningsmedaljer. Läroverksprogram. 53 s. Visby.

Krigshistoria.

5916. **Björkman, C. G.,** Flaggan upp. En framställning af svenska örlogsflottan förr och nu. (För Kvinnoförbundet för Sveriges sjöförsvar.) 36 s. Sthlm, Nordin & Josephson. Pr. 50 öre.

5917. **Castberg, P. H.,** Aeldre og nyere Udtalelser vedrörende Sveriges faste Forsvar. (1) + 141 s. Kristiania, Aschehoug. Pr. 1 kr.

5918. **Drag,** Spridda, ur kusthärjningarnas historia. Af — *c.* —
Vårt Försvar 1902: 1, s. 1—13.

5919. **Hasse, P.,** Schwedisches Kriegsschiff in Lübeck gebaut. (Wetteprotokoll von 1668, juni 17.)
Mittheilungen des Vereins für Lübeckische Geschichte und Alterthumskunde 1900, s. 127—128.

5920. **Munthe, L. W:son,** Kongl. Fortifikationens historia. D. 1. S. 385—512 + 8 kartor.
Tidskrift i fortifikation 1902. Bihang.

5921. **Pihlström, Ant.,** Kungl. Dalregementets historia. Afdeln. 1: Dalafänikor 1542—1617. (4) + 179 + (1) + 6 + 4 + II s. + 2 pl. + 1 karta. Sthlm, Norstedt. Pr. 4 kr. 50 öre.

5922. **Thyselius, E.,** En tillrättakommen handling af betydelse för sjöförsvarets historia.
Tidskrift i sjöväsendet 1902, s. 204—207.

5923. **Waffen,** Die, Carls XII im Altertumsmuseum in Stettin.
Stettiner Neueste Nachrichten 1901. Jahrg. 8, N:o 41.

5924. **Wagner,** Deutsche Regimenter in schwedischen Diensten. Ein Zeitbild aus dem militärischen Leben in der zweiten Hälfte des achzehnten und im Anfang des neunzehnten Jahrhunderts.
Beiheft zum Militär-Wochenblatt 1902, s. 345—383.

Litteratur- och konsthistoria.

5925. **Granberg, O.,** Allart van Everdingen och hans »norska» landskap, det gamla Julita och Wurmbrandts kanoner. Ett par undersökningar. VIII + (1) + 83 s. + 6 pl. 4:o. Sthlm, Förf. Pr. 10 kr.

5926. **Hultin, A.,** Torsten Rudeen. Ett bidrag till karolinska tidens litteratur och lärdomshistoria. Akad. afh. VI + 276 s. Helsingfors, Förf. Pr. 1 kr. 75 öre.

5927. **Kjellberg, C. M.,** En autograf af Erik-legendens författare.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1902, s. 119—123.

5928. **Levertin, O.,** G. Lundberg. En studie. 84 s. + 1 portr. Med portr. i texten. 4:o. Sthlm, Ljus. Pr. 1 kr. 50 öre.

5929. **Nordensvan, G.,** Gripsholm och dess konstskatter. Med 171 bilder i färgtryck, ljustryck och autotypi. Utgifvet af kommitterade för pressens lotteri 1902. 184 s. Fol. Sthlm. Pr. häftad 30 kr.
Se nedan »Recensioner» 6102.

5930. **Pantheon, Svenskt.** Porträtt och historiska planscher efter gravyrer. Med text af *F. U. Wrangel.* H. 8—11. S. 19—34 + 60 portr. o. pl. Tv. Fol. Sthlm, Wahlström & Widstrand. Pr. 2 kr. 50 öre häftet.

5931. **Schauman, G.,** En hypotes om författareskapet till »Les Anecdotes de Suède».
Historisk Tidskrift 1902, s. 128—138.

5932. **Sylwan, O.,** Ur tidningspressens historia. 48 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 30 öre.
Föreningen Heimdals folkskrifter. 76.

5933. **Wieselgren, H.,** Svenska pressen.
Norden 1902. Redaktion: O. Thyregod, H. Koht o. O. Ottelin, s. 215—230.

Statsrätt, Juridik och Nationalekonomi.

5934. **Dahlberg, B. H.,** Till frågan om kronans vattenrätt. En undersökning angående 1697 års kvarnkommissioner.
Ekonomisk Tidskrift 1902, s. 153—178.

5935. **Förarbeten** till Sveriges rikes lag 1688—1736. Efter offentligt uppdrag utg. af *Wilh. Sjögren.* D. 4. Lagkommissionens förslag 1686—1697. XXV + 470 s. Upsala. Pr. 6 kr. 50 öre.

5936. **Hagman, K.,** Sveriges grundlagar med förklaringar bihang och register. VI + 607 + Bihang 248 + 43 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 12 kr.

5937. **Kjellén, R.,** Döda bokstäfver i Sveriges gällande regeringsform. 1—2.
Statsvetenskaplig Tidskrift 1902, s. 101—122, 181—200.

5938. **Sjögren, W.,** Förarbetena till Sveriges rikes lag. Anteckningar och utdrag.
Tidsskrift for Retsvidenskab 1902, s. 1—45.

5939. **Upplandslagen** efter Ängsöhandskriften. Utgifven af *O. v. Friesen.* XX + 167 s. + 2 facs. pl. Sthlm. Pr. 3 kr.
Samlingar utgifna af Svenska Fornskrift-Sällskapet. H. 122.

5940. **Utredning** rörande Sveriges vigtigaste neutralitetsförklaringar och neutralitetstraktater, på nådig befallning verkställd af Riksarkivet. [Titeln äfven på franska]. 85 s. 4:o. Sthlm.

5941. **Westman, K. G.,** Om delaktighet i dråp enligt de svenska landskapslagarna. 53 s.
Antiqvarisk tidskrift för Sverige. D. 17: H. 2.

5942. **Östergren, P. A.,** Till historien om 1734 års lagreform. 1: Inledning och öfversigt. XII + 139 + (1) s. 2: De civilrättsliga balkarne inför 1731 och 1734 års ständer. 268 s. Lund, Gleerup. Pr. D. 1: 3 kr., 2: 4 kr. 50 öre.

Bibliografi.

5943. **Almquist, J. A.,** Berättelse om en forskningsresa till Östersjöprovinserna.
Meddelanden från Svenska Riksarkivet. Ny följd. 1, s. 19—38.

5944. **Almquist, J. A.,** Samtida berättelser om Sveriges krig. Suppl. 2: 1536—1678.
Kongl. Bibliotekets Handlingar 24, s. 1—64. Har äfven utk. separat 116 s. omfattande perioden 1536—1814.

5945. **Clason, S.,** Studier öfver arkivväsendet i utlandet. IV + 167 s. Sthlm.
Meddelanden från Svenska Riksarkivet. Ny följd. 2.

5946. **Förteckning** öfver ministeriella handlingar i Riksarkivet. 19. *Th. Westrin,* Livonica.
Meddelanden från Svenska Riksarkivet. Ny följd. 1, s. 239—244.

5947. **Isberg, A. U.,** Vården af Malmö rådhusarkiv. 11 s. Malmö, Förf. Pr. 25 öre.

5948. **Jahresberichte** der Geschichtswissenschaft im Auftrage der Historischen Gesellschaft zu Berlin herausgegeben, von *E. Berner.* Jahrg. 23. 1900. XVIII + 144 + 526 + 364 + 279 s. Berlin. Gaertner.
Afdelningen för Sverige är skrifven af *J. A. Almquist* och utgör s. 164—174 af tredje afdelningen. Afdelningen för Finland har till författare *M. G. Schybergson* o. *A. Hackman* och utgör s. 175—184 af tredje afdelningen.

5949. **Kernkamp, G. W.,** Verslag van een onderzoek in Zweden, Noorwegen en Denemarken naar archivalia belangrijk vor de geschiedenis van Nederland op last der regeering ingesteld. XII + 376 + (1) s. s'Gravenhage, Stockum & Zoon.

5950. **Lundstedt, B.,** Sveriges periodiska litteratur. Bibliografi enligt Publicistklubbens uppdrag utarbetad. D. 3 Landsorten 1813—99. Med supplement till föregående delar, register och systematisk tidskriftsöfversigt. VII + (1) + 658 s. Sthlm, Klemmings Antikv. Pr. 12 kr. 50 öre.
Se nedan »Recensioner» 6103.

5951. **Molér, W.,** Namnregister till Hülpherska genealogierna i Vesterås allmänna läroverks bibliotek. 19 s. 4:o. Sthlm, Klemmings Antikv. [Tr. i Vesterås.] Pr. 1 kr. 50 öre.
Äfven Läroverksprogram, Vesterås.

5952. **Olmer, Em.,** Boksamlingar på Island 1179—1490. Enligt diplom. VIII + 84 s. Göteborg, Wettergren & Kerber. Pr. 1 kr. 50 öre.
Göteborgs högskolas Årsskrift 1902.

5953. **Описаніе** дѣлъ архива морского министерства. Томъ IX. [Redogörelse för handlingar i Sjöministeriets arkiv.] 881 s. Stor 8:o. С.-Петербургъ 1902.

5954. **Rosman, H.,** Obeaktade källor för vår ekonomiska historia.
Statsvetenskaplig Tidskrift 1902, s. 213—231.

5955. **Setterwall, K.,** Svensk historisk bibliografi 1901. 30 s.
Bilaga till Historisk Tidskrift 1902. 50 separatexemplar.

5956. **Weibull, L.,** Bibliotek och arkiv i Skåne under medeltiden. 138 + (2) s.
Historisk Tidskrift för Skåneland 1902.

5957. **Weibull, L.,** Halmstads rådhusarkiv.
Historisk Tidskrift för Skåneland. Bd 1, s. 153—174.

Topografi.

5958. **Anteckningar** om Söderala socken i Gefleborgs län, efter äldre och nyare tryckta och otryckta källor utgifna af *A. W. Qvarnström.* H. 1: Anteckningar om folkundervisningens utveckling i socknen. H. 2: An-

teckningar som äro af kulturhistoriskt intresse, eller utgöra bidrag till socknens historia. H. 1. 97 s. H. 2. 170 s. Söderhamn, Utg. Pr. för båda häftena 2 kr. 25 öre.

5959. **Berg, W.,** Elfsborgs slott. D. 1: Slottets historia. 440 + (1) s. + 8 pl. o. kartor. Göteborg, Förf.

5960. **Berggren, P. G.,** Kalmar nunnekloster.
Meddelanden från Kalmar läns fornminnesförening. D. 3, s. 33—65.

5961. **Bergman, C. J.,** Gotländska skildringar och minnen. 2:a uppl. (2) + 286 s. Visby, Gotlands Allehandas förlag 1901. Pr. 2 kr.

5962. **Burman, Fale,** Jämtlands vägar. Dagboksanteckningar från 1791. 64 s. + 1 karta. Östersund, Östersunds-posten. Pr. 2 kr.

5963. **Bäckström, K.,** Om Piteå stads jordar. 62 + (1) s. Piteå 1901.

5964. **Fehr, I.,** Anteckningar om Strengnäs. 39 s. + 1 karta. Strengnäs, Förf.
Särtryck i 50 exemplar.

5965. **Fehr, I.,** Strängnäs stads tänkeböcker från 1500-talet.
Historisk Tidskrift 1902, s. 138—145.

5966. **Fornhandlingar** rörande Jämtlands län. 2. [1531—1540.] Utg. af *P. Olsson.*
Jämtlands läns fornminnesförenings tidskrift. Bd 3, s. 37—48.

5967. **Gevärsfaktori,** Söderhamns.
Helsinglands fornminnessällskaps årsskrift 1901 [Tr. 1902], s. 42—46.

5968. **Hall, Fr.,** Vreta kloster. Läroverksprogram. 19 s. 4:o. Gefle.

5969. **Historia,** Illustrerad Helsingsborgs, i tre afdelningar. Af *N. P-n* under medverkan af flere författare. H. 1—11. 176 s. Helsingborg, Killbergs bokh. Pr. 25 öre.

5970. **Hjorth, Rich.,** Beskrifning öfver Wiste härad i Skaraborgs län. 124 s. + 1 pl. Vara, Förf. [Tr. i Vänersborg.] Pr. 3 kr.

5971. **Hjorth, Rich.,** Beskrifning öfver Åse härad i Skaraborgs län. 94 s. Vara, Förf. [Tr. i Vänersborg.] Pr. 3 kr.

5972. **Huss, E. G.,** Undersökning öfver folkmängd, åkerbruk och boskapsskötsel i landskapet Västerbotten åren 1540—1571. Akad. afh. XVIII + 101 + 77 s. Upsala, Förf.

5973. **Högberg, O.,** Gudmundrå i flydda tider. Minnesblad med anledning af kyrkans hundraårsjubileum den 27 sept. 1901. På kyrkorådets föranstaltande. 30 s. Sundsvall 1901.

5974. **Hörman, E.,** Lysekil. Bidrag till kännedomen om Lysekils historia och utveckling. 1. Från äldsta tid intill 1860-talet. 83 s. Göteborg 1901. Pr. 1 kr.

5975. **Lagerberg, C.,** Göteborg i äldre och nyare tid. Omkring 500 bilder. Beskrifvande text. H. 8—30. S. 57—240 + 13 s. Tv.-fol. Göteborg, Zachrisson. Pr. 50 öre häftet.

5976. **Lindegren, Agi,** Mariakyrkan i Westerås. Anteckningar till dess byggnadshistoria. (4) + 121 s. + 1 portr. + 48 pl. Fol. Sthlm, W. Silfversparres nya grafiska aktiebolag 1898—1902. [Ej utl. förr än 1902.] Pr. 40 kr. Tr. i 125 numrerade exemplar.

5977. **Lönborg, Sv.,** Finnmarkerna i mellersta Skandinavien.
Ymer 1902, s. 65—90, 361—408, 465—504.

5978. **Modin, E.,** Härjedalens ortnamn och bygdesägner. S. 129—264. Sthlm, Nordiska Bokh.
Nyare bidrag till kännedom om de svenska landsmålen och svenskt folklif. 19, 2.

5979. **Montelius, O.,** Huru gammal är bygden i Helsingland? Helsinglands fornminnessällskaps årsskrift 1901 [Tr. 1902], s. 1—33.

5980. **Palmgren, A. V.,** Minnen från det gamla »Kristine kapell» eller Qvarsebo. 62 s. Norrköping 1901. Pr. 1 kr.

5981. **Rike,** Sveriges. Handbok för det svenska folket. Utgifven under redaktion af *J. F. Nyström.* D. 2. 566 sp. + (2) s. 4:o. Sthlm, Ljus. Pr. inbund. 6 kr.

5982. **Samzelius, H.,** Studier och anteckningar. 3. Ur Öfverkalix sockens äldsta kyrkoböcker. 4. Den äldre svenska kolonisationen i Norrbottens finnbygder. (Kengisverken.) 5. Luleåförsamlingarna under 1700-talet.
Personhistorisk Tidskrift 1902, s. 48—64, 120—134.

5983. **Stålhane, H.,** Om skansarne i Jämtland och Herjeådalen. Jämtlands läns fornminnesförenings tidskrift. Bd 3, s. 27—36.

5984. **Tengberg, E. F.,** Helsingborg år 1816. Ny uppl. med förf. porträtt. XXVII + 107 + (1) s. Helsingborg, Killbergs bokh. Pr. 1 kr. 25 öre.

5985. **Tidander, L. G.,** Örebro förr och nu. Anteckningar. För Örebro Dagblad. 224 s. Sthlm, Förf. 1901. [Tr. i Örebro.] Endast 5 exemplar.

5986. **Uppland.** Skildringar af land och folk. Utgifven af K. Humanistiska Vetenskaps-samfundet i Upsala genom *A. Erdmann* o. *K. Hildebrand.* Bd 1: H. 2. S. 161—320 + 1 pl. + 1 portr. + 1 karta. Sthlm, Wahlström & Widstrand. Pr. 3 kr. 50 öre.
Se nedan »Recensioner» 6104.

5987. **Wrangel, F. U.,** Stockholmiana. Anteckningar. 193 + (1) s. Sthlm, Norstedt. Pr. 5 kr.

Kulturhistoria.

5988. **Bonsdorff, C. v.,** Om bröllop under sjuttonde seklet. Teologisk Tidskrift (Helsingfors) 1902, s. 224—244.

5989. **Dietrichson, L.,** En norrmans minnen från Sverige. D. 2. Bemyndigad öfversättning af *Kl. Johansson.* 254 s. Sthlm, Wahlström & Widstrand. Pr. 4 kr.

5990. **Engelhart, Th. E.,** Kongl. sällskapet Pro Patria. Historik öfver sällskapets upprinnelse, omskiften och öden, efter gamla handlingar upptecknad. 40 + (1) + 4 portr. + 4 pl. Sthlm, Förf. Ej i bokhandeln.

5991. **Fahlbeck, P. E.,** Sveriges adel. Statistisk undersökning. D. 2: Den lefvande adeln i Sverige och Finland. VIII + 334 s. Lund, Gleerup. [Tr. i Göteborg.] Pr. 10 kr.

5992. **Falk, Const.,** Östgötha gille 1802—1902. Anteckningar. 46 s. + 6 portr. + 3 pl. Sthlm. Pr. 1 kr. 50 öre.

5993. **Grill, C.** och **Grill, A. J.,** Skolordningar från 1762 och 1798. Medd. af *P. Pehrsson.*
Kyrkohistorisk Årsskrift 1902, s. 2—24.

5994. **Haller, Elof,** En tidsbild från början af 1700-talet.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1902, s. 231—236.

5995. **Hammarstedt, Edv.,** Om fastlagsriset och andra lifsstänglar och gudaspön
Nordisk Tidskrift 1902, s. 265—280.

5996. **Hammarstedt, Edv.,** Såkaka och gullhöna.
Meddelanden från Nordiska Museet 1899 o. 1900 [Tr. 1902], s. 22—40.

5997. **Hildebrand, H.,** Sveriges medeltid. Kulturhistorisk skildring. D. 3: H. 5. S. 641—800. Sthlm, Norstedt. Pr. 3 kr. 50 öre.

5998. **Historia,** Örebro läns kongl. hushållningssällskaps, 1803—1902, jämte öfversikt öfver landthushållningens utveckling inom länet under samma tid. Under medverkan af därtill anmodade utarbetad af *J. V. Jonsson.* D. 1. X + 430 s. + 12 pl. + 4 tabell. 2. X + 307 s. + 1 karta. Örebro, Hushållningssällskapet. Pr. 5 kr.

5999. **Leijonhufvud, Sigr.,** Ur svenska herrgårdsarkiv. Bilder från karolinska tiden och frihetstiden. (1) + II + 253 + (2) s. + 18 portr. o. pl. Sthlm, Norstedt. Pr. 3 kr. 50 öre.

6000. [**Lundström, H.**], Intriger vid kanslersvalet i Upsala 1747.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1902, s. 47—57.

6001. **Meijer-Granqvist, P.,** Stockholmskt borgarfolk. Ett och annat om hufvudstadens gamla borgarfamiljer. 198 s. Sthlm, Gernandt. Pr. 2 kr. 25 öre.

6002. **Samlingar** i landtmäteri. [Utg. af *V. Ekstrand.*] Saml. 3: Bilder ur landtmätarnes lif. (7) + 267 s. + 15 portr. Sthlm, Fritze. [Tr. i Upsala.] Pr. 3 kr.

6003. **Schück, H.,** Svenska Pariserstudier under medeltiden. 2.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1902, s. 118—177.

6004. **Schück, H.,** Ur gamla papper. Populära kulturhistoriska uppsatser. Ser. 5. (1) + 208 s. Sthlm, Geber. Pr. 2 kr. 75 öre.
Innehåller bl. a. Upsalalif, Lifvet i Vadstena kloster, När Geijer blef professor och Drottning Kristina.

6005. **Sjöström, C.,** En akademisk dom.
Personhistorisk Tidskrift 1902, s. 111—115.

6006. **Skallordningar,** Två, Ur Nordiska Museets arkiv. Med inledning af *E. Hammarstedt.*
Meddelanden från Nordiska Museet 1899 o. 1900. [Tr. 1902], s. 53—66.

6007. **Skrå-ordning** uprättad jordäganderne emellan, här i staden Cimbrishamn åhr efter Guds hugnerika börd 1754. Walborgmässo dagen den första Maii.
Meddelanden från Nordiska Museet 1899 o. 1900. [Tr. 1902], s. 41—52.

6008. **Steinecke, O.,** Friedrich Anton von Heynitz. Ein Lebensbild zum hundert jährigen Todestage des Ministers v. Heynitz nach Tagebuchblättern entworfen.
Forschungen zur brandenburgischen und preussischen Geschichte 1902. Bd 15, s. 421—470.
A. v. Heynitz företog 1747 en resa till Sverige, hvarunder han grundligt satte sig in i det svenska bergsbruket vid denna tid.

6009. **Sägner.** Upptecknade af *Johan Lindström.*
Jämtlands läns fornminnesförenings tidskrift. Bd 3, s. 9—27.

6010. **Wigström, E.,** Folktro och sägner. S. 213—308. Sthlm, Nordiska Bokh.
Nyare bidrag till kännedom om de svenska landsmålen och svenskt folklif. 8, 3.

6011. **Wiklund, K. B.,** Lapska seder och föreskrifter rörande mat och matlagning.
Meddelanden från Nordiska Museet 1899 o. 1900. [Tr. 1902], s. 1—12.

Kyrkohistoria.[1]

6012. **Ambrosiani, S.,** Studier öfver den svenska kyrkans organisation och författning vid 1100-talets midt.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1902, s. 19—68.

6013. **Bergstrand, Wald.,** Separatistiska oroligheter i Skara stift under Petrus Schyllbergs episkopat. Konsist. afh. (3) + 172 + (1) s. Lidköping, Förf. Pr. 1 kr. 50 öre.

6014. **Collijn, I.,** Ett nyfunnet, i Sverige tryckt aflatsbref från omkring år 1484.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1902, s. 123—129.

6015. **Donationsbref,** Ett, af hertig Karl för ärkestiftets reorganisation efter Upsala möte. Medd. af *C. Hallendorff.*
Kyrkohistorisk Årsskrift 1902, s. 87—90.

6016. **Falk, H.,** Sankt Olofs minne i Sverige.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1902, s. 69—88.

6017. **Herlenius, E.,** Åkianismens historia. Ett bidrag till kännedomen om det svenska sektväsendet. Läroverksprogram. XIV s. 4:o. Halmstad.

6018. **Jensen, O.,** The »Denarius Sancte Petri» in England. Appendix 3: The introduction of Peter's pence into Sweden and Norway.
Transactions of the Royal Historical Society 1901. Vol. 15, s. 171—200.

6019. **Jordebok,** Skara stifts kyrkliga, af år 1540. S. 45—178 + (2) s.
Vestergötlands fornminnesförenings tidskrift. Bihang till Bd 2.

6020. **Lefverne,** Helige mäns, jämte legender och järtecken. Efter gamla handskrifter utgifna af *R. Geete.* XIII + 280 s. Sthlm. Pr. 4 kr. 50 öre.
Samlingar utgifna af Svenska Fornskrift-Sällskapet. H. 121.
Inneh.: Inledning. — *Rimbertus,* S. Ansgarii lefverne. — *Eusebius, Augustinus* o. *Cyrillus,* S. Hieronymi lefverne. — Legender och järtecken. — Bihang. Om hel. Birgittas släkt. (Sammandrag efter *Margareta Clausdotter*).

6021. **Levin, H.,** Bidrag till Visby stifts historia. 1. Den kyrkliga indelningen och prästrättigheterna på Gotland. (Historik.)
Kyrkohistorisk Årsskrift 1902, s. 178—230.

6022. **Lundström, H.,** Ur våra äldre prästmötens historia, med särskild hänsyn till Upsala ärkestift. Oration vid prästmötet i Upsala den 5 augusti 1902.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1902, s. 89—117.

---

[1] Se N:o 5722—5735, 5739, 5742.

6023. **Norberg, O.,** Från 1500-talets strider mot sakramentarierna.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1902, s. 25—30.

6024. **Prästval,** Ett, i Skåne år 1655. Medd. af *O. Ahnfelt.*
Kirkehistoriske Samlinger. Femte Række. Bd 1, s. 553—556.

6025. **Räfst,** Ärkebiskop Abrahams. Efter originalakterna utg. af *O. Holmström.* H. 2. S. 81—212. Upsala.
Skrifter utgifna af Kyrkohistoriska Föreningen. 4: 1.

6026. **Silfverstolpe, C.,** De svenska klostren före klostret i Vadstena.
Historisk Tidskrift 1902, s. 1—38.

6027. **Stadgar,** Några kyrkliga. och ordningar från 17. århundradet. Ur biskopen öfver Skåne stift Peder Winstrups kopiebok. Medd. af *O. Ahnfelt.*
Kirkehistoriske Samlinger. Femte Række. Bd 1, s. 208—235.

6028. **Synodalstatuter** och andra kyrkorättsliga aktstycken från den svenska medeltidskyrkan. Utg. af *J. Gummerus.* VIII + 98 s. Sthlm, Norstedt. [Tr. i Upsala.] Pr. 2 kr.
Skrifter utgifna af Kyrkohistoriska Föreningen. 2: 2.

6029. **Ur** en svensk kyrkobok från slutet af 1500-talet. Medd. af *C. Hallendorff.*
Kyrkohistorisk Årsskrift 1902, s. 57—87.

Finland och Östersjöprovinserna.

6030. **Ambrosiani, S.,** Åbo domkyrkas byggnadshistoria. Med illustrationer.
Finsk Tidskrift 1902. Bd. 2, s. 361—377.

6031. **Appelgren, Hj.,** Det underjordiska Åbo. (Med 25 afb.)
Finskt Museum. Finska fornminnesföreningens månadsblad. 8 (1901) [Tr. 1902], s. 49—65.

6032. **Aus** Rigas Vergangenheit.
Rigasche Tageblatt 1901, N:o 138.
Innehåller bl. a.: Die Eroberung Rigas durch König Gustav Adolph von Schweden im Jahre 1621; Zustand Rigas im Jahre 1657 und Deputation der Stadt an Karl X; Gunstbezeugungen Schwedischer Herrscher; Die Capitulation Rigas am 4 juli 1710.

6033. **Blumenbach, Eug.,** Die Gemeinde der Stadt Riga in 700 Jahren 1201—1901. VIII + 86 s. 4:o. Riga, E. Plate 1901.

6034. **Bonsdorff, C. v.,** Finska garnisoner i Östersjöprovinserna.
Historiallinen Arkisto 1902, s. 268—276.

6035. **Bref,** Öppet, för allmogen aff knechte sochnarne i Österbottn. Dat. Sthlm den 11 januarij 1683.
Suomen Historiallisen Seuran Pöytäkirjat 1902, s. 23—24.

6036. **Calonius, M.,** Bref till Henrik Gabriel Porthan åren 1793—1800. XI + 449 + XCIII s. Helsingfors. Pr. 6 kr.
Skrifter utg. af Svenska Litteratursällskapet i Finland. 55.

6037. **Feuereisen, Arn.,** Ueber Arbeiten und Materialien zur Geschichte Pernaus.
Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 1902, s. 57—68.

6038. **Feuereisen, Arn.,** Ueber das Denkelbuch der Stadt Pernau.
Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 1902, s. 81—85.

6039. **Feuereisen, Arn.,** Ueber die Einführung und den Gebrauch des Gregorianischen Kalenders in Dorpat.
Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 1902, s. 69—78

6040. **Fredenheim, C. F.,** Dagboksanteckningar under en resa till Åbo 1785. Medd. af *K. G. Leinberg.*
Skrifter utg. af Svenska Litteratursällskapet i Finland 51. Förhandlingar och uppsatser. 15, s. 217—243.

6041. **Frommhold, G.,** Aus der Greifswalder Universitätsgeschichte.
Pommersche Jahrbücher 1902. Bd 3, s. 1—16.

6042. **Från** Adolf Ivar Arvidssons sista lefnadsår. Af *O. G.*
Skrifter utg. af Svenska Litteratursällskapet i Finland. 51. Förhandlingar och uppsatser. 15, s. 185—203.

6043. **Granfelt, G.,** Det nya förslaget till restaurering af Åbo domkyrka.
Finsk Tidskrift 1902. Bd 1, s. 29—43.

6044. **Grotenfelt, Kust.,** Suomalaiset ylioppilaat ulkomaan yliopistoissa ennen v. 1640. 2.
Historiallinen Arkisto 1902, s. 277—322, 387—388.

6045. **Grotenfelt, Kust.,** Suomen historia uskonpuhdistuksen aikakaudella 1521—1617. 480 + 12 s. Med talrika illustrationer. Jyväskylä, K. G. Gummerus 1899—1902.
Se nedan »Recensioner» 6109.

6046. **Handbok,** Finsk biografisk, under medverkan af äldre och yngre vetenskapsmän utgifven af *T. Carpelan.* H. 12. Sp. 1761—1920. Helsingfors, Edlund. Pr. 2 kr. 25 öre.

6047. **Handlingar** rörande finska kyrkan och presterskapet. Med understöd af allmänna medel i tryck utgifna af *K. G. Leinberg.* Saml. 5, 6. X + 446 s. Helsingfors, Utg. Pr. 5 m.

6048. **Hausen, Reinh.,** Litet om Maria Magdalenas kapell i Viborg och stadens belägring 1495.
Skrifter utg. af Svenska Litteratursällskapet i Finland. 51. Förhandlingar och uppsatser. 15, s. 211—213.

6049. **Hausen, Reinh.,** Die Wappen- und Namenszeichnungen auf den Felsen bei Hangö Tulludde. Abgebildet und herausgegeben. 16 s. + 5 pl. 4:o. Helsingfors.

6050. **Helander, B. H.,** Piirteitä neologian vaikutuksesta Suomen kirkollisiin ja uskonnollisiin oloihin 18:nnen vuosisadan keskivaiheilta 19:nnen vuosisadan keskivaiheille. Akad. afh. (2) + 202 s. Helsingissä.

6051. **Karsten, W.,** Apoteksväsendets i Finland historik och författningar. III + CXXXVII + 324 + (5) s. Helsingfors 1901. Pr. 10 kr.

6052. **Leinberg, K. G.,** Nya underrättelser om Petrus Petrosa och ytterligare upplysningar till samma upps. af *F. Ödberg.*
Historiallinen Arkisto 1902, s. 358—379, 380—381.

6053. **Löwis of Menar, K. v.,** Die Zerstörung von Kokenhusen vor 200 Jahren.
Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der Ostseeprovinzen Russlands aus dem Jahre 1901 [Tr. 1902], s. 27—29.

6054. **Mettig, C.,** Baltische Städte. Skizzen aus der livländischen Geschichte. (Kiirumpä-Werro, Weissenstein, Goddingen, Wenden, Hapsal, Libau, Fellin, Wesenberg, Bauske, Alt und Neu-Pernau, Baltischport. (Zum 700 jährigen Jubiläum der Stadt Riga). 214 s. Riga, Jonck & Poliewsky 1901.

6055. **Nottbeck, E. v.,** Eine Revaler Gesandtschaft an Erich XIV. Vortrag gehalten am 21 October 1899 in der Ehstländischen Litterärischen Gesellschaft.
Beiträge zur Kunde Ehst-, Liv- und Kurlands. Bd 5, s. 353—365.

6056. **Nottbeck, E. v.,** Eine Revaler Gesandtschaft zur Krönung König Sigismunds III. Vortrag gehalten am 21 October 1899 in der Ehstländischen Litterärischen Gesellschaft.
Beiträge zur Kunde Ehst-, Liv- und Kurlands. Bd 5, s. 365—378.

6057. **Protokoller,** Consistorii ecclesiastici Aboënsis. 2. 8/11 1658—16/9 1661. S. 241—550. Borgå.
Finska kyrkohistoriska samfundets handlingar. 3.

6058. **Poelchau, A.,** Die livländische Geschichtsliteratur in den Jahren 1900 und 1901. (1) + 124 s. Riga, N. Kymmel.

6059. **Reuter, O. M.,** Finland i ord och bild, dess natur, folk och kultur. Med talrika illustrationer. H. 1—17. 408 s. Sthlm, Fröléen 1901, 02. Pr. 25 öre häftet.

6060. **Rosendal, M.,** Suomen herännäisyyden historia XIX:llä vuosisadella. I. 408 s. Uleåborg, Herättäjä.
Se nedan »Recensioner» 6110.

6061. **Sachsendahl, J.,** Die Karte von Dorpat von 1636.
Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der Ostseeprovinsen Russlands aus dem Jahre 1899 [Tr. 1900], s. 44—45.

6062. **Schauman, G.,** G. M. Armfelt om Finlands ställning 1810.
Skrifter utg. af Svenska Litteratursällskapet i Finland. 51. Förhandlingar och uppsatser. 15, s. 204—208.

6063. **Schybergson, M. G.,** Finlands historia. 2:a omarbetade uppl. H. 1—3. 320 s. i hvarje häfte. Helsingfors, Edlund. Pr. 5 m. häftet.

6064. **Wehrmann, M.,** Aus Pommerns Geschichte. Sechs Vorträge. (1) + 101 + (1) s. Stettin, Saunier.
Ett kapitel handlar om trettioåriga kriget.

6065. **Westling, G. O. F.,** Von den religiösen und sittlichen Zuständen in Estland. (1561—1710). Autorisirte Uebersetzung aus dem Schwedischen.
Beiträge zur Kunde Ehst-, Liv- und Kurlands. Bd 5, s. 333—353.

Allmän och utländsk historia.

6066. **Bergman, J., & Svensén, E.,** Världshistorien berättad för folket. H. 7—31. D. 1: *Bergman, J.*, Den äldsta forntiden och Hellas. S. 97—544 + VIII s. + illustr. + 1 karta. D. 4: *Svensén, E.*, Upptäckts- och reformationstidehvarfven. S. 97—448 + illustr. Sthlm, Bohlin & C:o. Pr. 35 öre häftet.

6067. **Bergstedt, Hugo,** Samhällsstrider och samhällsutopier i det forntida Grekland. 39 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 75 öre.
Svenska Humanistiska förbundets skrifter. 6.

6068. **Bååth, A. U.,** Kung Valdemar och bisp Absalon i fejd mot Venderna. Efter Saxos Historia Danica. VIII + III + 147 + (1) s. Lund, Gleerup. Pr. 2 kr.

6069. **Coucheron-Aamot, W.,** Det norske Folk paa Land og Sjö. Med talrige Illustrationer af forskjellige Kunstnere samt flere Karter. H. 24. Slutningsh. S. 369—399 + (16) s. 4:o. Kristiania, Malling. Pr. 50 öre häftet.

6070. **Ekedahl, W.,** Bidrag till tredje koalitionens bildningshistoria (1803—1805). D. 1. Akad. afh. VII + (1) + 278 + (1) s. Lund.

6071. **Historie,** Danmarks Riges, af *Joh. Steenstrup, Kr. Erslev, A. Heise, V. Mollerup, J. A. Fridericia, E. Holm, A. D. Jörgensen* Historisk illustreret. D. 2: Erslev, Kr., Danmarks Riges Historie. Den senere Middelalder. H. 16—19. S. 369—470. D. 3: Heise, A., Danmarks Riges Historie 1488—1536. H. 11—15. S. 137—256. D. 4: Fridericia, J. A., Danmarks Riges Historie 1588—1699. H. 20—27. S. 457—648. Köbenhavn, Det Nordiske Forlag. Pr. 60 öre häftet.

6072. **Kobb, G.,** Om orsakerna till afgörandet vid Waterloo.
Historisk Tidskrift 1902, s. 293—352 + 1 karta.

6073. **Mahan, A. T.,** Sjömaktens inflytande på historien 1660—1783. Enligt uppdrag öfversatt af *L. Åkerhielm.* D. 2: 1756—83. (2) s. + S. 307—605. Sthlm 1900. Pr. 4 kr. 50 öre.
Militärlitteratur-föreningens förlag. 80: 2.

6074. **Mommsen, Th.,** Fältherrar och statsmän i Roms historia. Urval och öfversättning af *E. A. Zetterqvist.* 73 s. Katekesform. Sthlm, Ljus. Pr. 1 kr.
För skola och hem. 26. Svensk bokskatt utgifven af *J. A. Lundell* o. *Ad. Noreen.*

6075. **Potocka, A.,** Grefvinnan Potockas memoarer 1794—1820. Utgifna af *Cas. Stryienski.* Öfvers. från franska originalets 7:de uppl. (6) + 305 s. + 1 portr. Sthlm, Beijer. Pr. 3 kr. 75 öre.

6076. **Rydberg, Vikt.,** Kulturhistoriska föreläsningar. 1. Romerska kulturen under de två första århundradena efter Kristus. H. 1—2. 160 s. Sthlm, Albert Bonnier. Pr. 1 kr. häftet.

6077. **Säve, T.,** Napoleon III och det andra franska kejsardömet. H. 2—5. S. 81—400 + 10 portr. + 2 kartor. Sthlm, Beijer. Pr. 1 kr. häftet.

Recensioner.

6078. **Erslev, Kr.,** Erik af Pommern, hans Kamp for Sönderjylland og Kalmarunionens Oplösning. (Se N:o 5290.)
Rec. i Literarisches Centralblatt 1902, s. 1264 af *A. L.*

6079. **Schäfer, Dietr.,** Geschichte von Dänemark. Bd 5. (Se N:o 5748.)
Rec. i Historisk Tidsskrift (Kjöbenhavn). Syvende Række. Bd 4, s. 127—135 af *J. A. Fridericia.*

6080. **Dançay, Charles de,** Indberetninger fra Charles de Dançay til det franske Hof om Forholdene i Norden 1567—1573. Udgivne ved *C. F. Bricka* af Rigsarkivet. (Se N:o 5302.)
Rec. i Nordisk Tidsskrift 1902, s. 238—240 af *J. A. Fridericia.*

6081. **Varenius, O.,** Gustav Adolfs schwedischer Nationalstaat. (Se N:o 5756.)
Rec. i Historische Vierteljahrschrift 1902, s. 276—277 af *H. Schulz.*

6082. **Wejle, C.,** Sveriges politik mot Polen 1630—1635. (Se N:o 5325.)
Rec. i Literarisches Centralblatt 1902, s. 687.

6083. **Leo, E.,** Die Schlacht bei Nördlingen im Jahre 1634. (Se N:o 4934.)
Rec. i Historische Vierteljahrschrift 1902, s. 262—266 af *J. Krebs;* i Mitteilungen aus der historischen Litteratur 1902, s. 183—184 af *H. Barge.*

6084. **Klaje, H.,** Der Einfall des kais. General-Wachtmeisters Joachim Ernst v. Krockow in Hinterpommern vom Jahre 1643. (Se N:o 5344.)
Rec. i Historische Vierteljahrschrift 1902, s. 152—153 af *H. Schulz.*

6085. **Crohns, Hj.,** Sveriges politik i förhållande till de federativa rörelserna i Tyskland 1650—58. (Se N:o 5354.)
Rec. i Finsk Tidskrift 1902. D. 2, s. 405—411 af *M. G. Schybergson;* i Mitteilungen aus der historischen Litteratur 1902, s. 440—447 af *Fr. Arnheim.*

6086. Venetianischen Depeschen vom Kaiserhofe (Dispacci di Germania). Herausgegeben von der Historischen Kommission der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Abth. 2: Bd 1: 1657 April—1661 Juli. Bearb. af *A. F. Pribram.* (Se N:o 5362.)
Rec. i Deutsche Litteraturzeitung 1902, s. 1071—1072 af *O. Weber.*

6087. Briefwisseling tusschen de Gebroeders van der Goes 1659—1673. Uitgegeven door *C. J. Gonnet.* D. 1. (Se N:o 4959.)
Rec. i Historische Zeitschrift 1902. Bd 88, s. 305—307, anm. af *A. Pribram.*

6088. **Philippson, M.,** Der grosse Kurfürst Friedrich Wilhelm von Brandenburg. T. 2: 1660—1679. (Se N:o 5372.)
Rec. i Forschungen zur brandenburgischen und preussischen Geschichte 1902. Bd 15, s. 594—595 af *K. Spannagel;* i Deutsche Litteraturzeitung 1902, s. 111—112 af *W. Naudé.*

6089. Urkunden und Actenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg. Bd 17. Politische Verhandlungen. Bd 10. Herausg. v. *R. Brode.* (Se N:o 5371.
Rec. i Mitteilungen aus der historischen Litteratur 1902, s. 314—318 af *F. Hirsch.*

6090. Urkunden und Actenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg. Bd 18. Politische Verhandlungen. Bd 11. (Se N:o 5804.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1902, s. 55—63 af *N. Wimarson.*

6091. **Friesen, E. v.,** Die Lage in Sachsen während der schwedischen Invasion 1706 und 1707 und der Friede von Altranstädt. (Se N:o 5387.)
Rec. i Neues Archiv für Sächsische Geschichte und Altertumskunde 1902. Bd 23, s. 161—162 af *P. Haake.*

6092. **Hallendorff, C.,** Karl XII och Lewenhaupt år 1708. (Se N:o 5815.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1902, s. 42—50 af *E. C.* [*Ernst Carlson*]. Denna recension framkallade ett genmäle af *C. Hallendorff* och ett svar härpå af *E. Carlson*, hvilka båda medföljde Historisk Tidskrift 1902. H. 4.

6093. **Malmström, O.,** Magnus Stenbock i fångenskapen. (Se N:o 5389.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1902, s. 18—21 af *C. H. H.* [*C. H. Hallendorff*]. Denna recension framkallade en förklaring af *O. Malmström* införd i Hist. Tidskr. 1902. H. 3. och en förklaring af redaktionen för Hist. Tidskr. införd i Hist. Tidskr. 1902. H. 4.

6094. **Stavenow, L.,** Konung Gustaf III. (Se N:o 5413.)
Rec. i Finsk Tidskrift 1902. D. 1, s. 342—343 af *H. Gummerus.*

6095. **Hamilton, A. L.,** Anekdoter till svenska historien under Gustaf III:s regering. Utg. af *O. Levertin.* (Se N:o 5415.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1902, s. 7—12 af *L. S.* [*Ludvig Stavenow*].

6096. **Hedvig Elisabeth Charlotta,** Dagbok, öfversatt och utgifven af *C. Carlson Bonde.* D. 1. 1775—1782. (Se N:o 5841.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1902, s. 75—79 af *Ehd.* [*Emil Hildebrand*].

6097. **La Ferronnays, A. de,** En émigration. Souvenirs tirés des papiers du c:te A de Ferronnays (1777—1814). (Se N:o 5002.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1902, s. 63—68.

6098. **Suremain, Ch. I. B.,** Mémoires. (Se N:o 5850.)
Rec. i Revue d'histoire diplomatique 1902, s. 638—639 af *L. Béclard.*

6099. **Pingaud, L.,** Bernadotte, Napoléon et les Bourbons (1797—1844.) (Se N:o 5427.)
Rec. i Deutsche Litteraturzeitung 1902, s. 34—35.

6100. Sveriges krig åren 1808 och 1809. D. 3: 1—2. (Se N:o 5861.)
Rec. i Norsk Militært Tidsskrift 1902, s. 486—490 af *S. B.*

6101. **Afzelius, H.,** Erik Benzelius d. ä. (Se N:o 3969 o. 5885.)
Rec. i Kyrkohistorisk Årsskrift 1902, s. 130—149 af *J. Hdr.* [*Josef Helander*].

6102. **Nordensvan, G.,** Gripsholm och dess konstskatter. (Se N:o 5929.)
Rec. i Nordisk Tidskrift 1902, s. 401—406 af *G. Göthe;* i Ord och Bild 1902, 574—575 af *O. Levertin.*

6103. **Lundstedt, B.,** Sveriges periodiska litteratur. Bibliografi. D. 1—3. (Se N:o 3260, 3668 o. 5950.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1902, s. 69—75 af *Aqut.* [*J. A. Almquist*]; i Finsk Tidskrift. 1902. D. 2, s. 433—434 af *A. H.*

6104. **Uppland.** Skildring af land och folk. Utgifven af K. Humanistiska Vetenskaps-samfundet i Upsala genom *A. Erdmann* o. *K. Hildebrand.* Bd 1: H. 1—2. (Se N:o 5580 o. 5986.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1902, s. 27—30 af *Ehd.* [*Emil Hildebrand.*]

6105. **Fries, Ellen,** Svenska kulturbilder ur 16- och 1700-talens historia. (Se N:o 5596.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1902, s. 6—7 af *Ehd.* [*Emil Hildebrand*].

6106. **Fries, Ellen,** Teckningar ur svenska adelns familjelif i gamla tider. Saml. 2. (Se N:o 5597.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1902, s. 4—5 af *Ehd.* [*Emil Hildebrand*].

6107. **Sylwan, O.,** Från stångpiskans dagar. Kulturhistoriska skisser. (Se N:o 5605.)
Rec. i Finsk Tidskrift 1902. Bd 1, s. 199—202 af *G. Schauman.*

6108. **Kyrkohistorisk Årsskrift.** Årg. 2. + 2 Bilagor. (Se N:o 5478 o. 5617.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1902, s. 1—4 af *Ehd.* [*Emil Hildebrand*].

6109. **Grotenfelt, K.,** Suomen historia uskonpukdistuksen aikakaudella 1521—1617. (Se N:o 6045.)
Rec. i Finsk Tidskrift 1902. D. 2, s. 153—156 af *M. G. Schybergson.*

6110. **Rosendal, M.,** Suomen herännäisyyden historia XIX: llä vuosisadella. I. (Se N:o 6060.)
Rec. i Finsk Tidskrift 1902. Bd. 2, s. 349—351 af *M. G. Schybergson.*

[illegible] **[illegible]** [illegible] der [illegible]
[illegible]

[illegible] **[illegible]** [illegible]
[illegible]

[illegible] **[illegible]** [illegible]
[illegible]

REGISTER.

Svenska Historiska Föreningens årssammankomst den 4 mars 1903.

Styrelsens ordförande, riksarkivarien C. T. Odhner, öppnade sammankomsten, hvarefter upplästes följande

Årsberättelse för år 1902.

Svenska historiska föreningen har under år 1902 räknat omkring 800 årsafgift betalande medlemmar i Sverige och andra länder förutom 13 postprenumeranter. Ständig ledamotsafgift har erlagts af kapten S. Natt och Dag och herr J. R. Dickson. Antalet af dem, som erlagt sådan afgift, uppgick vid årets slut till 77 och den af dylika afgifter bildade fonden till 5,775.

Af styrelsens medlemmar afled under året professor Martin Weibull i Lund. Funktionärerna ha varit desamma som förut. Liksom under 1901 har äfven detta år föreningens tillgångar ökats genom frikostiga enskilda bidrag.

Föreningen har under året utgifvit 22 årgången af Historisk Tidskrift.

* *
*

Liksom de närmast föregående åren har äfven 1902 medfört förlust för den svenska historieskrifningen. Med Martin Weibull, hvars bortgång nyss berördes, bröts än en länk ur den glesnande raden af rikt begåfvade svenska historiska forskare och stilister. Liksom Elof Tegnér och Hans Forssell älskade han att åt resultaten af sina studier gifva den fint utmejslade formen. Han var kanske ännu mera medvetet formkonstnär än de båda nyssnämnda förträffliga framställarne. Som bekant väntade man af Weibull stora arbeten både om drottning Kristina och Karl X Gustaf. De kommo aldrig ut, men förarbeten funnos, som möjligen en dag kunna bringas till ett mera fullbordadt skick. Om hans vältalighet liksom om hans glänsande

stil vittnar den bok, som vid jultiden utkom under hans namn me
titeln »Från Lund och Lundagård».

Utom Weibull bortgingo under året två gamla veteraner inor
det historiska forskningsområdet, förre riksarkivarien R. M. Boval
lius och f. d. öfversten frih. R. Klinckowström. Deras egentlig
verksamhet på detta område faller emellertid så långt tillbaka unde
förra århundradet, att den utom de egentliga fackmännens kre
hunnit blifva så godt som förgäten af den nu lefvande generationer

Den historiska produktionen inom Sverige eller om Sverige
andra land under 1902 har ej företett några synnerligt anmärk
ningsvärda företeelser. Man skulle tro att intresset för historis
läsning vore i stigande, då man under året utom omtryck af Fryxell
och Starbäcks Berättelser sett två nya sammanfattande framställnin
gar af Sveriges historia träda i dagen.

Bland rent vetenskapliga arbeten märkas de sedvanliga urkunds
publikationerna, Sveriges Traktater, Gustaf I:s registratur, Riksråds
protokollen, Adelsprotokollen m. fl. Af sistnämnda samling, hvartil
ridderskapet och adeln första gången gaf anslag vid 1853/54 år
riksdag, har den första hufvudserien afslutats med en del omfattand
ständermötena 1710 och 1713.

Kanske den viktigaste rent vetenskapliga bearbetningen af et
historiskt ämne är docenten N. Edéns framställning af den svensk
centralförvaltningens organisation under förra hälften af 1600-talet
Denna organisation var som bekant för sin tid och i sin art et
mästerverk, hvars former delvis ha bestått intill våra dagar och
väckt erkännande och fått efterbildningar utomlands. Att skildra
hura densamma framvuxit delvis ur rent svenska förhållanden och
intressemotsatser är sålunda en betydande och intressant uppgift
som i det hela blifvit löst på ett lyckligt sätt.

I öfrigt är det som bekant gärna i den akademiska afhand
lingens dräkt som de strängt vetenskapliga historiska undersökning
arna i Sverige kläda sig. En sådan af större intresse har unde
året utkommit. Det är numera docenten V. Söderbergs under
sökning om »Arnold Johan Messenius som historieskrifvare», där äm
net i dubbelt afseende intresserar. Arnold Johan var den mellerst
i den olyckliga messeniska släktens tre generationer och redan som
personlighet förtjänt af en studie; hans ännu otryckta arbeten h
därjämte haft mycket stort, om än i viss mån omedvetet, inflytand
på den svenska historieskrifningen.

En mera ovanlig produkt af den rent vetenskapliga forskninge
är den rad af seminarieundersökningar ur den svenska medeltidshisto
rien och diplomatiken som genom deras ledare, professor Hjärne
den 2 november öfverlämnades åt riksarkivarien C. G. Malmström
som en hyllningsgärd, då han fyllde 80 år.

Till denna grupp af svenska arbeten ha vi slutligen att räkna
tredje delen af Generalstabens synnerligt omsorgsfullt utarbetad
skildring af Sveriges krig 1808—1809.

Gustaf II Adolf, Karl XII och Bernadotte ha äfven under detta år varit föremål för intresserad behandling, särskildt i utlandet. Af allmännare intresse har varit professor H. Hjärnes för en större läsarkrets afsedda studie öfver »Karl XII och omstörtningen i Östeuropa», icke minst genom sin lefvande skildring af de polska och ryska inre förhållandena. K. Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia har publicerat en af de värderikaste och intressantaste bland de många dagböcker som Karl XII:s krigare lämnat efter sig. Ifrågavarande skildring har till författare en löjtnant von Weihe, hvilken 1713 dog i rysk fångenskap. Som en kuriositet må nämnas en liten italiensk teckning af Karl XII som utgifvits i Florens.

Från 1700-talet och början af 1800-talet är i öfrigt endast att nämna de båda intressanta memoarverken »Hedvig Elisabet Charlottas dagbok», första delen, utgifven af frih. C. Bonde, och general Suremains Minnen, båda refererade i Hist. Tidskrift. Därjämte professor Y. Nielsens numera fullbordade stora monografi öfver den norska statsmannen Johan Caspar Wedel-Jarlsberg, hvilken så djupt ingripit i de skandinaviska folkens öden.

Det viktigaste utländska arbete, som berört svensk historia, är eljest professor Dietrich Schefers »Geschichte Dänemarks», femte bandet, som behandlar den för Sverige och Danmark ödesdigra perioden 1559—1648 och med synnerlig omsikt och opartiskhet skildrar de svensk-danska förvecklingarna.

Den biografiska och den topografiska litteraturen har fortfarande blomstrat. Vi ha sålunda fått mer och mindre utförliga delvis endast påbörjade skildringar eller stamträd af släkterna Anjou, Falkman i Malmö, Nordenskjöld och Meurling, hvarjämte vännerna af denna kunskapsgren i ett nytt häfte af »Ny svensk släktbok» fått ett ganska innehållsrikt bidrag till den släkthistoriska litteraturen. A. Munthe har i en ny del af »Svenska sjöhjältar» behandlat Klas Kristerson Horn. Inom den topografiska litteraturen märkes början till en stor monografi öfver Elfsborgs slott af Vilhelm Berg, en intressant studie öfver Sveriges Finnmarker af S. Lönnborg i tidskriften Ymer samt ännu ett häfte af den stora Upplandsbeskrifningen.

På det krigsvetenskapliga området har öfverste Munthe afslutat första delen af sin med synnerlig omsorg utarbetade Svenska fortifikationens histora.

De rättshistoriska undersökningarna ha hufvudsakligen rört sig kring 1734 års lag och förarbetena för densamma ett ämne, som blifvit föremål för allt flera forskningar och publikationer.

Slutligen må inom den bibliografiska litteraturen nämnas afslutningen med tredje delen af bibliotekarien Lundstedts arbete »Sveriges periodiska litteratur», som ju för vissa studier blifvit en oumbärlig uppslagsbok. En holländsk lärd professor Kernkamp har utgifvit en redogörelse för en år 1900 företagen forskningsresa till Sverige i afsikt att taga reda på handlingar rörande Sveriges och

Nederländernas förbindelser. Redogörelsen vittnar om en sällsynt förmåga att på en kort tid genomgå en ofantlig mängd arkivalier.

Hvad slutligen arkivväsendet, som ju nära sammanhänger med historieforskningen, angår, må endast erinras att frågan om ordnandet af Stockholms stads dyrbara arkiv förts ännu ett steg framåt dels genom skrifvelse från riksarkivarien till Kungl. Maj:t, dels genom en motion inom stadsfullmäktige.

Därefter upplästes följande

Revisionsberättelse.

Af Svenska Historiska föreningen utsedda att granska de af föreningens skattmästare förda räkenskaperna för 1902, få undertecknade efter verkställdt uppdrag härom afgifva följande berättelse:

Inkomsterna hafva varit följande:

Saldo från 1901	kr.	6,487: 10.
H. K. H. Kronprinsens afgift	»	50: —
709 årsafgifter à 5 kronor	»	3,545: —
13 postprenumeranter à kr. 4,54	»	59: 02.
1 afgift för 1900	»	5: —
5 afgifter för 1901	»	25: —
1 afgift för 1903—1906	»	20: —
2 ständiga ledamotsafgifter	»	150: —
Redovisning från Norge	»	122: 40.
» » Danmark	»	122: 40.
» » Nordiska bokhandeln	»	44: 80.
» » Fritzes hofbokhandel	»	333: 20.
Utdelning i Samson & Wallins konkurs	»	20: 76.
Försålda häften	»	97: —
1 ex. Anckarsvärds minnen	»	1: 50.
Gåfvor till föreningen	»	835: —
Räntor	»	330: 59.
Inkomster summa	kr.	12,248: 77.

Utgifter:

Å redaktionskonto	kr.	2,071: 75.
» boktryckarekonto	»	3,054: 50.
» distributionskonto	»	187: 12.
» diversekonto	»	635: 34.
Utgifter summa	kr.	5,948: 71.
Saldo till 1903	»	6,300: 06.
Summa	kr.	12,248: 77.

Behållningen är sålunda placerad:

Å depositionsräkning i Stockholms Handelsbank .	kr.	5,000: —
» sparkasseräkning	»	1,266: —
Kontant i kassan	»	34: 06.
Summa	kr.	6,300: 06.

Ofvanstående räkenskaper för räkenskapsåret 1902, äfvensom säkerhetshandlingar äro af undertecknade, utsedda revisorer, granskade och riktiga befunna, hvarför full decharge åt styrelsen tillstyrkes.

Stockholm den 26 februari 1903.

Bernhard Lundstedt. *Severin Bergh.*

Med anledning af densamma beviljades styrelsen decharge.

Vid därefter företaget val af styrelse utsågos till medlemmar i stället för professor Weibull i Lund, som aflidit, och f. d. bibliotekarien Styffe, som undanbedt sig återval, arkivarien L. Weibull i Lund och professor L. Stavenow i Göteborg. De öfriga återvaldes.

Till revisorer omvaldes herrar S. Berg och B. Lundstedt och till deras suppleanter herrar Petrelli och C. A. Zachrisson.

Docenten S. Clason höll därefter ett föredrag om »Stockholms återfunna tänkeböcker».

"Rättfärdighet i rättsskipning."

(Ett inlägg i anledning af Bgh:s recension i föregående häfte af denna tidskrift.)

Recensenten gifver af de omständigheter, som föranledde de gamla konungstingens, räfstens och rättaretingets, afskaffande och framkallade »hofrättssystemet», en framställning, hvarvid jag vore tacksam att få göra en erinran.

Hans utgångspunkt vid denna framställning ligger i de af honom från min bok sid. 38 framhållna orden, att stormännen i provinserna voro »uteslutna från rättaretingen» (de extraordinära konungstingen), hvilket recensenten finner vara ett »något öfverdrifvet påstående». Detta påstående är ej blott öfverdrifvet utan alldeles oriktigt, *om det tages som innefattande*, att provinsernas stormän ej *kunde* sitta eller varit sittande i konungstingen under ifrågavarande period, slutet af 1500- och början af 1600-talen, hvilka ting mången vill kalla rättareting, eller i de tidigare hållna konungsting, som till och med af dem, hvilka höllo dem, egentligt eller oegentligt kallats rättareting.

Men i den meningen äro mina ord ej sagda. De afse icke de faktiskt hållna tingen, hvilkas egenskap af en blandning utaf ej blott landslagens båda slag af konungsting d. v. s. räfst- och rättareting utan ock af lagmansting, jag så bestämdt framhållit (t. ex. sid. 37, och 137—139), att något tvifvel om min mening därutinnan ej kan råda, medan jag ju själf för hvarje omtaladt ting angifvit, hurusom stormän däri voro sittande. Det gäller på anförda stället — såsom tydligt ses af sammanhanget — hvad som låg i landslagens *begrepp* om rättareting såsom en från räfsteting skild institution.

Då nu med afseende å de senare, räfstetingen, lagen uttryckligen säger, att ifrågavarande stormän ägde utan vidare rätt att vid konungens hinder intaga hans plats i dem, men något sådant ej säges om rättaretingen, utan blott att rättareting höllos af »konungen eller de å hans vägnar äro», torde det vara obetingadt riktigt att tänka sig konungens bestämmanderätt rörande hans ställföreträdande vara begränsad, då det gällde räfsteting, men ej på samma sätt begränsad, då det gällde rättareting; och det kan vid detta förhållande omöjligen vara oriktigt att om rättaretingen säga, att stormännen voro ifrån dem »uteslutna», så förstådt, att det berodde på konungen att gifva dem tillträde till dessa ting — i motsats till att vid de regelbundet återkommande räfsterna stormännen lagligen ej kunde uteslutas från rätt att företräda konungen.

Att ordet »uteslutna» åter icke af mig tänkts som afseende annat än det nyss sagda, som således är riktigt, bekräftas genom det af mig vid först anmärkta orden gjorda tillägg, att »i regel väl ingen annan än den, som helt och hållet var konungens man, där (i rättaretinget) kunde utöfva hans dom»; och har jag dessutom på ett annat ställe, sid. 138, uttryckligen erkänt konungens befogenhet att i rättaretinget inkalla provinsernas stormän, då jag nämligen där framhållit denna konungens rätt beträffande den bland dessa stormän obetingadt viktigaste personen, lagmannen.

Hufvudsaken i denna tvistepunkt är emellertid, att recensentens uttalande, det provinsernas stormän ej i någon mening varit »uteslutna» från rättaretinget, utan att de kunde, som han säger, anse sig som »självskrifna domhafvande lika väl vid ett rättareting som vid ett räfsteting», innefattar 1:o ett förnekande af den utaf lagen gifna här afgörande hållpunkten: orden i kap. 10 tingmålabalken: »kan ej konung själf närvara å *förenämda landsting eller räfster*, så skola biskopen — — — lagmannen etc. hafva makt att döma konungs dom» och 2:o ett påtagligt förbiseende *både däraf*, att enligt sakens natur konungens plats (vid normala förhållanden) aldrig kunde utan hans vilja intagas af en ställföreträdare, i annat fall än där lagen gifvit särskild föreskrift om, att vissa personer kunde utöfva hans befogenhet, och *specielt däraf*, att ett extra ting d. v. s. ett rättareting öfverhufvud ej kunde hållas mot konungens vilja, eller om han ej finge den han ville till sin ställföreträdare därvid. Recensentens misstag, såvidt det här gäller ett legalt begrepp, är sålunda uppenbart; och då därtill, såvidt det skulle gälla faktiskt hållna ting, jag själf sagt och visat, att stormännen kunnat sitta och varit sittande däri, äfven om de kallats rättareting, så synes det påtagligt, att för recensentens anmärkning i förevarande punkt något rum i verkligheten alls icke funnits.

I öfrigt har det varit för mig alldeles klart, att Karl IX:s tilltänkta rättareting voro i mycket ganska olika landslagens. Men att han, i den plan han uppgjorde om sådana ting, påverkades, ja ifrån början och till slut bestämdes, af den skiljaktighet, som enligt det ofvan anförda fanns emellan de två olika legala typerna af konungsting, torde vara alldeles uppenbart af hans utaf mig skildrade sätt att behandla hithörande frågor; och det är ej heller svårt att se, det hans stora sträfvande och plan att ställa rådet d. v. s. just provinsernas stormän på sidan om den kungliga rättsskipningen ej naturligare kunde realiseras än med att undertrycka räfsterna eller, alternativt, med att få ständernas fullmakt att betaga räfsterna det för dem mest karakteristiska draget, rådets lagenliga självskrifvenhet att i dem företräda konungen.

Det på det sist sagda utgående beslutet vid 1600 års riksdag, se min bok sid. 131, innefattar ett speciellt vittnesbörd om, hvad Karl IX hufvudsakligen åsyftade.

Då man alltid eljest finner honom konsekvent arbeta för att göra konungstingen till »rättareting», är det tydligt nog samma sak

det för honom där gäller, eller att, där tacite, få erkänd hans frihet att bestämma sina företrädare i konungstingen. Hade icke detta varit det genomgående syftet, skulle Karl IX:s åtgöranden i förevarande del omöjligen kunna förklaras eller bringas i rimligt sammanhang.

Men just den omständigheten, att hela hans politik och alla hans eljest — både sins emellan och, såsom det hittills fattats, mot verkligheten — så stridiga uttalanden i den stora reformfrågan vinna ett plausibelt sammanhang, om man fasthåller den här ofvan framhållna karaktärsskillnaden emellan de två skilda begreppen af konungsting, bekräftar, att denna karaktärsskillnad existerade.

Att ingen förut framhållit detta och de därpå beroende konsekvenserna, torde kunna förklaras därmed, att man förr ej tillräckligt skarpt beaktat hofrättssystemets motsättning mot den gamla nationella rättsförfattningen och därför ej heller underkastat de besynnerliga omständigheterna vid dess tillkomst, och specielt ej de legala hållpunkterna, en så ingående pröfning, som de torde förtjäna.

Att, särskildt, som recensenten omnämner, Karl IX, vid sina försök att omorganisera rättsskipningen i högsta instans, anslöt sig till den gamla ehuru extraordinära metoden af rättsskipning *vid hofvet*, och att det gällde centralisation af rättsskipningen likasom af förvaltningen, är allt saker som, ehuru jag ej användt ordet »centralisation», innehållas i min egen framställning af förhållandena.

Jag instämmer för öfrigt med recensenten däri, att konungstingets inrättande som gemensamt för hela riket eller, alternativt, att hålla på blott två orter därinom skulle föranleda stora kostnader och därmed väcka betänkligheter hos både adel och allmoge.

Men detta förhållande föranleder följande enkla resonemang: Då den ekonomiska börda, som för allmogen redan låg i tingen, synbarligen blef *ökad* genom de långa resorna till en eller två för hela riket gemensamma tingsplatser (i stället för att dessa resor förr skett till ett tingsställe i den lagsaga, till hvilken både de rättssökande och domarena hörde), kunde ej rimligen hänsynen till tingskostnaderna vara en grund och allra minst, som recensenten tänker sig det, den första grunden för Karl IX:s organisationssträfvande. Recensenten har i sammanhang med den ekonomiska bördan af den gamla institutionen äfven talat om dess »omständlighet». Men hvad vi sett af de gamla konungstingen utesluter alldeles hvarje beskyllning för omständlighet vid dem. Man kan öfver hufvud ej gärna tänka sig ett mera expeditivt förfarande än det vid dem iakttagna, medan »omständlighet» just grundlades med det som kom i stället; och att här se en grund för systemförändring är helt enkelt orimligt.

Centralisationstanken *som sådan* kunde ej heller här gärna vara den afgörande, ty enhvar vet, att det var centralisation af *makten i konungens hand mot rådet* och ensamt en sådan centralisation, som var Karl IX:s syfte.

Med en generell centralisationstanke eller med en tidsandans allmänna tendens till centralisation såsom motor för en helt »naturlig

utveckling», som recensenten tänker sig det, kommer han lika litet som med hänvisningen till skattebördorna och till systemets omständlighet någonsin fram till just det, som verkligen skedde. Eller med andra ord: Om recensenten ej vill, som jag, hänföra självfva energien i Karl IX:s politik på förevarande område till Karl IX:s uppfattning om en verklig fara för hans konungamakt i rådets äflan att själfständigt utöfva den kungliga domsrätten, så har han i verkligheten ställt sig utom möjlighet att förklara en af de viktigaste epokerna i vår historia; och allt beror därvid verkligen på recensentens redan antydda förbiseende af, att rådets *rätt* mot konungen stödde sig på den gamla tingsförfattningen, så förstådd och tillämpad, som Karl IX i årtionden måst åse, att den förstods och tillämpades, d. v. s. med den faktiska tyngdpunkten i räfsten, och med rådet som däruti själfständigt utöfvande högsta domsrätten (jmfr sid. 136 i min bok).

Det var därför, att sakerna lågo såsom här angifvet, som den bestående tingsförfattningen måste drabbas af Karl IX:s hand, men det var också därför som blott öfversta ledet däraf behöfde rubbas. Hade det berott eller hufvudsakligen berott på tingskostnaderna, »omständligheten» eller ett helt allmänt centralisationsintresse, såsom enligt recensentens mening, så kan det icke ses, hvarför ej också lagmansrätterna indragits i omorganisationen. Men lagmansrätterna fingo bestå, med blott den väsentliga förändringen, att helt andra personer än riksråd i det följande blefvo deras vanliga ordförande — en omständighet, som, också den, är talande för hvad saken gällde.

I det, som uti här förevarande fråga utgör hufvudsaken, är ju emellertid recensenten ense med mig, nämligen att motiven för hofrättssystemets tillkomst, såvidt detsamma bereddes af Karl IX, voro främst politiska, eller att i motiven ingick högst litet, om något, af hänsyner till bättre resultat af rättsskipningen i särskilda rättsfall; och i den delen bör jag blott anmärka, att recensenten knappast haft någon anledning säga, att jag tänkt mig de politiska omständigheterna som »tillfälliga» — ett uttryck som jag själf ej velat använda, då det här i allt fall gäller historiska förhållanden af en högst betydande långvarighet.

Vid utförande af verket genom Gustaf II Adolf på den grund, som Karl IX lagt, togs för visso största möjliga hänsyn till rättens höga syfte, men i den följande utvecklingen återgå stadigt konsekvenserna af den politiska kompromissen af 1614 emellan konung och råd — hvilken kompromiss innebar, att i de nya centrala domstolar, som i följd af densamma bragtes till stånd, och därifrån lekmän voro uteslutna, ingen var domare, som ej tillsatts af konungen,[1] att bland domarena ett betydligt antal och alla de främst ledande dock måste tagas bland rådet, samt först och sist, att i och med den nya ordningen provinsernas stormän fått alldeles uppgifva sin rätt att,

[1] Medan stormännen, själfskrifna som de voro, själfva brukat välja sina bisittare i räfsten.

omgifna af gode män eller en nämd, ute i lagsagorna hålla konungsting med allmogen.

Rådet, som själf blef centraliseradt, medan rådsherrarne förr enligt Karl IX:s ord varit konungar enhvar i sin landsända, hade fått sin ersättning; men kompromissen gick i själfva verket ut öfver allmogen, folkligheten i systemet; och den förhoppning, som säkerligen ledt Gustaf II Adolf, att hofrättsdomarena skulle kunna gifva ett uttryck åt samma naturliga uppfattning som folket själf, den förhoppningen kunde, vid dessa domares isolering, icke i längden realiseras, i all synnerhet icke, sedan längre fram öfverdomstolarnas isolering jämväl från konungamakten blifvit genomförd, eller i verkligheten en genomgående decentralisation inom hela domstolsorganisationen blifvit ensidigt bragt till stånd.

Och hvilken är då för det nuvarande betydelsen af det vi här iakttagit?

Jo, först, att då ursprungliga uppslaget till hofrättssystemet ej får hänföras till en åskådning, att sanningen och rätten i särskilda fall befrämjades bättre med detta nya system än med den förra ordningen, systemet, sedt enbart som *rätts*system, ej kan sägas hafva stiftarens auktoritet för sig.

Men på detta, eller på systemets tillskapande som en del af ett politiskt system — som, rätt taget, ensamt afser »*sättet för hofrättssystemets tillkomst*» (recensentens ord) — har jag alls icke menat, att hofrättssystemets bibehållande eller afskaffande skall göras beroende, om jag ock, såsom å sid. 935, afsett, att, logiskt taget, eller där det gäller ordningen för behandling af skälen för och mot, ifrågavarande omständighet bör uppmärksammas först.

Det lider, som recensenten antyder, ej alls tvifvel, att frågan om hofrättssystemets vara eller icke vara skall bero på, hvad man finner detsamma hafva utvecklat sig till; och ingen, som tagit kännedom om min framställning om hofrättssystemets utveckling, lärer kunna förbise, att jag ägnat så mycken uppmärksamhet åt en mängd helt andra skäl, än det nämnda rent historiska, att detta alldeles icke fått någon obehörigt framskjuten plats.

Men frågan gäller, om hofrättssystemet *rimligen kunde* beräknas utveckla sig till det, som är önskvärdt, det vill säga till att gifva behörigt uttryck i särskilda rättsfall åt den sunda, naturliga folkuppfattningen.

Vi hafva redan sett, att nämnda systems karaktär från början var gifven genom den, på behärskande af rådet utgående men i verkligheten folkligheten och folket hårdast drabbande centraliseringen, som ej gaf utrymme till folkets användande som förr — helt enkelt därför, att i en hofrätt, vare sig den (så som den första) representerade hela riket, eller, en ofantligt vidsträckt del af riket, det ej rimligen kunde gå för sig att anordna en folklig nämnd enligt det ursprungliga begreppet af nämnd.

Hofrättssystemet var *i sig själf* eller blef, i följd af de gifna utgångspunkterna, själfva motsatsen till det gamla nationella systemet

och kunde aldrig utan att förlora sin natur fullt tillgodose dess kraf.

Syftar nu recensenten på detta, eller på folklighetens undanskjutande, då han talar om »sättet» för hofrättssystemets tillkomst, så använder han visserligen ett mycket oegentligt uttryck, och allenast den som tänker, att här verkligen blott gällde något så ytligt som ett »sätt» för systemets *tillkomst*, kan finna recensenten hafva rätt, då han menar, att jag här ej bort se ett motiv för systemets afskaffande. Men beaktar man, att hofrättssystemet i sig själf *är* den folkliga åskådningens åsidosättande, och tänker man, såsom nu öfverallt annorstädes, att common sense, naturlighet och kort och godt folkåskådning hör till rätten, då *måste* man i det som recensenten kallar »sättet för hofrättssystemets tillkomst» (men som i verkligheten är eller blifvit dess grundkaraktär) verkligen också se ett motiv och ett absolut gällande motiv för dess afskaffande.

Att »systemet» här betyder icke blott hofrätterna själfva utan också återverkan från dem eller den specifika åskådning, som från hofrätterna trängt sig igenom både uppåt och nedåt samt rundtomkring dem — angifver, att det är en ej ringa sak och uppgift, hvarom här är fråga.

För historikern eller för den, som, passivt, ser blott på händelsernas sammanhang, synes i hvarje fall böra ligga ett ej ringa intresse i uppslaget till här antydda system och ordning, således i frågan, hvarför vår urgamla rätts- och tingsförfattning gått under, och i all synnerhet i frågan, huru det kunde inträffa, att själfva »bondekonungen» kom att bli den, som fördärfvade samma författning i dess från demokratisk synpunkt kanske viktigaste eller mest karakteristiska del[1].

Om recensentens erinringar visats sakna giltighet, så torde ökadt berättigande vara vunnet för det svar, jag vågat gifva på denna fråga: att rådets, specielt på konungadömet inkräktande befogenheter, rättsligt och faktiskt hvilade på den gamla tingsförfattningen, närmast på den själfständiga befogenhet, den gaf rådet, att i räfsten döma konungs dom, och att Karl IX ej såg någon annan utväg att för framtiden bryta rådets oproportionerliga maktställning än att undanrödja underlaget för densamma — medan han, säkerligen med fog såg fäderneslandets räddning i en stark, svensk konungamakt.

Stockholm den 8 aug. 1903.

Gustaf Edw. Fahlcrantz.

---

[1] Hvad folklighet i rättsskipningens högre instanser eller inför ett lands högre och högsta domare betyder, kan man förstå med en blick på England.

Yttrande med anledning af förestående inlägg.

1:o Med afseende på det af författaren begagnade uttrycket, att stormännen i provinserna voro uteslutna från rättaretingen, så har jag aldrig tänkt, att han därmed åsyftade de *faktiskt hållna* tingen; jag omnämner ju detta i sammanhang med en fråga om lagens *ordalydelse*. I genmälet förklarar nu författaren, att det omöjligen kan »vara oriktigt att om rättartingen säga, att stormännen voro från dem uteslutna, så förstådt att det berodde på konungen att gifva dem tillträde till dessa ting». Jag kan dock icke finna annat än att häri ligger en contradictio in adjecto och att det strider mot vanligt språkbruk att påstå, att personer voro uteslutna från rättaretingen, när man menar att de under vissa omständigheter *kunde* få tillträde till dem. Icke kan man t. ex. säga, att adelsmän numera äro uteslutna från svenska riksdagen, därför att de icke äro själfskrifna. Att författaren på ett annat ställe yttrar, att konungen icke kunde vara hindrad att förordna en lagman att hålla rättareting, har jag fattat som en motsägelse mot det förra påståendet, som jag därför med användande af ett lindrigt uttryck ansett mig kunna beteckna såsom »något öfverdrifvet».

2:o Författaren vänder sig vidare mot »recensentens uttalande, det provinsernas stormän ej i någon mening varit uteslutna från rättaretinget, utan att de kunde anse sig som själfskrifna domhafvande likaväl vid ett rättareting som vid ett räfsteting». Härvid ber jag först att få påpeka, att jag icke framställt detta som min bestämda åsikt. Jag säger, att det »förefaller som om» etc. och »detta lämna vi emellertid därhän». Under sådana omständigheter skulle jag knappast behöfva svara på författarens genmäle i denna punkt. Men då han talar om »påtagligt förbiseende» och »uppenbart misstag» af recensenten, så måste jag dock i största korthet anföra följande: Då vi icke hafva att tillgå några motiver för landslagens utarbetande, då vi af hvad som är bekant om lagens tillämpning — författaren säger själf i genmälet, att de faktiskt hållna tingen äro en blandning utaf ej blott landslagens båda slag af konungsting utan ock af lagmansting — icke kunna draga några säkra slutsatser, och då vi dessutom veta, huru ogeneradt man förr i tiden tolkade lagar, hvarpå de faktiskt hållna tingen bland annat äro utmärkta exempel, så torde mitt i mycket försiktiga ordalag affattade »uttalande» ej behöfva anses vara så orimligt som författaren menar. Ingen föregående författare har heller, såvidt jag vet, bestämdt påstått, att de, som å konungens vägnar höllo räfsteting, icke skulle *kunnat* hålla rättareting — hvilket naturligtvis i och för sig icke bevisar, att författaren har orätt — men väl har en författare sagt motsatsen: »De som sålunda (nämligen vid landsting eller räfst) hade konungens dom, voro

jämväl berättigade att hålla de i XL kap. Tgm. B. omförmälda rättareting» (L. Mechelin, Öfversikt af svenska riksrådets statsrättsliga ställning, s. 141). Domhafvandenas självskrifvenhet synes författaren rent af anse öfverhufvud oförenlig med begreppet extra ting, men det är väl just det, som i detta fall är tvifvelaktigt och hvarom olika meningar kunnat hysas. Jag har emellertid, såsom det heter i recensionen, lämnat saken därhän och således erkänt möjligheten af att författaren har rätt, men när man har ett mycket ofullständigt material att bygga på, torde en viss försiktighet vara att föredraga framför alltför stor säkerhet.

3:o. Angående Karl IX:s förhållande till landslagens bestämmelser om räfst- och rättareting synes författarens uppfattning i *sak* vara ungefär densamma som min. Karl IX ville, såsom författaren säger i genmälet, ha »frihet att bestämma sina företrädare i konungstingen». Därom är jag fullkomligt ense med författaren. Jag har endast opponerat mig mot påståendet, att Karl IX skulle särskildt hafva gynnat och sökt återupptaga rättaretingen sådana de i Kristofers landslag beskrifvas. Författaren medgifver också i genmälet, att »Karl IX:s tilltänkta rättareting voro i mycket ganska olika landslagens». Men författaren, som anser, att det mest karakteristiska för rättaretingen var, att de endast kunde hållas af konungen själf eller dem han särskildt förordnade, tänker endast på detta. Mig synes det vara riktigare att framför allt karakterisera räfstetingen såsom *ordinarie* och rättaretingen såsom *extra ordinarie* ting. Då nu Karl IX:s s. k. rättareting skulle återkomma på bestämda tider och äfven i andra hänseenden afvika från landslagens rättareting, så måste jag fortfarande anse det oegentligt att tala om Karl IX:s särskilda förkärlek för de i Kristofers landslag stadgade rättaretingen. För öfrigt var han icke heller rädd för att använda benämningen »konungs räfst», ty en sådan förekommer också bland hans förslag, men äfven denna var något annat än landslagens institution med samma namn. Efter 1602 förekomma dessutom hvarken rättareting eller konungsräfst i Karl IX:s organisationsförslag, utan han koncentrerar sin uppmärksamhet på åstadkommande af en kunglig rättskipning vid hofvet.[1] I detta sammanhang tager jag mig också friheten erinra om, att den faktiska osäkerheten i användningen af benämningarna räfsteting och rättareting kan förklaras, om man be-

[1] Det är anmärkningsvärdt, att författaren så hastigt affärdar 1604 års förslag (sid. 133). Bestämmelserna däri om præses eller rättegångsföreståndaren och hans befogenheter visa, att Karl IX:s fruktan för att låta rådet deltaga i den högsta rättsskipningen icke var fullt så stor som författaren antager (saken är närmare utvecklad af Edén, Den svenska centralregeringens utveckling etc., sid. 77 o. f.). Författaren har kanske icke tänkt på, att rådets ställning i självfva verket var väsentligen förändrad efter händelserna 1600. Edén säger (a. st., sid. 81) mycket träffande, att liksom Karl IX 1602 »skapade sig ett råd, som skulle råda men ej regera, så visste han också att hålla rådet och rådsätterna, rikets nyss så mäktiga stormannaklass, kvar i denna lydnad under konungadömet och att tvinga dess män till ett träget statsarbete under konungen.»

sinnar, att i Magnus Erikssons landslag ordet *räfst* förekommer i innehållsförteckningen och ordet *rättareting* i texten till tingmålabalken, hvadan båda benämningarna kunde beteckna konungsting i allmänhet. Och det är ju bekant, att handskrifter af Magnus Erikssons landslag begagnades på många ställen, ända till dess Kristofers landslag trycktes 1608. Tvifvel ha ju till och med uppstått om Kristofers landslags juridiska giltighet före nämnda tidpunkt.

4:o. Vi komma slutligen till frågan om orsakerna till räfst- och rättaretingens upphörande och Svea hofrätts tillkomst. Författaren anser, att den *enda* orsaken — eller åtminstone den enda, som är värdt att tala om — var den politiska konflikten mellan konungen och aristokratien. Jag har på två ställen i min anmälan framhållit, att detta äfven enligt min tanke är en viktig omständighet, och jag borde därför icke behöfva befara att råka ut för den fruktansvärda kalamiteten att blifva ställd »utom möjlighet att förklara en af de viktigaste epokerna i vår historia». Att författaren i sammanhang därmed talar om recensentens »förbiseende af att rådets rätt mot konungen stödde sig på den gamla tingsförfattningen», är obegripligt, då jag ingenstädes i min anmälan förnekat, att så förhöll sig. Skillnaden mellan författarens och min uppfattning ligger emellertid däruti, att jag anser den ofvannämnda synpunkten icke vara den enda, som bör tagas i betraktande vid förklaringen af hofrättens tillkomst. Hvad jag yttrat om den ekonomiska sidan af saken har författaren tydligen missförstått. Jag menar, att allmogens klagan öfver tingskostnaderna var en bidragande orsak till att man från det gamla systemet med kringresande domare måste öfvergå till ett nytt system med en fast öfverdomstol. Jag fäster ju särskildt uppmärksamheten på, att detta var ett hinder *äfven för Karl IX:s förslag* (af 1600 och 1602), som han därför blef tvungen att öfvergifva. Att jag nämnde detta först, behöfver icke heller betyda, att jag anser denna sak vara viktigast. Ordningen kan här vara likgiltig; stundom sparar man det bästa argumentet till sist. När jag använde ordet »omständighet», tänkte jag icke på det rättsliga förfarandet vid konungstingen utan på domhafvandenas resor från olika håll och hvad därmed sammanhängde. Att det från denna synpunkt sedt var enklare att hafva en fast domstol på ett ställe i landet, är väl uppenbart, men att rättegångssättet i de högre instanserna sedermera blef mera inveckladt än vid de gamla konungstingen, medgifves gärna.

Hvad beträffar förvaltningens centralisation under Vasatiden, hvarmed jag ställt omorganisationen af konungens domsrätt i samband, tyckes författaren föreställa sig denna såsom en mer eller mindre dimmig idé eller teori (»generell centralisationstanke»). Jag menar däremot, att denna centralisation steg för steg förverkligades, icke så mycket på grund af några på förhand uppgjorda teorier som på grund af praktiskt behof. Det är därför jag ansett mig kunna tala om en »naturlig» utveckling i centraliserande riktning. Så länge landskapen hade sina särskilda lagar och äfven senare en tid bortåt, då ännu ingen egentlig central statsförvaltning fanns och icke heller

ett bestämdt kungligt residens, var det alldeles naturligt, att konungens domsrätt skulle utöfvas på ting i landsorten. Men lika naturligt är, att sedermera under andra förhållanden behofvet af en förändring skulle göra sig gällande. Att lagmansrätterna icke försvunno på samma gång som konungstingen, är ej så märkvärdigt, då ju de mest öfverklagade missförhållandena i rättsskipningen icke gällde dem utan den högsta domsrätten. Det var särskildt konungstingen som — enligt samstämmande vittnesbörd af både konung, råd och ständer — icke fungerade ordentligt.[1] Ty att en eller annan lagman tidtals tog sig för att på egen hand hålla konungsting, kan väl svårligen anses hafva varit en tillfredsställande ordning. Det är icke underligt, att bönderna under slika omständigheter, och då de ofta icke visste, hvart de skulle vända sig, började att på ett för konungen högst besvärande sätt komma till honom direkt med sina klagomål. Räfst- och rättareting voro »bortdöende institutioner», säger en författare, som ingalunda saknat kännedom om de landstingsdomböcker, som ligga till grund för framställningen i »Rättfärdighet i rättsskipning». En reform kan därför ha varit önskvärd från rent rättslig synpunkt. Jag tror, att man gör Karl IX orätt, om man håller före, att han i denna fråga haft *uteslutande* politiska motiv utan nämnvärd tanke på »bättre resultat af rättsskipningen». Författarens förmodan, att jag i denna punkt är ense med honom, håller icke riktigt streck. Att skäl kunde anföras för den gamla ordningens bibehållande eller återupplifvande, är jag icke okunnig om (t. ex. i änkedrottningens betänkande öfver det nya förslaget 1614), men talande skäl saknades icke heller för upprättandet af en central högsta domstol. Författaren säger, att »kompromissen gick i själfva verket ut öfver allmogen, folkligheten i systemet», men faktiskt är, att just allmogen visade sig föga intresserad för det gamla folkliga systemet; 1614 begärde bönderna till och med, att lagmanstingen ej måtte hållas oftare än hvart tredje år i hvarje härad, »efter mycken tunga kommer på undersåtarne af de många tingen och mötena». Hvad den högsta instansen beträffar, ville allmogen tydligen helst vända sig till konungen direkt, och då han naturligtvis icke själf kunde behandla alla mål, måste väl konsekvensen förr eller senare blifva upprättandet af en central öfverdomstol i hufvudstaden. När allting kommer omkring, måste författaren också erkänna, att hofrätten i sin ursprungliga form icke var en så farlig nyhet. Han yttrar på sid. 310: »Med tillkomsten af hofrätter vid sidan af den första i Stockholm torde man kunna säga, att hofrättssystemet väsentligen var hvad det nu är, ett nytt och främmande element inskjutet i den gamla tingsförfattningen, *något som den första hofrätten ej skulle hafva varit, om den förblifvit ensam och innehaft den allra*

---

[1] Jämf. — utom min anmälan sid. 41 — rådslaget 15/12 1613, där det heter, att »konungens dom, som han här till dags är gången, mera oordning än andra rättegångar hafver med sig haft»; och Gustaf Adolf skrifver 1614, att landstingen, nyttiga för sin tid, hade i många år varit aflagda och försummade.

högsta domsrätten».[1] Den nuvarande högsta domstolen vill författaren ju icke heller afskaffa.

Då jag endast velat framhålla några synpunkter för bedömande af frågan om orsakerna till centraliseringen af konungens domsrätt, emedan författarens framställning i denna punkt synts mig ensidig, men icke företagit mig att försvara hofrätterna såsom mellaninstanser, torde jag nu kunna sluta, ty här upphöra divergenserna mellan författaren och mig.

Till sist vill jag endast tillägga, att äfven om en opartisk läsare skulle finna mina invändningar vara i någon mån befogade, så inverkar detta icke på det praktiska resultat, som författaren vill komma till, och icke förminskar det heller värdet af den historiska utredning författaren för öfrigt presterat. Af recensionen torde alldeles tydligt framgå, att jag för min del funnit denna utredning vara grundad på noggranna och omfattande studier, således mycket förtjänstfull, och att inga ytterligare erinringar från min sida varit att göra mot densamma. Den senare och aktuellt juridiska delen af boken har jag däremot, såsom icke juridiskt sakkunnig, ej velat fälla något omdöme om. Men jag hoppas, att författarens energiska och uppoffrande arbete för den goda saken måtte bära frukt i sinom tid.

Bgh.

[1] Samma åsikt har för öfrigt Posse (Bidrag till svenska lagstiftningens historia, s. 53) för länge sedan utvecklat. Han anser, att man kunnat undvika upprättandet af flera hofrätter, om man i stället omorganiserat lagmansrätterna.

HISTORISK TIDSKRIFT

UTGIFVEN

AF

SVENSKA HISTORISKA FÖRENINGEN

GENOM

E. HILDEBRAND

TJUGOFJERDE ÅRGÅNGEN

1904

STOCKHOLM
KUNGL. BOKTRYCKERIET. P. A. NORSTEDT & SÖNER
1904

Innehåll:

Afhandlingar:

Strödda meddelanden och aktstycken.

Öfversikter och granskningar.

Bilagor.

Studier rörande förhållandet mellan Johan III och hertig Karl

(1576—1582)

AF

OLOF SÖDERQVIST.

III.[1]

Det samförstånd, som så småningom under åren 1577—1579 uppstod emellan Johan III och hertig Karl under ömsesidig sträfvan att undvika konflikt, fortfor äfven under 1580 och förra hälften af år 1581, då till och med ett samarbete förekommer med större omfång än någonsin tillförene sedan 1572, då brytning emellan bröderna första gången inträdde. Både den inre och den yttre politiken blifva föremål för rådplägningar, och hertig Karl griper med intresse den yppade möjligheten till att inverka på rikspolitiken, oupphörligt framställande förslag till diplomatiska underhandlingar och erbjudande sin hjälp vid utförandet af viktiga värf. Likaväl som under närmast föregående tiden undvikes talet om de kungliga och furstliga rättigheterna, och de frågor, som med anledning af hertig Karls giftermål af honom dragits fram med kraf på lösning, Strömsholms- och arfskiftesfrågorna, behandlas att börja med utan någon slags missämja.

Samarbetet i den inre styrelsen är af jämförelsevis ringa omfattning. Vid de förhandlingar, som i januari—mars 1580 fördes om kriget och en del diplomatiska angelägenheter, och för hvilka längre fram närmare skall redogöras, bragtes dock af hertigen flera inrikes ärenden på tal. Då konungen frågat

[1] Forts. från årgången 1903.

honom till råds, huru kriget skulle föras, och hertigen uttalat såsom sin mening, att 10,000 man till fot och 4,000 till häst vore det minsta, som behöfdes för dess fortsättning, om något resultat skulle vinnas, föreslog han såsom en möjlig utväg att anskaffa de 312,000 dlr, som härför voro erforderliga, att den gärd, som upptogs af riket, förvandlades i penningar. Och han lät vidare förstå, att han visste utvägar för konungen att årligen få »en märklig summa penningar», förutom rikets vanliga inkomst och ränta, om han härom blefve tillfrågad. Därjämte framkastade han tanken på upprättande af ett krigskommissariat, där krigsfolket för sina månadspenningar kunde köpa lifsmedel, hvilket skulle vara fördelaktigt först och främst för soldaterna, men äfven för kronan, som därigenom delvis finge sina pengar igen.[1] I ett memorial till rikets råd af den 28 jan. 1580 framlägger han sedan flera olika angelägenheter, som han kommit att tänka på och som han rekommenderade till skärskådande, medan rådsherrarne voro samlade hos konungen till rådplägning.[2] Med tanke på konungens oförmåga att hushålla och beräkna utgifterna och nu speciellt med anledning af det missnöje och den ovillighet, som rådde bland krigsfolket för uteblifven sold,[3] fäste han sålunda först och främst uppmärksamheten på nödvändigheten af att gärden, som årligen utgick, endast användes till rikets nödtorft. Och han föreslog, att proviantmästare skulle förordnas, som finge hand om gärden och om utbetalningarna, samt att två gode män af adeln »innan eller utan råds» tillsattes, som hade inseende öfver dessa proviantmästare. I sammanhang härmed yrkar han, att det skulle bestämmas, hvarifrån d. v. s. af hvilken ränta krigsfolkets lön i penningar och i städja skulle tagas, så att det i rättan tid kunde få »den lilla lön, som man det unte, och så hållas villigt och troget».

Af intresse för näringarnas befrämjande föreslog hertig Karl vidare, att införsel af kramgods, hattar, bälten etc., som i riket kunde tillverkas, måtte förbjudas, och att nö-

[1] Svar etc. d. 25 januari 1580, KR.
[2] SRA. II. s. 580.
[3] Hvilket starkt missnöje som rådde bland krigsfolket af nämnda anledning, synes bl. a. af bref från befälhafvarne till Johan år 1579 i Handl. rör. Skand. hist. (HSH.), 36, s. 156 ff.

diga handtverkare (»ämbetsmän»), inom landet anskaffades, samt yrkade på att åtgärder vidtoges, hvarigenom järnet och andra varor kunde komma i pris igen. Till sist uttalar sig hertigen i den viktiga frågan om skjutsfärder och gästning, hvarom konungen utfärdat flera sins emellan olika förordningar, samt föreslog upprättandet af taverner, där de resande kunde få härbärge och hästar. De som reste i konungens ärenden och voro försedda med hans postvapen, sökte nu anskaffa fri skjuts åt alla dem, som befunno sig i deras följe; och till och med adelstjänare färdades med konungens postvapen samt tvungo allmogen, äfven om de ej hade sådana, att framforsla dem med deras gods.[1]

Samtliga dessa frågor dryftades också vid de vidlyftiga öfverläggningar, som ägde rum i Vadstena i febr. 1580, och dessa resulterade i tvenne rådslag, daterade d. 19 febr., i hvilka vi återfinna en del af hertig Karls tankar eller mötaa uppslag i anslutning till hans råd och planer. Liksom hertigen yrkar rådet därpå, att det skulle bestämmas, hvarifrån krigsfolket skulle få sin lön, och föreslog, att man med det snaraste skulle komma det till undsättning med hvad som ännu fanns kvar af landtågsgärden, hvilken för öfrigt »hvarken nu eller framdeles till något annat måtte förskingrad blifva». Men rådet stannar ej härvid. Liknande yrkande göres beträffande dem, som voro anställda i konungens hof, och andra som beställningar hade till att fordra, d. v. s. sådana som genom kontrakt antagits till konungens tjänstemän och hade att uppbära bestämd lön.[2] Stort intresse visar också rådet för införandet af bättre ordning och större sparsamhet i finansförvaltningen i allmänhet. Tanken på anställande af proviantmästare upptages visserligen icke. Men däremot föreslås, att »kamrerarne» skulle göra en beräkning och ett förslag, så att utgifterna icke blefvo större än uppbörden, och det förordar sålunda upprättandet af ett slags riksstat.[3]

---

[1] Vestling, Hertig Karls furstendöme, s. 63, 89.

[2] Beställning eg. lika med anställning genom särskildt kontrakt med fixerade lönerättigheter och bestämda tjänsteplikter, Edén, Centralreg. organ. 1523—1594. s. 39 o. 134, här närmast lika med lön.

[3] Jfr Edén, a. a. s. 239. Kamrerarne förestodo vid denna tid kammaren, emedan inga kammarråd funnos. Ib. s. 230 o. 236 f.

Hertig Karls förslag om förbud mot införande af främmande kramvaror vann däremot icke rådets understöd. Adeln, krigsfolket och särskildt de, som vistades vid hofvet, behöfde enligt dess mening sidentyg, ridtyg och dylika varor, som måste införas. Men eftersom man vanligen finge betala mera än de voro värda och ändock icke erhölle annat än förlegade och fördärfvade saker, som hit infördes, sedan det icke stod till att afyttra dem på annat håll, borde personer tillsättas i hvar köpstad, som förstodo sig på sådana varor och hvad de voro värda. Om några undermåliga varor (»flärd») däribland funnes, skulle dessa kassera sådant samt låta vederbörande böta därför.

Däremot var rådet liksom hertigen intresseradt af att järnet och andra varor kommo i sitt förra pris och äfven däraf att något gjordes för erhållande af skickliga handtverkare. I riket rådde nämligen brist på arbetsskickligt folk af olika slag, så att mycket måste göras utrikes, som eljest skulle kunnat tillverkats inom landet; och en förändring var i detta afseende af behofvet påkallad. Uppmuntran af det inhemska fabrikatet och höjandet af handtverksskickligheten skulle ock medföra en kraftigare utveckling af städerna; och det låg rådet om hjärtat, att dessa »till mantal, förmögenhet och byggning» blefve förbättrade.

För att de inhemska varorna och särskildt järnet skulle komma i bättre pris och icke vara »så alldeles vanvördade», som de en tid varit, ansåg rådet det vara af nöden, att konungen utfärdade mandat, hvarigenom föreskrefs, att vid järnbruken endast godt och laggillt järn skulle smidas, och att stångjärnet utslogs i långa, tunna stänger i stället för större. Såsom medel till ökande af handtverksskickligheten föreslogs åter, att borgarne i städerna skulle befallas att hålla skolor, där deras barn kunde blifva »förfarne till att rätt bruka köpenskap eller eljest lära ärliga och nyttiga ämbeten».* Med de handtverkare, som funnos, skulle ålderman hafva inseende, så att de utförde sina arbeten ordentligt och rättade prisen efter stadslagen och skråförordnin-

* Liknande yrkande hade framställts i rådslaget 1573. SRA. II, s. 454.

garna.[1] Hvarje stad borde dessutom skaffa sig tegelslagare och murmästare.

Att i fråga om skjutsfärder och gästning en förändring skulle företagas i den riktning, som hertigen föreslagit, var också rådets mening. I det första af de båda rådslagen af d. 19 febr. säger rådet, att det väl vore nyttigt, om det upprättades taverner i alla landsändar, och föreslår, att en förordning härom utfärdas, som ock bestämde pris för skjutsning samt för mat och foder.

När hertig Karl genom Hogenskild Bjelkes och Erik Gyllenstjernas beskickning erhöll underrättelse om hvad rådet föreslagit vid rådssammankomsten i febr., förklarade han, att allt var välbetänkt, och att han ej för sin del önskade någon förändring. Han betonade endast nödvändigheten af att rådslaget också följdes, och att de i detsamma nedlagda förslagen också realiserades.

Utan resultat blef ej heller vare sig hertigens ingripande eller rådets betänkande. Frukten af de förda rådplägningarna visade sig snart på flera områden. Så utfärdade Johan d. 12 och 19 juli 1580 patent emot olaga skjutsfärder, hvari föreskrefs, att alla, som ej foro i konungens ärenden och voro försedda med särskilda vägbref, skulle betala för skjutshästar och mat.[2] Kort förut — den 27 mars — hade han skrifvit till hertig Karl och bedt honom upprätta taverner samt låta ett mandat utgå härom.[3] Sådant mandat utfärdades också senare af hertigen. Den 13 febr. 1581 lät han utgå ett förbud mot frigästning,[4] och den 28 mars s. å. följde ett mandat, hvari bland annat bestämdes pris för mat och skjuts.[5]

Till handelns befrämjande och städernas upphjälpande utfärdade konungen ett mandat emot handelns missbruk d. 11 aug. 1580,[6] hvari adel, präster och bönder strängeligen

[1] Ett sådant stadgande fanns i hertig Karls förordning om åtskilliga ämbeten i köpstäder d. 10 dec. 1576. Stiernman, Commerce etc. förordn. I, s. 261.

[2] Stiernman, a. a.

[3] RR.

[4] Dalin, Svea Rikes hist., III: 2, s. 147.

[5] Werwing, Sigismunds och Karl IX:s hist., I, s. 53.

[6] Stiernman, a. a. Mandatet var först dateradt den 18 maj. I riksregistraturet, där det är infördt (1580 fol. 79), är detta datum öfverstruket och ersatt med den 11 aug. I utdrag af kongl. secr. Sven Elofssons märkeliga handl., Link. bibl:s handl., II, s. 225 ff., omtalas mandatet under den 18 maj.

förbjudas att idka köpenskap. Adelsmännen skulle dock få utöfva handelsrörelse, om de flyttade in till städerna, och de skulle därvid få behålla sköld och hjälm, men betala konungen skatt såsom borgare eller ock göra russtjänst för sin inkomst på rörelsen. Samma år utgick också ett mandat om accisens riktiga erläggande för olika slags drycker och ett visst pris, som skulle åsättas dem, hvilket mandat följande år kompletterades med ett nytt (d. 20 maj 1581). Det förra af dessa motiveras därmed, att de som införde utländska drycker icke gåfvo kronan en tillbörlig afgift, utan »prångade ut dem på det dyraste»; och det heter däri, att borgmästare och råd skulle hafva uppsikt därmed, att de främmande drycker, som infördes, icke måtte »så oskäligen öfver sitt rätta värde utprångas».[1]

Rådslaget angående uppgörandet af ett förslag öfver inkomster och utgifter ledde också delvis till påföljd, om också icke omedelbart. Ett par år senare uppgjordes en resumé af rikets samtliga inkomster och utgifter under år 1582 såväl i penningar som i naturapersedlar och omfattande både den centrala och den civila förvaltningen, hofhållningen och krigsmakten till lands och vatten, hvilken tydligen var afsedd till att ge konungen en öfversikt öfver kronans tillgångar och behof samt sålunda kunde tjäna såsom varnande exempel och vara en maning till sparsamhet.[2]

Genom Hogenskild Bjelke och Erik Gyllenstjerna hade Johan jämte de förut omtalade frågorna också meddelat, att holländarne erbjudit sig att hafva ett nederlag i Ny Lödöse, dit varor kunde föras dels genom Öresund, dels utefter och på Göta älf ifrån Brätte och öfver Edet.[3] Därigenom skulle bättre pris kunna erhållas än i städerna vid Östersjön. Denna plan gillar hertig Karl, och han rådde för öfrigt konungen i samband härmed till att förordna, att Västergötland och Dal eller åtminstone kringliggande orter skulle röja och sätta i stånd vägen emellan Åkerström och Brätte, så att man där kunde framforsla varor med vagnar

[1] Stiernman, a. a., s. 291.
[2] Hist. Handl. XII.
[3] Brätte, vid sjön Vassbotten, 5 km. söder om Vänersborg, fick stadsprivilegier 1620.

och kärror för en skälig ersättning och icke behöfde föra allt på hästryggen för otillbörlig lega, såsom dittills skett.

Af vida större intresse än detta samarbete i den inre styrelsen var emellertid den yttre politikens handläggning under samverkan mellan konungen och hertigen. Hvad som särskildt blef föremål för rådplägning under denna tid var förhållandet till Ryssland och Danmark samt därmed i samband stående frågor. Med intresse följde hertigen kriget med ryssarne, hvilket vållade konungen och rådet och äfven honom själf mycket bekymmer till en början, men sedan medförde öfverraskande goda resultat, då Pontus de la Gardie öfvertagit befälet. Han hade ock sin uppmärksamhet riktad mot Danmark, hvars konung, Fredrik II, intog en mot Sverige fientlig hållning med anledning af svenskarnes kaperier på Östersjön, hvarigenom danskarnes handel i väsentlig grad hindrades. Och den förbindelse han knutit i Tyskland, gaf honom anledning och tillfälle att få närmare kännedom om den politiska situationen i detta land, bland hvars protestantiska furstar han ansåg Sverige hafva naturliga bundsförvanter mot Ryssland och Danmark, och med hvilkas tillhjälp äfven den omtvistade handeln på Narva skulle på ett för Sverige fördelaktigt sätt kunna ordnas af kejsaren och riksdagen efter den anvisning, som Stettinerfreden gaf.

Hertig Karl erhöll också under dessa år ganska fullständiga upplysningar af konungen angående de diplomatiska ärendena. Kopior af bref sändes honom, och han får gång efter annan i uppdrag att afge sina råd och betänkanden, dels af konungen, dels af rådet. Å sin sida hade hertigen politiska agenter, som under resor i hvarjehanda ärenden gjorde sig underrättade om hvad som utomlands föreföll och sedan rapporterade till honom. Gång efter annan berättar han under 1580—1581, att några hans hoftjänare eller någon annan hemkommit från Tyskland och medfört nyheter, som han meddelar till konungen, och att han mottagit bref, som han i afskrift skickar.

Kriget med Ryssland, som intill 1578 på det hela taget förts utan lycka för de svenska vapnen, hade under detta år tagit en annan vändning, sedan Stefan Batori, Johans svåger, som 1575 blifvit konung i Polen, beslutit aktivt

deltaga i kampen om Livland. Något verkligt förbund hade visserligen icke kommit till stånd, men svenska och polska trupper hade förenat sig till gemensamma operationer eller hvar för sig inlåtit sig på expeditioner, som ledt till förmånliga eröfringar för båda parterna. Emellertid inträdde i dessa framgångar, som för Sveriges räkning i stort sedt fortgingo till stilleståndet 1583, ett afbrott under senare delen af 1579, då Henrik Klasson Horn vid ett angrepp på staden Narva blef tillbakaslagen och hans betydande här såväl härigenom som genom ogynnsam väderlek samt brist på lifsmedel till större delen upprefs. Ställningen i Livland tedde sig därför vid ingången till år 1580 ganska bekymmersam, när det gällde att göra upp plan för krigets fortsättning under detta år.[1]

Den allvarsamma motgången i det ryska kriget var så mycket olägligare, som den danske konungen vid denna tidpunkt visade en påfallande ovänlighet. Efter gränsmötet 1575, då tvisten om tre kronor blef uppskjuten på tre år, och då man kommit öfverens om att segelfarten på Narva skulle ske enligt Stettinfördragets bestämmelser, hade förhållandet visserligen en tid varit jämförelsevis godt, sedan den danske konungen efter Johan III:s begäran år 1576 förbjudit sina undersåtar drifva handel på Narva. Men detta samförstånd blef ej af lång varaktighet. Fredrik II öfverhopades snart af klagomål från sina undersåtar med anledning af handelsförbudet, som medförde en kännbar minskning i deras inkomster. Förbudet blef därför icke förnyadt, så mycket mindre som Johan själf utfärdade pass för främmande fartyg till Narva och således själf bröt emot den princip, som han så strängt höll på gent emot danskarne. Den gamla tvistefrågan om herraväldet på Östersjön och speciellt handeln på Narva under det emellan Sverige och Ryssland pågående kriget blef därför åter aktuell. Johan tillämpar den gamla grundsatsen, att neutrala ej fingo föra varor till Sveriges fiende öfver »svenska

[1] Girs, Johan III:s krönika, Dalin, Svea Rikes hist., III: 2, Ödberg, And. Lorichs, s. 63, Hildebrand, Johan III och Europas katolska makter etc., s. 319; Johan Berndes bref till Johan d. 2 okt. 1578 HSH, 36, s. 156: Schieman, Th., Russland. Polen u. Livland bis in 17. Jahrh. (Oncken, Allg. Gesch. II: 10) samt Rüssow, Livl. Chron., högtysk öfv., Reval 1845, s. 268 ff.

strömmar», och lät lägga beslag på gods, som af danska köpmän fördes till Narva,[1] hvaremot danskarne klagade öfver de hinder, som lades för deras handel, och fordrade att få ersättning för konfiskerade varor. Och på samma gång som tvisten om handeln sålunda förnyades, framdrogs under den växande misstämningen å ömse sidor klagomål och beskyllningar, hvilka, om också i sig själfva ganska obetydliga, dock bidrogo till att göra förhållandet emellan de båda rikena allt spändare. I slutet af år 1579 växlades flera skrifvelser, hvarvid den danske konungen anslog en ton, som icke bådade godt för närmaste framtiden.[2]

Äfven lybeckarne lågo vid denna tid öfver Johan III med sina klagomål öfver de hinder, som af svenskarne lades för deras handel på Narva, och ersättningskraf framställdes för upptaget gods, på samma gång som de enträget yrkade på likvid af de 75,000 thlr, som Sverige i stettinfreden utfäst sig att betala för ännu kvarstående skuld sedan Gustaf Vasas tid och för skepp med gods, som kapats under nordiska sjuårskriget, men som Johan då ännu ej mäktat komma ut med.[3]

---

[1] Resen, Kong Frederichs den anden krönicke, Kbh. 1680, s. 318, berättar, att k. af D. år 1579 strax efter Mikaelis dag sändt ett par skepp till Narva, och att dessa blefvo upptagna af amiralen B. Söffrinsson. Då Johan dröjde att ge tillfredsställande svar på klagomålen med anledning häraf, sände Fredrik ett bud, som allvarligen uppmanade Johan att utlämna skeppen, »eller hand var foraarsaget med andre Middel at søge sin Opræt-ning». Härefter lofvade Johan att med förenämnda skepp förhålla sig som en trogen nabo.

Jfr ock amiralen Bengt Severinssons bref till Johan III af den 28 juli och den 26 aug. 1579, HSH., 36, s. 173 ff. och 204 ff.

Skeppen återlämnades, men Fredrik II önskade ersättning för varorna antingen i pengar, koppar eller järn till 11,000 dlrs värde. Se Lind, H. D. Fra kong Frederik den andens tid etc., Kbhmn 1902, s. 198.

[2] Johan utfärdade under förra hälften af 1580 flera bref angående förstärkandet af fästena Kalmar, Borgholm, Kronober och Älfsborg, sedan han erfarit, att danske konungen värfvat folk, och efter han ej kunde veta, hvad han hade i sinnet. Hist. Bibl. II, s. 127, 137, 154.

Om de danska rustningarna till sjöss 1579 och 1580 och utsändandet af en flotta på Östersjön lämnas upplysningar af Lind, a. a. s. 197 och 210 ff. Meningen var att hindra seglats till Pernau och Narva och andra ryska hamnar, men hänsyn togs också till Sverige. K. af. D. erfor, »at Sverige vilde udruste 24 Orlogsskibe for at gøre et Anslag mod Narva, og han befalede derfor flere Skibes Udrustning, for at han kunde være lige saa stærk i Søen som den svenske Konge», Lind, a. a., s. 211.

[3] Hoffman, Gesch. der freien u. Hansest. Lübeck, II, s. 71 f.; Becker, Gesch. der freien St. Lübeck, II, s. 181 ff. Sändebuden voro: Herman Warneböcke, Syndicus, Johan Ludinghusen och Arend Bonnies, rådsherrar.

Willebrandt, Hans. Chron., skrifver Bomus och Warmböke.

Öfver dessa tre frågor, som i början af 1580 voro de mest brännande, afger hertig Karl sitt utlåtande i januari detta år dels i ett särskildt bref till konungen såsom svar på hans begäran om råd, dels i en skrifvelse till rådsherrarne, hvari han dock närmast uttalar sina tankar rörande en del frågor i den inre styrelsen, hvilka han ansåg sig böra rikta uppmärksamheten på, då rådet var församladt till öfverläggning.[1]

Hvad det ryska kriget beträffade, önskade hertig Karl helst, att fred kom till stånd. På hvad sätt en sådan skulle kunna erhållas, var för honom svårt att yttra sig om, då han under den föregående tiden ej haft tillfälle att i detalj följa krigets gång och utvecklingen af de diplomatiska förhandlingarna. Dock ansåg han det icke rådligt, att förslag om fredsunderhandlingar framställdes från svensk sida, emedan ryssarne skulle bli uppblåsta och få höga tankar om sin makt, om man i Sverige visade sig angelägen att få slut på kriget. Såsom ställningen för honom tedde sig, tyckte har därför, att det var klokast söka erhålla någon främmande furste till medlare, som intresserade sig för att få slut på fejden. Och han föreslog, att man i detta hänseende skulle vända sig till den tyske kejsaren, hvilken hade för afsikt att sammankalla kurfurstarne för att med dem rådgöra om en legation till Ryssland angående Livland. Då kejsaren var angelägen att behålla öfverhögheten öfver detta land, kunde man ha anledning vänta, att han och de tyska furstarne ej skulle vara ovilliga att föreslå en fredlig uppgörelse emellan Sverige och Ryssland, och att de skulle vara hågade att framställa ett dylikt förslag genom den tillämnade legationen. Om konungen upptoge detta hertigens råd och beslöte sig för att träda i förbindelse med kejsaren i det angifna syftet, ville hertigen för sin del och liksom på eget bevåg anhålla hos sin svärfar, kurfursten af Pfalz, eller sina svågrar, att de understödde de svenska intressena.

Om de föreslagna underhandlingarna skulle leda till ett för Sverige verkligen förmånligt resultat, finge man emellertid ej slå sig till ro och undandraga sig nya an-

[1] Svar till några punkter etc. bifogadt bref af den 25 jan. 1580, samt bref till riksens råd af d. 28 jan. s. å. Hertig Karls registratur. (KR.)

strängningar och uppoffringar i det ryska kriget. Det måste visas, att den lidna motgången endast var tillfällig, och att Sverige hade krafter nog att fortsätta kriget med framgång, om det ej erhölle en fördelaktig fred. Medan underhandlingar med kejsaren inleddes, borde man därför utrusta en här på 10,000 man till fots och 4,000 till häst, med hvilka nästa fälttåg kunde företagas. Så skulle både kejsaren och ryske tsaren få respekt för svenskarne och fred kunna ernås.

Förhållandet till Danmark ansåg hertig Karl vara sådant, att det måste inge allvarliga bekymmer för framtiden. Både tonen i den danske konungens bref och de aktuella tvistefrågornas behandling från dansk sida syntes honom vittna om tankar på krig, och däråt syftade äfven de underrättelser, som han erhållit angående underhandlingar emellan Danmark och Polen, vid hvilken han antog, att den danske konungen sökte medla fred eller stillestånd emellan den polske konungen och den ryske tsaren, så att Sverige skulle stå ensamt mot denne och Danmark ha så mycket större utsikter till framgång vid ett eventuellt angrepp. Men därhän fick man ej låta det gå, ty af krig hade Sverige haft nog. Man måste därför nödvändigt förebygga separatfred mellan Polen och Ryssland som ock krig med Danmark, och fördenskull ansåg hertigen, att man borde föreslå ett nytt möte mellan svenska och danska ombud, hvarvid alla tvistefrågor kunde behandlas och en förlikning träffas, så att fast vänskap blefve rådande mellan rikena. Samtidigt borde underhandlingar med Polen inledas, så att man erhölle garanti för att ej Stefan slöt fred med Ryssland, utan att Sverige i den var inbegripet, hvarjämte diplomatiska förbindelser borde anknytas med hansestäderna och tyska furstar till stärkande af Sveriges ställning gent emot dess många fiender.

Utjämnandet af misshälligheterna med Danmark ansåg hertigen ej möta några oöfvervinneliga svårigheter. Man behöfde ingalunda visa någon undfallenhet, vare sig i de bref, genom hvilka underhandlingar föreslogos, eller vid själfva mötet. Sveriges sak var enligt hertigens förmenande så klar, att man öppet och frimodigt kunde protestera mot den danske konungens hånfulla och ovänliga skrifvelser.

Det var icke Sverige, som hade brutit emot det Stettinska fördraget, såsom danskarne påstodo, utan tvärtom hade svenskarne anledning till klagomål, emedan under pågående krig med Ryssland danska undersåtar tillåtits drifva handel på Narva. Detta stod i strid med de föreskrifter, som traktaten innehöll, hvilket hertigen ville utförligt bevisa, om detta möte komme till stånd och han finge förtroendet att härom framställa sin mening. Skulden för missämjan emellan de båda rikena, som förnämligast hade sin grund i tvisten om handeln, låg sålunda öfvervägande på den danska sidan, om man anlade den rätta synpunkten; och detta hoppades hertigen, att äfven danskarna skulle inse och erkänna inför tydliga bevis, så att de sedan nedstämde tonen och förhölle sig vänskapligt mot sin granne, såsom de i Stettin utfäst sig till.

Medan man sålunda förberedde sig till fredlig uppgörelse med danskarne genom anskaffande af »fasta bevis», skulle man söka isolera Danmark i politiskt hänseende och själf söka skaffa sig goda vänner.[1] Först och främst måste då härvid den emellan konungarne af Danmark och Polen öppnade underhandlingen korsas genom anbud till Polen om förbund med Sverige, som både på grund af släktskapen mellan konungahusen och gemensamma intressen mot Ryssland borde vara en mera naturlig bundsförvant än Danmark. Därnäst skulle man, såsom förut är antydt, laga så, att man komme i förbund med tyska furstar och hansestäder, särskildt Lybeck. Visserligen hade lybeckarna just vid denna tid sina ombud i Stockholm, som hade att af nyss nämnda anledningar framföra klagomål till regeringen. Men hertigen var öfvertygad, att man skulle kunna vinna dem, blott man visade vänskap och tillmötesgående vid förhandlingarna. Hvad penningesumman beträffade, som de hade att fordra, visste han, att de skulle låta sig nöja med en försäkran om likvid på en för konungen lägligare tid.[2] Och beträffande återlämnandet af de upptagna fartygen, trodde han ej, att man skulle behöfva uppoffra principen angående Sveriges rätt att förbjuda handeln på Narva,

[1] Se hertigens bref till kon. d. 10 febr. 1580. KR.

[2] Hertig Karl besökte Lybeck på bröllopsresan 1579. Se Becker, a. a. s. 202 och hertigens bref till kon. från Lybeck d. 15 april 1579. KR.

blott man ställde dem tillfreds genom att återlämna de skepp, som kapats från dem, ehuru de varit försedda med pass af konungen. Hufvudsaken var i alla händelser, att underhandlingarna med sändebuden i dessa frågor fördes med klokhet och takt och på ett sådant sätt, att man hade utsikt att komma till ett fast förbund med dem. Ty komme ett sådant till stånd, »hölle de danska väl sen tillbaka, om de hade något ondt i sinnet».

Då rådet i februari månad var samladt i Vadstena,[1] behandlades också den yttre politiken. I det rådslag, som härvid afgafs, återfinner man ett par af hufvudpunkterna i hertig Karls program, och om en punkt säges uttryckligen ifrån, att den tillkommit efter hans förslag. Sålunda yrka rådsherrarne likaväl som hertigen att konungen oförmärkt genom någon annan makts bemedling skulle försöka vinna fred med Ryssland. Däremot föreslogo rådsherrarne ej något nytt krigsföretag i den stil, som hertigen önskat, utan ansågo det vara nog att förstärka besättningarna på de befästa slotten och ordentligt underhålla knektarne med lifsmedel. Beträffande förhållandet till Danmark visa de sig äfven ha samma mening som hertig Karl, då de yttrade, att man borde noga vara på sin vakt med anledning af den danske konungens fientliga hållning, och då de föreslogo, att konungen borde taga reda på, hvad rustningarna i Danmark åsyftade, och hvad som kunde vara föremål för underhandlingarna emellan Danmark och Polen. Vidare yrkas, att man skulle skaffa sig bevis för en blifvande kompromiss med danskarne. Och för stärkandet af Sveriges yttre maktställning föreslås, att man i tid skulle skaffa sig något »anhang» bland de tyska furstarne, »eftersom den högborne furste hertig Karls förslag är», och att konungen skulle tillse, att icke fred inginges mellan Ryssland och Polen, utan att Sverige vore inbegripet i den.

Den påfallande öfverensstämmelsen mellan hertig Karls utlåtande och detta rådslag kan ej gärna vara tillfällig. Rådsherrarne hafva sannolikt, utöfver hvad som uttryckligen säges, låtit sig påverkas af hertigens framställda åsikter

[1] Rådslag i Vadstena d. 19 febr. 1580, Svenska Riksdagsakter (SRA.), II, s. 572 ff.

och upptagit moment ur hans förslag. I hvilken omfattning detta skett, låter sig emellertid ej afgöra.

Innan Johan fattade sitt beslut angående de frågor, öfver hvilka riksråden hade framställt sina förslag, visade han hertigen det förtroendet och tillmötesgåendet, att han sände ett par af sina rådsherrar till honom, för att han ytterligare skulle få utveckla sina åsikter.[1] Härigenom sattes hertig Karl i tillfälle att komplettera den framlagda planen för utrikespolitiken i de punkter, som rådet underlåtit att beröra, och att genom anförande af nya synpunkter stryka under de delar, som ytligt behandlats. Och så fick hertigen, som gärna velat personligen deltaga i rådsmötet för att göra sin mening kraftigare gällande,[2] dock sista ordet vid öfverläggningarna om dessa viktiga frågor och så sannolikt äfven lika stor utsikt att influera på konungen, som om han varit personligen närvarande.

Hvad hertig Karl vid öfverläggningarna med Hogenskild Bjelke och Erik Gyllenstjerna särskildt yrkade på, var det af honom föreslagna mötet vid gränsen mellan svenska och danska ombud. Det var enligt hans mening ej nog med en kompromiss i tvisten om tre kronor, hvarom i rådslaget talas. Om ej krig skulle utbryta, måste något göras, för att äfven de andra tvistefrågorna skulle bli lösta. Och han kunde ej finna någon annan utväg än ett möte. Ty komme några svenska rådsherrar tillsammans med ett par danska, skulle de både kunna visa, att de danska klagomålen till större delen voro obefogade, och därjämte framdraga berättigade besvär från svensk sida, som kunde uppväga befogade anledningar till missnöje och klagomål från motparten. Konungen borde därför taga första steget genom att skrifva till konungen af Danmark och anhålla, att denne ville utse några ombud. Därefter borde han själf i tid utse sina legater, så att dessa finge grundligt sätta sig in i de frågor, som skulle blifva föremål för underhandling, och icke allenast blefve försedda med försvarsvapen mot väntade angrepp, utan ock hade anfallsvapen i de besvär, som konungen och enskilde kunde hafva att framföra.

[1] Instruktion för Hogenskild Bjelke till hertig Karl, dat. Link. d. 10 mars 1580. Riksregistr. (RR.) 1580, s. 47 v. o. 48.
[2] Bref till sekreteraren Nils Jönsson d. 30 jan. 1580. KR.

Det svar, som Johan gifvit lybeckarnes sändebud,[1] tillfredsställde icke hertig Karl, som ansåg, att det skulle hafva varit »fullkomligare uttryckt». Man skulle således hafva uttryckligen framhållit, att lybeckarne faktiskt öfverträdt det beslut, som fattats i Frankfurt 1571 angående handeln på Narva, och kejsarens därefter utfärdade mandat, då de fört mynt, salt och allehanda lifsförnödenheter till Ryssland. Emot deras fordran på utbetalande af de 75,000 thlr, som i freden i Stettin tillerkänts dem, skulle Sverige uppställa anspråk på ersättning för kostnader, som konungen haft för utrustning af de örlogsskepp, som måst sändas ut på Östersjön till förhindrande af de lybska köpmännens handel, då deras fartyg konvojerades af en medsänd örlogsflotta, som till och med angripit de svenska fartygen. Intill dess att dessa ersättningsanspråk hade blifvit fyllda, voro svenskarne i sin fulla rätt, om de innehölle den utlofvade penningesumman. Men däremot yrkade hertigen bestämdt, att ersättning skulle gifvas, om något tagits från fartyg, som haft konungens pass för handel på Narva, och att konungen ej skulle fordra någon tull af lybeckarne, hvarom hans svar ingenting innehöll.

Då nu svar redan var gifvet, ansåg hertig Karl, att Johan i en ny skrifvelse borde framställa denna mening. Själf ville han skrifva till ett par personer i Lybeck, en d:r Zacharias och en d:r Schultz, att de skulle underhandla med rådsherrarne i staden, så att de emellertid och intill dess de finge vidare besked, icke inläte sig i underhandlingar med några andra. Ty vinnlade man sig ej om att hafva lybeckarne till sina vänner, skulle de enligt hans förmenande snart sluta sig till danskarne, »oansedt, att de skulle bita i ett surt äpple», såsom hertigen sagt i ett bref till Hogenskild Bjelke och Nils Gyllenstjerna.[2]

---

[1] Svaret återges af Becker, a. a., s. 182 f.

[2] Källorna till den föregående framställningen: Bref till Hogenskild Bjelke d. 24 febr. 1580, samt till Nils Gyllenstjerna och Hogenskild Bjelke d. 28 febr. 1580, KR. Till kon. d. 2 mars, svar på bref af d. 10 febr., KR. och RR. Hertigens svar enligt Hog. Bjelkes och E. Gyllenstjernas berättelse om hvad som blef förhandladt i Nyköping d. 23 o. 26 mars 1580, afskrift i Handl. ang. hertig Karl och hans hertigdöme (HKH.), tryckt i SRA., II, s. 580 ff., samt hertig Karls svar till konung Johan d. 25 mars 1580, KR.

Att hertig Karl i sin ifver gick för långt då han beräknade de möjliga resultaten af de underhandlingar, som han i sitt politiska program förordat, låter sig svårligen förnekas. Om hans uppfattning i fråga om handeln på Narva strängt häfdades, skulle säkerligen icke den af honom åsyftade förlikningen med Danmark komma till stånd, liksom en förbindelse med lybeckarne på denna basis ej heller kunde ha någon utsikt. Men å andra sidan var det för visso riktigt, att underhandlingar med danskarne företogos på ett möte mellan rådsherrar från de båda rikena, emedan härigenom åtminstone tills vidare säkerhet vanns för att ej det befarade angreppet skulle ske. Äfven om icke någon verklig uppgörelse angående handeln kunde äga rum, kunde en förlikning tills vidare ingås. Väl motiveradt var också hans förslag, att man under tiden skulle knyta förbindelser med Polen och tyska furstar samt med framgång företaga ett nytt krigståg emot Ryssland. Dessa måls vinnande låg ej utom möjlighetens gräns, om de diplomatiska underhandlingarna och rustningarna sköttes med intresse och skicklighet.

Johan var emellertid ej rätte mannen att utföra detta program. Han lämnade å sido ett par af de viktigaste momenten däri, och de åtgärder, som han vidtog för realiserandet af de planer, som han gillade, voro icke tillräckligt effektiva.

Efter de fruktlösa underhandlingar om förbund mellan Sverige och Polen, som under den föregående tiden hade förts synes Johan hafva ansett det lönlöst att försöka möjligheten af en närmare förbindelse gent emot Ryssland, ty den legat, som han under år 1580 sänder öfver till Polen, erhåller icke något sådant i uppdrag. I öfverensstämmelse med rådslaget af den 19 febr. uppmanas han endast att tillse, att ej någon fred inginges emellan Ryssland och Polen, utan att Sverige i den vore inbegripet; för öfrigt instrueras han blott att verka för utbekommande af konungens och drottningens fordringar i Polen.[1] Hertig Karl, som från Polen hört, att Stefan Batori förberedde ett angrepp på Ryssland, var därför icke tillfredsställd, utan

[1] Ödberg, Anders Lorichs, s. 85, not. 2.

såg sig snart föranlåten att mana Johan till allvarliga underhandlingar och till utrustande af en stark krigshär, som samtidigt med polackarne kunde operera mot ryssarne.[1]

Ej heller gjorde Johan några ansträngningar att vinna vänskap och stöd i Tyskland. Året förut hade han sändt Gustaf Banér, Klas Bjelke och sekreteraren Herman Bruser till kejsaren för diverse underhandlingar af politisk och privat natur; och kejsaren hade visat sig intresserad för ett slut på striderna mellan Sverige och Ryssland. Någon medling hade visserligen icke satts i fråga, och ej heller hade meningen varit att knyta någon förbindelse med lybeckarne,[2] hvilket nu af hertig Karl förordades. Men kejsaren, som enträget anhållit, att Johan skulle försvara Livland, hade själf tillkännagifvit, att en beskickning till Ryssland var tillämnad, och hade ställt i utsikt ett längre stillestånd såsom följd af en sådan.[3] Förmodligen var det därför, som Johan icke lät någon ny beskickning afgå, utan inskränkte sig till att ge samme legat, som afsändes till Polen, i uppdrag att bevaka Sveriges intressen i Tyskland. Hertig Karl var dock icke nöjd med denna åtgärd, som uppenbarligen var föga effektiv; och han uppmanade därför konungen i upprepade skrifvelser »att underbygga hos mäktiga personer», så att den legation, som kunde beslutas på en tillämnad riksdag i tyska riket, finge i uppdrag att medla mellan Sverige och Ryssland.[4]

Hertig Karls råd angående det ryska kriget öfverensstämde mera med konungens önskningar och intressen. Under våren 1580 utdelar han flera befallningar för ett tåg mot gränsen; och den 30 juli anmodas hertig Karl själf att göra russtjänst för detta ändamål från hertigdömet.[5] Resultatet af alla ansträngningar i denna riktning blef ock ett framgångsrikt anfall under hösten 1580, hvarvid

[1] Några punkter etc., bif. bref af d. 18 juli 1580, samt bref till Johan d. 18 juli och 21 sept. 1580, KR.

[2] I ofvan citerade svar till lyb. föres visserligen frågan om ett förbund på tal, men förslaget framställes endast hypotetiskt och eventuellt vid sidan af begäran om neutralitet, i händelse Sv. blef angripet (sc. af Danmark).

[3] Hildebrand, K., a. a., s. 314 ff.

[4] Till kon. d. 28 aug. och 3 sept. 1580, KR.

[5] RR. o. KR.

Pontus de la Gardie eröfrade Kexholm, hvarjämte Padis i Estland intogs af svenskarne.

Mötet vid gränsen var också en sak, som intresserade Johan. Och den frågan handlade han under ständig rådplägning med hertigen, som först framställt förslag därom och sedan alltjämt sökte hålla uppe konungens intresse genom upprepade skrifvelser till honom och rådsherrarne angående danskarnes planer och deras rustningar.[1] Medan konungen i enlighet med rådslaget sörjer för anskaffandet af bevis för Sveriges rätt till vapnet tre kronor samt trädde i underhandling med den danske konungen till bestämmande af tid och plats för mötet, utarbetade hertigen efter hans önskan ett utlåtande öfver hvad som »skulle handlas och svaras» vid gränsen.[2] Och när instruktionerna den 29 augusti 1580 utfärdades för Hogenskild Bjelke och Erik Sparre samt sekreteraren Erik Mattsson, som skulle sammanträffa med de danska ombuden vid Ulfsbäck,[3] sände konungen den sistnämnde till hertigen för att meddela honom, hvad som skulle förekomma till behandling, och öfverlade sålunda i sista stund med honom ytterligare i denna viktiga angelägenhet.[4]

Utgången svarade emellertid icke emot Johans och hertig Karls förväntningar.[5] Det medförde visserligen den förmånen, att en uppgörelse kunde träffas angående de flesta mindre tvistefrågor, som från båda hållen framdrogos vid mötet. Endast några af besvären blefvo nämligen afvisade, för öfrigt ursäktades somliga, beträffande några refererades till förut gjord ursäkt, och en del blefvo tillfredsställande lösta genom ett ingånget besegladt aftal. Men beträffande handeln på Narva, som var den viktigaste af de behandlade frågorna, kunde ingen annan uppgörelse

---

[1] Några orsaker etc., bif. bref till Nils Gyllenstjerna och Hog. Bjelke d. 20 febr. 1580; bref till Hog. Bjelke och Gustaf Banér d. 4 april o. 24 maj och till G. Banér d. 14 april 1580, KR.

[2] Bref till Johan d. 18 juli 1580, några punkter etc., bif. detta bref, KR., samt Gustaf Banér till hertig Karl i bref till hertig Karl och hrtgn. Maria, RA.

[3] Fullmakt och kreditiv d. 29 aug. 1580, RR.

[4] Kreditiv för Erik Mattsson till hrtg Karl d. 28 aug. 1580, RR.

[5] Hertig Karl hade dock uttalat sina farhågor betr. utgången. Den 28 aug. föreslog han, att mötet skulle uppskjutas till hösten eller vintern, emedan han fruktade, att de sv. sändebuden icke voro »fast undervista» om de argument, som de skulle framlägga. KR.

träffas, än att den blef förklarad fri för båda rikenas undersåtar, »eftersom det stettinska fredskontraktet innehåller och förmäler»; och detta var dock något annat än hvad konungen och hertigen hade väntat. Hertig Karl hade tydligen tänkt sig, att man skulle kunna framföra så fasta och bindande bevis för Sveriges rätt att under »fejdetid» förbjuda handeln på Narva, att danskarne ovillkorligen skulle falla till föga. Redan den 20 febr. 1580 hade han uppgjort ett utkast till en framställning af de orsaker, för hvilka handeln på Narva under pågående krig med Ryssland ej kunde vara tillåten. Till dessa återkommer han ytterligare d. 18 juli, då han afger sitt utlåtande angående hvilka frågor, som borde behandlas vid mötet. Och dessa framföras äfven af de svenska sändebuden, då frågan om handeln på Narva dryftades. Men de danska ombuden funno dem ingalunda bindande utan vederlade dem punkt för punkt och gjorde de svenska herrarne svarslösa. När dessa gjorde gällande, att handeln på Narva först och främst stred emot den allmänna bestämmelsen i stettinfreden, hvari det hette, att den ena parten skulle »veta och ramma» den andras bästa såsom sitt eget, invände de förra, att svenskarne just bröte emot denna punkt, då de i förhållande till Danmark ville tillägna sig större rättighet öfver handeln, än stettinfreden medgaf. Och då de svenska legaterna drogo fram den artikeln i freden, som handlade om seglatsen på Narva, och hvari det hette, att handeln skulle vara fri för bägge rikena »wie von alters» samt i öfverensstämmelse med påstådd praxis under Gustaf Vasas sista tid gjorde gällande, att handeln i krigstid då varit förbjuden, svarade danskarne med fog, att svenskarne likväl aldrig i freden fått någon rätt att förbjuda handeln. De påpekade vidare, att kriget emellan Sverige och Ryssland var utbrutet, när freden i Stettin ingicks, hvadan hänsyn alltså togs i denna till förhållandena under krigstid.[1] För att ej förhandlingarna om öfriga frågor skulle helt och hållet afbrytas, måste därför de svenska sändebuden gifva efter utan något särskildt bemyndigande därtill af konungen. I öfverensstämmelse med ett af honom tidigare gifvet

[1] Erik Sparres och Erik Mattssons bref till hrtg Karl d. 9 nov. 1580, bref till hrtg Karl och hans gemål hrtgn Maria, RA.

löfte till danska sändebud medgafs, att det från danskarne upptagna godset skulle återställas. Härigenom gåfvo de ett faktiskt erkännande af oriktigheten i sin ståndpunkt, om de än kunde sägas hafva reserverat sin teoretiska uppfattning genom motiveringen, att det skedde för att »all vilja, vänskap och nabolig korrespondens» måtte blifva vid makt hållen. De ville ej heller binda sig genom särskild artikel med tydliga bestämmelser angående handeln, utan danskarnes begäran om vidare förklaring afböjdes, och det blef bestämdt, att handeln skulle vara fri, såsom den stettinska freden innehöll och förmälte.[1]

Att en öfverenskommelse med sådant innehåll ej skulle tillfredsställa vare sig Johan eller hertig Karl, var naturligt.[2] Att ersättning blifvit beviljad för upptaget gods, betydde ej så mycket: därom hade ju Johan till och med gifvit löfte, och hertig Karl räknade snart ut, att man kunde draga nytta af denna eftergift, hvarigenom man visat »nabolig vänskap» och obligerat den danske konungen. »Och kan man den lax, sill eller ål väl så salta och uti läglig tid upphänga i rök, på det att den skall blifva dem en gång salt nog», skrifver hertigen. Men vore det så, att man förstode sig inget godt hafva att vänta af danskarne, då ville ingen förståndig människa råda till betalning, »ty på det altare är allaredan mera än nog offradt».[3] Men beviljandet af den fria seglationen var däremot synnerligen ödesdigert genom sina konsekvenser, ty därigenom hade man rott för långt ut från land och öppnat en dörr, som ej lätteligen kunde stängas, för att tala med hertig Karls expressiva uttryck. Hade danskarne väl fått sig denna rätt inrymd, skulle alla andra pocka därpå, som ingått på den stettinska freden, menade han och naturligtvis med fullt skäl.

Ingendera ville därför finna sig i den situation, som öfverenskommelsen skapat, utan hertig Karl föreslog, att konungen skulle låta ett sändebud afgå till Danmark för att anhålla, att den danske konungen såsom »en god vän

[1] Rydberg, Sveriges trakt., V, s. 25—33.
[2] Om hertigens uppfattning se nedan, om kon:s se bref till hrtg Karl d. 28 jan. 1581, RR., och till P. de la Gardie d. 29 dec. 1580, Ödberg, Anders Lorichs, s. 87.
[3] Den 30 okt. 1580, KR.

och nabo» icke ville begära fri seglats på Narva under kriget, hvarjämte han uppmanade honom att underhandla med den tyska riksdagen i Augsburg om förbud för all handel på det narviska farvattnet, så länge Sveriges krig med Ryssland pågick. Och Johan själf fattar för sin del det välbetänkta beslutet att med det snaraste angripa Narva. I dec. 1580 ger han Pontus de la Gardie befallning att angripa denna stad eller, om detta icke kunde ske med detsamma, uppföra ett starkt blockhus därutanför, hvarmed »såväl den ene som den andre måtte blifva samma seglats förhindrad».[1]

Förslaget om en legations afsändande till Danmark vidhöll hertig Karl till en tid med stor energi. Vid underhandlingar, som i mars månad 1581 ägde rum mellan honom och Nils Gyllenstjerna och Erik Sparre å konungens vägnar, återkom han till denna plan, då han afgaf ett betänkande öfver några riksärenden, som syntes honom vara af nöden att rådslå och besluta om.[2] Och nu nöjde han sig ej med att framdraga de skäl, som af sändebuden skulle anföras för deras begäran. För att det ej skulle gå såsom vid gränsmötet i oktober, vid hvilket sändebuden trots sina instruktioner och trots sekreterarens speciella undervisning af hertig Karl icke alltid rätt vetat, hvad de skulle säga till danskarnes invändningar,[3] så föreslog han, att de skulle förses med en oration, till hvilken han författat ett utkast, och hvilken de vid framkomsten skulle ord för ord uppläsa. Genom att vädja till danske konungens goda vilja och vänskap, på hvilken man nu hade rättighet att räkna efter det

---

[1] För den föreg. framst.: bref från hrtg Karl till Johan d. 17, 30, 31 okt., 21 nov. 1580, 18 jan. 1581. KR. Från kon. till hrtg Karl d. 28 jan. 1581, RR., och till P. de la G. dec. 1580, det senare delvis återgifvet af Ödberg, a. a., s. 87, tryckt i Lossius, Die Urk. der Graf. de la Gardie, s. 45—50. Erik Sparre och Erik Mattsson till hrtg Karl d. 9 nov. 1580 i bref till hrtg Karl o. hans gemål hrtgn Maria, RA.

[2] I instruktion för Nils Gyllenstjerna, öfverste kansler, och Erik Sparre till Sundby, underkansler, dat. Sthlm d. 28 febr. 1581, koncept i Handl. ang. hertig Karl och hans hertigdöme, samt Nils Gyllenstjernas och Erik Sparres »anvärfvande» hos hertig Karl d. 7 mars 1581, ibid.

I Calendaria Caroli IX 1581—1597, RA. nu utgifven af Fören. för sv. bokhandtverk., står antecknadt för mars månad 1581:

6. kåm N. G. och Erick Spare
11. drogh Kanzleren sin kos
13. drog N I G och Sven Elfsson sin kos.

[3] Den 17 okt. 1580, KR.

gjorda tillmötesgåendet, trodde han, att man skulle komma till ett godt resultat. Och han var så sangvinisk i sina förhoppningar på ett direkt tillmötesgående, att han ansåg sig kunna råda till författande af öppna mandat om förbud mot handel på Narva, sedan konung Fredrik afstått därifrån.[1] Snart lämnas emellertid denna utväg att förhindra tillförseln till Ryssland helt och hållet ur räkningen äfven af hertig Karl. Såväl hans som särskildt konungens intresse koncentreras på eröfringar i Ryssland och framför allt på intagandet af Narva.

Sedan Pontus de la Gardie, som under år 1580 förordnats till krigsöfverste efter Göran Boye, hvilken icke efterkommit Johans befallning att på vintern detta år göra ett angrepp på Keksholm, och på hösten samma år öppnat ett framgångsrikt fälttåg mot ryssarne, hade svenskarne återfått öfvervikten i kriget. I november hade den starka fästningen Keksholm eröfrats och i dec. Padis, som var af stor vikt för besittningen af Reval. I början af 1581 fortsattes dessa framgångar, sedan nya trupper förts öfver Finska viken till Ingermanland, där svenskarne bemäktigade sig Tolsborg och Vesenberg, hvarefter Pontus de la Gardie i mars vände tillbaka till Finland för att med första öppet vatten fara öfver till Sverige och där hopsamla utskrifvet krigsfolk.[2] Under sådana förhållanden var det naturligtvis stora utsikter för att en eröfring af Narva verkligen skulle lyckas, hvarför också hertig Karl, som gång efter annan manat till kraftigt fortsättande af kriget, blef mycket intresserad af konungens planer.[3] Han blir till och med så ifrig för att själf vara med och gripa aktivt in, att han återupptar sin flera gånger framställda plan om öfvertagande af en del af Livland såsom ett län, antingen af konungen direkt eller af kejsaren, om Johan ville öfverlåta sina besittningar till honom. Såsom länsinnehafvare af de svenska besittningarna ville han sedan deltaga i kriget med Ryssland »och så begå'et, att genom vänner och vänners

[1] Betänkande af hrtg Karl, Nyk. d. 8 mars 1581, i Rådslag under Johan III:s regering, försedt med hrtg Karls underskrift, samt koncept till orationen, underskrifvet af hrtgn, d. 8 mars 1581, förenadt med föreg. i samma häfte med påskrift »Hertig Karls rådslag». Afskrift i KR.

[2] Girs, a. a., Schieman, a. a., m. fl.

[3] Betänkande etc. d. 9 mars 1581, KR.

vänner det komme till en slutlig fred med muskoviten och laga så, att genom hjälpare och hjälpares hjälpare fienden lede ett svårt afbräck».[1]

Detta förslag var emellertid ej vidare lockande för Johan. Hertigens ställning i riket kunde för honom synas stark nog som den var, utan att han på detta sätt fick utvidga sitt inflytande. Någon säkerhet fanns dessutom icke för att hertigen verkligen skulle genom sitt ingripande i kriget eller genom vänners vänner tillkämpa Sverige fred. Det var därför icke så underligt, att han ej lyssnade till förslaget och mottog ett anbud, som lätt kunde medföra tråkigheter, i all synnerhet som ställningen i kriget ej längre var kritisk, utan han kunde ha grundade förhoppningar att på egen hand fortsätta med eröfringarna, om han endast erhöll understöd från hertigen med den russtjänst, som denne var skyldig att utgöra. När Johan tvenne månader senare sammanträffade med hertig Karl i Stockholm, där deras syster Elisabets bröllop med hertig Kristoffer af Mecklenburg firades d. 7 maj,[2] och »några punkter framsattes» för hertigen, finner man ej, att något svar gafs på det framlagda förslaget. Johan inskränkte sig till att begära russtjänsts utgörande från furstendömet för det nya fälttåg mot Ryssland, som han tänkte företaga.[3]

Denna liknöjdhet å konungens sida afhöll emellertid ej hertigen från att fullfölja sin plan, så godt som omständigheterna det kunde tillåta. Vid de underhandlingar angående russtjänsten och Strömsholmsfrågan, hvilka under hans vistelse i Stockholm ägde rum, sökte han åter bringa den på tal genom ett erbjudande att mot öfvertagande af några fästen i Livland förstärka konungens här med tre eller fyra fänikor knektar utöfver den russtjänst, som han var skyldig och villig att utgöra. Men denna gång gick

---

[1] Hertig Karls svar till Nils Gyllenstjerna och Erik Sparre, förslag om Livland, i Handl. ang. hrtg Karl och hans hertigdöme, RA. och KR.

[2] I Calendaria Caroli är antecknadt för maj 1581:

3. kåm iagh till Ståckhålm
7. Stod min S Elisabeths bröllåpp med högbårne förste H. Christåffer
30. drog iagh frå Stockholm
31. kåm iagh till Gripzholm.

[3] Svar etc. d. 12 maj 1581, KR.

han till väga med större försiktighet än vid det förra förslagets framställande. Med tydligt afsikt att ej på något sätt stöta konungen och väcka några misstankar angående försök till maktutvidgning eller dylikt ställde han sig nu både mindre intresserad af planens realiserande och mindre fordrande med afseende på villkoren för ett läns öfvertagande. Det projekt, som nu framlägges angående ersättning för den extra undsättningen med slott i Livland, göres endast alternativt vid sidan af ett annat om reda betalning i pengar för de omkostnader, som utrustningen och aflöningen af knektarne skulle medföra. Ej heller uppställas några som helst villkor för länets öfvertagande, utan det lämnas helt och hållet i konungens skön, om och på hvad sätt han kunde vilja öfverlåta några fästen till ersättning. Därjämte söker hertigen ytterligare vinna hans bevågenhet genom erbjudande att mot betalning anskaffa 80 à 100 läster spannmål och att understödja honom med krut och salpeter samt hvad som för öfrigt kunde behöfvas för kriget och hertigen kunde afvara.[1]

Trots den moderation och den broderliga benägenhet, som hertig Karl sålunda visade, lyckades han ändock icke att så intressera konungen, som han hade önskat. I det svar, som Johan afgaf den 26 maj, uttalade han väl sin tacksamhet för anbudet om förstärkning af hären med några fänikor knektar, men till gengäld härför ville han i första rummet icke ge annat än gods, som han hoppades uppbringa utanför Narva, sedan denna stad blifvit intagen. Endast om han lyckades göra eröfringar och komme i bebesittning af några nya slott, t. ex. Hapsal, Lode, Leal och Pernau, ville han dessutom gifva hertigen dessa i förläning på sådana villkor, som voro bestämda för innehafvandet af furstendömet, så att de med russtjänst och all annan jurisdiktion skulle förblifva under Sveriges krona.[2] Och detta måste väl anses vara för litet bjudet, när fordringarna från början ställts så högt som skett. Med försäkran om betalning med varor, som kunde blifva tagna

---

[1] Svar etc. d. 12 maj 1581, KR.

[2] Villkoren, dat. 26 maj 1581, RR., samt bref från Pontus de la Gardie till hert. d. 25 maj 1581 i Bref till hrtg Karl och hans gemål etc., RA. P. de la G:s bref är skrifvet med anledn. af hertigens förfrågan.

utanför Narva, var intet visst lofvadt. Lika lite innebar löftet om de fyra fästningarna. Då konungen dessutom varit nog taktlös att ifrågasätta, att en del af ersättningen skulle utgå på det sätt, att han för den utlofvade hjälpen skulle »kvittera» de sju tusen och några hundra lödiga mark silfver, som ifrån furstendömet skulle utgå till furstinnan af Mecklenburg såsom brudskatt, men hertigen ej ännu betalt, fann denne, att svaret gick på en annan mening, än han åsyftat. I första uppbrusningen öfver det oväntade svaret skrifver han den 10 juni till P. de la Gardie,[1] hvilken genom bref underrättat honom om konungens mening, att han på sådana villkor ej ville sända något annat krigsfolk, än han var skyldig till. Ej heller var han hågad att hjälpa honom med krut eller salpeter, ty erbjudandet härom hade varit byggdt på förutsättningen, att hans förslag skulle blifva antaget.

Hertig Karl ville dock ej betrakta underhandlingarna såsom afbrutna. I förhoppning att Johan skulle låta jämka med sig, höll han fortfarande sitt anbud öppet under de närmast följande veckorna. Då han den 20 juni underhandlat med Erik Mattsson angående brudskatten till furstinnan Elisabet och om russtjänsten,[2] skref han ånyo till P. de la Gardie och hörde sig för, om ej konungen besinnat sig på saken. »På de villkor oss ännu äro föreslagna», skref han den 20 juni, »kunna vi icke något utskicka, men hvar så kan vara, att det kan blifva vid det afsked, som sist i Stockholm vardt handladt om, så vele vi gärna göra den mesta undsättning både med folk, krut och salpeter».[3] I samma ärende vänder han sig några dagar senare till rikets råd, hvarvid han tillika underrättar, att han skulle sända en af sina »trogna män» till kurfursten af Pfalz, och föreslår, att han genom samma bud finge å rikets vägnar förhandla med denne och andra furstar, så att de främjade Sveriges intressen, när på en riksdag frågan om

[1] Till Pontus de la Gardie d. 10 juni 1581, KR. Den 2 juni hade hertigen skrifvit till honom och frågat ang. konungens svar. Ib.

[2] Svar till kon. på Erik Mattssons kreditiv, Gripsh. d. 20 juni 1581, KR. Hrtg Karl hade nu kommit öfverens med sin syster, att hon skulle uppbära penningarna i Lybeck vid Mikaelis.

[3] Den 20 juni 1581.

en legation till Ryssland kom under behandling.[1] Och den 1 juli skref hertigen till sist äfven till konungen själf och anhöll om ett svar på det förslag, som han framställt i Stockholm om förstärkning af krigsmakten med 1500 eller 1600 knektar.[2]

I självfva verket hade alla dessa hertig Karls ansträngningar varit onödiga. I grund och botten hade Johan icke allenast varit liknöjd mot hans förslag, såsom hans dröjsmål med svar närmast visade. För honom, som själf fått offra så mycket af sitt eget och sett sina undersåtar göra större ansträngningar än invånarne i furstendömet, hvilka ofta förskonats från allmänna gärder, hade de uppställda villkoren synts hänsynslösa. De hade visat, att hertigen, trots allt sitt tal om att alla rikets inbyggare hvar och en i sin stad skulle göra hjälp och bistånd och trots sin försäkran om broderlig benägenhet ej velat offra någonting för rikets bästa utan reel säkerhet på förhand. Då hertigen ej ville acceptera det gjorda anbudet, som satte hans offervillighet på prof, ville Johan därför icke inlåta sig på någon vidare köpslagan. Ehuru han icke brydde sig om att ge ett direkt svar om afslag, kunna därför underhandlingarna anses såsom faktiskt afbrutna från hans sida, så snart hertigen afslagit de uppställda villkoren. När nu hertigen fortfarande var enträgen, tog konungen bladet från munnen och lät säga honom sitt hjärtas mening rentut, sade honom, att förslaget för många orsakers skull icke allenast var odrägligt utan ock förnär.[3]

Genom en skrifvelse af den 30 juni, hvilken torde ha ankommit ungefär samtidigt med konungens svar, underrättade rådet hertig Karl om att konungen också afböjde hans erbjudande om underhandlingar med kurfursten af Pfalz.[4] Han ogillade icke, att man genom vänner och vänners vänner sökte medla fred; men han ville icke själf göra framställning om medling och ej att det skulle se ut, som om han icke kunde föra kriget till ett lyckligt slut, om han ej finge lita till andra. Enligt hans mening var

[1] Till rikets råd d. 23 juni 1581, KR.
[2] Till kon. d. 1 juli 1581, KR.
[3] Se hrtgns svar till Johan d. 9 juli 1581, KR.
[4] Rådet till hrtg Karl d. 30 juni 1581 i Bref till hertig Karl och hans gemål etc., RA.

för öfrigt icke mycken hjälp att vänta från de tyska furstarne. Kurfurstarne af Sachsen och Brandenburg samt särskildt hertig Johan af Braunschweig »ansåg konungen för sådana vänner och underhandlare, som snarare skulle fördärfva deras saker än förfordra dem till godo». De enda, som man kunde räkna på, voro kurfursten af Pfalz och landtgrefven af Hessen. Men ehuru konsekvensen af detta resonemang bort vara ett medgifvande till hertigen att genom sitt sändebud oförmärkt låta »underbygga» hos dessa, skedde likväl icke så. Hertigen rönte intet tillmötesgående med afseende på sin plan.[1]

Då hertig Karl sålunda fann, att Johan ej var tillfreds med honom, därför att han ej ville »dansa efter, så som före spelas och pipes», såsom han uttryckte sig,[2] hade han helst inskränkt sig till att göra sedvanlig russtjänst för det beramade krigsföretaget. Såväl konungen som rådet hade emellertid väl betänkt hans mening, att hvarje svensk man måtte hjälpa till, att detta tåg företoges med allvar, och de vädjade därför till den offervillighet, som han så vackert talat om och fordrade af andra. I sin skrifvelse af den 30 juni begärde sålunda rådet, att hertigen skulle låta de erbjudna knektarne användas på konungens och rikets bekostnad, om icke någon öfverenskommelse vore möjlig att få till stånd. Och samma begäran framställes sedan af Johan själf, som därjämte förnyar en tidigare gjord begäran om två skepp till förstärkning af flottan samt anhåller om gärd och lån af några läster salpeter. Så missnöjd än hertigen var öfver det ringa tillmötesgåendet, kunde han ej gärna säga nej till dessa fordringar. Ett afslag skulle ovillkorligen, såsom också rådet påpekade, ingifva allmänheten den föreställningen, att hertigen mer handlat af egennyttiga beräkningar än af hänsyn till rikets gemensamma bästa. Och af konungen skulle han efter en sådan vägran icke hafva något tillmötesgående att vänta i förhållande till det, som han framdeles kunde komma att fordra af honom. Han visade sig därför »såsom en trogen

[1] Hert. klagar ock häröfver i bref till rådet af d. 16 aug. 1581. »Men I röre slätt intet om på hvad sätt och igenom hvem K. M:t menar och vill, att det bäst oförmärkt skall kunna ske och tillgå.»

[2] Till Sven Elofsson d. 12 juli 1581, KR.

broder och svensk furste» och ställde frikostigt knektarne till konungens disposition på sin egen bekostnad.

Hertig Karl visade sig emellertid föga ridderlig vid detta i och för sig storartade anbud. Ehuru han tydligen insåg, att han ej lämpligen kunde handla annorlunda, var han ej nog diplomatisk att lägga band på sin harm och sin egoism samt dölja, hur svår i själfva verket denna uppoffring var för honom. Han kunde ej återhålla en klagan öfver den förlust i arbetskrafter och den minskning i skatt, som utsändandet af knektarne skulle medföra — »efter vi väl hade samma knektar till att bruka här vid Nyköping, så besitta ock de flesta våra hemman och betala oss skatt, hvilken vi därigenom måste mista», skrifver han. Och icke nog härmed, fastän han erbjudit mer än konungen fordrat, var han nog hänsynslös att beteckna hans begäran såsom obillig i förhållande till den benägenhet, som dittills varit visad emot hans välfärd, och nog ogrannlaga att såsom enda lön för sin hjälp begära »intet annat igen utan till att behålla och bekomma det vi äre till berättigade».[1]

Ohågad som hertig Karl sålunda var för deltagande i kriget med trupper på egen bekostnad, gjorde han sig ingen brådska med utrustningen. Efter hvad P. de la Gardie hade skrifvit till honom, skulle krigsfolket hafva varit i ordning den 12 juli, och detta hade tydligen gått för sig, om utrustningen bedrifvits med skyndsamhet. Vid den tiden eller något senare var nämligen P. de la Gardie färdig med det folk, som han samlat från riket, ty i början af augusti var han redan i Reval. Då var emellertid hertigens krigsfolk ännu icke i ordning.[2] Först i slutet af denna månad kunde ryttarne afsändas, och först 14 dagar senare var knektarnes utrustning fullbordad, så att de voro i ordning till afresa.[3] Så kom den extra undsättningen, om hvilken så mycket skrifvits och talats, icke fram förrän i början af oktober, och den fick därför ej vara med om

[1] Till kon. d. 9 juli 1581, KR.

[2] Till kon. den 3 aug. 1581, KR.

[3] Till kon. d. 11 sept. 1581, KR., samt bref från P. de la G. till hrtg Karl d. 7 okt. 1581, i hvkt skrifves: »Widere nadigeste Furste giffwer iag ock E. F. N. ödmj. tillkenne, att E. N:s krigsfolck både ryttere och knechter äre her ved Jamagorodt till mig kompne, tridie dagen effter som man hade slottedt inbekommidt, som var den 30 sept.» HSH. 36, s. 285 ff. Se ock hert. bref till P. de la G. d. 25 okt. 1581, KR.

P. de la Gardies segertåg, som inleddes med eröfringen af Narva den 6 sept.

Det var ej heller någon större kraftansträngning, som i gengäld för dröjsmålet presterats. När hertigen icke hade någon direkt fördel af knektarnes utrustning, utan tvärtom endast måste vidkännas utgifter och minskning i skatt, gick det trögt med anskaffandet. Oaktadt han erbjudit sig att uppsätta ända till 1600 knektar, kom hela styrkan, som till sist utsändes, icke att utgöra mer än 600 man.[1] Och detta måste beteknas såsom ett ganska måttligt resultat, då en enskild man som Hogenskild Bjelke utöfver sin russtjänst på egen bekostnad uppsatte icke mindre än 120.[2] Genom meddelanden om Karl Henriksson Horns segrar under sommaren, hvarigenom de under vintern påbörjade framgångarna lyckligt fullföljdes, och genom hänvisande på den polske konungens tillämnade angrepp på Pleskou och Smolensk, hvarigenom ryssarne samtidigt komme att anfallas från två håll, försökte konungen egga hertigen till kraftigare ansträngningar.[3] Denna vädjan till ett allvarligare fullföljande af hertigens egna råd var emellertid fåfäng under den misstämning, som hos honom framkallats af de felslagna förhoppningarna. När han såg, att konungen var mycket angelägen att erhålla den utlofvade hjälpen i hela dess omfattning, var han nog tilltagsen att begagna sig häraf och ånyo fresta honom till passande vedergällning.[4] Och han nöjer sig ej nu med pengar och koppar,

[1] Antalet ryttare, som afsändts, var »halftredje hundra» — 250.

[2] Såsom belöning härför erhöll H. B. af Johan godset Jachwald i Revals slottslän. Se Ödberg, And. Lorichs, s. 90, not. 2.

[3] Till hrtg Karl d. 15 aug. 1581, d. 6 o. 19 sept. 1581, RR. 1581 f. 195, 220 v. o. 221 v.

Från rådsherrarne mottog hertigen också en skrifvelse, som tydligen hade till afsikt att egga honom. De försöka sätta honom på det hala genom att begära hans råd, huru man skulle göra om företaget mot Narva misslyckades. Hertigen visste icke, hvad han skulle svara härtill; han skref, att man fick hoppas det bästa. Se hert. bref till rådet d. 16 aug. 1581, K. R.

[4] Till kon. d. 11 sept. 1581.

I sitt bref till konungen af den 11 sept. 1581 (KR.) nämner hrtg Karl, att konungen af Polen skulle hafva haft någon motgång i kriget mot tsaren. Han hoppades, att de därigenom desto bättre skulle komma i »håret tillhopa», men trodde dock ej, att det skulle vara länge. Kunde emellertid Sverige dessförinnan erhålla fred, vore det synnerligen fördelaktigt. Det vore enligt hans mening bättre, än om Sverige skulle blifva inneslutet i freden mellan Ryssland och Polen, hvarpå han förut yrkat (d. 18 juli 1580, KR.), ty om så skedde, tviflade han ej, att »den välgärning skulle intet blifva förgäten i de polenske handlingar, utan oss svenske väl ofta påmint».

som konungen ställt i utsikt. Mot ytterligare undsättning med »det mesta han förmådde» ställer han den oförsynta fordran, att konungen skulle hjälpa honom till den del, han var berättigad till, d. v. s. till besittningen af Strömsholm, hvilket han under ett par års tid med enträgenhet fordrat.

På en sådan sammankoppling och dylikt kompromissande ville Johan emellertid ej inlåta sig; och så misslyckades sista försöket till samarbete efter hertigens önskningar. Dess värre var konungen ej på samma gång nog stark att drifva sin vilja igenom och förmå hertigen till uppfyllelse af ett en gång gifvet löfte, utan hertigen fick gå sin egen väg. Och så blef ett samfälldt uppträdande i kriget af den omfattning, som man haft anledning att vänta efter det goda förhållande, som under år 1580 och förra hälften af 1581 rådde emellan Johan och Karl, omintetgjordt. Det gick nu som vid föregående tillfällen, då brytning inträdt. Genom en anspråksfullhet, som aldrig kunde tillfredsställas, genom en hänsynslöshet i ord och gärning, som alltför litet tyglades, stötte hertigen ifrån sig den eljest vid godt humör medgörlige konungen. De möjligheter, som förefunnos till realiserandet af bestämmelserna i Gustaf Vasas testamente om gemensamt arbete för rikets bästa, förspilldes därför i första rummet af hertigen själf, som mest var intresserad af deras tillämpning för häfdandet af den ställning, som med rätta tillkom honom i riket. I stället för att hofsamt nöja sig med en måttlig ersättning, i stället för att med försiktighet undvika allt, som kunde väcka till lif den gamla för honom själf mest ödesdigra frågan om kungliga och furstliga rättigheter, formligen tvingar han konungen att bringa den på tal genom sin ohemula begäran att varda hållen vid sin rätt. Konungen tröttnar på detta ständiga pockande på ersättning, så snart någon extra undsättning skall göras utöfver den sedvanliga russtjänsten, och beslutar sig för att upptaga frågan om hertigens ställning i riket vid en allmän riksdag för att få rättigheter och skyldigheter närmare afvägda och noggrannare bestämda.

(Forts.)

Förbudet mot 1820 års »Talsällskap».

Ett bidrag till den svenska föreningsfrihetens historia

AF

KARL WARBURG.

Bland reaktionära åtgärder i början af Karl XIV Johans regering torde knappt någon på sin tid väckt så stor uppmärksamhet som det egendomliga förbudet af år 1820 mot den s. k. »Schweriska Talklubben», ett förbud, som tillika utgör en märklig yttring af den dåvarande svenska regeringens beroende af utlandets reaktion, af »det europeiska lugnets bevarare», såsom termen lydde. Att man måste gifva åt förbudet, som drabbade en krets af landets upplyste, politiskt och juridiskt mest insiktsfulle män, detta djupare perspektiv, och sålunda icke däri se endast en de maktägandes tillfälliga nyck, torde framgå af hvad som i det följande skall anföras. Men just därför får denna tilldragelse en större betydelse än den i och för sig ägde. Därtill kommer dess vikt med hänsyn till den dåtida uppfattningen af föreningsfrihet och muntlig yttrandefrihet i ett konstitutionellt samhälle. Och det kastar en belysning på värdet af det skydd, som det skrifna ordet, trots alla inskränkningar, dock hade i en af rikets grundlagar.

* * *

Den 29 november 1820 innehöll tidningen *Argus* i sitt första nummer följande meddelande:

»Ett Sällskap har, för kort tid sedan, härstädes formerat sig, som sammanträder hvarannan vecka, och någon gång oftare, för att mundtligen debattera öfver Statsekonomiska, Juridiska och Politiska ämnen. Inrättningen synes äga mycken likhet med hvad man i England länge känt, under namn af Debating Societies, Debating Clubs. Sällskapets enda föremål är talaregåfvans utbildning, samt utveckling och kommunikation af idéer. Antalet af medlemmar, som till en början är fixeradt till Sextio, lärer redan vara fullt. Att besitta idéer och förmågan att mundteligen uttrycka dem, äro egenskaper, som ovilkorligen måste förenade ägas af en större mängd medborgare, så vidt man annars vill att konstitutionella inrättningar verkligen skola lefva och bestå i ett Land, och ej blott vara prydnader för dagen, som man brukar, emedan de händelsevis råkat blifva på modet. Det offentliga lifvet hos oss, inskränkt till Embets-mannakasten och Representanterne för några privilegierade korporationer, bidrager lika litet genom sin sammansättning, som sin form till utbildning af allmän anda, samt af de egenskaper, i hvilka denna visar sig och gör sig gällande. De dränkas i bläck, och begrafvas i luntor. Hvar och en, som är öfvertygad, att lefvande konstitutionella inrättningar, nu och allt framgent, äro och förblifva de yttersta garantierna för vårt väl och vårt bestånd som Stat, skall derföre utan tvifvel af hjertat önska Sällskapet framgång i sitt förtjenstfulla företag.»

När detta skrefs, var redan sällskapets saga all. Argus' vackra lyckönskan var i själfva verket ett liktal.

Sällskapet hade stiftats den 17 november under ingen ringare man än Fredrik Bogislaus von Schwerins ledning. Jämte honom voro följande fjorton stiftare närvarande: protokollssekreteraren C. M. Arrhenius (sedermera expeditionssekreterare, författare af ett arbete om ränteförsäkringsanstalter och utgifvare af Svensk författningssamling, f. 1790, † 1850); assessorn E. E. Bodell (nederlags-, inspektions- och kontorschef i Stockholm, författare af flera arbeten, bl. a. om »religion och moral i förhållande till politisk bildning»); professorn vid Karolinska institutet P. G. Cederschiöld (bekant riddarhusledamot, f. 1782, † 1848); generalauditören och revisionssekreteraren D. Forelius (Sergels måg, en lysande ämbetsmannabegåfning men af tvifvelaktig moral, Karl XIV Johans ekonomiska biträde, som kort härefter, sedan han begått självmordsförsök, utvandrade till Sydamerika); expeditionssekreteraren och riddarhussekreteraren O. Lagerheim (f. 1785, † 1844); assessorn i bergskollegium O. Lagerhjelm (sedermera fullmäktig i järnkontoret och bruksägare, författare i representations-

frågan m. m., f. 1787, † 1856); krigsjustitiarien Clas Livijn (den bekante författaren, sedermera generaldirektör för fångvården, f. 1781, † 1844); expeditionssekreteraren J. J. Lorich; expeditionssekreteraren, ledamoten af lagkommittén J. G. Richert (den store lagförfattaren och liberale politikern, f. 1784, † 1864); kaptenen A. J. O. Rosensvärd (f. 1794, † 1825); öfverstelöjtnanten, grefve P. B. v. Schwerin (f. 1790, † 1865); häradshöfdingen, jur. dokt., grefve J. M. Spens (ledamot af 1841 års lagberedning, f. 1791, † 1849) och slutligen den lärde juristen, kommerserådet, lagkommittéledamoten O. Zenius, Schwerins vän (f. 1772, † 1835).

Denna samling af dugande tjänstemän, de flesta i en ålder af 30 till 40 år, gjorde knappast något samhällsfarligt intryck. Icke heller får man ett sådant af de vid tillfället antagna stadgarna, hvilka voro af följande lydelse (kursiveringarna tillagda):

§ 1.

Afsigten med Sällskapet är dels, att inom sig utvidga och stadga begreppen i ärender af allmän vigt, såsom Statshushållning, Statistik, Juridik och så vidare, dels ock att bereda en större färdighet att uppfatta andras idéer och klart framställa egna.

§ 2.

Till ordningens upprätthållande uti Sällskapet, väljas med slutna sedlar, genom de flesta rösterne, en gång i månaden, en Ordförande och en vice Ordförande eller Suppleant, samt för hvarje halfår en Sekreterare och en Suppleant för Sekreteraren, äfvensom någon af Sällskapets Ledamöter utses att under samma tid besörja Sällskapets ekonomiska angelägenheter.

§ 3.

Hvarje Ledamot af Sällskapet äge rätt ny Ledamot intaga; likväl förfråge han sig förut hos Sekreteraren om ledige rum finnas. För närvarande är antalet af Sällskapets Ledamöter bestämdt till 60. I Matrikeln antecknas så väl hvarje ny Ledamots namn, som af hvilken Sällskapets Ledamot den nye Ledamoten blifvit intagen.

§ 4.

Den af Sällskapets Ledamöter, som önskar draga en fråga under Sällskapets pröfning, bör under påstående sammanträde derom

göra anmälan hos Ordföranden, som innan Sällskapet åtskiljes, kungör sådant för de närvarande, på det hvar och en må äga tid och tillfälle att bereda sig till deltagande i öfverläggningarne, då frågan i den följande sammankomsten företages; *dock må Ordföranden ej låta förekomma frågor, hvilka röra antingen Sveriges politiska förhållande till främmande makter eller ock personer enskildt.*

§ 5.

Hvarje fråga förekommer i den ordning den blifvit framställd, och de, som vilja tala, uppropas efter den ordning, hvaruti de sig anmäla. Motioner kunna göras skriftligen, men alla öfverläggningar ske deremot mundtligen, dock inbegripes ej härunder Historiska undersökningar eller calculer.

§ 6.

Efter slutad öfverläggning framställes proposition, då hvar och en yttrar sig öfver frågan, motiverande kortligen sin mening.

§ 7.

Ordföranden, eller i hans frånvaro, vice Ordföranden, leder öfverläggningarne, uppropar dem som begärt ordet, och insamlar, efter öfverläggningarnes slut rösterne.

Äfven äger ordföranden, derest han finner att någon fråga icke blifvit tillräckligen utredd, eller blott från en sida betraktad, att anmoda någon af Sällskapets Ledamöter, att försvara den motsatta meningen, i afsigt, att sålunda lemna tillfälle, att genom en strid emellan skiljaktiga åsigter skärpa eftertankan och ytterligt stadga sanningen. Ordföranden åligger för öfrigt, att vaka öfver iakttagandet af ordning och skick.

§ 8.

Sekreteraren eller hans Suppleant ansvare för Protokollet, som blott bör upptaga motionerne, namnen på de talande, och resultaterne af anmärkningarne.

§ 9.

Sällskapet sammanträder hvar fjortonde dag eller oftare, om så nödigt anses, klockan mellan 6 och 9 eftermiddagarne.

§ 10.

Ordföranden och Sekreteraren, jemte den Ledamot Sällskapet dertill särskildt utser, äga inseende öfver Sällskapets ekonomi.

En vecka efter det stadgarna antagits — den 24 november — höll sällskapet sin första egentliga sammankomst därvid andra ansedda män närvoro; det nämnes särskildt presidenten i krigshofrätten af Tibell samt ett justitieråd (Poppius?).

Ordföranden för första månaden, prosten v. Schwerin, höll härvid ett föredrag, som året efter meddelades i Hammarskölds och Almquists tidskrift »Hermes», och som lydde: *Bidrag till Talspråkets Karaktäristik.*

Här framhålles såsom föreningens ändamål *öfning för förmågan att uppfatta munteligen framställda tankar och öfning i färdigheten att munteligen framställa egna tankar.*

Nationen hade så nyligen förvärfvat rättigheten att yttra sina tankar öfver sådana handlingar och åtgärder, som ägde inflytelse på dess väl eller ve, att institutter sådana som det hvilket nu stiftats, voro väl behöfliga. Schwerin söker visa, att hvarken läroverken, domstolarna (med deras skriftliga procedur) eller predikstolarna utdana den muntliga vältaligheten (»prästen en skrifvande vältalare»). Äfven å riksdagarna — den enda skolan för talförmågan — förefinnas hinder för dess utveckling. Riksdagsmannen är mindre en samhällets medlem än en medlem af någondera dess klasser och talar för klasskamrater inom stängda dörrar; talar han, hänförd af en medborgerlig känsla, för andra, så höra de honom icke utan få endast i tryck läsa hvad som blifvit muntligen sagt. De funnos måhända, som icke ansågo talarförmågans utbildning nödig och nyttig.

»Dock» — förklarar Schwerin — »vi äro svenske män; vi behöfva icke göra afseende på hvad andra tycka och säga. Lagen berättigar oss att yttra tankar, den tillåter oss föranstalta att tankeyttringen kan blifva möjlig och uppfyllande sitt ändamål. Denna rättighet hade icke behöft medgifvas, om den icke en tid varit bestridd. Ännu torde den här och där bestridas af känslan ehuru förståndet medgifvit den. Ju längre man dröjer med rättighetens utöfning, dess mera torde känslans opposition mot förståndet växa, och den dag kan komma, då lag och häfd råka i strid.

Derför, sedan händelsen gjort att vi alla uppfattat och som det synes med lifighet uppfattat den idé, som ligger till grund för vår förening, torde vi icke mera anse det oss

tillåtet att öfvergifva den, för det att måhända den form, som vår förening erhållit, kan befinnas mindre fullkomlig, eller för det att den enas eller den andras individualitet någon gång kan finna sig mindre belåten, eller för det att det kan finnas personer utom vår krets, som kunde vilja misstycka hvad vi göra. Vi tala här för att öka våra in-insikter, för att bilda oss för framtida medborgerliga värf, och ingen lärer här vilja tala högre än för ändamålet behöfs.»

Härefter följa några reflexioner om talspråket och dess åtskillnad från skriftspråket.

De ljusa förhoppningarna att kunna realisera den idé, som deltagarne — för att begagna Schwerins ord — »gjort till genius för sin förening» — blefvo gäckade. De personer utom sällskapets krets, som voro hågade att bestrida den muntliga yttranderätten i en förening, voro å sin sida angelägna att icke den verkliga eller förmenta rättighetens utöfning måtte få »häfd».

Samma dag sällskapet höll detta första ordinarie sammanträde — tillika det sista — hade Schwerin, ehuru detta icke ansetts nödigt, såsom ett slags höflighetsåtgärd anmält sällskapets tillvaro hos t. f. öfverståthållaren Edelcreutz,[1] och denne hade då förklarat, att inga vidare formaliteter behöfde vidtagas. Tre dagar senare afgick emellertid ett bref från öfverståthållareämbetet af följande lydelse:

»*Till Prosten och Ledamoten af Kongl. Nordstjerne Orden, Grefve von Schwerin. Herr Grefven och Prosten har till mig i afskrift inlemnat Stadgar för ett Sällskap, som skall sammanträda hvar fjortonde dag eller oftare, klockan mellan 6 och 9 eftermiddagen, uti Petersénska huset vid Lilla Nygatan, en tr. upp, i den afsigt Stadgarne utvisa; men emedan till detta Sällskaps inrättande saknas Kongl. Maj:ts Nådiga tillstånd, anser jag mig icke kunna tillåta Sällskapets tillämnade sammanträden, hvilket jag således får gifva Herr Grefven och Prosten tillkänna, med förklarande därjemte, att, om Sällskapet icke destomindre söker fortsätta dessa sammanträden, jag finner mig nödsakad att vidtaga lämpliga mått och steg till Ledamöternas åtskiljande.* Stockholm den 27 November 1820.

Efter Nådigste Förordnande

Dan: Edelcreutz.

Clas Arvedsson.

[1] Densamma, hvilken såsom landshöfding varit inblandad i det s. k. »Värmdömålet» med dess tortyr.

»Efter nådigste förordnande» — de orden antyda att förbudet härstammade från högsta ort.[1]

Schwerin, som anade hvad saken gällde, vägrade först att emottaga brefvet och upprepade denna vägran, då det ånyo tillskickades honom af underståthållaren och polismästaren af Wannqvist genom tvenne polisbetjänter.

Han inkallades då till poliskammaren, där Wannqvist frågade honom, om han nu ville emottaga brefvet.

Schwerin svarade, att hans vägran vore grundad i hans öfvertygelse, att allt som kommer ifrån domstol borde öppet meddelas, och begärde, att innehållet måtte af underståthållaren honom kungöras. När emellertid Wannqvist tillkännagifvit att brefvet, om det af honom uppbrötes, äfven komme att inför protokollet grefven föreläsas, förklarade Schwerin, att då han således *numera* ägde tillfälle få i protokollet antecknadt, hvad han till följd af brefvets innehåll möjligen kunde finna sig böra andraga, vore han nu ock villig att själf öppna och genomläsa det.

Efter brefvets läsning yttrade Schwerin, att som det innefattade ett förbud för honom att sammankalla ett nyligen organiseradt sällskap, hvilket hade Schwerin till ordförande, hölle sina sammankomster hos änkan Bratsch i Petersénska huset vid Munkbron och endast sysselsatte sig med litterära ämnen, enligt stadgade regler, som redan blifvit öfverståthållaren meddelade, så skulle visserligen förbudet af honom hörsammas, men sedan sällskapet öfverenskommit förliden fredag att fredagen i denna vecka ånyo sammankomma, befarade han att det blefve honom omöjligt lämna alla ledamöter del af förbudet, helst han ej hade sig bekant, hvar de bodde, och hemställde han därför, om icke öfverståthållareämbetet själf täcktes besörja detta efter en af honom nästa dag inlämnad namnförteckning. Då han emellertid

[1] Crusenstolpe, som i »Carl Johan och Svenskarne» behandlat saken på sitt vanliga »historiskt romantiska» sätt, låter Karl Johan, då han får se reglorna och namnförteckningen, häftigt utfara mot öfverståthållaren och tillsäga honom att förbjuda sällskapet och i nödfall »skingra och förjaga de uppstudsige»; hvarefter Wetterstedt uppträder och, instämmande i konungens åsikt, uttalar en farhåga för att sällskapet kan blifva »en plantskola för Riddarhuspratmakare och Riksdagshjältar». Likaså Ehrenborg. Lagerbjelke förordar uppskof till dess sällskapet haft en sammankomst, då man kunde observera om något förgripligt yttrades. (Carl Johan och svenskarne II: 309 o. f).

underrättades, att öfverståthållaren redan gifvit änkan Bratsch det besked, att någon sammankomst icke af detta sällskap finge hos henne äga rum, ansåg han det åsyftade ändamålet vunnet och någon åtgärd icke behöfvas.

Emellertid erhölls från öfverståthållareämbetet (genom *Wannqvist*) besvärshänvisning till Kungl. Maj:t *i justitierevisionsexpedition*, d. v. s. till högsta domstolen, inom 15 dagar.

I Argus lästes den 2 december:

»Ryktet att den offentliga maktens mellankomst upplöst det Sällskap, om hvars upphof, verkningssätt och karakter, m. m. föreg. nummer af detta Blad lemnat en kort framställning, har med löpeldens hastighet utbredt sig och väckt den lifligaste sensation. Något meddelande deröfver skulle således visserligen kunna synas öfverflödigt, om ej de vanställande tillsatser, som vid den mundtliga traditionen från man till man vanligen bifogas sielfva factum, gjorde det till pligt att enkelt framställa verkliga förhållandet.»

Efter ett referat af hvad som timat tillägger tidningen:

»Man tror sig kunna försäkra att klagan öfver Öfverståthållarens åtgärd kommer att blifva förd, och uppskjuter tills vidare hvarje omdöme öfver lagligheten deraf, helst Högsta Domstolens utlåtande i denna fråga, troligen innan kort tid, lärer vara att förvänta. Dessförinnan lärer väl också det omdömet att sällskapet redan upphört att existera, vara för tidigt. Såsom något högst besynnerligt torde emellertid kunna anmärkas, att Sällskapet sjelf, som ibland sina ledamöter räknar Presidenten i Krigs-Hof-Rätten, ett Justitie-Råd, flera Föredragande hos Kongl. Maj:t i Justitieärender, medlemmar af Lagkommittéen, Juris Doktorer, samt andra lagfarne män, icke insett nödvändigheten af den preliminära åtgärd, på grund af hvars uteblifvande Öfverståthållaren ansett sig befogad att, i händelse af vidare sammanträden, genom lämpliga mått och steg åtskilja Sällskapet.»

Innan de i denna artikel bebådade besvären hunnit inlämnas, ja, t. o. m. innan artikeln tryckts, hade Kungl. Maj:t faktiskt afgjort saken, visserligen icke Kungl. Maj:t i högsta domstolen, men Kungl. Maj:t i statsrådet.

Förhållandet var nämligen, att samma dag — den 28 november — som öfverståthållare*ämbetet* (genom Wannqvist) lämnat besvärshänvisning till K. M:t i justitierevisionen hade t. f. *öfverståthållaren* (Edelcreutz), troligen på tillsägelse ofvanifrån, underställt ärendet Kungl. Maj:ts pröfning genom kammarexpeditionen, d. v. s. såsom ordningsmål.

Och redan den 30 november — två dagar därefter — hade ärendet på denna väg afgjorts af Konungen.

Statsrådsprotokollet för denna dag nämner såsom närvarande:

Justitiestatsministern grefve Fredrik Gyllenborg, statsministern för utrikes ärenden, grefve L. von Engeström, statsråden grefve Rosenblad, grefve Fleming, hofkanslern grefve Wetterstedt, grefve Mörner samt statssekreteraren Casper W. Ehrenborg (sedermera hofrättspresident, att skilja från 1823 års justitieombudsman med samma förnamn och efternamn).

(Frånvarande på grund af sjukdom voro Lagerbring och Cederström.)

Statssekreteraren — heter det i protokollet — anmälde i underdånighet:

»Tillförordnade Öfver-Ståthållarens till Stats-Sekreteraren aflåtne ämbetskrifvelse den 28:de i denna månad, deruti Tillförordnade Öfverståthållaren tillkännagifvit, att Prosten i Sala, Grefve F. B. von Schwerin, till honom uti afskrift inlämnat Stadgar för ett Sällskap, ämnadt att sammanträda hvar fjortonde dag eller oftare klockan emellan 6 och 9 eftermiddagen, uti Pettersenska huset vid Lilla Nygatan, en trappa upp, i den afsigt Stadgarne utvisade, men att, enär till Sällskapets inrättande saknades Kongl. Maj:ts Nådiga tillstånd, Tillförordnade Öfverståthållaren ansett sig icke kunna tillåta Sällskapets tillämnade Sammanträden, derom han den 27:de dennes låtit Skrifvelse till Grefve von Schwerin afgå, med förklarande derjämte att om Sällskapet icke desto mindre sökte fortsätta dessa sammankomster, Öfverståthållaren funne sig nödsakad att vidtaga lämpliga mått och steg till Ledamöternes åtskiljande; hvarefter och sedan Grefve von Schwerin vägrat att emottaga denna skrifvelse, både första gången, då en Person varit till honom afsänd, och andra gången då tvänne Personer i lika ändamål sig hos honom inställt, Grefven, i anseende till en sådan vägran, blifvit dagen derpå till Öfverståthållareämbetet upkallad, och slutligen inför samma Ämbete Skrifvelsen emottagit, upbrutit och läst; hvilket allt Tillförordnade Öfverståthållaren anmodat Statssekreteraren att hos Kongl. Maj:t i underdånighet anmäla.

Då Statssekreteraten nu fullgjort denna Öfverståthållarens anhållan, trodde han sig också, enär det efter hans öfvertygelse hörde till god ordning att icke några corporationer, af hvad beskaffenhet som hälst fingo hvarken uti Hufvudstaden eller Landsorterne äga rum, innan Kongl. Maj:t dertill lämnat nådigt tillstånd; böra i underdånighet tillstyrka Kongl. Maj:t, att gilla och godkänna Dess Tillförordnade Öfverståthållares åtgärd, samt, genom bref denna dag, gifva honom sådant tillkänna till vederbörandes underdåniga efterrättelse.»

Därefter tog Wetterstedt till orda och uppläste följande märkliga anförande till protokollet:

»Det gifves i intet land som åtlyder en Constitutionel Styrelse, lagar nog bestämde och omfattande alla möjliga fall af anspråk och öfverträdelser, att de icke under särskildte åsigter kunna tolkas och derföre erhålla mot hvarannan stridiga tillämpningar. Hos den Nation som länge varit en förebild för alla de öfrigas utveckling till Constitutionella former, och som genom Seklernas längd och svåra pröfningar köpt sig en Praktisk erfarenhet, som inga nymodiga Theorier kunna ersätta, hos Engelsmännen med ett ord, är häfden och Stämpeln af hvad en gång blifvit gjordt, såsom tillämpning af en allmän grundsats, ännu den enda regel, som i vissa särskildta fall följes, utan stöd af någon död Bokstaf. Men då äfven i detta land, den lefvande Traditionen af hvad Folket äger rätt att fordra, dagligen underkastas stridiga tolkningar, och växlar, efter den rådande viljan, emellan anspråk och försvar, huru lättare, huru oundvikligare bör det ej då blifva i ett land, där Statsförfattningen är bokstafligen uttryckt, att väcka en skiljacktig mening om sådane nya tillämpningar, som dess ordagranna tolkning ej medgifver. I förra händelsen tviflar man om den större eller mindre utsträckning, hvaraf en redan medgifven rättighet begagnas, i den sednare åter skapar man sig nya rättigheter, i kraft af underlåtna eller ofullständiga föreskrifter. Man åberopar i England öfverdrift å ena och laglighet å andra sidan, då fråga upstår om någon Constitutionel rättighet, men man tvistar då endast om *tillämpningen* ej om *saken*, ty något nytt finnes ej mera att åberopa, med anledning af detta lands Statsförfattningar, allmänna grundsatser och genom häfd tillkomne vanor. För att åter vända på Sverige det andra exemplet jag anför, torde ej vara svårt att bevisa, att man här tvistar, i fall af samma föregifna art, endast om *saken*, icke om dess *tillämpning*, och att man kan omöjligen annat göra, så länge man till Statsförfattningens ordalydelse vill foga ett Commentarium, som just derföre, att det till text ej finnes uttryckt, och aldrig förr varit i verket satt, nödvändigt blir underkastadt Stridiga åsigter och verkar på stridiga Intressen.

Sådant är, efter min öfvertygelse, förhållandet med det Sällskap och det Sällskaps stadgar, om hvilket Öfverståthållareämbetet hos Eders Kongl. Maj:t gjort underdånig anmälan. Det är af ingen lag auctoriseradt att i dess föreskrifne form och rigtning bestå. Regeringen äger således full rätt att bedömma nyttan eller skadligheten af Sällskapets tillvaro och derefter fatta sitt beslut: Må man ej åberopa Grundlagarnes tystnad såsom stöd för Stiftelsen, och påstå, att hvad som icke är förbudit, är i sjelfva verket tillåtit.

Denna tolkning, hvilande på ingen grund, mötes lätteligen af en alldeles skiljacktig som säger: att allt som icke är bestämdt tillåtet, är också lika bestämdt förbudit. En sådan ordväxling, till oändlighet om så påfordras, upprepad af de stridiga åsigternas För-

fäktare, kan endast slitas af den allmänna Vårdaren öfver statens lugn, af den, som äger rätt att ersätta lagarnes tystnad och som i sine handlingar ser på det helas, ej på enskildtes fordringar.

Om, såsom det påstås, sådane sällskaper, som det ifrågavarande, utgöra en beståndsdel af Constitutionella Regeringssätt, hvarföre äro de icke uttryckte i våra Grundlagar, de enda som vi åtminstone böra och kunna åberopa? De gifva åt hvarje Svensk Man en bestämd rättighet, att, utan af den offentliga Makten i förväg lagde hinder, utgifva Skrifter, och deruti yttra sig i allt hvad som kan blifva föremål för mänsklig kunskap. Om meningen hade varit att sträcka samma frihet till tal och öfverläggningar uti offentliga Corporationer, hvarföre blef den då icke, på ett lika noggrannt sätt som Tryckfriheten, i Grundlagarne uptagen? — Långt derifrån, hafva deremot Riksens Ständer sjelfva, i egenskap af Lagstiftare, förnekat sig rättigheten att på sätt 90 § Regeringsformen innehåller, uptaga några frågor om Regerings- och Domare-Makternas Beslut, eller verkställigheten af någon lagförfattning eller inrättning.

Jag tror således icke att med något hämtadt stöd af Grundlagarne, ett så beskaffadt Sällskap, som det ifrågavarande, kan bestå, ej eller att det bör tillåtas fortfara, hvarföre jag äfven i underdånighet får tillstyrka Eders Kongl. Maj:t att gilla och stadfästa den af Tillförordnade Öfverståthållaren, i afseende på Sällskapets inställande, vidtagne åtgärd. Om till stöd för denna min i underdånighet yttrade tanke, ingen gammal Police-Författning kan åberopas, synes den mig, efter min åsigt af saken, ej heller behöflig. Under en nästan enväldig kung, som förhållandet var före 1809, behöfde man ej utfärda Förbud emot klubbar, ty möjligheten deraf var icke ens tänkbar, man nöjde sig med att underkasta Ordenssällskaper, med Mysterier behäftade, en särskilld och närmare tillsyn af Policen.

En tolkning af hvad Grundlagarnes ordalydelse, samhällsordning och medborgerlig rätt, i närvarande fall, äska, synes mig derföre vara både med Regeringens värdighet, Dess öppna afsigter och tidens fordringar mäst förenlig. I Sällskapets rigtning, i dess af Ledamöterne självfva ej anade frö till urartande från det först upgifne ändamålet, ligga för Regeringen tillräcklige skäl att, i sin linda, tillintetgöra denna på offentlighet syftande Corporation.

En annan fråga återstår att skärskåda: huruvida det vore bättre att lämna Sällskapet obemärkt, i stället för att upplösa detsamma? — Svaret hvilar egentligen på Politiska åsigter, som på ett uteslutande sätt tillhöra Regeringens område. För att rätt göra sig reda för densamma, behöfver man endast kasta en blick på tidens skick. Vården om Europas lugn, numera af de Mäktige Systematiskt behandlad, sträcker sig till en hög Grad af offentligen yrkad myndighet. Den närvarande tidpuncten innefattar allt, hvad för framtiden af denna lära kan befaras. Det är ej mer den retade Passionen, hämnden, begäret efter ära och namn, eller Sjelfförsvaret, som rigtar bajonettens blixt; den utgår nu från Diplomatikens kalla röstberäkningar. Styrkans enkla, dystra rätt klädes i luftiga former af agt-

ning för Statens sjelfständighet, deras fordringar pröfvas uti högtidliga rådplägningar, skälen vägas på vigtskål, och där, liksom i Roms tider, fäster Brenni svärd dess sväfvande skålar.

Redan, genom våra Constitutionella former, ett föremål för de Mäktiges farhågor, yttrade till den Grad, att våra Dagblad äro förbjudna till införsel i vissa främmande länder, skulle tillvarelsen af sådane allmänna Sällskaper, som det tilltänkta, efter all anledning ådraga Oss varnande framställningar från det Europeiska lugnets bevarare. De kunna ej invända något emot vår tryckfrihet, emedan den är en tydlig beståndsdel af vår Grundförfattning; de kunna deremot, efter den erfarenhet de redan lämnat, finna en lämplig förevändning att yttra sig om tillåtelsen för klubbar, då dessa ej bestämdt äro af våra lagar medgifna. Af alla dessa orsaker synes mig ett förbud emot dem vara lika politiskt nödigt, som, efter be stående förhållanden, tillåtligt.

Under Eders Kongl. Maj:ts Styrelse skulle dessa försök att pröfva våra inre förhållanden, alltid möta ett språk, som redan länge afböjt dylika framställningar; Folket, ömtåligt för sina lagars helgd, skulle, som hittills, sluta sig med anda och kraft till den konung, som skyddade dess sjelfständighet; men under Critiska tider, och sådane äro de, uti hvilka vi Oss befinna, böra onödiga förevändningar ej gifvas, och för några enskildes oskyldiga beräkningar, vanställde på afstånd af tidens farhågor, icke obehagliga följder möjligen beredas för ett land, som, efter alla de olyckor det måst genomgå, och sedan det under Eders Kongl. Maj:ts ledning hunnit en säker och efterlängtad hamn, ej tål att öfverlämna sig åt några Theorier eller att lida för dem.»

Sedan Wetterstedt slutat, anförde Justitie Statsministern Fredrik Gyllenborg följande:

»Jag känner för min del ingen lag, som bestämdt förbjuder sådane inrättningar, som den, hvarom nu är fråga. Det hindrar likväl ej efter min tanka konungen att pröfva, om de i sina följder må anses vådliga, och i sådan händelse förbjuda dem, så länge genom lag de ej eller äro auctoriserade.

Att allt hvad som icke är förbjudit, bör anses tillåtit, är visserligen i allmänhet i så måtto riktigt, att ansvar ej kan komma i fråga, men denna Princip skulle kan hända för vida utsträckas om man yrkade, att bristande förbud vore af en lika helgd som ett med lag befästadt tillstånd.

Engelska Folket utöfvar både under och emellan Parlamentets sammankomster, vissa genom häfd eller lagar gifna rättigheter, hvilka, ehuru hos Oss icke förbudne, likväl man skulle anse betänkligt att medgifva, såsom här obruklige, och främmande för Svenska Grundlagarne, de där äro så ömtålige, att ett Memorial, som flere än en Ledamot, i Riks Stånden underskrifvit, ej får där, utom i visse händelser, emottagas.

Efter vårt Regeringssätt kan ingen allmän lag förändras, eller ny stiftas, utan ett förenadt bifall af Konung och Ständer, men Oekonomiska Författningar och Policereglementen, som ej strida emot gifne Lagar, tillhör Regeringen att utfärda.

Dessa sistnämndes första föremål är att förekomma brott, eller skada för det allmänna och enskildte personer. Sammankomster af mer eller mindre allmän beskaffenhet hafva således ofta varit ämne för Regeringens upmärksamhet, hvarom vittna så väl lagen om förbud att samla allmogen genom Budkaflar, som ock Författningarne angående huru förhållas skall vid inrättning af Ordens-Samfund, samt då flere Socknars eller Städers Innevånare vilja, sins emellan, i deras angelägenheter samråda, jämte de flere föreskrifter, som äro gifne då visse Corporationer samlas!

Det instämmer jämväl med allmän praxis att Associationer, som förena sig om visse bestämde sammankomster, under iakttagande af upgjorde lagar och föreskrifter, anmält sin tillvarelse hos den auctoritet, som i Orten, på Konungens vägnar, äger rätt att bjuda och befalla, samt sökt dess tillåtelse dertill. Det Sällskap, som nu organiserat sig, har ock själfmant till Öfver-Ståthållare-Ämbetet inlämnat sina Stadgar. Om det derigenom på ena sidan fritagit sig från alla misstankar, som åtfölja hemliga samfund, har det dock på andra sidan härigenom sjelf ådagalaggt kännedom och öfvertygelse om den stora skillnad, som är emellan en så beskaffad organiserad Corporation, och andra tillfällige enskildte sammankomster, samt en hos Sällskapets Medlemmar hyst förmodan att grunderne för Författningen om Ordens-Sällskap, och granskning af deras lagar, hit möjligen voro lämplige.

I anseende till allt detta, tror jag, att Öfver-Ståthållare-Ämbetet fullgjort dess pligt, då Det inställt det inrättade Samfundets Sammankomster, intill dess Eders Kongl. Maj:ts Nådiga tillstånd dertill blifvit utverkadt, och derjemte genast inrapporterat förhållandet till Kongl. Maj;t och begärt Dess vidare Ordres; såsom ock, att endast på Eders M:ts Nådiga pröfning må bero, om Samfundet, med de lagar det stiftat, må auctoriseras eller ej.

Jag skulle ej följa min öfvertygelse, om jag ville tillägga Stiftarne af detta Samfund afsigter, stridande emot Statens lugn eller annat än ett ganska oskyldigt ändamål, men lika svårt kan man förneka sig farhågan, att detta kunde möjligen framdeles urarta till samma vådliga följder som ofta visat sig af de så kallade Klubb-Inrättningar. Att öfverlägga eller besluta i allmänna ärender hafva lag och Constitution öfverlämnat åt visse bestämde Auctoriteter. Åt alla Medborgare hafva Grundlagarne lämnat tryckfriheten för att genom den yttra sina tankar i sådane ämnen. Dessa gränsor synas vara enlige med ordning och säkerhet. Lagarne för detta Sällskap föreskrifva både sådane öfverläggningar, och jämväl, att, efter deras slut, Ordföranden skall samla rösterne. Det är sannt, att detta allt ej åtföljes af någon verkställighet, eller rätteligen kan anses annorlunda, än som några Personers enskilda tanka; men öfverläggningar

och rösters samlande leda till begreppet om beslut, och benämningen af Beslut, tagit af en Massa Medborgare, kan, i tidens längd få ett inflytande, hvars följder ej äro att bestämma; och från öfverläggningsämnen äro icke undantagne Regeringens eller Domaremaktens åtgärder, hvilka, antingen alldeles eller till vissa delar efter Regeringsformen, icke få en gång hos Ständer nämnas eller komma i fråga.»

Uppå de sålunda af Wetterstedts och Gyllenborg anförda »grundelige skäl» tillstyrkte statsrådets öfriga ledamöter Kungl. Maj:t i underdånighet att gilla och godkänna tillförordnade öfverståthållarens åtgärd.

Hvarpå Kungl. Maj:t täcktes i Nåder förklara, *att då ett ett folk bestämt sin statsförfattning och åt hvar och en af de offentliga myndigheterna anvisat dess särskilda befattning, vore det för samhällsbyggnadens bestånd och välfärd nödigt, att intet hinder mötte dessa offentliga auctoriteters verksamhet, att öfverläggningsrätten och den verkställande makten endast funnos, där Konstitutionen dem bestämdt uttryckt, och att hvarje Medborgare hyste nog vördnad för sina rättigheter att ej öfverträda dem, och ej inkräkta på den makts område, som vore honom en borgen för dessa rättigheters åtnjutande; Men att, om i tider af allmän våda lagarnes vanliga verkan och inflytelse ej skulle vara tillräcklig, om egennytta och svaghet skulle utplåna hvad välfärd och själfständighet kräfde, det då tillhörde Regeringen, att pröfva huruvida det vore lämpligt att tillåta dessa Patriotiska Sällskap eller Föreningar, att gifva dem föreskrifter, och att bestämma tiden för deras sammankomst. Men att, i sakernas närvarande tillstånd, under det lugn, hvaruti Sverige sig befunne, hade Kongl. Maj:t ansett ett Sällskap, sådant som det ifrågavarande mera skadligt än nyttigt hvarföre äfven Kongl. Maj:t, som, efter pröfning af de för ifrågavarande sällskap nu företedde Stadgar, fann detsamma bilda en Corporation, som, ny till sin rigtning och sitt ändamål, ej vore af Lagarne och Constitutionen tillåten, ville, till förekommande af de missbruk och olägenheter som möjligen, äfven emot Stiftarnes afsigt, kunde deraf följa, till alla delar i nåder gilla och fastställa den af Dess Tillförordnade Öfverståthållare vidtagne åtgärd, samt i nåder anbefalla Dess Tillförordnade öfverståthållare, att, under iakttagande af hvad Lagar och Constitution innebära, äfven framdeles vaka deröfver att så beskaffade Corporationer, som den ofvannämnde, icke måtte äga rum.*»

Hvad som särskildt synes förtjänt af uppmärksamhet i dessa anföranden — utom den egendomliga lagtolkningen — är Wetterstedts hänvisning till det intryck detta »sällskap», hvars sammansättning dock tycktes böra utesluta alla misstankar för revolutionära eller demagogiska afsikter, skulle göra på utlandet och den verkliga eller förmenta farhågan för admonition från det europeiska lugnets bevarare. Man liksom ser den heliga alliansens mäktiga skepnad kasta sin skugga in i konseljrummet.

Härmed var saken naturligtvis i realiteten afgjord.

Den 6 december, samma dag Inrikestidningen meddelade en officiell artikel om detta beslut, inlämnade emellertid Schwerin besvär i justitierevisionen.

Argus för samma dag skrifver:

»Allmänna uppmärksamheten är på förhand spänd på utgången af denna sak, hvilken genom sin natur lifligt måste intressera hvarje medborgare som genom sitt deltagande för offentliga angelägenheter verkligen vill förtjäna namnet däraf. Om yttranderätt i tal, en rättighet som på en gång ansetts vara en följd af konstitutionella inrättningar och tillika en af de yppersta garantierna för deras lif och bestånd, kan hädanefter tillgodogöras af svenske män, beror nästan helt och hållet af högsta domstolens uttalande i denna sak, och huruvida detta skall påtrycka öfverståthållarens åtgärd eller sällskapets inrättande en stämpel af olaglighet. Man torde emellertid ej misstaga sig, om man hyser den tanke, att allmänheten, som intresserat sig för denna sak, önskar att kunna fälla ett självständigt, på grunder fotadt omdöme öfver den frågan om sällskapet varit lagligt eller ej.»

Såsom upplysning härtill meddelar tidningen sällskapets stadgar.

Schwerins besvärsskrift var af följande lydelse:

»Den 17:de sistl. November sammanträdde Femton Eders Kongl. Maj:ts undersåtare (Se Bilagan Lit. A.), för att öfverlägga om stadgarne för ett Sällskap, ägande för afsigt, dels att inom sig utvidga och stadga begreppen i ärender af allmän vigt, såsom Statshushållning, Statistik, Juridik o. s. v., dels ock att bereda en större färdighet att uppfatta andras idéer och klart framställa egna.

När man besinnar: att vi på modersmålet inga skrifter äga i ofvannämnde vetenskaper: att den som önskar vidga sina kunskaper i dessa delar, således ingen annan utväg äger, än att utifrån inför-

skrifva böcker — en utväg, som endast de mera bemedlade kunna begagna; när det derjemte befinnes att kunskaper, förvärfvade genom läsning af skrifter författade på främmande språk, icke gerna kunna föda klara och lefvande åsigter af föremålen, om man icke ålägger sig tvånget att på modersmålet framställa och utveckla de inhämtade idéerna, tvånget således äfven att sjelf genomtänka ämnena, hvarigenom åter den fördel beredes, att uppmärksamheten af sig sjelf ledes på det ensidiga och ytterliga, som i skrifterna kan förekomma, och att man, af de framlagda teorierna icke tillegnar sig annat, än hvad man funnit kunna uthärda denna nogare pröfning; så torde nyttan af ett sådant sällskap vara framlysande. Behofvet är det icke mindre, sedan Kongl. Vetenskapsakademien, enligt sin första bestämmelse, ett institut af alldeles enahanda art, synes vilja gifva en helt annan riktning åt sin inflytelse på den delen af Nationen, som idkar och älskar vetenskap.

De öfriga fördelarne, hvilka af ett dylikt sällskap skulle härflyta, syntes stiftarne vara: den, att angenämt kunna tillbringa 2:ne aftnar i månaden, med undvikande af den kostnad som vanliga samkväm påkalla: den, att för yngre män beredes tillfälle att höra äldre män resonnera öfver ämnen, hvilka förr eller seduare, sedan de tillryggalagt de speciella tjänstebanorna, skola påkalla deras uppmärksamhet och deras åtgärd, när tiden för dem är inne, att i egenskap af Nationens Representanter yttra sig öfver Statens angelägenheter; den, att, genom sällskapets diskussioner, solidare opinioner skulle kunna bilda sig öfver ämnen, som Journalisterna dagligen vidröra, mången gång kanske blott med afseende på ögonblickets intresse; men aldrig uttömma.

I denna anda uppgjordes stadgarne. Man tänkte sig för öfrigt det blifvande Sällskapet såsom en vanlig societet, der man talar om hvarjehanda ämnen. Inträdet lämnades, så långt rummet det medgaf, åt en hvar, som ibland Sällskapets redan intagne medlemmar fann någon som ville presentera honom och dymedelst ikläda sig garantien, att den ordning, hvarom Sällskapet sig emellan öfverenskommit, skulle af den nykomne iakttagas. Med afseende på färdighetens oppöfvande att uppfatta muntligen framställda tankar, och att med lätthet meddela egna, ålade Sällskapet alla sina medlemmar tvånget att, efter slutad diskussion, en hvar skulle korteligen framställa sin motiverade mening; till förekommande af sådant, som möjligen skulle kunna afleda Sällskapet från sitt egentliga föremål, beslöt man, att diskurser, som rörde Sveriges politiska förhållande till andra makter, eller personer enskildt, aldrig skulle få äga rum.

Stadgarne uppgjordes. Jag blef utsedd till ordförande för första månaden. Man beslöt att Sällskapet skulle sammanträda den 24 November; och jag erhindrades, att ehuru Författningen af år 1803 blott syntes angå hemliga, eller så kallade Ordenssällskaper, så fordrade likväl aktningen för Polisens högsta Chef, att han, genom en tillställd afskrift af Sällskapets stadgar, om Sällskapets tillvarelse underrättades.

Detta verkställdes utaf mig den 24 om morgonen; tillfredsställd genom herr Öfverståthållarens svar uppå min förfrågan om några ytterligare formaliteter voro att iakttaga, sammanträdde Sällskapet samma dag om aftonen.

Den 28:de mottog jag Öfverståthållare-Embetets skrifvelse af den 27:de, af innehåll: att som Sällskapet, vid stadgarnes aflemnande i afskrift, icke företett något Kongl. Maj:ts Nådiga tillståndsbref för dess inrättande, så kunde Öfverståthållare-Embetet icke tillstädja Sällskapets tillämnade sammanträde den 1:de December.

Denna tillsägelse åtlyddes, men då Öfverståthållare-Embetet, uti dess, på grund af saknadt Nådigt tillstånd till Sällskapets inrättande emot dess sammanträde utfärdade förbud, icke anfört någon Lag eller Författning, som ålägger att för dylikt ändamål i underdånighet söka Kongl. Maj:ts speciella tillstånd, har jag ansett mig böra begagna den Besvärshänvisning, som uti bilagda protokoll (Bil. Litt. B) blifvit mig lemnad.

Allmänna Lagen gifver ej någon anledning att förmoda att Kongl. Maj:ts Eget Nådiga tillstånd bör sökas till bildandet af Sällskaper för det ändamål vi åsyftat; och mig är obekant, att någon äldre Författning finnes, som det påbjuder.

Tilläfventyrs hafva Sällskapets Medlemmar, om än tillvarelsen af något sådant påbud varit af några dess Medlemmar anad eller känd, ansett alla sådana äldre politiska författningar vara häfna, sedan vid 1809 års Riksdag, Svenska medborgares rättigheter blifvit genom grundlagar bestämde; tilläfventyrs har man förmodat 86 § i Regeringsformen, som upphäfver alla af den offentliga makten i förväg lagda hinder för tankars meddelande genom tryck, såsom äfven gällande för mundtlig tankeyttring, så länge de gränser icke öfverträdas, som för tankeyttring i allmänhet äro bestämde — en förmodan, på hvilken man jemväl af den grund ledes, att vådan af frihet i tal alltid ansetts mindre, än den som tryckta skrifter kunde medföra.

Då förbudet för Sällskapet att sammanträda, gör det omöjligt att inhemta Sällskapets samtlige Ledamöters tankar, får jag framställa denna åsigt såsom min enskilda, anhållande i underdånighet, att, i händelse Eder Kongl. Maj:t skulle finna att 86 § i 1809 års Regeringsform berättigade att, utan att söka något speciellt tillståndsbref, bilda ett Sällskap, för det ändamål som våra Stadgar utvisa, Eder Kongl. Maj:t täcktes i Nåder upphäfva Öfverståthållare-Embetets förbud för Sällskapet att sammanträda.»

I samma nummer — den 9 december — där dessa besvär aftryckas, yttrar Argus' redaktion:

»Besvär öfver Öfverståthållare-Embetets åtgärd, se föreg. Nummer, hafva af Prosten Grefve Schwerin till Kongl. Maj:t blifvit ingifne och lära i går föredragits; man kan ej ännu känna, huruvida de blifvit Öfverståthållare-Embetet till förklarings afgifvande kommunicerade, eller om målet af Högsta Domstolen ex incommunicato afgjorts. Emedlertid har man af Inrikes Tidningar för förlidne Ons-

ock att den Lag, som skulle straffa en, borde stiftas efter handlingen, eller verka retroaktivt, hvilket vore ännu origtigare. Man ser häraf, i hvilken motsägelse man stadnar, när man sätter i fråga hvad Lagen tillåter eller förbjuder. Man gör ej en sådan fråga utan en förutgående förvillelse; man besinnar icke, att ingen Lag förbjuder någonting; ingen Lag kan hindra menniskans frihet från något yttringssätt; den utsätter blott ett straff för vissa sådana. Men likasom Lagen icke förbjuder någonting, så tillåter den också ingenting; den bjuder blott vilkor för vissa handlingar, utom hvilka de ej, vid ansvar, få utöfvas.

Upplösningen af denna motsägelse hörer emedlertid ej hit, då det för ändamålet af närvarande undersökning är nog, att Svenska Lagarne tagit kännedom om den klass af handlingar, till hvilken stiftelsen af Sällskapet för Medborgerlig Talarkonst och dess verksamhet höra, och det följaktligen är lätt att bedöma lagligheten eller olagligheten af dylika Sällskaper och deras verksamhet.

Att sammanträda för att tala, och tala öfver ämnen af medborgerligt intresse: detta var det föremål, åt hvilket Sällskapet vid dess stiftelse egnades. Men sammanträden för dylika ändamål, kunna så mycket mindre vara oförutsedda af Lagen, äfven hos de mest obildade nationer, som Lag är samtidig med Samhälle, och Samhället ej är tänkbart, utan dylika sammanträden. Svenska Lagen, af år 1734, förutsätter dem med uttryckliga ord, då den stadgar straff för det missbruk af samlande, i afsigt att tala om allmänna ärenden, hvilket kallas att väcka myteri. Äfven en mängd andra missbruk af mundtlig yttrandefrihet i sällskap, visar den sig känna, då den (i Missgernings Balkens 1:a, 2:a, 3:e, 4:e, 5:e, 6:e och 61:a kapitel) bestämmer ansvar för smädelse med ord mot Gud och Religionen: för gäckeri med Bibeln och Kyrkobruken: för utspridande af irriga trosmeningar: för spådom: för svordom: för stämplande mot Konungen och Riket, till deras skada och förderf: för lasteligt tal om Konungen, Drottningen och Thronföljaren: för oqvädingsord: och slutligen för råd (således äfven mundtliga råd åt flera) till hvilken missgerning som helst. Men då Lagstiftaren insett alla missbruken i den klass af menskliga frihetsyttringar, som innefattar friheten att samlas och tala; så har han äfven naturligtvis förutsett bruket af sjelfva denna frihet i allmänhet, och ej blott förutsett den, utan förutsatt den såsom en rättighet vid alla de tillfällen, han icke ansett straffbara. Äfven inrättningen och verksamheten af ett sådant Sällskap, som det ifrågavarande, har således Lagstiftaren förutsatt såsom lagliga. En sednare Författning har gjort detta uttryckligen, då den stadgat det vilkor för Sällskapers stiftning, att de ej få vara så hemliga och slutna, att vissa Regeringens organer nekas kännedom och inträde deri; ett tillägg till gamla Lagen, som var nödvändigt, om icke alla de af densamma uppräknade missbruk skulle saklöst kunna begås, under skydd af tysthetseder, som betogo Lagens handhafvare all tillgång till angifvare, åklagare och vittnen: följaktligen gjorde all bevisning omöjlig. Men med vilkoren att

Konungens Befallningshafvande ägde kännedom af Sällskapernas föremål, och att detta vore lagligt, kunde de, för alla andra profana personer, få hållas så hemliga och slutna som helst. Hvarken denna Författning, eller någon annan Lag bjuder att söka Kongl. Maj:ts egen sanktion, när dessa andra vilkor äro uppfyllda.

Af hvad ofvanföre anförts om det ifrågavarande Sällskapets föremål och verksamhet, och den kännedom 1734 års Lag tagit om friheten att samlas och tala, samt denna frihets missbruk, lärer vara klart, att samma Lag icke innehåller något stadgande eller någon analogi, i grund hvaraf Sällskapet kunde anses olagligt. Lika litet kunde det så qvalificeras med anledning af Författningen om hemliga Sällskaper; emedan detta alldeles icke var hemligt, utan så offentligt, att hvilken Ledamot som helst der ägde att införa tvenne andra personer, så långt utrymmet af Sällskapets samlingsrum medgaf. Ingen Svensk Författning innehåller således någon anledning att, ur någon synpunkt, anse detta Sällskap olagligt.

Tvifvelsutan var det kännedomen af detta förhållande, som den 24 sistl: November föranledde det svar, tillförordnade Öfverståthållaren Baron Edelcreutz lemnade Sällskapets Ordförande, då denne, efter Stadgarnes meddelande, förfrågade sig om några ytterligare formaliteter voro att iakttaga; och efter hvilket svar Sällskapet icke insåg några hinder för sina sammanträden. Baron Edelcreutz fann då icke Kongl. Maj:ts egen sanktion nödvändig för Sällskapets tillvarelse. En sådan sanktion har också, förmodligen på lika grund af Lagarnes ord, icke funnits nödig för någon annan dylik association i Sverige; t:ex. den mängd Ordnar, Konversations- och Läs-sällskaper, Landsmansgillen, o. s. v., här finnas, och — hvad som härvid i synnerhet förtjenar uppmärksamhet — icke en gång för det i Götheborg befintliga Debatterings Sällskapet, en inrättning af alldeles lika beskaffenhet med den Stockholmska; och som i nära två år fortsatt, och ännu fortsätter, sina sammankomster och talöfningar, utan den minsta anmärkning af någon Auctoritet, oaktadt flera officiella åtgärder och utfärdade författningar utgjort föremål för Sällskapets debatter. [1]

---

[1] Detta sällskap synes ha haft en karaktär, snarlik gymnasiesamfunden i senare tid. Efter undersökningar, som jag företagit i spridda protokoll, som finnas bevarade i Göteborgs stadsbiblioteks arkiv, stiftades sällskapet 1817 och stod under biskop C. F. af Wingårds öfverinseende. Vid dess 86:e sammankomst 12 mars 1819 var t. ex. denne närvarande. Ämnena för diskussionerna voro rätt naiva, en del erinra om kriaämnen. Några exempel: Om medeltiden förtjänar det oblida omdöme, för hvilken den vanligen varit utsatt; Om romaner äro skadliga; Hvem lyser störst i häfderna, Peter den store eller Karl XII?; Hvilken lefnadsålder lyckligast, ungdomens eller ålderdomens?; Är krig ett oundvikligt ondt?; Bör åkerbruk eller handel intaga främsta rummet i afseende till en stats trefnad?; Hvilken är mest enlig med sällheten, umgängeslifvet eller ensliga lefnaden?; Var Sverige mäktigare vid Karl XII:s död än vid Erik Segersälls?

Sällskapets själ och främste debattör var den 17—20-årige d. v. kontoristen Johan Erik Rydqvist. (Jfr uppsats af undertecknad om Rydqvist i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 20 okt. 1900.)

Af allt detta lärer det vara påtagligt: Att det hittills varit hvarje Svensk mans lagliga rätt att, utan Kongl. Maj:ts särskilda tillstånd, sammanträda i sällskaper af hvad form som helst, med undantag af fullkomligt hemliga; och att der tala på hvad sätt som helst, med de undantag Missgernings-Balken upptager; samt vidare: att det ifrågavarande Sällskapet, hvarken i afseende på form eller föremål, var lagstridigt.

Det torde, efter denna kännedom, icke vara svårt att karakterisera den åtgärd Baron Edelcreutz vidtog, då han, tre dagar efter den ofvanomtalta förklaringen åt Sällskapets Ordförande, inställde Sällskapets sammanträden; och hvad som bringar omdömet derom till fullkomlig klarhet är den omständigheten, att Kongl. Maj:t icke, på det af Baron Edelcreutz anförda skäl (saknaden af Konungens tillståndsbref), gillar densamma. Lika lätt måste Allmänna Omdömet blifva öfver den dubbelhet i handlingssätt, som åtföljde samma åtgärd, då Baron Edelcreutz, jemte meddelandet af anvisning att underkasta densamma Högsta Domstolens granskning, äfven i administratif väg — genom Kammar Expeditionen — hemställde den till sanktion: vi skulle blott tro oss uttrötta Allmänhetens tålamod, om vi i hänseende till detta förfarande uppträdde med någon särskild deduktion af hvad hvar och en, med oskadad tankeförmåga, ändå måste inse.

Efter det föregående lärer det äfven vara afgjort, att frågan om Sällskapes tillvarelse var en Rättsfråga; men icke något Ordningsmål. Deraf följer lika obestridligt, att om än Baron Edelcreutz anmält den genom Kammar Expeditionen, dess föredragning till afgörande ändå icke tillhörde Stats Sekreteraren för denna Expedition. Men om man också skulle medgifva att den af honom kunnat upptagas, så kunde likväl föredragningsstället icke förändra det föredragnas natur: det var och förblef en rättsfråga. Såsom sådan, var den att betrakta i sammanhang med Lagarnes yttranden: Beskaffenheten af dessa hafva vi sett, och man borde ej förmoda att de kunnat vara Stats Sekreteraren för Kammarärendena Baron Ehrenborg obekanta, då han, ehuru ännu såsom ung för kort tid sedan varit Assessor i en Hof-Rätt. Man äger således här så mycket större skäl till anmärkning, som man finner att Baron Ehrenborg ansett Sällskaper af ifrågavarande art icke vara af Lagarne tillåtna; det är just motsatsen vi smickra oss af att hafva bevisat.

Herr Stats Sekreteraren Baron Ehrenborg hade likväl, såsom föredragande inför Konungen, något ytterligare att härmed taga i öfvervägande, än blott hvad Allmänna Lagen stadgar: han hade äfven att dermed jemföra Konstitutionen. Denna stadgar, i Regeringsformens 16 § att hvar Svensk man bör skyddas och bibehållas vid de lagliga rättigheter han redan innehar: Man har sett hvilka dessa rättigheter äro, i frågan om friheten att samlas och tala öfver offentliga ämnen: slutsatsen af denna jemförelse mellan Lagarnes och Regeringsformens föreskrifter med hänseende på Hr: Stats Sekreteraren Baron Ehrenborgs åtgärd, öfverlemnar man gerna åt honom sjelf. Regeringsformens 86 § som medgifver fri yttranderätt i skrift, åt

hvar Svensk — följaktligen äfven åt Sällskaper som ge ut skrifter — utan några deremot af Styrelsen i förväg lagda hinder, visar äfven, genom den anda som dicterat den, och analogien mellan yttranderätt i skrift och tal, huru Konstitutionens Stiftare skulle bedömt Baron Ehrenborgs ifrågavarande åtgärd, om de föreställt sig möjligheten deraf, eller trott att någon Stats Sekreterare skulle finna talfriheten otillåten i en Konstitution, som så yttrat sig öfver skrif- och tryckfriheten.

Stats Sekreteraren Friherre Ehrenborgs i öfrigt allmängjorda betraktelser öfver Sällskapets Stadgar, rigtning och ändamål, samt de missbruk och olägenheter som deraf kunna uppstå,[1] har Allmänna Tänkesättet, vid jämförelse af dessa, äfven åt Publiken meddelade, Stadgar, haft tillfälle att så tillräckligen bedöma, att genljudet af detta omdöme i en Tidning, nu mera, skulle vara högst öfverflödigt. För ändamålet af denna uppsats har det varit nog att, så som skett, uppgifva de på Sveriges Lagar och Regeringsform grundade ståndpunkter, från hvilka Svenska Medborgares yttranderätt i tal hittills kunnat skärskådas.

Inom årets utgång, vid dess sista konselj den 29 december, upptogs frågan för andra gången.

Statssekreteraren Ehrenborg påpekade omotsvarigheten mellan att öfverståthållaren underställde åtgärden K. M:ts pröfning såsom ordningsmål och att öfverståthållareämbetet meddelat hänvisning till besvär genom justitierevisionen och begärde den senare hänvisningen ogillad. I hufvudsaken ansåg statssekreteraren, med hvilken statsrådets ledamöter instämde, att Kungl. Maj:t icke efter sitt en gång fattade beslut borde upptaga Schwerins klagan till pröfning.

Denna mening fann konungen skäl gilla men ansåg sig böra motivera sitt beslut med följande diktamen:

»Första frågan, som här måste afgöras, är den: huruvida stiftelsen af detta Sällskap är auctoriserad af Lagarne.

Den allmänne Lagen nämner ingenting i detta afseende. Grundlagarne innehålla ej heller något stadgande derom, hvilket blott bevisar, att man ej kunnat förutse alle möjliga fall, då desse Lagar stiftades; och man kan ej påstå, hvarken att Grundlagarne förbjuda alt hvad de ej uttryckligen tillåta, ej heller att de tillåta hvad de icke bestämdt förbjuda. Grundlagarne äro ingenstädes utarbetade, likasom Brottmålslagarne. De förra äro fullkomligt positiva och kunna ej innehålla uttryckliga Stadganden för serskildt fall, emedan de blott lägga grundvalen till samhällsbyggnaden, och utstaka gränsorne för hvarje Magts rättigheter inom Staten. Derföre, om ett mål förekommer hvarom Grundlagen ingenting stadgat måste man bedöma det i sammanhang med denna lag. Men slutledningarne kunna blifva

[1] Detta åsyftar förmodligen resolutionen; något annat uttalande af Ehrenborg är icke kändt.

skiljaktige, och hvem tillkommer då rättigheten att afdömma hvilkendera bör anses för den rättaste? Utan tvifvel Rikets Lagstiftande Magt utgiord af Konung och Ständer, emedan denna ensamt äger rätt att förklara Grundlagen, enligt hvad i Regeringsformens 83 § är stadgadt.

Men under de tider, då den Lagstiftande Magten icke är i verksamhet, det vill säga — emellan Riksdagarne — hvem tillhör då denna rättighet? Visserligen icke den Lagskipande Magten, ty den är ej stiftad för att uttyda Grundlagarne. Det måste vara den executiva; ty Svenska Folket har alltid varit nog klokt att hafva förtroende till sina konungar, äfven i de mäst stormiga tidskiften, och till den grad, att det äfven ålagt dem skyldigheten att vaka öfver rättvisans skipande. Vår samhällsordning lemnar konungen rättighet, att föra Ordet i Rikets Högsta Domstol. Om skillnaden mellan samhällets serskilda magter varit bestämd då Grundlagen stiftades, hade våre uplyste lagstiftare utan tvifvel undvikit att lemna Regenten en myndighet, som enligt Tidehvarfvets tänkesätt bör undandragas Dess inflytelse.

Likväl, då man beräknar Nationens stora behof af en förbättrad Civil och Criminel lag, skall man erkänna att dess representanter handlade i detta afseende både försigtigt och med rigtig kännedom af jemnvigtens ofullkomlighet mellan Samhällets blandade magter; de insågo, att så länge dessa saknade bestämdt afskiljande gränser, vore konungens naturliga och skyddande myndighet den enda som kunde afgöra de mål, hvilka Regeringsformen ej förutsett. Såsom ensam moraliskt ansvarig, under Ständernes frånvaro är Konungen äfven den enda, som kan äga denna rätt. Således återstår intet tvifvelsmål, att det ju var en af allmänne Interesset och medborgarnes lugn påkallad skyldighet för Regeringen att förbjuda detta Sällskap, som ehuru oskyldigt i sin början likväl kunde blifva farligt, emeden det tillvällade sig rättigheter, hvarå Rikets Ständer frånkänt sig sjelfve alt anspråk.

Constitutionens 86 §, som handlar om Tryckfriheten, innehåller följande: »Med Tryckfrihet förstås hvarje Svensk Mans rättighet, att utan några af den offentliga Magten i förväg lagde hinder utgifva skrifter m. m.» Denna § lemnar Medborgaren en bestämd rättighet; och då Constitutionen ej yttrar sig vidare, så förbjuder den med full rätt, och i sielfva verket alla samfund af sådan art, som det ifrågavarande och lemnar åt Samhälls Ordningens vårdare omsorgen att vaka för allas säkerhet, genom en verksam upsigt eller reglementariska förordningar. Skillnaden emellan en tryckt skrift och ett delibererande sällskap, är alt för märkelig genom deraf möjliga följder. Den förra är på ett bestämdt sätt auctoriserad af Constitutionen. Det senare är förbjudit genom sjelfva dess stillatigande deröfver, hvilket bör anses såsom ett fullkomligt förbud, likaväl som tillåtelsen att utgifva skrifter är en fullkomlig rättighet, som Constitutionen stadgat. Lagen om Tryckfriheten, hvilken stödjer sig på denne 86 §, är så fullständig, att den äfven omfattar förslagen till förändringar i Grundlagen, anmärkningar öfver Administrationens,

Lagstiftningens och Domare Magtens åtgärder; granskningar öfver Embets- och Tjenstemäns utnämnande och emot enskildte m. m. Hvilken skilnad är ej emellan dessa rättigheter och de gränsor grundlagen utstakat för Ständernas verksamhet!

Uti Regeringsformens 81 § föreskrifves: att Frågor, som åsyfta förändringar i Grundlagen kunna ej framställas i Ståndens plena, utan böra lemnas till Constitutions Utskottet: Uti 84 §, att en Riksdagsman, som icke i sitt stånd får upläsa någon förslag till förändring eller förklaring af Grundlagarne likväl äger rättighet att göra det bekant genom Trycket: Den 90 § går ännu längre. Den stadgar: att ingen får underställa Ståndens och Utskottens granskning någon fråga om Embets och Tjenstemäns till och afsättande, Regerings- och Domare Makternes beslut, Resolutioner och Utslag: enskildte Medborgares och Corporationers förhållanden eller verkställigheten af någon lag, författning eller inrättning. Dessa frågor hafva varit och äro ännu föremål för granskning i tryckte skrifter; och denna så noggrannt utstakade skillnad, bevisar den ej nog hvad Constitutionen skulle yttrat i den förevarande frågan, om Lagstiftarne ej ansett det vara tillräckligen antydt i det Constitutionen ej talar derom. Är det troligt att denna grundlag, som synes ej hafva fruktat någon ledsam följd af denna Tryckfrihet, ehuru nog vidsträckt i en Stat af andra ordningen, då den bordt stå i förhållande till Nationens Makt, det vill säga, till den inflytelse dess verkliga styrka lemnar den, men hvilken lag deremot varit så omtänksam att förebygga de faror, som den trott kunna upkomma af en délibererande Corporation, om denna ägde rättighet att omedelbart granska den verkställande och Lagskipande Maktens åtgärder, är det troligt — säger jag att den velat lemna åt en Corporation hvad den betagit Riksens Ständer? Kan man nu förutsätta, att den skulle tillåtit Stiftandet af en ny makt i Staten, en makt, hvilken ej tillbakahållen af något band, af någon offentlig förbindelse, något ansvar, som utan att bero af Medborgarnes förtroende och tillgänglig för alla slags intryck, likväl skulle äga vidsträcktare rättigheter än sjelfva Nationens Ombud? En tryckt skrift, som vanligen läses med lugn eftertanka, ehuru kraftfull och vältalig den än må vara, ansågs af dem som författade Constitutionen för mindre hänförande än ett munteligt yttrande, uttaladt med den oratoriska konstens hela förmåga inför en talrik samling af personer, lätt upeldade och färdige att i ögonblicket fatta de beslut som Talarens konst och afsigter förstode att ingifva dem. Detta är orsaken hvarföre Constitutionen tillägger Tryckfriheten en granskningsrätt, som den nekat Riksens Ständer; och detta förbud, så uttryckligen stadgadt för Nationens representanter till att förhindra Passionernes uppretande och våldsamma eller förhastade beslut, skulle det ej tjena till rättesnöre för en sig sjelf bildande Corporation, som ännu lättare kunde förföras och hvars inflytelse vore mer att frukta, emedan den skulle betaga den executiva och Lagskipande Makten deras kraft och verksamhet. Riksens Ständer som blott samlas vissa år, och alltid för-

blifva i beroende af Nationen, som gör nya val för hvarje sammanträde, skulle hvarken lika lätt finna gynnande tillfällen eller lika många medel att bibehålla och stadfästa en olaglig myndighet, som en beständig och ansvarslös Corporation, hvilken ej vore återhållen af några afseenden och färdig, att vid hvarje ögonblick utöfva en mäktig inflytelse genom sina fordringar. Ingen enda, som har någon kännedom af menskliga sakernas gång, kan sätta i tvifvel, att ju dessa petitioner skulle snart blifva förgripliga emot samhällsordningen och då böre med yttersta stränghet afböjas. Desse voro de anledningar som föranledde Hans Maj:t att ytterligare bekräfta och förnya Dess redan fattade beslut.»

Därmed var saken slutgiltigt afgjord, men inom pressen pågingo ännu dyningar. Och tilldragelsen skulle vid nästa riksdag få ett efterspel.

I en artikel den 24 januari 1821 (n:r 7) utvecklar Argus sina åsikter *om publicitetens närvarande tillstånd* i Sverige och yttrar härvid bl. a.

»Friheten att tala öfver offentliga angelägenheter är nyligen formligt tillintetgjord, genom det bekanta förbudet mot offentliga sällskaper inrättade för detta ändamål, och friheten att tala därom i enskilda Societeer inskränkes högst betydligt genom rädslan för espionagen.»

Då tidningen den 7 februari meddelar Kungl. Maj:ts utslag af 29 december 1820 fogar den därtill några reflektioner, särskildt öfver det obefogade i att ärendet afgjorts som ordningsmål och icke som rättssak. Härigenom blefve kammarexpeditionen i vissa fall ett slags polisminister, ett ämbete, som åtminstone ännu icke hunnit blifva konstitutionellt i Sverige. Tidningen yttrar till slut:

»Det torde vara öfverflödigt att längre dröja vid detta ämne. Tänkesättet om ifrågavarande måls förra behandling lärer numera vara föga deladt; och den enkla expositionen af den sednare, skall utan tvifvel vara nog för att äfven derom vinna ett stadgadt omdöme. Vår pligt, som Publicister, hoppas vi oss alltså i detta fall hafva fullgjort, men tro ej derföre att andras förbindelser i detta hänseende på något sätt minskats; och vi anse oss ej irra mycket, om vi förmoda att Justitie-Ombudsmannen torde finna hela denna sak förtjena ett utmärkt rum i hans Berättelse till Riksens Ständer, vid nästa Riksdag.»

I *Stockholms Couriren*, bröderna Theorells tidning, som eljest ägnade lagfrågor och politiska angelägenheter mycken uppmärksamhet, behandlas frågan icke närmare. Men den 8 febr. 1821 gör Couriren en reservation mot Argus' angrepp

på Edelcreutz för dubbelhet, i det han skulle på en gång gifvit besvärshänvisning till Högsta Domstolen och anmält åtgärden hos K. M:t i statsrådet; då den förra hänvisningen gafs, var ju Edelcreutz icke närvarande i poliskammaren.

»Det anar oss», yttrar Couriren bl. a., »huru Granskaren kommer att bete sig, om han inläter sig i fejd med Argus. Långt ifrån att utgallra misstagen och göra rättvisa, skall han då fördöma allt i Argus och förfäkta hvad denne med fog tadlat».

Granskaren — tidens »reptilieorgan», för att begagna en modern term — hade redan anspelat på frågan i n:r 7 för 1821, då den infört ett bref från Linköping hvari »undras»:

Om medborgerlig talarekonst vill säga konsten att tala likt medborgare, eller hvad därmed egentligen bör förstås?

Om prat är den lämpligaste utväg att sprida insikter i ämnen, som fordra grundliga kunskaper och forskningar?

Om den offentliga pratfriheten verkligen är ett lika gifvet villkor för konstitutionell Statsförfattning som tryckfriheten, och om någonsin samma lagar kunna tillämpas emot missbruk föranledda af dessa båda friheter?

Om icke vid det halfoffentliga pratet de mindre upplysta löpa största faran att blifva rubbade i deras öfvertygelse och smittade af andras villomeningar?

Om icke politiskt prat i större eller mindre församlingar oftast haft för afsikt att försvara en sjuk sak, och om icke ett tillämnadt lagbrott mera behöfver talarekonstens biträde, än en verkligen patriotisk och rättsenlig framställning;

Om det ännu en gång kan blifva möjligt att Hierofanten kommer till välde och spelar demagog utan att igenkännas.»

De sista ordan pekade på »Hierofanten» Schwerin och honom åsyftade nog också en elakhet mot ämbetsmän som längre eller kortare tid »skiljda från ämbetsorter syssla med helt andra saker än de tjänsteplikter hvarför staten aflönar dem».

Att förbudet mot detta sällskap väckt harm icke blott inom den krets, som däraf närmast drabbades, framgår af flera olika uttalanden. V. F. Dalman nämner det såsom en af anledningarna till den missnöjda och upphetsade sinnesstämningen före 1823 års riksdag.

Till dess ständer hade ju ock Argus vädjat i sin artikel af 7 februari 1821.

Ärendet blef äfven föremål för omtalande vid denna riksdag och frågan väcktes å två skilda håll.

Bland de många anmärkningar, som grefve C. F. Horn — den tiden en af riddarhusoppositionens »oförsonlige» — riktade mot regeringen och som han ingaf till konstitutionsutskottet, angick en punkt »ett i november 1820 utfärdadt förbud mot ett talaresällskap i Stockholm».

Härom yttrar han:

»Detta sällskaps offentliggjorda Stadgar utvisa tillräckligt ändamålets oskadlighet och fastmera en högst berömlig förening af aktningsvärda Medborgare, endast till utbildande af Talaregåfva i offentliga ämnen. Ett häremot af verkställande makten riktadt förbud, ger ett ofördelaktigt begrepp om Regeringens afsikter och torde dessutom på goda skäl kunna anses såsom ett steg mot den i 16 § Regeringsformen stadgade personliga friheten.»

Konstitutionsutskottet fann sig emellertid »vid betraktande af exekutiva maktens rätt i ordningsmål *och af de särskilda omständigheter, som för ögonblicket påkallade samma rätts utöfning*», icke befogadt att godkänna anmärkningen.

Under den vidlyftiga debatten om de olika anmärkningsanledningarna (10 juli) anmärkte Horn, att »det måste åligga Kongl. Utsk. att upplysa ständerna om dessa *särskilda omständigheters* beskaffenhet, som kunde föranleda målets upptagande i Konungens Rådkammare, då det som rättsfråga borde af domstol behandlas?

Om sålunda oppositionen mot regeringens ingrepp i föreningsfriheten och yttandefriheten icke kunde vinna sitt mål på denna väg, så hade den äfven en annan sträng på sin båge. När justitieombudsmannens berättelse föredrogs — den 18 februari — begärde en af talaresällskapets medlemmar, professor P. G. Cederschiöld, ordet och yttrade sig om vissa brister i lagar och författningar. Han uttalade härvid att åtskilliga polisförfattningar voro bristfälliga, i anseende till planen och syftningen, såsom t. ex. *förbudet af 30 november 1820 mot bildandet af talöfningssällskapet.* »Eller månne förståndets och talegåfvans uppodling skulle någonsin kunna vara annat än högst nyttig i ett konstitutionellt samhälle?»

Bland talare som instämde häri märktes vice landshöfdingen Casper Ehrenborg — den snart blifvande justitieombudsmannen — *som ej tvekade att tillstyrka, att Riksens Ständer måtte särskildt utbedja sig, att det förbud mot s. k. Talaresällskaper, som herr Cederschiöld förmäler vara utfär-*

dadt, måtte på af honom anförda skäl varda upphäfdt». Och han tillade, att han antoge, att R. St:dr kunde tillförse sig, att K. M:t fäste afseende vid deras på mogen pröfning af Lagens mening och den konstitutionella frihetens fordringar grundade framställning.

Ehrenborghs namne och frände, förre statssekreteraren m. m. hofrättspresidenten Casper W. Ehrenborg, hvilken kontrasignerat det olyckliga förbudet, yttrade sig omedelbart därefter men berörde — märkligt nog — *icke* detta ämne.

Med anledning af Cederschiölds olika förslag afgåfvo lag- och allmänna besvärs- och ekonomiutskotten i maj gemensamt betänkande om öfverseende och förbättring af Rikets ekonomiska och polisförfattningar, och yttrade rörande det nu ifrågavarande ärendet följande:

»Af de i 3:dje Punkten upprättade författningar återstår således endast för Utskotten att yttra sig öfver Förbudet af den 30 November 1820 mot bildandet af Talaresällskaper, och då enligt ordalydelsen uti 86 § Regeringsformen *hvarje svensk man äger rättighet att utan några af den offentliga makten i förväg lagda hinder, skriftligen meddela sina tankar, att sedermera endast inför Laglig domstol kunna tilltalas för deras innehåll och att icke i annat fall därför kunna straffas än om detta innehåll strider emot tydlig Lag, gifven att bevara allmänt lugn, utan att återhålla allmän upplysning»*, tror Utskotten det rättigheten att *munteligen* under enahanda villkor yttra sina tankar så nära öfverensstämmer med Grundlagens anda uti nämnde §, att något förbud deremot icke bör ega rum. Det har icke eller undfallit Utskottets uppmärksamhet att ett Talaresällskap kan medföra väsentliga fördelar genom meddelande af ömsesidiga upplysningar, genom bildandet af denna Samfundsande, som då den utgår ifrån ett varmt nit för Fäderneslandets sanna bästa utgör grundvalen för dess bestånd samt slutligen genom en utvecklad färdighet att sannt och bestämdt uttrycka sina tankar. Den offentlighet, som dessutom är förenad med begreppet om ett Sällskap synes äfven derifrån böra utesluta olofliga afsikter och hemliga stämplingar, enär de som förehafva dessa hälst sky all offentlighet och däremot söka mörkret, såsom ett hufvudsakligt villkor för befrämjandet af deras syftemål. På dessa grunder får Utskotten hemställa, att Riksens Högloft. Ständer ville hos Kongl. Maj:t i underdånighet anhålla om upphäfvande af ofvannämnde förbud af den 30 Nov. 1820, så vida detsamma skulle kunna anses innefatta hinder emot bildande af ifrågavarande Talaresällskaper.»

I riksdagen rönte dessa förslag egentligen blott motstånd inom prästeståndet.

Här yttrade professorn, d:r P. Thyselius bl. a.:

»Då ett allmänt förbud icke existerade, fann han besynnerligt att Utskottet i parallell med öfriga ämnen som i detta betänkande framställas, kunnat sätta det anförda K. M:ts nåd. Stadgande af 30 Nov. 1820, hvilket är af den natur att det enligt 90 § Reg.-F. ej bör komma under Riksens Ständers eller deras utskotts öfverläggningar och pröfning. Hvad som i detta afseende föreföll här i hufvudstaden då Öfverståthållaren förböd en i ändamål att diskutera öfver allmänna Statsekonomiska och politiska ämnen inrättad associations sammanträden och Kongl. Maj:t godkände och stadfäste denna åtgärd, ansåg Herr Doctorn som en alldeles särskild casus och trodde att det i almänhet skulle lända till föga båtnad för Staten, om ämbetsmän öfvergåfve sina tjänster och medborgare sitt kall (!) för att i hufvudstaden församlade öfva sin talegåfva hvilken färdighet mer och mer utvecklad vid Riksens Ständers sammankomst torde föga lända till annat än vidlyftighet och förlängning af Riksdagsgöromålen.»

Då ärendet, som efter detta yttrande bordlades, ånyo upptogs, tog biskopen Almqvist till orda:

»Såsom reservation i händelse Utskottsförslag i denna 3:dje punct skulle afslås anhåller jag, att för min del måtte tagas till Protocoll, det i enlighet med Högloftl. Utskottens Betänkande, jag anser väl värdt vara, att Riksens Ständer i underdånighet hos Kongl. Maj:t måtte anhålla, att den i Grundlagen fastställda Skrif-Tryckfrihetsrättigheten, samt i analogi härmed Talefrihets-rättigheten, så vidt den ej missbrukas, måtte blifva skyddad för alla sådana inskränkningar, som den i Betänkandet omförmäldta Politie-Författningen medfört. Jag medgifver visserligen, att samma Politie-Författning afsett blott ett särskildt i Stockholm projekteradt Talare-Sällskap. Men så enskildt än denna Casus varit, så är den ändock lärorik nog för att uppenbara den våda, som kan förestå alla dem, hvilka i förtroende till Tryckfrihets-Förordningen och till den analogice häraf slutade Talefriheten, söka det oskyldiga nöjet, att i samqväm med vänner och bekanta, i stället för andra tidsfördrif utväxla hvarandras åsigter öfver allehanda menskligheten rörande angelägenheter; utan all aning, att till sådant nyttigt och oskyldigt tidsfördrif behöfva det Höga Öfver-Ståthållare-Embetets, eller den stränga Politie-förvaltningens tillåtelse. Föröfrigt skulle jag också önska att ett strängt förbud måtte utfärdas emot alla slags mer eller mindre underdåniga ansökningar om sådant, som Gud, Naturen och Svenska Grundlagen gifvit oss all vår bön förutan t. ex. förmon och rättigheten, att med färre eller flere vänner samtala så godt vi kunna och förstå; då sådant sker utan förbrytelse mot gudomliga och mänskliga Lagar.»

I samma riktning yttrade sig prosten d:r Matthias Stenhammar:

»Om det strider emot Grundlagarne, att i förväg lägga hinder för yttranderätten genom tryck, borde än mindre sådana hinder ega rum för den yttranderätten uti tal och att godkänna denna grundsatts och frambära den inför Thronen, dertill kunde väl Nationens Ombud få en anledning af den Nådiga Skrifvelse, som citeras i Högloft. Utskottets Betänkande.»

I motsats härtill anförde professor Forssell:

»Den underdåniga skrifvelse till Kongl. Maj:t om upphäfvande af förbudet mot Talare-Sällskapers inrättande kan jag icke bifalla. Vore ock något sådant förbud utfärdadt och allmänt kungjordt, så skulle dock den föreslagna underdåniga Skrifvelsen innebära ett klander mot Regeringens åtgärder, hvilket jag icke anser Rikets Ständer berättigade att på denna väg och i sådan form frambära, helst då enda anledningen dertill hämtas af förbudets förmenta stridighet mot Grundlagen i 86 § Reg.-Formen; ty i Målets så beskaffade skick hade det väl bordt såsom en anmärkning i laglig ordning ingå till Constitutions-Utskottet. Der har ock vid denna Riksdag ämnet förevarit, och af Stats-Råds-Protokollen har det blifvit upplyst, icke att något allmänt förbud blifvit utfärdadt mot bildande af Talare-Sällskap, utan att Kongl. Maj:t den 30 Nov. 1820 i Nåder stadfästadt Öfver-Ståthållare-Embetets åtgärd till förhindrande af ett sådant Sällskaps offentliga Sammankomster här i Hufvudstaden. Då således detta endast var ett Regeringsmagtens beslut rörande en enskild Corporations förhållande, hvilket i stöd af Reg.-Formens 90 § icke kunde komma under Utskottets öfverläggning, så förföll ock frågan. Och af samma orsak bör den äfven nu inom detta Stånd förfalla.

Biskop C. F. af Wingård, protektor för det Göteborgska debatterande sällskapet försvarade utskottets förslag:

»Jag skulle finna mig brydd, om det förgripliga man nu velat finna i Betänkandet, skulle unfallit mig i Utskottens afdelning, der det blifvit beredt. Utskotten hafva velat yttra, att hinder icke böra läggas mot Talare-Sällskaper, hvilka finnas i alla Constitutionella Stater. I Utskottens åsigter och beslut har jag deltagit. Af det beslut, Kongl. Maj:t in Casu Speciali och förmodligen i betraktande af de föreslagne Stadgarnes beskaffenhet i Nåder behagat fatta mot ett Talare-Sällskap, som här i Hufvudstaden anmälde sin tillvarelse, hafva Utskotten icke trodt något förbud vara utsagdt mot sådane, som bestyrdes och leddes på behörigt sätt. Har Utskottens mening blifvit mindre väl gifven, så är felet redactionens, icke syftningens; den förra må man ogilla, förändra eller förkasta; till den senare, såsom ärlig, bekänner jag mig utan tvekan.»

Prosten Anjou anförde:

»Att om nu ifrågavarande förbud varit ett generelt utgifven författning, skulle han instämma med Utskottets Förslag och inga-

lunda anse såsom ett klander af Konungens Nådiga förordnaden hvad vid alla Riksdagar och äfven vid denna ofta förekommit, nemligen att söka ändring i gällande allmänna författningar. Men då Konungens beslut af den 30 Novemb. 1820 endast rörde en speciell händelse, fann Prosten Regerings-Formens 90 § tydligt hindra ett sådant steg, som det Utskottet föreslagit.»

Professor Thyselius tillade till sitt förra yttrande

»att den rådgifvande åtgärden har kunnat klandras och äfven blifvit det; men att föreslå underdånig skrifvelse om upphäfvande af ett Kongl. Maj:ts Beslut i en enskild sak förekom Herr Professorn underbart och Riksens Ständer föga värdigt.»

Härtill genmälde prosten Stenhammar:

»Om fråga vore, att verka till upphäfvande af det, som i det omförmäldta enskilta fallet för den 30 Nov. 1820 blifvit af Kongl. Maj:t anbefaldt, eller gilladt och stadfästadt, jag vet icke hvilketdera, då skulle jag anse den tillstyrkta skrifvelsen från Rikets Högloft. Ständer olämplig och mot 90 § af Regerings-Formen stridande. Men jag tror Utskottets mening hafva varit att stödja en god allmän princip, tydligen innehållen i Grundlagen, och att förekomma det prejudicat, som mången beställsam i en framtid torde vilja åberopa till hinder för den oskyldigaste anstalt — och i sådan öfvertygelse erkänner jag Utskottets förtjenst.»

Biskop Faxe instämde med d:r Thyselius och prosten Anjou.

»Han förstode icke huru Utskottet kunnat i förevarande fall åberopa 86 § Regerings-Formen enär yttranderätten i Tal, såsom ledande till obehöriga folksamlingar och derföre under policens uppsigt, vore af helt annan art och beskaffenhet än yttranderätten i tryck.»

Ståndet afslog utskottens betänkande så vidt detsamma rörde den underdåniga skrifvelsen om talaresällskap.

Emot detta beslut reserverade sig biskop Almqvist och doktor Stenhammar, och då de tre öfriga stånden biföllo betänkandet i denna punkt, expedierades skrifvelsen i enlighet med Utskottens formulering.

På Riddarhuset uppstod vid slutdiskussionen i december någon debatt om den villkorliga bisatsen »så vida förbudet skulle kunna anses innefatta hinder emot bildande af talaresällskap», och Gustaf Hierta anmärkte då att »förbudet kunde icke gälla hela riket då sådana talaresällskap existerat och ännu existerade».

Den 14 sept. 1824 föredrogs riksdagens skrifvelse i statsrådet. Protokollet innehåller härom: Beträffande Riksens

Ständers underdåniga hemställan det Kongl. Brefvet af 30 november 1820, så vidt detsamma skulle kunna anses innefatta hinder emot bildandet af s. k. talaresällskaper måtte upphäfvas, så täcktes Kongl. Maj:t i Nåder förklara, att då berörda nådiga bref icke innehölle något ovillkorligt förbud emot dylika sällskaper i allmänhet utan endast emot sådana som det af prosten grefve Schwerin då inrättade talaresällskap, hvilket Kongl. Maj:t vid pröfningen af dess stadgar fann bilda en korporation som icke vore af lagarne och konstitutionen tilläten, hvadan det således berodde på pröfning af hvarje inrättadt talaresällskaps organisation och stadgar, huruvida detsamma kunde anses vara tillåtet eller icke, fann Kongl. Maj:t någon åtgärd i anledning af Riksens Ständers förberörde underd. hemställan icke erfordras.

I själfva principfrågan vidhöll Kongl. Maj:t alltså sin rätt att förbjuda dylika sällskap men antydde på samma gång, att denna rätt icke — såsom ju onekligen beslutet af 30 nov. 1820 lät befara — skulle användas på alla sällskap, som ville debattera offentliga ärenden.

I praktiken blef förbudsrätten i hvarje fall icke vidare använd.

Detta visade sig kort före nästa riksdag. Vintern 1827—28 stiftades nämligen ett »debatterande sällskap», närmast efter mönstret af det tio år förut i Göteborg bildade, hvars främsta kraft, J. E. Rydqvist, också var en af stiftarne vid sidan af Lars Hierta, Gustaf Hierta o. a. I detta sällskap deltogo bl. a. sederm. advokatfiskalen Carl Rydqvist, publicisterna V. F. Dalman och Nils Arvidsson, sederm. justitieråden Iggeström och Lagerheim, direktören G. af Uhr, hofrättsassessorn V. Lagergren och referendarien G. Lagergren, sedermera kyrkoherden Wensjoe, grosshandlaren G. Netzel, professor Dalman, v. Schinkel, bankokommissarien Netherwood, docenten Lundblad, expeditionssekreteraren och teaterdirektören Schyberg, hofarkitekten Nyström m. fl. till ett antal af omkring 80, som sammanträdde en gång i veckan å olika lokaler. Man diskuterade med ordinarie respondenter och opponenter samt formliga omröstningar. Ämnena voro historiska, litterära, moraliska, nationalekonomiska — ungefär i samma stil som det göteborgska sällskapets — men däremot afhöll man sig från den inre politiken. Om

sällskapets tillvaro hade enskild anmälan gjorts hos polisen men någon inblandning från denna kom nu icke i fråga

Då riksdagen öppnades 1828 upplöste sig sällskapet var sig att ständersammanträdet tog intressena i anspråk, eller såsom Crusenstolpe antydt, att ledamöterna ledsnat och tröttnat.[1]

* * *

De svenska makthafvandes förändrade hållning i denna fråga, sedan de af 1823 års konstitutionsutskott antydda särskilda omständigheterna upphört, är betecknande för den allmänna politiska atmosfärens lättnad. Den ängsliga skuggrädsla, äfven för rätt oskyldiga företeelser, som beroendet af den heliga alliansen och särskildt Rysslands åskådningssätt framkallat, var ej längre förhärskande Mellan 1820 års förbud och de senare händelserna ligga ock tilldragelser som bröto den heliga alliansens välde Englands frigörelse från »solidariteten» och Greklands frihetskamp.

[1] Jmfr (Dalman) Anteckningar från våra ständsriksdagar I: 55, not H. Wieselgren: Lars Johan Hierta, sid. 30: Crusenstolpe: Skildringar ur det inre af Dagens Historia. De frånvarande tredje uppl. sid. 67.

Strödda meddelanden och aktstycken.

Ett kraftprof med Rom under den svenska religionsfrihetens första dagar.

»Vi erkänna otvungit svårigheten at kunna förutse alla the händelser, hvartill thenne författning kan gifva anledning, och äfven omöjligheten at för hvarje af them stadga något särskildt», säger Gustaf III aningsfullt i kungörelsen af d. 24 januari 1781 ang. några omständigheter rörande den religionsfrihet, som beviljats i anledning af ständernas beslut d. 26 januari 1779.

Det dröjde nämligen ej länge, förrän betydande svårigheter visade sig vid stadgans tillämpning. Särskildt gällde detta den i det borgerliga lifvet då viktiga frågan om s. k. blandade äktenskap (d. v. s. äktenskap emellan personer af olika trosbekännelse) och hvad därmed stod i sammanhang. Väl ålade redan 1686 års kyrkolag (15 kap. 8 §) prästerskapet att flitigt afråda från sådana äktenskap, men guds ords tjänare drogo ofta det kortaste strået i täflan med kärleksguden. Rörande äktenskap emellan lutheraner och reformerta hade närmare bestämmelser utfärdats i k. brefvet d. 21 aug. 1765. Där stadgades nämligen bl. a. att, då den manliga kontrahenten var reformert, före äktenskapets ingående en öfverenskommelse skulle göras och i konsistorium uppvisas ang. den religion, i hvilken barnen skulle uppfostras (var mannen lutheran, skulle barnen alltid uppfostras i den lutherska läran). Hade ingen öfverenskommelse skett, ägde fadern frihet att uppfostra barnen i den religion han bekände. Dessa bestämmelser skulle enligt 1781 års kungörelse tillämpas äfven i fråga om äktenskap mellan lutheraner och katoliker med den för alla bekännelserna gällande ändring allenast, att öfverenskommelsen (äfven kallad »äktenskapsförord») skulle företes inför öfverståthållaren eller K. M:ts befallningshafvande och intagas i deras protokoll. Därjämte ålades prästerskapet att före lysningen, så mycket möjligt vore och med godo ske kunde, yrka på en sådan öfverenskommelse. Denna behöfde dock ej, att sluta af kungörelsens innehåll, betraktas såsom oeftergiflig för lysnings utfärdande eller äktenskapets fullbordande genom vigsel. Vigseln

skulle »förrättas med the inom båda contrahenternes församling brukliga ceremonier; dock vid särskilta tillfällen». Dubbelvigsel synes således hafva varit nödvändig för att äktenskapet skulle anses vara ingånget i fullt laga form.

På dåvarande öfverståthållaren frih. Karl Sparres önskan afgaf Stockholms stads konsistorium 1784 några anmärkningar och tillägg till 1781 års religionsstadga[1], »tjenliga att förekomma allt misstag och all oreda i ämbetsförvaltningarna emellan presterskapet af olika trosbekännelse såsom ock att vara prester af fremmande religioner till närmare rättelse och efterlefnad». Äfven abbé Oster, som genom Gustaf III:s öppna bref af d. 15 sept. 1783 erhållit bemyndigande att vara apostolisk vikarie i Sverige,[2] fick yttra sin mening i ärendet, och sålunda kom man öfverens om ett »additament» till 1781 års stadga, »hvarmed ej mindre våra consistoriales än abbé Oster voro nöjda».[3] Detta »additament»[4] var af följande lydelse:

I. Ägtenskapet.

§ 1.

Lysning til ägtenskap emellan personer af olika trosbekännelse sker i båda contrahenternas kyrkor.

§ 2.

Innan lysning beviljas för en främmande trosförvant, skal han förete sit prästerskaps bevis om hinderlöshet til ägtenskap. Är til denna hinderlöshets utrönande ingen annan utväg, tage prästen caution af visse och trovärdige män, som därom vittna kunna. (Jämför Kyrko-Lagen 15 Cap. 19 §.)

§ 3.

Ej må lysning för änkling eller änka beviljas, innan behörigt bevis om lagligen skedd afvittring blifvit företedt. Viger präst änk-

[1] Konsist. prot. d. 19 okt. 1784. Anmärkningarna, som på preses' uppdrag författats af konsistorienotarien, förelästes och granskades vid konsistoriets sammanträde nämnda dag. Konceptet finnes bland akterna till protokollet i riksarkivet.

[2] Oster hade, enligt påfvens bref till Gustaf III af d. 22 mars 1783, af Congregatio propagandæ fidei med påfvens gillande utsetts att »åtaga sig vården öfver alla catholiquer, som vistas både uti Stockholm och uti Sveriges rikes länder på andra sidan om Balthiska hafvet och att styra och vägleda dem uti sättet af deras religions utöfvande» (öfvers. gjord i Gustaf III:s kansli).

[3] Sparre till riksrådet Oxenstierna d. 30 aug. 1786. (Riksark. Kanslipresidentens koncept.)

[4] En afskrift af detsamma är bil. Sparres i not 3 nämnda bref.

ling eller änka förr än afvittring lagligen skedd är, miste ämbetet sit. (Gift.-Balk Cap. XII § 1.)

§ 4.

Sedan behörige bevis om contrahenternas hinderlöshet til ägtenskap upptedde äro, må präst icke vägra, at lysningen genast afkunna, så framt icke lagliga hinder äro för handen.

§ 5.

Sedan klanderlöst lyst är, må ej präst vägra bevis därom vid 50 dal. s:mts vite (Kongl. Brefvet af den 15 sept. 1773). Och skal i samma bevis anföras, til hvilken religion contrahenterne sig bekänna.

Anm. Vicaire apostolique anmärker, att han enligt sina kyrkoförfattningar icke bör utgifva något lysningsbevis inom 24 timmar efter sista lysningen; men i vår kyrka är ingen lag, som förbjuder dess utgifvande genast efter tredje lysningen, helst vårt prästerskap åligger, at innan lysning begynnes, noga göra sig underrättade om personernas hinderlöshet.

§ 6.

Ehuru lyst är, må präst utan bevis därom ej viga, vid 100 dal. s:mts vite (Samma Kongl. Bref).

§ 7.

Kallas annor präst, at vigslen förrätta, än den som lysningen utfärdat, bör han, innan vigsel sker, vara försedd med lysningsattester ifrån båda kyrkorna, där lyst är: men viger samma präst, som lysning gifvit, behöfves endast attest ifrån den andra kyrkan.

§ 8.

Viger annor präst, än den som lysningen utgifvit, skal han genast efter brödloppet upgifva til prästerne af båda kyrkorne, där lyst är, de sammanvigde personernes namn och stånd, jämte dagen, då vigslen förrättades, vid vite af 50 dal. s:mt. (Jämför K. Br. af d. 15 Sept. 1773.)

II. Barnen.

§ 9.

Til förekommande af alla tvister, åligger det prästerskapet, at innan vigsel sker, så mycket möjeligt är, och med godo ske kan,

förmå contrahenterne, at å behörigt ställe öfverenskomma i hvilken thera religionen barnen skola uppfostras. Men om sådan öfverenskommelse icke ske kan, hafve då fadren frihet, at upfostra sin barn i den religion han bekänner.[1]

§ 10.

Då mannen luthersk är, upfödas barnen ovägerligen i hans lära (Kongl. kundgörels. om Rel.-friheten.)

III. Dopet.

§ 11.

Präst döper i hvars lära barnet skal upfostras. Men vid tilfällen, då luthersk präst (enligt Kongl. kundgörelsen om Religionsfriheten) kallas at döpa främande religionsförvanters barn. upfödes ändoch barnet i föräldrarnes lära.

§ 12.

Kyrkotagning förrättas af den präst, hvars lära modren bekänner

IV. Begrafningar.

§ 13.

Begrafning förrättas af den präst. til hvars lära den döde sig bekänt: är det barn. begrafves det af den präst, i hvars lära det skolat upfostras.

Man hade kommit öfverens om en underdanig framställning att K. M:t måtte sanktionera och kungöra detta additament, genom hvilket klart besked gifvits rörande lysning, vigsel och den föregaende öfverenskommelsen ang. barnens uppfostran och religion, om ock den frågan huruvida sistnämnda öfverenskommelse skulle vara

[1] Rörande denna § anmärkes i förslaget. att Oster på grund af ordalydelsen i 1781 ars kungörelse slutit till. att öfverenskommelsen icke var ovillkorligen nödvändig. Kungörelsens bestämmelse att prästerskapet skulle söka »innan *lysningar* utgifvas fa öfverenskommelsen till stånd utbyttes mot »innan *vigsel* sker». Som kontrahenterna nämligen merendels på lördagen begärde lysning till söndagen därpa och skulle göra det på tva ställen samt vanligen ej hört talas om nagon öfverenskommelse. så blefve tiden dem för kort att den dagen instalia sig a vederbörlig ort för att träffa öfverenskommelse

ett conditio sine qua non eller frivillig var något svåfvande.[1] Sparre kom likväl först af en på kungligt uppdrag företagen resa i landsorten och sedan af sjuklighet att uppskjuta framställningen till konungen.

Emellertid hade den första vigseln för blandadt äktenskap inom katolska församlingen, enligt dess kyrkobok, ägt rum d. 9 juni 1784, således före »additamentets» tillkomst, utan att veterligen några svårigheter därvid gjort sig gällande.[2] Sedermera förekommo under detta och närmast följande tvenne år åtskilliga sådana vigslar. I samtliga fallen var mannen katolik, och säkerligen hade vid dem öfverenskommits, att barnen skulle uppfostras i katolska läran. Men på sommaren 1786 inträffade en händelse, som tycktes skola förvandla den tacksamhet, som Rom efter förväntan lagt i dagen för toleransen,[3] till ett oväntadt omöjliggörande af den svenska lagstiftningens försonlighetssträfvan. Det såg ett ögonblick ut, som skulle Gustaf III till följd af religionsfriheten nödgas att, för att begagna en modern kyrkopolitisk term, inlåta sig i en »kulturkamp».

Förhållandet var följande. Den bekante bildhuggaren **Jean Baptiste Masreliez**, som till bekännelsen var katolik, anmälde på sommaren 1786 hos apostoliske vikarien Oster, att han ämnade ingå äktenskap med en luthersk dam, Sofia Magdalena Malm, och förklarade därvid, att barnen skulle uppfostras i lutherska läran, samt begärde hinderlöshetsintyg. Oster vägrade emellertid att lämna ett sådant. Då vände sig Masreliez till öfverståthållaren, och denne framställde å ämbetets vägnar till Oster önskan om ett dylikt. Vikarien bekvämade sig nu till att utfärda detsamma, men sände på samma gång Sparre följande skrifvelse,[4] hvari han vägrade Masreliez både lysning och vigsel:

Mons:r le Baron,

J'ai l'honneur d'informer Votre Excellence que j'ai donné à M. Masreliez un certificat où j'ateste que je ne connois aucun engagement de sa part, qui l'empêche de se marier. Mais j'ai aussi celui de la prevenir, que je ne puis pas permettre, qu'on publie les bans de son mariage dans l'église catholique, encore moins que M. le curé catho-

---

[1] Konsistoriets ofvannämnda anmärkningar öfverensstämma ej i alla delar med »additamentet». Särskildt framhålles, att öfverenskommelsen om barnens religion »bör blifva ovillkorlig och en conditio för lysningen sine qua non. Tvånget ligger ej i sjelfva saken, där contrahenterna äga full frihet, utan allena i formaliteten, nödvändig att förekomma oenighet och oordning i detta mål».

[2] Då sammanvigdes Karl Kaspar Uttini (katolik) och Maria Kristina Lindberg (lutheran).

[3] Se Pius VI:s bref till Gustaf III d. 25 mars 1780 och d. 22 mars 1783. (Riksarkivet. Italica.)

[4] I afskrift bilagd Sparres å sid. 66, not 3 nämnda bref.

lique lui donne la bénédiction nuptiale. Les ordres que j'ai reçus au sujet des mariages mixtes me le défendent absolument.

J'ai l'honneur d'être avec un parfait respect.

Mons. le Baron
de Votre Excellence

à Stockholm
le 19 Août 1786.

Le trèshumble et très obeissant Serviteur
L'Abbé Oster,
Vicaire apostolique en Suède.

Att Sparre blef öfverraskad af denna oväntade förklaring, är helt naturligt. I första häpenheten ämnade han underrätta konungen om hvad som förefallit och föreslå, att det ofvannämnda »additamentet», som ju tillkommit under Osters medverkan, skulle offentliggöras. Men vid närmare eftertanke ändrade han sig och anmodade abbén om ett enskildt samtal. Han uppmanade honom därunder att uppgifva, på hvilka skäl han vågat vägra sin ämbetsåtgärd. »Jag fandt honom», berättar Sparre,[1] »lika brydder och förlägen samt öfvertygad, at några uhrsinnige cardinaler öfverröstadt uti religionsnitet cardinal Antonelli, hvarmedelst en sådan befallning och resultat emaneradt samt syntes öfvertygad, at det icke kunde bära sig at soutenera en sådan princip, kiännandes fulleligen de olägenheter, som i det civila skulle uppkomma för contrahenter af olika religioner, om deras ächtenskaper icke ägde all validitet, då frågor skulle yppas om morgongåfvor, testamenten, pacta antenuptialia m. m.».

Med anledning af Osters förklaring uppsatte Sparre en ämbetsskrifvelse till densamme. Han framhöll däri, att den påfliga befallningen torde gälla alla fall af blandade äktenskap i Sverige, där kontrahenterna önskade katolska prästerskapets biträde, enär fallet Masreliez vore blott fjorton dagar gammalt och Oster omöjligen kunnat hinna få någon order beträffande detta ensamt. Han begärde, under uttalande af sin stora öfverraskning, en officiell förklaring med anledning af det passerade, emedan det vore honom ålagdt att vaka öfver 1781 års kungörelses efterlefnad och emedan Osters den 19 augusti afgifna deklaration stode fullkomligt i strid med densamma. Han erinrade om hvad man 1784 gjort för att sammanjämka de olika meningarna emellan de respektive kyrkornas prästerskap och bringa klarhet i fråga om förrättande af vigsel, dop och begrafning samt om barnens uppfostran och religion. Han hade ej tviflat på, att Oster skulle följa de då öfverenskomna principerna vid sin ämbetsutöfning såsom legat och än mindre väntat af honom »une déclaration formelle et absolue qui puisse contrevenir et anéantir le moindre article de la dite ordonance».

»Je pense», fortsätter han, »que la susdite ordonance a nullement été ignorée à Rome, avant que le S:t Siège a trouvé bon d'établir en

[1] I ofvan citerade bref till Oxenstierna.

Suède des curés sous la direction d'un vicaire apostolique, breveté par le roi. Je pose aussi pour un principe incontestable que ce vicariat n'a pue(!) avoir été fondé que sur le continu de la dite ordonance et qu'à ces conditions seules S. M. Suèdoise, dont Elle seule étoit maître, a bien voulu consentir à l'excercise publique de la religion catholique romaine dans ses états. Je vous avoue, monsieur, qu'aprés cela je ne puis concevoire quelle seroit la puissance, qui sans en traîter formellement avec le roi, voudroit tenter ici l'établissement des principes diamétralement contraires, sans vouloir en même tems detruire et l'exercice et l'effet de la tolérance de la religion catholique. Vous remarquerez s'il vous plaît que rien n'est moins indifférant pour l'état que l'omission de la publication des bans et de la bénédiction nuptiale par les prêtres des deux églises aux mariages mixtes. Il importe bien essentiellement pour les sujets du roi que leurs mariages soyent légalisés de toute légalité: c'est leurs droits, c'est une justice que le roi accorde à ses sujets, c'est le bien-être de leurs familles et de leurs postorités que S. M. n'abandonera vraisemblablement jamais à des objets de cérémonie. Et quand je ne m'étande pas ici sur les suites qu'il en resulteroit pour leur spirituel. Ce n'est qu'en ma qualité de gouverneur de la capitale qu'il est de mon devoir de vous avoir rapellés(!) Msr les consequences et les suites intolérables qu'auroit l'entière omission de la bénédiction nuptiale des prêtres des deux églises. Je vous previens aussi, Monsieur, qu'en ayant eu l'honneur de vous faire des représentations aussi bien fondées, j'ose me flatter que quelque ordre que vous ayez reçu et que je n'ay pas vu, vous y prêtiez toute l'atention dûe à un sujet du roi, dont vous tenez le pouvoir de votre administration en Suède aussi bien que dûe à touts ses sujets luthériens et catholiques en ces états.»

Vid en noggrannare genomläsning af skrifvelsen fann Sparre den »kanske hotande å sina ställen» och öfversände en afskrift af densamma jämte kopior af »additamentet» och Osters förklaring i ett bref[1] af den 30 augusti till riksrådet grefve Johan Gabriel Oxenstierna, som på den tiden bestridde en kanslipresidents åligganden. I brefvet relaterade han hvad i saken förelupit och framställde den förfrågan om ej lämpligt vore, att hans skrifvelse till Oster föredroges inför konungen, innan den afsändes till sin adressat. »Min tanka därmed», yttrade han, »är denna! Det passar sig för mig at säga abbé Oster rena sanningen, at påminna honom, at han är undersåte, som lyda bör; at han har sin fullmakt och sin myndighet af Kungen; at toleranceförordningen var i Rom bekant samt at, då på dess innehåll romerska stolen hitsändt en legat, så har ock påfven ju antagit des innehåld och de vilkoren, hvaruppå K. M:t tillåtit religionsfriheten för catholiquer. Kongl. Maj:t, om honom täckes politice(?) relagera sig i någon omständighet, har då öppen väg at dementera mig. C'est le droit des princes, c'est le sort des mini-

[1] Original i riksarkivet (Kanslipresidentens koncept).

stres. Men emellertijd har le S:t Siège fådt höra sanning, som skall bringa den till reflectioner, ty abbé Oster sänder genast mitt bref till Rom för at appujera sina till dem i detta ämne afsända reflectioner och representationer; låtsandes Hans Kgl. Maj:t emedlertid ej kiänna vår ämbetsträta in til des, om ej bättre blir, Kgl. Maj:ts höga åthgierd skulle blifva oumgiängelig.»

— — — — — — — — — — — — — —

Knappt hade Oxenstierna fått detta bref i sin hand, förrän han af abbé Oster sjelf uppvaktades med en skrifvelse, som ej i något afseende brast i tydlighet. Abbé Osters bref var af följande innehåll:

Le vicaire apostolique a l'honneur d'informer Son Excellence Monsieur le senateur Comte d'Oxenstierna qu'il a reçu des ordres de Rome qui lui défendent de concourir à la célébration des mariages mixtes; parceque ces unions sont contraires aux maximes de l'église catholique. Cette défense quoiqu'opposée en apparence à la déclaration du 24 Janvier 1781, est cependant entièrement conforme a l'esprit de cette loi, qui enjoint aux prêtres de dissuader ces mariages autant qu'il est en eux. L'esprit de la loi est donc de les empêcher. Or le moyen le plus efficace d'y réussir, c'est de s'abstenir absolument de tout acte public, qui puisse les favoriser. C'est à l'appui de ce raisonnement qu'on voit combien la défense de Rome est légitime; et combien on est fondé de prendre les termes de la déclaration, qui semblent ordonner aux prêtres catholiques de bénir ces mariages, plûtot pour un conseil, qui leur laisse la liberté, que pour un ordre, qui les oblige de prêter leur ministère; ce qu'ils ne doivent pas faire sans une dispense du souverain Pontife. Mais le chef de l'église ne permet jamais les mariages mixtes qu'avec la condition expresse, que tous les enfans soient élevés dans les principes catholiques.

Le soussigné a cru nécessaire de mettre ces motifs sous les yeux de Son Excellence M. Le Senateur comte d'Oxenstierna, pour s'acquitter du devoir qui lui est imposé; et il ne manquera pas de rapporter à Rome la réponse que Son Excellence aura la bonté de lui faire.

A Stockholm le 2 Septembre 1786.

L'abbé Oster,
vicaire apostolique et délégué
du S:t Siège en Suède.

Nu ändtligen tog abbén bladet från munnen. Det var ej längre, såsom han uppgaf i sitt samtal med Sparre, en af »ursinniga kardinaler» framtvungen oväntad order, hvars innehåll han ej aktat nödigt att precisera, som förmått honom till en åtgärd, som alldeles stred emot den öfverenskommelse han ingått med de lutherska prästerna (se ofvan additamentets § 4). Det var en af den romerska kyrkans gamla maximer, som väl ej kunnat falla honom ur minnet vid 1784 års sammanjämkning: inga blandade äktenskap, så framt ej barnen uppfostras i den katolska läran!

Men man var nu fullkomligt på det klara med saken, den kunde ej längre lämnas à sido, utan måste med det snaraste föredragas för konungen. Denne stod just då i begrepp att afresa till Karlskrona samt begaf sig efter återkomsten därifrån och en tids uppehåll på Drottningholm i oktober till Uppsala. Först där torde han hafva fått del af hvad som skett. Någon tvekan om hvilken ställning han hade att intaga i frågan tyckes ej hafva förefunnits. Men öfverraskande är den egendomliga motivering för eftergifter från Roms sida, som han anför i följande skrifvelse till riksrådet Oxenstierna.

Upsala le 7 de Novembre 1786.

Mon Cousin. Le refus de l'Abbé Oster de faire donner la sanction de l'église catholique au mariage du Sieur Masreliez avec une personne de la religion lutherienne, refus fondé sur des ordres que cet ecclesiastique doit avoir reçus de Rome relativement aux mariages mixtes, et qu'il vous a annoncé par sa note du 2 de Septembre, M'a determiné à faire expedier l'acte ci-joint, que Vous ferez parvenir au dit Abbé avec la traduction latine qui l'accompagne. L'obligation que Je lui impose par cet acte peut d'autant moins être regardée comme dérogeant aux réglémens de l'église romaine, que des ordres tout à fait pareils à ceux-ci ont été donnés à différentes reprises à l'archevêque par le parlement de Paris, du tems de la fameuse dispute entre les Jansenistes et les Molinistes. Ce parlement enjoignit alors à l'archevêque de Paris de ne point refuser les sacremens à ceux de son diocese qui ne pensoient pas comme lui sur les points contestés. Sur ce Je prie Dieu qu'il Vous ait, Mon Cousin, dans sa sainte et digne garde étant

Votre très affectionné
Gustave.

Den i brefvet omnämnda akten var följande, af presidentsekreteraren U. G. Franc kontrasignerade

KONGL. MAJ:TS

Nådiga resolution uppå Abboten Osters, såsom af K. M:t nådigst förordnad att äga öfverinseendet uti alla religionsmål och ärender öfver Kongl. Majt:s catholske undersåtare, gjorde anmälan, att til följe af de ordres han erhållit i afseende på giftermål emellan personer af olika trosbekännelse, han ej kunde bevilja sin trosförvandt, Bildthuggaren Masreliez, som ämnade träda i ägtenskap med en qvinna af luthersk religion, lysning uti catholske kyrkan i Stockholm, ej heller tillata den catholske

kyrkoherden derstädes att förrätta vigseln.
Gifven Upsala Slott den 7:de November 1786.

Kongl. Maj:t har i Nåder låtit sig föredraga så väl förenämnde Abbot Osters bref till Herr Riks Rådet Öfverståthållaren, Academie Cantzleren, Riddaren och Commendören af Kongl. Maj:ts Orden Friherre Carl Sparre, dateradt Stockholm den 19 Augusti innevarande år, som dess note til Herr Riks-Rådet och Commendeuren af Kongl. Nordstierne Orden, Grefve Oxenstierna, af den 2:dra nästföljande September, hvarmedelst han tillkännagifvit huruledes de ordres han ifrån Rom erhållit i afseende på giftermål mellan personer af olika trosbekännelse, förböde honom att bevilja lysning uti catholska kyrkan i Stockholm för denne kyrkas medlem Bildthuggaren Masreliez, som ämnade träda i ägtenskap med en qvinna af luthersk religion, äfven som han, Oster, enligt samma ordres ej kunde tillåta catholske kyrkoherden därstädes, att desse tvänne personer sammanviga.

Kongl. Maj:t har härvid funnit frågan vara både om lysning och vigsel. Den förre var en acte civil, som i en god police ej kunde uragtlåtas, om eljest nödig säkerhet emot dubbla trolofningar och tvegiften skulle kunna vinnas. Den senare åter, eller vigseln, var en acte religieux, oumgängelig til legaliserande af giftermål innom lutherska kyrkan, men än mera oumbärlig innom den catholska, hvarest giftermålet ansågs som ett sacrament. När derföre de ordres, Abboten Oster anmält sig hafva undfått, förbjuda honom att bevilja Bildthuggaren Masreliez lysning och vigsel uti catholska kyrkan, skulle denne Kongl. Maj:ts undersåte, i fall berörde ordres finge äga bestånd, antingen hindras att fullborda sitt tillämnade giftermål, eller ock blifva blottstäld för den olyckan, att contrahera en förbindelse, hvilken å catholske sidan blefve såsom olaglig ansedd. Som nu hvarken ordalydelsen eller meningen af Kongl. Maj:ts tolerance-stadga sådant föranleda, Kongl. Maj:t ej heller någonsin kan tillåta, att de särskildte bruk och ordningar, som romerska kyrkan skulle vilja föreskrifva en innom Kongl. Maj:ts rike endast af menniskio kärlek tolererad religionsöfning, måge til sine följder vara stridande mot en god police, eller ledande till menligt tvång för Dess undersåtares välfärd; Så pröfvar Kongl. Maj:t i nåder skäligt, det bör Abboten Oster, såsom endast i kraft af Kongl. Maj:ts honom gifne Nådiga fullmagt autoriserad att hafva öfverinseendet uti alla religionsmål och ärender öfver Kongl. Maj:ts catholske undersåtare, vid förlust af denne fullmagt och så kärt honom är att den åt dess trosförvandter i Sverige förunnade fria religionsöfning icke återkallas och uphäfves; ej allenast uti catholske kyrkan i Stockholm utfärda lysning för Bildthuggaren Masreliez, utan jämväl tilsäga catholske kyrkoherden därstädes att medelst behörig vigsel bringa berörde Bildthuggares giftermål til fullbordan. Hvilket vederbörande till underdånig efterrättelse länder. Datum ut Supra.

Detta var ord och inga visor. Återstår att se, om Rom accepterade precedensfallet från »striden emellan jansenister och molinister», om den apostoliske vikarien fortfor i sitt trots eller föll

undan för att rädda sin egen och sina trosförvanters hotade ställning. Som under 1786 eller närmast följande år saken ej vidare, så vidt jag kunnat finna, kommer på tal i officiella handlingar i riksarkivet, är man färdig att taga för gifvet, att konungens stränga befallning blifvit åtlydd. Men i katolska församlingens böcker är ingen vigsel emellan Masreliez och hans protestantiska fästmö inregistrerad. Däremot underrätta oss Jakobs församlings kyrkoböcker om, att den 19 augusti 1786 — dagen för Osters bref till Sparre — lysning utfärdats för hofbildhuggaren Jean Baptiste Masreliez och Sofia Magdalena Malm och att nämnda par sammanvigts af kyrkoherden dr Murray den 5 september s. å., några dagar efter Osters kategoriska förklaring till Oxenstierna. Man frestas, med dessa fakta för ögonen, att tro, att Masreliez lämnat en kyrka, som visat så litet tillmötesgående, och omfattat den lutherska läran. Men hans efterkommande — i alla släktled lutheraner — försäkra, att han aldrig öfvergaf den romerska bekännelsen, och Jakobs begrafningsbok intygar, att han dog (den 24 maj 1801) som katolik. Han hade således med jämnmod burit »den olyckan att kontrahera en förbindelse, hvilken å katolska sidan blef såsom olaglig ansedd». Svensk kyrka och stat betraktade den emellertid såsom fullt lagligt befäst genom enbart luthersk vigsel, ehuru 1781 års kungörelse och 1784 års »additament» tyckas därför fordra dubbelvigsel. Sveriges konung har antagligen ej aktat nödigt att störa statens lugn eller riskera sin nyvunna ära såsom en toleransens målsman genom fortsatt strid, och Rom har hellre äfventyrat en hand full katolikers religionsfrihet än det dagtingat med någon af sina maximer. Men någon tid efter dessa händelser återvände Oster till sitt hemland, Frankrike, och hans ämbete förestods af kyrkoherden Theodor Rafael d'Ossery från Mainz' stift, hvilken 1791 utnämndes till apostolisk vikarie i Sverige.[1]

Th. Westrin.

En indisk furste vid Uppsala universitet på 1700-talet.

Bland skrifvelser till konung Fredrik I förekommer äfven här nedan meddelade supplik från »Soltan- Gjin- Achmet», enligt föregifvande en landsflyktig ättling af den ryktbare indiske härskaren Aurung-Zeb — ett stamträd är bifogadt till bestyrkande af härstamningen. Huruvida personen i fråga var en bedragare eller äfventyrare, hafva vi oss icke bekant, icke heller om han någonsin kom till Uppsala universitet. Säkert är att han 1734 begärde ett understöd för att kunna resa hem. Saken behandlades i senaten den 21 oktober. Statssekreteraren, som föredrog saken, sade sig hafva talat med supplikanten, som anfört åtskilliga omständigheter,

[1] Pius VI:s bref af d. 27 April 1791. (Riksarkivet. Italica.)

hvilkas sannfärdighet han lämnade därhän, men att likväl af dess tal och väsen ej tycktes kunna slutas, att allt skulle vara osant; för öfrigt hade prinsen lofvat att vid återkomsten göra svenska ostindiska kompaniet god tjänst hos stora Mogul, hvilket inom två år nogsamt skulle skönjas. Deras Excellenser höllo före, fortsätter protokollet, att oaktadt hvad han om det ena eller andra föregifvit, kunde en nådegåfva honom beviljas, alldenstund andra så kallade österländska prinsar äfven något bekommit, hvarpå resolverades, att han skulle erhålla 600 daler silfvermynt. Med de »andra så kallade österländska» prinsarne syftades på ett par verkliga eller föregifna syriska furstar, Victorius Nessar »af de maronitiska furstarne i Syrien» och Abu Genblat Nessar Abaisci »furste af Chesroon från berget Libanon i Syrien», hvilka ungefär samtidigt vistades i Sverige.

* *
*

Grossmächtigster Aller-Gnädigster König und Herr.

In tiefster unterthänigkeit habe ich die Gnade Ewer Königl:en Maij:t eine wahrhaffte relation meines herkunffts und fatalitéten abzulegen, in der gewissen Hoffnung Ewer Königl:en Maij:t werden solche mit gnädigen Augen ansehen, und mir dero allergnädigsten protection ferner geniessen lassen.

Da der behertzte und tapfere Printz Aurengzeb bey einer revolution seinen Vater vom Trohne gestürtzet, und alle seine Brüder ermordet hatte, behauptete er Anno 1660 das Keyserthum Indostan, und setzte sich auf den Fuss, dass ihm alle seine Feinde fürchten müsten. Jedoch da er schon über dreytzig Jahre in guter ruhe regieret hatte, entstund zwischen seinen Söhnen ein Streit wegen der Succession in der Regierung, aus Uhrsachen, weilen die eine seiner Gemahlinnen /: welche die dritte Sultanin oder Pegum vom Hause Magathe des Regenten zu Amadabat älteste Tochter war :/ ihme dem Keijser durch ihre Liebkosungen dahin bewegte, ihren Sohn dem Sultan Ekbar zu favorisiren und ihm zum Trohne zu ernennen. Da nun schon die Anstalten dazu gemacht wurden, dass selbiger ausgeruffet werden solte, beschlossen die anderen Brüder, denen es verdrosse, solches zu verhindern, legeten sich auch so starck dawieder, dass sie gleich zum Gewehr griffen, und dem Sultan Ekbar, der schon zu seinen Unglücke zwey Söhne bey Nahmen Necossier und Sultan Mirow hatte ins Exilium trieben, welcher sich auch selbsten alleine ohne Hülffe in Persien aufhalten muste. Hierdurch war also die Ruhe wieder hergestellet, und führete Aurengzeb eine ruhige Regierung biss in sein spätes Alter. Da sich aber sein mittelster Sohn Azzanschaw oder Sultan Mozom wieder ihm erhub, welcher Obstination seines Sohnes, auch weilen derselbe eine schlechte Lebensart führete, und von seinem Bruder Ekbar übel gesprochen, er so sehr zu Hertzen nahm, dass er von der Alteration in eine hefftige Krankheit verfiel, und im 91:sten Jahr seines Alters Anno 1707 starb, da er dann

vor seinem Ende diessen Sohn verfluchte und dagegen Ekbar mit seinen Kindern segnete.

Dessen aber ohngeachtet erhub sich gleich nach den Tode des Aurengzeb sein ältester Sohn Siach Halem, der sich hernach Mahomet Mosen nennete, erschlug seinen Bruder Azzanchow mit seinen Söhnen und bemächtigte sich des Trohnes, welcher biss 1712 regierete, da er natürlichen Todes starb.

Ihme succedirte sein Sohn Jehann Daarsiar, welcher aber von seinen Bruders Sohn Iaogsier, Anno 1713, erschlagen wurde, der biss im Martii Monat 1720 als Mogol lebete, da er von seinen Nachfolger seines anderen Brudersohn Refiuel Thoule enthauptet wurde, welcher doch nach etlichen Tagen seinen Bruder Douverbagh durch einen natürlichen Tod wieder Platz in der Regierung machte. Diesser regierete aber auch nicht lange, ehe und bevor ihme Nicossier (ein leiblicher Sohn des vorerwehnten ins Exilium getriebenen Printzen Ekbar, der sich im Exilio in Persien aufhalten müssen) erschlug, auch in seiner stelle den Trohn wieder bestieg, jedoch auch nicht lange das Glück hatte Mogol zu sein, sondern im December desselben, 1720:sten Jahres von dem Fergeon Daghtar enthauptet geworden, welcher sich nennete Mahomet X:e, diesser machte sich darauf wieder zum Mogol, lebet und regieret noch diesse Stunde.

So weit gehet dann die Erzehlung von denen Mogols oder Keysern von Indoston, welche nach Aurengzeb biss diss Jahrhundert regieret haben. Nun habe ich die Gnade Ewer Königl:en May:t die Umbstände meines Vaters Sultan Mirow, welcher ein Sohn von den Sultan Ekbar und gedachten Necossier Bruder war, in unterthänigkeit zu eröffnen. Diesser als ein besonders geliebter von Aurengzeb war schon zu dem Königreiche Gusurathe benennet, wurde auch Rajas von Amadabat, nachdem sein Vater ins Exilium gehen muste, lebte sehr friedlich, nam unterschiedene Frauen, und zeugete drey Söhne mit Nahmen Skanderbeckij, Zebchon Darassier, und mich seinen jüngsten Sohn Sultan Gun Achmet, der itzo gleich meinen Grossvater im Exilio gehen und solche fatalitéten, welche folgende umbstände weiter erklähren, ausstehen muss.

Meine Eltern liessen mich biss in mein zehntes Jahr in dem Mahomethanischen Glauben erziehen, als zu welcher Zeit meine zwey Bruder schon so alt waren, dass sie wärcklich den Mahomethanischen oder Mogolschen Glauben geschworen hatten (welche Ceremonie gemeiniglich nach und nicht ehe als biss die Kinder 13 Jahr alt sind geschehen pflegen), da es sich dann begab, dass der Raya von Theresier und Pramin zu Malway, welcher ein Heide war, starb und keine nähere Erben zur Succession als die von der Familie von Magatha nachliesse. Weilen ich nun noch nicht den Mahomethanischen Glauben geschworen und noch ein Heide werden konte, so hohlete man mich von meinen Hause weg nach dem heidnischen Orte in ein Convent der Bengianin, allwo man mir, biss ich mein 14:tes Jahr erreichet hatte, ihre Lehre und Sitten benebst der Philosophie von Confutio beybrachte, von da ich kurtz darauf wieder nach Agra be-

ruffen und dem Mogul præsentiret wurde, der mich sehr gnädig empfangen liesse. Nachdem man mich in Calixhove examiniren lassen, rufften mich die Heiden umb ihr Regent und Pramin zu werden, auch der Patcha acceptirte, da mir gleich bey 6000 Mann zur Escorte gegeben wurden, womit ich wieder nach Amadabat in meines Vaters Hause zurück kam. Mein Bruder Zebchan Darassier aber war damit nicht zu Frieden, sondern weil er Älter war als ich, sagte Er: ein Sclave müste nicht über seinen Herre gehen, schaffte im Grimm etzliche tausend Mann zusammen, liesse meine Leute erschlagen, und nahm mich gefangen. Ich entwischte aber aus dem Gefängniss, wessfalss er den Katschibi Bassa aussandte mich aufzusuchen: dahero ich heimlich nach Bengal flohe und mich von dannen mit einer Packet Jagd nach Batavia übersetzen liess.

In Batavia hielte ich mich so lange auf, biss der Gouverneur Hahn daselbst mir selber den Rath gab nicht länger da zu verweilen, worauf ich zu Schiffe nach Cap de bon Esperance ginge. Hieselbst traff ich 2 Americanischen Printzen an, in deren Gesellschafft ich zurück nach Batavia Reisete der Intention von da nach Indostan über zu gehen; alleine ich erfuhr hiese[l]bst, dass nicht allein mein Bruder massacriret, sondern ich auch durch ein patent auf 7 Jahre aus meinem Vaterlande rélegiret worden, hierauf Resolvirte mich mit benandten 2:en Americanischen Printzen nach Carolin in America zu Reisen, da nun unter denen benachtbahrten Königen daselbst einige uneinigkeit entstanden, und diesser wegen 2 Könige davon nebst 2 Printzen, dass ich also der 5:te war, nach Engelland sich begaben, und daselbst Aliance und Hülffe vom Könige zu suchen, so reisete ich mit dahin der meinung mit ihnen nach verrichteten sachen wieder nach Carolina zu retourniren, weilen ich aber mit denenselben uneinig geworden, so trat eine Reise nach Holland an um auch diesses Land zu besehen, von da Kehrete zurück nach London, allwo ich einen vornehmen Duc aus Franckreich Namens de S:t Aignan antraff, mit welchen ich nach Paris gieng. Von hier gieng ich nach Italien besahe Neapolis, Rom und Venedig, woselbst mir die europaische Exercitia wol gefielen, ich auch davon zu profitiren suchte. Weilen ich nun damahls noch mit Gelde wol versehen war, so konte ich mit meinen Unverstand noch nicht einsehen, dass solches ein Ende nehmen würde, bedachte auch nicht, dass weilen ich von Hauss regliret war ich keine assistence zu hoffen hätte, vielmehr durch meine eigene aufführung und conduite solche von denen Göttern der Erden erlangen müste, darumb begab mich nach Constantinopel, woselbst ich mich in dem Schutz der Ottomanischen Pforte begab, und endl. von da mit Mustafa Effendi nach Wien gieng. Weilen aber diesser wegen entstandener Rebellion balde zurück beruffen und stranguliret worden, resolvirte ich mich weiter Teutschland zu besehen und hohe Höffe darinnen zu besuchen, umb die Sitten der Höffe zu erlernen, da ich nun daselbst wiele vernunfftige Leute gefunden, habe ich mich entschlossen unter protection und manificenz einiger Fürstlichen Häuser auf Universiteten nach Prag, Ingolstad, Marpurg, Rinteln, Helmstadt,

Halle, Leipzig und Jena zu gehen, umb anständige Studien und qualitéten zu erlangen. Von da aus bin ich nacher Holland Leyden und Utrecht umb daselbst meine Studien weiter zu proséquiren gereyset, und habe meine Reise über Hamburg, woselbst ich auch viele Gelehrte Leute gefunden und frequentiret, nach denen Nordischen Ländern fortgesetzet, indem ich über Stettin und Stralsund hieher nach Stockholm nach Königl. Schwedschen Maij:t höchstansehnl:er residenz mich begeben, um von da der weit berühmten Schwedischen Universitæt Upsala und weiter nach Petersburg abzugehen, des willens so dann ferner bey Áblauff der 7. Jahre meine Reise nach meinem Vaterlande fortzustellen.

Ewer Königl. Maij:t hohen Gnade und Protection habe also die Ehre mich hiemit unterthänigst zu unterwerffen, allergehorsahmst bittend mich derselben dero bekandten Clemence nach Gnädigst zu wurdigen, und mich versichert zu halten, dass ich meiner wenigen pouvoir nach diesselbe alle Zeit unterthänigst zu erkennen, und bey meiner rükkunfft in mein VaterLand der Cron Schwedischen Ruhm und Gloir auszubreiten äusserst bemühet seyn werde, der ich in aller unterthänigster Submission mit der grösten Veneration beharre.

Grossmächtigster König und Herr.
Ewer Königl:en Maij:tt.
Allerunterthanigst gehorsamer
Knecht.

Soltan-gjin Achmet.

Underrättelser.

— K. Vitterhets-, Historie- och Antikvitetsakademien har beviljat fil. kand. Hjalmar Bergstrand ett anslag för 1904 af 1,500 kr. för att i Italien, särskildt i Rom, fortsätta sina forskningar rörande den romerska kurians förhållande till Sverige under tiden 1592—1598, samt åt rektor H. Hernlund ett understöd af 500 kr. för fortsättningen af hans arbete »Bidrag till den svenska skollagstiftningens historia under partitidehvarfvet 1718—1809».

— Den kyrkohistoriska föreningen har utgifvit fjärde årgången af *Kyrkohistorisk årsskrift*, ett digert och innehållsrikt band. Man finner där särskildt bidrag till sekterismens historia. N. Jacobsson har sålunda under titeln »Från en forskningsresa till Herrnhut» lämnat nya bidrag till historien om den svenska herrnhutismen, och E. Bergman behandlar Religionsmålet mot studenten Erik Molin 1734—1739. Måhända kan man äfven räkna till denna grupp E. Wermcrantz' påbörjade afhandling »Prosten i Umeå Nils Grubbs lif och verksamhet 1681—1724», äfven om Grubb, såsom

författaren framhåller, var den »mest nitiske förkämpe för den rena läran». Därjämte har H. Lundström behandlat »De tidigare svenska pietisternas läroåskådning enligt deras egen framställning». Bland recensionerna finner man anmärkningar af tre nyare betydelsefulla kyrkohistoriska arbeten: A. Hauck, Kirchengeschichte Deutschlands, A. Harnack, Die Mission und Ausbreitung des Christentums in den ersten drei Jahrhunderten» samt K. Müller, Kirchengeschichte I, II. — Såsom tilläggshäften åtfölja tidskriften: *Svenska synodalakter efter 1500-talets ingång* samlade och utgifna af Herman Lundström samt *Akter rörande ärkebiskopsvalet i Uppsala 1432 samt striden därom mellan konung Erik och svenska kyrkan*, utgifna af Algot Lindblom. Sistnämnda publikation är af särskildt historiskt intresse, då ifrågavarande strid icke blott rörde ärkebiskopsstolens besättande utan äfven djupt ingrep i den tidens politiska lif och fick en verkligt politisk och nationell betydelse genom de undersökningar den framkallade angående konung Eriks åtkomst af svenska kronan och gränserna för hans makt. Händelsen har gjort, att aktstyckena rörande denna tvist ganska fullständigt synas vara bevarade. Flertalet befinner sig jämte resterna af Uppsala domkapitels gamla arkiv uti riksarkivet, men äfven ur Vadstenacodices, andra afskriftssamlingar och det vatikanska arkivet har utgifvaren fått bidrag till sin samling, som sannolikt icke i någon väsentligare mån torde kunna komma att kompletteras. Själfva utgifningen af de icke alltid lätta texterna förefaller vara omsorgsfull.

— I *K. krigsvetenskapsakademiens tidskrift* (febr. 1904) meddelas under titeln *Sverige och Ryssland under Krimkriget* en redogörelse för det hufvudsakligaste af innehållet i några af den ryske generalen M. M. Borodkin författade artiklar om »Kriget på finska kusten 1854—55», som nyligen offentliggjorts i »Vojennij spornik». Artiklarna synas oss ha sitt förnämsta intresse däri, att de visa, med hvilken uppmärksamhet man i Ryssland följer förhållandena på den skandinaviska halfön och särskildt den svenska litteratur, politisk eller historisk, som behandlar ställningen till Ryssland. De visa också hvilket djupt intryck 1855 års politik gjort uti vårt grannland. Emellertid synes oss författaren fästa väl stort afseende vid den ena eller andra politiska broschyren. Man finner särskildt uppmärksammad en af »svensken George» för några år sedan utgifven broschyr »Politiska reflexioner» angående vårt förhållande till Ryssland. Man behöfver ej läsa många rader i densamma för att finna, att den omöjligt kan vara författad af en svensk; innehållet och i ännu högre grad språket förbjuda hvarje tanke därpå, och då emellertid nämnda skrift för närvarande inom den ryska litteraturen oupphörligt lär anföras, när det gäller frågan om Sveriges ställning till grannriket i öster, ha vi för vår del velat fästa uppmärksamheten på detta förhållande. Georges påstående, att 1855 en hemlig öfverenskommelse blifvit sluten mellan Sverige och västmakterna rörande Finland, kan sålunda icke anföras som något bevis på att

detta förmenta faktum icke ens bestrides af »svenskarne själfva». I öfrigt synes oss den ryske författaren ej hafva fullt följt med det omslag i tänkesätten, som under det sista halfva århundradet ägt rum i Sverige särskildt beträffande den politiska ställningen till Finland. Ingen förståndigt tänkande svensk drömmer numera om ett »återförvärfvande» af Finland eller om att därigenom få tillfälle att hämnas »någon smula af sitt förnedrande».

— Kapten Otto Mannerfelt har som separatskrift utgifvit *Johan Ekeblad. Hofjunkare hos drottning Kristina*, som tidigare ingått i några uti Boråsposten tryckta »Kulturbilder från det gamla Västergötland». Släkten Ekeblad hör till de intressantare inom den västgötska lågadeln, och dess medlemmar utmärkte sig icke blott med värjan utan äfven med pennan i hand. Lyckligare än många andra familjearkiv ha de Ekebladska papperen åtminstone till god del undgått förstörelsen, äfven sedan släkten utslocknat och familjegodset Stola öfvergått i andra händer. En del har med De la Gardieska arkivet hamnat i Lunds universitetsbibliotek, en annan har med de Engeströmska samlingarna kommit till Kungl. biblioteket, hvarifrån en mindre del vandrat till riksarkivet, en tredje del slutligen äges af grefve Gustaf Hamilton på Hedensberg. Några af Johan Ekeblads bref äro tryckta i »Handlingar rörande Skandinaviens historia», del XX; utdrag af dem äro meddelade i De la Gardieska arkivet. Med ledning af dessa intressanta och ganska väl hopkomna bref har författaren skildrat Johan Ekeblad såsom hofjunkare hos drottning Kristina och på samma gång lifvet i detta hof samt tidens seder och lefnadssätt. Som bevis på Ekeblads för den tiden högt utvecklade själsodling kan utom själfva brefven tjäna det »själfporträtt», som han en gång har nedskrifvit och som af hr Mannerfelt meddelas. Det är antagligt, att man ej kan uppleta många sådana från 1600-talets Sverige. Några vackra drag meddelas äfven från familjelifvet på Stola.

— Svenska litteratursällskapets i Finland senast utgifna *Förhandlingar och Uppsatser* (17) äro till god del ägnade åt J. L. Runeberg. Man finner där sålunda under hufvudrubriken »Biografiska silhuetter» anteckningar rörande J. L. Runeberg af Z. Schalin; »Några bilder från den Runebergska kretsen» af E. Nervander; »Fredrika Runeberg» af R. F. von Willebrand m. m. Samma sällskap har ungefär samtidigt utgifvit *Joh. Ludvig Runeberg, hans lif och hans diktning I* af Werner Söderhjelm, en intressant skildring af Runebergs uppväxt, utbildning och omgifning samt tidigare diktning, och dessutom till den 5 februari 1904 en särskild festskrift: *Joh. Ludvig Runebergs Hundraårsminne*. Man finner i densamma utom flera porträtt af skalden tretton uppsatser alla hänförande sig till Runeberg. Författarne tillhöra Finland, Sverige, Norge, Danmark och Tyskland. C. G. Estlander har skrifvit om »Den gamle knekten och Fänrik Stål», Ernst Lagus om »Björneborgarnes marsch», Evert Wrangel om »Runeberg och Sverige», o. s. o.

— Finske lektorn J. S. Pajula har i en finsk tidskrift under titeln »Sverige och Finland i arkivet i Herrnhut» aftryckt den afdelning af arkivkatalogen, som handlar om »Schweden und Norrwegen». Brefven från Stockholm börja 1731 och sluta 1875.

— Af *Meddelelser fra det norska rigsarkiv* har andra bandets tredje häfte utkommit. Man finner där bland annat en redogörelse för det norska arkivväsendets utveckling under åren 1896—1902, som i själfva verket meddelar en historik af det norska riksarkivet och föregående försök till offentlig arkivvård alltifrån medeltidens dagar.

— Norske kaptenen J. O. Wahl har utgifvit en ej obetydlig monografi rörande Karl XII:s sista fälttåg under titeln »Felttogene 1716 og 1718». Vi återkomma måhända en annan gång till denna publikation.

— Till den praktfulla, med utmärkta illustrationer rikt försedda »*Hohenzollern Jahrbuch 1903*» har doktor Fritz Arnheim bidragit med en synnerligen läsvärd och på noggranna arkivstudier stödd skiss »*Gustaf Adolfs Brautwerbung*». Få ämnen från den dokumenterligt bevisliga historiens område äro väl mer ägnade för en populärvetenskaplig skildring än den romantiska episoden i den unge hjältekonungens lif, då han, segrande genom tjuskraften i sin personlighet öfver den honom af politiska skäl förut afvoga änkekurfurstinnan, för sig eröfrar både moder och dotter, hvilken senare han dock till sist måste så godt som enlevera från hennes broders hof för att vinna henne till sin brud. För en gångs skull bjuder den allvarliga historiska verklighetsskildringen handen åt romantiken utan att behöfva låna fantasiens smycken. Och bland det egendomligaste i denna enleveringshistoria är kanske, att den, som därvid spelar en hufvudroll, är den lugne, allvarlige statsmannen Axel Oxenstierna. Förklaringen är emellertid, att här gällde mer än romantik, det gällde *politik*. Om damerna representerade den förra, så representerades den senare af statsmännen. Arnheims skildring, som är afsedd att ingå i en utförligare monografi öfver Maria Eleonora, är hufvudsakligen grundad på första hands studier i »das Königl. Hausarchiv» i Berlin. Emellertid har förf. låtit sig angeläget vara att icke heller förbigå någon af de svenska källorna. För första gången kommer sålunda nu till full heder den berättelse, som en af Gustaf Adolfs följeslagare, Johan Hand, skrifvit öfver händelserna vid konungens första besök i Berlin i maj och juni 1620. Denna berättelse, som länge varit tryckt i Historiska Handlingar, har helt och hållet undgått Irmer vid hans omnämnande af dessa tilldragelser i boken om H. G. von Arnim. Irmer känner blott *ett* besök af Gustaf Adolf detta år i Berlin, då han i själfva verket gjort två. Hela den lifliga skildringen af besöket den 27—30 juni torde också för den stora allmänheten vara ny. Att äfven Axel Oxenstiernas skrifter väsentligen bidragit att ställa ämnet i rikare belysning, torde knappast behöfva sägas. (*P. S.*)

Studier rörande förhållandet mellan Johan III och hertig Karl. 1576—1582.

AF

OLOF SÖDERQVIST.

IV.

Liksom under föregående åren förefanns emellan Johan och Karl äfven under tiden 1580—1582 en motsats på det kyrkliga området på grund af Johans fortsatta underhandlingar med påfven och de liturgiska sträfvandena.

Någon direkt opposition behöfde emellertid icke komma ifråga från hertig Karls sida gent emot Johans underhandlingar med påfven under denna tid, ty då Possevino ej beviljade någon dispens vid sin andra hitkomst, visade Johan oförtydbart, att han ville afbryta dessa förbindelser. Genom Sigismunds öfvergång retades han till förtörnelse emot jesuiterna, och han önskade bli de först välkomna missionärerna kvitt för att ostörd från detta håll kunna genomföra sina planer. Bland befolkningen lyckades katolikerna ej heller vinna några proselyter, utan möttes af en tilltagande ovilja, som i Stockholm till och med tog sig uttryck i upplopp. De rikets rådsherrar, som visat sig tjänstvilliga mot Possevino, drogo sig helt och hållet ifrån honom och gingo med på rådslaget i Vadstena i februari 1580, hvari tillstyrkes, att konungen borde förklara sig blott hafva åsyftat en generalunion, att han därefter borde återinsätta de för religionens skull afsatta prästerna, och att han borde tillse, att Sveriges kronprins Sigismund blefve uppfostrad i ren lära.[1]

[1] Anjou, Sv. kyrkoref. hist. 3, s. 164 o. SRA. II, s. 576.

Någon konflikt medförde ej heller till en början Johans intensivare arbete för liturgins införande efter brytningen med katolikerna. Såsom förut begränsade han sig härvid mycket strängt inom konungariket utan att göra något försök till införande af den nya ordningen i furstendömet, och hertig Karl vågade till och med i januari 1580 i sitt memorial till rikets råd hemställlla, att det toge i öfvervägande, hvad som kunde göras för att den i riket uppkomna tvisten och oenigheten i religionen måtte stillas och afskaffas.[1] Men den förefintliga motsatsen i religiöst afseende stärktes därigenom att hertigen tillät sig mottaga de präster, som för liturgins skull skildes från sina ämbeten i riket, ja till och med *erbjöd* flera bland dem sitt beskydd. »Modet hos liturgins fiender växte med insikt om trygghet för timlig nöd, och inom furstendömet uppväxte ett motparti, som lifvades och leddes af landets mest bildade teologer och präster, därtill utmärkta genom glansen af lidna förföljelser.»[2]

Under sådana förhållanden kunde det endast vara en tidsfråga, när motsatsen skulle framträda igen. Genom att i större utsträckning mottaga dessa flyktingar från riket uppgaf hertig Karl den passiva hållning, som han förut intagit. Konflikter kunde nu lätt uppstå, emedan hertigen härigenom faktiskt inblandade sig i konungens angelägenheter och gjorde hans straff om intet genom att inom riket lämna dem ett skydd, som de ej rätteligen kunde göra anspråk på.

Den första af de präster, som sökte och funno en tillflykt hos hertig Karl, var kaplanen i Stockholm, Petrus Erici, som redan år 1576 ådrog sig Johans onåd och efter sin ankomst till furstendömet anställdes såsom kyrkoherde i Ytterselö. Från Linköpings stift kommo efter hvarandra tre för liturgins skull afsatta präster, Gudmund Petri, kyrkoherde i Säby, Småland, som torde hafva blifvit afsatt 1577 och den 20 febr. 1579 förordnades till konrektor vid Nyköpings skola, Jesper Marci, kyrkoherde i Vadstena, samt biskopen Martinus Olai. Den förre af dessa erhöll Ullerfva pastorat i Västergötland och blef den 12 mars 1581 den förste

[1] SRA. II, s. 580.
[2] Anjou, a. a., s. 186.

superintendenten i det nya stift, som Karl upprättade af Vadsbo och Valle härad i Västergötland samt Värmland. Den senare blef den 24 mars 1581 kallad till furstendömet genom en skrifvelse af hertigen, som innehöll löfte om att han skulle blifva försörjd med rum och underhåll i Nyköping, och erhöll den 13 april s. å. fullmakt på Nyköpings pastorat. Samma dag utfärdade hertigen också för honom ett fridsbref, hvari han gaf tillkänna, att den forne biskopen var tagen i hans hägn, och tillsäger konungens ståthållare, befallningsmän och fogdar att icke förorätta honom. »För vår skull», heter det i brefvet, »borde han och hans gods vara till det bästa anbefallda.»

Under år 1580 mottog hertig Karl professorn i Uppsala Henrik Gadolenus, hvilken blef kyrkoherde i Bälinge och snart därefter föreståndare för stiftet, då han år 1582 förordnades att i samråd med Strängnäs domkapitel handlägga de ärenden, som tillhörde biskopsämbetet. Gärna hade hertig Karl också lämnat skydd åt Petrus Jonæ och Abraham Angermannus, sedan dessa lyckats rädda sig ur fångenskapen och anhållit härom. Båda ansågo emellertid klokast att lämna landet, och hertigen nödgades gilla detta, då han ej kunde utlofva dem säkerhet, samt skickade dem respengar och lofvade att äfven framdeles hjälpa dem.[1]

I förstone tog Johan saken ganska lugnt. Någon anmärkning framställdes icke från hans sida beträffande det enligt hans mening orättmätiga i hertigens förfarande, då denne upptog de afsatta prästerna. Ej heller försvarar hertig Karl till en början sitt tillvägagående såsom obetingadt rätt, hvilket han väl kunnat göra, om han velat söka sak med konungen. Då biskopen Martinus Olai i Linköping erbjudits att komma till furstendömet, fritager han sig från »ohörsamhet, otro och fredsbrott», hvarför han blifvit tillvitad, och ansåg sig hafva full rätt att antaga en laglig

---

[1] Anjou, a. a., Henning, Strängnäs stift under den liturg. striden etc., Hammargren, Den lit. striden, samt äfven förut citerade Hist. Liturgica. Baazius, Inv. Eccl. Sviog., Messenius, Scond. Ill., T. VII.

Werwing, a. a., s. 49, berättar, att Johan var så förbittrad på Abraham Angermannus, att han ärnade med makt och härsköld taga honom ur hertigens händer, såframt riksfältherren Pontus de la Gardie det icke afrådt hade. Och förorsakades häraf, att hertigen öfversände honom till Tyskland. Messenius nämner intet härom, ej heller Örnhjelm, Vita Ponti De la Gardie. Uppgiften återges af Fryxell, Berättelser ur svenska hist.

kallelse från hertigen, eftersom han var en förskjuten tjänare. Hertigen däremot pockade ej på någon rätt, då han lade sig ut för honom. Sedan han i juli 1581 utan resultat gifvit Sven Elofsson i uppdrag att underhandla med konungens sekreterare Nils Hansson eller någon annan af hans förtrogne för utfående af biskopens egendom, skref han den 14 aug. till Johan och bad honom, att han för hans skull ville taga biskopen till nåder och låta honom återfå sitt gods, samt bad, att han ej skulle *misstycka*, att han blifvit kyrkoherde i furstendömet.[1]

När förhållandet emellan Johan och Karl af förut omtalade anledning och på grund af andra orsaker blef sämre, tog hertigen saken något annorlunda och uttalar en annan teoretisk uppfattning, förmodligen den samma som han förut haft, fast han af praktiska skäl ej velat föra fram den.[2] Efter Petrus Jonæ och Abraham Angermanni flykt in i furstendömet säger hertigen nämligen rent ut (den 4 okt. 1581), *att de i ingen måtto förgått sig emot konungen*, utan att dennes misshag berodde därpå, att de för sina samvetens skull ej kunde samtycka till konungens religionsartiklar. Men han anhåller likväl på det »ödmjukaste, broderligaste och flitigaste», att konungen täcktes benåda dem för hertigens skull och för sitt eget goda namn och rykte. Skulle konungen mot förmodan icke vilja gifva dem nåd, önskade hertigen, att de måtte åtminstone i frihet få begifva sig ur riket mot det af dem utlofvade villkoret att icke förhålla sig annorlunda mot konungen, än som det anstode infödde svenske män. Försiktigtvis bad han också riksråden, till hvilka han vände sig med anhållan om förbön hos konungen, att dessa, ifall han skulle misstycka hertigens inblandning i saken, skulle tyda allt till det bästa.[3]

Så vänligt än hertigen skref, kunde dock konungen ej annat än misstycka denna hertigens inblandning i hans mellanhafvande med prästerna och den kritik af liturgin, som ligger bakom hertigens ord, att de straffade ej för sina samvetens skull kunde samtycka till de nya *religionsartiklarna*, och att han bekände sig till samma *religion* som de.

---

[1] Henning, a. a. s. 18.
[2] Jfr brefvet ang. hjälpen i kriget den 4 okt. 1581.
[3] Anjou, a. a. s. 184, Henning, a. a. s. 19.

Hertig Karls uppträdande i denna sak blef därför en ny anledning till att det vänskapliga förhållandet afkyldes och äfven en anledning till att konungen återupptog frågan om de kungliga och furstliga rättigheterna. När sedan 1582 års stadga uppgjordes, hade han dessa händelser i friskt minne, hvarför ock i den intogs en bestämmelse, att hertigen ej skulle få försvara någon, som förbrutit sig emot konungen.

Frågan om den andliga jurisdiktionen hade emellertid äfven i ett par andra afseenden under denna tid tangerats, utan att den i princip blifvit upptagen till debatt. Detta hade skett sedan konungen tagit sig för att förbjuda sockne-gång för hertigdömets fattiga studerande ungdom inom de trakter af riket, där sådan varit tillåten, och då hertig Karl till gengäld lade alla socknar i Vadsbo, Valla och Värmland, inom hvilka skaradjäknarne dittills haft rätt till socknegång, under skolan i Örebro, hvilken då i stället fick afstå en del af sitt område till Strängnäs (1579). Och en specialtvist hade ytterligare uppstått på samma område, sedan Johan af egen maktfullkomlighet från Strängnäs stift afsöndrat Södertörn och sin andel af Rekarne samt hertig Karl med anledning häraf från Skara stift afskilt den del, som förut hört under furstendömet, nämligen Vadsbo, Valla och Värmland. Vid de förhandlingar, som ägde rum i mars 1580, anhöll konungen genom sina sändebud, att Värmland och de båda häradena i Västergötland skulle återföras under Skara stift, men fick då det svaret, att hertigen ej vidtagit någon förändring, förrän Södertörn och Rekarne afskilts från Strängnäs stift, och att han ville efterkomma konungens önskan, om denne för sin del återlämnade hvad han tagit.[1]

Till dessa tvistefrågor kommo äfven de båda gamla om arfskiftet och Strömsholm. Af den förras lösning var hertigen numera mindre intresserad, men den senare dref han till sist efter envisa underhandlingar så småningom till sin spets och framkallade härigenom med konungen en obehaglig konflikt, som i väsentlig mån bidrog till sammankallandet af 1582 års riksdag.

[1] Vestling, a. a., s. 72 o. 79, Henning, a. a., s. 20 o. 27 samt bref till bisk. i Skara d. 4 sept. 1579 och öppet bref etc. d. 30 okt. 1579, KR.

Båda dessa frågor behandlades vid mötet i Nyköping 1580. Eftersom inget *fast* häfdabyte var gjordt och hertigen klandrade på det gjorda arfskiftet af 1572, hade konungen ingenting emot, att ett nytt skifte ägde rum med »lott och kafle». Men då rådsherrarne för sin del ansett, att en jämkning i sämja vore att föredraga, så instämde konungen i detta förslag och gjorde framställning härom. En sådan jämkning var också hertigen hågad för. Ej heller han yrkade på någon lottkastning i sammanhang med förnyadt skifte. Han ville endast, att det gamla skulle korrigeras, dels så att båda lotterna blefve så vidt möjligt lika, och dels så att han erhöll vederlag för de gods, som Johan själf bortskänkt och Erik före honom. I samband härmed begärde han ock, att Skedenäs och alla gårdar, som hörde därunder och som markgrefvinnan Cecilia innehaft några år, måtte återgå till honom, sedan hon nu lämnat Sverige och begifvit sig till Tyskland.[1] Vid samma tillfälle anhöll också hertig Karl, att Johan skulle ge honom och hans systrar vederlag för deras anpart i den aflidne hertig Magnus af Sachsen Lauenburg lösöre i öfverensstämmelse med ett register däröfver, som förvarades af Rasmus Ludvigsson. Och tillika anhöll hertigen, att han skulle få betalning antingen i koppar eller i reda penningar för 86 lödiga marker och $1^1/_2$ lod förgylldt silfver, som han lånat till konungen, eller ock att han måtte få sitt silfver igen, eftersom det ännu fanns kvar.[2]

Något större intresse visar dock ej hertig Karl under det följande för att ett arfskifte skall företagas. Frågan härom sammanknytes sålunda icke med yrkandet beträffande Strömsholm, som ideligen framställdes. Då Johan vid förhandlingarna angående Strömsholm i mars 1581 påpekat, att hertigen fått många förbättringar på sitt furstendöme, som kunde uppväga förlusten af Strömsholm, och därvid i förbigående också yttrat, att hertigen af arfvegodsen, utan lott

---

[1] Johan gaf d. 23 juni 1572 Skedenäs gård m. m. till Cecilia i förläning. Vid arfskiftet d. 27 juni 1572 föll Skedenäs på hertig Karls lott. Men han medgaf då, att Cecilia tills vidare skulle behålla gården.

Markgrefvinnan lämnade Sverige hösten 1579. Ödberg, Cecilia Vasa.

[2] Till konungen d. 25 mars 1580, KR., och H. Bjelkes o. Erik Gyllenstjernas berättelse d. 26 mars 1580, SRA.

och kafle, fått det bästa, nämligen Gripsholm,[1] svarar han endast, att om konungen ansåge något hafva skett honom för när, kunde han ju låta göra ett nytt arfskifte.[2] I själfva verket är det nu konungen, som visar sig mer angelägen om ett sådant än hertigen. Då han med väl gjord beräkning framhåller, att Strömsholm ursprungligen hörde till arfvegodsen, och att det sålunda vid ett nytt arfskifte kunde tillfalla honom, svarar hertigen ingenting härpå. Och dock hade man kunnat vänta annat, eftersom konungen i en efterskrift i samma bref sagt, att han för sin del ej var nöjd med arfskiftet, och att han befallt dela godsen i två delar, hvarefter han ville låta lotten gå däröfver, »om han eljest ej finge byta något sig till lägenhet», såsom han förut begärt. Möjligtvis var det just detta schackdrag af konungen att gå tillbaka till sitt förslag om lottning och påpekandet, att det härigenom kunde blifva annorlunda med hertigens förmenta rättighet till Strömsholm, som gjorde honom mindre angelägen om ett arfskifte. Kanhända bidrog härtill äfven den omständigheten, att Johan visade sig vilja taga repressalier, då han framhöll, att han hade orsak fordra igen under kronan de skattehemman, som hertigen låtit uppköpa utom furstendömet utöfver konungens tillåtelse.[3]

Strömsholmsfrågan var vid slutet af år 1579 i det läget, att konungen ansåg sig nödsakad att taga upp den till något slags afgörande. Vid det möte, som hölls i febr. 1580, var den också föremål för behandling, men rådet föreslog en förlikning i godo i stället för rättegång, hvarför Johan i mars samma år gaf H. Bjelke och Erik Gyllenstjerna i uppdrag att rådpläga med hertigen. Inför dem förklarade då hertigen, att ej heller han ville vara med om en rättegång. Han ville endast, att »gode män, som opartiske voro, måge veta vår rättighet,[4] och att oss sedan

---

[1] Instr. etc. d. 28 febr. 1581.

[2] Se förut citerade svar af d. 9 mars 1581. I svar af d. 12 maj 1581, beröres arfskiftet endast såtillvida, som hertigen framhåller, att han hade arfvegodsen inom och bland kronans ägor, och att utjordar, tillhöriga kronan funnes inne bland hans arf och eget. Han önskade därföre vederlag och byte. Men han yrkar ej på arfskifte.

[3] Till hrtgn. d. 2 okt. 1581, RR.

[4] I H. B:s o. E. G:s berättelse står: »hvilkendera parten, som hade kraftigare bref och bästa argument».

måtte hvad rätt är vederfaras», [1] och en märkbar otålighet förspordes hos hertigen, ty sändebuden berättade, att han svarade med »korta ord», att han ingalunda längre ville umbära samma gård.

Med anledning af denna hertig Karls förklaring begärde Hogenskild Bjelke och Erik Gyllenstjerna, att hertigen själf skulle nämna några personer, som han ansåg för opartiska, men denna anhållan afböjdes. Johan utsåg emellertid sedermera själf 4 tolfter personer, som skulle rannsaka och döma i frågan, och dessa förklarades äfven af hertig Karl för oväldiga. [2] Emellertid blef denna nämnd aldrig sammankallad. Konungens intresse upptogs af kriget och mötet vid gränsen, och dessutom härjade pesten under sommaren, hvilket gjorde det mindre lämpligt att sammankalla personer från vidt skilda orter till en öfverläggning, när ärendet icke var af större betydelse. I sin förtrytelse öfver det ständiga dröjsmålet började då hertigen gå aggressivt tillväga, i det han hösten 1580 hotade att lägga beslag på tionden och häradshöfdingeräntan från länet.[3] Och konungen blef därför nödsakad att efter flere enträgna bref gifva löfte om adelns sammankallande till Uppsala om Kyndelsmässan, då frågan skulle afgöras, och hvarvid äfven hertigen skulle vara närvarande. [4]

På den utsatta tiden kom emellertid endast en del af de kallade adelsmännen till öfverläggning med konungen. Något afgörande utslag kunde därför icke gifvas. Men Johan synes dock enskildt hafva öfverlagt med dem, som infunnit sig; och dessa förklarade såsom sin mening, att drottningen borde hafva sin morgongåfva efter Sveriges lag. Härom lät ock konungen underrätta hertig Karl, hvilken ej hade infunnit sig, och sände fördenskull i slutet af februari 1581 till honom Nils Gyllenstjerna och Erik Sparre. På samma gång gjorde han ett bestämdt uttalande i liknande riktning, som adelns äskade förklaring gått, hvarvid han upprepar och ytterligare utvecklar de skäl, som han redan tidigare framhållit. För att få ett slut på den

---

[1] Till konungen med H. B. d. 25 mars 1580, KR.
[2] Den 6 o. 30 maj 1580, RR. och 12 maj o. 4 juni 1580, KR.
[3] Den 19 nov., 10 o. 29 dec. 1580, KR, samt d. 2 dec. 1580, RR.
[4] Den 21 jan. 1581, RR.

besvärliga frågan lät han emellertid samtidigt, som han häfdar drottningens rätt till länet, erbjuda vederlag för tionde och häradshöfdingeränta och förklarar sig därjämte vilja skona hertigen från russtjänst under några år.[1]

Hertig Karl ville emellertid ej lägga ned frågan, med mindre hans rätt blifvit erkänd. Då denna nu åter underkänts, drog han med större ifver än någonsin förut i härnad för sina anspråks befogenhet. Det af konungen själf vitsordade öfverlåtandet af Strömsholm, som af alla andra ansågs tillfyllest, lät han »stå på sina vägar» och gälla hvad det kunde. Hade goda ord och vittnesbörd kunnat förebringas, hade därom tidigare blifvit rördt och förmäldt, yttrar han; för honom vägde i alla händelser testamentets, donations- och konfirmationsbrefvens ord mera än ett muntligt förordnande. Fördenskull kunde han ej heller vara med om någon förlikning, hvarigenom han kunde synas uppgifva sin rätt. Den russtjänst, som konungen hade att fordra, ville han utgöra, »två man för en», om han kunde. Någon ersättning för tionde och häradshöfdingeränta ansåg han sig så mycket mindre böra ta emot af konungen, som denne hade tillräckligt stora utgifter för riket och för öfrigt icke vore part i målet. I stället för att medla och af eget erbjuda vederlag å drottningens vägnar hade han därför bort med »våld och auktoritet» förhjälpa därtill, att hertigen blef »invist» i den egendom, som honom med rätta tillkom.[2]

Då hertig Karl ett par månader senare infann sig i Stockholm för att öfvervara sin systers bröllop, fortsattes underhandlingarna om Strömsholm. Åtskilliga riksens ärenden, »som vore till att rådslå och besluta om», voro emellertid enligt hertigens utsago till hinder för att frågan blef fullständigt behandlad och afgjord. Fyra riksråd tillsattes för att undersöka båda parternas skäl, men de afgåfvo icke någon bestämd förklaring angående rätten till länet, utan inskränkte sig till att tillerkänna hertigen tionden och häradshöfdingeräntan, för hvilken konungen i mars lofvat

[1] Instr. etc. d. 28 febr. 1581.

[2] Svar etc. d. 9 mars 1581. Den 18 apr. 1581 (KR) fritager hrtgn undersåtarne i Strömsholms län från att till enkedrottn. utgöra resterande utskylder, som med stränghet indrefvos.

honom vederlag.[1] Och härigenom vanns intet resultat. Hertig Karl, som häri kunde se en eftergift för sin påstådda rätt, tackade och tog emot, hvad som sålunda tilldömts honom, men förbehöll sig i öfrigt sin rätt och var ingalunda hågad att låta frågan falla, såsom konungen sannolikt hade väntat.[2] Såsom förut är nämndt, satte han tvärtom uppfyllelsen af sin önskan ifråga om Strömsholm såsom villkor för undsättning med knektar i kriget mot Ryssland. Och när detta ej hjälpte, utan Johan tydligen gaf tillkänna, att han aldrig skulle kunna förmås att taga från drottningen hvad deras fader gifvit henne och han själf stadfäst,[3] beslöt han att själf taga sig rätt och förklarade, att han skulle belägga räntan med kvarstad.[4]

Då förhållandet emellan konungen och den oböjlige hertigen sålunda tillspetsade sig, gjorde riksrådet ett försök att förmå hertigen till eftergift. I en särskild skrifvelse, hvari det förklarade, att Strömsholm enligt dess mening borde tillhöra änkedrottningen, uttrycker det sitt beklagande öfver den uppkomna oenigheten och tyckes till och med hafva varnat för följderna af tvistens fortsättande. Med anledning häraf började hertig Karl, som nu såg, att han drifvit saken för långt, blifva betänksam. Ehuru han ej trodde, att konungens vrede var så stor, som man utmålade den, var han dock försiktig. Han erbjöd sig nu att tills vidare afstå från sin rätt, om han finge dels ersättning för årliga räntan från Strömsholm på något annat ställe, vare sig i Sverige, Finland eller Livland, dels finge behålla »jurisdiktionen med häradshöfdingedöme och kyrkotionden».[5] Då Johan ej fäste sig härvid, utan sände Kristiern Gabrielsson och Erik Sparre till Strömsholm för att

---

[1] Den 3 o. 11 juni 1581, KR.

[2] Den 12 maj 1581, KR, samt SRA II, s. 589. Den 3 juni 1581 (KR.) utfärdade hertig Karl till invånarne i Snäfvingen (klerkeriet och menige man) bref om tionden och häradshöfdingeräntan (samt prästernas tax), men om tvisten i öfrigt skref han den 22 sept. och, sedan konungen svarat afvisande, d. 16 okt. (KR.), yrkande att frågan skulle afgöras. Samtidigt som det senare brefvet affärdades, underrättade han änkedrottningen, att han tänkte sätta all länets uppbörd i kvarstad, till dess att saken kunde blifva förd till slut. Detta tilltag föranledde en skrifvelse från riksråden till hertigen. Se SRA, II, sid. 589.

[3] Till konungen d. 22 sept., KR, och till hrtgn den 2 okt. 1581, RR.

[4] Den 16 o. 26 okt. 1581, KR.

[5] Den 11 nov. 1581. KR, bref till konungen och till drottningen.

underhandla med allmogen om räntan och tillsäga om dess levererande till drottningen, beklagade han sig visserligen häröfver för nämnda herrar, men han lät dock bero vid deras åtgärd och utlofvade endast sitt beskydd åt invånarne därför att de åtlydt hans befallning.[1]

På det af hertigen framställda förslaget gaf emellertid Johan ej något svar. Redan i början af november hade han beslutat att sammankalla riksdag, på hvilken också frågan om Strömsholm kunde afgöras. Då han den 5 dec. svarar på hertigens bref, säger han sig endast kunna lida, att hertigen kom till detta möte och framlade sin förmenta rätt, så att tvistefrågan ändtligen kunde afgöras.[2]

I själfva verket var det ingen öfverdrift i rådets skildring af konungens vrede, hvilken hertigen ansåg vara hållen i allt för mörka färger. Hans eget bref till hertigen af den 5 dec. vittnar oförtydbart om det allvarliga missnöje, som han vid denna tid hyste. Den misstämning, som framkallats af hertig Karls förslag om Livland, hade gång efter annan fått ny näring under brefväxlingen angående Strömsholm, då hertigen hänsynslöst anmärkte, att han ej kunde komma till sin rätt i riket under hans regemente, och oförsynt undrade, om konungen ej vore mäktig att underhålla änkedrottningen, utan att anlita hans rättmätiga egendom. Den om sin värdighet ömtålige konungen hade öfver denna genstörtighet och denna bristande vördnad blifvit djupt förbittrad och kränkt. När underrättelsen om kvarstoden kom, kunde han ej längre lägga hand på sig. Den återhållna vreden får luft, och konungen ger en allvarsam läxa åt sin furstlige broder, hvari han bland annat säger, att han kunde styra land och rike, när hertigen ännu var barn, och uttalade sin förhoppning att för framtiden blifva oföraktad och liksom hotande tillade en förmaning till hertigen att i tid afstå från sådant.[3]

---

[1] SRA samt bref till Krist. Gabrielsson och Erik Sparre, dec. 1581. KR, och af d. 9 dec. 1581 fr. Erik Sparre till hertigen i Bref till hertig Karl etc., RA.

[2] SRA, II, s. 587. Hertigens bref, hvarpå detta utgör svar, var enl. konungens uppgift skrifvet på Nyköping d. 29 nov. Möjligen har, såsom E. Hildebrand anmärker, brefvet af d. 11 nov. blifvit senare expedieradt, möjligen har ett annat afgått.

[3] SRA, II, s. 587.

Under sådana förhållanden blefvo öfverläggningarna mellan konungen och hertigen angående rikets angelägenheter helt och hållet afbrutna. Hertigens hänsynslöshet och oresonlighet jämte konungens oförmåga att finna sig tillrätta med honom gjorde nu som tillförene ett fruktbringande samarbete i längden omöjligt. Den viktigaste följden af personliga underhandlingar och vidlyftig skriftväxling hade blott blifvit en uppseendeväckande oenighet.

Om Johan varit klok, hade han häraf dragit den slutsatsen, att han för framtiden så mycket som möjligt skulle undvika att kollidera med hertigen, hvilket lätt kunde gå för sig genom att ej vidare släppa fram honom till deltagande i rikets styrelse utom vid de tillfällen, då riksråden samlades till rådplägning eller allmänna riksdagar och möten höllos, hvarvid hertigen liksom riksråden kunde afge sina råd och liksom ständerna deltaga i besluts fattande och besegling. Hans tankar gingo emellertid ej i den riktningen. När han ej kunde förlikas med sin broder och ej böja honom efter sitt sinne, trodde han bästa sättet att förebygga dylika stridigheter för framtiden vara att kringskära hans rättigheter i furstendömet, minska hans maktställning, och så upptogs åter den 1576 förfallna frågan om kungliga och furstliga rättigheter, hvarigenom tvisten drogs inför riksens ständer och blef mer omfattande och betydelsefull än någonsin förut.

Såsom Johan i sitt bref af den 5 dec. 1581 och eljest visat sig sinnad mot hertig Karl, kunde denne icke anse sig hafva något godt att vänta af förhandlingarna på det utlysta mötet.[1] Sannolikt var det också för den skull, som han ej brydde sig om att infinna sig för att förhandla med honom angående tvistefrågorna, ehuru han blifvit uppmanad därtill. Ej heller voro några ombud från furstendömet närvarande.

---

[1] Till sin syster, hertiginnan af Sachsen, skref Karl d. 12 febr. 1582: »E. K. begär och förmanar oss, att vi ville förfordra E. K:s saker hos min herr broder och skrifva riksrådet till, att det detsamma göra ville. Så kunna vi E. K. härpå till svar broderligen och kärligen icke förhålla, att vi tvifle intet, att E. K. är väl veterligt, huru våra saker nu på denna tid stå (dock oförskyldt) hos min herr broder, så att vi tro, att vi föga uti E. K:s saker skulle kunna uträtta utan mera förhindra.» KR.

Några tvister förekommo således ej vid denna riksdag mellan konungen och hertigen personligen. Ej heller fördes underhandlingar genom utskickade sändebud. Med tillhjälp af den vänskapligt sinnade adeln och öfriga medgörliga ständer fullföljde Johan sina afsikter, så långt sig göra lät i hertigens frånvaro.

Medan riksdagen var samlad, tog konungen upp frågan om Strömsholm, hvilken hertigen önskat få »framsatt» för rikets ständer. Eftersom icke hertig Karl eller änkedrottningen voro närvarande och inga ombud för dem, kunde icke någon rättegång komma ifråga. Någon egentlig dom kan ej heller sägas hafva blifvit fälld, utan konungen gaf i kraft af »kunglig våld och auktoritet» ett öppet beségladt bref (d. 26 jan. 1582), hvari han underkände hertigens anspråk och förklarade drottningen såsom innehafvare af länet. I denna förklaring instämde äfven de närvarande af rådet, ridderskapet och adeln, hvilka af Johan erhållit befallning att ge tillkänna sin mening, hvarvid de också förpliktade sig att obrottsligen för sig och sina efterkommande hålla den försäkran till änkedrottningen, som konungen sålunda ånyo gifvit. På detta sätt gjordes för alla bekant, på hvad grund konungen tagit drottningen i försvar, och ärendet hade efter hertig Karls önskan blifvit framsatt för rikets ständer.

I den afgifna förklaringen ledes bevisföringen för drottningens rätt tillbaka till den förmaning, som Gustaf Vasa i sitt testamente riktat till alla sina söner, att låta drottningen »njuta och behålla» den morgongåfva, som han gifvit henne. Därefter framhålles, att drottningen erhållit Strömsholms gård och län af Gustaf Vasa på hans dödsbädd, ehuru han då ej varit mäktig nog att föra pennan, så att han kunnat utställa ett bref därpå. Johan hade emellertid själf varit vittne till öfverlåtelsen, hvilket vittnesbörd enligt lagen gällde lika mycket som »bref och insegel». Erik hade sedan stadfäst drottningens besittningsrätt till morgongåfvan för hennes lifstid, och en liknande bekräftelse hade äfven skett vid Johans regeringstillträde, på samma gång som hertigens donationsbref bekräftades, genom hvilket han tillerkändes Strömsholm för evärdelig tid.

Jämte dessa hufvudskäl för drottningens besittningsrätt anföras bevis för att hertigens anspråk i alla händelser *då* måste anses ogiltiga, *äfven om* äganderätt lagligen skulle hafva tillkommit honom från början. Dels påpekas sålunda, att han mottagit ersättning i Vadsbo och Valla härader, som gåfvo mera i uppbörd än Strömsholm, och därigenom afsagt sig rätt att framställa anspråk, så länge änkedrottningen lefde. Och därjämte framhålles, att drottningen haft bemälda egendom i sitt våld 21 år och flera år sedan hertigen blifvit myndig. Härigenom hade hon fått obestridlig häfd på besittningen, i all synnerhet som — efter hvad adeln påpekar — inom laga tid, dvs. år och dag, inget anspråk väckts, såsom lagen föreskref.

Det kungliga brefvet innehåller jämte denna förklaring angående äganderätten äfven en befallning till tronföljaren, hertig Sigismund, och rikets ständer att efterkomma konungens vilja i detta afseende, om han med döden afginge och änkedrottningen öfverlefde honom. Det är tillika ett försvarsbref för drottningen, hvilken för sig själf och sina arfvingar fritages för alla ersättningsanspråk, som hertigen kunde komma att framställa för att få vederlag för den skatt, som han gått miste om under den tid, som drottningen innehaft länet.[1]

För att ordna förhållandet mellan sig och hertigen, hvilket var det viktigaste ändamålet med riksdagen, hade konungen med tillhjälp af Hogenskild Bjelke och Erik Sparre låtit utarbeta en stadga, som närmare bestämde gränserna för hertigens maktområde. Denna framlades också inför ständerna, och såväl rikets råd som adeln och ridderskapet samt flera rikets ledamöter gåfvo till densamma sitt samtycke, hvarefter den af konungen undertecknades den 27 januari 1582.[2]

Först och främst önskade Johan att få slut på den kyrkliga söndringen inom riket och få liturgin införd i furstendömet. Han lät därför prästerskapet afge en särskild bekräftelse på dess förut gifna samtycke till liturgin och besluta, att den skulle användas i alla församlingar i riket, ingen undantagen. Likaledes stadfästes kyrkoordinantian

[1] SRA. II, s. 617 ff.
[2] SRA. II.

af 1575, som med det allra första skulle blifva satt i verket och sedan oryggeligen hållas. De, som dessa beslut icke ville hålla, skulle anses för »olydige och ohörige män».[1] I den nya stadgan föreskrefs härjämte, att kyrkoseder och ceremonier skulle vara desamma i furstendömet som i det öfriga riket med det undantag, att hertigen för egen del och vid sitt hof tilläts använda hvilka kyrkoseder han behagade. Dessutom gjordes i hertigens rätt öfver den kyrkliga förvaltningen den inskränkningen, att han ej längre skulle äga att utnämna biskop utan konungens vilja och samtycke, hvarjämte förbud utfärdas för honom att förändra biskopsstiften, såsom under föregående tider skett.

Af förändringarna i hertigens världsliga rätt märkes först inskränkningen i domsrätten, om hvilken vid föregående konflikter hade tvistats, och angående hvilken hertigen förfäktat den meningen, att han hade rätt att döma i högsta instans i sitt furstendöme samt att utnämna lagman. Denna rätt hade hertigen stödt på testamentets bestämmelser, och han hade äfven vid ledighet tillsatt innehafvare af lagmansämbeten. Genom denna stadga förbehöll sig emellertid konungen högsta dom i furstendömet och i sammanhang därmed äfven rätt att utnämna lagman, »efter som hans ämbete var det förnämsta domareämbetet näst konungen». Hertigen skulle således fortfarande såsom förut visserligen hafva att döma i högre instans efter vad ifrån lagman, men ifrån honom skulle sedan kunna vädjas till konungen, liksom också denne skulle hafva rätt att hålla konungaräfst, när han önskade, i furstendömet likaväl som i riket. Dessutom förbehöll sig konungen vissa mål till eget afgörande. Ingen annan än han själf skulle få döma en adelsman ifrån frälse, om han förbröte lif eller gods mot konungen eller kronan. Ej heller skulle fursten äga rätt att straffa en adelsman till lifvet för misshandels skull, utan att konungen blifvit tillfrågad därom och gifvit sitt samtycke.

I sammanhang med detta häfdande af konungens högsta domsrätt och uppdragandet af gränserna mellan konungens och hertigens dömande makt förbjudes också en furste att

---

[1] SRA. II, s. 637.

taga i förvar och hysa någon, som af konungen förklarats fredlös, eller någon, som sig lagligen förverkat emot konungen och ville rymma ur riket in i hertigdömet, eller någon, som efter att hafva vikit ur sin tjänst dit ville taga sin tillflykt. Äfven bestämmes, att om någon inom furstendömet af konungen blefve lagligen stämd, skulle han icke utan laga förfall kunna ursäkta sig därmed, att han befann sig i furstendömet eller af fursten blifvit befriad från att stå till ansvar.

Dessa bestämmelser kunna dock icke anses medföra någon inskränkning i hertigens makt, ty sådana befogenheter, som konungen genom dem förbjuder honom utöfva, hade aldrig lagligen kunnat tillkomma honom. Hertigen hade emellertid varit ganska självsvåldig och vid flera tillfällen öfverträdt sin lagliga rätt i dylika hänseenden, t. ex. då han en längre tid emot konungens stämningsbref höll Morney kvar i furstendömet och, åtminstone ifrån konungens synpunkt, äfven då han mottagit de för liturgins skull förföljda prästerna. Och det var tydligen för att förebygga upprepandet af sådana händelser samt undandraga sina motståndare hertigens stöd, som de nämnda momenten i stadgan insatts.

Någon inskränkning ligger ej heller i stadgandet, att ingen häradshöfding skulle förordnas till flera häradshöfdingedömen än ett, eftersom detta var lagens föreskrift och så skulle vara i det öfriga riket. Utan tvifvel har denna punkt liksom de senast nämnda tillkommit på grund af något hertig Karls förvållande. Och det ligger då nära till hands att antaga, att den har samband med de egendomliga förhållanden, som i den judiciella förvaltningen varit rådande i Värmland. Där hade räntorna från Öster- och Västersysslets tingslag mestadels varit förlänade åt skilda personer, ehuru de kallades lagmansräntor. Därigenom hade dessas innehafvare mera haft karaktären af häradshöfdingar än lagmän, och konungen synes äfven haft den uppfattningen, att i furstendömet funnos blott två lagmansdömen, nämligen Södermanland och Närke. Under år 1570 hade emellertid räntorna förlänats till samma person. Härigenom kunde konungen åtminstone få den uppfattnin-

[1] Se Söderqvist, a. a. s. 88 m. fl. och Vestling, a. a. s. 17.

gen, att en person hade blifvit förordnad till två häradshöfdingedömen, hvilket dock lagen förbjöd. Och så kan förklaras det eljest egendomliga och omotiverade stadgandet.

Att döma af nyss anförda bestämmelse i testamentet, att hertigen skulle hafva andlig och världslig »rätt» öfver sina undersåtar, kunde det synas, som om testamentet velat tillerkänna hertigen all makt öfver sina undersåtar och således äfven lika stor makt i den civila förvaltningen som på det judiciella området. Helt säkert är emellertid dess mening icke sådan. Utan fråga skulle allmänna mandat, som utgingo från konungen, gälla inom furstendömet lika väl som i det öfriga riket, liksom de å andra sidan rätteligen borde tillkomma efter samråd med både hertigen och rikets råd. Furstendömet skulle nämligen enligt ett annat moment i testamentet vara inkorporeradt med det öfriga riket och styras af konungen, såsom lemmarna i kroppen regeras af hufvudet. Konungen skulle därför gemensamt med hertigen förhandla och besluta om ärenden, som rörde rikets allmänna välfärd. Om denna bestämmelse angående samarbete i rikets viktiga angelägenheter skulle uppfyllas och icke riket blifva söndradt, kunde hertigen ej på egen hand ha rätt att utfärda viktigare stadgar och förordningar, tillämpa den ekonomiska lagstiftningsrätten.

I praktiken hade den teori, som bort tillämpas, icke så mycket kommit till synes på grund af den oreda, som rådde i styrelsen under Johans regering, och på grund af den spänning, som mestadels rådde emellan konungen och hertigen. I några fall finner man emellertid, att hertigen utfärdat likadana mandat som i riket, och man ser, att han noga höll på den principen, att hans medverkan var erforderlig. Utan hans särskilda påbud kunde ingen förordning blifva gällande i furstendömet; och ogärna såg han, att en förordning utfärdades, utan att han fått deltaga i de förberedande öfverläggningarna och själfva besluten.[1] Men å andra sidan hade dock hertig Karl vid flera tillfällen af egen myndighet befriat sina undersåtar från efterlefnad af allmänna mandat eller själf utfärdat sådana, som voro af annat innehåll än motsvarande i riket. Under

[1] Vestling, a. a. s. 12.

det i riket rådande oefterrättlighetssystemet med skjutsväsendet hade han således på egen hand utfärdat en skjutsförordning, som icke öfverensstämde med den i riket gällande, sedan riksrådet efter myntets förändring rådt konungen till utfärdande af bestämmelser angående ersättning för skjuts och kost och dock ingenting därom i riket förordnats. Han hade äfven exempelvis utfört spannmål, ehuru sådan utförsel var förbjuden.[1]

En sådan myndighet var uppenbarligen främmande för testamentet, ty ur dess föreskrifter kan icke dragas någon slutsats om självständig förordningsrätt för hertigen, för den händelse han ej kunde biträda konungens mening eller denne ingenting förordnade. När Johan med tanke på hvad som förefallit och i afsikt att förebygga sådant för framtiden i sin stadga föreskrifver hertigen gränser för hans förhållande till allmänna förordningar, är han därför i sin fulla rätt. Eget nog gör han emellertid icke någon allmän föreskrift om att allmänna mandat skulle efterföljas i furstendömet likaväl som i riket, såsom Erik gjort i Arboga artiklar. Han inskränker sig till att förbjuda ett återupprepande af hvad som skett, ty han stadgar endast, att den ordning angående skjutsning och gästning, som konungen med riksråden skulle gifva, också i furstendömet skulle hållas, och att allmänna förbud skulle hållas i furstendömet likaväl som i riket.

Hvad den ekonomiska förvaltningen beträffar, inskärper stadgan först och främst, att allmänna gärder, som skulle utgå från riket, också skulle utgöras från furstendömet.

Denna paragraf gör ej heller något intrång på hertigens furstliga rättigheter, ty i donationsbrefvet stod tydligt föreskrifvet, att hertigen skulle vara skyldig att låta sina undersåtar deltaga i utgörande af allmänna gärder, när konungen äskade sådana af hela riket. Hertig Karl hade emellertid på detta område liksom på andra visat en själfständighet, som af konungen måste anses såsom själfsvåld, ty han hade understundom befriat sina undersåtar från pålagda gärder eller användt dem för egen del,[2] och

[1] Vestling, a. a. s. 63 och 68, Stiernman, Commerce etc förordn., I.
[2] Vestling, a. a. s. 41 m. fl.

en påminnelse om hans skyldighet var därför af behofvet påkallad.

Af större betydelse var, att hertigen förbjöds betunga sina undersåtar med några nya och olagliga pålagor, tullar eller dylikt, utöfver hvad inbyggarne i riket fingo erlägga. Hertig Karl hade nämligen på eget bevåg pålagt gärder till sin förplägning under resa, till byggnaders uppförande osv.,[1] och han måste äfven anses hafva haft rätt därtill. Detta stadgande medförde således både en minskning i hans makt och en afsevärd inskränkning i möjligheten till inkomster. Och motivet för dess införande är därför sannolikt ej heller ensamt af sådant slag, som Johan själf föreger. Han säger nämligen, att han utfärdat detta förbud för att icke något »uppror och obestånd» skulle förorsakas.

Någon inskränkning i hertigens makt sker däremot icke genom förbudet, att hertigen ej utan konungens samtycke finge anlägga något myntverk. Hertig Karl hade egendomligt nog aldrig tillmätt sig en sådan rättighet, hvilken till följd af de under Johans regering företagna myntförsämringarna dock innebar en ganska betydande förmån och väl inför testamentet hade kunnat försvaras. Vid ett par tillfällen hade han framställt begäran om tillåtelse att slå mynt, men han hade fått afslag och därmed låtit sig nöja. Då han sålunda aldrig ens framställt några anspråk på rätten till att anlägga myntverk, måste stadgandet mer bero på konungens önskan att för sig behålla den ekonomiska fördel, som myntningen medförde, än på en sträfvan att ytterligare i en punkt binda hertigens händer.

En viktig inskränkning i hertigens ekonomiska förvaltningsrätt gjordes däremot genom stadgandet angående hans rätt att gifva förläningar. I testamentet hette det, att furstarne ej skulle äga rätt »att till någon egendom, ärftligen eller uti någon annan måtto, tillvända, sälja, förpanta, tillägna eller försätta — —». Hertig Karl hade ej häraf låtit sig hindra att utdela ärftliga län, lika litet som konungen lät binda sig af landslagens förbud för ho-

[1] Vestling, a. a. s. 41, 63.

nom att minska kronans inkomster för efterträdaren.[1] Men Johan ansåg, att härvid en inskränkning borde göras, och föreskref därför, att om furstarne bortskänkte något med ärftlig rätt, donationen skulle äga bestånd, så länge hertigdömet vore afskildt från riket, men återgå, då detta återfölle under kronan. Arfvegods kunde emellertid en furste utdela på hvilka villkor han behagade.

I fråga om *russtjänsten* hade liksom angående domsrätten härskat olika uppfattning hos konungen och hertig Karl beträffande gränserna för en arffurstes befogenheter. Och härom hade också vid tvisterna angående de kungliga och furstliga rättigheterna meningarna kommit att brytas mot hvarandra. Medan hertigen ansett sig äga full rätt att utkräfva russtjänst af frälset för de gods, som lågo inom furstendömet, hade Johan häfdat den uppfattningen, att hertigen ej hade att befatta sig med adelns russtjänst, att han icke hade rätt att kräfva sådan för kronan eller för egen del. Adelns russtjänst skulle enligt konungens mening hållas strängt skild från hertigens och ej inräknas i denna, liksom ock adelns rytteri i fält skulle rida under konungens banér.

I öfverensstämmelse härmed föreskref också stadgan, att furstarne ej skulle äga makt att kräfva någon russtjänst af adeln i furstendömet eller att därmed fullgöra den russtjänst, som de för egen del skulle utgöra. De skulle blott hafva rätt att uppfordra adeln, när något allmänt uppbåd skedde öfver hela riket, och i sådant fall anställa mönstring med krigsfolket. I fält skulle ryttarne liksom allt krigsfolket från furstendömet rida bland konungens folk och under hans banér samt lyda under den af honom utsedda befälhafvaren och höra under samma krigsrätt, hvarjämte de skulle hafva samma lön och sold, som förekomme i konungens här. Om så hände, att i furstendömet något uppror bröte ut, eller om furstendömet anfölles af utländsk krigshär, skulle dock all adel liksom öfriga inbyggare i furstendömet komma fursten till hjälp med allt hvad de kunde åstadkomma.

Hvad krigsmakten inom furstendömet för öfrigt vid-

[1] Jfr Clason, S., Till red:s förhist. s. 23—25 m. fl.

kom, bestämdes i stadgan, att furstarne ej skulle ha större styrka än som var nödvändigt för russtjänstens utgörande, såframt den ej underhölls på egen bekostnad. Genom tilläggen, som i samband därmed följa, »utan att betunga allmogen» och »allenast att deras undersåtar därmed icke blifva besvärade», visar konungen, att han härvid tagit hänsyn till folkets bästa. Det är dock icke därmed uteslutet, att bevekelsegrunden också kan hafva varit en annan än omtanke om de hårdt betungade bönderna. Sannolikt har bestämmelsen, som ej gärna kan afse uppsättandet af krigsfolk under pågående krig, då konungen svårligen kunde ha något emot, att hertigen hade så mycket krigsfolk som möjligt, särskildt om det stod under hans befäl, också sin grund i en misstänksamhet och fruktan, som hos konungen stundom kom till synes med anledning af hertigens krigsmakt.

I de nya bestämmelserna angående hertigens domsrätt hade adeln särskildt blifvit omhuldad, så ock genom bestämmelserna angående russtjänsten. I en särskild paragraf ålägges hertigen härjämte att låta adeln njuta samma privilegier som i riket. Denna var också af behofvet påkallad, ty hertig Karl hade ej gjort sig känd såsom någon adelsvän. Han hade till och med låtit frälsets bönder göra dagsverken, utgöra särskilda pålagor eller deltaga i sådana med större andel än stadgadt var, och att därvid icke de adliga herrarnes samtycke blifvit inhämtadt, därom vittnar konungens ofta upprepade påstående, att adelns bönder betungades med olagliga dagsverken, och att adeln i furstendömet ej fick njuta sina privilegier.[1]

Förutom nu anförda bestämmelser innehöll stadgan ännu några paragrafer, hvilka såsom principuttalande måste anses öfverflödiga likaväl som några förut nämnda. Så förbjudas furstarne tillägna sig någon mera rättighet utanför furstendömet, från konungen eller kronan, »än som dem är tillagdt och i vår käre herr faders tid och af ålder på skillnad och råmärken varit hafver», samt att utan föregående dom och rannsakning inom furstendömet tillvälla sig ifrån någon mera rättigheter i skog, jakt och fiskevatten,

[1] Vestling, a. a.

åker och äng, kvarnar o. d. »än som dem med rätta bör att hafva och af ålder kronans rättighet varit hafver».

Sannolikt syftar konungen äfven i dessa liksom i flera föregående fall först och främst tillbaka i tiden. Vid flera tillfällen hade hertigen tillåtit sig handlingar, om hvilka man kan säga, att de inneburit ett tillägnande af rättighet inom och utanför furstendömet, som ej tillkommit honom. Utan tvifvel böra de nämnda momenten därför sättas i sammanhang med de rannsakningar, som hertig Karl låtit anställa rörande de gustavianska arfvegodsen, som under Erik XIV:s tid på ett eller annat sätt kommit i adelns ägo. År 1571 hade han nämligen befallt sina fogdar återtaga de gårdar, som därförut afsöndrats genom rofferi, köp eller byte utan vederbörligt tillstånd.[1] Säkerligen ha de också tillkommit därför, att hertigen »vederkänts» gårdar under arf och eget, som han bekommit genom köp eller såsom skänker af bönderna. Genom sådana åtgärder hade hertigen onekligen tillvällat sig rättigheter, som ej af ålder tillhört kronan, hvarför också konungen med missnöje framställt anmärkningar mot dylikt förfarande.[2] Dock hade hertigen fortsatt härmed, ty under åren 1577—1578 finner man, att bönder, som ville blifva fria från krigstjänst, tillgrepo den utvägen att gifva hertigen sina gårdar till skänks.[3] Ett förbud af denna art hade således visat sig vara praktiskt behöfligt.

I sista momentet förbjudas furstarne att ingå äktenskap med en ofrälse kvinna. Den detta gjorde, förverkade sin arfsrätt till kronan; och härigenom skedde sålunda en inskränkning i Västerås arfförening, som icke uppställt något dylikt villkor för arf af kronan.[4]

---

[1] Vestling, a. a. s. 88.

[2] Söderqvist, a. a., s. 94 ff. Se ock ofvan s. 51.

[3] Vestling, a. a., s. 27.

[4] Ett förslag uppgjordes om ett tillägg till stadgan, hvilket dock ej blef infördt i originalet och ej heller öfverlämnadt till hertig Karl.

Genom detta tillägg göres en icke oviktig förändring i successionen i furstendömet. En artikel föreskrifver nämligen, att om det fanns mer än två manliga arftagare efter en afliden furste, så skulle de två äldste behålla furstendömet, den äldre $^2/_3$, den yngre $^1/_3$, medan öfriga skulle nöja sig med deras arf och eget eller något stift utomlands. Blefve en fursteson icke på detta sätt försörjd, skulle den regerande konungen hjälpa honom med någon tjänst eller förläning på lifstid.

Inskränkningarna i arffurstarnes makt, som denna stadga medförde, voro sålunda icke obetydliga. Dock var den icke någon ny upplaga af Arboga artiklar. På det hela taget är den mycket liberalare i sina villkor än denna stadga med alla dess småaktigt detaljerade bestämmelser angående hertigarnes rättigheter och skyldigheter. En stor del af paragraferna innehålla blott en förklaring af testamentets otydliga bestämmelser och utgöra en komplettering i dess anda, och dessa ha egentligen tillkommit såsom en protest mot hertig Karls självfrådighet samt afse

---

En sådan förändring i successionen kunde tydligen medföra en betydande minskning i furstarnes makt, om den komme till användning. Den stod i bestämd strid med testamentet.

En annan förändring — men till furstarnes förmån — gjordes genom bestämmelsen, att omyndiga döttrar till en furste, som ej efterlämnade några söner, skulle erhålla underhåll från furstendömet och att, medan de voro ogifta, de skulle hafva fyra års uppbörd jämte brudskatt enligt testamentet.

Angående hertigarnes giftermål upprepas hvad stadgan innehåller men med den jämkningen, att en furste »för sina arfvingars skull» kunde få gifta sig med en ofrälse, sedan han varit gift med någon af furstligt eller adligt stånd. Sönerna i ett sådant äktenskap skulle dock ej hållas för furstar utan hafva titel och rang af riddare och adelsmän. Gifte sig en furstedotter med grefve, friherre eller adelsman, skulle barnen i äktenskapet följa faderns stånd.

Af öfriga artiklar afse några att skydda furstarne mot ytterligare nedpressning och upprätthålla deras furstliga värdighet samt binda således konungen själf i några, om ock mindre viktiga afseenden. Om konungen ej ville hafva fursten i sitt råd, skulle dock denne hafva sitt »säte» öfver rådsherrarne. Furstarne behöfde ej gå i fält, utan att konungen själf eller hans son vore med. Ville en furste i konungens frånvaro deltaga i fälttåg, skulle han ha rang öfver befälhafvaren, och denne skulle ej kunna utfärda order för honom, hvarigenom han kunde blifva orsak till hans »död och fördärf». Konungen skulle heller icke hafva rätt att förordna en furste till någon underordnad tjänst i kriget.

Någon inskränkning göres icke i hertigarnes egentliga maktsfär. Den första artikeln, som säger, att prästerna i furstendömet icke hafva makt att göra det »ogilt», hvad »biskopar och prelater» i konungariket på goda grunder beslutat, faller under stadgans bestämmelse, att i furstendömet samma kyrkoseder skulle hållas som i riket. Och det momentet, som förbjuder furstarne att köpa skattegods i furstendömet, kan anses vara en specialisering af stadgans allmänna föreskrift, att furstarne ej skulle tillägna sig någon mera rättighet inom furstendömet än som dem tillkommer och som af ålder varit kronans rättighet. I domsrätten göres till och med den utvidgningen, att furstarne kunde döma en adelsman från lifvet, om en sådan förbröt sig mot, »gjorde förgärning på fursten eller furstebarn» med hor, mord, våldtägt eller annat.

Om fursten i så måtto förbröt sig och han blef gripen på bar gärning, skulle han försona sitt brott hos målsäganden och konungen, utan att dock hafva förverkat furstendömet eller arfvegodsen. Den förnämste och regerande fursten skulle i sådant fall förverka två hundra krono- och skattebönder, den som hade tredjedelen skulle vara förfallen till böter med ett hundra bönder.

att hålla honom inom de gränser, som i testamentet voro utstakade, om detta tolkades riktigt. Dock innehöll den härjämte stadganden, som uppenbarligen voro inskränkningar, trots konungen föreger, att äfven dessa bestämmelser öfverensstämde med konung Gustafs vilja och testamentets andemening. Genom testamente och donationsbref hade de i dem uppräknade områdena öfverlämnats åt arffurstarne, alldeles lika som konungen själf dem på kronans vägnar innehaft. De hade rätt att i dem råda, bjuda och stadfästa öfver slott, fäste, land och län samt alla inbyggare, andliga och världsliga, och att utöfva all furstlig jurisdiktion. En arffurste måste därför enligt testamentets mening antagas hafva haft rätt att utnämna lagman och biskop samt att förfoga öfver adelns russtjänst i furstedömet med det ansvar, som för hela hans styrelse var förbundet.[1] Konungen hade icke därigenom förlorat sina höghetsrättigheter i furstendömet, de hade endast blifvit öfverlämnade till fursten och hans mansarfvingar såsom länsinnehafvare. Alla rättigheter, som af honom utöfvades, voro ytterst konungens, tillkommande honom i kraft af hans ämbete, och de tillföllo honom åter i utöfningen, om en hertig förverkade sin rätt till länet eller den furstliga linjen utslocknade. Så länge testamentet gällde, fanns emellertid ingen rätt för konungen att förbehålla eller tillvälla sig den ena eller den andra af dessa rättigheter, som sålunda blott ad interim öfverlåtits åt arffursten.

Från den ståndpunkt Johan intog, ville han emellertid ej medgifva, att kronans rättigheter genom testamentets bestämmelser blifvit minskade. Utan att betänka den i ögonen fallande motsägelsen mellan den uppfattning, som han själf förfäktat såsom hertig, och den han nu vill praktiskt tillämpa för sin broders räkning, förklarar han, att den nya stadgan i alla sina punkter stod i full öfverensstämmelse med testamentet, om det rätt förklarades och sattes i samband med den allmänna lagen. Fastän genom arfföreningen och testamentets dispositioner viktiga förändringar genomförts, vill han göra gällande, att det icke kunde hafva varit Gustaf Vasas mening att »förkorta» kro-

[1] Lundqvist, Om hertigdömenas statsr. ställn. till kronan, har samma uppfattning. Jfr s. 13—15.

nans rättigheter för en efterföljande konung, liksom han också förmenar, att testamentet icke så finge tolkas, som skulle konungen riksens ständer oåtspordt(!) hafva förvandlat Sveriges lag och riksens ordning. Med ängslig omsorg försöker han uppvisa grunden för den nya stadgans bestämmelser dels i testamentets kortfattade och otydliga bestämmelser, dels i den allmänna lagen, på samma gång som han betygar, att han låtit författa den i en god mening och för att arfföreningen både för det kungliga huset och det furstliga måtte beståndande blifva.

Utgående från denna uppfattning, att lagen icke kunde ha blifvit ändrad genom testamentet, bevisar konungen först sin rätt att utnämna biskop genom en hänvisning till lagens föreskrift, att konungen skulle äga högsta dom, våld och rättighet i riket. Till samma slutsats ledes han sedan äfven på en annan väg, sedan han uppställt såsom premiss, att ingen biskop kunde vigas eller ordentligt insättas i sitt ämbete utan ärkebiskopens medverkan och samtycke. Från denna uppfattning, som icke stämmer öfverens med kyrkoordningen af 1571 eller ordinantian af 1575,[1] utan väl snarast återspeglar konungens önskemål beträffande ärkebiskopens ställning i riket, sluter Johan till sin rätt att utnämna biskop och resonerar därvid så, att ärkebiskopen bodde utanför furstendömet och vore konungen allena undergifven, hvarför någon samverkan emellan hertigen och ärkebiskopen ej kunde komma i fråga.

Lika svag är bevisföringen för konungens rätt att utnämna lagman. Äfven härvid går han ut därifrån, att Gustaf Vasa ej kunde ha velat förändra rikets ordning eller lagen för efterkommande furstar, och stödjer sig sedan på det lagrum i tingmålabalken, som handlar om konungs rätt att utnämna lagman. Till ytterligare styrkande af denna slutsats' riktighet uppvisar han, att lagmannen hade en sådan ställning i riket sig tillerkänd, att han alltid borde af konungen nämnas: lagmansämbetet var det förnämsta domareämbetet under konungen och utdelades gemenligen till rikets råd. Ja, han anför äfven, att lagman vid konungaval hade den förnämsta rösten.

[1] Se Kyrkoordn. och förslag etc., I, samt Appelberg, Kyrkans rättsl. ställn. i Finl. o. Sv. från reformationen till 1686, s. 86 f.

Vid russtjänstens uteslutande från hertigens befogenhetsområde får jämte lagen äfven testamentet tjäna såsom stöd. Då lagen bestämde, att all adel ägde konungen till tro och tjänst vara, och föreskref, att den skulle rida under konungens banér, kunde icke hertigen taga någon befattning med russtjänsten utan efter konungens befallning, och ej heller kunde den rida under hertigens banér tillsammans med dem, som han för egen del skulle uppsätta. I öfverensstämmelse härmed stod också enligt Johans mening testamentets förbud för hertigen att på egen hand börja krig, hvilket dock var orsak till all »upprustning».

Enligt stadgans egna ord hade rikets förnämsta stånder — »rikets råd, ridderskapet och adeln samt flera riksens ledamöter» — till densamma gifvit sitt bifall. Prästerskapet hade också vid förnyandet af sitt samtycke till liturgin stadfäst hvad de öfriga ständerna »bejakat» angående konungens rättigheter »*och det ännu uttryckligare utaf riksens råd och flera af riksens ledamöter blifver författadt och beslutet, och bekänne härmed uti Sveriges rike en Gud, en gudstjänst, en konung och en lag*». Gällande kunde stadgan dock ej blifva, förrän hertig Karl, som den mest angick, hade gifvit sitt samtycke till förändringarna. Någon verklig besegling ägde icke heller rum, innan ständerna åtskildes. Adeln kunde endast genom beseglad förklaring utfästa sig till att hålla stadgan, *när konungen framdeles ville hafva den satt i verket*, och då fullkomligen besegla den. Men det var allt. Trots konungens underskrift och trots hans påbud till alla stånder att efterlefva stadgan kan den därför icke anses såsom något annat än ett förslag.

Egendomligt nog gjorde sig Johan ingen brådska med att underrätta hertig Karl om hvad som blifvit beslutadt vid riksdagen och anhålla om hans samtycke till den nya stadgan. Detta var så mycket märkvärdigare, som han fick en ny påminnelse om behöfligheten häraf, då han (den 24 febr.) förgäfves stämde de tre förut nämnda flyktingarna Martinus Olai, Petrus Jonæ och Abraham Angermannus att infinna sig i Stockholm till svaromål, och då hertig Karl, efter biskop Nils misstänkta besök hos konungen och inlämnande af afskedsansökan, förordnade kyrkoherden i

Strängnäs att under biskopens frånvaro noga tillse, att de vanliga kyrkoceremonierna iakttoges vid domkyrkan, och att inga nya sådana, »eller de man nu vill inthränga», där tillstaddes.[1]

Icke ens då Johan i maj månad skref till hertigen och begärde, att han skulle utgöra russtjänst och gärd från furstendömet, synes något hafva blifvit nämndt om saken i hans bref. Ännu den 1 juni hade hertigen ej »haft den lyckan att få veta, huru den förskrifningen rätteligen lydde».[2] Hertig Karl synes i själfva verket hafva varit den, som först bragte frågan på tal i sitt svar till konungen den 28 maj 1582, då han lofvar att göra russtjänst och tillsäga undersåtarne att utgöra gärd. Då beklagar hertigen den uppkomna missämjan, »som på riksdagen utbrustit med uppenbart tal, så ock bref och förseglingar», och han ber på samma gång, att »allt sådant måtte först och för all ting varda af grunden och fullkomligen förlikt och i den staden igen en fast tillförsikt upprättas».[3]

Hertig Karl, som misstänkte, att hans vedersakare i konungens omgifning till stor del buro skulden för konungens häftiga förbittring emot honom, samt till och med fruktade, att inom adeln åtskilliga funnos, som umgingos med stämplingar mot kungliga huset och arfföreningen, ansåg det klokast att icke drifva saken till sin spets genom att fortfarande sätta sig på tvären. Liksom vid föregående tvister med konungen sökte han nu tvärtom lugna och blidka honom genom att falla undan och visa sig medgörlig. Han skyndade att bifalla den framställda begäran om undsättning med russtjänst och gärd och ber i samband därmed i ödmjuka ordalag på det »aller broderligaste och kärligaste», att förlikning måtte komma till stånd.[4]

Om det nu var detta hertigens försonliga och hofsamma uppträdande, som omstämde konungens sinne, eller

---

[1] Anjou, a. a. s. 185, Henning, a. a. s. 21.

[2] Bref till A. Lejonhufvud 1 juni, KR, och Ahlqvist, Aristokratin etc., s. 63. »Och där så vore, att I den hade, som oss dock förhoppas, att han skall i Eders gömma väl finnas, då begäre vi gunsteligen, att I vele utan besväring tillskicka oss en copia däraf».

[3] Svar till kon. d. 28 maj 1582, KR.

[4] Svar etc. d. 28 maj.

Mandat om gärd utgick också d. 1 juni, fullmakt utfärdades för Jörgen Ladau och Marquard Eriksson att utskrifva knektar d. 12 juni. KR.

denne redan förut på grund af andra orsaker, såsom behofvet af hertigens hjälp i det ryska kriget, sedan stillestånd emellan Ryssland och Polen blifvit ingånget, funnit tiden mindre lämplig för fortsatta tvister, säkert är, att äfven han visar sig försonligt stämd, mer än man på grund af hans föregående hållning haft anledning vänta. Då han i början af juli skickade Gustaf Banér och P. de la Gardie till hertigen,[1] anhöll han visserligen, att han ville samtycka till den nya stadgan, men han pointerar ock, att hertigen ej hade någon orsak att besvära sig, *eftersom ingenting fullkomligen var beslutadt.* Och han visar honom för öfrigt det tillmötesgåendet och förtroendet, att han låter honom afge sitt yttrande angående det ryska kriget och den polske konungens begäran om svenska Livlands afträdande till Polen samt om legation till Danmark.

Vid förhandlingarna visade också hertigen sin bästa sida. Beträffande stadgan säger han visserligen, att han ej ansåg det varit af nöden att närmare uppdraga gränserna emellan de kungliga och furstliga rättigheterna, och han förebrår äfven konungen för att han ej först vändt sig till honom, som stadgan mest anginge. Men han ställer sig dock icke absolut afvisande till en reglering af förhållandet emellan konung och arffurstar. Han ville taga i betänkande, hvad han möjligen kunde »bevilja och samtycka och själf broderligen fördraga sig med konungen om alla artiklar». [2]

För öfrigt visar sig hertigen nu som en »trogen broder och rätt furstelig, svensk ledamot» genom att frikostigt ställa till konungens disposition 100 »hofmän» (ryttare) och 400 knektar utan några särskilda villkor; de begärda rådslagen rörande den livländska frågan m. m. afges samtidigt.[3]

---

[1] Kreditiv etc. d. 4 juli 1582, KR.

Den 1 juni 1582 hade hertig Karl skrifvit till P. de G. och hälsat honom välkommen, när han ville komma.

[2] Svar på K. M:ts kredentzbref med sändebuden, Nyk. d. 13 juli 1582, samt s. d. Svar på de värf etc., KR.

I en anteckning på det föreslagna tillägget till stadgan heter det, att originalet öfverlämnades till hertigen af Gustaf Banér och De la Gardie i *juni*, se SRA. II, 1097. Detta är tydl. oriktigt.

[3] Svar etc. samt särsk. betänkande etc. d. 13 juli 1582, KR.

Efter stilleståndet med Ryssland d. 15 jan. 1582 begärde Stefan Batori, att allt hvad Sverige innehade i Livland skulle lämnas till Polen. (Se Ödberg, Anders Lorichs, s. 93 f. och Hildebrand, Ant. Possevinos fredsmedling s. 35 o. 37 f.).

Härmed var vägen banad till förlikning. Sedan de båda sändebuden återkommit till Stockholm och dessa hertigens svar blifvit framförda, skref Johan med mycken vänlighet till honom och inbjöd honom till ett personligt besök.[1] Hertig Karl dröjde ej att uppfylla denna konungens önskan om ett sammanträffande. Redan i början af augusti begaf han sig till Uppsala, där Johan då vistades. Han anlände dit den 9 och stannade sedan där till den 15.[2]

Hertig Karl afger häröfver ett betänkande den 13 juli. I detta föreslår han, att man antingen bestämdt och genast skulle afslå den framställda fordran eller ock, hvilket han tyckte vara bäst, inlåta sig i underhandlingar, men förhala tiden under föregifvande, att konungen först måste öfverlägga med rikets ständer i denna fråga, och genom yrkan, att Sveriges fordringar hos polska kronan först blefve uppfyllda. Om detta lyckades och det sedan kom till vidare underhandlingar, borde man kräfva ersättning för den omkostnad, som Sverige haft för Livland, och fordra, att polske kon. ville beflita sig om fred mellan Sverige och Ryssland.

Det var emellertid föga sannolikt, att Polen ville betala sin skuld. Snarare kunde väntas, att det försökte vapenlyckan, sedan Ryssland blifvit ensamt i sin kamp mot Sverige. Hertig Karl föreslog därför i sådant fall en medelväg, näml. att Johan öfverlät till sin son Sigismund allt hvad han själf innehade i Livland under förutsättning, att polske kon. till honom också upplät hvad han ägde, på sådana villkor att Sverige blefve länspliktig för allt under Polen.

Om Stefan icke ville vara med om något sådant, utan hårdnackadt höll fast vid sin fordran, ansåg hertig Karl, att en legation borde afsändas till riksdagen i Augsburg, där man skulle besvära sig öfver polske konungens hållning och äfven kunde verka för att kejsaren åtoge sig medla fred mellan Sverige och Ryssland. Skulle detta icke lyckas, borde krigshären, som opererade mot ryssarne, förstärkas, men befälhafvaren samtidigt få i uppdrag att inlåta sig i fredsunderhandlingar. Visade det sig vid dessa, att fred ej stod att vinna på annat sätt, skulle eröfringarna återlämnas, men under det uttryckliga villkor, att en evigvarande fred blefve ingången och att aldrig vidare någon gränstvist skulle väckas.

För den händelse att Ryssland icke bekvämade sig till fred och Polen grep till vapen, föreslog hertigen till sist, att man skulle träda i förbindelse med den tyska orden och till denna öfverlämna några slott i Livland mot en summa penningar, som sen kunde användas till värfning af ordenshären och dess deltagande i kriget.

Konung Johan afvaktade ej hertig Karls utlåtande. Redan den 8 juli afgaf han sitt svar. Detta var icke sådant, som hertig Karl helst önskat det; Johan afslog med detsamma den framställda fordran i en fast och afvisande ton. Stefan Batori måste härmed låta sig nöja. Den polska riksdagen ville ej vara med om krig. Se a. a.

[1] Den 26 juli skrifver en person — det är tydligen Pontus de la Gardie — ett bref till hertigen, hvari säges, att förf. andragit de ärenden, som hertigen ålagt honom, och att konungen gärna såg, att hertigen kom till honom i Stockholm. Koncept utan underskrift i Handl. ang. hertig Karl och hans furstendöme, RA.

Den 28 juli tackar konungen för de erbjudna knektarne och ber hertigen komma på besök. RR.

[2] Redan den 18 juli var Johan i Uppsala. Han var där sedan till i början af okt., att döma af brefvens datering under denna tid. Se Johan III:s Concepter och äfven bref af d. 10 aug. 1582, RR.

Under dessa 7 dagar fördes — sannolikt hufvudsakligen genom Pontus de la Gardies hjälp — förhandlingar emellan konungen och hertigen, hvilka slutade med en förlikning. Härvid beslöts, att allt skulle förblifva såsom förut. Johan förklarade återigen hvad sändebuden förut å hans vägnar sagt, att hertigen ej hade någon anledning att besvära sig öfver den ifrågasatta stadgan. Efter en till sändebuden vid förhandlingarna med dem i juli uttalad önskan fick hertigen också behålla tionden och häradshöfdingeräntan från Strömsholm, det som tilldömts honom af de fyra riksråden 1581.[1]

Den 6 aug. skref hertig Karl till Pontus de la Gardie från Gripsholm, att han brutit upp och hunnit till Gripsholm och att han följande dag aktade sig till konungen i Uppsala (KR.), dit han enligt sitt kalendarium kom 9 aug. och där han stannade till den 15.

Medan hertigen var i Uppsala, utfärdade han ett förläningsbref på ngr torp för Pontus de la Gardie, d. 14 aug. 1582. (Hertig Karls Diarium.) Var denna förläning ett bevis på hertig Karls tacksamhet för god hjälp vid förlikningens ingående? Den 2 aug. 1582 hade De la Gardie också erhållit en förläning af Johan, Girs, a. a.

[1] Se hertigens bref till rr. den 5 apr. 1585, KR., samt till änkedrottn. d. 12 aug. 1582, RR. 1581, 1582, 1583, f. 46 v.: »Till Enkiedrånningen belangendes om then 10de spanemåll och häredshöfdinge rättigheten, utij Strömsholm Län, att H. N. inrymer, och efterlather then hertigh Carll». I hertig Karls Diarium 1566—1592 står antecknadt för d. 26 aug. 1582: Till Marten Persson om tijenden i Strömsholms lähn, Nyk.

Striderna kring Finska viken 1706—1710.

Referat af T. J. Petrelli.

I Vojennij Spornik har på senare tider, delvis måhända med anledning af petersburgsjubileet, rätt mycken uppmärksamhet riktats på striderna med Sverige under Karl XII:s regering. Då operationerna kring Finska viken äro å svensk sida jämförelsevis litet behandlade, har det icke synts ur vägen att här lämna ett referat af två af Vojennij Sporniks nämnda uppsatser, som behandla detta ämne. Den första af dessa, som bär titeln **Militära operationer i Ingermanland 1706—1708,** är författad af **Timtjenko-Ruban** och införd uti oktoberhäftet för år 1900, den senare, som behandlar **Viborgs belägring 1710,** är författad af **B. Adamovitj** och återfinnes i septemberhäftet för förlidet år.

Timtjenko-Rubans uppsats grundar sig hufvudsakligen på forskningar i ryska riksarkivet (samlingen »Peter den stores kabinett»), men stöder sig äfven på en del nyare tryckta ryska arbeten. För Adamovitjs arbete utgöres hufvudkällan af en samtida relation, offentliggjord dels i »Kniga Marsova» i sin ursprungliga affattning, före Peters rättelser, dels i »Спорникъ воен.-ист. Мат.» häftet V med dessa ändringar, dels slutligen i »Peter den stores journal» med nämnda rättelser samt de tillägg och fullständiganden, som Peter i sin korrigering blott antydt. Han har emellertid dessutom begagnat sig äfven af andra källor såsom officerarnes tjänsteförteckningar och en del tryckta arbeten.

Såsom ofvan nämnts är det efterföljande ett referat. Därur har blifvit uteslutet uppgifter, som hämtats ur svensk källa (Adlerfeld) äfvensom en del detaljer, som synas vara af

intresse endast för den ryska allmänheten och militären. Här och hvar, där framställningen synts nog bred, har den blifvit sammanträngd.

I.

Våren 1706 bestod ryska eskadern vid Retusaari af 1 linjeskepp (om 32 kanoner), 10 fregatter (om 28 kanoner), 1 mörsarefartyg, 7 galärer, 10 snauer, 2 brännare och ett betydligt antal småfartyg. Men denna starka eskader var icke bestämd till något aktivt uppträdande. Dess chef, vice amiralen Cornelius Cruys (norrman till börden) hade sina sträfvanden riktade på att de ryska stridskrafterna till sjöss skulle få vara i fred för svenskarne. Han rådde därför enträget tsar Peter att göra beslutsamma operationer till lands och påvisade nödvändigheten af att intaga Viborg, förstöra staden och till grunden nedrifva hela fästningen för att härigenom beröfva svenskarne en stödjepunkt till sjöss, belägen alldeles inpå det ryska riket, och därmed i stället själf vinna handlingsfrihet på sjön utanför Ingermanland. Han rådde äfven till att anfalla Keksholm och att förvandla hela östra delen af Finland till en ödemark. På detta sätt ansåg han, att svenskarne skulle fullständigt hindras att operera på de finska farvatten och i de områden, som lågo vid ryska gränsen. Han ville härigenom äfven skada Sveriges finanser, framhållande, att konung Karl ensamt från tjärbränningsprivilegierna i östra Finland årligen uppbar mera än 800,000 specieriksdaler.

Svenskarne uppgåfvo emellertid icke tanken på ett nytt försök mot Retusaari, ej heller beslutet att blockera Finska vikens östra, af ryssarne eröfrade stränder, och redan i början af sommaren 1706 manövrerade deras flotta i närheten af nyssnämnda ö. Tsar Peter, som den 7 maj före svenskarnes ankomst, ombord på en snau, gifvit sig ut på sjön för att rekognoscera, fick några verst från ön sikte på svenska flottan och vände genast, medelst signalskott underrättande ryska eskadern om fiendens närhet. Svenska flottan bestod

af 15 fartyg och gick icke Kronslott närmare än på ett afstånd af 10—15 sjömil. Senare närmade sig väl de svenska fartygen Kronslott upprepade gånger, men skredo icke till anfall. Tsar Peter gaf Cruys befallning att om möjligt ända till slutet af seglationstiden ligga kvar vid Kronslott med hela eskadern eller åtminstone med 10 rangskepp »med goda chefer», på det att svenskarne icke skulle företaga något öfverraskande anfall mot ön. I följd häraf fördes i slutet af september alla mera djupgående fartyg innanför Kronslott för att i händelse af sjöns oväntade tillfrysning kunna skyndsamt föras till deras dåvarande vinterläge i Petersburg.

Efter att den 13 oktober hafva utanför Krasnoja Gorka uppsnappat ett fartyg, destineradt med proviant från Narva till Kronslott, försvunno de svenska fartygen den 15 oktober. Cruys beredde sig nu att utlöpa, men däraf blef emellertid ingenting.

Lika litet uträttades af ryska flottan följande år, 1707. Den bestod då af samma fartyg som föregående år samt 10 nya galjoter och 40 brigantiner, men hela kampanjen utmärktes af brist på företagsamhet och initiativ hos eskaderchefen. Svenskarne kommo under hela tiden blott två gånger till Retusaari, nämligen den 10 maj — då 6 svenska skepp syntes utanför Kronslott, men genast vände, när 8 skepp och en brännare utsändes mot dem — och den 30 oktober, då ett svenskt skepp nalkades hamnen, sköt svensk lösen och därpå vände utåt sjön igen. Detta deras uppträdande i själfva början och slutet af seglationstiden torde ha skett för att efterse om några ryska örlogsmän funnos vid Retusaari eller icke. Endast i sistnämnda fall ansågo de nämligen möjligt att anfalla de ryska befästningarna. De spejande fartygen voro utan tvifvel utsända från den svenska eskader, som låg på Björköredd, hvarifrån de svenska skeppen kunde hastigare komma till Kronslott än de ryska från Petersburg i följd af att det grunda farvattnet från denna stad till Kronslott nödgade till omlastningar.

För öfrigt må framhållas, att den svenska flotta, hvilken sommaren 1707 blockerade ingermanländska kusten, var betydligt mindre vaksam än hvad fallet varit de föregående åren. Detta framgår däraf, att enskilda skepp af ryska

eskadern, som stodo under påpassligt befäl, icke sällan löpte ut på kryssning på andra sidan Kronslott, ja, till och med företogo expeditioner till närbelägna finska öar och i skärgården. Dessa expeditioner hade emellertid icke någon verklig betydelse utan buro mer en prägel af ströftåg till sjöss än af planlagda operationer.

Lika obetydliga voro operationerna till lands, särdeles i Ingermanland åren 1706 och 1707.

I januari 1706 hade skilda svenska ströfkårer från Livland inträngt på ryskt område mot Gdov, men de gingo snart tillbaka öfver gränsen, då de fingo kunskap om att en rysk afdelning sändts dem till mötes ifrån Narva af öfverkommendanten öfver de ingermanländska fästningarna, Roman Bruce. Dessutom föreföllo obetydliga strider mellan ryssarnes och svenskarnes gränsposteringar.

Betänkligare var general Maijdels framryckning mot Neva sommaren 1706. Den 24 juli gick Maijdel med en afdelning om 2,000 man öfver Neva ofvanför Ochta-ån, lämnande vid dennas mynning på stora vägen till Viborg en postering om 400 man. Att han med denna rörelse dock icke hade något allvarligare syfte, torde framgå af den omständighet, att han ryckte i fält endast med en mindre del af sin här. Om operationen tilläfventyrs haft något hemligt mål, är ej på rysk sida bekant. Efter öfvergången af Neva plundrade svenskarne några byar och började fördjupa sig inåt landet, i det de framträngde ända till Kipenskaja gård, belägen på nuvarande postvägen till Narva 14 1/2 km. från Krassnoje Selo.

När Bruce erfor Maijdels rörelse, sände han till Ochtas mynning major Dediot med Ingermanländska dragonregementet och framryckte själf mot Maijdel med infanteriregementena, men innan han uppnått byn Slavjanka, belägen nära det n. v. Tsarskoje Selo, vände han af okänd anledning åter till Petersburg. Dediot sprängde den svenska afdelningen vid Ochta och fattade posto på svenskarnes förbindelsevägar till Finland. Nämnda omständighet jämte underrättelsen om Bruces framryckning — han hade i verkligheten redan dragit sig tillbaka till Petersburg — förmådde Maijdel att den 1 augusti gå tillbaka öfver Neva ofvanför Ochta på en omväg till Viborg. Denna besynnerliga obe-

slutsamhet i operationerna å ömse sidor torde endast kunna förklaras däraf, att Maijdel var illa underrättad om ryssarne, och Bruce, som i allt blott förfogade öfver 6 infanteriregementen i Petersburg och på Retusaari, ej ville lämna hufvudstaden utan försvar, och måhända fattade Maijdels rörelse blott såsom en demonstration, som dolde hemliga planer.

Karl XII:s tåg till Sachsen gaf Peter tillfälle att åter vända sin uppmärksamhet mot norden. Den läxa ryska hären fått vid Grodno hade visat, att nordiska kriget ännu långt ifrån förts till ett för ryssarne gynnsamt slut, och att i händelse af nederlag i Polen eller Ukrajna de eröfrade områdena i Ingermanland lätt kunde glida ur tsarens händer.

Mot söder och sydväst var Ingermanland mer eller mindre skyddadt genom Livlands och Estlands förhärjande samt iståndsättandet af de forna svenska fästningarna i Narva och Dorpat äfvensom uppbyggandet af Jama. Däremot kunde man ingalunda säga detta i fråga om nordost. Det är visserligen sannt, att Petersburg var befäst, men Petersburg kallades redan då ryska rikets »hufvudstad», och att utsätta denna för sådana äfventyr, för hvilka befästa punkter på gränsen alltid äro utsatta, kunde ej få komma i fråga. Såsom erfarenheten visat, erbjöd dessutom icke Petersburg någon säkerhet för att svenskarne icke skulle tränga in i Ingermanland. Det gällde därför att, kosta hvad det ville, förse Petersburg med en stark buffert samt att beröfva svenskarne en närbelägen bas till lands och sjöss. Det gällde med andra ord att eröfra Viborg och förvandla denna punkt till en rysk fästning.

Förberedelserna till fälttåget mot Viborg började i augusti 1706 och uppdrogos åt öfverkommendanten i Petersburg, Bruce. Artilleri och nödiga förråd samt skanstyg, sandsäckar och öfriga materialier fördes i hemlighet dels till Petersburg och dels till Retusaari. Det utspreds efter order ett rykte, att dessa förberedelser vidtogos för att stärka öns försvar. Äfven trupper drogos upp till Petersburg och dess omgifningar och detta ej blott från städerna i Ingermanland utan äfven från Pskoff och Novgorod. Sålunda anlände från de sistnämnda städerna till Petersburg i slutet af september 7 infanteri- och skytteregementen till en num-

merstyrka af 6,678 man. Hela den opererande arméen i Ingermanland uppbragtes till 19 infanteri- och 7 dragonregementen, 2,000 kosacker och 2,000 ryttare. Den 4 oktober uppbröto tsar Peter och Bruce från Petersburg mot Viborg med en här af 13,000 man infanteri, 5,000 man reguljärt kavalleri och 2,000 kosacker.

Företaget misslyckades som bekant och visade omöjligheten att eröfra Viborg utan en flotta. Engelska sändebudet Withworth, som väl kände förhållandena, skref: »Den 12 oktober anlände arméen till Viborg utan att ha mött något motstånd på vägen, trots att svenskarne byggt på denna två stora redutter. Den första, med en besättning af 400 man och försedd med 2 rader palissader och djup graf, blef utrymd vid ryssarnes annalkande; den andra, fördelaktigt belägen i en sumpig trakt omkring 1/2 mil från staden och försvarad af 300 man med 2 kanoner, höll sig en timme, men därefter drog sig garnisonen om natten tillbaka genom skogen, sedan den rifvit broarna. Endast kanonerna och en del af arriärgardet togos af ryssarne vid ingången till redutten.»

»Själfva Viborg ligger vid ett litet sund, bildadt af en ö, som håller omkring 2 engelska mil i bredd och som är förenad med Karelen genom en bro öfver sundet med tillhjälp af en holme, som ligger midt i detsamma. Sedan ryssarne tagit Nöteborg, ha omkring Viborg blifvit byggda några nya verk (före dem funnos endast gammalmodiga befästningar), men stadens förnämsta styrka ligger i det förträffliga läget på en ojämn, stenig mark, invid 2 små holmar, hvilkas fot sköljes af vatten, så att staden blott kan anfallas från en sida och detta icke med gräfda löpgrafvar, utan genom framförande af skanskorgar och sandsäckar, o. s. v.»

»När general Maijdel sporde tsarens planer, inneslöt han sig i Viborg med 3,000 man. Sina öfriga trupper förlade han åt sidan för att tillkalla dem i händelse af behof.»

»Efter att hafva erfarit de svårigheter, som denna belägring erbjöd, och dessutom omöjligheten dels att afbryta garnisonens förbindelse med reservafdelningen, dels att anfalla en ö, belägen i ett sund, utan att äga tillgång till båtar, uppgåfvo ryssarne tanken på en belägring, och sedan

de framfört 5 små mörsare, inslungade de mellan den 21 och 25 oktober i staden omkring 500 bomber, utan att dock tillfoga denna någon betydande skada. Svenskarne svarade lifligt med kanoner och mörsare och tillfogade ryssarne åtskillig skada; men största skadan ledo ryssarne genom förlusten af hästar. Förlagda dels på stenig mark, dels i kärr och lidande brist på furage, började dessa att duka under så häftigt, att det ansågs klokt att bryta upp ur lägret den 26 oktober. Största delen af dragonerna återvände till fots till sina vinterkvarter i Ingermanland och ankommo dit den 10 november g. s.»

Återkommen från det misslyckade tåget till Viborg, beslöt Peter att förnya anfallet följande sommar, men ändrade förhållanden tvungo honom att en tid uppskjuta företaget.

Karl XII:s tåg till Sachsen hade till följd freden i Alt Ranstadt den 13 oktober 1706, som till en början skulle hållas hemlig, men redan i november efter striden vid Kalisch blef offentliggjord. Peter erhöll kunskap om fredsslutet först den 10 december under resa från Petersburg till Moskva och begaf sig genast till arméen vid Kieff.

Rysslands läge blef nu mera än svårt. Det skulle ensamt upptaga kampen med en mäktig och djärf fiende, och tsar Peters förra förtröstan på att Ingermanland var i ryssarnes händer började svikta. Förlusten af sin allierade, August II, tänkte Peter ersätta genom förbund med andra monarker, men icke i afsikt att strida med Karl utan för att tvinga honom att sluta fred med Ryssland på villkor, som för detta land voro mer eller mindre fördelaktiga.

Redan i slutet af 1706 hade ryska sändebudet i England, Matvejeff, fått i uppdrag att anhålla hos engelsmännen om afsändandet af en allierad flotta till Östersjön för att förmå Karl XII att sluta fred. Peter lofvade att genast efter fredens afslutande sända England trupper till hjälp i striden mot Frankrike. Han lofvade att utan ersättning lämna åtskilliga materialier, som voro nödvändiga för engelska flottan. Han uppvisade fördelarna för England att drifva handel med Ryssland icke öfver Arkangelsk men i Östersjön. Men förgäfves. Underhandlingarna ledde icke till något resultat.

Våren 1707 vände han sig med liknande erbjudanden till Ludvig XIV och likaledes med bön om att förmå Karl XII till fredsslut. Frankrike antog först medlarskapet, men Karl samtyckte till fred endast på villkor, att hela Ingermanland återlämnades till Sverige, och härpå hvarken ville eller kunde Peter ingå; han föreslog emellertid Karl, att Ryssland skulle återlämna Narva till Sverige.

Ryssarna hörde sig för äfven i Wien, erbjudande polska kronan åt Eugen af Savojen. De vände sig till Preussen, försökte på nytt locka Danmark till krig genom löfte om Dorpat och Narva och anhöllo hos påfven, att han icke skulle erkänna Stanislaus Leczinsky såsom konung af Polen, enär han vore tillsatt af Karl XII, som var katolicismens fiende. Men alla dessa försök voro förgäfves. Nya försök att öppna underhandlingar direkt med Karl själf ledde ej heller till önskadt resultat. Svenske konungen svarade stolt, att man skulle underhandla om fred först i Moskva.

Så vidt som ryska regeringen kände svenske konungens planer, gingo dessa ut på icke blott att återtaga allt, som förlorats i Ingermanland, utan äfven att framtränga till självfa Moskva. Där tänkte Karl sluta fred med ryssarne »på sachsiskt sätt», d. v. s. tränga Peter från tronen och i stället uppsätta sin kandidat: Jakob Sobieskij.

Ryssarnes läge var i högsta grad svårt och förvärrades dessutom genom inre uppror: i sydost af baschkirer och främlingar, gränsande till dem, vid Don af Bulavin.

I början af 1708 års kampanj voro de båda fälthärarnes ställning följande:

Karl stod med 35,000 man i Litauen; *Krassau* var kvar i Polen med 8,000 man för att stödja Stanislaus; *Lewenhaupt* stod med 16,000 man vid Riga och *Lybecker* med 12,000 man i trakten af Viborg.

På ryska sidan stod *Peter* med 67,000 man bakom Ulla och Beresina. *Bauers* detacherade kår iakttog Lewenhaupt. I Ingermanland stodo 23,500 man.[1]

Det bör emellertid märkas, att trupperna i Ingermanland till största delen voro upptagna med försvaret af vissa särskilda punkter och utgjorde dessa punkters besättning,

[1] Мышлаевскій, Спорникъ военно-истор. матеріаловъ V: стр. 11.

och att den egentliga ingermanländska fälthären var ytterst liten.

Vid krigsrådet i Bjäschenkovitsi fruktade man hufvudsakligen för 2 operationer af svenskarne: I främsta rummet för ett fälttåg af Karl XII mot Pskoff och Novgorod tillsammans med Lewenhaupt, Lybeckers förening med dem och alla de svenska stridskrafternas framryckning mot Moskva från novgorodshållet öfver Tver; i andra rummet för ett fälttåg af Karl XII mot Smolensk, hans förening med Lewenhaupt och framryckning mot Moskva. Blott en enda, Menschikoff, uttryckte en farhåga för att Karl XII skulle gå till Ukrajna.

Här skall emellertid ej i detalj skildras ryssarnas försvarsåtgärder på den ena eller andra marschvägen, utan skola vi taga kännedom om de försiktighetsmått, som vidtagits för att skydda Ingermanland i allmänhet och Nevas mynningar i synnerhet mot fientliga infall.

Någon rörelse mot Ingermanland med svenska hufvudhären ingick aldrig i Karl XII:s planer, och detta befarade heller icke ryssarne. Karl ansåg uppenbarligen, att Lybeckers afdelning var fullt tillräcklig för att lägga under sig Petersburg och öfriga fästen i detta landskap och äfven för att tillintetgöra den ingermanländska fälthären. Peter fruktade för ett samtidigt infall i Ingermanland af Lybecker och Lewenhaupt såsom förberedelse till en svensk operation mot Moskva från novgorodssidan.

Den fara, som man ansåg hota Ingermanland från Riga, där Lewenhaupt stod, förmådde Peter att ställa Bauers detacherade kår under befäl af högste befälhafvaren öfver stridskrafterna till lands och sjöss i dessa nejder, Apraxin, som erhållit detta befäl redan i mars 1707. Samtidigt förberedde dock Peter denne på att Bauer kunde blifva bortkallad till hufvudhären, likväl endast under den förutsättning, att Lewenhaupt ryckte fram för att förena sig med Karl XII. Apraxin uppmanades att noga hålla öga på Lewenhaupt och att för öfrigt på allt sätt bemöda sig att organisera en utbredd spion- och bevakningstjänst på Ingermanlands sydvästra och norra gränser.

För att försvåra Lewenhaupts rörelse mot Ingermanland eller Pskoff vidtogos följande åtgärder.

Redan om hösten 1707 hade Peter befallt Apraxin att förstärka garnisonen i Pskoff med 2 infanteriregementen af ingermanländska fälthären. Den 9 februari 1708 befalldes, att Bauers hela rytteri skulle ställas vid Riga och hans infanteri i närheten af Dorpat, på hvilket sätt förbindelse upprättades mellan Novgorod och Riga. Den 25 i samma månad gaf tsaren befallning att befästa Pskoff och att samla hela landtvärnet från Novgorod och Pskoff vid Narva, Pskoff och Luki, »enär en svår tid stundar», samt att i förväg varsko landtbefolkningen i gränsdistrikten om att föra lifsmedel och furage, ja, till och med sina tillhörigheter till de befästa städerna, emedan all egendom, som lämnats kvar på landet, skulle brännas, och ägarne då skulle »själfva bli orsaken till sin förlust».

När Peter den 2 mars fick kännedom om att Apraxin utsändt Schomburg med 2,000 man rytteri för att härja Livland, gillade han fullkomligt denna åtgärd, men yttrade, att det varit bättre, om härtill användts Bauers samtliga rytteri, så att hela området mellan Reval, Pernau och Riga blifvit fullständigt ödelagdt. Ungefär samtidigt gafs order att sända alla svenska krigsfångar från Dorpat och Narva till Vologda.

För att förebygga ett oförmodadt anfall från norr organiserades på finska gränsen en beriden vakt. Redan under vintern, i februari månad, förlades Tobolska dragonregementet i trakten af Sojkin, Krasnaja Gorka och Bronsovski till en början för att hålla ögonen på vintervägarna på isen men sedan för att iakttaga fientliga fartyg. Vid Strjälna och Popovaja uppställdes 200 man af det beridna Novgorodska adelslandtvärnet. I Petersburg lämnades 200 dragoner för rekognoscering och vid Ladoga 200 kosacker. Till Olonets och Ladogas stränder sändas Bachmetjeff med 600 kosacker. För att spana framsändes mot Viborg skidlöparepartier, och för att vinna en säker kännedom om fiendens afsikter skickade Bruce till och med en spion till själfva Viborg.

Efter det sätt, på hvilket Karl XII utkastat sina planer, behöfde man för ett infall i Ingermanland frukta blott för Lybeckers kår och de förstärkningar, som denne kunde erhålla från garnisonerna i Riga, Reval och Pernau, hvilka senare uppgingo till resp. 11, 4 och 2 bataljoner. Det fanns

i Livland äfven en liten afdelning svenska fälttrupper, bestående af 1 rytteri- och 1 infanteriregemente, under befäl af öfverste Schlippenbach, en son till generalen med samma namn, men denna blef tillintetgjord af Apraxin redan före Lybeckers öfvergång öfver Neva. Någon fara hotade väl ock från svenska flottan, men med hänsyn till hennes obetydliga verksamhet under de senaste två åren, syntes man kunna räkna på, att hon skulle hållas i schack af den ryska eskadern, som vid denna tid blifvit betydligt förstärkt. Till 1708 års kampanj utrustades i Petersburg 12 linjeskepp, 8 fregatter, 8 galärer, 6 brännare, 2 mörsare- och 10 transportfartyg, 20 snauer och 30 brigantiner med sammanlagdt 682 kanoner och 8,000 mans besättning.

På den ingermanländska krigsskådeplatsen aflopp allt lyckligt för ryssarne under större delen af sommaren. Svenskarnes stridskrafter till lands och sjöss voro overksamma, trots att enskilda ryska afdelningar företogo djärfva rekognosceringar och infall på svenskt område. Ryska kavalleripatruller och mindre afdelningar framträngde till Reval och Viborg. Afdelningar foro på grundgående fartyg omkring i skärgården i östra delen af Finska viken och framträngde till själfva Viborg, ja, uppnådde till och med Borgå, och ryska sjömän tvekade ej att i och för rekognoscering visa sig vid svenska flottans ankarplatser. Det främsta målet med dessa »flygande» expeditioner var att förvärfva fångar, som man kunde förhöra, men ryssarne underläto därvid icke att göra sig till herrar på finska kusten. En mängd byar sköflades och brändes och icke få svenska handelsfartyg blefvo äfven plundrade.

En svensk fänrik, som tillfångatagits af schoutbynachten Botsi vid dennes expedition till Borgå med 7 brigantiner och 10 bestyckade roddbåtar under maj månad, berättade, att omkring Viborg voro förlagda 10,000 man kavalleri och infanteri, svenskar, sachsare och finnar; att de erhållit befallning att samla sig vid staden för att rycka i fält vid första order, och att man väntade till Viborg från Stockholm en ny general (Lybecker) för att ersätta Maijdel äfvensom 3 regementen.

Men med något tåg mot Petersburg brådskade ej svenskarne. Först i juli fick Lybecker befallning af senaten

att intränga i Ingermanland dels för att binda fiendens stridskrafter i denna landsända, dels för att efter förmåga hindra dem att oroa konungens marsch till Ukrajna. Ungefär samtidigt mottog Peter säkra underrättelser om att Lewenhaupt fått order att förena sig med konungen och beordrade då genast Bauer att sända till Narva 2 regementen, kvarlämna där 2 dragonregementen och med det öfriga rytteriet och fotfolket följa efter Lewenhaupt.

Lybecker uppbröt från Viborg den 1/12 augusti, men icke i någon lycklig stund. Redan följande dag började ett häftigt regn, som oafbrutet fortsatte i 15 dygn och försatte alla vägar i det uslaste skick. Denna omständighet var så mycket ledsammare, som Lybecker icke begagnade sig af stora vägen från Viborg. På denna väg höllo ryssarne vakt, och där vägen gick fram till Neva, vid Ochta, hade de befästningar uppförda 1707, nämligen en flesch med konstgjorda hinder, liggande vid själfva Neva, och en lunett omkring 10 verst från förstnämnda ställe. Lybecker ville öfvergå Neva utan synnerlig förlust och så vidt möjligt oväntadt af ryssarne. Den svenska kåren fick därföre bryta af från stora vägen in på byvägar och hålla sig på betydande afstånd från Neva samt intaga bivack ej långt från medelpunkten i den båge, som bildas af nämnda flod, för att kunna uppträda med samma hastighet åt hvilken sida som helst. Till plats för en sådan bivack utsågs den lilla gården Keltis och byn Koltuschi, belägna på raka linjen mellan Nevas utlopp ur Ladoga och utfall i Finska viken, vid pass 20 km. från båda dessa, 10—12 km. från stranden mellan Ochtas och Ischoras utlopp samt 15—18 km. från Tosnas och Mjas mynningar. Därifrån var det synnerligen lätt att företaga en demonstration mot någon punkt på stranden och, sedan man nödgat motståndaren att dit samla sina trupper, därpå hastigt dirigera hufvudkrafterna till en annan punkt att verkställa öfvergången utan allvarligt hinder.

I följd af det dåliga vädret, som fördärfvat vägarna, samt en svårtransportabel pontonträng, som räknade 50—60 pontoner, framryckte svenskarne långsamt. Först den 22 augusti öfvergingo de Systerbäck och ankommo till Koltuschi den 27. Samma dag kom svenska flottan, 22 vimplar stark, i sikte af Kronslott.

När Apraxin, som för tillfället befann sig i Narva, fick underrättelse om svenskarnes öfvergång af Systerbäck, begaf han sig skyndsamt till Petersburg. Vid Petersburg voro vid denna tid samlade 1,800 dragoner, 2 sotnier af adelns beridna uppbåd, 4 sotnier kosacker och 6,500 man infanteri. På Retusaari stodo 5,000 man infanteri, häri inräknadt matroser, som ej ingått i fartygens besättningar, äfvensom soldater på galärerna.[1]

Apraxins första åtgärd var att sända från Petersburg uppför Neva alla tillstädesvarande dragoner och 2 bataljoner infanteri. Dessa trupper fördelades i 2 afdelningar af lika styrka under befäl af öfverste Monastireff och öfverstelöjtnant Manstein, af hvilka den förre skulle fatta posto vid Ischora och den senare något ofvanför Tosnas mynning, sedan han till Tosna afdelat 3 skvadroner dragoner. En

[1] I september 1708 funnos:

Vid **Petersburg:**

Fotfolk:

Guvernörsregementet	801
Apraxins reg:te	668
Bruces »	894
Abramoffs »	805
Frasers »	667
Treidens » (en del af)	422
Inglis »	400
v. Fichtingtons reg:te	1,013
Lutkovska grenadjärregementet	402
Grekoffs reg:te	376
	6,448

Kavalleri:

Lutska dragonreg:tet	595
Vologdska	718
Narviska (del af)	250
Olonetska (del af)	150
Tobolska (del af)	80
En utvald adelsskvadron	220
Kosacker	400
	2,413

På **Retusaari:**

Tolbuchins infanteriregemente	1,000
Ostrofska	800
Treidens (del af)	600
Marinsoldater	1,200
Matroser (i land och på galärerna)	600
Mikischins galärregemente	600
	4,800

bataljon infanteri framsköts äfven från Schlüsselburg, och order gafs att utsätta vakter längs hela floden. På själfva Nevan mellan Mja och Mojkan låg schoutbynachten grefve Botsi med 7 bestyckade roddbåtar samt nära Ischoras mynning löjtnant Helm med 5 brigantiner.

På kvällen den 28 augusti fick Apraxin underrättelse från grefve Botsi, att svenskarne hade visat sig på Nevas strand midt emot Mjas mynning och börjat uppföra ett batteri.

I den rapport, som amiralitetsrådet Kikin ingaf till tsaren om detta fiendens företag, uttalade han såsom sin åsikt, att dylika batterier skulle komma att uppföras af svenskarne på många ställen af Nevas högra strand för att missleda ryssarne om det verkliga öfvergångsstället, men Apraxin fattade saken på annat sätt. Han befallde att de ryska trupper, som utan risk för fästningens försvar kunde framskjutas från Petersburg, skulle genast framrycka till Mjas mynning. Denna marsch, som uppgick till 45 km., utfördes af ryska infanteriet på 2 nätter och en dag. På morgonen den 30 augusti voro trupperna framme.

Samma morgon begaf sig generalamiralen personligen, följande Nevas strand, från Petersburg till den hotade punkten. Men han hade ej hunnit fara många verst, förr än han möttes af ryska bevakningstrupper, som rapporterade, att svenskarne uppenbarat sig vid pass 3 verst nedanför Tosnas inflöde i Neva, på motsatta stranden af Neva. Apraxin red dit i galopp och såg verkligen, att på flodens högra strand »fienden var formerad till parad, och att han iordningställt det förstnämnda stället blott för att missleda».

Det var en afdelning om 2,000 man, som under öfverste Henrik Hastfehr sändts i förväg med pontonerna med befallning att gå öfver Neva och befästa sig på vänstra stranden för att lätta öfvergången på samma ställe för Lybeckers öfriga trupper.

Till Apraxins förfogande fanns blott hans lilla konvoj och folket från närmaste fältvakter, hvilka naturligtvis icke kunde göra svenskarne något motstånd. Ilbud sändes efter trupperna, som framskjutits till Mjas mynning, men dessa hade ryckt längre bort och kunde icke hinna fram i rätt tid. Sista hoppet stod till de 2 brigantiner, som varit synliga åt ischorasidan.

Emellertid började svenskarna att af pontonerna sammansätta flottar, hvar och en bildad af 8 pontoner, hvarefter 1,600 man infanteri gingo ombord och började ro mot ingermanländska stranden. Mot en liten rysk afdelning, som från vänstra stranden iakttog svenskarnes operationer, öppnade de senare en häftig artillerield från ett batteri om 8 pjäser, som i rätt tid och doldt blifvit af dem uppfördt i skogen vid öfvergångsstället. Flottarna hade emellertid icke nått midten af floden, då de båda ryska brigantinerna framkommo och öppnade en välriktad eld. Svenskarne hejdades i sin rörelse; flottarna vände tillbaka till egen strand, och trupperna gingo åter i land. Svenskarne vände nu sin eld mot brigantinerna, hvilka, små och svagt bestyckade, hade svårt att reda sig mot batteriet, så mycket mera som svenskarne sköto väl. Inom några minuter förlorade ena brigantinen masten och fick 2 skott under vattenlinjen och äfven den andra blef illa åtgången. Båda nödgades vända, hvarefter svenskarne obehindradt öfvergingo till vänstra flodstranden på 5 pontonflottar, hvardera förande 300 man infanteri. Genast efter landstigningen började de uppkasta en förskansning.

Nu skyndade till öfvergångsstället 400 ryska dragoner och en bataljon infanteri, som medhade tre 3℔:diga regementskanoner. Infanteriet och de afsuttna dragonerna gingo tappert till anfall mot den svenska förskansningen, »men måste efter tre timmars strid draga sig tillbaka, enär fienden oupphörligt erhöll förstärkningar, medan de våra åter på grund af afståndet icke kunde erhålla något understöd». Det medgifves, att afståndet icke var synnerligen stort. Regementena hade nått fram till Mjas mynning, från hvilken punkt och till öfvergångsstället ej var mera än 10—15 km., men de voro tydligen ytterligt utröttade af den forcerade marschen. Att ifrågasätta, att garnisonen i Petersburg skulle rycka ut, vågade man icke, enär underrättelse inkommit, att svenskt rytteri närmade sig till Ochtas mynning.

Hufvudskälet till att svenskarnes öfvergång öfver Neva fullständigt lyckades var, att Apraxin uppfattat svenskarnes demonstration vid Mja såsom en allvarlig afsikt att verkställa öfvergången på detta ställe. Af stor betydelse och obegripligt var, att grefve Botsis flottilj icke gjorde någonting, ehuru denne, såsom Apraxin rapporterade till

tsaren, »hörde en oafbruten kanonad, som varade nära 5 timmar, men icke kom oss till undsättning, ehuru han låg på mindre än 10 versts afstånd från oss högre upp i Neva. Hade han kommit, skulle han kunnat lämna stor hjälp, enär han hade 8 roddfartyg, bevärade med kanoner och folk, och anlände till det ställe, där fienden gått öfver, på femte dagen.» »För ögonblicket», så slutar generalamiralen sin rapport, »afstår jag från att vidlyftigt skrifva om detta, men kommer framdeles att yrka krigsrätt å honom.»

Sedan Hastfehr befäst sig på Nevas vänstra strand, underrättade han Lybecker, att hela den svenska afdelningen, nu kunde utan ringaste äfventyr öfvergå floden. Lybecker satte sig i rörelse och under loppet af 13 dygn öfvergick hela hans kår till ingermanländska stranden.

Enligt uppgifterna i ryska officiella källor ingick icke i Lybeckers plan ett oförtöfvadt inbrytande på ryskt område. Han fruktade för att »aflägsna sig från en så stor öfvergång». Det är alltför möjligt, att han ansåg, att han genom att ha fattat posto på Nevas vänstra strand fullständigt löst den uppgift, som ålagts honom — att i norr binda ryssarnes betydliga stridskrafter — och att han omsorgsfullt sträfvade att bereda sig en säker återtågsväg och därför ej ville aflägsna sig från Neva. Möjligen har han väntat på dirigeringen mot Ingermanland från andra, sydvästra, sidan af en svensk hjälpkår, som kunde formeras af fästningsgarnisoner i Livland och Estland. Det gick till och med rykten om att en sådan kår redan var formerad till en styrka om 5,000 man och var under befäl af general Stromberg på väg sjöledes från Reval till Narva. I alla händelser framkallades Lybeckers rörelse inåt landet af orsaker, som icke berodde af honom.

Före svenskarnes uppbrott från Viborg hade de erhållit underrättelse att på den ingermanländska stranden af Neva, i närheten af Tosnas mynning, skulle vara samlade stora lifsmedelsförråd. Sättande fullkomlig lit till denna underrättelse och räknande på lättheten att bemäktiga sig ryssarnes förråd, hade Lybecker gifvit sig i väg utan utrustning och icke det ringaste bekymrat sig om att organisera några förråd åt arméen. Enligt uppgift af en sachsisk öfverlöpare hade svenskarne tagit med sig proviant endast för augusti

månad och äfven denna proviant i knappaste laget. Man utdelade 2 hårda bröd på 5 dygn. ehuru denna portion knappt var tillräcklig för 2 dagar. Svenskarnes underrättelser visade sig emellertid otillförlitliga. De funno inga förråd vid öfvergångsstället, och invånarnes egna förråd hade antingen förts till Petersburg eller offrats åt lågorna. Redan den 2 september berättade desertörer, att de svenska trupperna icke fått några lifsmedel på 7 dagar och lifnärde sig med slaktade hästar. Från Finland kom ingenting, ty ryska trupperna bevakade uppmärksamt stora vägen från Viborg. Hungern framkallade alla möjliga oordningar i svenska härens led. I synnerhet maroderade sachsarne, som med våld blifvit tvungna att kämpa i de svenska leden och voro ytterligt missnöjda öfver de svenska officerarnes sätt att handtera dem. Den 1 september ankommo till ryssarne 70 sachsiska desertörer och med hvarje dag ökades antalet af öfverlöpare.

Ett dylikt läge nödgade Lybecker att med några kolonner tränga djupare in i Ingermanland i riktning mot Duderhof, hvarest ryssarne, såsom svenskarne visste, hade magasin »fulla med beklädnad för soldaterna och lifsmedel».

Men förgäfves ströfvade svenska afdelningar omkring mellan Duderhof och Skvoritsi för att uppdrifva lifsmedel. Apraxin ville icke inlåta sig i någon hufvudbatalj, utan riktade alla sina bemödanden på att oroa svenskarne under marschen, att hindra dem vid alla öfvergångar öfver vattendragen samt förstöra alla förråd, som funnos framför dem. För detta ändamål sändes Bachmetjeff med kosackerna till Koporjedistriktet och Ladoga samt Manstein med det reguljära kavalleriet till svenskarnes omedelbara närhet.

Under tiden anlände 300 ryttare från Pskoff och 500 från Moskva till förstärkning. Hela kavalleriet ställdes under befäl af brigadiären Fraser, som erhöll detaljerade instruktioner af Apraxin, men icke visade sig vuxen sin uppgift. Sedan Fraser emottagit befälet, hörde man under några dagar ingenting hvarken från ryska rytteriet eller om fienden.

Till Apraxin kommo emellertid rykten, att finnarne i Koporjedistriktet hjälpte svenskarne med proviant och hästar, ströfvade beväpnade i skogarna, slogo ryssarnes kunska-

pande dragoner och kosacker och villigt åtogo sig att tjänstgöra såsom spioner åt svenskarna.

Anseende att detta finnarnes uppträdande hufvudsakligen berodde därpå, att ryska kavalleriet upphört att följa efter de furagerande svenskarne, medsände Apraxin på Frasers rekognosceringar en klok och skicklig man, amiralitetsrådet Kikin, som personligen kände Peter och åtnjöt dennes förtroende. Kikin anträffade Fraser med hela rytteriet vid Jamburg, där han gjorde ingenting och förklarade sitt uppträdande såsom en strategisk manöver, ett försök att stänga vägen för Lybecker till förening med — Karl XII:s här. Kikin aflägsnade den store strategen från befälet öfver rytteriet och reparerade snart affärerna: »alla nödiga underrättelser om svenskarne skaffades, några svenska partier, utsända på furagering, blefvo i grund slagna, vägarna pryddes på många ställen med upphängda finska spioner och den finska befolkningen i Koporjedistriktet, som vid det ryska rytteriets uppträdande flytt åt skilda håll med hustrur och barn till skogarna, erhöll förständigande att begifva sig till Narva under hot, att alla, som stannade kvar, skulle utan hänsyn till kön och ålder bli skjutna».

Svenskarne, som voro utmattade af hunger, försvagade i antal genom öfverlöparna till ryssarne och oupphörligt oroade af ryska detachement, som dock undveko en afgörande strid, råkade emellertid i ett kritiskt läge. På ett krigsråd, som hölls någonstädes mellan Skvoritsi och Koporje, beslöt man afsända ett ilbud till generallöjtnant Schlippenbach i Reval för att efterhöra, om Lybeckers afdelning kunde få vinterkvarter i Estland. Under väntan på svar ryckte Lybecker mot Koporje och slog där i närheten en rysk kavalleriafdelning. Det visade sig tydligen, att Lybecker sedan han aflägsnat sig från den »stora öfvergången», icke ville gå tillbaka samma väg han kommit, ehuru svenskarne på denna väg skulle hastigast kommit inom sitt lugna rikes gränser. Förhållandet var nämligen, att en flottilj af grundgående ryska fartyg, som nu, ehuru något sent, lade i dagen en energisk verksamhet, kraftigt bevakade öfvergången öfver Neva, som därför icke lockade den misslyckade härföraren.

»Man berättar», skref Withworth i rapporten till sin regering den 3 november 1708, »att svenskarne, som slagit en handfull ryska dragoner och bemäktigat sig en eller två lastvagnar, i dem funnit en dräkt, tillhörig chefen för en rysk afdelning, brigadgeneralen Fraser [som på nytt hade öfvertagit befälet öfver kavalleriet efter Kikins afresa till Petersburg] och i fickan på denna ett egendomligt papper från vice amiralen Cruys, i hvilket denne besvor Fraser att noga följa efter svenskarna och gaf honom hopp om skyndsam och betydande förstärkning, emedan, enligt Cruys' uppgift, vid Narva stodo 6,000 man, vid Novgorod 5,000 man infanteri och 12,000 dragoner samt vid Ladoga 4,000, och alla dessa afdelningar voro fullständigt försedda med proviant och förråd af alla slag. Detta bref förskräckte Lybecker, som genast skref till amiral Ankarstjerna och underrättade honom om den fara, som hotade svenska arméen genom fiendens öfverlägsna krafter, därest ej arméen kunde oförtöfvadt undanföras på flottan. Amiralen gaf i början ett afböjande svar, men Lybecker sände till honom en major med förnyad anhållan och tillade, att därest Ankarstjerna ej beviljade denna, skulle ansvaret för den kungliga härens undergång falla på honom. Då samtyckte amiralen att taga trupperna ombord men utan tross och hästar. Man kan svårligen tro på att svenskarne hade till den grad oriktiga underrättelser om förhållandena i Ingermanland, att de kunnat sätta lit till ett dylikt bref, men då nämnda berättelse meddelats mig af själfve vice amiralen (Cruys), så anför jag den.»[1]

Äfven Adlerfeld talar om brefvet, som fanns i Frasers tross. För vår del, säger Ruban, »sluta vi oss fullständigt till Withworths mening. Om också ett sådant understucket bref verkligen funnits, hur var det väl möjligt — äfven vi upprepa den engelska diplomatens ord — att svenskarne kunde vara så illa underrättade om ryssarnes stridskrafter, att de kunde taga för kontant uppgiften att mera än 20,000 man från Narva, Novgorod och Ladoga framryckte till Apraxins hjälp? Mycket troligare är, att Lybecker antingen själf uttänkt brefvet eller försäkrat, att han satte tro till

[1] Сборн. русск. истор. общ. T. L. s. 110.

detsamma blott för att kunna rättfärdiga sitt skyndsamma återtåg med förlust af hela trossen och hästarna.»

Underrättelsen om Lybeckers embarkering på svenska flottan nådde fram till Apraxin först den 12 oktober g. s. Han samlade då skyndsamt de närmaste trupperna — 5 bataljoner fotfolk, 2,000 dragoner och en del irreguljärt rytteri — och framryckte mot Sojkina, därvid framsändande kosacker såsom spejare för att få fatt på någon, som man kunde förhöra. Kosackerna grepo en svensk löjtnant, som uppgaf, att »svenskarne verkligen packade in sig på skeppen» och att på stranden nära Krivorutje by ännu voro kvar sammanlagdt 5 infanteribataljoner, förlagda i en förskansning, som var förstärkt med förhuggningar. Skansen anfölls af grenadjärer och afsuttna dragoner både från landsidan och, efter dess kringgående till sjöss, från sjösidan, och anfallet slutade med det svenska arriärgardets fullständiga tillintetgörande. »Fienden blef så slagen, att inte en enda man undkom, utan antingen stupade eller blef tillfångatagen.» Elden från de svenska fartygen hjälpte icke. Man måste antaga, att bottnens beskaffenhet vid stranden icke tillät de svenska fartygen att närma sig på tillräckligt håll och att svenskarnes kulor icke nådde fram till stranden. Svenskarne vågade icke en landstigning för att hjälpa arriärgardet antingen till följd af bristen på grundgående fartyg eller af det skäl, att Lybeckers hufvudsakliga sträfvande gick ut på att fortast möjligt komma öfver till Finland. Flottan hissade segel och gick till Björkö, där Lybeckers kår sattes i land.

I striden vid Krivorutje förlorade svenskarne enligt Peter den stores journal 900 döda och 157 fångar samt ryssarne 59 döda och 224 sårade. På platsen anträffades 6,000 dödade hästar.

Lybeckers infall i Ingermanland var den sista militära händelsen därstädes under Nordiska kriget. Efter striden vid Ljäsna fick både konungen och regeringen i Stockholm annat att tänka på, och efter Poltavaslaget och svenska härens undergång fullbordades Ingermanlands eröfring.

II.

I januari 1710 hade mellan Ryssland och Turkiet ingåtts ett stillestånd på 30 år, hvarigenom Ryssland fick fria händer mot svenskarne. Den 21 februari återvände tsar Peter från Moskva till Petersburg och gaf genast efter framkomsten Apraxin befallning att göra sig redo att gå mot Viborg. I Petersburg visste man, att Lybecker förlagt kvarlefvorna af sin kår i vidsträckta vinterkvarter inåt Finland och lämnat i Viborg såsom garnison omkring 4,000 man. På det att Lybecker ej skulle få tillfälle att skynda staden till hjälp med hela sin kår, beslöt Peter att plötsligt kringränna densamma, samt att, för att ej väcka uppmärksamhet, föra trupperna dit öfver isen.

Apraxins kår samlades på Retusaari. Förberedelserna till denna expedition måste hafva fortgått hela vintern, ty annars skulle det ej ha varit möjligt för Apraxin att lägga i dagen en så ovanlig snabbhet som han visade. Den 21 februari erhöll han nämligen order om företaget, och redan den 12 mars satte sig hans avantgarde i rörelse, efterföljdt af hufvudkrafterna i echelonger. Marschen fortgick 150 km. på Finska vikens is förbi Björkön, och kåren landsteg omkring 15 km. väster om Viborg och böjde sedan förbi Tervajokisjön in på Villmanstrandsvägen. Den 21 mars kl. 7 f. m. anlände avantgardet under befäl af brigadiären Tjernischeff till förstaden på nordvästra sidan af Viborg.

Där varande båda svenska regementena drefvos genast undan och drogo sig tillbaka till fästningen, sedan de antändt förstadens mjölmagasin och artilleriförråd. Ryssarne hindrade dem att sätta eld på förstaden själf. Följande dag anlände Apraxins öfriga trupper och förlades i förstaden. »Vi hafva, Gud ske lof», skref Apraxin, »rymliga kvarter och kunna erhålla nödigt bränsle.» Fästningen rekognoscerades af Apraxin och franske ingenjören de la Patrie.

Fästningen och förstaden lågo på hvar sin sida om en smal ström, som med i allmänhet en bredd af 500 meter på sina ställen likväl uppgick blott till 120 meter.

Fästningen låg på en från södra landet framspringande udde. På norra landet, där ryssarne stodo, bildade stranden en djup bukt och denna jämte ett sydväst därom beläget långt och högt näs gaf tillfälle att från 3 sidor iakttaga fästningen och innesluta henne med skansar och belägringsbatterier. Viborg företedde bilden af en trångt bebyggd stad, omgifven af en fästningsmur, som i hörnen var försedd med låga torn med kanonportar. Från buktens innersta

Plan öfver Viborgs belägring 1710 ur »Kniga Marsova».

del förde en lång flottbro öfver till fästningen och ungefär invid brons midt höjde sig från en där liggande liten ö det berömda slottet med tornet »Långa Herman», som redan i 400 år hade stått på vakt och hotande vände sina skottgluggar åt alla sidor. Bron mellan slottet och förstaden var på sina ställen rifven, och rundt hela fästningen och slottet var isen uppsågad.

Apraxin beslöt att framgå med approcher på sina båda flyglar, nämligen på vänstra flygeln mot Långa Herman och på högra flygeln, på näset, mot fästningens mest

sårbara fas, som var vänd mot sundets mynning och ej kunde bestrykas från slottet. Dessutom skulle 2 skansar anläggas i de ryska truppernas rygg för att skydda mot företag från sjösidan, sedan sjön gått upp. Slutligen skulle så snart löpgrafvarna blifvit utförda, 6 regementen öfvergå till södra landet under befäl af general Bergholtz för att innesluta och belägra fästningen äfven från denna sida.

Den 23 mars började belägringsarbetena, som voro svåra att utföra på berggrund och frusen mark under bitter köld och stark blåst från sjön, men trots allt detta omgafs fästningen efter en vecka med batterier och en båge af approcher, som höll halfannan km. i längd. Svenskarne hindrade föga dessa arbeten, trots att »Långa Herman» beständigt brummade. Själfva voro de ifrigt sysselsatta att på fästningsvallar utföra tre konterbatterier emot dem, som ryssarne anlagt på näset.

Den 26 mars spred sig ett oroande rykte, att 2 svenska regementen stodo på ett afstånd af 60 km. i ryssarnes rygg och att man kunde vänta ankomsten af alla Lybeckers trupper, men grundlösheten däraf ådagalades af Tjernischeff, som med 2,000 man infanteri och 6,000 man rytteri ryckte ut och blott påträffade en major och 120 man.

Den 30 mars började ryssarne bombardera slottet och beskjuta fästningen med bågskott, och den 1 april öppnade kanonbatterierna sin eld. Första dagen inslungades i staden och på slottet 130 bomber och följande dag 90, sedan kastade man dagligen omkring 65.

Natten till den 2 april fattade Långa Herman eld, och flammorna därifrån belyste hela natten förstaden och fästningen. Slottets mellersta del och taket afbrunno, men de kraftiga hvalfven störtade icke in, och knappt var eldsvådan öfverstånden, förrän svenskarne till allmän förvåning på nytt öppnade en stark eld från slottet. I staden vållade äfven ryssarnes bomber icke liten uppståndelse, åtskilliga hus lades i spillror, invånarne togo sin tillflykt till källarna och soldaterna fingo enligt öfverlöparnes utsago dag och natt vara på vallarna.

Öfvervikten i artilleri var, hvad angår enskilda kraftiga pjäser, tydligt på svenskarnes sida. Ryssarne hade i allt tolf 12𝔱:iga kanoner, af hvilka en del besköto slottet och

de öfriga, ifrån skansarna på näset, stadsmuren. Svenska artilleriet, som var uppställdt på muren, befann sig på muskötskotts afstånd från ryssarne och sköt enligt Apraxins ord: »vådligt skarpt och välriktadt». En af de ryska pjäserna blef så illa träffad, att man ej mera kunde skjuta med densamma, och en annan sprang sönder genom den myckna skjutningen.

Nu följde en lång period af 1½ månad, under hvilken ryssarne förgäfves sökte bringa fästningen i trångmål genom bombkastning och beskjutning med deras för detta ändamål otjänliga kanoner. Apraxin erkände sin oförmåga att kunna skjuta bräsch och rapporterade till tsaren: »Vi arbeta med bombardering så mycket vi kunna, men våra kanoner hjälpa oss föga, emedan de skjuta illa och äro lätta. Då vi börja skjuta, svarar fienden med tio mot en.»

Från den 21 mars till den 8 april afgåfvo svenskarne för hvar dag 10—30 mörsare- och 100—300 kanonskott och vid ett tillfälle, den 4 april, fullt 1,000 skott. På ryska sidan sköt man från bombardemangets början till den 8 april dagligen 20—150 mörsare- men endast 45—250 kanonskott. Sammanlagdt sköto svenskarne till den 8 april 265 mörsare- och 3,033 kanonskott, medan ryssarne af förra slaget sköto 961 och af det senare 966.

Bland Apraxins närmaste medhjälpare uppstod tanken på stormning, och Apraxin inrapporterade detta den 5 april till tsaren och bifogade »ett utkast, på hvilken punkt, vi tänka storma». Men tsaren skref till honom den 7 april, att stormningen var alls icke förberedd, och medgaf honom endast att framföra trupperna på eget ansvar och »under det villkor, att ni ser, att ni har en säker förhoppning — gör det då i Guds namn — men går det illa, så kommer ni att stå till svars». Detta var nog för att bota Apraxins ifver, och han svarade sannolikt i stor förskräckelse, att med sådant ansvar och utan tillstånd hade han ingen tanke på att storma, men att han ansett sig icke kunna underlåta att rapportera det som generalmajorerna föreslagit. Denna brefväxling ägde rum omedelbart före påsk (den 9 april).

Den 12 april gjorde svenskarne ett kraftigt utfall, men blefvo tillbakaslagna »med icke ringa förlust». Mot

hvilken punkt utfallet var riktadt, har man ej lyckats konstatera. Ryssarna fortsatte att förstärka approcherna, måhända mer än som behöfdes, men Apraxin ville ej minska arbetet, »ty då får fienden kurage». Dessutom utsändes folk på partier. Ett af dem, som ägde rum på palmsöndagen, må omnämnas.

På postvägen mellan Viborg och Petersburg låg »kivikarnas» gästgifvaregård. Ryssarne ansågo dem blott som röfvare, men det finns grund för att tro den svenska uppgiften, att det var ett tillhåll för en djärf partigängare Kivik, [Kivekäs eller Luukkoinen] en f. d. officer. »Kivikarne» hade varit besvärliga för ryssarne alltifrån början af operationerna på andra sidan Neva, och nu under belägringen af Viborg hotade de ständigt att afbryta förbindelsen med Petersburg. Mot en afdelning, som uppträdt i ryssarnes rygg utsändes därför den 2 april en löjtnant med ett litet kommando på skidor. Han påträffade en beriden afdelning om 30 man, slog densamma och tog 17 ryttare tillfånga, af hvilka 4 upphängdes utmed vägarna och återstoden sändes på lifstidsarbete till Asoff. Icke långt därefter skedde, sannolikt äfven af kivikarne, ett öfverfall på en rysk öfverstelöjtnant, då denne reste med ett bref från Apraxin till tsaren, men den ryska konvojen dref dem på flykten, och brefvet kom lyckligt tsaren tillhanda.

Dessa små episoder voro de enda, som på en kort tid upplifvade belägringen, hvilken till sin karaktär var lika flegmatisk och trög som Apraxin själf. Till maj månads ingång hade ryssarnes utsikter icke det ringaste ljusnat, och med hvarje varm dag, som gick, löpte de fara att förlora den bro isen byggt öfver strömmen. Tanken på stormning hade, som sagdt, Apraxin uppgifvit, och hans sträfvanden gingo nu ut på att genom fästningens bringande i trångmål nödga henne att dagtinga.

Approcherna gjordes allt större och de närmade sig på många ställen intill stadsmuren på gevärshåll. Hvarje dag uppblossade skottväxling, och några gånger lyckades ryssarne att skada fästningsvallen, men svenskarne, likt oroade myror, reparerade hastigt vallarna och lämnade ej ryssarne tillfälle att göra en allvarligare bresch. Enligt öfverlöpares utsago var ställningen inom fästningen svår. Till den

22 april uppgingo de stupade till mer än 600, och i ett hus lågo mera än 300 sjuka. Hela garnisonen var upptagen af ett »idkeligt» och »omåttligt» arbete.

Men äfven i ryska lägret började man bli orolig. Oron växte med hvarje dag och hotade att bringa belägringskåren i ett outhärdigt läge. Alla förråd, som medförts från Kronstadt, voro beräknade efter det antagande, att Viborg snart skulle falla eller att man skulle med öppet vatten erhålla transporter sjöledes. Redan i början af april anmälde Apraxin hos tsaren den stora bristen på furage och att han ej kunde behålla kavalleriet hos sig, och i slutet af samma månad meddelade han, att alla förråd voro på upphällning och bönföll, att tsaren måtte tillgripa alla åtgärder för att afvärja nöden. Den första maj hade Apraxin mjöl för 10 dagar och gryn för 14. Bristen på förråd nödgade honom att anhålla, att tills vidare inga nya regementen måtte ditsändas och att man för tillfället måtte afstå från planen att anfalla Viborg från petersburgssidan.

Läget blef med hvarje dag allt betänkligare och kunde icke längre hemlighållas för menige man. Den 7 maj skref Apraxin till tsaren: »Af provianten återstår nästan ingenting. Vi hoppas på Eders majestäts snara ankomst.»

Våren hade nu på allvar gjort sitt inträde, isen bröt upp, och både svenskar och ryssar riktade med oro och hopp sina blickar utåt sjön efter undsättning.

Den ryska undsättningsflottan hade länge legat fullt färdig på Neva, endast väntande på islossningen, men denna och motiga vindar fördröjde dess afsegling till den 25 april. Knappt hade hon den 30 april utlupit från Kronstadt, förrän hon möttes af sammanpackad is. Tsar Peter själf begaf sig på en snau ut och spanade ett helt dygn efter en passage för flottan genom isen, men förgäfves. Från Kurom i trakten af Björkööarna skref han till Apraxin och underrättade honom om de hinder naturen lagt i vägen. Vid Kurom samlades hela flottan den 1 maj under afvaktande på att isfältet skulle skingras.

Knappt hade det den 5 maj blifvit möjligt att röra sig framåt, förrän tsar Peter afdelade galärerna och lastfartygen och förde dem under sitt personliga befäl till Viborg,

Under nära 4 dygn var han utsatt för oafbrutna faror, i det att han än fick tränga sig fram genom isen, än släpa lastfartygen af grund, än under natten i en läckande slup söka reda på segelleden genom skären.

Den 9 maj ägde mellan de ryska och svenska posterna, som redan börjat någorlunda begripa hvarandra, lifliga meningsutbyten rum huruvida den flotta, som nu visade sig, var svensk eller rysk. Då det framgick att den var rysk, blef det stort jubel i ryssarnes läger. Sedan tsaren den 10 gifvit order om urlastning af proviant, artilleri och ammunition, begaf han sig till lägret, gick omkring i approcherna och tog arbetena och fästningen i skärskådande.

Från den 13 maj vistades han nu dagligen bland trupperna och uppmuntrade dem, själf hälsad med förtjusning, enär alla visste, att det endast var genom tsarens bragd, som de räddats från hungersnöd. Den 14 afseglade han åter till Kronstadt och lämnade vid afresan åt Apraxin ett direktiv för huru fästningen skulle intagas, hvilket genast medförde kraft och företagsamhet i belägringen och lade grunden till ryssarnes vidare framgångar.

I detta direktiv föreskref tsaren, att fästningen skulle inneslutas äfven från petersburgska sidan och att man med artilleri skulle förbereda stormningen mot de två svagaste punkterna: den ofullbordade ravelinen mot landsidan och den del af fästningsmuren, som vette åt sjön. Galärerna skulle deltaga i arbetet, och från dem skulle framsändas brännare för att antända de i sjön utlöpande träbastionerna.

Apraxin skred genast efter Peters afresa till utförande af hans befallningar. Ryssarnes stridsmedel hade nu betydligt ökats. Beläringskåren räknade i allt omkring 15,000 man med åttio 24℔-iga och 18℔-iga kanoner och 26 mörsare, och härtill kom galäreskadern under Botsis befäl, färdig att medverka vid stormningen.

Den 16 maj sände Apraxin Bergholtz' division, bestående af 6 regementen, öfver till södra landet för att belägra fästningen från landsidan, och följande dag anlände från Petersburg Preobraschenska och Semjonovska gardena och slogo läger bredvid Bergholtz' trupper. Hos Apraxin stodo kvar 3 infanteri- och 3 dragonregementen.

Den 17 maj började ett ifrigt arbete rundt kring fästningen. På näset byggde Bruce ett batteri för 40 kanoner för att skjuta bräsch mellan bron och tornet N på den svagaste fasen. Nedanför batteriet, alldeles invid vattnet, byggdes en andra tranché för musketerare och små mörsare. På södra sidan intogo Bergholtz' trupper sina platser, började genast uppkasta approcher och bygga ett batteri för 20 kanoner och 2 »kittlar» för mörsare (X). Mot denna sida bestod fästningen af en bastionerad front af jord och där framför en vattengraf, som till hälften var betäckt af en ofullbordad ravelin. Bestyckningen på denna front var, enligt Apraxins uppgift mycket talrik.

På anfallsfältet framför frontens mellersta del låg ett kärr, men på ömse sidor om detta förde till bastionerna steniga, upphöjda bankar omkring 200 steg långa.

Efter att hafva kringränt fästningen utom skotthåll synes Bergholtz ha fattat posto vid ändarna af dessa bankar och hade för afsikt att förbinda dem medelst approcher. Samtidigt härmed uppfördes batteriet och »mörsarekettilarna» mot sjöbastionen »Pansarlaks» (K), som blifvit honom anvisad såsom mål för det slutliga anfallet. Från hans vänstra flygel syntes öfver sundet nästan hela näset med Bruces batterier, nästan hela fästningens mot sjön vända front samt det inre af sjöbastionen och ravelinen. Omkring 400 steg framför det ställe, där ryska batteriet byggdes, doldes af ravelinens ena ofullbordade fas kaponjären Q, som skulle gifva de ryska grenadjärerna en sådan minnesbeta.

Den 17 maj påbörjades jordarbetena mot alla punkter och utfördes med den väldiga energi, som tsaren vid sitt besök förstått ingifva både befäl och trupp.

Den 24 maj rapporterade Apraxin, att arbetena på hans sida närmade sig sin fullbordan och att det hos generalmajor Bergholtz arbetades flitigt. Trots alla svårigheter därstädes framfördes approcherna genom kärret, och batterierna på bergknallarna bildades af skanskorgar och väldiga stenar.

Svenskarne följde ryssarnes arbeten med oafbruten eld från bastionen och ravelinen O och »förstörde förskräckligt med folk». Det hjälpte ej att ryssarne försökte arbeta om

nätterna, ty dessa voro vid denna årstid ljusa såsom om dagen. Minsta skrapning af kanonerna på den steniga grunden eller slag af hackan ådrog sig svenskarnes uppmärksamhet. De öppnade genast en »grym» eld och »förstörde» ryssarnes folk lika eftertryckligt om natten som om dagen. Men trots fästningens eld, trots förluster, kärr och klippor trängde Bergholtz' trupper framåt. Den 23 maj var approchernas tät 130 meter från palissaden, och följande dag »satt folket bakom stenarna» vid pass blott 60 meter från ravelinen, kaponjären och strandbastionen.

Efter fjorton dagars arbete var nästan allting i ordning. På näset hos Bruce väntade 40-kanonsbatteriet blott på bestyckningen af Bergholtz' batteri för att tillsammans med detta börja beskjutningen af sjöfronten och på norra landet voro mörsarebatterierna emot »Långa Herman» i ordning. Natten till den 1 juni bestyckades Bergholtz 13-kanonsbatteri på vänstra flygeln. Där låg äfven ett batteri med 10 mörsare (A). Den 24 maj hade ytterligare anländt från Petersburg 4 infanteriregementen med tillsammans omkring 2.500 man.

I mån som de ryska batterierna växte upp kring fästningen, växte ock de ryska truppernas tillförsikt om en snar seger, under det att hos den svenska garnisonen andan märkbart försämrades.

Den 23 maj sköts från gamla mörsarebatteriet (V) på näset en liten bräsch i fästningsmuren, och samma dag utkom från fästningen placemajoren med begäran från kommendanten att få sända ett bref till Lybecker med förfrågan om han ämnade undsätta eller icke. Apraxin svarade majoren, att kommendanten gjorde klokast i att icke vänta någon hjälp, »ty fästningen vore innesluten både till lands och sjöss af hans kejserliga majestäts trupper, och om kommendanten icke ginge in på ett godt ackord, så ägde han (Apraxin) tillräckligt artilleri för att med detta skjuta hela fästningen sönder och samman». Därefter visade ryssarne majoren sina kanoner, hvarvid denne »ryckte på axlarna» och sade det »icke vara troligt, att Viborgs invånare skulle uppgifva denna fästning före dess fullkomliga förstöring, men att de skulle uppgifva den på ett godt ackord». Dagen därpå kommo 6 öfverlöpare från fästningen och

berättade, att provianten tagit fullständigt slut i staden och att invånarne lifnärde sig med hafre och korn.

Apraxin inrapporterade noga till tsaren belägringsarbetenas gång, men ville icke börja bombardemanget från de nya batterierna och förberedelserna till bräschskjutning utan tsarens befallning, hvarför han åtskilliga gånger frågade tsaren, om han skulle afvakta hans ankomst eller börja attacken. Den 31 maj mottog Apraxin tsarens tillstånd att öppna elden och att storma, när bräschen blefve färdig. Tsar Peter hade tillagt, att han skulle gärna se, att elden öppnades den 30 maj, som var hans födelsdeag, men däraf blef ingenting, då brefvet var försenadt.

Om morgonen den 1 juni sände Apraxin en major till fästningen med uppmaning till dagtingan »för att undvika en stormnings grymheter och blodsutgjutelse». Men kommendanten svarade »på hederligt sätt»: »jag kan ej uppgifva fästningen utan nödtvång och skall hålla den så länge som det är möjligt».

Kl. 6 e. m. började beskjutningen. Man kan tänka sig tillståndet i staden. 40 kanoner besköto muren på närmare afstånd än gevärshåll. 13 kanoner från Bergholtz' batteri riktade sin eld mot sjöbastionen och flankerade tornen längs södra sidan, och från 26 mörsare — de små oräknade — inslungades från tre håll bomber i fästningen. På kvällen utbröt i staden en stor eldsvåda.

Då de svenska fartyg, som några dagar varit synliga, hörde bombardemanget, hissade de segel och afgingo till Björkööarna, därmed beröfvande försvararne hvarje hopp om hjälp. Från Lybecker hördes icke det ringaste.

Elden pågick oafbrutet några dagar. Ändtligen den 5 juni instörtade hela den del af muren, som var vänd mot batteriet på näset, »från orillionen (N) till själfva bron» och en bräsch uppstod så bred som 2 bataljoner i frontställning. Kanonerna på hörntornen, som flankerade muren, demonterades, jorden rasade ned och alla svenskarnes ansträngningar att laga bräschen voro fruktlösa.

På Bergholtz' sida uppnåddes äfven stora framgångar. På högra sidan togs stenredutten (R) på glacisen, och nedgångar till grafven iordninggjordes; på vänstra sidan iordninggjordes fri väg ända fram till själfva bastionsmuren.

Till en början var nästan hela elden från Bergholtz' batteri samlad mot den fas af sjöbastionen, som var vänd mot ravelinen, men bastionen visade sig »förfärligt stark» och jorden rubbades nästan icke. Man beslöt då att anbringa en helvetesmaskin.

Dessförinnan måste man emellertid bemäktiga sig kaponjären (Q), belägen på ravelinens outförda fas. Så skedde äfven genom grenadjärregementet. Af kaponjärens besättning blef kaptenen och en korpral tillfångatagna, de öfriga nedhuggna. Knappt hade kaponjären blifvit tagen, förrän »fienden skyndade ut till understöd, och det blef en batalj med denne fiende hela natten». Striden antog tydligen en allmän karaktär. För att tillbakaslå de utfallande framsändes ej blott grenadjärerna utan alla regementena på Bergholtz' vänstra flygel. Mot morgonen blef utfallet afslaget och kaponjären stannade i ryssarnes händer, men af de ryska grenadjärerna funnos icke många kvar i leden.

Den 6, 7 och 8 juni hölls »generalkoncilium» hos Apraxin, då beslut fattades, att den 9 juni gå till storms. Bergholtz skulle vid 10—11-tiden på natten till den 9 framföra sina helvetesmaskiner till bastionen O, hvilka därpå skulle antändas af artillerister. Lyckades explosionen, skulle B. uppsända 3 raketer från stora batteriet invid sjön, men i motsatt fall blott en. Han skulle sedan afvakta signalen till stormning, som skulle gifvas från mörsarebatteriet V på näset. Bruce skulle föra sina trupper öfver strömmen på flottbroar och rikta sitt anfall mot bräschen. Stormningen, som enligt Peters order skulle ske på ljusa dagen, utsattes till kl. 10 f. m. Den 8 på kvällen var allt färdigt till anfallet och trupperna på sina platser.

I Petersburg hade tsar Peter med intresse följt belägringens gång, men genom ett anfall af sin vanliga sjukdom hindrats att resa till Viborg. Den 8 erfor han genom bud från Apraxin, att den 9 var utsatt till stormningen, och skref då genast, att densamma om möjligt borde uppskjutas till följande söndag eller måndag resp. den 11 och 12 juni, då han kunde hinna dit, »ty i dag tager jag den sista medicinen och i morgon är jag fri».

Detta bref kan ha hunnit fram natten till den 9, men möjligt är, att stormningen uppsköts äfven af någon annan orsak.[1]

Sent på kvällen den 9 juni utkom från fästningen en öfverstelöjtnant för att underhandla om lämpliga kapitulationsvillkor. Apraxin fordrade emellertid, att fästningen skulle gifva sig på nåd och onåd. Kommendanten svarade, att härpå ville man ej ingå, men icke desto mindre fortsattes underhandlingarna, och det var tydligt, att garnisonen djupt modfälld icke ville drifva det till en stormning.

Den 11 juni fram emot aftonen, just under öfverläggningarna med kommendanten, ankom tsar Peter landvägen med ett litet följe, och följande dag sände han kommendanten ett ultimatum. Första punkten medgaf, »att de skulle få rycka ut med öfver- och undergevär, men utan flygande fanor och klingande spel, tillsammans med deras ägodelar och familjer och att de skulle erhålla så mycket proviant de behöfde på färden». Svar skulle af kommendanten gifvas före klockan sju.

Klockan 6 återsände kommendanten ackordspunkterna underskrifna. Med fästningen gåfvo sig 135 officerare och 3,700 man. Dessutom föllo i ryssarnes händer 2 fästningsflaggor, 63 fanor och standar, 141 kanoner, 8 mörsare och 2 haubitser.

Viborgs dagtingan framkallade den största glädje i ryska lägret och firades väldigt med bullrande fäster och salut. Tsar Peter tillade denna framgång en ofantlig betydelse och såg i Viborgs fall »Sankt Petersburgs slutliga frälsning från fara».

Den 13 juni slogos öfver strömmen de broar, som iordningställts för stormningen, och 2 bataljoner uppställdes i bräschen.

På södra landet besatte några kompanier sjöbastionen för att omöjliggöra ett återupptagande af försvaret. Dagen därpå utryckte de svenska trupperna, hvilka trots ackordspunkterna gjordes till krigsfångar. Samma dag hopsamlades liken och afröjdes gatorna för tsarens högtidliga intåg

[1] Brefvet visar tydligt, att Apraxin var af tsaren underrättad om hans ankomst den 11 eller 12 juni. I Peter den stores journal uppgifves emellertid, att tsaren anlände till Viborg landvägen den 11 juni »oförmodadt».

»ty i hela fästningen fanns icke en enda saschen hel mark, som var jämn och ej uppsliten med hål efter bomberna. Många gator, fyllda med spillrorna af husen, voro ej passabla.»

Den 15 juni höll Viborgs besegrare, Apraxin, den första högtidliga paraden. Tsaren stod själf vid högvakten med vakt af preobraschenskigardet och gjorde honnör för honom samt hälsade honom såsom generalamiral. Öfverstarna Aminoff och Stjernstråle öfverbragte till Apraxin fästningens nycklar på ett silfverfat. På »Långa Herman» hissades kejserliga standerten och man festade till långt ut på natten. Den 16 och 18 fortsattes festerna och utdelades hvarjehanda nådevedermälen, hvarjämte hela Viborg beständktes med vigvatten. Den 19 förde preobraschenskibataljonen de svenska fanorna till Petersburg, och den 22 afreste tsaren själf dit.

Strödda meddelanden och aktstycken.

Tiden för årsskiftet i svenska urkunder från slutet af 1200-talet och början af 1300-talet.

När det gäller att bestämma dateringen af en del inhemska urkunder från vår äldre medeltid, visar det sig vara nödvändigt att söka utreda på hvad dag årsskiftet vid den tiden i vårt land räknades falla.

Denna kronologiska fråga har nämligen inte gjorts till föremål för någon närmare undersökning; endast några korta uttalanden utan anförd motivering ha gjorts i densamma. Vid diskussionen af dateringen af ett par svenska bref, det ena utfärdadt af kung Birger,[1] det andra af hans bror hertig Erik,[2] utgår Munch ifrån, att året vid den tiden började den 25 dec., och vid tryckningen af det senare brefvet i Sveriges Traktater uttalar Rydberg, tydligen i anslutning till Munch, samma åsikt.[3] Grotefend, vår tids främsta auktoritet i kronologiska frågor, yttrar om beräkningssättet för årsskiftet i Skandinavien, att man här sedan gammalt räknade det nya årets början från den 25 dec. och att räkningen från den 1 jan. vann insteg i Norge från senare hälften af 1400-talet och i Danmark och Sverige ett århundrade senare, om också i de båda sistnämnda länderna det äldre beräkningssättet ännu länge användes i det hvardagliga lifvet.[4] Detta Grotefends uttalande bör emellertid kompletteras med den anmärkning, hvarmed han inleder sin redogörelse för de olika sätten att beräkna årsskiftet i de europeiska länderna och hvari han fäster uppmärksamheten på, att den 1 jan. hela medeltiden igenom i det borgerliga lifvet bibehållits som nyårsdag trots de afvikande officiella beräkningssätten. Grotefends åsikt synes i så fall komma

[1] DS 1450.

[2] ST 157 b. En närmare redogörelse för de båda brefvens datering lämnas längre ned.

[3] Munch, Det Norske Folks Historie IV: 2 s. 422 n., s. 437 n. 2. Rydberg, ST 157 b. n. a.

[4] Grotefend, Taschenbuch der Zeitrechnung, 1898 s. 13. I sitt stora arbete Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit I 1891, II 1892 meddelar Grotefend inga upplysningar om de skandinaviska beräkningssätten, se under 'Jahresanfang' och där åberopade uppslagsord i del I och under samma ord i 'Nachträge' i del II.

att öfverensstämma med den som Erslev, hvad Danmark vidkommer, uttalat, då han anmärker, att medan bruket att låta året börja med juldagen försvinner först åtskilliga år efter Kristiern III:s död, man vid dess sida hela medeltiden igenom finner sättet att räkna året från den 1 jan. användt.[1]

Efter dessa uttalanden vågar man knappast utan närmare undersökning lita på, att utgifvarna af Diplomatarium Svecanum handlat riktigt, då de vid urkundernas datering utgått från, att året i Sverge under den äldre medeltiden räknats från den 1 jan.

Vid en utredning af frågan, huruvida man användt sistnämnda beräkningssätt, 'circumcisionsstilen', eller om man räknat året efter 'jultidsskifte', måste man gifvetvis som kriterium använda dessa metoders kronologiska diskrepans.

Denna röjer sig vid behandlingen af den sista decemberveckan. De urkunder, som under årsräkning efter jultidsskifte daterats någon af dagarna 25—31 dec. ett visst år, t. ex. år 1298, tillhöra nämligen tydligen detta års första vecka och gå till tiden före alla urkunder med samma årtal, hvilkas dato falla i jan. och följande månader. Då året vid räkning efter jultidsskifte började en vecka tidigare än vid circumcisionsstil, måste alltså dessa urkunder från 25—31 dec. år 1298 vid omdatering efter sistnämnda stil föras till motsvarande dagar år 1297.

Det är först under 1200-talets senare hälft som vårt inhemska urkundsmaterial blir så rikligt, att det framkallar och tillåter en undersökning.

Om man då till en början fäster uppmärksamheten vid *kungabrefven*, möter först ett fall, hvarom diskussionen måste röra sig med sannolikheter. Det är det skyddsbref, som kung Valdemar utfärdat för Gudhems kloster, DS 524, och som daterats '*Datum Hagnæs anno domini M°CC°LX°VI jn vigilia circumcisionis dominj*'. Då de kungliga urkunderna från de sista åren af Birger Jarls lif i regel utfärdades i hans namn, är det redan häraf sannolikt, att detta bref inte bör dateras till den 31 dec. 1265, utan att det i stället är en af de urkunder, som Valdemar hade att utfärda för att ordna förhållandena, när han efter faderns död öfvertog riksstyrelsen. Det är därför mest tilltalande att låta brefvets datering efter circumcisionsstil gälla för den 31 dec. år 1266. Brefvet med dess allmänna löfte om rättsskydd har i så fall utfärdats ungefär en vecka tidigare än det mera detaljerade ekonomiska privilegiebref för Gudhem, DS 525, som kungen utfärdat i Lena den 9 jan. år 1267. De båda brefven härröra då tydligen från en och samma underhandling mellan kungen och klostret.

[5] Erslev, Et kalendarisk Kuriosum. Dansk Hist. Tidsskr. 7 R. I s. 484. Erslev lämnar endast i förbigående denna upplysning; syftet med hans uppsats är att rätta en oriktig uppgift om den 11 aug. som dansk årsskiftesdag, hvilken upptagits af Giry i hans Manuel de Diplomatique, 1894. Giry är ej heller i öfrigt väl underrättad om skandinaviska förhållanden.

Nästa fall lämnar intet rum för tvifvel. Det är en urkund, DS 606 *'Datum Dauö anno domini M CC LXXV° pridie kal. januarij'*, hvari Magnus, 'dei gratia rex Sweorum' ger en ytterligare jordegåfva till ett kanonikat vid Uppsala domkyrka, som han säger sig ha stiftat 'in die intronizacionis et eleccionis'. Det är gifvetvis omöjligt att med räkning efter jultidsskifte tolka urkundens datering såsom motsvarande circumcisionsstilens 31 dec. 1274. Det kan vara nog att här anföra endast det närmast till hands liggande urkundliga skälet mot en sådan datering genom att erinra om, att kanonikatets stiftelsebref, som är bevaradt, DS 596, har dateringen den 22 juli 1275. En jämförelse mellan vittnena i DS 606 och de som åberopas i brefvet DS 605, som likaledes är utfärdadt af Magnus och hvars datering 'Actum jn Daphö anno domini millesimo ducentesimo septuagesimo quinto jn vigilia natiuitatis dominj' ej ger anledning till tvekan, röjer för öfrigt, att de båda brefven otvifvelaktigt härröra från samma möte, hållet af kungen och prelaterna i Davö i slutet af år 1275.

Det förefaller lämpligast att i detta sammanhang behandla en privaturkund, som efter allt att döma uppsatts i det kungliga kansliet. Urkunden, DS 1185, innehåller ett ägorättsligt förfogande, som fru Ingeborg Ulfsdotter gjort till förmån för sin man hr Abjörn Sixtensson, och dess datering lyder: *'Datum et actum anno domini M CC XC sexto in die sancti Siluestri pape et confessoris Stokholmis'*. Fru Ingeborg säger sig ha gjort den i brefvet omtalade dispositionen med samtycke af sin släkting marsken Tyrgils Knutsson, 'in quo magnam habeo fiduciam', sin bror hr Filip Ulfsson och sin släkting hr Peter Ragvaldsson, och dessa herrars sigill uppgifvas i bekräftelseformeln ha vidfästs brefvet. Fru Ingeborg anhåller härefter om stadfästelse på sin disposition genom ett af kungen utfärdadt bref, och härvid inskjutes oväntadt nog ett uttalande af en statsrättslig grundsats om kungens domsmakt. Det heter nämligen om denne: 'cuius interest secundum leges regni iusta moderacione procedere, casus et [controuersias quascunque][1] in regno emergentes, prout sibi videbitur et expedire dinoscatur, ordinare'. Fru Ingeborgs bref är bevaradt endast därigenom, att det i sin helhet inryckts i ett stadfästelsebref, DS 1186, som är utfärdadt i kungens namn och — enligt bekräftelseformelns lydelse — under sigill af honom, ärkebiskopen, lydbiskopar och andra stormän i kungens råd.[2] Detta bref är gifvet i Stockholm med den obestämda dateringen 'år 1297'.

[1] Dessa oläsliga ord utfyllas i DS 'articulos quosque'.

[2] Det dokument, som innehåller de båda som DS 1185, 1186 tryckta brefven, är i original bevaradt i RA. Det har antagligen varit försedt med 17 sigill. Efter sigillet n:r 1 synes blott snittet; sigillen n:r 2—12 äro i nedannämnda fall bevarade eller ock finnas efter dem remsor eller snitt; därefter är brefkanten bortfrätt på en sträcka motsvarande tre sigill nr *13, *14, *15; efter nr 16 är remsan kvar; nr 17 är bevaradt. De bevarade sigillen tillhöra nr 2 ärkebiskop Nils Allesson (obetydligt fragment), nr 5 biskop Peter i Västerås, nr 6 Ture Kettilsson, nr 8 Svantepolk Knutsson, nr 9 Bengt Hafridsson, nr 17 Birger Persson. Af de förlorade ha antagligen nr 1 tillhört kungen, nr 3 marsken Tyrgils och nr 4 en biskop.

Det heter i detta kungliga brefs expositio '[notum facimus] quod *constituta in presencia nostra* nobilis mulier domina Ingeburgis ... maiestati nostre regie *notificare curauit* ... prout in patentibus litteris super hoc confectis ... *in audiencia* nostra lectis *sigilloque nostro ad ipsius instanciam sigillatis* plenarie continetur'.

Det är påtagligt, att de båda brefven stå i ett nära förhållande till hvarandra. Det sätt hvarpå marsken omnämnes i fru Ingeborgs bref och inskottet i detsamma om kungens domsmakt göra det tydligt, att brefvet genom marskens försorg uppsatts i det kungliga kansliet. Enligt nyss anförda uppgift i stadfästelsebrefvet har marsken t. o. m. låtit sin medverkan gå så långt, att han försett fru Ingeborgs bref med kungens sigill. Men trots allt marskens tillmötesgående har han inte ansett sig ensam kunna i kungens namn utöfva den domsmakt, som i fru Ingeborgs bref tillägges kungen, och som ensam kunde göra en disposition, så afgjordt stridande mot lagarnas bestämmelser om jordäganderätt som den fru Ingeborg gjorde, rättsligt giltig. För att den skulle bli detta fordrades, att den muntligen gjordes inför rådet, som nu utöfvade kungamakten och som af stormännen användes som ett slags riksting i sådana fall, då det stränga juridiska system, som följdes vid tingen i landskapen och häradena, inte tillfredsställde deras behof.[1] Det rättsligt afgörande var därför, att fru Ingeborg inför rådet kungjorde sin disposition och erhöll dess gillande af densamma. Som af det föregående framgått, skedde kungörelsen af dispositionens innehåll i den form, att en däröfver uppsatt urkund i fru Ingeborgs närvaro och å hennes vägnar föredrogs.

Då fru Ingeborg i båda brefven omtalas såsom personligen närvarande i Stockholm och då såväl formellt som sakligt ett nära diplomatiskt sammanhang finnes mellan dem båda, synes man kunna sluta, att de afse att urkundligt fastställa rättsliga handlingar, som i en följd ägt rum under ett rådsmöte i Stockholm.

Sambandet mellan urkunderna gör alltså, att man har sannolikhet för, att dateringen af fru Ingeborgs urkund 'den 31 dec. år 1296' är gjord efter circumcisionsstil och att å andra sidan det kungliga stadfästelsebrefvet med dess datering 'år 1297' härrör från detta års första dagar; man synes alltså böra förlägga det omtalade rådsmötet till årsskiftet — räknadt efter circumcisionsstil — mellan åren 1296 och 1297.

Några år senare har kung Birger utfärdat ett bref, som för andra gången stadfäster en jordegåfva till Vårfruberga kloster. Brefvet, DS 1450, som är försedt med kungens, marskens och hr Algot Jonssons sigill, är dateradt: '*Datum Nycopie anno domini M°CCC°IIII jn crastino beatj Thome archiepiscopi Cantuariensis*'. Munch, hvilken, som förut nämnts, yttrar sig om detta bref, säger, att det tydligen hör till år 1303, och anför för denna åsikt två skäl,

[1] Äfven under en myndig kungs regering skulle för öfrigt ett ärende sådant som detta säkerligen afgjorts af kungen och rådet eller tidigare af kungen och stormännen.

dels att året vid denna tid räknades från den 25 dec., dels att marsken Tyrgils inte kunde belägra Dalsborg vid jultiden år 1304 och likväl vara i Nyköping den 30 dec. samma år. Uppgiften om marskens vistelse vid Dalsborg har Munch hämtat ur kroniken SRS I nr 16. Denna kronik har för åren 1298—1330 en grundstomme, som är gemensam med kronikernas nr 17 och nr 23 och består af en grupp samtida notiser. Till denna stomme har i nr 16 en redaktör här och hvar gjort tillägg. Under år 1304 har han infört följande två notiser: 'Eodem anno consiliis marscalci dolo et fraude occupavit [rex] arcem Nyköpingh, quæ subjecta erat Erico duci' och 'Eodem anno edificaverunt iidem duces et illorum complices munitionem Daalzborrig, quam postea circa natalem domini ad suggestionem domini Trugilli marscalci Birgerus rex cum universo exercitu suo occupare volens obsedit.' Det är emellertid tydligt, att man knappast äger rätt att med Munch fatta uppgiften i den senare notisen om en belägring af Dalsborg 'circa natalem domini' som ett bestämdt vittnesbörd om marskens vistelse vid Dalsborg under själfva julhälgen. Vid frågan om dateringen af det här behandlade kungliga brefvet från Nyköping torde man i själfva verket kunna alldeles bortse från denna notis, hvars riktighet man eljest inte har skäl att betvifla. Däremot torde brefvets datering lämpligare sammanställas med den första notisens uppgift, att Nyköping under året 1304 eröfrats af kungen. Dess datering bör i så fall efter circumcisionsstil tolkas så som den står skrifven 'den 30 dec. år 1304'.

Som inledningsvis nämndes utgick Munch äfven vid dateringen af ett af hertig Erik utfärdadt bref från teorien, att året vid denna tid räknades från den 25 dec. Brefvet, ST 157 b, finns bevaradt endast i det referat som läses hos Hvitfeld. Det är ett förpliktelsebref, som hertig Erik under hertig Valdemars medbesegling utställt till kungen för att få Nyköpings slott ånyo öfverlämnadt till sig. Brefvets datering lyder enligt referatet: '*Actum Nykiöping die innocentium anno 1305*'. Munch, hvars åsikt Rydberg följer, anser — utan tvifvel med rätta — att brefvet med hänsyn till det historiska sammanhanget måste föras till slutet af år 1305. Bundna af sin teori, att årsräkning efter jultidsskifte varit det vanliga, drifvas Munch och Rydberg under sådana omständigheter till det antagandet, att det i originalurkunden stått årtalet '1306', men att Hvitfeld ändrat detta till '1305'. Detta antagande är emellertid bevisligen felaktigt. I sin studie 'Erik Plovpennings Strid med Abel'[1] har nämligen Erslev belyst frågan om Hvitfelds förhållande till sina källor och därvid fäst uppmärksamheten på, att en af de viktigaste af dessa var en regest- och kopiebok 'Cancellariæ veteris episcopalis liber', som sedan gick förlorad vid Köpenhamnsbibliotekets brand år 1728. En förteckning öfver denna handskrifts innehåll, uppgjord af den yngre Stephanius, finns bevarad, och af densamma framgår, att brefvet om Nyköpings slott hör till de akter, som Hvitfeld lärt

[1] Dansk Hist. Tidsskr. 6 R II s. 427 f.

känna genom denna kopiebok. I förteckningen finns brefvet rubriceradt som 'Literas de Castello Nycopiano Erici ducis Sveciæ, 1305'.[1] Två af hvarandra oberoende källor, Hvitfeld och Stephanius, intyga alltså, att brefvet i kopieboken haft årtalet 1305. Det riktiga är alltså utan tvifvel att med undvikande af Munchs och Rydbergs lärda omväg tolka brefvets datering såsom helt enkelt gjord efter circumcisionsstil. Det kommer då utan vidare in i sitt rätta sammanhang.[2]

Om det är osäkert, huruvida detta hertig Eriks förpliktelsebref uppsatts i det kungliga eller hertigliga kansliet, föreligga från år 1307 en del ämnet belysande urkunder, som kunna ge anledning till tvekan, huruvida de daterats efter det *hertigliga* eller det *norska kungliga* kansliets sedvanor. Om själfva dateringens tolkning kan likväl ingen osäkerhet råda.

Vid midten af december nämnda år hölls nämligen mellan hertigarna och kung Håkans ombud ett möte i Åby i Ranrike, hvarifrån en del urkunder, daterade den 17 dec. 1307, bevarats.[3] En af dessa urkunder har sedan vidimerats af hertigarnas ombud Sigge Hallstensson, prefekt på Kungahälla, och Karl 'clericus domini Erici dei gracia ducis Sveorum illustris' — en titel som utan tvifvel utmärker, att hr Karl tillhörde hertigens kansli. Vidimationen är daterad: '*Datum Konongell anno domini M°CCC° septimo quarto die nativitatis domini*'.[4] Dagen därpå har Sigge Hallstensson i hr Karls närvaro utfärdat ett kvitto till norske kungens ombud på en summa, som utbetalats på grund af de förut omnämnda mötesaftalen. Detta kvittos datering lyder: '*Datum apud Dyngiu anno domini M°CCC° vij quinto die nativitatis domini*'.[5] I båda dessa fall har dateringen alltså otvetydigt beräknats efter circumcisionsstil.

Samma beräkningssätt kan äfven uppvisas ha användts i ett *biskopligt kansli.* Biskop Brynjulf af Skara har nämligen utfärdat

---

[1] Förteckningen är tryckt hos Smith, Om Kjöbenhavns Universitetsbibliothek för 1728, s. 166 f.

[2] Som ett särskildt stöd för sitt antagande, att brefvet ursprungligen haft dateringen 'die sanctorum innocentium 1306' anför Munch, att kung Birger enligt Lagerbring, Svea Rikes Historia III s. 45,48 i Nyköping utfärdat ett annat bref med denna datering. Lagerbrings uppgift om detta andra brefs datering är emellertid misstänkt, då han efter en anteckning af Brocman återger den som '*October* SS. Innocentium 1306'. En jämförelse med originalbrefvet, som är tryckt DS 1493, visar också att 'october' är en korrumpering af 'Octaua'. Detta brefs datering är alltså utan direkt betydelse för frågan om årsskiftestiden. Däremot har det utan tvifvel en indirekt betydelse, då Munchs antagande, att detsamma och det i texten diskuterade Nyköpingsbrefvet utfärdats vid samma furstemöte, säkerligen är riktigt och det alltså bidrar till att fixera tidpunkten för detta möte till årsskiftet år 1305—1306.

[3] DS 1566—68, med bättre text DN VII 39—41.

[4] DS 1569, med bättre text DN VII 42.

[5] DS 1570, med bättre text DN III 68. Detta bref har jämte de båda föregående DN VII 40, 41 den 5 jan. 1308 vidimerats af biskop Helge i Oslo DN VII 43.

tvenne urkunder, hvilkas bortre tidsgräns fastslås af, att de ingå som senare led i en den 13 dec. år 1298 börjad[1] jordtransaktion. Den ena, DS 1258, är daterad '*Datum Dymmu anno domini M°CC°XC°VIII° secunda die natalis domini*', den andra, DS 1259, '*Datum Dymmu anno domini M°CC°XC°VIII° jn die sanctorum jnnocencium*'. Det är således tydligt, att ingen af dessa urkunder kan vara daterad efter årsräkning med jultidsskifte.

Fastän utan tvifvel uppsatta i det biskopliga kansliet efter dess dateringsvana äro dessa biskop Brynjulfs båda urkunder *privaturkunder*. Öfvergår man från dem till de borgerliga privaturkunderna, finner man äfven bland dem ett bevis för, att årsskiftet räknats inträffa den 1 jan.

Fru Ingegerd, 'hr Holmger Ulfssons *enka*', har nämligen efter mannens död fått äganderätt till en förut honom tillhörig jordlott och därför i sitt namn förnyat ett af honom om denna jordlott uppgjordt panteaftal. Fru Ingegerds pantebref, DS 1600, är dateradt '*Datum Tipt anno domini MCCCVIII in festo beati Thomæ episcopi et martyris*'.[2] Då hr Holmger lefde ännu den 17 april år 1308,[2] måste dateringen i fru Ingegerds bref åsyfta en af detta års sista dagar och alltså vara uppgjord efter circumcisionsstil.

Undersökningen har nu förts fram så långt, att den omfattar ett material tillräckligt för att därpå bygga slutsatser om den årsskiftestid, som äldst möter i våra urkunder. Samtliga de fall från den genomgångna tiden, i hvilka man finner kriterierna belysta, ha här framlagts. I alla har det visat sig, att sannolika eller fullt bevisande skäl intyga, *att årsskiftet räknats från den 1 jan.* Användningen af detta beräkningssätt har kunnat uppvisas såväl i urkunder utgångna från olika officiella kanslier som i en borgerlig privaturkund. I hela det material, som genomgåtts, har däremot inte påträffats någon omständighet, som antyder, att någon urkund daterats efter jultidsskifte. *Förekomsten af jultidsskifte i vårt lands äldsta urkundsmaterial är alltså hittills obestyrkt.*

Det är under sådana omständigheter tydligt, hur man har att behandla de urkunder från den här undersökta tiden, som äro daterade den 25—31 dec. och hvilkas årtal inte kan fastställas med stöd af andra urkunders eller källors uppgifter. Man nödgas ex analogia antaga, att deras årtal beräknats efter circumcisionsstil.[3]

[1] DS 1256, jfr lagmannens stadfästelse DS 1257.

[2] DS 1578.

[3] Det synes knappast vara af intresse att uppräkna dessa urkunder, då de med lätthet hittas i DS och då de samtliga — tills en mera ingående forskning finner differentierande specialskäl — falla under nämnda regel. Dateringen i ett par af dessa bref tilldrar sig en särskild uppmärksamhet. I biskop Brynjulfs bref DS 655, bevaradt i en 1400-tals afskrift i 'Codex præposituræ Scarensis' RA, strider nämligen årsbestämningen efter Kristi födelse och årsräkningen efter utställarens biskopsår så med hvarandra, att endera måste vara korrumperad. I DS 984 har genom ett tryckfel de romerska siffrorna i brefvets datering kommit att återges som '1287' i stället för '1288', hvilken senare siffra riktigt angifves i rubriken.

Det resultat, som här vunnits, förefaller från modern synpunkt självfallet, men är inte desto mindre efter medeltida förhållanden ganska öfverraskande. I den tyske kejsarens och de franska och engelska kungarnas kanslier räknades årets början från annan tid,[1] och intet af dem kunde tjäna den svenske kungens kansli som förebild vid dess användande af circumcisionsstilen. Det är utan tvifvel i stället kyrkan, som förmedlat införandet af denna stil i vårt land, vare sig man tänker på dess bruk i det kungliga kansliet eller i det borgerliga lifvet. Trots religiösa betänkligheter hade nämligen den gamla romerska stilen vunnit insteg i kyrkan[2] och det kyrkliga inflytandet var, när det gällde att tillgodose vårt lands kronologiska kulturbehof, alltför starkt för att kunna korsas af något annat. En tidigare utveckling af kulturen medförde för de centralare länderna förhärskandet af andra dateringssedvanor.

Den slutsats, som ofvan dragits om tiden för årsskiftet i vårt land, gäller uteslutande för det inhemska urkundsmaterialet. Det måste nämligen tillsvidare lämnas oafgjordt, om den kan tillämpas äfven på de inhemska *annalerna* och *krönikerna*. Det är mer än väl tänkbart, att man i dem finner notiser, som i utlandet daterats efter där gängse sedvanor och sedan i oförändradt skick flutit ur afskrifvarens penna. Det är äfven tänkbart, att författarna vid detta slags arbete haft större frihet och större lockelse att följa sina utländska förebilders kronologiska föredömme. En närmare undersökning häraf erbjuder stora och i många fall oöfvervinneliga svårigheter. Tills den skett, måste man emellertid räkna med möjligheten att i våra annaler och kroniker notiser förekomma, hvilkas årtal bestämts efter beräkning af årets början från den 25 dec. eller kanske t. o. m. från den 25 mars.

K. G. Wn.

Ett bref om Georg Adlersparres och västra arméns inryckande i Karlstad mars 1809.

Originalet till detta bref är bilagdt en skrifvelse från vice landshöfdingen Belfrage till svenske ministern i London Brinkman. Brefskrifvaren, som undertecknar sig med ett otydligt monogram, är tydligen borgare i Karlstad och medlem af inkvarteringskommissionen. Adressaten är en viss herr Niclas Lönner.

* *
*

[1] Under 1200-talets senare del förekomma tidvis enstaka dateringar efter circumcisionsstil i det tyska rikskansliet, Grotefend, Zeitrechnung, 'Circumcisionsstil'. Något inflytande häraf kan dock knappast ha gjort sig gällande i Sverige.

[2] Grotefend, a. st.

Carlstad d. 12 Martii 1809.

Min käraste Bror.

Sedan mit sidsta för 8 dagar sedan har härstädes högst oförmodade händelser förelupit, hvarom jag tror mig böra M. K. Bror underrätta.

Klockan ¼ på 1 om natten mellan d. 6 och 7:de dennes inmarcherade helt oförmodat och i största tysthet 400 man af Vermlands jägare corps härstädes, öfver rumplade, desarmerade och aflöste högvakten, samt planterade canoner med brinnande lunta på stora torget, riktade åt alla gator, upväkte borgmästaren, inlemnade et ämbets memorial, underteknat af öfverste lieutenanten Georg Adlersparre, med underrättelse, at han nu mera emottagit öfverbefälet öfver alla i Vermland förlagde troupper, reqvirerade inqvartering för 2,000 man, som oförtöfvat skulle ankomma och hvaraf 400 redan stodo på torget, för hvilka äskades skyndsamste inqvartering. Borgmästaren svarade, at en dylik procedure vore ovanlig, at inqvartering blott lemnades efter ankomne reqvisitioner från Konungens befallningshafvande, som nu äfven begärtes, innan inqvartering kunde värkställas; emedlertid låfvade borgmäst:n skyndsamt hopkalla magistraten och inqvarterings commission, hvarmed de deputerade afträdde.

Jag blef kl. ½ 1 om natten väkt af en stadsbetjent och ombeden at genast skyndsamt infinna mig hos borgmästaren til inqvarterings förrättande. Jag infant mig straxt; knapt var jag ditkomen jemte några af magistraten, innan de deputerade, capitain Ankarsverd, åtföljd af ryttmästarne vid husarerne von Böhnen och Carleson, återkommo, berättade at landshöfdingen gref Rosen vägrat inqvartering, hvarföre han blifvit satt under bevakning, och begärte nu magistratens beslut i sådan belägenhet. Borgmästarn invände, at vid så fatta omstendigheter ansåg han sin pligt fordra äfven vägra inqvartering, hälst inmarchen då föreföll honom mistänkt och obehörig. Deputerade svarade, at de beklagade, det sådant beslut vore fattat, och tilkännagofvo, at de då nödgades inqvartera sig med våld hos stadens invånare, hälst de hade makten i händerne. Svaret blef, at då våld brukades, vore staden nödsakad undergå sit öde, men då deputerade tillika lade på magistratens ansvar alla de olyckor, oredor och våldsamheter, som oundvikligen följde, om trouppen högsta nattetid nödgades med våld inbryta i husen och inqvartera sig sielfve, samt der emot försäkrade, at alt ofredande (sic!) och största stillhet skulle iakttagas, om godvillig inqvartering lemnades, som noga skulle i akt tagas, beslöts, at inqvartering för desse 400 nu å torget stående skulle lemnas, med förbehåll af magistratens protest emot denne och vidare inqvartering, och at protocoll öfver händelsen til Konungens befallningshafvande och å högre ort skulle insändas, hvilket deputerade bifollo, hvarefter inqvartering för de inkomne genast värkställtes, och protocoll öfver altsammans genast til landshöfdingen afsändes. Emedlertid blef lands-

höfdingen, högste befälhafvaren generalmajorn och öfversten gref Leijonstedt, som här hade sit högqvarter, chefen for krigscommissariatet kammarrådet Billberg samt dess casseur, landssecreteraren, landskammereraren och borgmästarn i sine hus arresterade och satte under bevakning. Längre fram på dagen d. 7 inmarcherade dalregementet och stor del af Vermlands regemente, d. 8 likaledes resten, som alla måste inqvarteras. Den 9 afmarcherade åter Dal och Vermlands regementena samt jägarne, den 10 lika så 2:ne esqvadroner husarer och 2:ne batterier artillerie, som här förut voro inqvarterede, åt Stockholm. Den 7:de straxt om morgonen anslogs af dem en kundgiörelse å alla gathörn, at trouppernе skulle med välvilja bemötas och inga sammanskockningar ske. Längre fram på dagen anslogs likaledes innelykte proclamation om trouppernes afsigt med dess togande. Genast om natten til d. 7 blefvo alla tullar och utgångar med vakt besatte. Infarten til staden var obehindrad men ingen slapp ut, utan pollet från den ad interim tilsatte commendanten ryttmästar Böhn. Trenne extra påster, som landshöfdingen ernade afsända till regeringen, blefvo vid tullen anhollne och fördes til commendanten samt lågo der, tils ordinarie påsten d. 9 afgick till Stockholm, då de medsändes. Adlersparre sielf med tilräckelig escort afreste d. 10:de. För närvarande hafva vi blott circa 300 man af diverse corpser; Vermlands landtvärn, som här lågo inqvarterade, fingo alla gå hem hvar til sitt. Sådan är nu vår oförmodede belägenhet. Herren den Alsmägtige kaste et förbarmande och vårdande öga öfver vårt fattige Svea land och styre alt nådigt til det bästa.

— — — — — — — — — — — — — —

En storartad plan för utgifning af historiska handlingar.

Nederländska regeringen har som bekant inlagt mycket stora förtjänster om utvecklingen af sitt lands arkivväsende genom att skaffa präktiga arkivlokaler och förbättra arkivtjänstemännens ställning. Det är, kan man säga, en naturlig följd af detta arkivaliska intresse, som nu visar sig däri att regeringen beslutit sig för att med kraft deltaga i ett systematiskt utgifvande af källor till sitt lands historia. Den 26 mars 1902 tillsattes en kungl. »Commissie van advies voor 'srijksgeschiedkundige publicatiën» af 10 ledamöter, valda bland Nederländernas mest framstående historici och arkivmän. Vi nämna förre utrikesministern W. H. de Beaufort, riksarkivarierna Th. van Riemsdijk och S. Muller Fz., professorerna P. J. Blok, P. L. Muller och G. W. Kernkamp, den sistnämnde särskildt känd i Skandinavien genom sin på otroligt kort tid uppgjorda, men grundliga förteckning öfver »Hollandica» i Nordens arkiv och bibliotek, och arkivarien H. T. Colenbrander, kommissionens sekreterare. Den 29 maj 1902 utfärdade inrikesministern för kommissionen en in-

struktion, som bl. a. ålade henne att uppgöra vissa allmänna regler till efterrättelse för utgifvare af rikshistoriska urkunder. Vid sammanträde den 16 dec. s. å. framställde kommissionen sådana allmänna regler och ansåg därjämte nödvändigt att utarbeta en öfversikt af de partier af nederländska historien, som äro för litet kända och böra belysas genom källskrifters utgifvande. Det uppdrogs åt Blok och Colenbrander att utarbeta ett utkast till en sådan öfversikt. Detta var redan d. 29 jan. 1903 färdigt och cirkulerade sedermera bland medlemmarna. Kernkamp och S. Muller gjorde åtskilliga amendement, som äfvenledes cirkulerade, hvarefter en sammanarbetning företogs och den definitiva redigeringen skedde d. 15 dec. s. å. Man beslöt, att »öfversikten» skulle tryckas och tillställas historiska samfund och enskilda forskare, som vore intresserade i dithörande frågor. Denna publikation (*Overzicht van de door bronnenpublicatie aan te vullen leemten der Nederlandsche Geschiedkennis.* 'sGravenhage. Martinus Nijhoff 1904) omfattar jämte en bilaga (»Algemeene regelen vorgeschreven aan de bewerkers van Rijksgeschiedkundige publicatiën») ej mindre än 108 sid. folio.

Enligt denna »overzicht» är det kommissionens plan, att samtidigt skola utgifvas tre till arten skilda slag af publikationer, nämligen sådana (*algemeene serien*), hvilkas material anses af vikt för kännedomen om landets historia i sin helhet betraktad, sådana (*bizondere serien*), som angå vissa hufvudbeståndsdelar af rikshistorien, hvilka utöfvat så starkt inflytande på det stora hela, att det är af nöden att belysa deras speciella utveckling, och slutligen sådana publikationer (*afzonderlijke uitgaven*), hvilka omfatta till tid och material begränsade underafdelningar af landets allmänna historia eller sysselsätta sig med en och annan personlighet, som i tanke eller gärning utöfvat ett starkt inflytande på landets öden etc. Kommissionen uppräknar, med iakttagande af äfven en kronologisk indelning (1. Den äldsta tiden, 2. medeltiden, 3. 16:de årh., 4. republiken Förenta Nederländerna och 5. tiden efter 1795), ej mindre än 62 »svaga punkter», som böra belysas genom publikationer af ett eller annat af ofvan nämnda slag.

Såsom exempel på »algemeene serien» må nämnas: »Scriptores rerum Neerlandicarum medii ævi» (en samlad upplaga af på spridda håll redan tryckta krönikor m. m.), »Oorkondenboeken» för de olika nederländska herrskapen och provinserna till föreningen med den burgundisk-österrikiska staten (till 1300 in extenso, för tiden därefter i regestform), landsherrliga räkenskaper (till föreningen med österrikiska staten), handlingar rörande styrelsens organisation i provinserna under de burgundisk-österrikiska furstarna (brefväxling emellan regenterna och regentinnorna — »landvoogden en landvoogdessen» — med å ena sidan ståthållarna och regeringskollegierna och å den andra Karl V och Filip II), främmande sändebuds berättelser för tiden 1555—1609, Generalstaternas resolutioner i urval (i anslutning till Gachards »Actes des États généraux 1576—1580»), de sju provinsernas och landskapet Drentes d:o, aktstycken rörande stats-

rådet och förbundsfinanserna (»De raad van state en de financien der generaliteit»), d. v. s. en öfversikt af de af detta kollegium i sammanhang med budgetens uppgörande (*staat van oorlog*) afgifna belysande memorial, de s. k. »generale petitie» (högst märkvärdiga aktstycken) m. m. samt urkunder rör. Nederländernas allmänna historia 1795—1840 (beräknade till 9 dlr).

Af »bizondere serien» må påpekas aktstycken belysande Nederländernas kommersiella förbindelser, med de särskilda afdelningarna: Östersjöhandeln (och handeln på Norge), handeln på Ryssland, på England, på Frankrike, på Spanien och Portugal, Levantiska handeln, flodhandeln och kolonialhandeln. Kommissionen anser sig i fråga om Östersjöhandeln hafva mycket att hämta ur skandinaviska publikationer (Gustaf I:s Registratur, Sv. riksdagsakter, Sv. riksrådets protokoll m. m.) och håller före, att materialet bör ordnas kronologiskt, ej lokalt, efter de olika länderna Sverige, Norge, Danmark och Östersjöhamnar, om ej såsom underafdelningar inom samma period. Kommissionen beklagar, att den holländska östersjöhandeln ännu är ett »terra incognita», samt yttrar, att »den för vår handel olycksdigra ekonomiska politik, som Sverige förde sedan Gustaf Bondes dagar — en politik, för oss till sina följder lika skadlig som Cromwells navigationsakt och Colberts tariff — förbigås med tystnad i vårt folks allmänna historia». Till »bizondere serien» räknas vidare aktstycken rörande 1) nederländernas kolonialhistoria, hvarvid afdelningarna Ostindiska kompaniet och Västindiska kompaniet förmodas blifva af den omfattning, att inom dem skola utgifvas både »algemeene serien» och »zonderlijke uitgaven»; 2) krigsväsendet, 3) sjöväsendet, och 4) diplomatien. Man ämnar ej följa det franska föredömet och utgifva instruktioner, ty »i Frankrike äro instruktionerna riktiga historiska monument, på samma gång som de ofta äro af stort litterärt värde; hos oss gjorde man sig ej mycket besvär med affattningen». Saken bör tagas vidlyftigare, men liksom hos fransmännen fördelas efter de hof, där Nederländerna varit en längre tid representerade. Af instruktioner, diplomaternas relationer, regeringens skrifvelser, fördrag och konferensprotokoll bör utgifvas hvad som tjänar till en riktig uppfattning af huru de politiska förbindelserna till ett visst land utvecklat sig.

Ej mindre än 48 nummer »zonderlijke uitgaven» föreslås till utgifning. Dit räknas bl. a. »Excerpta romana» (notiser från romerska auktorer och inskrifter); utdrag ur utländska krönikor; »Acta sanctorum Neerlandicorum»; brefväxlingar: Erasmus', Vilhelm I:s af Oranien, prinsarnas af Oranien 1584—1702, de nassau-friesiska prinsarnas 1584—1747, Oldenbarnevelts, Caspar Fagels, Simon v. Slingelandts, François Fagels, Antonie van der Heims, Pieter Steyns, Van de Spiegels, Hugo Grotius' (de ännu omkr. 800 outgifna, bland dem 761 till Nicolaas v. Reigersberch), Constantin v. Huygens; Aitzemas litterära kvarlåtenskap; byggnadshistoria (Utrechtdomens och Binnenhofs i Haag); källor till historien om reformationens utbredning efter 1530; d:o om nederländska resningens förbindelser med

Tyskland; d:o om Leicesters period; d:o om Nederländernas förhållande till Brandenburg i 17:e årh.; d:o om deras förhållande till protestantismen i främmande länder (»Generalstaterna hafva också fört en till sitt omfång och sin kraft ej uppmärksammad protestantisk politik»); d:o om Leidens industri; om Les refugiés och den nederländska industrien; om industriskyddet i Nederländerna under 18:e årh.; om den ekonomiska utvecklingen; om myntväsendet; om fattigvården; om torrläggningar, flodregleringar och dammbyggnader; om skolväsendet; om universiteten och lifvet därstädes; om Amsterdams bank och börs; om dagligt lif i äldre tider; vidare främlingars reseanteckningar; venezianska sändebudsberättelser.

Kommissionen väntar sig åtskilligt urkundsmateriel från Sverige för vissa serier. I Uppsala universitetsbibliotek, säger hon, finnas flere af svenska studerande vid holländska högskolor aflämnade studierapporter, i flere svenska arkiv och bibliotek förvaras ett antal bref från svenska studerande i Holland, och åtskilligt finnes att tilllägga till hvad prof. Wrangel meddelat i sitt bekanta arbete om de litterära förbindelserna emellan Sverige och Holland. Kommissionen framhåller vidare, att i de skandinaviska länderna finnes ett stort antal resejournaler från 17:e och 18:e årh. Till holländska handelns historia lämnas viktiga upplysningar i främmande sändebuds och andra utlänningars anteckningar och memorial, och sådana, säger kommissionen, finnas framför allt i Sverige, »som i förra hälften af 17:e årh. gick i lära hos oss i allahanda branscher, framförallt i köpmansbranschen».

Kommissionen har aldrig tänkt sig möjligheten af att själf kunna inom öfverskådlig tid realisera det stora program hon här framlagt, och hon gör ej anspråk på något monopol att utgifva alla tilltänkta publikationer. Hvad hon framförallt åsyftar med den nu refererade »öfversikten» är att framlägga en noga öfvervägd allmän plan för utgifningen och dymedelst förekomma utgifvandet af historiska dokumentsamlingar utan inbördes sammanhang. »Erfarenheten har lärt», säger hon, »att publikationer, i och för sig prisvärda och nyttiga, sedermera stundom lägga hinder i vägen för, ja omöjliggöra utgifningen af andra, större och nödvändigare, emedan en ansenlig del af det material, som för den viktigaste publikationen skulle komma i betraktande, redan kommit till användning i ett helt annat sammanhang.» Hon önskar därför ett samarbete med den lärda världen. Liksom hon ämnar gifva samfund eller enskilde till känna, när hon beslutit utgifva en publikation, som kan korsa deras planer, likaså vill hon blifva underrättad, när en publikation tilltänkes, som finnes upptagen i »öfversikten» eller berör någon där upptagen punkt. På detta sätt skall förekommas, att utgifning af samma sak sker från två håll.

För öfrigt är kommissionens uppgift att föreslå inrikesministern utgifning af vissa publikationer, hvarefter denne nämner lämpliga personer för arbetet, att genom någon eller några af sina ledamöter meddela redaktörerna de speciella föreskrifter, hon för hvarje publi-

kation finner nödiga, att granska detsamma före tryckningen samt att vid grof vårdslöshet skilja redaktör från uppdraget, då denne är skyldig till kommissionen genast öfverlämna alla för statsmedel gjorda afskrifter.

Th. W.

Underrättelser.

— Clas Teodor Odhner †. Förre riksarkivarien Clas Teodor Odhner afled i Stockholm på morgonen den 11 sistlidne juni. Sedan flera år tillbaka var hans hälsa bruten, men dödsbudet kom icke dess mindre oväntadt. Ännu två dagar före sin död arbetade han i riksarkivet, och kvällen innan densamma satt han vid sitt skrifbord, sysselsatt med det verk, som under de sista åren helt och hållet upptog hans arbetstid.

Född i Alingsås den 17 juni 1836 studerade han i Uppsala och blef 1860 filosofie doktor. Hans gradualafhandling, »Bidrag till de svenska städernas och borgarståndets historia före 1633», beredde honom en docentur i historia, och han utvecklade sig snart till en af våra förnämsta och mångsidigaste historiska vetenskapsmän. 1861 utgaf han »Bidrag till den svenska stadsförfattningens historia», en afhandling, som jämte den förra på sitt område allt framgent bibehållit värde. Ett par år senare (1865) följde ett större arbete »Sveriges inre historia under drottning Kristinas förmyndare», som icke heller blifvit utträngdt af något annat. Samma år blef Odhner adjunkt i historia vid Lunds universitet och företog kort därefter en längre forskningsresa till åtskilliga arkiv i Tyskland, Österrike och Italien, som hvars resultat kunna betraktas dels den berömda afhandlingen »Sveriges deltagande i den Vestfaliska fredskongressen och grundläggningen af det svenska väldet i Tyskland» (1875, inträdestal i vitterhetsakademien, äfven öfversatt på tyska), dels ock en kortare uppsats »Sveriges förbindelser med den venetianska republiken under sextonde århundradet» (1867). 1871 blef han professor i historia vid Lunds universitet, där han stannade till 1887. Under denna tid ägnade han alltmera sina forskningar åt hvad som blef hufvuduppgiften för hans senare författareskede, Gustaf III:s historia, och 1885 utkom första delen af »Sveriges politiska historia under konung Gustaf III:s regering», ett arbete, som värdigt anslöt sig till Malmströms motsvarande verk om frihetstiden.

Under åren 1867/68 var Odhner medlem och sekreterare i kommittén för granskning af läroböcker i historia och geografi, och 1869 utkom hans »Lärobok i Sveriges, Norges och Danmarks historia för skolans högre klasser», som 1870 följdes af en kortare lärobok för skolans lägre klasser och 1872 af en lärobok för folkskolan. Åtminstone de två första hafva sedan dess behärskat undervisningen

i historia, och äfven den sistnämnda har ännu en stor spridning. Deras förtjänster ligga framför allt i den objektiva framställningen, i uppgifternas korrekthet och innehållets sakrikedom. Däremot har man anmärkt, att de äro »svåra», att de ej äro fullt afpassade efter skolungdomens ståndpunkt, att de sakna lif och färg, att de lägga för mycken vikt vid författnings- och förvaltningshistoria o. s. v. Hur stora emellertid förtjänsterna äro och hur svår uppgiften att på detta område komma med något nytt uppslag, som kunnat göra sig gällande, visas tydligen däraf, att intet af de många försök, som gjorts att ersätta de två mindre läroböckerna lyckats att göra sig mera allmänt gällande, och att den stora läroboken alltjämt står utan medtäflare.

I slutet af 1887 kallades Odhner att efterträda Carl Gustaf Malmström såsom riksarkivarie. Ämbetsmannens uppgifter blefvo större än han torde ha tänkt sig, och de historiska arbetena måste delvis skjutas undan. Som forskare hade Odhner lärt känna stora partier af det svenska riksarkivet. För arkivväsendet i strängare mening och för den egentliga arkivtekniken var han mera främmande och denna verksamhet torde icke åtminstone i början hafva i så hög grad intresserat honom. Men med vanlig arbetsamhet och plikttrohet sökte han sätta sig in i uppgifterna, som just vid den tiden, då han öfvertog riksarkivets ledning, icke voro de lättaste, och han fick icke blott leda riksarkivets flyttning öfver till dess nuvarande hufvudbyggnad utan äfven planera och genomföra den för det svenska arkivväsendet betydelsefulla organisationen af landsarkiv, som nu har kommit till stånd. Men tiden räckte äfven till för de historiska arbetena, numera koncentrerade kring Gustaf III, och vid sidan af några smärre skrifter, af hvilka den förnämsta var »Minne af Ulrik Scheffer» (i Svenska Akademiens Handlingar), kunde han 1896 utgifva andra delen af Gustaf III:s historia (1779—1787). Så snart han år 1901 uppnått pensionsåldern, begärde och fick han afsked från riksarkivarieämbetet. Efter hand lämnade han alla andra förtroendeuppdrag för att odeladt kunna ägna sin tid och de alltmera svikande krafterna åt afslutande af sitt stora historiska verk. Kanske en tredjedel af hvad som återstod var fullbordad, manuskript var redan lämnadt till sättning, och meningen var att utgifva den sista delen häftevis, men honom förunnades ej lyckan att i detta fall se sitt lifsverk afslutadt.

Odhner var ej blott en synnerligt framstående vetenskapsman, han var därjämte politiskt intresserad och en varm fosterlandsvän. I ungdomen omfattade han med ifver de skandinaviska ideerna. Sedan dessa efter 1864 lidit skeppsbrott, var det för Sveriges framtid som hans hjärta klappade, och man kunde påräkna hans medverkan för hvarje stor fosterländsk rörelse, så särskildt försvarsfrågan. Personligen älskvärd och blid var han både i familjelifvet och som förman ett mönster. Lynnet var allvarligt med en skuggning af melankoli men sinne för skämt saknades icke, och ett vackert

leende kunde ej sällan upplysa hans ansikte. De sista årens sjuklighet bidrogo naturligtvis att öka allvaret.

Odhner tillhörde den Historiska föreningens stiftare och var ända från början medlem af dess styrelse, sedermera i många år styrelsens ordförande. Till Historisk tidskrift har han lämnat åtskilliga värdefulla bidrag, såväl uppsatser som recensioner.

— Nils Gabriel Djurklou †. Den 31 sistlidne mars afled i Örebro kammarherren m. m. friherre Nils Gabriel Djurklou i en ålder af öfver 74 år. Med honom bortgick en rikt begåfvad, mångsidigt intresserad och på vissa områden grundlärd man. Han var i många år praktisk jordbrukare, och det har, med hänsyn till de stora sjösänkningsföretagen i Örebro län, för hvilka han lifligt och verksamt intresserade sig, om honom sagts, att »få äro i vårt land de män, hvilka i samma grad som friherre Djurklou bidragit att inom Sveriges gräns eröfra Finland åter». Han var arkeolog och tjänstgjorde en tid som antikvitetsintendent. Han var en bland våra tidigaste »folklorister», berättade, kvickt och humoristiskt, på landsmål och har lämnat ett par skildringar af folklifvet i Småland och Västergötland. Han var en durkdrifven genealog och personalhistoriker samt under senare tid utan fråga vår förnämste kännare af den svenska adelns historia. Åtskilliga afhandlingar eller granskningar vittna om ett vetande på detta område, som stundom föreföll gränslöst. Hans inträdestal i Vitterhets historie och antikvitetsakademien »Om Göran Månssons till Bolmsnäs jordebok» är ett af exemplen härpå, ett annat hans anmälan i Historiskt Bibliotek af Schlegels och Klingspors »Den ointroducerade svenska adelns ättartaflor», som själf är så godt som en liten uppsats, späckad med notiser, anekdoter och faktiska uppgifter rörande ämnet. I samma publikation meddelade han äfven »Bidrag till svenska frälsets historia under medeltiden» och i Historisk Tidskrift, utom en rad recensioner, de innehållsrika afhandlingarna: »Arfstvisten mellan Nils Nilssons till Traneberg och fru Ingegerds till Öja afkomlingar» samt »Svenska släkter med sparren öfver ett blad till sköldemärke», den senare åtföljd af en hel rad ättartaflor, som jämte föregående bevisning stundom skingrade den genealogiska dimma, i hvilken en ättkär fantasi format förfädernas töckniga släktled ända upp i hednatiden, på ett sätt som höll på att skaffa honom personliga fiender. Tidigt nog kom han under dessa forskningar till en självständig uppfattning af den svenska adelns uppkomst samt det s. k. småfrälsets sociala ställning och betydelsefulla roll, och det var för honom en tillfredsställelse, åt hvilken han enskildt gaf uttryck, när han så småningom fann sina åsikter i det väsentliga upptagna af den historiska vetenskapen. En annan i Historisk Tidskrift intagen afhandling om »Jöns Gerekeson, ärkebiskop i Uppsala 1408—1421» vittnade om huru bevandrad förf. var i vår medeltids urkunder.

— Förre docenten i historia vid Uppsala universitet John Ebbe Nordwall afled den den 31 mars 1904 nära 39 ½ år

gammal. Hans gradualafhandling (1890) behandlade »Svensk-ryska underhandlingar före freden i Kardis (1658—61)». Dessa studier fortsattes i Historisk Tidskrift 1890/91 med en afhandling om »Sverige och Ryssland efter freden i Kardis 1661». Utom smärre uppsatser utgaf han äfven 1891 »Om svenska riksrådets utveckling mot centralisation under Gustaf II Adolfs regering». Hans svaga hälsa vardt emellertid snart bruten, forskningarna måste afbrytas, och döden kom helt visst som en befriare från långvarigt lidande.

— Privatdocenten i historia professor Vilhelm Naudé afled den 7 januari i Berlin vid 38 års ålder. Hans studier gällde de sista århundradenas ekonomiska historia; som hans förnämsta arbete anses »De europeiska staternas spannmålspolitik» utgifvet 1896 i Acta Borussica.

— Nationalekonomen Albert Schäffle, en tid professor i Wien, en tid österrikisk minister, afled den 25 december 1903, 73 år gammal i Stuttgart. Hans största arbete var »Bau und Leben des sozialen Körpers» i fyra band 1876—78, ny upplaga 1881.

— Den baltiske historikern friherre Ernst von der Brüggen afled den 20 december 1903. Han har författat bl. a.: »Polens Auflösung» och »Das heutige Russland».

— Förre professorn i Chicago Herman Edvard von Holst har aflidit i Tyskland vid 63 års ålder. Hans förnämsta arbete var: »Die Verfassung und Demokratie der Vereinigten Staaten» i fyra band (1878—1891).

— Den tyske krigshistorikern generalmajoren von Lettow-Vorbeck har aflidit den 29 sistlidne mars. Han har skildrat krigen 1806/07, 1813 och 1866.

— Den bekante hanseatiske historieforskaren professorn i Giessen Konstantin Höhlbaum har aflidit den 1 maj, 55 år gammal.

— Professorn i Jena Ottokar Lorenz afled den 13 maj vid 72 års ålder. Det var en mångsidig, lärd, originell men äfven något fantastisk och konstruktiv historieskrifvare. Hans arbete »Deutschlands Geschichtsquellen seit der Mitte des 13. Jahrhunderts» utgjorde en förtjänstfull fortsättning på Wattenbachs bekanta arbete om Tysklands äldre historiska källor. Hans originella och mycket omstridda uppfattning framträdde bl. a. i arbetet »Die Geschichtswissenchaft in Hauptrichtungen und Aufgaben kritisch erörtert». Den framträdde äfven i den något öfverdrifna betydelse han tillerkände genealogien såsom en historisk hjälpvetenskap. Hans »Genealogisches Handbuch» har blifvit en mycket använd uppslagsbok och hans »Lehrbuch der gesammten wissenschaftlichen Genealogie» är onekligen ett mycket intressant arbete, låt vara att resultaten stundom äro af ganska negativ art. Under de sista åren ägnade

han sig äfven åt den modernaste historien och lyckades få tillgång till åtskilligt otryckt material, så t. ex. i biografien öfver storhertig Fredrik af Baden, så äfven i hans sista arbete »Kaiser Wilhelm und die Begründung des Reichs», hvars syfte att nedsätta Bismarcks betydelse emellertid mötte en synnerligt skarp och som det synes äfven berättigad kritik.

— Amanuensen i riksarkivet J. A. Almquist har i »Meddelanden från Nordiska museet 1902» infört en förteckning öfver *Nordiska museets pergamentsbref före år 1600*, som bör vara af intresse för våra urkundsforskare. De förtecknade medeltidsbrefven äro till antalet 36.

— Arkivarien L. Weibull har i Historisk Tidskrift för Skåneland offentliggjort en ganska läsvärd artikel öfver Sophia Brahe, Tycho Brahes syster, närmast med hänsyn till hennes omfattande genealogiska forskningar. Men Sophia Brahe var icke endast släktforskare, hon var en högt bildad dam, hemmastadd i sin tids både naturvetenskapliga och humanistiska vetenskaper, och hennes lif hade därjämte sin kärleksroman, som skänker henne ett rent personligt intresse. Alla dessa sidor beröras i Weibulls korta uppsats.

— I Finska Forstföreningens Meddelanden 1902 har H. Samzelius infört några anteckningar om *Skogs- och jägeristaten i Finland före 1809*. De utgöra ett supplement till samme författares bekanta personhistoriska arbeten »Kongl. Skogs- och Jägeristaten 1539—1898» och »Kongl. Skogs- och Jägeristaten 1539—1900».

— I »Meddelanden från Kalmar läns fornminnesförening» IV har fil. d:r P. G. Berggren infört tvenne klosterstudier, den ena öfver *Kalmar dominikanerkloster*, den andra öfver *Kronobäcks kloster*.

— Som n:r XII af Sveriges allmänna konstförenings publikationer har bibliotekarien Olof Granberg utgifvit *Skoklosters slott och dess samlingar*, en ståtlig och rikt illustrerad bok i stor kvart. Framställningen är hållen i en populär och lätt kåserande stil — en uttömmande beskrifning på det ryktbara slottet med dess enastående samlingar skulle säkerligen kräfva ett par volymer — men vid den konstförfarne ciceronens hand gör läsaren i alla fall en intressant vandring genom slottets korridorer och våningar och får dess största märkvärdigheter påpekade, hvarjämte en mängd notiser af upplysande, ofta kritiserande art meddelas. Af intresse är författarens bevis för, att förebilden för slottet är att söka i det kurfurstliga palatset i Aschaffenburg, af hvilket en afbildning meddelas, en uppgift som i senare tid af konstkännare betviflats.

— Under titeln »Nordiska Studier» har ett antal nordiska språkforskare ägnat professor Adolf Noreen på hans femtioårsdag

den 13 mars 1904 en vacker vetenskaplig hyllning. Innehållet är naturligtvis hufvudsakligen af rent språklig eller litteraturhistorisk art. Af mera historiskt intresse äro tvenne uppsatser, S. Ambrosianis »Uplandslagens ärfdabalk III — ett bidrag till Erik den heliges historia?» och K. G. Westmans »Södermannalagens affattning». Ambrosiani vill visa, att den ryktbara lagstiftningsåtgärd rörande hustrus giftorätt i boet, som tillskrifves Erik den helige, inskränker sig till, att han velat »kristna äktenskapet». Det skedde genom att till det redan häfdvunna äktenskapsformuläret tillfoga orden »i namn faders och sons och den heliga andas». Westman upptager till behandling den omstridda frågan om förhållandet mellan de båda befintliga hufvudhandskrifterna af Södermannalagen. Den redaktion, som föreligger i handskriften A, hvilken Schlyter lagt till grund för sitt aftryck, är enligt honom ett *lagförslag*. Det af Schlyter tryckta additamentet 12 är ett protokoll vid detta förslags behandling, och handskriften B representerar den på grund af denna granskning utarbetade redaktionen, som sedermera pålystes på landstingen.

— I Finsk Tidskrift 1904 har professor M. G. Schybergson infört en liten uppsats under titeln *Porthans Minne tecknadt af våra skriftställare*, i hvilken med anledning af hundraårsdagen af Porthans död en redogörelse lämnas för de erkännanden af olika slag, som dels redan under lifstiden, dels ock sedermera kommit den ryktbare finske historieforskaren och vetenskapsmannen till del.

— Under våren har i Petersburg utkommit första häftet af ett ganska egendomligt arbete, benämndt *Finlands eröfring* (Завоеванiе Финляндiи), historisk framställning af rysk-svenska kriget 1808—1809 af P. von Gerich. Vid första påseendet erinrar detsamma om 1:a delen af svenska generalstabens verk, »Sveriges krig åren 1808 och 1809», och vid noggrannare undersökning finner man, att arbetet är, sida för sida, ett rent sammandrag af detta. I första kapitlet t. ex, som behandlar de politiska förhållandena och innefattar 21 sidor, härleder sig sammanräknadt knappa 3 från utg:s penna. Om man undantager en skef framställning af svensk-engelska underhandlingar rörande Danmark samt af öfverenskommelserna om den beväpnade neutraliteten, är återgifvandet eljest i allmänhet korrekt. Åtskilligt har naturligtvis borttagits, men å andra sidan har utg. låtit delar kvarstå, som man knappt skulle ha väntat af honom. Den ryska allmänheten har på detta sätt fått en, om man frånser några ställen, riktig och lätt skrifven skildring af detta krig. Så till vida är det ju bra. Men hvad säges om, att utg. ogeneradt utgifvit verket såsom ett af honom utfördt originalarbete, med marginalerna fyllda af svenska källcitat (allesammans för öfrigt reducerade till rysk tid, dock utan angifvande af stil, hvarför de i viss mån verka förvillande). Det är blott *en* källa, som ej är nämnd: den ur hvilken utg. sida för sida öser. Herr Gerichs egen författarverksamhet inskränker sig i detta arbete egentligen till en

inledning om Sveriges och Rysslands inbördes förhållande från äldre tider, uti hvilken han söker visa, att de båda folkens olika intressen nödvändigt måste leda till strid, och han angifver sin ståndpunkt med slutorden: »Att döma efter det ryska rikets historiska utveckling är antagligt, att det sista ordet i den tusenåriga kampen ännu icke är utsagdt». (*T. J. P.*)

— En tysk författarinna, Anna Wagemann, har skrifvit om den ryktbara järnmasken en afhandling under titeln »Die eiserne Maske oder nach zwei Jahrhunderten». Hon har gjort den öfverraskande upptäckten att järnmasken var ingen annan än konung Karl I i England, som icke afrättades den 30 januari 1649 utan befriades natten förut, hvaremot en af hans anhängare i hans ställe lät döda sig. Karl lefde sedan i hemlighet hos sin dotter, prinsessan af Oranien i Haag, tills han i sammanhang med Fouquets störtande i Frankrike(!) 1661 blef häktad och dog i fångenskap 1703, 103 år gammal. För att icke blifva igenkänd måste han, när han visade sig för andra personer, bära en svart sammetsmask. Bevisen skulle ligga däri, att mannen med järnmasken i alla sina lefnadsvanor varit påfallande lik Karl I o. s. v.

— *Den fjärde tyska arkivdagen* hålles i Danzig d. 7—11 augusti i år. Därvid kommer statsarkivarien vid det nyupprättade statsarkivet i nämnda stad arkivrådet Bär att hålla ett inledande föredrag om »Lagliga bestämmelser rör. skydd af arkivalier och tillsyn öfver arkiv med ej fackmässigt bildade vårdare». Arkivarien Erhardt lämnar en öfverblick af »Hufvudfaserna i Geheimestatsarkivets i Berlin utveckling», Bär redogör för »upprättandet af statsarkivet i Danzig», fabriksägaren Perl talar om »Den allmänna användningen af zapon i industrien» och arkivrådet Sello meddelar en »Redogörelse för de vid användningen af zapon gjorda erfarenheter».

I sammanhang med arkivdagen hålles de tyska historiska och fornminnesföreningarnas centralförenings »generalversammlung» den 9—11 augusti.

Ekonomisk historia

NÅGRA ANTYDNINGAR

AF

ELI F. HECKSCHER.

I.

Då Historisk Tidskrift möjligen längre fram kommer att begagna det uppslag, som gafs för några år sedan genom dr Karl Hildebrands redogörelse för några nyare ekonomisk-historiska arbeten (uppsatsen »Nationalekonomisk historieskrifning» i Hist. Tidskr. 1897), har det ansetts vara af intresse för tidskriftens läsare att dessförinnan erhålla en ofilosofisk liten redogörelse för denna vetenskaps uppkomst och innebörd.[1]

Den ekonomiska historien är en mycket ung disciplin, som framsprungit ur oppositionen mot den klassiska nationalekonomin. *Den klassiska nationalekonomin* (den »ortodoxa» eller »liberala» skolan) är som bekant den riktning, som grundlades genom Adam Smiths Wealth of Nations 1776 och hvars största vetenskapliga produkt är Ricardos Principles of Political Economy af år 1817. Denna skola kan utan tvekan sägas ha skapat nationalekonomin som vetenskap, dess betydelse kan knappast öfverskattas, och

[1] Någon litteratur om detta ämne finns knappast. Jag nöjer mig med att hänvisa till W. J. Ashleys två föredrag On the Study of Economic History (i hans Surveys Historic and Economic, 1900, ss. 1—30), till hans utmärkta artikel Historical School of Economists (i Palgraves Dictionary of Political Economy II, 1896, ss. 310—14), till det intressanta företalet till Ehrenbergs Das Zeitalter der Fugger (1896), och till Schmollers Grundriss der allgemeinen Volkswirtschaftslehre I (1900) 116—121. G. von Below har ställt i utsikt en Geschichte der deutschen Kulturgeschichtsschreibung mit besonderer Rücksicht auf die wirtschaftsgeschichtliche Literatur; men hans nyss publicerade förarbeten (Zur Würdigung der historischen Schule in der Nationalökonomie; fem artiklar i Zeitschr. f. Socialwiss. VII, 1904) bestå uteslutande i ett hetsigt försök att pulverisera Schmoller.

de sista femtio årens kritik af densamma har i mångt och mycket skjutit öfver målet. Men den bar i hvarje detalj spåret af den tid, som frambragt densamma, nämligen upplysningstiden; och sällan har en period i sådan grad stått främmande för historiskt betraktelsesätt. För de liberala nationalekonomerna existerade ingen utveckling af det ekonomiska samhället; de fingerade ett naturtillstånd, en Robinson utrustad med alla nutidsmänniskans behof och själsegenskaper; därifrån togs steget sedan direkt till den fria konkurrensens regim. Att det ekonomiska tillståndet i världen var ett annat år 1300 än år 1800, att en politik, som nu kan vara den rätta, då varit ej blott orimlig utan otänkbar, att äldre tiders ekonomiska teorier voro en frukt af deras politiska och sociala förhållanden samt af deras allmänna åskådning, det föll dem knappast in. Den synpunkt som anlades var: om man följt Adam Smiths år 1776 uppenbarade eviga sanningar eller ej. Och på detta kriterium fördömdes nästan öfver en bank de par årtusenden, som föregingo 1776, Medeltidens ockerlagstiftning, skråväsendet, den engelska navigationsakten[1] och Colberts industrisystem. Från dessa förutsättningar var det alldeles konsekvent af skolans franska mästare J.-B. Say att föraktfullt afvisa också undersökningar af själfva den ekonomiska vetenskapens historia. »Hvad kunna vi vinna», sade han i en ofta citerad passus, »på att samla ihop orimliga åsikter, förkastade — och med rätta förkastade — teorier? Det vore på en gång onyttigt och långtrådigt att gräfva upp dem ur jorden.»[2]

Icke desto mindre visade sig dock relativt tidigt ett visst intresse för de ekonomiska teoriernas historia. Ricardos trogna och osjälfständiga lärjunge McCulloch har inlagt betydliga förtjänster genom att publicera flera serier af 1600-talets rika engelska broschyrlitteratur, och han har äfven författat en resonerande historisk bibliografi öfver sin vetenskap.[3] Till och med den ekonomiska historien i egentlig mening gjordes till föremål för åtskilliga studier,

[1] Detta exempel gäller ej Adam Smith, som säger att navigationsaktens föreskrifter »äro så visa . . . som om de alla hade uppfunnits af den mest djuptänkta vishet» (Wealth of Nations, book IV, chap. II).
[2] J.-B. Say, Cours complet d'économie politique pratique VI (1829) 351 f.
[3] The Literature of Political Economy (1845).

delvis som fortsättning från den lyckliga tid, då man ej visste att allt hvad som gjorts före Adam Smith varit förspilld möda.

Men just dessa ansatser till historiska studier visa bäst i hvilken grad modeteorierna tillintetgjort känslan för en förnuftig utveckling. Dessa historiska framställningar tyckas nästan blott ha haft till uppgift att ställa vid skampålen forna tiders missgrepp och att visa

wie wir's dann zuletzt so herrlich weit gebracht.

Litteraturen i fråga tycks mig dessutom på ett kuriöst sätt visa oriktigheten af den vanliga uppfattningen, att den liberala nationalekonomin såg bort från de moraliska synpunkterna; tvärtom upphöja dessa författare den fria konkurrensens principer till etiska doktriner och begagna hvarje tillfälle att uttrycka sin rent moraliska indignation öfver de brott, som begåtts sedan tidernas gryning mot den ortodoxa läran.[1]

Den sorgligt ringa litteratur, som vi själfva äga på området, tillhör öfvervägande denna riktning, ehuru åskådningen i de stora länderna redan väsentligen ändrats då de skrefvos. Bästa beviset på traditionens makt i denna del är väl, att en boren historiker som Hans Forssell här tillhör doktrinärerna. I en med afseende på både fakta och synpunkter värdefull uppsats om »merkantilism» i Svensk Literatur-tidskrift 1868 (med anledning af Arnbergs viktiga arbete Anteckningar om Frihetstidens politiska ekonomi) förekomma t. ex. sådana omdömen som följande: »fullkomligt falska grundsatser gjordes till osvikliga ledstjärnor»; »författningar, som vår tid (sic) ser med häpnad och medlidande»; »slutföljderna (af Frihetstidens ekonomiska politik) straffade grundsatsen för lögn och ertappade den på bar gärning med ett storartadt självbedrägeri, så att hela denna lagstift-

[1] Som stöd för detta påstående må det vara nog att citera slutorden i Fyhrvalls afhandling om de svenska tjärhandelskompanierna (1880): »Och för att slutligen vinna en fullständig bild af detta monopol och dess betydelse för vårt land är ytterligare nödvändigt att icke lämna ur sikte en annan synnerligen beaktansvärd omständighet. Denna är det dåliga inflytande på nationalkaraktären i dess helhet, som tjärmonopolet lika litet som andra godtyckliga och egenmäktiga inskränkningar i handelns och näringarnas ohämmade gång kunnat undgå att utöfva genom sina konstlade brott och sitt följe af yrkesmässiga angifvare och beslaggörare» (s. 58).

ningscykel utgör den mest slående företeelse af en argumentatio in absurdum». Förelöparna till Adam Smith behandlas af skolan med den största vördnad, och hos oss har den klarsynta och varmhjärtade finska prästen Anders Chydenius, som 1765 uppträdde mot merkantilsystemet, blifvit föremål för kult af på en gång finskt-nationella och ekonomiskt rättrogna historiker. Forssell låter honom också framställa sina satser »till en förblindad samtids skräck och en upplyst framtids (sic) ledning».[1] — Det är mycket möjligt att Forssell på äldre dagar alls ej skulle velat stå för dessa ungdomliga öfverord, som säkert heller ingen vill lägga honom till last; men som vältaliga uttryck för andan i tidens litteratur ha de förefallit mig alltför karakteristiska att kunna förbigås.

Före midten af det nittonde århundradet började emellertid reaktionen mot den klassiska nationalekonomin, och det nya uppslaget kom från Tyskland. Att så blef förhållandet, kan delvis förklaras af karaktären hos den äldre tyska ekonomiska vetenskapen, den s. k. kameralistiken; den bjöd visserligen enligt 1700-talsmetod bara på vetenskapligt alldeles osjälfständiga, kolossala materialsamlingar (ett af dessa arbeten omfattade 147 band); men rikedomen på faktiska uppgifter var dock alltid något att taga vara på. Långt mer betydde emellertid Tysklands historiska rättsskola, Savignys och Eichhorns filosofi, emedan den var — för att använda lord Actons ord — »den starkaste af alla de krafter, som riktade Tysklands andliga lif på historien». Efter att ha gjort sig gällande på nästan alla andra områden nådde dess verkningar slutligen på 1840-talet äfven nationalekonomin och framkallade där den s. k. tyska *historiska skolan*, hvars stiftare voro Wilhelm Roscher, Karl Knies och Bruno Hildebrand.

Emot de engelska teoretikerna gjorde den nya riktningen gällande sammanhanget mellan alla sidor af samhällslifvet och följaktligen teoriernas relativitet; de be-

[1] Forssell, Studier och kritiker I (1875) 130, 131, 152, 158.

kämpade abstraktionen »the economic man», hvilkens enda motiv var egennyttan, och likaså förutsättningen om ett tillstånd af absolut fri konkurrens; i metodiskt afseende betonades på det ifrigaste behofvet af faktiskt och särskildt historiskt material samt induktiv forskning. Därvid kommo äfven fordringarna på framställningar af de ekonomiska förhållandena i deras historiska utveckling fullt till sin rätt; både historiker och nationalekonomer kritiserades skarpt för sin försumlighet på detta område, och Roscher gick tidtals ända därhän, att han satte som nationalekonomins uppgift, ej att tyda det nuvarande tillståndet, utan att finna »lagarna» för den ekonomiska utvecklingen.

Men då dessa idéer skulle föras öfver från de vetenskapliga programmen till framställningen af vetenskapen själf, visade det sig, att behandlingen afvek öfverraskande litet från hvad man förut varit van att se. Roscher, en af Rankes förnämsta lärjungar, ehuru tydligen främmande för mästarens historiska metod, försåg visserligen sitt ryktbara »System der Volkswirthschaft» med en oerhörd rikedom på exempel från alla tider, och visade en sant historisk sympati för alla dessa tiders tankar och ansatser. Men ehuru hans material sålunda har stort intresse, visar metoden hans andliga släktskap med de gamla tyska kameralisterna (på sätt och vis äfven med Adam Smith) och kan ur en synpunkt t. o. m. sägas beteckna ett tillbakasteg i förhållande till den engelska nationalekonomin sedan Ricardo; ty exemplen måste nödvändigt ge det intrycket, att de teorier som behandlas äfvenledes äro giltiga för alla tider och ej gälla blott vår egen tid. — Ännu mindre satte riktningens andra ledare, Karl Knies, de nya fordringarna i praktiken; han hade aldrig varit historiker och hans förnämsta arbete (Geld und Credit) kan täfla med nästan hvilket annat som helst i benig abstraktion.[1]

[1] Den historiska skolans genombrott betecknas genom Roschers Grundriss zu Vorlesungen über die Staatswirthschaft nach geschichtlicher Methode (1843; företal o. delar af inledningen till den nu sällsynta boken meddelas i öfversättning hos Ashley, Surveys 32—37); därefter följde Bruno Hildebrands Die Nationalökonomie der Gegenwart und Zukunft (1848), Knies' Die politische Oekonomie vom Standpuncte der geschichtlichen Methode (1853; se särskildt andra uppl. — med något förändrad titel, 1883 — ss. 12—22) och första delen af Roschers System (1854). — Se vidare: Lord Acton, German Schools of History (Engl. Hist. Review I,

I England uppstod en historisk skola i viss mån oberoende af den tyska men nådde aldrig tillnärmelsevis dess betydelse. Den engelska riktningens förelöpare Richard Jones och stiftare Cliffe Leslie förfäktade bägge samma synpunkter som de tyska nationalekonomerna och ägnade sig äfven åt studier af ekonomisk historia; men nästan mera nämnvärd är i detta sammanhang en tredje skriftställare, den glänsande finanspolitikern Walter Bagehot. Denne var visserligen en varm och obetingad anhängare af den liberala nationalekonomin, särskildt af Ricardo; men just för att skydda sin mästare mot den vaknande kritiken, tillgrep han den lyckliga utvägen — som på sätt och vis var en omvändning af Roschers metod — att medvetet begränsa giltigheten af Ricardos läror till nutidssamhällena. Därigenom beredde han en egen plats för den ekonomiska historien.[1]

Det egendomligaste skådespelet bland tidens engelska nationalekonomer erbjuder emellertid Thorold Rogers, som var Manchester-liberalismens svurne anhängare, Cobdens och Bastiats vän och beundrare, men som ej dess mindre grep sig an med ett af de väldigaste arbeten i ekonomisk historia som planlagts, nämligen det engelska åkerbrukets historia från midten af trettonde till slutet af adertonde århundradet. Som naturligt var under sådana förhållanden blef emellertid hans »History of Agriculture and Prices in England», som började utgifvas 1866, hufvudsakligen en prisstatistisk materialsamling af delvis rätt tvifvelaktigt värde och utan synpunkter, som kunde verka befruktande på den ekonomiska åskådningen.[2] Rogers' senare arbeten, som falla under tiden efter den ekonomiska historiens

1886, ss. 9, 39 ff.); Schmoller, Zur Litteraturgeschichte der Staats- und Sozialwissenschaften (1888) 147—71, 204—10; Aschehoug, Socialøkonomik I (1903) 97 ff.

[1] Se hans uppsatser The Postulates of English Political Economy och The Preliminaries of Pol. Ec. (i Economic Studies, posthumt utgifna 1880, — B. dog 1877). Som häraf synes är det ganska missledande då prof. Aschehoug räknar Bagehot till den historiska skolan (Socialøkonomik I 105).

[2] 6 delar utkommo under Rogers' lifstid, den sjunde och sista delen har först helt nyligen (1902) publicerats. Prishistoria har sedan gammalt haft och har tyvärr fortfarande en egendomlig dragningskraft på forskare; redan 1838—57 utgafs af Tooke och Newmarch en History of Prices 1793—1856, som ännu ej förlorat sitt värde.

genombrott, lida ingen brist på förhärligande af detta studium och motsvarande förakt för den abstrakta nationalekonomin — utan att därför visa alltför stora insikter i någondera.[1] —

Den liberala nationalekonomin mötte emellertid långt kraftigare opposition från ett annat håll än från den historiska skolan, nämligen från *socialisterna*, och äfven här visade det sig, att följden genast blef en impuls till studiet af ekonomisk historia. Af socialisternas lärofäder är Rodbertus den som numera i icke-socialistiska kretsar torde åtnjuta störst anseende för originalitet och ärlig vetenskaplig forskning; han är också uppenbart den af dem, som haft mest historisk blick. Det är Rodbertus, som påpekat att privatkapital, privategendom och en mängd andra ekonomiska fenomen äro historiska kategorier, som uppstått i historisk tid och kunna försvinna, ej — såsom liberala skolan förutsatte — eviga institutioner, lika litet som slafveriet, ehuru äfven det en gång ansetts evigt. Denna uppfattning, som också Marx var alldeles förtrogen med, utvecklades hos Rodbertus till en totalåskådning af västerlandets sociala utveckling, som går igen hos nyare ekonomiska historiker och som vittnar om en sällsynt historisk öfverblick, hvad man än må mena om dess tendens. Till sina konstruktioner har Rodbertus tydligen kommit framförallt genom studier rörande antikens sociala förhållanden, och hans talrika afhandlingar på detta område åtnjuta fortfarande stort anseende.[2]

Emellertid är den impuls, som utgick från socialismens andra mästare Karl Marx, praktiskt sedt, af större bety-

---

[1] Se t. ex. föreläsningsserien The Economic Interpretation of History (1888), särskildt inledningsföredraget The Economical Side of History. Rättvisan kräfver dock det erkännandet, att liknande synpunkter, ehuru mindre utpräglade, förekomma redan i företalet till första bandet af History of Agriculture 1866.

[2] Se Dietzel, Rodbertus, II (1888) 129—80 samt af Rodbertus' egna skrifter exempelvis Offener Brief an das Comité des deutschen Arbeitervereins (1863; i Kleine Schriften hrsg. v. M. Wirth, 1890, ss. 324 f.). En varm beundrare af Rodbertus är den store tyske nationalekonomen prof. Adolph Wagner i Berlin, som enligt hans exempel lagt indelningen »rent ekonomisk»—»historisk-juridisk» till grund för hela sin behandling af de ekonomiska begreppen (se Die Grundlagen der Volkswirtschaft — som utgör första delen af Wagners Grundlegung der politischen Oekonomie — I, 1892, ss. 306 ff., m. fl. st.).

delse. Det är den s. k. historiska materialismen, en af den rättrogna socialismens grundvalar. I sina tidigare skrifter, från senare hälften af 1840-talet samt från 1850-talet, utvecklar Marx en ståndpunkt, som i korthet kan sammanfattas så: produktionsförhållandena äro icke blott en af förutsättningarna utan den yttersta grunden till alla historiska fenomen, och alla de öfriga fenomenen — rättsliga, politiska, filosofiska, religiösa, estetiska — äro blott reflexer af samhällets ekonomiska regim.[1] Senare uttryckte sig Marx försiktigare,[2] och efter hans död förklarade hans trognaste vän och medarbetare Friedrich Engels, i början af 1890-talet, att satsen aldrig afsetts så skarpt som den formulerats; Engels erkände oförbehållsamt, att alla de olika fenomenen ömsesidigt verkade på hvarandra och på den ekonomiska grundvalen för utvecklingen.[3] Denna välmenta tydning har sedermera ytterligare understrukits af den bekante »revisionisten» Eduard Bernstein (1899), som öfver hufvud taget bjudit till att sätta de socialistiska lärorna i bättre samklang med den faktiska utvecklingen.[4] Emellertid är den ursprungliga uppfattningen visst ej utdöd; den har t. ex. helt nyligen proklamerats, utan hvarje spår af restriktion, på första sidan af ett arbete med vetenskapliga anspråk, författadt af en dansk socialistisk historiker.[5]

Emellertid hade man kunnat vänta, att den materialistiska historieuppfattningen skulle haft det goda med sig

---

[1] En utförlig dokumentation meddelas af E. R. A. Seligman, The Economic Interpretation of History (New York 1902) 25—49. I sitt arbete Zur Kritik der politischen Oekonomie, 1859, sammanfattade Marx själf sin teori i några satser, af hvilka två må citeras. »Meine Untersuchung mündete in dem Ergebniss, dass Rechtsverhältnisse wie Staatsformen weder aus sich selbst zu begreifen sind, noch aus der sogenannten allgemeinen Entwicklung des menschlichen Geistes, sondern vielmehr in den materiellen Lebensverhältnissen wurzeln. . . . . . Die Produktionsweise des materiellen Lebens bedingt den socialen, politischen und geistigen Lebensprocess überhaupt.»

[2] Det afgörande stället förekommer i tredje delen af Das Kapital, som först 1894 utgafs af Engels (Das Kapital III: 2, ss. 324 f.). För öfrigt innehåller detta Marx' hufvudarbete föga af teorin.

[3] Engels' yttranden förekomma i en rad bref, som 1895 publicerades i några socialistiska organ. Seligman (58 f., 62 ff., 142 ff.) meddelar utförliga utdrag.

[4] Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie, 10:e tusendet (1902) 4—14.

[5] Dr Gustav Bang, Kapitalismens Gennembrud (1902). Till denne författares ursäkt bör kanske anföras, att han tydligen ej är nationalekonom.

att föranleda grundliga studier i dessa hittills förbisedda produktionsförhållanden, som nu upptäckts vara grunden till all utveckling. I tolkningen af världsutvecklingen från ekonomiska förutsättningar gick Marx själf i spetsen genom att kasta fram en hel mängd idéer, som stundom voro synnerligen skarpsinniga, och vissa senare socialister ha följt hans exempel, ehuru med mera tvifvelaktig framgång; sålunda ha såväl själfva kristendomen som särskildt Calvins läror förklarats bero uteslutande på produktionsförhållandena. De socialistiska författarna tyckas dock känna betydligt större dragningskraft till frågorna om familjens uppkomst, »horden», »matriarkatet» och annat dylikt, som lyckligt är befriadt från den historiska metodens tvång. Och studiet af självfva den ekonomiska utvecklingen i historisk tid, som väl borde vara den allra första uppgiften för allvarliga anhängare af teorin, har mig veterligen erhållit mycket liten hjälp från detta läger. —

Hittills hade alltså från nationalekonomiskt håll endast kommit impulser och svaga ansatser till en ekonomisk historia. Oberoende häraf fortgick emellertid, som förut antydt, det materialsamlande, som i synnerhet florerat på 1700-talet; och åtskilliga värdefulla undersökningar sågo dagen. *Historikerna* ex professo hade naturligtvis ej kunnat undgå att lägga märke till olikheten i det ekonomiska tillståndet på de tider som behandlades, men de hade å andra sidan ingen klar uppfattning af att detta tillstånd hade en historia lika väl som statsskicket och den yttre utvecklingen. Resultatet blef i bästa fall en tafla öfver landets faktiska tillstånd, sådan som den ryktbara i tredje kapitlet af Macaulays History of England, stundom ytterst åskådlig, men utan framhållande af de medvetna och omedvetna krafter, som verkade inom detta område och för hvilka tillståndet blott var ett momentant uttryck. En sådan skildring har alldeles samma värde och betydelse som exempelvis den af ett rådsmöte eller en riksdag i dr Ellen Fries' Kulturbilder; och man torde förstå situationen, om man föreställer sig, hur mycket vi skulle veta om vår författningshistoria, i fall vi blott ägde sådana skildringar, utan t. ex. riksarkivarien Hildebrands stats-

författningshistoria.[1] För att göra sådana framställningar lefvande fordras dessutom att, såsom Macaulay, disponera öfver en Rubens' färgprakt; men de flesta historiker stannade så långt efter detta ideal, att de ofta ej kommo längre än till en rad notiser, sådana som vi så väl känna till ifrån »det inre tillståndet» i läroböckerna — alla skolbarns fasa.

Emellertid inträdde förändringen ganska snart i detta fall. Rättshistoriker och agrarhistoriker ägnade sig som bekant med stor ifver åt att förklara de gamla germanernas samhällsförhållanden för att därigenom lyckas förstå Medeltidens utveckling; och hos dessa primitiva stammar spelade det materiella lifvet en så framträdande roll, att sociala och ekonomiska synpunkter nödvändigt måste anläggas. Det namn, som i detta sammanhang främst bör nämnas, är Georg Hanssen, hvilkens agrarhistoriska afhandlingar började redan 1832. De agrariska förhållandenas betydelse för att förstå den äldre Medeltidens försvarsorganisation och statsrättsliga utveckling trängde sig också på medvetandet; och då stadsväsendets uppkomst började behandlas, var det ju omöjligt att förbise de ekonomiska orsakerna. Sålunda uppstod inom historikernas egen krets intresse för den ekonomiska utvecklingen — ett intresse, som egentligen kom den äldre Medeltiden till godo.

Det egentliga genombrottet kan emellertid knappast dateras tidigare än midten eller slutet af 1870-talet; men det ägde då rum nästan samtidigt i Tyskland och England. I Tyskland var det genom en afläggare af den gamla historiska skolan, men en ny riktning, den s. k. »yngre historiska skolan», hvars erkända ledare är den ännu i sin fulla kraft stående professor Gustav Schmoller i Berlin (då i Strassburg). Hans arbeten beteckna en afgjord epok, ehuru de möjligen påverkats af Bruno Hildebrands idérika uppsatser. Genom sin afhandling om Strassburgs klädeshandlarskrå (Die Strassburger Tucher- und Weberzunft, 1879) utvecklade

[1] Det behöfver väl ej betonas, att härmed på intet sätt afses något klander af sådana teckningar. Exempelvis prof. Erich Marcks' skildring af Frankrike omkr. 1550 (i hans Gaspard von Coligny, I, 1892) eller prof. Edv. Holms Danmark-Norges indre Historie 1660—1720 (1885—86) måste fröjda hvarje ekonomisk historikers hjärta.

Schmoller betydelsen af skråväsendet,[1] och hans uppsats om merkantilsystemet (1884) innebar något ännu mer banbrytande. Merkantilsystemet, d. v. s. 16.—18. århundradenas ekonomiska system, hade gjorts till föremål för en förkrossande kritik af Adam Smith och var därför mer än någon annan period föremål för den klassiska skolans obetingade fördömande. Schmoller uppvisade nu, att merkantilsystemet innebar en nödvändig utveckling af de föregående formerna för ekonomisk politik och stod i samband med Nya tidens hela utveckling; det betecknade statens uppkomst som ekonomisk enhet och bärare af den ekonomiska politiken.[2] Såsom höfves Brandenburgs »historiograf» och utgifvaren af »Acta Borussica», är Schmollers insats i den ekonomiska historien framför allt just att uppvisa statens andel i och betydelse för utvecklingen. — Samtidigt med Schmoller uppträdde österrikaren v. Inama-Sternegg med första delen af sin bredt anlagda Deutsche Wirtschaftsgeschichte (1879) — det första arbete som genom självfva sin titel angaf den ekonomiska historien såsom en egen vetenskap[3]; och samtidigt vidtog också ett flitigt studium af Englands ekonomiska historia från flera tyska forskares sida (Brentano, Ochenkowski, Held, Schanz m. fl.).

Oberoende af de tyska historikerna hade samtidigt ett likadant uppslag framkommit också i England. England var ju den klassiska nationalekonomins hemland och fastaste borg; den svaga historiska skolan hade där hvarken haft tid eller makt att göra sig gällande. Men under inflytande från Carlyle och Ruskin hade på 1840- och 1850-talen uppstått en opposition mot liberalismen, mot dess fördömande af statsingripande och af arbetaresammanslutningar. Motståndet kom från de s. k. kristliga socialisterna, icke vetenskapsmän, utan präster, jurister, affärsmän och litteratörer; deras två förnämsta namn äro F. D. Maurice och Charles Kingsley. I motsats till de tyska socialisterna riktade de sina an-

---

[1] Redan 1875 utkommo hans skrifter Strassburgs Blüte und die volkswirtschaftliche Revolution im 13. Jahrhundert och Strassburg zur Zeit der Zunftkämpfe.

[2] Das Merkantilsystem in seiner historischen Bedeutung; ursprungligen i Schmollers Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich VIII (1884), nu intaget som första uppsats i samlingsbandet Umrisse und Untersuchungen zur Verfassungs-, Verwaltungs- und Wirtschaftsgeschichte (1898).

[3] Jfr Ashley, Surveys 111.

grepp på den gamla nationalekonomins *materialistiska* sida; de voro sociala *etiker*. — Härifrån kom nu impulsen. Dr W. Cunningham var banbrytaren, och det är betecknande såväl för rörelsens karaktär som för engelska förhållanden, att han nu i mer än 20 år förenat de bägge skenbart så skilda uppgifterna att vara lärare i nationalekonomi vid Trinity College i Cambridge och att tjänstgöra såsom präst (vicar) vid universitetskyrkan Great St. Mary's; samtidigt är han en ansedd kyrkohistorisk författare. För en sådan man är det naturligtvis omöjligt att förfalla till ensidigt betonande af de materiella faktorerna i utvecklingen; i själfva verket har han också den allsidigt humanistiska syn på tingen, som nästan tycks vara ett karakteristikon för engelska kyrkans präster. 1878 började dr Cunningham i Cambridge föreläsa öfver Englands ekonomiska historia och 1882 utkom första upplagan af hans arbete Growth of English Industry and Commerce.

Något senare nådde rörelsen Oxford och fick där en af sina mest sympatiska representanter i den tidigt bortryckte Arnold Toynbee, en djupt religiös natur med hela sin eldsjäl fylld af tanken på arbetarnas andliga och materiella välfärd. Som lärare vid Balliol College (särskildt för blifvande engelska tjänstemän i Indien) utöfvade han ett sällsynt personligt inflytande på kamrater och lärjungar, samtidigt med att han genom föredrag, samtal och samlif kom i nära direkt beröring med arbetarna. Det är denna personliga insats, som ger Toynbee hans största betydelse; hans vänner ha öfverraskande väl lyckats återge »den prägel, som ej kan uttryckas i ord, emedan den hade sin rot i något outtaladt och obestämbart hos mannen» och som långt mer än hans åsikter — hvilka karakteriserades af ett ovanligt lugnt omdöme och praktisk blick — var orsaken till det outplånliga intryck »profeten Arnold» gjorde på alla, som kommo i beröring med honom. Genom hans föredöme har »settlementet» Toynbee Hall i Whitechapel uppstått; hans närmaste vän var Sydafrikas nuvarande store administrator lord Milner och till hans lärjungar hörde bl. a. prof. W. J. Ashley, till hvilken jag straxt återkommer. — På grund af ständig sjuklighet och otaliga uppdrag fick Toynbee aldrig tillfälle att före sin död vid 30

års ålder afsluta något vetenskapligt arbete; men en stor insats gjorde han i alla händelser genom sina, på omfattande studier hvilande föreläsningar 1881—82 öfver den väldiga omhvälfning, som är förutsättningen för 1800-talets hela sociala historia i England, den s. k. industriella revolutionen, maskin- och fabriksindustrins uppkomst samt arbetarklassens proletarisering. För den klassiska nationalekonomin existerade ej det tillstånd, som var äldre än denna omhvälfning; det är då klart hur mycket synkretsen måste vidgas, då man erfor, hur förändringen gått för sig. Föreläsningarna utgåfvos posthumt 1884 efter Toynbees egna och hans åhörares anteckningar — tyvärr i mycket fragmentariskt skick.[1] Alldeles samtidigt med hans föreläsningar hade samma sak gjorts till föremål för mycket utförligare behandling i den tyska socialpolitikern Adolf Helds Zwei Bücher zur socialen Geschichte Englands (1881), men detta var tydligen obekant för Toynbee, som förmodligen ej heller skulle känt sig tilltalad af andan i det tyska arbetet.[2]

Isen var nu bruten, och under de sista 20 åren har en hel armé af nationalekonomer och historiker tagit itu med behandlingen af de ekonomiska fenomenens utveckling, kvantitativt otvifvelaktigt mest i Tyskland, men också i stor utsträckning i England och Amerika, liksom äfven i Frankrike och andra länder. Hvad särskildt beträffar Frankrike, eruditionens klassiska land, så hade det sedan gammalt en ståtlig litteratur i frågor, som tillhörde den ekonomiska historien; men den »historiska andan» saknades och är fortfarande egendomligt främmande för många sådana franska arbeten. — En ny impuls har den ekonomiska historien fått i Tyskland genom den Lamprechtska riktningen, som — förmodligen under inflytande från Comte och från den materialistiska historieuppfattningen — vill hålla sig till det typiska (ej det singulära) i utvecklingen och därför faller tillbaka på de ekonomiska och sociala

---

[1] Lectures on the Industrial Revolution of the 18th Century in England (innefattar äfven några mindre skrifter och en biografisk inledning af den ryktbare professor Benjamin Jowett, Master of Balliol). Vidare litteratur om Toynbee: F. C. Montague, Arnold Toynbee (John Hopkins University Studies in Historical and Political Science VII: 1, 1889); Lord Milner, Arnold Toynbee (2:a uppl. 1901).

[2] Också detta utgafs efter sin författares död.

fenomenen som historiens innehåll. Lamprechts Deutsche Geschichte (5 delar 1891—95, 96:e delen 1704), som ansluter sig till han tidigare Deutsches Wirtschaftsleben im Mittelalter (3 delar, 1885—86), ger de ekonomiska förhållandena en central plats i utvecklingen; men äran tillkommer i detta fall knappast honom utan Wilhelm Nitzsch, hvilkens Geschichte des deutschen Volkes (3 delar, utgifna efter hans död 1883—85) varit Lamprechts förebild. Af dessa arbeten har blott Lamprechts historia — och denna först i år — förts längre än till midten af sextonde århundradet.[1]

Det kan ej vara tal om att här gifva en redogörelse ens i allmänna drag för den senare tidens litteratur, i synnerhet som de flesta arbetena gälla tämligen speciella frågor. Det enda land, hvars ekonomiska historia från början till slut är skrifven efter originalkällorna, är England, och dr W. Cunninghams Growth of English Industry and Commerce, som vuxit från ett band i första upplagan till tre band i den tredje,[2] står alltså ensamt i litteraturen. Det andra större arbetet i engelsk ekonomisk historia är författadt af vetenskapsgrenens kanske stridbaraste förkämpe, Mr. W. J. Ashley, som efter att ha varit världens förste professor i ekonomisk historia (vid det stora Harvard University i Cambridge, Massachusetts) nu erhållit en viktig ställning vid Birminghams nyupprättade universitet; hans Introduction to English Economic History and Theory (2 delar, 1888 och 1893) har blott förts fram till Medeltidens slut. — Äfven den franska litteraturen har att uppvisa några sammanfattande arbeten, nämligen den tidigt aflidne H. Pigeonneaus utmärkta Histoire du commerce de la France (2 delar, 1885 och 1888) som går till Richelieus död, och E. Levasseurs lärda men tämligen doktrinära arbete Histoire des classes ouvrières en France jusqu'à la révolution (2 delar, 1859), som helt nyligen (1900—1901) utkommit i en mycket utvidgad upplaga[3]; till det sista arbetet

[1] Rörande den Lamprechtska striden har Hist. Tidskr. som bekant innehållit två artiklar af prof. Edén (1896 och 1900); det är då så mycket mindre anledning att här uppehålla sig vid den.

[2] Tredje upplagan 1896 och 1903; af första bandet är en fjärde upplaga under utarbetning.

[3] Denna upplaga har en något förändrad titel (Histoire des classes ouvrières et de l'industrie en France avant 1789).

anknyter sig en motsvarande framställning (1867) af tiden efter 1789. — Tyskland har, betecknande nog, trots sin stora litteratur i ämnet intet sammanfattande arbete utom Inama-Sterneggs redan omtalade Deutsche Wirtschaftsgeschichte (3 delar), som 1901 afbrutits vid Medeltidens slut.

När de sammanfattande framställningarna af hvarje lands litteratur äro så få, inses det lätt, att vetenskapliga öfversikter af västerlandets utveckling som en helhet måste vara ändå färre. I själfva verket torde också dr Cunninghams Essay on Western Civilisation in its Economic Aspects (2 små delar, 1898 och 1900) vara det enda som finns att tillgå; och ehuru framställningen delvis knappt blir mer än ett fågelperspektiv, är det ej lätt att öfverskatta dess nytta, i synnerhet för den, som skall orientera sig i ämnet.

Men om de ekonomiska historikerna ha svårt att samla sig till helhetsframställningar, förstå de i stället utmärkt arbetsfördelningens betydelse; och de ledande vetenskapsmännen äro ett slags arbetsgifvare åt beundrande lärjungar. Kring dr Cunningham har samlat sig en skara framstående, särskildt kvinnliga författare, och prof. Schmollers lärjungar offentliggöra mindre undersökningar i hans Staats- und socialwissenschaftliche Forschungen. 1893 erhöll också den ekonomiska historien en egen, internationell tidskrift, som efter några års uppehåll nu ånyo börjat utkomma (1903) under titel Vierteljahrschrift für Social- und Wirtschaftsgeschichte och under redaktion af de två kända medeltidshistorikerna G. von Below och L. M. Hartmann samt nationalekonomen prof. Stephan Bauer i Basel. För öfrigt finnas de arbeten, som icke utkommit själfständigt, spridda i hela den ekonomiska och historiska tidskriftslitteraturen samt i de snart oräkneliga afhandlingsserier, som utgifvas af tyska och amerikanska högskolor.

Äfven de ekonomiska teoriernas historia (»nationalekonomins historia») är ännu oskrifven; framför allt saknas en tillfredsställande behandling af den stora engelska litteraturen före Adam Smith. Största insatsen har utan jämförelse gjorts af Roscher, men utom en mindre skrift om Englands nationalekonomi har han blott afslutat ett arbete på detta område, Geschichte der National-Oekonomik in Deutschland (1874), som är ytterst samvetsgrann, fullständig och opartisk, men onekligen saknar öfverskådlighet och

i viss mån äfven ledande synpunkter. Under och efter Roschers tid ha många arbeten skrifvits om nationalekonomins historia som en helhet (de viktigaste äro af Kautz, Dühring, Eisenhart, Ingram, Cossa, Espinas, Rambaud och Oncken) men intet af dem torde kunna anses fullt tillfredsställande. Ingrams History of Political Economy (1888) är förmodligen det bästa af de ännu afslutade, ehuru det lider af författarens okritiska beundran för Comte och den historiska skolan. Bernprofessorn August Oncken, som lämnat viktiga bidrag till fysiokraternas historia, har nyligen (1902) utgifvit första bandet af en Geschichte der Nationalökonomie, som afser att behandla ämnet i nära sammanhang med den ekonomiska historien; men det förefaller nästan som om den framstående vetenskapsmannen ej vore nog mycket historiker för att lyckligt kunna genomföra denna tilltalande plan. Bland nu lefvande nationalekonomer torde prof. Edwin R. A. Seligman vid Columbia University (New York) vara — och kanske äfven känna sig — kallad att skrifva nationalekonomins historia, åtminstone den engelska, som utan all jämförelse är den viktigaste från midten af sjuttonde till midten af nittonde århundradet.

En egendomlighet med de hittillsvarande studierna i ekonomisk historia — kanske beroende på deras uppkomst — är att de alldeles öfvervägande falla inom Medeltidshistoriens område. Mycket få Medeltidshistoriker förbise numera de ekonomiska synpunkterna, och de ekonomiska anledningarna till alla sidor af denna tids utveckling få nu minst sin tillbörliga belysning. Så glädjande detta än är i och för sig, kan man icke se denna koncentration på Medeltidshistorien utan en viss oro. Ty det måste väl dock erkännas, att ideella motiv sällan till den grad hänsynslöst fått dominera alla sidor af samhället som under tiden för höjdpunkten af katolska kyrkans världsherravälde; och då de ekonomiska grundvalarna för senare tiders utveckling ännu äro i hög grad förbisedda, blir det något afgjordt missledande i det skarpa betonandet af t. ex. korstågens ekonomiska förutsättningar — de ekonomiska motiven betonas i själfva verket mest under den tid de minst gjort sig gällande. Studiernas likformiga fördelning öfver historiens hela område måste därför höra till de närmaste önske-

målen; för antiken har mycket gjorts på senare år i detta afseende — tyvärr förefaller materialet mycket torftigt — men att exempelvis föregångslandet Nederländernas ekonomiska utveckling på alla områden i det sjuttonde århundradet ännu är terra incognita, betecknar ett nästan olidligt tillstånd.

II.

Efter denna redogörelse för den ekonomiska historiens faktiska uppkomst och antydningarna om dess nuvarande ställning vore det kanske lämpligt att i allmänna drag angifva hvad denna disciplin innebär och icke innebär.

För historiker behöfver det kanske icke framhållas, hvilken grundskillnad som råder mellan samhällsvetenskaperna (»kulturvetenskaperna») och naturvetenskaperna — eller kanske snarare de matematiska vetenskaperna — i deras förhållande till historien. Det kan naturligtvis ha ett betydligt kuriositetsintresse att läsa en »historisk fysik» eller »historisk matematik», men — såvidt en utomstående förmår bedöma — kan det aldrig vara någon mening i att inhämta dessa vetenskaper på historisk väg. Ty reglerna för trianglars kongruens eller krafternas parallelogram måste ha varit precis lika allmängiltiga på Hamurabis tid som i detta år 1904; och i historisk tid har förhållandet mellan solen och planeterna, jorden och månen icke undergått förändringar. Historien om dessa vetenskaper är alltså blott en redogörelse för, när de evigt giltiga sanningarna blifvit upptäckta, hvilket ju har ett fullt reellt intresse t. ex. för den historiker, som sysslar med perioden i fråga; däremot förefaller det lekmannen otroligt, att man skulle kunna vinna på att lära sig, t. ex., i matematiken först de teorem, som redan assyrierna kände till, därefter dem som voro kända för grekerna, o. s. v.[1]

[1] Det förefaller mig i hög grad betecknande, att de liberala nationalekonomerna hade just denna uppfattning om *alla* vetenskapers historia. Så heter det hos J.-B. Say: »L'histoire d'une science ne ressemble point à une narration d'événemens. Elle ne peut être que l'exposé des tentatives, plus ou moins heureuses, qu'on a faites à diverses reprises et dans plusieurs endroits différens, pour recueillir et solidement établir les vérités dont elle se compose . . . Aussi l'histoire d'une science devient-elle de plus en plus courte à mesure que la science se perfectionne.» (Cours complet VI 351 f.)

Men helt annat är förhållandet i samhällsvetenskaperna. Det är där icke blott — icke ens företrädesvis — det allmängiltiga vetandet om oföränderliga förhållanden, som utvecklats, utan just de förhållanden, som äro vetenskapens föremål, befinna sig i en ändlös förvandling; hvarje tids teorier ge en mer eller mindre trogen bild af tidens verkliga tillstånd och äro för sin tid relativt riktiga, lika väl — om än ej lika mycket — som vår egen tids.[1] Hela den nuvarande läran om folkrepresentationens betydelse och sammansättning saknar ju allt värde för antiken, som ej kunde tänka sig någon annan demokrati än den omedelbara; medan å andra sidan medeltidsfilosofernas skarpsinniga spekulationer om den världsliga statens öfverensstämmelse eller strid med gudsstaten eller om universalmonarkin äro alldeles utan tillämpning på vår tid, men därför ingalunda kunna anses felaktiga i samma mening som t. ex. deras astronomiska världsförklaringar. Endast den liberala nationalekonomins absoluta blindhet för utvecklingsbegreppet kan förklara, att man ej insåg, hurusom jordränteteori, räntelära, löneteori, ja hela Ricardos genialiska system uteslutande gällde det samhälle, som kommit till världen genom de närmast föregående sextio årens födslovåndor. — Men under sådana förhållanden är det också omöjligt att förstå vare sig samhället självt och dess olika sidor eller lärorna om samhället och dess sidor, utan att uppfatta och skildra utvecklingen af de ena och de andra.[2]

Den ekonomiska historien har alltså en stor plats att fylla. Dagens ekonomiska lif kan omöjligt fattas genom den mest subtila analys af dess olika faktorer och deras samverkan, utan samtidig kännedom om detta lifs och dessa

[1] Man missförstår ofta den nyare historiska åskådningen därhän, att den skulle anse alla tiders uppfattning förnuftig och riktig; det är ej förhållandet. Naturligtvis medge alla, att det förekommit oerhörda misstag i äldre tiders spekulation och politik; då vår egen tids är så långt ifrån fullkomlig, måste den äldre ha varit ännu längre därifrån. Att nyare historiker ofta förefalla såsom apologeter för alla andra tiders uppfattning än sin egen tids, beror åter på det ganska rimliga resonemang, att en vederläggning af 1300-talets eller till och med 1600-talets teorier kommer väl sent för att kunna vara till någon nytta, men att ett stort intresse knyter sig till frågorna om uppkomsten och karaktären af dessa åskådningar samt om åsikternas verkningar.

[2] Jfr Cunninghams lilla föredrag The Relativity of Economic Doctrine (Economic Journal II, 1892, ss. 1—16).

faktorers uppkomst, om hvad som skapat dem och alltså äfven om hvad som föregått dem; men tack vare den liberala nationalekonomins långa herravälde behöfver denna uppfattning, som är en truism för de flesta områden af samhällslifvet, ännu alltjämt inskärpas, då det gäller näringslifvet. Det historiska betraktelsesättet, äfven frånsedt studiet af ekonomisk historia, har en storartad uppgift att fylla och har kanske delvis redan fyllt den. Då vi betrakta det nuvarande tillståndet som resultatet af en lång utveckling och själft i sin tur dömdt att förvandlas till något nytt, få vi en helt annan blick på sociala och ekonomiska reformprogram och på anklagelser mot vår egen tids missförhållanden, än man kunde ha i de dagar, då den fria konkurrensens regim troddes ha sprungit fram gudaboren för att rädda mänskligheten från århundradens straffvärda dårskaper, och då det enda rationella alternativet till densamma troddes vara Robinsons naturtillstånd.

Närmare betraktad är alltså den ekonomiska historiens uppgift att utforska det ekonomiska lifvets utveckling. Emellertid förefaller det mig, som om man gjorde rättast i att hålla åtskils i medvetandet tre sidor af denna utveckling, nämligen tillståndet, politiken och åskådningen. Det ekonomiska tillståndets historia är på sätt och vis kärnan i vetenskapen; den innebär självfva näringslifvets utveckling, t. ex. jordbrukets historia från germanernas »extensives Feldgrasswirtschaft» till nutidens mest intensiva bruksformer, industriens utveckling från hemslöjd till handtverk och från husindustri till fabriksindustri, naturahushållningens öfvergång till penninghushållning, den offentliga kreditens historia, kapitalets uppkomst och utveckling samt otaliga andra grundläggande problem. På grundvalen af sådana undersökningar har man sedan att försöka teckna själfva folkklassernas lefnadsvillkor. Den ekonomiska politikens historia har däremot att visa, huru samhällets representanter från bykommunen till staten fattat sin uppgift i förhållande till det ekonomiska lifvet, hvad de bekämpat, hvad de befordrat och hvad de lämnat oberördt. Slutligen den ekonomiska åskådningens eller den ekonomiska vetenskapens historia, hvad som med ett lätt missförstådt namn brukar kallas nationalekonomins historia (som alltså

blott är en del af den ekonomiska historien) har att framställa, huru konstruktionen af det ekonomiska lifvet utvecklats, hvad olika tider ansett såsom dess innebörd. — Naturligtvis stå alla dessa grenar af utvecklingen i det innerligaste inbördes sammanhang, men hvar och en af dem står samtidigt under inflytande af egna, sinsemellan olika sidor af det öfriga samhällslifvet. Så bestämdes den ekonomiska politiken under långliga tider af politiska, dynastiska och militära intressen långt mer än af rent ekonomiska; och den ekonomiska åskådningen står naturligtvis i närmaste samband med sin tids hela moraliska och filosofiska system. Ehuru allt detta kan förefalla tämligen självklart, förbises ofta en konsekvens däraf, nämligen att utvecklingsfaserna kunna vara helt olika för det ekonomiska lifvets tre sidor. Så t. ex. står det ingalunda klart för alla ekonomiska historikers medvetande, att merkantilsystemet är en fas framför allt i den ekonomiska politikens (och åskådningens) historia; kapitalismens genombrott, som är en af de väldigaste omhvälfningarna i det ekonomiska tillståndets utveckling sedan Medeltiden, står icke i något närmare sammanhang med denna nästan lika viktiga fas i utvecklingen af politiken.

Strängt taget utanför den ekonomiska historien i egentlig mening står ett slag af forskningar, som emellertid ofta uppfattas såsom denna disciplins egentliga föremål, nämligen undersökningarna af de ekonomiska orsakerna till andra sidor af utvecklingen, krig, utrikespolitik, o. s. v. Detta måste vara en uppgift, som det tillhör den politiske historikern att lösa med ledning af den ekonomiska historiens resultat. Naturligtvis är denna gräns dock uteslutande logisk.

Så långt som det ekonomiska lifvet är något i sig själft slutet — alltså lika långt som nationalekonomin är en självständig vetenskap — är äfven den ekonomiska historien ett afslutadt helt, men ej längre; den har samma anspråk som rätts-, kyrko-, litteratur- och konsthistoria på en självständig och fackmässig behandling, eftersom väl ingen numera vill förneka, att dess föremål är lika viktigt som dessas eller dess omfång lika vidsträckt. Det kan ej gärna bestridas att studiet af ekonomisk historia förutsätter både historisk

och ekonomisk vetenskaplig utbildning, ehuru en förnuftigt skrifven bok i ämnet är betydligt lättfattligare än en motsvarande i nationalekonomi — tydligen af det skäl att utvecklingen på detta område går från enklare till mer sammansatta former och att de specifikt ekonomiska deduktionerna vanligen ej äro på sin plats i en historisk framställning.

Det är ej möjligt att på några rader utreda de olika strömningar, som f. n. röra sig inom den ekonomiska historien. Med afseende på allmän samhällsåskådning kan man fortfarande urskilja de två riktningar, som varit med om att framkalla vetenskapen — å ena sidan den materialistiska, som framför allt är tysk och som får sitt krassaste uttryck hos socialistiska författare, å andra sidan den etiska, som öfvervägande är engelsk. En mellanställning inta på sätt och vis Schmoller och hans lärjungar, som ifrigt betona etikens sammanhang med ekonomin, men i mitt tycke förefalla betydligt mera ledda af och intresserade för »la raison d'état» — knappast en rent etisk, ehuru ännu mindre en rent materialistisk synpunkt.

Då vår vetenskap har till föremål det ekonomiska lifvets utveckling, måste det ligga nära till hands att söka lagarna för denna utveckling; ty det är svårt för alla och i synnerhet för icke-historiker att frigöra sig från intrycket, att den ekonomiska utvecklingen är föremål för klarare lagar än t. ex. den politiska. Försöken att finna sådana lagar äro också minst lika gamla som vetenskapen själf; man skulle kunna kalla den riktning de representera för den *sociologiska*. Den historiska skolans bisarra och dilettantiska men i mångt och mycket genialiska förelöpare Friedrich List konstruerade fem utvecklingsfaser, hufvudsakligen kalkerade på den engelska historien.[1] Roscher talade med förkärlek om »nationalekonomins utvecklingslagar», dock utan att veterligen någonsin komma längre än

[1] Das nationale System der Politischen Oekonomie (1841); se t. ex. 15:e kapitlet. Stadierna kallade han: ursprunglig vildhet, herdetillstånd, agrikulturtillstånd, agrikultur-manufaktur-tillstånd och agrikultur-manufaktur-handels-tillstånd. Det sista var idealet, som då blott uppnåtts af England.

till en analogi med människans fyra åldrar; först Bruno Hildebrand, som med sin brist på produktivitet kanske var den historiska skolans idérikaste hufvud, åstadkom en ordentlig indelning, som också med alla sina brister bidragit ofantligt till en riktig uppfattning af den ekonomiska utvecklingen. Som utgångspunkt för indelningen tog han bytet och fick då serien natura-, penning- och kredithushållning. Under den första af dessa perioder saknades penningar och byte, alla afgifter (skatter o. s. v.) utgingo i natura, och följden blef en allmän orörlighet i såväl stats- som näringslif; genom penningens införande löstes hela lifvet ur dessa strama band, och nutiden skulle i sin tur få bevittna, att penningen uttrangdes af krediten som bytesmedel.[1]

Såvida konstruktioner af detta slag medvetet inskränka sig till att vilja ge en sammanfattning af en bestämd kulturkrets' utveckling, t. ex. den västerländska, så är naturligtvis däremot ej annat att invända än den allmänna varningen mot historiens inpressande i alltför lätthandterliga formler. Mest anseende åtnjuter för närvarande en konstruktion, som har framförts af flera olika författare, hvilka sinsemellan täfla om äran att vara dess upphofsman. Schmollers formulering (i hans förut omtalade uppsats om merkantilsystemet) är mindre symmetriskt tillklippt än de andra; den utgår närmast från tyska förhållanden och betraktar främst den ekonomiska politiken, som han låter genomgå stadierna by-, stads-, territorial- och »national»-ekonomi (Volkswirtschaft).[2] Lamprechts kollega, prof. Karl Bücher i Leipzig, har väckt nästan mera entusiasm genom sin bekväma tredelning: slutet hushåll, stadsekonomi, »nationalekonomi», en indelning som närmast tar hänsyn till arbetsfördelningen och som Bücher i själfva verket fått nästan oförändrad från Rodbertus. Det slutna hushållet i Büchers konstruktion är själftillräckligt, intet köpes och intet säl-

[1] Naturalwirthschaft, Geldwirthschaft und Creditwirthschaft, i de af H. grundlagda Jahrbücher für Nationalökonomie u. Statistik II (1864) 1—24. Kritiken riktar sig framför allt mot den tredje kategorien, som också är af tvifvelaktigt värde.

[2] Om den tredje fasen, territorialekonomin, pågår rätt mycken polemik; den förefaller tämligen förfelad. Därtill hoppas jag få återkomma en annan gång.

jes; i stadsekonomin däremot förekommer direkt och lokalt byte mellan producent och konsument utan mellankomst af en köpmansklass — staden är en sluten krets såsom förut hushållet; slutligen i sista perioden är kretsen utvidgad till hela landet, och producenten tillverkar ej längre direkt åt kunderna utan åt köpmännen, som sedan sända varorna till det ställe, där de tro sig kunna afsätta dem. Från alla sidor erkännes, att intet af dessa system någonsin härskat i sin renhet — inledningen är snarare logisk än kronologisk — men däremot medgifves numera rätt allmänt, att stadsekonomin varit så att säga den Boströmska idén för tillståndet under Medeltidens blomstringstid och att den sedan utträngts af »nationalekonomin». Största svårigheten vållar antiken, som Bücher och än mer Rodbertus vilja räkna till det första stadiet, medan många andra, särskildt den störste nuvarande kännaren af antiken prof. Eduard Meyer, betrakta dess utveckling såsom ett helt för sig själft, genomlöpande alla stadierna.[1]

Det är icke fritt, att den ekonomiske historikern ofta kan vara samma andas barn som den nationalekonomiske teoretikern. Svårigheten att kombinera orsak och verkan, att med statistikens grofva medel konstatera fakta och utvecklingslinier har inom nationalekonomin skapat den deduktiva metoden; och inom den ekonomiska historien ha samma orsaker framkallat den oemotståndliga lusten att utan historiska studier finna utvecklingens formel. När den ekonomiske historikern tar sig sådant före, kallas han sociolog. En sociolog är ingalunda nöjd med ett så blygsamt resultat som att sammanfatta västerlandets mer än tvåtu-

---

[1] Büchers teori är utvecklad i föredraget Die Entstehung der Volkswirtschaft (1890) — nu intaget i samlingsbandet med samma titel (1893, 4:e uppl. 1904) — och särskildt tillämpadt på industrien i en annan uppsats i samma arbete (Die gewerblichen Betriebssysteme in ihrer geschichtlichen Entwicklung). Polemiken har som alltid i Tyskland varit mycket liflig; Eduard Meyer har framlagt sin uppfattning bl. a. i föredraget Die wirtschaftliche Entwickelung des Altertums (Jahrb. f. Nat.-ök. u. St. band 64, 1895, ss. 696—750, äfvensom separat). En god och i det hela för Bücher förmånlig sammanfattning meddelar G. v. Below i afhandlingen Über Theorien der wirthschaftlichen Entwicklung der Völker, mit besonderer Rücksicht auf die Stadtwirthschaft des deutschen Mittelalters (Hist. Zeitschr. band 86, 1900, ss. 1—77; jfr hans två artiklar i Jahrb. f. Nat.-ök. u. St. band 76, 1901, ss. 449—73, 593—631). En mycket åskådlig sammanfattning af Büchers teori har prof. G. Cassel meddelat i uppsatsen Det sociala värdets problem (Ekon. Tidskr. V, 1903, ss. 263—72).

senåriga utveckling i tre perioder; han anser sig bekvämligen kunna inpassa fem världsdelars alla forntida och nutida samhällen i en utvecklingskedja. Den vanliga uppfattningen inom detta läger tycks vara, att alla kulturkretsar eller folk passera de allmängiltiga stadierna i samma ordning men vid olika tidpunkter, så att vetenskapsmannen får obegränsadt tillfälle till analogislut mellan alla tider och länder. En sådan uppfattning ligger tydligen till grund äfven för Bruno Hildebrands och Büchers konstruktioner; men den äkta sociologen är långt djärfvare än de. Utan mödosamma studier i Tacitus och Cæsar kan han rekonstruera germanernas samhällsförfattning efter några nutida negerstammars, den europeiska feodalismen efter den japanska; utvecklingens tredje stadium kan upptäckas hos ett australiskt folk, det fjärde stadiet hos några ryska bönder, det femte hos nordborna under vikingatiden. För en vanlig historiker är det ibland litet svårt att betrakta dessa allvarliga arbeten med den rätta högtidligheten, som ju särskildt är nödvändig, då de författats af ansedda och nationalekonomiskt bildade vetenskapsmän. Den utmärkta amerikanska tidskriften Political Science Quarterly innehöll för ett par år sedan en artikel af professor Franklin H. Giddings (vid Columbia University), som visade, att då man inräknade växt- och djurvärlden, hade »de ekonomiska tidehvarfven» varit 28 till antalet (med mycket märkvärdiga psykologiska namn), hvarvid de 20 första skulle tillhört tiden före civilisationens uppkomst.[1] —

En riktning, som är vida skild från den »sociologiska» men som knappast innebär mindre faror, är den, som mer eller mindre identifierar ekonomisk historia med *historisk statistik.*[2] Den historiska statistiken kunde väl behöfva ett

[1] The Economic Ages (Pol. Se. Qu. XVI, 1901, ss. 193—221).

[2] Så bär dr H. Rosmans orienterande uppsats om de svenska arkivens statistiska material titeln: Obeaktade källor för vår ekonomiska historia (Statsvetenskapl. Tidskr. V, 1902, ss. 213—231); det är dock uppenbart, att ett lika stort, lika obeaktadt och minst lika viktigt material till vår ekonomiska historia är nedlagdt i råds- och riksdagsprotokoll, memorial, ämbetsutlåtanden o. s. v. I uppsatsen förekommer äfven t. ex. följande passus: »här borde just den politiska historien kompletteras af den ekonomiska, som grundar sina resultat på statistiska beräkningar och på de akter som äro utsprungna från det fritt pulserande affärslifvet» (s. 230). Jfr äfven förordet till dr G. Huss' afhandling Undersökning öfver folkmängd, åkerbruk och boskapsskötsel i landskapet Västerbotten åren 1540—1571 (1902).

eget kapitel, som författaren till denna uppsats ingalunda vore i stånd att skrifva. Några antydningar må dock finna plats. Utan öfverdrift kan man säga, att de fakta, som meddelas i sifferform, höra till de minst värdefulla och lättast missuppfattade inom den ekonomiska historiens område. Den historiska kritiken har väl nu lärt de flesta, att samma ord kunna ha de mest olika betydelser på olika tider; men få personers fantasi torde utan särskild träning kunna fatta, att så i än högre grad är förhållandet med siffror. Och kanske ännu betänkligare är, att en uppgift i sifferform får en prägel af exakt vetande, som döljer att den kan ha vunnits genom de mest problematiska metoder.[1]

De faror som hota historikern, då han på grundval af opartiska primäruppgifter skall i statistisk form sammanfatta utvecklingen, äro otaliga; särskildt är pris- och lönestatistiken fylld af snaror för den ovarsamme och till stor del af rätt problematiskt värde. Den första förutsättningen för att man skall kunna tala om ett gemensamt pris i ett land eller landskap är att ett sådant finnes; men detta innebär, att området är en gemensam marknad, hvilket först ganska sent (och ännu ej fullständigt) blifvit förhållandet. Vidare förutsätter undersökningen en fullständig kännedom om icke blott halt och vikt hos det mynt, hvari priset i hvarje särskildt fall beräknats, utan dessutom om den prisförskjutning, som hvarje myntförsämring medförde; men det sista är omöjligt att veta, ty att prisförskjutningen ej stod i trogen proportion till försämringens omfattning torde vara tämligen säkert. Då prisstatistiska undersökningar uppgöras

---

[1] Ett exempel må åskådliggöra detta. Har man t. ex. tillsammans tio prisuppgifter från tio olika landskap öfver en period af 50 år, så använder man alldeles samma metod att räkna ut medelpriset för denna period, som om man hade tio uppgifter för hvarje år och hvarje marknadsplats i landet under en lika lång tid. Konstaterar man då, att medelpriset på en vara under ifrågavarande period var t. ex. 4 fr., medan det under de sista 50 åren var 5 fr., torde det fordras en sällsynt framställningsförmåga för att afhålla läsaren från den slutsatsen, att priset i senare fallet var 25 % högre än i det förra. Och hur skall siffran alls kunna användas, om den ej skall behandlas som exakt? Huru skall man veta, hvilket antal primäruppgifter som fordras för att visa ett säkert resultat? — Exempel på en framställning, som ej varnat för sådana slutsatser som de antydda, erbjuder V:te d'Avenels stora, af Institut de France prisbelönta arbete Histoire économique de la propriété . . . et de tous les prix en général 1200—1800 (4 delar, 1894—98), som därför också kan konstruera en sammanhängande prisstatistik för 600 år.

efter den historiska kritikens strängaste regler, hvilket kanske ej hör till undantagen här i Sverige, blifva resultaten vanligen, som följd af dessa svårigheter, så obestämda och värdelösa, att man knappast kan inse nyttan af det oerhörda arbete de förutsätta.[1] — Säkrare och framför allt betydligt värdefullare resultat medför exempelvis befolkningsstatistikens historia; kännedomen därom är nästan oumbärlig för en mängd undersökningar, och den kan blott meddelas i sifferkolumnernas form. Dock återstår också på detta område mer än nog af statistiska fantasier, äfven då de vanliga försiktighetsmåtten iakttagas.

Då fakta skola hämtas ur officiella uppgifter, som kunna anses alldeles tendensfria, beror deras värde naturligtvis på om landets förvaltningsorganisation gaf centralmyndigheten (eller annan myndighet i fråga) en verklig numerisk öfverblick af landets tillstånd. Det afgörande är därvid framför allt finans- och då särskildt skattesystemet; om detta var centraliseradt, om skatterna ej voro »indelta» (som hos oss), om de utgingo i procent efter undersåtarnes skatteförmåga och ej (som länge i de flesta länder, t. ex. England) till en gång för alla bestämda totalbelopp — då kan materialet ge en öfversikt af hela landets ekonomiska tillstånd. Kanske ännu klarare intryck af jordbrukets och det öfriga näringslifvets villkor kunna vinnas genom studier af privata handlingar, gårdsräkenskaper och handelsböcker — för vår egen tid ha sådana studier just nyligen föreslagits af en framstående nationalekonom, affärsman och historiker.[2] — Ett exempel på värdet af opartiska officiella uppgifter må anföras. Då en spansk författare i början af det sjuttonde århundradet vände sig till en minister för att erhålla uppgifter om Spaniens inkomster, fick han till svar, att man med bästa vilja ej kunde lämna sådana, ty ingen människa kände till inkomsternas storlek, och ko-

---

[1] Ett slående exempel härpå är Wiebes Zur Geschichte der Preisrevolution des 16. und 17. Jahrhunderts (utförligt refererad af dr K. Hildebrand i Hist. Tidskr. 1897); den meddelar knappast mer än hvad man länge vetat och gör detta vetande knappast mer säkert än förut.

[2] Prof. Richard Ehrenberg i Rostock; se hans broschyr Sozialreformer und Unternehmer (1904), som ställer i utsikt en tidskrift (Das Thünen-Archiv) för sådana undersökningar, som prof. E. med stor framgång utfört i sina historiska arbeten Das Zeitalter der Fugger och Hamburg und England im Zeitalter der Königin Elisabeth (bägge 1896).

nungens egna försök att få upplysning i saken vore fullständigt fruktlösa. Detta hindrar emellertid ej, att Spaniens budget för denna tid är publicerad.[1]

Svårigheterna i dessa fall, då primäruppgifterna kunna antagas vara opartiska, ökas naturligtvis ytterligare, då man i stället måste hålla sig till regeringens eller partiadvokaters uppskattningar; och i det stora hela kan det sägas, att hvarje uppgift, som af sagesmannen anföres som bevis för en åsikt eller försvar för en plan, eo ipso är misstänkt om ej värdelös. Dels bristen på en verklig öfverblick från myndigheternas egen sida, dels den hemlighetsfullhet i statssaker, som var en fundamentaldogm för alla regeringar långt in i det adertonde århundradet, medförde, att de ekonomiska författarna i själfva verket saknade nästan alla hållpunkter för att bedöma frågor, som gällde hela landets tillstånd.[2] Häraf följer alltså, att sådana beräkningar måste tagas med den största reservation, äfven då de uppgjorts fullständigt i god tro, i synnerhet som författarne i vanliga fall ej drogo sig för de djärfvaste kalkyler utan spår af faktiskt underlag. Genom uppkomsten af en systematisk statistik i England mot sjuttonde århundradets slut inträdde en viss förbättring, men de rent godtyckliga beräkningarna i litteraturen fortforo mycket längre — kanske till den dag i dag.

Äfven här kunde kanske ett par exempel intressera. Då det svenska kommerskollegiet uppgjorde rikets officiella handelsbalans för 1724, beräknade det i tendenssyfte den okända, olofliga importen till nästan lika stort belopp som den faktiska, kända importen. Men Emanuel Swedenborg var betydligt djärfvare, ty hans öfverslag rörande samma sak vid 1723 års riksdag tycks ej ha haft något reelt underlag och angaf ej ens hvilket år siffrorna gällde; ja, så sent som 1759 uppgjorde den danske författaren Pontoppidan alldeles på fri hand en statistik för

---

[1] Ehrenberg, Das Zeitalter der Fugger, II 261.

[2] Så klagade den ansedda engelska statistikern Davenant i slutet af 17:e århundradet bittert öfver att den upplysning, som kunde vinnas från officiella räkenskaper, envist doldes för alla andra än regeringens servila anhängare (Hewins, English Early Economic History, i Palgraves Dictionary, I 729).

sitt lands folkmängd, handel och öfriga förhållanden.[1]

En stor del af de anmärkningar, som nu riktats mot den historiska statistikens pålitlighet, gäller visserligen också vår egen tids. Men ingen, som ett ögonblick besinnar nutidens offentlighet i mynt-, bank- och finansväsen, transportmedlens och börsväsendets utveckling, världens egenskap af en enda marknad för många varor, kan vara i tvifvel om den himmelsvida skillnaden mellan förr och nu. Men detta innebär ytterligare en lärdom, som kanske är den mest fatala för värdet af historisk statistik, nämligen att de absoluta talen ej äro det bristfälligaste, utan att opålitligare än något annat äro jämförelserna mellan äldre och nyare tider.

Att ett lands hela ekonomiska historia framgångsrikt kan skildras med yttersta sparsamhet i användningen af statistiskt material, visar också dr Cunninghams stora arbete. Men villigt skall medgifvas, att den ekonomiska historien har samma behof som nationalekonomin efter statistik, och det är efter min mening orätt att afvisa statistiska undersökningar ens från områden där de äro af mest dubiös natur. Men som allmän regel kan man kanske fastslå, att historikern såvidt möjligt bör undvika att bevisa något med stöd af sådana forskningar, medan det däremot är mycket lämpligt att använda siffrorna som illustration till ett på annan väg vunnet resultat. Till sistnämnda ändamål lämpa siffrorna sig nämligen förträffligt just på grund af sin skenbara exakthet. —

Nästan ännu mera missledande, än då den ekonomiska historien identifieras med historisk statistik, är det, då den röres ned i »der grosse Hexenkessel Kulturgeschichte». *Kulturhistorien* tagen i sin inskränkta bemärkelse är nämligen historien om privatekonomin, hvilken utgör en liten och ej alltför väsentlig del af den stora nationalekonomin. Och de, som i kulturhistorien söka räddning undan »Haupt- und Staatsactionen» och undan personligheternas domine-

[1] Arnberg, Anteckningar om Frihetstidens politiska ekonomi (1868) ss. 22, 10; uppgiften därstädes om Swedenborgs memorial är emellertid ej fullt riktig (se originalet bland kommersedeputationens handlingar 1723 — årets riksdagshandlingar vol. 35; R. A). Bisgaard, Den danske nationalökonomi i det 18. århundrede (Kbhvn 1902) 45.

rande ställning i historien, göra rättast i att sky äfven den ekonomiska historien; ty en af dennas hufvudgrenar, den ekonomiska politikens historia, handlar ju just om statens målmedvetna verksamhet, som äfven i detta fall ofta bäres upp af stora personligheter, t. ex. Colbert, Pitt och Bismarck.

Till sist några ord om försöken från den ekonomiska historiens ifrigaste anhängare att låta denna disciplin alldeles uppsluka den ena eller den andra af de stora vetenskaper, som omge den.

För den s. k. *materialistiska historieuppfattningen* är tydligen all historia blott en tillämpning af den ekonomiska, eftersom produktionsförhållandena enligt teorins ursprungliga krassa formulering betinga alla andra fenomen utan att betingas af dem. Dock är det, som förut sagdt, numera tämligen allmänt erkändt, att denna ståndpunkt visat sig ohållbar och att alla utvecklingens faktorer ömsesidigt betinga hvarandra; Engels har ju själf uttryckligen erkänt detta och spetsigt anmärkt, att om teorin vore riktig i sin mest dogmatiska form, skulle det vara lika lätt att tillämpa den på hvilken period som helst som att lösa en första gradens ekvation.[1] En blick på den moderna ekonomiska organisationens historia i olika länder är också tillräcklig för att visa, att ekonomiska system i sin tur nödvändigt förutsätta en mängd moraliska egenskaper likaväl som fysiologiska och fysiska, d. v. s. att fysik och moral med precis lika mycket skäl kunna påstås vara det primära — en slutsats som man ju ej heller dragit sig för på andra håll. I själfva verket kan väl blott den bornerade halfbildningen eller den hopplösa vetenskapliga doktrinarismen till den grad förbise det sammansatta i tillvaron, att den gör en enda faktor till alla de andras orsak.[2]

---

[1] Jfr. ofvan s. 174.

[2] Juristen Rudolf Stammler anser just denna ensidighet vara den materialistiska historieuppfattningens förtjänst, så till vida att den innebär ett försök till monistisk förklaring af det sociala lifvet; och han har därför tagit åskådningen till utgångspunkt för sin mycket omdebatterade bok Wirtschaft und Recht nach der materialistischen Geschichtsauffassung (1896). Resultatet af hans undersökning blir emellertid lika fullt ett tillbakavisande

Men är det en gång erkändt, att en oafbruten växelverkan råder mellan moral, rätt, näringslif, litteratur, konst, krigsväsen, politik och alla andra samhällsfenomen, utan att något af dem kan kallas grundorsak, så återstår praktiskt taget af den utbasunade teorin egentligen bara, att den ekonomiska faktorn spelat en oerhörd och förut alltför mycket förbisedd roll. Om sedan en författare vill lägga hufvudvikten vid den faktorn eller vid någon annan, beror i sista hand på hans allmänna samhällsåskådning; ett allmängiltigt resultat är väl här omöjligt, och blott det sunda förståndet, ingen vetenskapligt bindande bevisning, kan reagera, då stolar och bord, majstänger och »förberedelser till bröllop» göras till historiens verkliga innebörd, till »kulturen» par préférence.

Det är emellertid mycket möjligt, att den s. k. materialistiska historieuppfattningen dessutom omfattar en hel mängd teoretiska stridsfrågor, som då förmodligen sammanhänga med spörsmålen om viljans frihet, kausalitetslagens innebörd o. d. Men då historiker och nationalekonomer lyckligt och väl bragt de för dem praktiska och betydelsefulla problemen på det torra, torde de kunna öfverlämna resten åt filosoferna, i glad förväntan att dessa fortfarande skola röna samma framgång, som hittills följt dem vid lösningen af sådana frågor.

Att den ekonomiska historien ej är grundvalen för all historia torde stå tämligen klart. Men det är en annan fråga, om ej hela nationalekonomin skulle kunna gå upp i en framställning af den ekonomiska utvecklingens förlopp, något som tämligen tydligt föresväfvat den historiska skolans ytterlighetsmän. I sig själft ligger det heller intet orimligt i tanken att uppfatta det momentana ekonomiska tillståndet som en yta bildad genom ändarna af utvecklingens olika trådar, en yta som blott skulle kunna fattas och beskrifvas genom en uppfattning och beskrifning af själfva trådarna. Ser man exempelvis på det närbesläktade

af teorins anspråk: det är »Bewegungen der Materie des sozialen Lebens selbst», som förorsaka såväl ekonomiska som rättsliga förändringar (se t. ex. 343 ff.); och rätten kan så mycket mindre vara sekundär i förhållande till ekonomin, som »sozial» enligt hans bevisföring just betyder »äusserlich geregelt». Det skulle emellertid erbjuda föga intresse att inlåta sig på hans slutledningar.

fältet politiken, kan det ej med framgång förnekas, att man knappast är i stånd att intränga i dess verkliga karaktär annat än genom studier i det nuvarande tillståndets uppkomst, d. v. s. i politisk historia; vid sidan af denna vetenskap fylla ju statsrätt och statsfilosofi en öfvervägande formell, ehuru därför ingalunda oviktig uppgift. — Men en närmare undersökning af nationalekonomins egendomliga skaplynne visar, att alla försök till öfverföring af metoden på dess område äro dömda att misslyckas. Nationalekonomin är nämligen kanske den mest komplexa och säkert den mest — så att säga — mekaniska af alla samhällsvetenskaperna; faktorerna gripa in i hvarandra som kuggar i hjul, och hela organisationen påminner — däri hade den klassiska nationalekonomin rätt — om ett jättelikt maskineri; i ej så alldeles få fall kan man säkert förutsäga, att om ett visst nytt element införes i det redan befintliga maskineriet, resultatet blir af en viss beskaffenhet. Men det kunde väl aldrig falla någon in att skildra en invecklad maskin genom att utförligt redogöra för hur hvarje hjul, skruf och bult kommit till — man skulle därigenom icke ge något bidrag till själfva hufvudfrågan, hur denna maskin blifvit en helhet, hur den öfver hufvud taget kan vara i verksamhet och hvad denna verksamhet åstadkommer. Just här ligger felet hos den »extrem-historiska» behandlingen af nationalekonomin; då hvarje sida af det ekonomiska lifvet skall följas från hordens till trustväldets dagar, går just det förloradt som borde vara vetenskapens hufvuduppgift, nämligen att framställa sammanhanget i hela det ekonomiska lifvet, alla faktorers samverkan och växelverkan. Alla de problem, som den deduktiva nationalekonomin om icke löst så åtminstone bragt till oanad klarhet, måste förbigås med några sväfvande allmänna ord; alla de fina och i det stora hela kanske definitiva undersökningarna af penning- och kreditväsendet, liksom de många ansatser till säkra grundvalar för produktions- och fördelningsläran, som vetenskapen under sin utveckling hunnit frambringa, äro därmed tämligen hopplöst tillspillogifna.[1]

[1] Schmollers Grundriss der allgemeinen Volkswirtschaftslehre, som skall vara ett definitivt uttryck för den store vetenskapsmannens national-

I sitt eget intresse måste alltså den ekonomiska historien lika energiskt tillbakavisa försöket att sätta den på nationalekonomins plats som försöket att sätta den på historiens. Men detta hindrar ej, att den från både historiker och nationalekonomer kan fordra allvarlig uppmärksamhet och sitt eget tillräckliga utrymme såsom en del af bägges vetenskap eller — om man hellre så vill — som en föreningslänk emellan bägge. Och under alla förhållanden är det en oafvislig plikt för den ekonomiska historikern att — som Ashley för ett par år sedan skref i en dedikation till Schmoller — »vara nationalekonom utan att upphöra att vara historiker», att »medföra det historiska sinnet till de ekonomiska studierna och det ekonomiska intresset till de historiska».

Stockholm i oktober 1904.

Tillägg. Sedan ofvanstående redan blifvit tryckt, har oktoberhäftet af Ekonomisk Tidskrift utkommit och meddelat prof. Knut Wicksells installationsföreläsning Mål och medel i nationalekonomien. Samtidigt med att man tacksamt konstaterar den välvilja, hvarmed prof. Wicksell, en af den österrikiska teoretiska nationalekonomins varmaste anhängare, omtalar den ekonomiska historien, är det svårt att tillbakahålla ett beklagande af att han så föga klargjort dess verkliga innebörd för sina åhörare. Med full rätt varnar han för en öfverdrifven användning af historiska illustrationer vid framställningen af ekonomiska teorier; men han ger ingen antydan om att den ekonomiska historien har en helt annan och alldeles självständig vetenskaplig uppgift, nämligen att utforska det ekonomiska lifvets utveckling.

---

ekonomiska totaluppfattning, gör nästan intryck af att vilja sätta en sådan plan i verket, om man nämligen blott tar hänsyn till behandlingen i arbetets förra del (1900). Utan kännedom om den just utkomna senare delen (1904) är det dock ej berättigadt att ha någon mening därom; man vågar kanske antaga, att Schmoller (för öfrigt i enlighet med sina föregående uttalanden, särskildt i artikeln Volkswirtschaft i Handwörterbuch der Staatswissenschaften VII[2], 1901, ss. 576 f., m. fl. st.) verkligen upplåtit åt den s. k. teoretiska nationalekonomin en visserligen liten, men från historisk behandling bevarad plats i denna andra del. Redan nu är det emellertid klart, att hans behandling af vetenskapen kommer betänkligt nära den i texten bekämpade ytterligheten, som också i programskrifter hyllats af t. ex. Roscher (se ofvan s. 171) och efter hvad det synes äfven Ashley (Surveys 9 ff.).

En nordisk lensmands liv i det 15de århundrede.

AF

KNUD FABRICIUS.[1]

I.

Alexandra Skoglund: De yngre Axelssönernas förbindelser med Sverige 1441—1487. Akademisk afhandling. Uppsala 1903.

Det bidrag til Skandinaviens historie, som frk. Skoglund for et år siden udsendte, måtte, som rimeligt var, blive modtaget med interesse også uden for Sveriges grænser. Dets æmne var næsten fælles dansk-svensk ejendom, og den plan at skrive Akselsønnernes historie, som nu for første gang var tagen op fra svensk side, kunde ikke komme ny eller uventet for de danske historikere. Allerede for en menneskealder siden havde jo Krarup i Dansk Historisk Tidsskrift peget på den opgave, der lå her ulöst, og da det trods denne opfordring endnu ikke var lykkedes nogen dansk forsker at løfte den tunge sten, skønt forskellige havde lagt hånden derpå, er det forklarligt, at man med spændt opmærksomhed greb den anselige afhandling, der lovede nye bidrag til vor middelalders historie.

[1] Jeg benytter lejligheden til at takke såvel det svenske som det danske rigsarkivs embedsmænd for hjælp i råd og dåd ved udarbejdelsen af nedenstående afhandling. Navnlig har fil. lic. Th. Höjer bistået mig med usvækket interesse og hjælpsomhed under hele arbejdet, hvorfor jeg er ham meget taknemlig. Først og sidst skylder jeg dog professor ved Københavns universitet Kr. Erslev tak, ikke alene fordi han har stillet sine optegnelser til min rådighed, men også fordi han ved sine studier over kong Valdemars jordebog har givet sine elever interesse for og mod til at vove sig i kast med beslægtede opgaver, hvor de måtte møde dem på deres vej.

Det må da også straks siges, at det første indtryk ikke blev nogen skuffelse. Lad være, at man til sin sorg fandt grænserne meget snævert dragne; den store stofrigdom, der ved nærmere eftersyn viste så vel stor flid som en ikke ringe skarpsindighed i detaljundersøgelserne, var dog en god trøst herfor. Det vil derfor sikkert også være Svensk Historisk Tidskrifts læsere kærkomment, når man i stedet for at indskrænke sig til en blot og bar kritik af denne bog søger tillige at fremdrage nogle af forfatterindens resultater, ja, i det hele prøver på at give et kortfattet resumé af hendes værks indhold. Og endnu ét. Selv om det er forklarligt, at frk. Skoglund inden for de Akselsønners kreds har holdt sig til dem, som trådte i direkte forbindelse med Sverige, kunde man dog ønske, at hun havde stræbt at belyse dem, eller vel i hvert fald den mest fremragende, hr. Iver Akselsøn Tot, også fra andre sider end den politisk-diplomatiske alene. Heldigvis er dette muligt; vi have en ganske vist vanskeligt tilgængelig, kilde bevaret, som tillader os at trænge dybere end hidtil ind i det liv, der rørte sig i samfundets højere kredse under unionstidens slutning. Jeg skal da tilsidst forsøge at fremdrage de vigtigste sider, hvorom dette mærkelige kildeskrift giver os kundskab, og man vil se, at en af de mere fremragende skikkelser fra vor middelalder kommer til at stå som en figur, klarere og mere mangesidigt belyst, end vi ere vante til, når det drejer sig om disse, os så fjernt stående personligheder.

Det kan ikke nægtes, at frk. Skoglunds arbejde både er en lang og en bredt skreven bog; forfatterinden har undertiden mere sans for gentagelsens hemmelighed end for sprogets økonomi; men nogen kedelig bog er det på ingen måde. Den er friskt skreven, og selv om man kunde ønske en større overskuelighed og leddeling af stoffet, opdager man dog ved nærmere eftersyn, at der både er klarhed og god orden i bygningen. At bogen er et debutarbejde, mærker man på mange punkter; derfra bredden og gentagelserne;[1]

[1] P. 90 anføres *Andra Sturekr.* 2660, som allerede er citeret p. 86. Ewert Junge optræder tre gange (pp. 90, 91 og 99) i samme anledning.

deraf kommer det vel også, at navneformerne ikke altid ere heldige,[1] at trykfejlene ere vel mange,[2] og at dr. Skoglund ved læsningen af originaldokumenterne, i det mindste efter citaterne at dømme, undertiden har afskrevet dem på en lidt gammeldags måde (ofte endda med forbigåelse af forkortelsestegnene). Dog, det vilde være pedantisk at lægge nogen overdreven vægt herpå, så længe man ikke kan påvise, at disse ejendommeligheder ved læsningen have ført virkelige fejl med sig, som ere komne bogens indhold til skade.

Hvad betyder desuden disse småting, når man ser hen til det store stof, som frk. Skoglund har formået at mestre og med ikke ringe kombinationsevne at forme til et levende hele? Hvad hun har villet, er at give Sveriges politiske historie under det pågældende tidsrum, for så vidt Akselsønnerne griber ind deri; at tegne biografier af dem har hun i langt mindre grad følt som sin opgave. Derfor må hendes skildring nødvendigvis blive noget bleg, og på flere punkter har hun ikke kunnet give noget nyt. Man føler, hvilket gigantisk værk Styffe har rejst i sine Bidrag, og at der endnu vil gå adskillige år hen, før de bliver skudte til side som overflødige. Men derfor er frk. Skoglunds værk ligefuldt fortjenstligt og nyttigt. At fremføre det vigtigste af, hvad det bringer, skal være de efterfølgende siders mål, og en eventuel kritik vil derfor, for så vidt den synes nødvendig, mest bekvemt kunne gemmes til de steder, hvor den naturligt falder ind i den pragmatiske fremstilling.

1.

Det er bekendt, at det karakteristiske fænomen for slutningen af middelalderen er, at lensadelen, der i egenskab af krigeradel står for fald, udvikler sig til sin fulde, ja

[1] P. 109 kaldes den samme mand skiftevis Trogot Pedersson og Pettersson. Som dansk adelsmand er hans navn Trugot Pedersøn. Mærkeligt er det også på p. 87 at møde navnet Göran Rut; det er den danske adelsmand Jørgen Rud. På p. 85 står på samme måde Burglom i stedet for det rigtigere Börglum. Slige skrivemåder bør vel undgås, lige så vel som man i Danmark nu ikke længere skriver Carl Knudsøn i stedet for Karl Knutsson.

[2] Blandt de mest forstyrrende trykfejl kan anføres: p. 137: SRS i stedet for *SRD*, p. 140: »belägrande» for »*belägrade*».

man kan vel sige, til en unaturlig højde. Der finder en stærk lagdeling sted inden for standen, de øverste familier hæver sig op til fyrsters lige. De omgive sig med store, væbnede følger, som endog ere uniformerede; de anlægge omfattende borge, og da standsbåndet slappes sammen med følelsen af samhørighed inden for staten, træder familieforholdet frem som en slags erstatning derfor. Man er da berettiget til at stemple fænomenet som en degeneration; ved de patriarkalske følelsers vækst går, i hvert fald for øjeblikket, lange tiders samfundsudvikling tabt. Forholdet er vesteuropæisk og finder sin mest typiske udvikling i rigerne ved kanalen.

Mutatis mutandis have vi lignende forhold i Norden. Mindre i Danmark og Norge, mere i Sverige, hvor de bleve fremhjulpne ved kongemagtens svækkelse eller endog temporære bortfalden. Mens i Danmark adelen gennem rigsrådet nøjes med en grundlovsmæssig om end meget stærk indflydelse på kongen, præges den svenske adel af mere anarkistiske tilbøjeligheder, som dække sig dels under et unionsvenligt, dels under et patriotisk banner. Det er klart nok, at slige løsere forhold måtte virke dragende på visse elementer inden for den danske adel. Den slægt, der i Danmark gør springet, er Akselsønnernes.

Familien Tot er gammel i dette land. Den stammer fra det 13de århundrede (Thord dictus Thaat), men familienavnet anvendes lige så lidt af denne som af andre adelsslægter almindeligt under middelalderen. Fast knyttet til Östdanmark tæller den blandt sine medlemmer ved midten af det 14de århundrede en ærkebisp og nogle riddere. Men selve Aksel Pedersøns direkte forfædre nåede ikke vidt, og selv imellem de fjernere aner er der lidet imponerende.

Han har æren for at have lagt grunden til slægtens fremtidige magtstilling. Nøje sluttende sig til kongerne tjente han dem ved mangfoldige lejligheder, og til gengæld bar de ham frem. Under dronning Margretes og kong Eriks regering møder man hans navn under alle de vigtigste diplomer, han benyttes ustanseligt, og som løn fik han bl. a. høvedsmandsskabet over Varberg og det underliggende len, hvortil kongen snart lagde Falkenberg med Faurås og Årstads herreder i Halland. Også hans private jordegods var

stort, og hans slægtforbindelser med den svenske adel af betydning. Men han fortjente den mægtige stilling, han havde arbejdet sig op til. Aksel Pedersøn er en af datidens mest sympatetiske adelsskikkelser, han sveg aldrig den konge, til hvem han havde knyttet sig, og både under Engelbrekts rejsning og Kristoffer af Bayerns indkaldelse i riget blev han kong Erik tro længere end nogen anden. Ved sin død i slutningen af 1440-erne efterlod han så 9 sønner til at tage arv efter sig.

Det er med det yngste kuld af disse, at vi her hovedsageligt skal beskæftige os, navnlig med den af dem, Iver, som i 20 år indtog en fyrstelig stilling mellem Sverige og Danmark. Dog må vi også kaste et blik på et par af sønnerne af første ægteskab.

Åge Akselsøn møder os første gang ved Engelbrekts indfald i Halland 1434. Da Engelbrekts underanfører kommer foran Falkenberg slot, beretter Nya Krönikan:[1]

»Her Axelsson ake hafde thet tha.»

Mens hans fader holdt selve Engelbrekt stangen på Varberg, var sønnen mindre heldig. Efter nogen kamp indså han, at partiet var for ulige; han afbrændte selv slottet, (det blev ikke, som frk. Skoglund p. 17 siger, brændt af fjenden) og sejlede bort.

Oplysningen om, at Åge Akselsøn på dette tidspunkt kommanderede på Falkenberg, har voldt frk. Skoglund en del besvær. 1419 kaldes Aksel Pedersøn høvedsmand på slottet, og 1441 fik han af Kristoffer af Bayern løfte om at måtte beholde Varbergs len på livstid samt Årstads og Faurås herreder, *som havde ligget under Falkenberg slot.* Dette sidste blev nemlig aldrig genopført. Frk. Skoglund udtaler nu en tvivl om, hvor vidt høvedsmandsskabet over Falkenberg er blevet overført direkte fra fader til søn mellem 1419 og 1434, skønt hun anser dette for det sandsynligste. Men sagen synes dog at være ganske simpel; her ér jo naturligst slet ikke tale om nogen overførelse af høvedsmandsskabet. Da Engelbrekts hær brød ind i Halland, kunde Aksel Pedersøn umuligt forsvare begge slotte

[1] V. 1432. Et lille bevis på, hvor varsom man skal være med at følge Krønikens opgivelser slavisk, er, at skønt den tillægger Åge riddertitlen, var han i virkeligheden endnu 15 år senere, 1449 3/6 kun væbner. *Dipl. Chr. I* 5.

personlig; han overdrog kommandoen over det mindste til sin søn og beholdt vel endda de underliggende herreder selv. Andet ligger der ikke i Krønikens ord: »hafde thet tha». I noget direkte forhold til statsmagten trådte sønnen ikke. Og senere fik jo netop Aksel Pedersøn lov til at *beholde* de to herreder som hidtil.

Men havde Åge Akselsøn været uheldig i krigens idræt, som han aldrig senere vovede sig ind på, fandt han dog sit virkefelt. Han blev godsejeren i stor stil, som opkøbte masser af gårde i Halland og ind over den svenske grænse. Efter sin fader arvede han stillingen på Varberg, som gav ham betydelig politisk magt; sit rygstød som jorddrot havde han i sædegården Hjuleberg, og ved kloge ægteskaber forøgede han sin indflydelse i disse grænseegne. Også i statens tjeneste blev han anvendt; 1449 kaldes han dansk rigsråd, og samme år blev han sendt til Norge for at virke for kong Kristierns valg. Vi træffe da også hans navn under den norske håndfæstning.

Først og sidst er han dog knyttet til Halland. Vi ere her i stand til at måle hans rigdom med tal, da jordebogen over alt bondegodset er bevaret,[1] dog desværre udateret, så at man ikke med sikkerhed kan se, hvor vidt den er opsat før eller efter konfiskationen 1468.[2] Den viser altså strengt taget kun, hvor meget strøgods han har ejet på et tidspunkt af sit liv. Listen omfatter samtlige herreder i Halland, Kinds og Marks herreder i Elfsborgs len, 9 herreder i Skaraborgs len, 3 i Jönköpings og enkelte gårde i Vermland. Hertil kommer mantal for Kronobergs len i Småland. I alt omfatter listen 233 ejendomme, deraf mindst 187 gårde. Ved hver gård anføres, hvor meget indehaveren giver i landgilde; dog ligge en del af dem øde, og mange gårde mangle angivelse. Landgilden angives almindeligt i Halland i smør; regnes 1 td = 14 L ℔, bliver summen af det anførte 73 tdr. 4 ℔ (= L ℔). Hertil kommer dog også mindre

[1] DRA: Persh. saml. papir Thott.

[2] Man kunde måske være tilbøjelig til at søge en tidsbestemmelse gennem de bevarede købebreve (frk. Skoglund p. 164); det senest daterede af disse stammer imidlertid fra et så tidligt tidspunkt som 1455. Derimod findes der i den ovenfor anførte samling i DRA en brevfortegnelse fra 1467, vistnok forfattet ved konfiskationen af Varberg; et her anført brev på en gård i Thim i Fiere herred findes ikke indført i jordebogen. Muligt stammer da denne sidste fra tiden 1455—1467.

kvanta mel, ål, laks, torsk, »fisk», »korn», havre, lam, gæs og høns. I Kinds og Marks herreder betales også i smør, ialt 58 ℔; i Jönköpings og Skaraborgs len derimod i penge: 85 mrk. 7 øre og 1 sk.; eller smør: 90 løbe.[1] Hertil kommer mel, jern og byg. Fra Vermland ydes der 142 ørtug, foruden jern. Endelig har vi mantallet fra Kronobergs len, som angives i penge, ål og »kringler tot», ɔ: hør eller hamp. Ialt er der af smør over 100 tdr.[2] Sælgerne af gårdene ere enten storbønder eller adelsmænd, som Oluv Rud, Eggert Krummedige, fru Cecilie til Hareberg, Anders Nilssøn m.fl.[3]

Lægger man hertil de betydelige indtægter, som Åge Akselsøn må have haft af lensstyrelsen samt af Hjuleberg, forstår man, at han må have været regnet mellem sin tids rigeste og mægtigste. Siddende på det uindtagelige Varberg og omgiven af 6 dygtige sønner syntes hans stilling lige så betrygget som borgens egen. Men han er i færd med at glide ud af den almindelige bevidsthed, da han atter kaldes ind på historiens scene ved sine brødres optræden.

En af disse, halvbroderen Erik Akselsøn, havde navnlig høstet udbytte af sin faders gode svenske forbindelser og var i hans følge kommen til Sverige, hvor han forblev. Han var beslægtet med den unge Karl Knutsson og sluttede sig tidligt til hans omgivelser. $^{9}/_{7}$ 1441 kaldes han ridder,[4] hvad han vel kan takke sin mægtige beskytter for; få måneder senere er han til gengæld dennes tillidsmand, da Krister Nilsson skulde rømme Viborg slot til Karl Knutsson.[5] Året efter beediger han også med marsken dennes

---

[1] 1 løb smør er i følge *Eline Gøyes jordebog* (ed. Thiset) p. 495 = 3 ℔. Denne opgivelse stammer dog fra Jylland c:a 1550, men bekræftes af *Arent Berntsen Bergens* Danmarckis oc Norgis fructbar Herlighed (Kbhvn 1656) II p. 488. Sammesteds opgives 1 id. smör i Halland til 14 ℔ (= L ℔) (pp. 490—491).

[2] Enkelte steder i Halland anføres mindre kvanta smør »i skat».

[3] Af en post i Halmstads herred ses, at Åge Akselsøn for en udgift af 7 tdr. smør fik en årlig indtægt af 6 ℔ smør, altså 6 % af sine penge. Gården var dog øde, da han overtog den. — I Halmstads herred var iøvrigt den almindelige landgilde pr. gård = 4 ℔ smør.

[4] *De la Gardieska ark.* III, p. 80. Skønt frk. Skoglund benægter det, kaldes han her udtrykkeligt ridder. Han er altså ikke, som hun antager, bleven det ved Kristoffers kroning.

[5] Krister Nilsson dømtes dog ikke, som frk. S. (p. 19) siger det, til at afstå slottet, men han rømmede det mod vederlag (i Korsholms og Raseborgs len). Brevet er derfor ikke noget »dombref», men en »daghthingan oc vänligh, fast oc ubrödelighe *Sämia*».

uskyld i et drab. Forholdet mellem de to mænd er åbenbart godt, den unge lykkeridder er bleven tagen under armene, og det skyldes vel atter Karl Knutsson, når Erik gjorde det gode parti med hans frænke, Klara Mattsdotter. Dergennem åbnede der sig nemlig udsigt for ham til at få godset Lagnö i Södermanland, som senest 1444 må være kommet i hans hænder. Men til gengæld trådte han ud af den personlige tjeneste blandt marskens omgivelser, og han fulgte ham ikke til Finland, hvor denne som bekendt opholdt sig under Kristoffers regering.

Det tidspunkt nærmer sig nu, da Akselsønnerne begynder at gribe dybere ind i deres samtids historie. Denne deres optræden daterer sig fra det øjeblik, da unionen mellem rigerne løsnedes ved Kristoffer af Bayerns død.

De nærmest påfølgende begivenheder ere bekendte: Karl Knutssons valg til konge, Kristiern den førstes indkaldelse til Norden, kampen om Norge og Gotlandstoget.[1] Det er ved dette sidste, at vi møder to af Akselsønnerne, den ene på svensk, den anden på dansk side.

Den første af disse er Erik, som af Sveriges nye konge blev sendt til øen i Magnus Grens følge. Han nævnes blandt de svenske adelsmænd, som i januar 1449 modtog gotlændingernes løfte om for eftertiden at ville forblive trofaste under Sveriges krone, som de fra Arilds tid med rette tilhørte. Men snart vendte som bekendt bladet sig, da Eriks halvbroder, Aksel Pedersøns søn af første ægteskab, Oluv, som kong Kristierns marsk indfandt sig med en dansk flåde. Svenskerne måtte omsider gå ind på et forlig, hvorved spørgsmålet om Gotlands skæbne henskødes til en afgørelse af svenske og danske adelsmænd det følgende år i Halmstad. Ved dette forlig møder man ikke Erik Akselsøns navn. Men desuden lovede 12 svenske herrer,

---

[1] Når frk. Skoglund p. 25 nævner Erik af Pommern som den, der først har opført Visborg slot, kan hun med styrke påberåbe sig udsagnet i *Franciskanerannalerne* (SRS I, 1, 47): 1411 Castrum in die St. Petri ad vincula ædificare cepit, hvormed *Notitsen i Gutalagens håndskrift* (Schlyter VII: II) Anno 1411 castri Wisbuensis ædificatio a suecis inchoata est — ikke kan siges at stå i virkelig modstrid. En anden sag er det, at der i nyere tid er fremkommet tegn, som tyde på, at slottets opførelse allerede var påbegyndt af de prøjsiske riddere under deres herredømme på Gotland. Styffe, Skand. u. unionstiden p. 343; *Svensk dipl. från år 1401*, nrr 847, 1001 og 1002.

hvis navne ikke anføres, at gå i borgeleje i Helsingborg, i fald deres konge, Karl Knutsson, ikke anerkendte dette forlig.

På dette punkt er det, at frk. Skoglund første gang sporer forræderi fra Erik Akselsøns side over for Karl Knutsson. Hun opfatter denne tillægsparagraf som hemmelig, og antager det ikke for usandsynligt, at Erik, som egentlig var imod forliget og derfor ikke vilde have sit navn nævnet i forbindelse dermed, navnlig da han frygtede for ansvaret over for kongen, dog under pres fra sine omgivelsers side har måttet gå ind på at blive en af de 12 adelsmænd, som i nødsfald skulde gå under dansk bevogtning. Følelsen af at være adelsmand og forbindelsen med broderen Oluv skulde have sejret over den pligt, han skyldte sin konge. Men først og sidst skulde denne hemmelighedsfuldhed være et vidnesbyrd om den ubestemthed, som senere, efter hendes mening, præger ham i al hans færd som statsmand.

Denne opfattelse forekommer mig ikke sandsynlig. Til hvad nytte skulde tillægsbestemmelsen holdes hemmelig, når den dog måtte åbenbares for kong Karl for at tvinge ham til at antage forliget? Men hertil kommer, at det i det hele er en misforståelse, når frk. Skoglund opfatter paragraffen som hemmelig. Kong Karl anfører den selv i sit brev til højmesteren den 2den september samme år,[1] dette er vor eneste kilde for dens eksistens, og heri står der intet om, at den blev holdt skjult. Og hvorledes skulde kongen senere kunne sætte Erik Akselsøn med ind i domstolen over Magnus Gren (frk. Skoglund p. 43), hvis han havde fundet mindste svig i den førstnævntes optræden ved denne lejlighed. Forklaringen til, at Erik Akselsøns navn mangler ved forliget med danskerne, er simpelthen den (som frk. Skoglund iøvrigt også nævner i forbigående som en mulighed), at han var bortrejst fra øen forinden. Således forstår man også, at kongen kunde bevare sin tillid til ham og sende ham som svensk afsending til mødet i Halmstad 1450.

Spørgsmålene om Norge, Gotland og unionen lå for her. Afgørelsen er bekendt; intet af dem blev løst til Karl Knutssons fordel. Frk. Skoglund finder, at Erik Akselsøn her i hele sin optræden har handlet på en måde, som svarer

[1] Styffes Bidrag III nr 10

til den, han — efter hendes mening — viste på Gotland, og som ikke var i hans konges interesse. Først og fremmest søger hun dette i, at han medbeseglede bestemmelsen om Norge. Men dette er en misforståelse. Af denne traktat er kun det ene eksemplar bevaret, som findes i det danske rigsarkiv;[1] Erik Akselsøns navn anføres ganske vist deri, men det afgørende, seglet, mangler, uden at man bestemt kan sige, om nogen forsegling har fundet sted eller ej. Forholdet er ganske det samme, som da senere rådsherrerne i Arboga tilråde kongen at ratificere traktaten; også her findes Eriks navn, men seglet mangler. At påstå det modsatte af frk. Skoglund, nemlig at seglets fraværelse har nogen dybere betydning, er dog ingenlunde min mening; rådeligst er det vel at gøre så lidt som muligt ud af denne besegling eller ikke besegling. Men hævdes må det, at i fald man skal slutte noget, må det være fra seglet, og ikke fra navnet i dokumentet, som kan være kommet derind på en ret tilfældig måde.

At Erik Akselsøn dog ved denne lejlighed, ligesom forøvrigt de andre svenske gesandter, har følt sig mere som adelsmand end som svensk, er utvivlsomt. At forbindelsen med halvbroderen Åge, der var til stede som dansk afsending har spillet sin rolle, er vel også sandsynligt. Dog turde det vel være for meget med frk. Skoglund at anse bestemmelsen om unionens genindførelse for at være i lige grad rettet mod kongerne i Sverige og Danmark og at antage, at de 12 danske og de 12 svenske adelsmænd forenede sig mod kongemagten i almindelighed. Selv om de i øjeblikket stillede sig over den og traf bestemmelser om den, kan man dog ikke lukke øjnene for det faktum, at afgørelsen om den længstlevende som hele Nordens regent var langt gunstigere for kong Kristiern end for kong Karl.

At Erik Akselsøns indflydelse hos hans konge imidlertid blev urokket efter Halmstadmødet, ses af flere tegn, og vi have, synes det mig, ingen anledning til at antage, at denne tillid var ubegrundet. Kongen gav ham Åbo slot og len, og når Nya Krönikan[2] siger:

[1] Norge 45 a, trykt i *Dipl. Chr. I*, nr 16. Oplysningen om seglet er velvilligt meddelt mig af arkivsekretær Dr. W. Christensen.
[2] V. 8323 ff.

»thet giorde konungen ther oppa
at villen [Erik] abo ey fra sik faa,
tha skulle han sik ey forlatha
til däners hielp j nogre matha»,

virker denne motivering noget kunstlet. Snart ombyttede Erik da også Åbo med det endnu bedre Nyköping. Da han imidlertid var bleven enkemand, indgik han tillige nu et nyt ægteskab med Elin Gustafsdotter. Frk. Skoglund har vist, at dette må have fundet sted omkring 1452. Herved blev han dog knyttet nærmere til kongens modstandere, da hans hustru var besvogret med selve ærkebispen Jøns Bengtsson.

Kong Karls indfald i Skåne og fredsforhandlingerne i løbet af de følgende år spille ikke ind i Erik Akselsøns skæbne. Forfatterinden er dog tilbøjelig til at tro, at hans nye slægtforbindelser i løbet af denne tid påvirkede ham stærkt, og at man i det hele allerede i disse år fra ærkebispelig side var i lag med den underminering af kongens stilling, som først trådte for dagen ved oprørets udbrud 1457. Dette forekommer mig dog mindre sandsynligt.

Når hun således på grundlag af Sturekrönikan vil hævde, at der allerede så tidligt som 1455 var en sammensværgelse dannet mod kong Karl, virker dette ikke ret overbevisende. I februar dette år fandt et stort møde sted mellem kongen og de danske afsendinge i Vadstena; ved samme lejlighed lod kongen sin datter indvi til brigittinernonne i klostret. Højtideligheden, som skildres indgående i Vadstenadiariet, blev fejret med stor pragt, og frk. Skoglund påstår nu, at ærkebispen, der sammen med biskop Sigge i Strängnäs hørte til de misfornøjede, demonstrerede ved at udeblive fra indvielsen i kirken. En sådan demonstration passer kun lidet med en hemmelig sammensværgelse, og hvorfor udeblev i så fald ikke også biskop Sigge? Men hele opfattelsen af demonstrationen skyldes en fejllæsning af diariet;[1] i virkeligheden var Jöns Bengtsson med i kirken og forrettede personlig indvielsen af kongens datter. Og hvad selve sammensværgelsen angår, er den eneste kilde derfor den anførte Sturekrønike. Dette værk, som er forfattet i en for Karl

[1] Hvad frk. Skoglund selv var den første til at gøre opmærksom på ved det offentlige forsvar af afhandlingen.

Knutsson meget gunstig ånd, svælger for dette tidsrums vedkommende i skildringer af sammensværgelser. Da Magnus Gren mistede Åbo på grund af dårlig regnskabsførelse, lader Rimkrøniken det skyldes en sammensværgelse. Også nu ved Vadstenamødet lader den de svenske stormænd træffe hemmelige aftaler:[1]

»Alla loffuadhe the k karl thera troo;
ther stämplas togh full döldh tingh,
thet fans, för än aarith giik om kringh.»

Denne sidste påstand er bevislig urigtig. Og Krøniken tillægger endda under de følgende år, at disse planer vare kongen fuldt bekendte.[2] Det er dog ganske usandsynligt, at disse planer skulde være fattede før adskilligt nærmere ved opstandens udbrud, men det er meget troligt, at kongen senere under sin landflygtighed, når han tænkte tilbage i den nye belysning af fænomenerne, har set sammensværgelser overalt omkring sig.

Erik Akselsøn var med i Vadstena. Men lige så lidt ved denne lejlighed som i de følgende år sporer man nogen troløshed fra hans side. Den 30te maj 1455 gik han endog i borgen for en anden adelsmands troskab, og denne borgen blev tagen for god.[3]

I begyndelsen af 1457 brød så opstanden løs. Det er sandsynligt, som frk. Skoglund p. 55 mener, at den var planlagt året i forvejen, da hanseaternes sendebud vare sammen med rådet i Stockholm, men ældre behøver den heller ikke at være. Ærkebispen fik Upland, Fjerdhundraland og dalkarlene med sig; kongen var den gang i Kalmar. Men i Erik Akselsøns len sporer man ingen bevægelse, hvad der taler godt for hans uskyld. Kong Karl ilede straks mod nord; han fængslede Erik Akselsøn, hvad der dog kun behøver at betyde, at han anså ham som ærkebispens frænde for medskyldig. Snart måtte dog kongen se, at spillet var tabt; han begav sig over Stockholm til Danzig og lod sin fange tilbage i Sverige.

[1] *Första Sturekr.* 126 ff.
[2] *Stds* v. 223. På samme måde har forfatteren kort i forvejen erklæret, at marsken Tord Bonde var vel vidende om de planer, som yppedes mod hans liv.
[3] Styffe III, nr 41.

Men mit indtryk af dennes hele optræden under kong Karls første regeringstid må, som det fremgår af ovenstående, blive et noget andet end frk. Skoglunds, og det har derfor været nødvendigt at gennemgå dennes fremstilling i enkelthederne. Mens Erik Akselsøn allerede da står for hende som den upålidelige, næsten karaktersvage politiker, kan jeg ikke finde noget punkt, på hvilket han har brudt sin pligt som sin konges tjener. Det eneste skulde vel være hans optræden i Halmstad 1450, men ansvaret for, hvad der foregik her, deler han i alt fald med 11 andre svenske mænd.

2.

I Stockholm traf nu efter kong Karls fordrivelse lederne for familien Tot sammen i en politisk anledning, denne gang, i modsætning til i Halmstad, forenede på samme side. Åge Akselsøn er nu trådt tilbage fra politisk virksomhed; fra Danmark møder derimod Oluv og Eriks broder, Iver.

Da vi tidligere traf den førstnævnte af disse, var det på Gotland, hvor han indfandt sig i spidsen for den danske flåde og snart fik øen i sine hænder. Oluvs[1] liv under de år, som gik forud for denne begivenhed, er lidet kendt. Han var den næst ældste af brødrene af første ægteskab, var tidligt kommen ind i statslivet og havde gjort sig bemærket som en af dem, der virkede ivrigst for Erik af Pommerns fordrivelse. Lønnen herfor udeblev ikke. Han blev straks efter tronskiftet ridder, derefter Danmarks riges marsk, og 1449 sendtes han, som ovenfor bemærket, til Gotland, som han efter generhvervelsen fik til pantelen med sæde på Visborg slot.

Et adelssagn lader ham endda under kong Eriks sidste regeringsår krænke kongen personlig ved en optræden,

[1] Jeg forstår ikke ret, hvorfor frk. Skoglund har medtaget en skildring af Åge Akselsøn, men udeladt broderen Oluv. Ingen af dem tilhører dog de yngre Akselsønner. Grunden er vel, at Åge også rammes af konfiskationen 1468 og griber ind i forhandlingerne med Sverige under de følgende år. Men på den anden side forekommer det mig, at heller ikke Oluv ganske kan forbigås. Den revalske episode (frk. Skoglund p. 81) kommer til at stå noget løsreven; der havde dog været grund for forfatterinden til at se Erik og Iver Akselsøns forhold til hansestæderne som en fortsættelse af Oluvs.

som i lige grad viser adelig stolthed og råhed. Hvis der ligger noget sandt til grund for denne beretning, forstår man, at han kunde få tilnavnet »den onde» eller »den uretfærdige». Snarere er det dog blevet tillagt ham af hans modstandere i løbet af de år, da han som høvedsmand på Visborg og lensmand på Gotland skabte den største usikkerhed i handelen på Østersøen. Det var i de forvirrede krigsår under Karl Knutssons første regering, at Oluv Akselsøn stadig gjorde eller planlagde hærgningstog til de svenske kyster.[1] Samtidig vilde han have al handel mellem hansestæderne og Sverige forbudt; hans breve desangående vakte stor uvilje, ja tilsidst ligefrem fortvivlelse hos stæderne, og han søgte at give dem eftertryk ved at holde skarer af udliggere i søen. Intet under, at allerede 1453 Gotland, også i svensk mund, kunde betegnes som en ren sørøverrede.

Og ikke nok hermed. Som indehaver af den gamle hansestad Visby tilkendte Oluv Akselsøn egenmægtig sig selv alle dens og øen Gotlands gamle rettigheder i Novgorod, og han søgte i det hele at indblande sig så meget som muligt i forholdene i Livland og Preussen. At gå i detaljer her vilde føre alt for vidt. Oluvs politik: at optræde på Visbys og Gotlands vegne inden for hanseforbundet, var så meget mere en ren fiktion, som stadens svækkelsestilstand allerede da var alle bekendt. 1450 udelukkedes således Visby med 30 andre stæder på 10 år fra hansemøderne på grund af udeblivelse, og selv om man året efter i Ütrecht besluttede at indskrænke sig til at advare staden og atter det påfølgende år krævede, at den skulde gøre Lübeck en undskyldning, var dog dens indflydelse stærkt på retur. 1470 blev den for sidste gang kaldet til en hansedag, men indfandt sig heller ikke da. Lindström mener, at den hermed må betragtes som udtrådt af forbundet.[2]

Visbys resterende betydning inden for forbundet beroede på Oluv Akselsøns tid for en stor del derpå, at den gamle fredstraktat mellem Novgorod og Rusland forvaredes på

[1] I begyndelsen af 1450 havde han planlagt et tog (Styffe III nr 12 og 13). I julen 1451 leder han et plyndringstog til Stockholm og Kalmar len (*stds* nr 22). 1452 er han atter ude (*Dipl. Chr. I*, nr 36); 1455: *HR* 2 R IV p. 302.

[2] G. Lindström, Anteckningar om Gotlands medeltid I, 110.

öen, og at Visby og Lübeck fra gammel tid skiftedes til at sende en præst til Novgorod. Men vigtigst var det vel, at Gotland i Novgorod ejede den store »Gotenhof», som det selv ikke længere var i stand til at benytte, men forpagtede bort til de andre stæder inden for forbundet.

Det var i alt dette, at Oluv gerne vilde indblande sig, men under tiden skød han dog af diplomati de to gotlandske landsdommere frem foran sig. Han vilde først og fremmest forhøje renten af Gotenhof, hvorved han gjorde sig inderlig forhadt hos de livlandske stæder. Tidspunktet var heller ikke synderlig gunstigt valgt, da Gotenhof just da var halvt afbrændt, og St. Peders kirke sammesteds til agters. 1455 erklærede da også Pernauforsamlingen, at de nok vilde have Gotenhof for 10 år endnu, men de afviste Oluvs krav. Og da de ikke på anden måde kunde drive deres ønsker igennem, overdrog man senere til Reval at oppebære den sædvanlige årlige rente af Gotenhof på Visbys vegne. Samtidigt betonede man dog, at man på ingen måde vilde fortrænge denne stad, men præsten derfra måtte møde i tide.

Tyder dette sidste på et tvangsmiddel, som Oluv Akselsøn har forsøgt for at gennemføre sine ønsker?

I løbet af 1450-erne ere klagerne over hans røverier højlydte; han blokerede Riga for at gennemtvinge sine handelsforbud, og uden for Danzig kom det til ligefrem kamp.[1] Hensynsløshed og råhed præger al hans færd. Han er fuldtud søhane. Da freden kommer, bliver han ved med sine kaperier, og da Danzig til gengæld udruster udliggere imod ham, søger han og får tilhold hos sin konge.

1457 indfandt han sig så i Stockholm med en dansk flåde. Umiddelbart efter kong Karls afrejse havde nemlig ærkebispen skrevet både til Danmark og til Gotland, og 14 dage efter mødte Oluv Akselsøn. Dette viser, at den danske flåde må have været udrustet i forvejen og ligget ved Gotland, thi først en hel måned efter kongens flugt, den 25de marts, kunde Kristiern I svare på indbydelsen til at komme. Vi stå altså her over for virkningerne af en i forvejen aftalt plan mellem Oluv Akselsøn og Jöns Bengtsson[2].

[1] Her havde dog danskerne forenet sig med livlænderne til kamp mod hansestaden.

[2] Den modsatte opfattelse hævdes af frk. Skoglund p. 60.

Erik Akselsøn trådte nu over på unionspartiets side. Han har sikkert anset dets politik for den eneste mulige i øjeblikket, og halvbroderens tilstedeværelse har vel også påvirket ham i samme retning. Følgen af dette skridt blev, at han som rigsforstander blev stillet ved ærkebispens side.[1] Snart fik han lejlighed til at gøre sig nyttig i den nye herres tjeneste. Da kong Kristiern i juni var kommen til Stockholm, blev Erik Akselsøn sendt til Finland, hvor han jo fra gammel tid var kendt, for at skaffe denne landsdel til lydighed under den nye regering. Det lykkedes ham at bemægtige sig både Åbo og Viborg,

»och var tha ey seen,
kom tiil Stokholm igeen» (Sturekr. 617),

hvor han snart ombyttede rigsforstanderværdigheden med stillingen som Sveriges riges hofmester.

I kongens følge var hans broder Iver kommen til Sverige. Det er i ham, at alle de andre brødres karakteristiske egenskaber forenes i en højere potens; han bliver større administrator end Åge, mere frygtet som kaper end Oluv, og som hærfører og diplomat overgår han den dygtigste af brødrene, Erik. Men også Iver har som de sin begrænsning; heller ikke han kommer som kriger blandt sin tids første, og selv som politiker, hvor han dog sikkert er størst, kan han ikke fuldt ud stå prøve, da han, ganske vist i sin alderdom, bliver stillet mellem retsstandpunktet, repræsenteret af kong Hans, og tidens mest slebne og smidige statsmand, Sten Sture.

Årsagerne hertil ligge tydelige for dagen. Dels skyldes det en række karaktertræk, som vistnok kan siges at tilhøre hele slægten; en unyttig hensynsløshed og brutalitet, der navnlig i hans senere år kommer frem over for hansestæderne;[2] en mangel på mådehold, som ganske vist undertiden tøjles, men som også kan vise sig på en parvenuagtig vis, der røber, at familien trods sin ælde er ung som stor-

[1] Når frk. Skoglund (p. 66) antager, at Eriks rolle ved regeringsforandringen har været en mindre betydelig, fordi han ikke hørte til dem, der fik forleninger som løn, er jeg enig med hende i hovedsagen; men at slutte dette e silentio af et manglende forleningsbrev, er dog vistnok en ganske farlig sag.

[2] Også den yngre broder Filip viser samme anlæg. (Frk. Skoglund 88.)

mandsslægt, og som lader ham strække armen ud efter fjernere mål, end han kan række. Hertil kommer, at Iver Akselsøn efter hele sin stilling som hoved for et lensmandsaristokrati let træder ind i situationer, som han ikke kan magte, ja knapt forstå; der er hverken plads for den slags familieregimente i Sten Stures nye Sverige eller i det fast organiserede Danmark. Han hører til en uddøende tid. Men derfor er det ikke uinteressant at studere ham, der et hoved højere end de fleste i hans tid og tæt omgiven af sin fylkede slægt hæver sig til en stilling, som næppe nogen konges undersåt før eller siden har indtaget i Norden.

Iver Akselsøn, Aksel Pedersøns søn af andet ægteskab, nævnes første gang under Kristoffers regering. Han kalder sig da ridder[1] og skriver sig til Knabstrup gård i Nordvestsjælland. Han er vel altså født ved 1420. Men dette er den eneste gang, at hans navn sættes i forbindelse med denne ejendom; efter faderens død skriver han sig til Härlöf i Østskåne, slægtens gamle stamgods, som han, der var nr. 6 i rækken af sønnerne, mærkeligt nok har fået. Dette tyder vel på, at han allerede da indtog en anset plads inden for familien. Efter at han dernæst ved faderens død sammen med halvbroderen Åge havde overtaget styrelsen af Varbergs len på 6 år, træffe vi ham den følgende tid i kongens omgivelser. Den unge adelsmand har åbenbart i en hel årrække været knyttet til hoffet.

1452 ved kong Karls indfald i Skåne hørte Iver Akselsøn til dem, som led tunge tab. Staden Væ, som han efter faderens død må have fået i forlening sammen med Gers og Villands herreder, blev afbrændt af den svenske hær, og på samme måde gik det fædrenegården Härlöf.[2] Muligt har dette været anledning til, at den nærliggende gård Lillö blev befæstet og fra nu af hr. Ivers vigtigste besiddelse i disse egne, som han tillige skrev sig til.

[1] Pergbr. af 16/2 1444 i Sv. R. A. Frk. Skoglund (p. 40, anm. 3) synes at betvivle dette.

[2] Det bekendte sagn om, hvorledes Iver ved fjendens indfald red til sin uven, ærkebiskop Tue, og foreløbigt forsonede sig med ham, for at de i forening kunde bekæmpe modstanderen, burde vel have været anført. Styffe har opkastet en berettiget tvivl om dets ægthed. Hovedargumentet mod det synes mig at være, at det så let kan være opstået i eftertiden som en bevidst kontrast til Ivers senere brud med kongen og hans landsforrædderi. Det bærer familiesagnets stempel. Eneste kilde er da også Hvitfeld fol. 855.

I løbet af de følgende år er det, at Iver første gang anvendes på det politiske område; han sendes oftere som dansk gesandt til Sverige, dog med prøvede mænd som marsken Klaus Rønnov og halvbroderen Åge ved siden.[1] Han har herved haft lejlighed til at gøre sig bekendt med de svenske forhold, men vigtigst var det, at han under fredsforhandlingerne mødtes med broderen Erik, som han synes at have sluttet sig nøje til. Da han nu efter kong Karls flugt på ny kom til Sverige, traf han straks for anden gang sammen med denne sin broder og knyttede atter den afbrudte forbindelse.

I en hel årrække stå nu disse to brødre ved hinandens side og samvirke altid fortræffeligt. Den yngste træder villig tilbage i anden plan og arbejder mere for sin broder end for sig selv. Hans medfødte overlegenhed gør sig dog efterhånden gældende, og ved broderens død arver han dennes magt til sin egen.

Erik Akselsøn er derfor i de nærmeste år efter 1457 den, som træder mest i forgrunden. Som hofmester var han nøje knyttet til den nye konge; mærkeligt er det dog at se, at han ved visse lejligheder, når hans tidligere herres anliggender kom på tale, ikke synes at have været bange for at vise en vis selvstændighed mod Kristiern I. Dette gælder således muligvis konfiskationen af Karl Knutssons gods, hvori Erik ikke vilde deltage.[2] I øvrigt er hans virksomhed som hofmester fra 1457 til 1463 ikke meget kendt. En del af tiden opholdt han sig i Finland, hvor Viborg slot og len var tilfaldet ham ved regeringsforandringen.

Som vogter af grænsen mod Rusland måtte hans stilling i visse henseender blive parallel med Oluv Akselsøns på Gotland. Ligtsom denne udstedte han forbud mod handelen, dog denne gang ikke med Sverige, men med russerne, og disse forbud vakte en tilsvarende misfornøjelse hos hanseaterne. Man besluttede at klage til kongen over denne sag i forbindelse med spørgsmålet om Oluvs krav på Gotenhof.

[1] 1451 er han Danmarks riges råd. *Dipl. Chr. I*, nr 31.

[2] Her synes virkelig Eriks fraværelse at have en dybere betydning (frk. Skoglund p. 78), men mærkeligt er det dog, at den eneste, som fulgte ham i denne demonstration for den forjagne konge, var — ærkebispen. Det er da mere end muligt, at disse to mænds fraværelse kan skyldes ganske andre årsager.

Dog, sagen synes at være døet hen, og karakteristisk nok optrådte også Erik Akselsøn med mindre brutalitet end sin broder. Selv om også han holdt udliggere, plagede de dog aldrig handelsmændene som de gotlandske, og Viborg blev aldrig den sørøverrede som Visby.[1]

3.

I året 1463 faldt som bekendt Kristiern I:s vælde i Sverige. Biskop Kettil tog magten i landet, Erik Akselsøns embede som hofmester var slut. Med sin yngre broder Filip, lensherre til Tranekær, forlod han Stockholm og drog til Gotland, som Oluv indehavde som pantelen. Under deres ophold her døde Oluv, og brødrene enedes med hans enke om, at Filip i forening med hende skulde overtage styrelsen af lenet. Inden to måneders forløb lå dog også han lig[2] (1464). På dette tidspunkt havde Erik forladt øen, og hvem der indehavde stillingen som høvedsmand her i den følgende tid, er ikke ganske klart. Kun dette var givet, at den som pantelen foreløbig skulde blive i Oluvs enkes besiddelse, og at denne måtte have en mand ved sin side til blandt andet at varetage høvedsmandsskabet over Visborg.

I Sverige, hvortil Erik Akselsøn imidlertid vendte tilbage over Danmark, havde forholdene ændret sig. Karl Knutssons modstandere vare atter komne til magten ved Jöns Bengtssons frigivelse fra danskt fængsel, og kongen, som for en kort stund var vendt tilbage fra Danzig, måtte atter rømme riget. Denne gang skete det dog på tålelige vilkår; han fik Raseborg med flere len i Finland, og konfiskationen af hans gods ophævedes delvis. Dog blev denne sidste indrømmelse ret illusorisk derved, at man undlod at træffe bestemmelse om, på hvilken måde han skulde få det

[1] Karakteristisk nok rettes også stædernes klager mod Åge Akselsøns søn, Erik, der beskyldtes for at have beslaglagt skibe ved Stegeborg på Mön. *HR*, 2 R.V. pp. 154 og 166.

[2] At Filips og Eriks forbud mod sejlads på Stockholm, som var i fjendens hænder, skulde være et brud på stilstandstraktaten af $^{23}/_{8}$, hvad frk. Skoglund p. 89 antager, synes mindre troligt. Ligeledes er det en misforståelse, når hun siger, at Filip i Visbys magistrats brev til Lübeck $^{2}/_{8}$ 1465 kaldes dansk rigsråd (Styffe III nr 80).

gods igen, som siden 1458 var kommet på privatmænds hænder.

På samme tid havde ærkebispen for anden gang bemægtiget sig stillingen som rigsforstander uden at vise tegn til på ny at indkalde kong Kristiern. Han tilbød heller ikke nu som i 1457 Erik Akselsøn plads ved sin side, og denne synes i misfornøjelse herover at have nærmet sig mere til den nu atter fordrevne kong Karl.

Vi stå her over for vendepunktet i Akselsønnernes historie. Dels af denne grund, dels også fordi frk. Skoglund skarpt pointerer sin — om end ikke originale — opfattelse; endelig, fordi der i allernyeste tid fra dansk side er blevet fremsat en fra hendes noget afvigende anskuelse, vil der være anledning til at gå mere i detaljer ved fremstillingen af de politiske hændelser i løbet af årene 1465—1468.

Først og fremmest kan det lønne sig at kaste et blik på Gotlands skæbne efter Filip Akselsøns død den 4de november 1464. Erik Akselsøn var den gang fraværende fra øen i Danmark, og ingen af hans brødre synes at have været til stede dér hos Oluvs enke. Hun har da foreløbigt måttet varetage bestyrelsen alene. I løbet af den følgende sommer 1465 indfandt Iver sig. Han synes under de år, som vare forløbne siden 1457, mest at have opholdt sig ved det danske hof, hvor hans anseelse stadigt var stigende; i sommeren 1464 var han således som dansk gesandt sendt til Preussen for at mægle i krigen der. Det er disse fredsunderhandlinger, som gå umiddelbart forud for den berømte fred i Thorn. Muligt er han allerede på tilbagevejen herfra kommen til Gotland; sikkert ved man dog kun, at han opholdt sig der den 7de september det følgende år, 1465.[1] I slutningen af samme måned var også Erik Akselsøn samlet med sin slægt der.[2] Det lyder da sandsynligt, at Iver ved denne lejlighed skulde have overtaget høvedsmandsskabet over Gotland, i hvert fald ligesom broderen Filip foreløbigt, indtil man i kongens nærværelse kunde få ordnet spørgsmålet om pantelenets stilling; og frk. Skoglund (p. 97) hælder stærkt til denne anskuelse. Meget generende er det

[1] Laurids Akselsøn til Ermegård Frille: DRA Persh. saml. papir Thott.
[2] Styffe Bidrag III nr 81.

dog her, at Lindström[1] anfører et brev fra Erik Akselsøn til Lübeck af den 28de marts 1466, hvori han kalder sig »Capitaneus Wysborgensis och hovetman to Wisbii», dog desværre uden at anføre, hvor han har fundet dette brev trykt. Frk. Skoglund mener nu, at brevet må være identisk med det, som er aftrykt i Lübeckisches Urkundenbuch,[2] og hvori Erik kalder sig »miles capitaneus Wysbergensis»; det omhandler røvet gods, som hans folk have bragt ind til Karlsö ved Gotland, hvor de have delt det. Hun antager endvidere, at »Wysbergensis» er en fejlskrift for »Wiborgensis», og at derved grundlaget for opgivelsen om Eriks høvedsmandsskab på Gotland må siges at være bortfaldet.

Denne slutning forekommer mig dog noget forhastet. Nogen garanti for, at de to breve i virkeligheden ere eet, foreligger slet ikke. Fra udgaven i Lübeckisches Urkundenbuch kan Lindström ikke have hentet sin opgivelse;[3] og hvis han har fået den fra en ældre udgave af brevet, hvorledes skulde da dennes udgiver ikke blot have kunnet ændre »Wysbergensis» til »Wysborgensis», men også have tilføjet »hovetman to Wisbii»? Man kan dog let tænke sig to breve udstedte på een og samme dag til Lübeck. Og selv om de to breve virkeligt ere identiske, er der dog intet til hinder for, at titelen kan være korrekt. Opgivelsen om Karlsø viser, at Erik Akselsøns udliggere lå ved Gotlands kyst, hvad der stemmer vel med den antagelse, at deres herre på det tidspunkt rådede på øen.

Hvorom alt er, kan Eriks herredømme på Gotland ikke have været noget langvarigt, og han må have opgivet det snart efter den 28de marts 1466. Senest i den påfølgende sommer, men vel også først da, har broderen, Iver Akselsøn, overtaget kommandoen og tillige lenet.

Da Erik Akselsøn i september 1465 indfandt sig på Gotland, var han som ovenfor anført trådt Karl Knutsson nærmere. For den førstes vedkommende var det mere misfornøjelse med ærkebispen end med kong Kristiern, som ledede ham; Karl Knutssons motiver synes navnlig at have været af økonomisk art. Han ønskede ikke så meget at

[1] Anteckningar II p. 448.
[2] I. XI, 46.
[3] Denne er udkommet 7 år efter Lindströms bog.

komme i besiddelse af magten for 3dje gang, som at få fat i sit gamle gods, nu da konfiskationen deraf delvis var ophævet. Dette skridt kunde ikke siges at være rettet mod den danske konge, da det var dennes egne tilhængere i Sverige, som havde lovet godsets tilbagegivelse.[1]

Et ægteskab aftaltes da mellem Iver Akselsøn, som for anden gang var enkemand, og kong Karls datter, Magdalene. Det er muligt, som frk. Skoglund (p. 104) mener, at dette parti også var dikteret af et ønske hos Erik og Iver Akselsøn om at indtage en selvstændig stilling over for Kristiern I, men det synes ikke sandsynligt. Den første havde kun anledning til at nære antipati mod ærkebispen, den sidste havde hverken noget udestående med kongen eller denne. Der er heller ikke det fjerneste tegn til, at den danske konge havde noget at indvende mod Ivers ægteskab. Skønt planerne derom vare kendte over Sverige i foråret 1466 og sagtens ikke senere i Danmark, sendte han i løbet af sommeren Iver Akselsøn som dansk gesandt til Sverige for at forhandle med ærkebispen og hans parti om kong Kristierns genindsættelse. Og som vi ovenfor så, har det rimeligvis også været på dette tidspunkt, at han overdrog Gotland som pantelen til Iver på samme betingelser, hvorpå i sin tid Oluv havde haft det. Man kan ikke værge sig mod den tanke, at kongen næsten har ønsket at nærme sig til den nu så uskadelige Karl Knutsson og i hvert fald at støtte sig på Akselsønnerne i Sverige mod den troløse ærkebisp.

Iver Akselsøn mødte altså som dansk afsending i Kalmar i juli 1466, men mødet synes at være blevet resultatløst. Han må være forbleven heroppe i Sverige, thi den 21de september fejrede han sit ægteskab i Nyköping, samtidigt med at hans datter af første gifte, Beate, ægtede kong Karls tilhænger, Arvid Trolle. Også flere forbindelser aftaltes, hvorved Karl Knutssons parti blev styrket. Men

[1] Ærkebispens parti lovede Karl Knutsson, at hvem som end blev hersker i Sverige, skulde de garantere ham de vilkår, man havde indrømmet ham ved opgivelsen af tronen. Frk. Skoglund undrer sig (p. 103) over, at Erik Akselsøn kunde gå med hertil, »då faktiskt konung Kristiern deruti icke erkändes som konung. Det visar från Erik Axelssons sida ett aflägsnande från konung Kristiern». — Det forekommer mig dog, at spørgsmålet om den nye konge stilledes ganske åbent. Det kunde vel heller ikke afgøres i et dokument af denne art.

vigtigst var det, at de tilstedeværende rådsherrer nogle dage senere på Iver Akselsøns opfordring traf bestemmelse om et tillæg til Karl Knutssons abdikationsvilkår af 1465. Man erklærede nemlig, at han skulde have de konfiskerede godser tilbage, og at disses indehavere, for så vidt de havde tilkøbt sig dem af kong Kristiern, skulde have erstatning for salgssummen af denne.

Med rette lægger frk. Skoglund stor vægt på dette punkt (pp. 112 ff.). Her møde vi for første gang et skridt fra Akselsønnernes side, (som sin svigerfaders eventuelle arving var jo Iver stærkt medintresseret), der måtte virke stødende på kong Kristiern. Måske er dog bestemmelsens rækkevidde ikke så stor, som den ved første øjekast synes. Den 15de august 1459 havde t. eks. Stig Akselsøn m. fl. fået kongebrev på kong Karls gods i Vendel og Vikstad sogne i Upland, men der står her udtrykkeligt, at Kristiern I under og giver dem dette gods.[1] Karakteristisk er det da også, at forfatterinden selv erklærer ikke at kende noget brev, hvorved Kristiern sælger gods til dem af sine tilhængere, som senere deltoge i Nyköpingsmødet. Alligevel må det sikkert, med henblik på kongens uheldige finanser efter 1460, siges at være givet, at han også har søgt at slå penge af sin forgængers ejendom. Ganske vist kunde han nu skyde sig ind under, at han t. eks. i brevet til Ture Turesson 1461 kun havde lovet denne eventuel erstatning, hvis godset blev ham fravundet »met noger ræt eller landzlog»,[2] og at rigsrådsbeslutningen af 1466 ikke faldt under nogen af disse kategorier. Men et for kong Kristiern mindre behageligt skridt blev i alle fald bestemmelsen i Nyköping, dog særligt, hvis han ikke blev tagen til svensk konge.

Og dette blev da heller ikke tilfældet denne gang. På ny udskød man spørgsmålets afgørelse; det er i disse år næsten, som om man fra svensk side havde tabt interessen derfor eller håbede at kunne skrive sagen i glemmebogen; og. også de danske gesandter viste gang på gang en mærkelig

[1] Styffes Bidrag III CXXXVI. Det samme gælder kongebrevet til Magnus Gren 22/7 1461 på tre gårde.

[2] Når kongen bruger det udtryk, at han har »opladt» godset til T. T., mener frk. Skoglund, at han med ordet »oplade» må betegne »sælge». Men at stille disse to verber som identiske, er næppe forsvarligt.
Södervall, Ordbok öfver medeltidsspråket: art.: uplata.

slaphed i gennemførelsen heraf. Det ser næsten ud, som om forsikringerne om uforstyrret mellemrigshandel og ejendomsforhold for svenske i Danmark og danske i Sverige vare tilstrækkelige til at tilfredsstille de adelige afsendinge fra begge sider. Men de, som imidlertid handlede, vare Akselsønnerne. Få dage efter mødet i Nyköping var Erik Akselsøn i Stockholm, hvor det lykkedes ham at tvinge Jöns Bengtsson til at anerkende, at rigsforstanderskabet overdroges til ham fra den nu så upopulære ærkebisp.

Endnu var stillingen uklar, men trådene begyndte at strammes; med magten fulgte ansvaret, og kong Kristiern bankede stadigt på døren. Erik Akselsøn kunde ikke i længden undgå at tone rent flag med hensyn til sin stilling til den danske konges genindsættelse. Ganske vist søgte han i begyndelsen at holde sig oven over begge de kæmpende, ærkebispens og Karl Knutssons partier, men allerede da var hans passivitet i Kristiern den 1stes sag ildevarslende for denne. Et klart vidnesbyrd herom have vi bevaret i et privatbrev fra hans hustru Elin Gustafsdotter til Åge Akselsøns frue,[1] skrevet to måneder efter Nyköpingsmødet, hvori hun siger: »Kære søster, her står endnu ganske underligt til i landet, thi somme ville og begære at have kong Karl ind, og somme ej. Gud give, de vilde så eendrægtige vorde, at riget finge deraf trøst og fromme.» — Gennem hustruens ord spore vi mandens tanker. Det er ikke iver for den danske konges sag, som præger dem. Og da Erik Akselsøns »forretningsministerium» og kompromispolitik strandede, derved at vægtskålen sank til den ene side, og ærkebispen med hans venner Erik Nilsson og Erik Karlsson fik overmagt over Karl Knutssons nationale parti med Nils Sture, da fjernede Erik Akselsøn sig mere end nogensinde fra kong Kristiern, tog parti og søgte at redde, hvad reddes kunde, for sin gamle herre kong Karl. Men på dette tidspunkt var Akselsønnernes brud med Danmark allerede en fastslået kendsgerning.

Vi have ovenfor set de første skridt, som ledte hertil: Bestemmelsen i Nyköping om Kristiern d. 1stes erstatningspligt og Erik Akselsøns mangel på interesse for unionens

[1] DRA persh. s. pap. Thott: 4/12 [1466] Stockholm.

genoprettelse. Som de derpå følgende stadier i bruddets udvikling anfører frk. Skoglund (i overensstemmelse med Mollerup) kongens besættelse af Tranekær, der som pantelen tilhørte Filip Akselsøns arvinger, og endelig Iver Akselsøns fejdebrev.

Begge begivenheder fandt sted i maj 1467, og frk. Skoglund er enig med Mollerup i, at det var Kristierns voldshandling: at inddrage pantelenet fra Filip Akselsøns enke og børn, der slog hovedet på sømmet og bragte Akselsønnerne til at bryde med Danmark. Traditionelt ere da også de to begivenheder sammenkædede på den anførte måde, og fra Hvitfelds dage har man anset det for givet, at man her havde et uangribeligt eksempel på årsag og virkning.

Dette forekommer mig dog ingenlunde at være sikkert. Først og fremmest lægger den kronologiske sammenhæng visse hindringer i vejen. At kong Kristierns misfornøjelse med Erik og Iver Akselsøn var voksende efter Nyköpingsmødet i oktober 1466, er sikkert, og det følgende forår besatte han med magt Tranekær. Det var vel slottets beliggenhed ved den vigtige gennemfartsvej Storebælt, som gjorde, at kongen rettede sin opmærksomhed på dette punkt tidligere end på Sölvesborg, der dog var i selve Iver Akselsøns hænder. Frk. Skoglund erklærer i overensstemmelse med Mollerup, at denne besættelse må have fundet sted før den 10de maj 1467. Mange dage før har det dog næppe været. På denne dag erklærer nemlig høvedsmanden på Tranekær, Erik Sture, at være Filip Akselsøns arvinger 600 mark skyldig *på kongens vegne* og lover at betale dem inden mortensdag. Disse 600 mark må åbenbart være en slutsum, enten vel en erstatning for de sidste indtægter af lenet, der tilkom arvingerne som renter af pantesummen, eller godtgørelse for indbo og lignende ved overtagelsen af slottet. I hvert fald stå vi tydelig nok her lige ved selve begivenheden, Tranekærs besættelse, og kan bestemme den til ca. $^{10}/_{5}$. Men hvornår kom Iver Akselsøns opsigelsesbrev fra Sverige? Lundebispernes krønike, der er samtidig og pålidelig, siger: ved pinsetid. Pinsedag 1467 var imidlertid $^{17}/_{5}$. Selv om man nu også tager udtrykket »ved pinsetid» i ret vid betydning, synes det så at

sige umuligt, at budskabet om besættelsen kan være nået Iver Akselsøn, at han kan have fået tid til at konferere med broderen Erik og til at afsende troskabsopsigelsen, endelig, at denne kan have nået kong Kristiern, alt på en ugestid eller noget mere. Enhver som kender noget til datidens forbindelser ved, at dette må betegnes som næsten utænkeligt.

Men et bedre vidnesbyrd end det kronologiske om, at det ikke var Tranekæraffæren, som drev Akselsønnerne til bruddet, men andre motiver, er bevaret os i selve de klager, hvormed Iver Akselsøn motiverede sit troskabsbrud. Det er nemlig et mærkeligt faktum, at skønt opsigelsesbrevet selv er gået tabt, (det resumé af dets indhold, som gives hos Hvitfeld, er nemlig øjensynligt den reneste konstruktion af forfatteren[1]), ere vi dog ad anden vej i stand til indirekte at lære alle de grunde at kende, som Iver anførte for sit skridt. Året efter, 1468, da striden var i fuld gang, lod kongen tage landstingsvidner på Sjælland, Fyn og i Jylland om berettigelsen eller ikkeberettigelsen af de af Iver anførte klager.[2] Forsamlingerne vidnede her, at kongen hverken før eller efter, at han fik Ivers »untsyelssæbref», på lovlig vis var bleven krævet til regnskab af ham på tingene. Kongen havde ikke heller taget breve af landekisten til adelens forfang, havde ikke forkrænket den hellige kirkes eller nogen god mands frihed og ej heller gjort nogen riddersmandsmand overvold på gods, person eller ejendele. Han havde endelig hjulpet den fattige så vel som den rige til ret og skel, overholdt sin kongelige ed og ikke oprejst almuen mod ridderskabet.

Det er vanskeligt at se, hvad der ligger bag ved disse seks beskyldninger, der i den foreliggende form ere ganske vage; en begivenhed som inddragningen af Tranekær synes dog ingen af dem at kunne hentyde til. Beskyldningen for, at kongen skulde have bemægtiget sig adelige breve, kan

[1] Allerede for flere år siden har mag. E. Arup gjort opmærksom herpå i sin prisafhandling om Hvitfelds kilder til Kristiern I:s og Hans' historie. Da dette arbejde er utrykt, må jeg takke forfatteren for at have meddelt mig oplysninger til Akselsønnernes historie derfra.

[2] *Dipl. Chr. I*, nrr 139, 141 og 142 af $^6/_4$ og $^7/_5$ 1468. Ejendommeligt er det, at vi intet landstingsvidne have fra Skåne; det kan ganske vist være gået tabt, men man må også erindre, at det var i Østdanmark, at Toterne havde deres største magt.

være sand eller ikke-sand; vist er det, at han året efter mødte frem for rigsrådet med et af Toternes breve, som han kun kan være kommet til på ulovlig måde.[1]

Når Kristiern derefter anklages for at have krænket kirkens friheder (herpå peger vel også beskyldningen for brud på kongeeden), kommer man til at tænke på den afdøde Peder Akselsøn og hans frugtesløse kamp for at nå Odense bispestol. Karakteristisk er det da også, at traditionen senere hævdede, at dette havde været et af Ivers vægtigste motiver til bruddet.[2] Værst er beskyldningen for vold mod ridderstandens personer og deres ejendom, og her synes man at komme nærmest på sporet efter grundlaget. Dette er åbenbart den lille spire til den store strid, som senere skulde udkæmpes mellem Oluv Akselsøns datter af første ægteskab, den bekendte fru Birgitte på Hammerstad, og hendes yngre halvsøster af samme navn om godset Vallø. Man er vant til altid at se fru Birgittes navn knyttet til brevforfalskninger, men i hvert fald for den første del af hendes livs vedkommende har man sikkert gjort hende nogen uret. Sagens sammenhæng synes at være følgende. Ca. 1460 havde fruen ladet sin mand, Erengisle Nilsson, sælge den del i Vallø, som var hendes mødrenearv, til faderen Oluv Akselsøn, der herved forenede besiddelsen af hele gården på sine hænder 1461. Til gengæld afstod han til Erengisle Glii i Sverige og sit hallandske gods og kendte sig desuden at være fru Birgitte 1200 rinske gylden skyldig, som hun ikke fik fyldest for i jordegods. Disse 1200 gylden erklærede »svenske frove Birgitte» senere, at hun ikke havde fået, og hun påstod desuden at have bevaret sin arveret i Vallø efter faderens død. En del af det hallandske gods solgte hun siden til dronning Dorotea, og på lignende måde afhændede hun sin ret i Vallø efter faderens død 1464 til kongen, et salg som hendes slægt dog, men

[1] 20/11 1468 lader kongen for rigsrådet forelæse et skiftebrev efter Peder, Kjeld og Anders Akselsøn, lydende på, at Iver skal beholde fædrenegodset i Malmö, Lister og Blekinge og fornøje Erik og Laurids for deres fædrene del deraf. — Rigsrådet erklærer, at kongen må »*bliffue*» ved godset, både Ivers, Eriks og Laurids! *Dipl. Chr. I* nr 146.

Viborgtingsvidnet har ekstra denne passus: »Item om vor nadugh herre haver borth taghet breff eller privilegia *i nogher sted*, ridderskabet till forfangh i noger made» o. s. v.

[2] Svaning i Gl. kgl. saml. 4to 2444 (D. kgl. bibl.).

næppe med rette, anså for ganske ugyldigt.[1] Men kongen begik — ifølge Hvitfeld — igen den uret at lade sig indføre med rigens ret for oppebørselen både i fruens og hendes halvsøsters del. »For denne Sag skyld vaar stor Tuedract», siger Hvitfeld,[2] men tydeligt nok have alle hr. Ivers beskyldninger i nogen grad karakter af påskud, og hvis Tranekærs besættelse havde været derimellem, var den nok kommen til at indtage en fremtrædende plads, også i kongens forsvar gennem tingsvidnerne. Vi stå sikkert her over for omtrent samtidige, men indbyrdes uafhængige begivenheder.[3]

En ganske anden sag er det derimod, at Akselsønnerne bag efter måtte være ivrige for at gøre den ulovlige konfiskation til en hovedanledning til deres brud med kongen og stræbe efter at antedatere denne begivenhed. Om efteråret, da Erik Akselsøn i et brev til Lübeck søgte at forsvare sin og sin broders optræden mod den danske konge, skyder han naturligvis pantelenets inddragning frem i aller forreste række blandt de klager, som de have at føre mod ham. Dog fremhæver han også, at kongen har bemægtiget sig »etwelken eren liggenden grunden unde vederlike erue», = affæren med Vallø? Og han tilføjer, at kongen i det hele har vist overgreb mod »vele guder lude». Som rimeligt var, har da brødrene til gengæld »eine erlike vorwaringe gedaen nach gebore».[4] Hermed må der åbenbart fra Erik Akselsøns side tænkes på et almindeligt fejdebrev; et opsigelsesbrev fra ham nævnes intet steds og vilde vel næppe heller passe med hele hans stilling som svensk undersåt og Sveriges rigsforstander.

Endnu bør det vel tilføjes, at Kristiern I vistnok har søgt et retsligt grundlag for sin inddragning af Tranekærslenet i en gammel reduktionsbestemmelse, om hvilken der

---

[1] *D. adel. brevkister* ed. Thiset pp. 127 ff., 139, 151, 153. Brasch Vemmetofte I 23.

[2] Kvartudg. 134.

[3] Mærkeligt er det at se, at allerede 2/5 og 13/5 1467, da Hans blev hyldet som tronfølger på Fyns og Sjællands landsting, havde kongen tilbudt, at hvis der var nogle åndelige eller verdslige, som havde nogen beskyldning mod ham i nogen måde, vilde han pleje dem ret og skel. — *Dipl. Chr. I* nr 136. — Mollerup i D. H. T. 5 r. V p. 43. Det ser næsten ud, som om Ivers brev allerede da var ankommet. Jfr. Hvitfeld 164: Kongen har i to somre på landsting tilbudt at stå til rette.

[4] Styffes Bidrag III nr 88.

kun er levnet os sparsom og unøjagtig efterretning gennem Hvitfeld.[1] Den gik ud på, at de pantelen skulde inddrages, hvis årlige indtægt havde summet sig op til at overskride hovedstolen og således givet lensherren ækvivalent for den udlagte pantesum. Forkastes kan efterretningen vistnok ikke, men man kan næppe heller påstå, at reduktionsbestemmelsen har været mere end et påskud for kongen ved hans brutale optræden.

Hermed have vi gennemgået selve bruddet mellem kongen og Akselsønnerne. Frk. Skoglund har den fortjeneste (ganske vist med Mollerup som forgænger) stærkt at have betonet betydningen af bestemmelsen ²/₁₀ 1466. Som det fremgår af ovenstående, er jeg derimod ikke enig med hende i opfattelsen af den tranekærske episode. Fra dansk side har for nylig Arup udtalt:[2] »Grunden til denne betydningsfulde kamp er Akselsønnernes frafald, der fuldbyrdedes ved Nyköpingsbrylluperne i september 1466.» Hvis meningen hermed er, at brylluperne ere årsagen til bruddet, må jeg protestere; Kristiern I havde ikke det ringeste at indvende mod bemeldte forbindelser. Hvis »ved Nyköpingsbrylluperne» betyder »under» dem, og der hermed er tænkt på bestemmelsen af ²/₁₀, kan man i hvert fald næppe sige, at frafaldet »fuldbyrdedes» herved; den er da kun det første skridt dertil. Og selv om man som Arup med rette sætter politiske årsager i første række og skyder Tranekærepisoden tilbage i anden plan, hvorved der jo dog er at mærke, at den politiske omdannelse i Sverige endnu ikke havde fundet sted på dette tidspunkt, kan man dog næppe heller se ganske bort fra de klagemål, som Iver Akselsøn som dansk adelsmand indflettede i sit opsigelsesbrev til kongen.

4.

Begivenhedernes strøm ligger nu åben og klar foran os, og der kommer en fart over den, som virker i høj grad tiltalende. Den person, hvem dette skyldes, er Iver Akselsøn. Først i året 1467, da han allerede er en midaldrende mand, er det, at han for alvor kommer til at vise de evner,

[1] Kvartudg. p. 39.
[2] *D. hist. tidsskr.*, 7 r. IV p. 538 f.

lovede ganske vist at være Sveriges regering huld og tro, men af reelle løfter afgav han kun det, ikke at ville angribe Sverige fra Gotland af. Dokumentet er interessant som vidnesbyrd om datidens uklare statsretslige begreber; det bringer efter sin ordlyd Iver Akselsøn i en uholdbar dobbelstilling ved at sætte Sverige og Gotland i en slags personalunion til hinanden.[1] Faktisk er brevet dog kun en traktat mellem to indbyrdes uafhængige magter, ved hvilken Sverige kun opnår noget rent negativt; men Iver Akselsøn indrømmer det en stilling, der kun kan betegnes som fyrstelig.

Af højhedsstræben er det dog sikkert ikke, at han har søgt at indtage denne plads; årsagen er tydelig nok, han vilde holde en dør åben til forsoning med den danske konge. Allerede i vinteren 1467—1468 var der under Lillös belejring nogen udsigt til en sådan, og selv om mødet mellem parterne i Halmstad blev til intet, er det dog ikke så ganske sikkert, at kongen har ret, når han siger, at dette skyldtes Ivers »vorretlike list». I en hel årrække var denne altid ivrig efter at komme til fredsmøde med kongen og til dom mellem ham og sig. Han glemte ikke de uhyre tab, som alle slægtens medlemmer havde lidt ved konfiskationen af deres ejendomme på dansk grund. Hvad Ivers eget gods angår, blev det sammen med Eriks og Laurids' tildømt kronen af rigsrådet for højforrædderi i efteråret 1468, men allerede forinden havde sikkert Kristiern I sat sig i faktisk besiddelse deraf.[2] Snart efter ramte også kongens vrede på ganske tilsvarende måde Åge Akselsøn.

Underligt er det dog nu at se, hvor hurtigt den gunstige stilling ligeledes ændrer sig for Iver i Sverige. Jævn og åben som han var; gavmild, i det mindste over for gejstligheden; kongens svigersøn og befrieren fra hans fjender og fra danskernes angreb, må' han have erhvervet sig megen yndest, også hos det brede folk, uden hvilket man heller næppe kan forstå, at han så hurtigt kunde hæve sig

[1] Når de svenske afsendinge på mødet i Lübeck 1469 krævede Gotland tilbage til Sverige, kan man med henblik på, at de selv også vare ombud for Iver, kun betragte dette som følgen af en juridisk fiktion, svarende til den senere på møderne under Sten Sture. Iver havde ingen anledning til for alvor at ønske ændringer i Gotlands statsretslige stilling.

[2] Se ovenfor pag. 225 note 1.

til den højeste magt i et fremmed land. Men først og fremmest beroede dette på hans feltherredygtighed og raskhed, og allerede de første måneder af 1469 skulde gøre et betydeligt skår i hans anseelse på disse områder, hvorpå dog først og sidst hans magt i Sverige beroede.

De begivenheder, som i dette år fandt sted i Vestsverige og som styrkede kong Kristierns magt militært set ret betydeligt, have kun i mindre grad fængslet historikernes opmærksomhed, hvad enten de vare svenske eller danske. Grunden er vel, at medens lykken her for et øjeblik syntes at skulle begunstige den danske konge, vendte den sig allerede det følgende år, og da navnlig det næstpåfølgende, på Brunkeberg, så afgjort imod ham, at betydningen af begivenhedernes første akt kun blev rent forbigående. Men for Akselsønnernes stilling i Sverige spiller kampen ved Herrljunga en afgørende rolle.

Straks efter den 1ste januar 1469 havde kong Karl sendt 1,000 mand til Västergötland til Axevallas belejring, da dette slot endnu var på danske hænder. Dette var ikke nogen betydelig styrke, og da Kristiern I i de første dage af februar brød ind i Sverige for at undsætte borgen, trak svenskerne sig uden kamp tilbage, åbenbart fordi de kendte sig underlegne.[1] Der kommer nu en pavse, idet kongen bliver liggende en tid og venter på angreb, men de svenske adelsmænd, som ere vel underrettede gennem spejdere, holde sig forsigtigt tilbage. Endelig taber kongen tålmodigheden, og da det tillige begynder at blive noget knapt med proviant, vender han tilbage til Danmark; dog mister han på hjemvejen i Småland nogle folk ved et baghold. Fjenden forfølger sit held og drager efter ham ind i Halland, hvor han synes at have belejret en borg (Varberg?). Men da griber kong Kristiern, skønt syg, anden gang til våben, hans modstandere trække sig tilbage for ham, men han følger efter ind i Sverige[2] og sydvest for Axevalla på sletten ved Herrljunga kommer det den 27de marts til en rytterkamp, i hvilken kongen selv opgiver sine tab til 45

[1] *Kongen* selv siger, at han ca. $^{2}/_{2}$ drog op i Sverige; *dronning Dorotea* skriver, at toget fandt sted henimod begyndelsen af februar. Endelig erklærer *Vadstenadiariet*, at den svenske hær blev foran Axevalla fra ca. $^{1}/_{1}$ til $^{12}/_{2}$. Alle disse angivelser stemme kronologisk vel overens.

[2] Vadstenadiariet opgiver $^{19}/_{3}$ for hans andet indfald.

sårede og 1 død, mens han påstår, at fjenden mistede 600 mand og 450 heste.[1]

Hvorom nu alting er, var kampen et nederlag for Kristiern Is modstandere, og det er til dette nederlag, at Iver Akselsøns navn, desværre for ham, blev knyttet. Den lybske krønike fortæller, at han belejrede to slotte (Axevalla og Varberg?), var med i Halland og blev slået af kongen. Mere få vi at vide om hans optræden ved denne lejlighed af en forfatter, der dog først nedskriver sin skildring eet århundrede senere. Danskeren Svaning har ganske vist ikke noget stort ry som historiker, og hans beretninger ere på humanistisk vis overfyldte med klassiske reminiscenser men han har ofte benyttet nu tabte kilder, hvad der giver hans fortælling nogen værdi.[2] Også ved sin omtale af slaget ved Herlyng »ad Eluinsburgum» i marts 1469 ved han noget nyt at berette, nemlig at Iver Akselsøn kæmpede tappert i første række på svensk side. Men da det til sidst gik ilde, kastede han sig på flugt, og så fulgte alle de øvrige ham i samme øjeblik. Det er klart nok, at man ikke tør bygge noget på en så almindelig skildring; kun dette står fast, at en tradition har bevaret sig i Danmark om, at Iver Akselsøn havde spillet en fremtrædende rolle ved denne lejlighed. — Men hvad mener Vadstenadiariet med at sige, at kampen kom i stand »på nogle forrædderes anstiftelse»? Vi ved andet steds fra intet herom. Thi disse ord skulde da vel ikke være et udslag af en forandret folkestemning over for Iver, så at man nu pålagde ham den brøde ikke alene at have tabt slaget, men også at have fået det i stand; altså et nyt forrædderi?[3]

---

[1] *Vadstenadiariet* siger dog kun, at der faldt og såredes mange på begge sider, men det indrømmer, at de svenske adelsmænd veg og kom tilbage til Vadstena 1/4. Også kongen forlod Västergötland. For øvrigt sætter diariet kampen til 29/3.

[2] Se *Dansk H. T.* 7 r. II p. 483 ff. I det hele spiller Iver Akselsøn en meget fremtrædende rolle i Svanings skildring af Kristiern Is historie.

[3] Kilder for kampen ved Herrljunga er først og fremmest *kongens egen beretning*, skreven til hansestæderne 9/4 1469 (HR. 2 r. VI 170), dernæst *Dronning Doroteas brev* til søsteren Barbara i Mantua 20/4 (fremdraget af Lindbæk i Dansk H. T. 7 r. III, 469), og *Vadstenadiariet* (SRS I, 189), der på en heldig måde korrigerer de to foregåendes ensidigheder. Alle disse tre ere samtidige, men ingen af dem nævner slagpladsen eller Iver. *Rimkrøniken* (v. v. 1803—1828) foretrækker at tie om denne

Man forstår let, at sympatien for Iver måtte kølnes i Sverige, og da Sten Sture det følgende år havde bedre held med sig ved Øresten, vendtes blikkene naturligt mod ham. Da så kong Karl straks efter døde, skulde efter traktaten Iver Akselsøn have overtaget den foreløbige styrelse af Sverige. Om dette er sket, ved vi ikke, men vist er det, at han og broderen Erik satte deres indflydelse ind på med forbigåelse af deres egen kandidatur at sikre Sten Sture pladsen som rigsforstander. Dette vidner om et vågent blik for folkets stemning og for øjeblikkets krav; tillige om en diplomatisk ånd, som lod dem foretrække at vinde en politisk rival for sig. Til gengæld viste den nye regering sig ikke mindre ivrig end sin forgænger for at støtte Akselsønnernes krav over for Kristiern I, foreløbigt dog uden held. Og så kom slaget på Brunkeberg.

Hvor vare Akselsønnerne henne under det? Måske var Iver nødt til at forblive på Gotland, der var udsat for angreb af kongen under forbifarten til Stockholm; men Erik da? Man kan forstå, om brødrene, der stræbte efter forhandling med kongen, gyste tilbage for at deltage i et skridt, som måtte ægge ham voldsommere imod dem end nogensinde siden 1467. Og dog havde den slags betænkeligheder ikke gjort indtryk på Iver Akselsøn før kampen ved Herrljunga. Men vigtige var følgerne for deres egen stilling i Sverige af den omstændighed, at de ikke kom med i alliancen mellem rigsforstander, borger og bonde; der blev ingen politisk plads for dem i det nye Sverige. Stillingen som godsejer i stor skala bliver da også den erstatning, som Iver søger at slå sig til tåls med under de følgende år.

kamp, men dvæler derimod med forkærlighed ved Kristierns uheld det påfølgende år mod Sten Sture ved Öresten. Dette er just det omvendte af Vadstenadiariets fremgangsmåde. På dansk side omtales kampen og dens plads først af *den danske Rimkrønike*, som vækker tillid ved at omtale de 5 erobrede faner, som hang i Frue kirke i København; det synlige minde har her åbenbart styrket traditionen. Fortællingen om fanerne gentages simpelthen af Peder Olsøn (SRD. I, 144), men berettes med variation af Svaning (SRS III, 1, 146), hvad der styrker dennes autoritet. Uafhængig er også *den lybske krønike* (Lüb. Croniken II, 318) med dens fortælling om »her iwen acsen». Endelig nævnes kampen »på Harlyung» i *den gamle Liste:* »Nu i en manss aller hafve thenne Slag varet mellom Sverige oc Danmark.» (SRS. III, 1, 33).

5.

Han havde et dobbelt grundlag at bygge på her: arven efter sin afdøde svigerfader, kong Karl, og sine egne danske, for øjeblikket konfiskerede godser. Hvad den første angår, er der levnet os så udførlige og, efter hvad der vides, hidtil ubenyttede oplysninger derom, at der må være anledning til her at gå noget nærmere ind derpå. Kong Karl havde efterladt sig to døtre, Magdalene, dronning Karines datter, gift med Iver Akselsøn, og hendes ældre halvsøster Kristine, som længe før Nyköpingsbryllupet havde ægtet Erik Eriksøn Gyldenstjerne. Som bekendt døde kongen i maj 1470. Først ved påsketid 1474 fandt imidlertid skiftet sted mellem de to svogre i Söderköping.[1] Fortegnelsen over den del, som tilfaldt Iver, er bevaret, og i spidsen for den er sat de betingelser, hvorefter skiftet fandt sted.[2] Disse ere særligt gunstige for Iver Akselsøn.

Først drejede det sig om *dronningens morgengave* (hun var død 1451) og hendes fædrene og mødrene *arvegods*. Morgengaven havde aldrig været døtrene fratagen, derimod havde de mistet arvegodserne ved den værste af konfiskationerne: 1458, men fået dem igen allerede 1465.[3] Af alt dette gods arvede fru Kristine $^1/_8$, og fru Magdalene 7 dele.

Derefter kommer *kongens og dronningens købegods*. Deres ægteskab var indgået 1438, 10 år senere blev Karl konge, atter 3 år efter døde dronningen. Hvad det købegods angår, som Karl Knutsson havde forskaffet sig, efter at han blev konge, var det allerede blevet konfiskeret 1457 og var ikke blevet løsgivet, selv ikke 1465. Hvis der derfor ikke 1474 under kategorien kongens købegods forstås gods, som var købt af ham før 1448, må der senere end 1465 have fundet en os ubekendt løsgivelse af kongegodset sted. Dette er ikke usandsynligt. — Af dette gods arvede fru Kristine 9, og fru Magdalene 15 dele.

Som tredje klasse følger så kongens *købegods efter dronningens død*. Der arver de lige; sæy ved Jack æn nu ret-

[1] Sv. RA., C 50 II: Strödda Jordeboks och Räkenskapsanteckn.
[2] Sv. RA., C 8: Arfvet efter Karl Knutsson.
[3] Om konfiskationerne se frk. Skoglund pp. 77, 78 note 1 og 112 note 1.

tere», føjer skriveren forsigtigt til. Men om dette gælder det samme, som vi anførte om klasse 2. Antagelsen af en nu ubekendt befrielse 1466—1470 af købegodset fra kongetiden bestyrkes herved.[1]

På dette sted indskydes nu den bemærkning i bestemmelserne 1474, at hvad fru Magdalene fik af sin faders gård, skal hun ligeledes lade komme til skifte.[2] Efter (ɔ: af) dronningens treding af *løsøret* får fru Kristine $^{1}/_{8}$; »och min herre kongenss tvo dele, then arffve the bade lika».

Men Karl Knutsson havde længe før sin kongetid haft en *første hustru, Birgitte.*[3] Det siges her, at han skiftede deres fælles *købegods* til sig for den arv, som tilfaldt ham efter deres søn, Ture. Men arvingerne skiftede nu atter godset som andet købegods.[4]

Endnu nævnes *panterne:* Östkinds og Aske herreder i Östergötland, Trysrom og Hannes sogne i Tjust, samt Borgholm og Öland; om hvilket alt gælder, at man ved arveskiftet fulgte samme princip som med hensyn til kongens og dronningens købegods. Og endelig anføres det gods, som den afdøde konge løste ind på sit *byrdebyrds* ɔ: byrdebuds vegne; »thet mener Jach, at thet gar ther svo om, som om annet köpe gotz, som köptes i Drotning Karines Tid», altså også Kristine 9 dele, og Magdalene 15.

Hvad disse sidste grupper angår, nævnes pantelenene ikke ved nogen af reduktionerne som forbeholdte døtrene; de må altså være gåede tabte allerede 1457, og først efterhånden erobrede tilbage, da landet frigjordes. Borgholm med Öland havde jo været Karl Knutssons gamle pantelen, og det var netop svigersønnen Erik Eriksøn, som havde siddet her, indtil danskerne erobrede slottet.[5] Nu var det erobret tilbage, så at her altså kun er tale om

---

[1] Thi at der hermed skulde hentydes til nyt købegods fra årene 1466—1470, er ikke sandsynligt og strider også mod udtrykkene »kongens og dronningens købegods» og »kongens købegods efter dronningens død».

[2] På et andet blad står, at Iver med sin egen skal føre 12 mands ed, åbenbart på, at dette blev udfört ærligt. — Har Magdalene været faderens yndling og derfor fået mest i hans levetid?

[3] Turesdotter Bjelke.

[4] Det er altså urigtigt, når det i Anreps Ättartaflor I, 1. 260 hedder, at Ture »ärfdes, med faderns bifall, af samsystern» (Kristine).

[5] Styffe, Skand. u. Unionstiden 216. To sogne på Öland vare iøvrigt allerede $^{30}/_{8}$ 1472 blevne forlenede til Iver Akselsøn af Sten Sture. Iver må vel altså være gået ind på også at lade sin del af øen gå til skifte.

skær magt fra begge sider. — Byrdebudsgodset havde kongen fået tilbage 1465 efter at have været berøvet det i 8 år. — Men mærkeligt er det rigtignok, at der 1474 mellem de så omhyggeligt sondrede kategorier ikke nævnes det mest nærliggende: kongens egne arvegodser, som vare blevne ham forbeholdte 1457, delvis berøvede ham 1458 og helt tilbagegivne 1465.

Man får allerede gennem skiftebestemmelserne et indtryk af, hvor omfattende godser det har drejet sig om ved delingen. Iver Akselsøns part blev da også meget betydelig, hvad der åbenbart desuden skyldtes, at hans hustru som datter af dronningen fik forholdsvis langt mere end halvsøsteren Kristine.

Hvor meget fik han da i det hele som sin hustrus arvepart? En sammenlægning af de anførte enkeltsummer giver ikke et helt korrekt resultat, da nogle af ejendommene mangle indtægtsangivelse. Men det lønner sig dog at sammenregne dette minimum, og hvis man sætter en antagelig sum for de ikke opgivne indtægter af arvegodset i Västmanland, (thi kongens arvegods findes mærkeligt nok optaget i listen, skønt det ikke nævnes i skiftebestemmelserne), kommer man — de store gårde, Rönö og Haga, ikke medregnede — til en slutsum af ca. 1,100 mark. Det er dog muligt, at listen over kongens indløste gods ikke betegner Ivers del, men totalsummen; foretager man en dertil svarende reducering, når man til summen ca. 1,000 mark. Dette tal er sikkert sandheden nær. Et steds i regnskabet opgives totalsummen til 836 mark, et andet sted til 822 mark; begge disse tal ere åbenbart noget for lave.[1]

Det er en meget betydelig økonomisk støtte, som Iver Akselsøn har fået gennem denne arv, og dog var den kun en støtte. Hans store indtægter af Gotland, som vi senere skulle betragte, dannede grundstammen, og man kan ikke tvivle om, at han som sin kongelige svigerfader havde foretaget betydelige ejendomskøb på svensk grund, selv om vi intet ved herom. Hertil kom indtægten af hans svenske len. 1472 havde Sten Sture forlenet Iver Akselsøn både med en del af Öland og med Stegeborg.[2] Hertil kom senere

[1] Mere specificerede oplysninger om godslisten vil findes i et senere tillæg.
[2] Hvitfeld fol. 935 og 938.

en række herreder nord for Mälaren. Til eet af disse skulle vi senere vende tilbage, da der er levnet os specificerede oplysninger om Ivers indtægter heraf.

Inden vi forlade listen over Iver Akselsøns del ved godsskiftet efter Karl Knutsson, er der dog grund til at fæste opmærksomheden på, at den indirekte kan give os underretning om en ting af betydelig historisk interesse, nemlig hvor stor en indtægt kong Karl havde af hele sin private ejendom umiddelbart før sin død. Iver Akselsøns del heraf er i det store og hele givet ovenfor; heraf må man kunne udregne, hvor meget Erik Eriksøn fik, ved at følge skiftebestemmelserne: $^1/_8$ af dronningens morgengave og arvegods, $^3/_8$ af kongens og dronningens købegods o. s. v. Resultatet er da ca. 775 mark, hvori indtægten af Fogelvik ikke er medregnet. Den samlede indtægtssum af Karl Knutssons jordegods 1470 bliver således som minimum ca. 1,800 mark årligt.[1] Hvilken forandring fra, da han 1465 på Raseborg ikke kunde betale en gæld på nogle få mark!

Kong Karl havde været en stor godsopkøber, navnlig i årene efter sin dronnings død 1451—1457. Hans og hendes arvegodser lå for største delen i de gamle frugtbare landskaber »nordan skog»: Uppland, Närke og Västmanland. Men allerede under sin første hustrus levetid, da han begynder at opkøbe, se vi ham vende blikket mod sydost, mod Östergötland og ganske særligt mod de sparsomt beboede landskaber Värend og Tjust. Måske skyldes dette, at jorden var billigere her, og at det lønnede sig at opdyrke den ved »stubbekarle» (d. v. s. nybyggere). Er dette tilfældet, bliver listen også et lille bidrag til historien om Sveriges kultur og bebyggelse.

Lærerigt er det desuden at anstille en sammenligning mellem listen fra 1474 og en tidligere fra 1457, der også omfatter kong Karls gods i Uppland, Södermanland, Västmanland og Närke,[2] men hvis bestemmelse hidtil har været noget dunkel. Jeg har sammenlignet de to lister for Upplands vedkommende, og det viser sig, at hvad angår fru Magdalenes mødrenegods i Uppland, nævnes intet af dette i listen 1457; derimod anføres store dele af kongens arvegods,

[1] De store gårde Rönö og Fogelvik stadigt fraregnede.
[2] Sv. RA. C 7.

af det fra Kristiern Nilsson indløste gods og af købegodset under og efter dronningens levetid.[1] Dette synes at tyde på, at denne sidste liste er oprettet i anledning af konfiskationen 1458, ved hvilken Karl Knutssons døtre kun beholdt deres moders morgengave og deres faders købe- og pantegods fra tiden før hans kongedømme, derimod ikke hans arvegods, som dog var blevet dem forbeholdt ved den første konfiskation 1457. Listen skulde altså omfatte alt det gods, som Kristiern I tog 1458.[2]

Men endnu en mærkelighed frembyder skifteprotokollen fra 1474, der er hist og her indført oplysninger om Iver Akselsøns udgifter i disse år, og eet sted endog afskrevet et helt brev; skriveren har benyttet en tom side som notebogsblad i en senere snæver vending. Disse notitser angå Akselsønnernes og specielt Ivers fredelige kamp for at få deres konfiskerede danske godser tilbage.

At gå dybt ind på de lange forhandlinger desangående i 1470-erne vilde føre for vidt.[3] Men hertil kommer, at selve Iver Akselsøns skikkelse mister noget af sin interesse for os, og at man føler, at hans kulmination allerede er forbi. Hans energi er dog, som vi nedenfor skulle se, ingenlunde slappet, men først i sit livs aften er det dog, at han atter ganske formår at samle blikkene på sig, selv om hans navn nu ikke længer så meget er knyttet til Sveriges historie som til hans fjerne ø.

Forhandlingerne med Danmark begyndte fra svensk side straks efter Brunkebergsslaget, og de trak meget længe ud. Grunden hertil var, at de to spørgsmål, Sverige og Akselsønnerne, skulde løses samtidigt, hvortil Kristiern I aldeles ikke havde lyst. Han ønskede at blive tagen til konge i Sverige og samtidigt slippe fri for at indføre Akselsønnerne i deres gamle len, men de svenske afsendinge holdt ham stadigt til ilden og opstillede forsoningen med de landflygtige adelsmænd som conditio sine qua non. Man holdt

---

[1] Lignende forhold gælder også for Västmanland.

[2] Da det fra Erik Holmstensson købte gods i Fjädrungaland ikke anføres 1457, må dette køb åbenbart have fundet sted før 1448 eller efter 1467.

[3] I det efterfølgende har jeg i det hele taget mere stræbt efter at fremdrage hidtil ukendt materiale end i detaljer at referere frk. Skoglunds fremstilling af 1470-ernes forhandlinger. For dette afsnits vedkommende henvises derfor til hendes bog angående nærmere oplysninger.

forhandlingsmøder 1472, 1473 og 1474; i begyndelsen deltog ikke Iver Akselsøn personlig, men da kongen havde begyndt at give efter for Åge Akselsøns vedkommende, der aldrig havde stået med sværd i hånd overfor ham, men mod sin vilje var bleven dragen ind i sine brødres fald, trådte også Iver mere frem. Det gik dog ikke straks let for ham; da Åge Akselsøn havde genvundet hele sin gamle stilling og på ny overtaget Varberg, fik han ganske vist fædrenegården Härlöf og vel også Knabstrup på Sjælland udleverede;[1] men om han genvandt pantelenene, er tvivlsomt, og de befæstede gårde Lillö og Sölvesborg vilde kongen i hvert fald ikke betro ham. Ganske på tilsvarende måde gik det også Filip Akselsøns arvinger. Da var det, at Iver Akselsøn foretrak at gøre skridtet fuldtud; den 15de januar 1476 erklærede han i Åhus over for kongen og det danske rigsråd, at han holdt Gotland til kongen af Danmarks hånd og altid havde betragtet sig som hans undersåt. Og et halvt år senere lovede de svenske afsendinge i Ronneby at arbejde på Kristiern Is genindsættelse, medens denne til gengæld erklærede, at Sveriges ret til Gotland skulde indrømmes »efter dagtingningens lydelse» (Halmstads traktaten 1450?). Al disharmoni syntes således at skulle gå op i en højere enhed.

Det er til disse års forhandlingsmøder, at de ovenfor nævnte notitser og brevet i skifteprotokollen fra 1474 henføre sig. Det sidste er en fuldmagt for Ivers svigersøn Arvid Trolle »till at verffve oc forhandle om myne ærende met hogboren forst K. C; theslige hanem Jach hauer oc fulmegtig giort oc met thette myt opne breff fulmegtigh oc myndeg giör till at anamme slotzloffwen upa seluesborgh slott»; endelig lover Iver at overholde alt, hvad svigersønnen kommer overens med kongen om.[2] — Desværre er brevkoncepten udateret, men det er vel sandsynligst, at den skriver sig fra 1476, da Arvid Trolle i august måned var blandt de svenske gesandter i Ronneby.[3] Det er imidlertid

[1] I *Räkenskapsboken för Gotland* 1485—1487 se vi skipper Tyge komme med korn fra Knabstrup, som han har taget ombord i Køge.

[2] Sv. RA. C 8 pag. 14 b.

[3] Ældre end skiftet 1474, som holdtes ved påsketid, kan brevet åbenbart ikke være, da det er indført i selve protokollen. 1475 holdtes intet møde. Den eneste mulighed for anden datering skulde være, at brevet var bestemt for mødet i august 1474, men dette synes ikke sandsynligt.

et stort spørgsmål, om Arvid Trolle havde held med sig i denne sag. 1476 indehavdes i hvert fald Sölvesborg af Knud Trudsøn (Hase) og 1480 af Povl Laksmand.[1] Det har næppe i mellemtiden været i Ivers hænder.

Men også om Ivers personlige optræden 1476 få vi oplysninger, som ere af ulige interessantere karakter.[2] De ere åbenbart nedskrevne af Ivers kammermester og lyde således:

»Anammede Jach aff prioren i calmare 12 rinske gylden. Heraff fek Jach min herre i rodneby i lydher motzsøns stue 1 rinsk gylden.
Item en Kongens man, som ledde min herre eth par øxen, som Kongen gaff hanum . . . . 1 rinsk g.[3]
Item Kongens dørsvene . . . . 2 r. g.
Item Kongens dare [!] (nar?) . . . . 1 r. g.
Item Kongens trumpetere . . . . 1 r. g.
Item min fru till faddergaffwe . . . . 2 r. g.
Item min herre j nycoppingh closter . . . . 2 r. g.»

Her få vi jo en lille oversigt over Ivers og hans frues rejse fra Kalmar til møde med kongen (i Åhus??) og igen tilbage til Nyköping, og stemningen mellem de to kontraherende parter synes efter ovenstående at dømme at have været meget forsonlig. Skade, at man ikke får at vide, hvem faddergaven gjaldt, men endnu mere skade er det, at man ikke får tid eller sted for mødet opgivet. Der er dog intet til hinder for, at notitsen kan angå Åhusmødet den 15de januar 1476, og det vilde stemme godt hermed, at der på den følgende side i håndskriftet kommer en række optegnelser af en anden hånd om udgifterne under en nats ophold i *awesker* (ved Kristianopel) »vet feria sexta infra octavas epiphanie domini» (1476: fredag den 12te januar), nemlig foruden foder og to tdr. øl:

»Item for 30 mentz maltiid om afftenen . . . . 20 sk.
Item annen dagen for maltidet oc . . . . 20 sk.
Item for strafoder till min herres sex heste, hesten en örtug, thet löber . . . . 4 sk.
Item werdinnen ibidem . . . . 6 sk.»

---

[1] Styffe, Skand. u. Unionstiden p. 50. Derimod skriver Iver sig 1477 til Lillö. (Styffe Bidrag IV nr 31). Og 11/7 1482, da Göstaf Karlsson (Gumsehufvud) giver Bent Bille kvittering for Tranekærspenge, er hans brev udstedt på »Syllesborg» hos Iver Akselsøn. (Da. RA. Perg. Langeland 6).

[2] C. 8 p. 5 b.

[3] At forære hinanden øksne ved slige møder, åbenbart som bidrag til gæsternes underhold, er ikke ualmindeligt i datiden; det samme gjorde Eggert Frille over for hanseaternes afsendinge ved et møde i København 1469. *D. hist. Tidsskr.* 5 r. V p. 60.

Dette store følge og tidspunktet synes at angive, at vi her have hr. Iver og hans mænd på vejen til Åhus. Den udgift, som går lige forud herfor, er gjort i Kalmar om tirsdagen. Karakteristisk nok er denne: 4 hvid til »en krilhage snor till min herres armborst». Iver Akselsøn har åbenbart vist forsigtighed under sin rejse.

Men trods alt dette blev resultatet af møderne 1476 kun magert, skønt der var vist god vilje fra begge sider; de gode øksne og de rinske gylden vare spildte, Iver Akselsøn fik alligivel ikke Sölvesborg igen. Hovedårsagen hertil må søges i, at de svenske gesandter ikke vare i stand til at indfri deres løfter fra Ronneby om at skaffe kongen Sveriges krone.

Sandsynligvis må man søge en god del af skylden herfor i Sten Stures passive modstand, men man kan ikke antage, at han har behøvet at ægge Sveriges befolkning til modstand mod at føre den danske konge ind i landet. Det er velbekendt, at Brunkebergskampen spillede en stor rolle i hovedstaden for dannelsen af en svensk nationalbevidsthed, som i lige grad var præget af selvfølelse og af modvilje mod Danmark; tyskernes uddrivelse af Stockholms byråd, St. Göran med dragen i Storkyrkan og kvindernes årlige vandring til Brunkeberg ere de hyppigst omtalte udslag heraf for hovedstadens vedkommende.[1] Men også de nyfundne stadsbøger, specielt Tänkeböckerna, give interessante vidnesbyrd herom. Den 5te juli 1477 vidner t. eks. tre mænd for retten, »athe hördo, thet lasse gudzfridh sagde, ath Koning C. skal koma her, jnnan eth aar ær forlidet, ok taga sva manga köör, som stocholme tilhöra, och skal han liffva sva her j Suerge, ath riket skal ecke forvinnath IX aar effter».[2] Er naiviteten måske det mest fremtrædende træk ved det anførte sted, gør en beretning to år senere et tilstrækkeligt dystert indtryk: »Berette Per Krusalok fore rettin, ath munken pa gripsholm hade sagt och befalt honom, ath han skulde sigia fore borgamestarne, Radet och menogheten sva, ath en Dæn ær j stocholme, oc han vil

[1] Karakteristisk er det også, at det svenske rigsråd straks efter slaget skrev (desværre nu tabte) breve til beboerne af de skånske landskaber: erindringen om Magnus Smeks herredømme over disse forsvandt som bekendt aldrig i Sverige.

[2] *Tänkeboken* 1477 pag. 190 (Sv. RA.).

brenna stadin, Oc the tage sik til vara; jnnan try Dygn her effter staar stocholm j stoor fara; forvarer sik, thet betzsta the kunno.»[1] Måske har hr. Per »Krusalok» omgåedes sandheden på en letsindig måde, men hvilken udsigt var der til, at en befolkning, som troede på slige rygter, skulde kunne bevæges til at åbne portene for det skræmmebillede, som altid plagede dem?[2]

Den gjorde det heller ikke. Den erklærede rent ud, at de »Engalunda vilia haffue honom her in i riket»,[3] og derved blev det. Den tid var åbenbart forbi, da de svenske stormænd efter behag kunde få de lavere stænder til at gå med, hvad enten det gjaldt for eller imod unionen.

For Iver Akselsøns vedkommende viser det sig altså, i hvor høj grad han i virkeligheden havde tabt sin tidligere indflydelse i Sverige. Under disse omstændigheder har det sin interesse at kaste et blik på, hvilken rolle han og hans familie spillede i selve rigets hovedstad i løbet af 1470erne.

Tänkeböckerna, (som dog først begynde med 1474), give os et tilstrækkeligt tydeligt vidnesbyrd herom, ganske vist mest indirekte, ved deres tavshed. De mænd af adelen og rigsrådet, som trådte i den nøjeste forbindelse med borgerskabet ved at deltage i forhandlinger med rådet og i selve rådstuerettens juridiske virksomhed, ere, hvad man vel kunde kalde Sten Stures klike, folk som Nils Sture og Göstaf Karlsson (Gumsehufvud) og desuden han selv,

[1] *Tänkeboken* 1479 pag. 16: 14/7 1479.

[2] At frygten for danske spioner dog ikke var aldeles ugrundet, kom for dagen 20/9 1484 (*Tänkeboken* 1484 p. 35), da »then danska quinnon som sik hade forklætt», dømmes til at forsværge staden og stadsmarken »komber hon sedan j stadin, Tha skal hon staa vidh layske». (Skampælen? Ej hos Söderwall.)

Hvis de ovenfor anførte eksempler mere give udtryk for den blinde skræk, kommer den vågnende selvfølelse og egentlig national modsætning dog også ofte for dagen, den sidste mærkeligt nok mest fra tyske købmænds side som vel ikke have kunnet finde sig i deres ændrede stilling. — Mest ejendommelig er sagen mod Gerd Degentow fra Danzig, som beskyldtes for at have kaldet alle stockholmere »rydzse kiættara, forrædara och skalka». Skønt en landsmand senere vidnede på følgende mærkelige måde for at redde ham: »ath Gerd Degentow gik til borgamestarne j Danzeke fore Rettin oc badh them sitia aat sik. Tha loto the gaan ok reknade honom fore een Daare»; og skönt han med flere lovede at skaffe rådet i Danzigs brev på, at »Gerd Degentow var rasande i Danzeke», måtte denne dog rømme staden efter at have lovet hverken at ville »for argha, mödha eller quælia nogan borgare eller theres tienare eller theres gotz». (*Tänkeboken* 1479 p. 5, 6, 20 og 21).

[3] *Sv. Hist. Tidskrift* 1903 p. 129.

»högboren herre ok forste, vor kere höuitzman». Det er meget sjældnere, at vi møder Erik Akselsøn, der åbenbart var stærkt optagen af sine finske forhold; men sker dette, tituleres også han »högboren forste».[1] Disse to mænd ere de eneste, som bære fyrstetitlen, og vi må da antage, at den har været knyttet til rigsforstandere eller forhenværende sådanne; Erik Akselsøn havde jo været Sveriges riges forstander to gange. Iver Akselsøn, som kun nævnes enkelte gange, og selv da ikke først blandt rigsråderne, kaldes kun »her»,[2] hvad der synes at tyde på, at han ikke 1470 efter aftalen har overtaget regeringen.

Men selve de anledninger, som kalder disse Akselsønner til Stockholm, ere gennemgående ubetydelige. Vigtigst er sagen mod Otte Torbjörnsson, som havde gjort sig skyldig i kaperier mod danzigske skibe ud for Älfsborg. Den forhandledes i juli og september måned 1475 i det samlede rigsråds nærværelse på Stockholms rådstue.[3] Sten Sture talte bevægelige ord: »Otte, Jak haffuer offta therom talath til edher ok sport edher til, om æn j vilde vidherlegga them theres skada. Oc thermet haffuer Jach ok sva lenge hafft edher vthan torn ok biwyar (böjer), ath Jak mentte, thet noger skulde leggia sik uth fore edher; ... Jak haffuir dagligen nestan faath thera sendebodh ok scriffuilsse, sva ath, vidherfars them engin rett fore theres skada, Tha vilio the vidhergörath ok retta theres skada up aff Rikinsens jnbyggiare, hvar the kunno». Dommen blev døden. I denne forhandling deltog Iver Akselsøn, hvad der gør et mærkeligt indtryk, når man tænker på hans eget senere liv; man synes, at her havde været noget at lære for ham. Men bortset herfra er det mest småsager om tyverier og lignende fra eller af hans, Eriks og Laurids tjenere, som kalde deres navne frem i protokollen. En gang optræder Erik Akselsøn til beskyttelse for Klara kloster, hvori man atter ser et udslag af familiens store interesse for alle gejstlige institutioner; en anden gang gør han i Ivers nærværelse som formynder for Heyne Möntmesters enke to mænd fuldmægtige til at opkræve en hende tilfalden arv i Lübeck.[4] Dette er ikke den eneste gang, vi

[1] 1475 pag. 39 og 1476 pag. 102.
[2] 1475 pag. 31; 1477 pag. 223 og 225; 1479 pag. 17 m. fl. st.
[3] Tänkeboken 1475 pag. 31 ff., 49.
[4] Om Heyne Möntmester se H. Hildebrand: Sv. Medeltid I 919—920.

se Akselsønnerne tilstræbe et godt forhold til Stockholms møntmester,[1] hvad der dog også kunde føre ubehagelige følger med sig for de førstnævnte, som da det 1484 i anledning af møntmesterens forsømmelser kom op, at en mand, som stod i nær forbindelse med ham, havde solgt Iver Akselsøn 6 guldringe og dennes svigersøn, Arvid Trolle, 2 ringe.

I det hele må det siges, at Stockholms Tänkebok for 1470ernes vedkommende giver mere interessante bidrag til vor viden om kvinderne end om mændene inden for slægten.[2] Selv om bogen ikke yder meget nyt, kan dette dog tjene til supplement af vor hidtidige viden.

Det gælder først *fru Birgitte fra Hammarstads* uhyggelige skikkelse. Hun er allerede nævnet i det foregående som brevforfalskerske, og hendes virksomhed i denne retning er i løbet af disse år omfattende, skönt det varede noget, før selv hendes nærmeste fik øjnene op derfor. Det var først længe efter, at hun støttet på falske breve havde begyndt en kamp for at drive sin dattermand ud af Hammarstad, at slægten opdagede hendes spil og søgte at gøre hende uskadelig, derved at Erik Akselsøn overtog formynderskabet for hende. Men da havde hun på sin side allerede søgt at forekomme dette skridt ved at afstå gården til Uppsala domkirke. Stockholms borgere må dog have fået et endnu mere imponerende indtryk af hendes åndsevner, end vi hidtil have haft. Den 8de juli 1476 kom hun nemlig i følge Tänkeboken på rådstuen dér og oplod al sin ejendom, løst og fast, til farbroderen Erik; hun lovede tillige, ikke at disponere derover uden hans samtykke, og han for sin del forpligtede sig til at have hende og alt hendes »j hegn och forsvar». Men et fjerdingår senere stod fru Birgitte atter i Stockholms rådstue. »Bekende, ath hon hade bebreffuat och giffuet til Doomkirkione j Upsala sin gaard Hammarsta tilforende, for æn hon hade giffuet sik til högboren forste, Her erik axelsson; thet staar hon fulleligan til epter henniss breff[s] Innehallilsse, som ther pa giffuen æro.»[3]

---

[1] I 80erne sender Iver Akselsøn gaver til ham fra Gotland. *Räkenskapsboken för Gotland.*

[2] Endnu kan mærkes, at der $^{30}/_{10}$ 1482 (pag. 337) tales om arven efter Olaff Botvidsson, »som tientte Her Erik axelsson ok slagin bleff vidh stæket». Vi have vistnok her et minde om de indre kampe i 1467.

[3] *Tänkeboken* 1476 p. 108 og 126: $^{5}/_{10}$ 1476.

Hvis dette ikke var at have holdt onkelen for nar tre måneder tidligere, var ingen ting det; men det er vel tvivlsomt, om Sten Stures venner, som den dag sad i retten, have sørget meget i den anledning.

Den stærkeste modsætning til fru Birgitte danner Ingeborg Ågesdatters milde og fine dronningeskikkelse. Vi kende hende, Sten Stures gemalinde, fra Brunkebergsslaget og den årlige procession til minde herom; tillige ved vi, at hun med fare for sit eget liv søgte at redde en adelsmand, som var kommen i slagsmål i Stockholms gader. Tänkeboken giver os kun få bidrag til hendes karakteristik, og de falde fuldkomment i tråd med det sidstnævnte. Om en vis Herman Rentell, som slog Frederik Skrædder i hans egen bod, siges det, at han fik nåde »fore högborna quinna frv Ingeborges, Hustru anna aff Lyndöös bön skuld, och manga fleres Dandaquinnars bön skuld».[1]

Endnu en tredje af Toternes kvinder blev knyttet til Stockholm og for så vidt på en mere inderlig måde end nogen af de foregående, som hun slog sig ned her og stadig købte flere ejendomme på stadens grund. Det var efter Erik Akselsøns død, at hans enke, Elin Gustafsdotter, i de følgende år erhvervede sig dels et hus på hjørnet af Svartbrödragatan og en tomt lige over for det, dels en gård på Södermalm og endelig »ena kaalgaardz tompt» sammesteds.[2]

Som man ser, ere Akselsønnernes navne ikke skårne dybt ind i Stockholms historie, Ivers endogså mindre end Eriks; de vare ved at glide ud af det svenske folks erindring. Denne fyldtes nu hel og holden af Sten Sture og hans venner.

6.

Det er dog et spørgsmål, om Iver har beklaget dette. Han havde åbenbart afgjort vendt Sverige ryggen, og hans urolige ånd havde for længe siden fundet et nyt virkefelt.

[1] 1480 p. 123: $^{20}/_{9}$. Også $^{10}/_{4}$ 1486 går fru Ingeborg med flere damer i forbön for en synder (Tänkeboken 1485 p. 178).

[2] *Tänkeboken* 1482 p. 354, 1483 pp. 453 og 460, 1484 p. 469. Af den yngre generation nævnes Hans Ågeson første gang ved Otte Torbjörnssons sag 1475, siden ikke før 1483 (pag. 412).

Han havde, som så mange i Sverige før og siden, rettet sit blik på de politiske begivenheder, som foregik i Østersøprovinserne.

Oluv Akselsøn havde her kun optrådt som sørøver; Erik havde ført en rent defensiv politik over for Rusland og, om end i mindre skala, fulgt sin broders eksempel; det blev Iver forbeholdt på mere målbevidst sæt at gribe ind i de politiske forhold, som just vare under udvikling i hine egne.

Han var ikke ukendt med tilstandene her. I 60erne havde han jo deltaget i de preussiske fredsforhandlinger. Denne gang gjaldt det imidlertid forholdene i Livland.

Man kan næppe tænke sig et mere broget billede end det, som tilstanden her i det 15de århundrede giver. Først og fremmest skyldes dette de indviklede politiske forhold. Den virkelige herre i landet var den tyske orden, som egenlig var en gren af hovedordenen i Preussen, og som for Livlands vedkommende styredes af en ordensmester på slottet Wenden med mange komthurer og fogeder under sig på de forskellige borge. Ved siden af ordenen havde dog også bisperne betydelige territoriale besiddelser, og den vigtigste af dem, ærkebispen af Riga, var fra gammel tid betragtet som ordenens egenlige overhoved; ved siden af ham stode som fuldt selvstændige fyrster bisperne i Dorpat ved Peipussøen, i Reval og på Øsel, med det derunder hørende Wieck på fastlandet. Men endelig vare også stæderne faktisk uafhængige, og navnlig den vigtigste af dem, Riga, søgte at nærme sig til de preussiske stæder for i forening med dem at bekæmpe ordenen. Vi have her kun en udløber af de talrige kampe mellem allierede stæder og fyrsteforbund, som vi møde så mange steder i Tyskland i det 15de århundrede. Ordenen med dens stormester repræsenterer nemlig fuldtud en livlandsk fyrstemagt. Men den svækkedes ved at være temmelig isoleret, thi fra vennerne i Preussen var der ingen hjælp at vente, optagne som de vare af den fortvivlede kamp med Polen, som endte med freden i Thorn 1466.

Men også med bispemagten lå ordenen fra gammel tid i fejde. Den stræbte ikke alene efter at afryste ærkebispens overhøjhed, hvad der fuldkomment lykkedes den, men vilde

også bemægtige sig valgretten til ærkebispestolen og de tre andre bispestillinger. Heraf opvoksede der uendelig kiv og megen strid.[1]

Danmarks konger, siden Margretes tid ledere af en nordisk stormagt, havde længe søgt at blande sig ind her i Påskuddet for dem, (thi andet end et påskud var det ikke), lød på, at salget af Estland 1346 fra Danmark til den tyske orden ikke skulde være gået ærligt til, og at der i hvert fald skulde være reserveret den første magt et slags supremati over de afståede dele. Denne højhedsret vilde man endog udstrække over Livland. På Kristiern d. Istes tid, da uroen i Østersøprovinserne tiltog, blev spørgsmålet brændende. Navnlig i den første del af sin regering er kongen utrættelig i sine bestræbelser for at skaffe sine krav anerkendte. Men en underlig dobbelthed præger hele hans handlesæt. Thi samtidigt med at han søgte at beskytte de forskellige domkapitlers valgret over for ordenen, navnlig Dorpats, hvor han havde udsigt til at få sin egen broder Moritz anbragt, vilde han ikke slutte sig til de mere demokratiske rørelser i stæderne imod ordenen, vistnok fordi han som tysk junker sympatiserede med den sidste i kampen. Men han drev endog sin mangel på logisk handlemåde så vidt, at han gennem en alliance med den tyske ordens mester søgte at skaffe sig den attråede overhøjhed og faste pladser i landet. At denne politik viste sig som et komplet misgreb, kan ikke undre. Fra ca. 1462 trak han sig da ganske tilbage fra de livlandske affærer.[2]

I Danmark havde dog disse forhold vakt interesse i ret vide kredse, og det er som et udslag heraf, vi må betragte Akselsønnernes optræden på Øsel, hvor de handlede som privatmænd, men åbenbart med kongens fulde samtykke. Også her gjaldt det et omtvistet bispevalg; Akselsønnerne tog parti for domkapitlets kandidat Johannes Vatelkanne, mod den tyske ordens prokurator. Oluv og Erik gjorde 1462 landgang sammen med Åge Akselsøns tjener, Oluv Haldersøn; de erobrede et tårn på fastlandet

[1] Schiemann, Russland, Polen und Livland bis ins 17. Jahrh. II p. 136 ff. (i Onckens saml. IV. 10).

[2] En god fremstilling af disse forhold i Mollerups Danmarks forhold til Lifland 1346—1561 p. 1—28.

ved staden Hapsal og gjorde en del fanger.[1] Men deres videre optræden er os ubekendt, og resultatet blev i hvert fald, at biskop Vatelkanne senere måtte rømme stiftet. For os har oplysningen den interesse, at vi her for første gang have set brødrene optræde i Østen, ganske vist på en for dansk politik traditionel måde mod ordensmesteren, men dog uden Kristiern d. Istes dobbelthed.

De følgende år vendte kongens opmærksomhed andet steds hen; kampen med Sverige og bruddet med Iver Akselsøn optog ham. Men at han havde bevaret sin indtagne stilling på fyrstemagtens side, se vi af, at han 1468 opfordrede kong Kasimir af Polen til at forhindre tilførsel til Iver fra den nu ham undergivne ordensstat Preussen.[2] Måske har han netop derved henledt dennes opmærksomhed på forholdene i de østlige lande.

Slaget på Brunkeberg fjernede den øjeblikkelige fare for Sverige og for Iver. Umiddelbart derefter forefaldt en begivenhed i den livlandske ordensstat, som vakte betydelig interesse i vide kredse.

1469 var den dygtige ordensmester Johan v. Mengede hensovet. Hans efterfølger var den urolige Johan Wolthusen von Herse. Dennes saga blev kun kort. Samtidigt med at han fornyede den gamle strid med ærkebispen, begyndte han de mærkeligste machinationer, byggede i stor hast på kysten en fæstning med det uskyldige navn Fredeburg, uden at spørge ordenen til råds, og søgte så at dække sine udgifter hertil ved nye skatter. Hans planer ere os ubekendte, men hans fremgangsmåde tyder på, at han agtede at gøre sig til enevældig fyrste og underkue ordenen. Hans skæbne skildres bedst af hans egen broder, Ernst. Et medlem af ordenen, Bernd v. d. Borch, med et parti inden for samme »have om natten, da han lå og sov, uden forvaring og mod al ret grebet ham i hans seng og straks smeddet ham i jern og kastet ham i et tårn, hvor de uden nogen brøde eller skyld jammerligt have ombragt og myrdet ham».[3]

---

[1] P. v. Möller: Bidrag till Hallands historia I, p. 144 og 326.
[2] Hvitfeld fol. 912.
[3] Ernst v. Wolthusens brev 26/8 1473 [illegible] På dette tidspunkt var altså Johan død, så at Sc[illegible], når han (p. 147) opgiver: »før 1474», end[illegible] (Bidrag 4, XLV).

Dette sidste skete dog ikke straks. Men efter afsættelsen, som fandt sted 1471, efterfulgtes Johan som ordensmester af selve v. d. Borch. Man forstår, at Ernst v. Wolthusen følte trang til at hævne og om muligt befri sin broder, og han vendte sig til herrerne på Gotland og i Finland om hjælp.

Han fik den. Først fra Iver Akselsøn, som det følgende år sammen med broderen Laurids, der da indehavde Raseborg, stillede det krav til højmesteren i Preussen, at han skulde genindsætte den fangne ordensmester.[1] Det næstpåfølgende år, 1473, høre vi, at Ernst Wolthusen, som da med flere tilhængere opholdt sig i Visby, havde undsagt ordenen og forbudt al sejlads på Livland. I forvejen havde Ernst med en tredje broder Friedrich været i Königsberg, vel for at påvirke højmesteren, og de havde udrustet krigsskibe.[2] Da Ernst nu kom til Visby, føjede Iver og Erik Akselsøn deres undsigelsesbreve til hans;[3] den sidste er åbenbart kommen senere med ind i forbundet mod den nye ordensmester. Men på dette tidspunkt var allerede den fangne Johan v. Wolthusens skæbne afgjort. Alligevel gik Iver og Erik til søs med 300 mand; de kaprede af de skibe, som fredeligt søgte til Livland,[4] men de indskrænkede sig ikke hertil; de gjorde landgang ved Alt-Pernau på grænsen af Øselbispens og den tyske ordens besiddelser, plyndrede og brændte kirker og huse og toge fanger.[5] Samtidigt var det lykkedes at vinde et parti inden for ordenen og at ægge ærkebispen samt bispen af Dorpat til strid mod den nye ordensmester.

Hvad var Iver Akselsøns hensigt med denne intervention? At befri Johan var nu for silde, og for at drive sørøveri behøvede han ikke at have undsagt ordenen; det havde han allerede gjort ganske ugenert i mange år på hollandske skibe. De nye kaperier 1473 ere heller ikke rettede mod de livlandske stæder, hvad der jo også vilde have været uklogt, da disse lå i strid med den tyske orden, den fælles

---

[1] Styffe 4, XLIII.

[2] *HR.* II. VI 598—99.

[3] Ibid. VII 155.

[4] 7/4 1473 havde Lübeck i et brev til Danzig udtalt sin frygt for, at Ernst Wolthusens foretagende egenlig var maskeret sørøveri. *HR.* II. VI p. 598. Kapringerne ramte navnlig Kampen og Deventer.

[5] *HR.* II. VII p. 155.

fjende. Man forstår, at Iver (og Erik) kan have følt sympati for den forurettede stormand, ligesom kong Kristiern følte den for andre fyrster, men af den grund at deltage i en hævnkrig var dog et temmeligt ørkesløst foretagende. Snarere får man det indtryk af anfaldet på Alt-Pernau, at Iver har ønsket at komme i berøring med disse egne og på en eller anden måde skaffe sig indflydelse her.

1474 er det imidlertid alene Erik Akselsøn, som siges at være i søen, og nu beder Riga Lübeck om hjælp. Man så hans skibe fra havnen, og Lübecksfarerne turde ikke sejle ud.[1] Og så kommer der en mand i vejen, som atter her hindrer Akselsønnernes optræden; Sten Sture i spidsen for det svenske rigsråd opfordrer højmesteren til at modtage deres mægling i striden mellem ham og Ernst v. Wolthusen.

Det er muligt, at det er Erik Akselsøn selv, som har givet stødet til dette skridt,[2] men i så tilfælde skulde Akselsønnerne komme til at angre, at de havde ladet Sten Sture få indpas i de livlandske anliggender, thi han forstod at drive dem selv ud deraf. Fra 1474 at regne nævnes Iver og Erik Akselsøns navne ikke mere i disse egne, om vi end ser, at de bevarede interessen for dem; Sten Stures havde fordunklet dem. 1475 har han svenske besætninger i Reval og Narva; han stiller sig afgjort på ærkebispens side mod ordensmesteren, undlader konsekvent med alt sørøveri, og Ernst Wolthusens sag skrives i glemmebogen. Selv opholdt denne sig senere på Gotland hos Iver Akselsøn,[3] og han synes efter dennes fald at have tilbragt sine dage i Reval.[4]

Endnu een gang måtte dog Sten Sture tåle en anden ved siden af sig i Østen, nemlig da det svenske rigsråd 1476 lod en gesandt følge med kong Kristierns afsending til ordensmesteren for at opfordre ham til forlig med sine bisper og til frigivelse af nogle fangne svenske sendebud.[5]

---

[1] *HR.* II. VII p. 389—390.

[2] Brevet er dateret Lagnø. Styffe 4, XLIV.

[3] *Räkenskapsboken för Gotland:* $^{29}/_{5}$ 1485.

[4] $^{18}/_{10}$ 1487 kender han og væbneren Reynolt Scharrenbeke sig at være Revals råd 800 gamle mark rig. skyldige.
Beiträge zur Kunde Liv.- Est.- u. Kurl. Gesch. II p. 235.

[5] Se de hos Styffe aftrykte breve og det svenske rigsråds brev til Reval $^{5}/_{10}$ 1476 [Sv. RA. *Sturebref* 1476—1513 från Revals stadsarkiv, afskrifter, B 20 a]

Heri må vi se en virkning af unionsmødet i Ronneby samme år, og det er næppe Sten Sture, som har været ivrig for at gennemføre denne dualisme, snarere Iver Akselsøn. Men sendefærden blev frugtesløs, og for en tid drev nu Sten Sture en politik i hine egne, som syntes at love gode resultater for Sverige, men som ganske udelukkede en halvt privat optræden som Akselsønnernes.[1] 1479 havde da også Erik Akselsøn for så vidt skiftet sympatier, at han kunde tilbyde ordensmesteren et forbund mod russerne.[2] Han og broderen Laurids på Raseborg beherskede jo i forening det meste af Finland.

Men hans dage vare nu talte, og den 28de marts 1481 måtte Laurids meddele rigsrådet sin broders død.[3] Forholdet mellem Sturegruppen og Akselsønnerne synes på dette tidspunkt ikke at have været dårligt; Sten Sture havde lovet Iver hjælp i tilfælde af et dansk angreb på Gotland. Laurids tilføjede nu i sit brev, at broderen før sin død havde overdraget de finske slotte til ham og Iver, for at familien kunde få de udlæg tilbage, som Erik havde ydet til at styrke disse slottes forsvarsevne mod russerne. Han havde nu foreløbigt overtaget dem og opfordrede til et møde mellem alle interesserede parter, hvor en tilfredsstillende løsning af pengespørgsmålet kunde finde sted.

Den 11te april havde Sten Sture en herredag samlet i *Enköping*. Vi have endnu bevaret regnskabet over Iver Akselsøns udgifter ved denne lejlighed;[4] »tha min herre var ther senest oppa herradaghen». Han havde opholdt sig på sin forlening Svartsjö på Färingön indtil den 25de marts og er vel dragen direkte herfra til det nærliggende Enköping; thi den store udgiftspost til »hærberghit j Eneköping» (11 mark, foruden 1 mark til »verdinnone» og 1 øre til hver af »3 pighor») tyder på et langvarigt ophold. Imellem posterne have vi også: »Item Karl, hr. Larens axelssøns smasven, 6 markar oppa sama tiidh».

[1] Allerede under Karl Knutssons regering havde en provst Birger fra Uppsala indfundet sig i Livland for at agitere for Sverige. Schiemann II, 137.
[2] Samme II, 150.
[3] Styffe IV nr. 50. — Det er altså ikke nøjagtigt, når fr[illegible]
(p. 206) skriver, at det svenske rigsråd modtog brevet den[illegible]
[4] Sv. RA. Uppbyrds och utgiftsbok för Fä[illegible]

Her møde vi sikkert buddet, som bragte brevet af den 28de marts. Han er vel altså ankommen midt under herredagen, og denne er ikke fra först af sammenkaldt for at behandle dette spörgsmål.

Sten Sture besvarede Laurids Akselsøns brev ved den 11te april at forlene Iver med Akerbo herred. Han har åbenbart fundet det klogest at fare frem med lempe, muligt har han også villet splitte brødrene. Selv påstod han senere, at Iver til gengæld for denne forlening havde lovet ham at opgive de finske len, hvad den førstnævnte dog benægtede.[1] Iver Akselsøn begav sig nu til Finland; da han stævnedes til et nyt møde med rigsrådet i juli måned i Telge, undskyldte han sig med sygdom. Og da Sten Sture fulgte efter ham til Finland, brød hans forbitrelse mod denne ud i lys lue. Han gjorde nu det snilde skaktræk at nægte at udlevere Viborg slot til andre end til det svenske rigsråd.

Disse års begivenheder vil næppe nogensinde komme til at ligge i fuld belysning for os. Dertil ere kilderne for dårlige; de bestå hovedsageligt af et par breve, som ere aftrykte hos Hvitfeld, og af Sturekrönikans partiske fremstilling. Så meget turde dog fremgå med sikkerhed, at de to brødre ikke vare til sinds godvilligt at udlevere Finland, hvor de russiske konflikter gav så megen lejlighed til at gøre sig bemærket og skaffe sig magt, som atter kunde anvendes i Sverige. At skille Iver fra Laurids var næppe heller muligt. Af alle brødrene synes disse to at have lignet hinanden mest, og Laurids havde i lige grad været Ivers og Eriks yndling; den sidste havde således til ham afstået de betydelige besiddelser i Södermanland omkring Årsta, som han 1467 havde indløst fra den tyske orden.[2] Iver var nu i færd med at ældes og var sønneløs; til ingen kunde han mere ønske at efterlade sin magt og indflydelse end til sin yngre broder.

Sten Sture blev ved med at forsøge de blidere midler. Som et sådant kan vi kun opfatte, hvad der berettes os i Stockholms Tänkebok den 15de december 1481.[3]

[1] Når Hvitfeld som plads for denne sidste begivenhed nævner Jönköping (»Jenekiøbing»), er det klart nok, at dette er en simpel fejllæsning for Enekiöbing, som næppe har været forfatteren vel bekendt (4to p. 282).

[2] Styffe, Skand. u. Unionst. p. 232. Godset under Årsta opregnes i *Laurids Axelssons Jordebok* af 1476 pag. 1a—2a (Sv. RA.).

[3] *Tänkebok* 1481 p. 233.

Her siges det, at 4 mænd ere udnævnte på rådets vegne og 4 på Sten Stures for »ath sittia offuer then rekinskap, aff gestrikialand ær kommen, til ath bettala mædher vor nadege Herres, framledne Konnung Karls, giæld mædher».

Altså: 12 år efter kongens død, og 7 år efter det påfølgende skifte føler Sten Sture pludselig trang til at få hans gæld afgjort, og han bevæger rigsrådet til at henlægge indtægterne af Gestrikland hertil! Snarest skulde denne pligt synes at tilkomme arvingerne, men det er vel et gammelt stridsspørgsmål om kongens gæld som konge og som privatmand, der nu af Sten Sture er blevet løst til Akselsønnernes tilfredshed.[1] Resultatet af dette forsonlige skridt synes at have været lige så ringe som af det foregående. Forhandlingsmøderne fortsattes, men Iver vilde nu kun indfinde sig under lejde,[2] og han beråbte sig på, at Sten Sture mod et tidligere givet løfte aldrig havde indrømmet ham Borgholm.[3]

> »Saa vari mik gudh i hymerike hull;
> hadhe jak myna kystha met paper full,
> och hadhe jak tu ämber full met bläk
> och manga penner i een storan säk;
> jak kunde thet ey scriffua för tiik,
> huru thenne förhalningh tiil giik.»[4]

Brødrene vare øjeblikkets herrer; de plejede ivrigt indbyrdes forbindelse, og hvis det har manglet Laurids på økonomiske midler til at opretholde sin nye stilling;

> »hans haffuor the vaare ekke manga»,

siger Sturekrönikan;[5] er han sikkert bleven understøttet af broderen.[6] Da ramtes Iver af det tunge slag, at Laurids pludselig døde i våren 1482.

---

[1] Følgende notits fra 5/7 1477 fortjener måske i denne anledning at anføres: »sagdes fore retto, ath lasse bagge skal engte svara lasse pipper till the penninger, som han talade til honom epter Konung Karll: Ty ath forneffnte lasse bagge hade bettalath sama peninger. (*Tänkebok* 1477 p. 191).

[2] *Sturekr.* v. 2680.

[3] *Hvitf.* 4to p. 282.

[4] *Sturekr.* v. 2690 ff.

[5] V. 2706.

[6] I *Laurids Axelssons Jordebok* 1476 (Sv. RA. C 14) opregnes først Årsta med dets gods; derefter Laurids' »rette mødrene» (p. 2b—5a) i Södermanland, Östergötland og Småland; endelig hans köbegods i de samme landskaber (5b—6b). — Mødrenegodset (Aksel Pedersøn havde nemlig i andet ægteskab været gift med en svensk adelsdame, Ingeborg Ivarsdtr., moder til Erik, Iver, Anders, Filip og Laurids) havde til centrum hovedg[illegible]

»Hadhe ekke han misth siith liiff,
viisth hadhit varith een huffvudh striidh».[1]

Hermed var i virkeligheden spørgsmålet løst; Iver Akselsøn havde ikke længere nogen interesse af at forsøge på at skabe et vælde for Akselsønnerne i Østen.

I sommeren 1483 kom det da til forlig på Gotland mellem de kontraherende parter. Det eneste, som Iver endnu kunde ønske, var at få sine økonomiske krav anerkendte, og i denne henseende fik han også alle billige ønsker opfyldte. Han beholdt i Finland ganske vist kun det vestligste slot, Raseborg, men i erstatning for det øvrige fik han det så længe lovede Borgholm med hele Öland. Sten Sture påstod siden, at han også var bleven enig med Iver Akselsøn om Gotland, hvilket vel vil sige, at det efter hans død skulde tilfalde Sverige; men intet vist er os bekendt herom.[2]

Iver Akselsøn havde på ny lidt nederlag over for Sturen. Følelsen heraf må have gjort ham bitter og også præget hans ydre træk. Man synes næsten at kunne se spor heraf på det billede af ham, som ved et mærkeligt tilfælde er bevaret for os fra disse år.

Iver Akselsøn er her fremstillet som en mand, der allerede er til års; det tynde hår viser en begyndende skaldethed fra tindingerne af, men falder frit ned ad nakken. Også øjenbrynene ere tynde. Men ansigtet selv er kraftigt: Kindbenene ere fremspringende, kinder og hage fyldige, ører og øjne store, næsen spids, men intelligent. Der er uro i hele udtrykket, forbundet med en vis listighed. Man kommer snarere til at tænke på en velstående hansekøbmand

---

Röna h. (Sdml.), som skyldte 3 mark penn. Gårdenes antal er kun ringe. Under mødrenegodset nævnes dog også: »aff Yffvers boll i nybille [Värend] 5 øre gutniske» — Årsta lå derimod for 4 mark land. I det hele giver jordebogen ikke få bidrag til svensk agrarhistorie. Skreven på pergament, hvilket sjældnere er tilfældet med disse bøger, stammer den oprindeligt fra Åkerö, hvor den lå blandt Tessins papirer.

[1] V. 2702 f.

[2] Når *Sturekr.* v. 2722 ff. opgiver en række yderligere indrømmelser til Iver Akselsøn, har frk. Skoglund (p. 214 anm. 1) med rette påvist, at disse allerede vare gjorte ham forud. (Brevet på Svartsjö 1479 for hans frue er dog kun et bekræftelsesbrev.) Og når krøniken også nævner Gestrikland og Ångermanland, have vi nu gennem bestemmelsen om kong Karls gæld 1481 fået en delvis forklaring af denne hidtil gådefulde opgivelse (se ovenfor p. 252).

end på en nordisk lensmand. Dog, dragten er prægtig, vistnok guldbrokade, kantet med skind. Halsen er blottet. Det er datidens hofdragt.[1]

I sammenligning hermed er fru Magdalenes billede langt mindre interessant; ansigtet bærer et roligt og noget devot, men dog ret handlekraftigt præg.[2]

Endnu en dyst stod der dog tilbage mellem Iver Akselsøn og Sten Sture. Før vi vende os til beskrivelsen heraf, må vi søge at trænge ind i det mærkelige skrift, som er levnet os til oplysning om de gotlandske forhold i almindelighed og Ivers liv i særdeleshed i løbet af 1480erne.

(Forts.)

---

[1] Smlgn. Schiemann I p. 587, afbildningen.

[2] Orig. på Gauns. Vistnok oprindeligt sidefløjene af et alter. Personernes identitet bevises ved familjerne Tots og Bondes våbenskjolde. Afbildet i *Danmarks Adels Aarbog* (Thott) og i *Danmarks Riges Historie* III p. 25.

Strödda meddelanden och aktstycken.

Kung Birger Magnussons stora kyrkliga frihetsbref.

I.

Den stränga kyrkopolitik, som grundlagts under Birger Magnussons förmyndarstyrelse och sedan upprätthållits, omstörtades som bekant genom det stora frihetsbrefvet från kung Birgers tid. I detta bref upphäfdes de betydande inskränkningar, hvarmed förmyndarstyrelsen till kronans förmån kringskurit de friheter kung Magnus Ladulås medgifvit kyrkan, och kungamakten återvände till de kyrkopolitiska grundsatser, genom hvilka denne kung vunnit kyrkans bevågenhet och understöd. För att rätt kunna bedöma orsakerna till denna återgång och få en riktig uppfattning af händelsernas sammanhang är det af största vikt att fastställa den tidpunkt, då kungamakten genom detta frihetsbref böjde sig för kyrkan och sökte försoning.

Ofta ser man det kyrkliga frihetsbrefvet utan vidare hänföras till år 1305. Hos de forskare, som något närmare ingått på frågan, finner man emellertid, att äfven en föregående tidpunkt tages i betraktande. Så lämnar Strinnholm den framställningen, att kung Birger redan i mars år 1304 sett en brytning hota med hertigarna och då bekräftat kyrkans friheter samt sedan året därpå, likaledes i mars månad, efter förlikningen med hertigarna ytterligare förnyat och stadfäst det föregående årets frihetsbref.[1] E. Hildebrand anser äfven kyrkoprivilegierna föreligga i två redaktioner, en af år 1304 och en af år 1305. Han anmärker olikheterna mellan dem och anser troligt, att den senare är att betrakta som den definitiva, då den stadfästs af påfven.[2] Hans Hildebrand sluter sig likalades till den åsikten, att kung Birger utfärdat fri-

[1] Svenska folkets historia V, 1854, s. 183.
[2] Svenska statsförfattningens hist. utveckl. 1896 s. 191.

hetsbref för kyrkan åren 1304 och 1305. Privilegiet af år 1304 synes enligt honom ha blifvit förkastadt på grund af slutpunkten, hvilken gäller de fall, då en person samtidigt innehade kyrkans jord och egen eller annan lekmans. Härefter har då — med en afvikelse i denna punkt, som längre ned skall beröras — ett senare privilegiebref utfärdats år 1305, hvilket erhöll påflig stadfästelse 'och därigenom blef det bestämmande'.[1]

En afvikande mening har Annerstedt i korthet angifvit i samband med de lärda anmärkningar, som finnas strödda i den af honom utgifna delen af Scriptores Rerum Svecicarum och som till följd af sin svårtillgänglighet alltför ofta förbises. I en not till Johannes Magnis Historia Metropolitanæ Eccles. Upsal. omnämner han tillvaron af två olika privilegiebref från åren 1304 och 1305.[2] I Addenda et corrigenda gör han härom följande anmärkning: 'Literæ d. 8 Martii 1304 et 28 Martii 1305 datæ eædem sunt; annus in priore ad pascha numeratur'.

II.

Vänder man sig till källorna för att i dem undersöka det problem, som dessa forskare mera i förbigående antydt, finner man, att kung Birgers privilegiebref föreligger i tre originalexemplar, som samtliga varit utfärdade.[3]

De äro alla tre skrifna med olika stilar. Det af dem, som tryckts DS 1420 och här för korthetens skull betecknas som n:r 3 öfverensstämmer såväl till uppställning som innehåll närmast med kung Magnus privilegiebref af år 1281, DS 725. Liksom där börjar begynnelseprotokollet med inscriptio, medan utställarens namn kommer först därefter, och liksom där inledes dateringen blott med ordet 'datum'. De båda öfriga originalen äro i DS återgifna på så sätt, att det ena delvis lagts ned i variantnoterna vid DS 1420, därvid betecknadt som n:r 1, och delvis tryckts som DS 1459, medan det återstående i noterna vid båda dessa ställen omnämnes som n:r 2. Dessa sifferbeteckningar bibehållas här. De ändringar, som i dessa båda bref vidtagits i uppställningen, äro att utställarens namn satts före inscriptio och att dateringen inledes med orden 'datum et actum'. Urkunden n:r 2 afviker därjämte från de båda andra däri, att den salutatio, som är fäst vid inscriptio fått en särskild affattning; n:r 1 åter skiljer sig från de öfriga genom lydelsen af sin corroboratio.

För öfversiktens skull meddelas till stöd för slutsatsen om urkundernas inbördes förhållande de anmärkta formella skiljaktigheterna i form af följande tabell:

---

[1] Sveriges medeltid III, 1898—1903, s. 871.
[2] SRS III: 2 s. 47 n. *l*.
[3] Om brefvens sigillering se nedan s. 260.

	N:r 1.	N:r 2.	N:r 3.
1.	Birgerus dei gracia Sweorum Gothorumque rex.	Byrgerus = n:r 1.	Omnibus presentes litteras jnspecturis.
2.	Omnibus presentes litteras jnspecturis.	= n:r 1	Byrgerus dei gracia Sweorum Gothorumque rex.
3.	= n:r 3.	Jn domino graciam dileccionem et salutem.	Salutem in domino sempiternam.
4.	Jn cuius nostre concessionis *testimonium et* euidenciam pleniorem sigillum nostrum maius presentibus *duximus apponendum*.	= n:r 3.	Jn cujus nostre concessionis euidenciam pleniorem sigillum nostrum maius presentibus est appensum.
5.	Actum et datum.	= n:r 1.	Datum.

Den textkritiska bild man erhåller af denna tabell skulle endast förstärkas genom flera detaljer, men inte förändras, om de varianter man för öfrigt finner i urkunderna här likaledes meddelades tabellariskt.[1]

Som redan af det meddelade synes, är det omöjligt att sinsemellan inordna de tre originalen i en härstamningsserie, hvarvid ett af dem skulle kunna vara förskrift för de båda öfriga. Vid bedömandet af denna fråga är det af vikt att erinra om, att 1281 års privilegiebref användts som grundval vid dikterandet af kung Birgers. Af de tre originalen från hans tid sluter sig nämligen n:r 3 närmast till 1281 års bref. N:r 1 och n:r 2 åter visa å ena sidan alltför stor öfverensstämmelse i sina varianter för att de skulle kunna hvar för sig och oberoende af hvarandra ha utskrifvits med n:r 3 som förskrift, medan å andra sidan den öfverensstämmelse med n:r 3, som i tabellen ofvan vid *varianten 3* visar sig hos n:r 1 utan motsvarighet hos n:r 2 och vid *varianten 4* röjer sig hos n:r 2 utan motsvarighet hos n:r 1, låser möjligheten, att något af originalen n:r 1 och n:r 2 skulle kunna ha utskrifvits med det andra som förskrift.[2]

Sedan alla andra möjligheter uteslutits, måste alltså den slutsatsen dragas, att n:r 1 och n:r 2 härstamma från en gemensam stamskrift, som i vissa fall t. ex. *varianterna 1, 2, 5 ofvan* afvikit från n:r 3, men i andra fall t. ex. *varianterna 3, 4 ofvan*

[1] En del af dem äro för öfrigt textkritiskt föga belysande, då de framträda i fall, där en skrifvare lätt kunde göra ett godtyckligt val mellan två alternativ t. ex.

n:r 1 tallijs, muneribus	n:r 2, 3 muneribus, talliis
n:r 1 predia propria	n:r 2 propria [med underförstådt 'predia']
n:r 1 persone priuate	n:r 2 priuate persone

[2] Beviset skulle kunna förstärkas genom anförandet af flera varianter.

(där blott ettdera af originalen n:r 1 och n:r 2 afviker) öfverensstämt med n:r 3. Om man vill mera i detalj bestämma de skiljaktigheter denna stamskrift haft med n:r 3, kan detta tydligen efter vanlig textkritisk metod ske på det sätt, att man som dess karaktäristika uppför alla de fall, där n:r 1 och n:r 2 gå tillsammans gentemot n:r 3.[1]

Härnäst följer nu frågan om det förhållande, hvari denna stamskrift *X står till n:r 3.

Detta problem kan textkritiskt behandlas tack vare den omständigheten, att man i 1281 års privilegiebref, DS 725, äger en stödjepunkt. Som redan förut omnämnts, tjänade nämligen detta bref till förebild vid dikterandet af kung Birgers privilegiebref, och en jämförelse mellan urkundernas dispositio visar, att 1281 års bref i denna del rentaf tjänat som förskrift.[2]

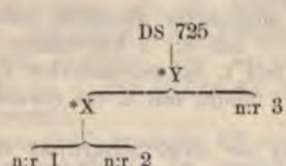
Problemet kan alltså formuleras så: Har *X i de fall, där den har ordagranna bestämmelser efter DS 725, hämtat dessa ur n:r 3, eller har *X dem i en ursprungligare lydelse än den, hvari de möta i n:r 3?

Det material, hvarpå ett svar kan byggas, är sammanfördt i nedanstående tabell:

	DS 725 år 1281	*X (n:r 1, 2)	n:r 3
1.	skipwist	skipwist (sic n:r 2; skipuist n:r 1)	skypwiste
2.	ætergiald	ættergiald (sic n:r 2; ættergield n:r 1)	ettagyeld
3.	causas pecuniarias in *dictis* bonis emergentes	= DS 725 (sic n:r 1, 2)	causas pecuniarias in *eisdem* bonis emergentes.

Materialet är inte särdeles rikhaltigt. Sådant det är, talar det likväl emot ett antagande, att läsarterna i *X förmedlats genom n:r 3, och för ett antagande, att *X och n:r 3 gemensamt gå tillbaka på en stamskrift *Y, som textkritiskt sedt stått DS 725 närmare, än hvad n:r 3 gör.

Skematiskt framställt blir alltså urkundernas härstamningsförhållande följande:

[1] Bland dem måste uppföras den ändrade bestämmelsen om uppbörd vid 'bona commixta' se nedan s. 259.

[2] Detta gäller om det i DS 725 *texten* tryckta brefvet. Varianterna hos det i noten nämnda brefvet visa, att det inte varit det exemplaret, som användts i kung Birgers kansli vid de nya privilegiernas uppsättande.

När det gäller att tolka innebörden af detta schema, är det af vikt att fasthålla, att *urkunder* sådana som dessa redigeras af bestämda skäl och i samband med vissa underhandlingar och aftal. Man kan då knappast tyda schemat mer än på ett sätt.

Vid förhandlingarna under kung Birgers regering om nya kyrkoprivilegier, har man med ledning af 1281 års privilegiebref uppsatt ett koncept[1] *Y, som nära öfverensstämde med detsamma i fråga om uppställning, uttryck och innehåll (bestämmelser om 'bona commixta'[2]). Efter detta koncept utskrefs n:r 3, som afviker därifrån endast i enstaka läsarter. Därefter ändrades *Y till uppställning, här och hvar till uttryckssättet och till innehållet (bestämmelsen om 'bona commixta'), så att — med eller utan samband med ny renskrifning — ett nytt koncept *X uppstod. Efter detta utskrefvos med ändringar här och hvar i uttryckssättet n:r 1 och n:r 2.

III.

Den sakliga afvikelse, som röjer sig vid en jämförelse mellan urkunderna rör skatteförhållandena vid 'bona commixta'. Med detta uttryck afses det förhållande, att en person samtidigt innehar både kyrkojord och privatjord.[3]

Medan 1281 års privilegium och n:r 3 härom blott stadga, att en person, som under eget bruk innehar (inhabitare) både kyrkojord och egen eller annan privatpersons jord, skulle till kyrkan utgöra de böter och skatter (cause et iura), som kyrkan i privilegiet erhållit rätt att uppbära, i förhållande till den kyrkojord han innehade och vara skyldig under kronan för det öfriga, gäller denna regel i n:r 1 och 2 endast för det fall, att kyrkojorden och privatjorden är af lika värde. Innehade han åter mera kyrkojord, skulle enligt dessa bref all hans jord falla inom den kyrkliga immuniteten, medan han i motsatt fall skulle för all jord vara under den kungliga uppbörden.

Det är svårt att bedöma betydelsen af denna ändring, som på ett så egendomligt sätt gör jordenaturen beroende af tillfälliga och personliga förhållanden. Den synes likväl väsentligen vara en praktisk åtgärd, som afsåg att undanröja olägenheterna och svårigheterna vid en dubbel uppbörd; denna bibehölls endast i det enklaste fallet, nämligen då kyrka och krona skulle dela jämt. Om det var kyrkan eller kronan, som vann på det skifte, som annars företogs, kan numera inte afgöras. I någon större utsträckning kan likväl

---

[1] *X och *Y betecknas här som koncept, emedan det urkundsmaterial, som nedan skall omnämnas, inte ger något stöd för ett antagande om förlorade utfärdade urkunder och ett sådant antagande alltså skulle vara godtyckligt.

[2] Jfr härom nedan å denna sida.

[3] Uttrycket är hämtadt från den rubrik i Registrum Ecclesie Lincopensis RA. A9, som anföres nedan s. 263.

knappast stadgandet ha användts till att föra jord in under de kyrkliga immuniteterna, då möjligheten för den enskilde att öka sin kyrkojord vid sidan af sin privatjord begränsades af bestämmelsen, att han skulle ha all jorden under eget bruk (inhabitare).

Ändringen innebär således, efter hvad det synes, snarare en administrativ förenkling än någon verklig utvidgning af kyrkoprivilegierna. Den förefaller knappast vara af den art, att den kunnat ge anledning till en privilegiestrid mellan kyrkan och kronan och till att man för dess skull annulerat nyss träffade aftal.[1]

Hvad som närmast gifvit anledning till åsikten, att under kung Birgers regering vid två olika tillfällen utfärdats två olika privilegier, af hvilka det ena vid sitt utfärdande aflöste det andra, är en olikhet i urkundernas datering, som hittills inte omnämnts.

Alla tre urkunderna äro gifna på samma ort *'apud Strengyanæs'* och på samma festdag *'in dominica letare ierusalem'*. Årsuppgiften är däremot olika, i det n:r 1 och 2 ha *'anno domini MCCC quinto'*, medan n:r 3 har *'anno dominj MCCC iiij (in dominica etc.')*.

Det skulle vara ett ytterst egendomligt sammanträffande, om i hufvudsak lika privilegier — gifvetvis efter föregående öfverläggningar — utfärdats för samma korporation, på samma ort och på samma rörliga kyrkliga festdag under två på hvarandra följande år,

Riktar man sin uppmärksamhet på sigilleringen, finner man, att man till alla dessa sammanträffanden måste lägga ännu ett. I alla tre urkundernas bekräftelseformel omtalar nämligen kungen vidhängandet af 'sigillum nostrum maius'. Detta kungens 'större sigill' omtalas endast i bekräftelseformeln till dessa urkunder och till de två bref, som utfärdades den 29 juni 1305 i Stockholm om Uppsala domkyrkas fattigtionde.[2] Med uttrycket åsyftas ett stort sigill, olikt kungens vanliga och endast en kort tid i bruk.[3] Vid n:r 3 kvarhänger ännu i en pergamentsremsa ett stycke af detta sigill.[4]

Onekligen tala alla dessa öfverensstämmelser mellan de tre urkunderna för ett antagande, att de utfärdats vid samma tillfälle och att olikheten i årsuppgift beror på en villodatering.

Af den redogörelse för urkundernas härstamningsförhållande och för årtalets skrifsätt, som förut lämnats, framgår som sannolikt, att om en villodatering föreligger, det är i n:r 3,[5] *och att man alltså har ett förlägga alla tre privilegiebrefvens utfärdande till Strängnäs dominica letare, d. v. s. den 28 mars, år 1305.*

Denna åsikt kan stödjas med historiska skäl.

---

[1] Jfr härom utförligare i annat sammanhang nedan.

[2] DS 1471, 1472.

[3] B. E. Hildebrand, Svenska sigiller från medeltiden, 1862—67, ser. I n:r 44.

[4] Vid n:r 2 kvarhänger sigillremsan, i n:r 1 visa sigillsnittets kanter, att ett sigill varit vidfäst.

[5] Närmare härom ur diplomvetenskaplig synpunkt nedan s. 267.

Å ena sidan visar nämligen en urkund, att kungen år 1305 vid tiden för dominica letare varit i Strängnäs och därvid handlagt ett annat kyrkligt ärende. I ett diplom utfärdadt i Strängnäs nämnda år den 29 mars,[1] således dagen efter dominica letare, stadfäster nämligen kungen en donation, som hans far kung Magnus gjort till biskopsstolen i Strängnäs, i samma diplom vidimerande faderns gåfvobref.

Å andra sidan finnas urkunder bevarade, som göra det otroligt, att en brytning i kyrkopolitiken inträdt redan i mars år 1304.[2] Man finner nämligen af det bref om jorderäfst med Uppsala domkyrka och det privilegiebref för samma kyrkas 'fabrica', hvilka utfärdades i slutet på juli år 1304, att kyrkopolitiken ännu vid denna tid bibehöll sin stränga, under förmyndartiden införda karaktär.[3]

IV.

Om emellertid alla tre brefven utfärdats år 1305, återstår det att förklara hur en saklig olikhet, jämte åtskilliga formella, kan förekomma i bref, som samtidigt utfärdats att enligt sin lydelse gälla för hela den svenska kyrkan.

Den förklaring, som ligger närmast till hands, är att olika stift för sig utverkat tillämpningen af olika administrativa regler beträffande skatteuppbörden vid 'bona commixta' och att alltså privilegiet föreligger i olika utfärdelser för olika stift.

Det gäller då att undersöka de uppgifter man har om domkyrkornas medeltida arkiv.

För ärkestiftet föreligger som bekant en utmärkt källa i *Registrum Ecclesie Upsalensis*, en år 1344 upplagd, systematiskt ordnad kopiebok, hvari sammanförts afskrifter af de olika stiftsmyndigheternas arkiv.[4] Kung Birgers privilegium finns här infördt på tvenne ställen. Ena gången, fol. 68 v. (s. 92), förekommer det bland afskrifter gjorda efter bref, som förvarades 'in domo lapidea siue camera archiepiscopi', 'in custodia archiepiscopi'.[5] Afskriften är här tagen efter originalet n:r 2.[6] Andra gången, fol. 80 (s. 115), möter det bland afskrifter tagna efter bref 'in custodia capituli'.[7] Denna afskrift är däremot tagen efter originalet n:r 1.[8]

---

[1] DS 1460.

[2] Dominica letare inföll detta år den 8 mars.

[3] DS 1436, 1437; det förra dateradt Alsnö den 28 juli 1304, det andra den 29 juli 1304 utan ortsuppgift.

[4] Handskriften är beskrifven af B. E. Hildebrand DS V s. 349, i samband med tryckningen af den viktiga innehållsförteckningen, samt delvis af Annerstedt SRS III s. VII.

[5] Se den DS V s. 350 aftryckta rubriken och den s. 354 återgifna notisen.

[6] Uppgiften DS V s. 354, att afskriften gjorts efter n:r 1 är oriktig; i stället för 'N:o 1459' bör stå 'N:o 1459 noten'.

[7] Se den DS V s. 354 aftryckta rubriken och de s. 358, 360 tryckta notiserna.

[8] Uppgiften DS II s. 407, att denna afskrift tagits efter n:r 2, är oriktig.

Af dessa iakttagelser framgår alltså, *att det var den ändrade redaktionen som gällde för ärkestiftet, och att n:r 2 är den utfärdelse, som lämnades till ärkebiskopen, medan n:r 1 är den, som lämnades i Uppsalakapitlets förvar.*

Ärkebiskopens exemplar fick historiskt viktiga öden.

Under de oroliga tider, då striden mellan kung Birger och hans bröder pågick, utsattes Uppsalakyrkan, som flera bevarade källor visa, för svåra kränkningar af sina privilegier och därmed framträdde för henne ett behof att ställa sig under helgden af den påfliga maktens skydd. Uppsalakaniken magister Nils Sigvastesson, som af domprosten och kapitlet i Uppsala i början af år 1316 utsändts till Avignon för att utverka pallium åt electus consecratus Olof,[1] utvecklade också i början af år 1317 på uppdrag af electus och kapitlet en framgångsrik verksamhet vid den påfliga kurian för att utverka påfvens mellankomst,[2] och när han i början af år 1318 som påflig nuntie återvände till Sverige,[3] medförde han en bulla daterad den 3 febr. 1317, hvari Johannes XXII konfirmerade flera för Uppsalakyrkan viktiga bref och bland dem kung Birgers kyrkliga frihetsbref.[4] *Till grund för den påfliga konfirmationen ligger ärkebiskopens original, n:r 2,* hvilket alltså i original eller vidimerad afskrift företetts i Avignon.

Den påfliga bullan, som införlifvades med Uppsalakapitlets arkiv[5] och infördes i kyrkans registrum, medförde alltså ingen förändring för ärkestiftet.

I Linköpingsstiftet blef förhållandet annorlunda.

---

[1] DS 2046. Hans uppdrag lyckades DS 2070, 2071.

[2] Bullorna DS 2088, 2089, 2090 samt notisen i Registr. Eccl. Upsal. DS V s. 306.

[3] DS 2142 är det första dokument, som röjer hans hemkomst.

[4] Bullan är känd dels genom en tämligen vårdslös afskrift efter det påfliga registret i Fredenheims Bullæ II s. 5, VHAkad:s Arkiv, dels genom följande afskrifter och vidimationer efter bullan — af hvilka några endast innehålla konfirmationen af 1305 års privilegier — DS 2088, 2142, 2178, 2182, Registr. Eccles. Upsal. fol. 109 v. (s. 167), Registr. Eccles. Lincop. RA. A9 fol. 27 v. (om denna afskrift mera i annat sammanhang s. 265), Registr. Eccles. Ab. fol. 21, Skokl. cod. Ab. fol. 19 v. (dessa båda afskrifter återfinnas styckade i Hausens ed. under n:r 20, 23, 71), Därjämte ha följande öfversättningar af 1305 års privilegiebref gjorts efter bullan med utlämnande af den påfliga konfirmationen: dels i 'Fragment af en kopiebok i 4:o' RA A1 fol. 1 med stil från början af 1400-talet (jfr för härstamningen från bullan öfversättningen af dess ingress fol. 1 v.); dels i Registr. Chartac. Eccles. Lincop. LStB Kh 54 (gammalt signum '43 fol.') s. 172 (om denna handskrift jfr s. 263 n. 1). *För privilegiebrefvets text ligger i samtliga dessa fall n:r 2 till grund.* Uppgiften DS III s. 305, att i Linköpingsregistret RA A9 den i bullan inryckta texten skulle vara tagen efter n:r 1, är oriktig, då afskriften i alla afgörande fall går med n:r 2, och endast i de ofvan s. 257 n. 1 såsom icke textkritiskt relevanta anförda ordställningarna går med n:r 1.

[5] Detta framgår af de ofvan s. 261 n. 7 nämnda uppgifterna i Registr. Eccl. Upsal.

Det äldsta register öfver Linköpingskyrkans arkiv, som bevarats, är *Registrum Eccl. Lincop. RA A9*, hvilket förefaller vara upplagdt under 1300-talets sista årtionden.[1]

En undersökning af denna handskrift lämnar värdefulla upplysningar i det ämne som här är före.

Främst i handskriften har upplagts en afskriftssamling 'Privilegia regum', och här införes fol. 3 Magnus Ladulås' kyrkoprivilegier af år 1281. Vid stadgandet om 'bona commixta' står i kanten med medeltidsstil 'Nota de bonis ecclesie et regis simile jnfra fol. 4 et 9'.

Å fol. 4 har sedan införts en afskrift af *kung Birgers privilegier efter originalet n:r 3.* Öfver brefvet står specialrubriken 'Birgeri per totum regnum Swecie' och i kanten flere kantrubriker, däribland vid stadgandet om 'bona commixta': 'De commixtis bon[is] ecclesie et regis q[uid?] satisfiat vide j[nfra?] fol. 9'.[2] allt med medeltida stil.

Den redaktion af kung Birgers privilegier, som bibehöll 1281 års bestämmelse beträffande skatteuppbörden vid 'bona commixta', har alltså gällt i Linköpings stift, och n:r 3 är den utfärdelse, som tillställts Linköpingsbiskopen.

Ett fortsatt studium af handskriften meddelar någon upplysning om, hur länge denna ordning rådt i stiftet.

Vänder man om bladet, finner man nämligen, å fol. 4 v., följande regest:[3]

Omnibus presentes litteras inspecturis Ericus et Waldemarus, dei gracia duces Sweorum, salutem in domino sempiternam. Quamuis creatura non habeat quid pro meritis respondeat creatori, sollicite tamen precauendum est, et cetera ut in tenore Birgeri regis. In cuius nostre concessionis euidenciam pleniorem sigilla nostra presentibus sunt appensa. Datum apud Vpsaliam anno domini MCCC septimo in festo beati Martini.

---

[1] Handskriften är tyvärr inte närmare undersökt och beskrifven. Dess material är pergament. Det förtjänar påpekas, att man blott af det förhållande, att ett bref finnes afskrifvet i detta register, inte med säkerhet kan draga den slutsatsen, att originalet funnits i kyrkans arkiv, då arkivaliska upplysningar liknande dem, som finnas i Uppsalaregistrets innehållsförteckning däri saknas. Ett 'Registrum vetus mense episcopalis', som är förloradt, omtalas flerstädes i Registrum Chartac. Eccles. Lincop. LStB Kh 54, som delvis är byggdt därpå och dit meddelar sidhänvisningar. Möjligen skulle man med ledning häraf kunna så pass rekonstruera det förlorade registret, att man kunde bestämma dess ålder. Det ofvan omtalade Registr. Chartac. är upplagdt i början på 1500-talet och meddelar på åtskilliga ställen intressanta upplysningar om sin historia; en ofullständig innehållsförteckning är tryckt i Link. Bibliotheks Handl. I s. 84. Det är ofta svårt att vid citat veta, om det är denna hs. eller det äldre bevarade registret, som åsyftas, då än det ena, än det andra frånkännes namnet 'Registrum' och betecknas som 'Codex'. Då båda varit stiftsmyndighetens 'register' i svensk medeltidsmening, synes namnet 'Registrum' böra bibehållas för båda och det yngre särskildt utmärkas som 'Chartac'; om man så vill, kan dessutom till det äldre läggas bestämningen 'Membran'.

[2] Fol. 9 är bortskuret. Det uppgifves i den ofvan från fol. 3 aftryckta noten om 'bona commixta' ha innehållit lika stadganden med 1281 års bref och n:r 3.

[3] Det är skildt från den föregående afskriften af n:r 3 blott genom afskrifter af DS 968 och 1597.

Den urkund, som här föreligger i regest, har tydligen varit ett privilegium, som uppsatts med n:r 3 som förskrift. Om redan skrifvarens hänvisning, som inte kan gälla annat än det kort förut införda n:r 3, gör detta troligt, blir slutsatsen fullt säker, om man jämför brefvets afskrifna begynnelseprotokoll, bekräftelseformel och slutprotokoll med den tabellariska öfversikt, som förut s. 257 lämnats öfver de olikheter, som de tre originalen i dessa delar förete. Hertigarnas urkund sluter sig nämligen på det närmaste till lydelsen af n:r 3.[1]

Det material, som förut meddelats från ärkestiftet, gör det troligt, att denna hertigliga urkund aldrig gällt eller varit afsedd att gälla för detta stift. Det är i stället sannolikt, att den tillkommit på så sätt, att Linköpingsbiskopen uppsatt den i sitt kansli med ledning af det för hans stift gällande kungliga brefvet, företett den för hertigarna och utverkat deras besegling. Liksom n:r 3 har den således endast gällt för urkundsemottagarens stift.

Af särskild vikt är denna urkund som ett vittnesbörd, *att ännu alltjämt år 1307 stadgandena i n:r 3 gällde för Linköpingsstiftet* och äfven för framtiden stadfästes att gälla.

Härigenom omöjliggöres nämligen den åsikt, som förut anförts, att n:r 3 företräder en redaktion, som förkastades och upphäfdes år 1305 i samband med en omredigering af privilegierna till den lydelse, som företrädes af n:r 1 och 2.

Men om man måste uppgifva tanken, att kung Birgers privilegier föreligga i två *successivt* giltiga redaktioner, bortfaller därmed äfven ett skäl att betvifla riktigheten af den bevisning, som här förts för att styrka, att n:r 3 är villodateradt, och till de samstämmelser, som då anfördes till stöd kan ytterligare en läggas och så formuleras: de *samtidigt gällande* privilegierna bero troligen på samtidigt ingångna aftal.

Intet historiskt vittnesbörd upplyser uttryckligen om, hur länge n:r 3:s stadganden fortforo att gälla för östgötastiftet. Man är härom hänvisad till, hvad ett fortsatt studium af dess Registrum kan göra troligt.

De privilegiebref från den närmast följande tiden, som införts, medföra ingen ändring. Hertigarnas skyddsbref för Linköpingskyrkan af den 24 aug. 1308[2] innehåller endast en bekräftelse på de gällande privilegierna. Samma betydelse har det af hertiginnan Ingeborg och rådet den 28 juli 1319 utfärdade brefvet, som är en stadfästelse på hela kyrkans gamla privilegier hållen i allmänna ordalag.[3] Att det härvid säges, att dessa privilegier konfirmerats af den romerska stolen, kan på intet vis fattas som en förordning om, att just den konfirmerade redaktionen skulle införas i Linkö-

---

[1] Diplomatariets utgifvare har haft samma åsikt, då han vid tryckningen, DS 1565, ersätter skrifvarens ord 'et cetera ut in tenore Birgeri regis' med 'lika med föregående N:o 1420 till'.

[2] DS 1597, som förut nämnts, infördt omedelbart före DS 1565.

[3] DS 2200; infördt fol. 6.

pings stift, helst som urkunden mycket väl kan vara uppsatt af ärkebiskopen.[1] Det kan dessutom rentaf ifrågasättas, om Linköpingskyrkan någonsin ägt något originalbref af denna urkund.[2]

Att det senast nämnda brefvet inte medfört någon ändring för stiftet, är så mycket troligare, som den påfliga stadfästelsen med den däri inryckta redaktionen först sent synes ha inkommit i dess arkiv. Bullan finns nämligen införd fol. 27 v.[3] med följande vidimationsformel: 'Nos igitur Nicolaus Thome et Rangwaldus de Thorstunum, canonici Vpsalenses, presentem confirmacionem domini pape sigillo capituli nostri sigillamus in testimonium premissorum'.

Då Nils Thomasson i urkunderna möter som kanik i Uppsala åren 1362—1378 och Ragvald Petersson, kyrkoherde i Thorstuna, med bibehållande af sitt pastorat blef kanik år 1370, förekommer i urkunder till år 1375 och är död år 1378,[4] måste den af dem utfärdade vidimationen dateras till något af åren 1370—78. Dess framkomst till Linköpingsarkivet faller troligen inom samma årssiffror.

Man har således ingen anledning anta, att den ändrade redaktionen af kung Birgers privilegier före år 1370 i rättsgiltig form funnit sin väg till Linköping eller där tillämpats. Det bör t. o. m. ifrågasättas, huruvida dess införlifvande med Linköpingsarkivet på 1370-talet i en ordentlig vidimation betyder, att den då erhållit giltighet för stiftet med upphäfvande af den förut tillämpade ordningen. Denna fråga måste här lämnas öppen.

Linköpingsregistret blef en af de källor, som flitigast anlitades under den följande tidens historiska forskning, och tack vare detta förhållande finner man ofta i senare samlingar afskrifter af originalet n:r 3 eller hänvisningar till detsamma. Det är af mindre vikt för det ämne, som här behandlas, att ingå på dessa afskrifters härstamningsförhållanden, hvilket för öfrigt endast kunde ske i samband med en skildring af samlingarnas uppkomsthistoria. Det är därför nog att omtala, att en afskrift efter n:r 3 är införd i Erik Sparres Copiebok,[5] att i afskriften af denna bok årtalet nedsubtraherats till '1303'[6], och att urkunden sedan i detta skick gått ut i den äldre litteraturen.[7]

[1] Ordalagen, DS 2200, äro: 'Noueritis quod nos venerabilibus patribus... archiepiscopo Vpsalensi, omnibus episcopis, clero et ecclesijs tocius regni Swecie promittimus bona fide omnia priuilegia et libertates quascunque per reges, duces seu quoscunque principes regni Swecie ipsis quandocunque concessas et nunc per sedem apostolicam ex certa sciencia confirmatas . . . obseruare . . .'

[2] Vid en öfversättning däraf, som införts i det visserligen sena Registrum Chartac. Eccles. Lincop. s. 179, DS 2200 a, anmärkes nämligen i kanten: 'Originale huius priuilegij est in ecclesia Strengnensi'.

[3] Med medeltida stil står följande kantrubrik: 'Confirmacio pape priuilegiorum concessorum.

[4] Se de i registret till Riksarchivets Pergamentsbref vid deras namn anförda brefven. Att hr Ragvald var död år 1378, framgår af att en hr Birger då var kyrkoherde i Thorstuna, RPB n:r 1387 jämfördt med n:r 2707.

[5] RA B7 fol. 12.

[6] RA B8 fol. 8.

[7] Se DS II s. 407.

Om man slutligen i en öfversikt sammanställer de upplysningar, som lämnats om de viktigaste afskrifternas härstamning, ter sig denna på följande sätt:

n:r 1 DS 1459.	n:r 2 DS 1459 not.	n:r 3 DS 1420.
n:r 1 a Registr. Ups. fol. 80.	n:r 2 a Registr. Ups. fol. 68 v.	n:r 3 a Registr. Lincop. fol. 4.
	n:r 2 b Joh. XXII:s konfirmation.	n:r 3 b Erik Sparres Copiebok B7 fol. 12.
		[Hertigarnas bref DS 1565.]

V.

Den närmare kännedom man genom den gjorda undersökningen vunnit om de tre originalens inbördes ställning tillåter, att man nu något mera ingående yttrar sig om några diplomvetenskapliga frågor, som äro af vikt för undersökningen.

Det är då kanske lämpligast att först uppta frågan, hvilken vikt som kan fästas därvid, att dateringsformeln, som af den förut meddelade tabellen framgår, i n:r 1 och 2 inledes med 'actum et datum' och i n:r 3 med blott 'datum'. Enligt stränga diplomvetenskapliga regler skulle 'datum' hänföra tidsbestämningen till tidpunkten för urkundens utställelse och 'actum' till tidpunkten för den rättshandling, om hvilken urkunden utställes, men redan tidigt hade i utlandet denna skillnad utplånats, så att båda uttrycken godtyckligt användas om hvarandra.[1] När man genomgår det svenska urkundsmaterialet från den äldre medeltiden, får man äfven det intrycket, att de båda anförda formlerna under senare delen af 1200-talet och den närmaste tiden ofta användas i alldeles samma betydelse, och att valet mellan den ena eller andra bestämmes af godtycke eller af ett rådande mod. Det torde räcka att här anföra ett säkert bevis för deras likvärdighet. Hertigarna Eriks och Valdemars stadfästelse på Uppsalakyrkans gamla privilegier och friheter af år 1307 är bevarad i två utfärdade originalexemplar,[2] som ha samma orts-, års- och dagbestämning. I det ena inledes emellertid dateringsformeln med 'actum et datum', i det andra med 'datum'. Likheten af de båda uttryckens betydelse torde sammanhänga med, att rättshandlingen och urkundens utställelse och besegling i regel skett på samma dag; särskildt torde detta varit fallet, då urkunden beseglats af flera personer, hvilka som parter eller vittnen spelat en roll vid rättshandlingen.[3] I många fall har man

[1] Ficker, Beiträge zur Urkundenlehre I 1877 s. 154 f., 203 f. Bresslau, Handbuch der Urkundenlehre I 1889 s. 857 f.
[2] DS 1537.
[3] Undantagsfall synes dock gifvas, i hvilka de i bekräftelseformeln nämnda medsigillanternas samtycke och sigill först senare utverkats eller kanske aldrig erhållits.

därför säkerligen skäl att, som allmänt sker i framställningar af denna tids historia, förlägga en rättshandling till den dag, då en urkund därom är 'datum', ehuru man inte får förbise, att fall finnas, då detta inte låter sig göras.

Den anmärkta olikheten mellan urkundernas formler kan alltså inte anses skapa någon reell skillnad dem emellan.

En annan fråga, som förtjänar att något närmare behandlas, rör villodateringen 'år 1304' i n:r 3. Den förklaring, som ligger närmast till hands, är att man har att göra med en felskrifning, i det skrifvaren ritat 'iiij' i stället för 'iiiij'. En dylik förklaring är diplomvetenskapligt fullt tillåtlig, då dylika skriffel ofta förekomma i medeltida urkunder och ha passerat oanmärkta till följd af bristfällig kollationering i kansliet och på grund af den ringa vikt, som fästes vid dateringen af urkundsemottagaren, hvars hufvudintresse var att få en vederbörligen utfärdad urkund.[1]

Det har emellertid i det föregående visats, att de tre originalen äro utfärdelser för två olika stift, ärkestiftet och östgötastiftet. Urkunderna äro därjämte skrifna med olika stilar. Man skulle därför kunna tänka sig möjligheten af, att de utskrifvits af skrifvare tillhöriga två olika stifts kanslier. Full visshet härom skulle möjligen kunna erhållas genom ett jämförande studium af de olika stilarna i de samtida urkunderna och deras samband med vissa urkundsgifvare och urkundsemottagare. En sådan undersökning borde emellertid omfatta ett långt tidsrum och ske i sammanhang med en framställning, byggd äfven på annat material, af våra kansliers historia, en framställning, som tyvärr saknas.[2]

Om urkunderna utskrifvits i olika kanslier, föreligger det nämligen som en tänkbar möjlighet — visst icke som en följd — att man i dem har att göra med olika årsberäkningar. Man skulle då ha att anlita den förklaring, som Annerstedt, enligt hvad förut är nämndt, gifvit, då han anser, att årtalet '1304' i n:r 3 bestämts efter 'påskårsskifte'.

Denna förklaring är emellertid betänklig. Påskårsskiftet förekommer nämligen endast i Frankrike och därifrån påverkade gränstrakter (Flandern, Brabant, Köln, Schweiz o. s. v.). Det brukar dessutom särskildt utmärkas genom tilläggen 'more Gallicano', 'post pascha', 'ante pascha' eller dylikt.[3]

---

[1] Jfr Bresslau, a. a. s. 841 f. s. 858.

[2] Samma stil som i n:r 1 förekommer äfven i andra handlingar rörande Uppsalakyrkan t. ex. DS 2008, hvilket äfven enl. Registr. Upsal. förvarats i domkapitlets arkiv. Samma stil som i n:r 2 möter äfven i Valdemars bref för Uppsalakyrkan DS 1472 och i hertigarnas bref för Uppsalakyrkan DS 1537 noten. Jfr för frågan om det varit vanligt, att de kyrkliga privilegiebrefven uppsatts och utskrifvits af urkundsemottagarna eller i det kungliga kansliet äfven det ofvan s. 264 anmärkta förhållandet med hertigarnas bref DS 1565.

[3] Grotefend, Zeitrechnung des deutsch. Mittelalters u. der Neuzeit II 1891, 'Osteranfang'.

Något fall af påskårsskifte har hittills inte uppvisats i vårt land. Det är under sådana omständigheter ytterst vågadt att anta dess tillämpning för att förklara denna enda datering.[1]

För att slutligen återvända till ännu en detalj i det föregående, kan det vara skäl att påpeka, att om urkunderna äro utfärdade vid samma tillfälle, däraf följer, att de förhandlingar och ändringar, som utlästes ur originalens härstamningsförhållanden[2] ägt rum inom loppet af en kort tid, kanske en eller ett par dagar. Då under sådana omständigheter en historisk utvecklingsgång representerad af förlorade utfärdade urkunder omöjligen kan inskjutas mellan de stadier de tre originalen företräda, styrkes häraf riktigheten af att som ofvan skett beteckna de antagna mellanstadierna *X och *Y som *koncept*. Om användningen af koncept vid urkunders uppsättande åtminstone vid ett tillfälle anses uppvisad, har man därmed erhållit en diplomvetenskaplig upplysning för vårt land i en fråga, som för utlandet är omtvistad,[3] och som i vissa fall inte är utan all vikt.

*

Undersökningens historiska hufvudresultat är alltså, att kung Birgers tre bref om återställandet af kyrkans gamla friheter utgå från ett och samma aftal, slutet i Strängnäs den 28 mars år 1305 och gällande hela riket, fastän det som så många andra riksstadganden i detaljbestämmelse fått en provinsiell skiftning.

Huru denna slutsats inverkar på bedömandet af det historiska sammanhang, hvarur detta aftal framgått, kan tydligt röja sig endast vid en utförligare framställning af tidens historia.

---

[1] Man synes blott stöda ett antagande med ett ännu lösare, om man framställer den hypotesen, att biskop Lars i Linköping lärt känna och värdera detta årsskifte under den resa han förut tillsammans med sin lagman Bengt företagit till det heliga landet, Ericus Olai SRS II: 1 s. 69, Linköpings rimmade biskopskrönika SRS III: 2 s. 106.

[2] Se ofvan s. 259.

[3] Jfr Bresslaus utförliga diskussion a. a. s. 740 f.

K. G. Westman.

Underrättelser.

— Förre professorn i svensk statsrätt m. m. vid Uppsala universitet Herman Ludvig Rydin afled den 22 nov. 1904 82 år gammal. Sin långa verksamhetsdag delade han mellan praktiska göromål af olika slag och vetenskaplig verksamhet och han hörde en lång tid till de mest produktive af våra juridiska professorer. Bland hans många arbeten må erinras om afhandlingen »Om svenska folkets beskattning» (1855), den uppseendeväckande undersökningen »Föreningen mellan Sverige och Norge från historisk och statsrättslig synpunkt» (1863), »Svenska riksdagen, dess sammansättning och verksamhet» (1873—79), »Unionen och konungens sanktionsrätt i norska grundlagsfrågor» (1883) m. fl.

— *Västergötlands Fornminnesförening* har genom lektor F. Ödberg gifvit ut ett nytt dubbelhäfte af sin tidskrift som vanligt med ett omväxlande och intressant innehåll. Utgifvaren, en kännare som få af 1500-talets historia, har meddelat en längre uppsats *Om konung Johan III:s förföljelse mot ståthållaren Karl Henriksson Horn och hans bröder 1590—1592*, ett nytt bidrag till historien om nämnde konungs ryktbara och å hans sida hänsynslöst förda strid med den svenska högadeln mot slutet af hans regering, och dessutom fortsättning på serien af *Äldre handlingar rörande Västergötland*. F. Nordin har skildrat aftäckningen af monumentet öfver Lennart Torstenson den 3 september 1903 och redogjort för undersökningen af Torstensons högen vid Forstena, hvarjämte landshöfding Sjöcronas tal vid invigningen meddelas. Sven Lampa behandlar Västergötlands ortnamn i medeltida urkunder. Lampa och Ida Henrici meddela sägner om Ålleberg o. s. v.

— Af Elof Tegnérs *Valda skrifter* har första delen med ett sjätte häfte afslutats. Det innehåller första delen af hans berömda skildring af Gustaf Mauritz Armfelt. Den åtföljes därjämte af porträtt samt af en med synnerlig sympati författad lefnadsteckning af H. Schück.

— Kapten W. Planting-Gyllenbåga har i en liten skrift *Västgöta regemente i Sveriges krig 1520—1814* skildrat nämnda regementes, som 1811 från rytteri förvandlades till infanteri, deltagande i Sveriges krig och därvid gått tillbaka äfven till tiden före den första västgötafänikans uppsättande såsom ett stadigvarande truppförband. Några illustrationer öfver uniformens utseende ända från 1678 åtfölja arbetet, som i sin mån vittnar om det intresse, hvarmed de svenska regementenas historia omfattas i våra dagar

— Doktor Alfred Hjelmérus har som separattryck (ur en tidning?) utgifvit *Ur Samuel Hjelmérs Papper. Norrköpings riksdag 1800.* Förste expeditionssekreteraren Samuel Hjelmér var vid riksdagen närvarande såsom sekreterare i det hemliga utskottets stats- och finansdivision. Han var en intresserad antecknare af hvad som hände, hvarom hans dagbok bär vittne, och kan följaktligen meddela åtskilligt af intresse från denna ryktbara riksdag både om öfverläggningarna i utskottet och stånden, och om förhållandena i allmänhet.

— Af *Ny svensk släktbok* utgifven af Karl K:son Leijonhufvud har sjunde häftet utkommit. Man finner här släkterna Ahlqvist, Arborelius, Aurelius, Ericson, Hagberg, Robsahm, Schlüter, Schlytern, Schlyter, Sundius, Swartz, Wallenius och Älf. Själfva ättartaflorna inledas med stamträd eller stamtaflor, som underlätta öfversikten.

— Öfverbibliotekarien E. W. Dahlgren har i en liten numrerad upplaga utgifvit ett i sällskapet Idun den 9 april 1904 hållet föredrag: *Abbé Noël Jouin. En Humberthistoria från Ludvig XIV:s tid.* Det är under sina studier öfver de franska sjöfärderna på Stilla oceanen som herr Dahlgren framför allt i de franska arkiven påträffat de handlingar, som han begagnat för att skildra några episoder ur ett af de många förslagna spekulant- och äfventyrarexistensers lif, på hvilka 1600-talet var så rikt. Det är därjämte en tidsbild från Ludvig XIV:s berömda tidehvarf, som framställes, en bild, som onekligen är mera rik på skuggor än på dagrar. Föredraget åtföljes af 30 bestyrkande bilagor, den sista en utförlig till konungen af Spanien ställd inlaga rörande nödvändigheten af att bebygga stränderna af Magellans sund.

— Professor Carl v. Bonsdorff i Helsingfors har med andra bandets tredje häfte afslutat *Åbo stads historia under sjuttonde seklet*, hvilken såsom andra serie ingår i »Bidrag till Åbo stads historia utgifna på föranstaltande af Bestyrelsen för Åbo stads historiska museum». Första delens första häfte utkom 1889 och det är till ett långt arbetes afslutande man sålunda får lyckönska författaren. 1600-talet är som bekant för de flesta svenska och finska städerna det betydelsefulla århundradet, då de ur torftiga och af källorna föga belysta begynnelser arbeta sig fram till någonting, som verkligen kan göra skäl för benämningen stadslif. Först då börjar man i samtida handlingar med mera sammanhang kunna följa deras utveckling, och att det kan löna sig visar den nu afslutade skildringen af Finlands viktigaste stad under ifrågavarande tidskede, som naturligt nog äfven lämnar rika bidrag till kännedomen om den svenska stadsutvecklingen i allmänhet. Det sista häftet innehåller slutet af afdelningen om »Tidsanda och seder» och dessutom såsom den sista afdelningen fyra kapitel skildrande Åbos öden under »Stora ofreden». Häftet innehåller utom tillägg och rättelser äfven personregister till de båda banden.

— Professor Alexander Bugge i Kristiania har under titeln *Vikingerne Billeder fra vore forfædres liv* utgifvit en populärt skrifven skildring af framför allt norrmäns och danskars vikingatåg och nybyggesanläggningar på de brittiska öarne och på Irland. Han har för densamma äfven begagnat irländska källor.

— Af de forskningar, som under flera år äfven från dansk sida idkats i det vatikanska arkivet, föreligger nu ett resultat på tryck i ett vackert band under titeln *Acta pontificum Danica. Pavelige aktstykker vedrörende norden 1316—1536. Förste bind. 1316—1378. (Det Avignonske tidsrum)*. Utgifvare är L. Moltesen, som uppehöll sig i Rom åren 1894—1895 och alltifrån oktober 1894 samarbetade med den svenske utskickade d:r K. H. Karlsson på så sätt, att den ene antecknade hvad han fann rörande den andres uppgift. Begynnelseåret 1316 motiveras därmed, att de påfliga registraturen intill den tiden antingen voro utgifna eller skulle utgifvas i sin helhet, hvilket däremot icke kommer att ske med den följande tiden. Det första bandet omfattar 759 nummer samt åtföljes af person-, ort- och sakregister.

— Af *Danmarks Riges Historie* har första delen, författad af professor Johannes Steenstrup, nyligen fullbordats. Den sträcker sig ända till år 1241 och slutar sålunda med Valdemar Sejrs regering. Man finner i slutet en intressant skildring af Danmarks samhällsförhållanden under 1200-talet, bland annat en geografisk skildring under formen af »En rejse gennem Danmarks provinser». Utstyrseln med illustrationer och kartor är äfven i detta band lysande och många bilder hvad reproduktionen angår förträffliga.

— En ny ståtlig dansk textpublikation föreligger i *Bernstorffske papirer. Udvalgte breve og optegnelser vedrörende familien Bernstorff i tiden fra 1732—1835.* Utgifvare är d:r Åge Friis. Materialet är hufvudsakligen hämtadt ur enskilda arkiv, framför allt ur de Bernstorffska familjearkiven på Stintenburg och Wotersen i Lauenburg, men äfven ur Stolbergska, Reventlowska m. fl. familjearkiv. Meningen är också att i regeln icke trycka den diplomatiska eller officiella korrespondensen. Äfven några vackra porträtt åtfölja publikationen. Det är den outtömliga Carlsbergfonden, som man har att tacka för att utgifningen möjliggjorts. Rörande svenska förhållanden innehåller detta band icke mycket: några omdömen om kronprinsen Gustaf och Sofia Magdalena, men knappast något mera af vikt.

— I Danmark har Thyra Sehested, som tidigare behandlat andra medlemmar af den ryktbara familjen af samma namn, Hannibal Sehested och Christen Thomesen Sehested, men begagnande af tryckta och otryckta källor utgifvit *Admiral C. T. Sehesteds Saga.* Amiralen Sehested deltog med utmärkelse i Danmarks sjökrig mot Sverige under Karl XII:s tid och monografien har sålunda intresse äfven för svenska läsare och för den svenska historien.

En nordisk lensmands liv i det 15de århundrede.

AF

KNUD FABRICIUS.

II.

7.

Det er bekendt, hvor ugunstigt den nordiske forsker er stillet, når han ønsker at trænge til bunds i det kulturelle liv, som levedes under vore breddegrader i slutningen af middelalderen. Det er ikke så meget, fordi der forefindes et ringe kildestof; meget mere, fordi dette stof er så overordentligt spredt. En tänkebok fra en stad eller et regnskab fra et kloster er som oftest den eneste kilde, hvoraf han må øse sin viden om forholdene inden for vedkommende gebet, og håndskriftets små og smalle blade indeholde som regel kun de mest nødtørftige og tilfældige oplysninger, så at væsentlige sider af livet ikke berøres deri. Et intensivt studium af et isoleret område bliver under disse forhold ikke muligt, notitser fra de mest forskellige egne må supplere hverandre, og man må gribe til komparativ forskning, ofte uden at have den fyldige og dybtgående kendskab til de enkelte dele, som egentlig er en betingelse for, at sammenligningerne skulle være opførte på tilstrækkelig fast grund.

Øen Gotland er på forhånd at betragte som en af de heldigste studiemarker, man kunde vælge, isoleret som den er ved sin afsides beliggenhed, samtidig med at den på hin tid efter alle historiske vidnesbyrd at dømme stod i den

livligste forbindelse med omverdenen. Her om noget steds må skatteforhold, lovgivning og andre sider af livet have udviklet sig på en selvstændig måde, medens den kraftige kommunikation dog stadig kunde tilföre dem de nødvendige impulser udefra. Ingen del af Norden, ene Island undtagen, kan i denne henseende måle sig med Gotland. Ved et heldigt tilfælde er der da netop fra dette område bevaret os et virkeligt udførligt og pålideligt kildeskrift, en hidtil lidet studeret volym i det svenske rigsarkiv, der af sit indhold viser sig at være *Iver Akselsøn Tots opbyrds- og regnskabsbog* fra hans liv på Visborg slot under årene 1485—1487. Den rummer en oversigt over hans indtægter og udgifter, de første bestående af skatter fra øen, salg af overflødige produkter fra slottet Visborg og lignende. Denne indtægtsside af lensmandens regnskab har en dobbel betydning, da den så vel giver os bidrag til Iver Akselsøns egen historie, som også til den øs, han beherskede. Men netop derfor kræver en undersøgelse deraf en udførlighed og bredde, som fører den ud over de rammer, vi her må drage for vor fremstilling af den nordiske lensmands liv. I det vi derfor her forbigår den egentlige skildring af det gotlandske skattevæsen og dets opkomst, specielt af det mærkelige mantal, og henviser derom til en særundersøgelse, der sætter sig til mål at udrede gotlandske tilstande i slutningen af middelalderen,[1] skal vi her kun dvæle med et par ord ved skatterne, for så vidt de havde betydning for Iver Akselsøn personlig. De falde i tre større: Sommerskat, vinterskat og mantal; samt tre mindre: høpenninge, husarundpenninge eller sommer-mantal og sækkepenninge. Heraf indbringe de første tre 900 + 1,800 + ca. 840 mark lybsk og de sidste 160 + 80 + 30 mark, altså ialt ca. 3,800 mark. De øvrige indtægter kunne ikke vurderes, men gå sikkert op til nogle 100 mark. Vi kan altså sætte Ivers samlede indtægt af Gotland til noget over 4,000 lybske mark.

Om udgifterne er det vanskeligere at tale. Største parten af dem gik til svendeholdet, der dog ikke var meget talrigt; resten til de daglige udgifter. I det hele bar Iver

[1] Vil blive publiceret i (svensk) Antiqvarisk Tidskrift.

Akselsøns budget sig meget godt; indtægterne oversteg udgifterne. Det skulde være fristende at komme ind på de sidste her, men dels vil det vistnok vise sig rettest for Gotlands vedkommende at indskrænke sig til alene at fremdrage de oplysninger, som angå Iver og hans allernærmeste personligt, dels vil selve undersøgelsen af hans svendelønninger og varepriserne på øen føre os ind på så vidtgående sammenligninger med forholdene i andre lande, at de ikke kan finde plads i dette tidskrifts begrænsede rum. Vi må da også for en stor del af udgifternes vedkommende og angående de kulturelle oplysninger, vi kunne hente derfra, henvise interesserede læsere til den ovenfor anførte supplerende afhandling.

8.

Vi vende os da nu til Iver Akselsøn. Også hans skikkelse træder os nemlig i møde gennem regnskabsbogens notitser.

Det er først og fremmest som den *religiøse mand*, vi lære Iver at kende. Han er villig til at ofre i kirkerne, hvorhen hans vej falder hver anden dag; som regel skænker han 1 mark, ofte flere, og ved særlige lejligheder som i julen 1485 kan hans gavmildhed stige indtil 24 mark. Den samlede sum af disse offerpenge bliver alene for 1485 over 150 mark. Men ikke nok hermed, da man måske kunde betragte dette som en almindelig sædvane og som udslag af en vanlig alliance mellem sværd og krumstav. Nej, en række individuelle træk ledsager offergaverne og vidner om Iver Akselsøns specielle interesse for disse forhold. Han skifter med, hvilke kirker han besøger, og forsømmer ikke nogen helligdag. Undertiden bærer han selv pengene til dem, hvad der vel har forhøjet indtrykket af hans generøsitet. Men det mest tiltalende er, at han også foretager en række gode handlinger, som ikke synes beregnede på at komme til almindelig kundskab. Den gamle læsemester (lecthere) i sortebrødreklostret får ikke alene penge, men Iver lader også sætte glasvinduer i hans herberge i klostret og giver ham en skindkjortel. Når en munk læser sin

første messe, når en jomfru gives i kloster, ved enhver lejlighed forherliger han øjeblikket ved sine gaver. Og ikke alene for sin egen person, men også for pigerne på fruerstuen, for ladegårdsfolket, ja selv for Klavs Ågesøn betaler han offerpenge.[1] Endelig må Iver under sine rejser på landsbygden vise ikke mindre gavmildhed; det gælder, hvad enten han kommer til Roma kloster, som lå straks ved den plads, hvor Gutnaltinget fra gammel tid holdtes, eller han drog ud for at ære det hellige kors i Bro kirke. Det var genstand for stor pietet fra befolkningens side, og på kirkeklokken læses endnu den plattyske indskrift:

»Dat hylge cruce to Bro,
dat sy uns genedych, des werde wy vro.»

Også her optrådte Iver Akselsøn med passende rundhåndethed.

Endnu et bevis på interesse for kirkens sager gav Iver gennem at udsende mænd, der skulde gå pilgrimsfærd, snart til »det hellige blod» i Wilsnack, snart til St. Jakob i Spanien. Det er navnlig en vis »Mattis Skomager», som påtog sig disse vandringer. Fænomenet er karakteristisk: Når en højere stående mand var forhindret i selv at kunne udøve religiøse pligter, kunde han leje en anden til at göre dette på sine vegne.

Vi have tidligere set, at Iver Akselsøns sympati for gejstligheden også lagde sig for dagen uden for hans egne besiddelser, som t. eks. i Stockholm. Men også andet steds på det svenske fastland træffe vi vidnesbyrd om det samme. Flere år senere skrev hans svigersøn Arvid Trolle i sin jordebog: »Item en annen præbende, och j vatzsteno kloster, som sticktede Her Erick Axellsson och Her Iver Axelsson (gud begge theres sielle nade), och hörer meg och theres arffvenge till.» Og når priorinden for Kalmar nonnekloster 1484 på Johannes den døbers dødsdag blandt sine indtægter noterede »j rinske gyllen de Domino Yuaro», er det sandsynligst, at hun også har tænkt på den mægtige lensmand

[1] Endnu den dag i dag vidner en sten, som er indmuret på en af Visbys gader, og som bærer et billede af den hellige Gertrud, omgivet af de totske og bondeske våbenskjolde, om at Iver på en eller anden måde må have rakt hånden til opførelsen eller restaureringen af vedkommende helgenindes kapel.

på Gotland, der i disse år færdedes så meget i Kalmaregnen.[1]

Også til gilderne og til selskabelige forlystelser strækker Iver Akselsøns interesse sig. I den gotlandske regnskabsbog ser man, at når en ny gildebroder skulde udrede sit »papegøjeøl», kunde det hænde, at Hr. Iver gav ham en tønde tysk øl hertil. Og selv færdedes han ofte med sin frue i gilderne og deltog i deres lystighed, hvorom mere nedenfor. Alle institutioner, som på nogen måde havde gejstligt stempel, kunde åbenbart glæde sig ved Toternes bevågenhed. Og når man betænker, hvad det ord åndelig kultur betød i hine tider, synes man at kunne påstå, at Akselsønnerne i denne henseende stod fuldt på højde med deres samtid.[2]

Men Ivers gavmildhed nåede også uden for den gejstlige kreds. Han giver gerne bort til fattige og lader derfor stadigt hente småsummer på skriverstuen til at »give i guds navn». At hans arbejdsfolk ofte få badstuepenge, er et almindeligt træk i datiden. Men under tiden må Iver komme dem til hjælp med små bidrag til at løse en mands skjorte eller »losse» en andens bukser. Underligt formuleret er en sætning som denne: »gaff min herre Halvegge at komme til jorde med, som Per Jwde [Jyde] anamet på hans vegne». Men kønt lyder det, når Iver Akselsøn på fruerstuen befaler at give den gamle tjener Anders 4 mark.

Intet under derfor, at lensherren ofte kommer i øjeblikkelig pengetrangog da må låne hos sine egne svende. Over for disse er han i det hele taget ikke ængstelig for at bevare sin værdighed; man ser ham lege vartavl med dem i borgestuen og tabe penge til dem. Og når Iver går i Visbys gader, kan det hænde, at han må låne penge af en præst til at drikke øl for.[3]

Men alligevel ønsker Iver Akselsøn nok at optræde med en vis ydre og imponerende pragt, som blandt andet kommer for dagen i hans klædedragt. Vi have tidligere set den af-

[1] Sv.RA: C 37 (Arvid Trolles jordebok) p. 62. (Skrevet i 1490erne). D 9 (Uppbörds- och utgiftsbok för Kalmar nunnekloster 1478—1486) p. 22 a.

[2] Mærkes kan det tillige, at Iver Akselsøn ²/₆ 1485 betalte en munk i Gråbrödrekloster for at lære Peder trompeter at lege på »orger» (ɔ: orgel). Og i sommeren 1486 indkøbes der »et lyde orewerk» (orgel?), som koster 12 mark.

[3] Stedet iøvrigt utydeligt.

bildet,[1] og til den krævedes der mere end den vadmel, som landet selv kunde skaffe. Iver lader ikke alene købe blåt og rødt klæde, grønt alsk, sardug og lærred foruden mange flere stoffer, thi en del heraf kom åbenbart også andre til gode, som stuekonen og skibmændene; men det er kun sin egen kjortel, han lader udsire med silkeborter og blåtråd, og vi træffe poster som: Silke til min herres st[r]oye [= trøje?] og hollyrtz til hans behov; eller: blåt »kollet» til min herres behov. — Desuden forstår Iver Akselsøn godt at lade kræse for sig; øens naturalier kunde åbenbart ikke tilfredsstille det lille hofs fornødenheder. Man er lækkersulten og køber hvedebrød i Visby; man sender stadig »Peder Dunk» ud for at købe ferskt til herren eller fersk fisk til slotsbehov. Også af den sidste vare gik dog det meste til hr. Iver personlig. Og ligesom sydens stormænd havde også han fået indrettet sig en »rwde Dam» »nør uppaa» øen, som fiskerne fik betaling for at fylde med ruder. Her stå vi vel snarest over for en indretning, som ikke alene tilsigtede et materielt udbytte, men også havde den sportsmæssige forlystelse for øje. Vi møde da også udgifter til sådanne ting som rudenæt.

Hertil kommer andre delikatesser, som øl, der sendtes til Etelhem »til min herres behov», hvoraf man vel tør slutte, at Iver har haft en landgård hernede på øen; samt sukker til min herres behov. Derimod ere de 3 ℔ rosiner og de 2 ℔ mandler, som man spenderer juleaften 1485, vel beregnede på en større kreds end husherren og hans fåtallige familie.

Ved Iver Akselsøns side møde vi hans hustru. Fru Magdalene omtales sjældent. En enkelt gang optræder hr. Iver som den galante ægtemand, som da han sender en tønde gundesk øl af (ɔ: fra) Etelhem til »min frues gordh». Har det gotlandske øl været en delikatesse? Eller var det kun beregnet på landfolket? I hvert fald ser man heraf, at fru Magdalene ejede en særlig ejendom på øen, som jo mulig kan have været en del af hendes morgengave 1466.[2]

Medens denne opmærksomhed fra ægtemandens side henhører til august måned 1485, sætter han i november folk i

[1] Pag. 254.
[2] Også i Halle har hun i følge vinterskatten 1485 en særlig gård.

arbejde med reparation af »min frues stue» på slottet og sørger for at skaffe lys til hende. Hans tillidsmand, Henrik skriver, sendes til en af Visbys mest velhavende købmænd, hr. Asmus Besser, for at købe en unze guld til hende, og henimod jul sørger han for vadmelstøj til hendes småsvend sammesteds fra. I det hele får man indtrykket af, at Iver Akselsøn efter evne var en god og omhyggelig ægtemand; hans frue skydes ikke til side, men deltager med sin ægtefælle i de fornøjelser, som forefindes, og kommer der gæster, er hun med ham i de forskellige gildestuer.

Men Iver må, sønneløs som han var, have begyndt at føle sig som en ensom mand og have søgt selskab uden for sine nærmestes kreds. En ikke ringe rolle spillede her de tilflyttede herrer. Mod dem viste Iver Akselsøn sig altid gentil. Nogle af dem, som Vilhelm v. d. Felde, der lå i fejde med staden Riga og allierede sig med Iver Akselsøn, toge fast ophold på øen, og deres tilværelse her lettedes så vidt muligt, t. eks. ved skattefrihed; andre som Ernst v. Wolthusen opholdt sig i selve Visby, hvor Iver betalte hans »køsth», ja endog klarerede med »gamle gransoo» i St. Peders kloster på hans vegne. Men nærmest måtte dog Gotlands høvedsmand føle sig dragen til sin egen familie; efter sin sidste broder, Laurids', død vel først og fremmest til *Åge Akselsøns sønner*. Her blev det imidlertid skæbnessvangert for ham, at disses søster Ingeborg Ågesdatter havde ægtet Sten Sture, et parti som iøvrigt af det unge nationale parti blev betragtet med en del uvilje (Sturekrönikan). Vist er det i hvert fald, at alle brødrene synes at have følt sig stærkere dragne til Sten Stures hof, hvad der lønnede sig for dem, thi han forstod at skaffe dem pladser i rigsrådet og sørgede for, at de bleve anvendte i det politiske liv. Dette gælder først og fremmest Hans og Jørgen (Öryan) Ågesøn.[1] Men selv af de øvrige var det kun een, Klavs,

[1] Hans Ågesøn nævnes allerede 1469—1470 under de indre stridigheder mod Erik Karlsson som Sten Stures medhjælper. Styffes Bidrag 3, CCXXVIII ff. samt 4, CCCXVI. — Stds (4, XL) berettes det, at da Sten Sture o. 1477 sendte ombud til Novgorod for at genvinde freden, kaldes sendebuddet i russiske kilder »Orban, rigsforstanderens fætter» (måg?). »Hvem som dermed menas, är obekant», tilføjer Styffe. Da man imidlertid bestandig i datiden (t. eks. i Sthlms Tänkebok) ser Jørgen Ågesøns navn skrevet öryan akesson, synes det højst troligt, at det er Öryan, som er blevet fordrejet til Orban.

som trådte i nogen nærmere forbindelse med farbroderen, og som vi endog se anført i svendelisten for vinteren 1485—1486. Hans stilling var god, han havde således småsvende under sig til sin personlige tjeneste, men i politiske sager synes hans indflydelse at have været aldeles ingen, og der er ikke tegn til, at han blev indviet i Ivers fortrolighed. Hvad de andre brödre angår, er det mærkeligt at se, at Hans Ågesøns tjener, Asmes, nævnes blandt dem, som fik svendeløn på Gotland (³⁰/₉ 1486: 24 mark), og det på en tid, da hans herre var høvedsmand på Kalmar slot og en ganske mægtig mand i Sverige. Men at Erik Ågesøns småsvende, når de bragte bud fra deres herre i Danmark, fik den vanlige present af et par mark i drikkepenge, er kun at betragte som en almindelig høflighed i datiden. Det samme fik også de sendebud, som af og til kom fra Laurids Akselsøns enke, fru Karine Nipertz på Raseborg, hvor denne havde sit enkesæde.

En mand, der derimod stod Iver Akselsøn betydeligt nærmere end brodersønnerne, var hans svigersøn, Arvid Trolle til Bergqvara. Det nøje forhold, hvori han var trådt til Akselsønnerne, lønnede sig for ham. I sin jordebog skriver han ved den ene gård efter den anden: »Then gaff Her erick axelsson meg och min hostrv beatthe, syn broder dotter». Den barnløse Erik har åbenbart vist megen gavmildhed over for de unge i familien, både Arvid Trolle og, som vi tidligere så, broderen Laurids. Men også fra Iver Akselsøn, eller rettere, fra fru Magdalene, erhvervede Arvid Trolle ikke lidet gods, dog »j jordebytte for godz j Swinægarne j upland vid Eneköpinge», som hun ønskede at få samling på. Og om en hel række gårde i den nordlige del af Småland skriver han: »Thette epterskreffne Gods badh myn *fader*, Her Ywer axelsson, migh, ath Jach skulle kendes veder; och otthe [= ejede] Her erick axelsson them, och ær hans retthe modernæ». Denne overdragelse har vistnok fundet sted efter Erik Akselsøns død. Endnu kan mærkes det ovenfor anførte sted om præbendet i Vadstena kloster.

Men Arvid Trolle drog også fra sin forlening, Nyköping slot, på gæsteri hos sin svigerfader, og forholdet

mellem dem var meget godt. Efter at de 1484 havde truffet sammen i Stockholm til politisk samvirken, se vi den 16de september 1485, at Arvid var på besøg hos hr. Iver på Visborg; de legede vartavl på fruerstuen, Iver Akselsøn tabte og måtte, som så ofte, låne $^1/_2$ mark til betaling hos sin svend, Gert basuner. Opholdet må have strakt sig over længere tid, thi det er åbenbart først den 6te oktober, at Arvid Trolle rejser; da bære to drenge nemlig lanterner foran ham til skibet. Men hvad de to mænd have forhandlet om, få vi ikke at vide; at politiske forhold dog sikkert har været mellem de behandlede spörgsmål, vil fremgå tydeligt af det efterfølgende.

Således er det billede, som regnskabsbogen giver os af Iver Akselsøns og hans nærmestes liv på Gotland. Spørge vi om hans videre omgivelser, først og fremmest om borgens besætning, men i det hele om alle dem af øens befolkning, som kom inden for skriverens horisont, kan den som allerede nævnet også give os en række oplysninger herom. I det vi dog henviser til denne afhandlings supplement, hvor det lyse billede er forsøgt oprullet, som de gotlandske forhold i 1480-erne frembyde i materiel henseende, skal det endnu bemærkes, at det er sørgeligt at mindes, hvor ensidigt billedet nødvendigt må blive, da vi i en regnskabsbog som oftest forgæves vil søge spor efter de åndelige interesser, som vi dog ikke kunne tvivle om have været til stede, om end i beskednere mål. Vi kunne ikke forlange kraftige vidnesbyrd om boglig kultur af samtiden, men vi véd dog på forhånd, at en sådan t. eks. til en vis grad har trivedes ved Sten Stures hof hos Ingeborg Ågesdatter. Hvorledes forholdet imidlertid i denne henseende var på Gotland, véd vi intet om, men rent bortset fra den kirkelige opbyggelseslitteratur er det næppe troligt, at humanismen, som henimod 1500 var herskende nord for Alperne og også havde nået Norden, på sin vej derhen skulde have undladt at strejfe øen i Østersøen.

9.

»12,000 mark han opbar hvarth aar
och dreeff underligh sin plogh.
Danska fogta hadhe han nogh;
the altiidh svoro om the hälghe fäm undher [= vunder?]
och funno saa nya fundher
och ny lagh införa,
soñ jak väll maa röra.
Her iwar han pröffuer all sin kasth
och viil, thet axeelen skal staanda fasth.»

Således skildrer Sturekrönikan Iver Akselsøn, og den vedbliver indtil trivialitet at slå på ordspillet mellem Akselsønnerne og deres lykkes aksel, som de stræber efter at få til at stå fast, men som dog tilsidst skal vakle og føre dem i dybet.

Men ere de ovenfor anførte beskyldninger sande? For at afgøre dette, må vi vende os til Iver Akselsøns besiddelser på det svenske fastland.

Fra en af disse, Färingöen (det nuværende Svartsjöland) i Mälaren, er der ved et lykkeligt tilfælde bevaret to bøger for os, som give værdifulde oplysninger og må tjene som norm for, hvorledes Iver Akselsøn i det hele styrede sine svenske forleninger, og hvilke indtægter han havde af dem.

Den første af disse er en »Uppbörds- och utgiftsbok» for 1480 og 1481.[1] Den er ført af Ivers stedlige repræsentant og foged på udadleligt svensk.

Først opregnes opbyrden af *Färingöen* 1480. Den var 30½ læst og 2½ Lū korn, som dels ydedes af landboerne og af »bonda talet», dels af »smaaiordha korn» og atter af bondetallet. Da summen siges at bestå af »Skattabönder ok landhboor korn taal», må der vel ved småjordenes besiddere være ment landboer.

Det følgende år 1481 nævnes af øen »affradz peningher» (100 mrk. 6½ øre 2 ørtug og 2 penn.), samt »Skattepeningher» (20 mrk. 5 ørtug og 6 penn.). Hvis man kan sammenligne det ene års pengeafløsning med det andet års naturalydelse,

[1] Sv.RA: C 10.

turde man måske slutte heraf, at en tønde korn er sat til $2^1/_3$ øre. Dette stemmer ganske vel med opgivelsen under priserne på Färingöen, hvor en tønde byg (korn) sættes til omtrent 3 øre. — Men blandt indtægterne på øen 1481 nævnes også ved Valborgsmesse (1ste maj) den mærkelige indtægt »Skiniste peningher« (en fordrejelse af »skeppsviste p.«?), som oftere omtales, og som sættes til 18 øre og 7 penn.

Indtægten af selve *hovedgårdens* avl på Färingöen føres à part og beregnes 1481 til 4 læster 3 ℔ 6 span rug og korn samt 12 span hvede. Men Ivers foged på øen havde også opkrævningen af indtægterne nord for Mälaren under sig, således i *Asunda herred* ved Enköping, hvor der ved midfaste tid betaltes penge (103 mrk.), ligeså ved Valborgsmesse »Skinista penningher« (30 mrk.), ved St. Oluvs tid »epther geel« (28 mrk.), atter penge ved St. Hans (103., mrk., om hvilke det siges, at Iver skænkede dem til sin frue); endelig ved Mikkelsmesse den 29de september »Daxuerke peningher« (40 mrk.). Men en sag for sig var de afradspenge, som fogeden inden for Asunda herred oppebar »aff *Swinegarns* rettare dome ok aff gaardhen«,[1] i alt 10 læster og $4^1/_2$ L℔ korn, hvoraf halvdelen kaldes »Skiniste kornidh[?] aff bonda taaliit«.

Hertil sluttede sig selve *Enköping* stad, hvor skatten ved St. Anna tid ($^{26}/_7$) indbragte 66 mrk. og 16 ørtug, og sagøren 11 mrk. Om afradskornet fra Svinegarn siger fogeden, at han solgte det »oppa koparberghit« for en pris af 1 skippund 5 lispund (kobber) pr. læst, hvad der ialt indbragte $12^1/_2$ skp. 9 L℔ og 5 mark kobber.

Hvor meget udgør alt dette i rede penge? Efter ovenstående beregning bliver resultatet ca. 565 mrk. Man må dog vel huske, at denne sum kun er en bruttoindtægt; udgifterne til sædekorn og i det hele til Svartsjö kungsgårds drift ere ikke fradragne. Desuden har vel det stenhus, som Iver Akselsøn skal have ladet bygge herude, tæret stærkt på indtægterne. Mærkes må det iøvrigt, at fogeden altid sætter over sit regnskab: »fraa then tiidh Jak senst giordhe minom herra ok minne fru rekinskap«. Dette er

[1] Jfr. ovenfor ved Arvid Trolle og hans bytte med fru Magdalene.

rigtigt nok; det var jo egentlig fru Magdalene, som var ejerinde af Svartsjö (se p. 253) ved Sten Stures forlening.

Med hensyn til den anden bog er vi noget vanskeligere stillede. Den er udateret og bærer titlen »Jordebok öfver landtbor och skattebönder i Färingös tingslag. Ivar Axelssons?»[1] Men det er i virkeligheden meget tvivlsomt, om den nogensinde har tilhørt ham. Skriveren taler om »mins herra nadh», og med henblik på, hvorledes titlerne anvendtes i Stockholms Tänkebok, er det ganske sandsynligt, at der hermed ikke menes Iver. Stammer ikke snarere bogen fra Sten Stures herredømme over øen; han overtog den nemlig efter fru Magdalenes død? Forøvrigt skal det bemærkes, at også denne bog er ført på godt svensk.

Alligevel har jordebogen også sin betydning for Iver Akselsøns tid. Da man ikke kan tænke sig, at der skulde være foregået store forandringer i den så korte mellemliggende periode, må de oplysninger, som den giver om bøndernes stilling, vel også finde anvendelse på 1480erne. Denne skal kun berøres med få ord her. Men den synes ingenlunde at være lykkelig. Det er forbavsende at se, så mange landboødegårde der findes, eller gårde, som have været forsømte, og til en begyndelse måtte besås helt eller halvt af herren. »Ær nysætter oc haffuer 6 öre land, oc thet ær saath med mins herra k(orn) til halfft», er en meget almindelig tilføjelse. Ved mange afgifter tillægges de bekymrede ord: »um thet sætit vare». Og eet sted siges det om 4 ødegårde: »ængin aff them slaas til mins herra behoff, oc landbone haffua taghet j sama byy sva mykit aff öde akronne»; et andet sted om et ødegods: »oc ængen slaar Benkt lensman, oc haffuer slaghet freth j mang aar». Det er et forsømt landbrug, vi her stå overfor. Med skattebønderne synes det ikke at være meget bedre fat, skønt de havde ret til selv at fordele skatterne på sig.[2] Men hvem ansvaret for denne tilstand påhviler, kan man ikke se.

Om livet på øen under Iver Akselsøn får man nogle oplysninger i den førstnævnte regnskabsbog fra 1480—1481.

---

[1] Sv.RA: C 11.

[2] Overskrift: »Thesse æra the skattabönder, som satho offuer alla skattabonda jord i færingö, ok ræknigen, som the vilia göra sin ræth oppa for Idher nadhe.» Derefter nævnes 12 bønder, som besørgede dette arbejde.

Ved skildringen af herredagen i Enköping 1481 have vi allerede benyttet denne bogs udgiftsposter. Iver Akselsøn kom, som vi så, af og til til den lille ø. Når han er borte, mærker man dog hans ånd i styrelsen. Fogeden foretager de større udgifter »paa mins herres vegne» og står i bestandig rapport med ham; om forbindelsen vidner t. eks. notitsen ved en læst tønder: »oc thom sende jak til Gotlandh.»[1] Men det kunde også hænde, at en afsending indfandt sig fra herren, som den 18de maj 1481, da der står: »fiik Claws Akason 4 pd korn epter mins herra scriuelse.»

Iøvrigt er det navnlig den nære forbindelse med Stockholm, som præger livet. Der fandt store salg af malt sted til folk herinde, som til »Gardieknen» og til Olaf smidh; desuden til omegnens folk, som »Broder Erik» og bønder i Svartsjö og Staaf. Navnlig fandt salgene sted »ved förste åbent vande», vel sagtens, fordi prisen da var højest. Men til gengæld var der også mange store udgifter, først og fremmest til arbejdere og håndværkere, tømmermænd (vistnok til stenhuset), desuden til Olaf Smiidh i Stockholm for murankre og lignende, endelig til udsæd med meget mere. Men når Iver Akselsøn selv var til stede, har livet åbenbart haft et mere festligt præg; han skænkede mange gaver bort, navnlig i korn, dels til enkelte mænd, dels til Siktuna kloster. Et stort lys til 7 mrk. ofredes en anden gang til det hellige kors i Swinagarn.[2] En gang bemærker dog skriveren udtrykkeligt, at gaven blev ydet af »min herre ok min ffru». Atter her har altså fru Magdalene forstået at hævde sin selvstændighed ved sin gemals side. Men ved sådanne besøg er udgifterne også betydeligt større end vanligt; man må både tænke på »foodringh» af hestene og af »godheswin» og »ungswin», købe salt og humle til ølbrygning, yde mel til bagning, alt »til mins herra tilkomilse». Det er intet under, at fogden af og til må foretage salg af malt og korn for at skaffe penge.

---

[1] Mærkelig er notitsen under 1481 om korn: »til utspiisning, som Jak sende til Gotlandh, oc til tælghia oc jomfruhampn». Er dette proviant til den truende krig med Sten Sture, eller er det snarere beregnet på forhandlingsmøderne, og har Iver således virkelig haft til hensigt at møde i Telge, se pag. 251?

[2] Juleaften 1481 får også her arbejdsfolket penge til ofring.

For de øvrige af Ivers besiddelser mangle vi derimod tilsvarende oplysninger og navnlig gælder dette de vigtigste: Stegeborg og Borgholm med Öland. Hvad Raseborg i Finland angår, kan man sikkert gå ud fra, at de fleste indtægter heraf ere gåede til Laurids Akselsøns enke, og at der næppe er blevet synderligt til overs til Iver. Lægger vi imidlertid de 565 mrk. af Färingöen til de godt og vel 4,000 mrk. af Gotland, samt hertil atter de 1,000 mrk. årlig indtægt af arven efter Karl Knutsson, kommer man højt regnet til ca. 6,000 mrk. Lad også indtægten af Ivers private købegods i Sverige, af Stegeborg og af Öland (det sidste sted krævede dog også Erik Eriksøn sin del), være så store, de være ville; det bliver åbenbart i alle fald næppe muligt at nå til Rimkrönikans store sum. Dog skal det indrømmes, at der her ikke er taget hensyn til Ivers danske godser eller til den uberegnelige indtægt, som han kan have haft af kaperierne. Sikkert er det kun, at hans indtægter vare meget betydelige.

På lignende måde forholder det sig med krønikens beskyldning om de danske fogeder og om den danske lov. Om den sidste omstændighed kan vi intet vide. Men hvad fogederne angår, var han åbenbart svensk på Färingöen, og på Gotland fandtes der over hovedet ikke fogeder; befolkningen styrede delvis sig selv. Derimod er det vist, at der var danskere iblandt Ivers svende. Med en af disse er muligvis selve Rimkrönikans forfatter, så fremt han da var Stockholmsbo, kommen i berøring. Tänkeboken beretter nemlig den 27de oktober 1485, at »Niels Jwta, Her ywar axelssons fogade» købte gård i staden, men det siges ikke, at han tog varig bolig her.[1] Den gotlandske regnskabsbog nævner i svendelisten i juni 1485 dels en »Niels nørrejwde» og dels en »Niels jwde», men om vinteren er den sidste af disse forsvunden, for dog at dukke op igen det følgende år 1486 på Gotland både om sommeren og om vinteren. Har han imidlertid været i Stockholm og der bleven den uskyldige anledning til rygtet om Hr. Ivers

[1] Tänkeboken pag. 138. Samme år se vi, at Anders skriverdreng, »som tienar Her ywar axelssons tienare», kom i slagsmål med og mishandlede en drager om bord på Ivers barse i Stockholms havn. Også en Nicles Jwte, Anders skrivers tjener, må sætte borgen (=ovenstående??) $^{21}/_{5}$ og $^{20}/_{6}$: pp. 89 og 99.

danske fogeder? Mest karakteristisk er dette rygte dog som vidnesbyrd om den antipatiske stemning, som nu rådede i Stockholm mod den sidste Akselsøn, og som vi snart skulle se et-udslag af.

10.

Vi stå nu over for den sidste akt i Ivers begivenhedsrige liv.

Når han havde opnået forholdsvis gode kår ved forliget på Gotland 1483, skyldtes dette, at det i øjeblikket var Sten Sture magtpåliggende at vinde den mægtige lensmand for sig.

Forholdet til Danmark var atter skudt i forgrunden ved kong Kristierns død 1481. Under forhandlingerne om den nye konges valg blev der fra dansk side gjort store anstrængelser for påny at knytte unionsbåndet med Sverige, og det middel, som blev benyttet til at opnå dette, var at byde dette rige så god en stilling som muligt inden for unionen. En svækket kongemagt og en øget indflydelse for de højere stænder vare fremtidsudsigter, som måtte virke tillokkende på det svenske aristokrati; det viste sig jo desuden nu, at det havde fælles politisk program med sine danske standsfæller. Men for Sten Sture personlig og for hans parti i de lavere stænder var stillingen en ganske anden. Intet under da, at han stræbte at dække sin ryg og om muligt at vinde en allieret i Iver Akselsøn.

Men også for denne må spørgsmålet om forholdet til Danmark have formet sig på lignende måde. Der havde været uvenskab mellem ham og Kristiern den 1ste i kongens sidste år; Iver havde ikke fået Sølvesborg tilbage[1] og følte sig stadig truet med hensyn til Gotland. Heller ikke han havde nogen årsag til at se med glæde på en forbindelse

---

[1] Jeg benytter lejligheden til at göre opmærksom på, at det på side 239 anm. 1 anførte brev ikke er korrekt citeret. Det er udstedt $^{9}/_{7}$ 1482, ikke $^{11}/_{7}$ og ikke »hos Iver Akselsøn». Derimod medbesegler denne brevet og har således muligt været til stede.

med Danmark, der udsatte hans egen lille stat for den alvorligste fare.

Det har vel derfor været med en vis tilfredshed, at Sten Sture så Iver Akselsøn efter forliget eller, om man så vil, våbenstilstanden mellem ham og sig drage afsted som svensk afsending til Kalmarmødet. Ganske vist bleve hans forhåbninger skuffede, for så vidt som »Kalmar reces« vedtoges i september 1483; hvilken stilling Iver Akselsøn indtog under disse forhandlinger, er os ubekendt. Men da spørgsmålet om Gotlands samhørighed med Sverige først skulde ordnes, før denne reces fik praktisk anvendelse, og da Iver ikke vilde indlade sig på at anerkende kong Hans' overhøjhed over øen, hvad der var en nødvendig betingelse, for at denne igen skulde kunne afstå den til Sverige, blev unionsmødet det følgende år resultatløst, og udsigterne for kong Hans til den svenske krone skudte ud i en uvis fremtid. Næppe til Sten Stures sorg!

Iver Akselsøn havde dog ikke gjort dette arbejde for at tjene Sten Sture. Hans stilling til det svenske unionsparti var under møderne bleven meget god, og han besluttede at benytte sig heraf til at gøre et forsøg på at styrte Sten Sture. At hans hensigt hermed skulde være at lette unionens gennemførelse, er næppe troligt, selv om han muligt har stillet dette i udsigt for dens venner. Hans plan var at få Arvid Trolle valgt til rigsforstander, men iøvrigt har det vel kun været hans mål at afløse Stureklikken ved regeringen af en totsk gruppe. Hele denne sag ligger for øvrigt i det dunkle for os, kun dette synes sikkert, at han ikke har taget dette skridt af nogen dansk patriotisk følelse.

Forsøget mislykkedes imidlertid ganske. De misfornøjede vare i høsten 1484 samlede i Stockholm, og Iver Akselsøn selv var kommen til stede.[1]

---

[1] Frk. Skoglunds udsagn, at han sjældent plejede at indfinde sig ved sådanne sammenkomster, er vistnok en fejllæsning af Sturekrönikans v. 2846 f.:

»här Iuar, som siällan plägadhe komma
Suerige tijll nogon froma.»

Iver var da også til stede ved adskillige rådsmøder 1482 og 1483. Styffe 4 Nrr. 57, 63, 64, 67 og 68.

Nu skulde det aftalte statskup gå for sig. Men Sten Sture kom ham i forkøbet. Af Rimkrönikans uklare fremstilling synes man at kunne slutte, at han har grebet til det middel at sætte rådsmødet til en tidligere time på dagen end oprindelig bestemt, og at han derved har hindret sine modstandere i at afgive deres stemmer. Han havde sejret, og Iver måtte drage skuffet tilbage til sin ø. Fra nu af kom han ikke oftere til Stockholm.

Den naturlige følge heraf måtte blive, at Iver Akselsøn på ny nærmede sig til Danmark, nu da han så, at det var for sent at tænke på at vinde magten, direkte eller indirekte, i Sverige. Men derfor kastede han sig ikke fuldtud i armene på kong Hans. Da det danske rigsråd pány 1485 overdrog til fire medlemmer af sin midte at æske slotsloven over Visborg og Gotland af Iver og derefter overgive den til kongen, gjorde Iver heller ikke denne gang skridt til at følge opfordringen. Han har vel indset, at han i så tilfælde vanskeligt vilde kunne bevare de svenske len, og lønnen for så store ofre, den svage udsigt til at få Sølvesborg igen, kunde ikke veje op herimod. Dette var nemlig noget ganske andet end det mundtlige udsagn i 1476, at han holdt Gotland til kong Kristierns hånd. Derfor forholdt han sig passiv, og tilstanden blev foreløbigt uforandret.

Han havde også fuldt op at gøre på andet hold i disse år, og skønt allerede en gammel mand udfoldede han en mærkelig og rastløs energi. Atter syntes der at vise sig en svag udsigt for ham til at komme med ind i de livlandske forhold; i det mindste forudsatte domkapitlet, ridderskabet og staden Riga, da de 1485 sluttede forbund med Sverige mod »den vormaldiedenn, vorbanneden undt vorflokeden orden», at Sveriges krone og den strænge hr. Iver Akselsøn vilde sende tropper til deres hjælp til Harrien eller Wirland (i Estland). Der ankom virkelig i det følgende år 4,000 mand hjælpetropper, som dog ikke bleve til stor nytte for Livlænderne, da de indskrænkede sig til forhandling og derefter sejlede hjem.[1] Iver Akselsøn eller hans folk nævnes heller ikke blandt dem; han var desuden imens bleven optagen af ganske andre forhold.

[1] Styffe 4 Nr. 73. Schiemann p. 154.

Det var forholdene på Østersøen, der fra gammel tid fængslede hans opmærksomhed, som hans brødres før ham. Som herre på havet har Iver sin sidste, men ganske vist problematiske storhedstid. Dog må man vel mindes, at der åbenbart i hine tider er blevet set med noget andre øjne på disse forhold end nu. Sørøveri var så langt fra en sjældenhed, at det tværtimod må siges den gang at have hørt til dagens orden; en dansk adelsmand, Aksel Oluvsøn, hvis fader for mange år siden var bleven dræbt af Hanseaterne, udrustede således under selve kong Hans' beskyttelse kaperskibe mod dem for at hævne sig, og både på Nord- og Østersøen gik den vilde jagt på Hanseaters og Hollænderes skibe af hans og forskellige »skipperes» fartøjer. Selv om dette ikke ansås for ret, havde det ikke et så odiøst skær over sig som nu, navnlig hvis man kunde finde et brugeligt påskud, t. eks. i, at vedkommende hansestad var i uvenskab med ens egen ven.

Allerede i 1470erne lå Iver Akselsøn således i »krig» med Hollænderne, som han altid betragtede med særligt hadske øjne. Henimod decenniets slutning, efter at også andre landes stæder havde måttet lide derunder, kølnedes dog hans harme; 1478 sluttedes der på Visborg en formelig fred mellem ham sammen med rådet i Visby og staden Kampens sendebud på vilkår af, at de ikke hjalp Hollænderne. Tilføjelsen om Visbys råd synes at antyde, at Iver, ligesom i sin tid Oluv Akselsøn, har skudt sin øs beboere frem foran sig og benyttet deres retslige krav som påskud for sin sørøverske fejde. Det følgende år, 1479, kunde oven i købet Sten Sture med det svenske rigsråd forsikre selve Hollænderne om fri sejlads på Sverige, nu da deres tvist med Iver Akselsøn var bleven bilagt.[1] Denne »fred» skulde dog ikke blive af lang varighed.

At Iver Akselsøn også brugte sin alliance med enkelte privatpersoner, som Ernst v. Wolthusen, Vilhelm v. Felde og flere der havde lidt uret i deres fædreland, til påskud for sine brutale kapringer, er allerede nævnt. Det var ikke blot Riga, men også de vendiske stæder, som bleve udsatte for store ulemper herved og fik deres handel forstyrret.

[1] Rydberg, Sverges traktater III p. 667 og Nr 524.

Intet under, at de af al magt stræbte at få ro på søen og søgte at få hjælp fra Sverige til at opnå dette mål. Da Hansestæderne samtidigt stode i et ret køligt forhold til Danmark, er det naturligt, at Sten Sture ikke var den, som skød den udstrakte hånd til side; han kunde her finde en allieret mod sin truende fjende.

I året 1486 synes misfornøjelsen med Ivers opførsel at have været almindelig både hos Hanseaterne og Hollænderne. De sendte deres bud til Sten Sture for at se at få dette uvæsen stanset. Rimkrönikan fremstiller det, som om Ivers kapringer også havde vakt uvilje i Sverige:

> »Uthlänske beegynne svänske sióröffuare kalla.
> tha svänske män hörde thetta rykte;
> herre gud, hvat them thet illa tykte!»[1]

Dette lyder jo meget rørende, men viser strængt taget kun, hvilken stemning der rådede i Sten Stures omgivelser, og hvorledes han senere ønskede, at den officielle historieskrivning skulde fremstille årsagen til bruddet mellem ham og den gotlandske høvedsmand.

Rigsforstanderen gjorde nu virkelig det skridt at sende de hollandske gesandter over til Iver og, da han var garant for forliget mellem ham og hollænderne i 1478, at lade et eget sendebud følge med, som skulde opfordre ham til at give efter. Iver bøjede sig straks; han lovede at forlige sig med Hollænderne »oppe den zomer», og han erklærede, at Svenskerne ikke behøvede at tænke mere på den sag (»wy ons de sake nicht droffte bekomeren»). Disse sidste ord ere af alle senere forfattere blevne opfattede som en fornærmelse mod Sten Sture. Man ser dog let, at noget sådant slet ikke behøver at ligge deri. Der er her kun tale om at konstatere et faktum og at skåne rigsforstanderen for videre ulejlighed som den, han havde haft i 1478; vil man lægge mere ind i ordene, skyldes det en moderne tankegang. Det står rimeligvis også i forbindelse med dette besøg, når regnskabsbogen fortæller os om, at Iver den 23de maj gav »store hr. Stens» småsvend 10 mark; muligvis også, når den den 17de august melder om udgifter i st. Hans gilde for

[1] V. 2797 ff.

herskabet og dets gæster. I det hele viser Iver Akselsøn sig altid i disse år gavmild mod de sendebud, som kommer til ham fra hr. Sten.

Med denne besked rejste sendebuddene tilfredse hjem; Hollænderne syntes meget glade og lovede Iver alt muligt venskab, hvis han vilde holde fred over for deres købmænd. Senere på året rejste Sten Sture ned til Iver Akselsøn på Stegeborg; han fortæller selv, at årsagen til denne rejse var, endnu en gang at påminde ham om at indstille sørøverierne, og han fik ganske samme svar som tidligere. Hermed var dette spørgsmål debatteret til ende.

Der er grund til at understrege dette faktum, da Iver Akselsøns sørøveri på fremmede købmandsskibe den dag i dag fremstilles som årsagen til det endelige brud mellem ham og Sverige. Dette er i virkeligheden aldeles ikke tilfældet; det fremdrages ikke siden og var bragt ud af verden til gensidig tilfredshed. En ganske anden sag er det, at Sten Sture senere, da han ønsker hjælp fra Hansestæderne til kampen, naturligt nok fremstiller denne som opkommen for deres skyld og for at varetage deres interesser. Men selv i denne hans skrivelse, som er den vigtigste, men åbenbart en meget partisk kilde for vor viden om disse års begivenheder,[1] formår han ikke ganske at skjule det virkelige forhold. Det skulde vel også være vanskeligt at få de gode hansekøbmænd til at tro på, at han havde rejst denne kamp alene for deres skyld. Deres egne historieskrivere, som den samtidige Kaspar Weinreich i Danzig og den senere Reimar Kock i Lübeck, forstod da også meget vel, at det her kun drejede sig om en rivalitetskamp mellem de to nordiske stormænd; og ingen af stæderne sendte så meget som et eneste skib til hjælp for nogen af de stridende parter.

Medens det således er let at afgøre, hvad der ikke var hovedmotivet ved Sten Stures brud med Iver, ere vi vanskeligere stillede, når vi skulle give positive oplysninger. På dette punkt føler man stærkt savnet af, at der intet somhelst forsvarsskrift er levnet os fra Toternes side som pendant til Sten Stures og Rimkrönikans fremstillinger. Vi må da lade begivenhederne tale deres eget sprog.

[1] Styffe 4, nr 78.

Under mødet på Stegeborg i efteråret 1486 blev der også forhandlet om andre ting end om de hollandske købmænd. Hvad dette var, siges imidlertid ikke; derimod få vi at vide, at stemningen til tider var ganske ophidset på begge sider, og at Sten Sture var bange for sin personlige sikkerhed. Tilsidst kom man dog overens, og af Sturekrönikans fortælling fremgår, at man blev enige om at rejse sammen til Skåne for at træffe kong Hans i begyndelsen af det følgende år, 1487. Efterretningen herom vakte i mødet på Arnø stor tilfredshed hos det svenske rigsråd; alle modstridende partier bleve forsonede. Men denne plan gik ganske i stykker straks efter jul, og at dette skete, skyldtes et skridt fra Sten Stures side.

Når man læser Sturekrönikans skildring af disse års begivenheder og den fremstilling, som rigsforstanderen selv gav i sit brev til Danzig, får man det indtryk, at hovedårsagen til bruddet mellem Sture og Tot har været, at man i Sverige almindeligt frygtede for, at den sidstnævnte ved forræderi vilde kalde kong Hans ind i riget (Sturekr. v. 2914 ff.). Man påstod, at Iver ikke vilde holde slotslovene over de borge, som han havde fået 1483, til Sten Stures hånd;

»han sadhe, the standa hans arffua tiil händer»,

erklærer Sturekrönikan, og dette var virkelig også sandhed for Raseborgs vedkommende, som efter overenskomsten 1483 skulde tilfalde Laurids Akselsøns arvinger ved Ivers død. Med hensyn til de andre slotte, navnlig Borgholm, forholder det sig derimod vist rigtigt nok med denne påstand, og Sten Sture kunde derfor med rette sige, at Iver havde kronens slotte inde »myt vreuele». Sagen er sikkert også bleven omtalt på Stegeborgsmødet, og når Iver blev så forbitret derover, skyldtes det vel, at man fra svensk side også har krævet slotsloven over Visborg. Men det var ikke spørgsmålet om slotslovene, som blev afgjort på Stegeborg; hvad man her blev enige om, var derimod rejsen til Danmark til kong Hans. Det var denne, som vakte så stor glæde i det svenske rigsråd, men denne rejse kunde kun have eet mål, nemlig at antage Kalmarreces og at føre kongen ind i Sverige. Når dette skete, måtte der komme

ro og forsoning i det svenske rigsråd, og Iver kunde uden fare overgive slotsloven over Gotland til Sverige eller til kong Hans og de svenske slotslove til dette riges råd, da han så ikke behøvede at frygte for at miste sine svenske len til straf for sin første handling. Han behøvede ikke længere at kæmpe for at holde ligevægten mellem to riger, nu da disse riger var blevne til eet. Kun for een mand var dette ikke fordelagtigt, selv om Sverige derigennem opnåede Gotland, og det var denne mand, som gav stødet til bruddet.

Året 1486 randt ud i fred. Men straks efter nytår stævnede Sten Sture Iver til møde med sig i Linkøping og lovede frit lejde. Han turde dog ikke komme. Frk. Skoglund mener, vistnok med rette, at rigsforstanderen vilde afgøre spørgsmålet om slotslovene her, inden rejsen til Danmark. Hvis dette er rigtigt, havde Sten Sture fundet et godt middel til at gøre hele rejsen til intet; thi gik Iver Akselsøn ind på at overlade slotslovene til sin rival, havde han derved mistet et middel til indflydelse under forhandlingerne. Et nyt møde mellem de to mænd mislykkedes ligeså; det kom til et væbnet sammenstød uden for Borgholm, hvorfor Iver i vore kilder bærer skylden. Da begyndte Sten Sture en belejring af alle hans svenske borge for at tage dem med magt.

Dette fandt sted i slutningen af januar, og en måned senere indeholder Stockholms Tänkebok følgende notits:[1]

»Tha vordo borgamestarne ok raadet sva enss j radzstuffvune, ath the vilia sænda Svanta Nielsson til Stækaborg 2 byssor, ½ tunna polffuer met nogra steen.»

Da Svante Nilsson var en af anførerne for belejringshæren ved Stegeborg, ser man heraf, hvorledes sympatierne stillede sig i Stockholm. Heller ikke fra noget andet sted i Sverige fik Iver Akselsøn hjælp. Hvad Hansestæderne angår, forholdt de sig ganske neutrale, skønt både Sten og Iver vendte sig til dem; den sidste lod sine sendebud fremstille fejdens opkomst ud fra sit synspunkt, men da denne fremstilling synes at have været mundtlig, ere vi afskårne fra at høste bidrag til vor viden fra den.[2] Under

[1] Tänkeboken 1486 p. 305.
[2] Styffe 4 nr 77.

disse forhold måtte de stridende parter udfægte deres kamp alene, og det var på forhånd givet, at Iver, som den der måtte holde sig til defensiven, i længden vilde trække det korteste strå. Selve Gotland var truet. Da var det, at det lykkedes Iver at ændre kampens udsigter ved en vinternat at flygte bort fra Borgholm på en åben båd de 14 mil over havet til Gotland.

Dette var en bedrift, som vakte betydelig opsigt; overalt i Hansestæderne blev der talt om den »listige» hr. Iver, og begivenheden blev optegnet i historieskrivernes krøniker. Betydningen af dette skridt ligger ikke i, at de svenske slottes skæbne derved blev mere usikker; Borgholm måtte dog før eller senere falde i Sten Stures hænder, men Iver fik frie hænder med hensyn til Gotland. Han stod nu ganske frit i valget, hvilket af de to riger han skulde slutte sig til, nu da intet hensyn til de svenske len længere bandt ham. Han valgte Danmark.

Iver Akselsøns saga var nu slut. Gang på gang havde han og Sten Sture leget sammen på politikkens tavlebord; i Livland havde hans medfødte overlegenhed, i Finland havde tilfældet spillet den sidstnævnte sejren i hænde. Men sidste gang skød hr. Iver kongen frem og gjorde hr. Sten mat.

Kong Hans fik Gotland udleveret, og Iver Akselsøn trak sig tilbage til sine skånske godser. Så stor er lykkens ubestandighed, og så hurtigt blev han glemt, at man ikke en gang véd med sikkerhed, hvornår han døde. Det synes dog at have været allerede i slutningen af samme år. Hans frue levede derimod til 1495 og opholdt sig i Sverige i Söderköping.

Iver Akselsøn hørte ikke til de store mænd, som anvise folkene nye veje, men han var ikke nogen ubetydelig person. Hovedinteressen ved hans fremtræden i Nordens historie må dog som allerede nævnt siges at ligge deri, at han står som den mest udviklede type for en hel tidsalders mænd, som personifikationen af de aristokratiske tanker, der overalt i landene i det 15de århundrede syntes at skulle blive de herskende. Derfor er Iver åndelig beslægtet med de mænd, som i Frankrig dannede »la ligue du bien public» mod kongemagten; først og sidst minder han dog om en

figur som den store earl af Warwick i England. Begge ere de personligheder, som faktisk ere deres »egne familiers stamfædre»; begge steder stå de omgivne af en fast skare af brødre og frænder, og begge steder spiller tillfældige årsager som ægteskaber med kongernes kvindelige slægtninge og kongeafsættelser hovedrollen ved deres egen magts stigen. Derför er denne magt ikke bygget på nogen fast grund, således som den gamle adels på dens uundværlighed som krigerstand. En engelsk forfatter skildrer »the kingmaker» omtrent med disse ord: Tilsyneladende er Warwick typen på den feodale baron. Hans følge er stort. Men i virkeligheden er han mere hærfører end kriger, mere diplomat end hærfører. — Det er en skildring, som også finder sin anvendelse på den nordiske lensmand.

Men inden vi skilles fra ham, vil der være grund til at mindes den forsker med taknemlighed, som vi skylde den første monografi i vor litteratur om dette æmne. Frk. Skoglund har ved sit solide og flittige værk tilkæmpet sig en hæderfuld plads blandt de svenske historikere, som sikkert ville være enige om at byde hende velkommen i deres rækker.

Tillæg:[1]

Specificerede opgivelser om arven efter Karl Knutsson.

Fru Magdalenes mødrenegods lå i Upland og Vestergötland, omfattede 31 bondergårde og 3 kværne, alt meget spredt, og indbragte årligt 95½ mrk. 3 øre og 5 ørtug.[2] For en del af disse penge leveredes dog korn. — Den del af **købegodset fra fru Birgittes tid,** som tilfaldt Iver Akselsøn, repræsenterede derimod, som naturligt var, en langt ringere pengesum, nemlig kun ca. 9 mrk. pr. år, men dette skyldtes hovedsageligt, at ejendommene lå i Tjust, så at der til 10 dyrkede gårde svarede 8 ødegårde, samt at der ydedes naturalieafgifter som ål og lignende.[3] — Vigtigere var Magdalenes del af **købegodset fra dronning Karines levetid;** »thet skall först scifftes», tilføjes der, og hr. Ivers part bestod først og fremmest af 13 gode ejendomme i Östergötland (heriblandt 1 lod af Aska herred på 4 gårde), hvis årlige afgift beløb sig til 24½ mrk. 2½ øre.[4] Hertil kom så ikke mindre end 22 gårde i Værend, men de må have været af en noget tarveligere beskaffenhed, da de selv i forening med et ålefiske sammesteds, 3 gårde og en kværnestrøm samt en ødegård i Tjust kun formåede at præstere lidet mere end 18 mrk. Endelig var der 6 mrk. landjord 3 øre og en penning land i Svinagarn i Fiædrungaland og 3 gårde i Roden i Upland, som indbragte 11 mark.[5] — **Kongens købegods efter dronningens død** var ikke mindre omfattende, thi på Ivers del faldt 9 gårde i Tjust, dog de fleste øde; 13 gårde, 7 torper, 3 øer og to kværne i Östergötland; 13 gårde og en ødejord i Nerike; 1 gård i Vestmanland, 8 i Uplands Roden og 4 i Fiædrungaland. Godset i Tjust og Östergötland ydede tilsammen godt og vel 45 mrk., Nerike ca. 18 mrk. og Uplands Roden ca. 36 mrk. De øvriges afgifter opgives ikke.[6] Men til denne klasse må sikkert også regnes de 4 gårde i Fiædrungaland, som kongen havde **købt af hr. Erik Holm-**

---

[1] Se ovenfor pag. 235.
[2] C 8 pag. 6 b og 11 b.
[3] C 8 pag. 8 a—8 b jfr. den overstregede pag. 7 a.
[4] Det er dog altid for Östergötlands vedkommende vanskeligt at opgive antallet af gårde, da listen kun lyder på, hvor mange tønder korn og penge man opbærer af hver landsby.
[5] C 8 pag. 7 b, 9 b, 10 a, 17 a og 18 I.
[6] C 8 pag. 10 b, 11 a, 12 a, 15 a, 18 II og 19 a.

stensson; de rentede hver 1 fad jern, hvad der i alt repræsenterede 9 mrk.[1]

»Thette er thet gotz, som K. Karll **lösde in** aff Her Cristiern nielsson.» Heraf nævnes (på Ivers part?) ikke mindre end 28 ejendomme i Fiædrungaland, 9 gårde i Upland, 6 i Södermanland og 11 i Vestmanland, foruden ødegårde, torper og visse fad jern. Den samlede indtægt heraf beløb sig til mindst 170 mark pr. år.[2]

Mærkeligt er det nu at se, at til trods for, at der ingen bestemmelse toges om **kongens eget arvegods** i skiftestatuttet, omtales der i selve listen en række ejendomme, som tilfaldt Iver Akselsøn og som kaldes »Erffvegotz» eller »Erffvegotz for fæderne» i modsætning til »mjn Frvs rette mødrene». Hvad nu end princippet for delingen har været, var det en god del, som tilfaldt hr. Iver. 6 gårde og 3 torper i Östergötland, 44 ejendomme og nogle fade jern i Nerike, 16 gårde i Vestmanland foruden spredte besiddelser, endelig 31 gårde i Upland og 5 i Södermanland.[3] Det er dog ikke muligt at opgive slutsummen af dette arvegods, da en del af det også er anbragt under ganske andre kategorier, hvad der virker forvirrende. Bemærkes kan det, at godset i Nerike repræsenterede ca. 55 mark, det i Uplandca. 85. Gårdene i Östergötland rente kun ca. 4 mark; i Södermanland 18 mark.[4]

Men den vanskeligste opgave for de to besvogrede arvinger har åbenbart været **panternes deling.** En sådan synes da heller ikke at have fundet sted ved skiftet; der opgives de samlede indtægter af Aska herred og af Hersumme sogn i Östkinds herred;[5] samt en samlet sum for hele Östkinds herred; for Östkinds herred, Trysrum og Hanness sogne; samt endelig for alle panterne. Denne slutsum har man så delt mellem sig, hvoraf følgen blev, at Iver Akselsøn fik ca. 367 mark og Erik Eriksøn ca. 220.[6] Summen af *Aska herred*, som er specificeret, opgives til 139 mark og 2 ørtug; dette tal fremkommer ved at regne en række naturalieindtægter om i penge. Afgiften var nemlig ca. 57 tdr. korn, 15 tdr. rug, 17 køer, 21 mrk. rede pen-

[1] C 8 pag. 17 b. Hertil hører vel også 10 gårde og 2 mindre ejendomme i Södermanland, som vare *købte af hr. Eggert Krummedige*, og som rentede ca. 47 mark i forening med 9 andre gårde samme steds p. 21 a.

[2] C 8 pag. 15 b—16 b samt 17 a. Desværre ere 3 blade afskårne mellem 15 b og 16 a, så at man ikke kan være ganske sikker på, om virkelig overskriften på 16 a: »Thette er aff thette samme forneffnte gotz», går på det indløste gods på den foregående side. Det er således mærkeligt herunder at træffe ladegården i Åsunda herred, da selve herredet 1481 var forlenet til Iver Akselsøn. Krister Nilsson var farmors broder til kong Karl Knutsson.

[3] De 15 gårde, der opregnes på pag. 4 a som kong Karls arvegods, nævnes ikke senere; ere de tilfaldne Erik Eriksøn?

[4] C 8 pag. 9 a, 12 b, 13 a—b, 19 a—b og 21 b.

[5] Dette sogn var dog ikke pantelen, men 1457 indrømmet kong Karls døtre på livstid af rådet og styredes altså af disse i fællesskab. Styffe: Skand. u. Unionst. pag. 301.

[6] Dette stemmer vel med, at summen af alle pantelenene kun opgives til 588 mrk. C 8 pag. 14 b.

ninge, 24 lispund flæsk, 8 får og 16 lam, 8 gæs og 24 høns, 13 pund smør og 24 læs hø, 130 læs ved og 700 jern.[1]

Større interesse har det dog at se de udførligt opregnede indtægter af *Hersumme sogn i Östergötland*,[2] der repræsentere lensmandens fulde ret af sognet; de bestå af:

Borga-spanene

af skattebønderne og stubbekarlene (ɔ: nybyggerne): 77 span korn, 44 af de første, 33 af de sidste, à 1 øre pr. span . . . . *9 1/2 mrk. 1 øre.*
Derhos 6 penninge pr. span . . . . *2 mrk. 2 ørtug 2 penn.*
(fejlt sammentalt)

Gårdetallet af

35 skattebønder à 6 øre = 26 mrk. 2 øre
34 stubbekarle à 1/2 mrk for daxwerke penge = 17 mrk. . . . .
Landgilde af to besidne ejere = 14 1/2 mrk. 1 øre
} *57 1/2 mrk. 4 1/2 ørtug.*

34 (32?) *Stubbekarle: penge, vinter og sommer:* . . . . 10 1/2 mrk.
Hver 1/2 læs hø = 16 læs, à 2 øre . . 4 1/2 mrk.
Hver 5 læs ved à 1 ørtug . . . . . 6 1/2 mrk. 3 ørtug.

Stubbekarlenes *påskeskat:*

Hver 2 karle 1 lam og 1 høne, lammet til 1 øre, hønen til 4 penn. . . . . 2 1/2 mrk.
Hver 8 1 pund smør = 4 pund 5 mark smør . . . . 1 mrk. 1/2 ørtug.
Hver mand 10 æg = 17 tjog à 4 penn. 68 penn.
Den samlede sum beløber sig altså til ca. 95 mrk.

Endnu må det nævnes, at der mellem alt godset ved skiftet befandt sig to større gårde, **Rönö** i Biærkakinds herred i Östergötland,[3] som Karl Knutsson havde tilbyttet sig 1441 fra Linköpings bispestol,[4] og det berømte **Fogelvik,** der siden 1429 var kong Karls arvegods og hidtil beboet af Erik Eriksson.[5] Hertil kom også **Haga** ved Enköping. Rönö ansås for en bedre besiddelse end Fogelvik, hvad der fremgår af, at man traf den bestemmelse, at den, som fik den første gård, i erstatning skulde yde modparten 6 tdr. smør årligt.

[1] C 8 pag. 2 a. Summen af Östkinds herred er også specificeret i naturalier; slutsummen er ca. 385 mark (14 a).
[2] C 8 pag. 2 b.
[3] Når Anrep påstår, at den uægte søn Karl ved faderens død havde fået Rönö, må denne prins i hvert fald være død imellem 1470 og 1474.
[4] Styffe: Skand. u. Unionst. pag. 209.
[5] Stds. pag. 188.

Fogelvik med underliggende gods rentede 36 mrk. årligt foruden en del korn.[1] Sandsynligvis har Erik Eriksson helst villet beholde denne gård, og Rönö tilfaldt da Iver Akselsøn.[2]

---

[1] C 8 pag. 3 b. Haga ydede 2 læster 3 pd. korn samt 8 mark penninge.

[2] Dette gælder også om Haga. Derimod tales der i regnskabet ikke om Öland. De noget forvirrede notitser, som opfylde pag. 4 b—5 b, omfatte vistnok gods under Rönö og Fogelvik. Over noget af det står der »1473 Till Rönö». Disse notitser ere vistnok begyndelsen til en fuldstændig opregning af hele arven, som skriveren har afbrudt, for derefter at gå over til kun at anføre Ivers del. En senere hånd har så i den tomme plads derimellem indskudt de tidligere anførte udgiftsposter (se ovenfor pag. 239).

Częstochowa kloster.
(Efter »Nova Gigantomachia»).

Om Częstochowa klosters belägring af Karl X Gustafs trupper 1655.

AF

TH. WESTRIN.

I nuvarande ryska Polen, guv. Piotrków, nära Schlesiens gräns, omkring 100 km. nordväst om Krakow ligger, vid staden Częstochowa, ett munkkloster af samma namn, tillhörande Paulinernas orden. Det har ock kallats efter berget, på hvilket det ligger, *Jasna Gora* (tyska *Klarenberg*, latin *Clarus Mons*). Det anlades af hertig Vladislav af Oppeln, som 1382, då Polens »prorex», lät ditföra en enligt legenden af evangelisten Lukas målad Mariabild. Denna skänkte klostret ett utomordentligt stort anseende och gjorde Częstochowa, »Polens Loreto», till landets förnämsta vallfartsort. Det utsattes vid flere tillfällen för fiendens anfall, hvarför konung Vladislav IV omgaf det med en mur och med andra försvarsverk, och det ökade sin ryktbarhet genom det tappra försvar, som munkarna under sin prior Augustinus Kordecki 1655 gjorde emot Karl X Gustafs trupper, hvilka en längre tid belägrade det förgäfves.

Den enligt legenden af evangelisten Lukas målade Mariabilden i Częstochowa kloster.
(Ur »Nova Gigantomachia)».

I sitt i föregående häfte omnämnda arbete »Svenska bilder i polska vitterheten» lämnar herr Alfr. Jensen ett referat af Kordeckis under titeln »Nova Gigantomachia etc.» år 1657 utgifna latinska skildring af denna belägring, hvars misslyckande beredde svenskarna en pinsamt känd militärisk motgång för tillfället och polackerna en »moralisk seger» af rätt vidtgående följder. Det ligger nämligen ej alltför stor öfverdrift i herr Jensens ord, att denna episod »i grund och botten var en af de stötestenar, hvarpå Karl X Gustafs kontinentalpolitik störtade». Herr Jensen uttrycker sin förvåning öfver, att denna episod ej med ett enda ord omnämts af svenska historieskrifvare, i synnerhet som Kordeckis arbete funnits att tillgå, och han tycks tro, att detta berott »icke uteslutande på språklig okunnighet», ett uttryck, som synes innebära en anklagelse för tystnad på grund af »nationel æresfölelse». Men med orätt. De svenske häfdatecknarna hafva ej stuckit under stolen med våra nederlag och särskildt ej med det afbräck, som det polska folket i sin förtviflade kamp mot inkräktaren vållade Karl Gustafs trupper, och de hafva ej förtegat en Czarnieckis hjältedater. Orsaken till tystnaden rörande Częstochowa — ty en sådan råder verkligen — ligger nog däri, att Karl Gustafs förste häfdatecknare Samuel Pufendorf i sitt digra verk, som tjänat alla följande historieskrifvare till ledning, ger endast en ytterst svag antydan om affären. Och för öfrigt, Sveriges krigshistoria, försåvidt det ej gäller konungarnas personliga ingripande, är ännu till stor del oskrifven.

Pufendorf berättar (tyska uppl., 1697, s. 89), att generallöjtnanten Müller »ville gärna» bemäktiga sig Częstochowa; då han ej kunde förmå munkarna att emottaga en svensk garnison, tog han sig för att bruka våld och ville låta hämta två grofva kanoner från Krakow. Men konungen förbjöd honom bruka våld, för att ej en vinterbelägring skulle försvaga armén eller det vidskepliga folket, som höll denna ort i högt anseende, genom ett sådant företag skulle bringas till ovilja.

Denna berättelse, som innehåller en hel rad halfva sanningar, inger emellertid en fullkomligt oriktig uppfattning. Müller framstår som initiativets man, konungen träder af militära och politiska skäl hindrande emellan, våld får ej brukas. Hvem kan med denna

notis för ögonen föreställa sig, att frågan gäller en belägring, som pågick i veckotal och att angreppet från början skedde på konungens order? Det är tydligt, att Pufendorf haft till sitt förfogande »handlingarna i målet», åtminstone delvis, men oklart är det hvarför han så snäft refererar saken och i så förvillande ordalag. Att han saknar »historieskrifvarens första plikt att vara rättvis och oväldig» är en anklagelse, som polacker utslunga mot honom.[1] Otvifvelaktigt har Pufendorf, som ju var en officiell historieskrifvare, vid hvarje tillfälle sökt framställa Karl Gustafs åtgöranden i bästa dager. Att han så snöpligt affärdat angreppet på Częstochowa har måhända sin grund däri, att konungen ej personligen tog del i aktionen, ty Pufendorfs historia är ju i första rummet en skildring af Karl Gustafs bedrifter (»Res gestæ», »Thaten»). Då för öfrigt företaget blef resultatlöst, torde han ansett det ej förtjäna en utförligare framställning. Dess betydelse från polsk-nationell synpunkt har säkerligen undgått honom. Den samtida tryckta litteraturen med undantag af Kordeckis skrift, som måhända aldrig kommit under Pufendorfs ögon, och af Kordeckis kompilator Kobierzyckis historia om belägringen (1659) gör ju ej heller så synnerligen stor affär af belägringen. Samuel Twardowski i sin vidlyftiga krönika (tr. 1680) om »Inbördeskriget» på 1640- och 1650-talen omnämner den blott i förbigående[2] (med 6 rader!) och i »Theatrum Europæum», som eljest skyndat att i ord och bild föreviga märkligare tilldragelser, omtalas den ej alls. Erik Dahlbergh däremot synes hafva fäst stort afseende vid densamma. I flere promemorier påpekade han, att bland lämpliga teckningar till Karl Gustafs historia vore ock »Belägringen af Częstochowa igenom svenske generalmajoren Müller», hvilken aktion han själf afritat och hade färdig att stickas i koppar. Men i den specifikation på de i koppar stuckna krigsaktionerna, som d. 16 Juli 1695 i original öfverlämnades i Karl XI:s egna händer, nämnes ej Częstochowa.[3]

Svenska källor till en framställning af Częstochowas belägring saknas ej, ehuru de visserligen ej lämna tillfälle till en fullt uttömmande redogörelse. De föreligga i Karl X Gustafs i riksarkivet förvarade brefväxling med fältmarskalken Arvid Wittenberg, generallöjtnanten Burchard Müller von der Lühnen och generalmajoren grefve Jan Weichard af Wrzeszczewicz[4] samt i ett par aktstycken

---

[1] J. U. Niemciewicz i sina efterlämnade memoarer (»Pamietniki czasow moich», 1868) uppgifver, att Pufendorf vid skildringen af de svensk-polska förvecklingarna leddes af personlig hämndlystnad, emedan han vid polska hofvet fått afslag på en ansökan om pension och titeln historiograf. — Se Jensens å föregående sida anförda arbete, s. 160.

[2] Jensen l. c., s. 91.

[3] Specifikationer på teckningar till Karl Gustafs historia i Dahlberghska samlingen i riksarkivet. Ett kopparstick öfver belägringen finnes däremot i Kobierzyckis arbete.

[4] I Riksregistraturet finnas konungens instruktion för Müller d. 22 Okt. 1655, bref till densamme af d. 15, 16 och 23 Nov. samt 1 och 26 Dec. I samlingen skrifvelser till K. Maj:t ligga Wittenbergs bref af d. 29 Okt.,

bland »Handlingar rörande polska kriget under Karl X Gustaf». Af detta material framgår följande.

Medan Karl X Gustaf på hösten 1655 segrande höll intåg i Polens hufvudstäder Warszawa och Krakow, som gaf sig d. 8 Oktober, började en resning emot svenskarna af adel och bönder i vojvodskapen Posen, Kalisz, Sieradz och Łęczyca, d. v. s. i de västerut belägna områdena tätt intill gränsen af Schlesien, dit konung Johan Kasimir tagit sin tillflykt och där han samlade trupper för att rycka in i Polen och på nytt upptaga kampen emot sin öfverman. För att nedslå »rebellerna», såsom svenskarna med ett i klassisk mening väl valdt, men i ordets moderna betydelse något oegentligt uttryck benämnde de för sin självständighet kämpande polackerna, skickades en i svensk tjänst öfvergången polsk officer af tjechisk härkomst och katolsk trosbekännelse, generalmajoren Jan Weichard, grefve af Wrzeszczewicz, med omkring 1,000 man inåt Storpolen, där han opererade under September och Oktober månader.[1] Han återtog med stormande hand Koscian (nu Kosten i preussiska provinsen Posen); han ryckte fram i sydöst därifrån mot Wielun, hvarvid det polska rytteriet drog sig mot schlesiska gränsen, adeln underkastade sig och borgerskapet öfverlämnade stadens nycklar. Wrzeszczewicz lät sitt fotfolk sitta upp och spände sina hästar för styckena samt skyndade samma natt utan att rycka in i staden, — där senare förlades hertigens af Sachsen regemente, endast 200 man starkt — till det några mil därifrån belägna Praszka. Där slog han det under generalmajor Dönhof liggande kungliga lifgardet m. fl. trupper och tog generalen själf samt flere officerare till fånga. Han fortsatte sitt tåg till det fasta slottet Krzepice, där han förlade rikstygmästarens (Stenbock) hela regemente (endast 250 man) och 100 hästar af sitt eget folk. Han ryckte slutligen den 30 Okt. äfven fram till Częstochowa kloster, mot hvilket han en gång varit en frikostig gynnare, men möttes där af kulor från kanoner och dubbelhakar samt drog sin kos, efter att hafva stuckit två lador i brand. Om ackord hade ej hörts något visst, ty på en munks försäkringar, hvilken följt efter truppen, att klostret inom 4—5 dagar skulle gifva sig genom ackord, trodde man ej.

Innan underrättelsen om Wrzeszczewicz' senaste krigsföretag hunnit fram till det kungliga högkvarteret i Krakow och måhända med anledning af en Wrzeszczewicz' rapport från Koscian strax efter denna stads intagande, att rebellionen skulle tillväxa, om ej snart kraftiga anstalter vidtoges, utfärdade konungen den 22 Okt. från högkvarteret vid Proszowice instruktion, hvartill han till största delen själf skref konceptet, för generallöjtnanten Burchard Müller von der Lühnen att spränga adeln och bönderna, som sammanrotat sig i Storpolen, för att med större säkerhet kunna fortsätta värfningarna

15, 17 och 21 Nov. samt 2, 4 och 17 Dec., vidare Müllers bref af d. 31 Okt., 2, 4, 12 Nov. och 16, 25 Dec. 1655, 4 och 8 Jan. 1656 samt Wrzeszczewicz' bref af d. 7 och 22 (n. st.) Nov. 1655.

[1] Den 31 Aug. 1655 bestod hans regemente af 10 kompanier (styrkebesked i krigsarkivet).

därstädes. Han fick under sitt befäl idel rytteri: hertig Franz Erdtmans af Sachsen regemente (»gar sehr abkommen», heter det längre fram i instruktionen), öfverstarna Hans Kristofersson von Beddekers och Engels[1] regementen, 8 kompanier kvartianer och några dragoner.[2] Fältmarskalken Arvid Wittenberg, som befann sig hos konungen, yrkade på, att Müller skulle från Krakow taga vägen åt Częstochowa, emedan man, enligt hans åsikt, då med detsamma kunde försäkra sig om den orten. Men konungen befallde, att Müller, som genast borde gifva sig af, skulle gå direkt på Piotrków (150 km. rakt norr om Krakow, halfvägs till Warszawa) och där inlägga 150 dragoner. Då lugnet återställts så pass, att han ej behöfde alla regementen hos sig, skulle han utvälja sig ett hufvudkvarter, men förlägga Engels och de andra regementena i kvarter, så att de så mycket bättre kunde rekryteras. Orterna Wielun, Krzepice och Częstochowa[3] (alla längs schlesiska gränsen, på samma afstånd, omkring 80 km., från det öster om dem belägna Piotrków) skulle han försöka få i sin makt.

Müller begaf sig raka vägen till Piotrków, som major Piron tappert försvarat mot rebellerna, och fick där underrättelse om Wieluns och Krzepices intagande, hvilket väsentligt underlättade hans uppgift. En påstötning från Wittenberg att sammandraga trupperna i Storpolen och logera sig i Sieradzska kretsen för att iakttaga fiendens förehafvanden vid Częstochowa och schlesiska gränsen torde ej hafva kommit Müller tillhanda, förrän denne, ehuru i saknad af fotfolk och artilleri, »zur Fortsetzung E. K. Maj:ts Befelich» beslöt sig för från Piotrków »in die jegend zwischen Siradia und Wielun zu marchiren und die annoch widerspänstige Örter, in sonderheit Czenstochow zu attacquiren».

Konungen hörde med välbehag, att Müller resolverat sig för att bringa Częstochowa under hans »devotion», men han såg gärna, att han i öfverensstämmelse med konungens »indoles», som vore honom väl bekant, ej förfore strängt emot klostret, om de där varande gåfve sig i godo »ohne die Abwartung einiger extremität». Müller borde tvärtom skydda orten från ruin. Konungen lämnade för öfrigt åt Müller att afgöra, huruvida klostret, sedan det bragts till underkastelse, skulle besättas med en svensk garnison och huru det sedan skulle »mainteneras».[4]

Raskt satte Müller sitt beslut i verket. Öfver Kauwice, Szczerców och Krzepice ryckte han framåt i full föresats att taga Częstochowa med storm eller ackord. För att marschen skulle gå så mycket fortare hade han behållit hos sig endast 4 kompanier af von Beddekers regemente, 2 af öfverste Engels och 1 af hertigens af Sachsen. De andra jämte bagaget hade han skickat till kvarteren. I

[1] Det fanns två öfverstar med namnet Engel, Joachim och Hans.

[2] Enligt styrkebesked i krigsarkivet af d. 31 Aug. 1655 bestodo hertigens af Sachsen regemente af 4 kompanier, Beddekers äfvenledes af 4 och bägge öfverstarna Engels af 10.

[3] Konungen skrifver Schenstochofen.

[4] Konungen till Müller d. 15 Nov.

Krzepice förenade han sig med grefve Wrzeszczewicz och dennes folk: 300 man infanteri, några trupper ryttare och några dragoner samt 8 kanoner. Han skickade en trumpetare med en skrifvelse i förväg till Częstochowa och anlände den 8 November (g. st.) på e. m. utanför klostret med en styrka som, om kompanierna beräknas till 100 man, ej uppgick till mera än omkring 1,100 man, hvaraf mer än två tredjedelar rytteri, och 8 kanoner.

Częstochowa var ej längre endast en stilla vallfartsort, bebodd blott af fredliga munkar. Klostret hade i alla fyra hörnen förstärkts med fortifikatoriskt väl inrättade och flankerade bålverk, med höga, starka murar och framför liggande djupa, stormfria grafvar. Det hade bestyckats med en mängd 12-pundiga, ja, kanske än gröfre kanoner. Enligt Müllers uppgift hade det en garnison af 400 »wehrhaftige soldaten»; somliga uppgåfvo antalet till 800, hvilken siffra Müller ansåg för hög. Försvararnas antal ökades ytterligare därigenom, att åtskilliga medlemmar af den upproriska adeln — Alexander Zamojski, Jan Jakowski, Sebastian Bogdawski, Stefan Siemierski, Nic. Krysztoporski och Sigismund Moscinski[1] — med hustrur, barn och underhafvande tagit sin tillflykt till klostret. Częstochowa var, sedan de andra orterna återkommit i svenskarnas våld, af den allra största betydelse såsom den enda återstående stödjepunkten för Johan Kasimir inom denna del af Polen.

Klostrets munkar hade ej ens velat höra trumpetaren, och de mottogo Müller genast med skott från kanoner och dubbelhakar. Senare på dagen öfvertalade de honom att till morgondagen vänta på ett ackord, hvilket de, för att begagna Müllers satiriska uttryck, »ratificerade» genom att genast antända några hus och lador, som stodo dem för nära. Den 9 ryckte Müller in i den nära klostret belägna byn Częstochowka, som ifrån klostret genom »herausgeschossene Feuerkugeln» delvis lagts i aska, och anlade där några batterier och löpgrafvar i afsikt att beskjuta verken. Den 10 kom en munk ut ur klostret och berättade, att han med säkerhet visste, att man dagen därpå skulle förklara ett ackord. När det då kom till kritan, befanns det, att munkarna under betygande af sin djupaste vördnad och underkastelse för konungen af Sverige, »som hela riket hyllade», och under försäkran, att de ej tänkte på att angripa hans här, fordrade respekt för Wittenbergs skyddsbref af den 28 Oktober, och begärde, att ingen svensk besättning skulle inläggas. Den i konungens order nämnda orten Częstochowa, sade de vidare, afsåge *staden* af detta namn, ej klostret, ty dess namn vore nu »Clarus Mons», och de begärde fördenskull, att detta skulle lämnas i fred, tills ny befallning kommit från konungen, då munkarna skulle gärna göra hvad konungen befallde.[2] Dessutom framhöllo

[1] Den 16 Nov. befallde konungen Müller att låta dessa herrar med hustrur, barn, underhafvande samt tillhörigheter lämna klostret efter afgifven revers. Enligt Kordecki vistades i klostret: S. Mosinski, N. Krysztoporski, P. Czarniecki, J. Skorzewski och S. Zamojski.

[2] Den af priorn den $^{21}/_{11}$ Nov. aflåtna skrifvelsen meddelas som bilaga

munkarna (enligt Müller), att om en svensk garnison inlades i klostret, skulle vallfartsinkomsterna minskas, ja, deras helgedom alldeles gå under — och inbringa mindre än intet. Den säkerhet, med hvilken munkarna uppträdde, berodde därpå, att de litade på polsk undsättning och på en mängd i skogarna »sammanrotade valakiska snapphanar», hvilka dock med förlust af 30—40 man drefvos undan, hvarjämte de sågo »keine grosse Menge vor sich und nicht capable Artholerie empfanden». Att storma det högt liggande, starkt befästa klostret var, enligt Müllers åsikt, omöjligt, hvarjämte den trånga och brutna terrängen och den klippiga, svårminerade marken skänkte de belägrade fördelar. Platsen kunde ej tagas »ausser feuerszwang», men under de första dagarna kom man ej någonstädes: ammunition saknades äfvensom grofva kanoner, hvarför sådana jämte »en stor eldmörsare» rekvirerades hos Wittenberg i Krakow. Orten måste alldeles demoleras och vara såsom förut blott en vallfartskyrka, menade Müller.

Mera pessimistisk än tonen i det bref, hvari Müller den 12 November gaf konungen ofvanstående underrättelse, är den, som genomgår en und. skrifvelse från grefven af Wrzeszczewicz af samma dag. Grefven, som i sina bref till konungen vanligen kritiserade Müllers åtgöranden, tviflade alldeles på möjligheten af ortens kapitulation »wegen allerley mancamanten» och försäkrade, att »wen es bei mihr gestanden hette, ich wegen vieler so pollitischen als militärischen rationen diesen orth nicht auf diese Weise attaquiret hette». Och han slutar »Es ruiniren sich totaliter darüber die Regimenter, quartier undt das Landt, und *man greiffet an der Polen Seele*[1] und ist zu befürchten (was das meiste ist) umbsonst und vergebens.»

Wittenberg kunde ej för ögonblicket skicka några mörsare till Częstochowa, men han sökte genast att på annat sätt vara Müller behjälplig. Han skref ett i hotfull ton slutande bref till munkarna med uppmaning att godvilligt gifva sig. I senare hälften af November skickades öfverste Wolffs regemente, 8 kompanier, som gifvit sig åt svenskarna, att under öfverste Venceslaus Sadowskis befäl begagnas vid anfallet, emedan Müller hade så litet fotfolk med sig, och i sista dagarna af månaden sände Wittenberg 2 »halfva kanoner» (kartauer?) och 4 andra stycken samt öfverstelöjtnanten vid artilleriet Getkant — en polack, som med sitt folk gått i kungens tjänst — för att allt möjligt allvar skulle brukas till munkarnas betvingande. Dessutom hade Müller förstärkts med 2 regementen kvartianer.

Belägringshärens styrka, när den omsider blef fulltalig, utgjorde således, såvidt af nu tillgängliga källor kan slutas, af 7 kompanier och några troppar kavalleri samt några dragoner, 11 kompanier infanteri, 2 regementen kvartianer samt artilleri med 14 kanoner, hvaraf 2 »halfva kanoner». Kompanierna kunna ej upptagas till 100

[1] Kurs. af undertecknad.

man. Sadowski meddelade, att hans regemente ej var komplett.[1] För öfrigt gifvas flere exempel just från hösten 1655, att till och med vid nyvärfning och rekrytering kompanierna ej beräknades till mera än 60 man.[2] Mantalet torde således, äfven om kompanierna beräknas till 100 man, knappt kunna uppskattas till mycket öfver 2,000 man, kvartianerna oberäknade. Storleken af deras regementen är mig obekant och spelar för öfrigt ingen roll, ty de ville ej alls göra tjänst och voro vid attacken på Częstochowa mera till skada än gagn.[3] Intet svenskt regemente, ja, antagligen ingen svenskfödd officer deltog i belägringen.

Några detaljer rörande belägringsarbetenas fortgång eller om strider föreligga ej i tillgängliga handlingar.[4] Munkarna uppträdde med mod och slughet, inläto sig flera gånger i underhandlingar om ackord, men hvar gång man väntade en slutlig uppgörelse, drogo de sig tillbaka, tydligen i afsikt att förhala tiden, tills undsättning kunde hinna fram. Vecka skred efter vecka, utan att Müller kunde komma åt de »verwogenen Mönche» genom belägringen, medan allt större fientliga truppmassor samlades i närheten vid schlesiska gränsen. Det var särskildt med blicken fäst på faran därifrån, som Wittenberg slutligen gaf Müller order att, om klostret ej bragts till underkastelse den 17 eller 18 December, draga sina färde. Kort efter Wittenbergs order kom befallning från konungen af den 1 December att upphäfva belägringen, då det nu visat sig, att munkarna ej ville ge sig, om en svensk garnison skulle inläggas i klostret. Och han motiverade sin befallning därmed, att de belägrade hade godt skydd, under det att belägringen för konungens trupper till följd af årstiden vore svår och skadlig, och att en fortsatt belägring skulle gifva de inneslutna »zu mehreren opiniastrität vielleicht Ursache». Men han såg äfven en större fara hota genom ett fortsatt anfall på helgedomen. Han hade fått blicken öppen för betydelsen af att ett helt folk sårades i sina religiösa känslor. »Es werden sich sonst auch», tillägger konungen såsom postskriptum i brefvet, »die Polacken mehr ärgern wegen des Marienbildes attacquirung». Müller skulle tills vidare nöja sig med, att de belägrade afgåfve försäkran om uppriktig devotion och fullgörande af de utlagor, som assignerades på klostret och alla, som där uppehöllo sig, för att ej konungens nya värfningar skulle råka i stockning.

Müller ansåg det ej löna mödan att invänta den af Wittenberg bestämda tiden. Den 16 December tidigt på morgonen lät han de

---

[1] I skrifvelse af Wielun d. 16 Nov., hvari han säger, att regementet dessutom var uttröttadt efter striderna i förening med Wrzeszczewicz och därför beklagar sig öfver, att Müller gifvit honom order att stöta till honom.

[2] Müllers order till öfverste Jean Otto de Wahl att komplettera ett regemente på 8 kompanier, hvart kompani på 60 man (d. 26 Nov. Handl. rör. polska kriget. Kopia). Konungens befallning till öfverste Wallenrodt att värfva 8 kompanier kvartianer, hvart på 60 man (d. 20 Dec., RiksReg.).

[3] Wittenberg till konungen d. 17 Nov.

[4] Om orsaken härtill, se sid. 9, not 1.

svåra kanonerna gå till Krzepice. Dagen därpå sände han artilleripersonalen jämte ammunition under betäckning af 300 tyska ryttare till Krakow, och samma dag ryckte han med den öfriga styrkan bort mot Piotrków. Det var med tungt hjärta han efter 40 dagars fruktlösa ansträngningar och efter ej ringa manspillan lämnade en plats, som han trott sig om att lätt kunna taga genom storm eller ackord. »Vor meine person hette das Kloster gerne in E. K. M:ts devotion gebracht; seit es aber nicht geschehen, wünsche niemahls darfür gerücket wehre», heter det i hans bref till konungen den 16 December.[1]

Det var hög tid för belägringshären att bryta upp: österut, vid Sandomierz, afföllo de under Potocki stående kvartianerna och alla andra polska trupper, som den 3 November aflagt trohetsed till Karl Gustaf, och undan den däraf framkallade faran nödgades den i Sandomierz under general Douglas stående svenska styrkan den 8 December rädda sig genom en hastig marsch mot Lowicz,[2] dit den anlände den 19, och en vecka efter Müllers uppbrott ryckte 10,000 polacker från Schlesien in och lägrade sig i byarna vid Częstochowa, lifligt kommunicerande med klostret.[3]

* * *

Så långt de svenska källorna. Låtom oss nu se hvad pater Kordecki har att förmäla i sin bok[4], som enligt censorns i Krakows

[1] Postgången emellan konungen och Müller antingen försenades eller tidtals afbröts genom att brefven uppsnappades. Müllers ofvannämnda bref af 16 Dec. torde ej hafva träffat konungen ännu den 26, ty den dagen befaller konungen Müller ånyo att lämna Częstochowa. Samtidigt meddelar han, att flera af Müllers bref interciperats af brandenburgarna. Däri ligger således en orsak till de sparsamma uppgifter vi hafva om belägringens gång.

[2] Dahlberghs diarium. RA.

[3] Kommendantens i Piotrków Pirons bref af $\frac{\text{30 Dec.}}{\text{9 Jan.}}$ $\frac{1655}{1656}$ (Handl. ang. polska kriget). Pirons uppgift torde dock varit förhastad eller öfverdrifven.

[4] Den i stor kvart, 1657 tryckta bokens fullständiga titel är: »Nova Gigantomachia Contra Sacram Imaginem Deiparae Virginis à Sancto Luca depictam, Et In Monte Claro Częstochouiensi Apud Religiosos Patres Ordinis S. Pauli Primi Eremitæ, in celeberrimo Regni Poloniæ Coenobio collocatam, Per Suecos & alios Hæreticos excitata Et, Ad perpetuam beneficiorum Gloriosæ Deiparæ Virginis recordationem, successuræ posteritati fideliter conscripta A R. P. Fr. Avgvstino Kordecki, prædicti Ordinis, protunc Clari Montis Priore. Anno Domini M. DC. LV. — Cracoviæ, jn Officina Viduæ & Heredum Francisci Cæsarii, S. R. M. Typ.» Den prydes på titelbladets insida af polske konungens hjärtvapen samt innehåller ett till konung Johan Kasimir riktadt företal (6 onumrerade sidor), »Ad lectorem» (2 sidor), censorns »Approbatio» (1 sida), afbildning af Lukas' madonna (1 sida), skildring af belägringen och därmed sammanhängande tilldragelser (s. 1—162), domprostens i Kalisz Stefan Damalewicz' lyckönskningstal med anledning af det lyckliga försvaret (s. 163—188), ett ode af densamme (s. 189-194), hyllningssånger till Kordecki (s. 195—199 och, med ny, oförklarlig numrering, s. 120—126 samt en opaginerad slutsida). I texten ingå utom ofvan nämnda illustrationer afbildningar af 2 järtecken, som visat sig i solen; i den senare af dessa förekommer äfven en afbildning af Częstochowa kloster.

stift den 20 oktober 1657 utfärdade imprimatur är en trogen skildring af anfallets och försvarets gång.

Först och främst rörande Karl Gustafs motiv för anfallet säger Kordecki, att sedan konungen »sköflat rikets hela område samt tagit kyrkornas heliga kärl och alla dyrbarheter, ansåg han det ovärdigt att Częstochowa kloster skulle vara orördt af hans härjande här». Skatterna behöfdes för ökande af arméns styrka. Vidare berättar han, att order om klostrets intagande utfärdats redan tre gånger, innan Müller slutligen fick uppdraget, men att utförandet hvarje gång uteblifvit, emedan trupperna behöfts på annat håll.

Rörande Wrzeszczewicz' öfverrumplingsförsök meddelar han åtskilliga detaljer. Grefven ville förekomma Müller för att ställa sig in hos konungen. Han hade den 30 oktober (g. st.) kl. 10 på kvällen plötsligt omringat klostret, låtit trumpeterna smattra och uppfordrat klostret att gifva sig samt hotat att i annat fall föra 4,000 man mot dess murar och lägga alla dess besittningar i aska. Munkarna hade vägrat släppa in honom. Dagen därpå hade han rådt dem att gifva sig åt honom, katoliken, klostrets vän, som skulle skona dess ägodelar, för att undgå faran att falla i kättaren Müllers händer. Munkarna hade bedt om uppskof för att inhämta förhållningsorder från sin provincial, som då vistades i Schlesien. Men grefven hade framställt ett i »Nova Gigantomachia» återgifvet förslag till ackord (trohetsed till Karl Gustaf, utlämnande af vapen och ammunition, inläggande af svensk besättning, befälets öfvertagande af grefven m. m.), hvilket förkastats. Grefven hade då i vredesmod stuckit ett hus vid S:t Barbaras tempel i brand och fördrifven medelst ett par kanonskott ilat Krzepice Müller till mötes samt lockande honom med klostrets skatter rådt honom att påskynda angreppet. Emellertid hade Kordecki skickat personer till Krakow för att utforska hvad Wittenberg ämnade företaga, men under förevändning att begära ett skyddsbref, om hvars utfärdande denne genast hade gifvit befallning. Kordecki lät vidare nedrifva de byggnader utanför klostret, som sträckte sig framåt försvarsverkens murar, han ökade truppen med öfvade soldater, skref om hjälp till Johan Kasimir och Czarniecki samt bad skriftligen Wrzeszczewicz och Sadowski att förekomma anfallet, hvarefter den senare, ehuru lutheran, skall hafva afrådt Müller att angripa.

Efter några dagar meddelade en munk från Wielun och en adelsman, att Müller vore i antågande i spetsen för 9,000 man med 19 fältstycken jämte Wrzeszczewicz', Sadowskis, hertigens af Hessen[1] och två polska öfverstars regementen. Dessa på ett löst rykte hvilande siffror äro den enda uppgift om fiendens styrka, som Kordecki

[1] Två hessiska furstar voro 1655 anställda i svenska armén i Polen, landtgrefven Fredrik af Hessen-Eschwege, Karl Gustafs svåger, och landtgrefven Vilhelm af Hessen-Homburg. Den förre dödades emellertid redan i September 1655 vid Koscian, och den senare tjänstgjorde under Częstochowas belägring i Preussen. Hvem Kordecki åsyftar med den ett par gånger omnämnde »hertigen af Hessen» är ovisst.

meddelar, ehuru det väl ej kunnat under belägringens gång undgå honom, att de voro för öfverdrifna, såsom ofvan visats. Att uppgiften, som nog etsat sig in i polackernas minne, kunde inge läsaren en falsk föreställning om styrkeförhållandena till försvararnas ära och de anfallandes nesa låg väl ej alldeles utom hans beräkning.[1] Han kunde ju alltid freda sitt samvete med att han ej lämnat den. Riktigt däremot berättar han, att belägringshären senare förstärktes med 700 man af Wolffs infanteriregemente[2] och att Wittenberg sände Müller 6 kanoner. Äfven Müller har i sina rapporter gjort sig skyldig till någon öfverdrift, då han uppgifver klosterbesättningens styrka till 400 öfvade soldater. Enligt Kordecki voro försvararna endast 70 munkar, 5 polska adelsmän (hvilkas medfölje dock ej tages med i räkningen) och 160 soldater, »till största delen tagna direkt från plogen».

Kordecki meddelar det bref af den 8/18 November, hvari Müller tillkännagaf, att klostret, med anledning af rebellionen i Stor-Polen, måste mottaga en svensk besättning för att kunna motstå angrepp (»adversus quamlibet invasionem») och begärde att med klostrets fullmäktige få underhandla om sakernas ordnande »utan vidare omsvep». Konungen skänkte klostret sitt skydd, hette det vidare, och det skulle i intet afseende lida skada, intrång eller skymf. Men fortsattes motståndet, skulle Müller bringa munkarna till lydnad, om han också måste låta hela klostret gå upp i lågor. Han rådde därför till »hederlig underkastelse». Kordecki påstår, att det var Müller som började fientligheterna. Denne lämnade ej munkarna tillfälle att svara på brefvet, säger han, utan ryckte in i byn Częstochowka bemäktigade sig en klostrets gård och utspejade befästningarnas läge och styrka. Därför nödgades man med kanonskott hålla fienden på afstånd. I alla händelser medgifver således Kordecki i öfverensstämmelse med Müllers uppgift, att klostret öppnat elden, men Müller säger, att detta skedde, innan han besatt byn. Kordecki berättar, att Müller på kvällen begärde vapenhvila genom två polska kaptener och att dessa heligt lofvat fäderna att ej gripa till vapen mot klostret. Man ser, med hvilka trupper Müller hade att operera!

Dagen därpå, den 9 November, hade Müller låtit sitt artilleri börja beskjutningen från norra sidan, men förlorat folk, emedan munkarna siktade bättre och därjämte söndersköto de byggnader, i

---

[1] Redan hos Kordeckis kompilator Stanisław Kobierzycki (»Obsidio Clari Montis Częstochoviensis», Danzig 1659, s. 39) heter det: »Non pauciores novem millibus fuisse *constat*».

[2] Kordecki berättar, att regementet kommit i svenskarnas händer, därigenom att Müller bestuckit officerarna. Detta är ej sant. Förhållandet var följande. Då Wolffs regemente efter Czarnieckis föredöme ämnade smyga sig undan till Schlesien, angrepos 6 kompanier af detsamma under marschen mot Bendzin den 18 November af ett svenskt »parti», under befäl af Sadowski, som Müller utsändt. Kompanierna drogo sig inom en vagnborg och försvarade sig där, men nödgades gifva sig. Två kompanier, som lågo i Bendzin, öfvergingo därefter godvilligt. Wittenberg till konungen den 20 November 1655.

hvilka fienden fattat posto, hvarvid manspillan uppstod. En af Müller afskickad polsk officer uppmanade till underkastelse. Dagen därpå svarade munkarna med en hänvisning till Karl Gustafs mandat (som rätt återgifves) af den 30 September, hvari han lofvade att bibehålla klostren och kyrkorna vid deras friheter, och påstodo, att anfallet skedde emot konungens vilja. Detta föranledde Müller att förete konungens befallning i original angående Częstochowas ockupation. Därpå följde Kordeckis slingrande svarsbref af den $^{11}/_{21}$ November, hvari han sökte vända saken därhän, att befallningen gällde staden, ej klostret Częstochowa. En jämförelse mellan det i riksarkivet befintliga originalet till detta bref — det enda aktstycke vi äga af brefväxlingen emellan klostret och belägringsarméns anförare — och ett aftryck i »Nova Gigantomachia» visar rätt stora olikheter dem emellan och leder till den förmodan, att Kordecki antingen återgifvit det ur minnet eller funnit opportunt att retouchera konceptet.[1] Originalbrefvet är hållet i mera ödmjuk ton och med bestämdt framhållande af konungen af Sverige; i aftrycket äro ordalagen mera sväfvande: ordet Sverige förekommer ej, meningen »hela riket hyllar konungen af Sverige» har utelämnats, medan däremot det tvetydiga kraftuttrycket »præsidium sufficiens habemus, quo omnis incursio insolentium arceri possit a Loco Sacro», som saknas i originalet, har införts, och den undergifvenhet, som lofvades, kan lika väl tänkas gälla den polske konungen.

Tre dygns häftig beskjutning från norr och söder blef den förgrymmade Müllers svar, men kulorna gingo till stor del öfver klostret, studsade tillbaka mot dess murar eller hunno ej fram. Ett af Petrus Czarniecki ledt nattligt utfall, som vållade stor förlust, tvang honom att något vika tillbaka.

Åter sändes en polsk adelsman för att öfvertala munkarna att gifva sig, men de vägrade. Kordecki skickade emellertid två klosterbröder till Müller, såsom han själf uppriktigt medger, under sken af att man tänkte på en kapitulation; men i själfva verket för att utforska fiendens styrka och förhala tiden. Enligt deras önskan uppsatte den svenske generalen, som nu trodde sig hafva klostret i sina händer, ett förslag till ackord, som meddelas i »Nova Gigantomachia». Enligt detta skulle klostret få behålla sina besittningar och njuta sina inkomster oafkortade, religionsöfningar och vallfart skulle ej störas, adeln och besättningen få fritt aftåg, men klostret mottaga en svensk garnison på 150 man, som likväl ej skulle underhållas af klostret, utan af distriktets invånare och som skulle hafva sin bostad utanför klostret. Dagen därpå öfverbragtes svaret af tvenne munkar. Det var oväntadt och lydde så, att munkarna ej kunde uppsäga Johan Kasimir tro och lydnad, förrän Karl Gustaf af Polens primas förklarats vara lagligen vald. Som de deputerade för öfrigt saknade fullmakt att lämna något svar på de särskilda ackordspunkterna, kvarhöllos de af Müller, som därjämte lär hafva hotat dem med döden, om ett skott lossades från klostret.

[1] De bägge redaktionerna meddelas såsom bilagor.

Då de belägrade ej vågade skjuta af oro för de sinas lif, kunde belägringsarbetet bedrifvas med större trygghet: löpgrafvar framfördes, flere batterier uppfördes, mingångar gräfdes. Samtidigt anlände det Wolffska regementet. För att rädda sina medbröder skickade munkarna flera gånger bud, att de voro villiga till ackord, hvarjämte de framhöllo, att deras bröder mot folkrätten höllos fångna. Müller bjöd dem då antaga de föreslagna villkoren, men de undskyllde sig med att de ej, med det exempel de hade för ögonen, kunde lita på, att öfverenskommelsen skulle hållas. Müller lösgaf då munkarna. Men nu begärde Kordecki konungens bekräftelse på ett eventuellt ackord. Müller genmälde, att tiden ej tilläte något sådant och att han för öfrigt hade full makt att sluta. Han påpekade, att klostret redan försvarat sig längre än själfva Krakow och sålunda förvärfvat större ära och att det från intet håll kunde vänta någon hjälp, samt försäkrade, att de svenske krigarna, som intagit hela Polen, ej skulle afstå från denna ort ensam. Vid samma tid kom Wittenbergs bref af den 21 Nov., hvaraf transsumt meddelas, innehållande en allvarlig uppmaning att mottaga en svensk garnison vid hot af strängt straff. Munkarna dröjde med svaret under oupphörliga svepskäl. Slutligen förklarade de sig äga en tillräckligt stark besättning för att kunna afslå hvilka illasinnades anfall som hälst, försäkrade sig vara beredda att hålla klostret konungen till handa, men ej kunna lida någon luthersk eller kalvinsk garnison.

Nu följde två dagars skottväxling, hvarvid många af Müllers folk stupade. Goda nyheter nådde snart klostret. Den $\frac{28 \text{ Nov.}}{8 \text{ Dec.}}$ berättade en polsk adelsman, som Müller skickat för att förmå munkarna taga reson, att svenska hären lidit stora nederlag, att polska regementen affallit, att konung Karl Gustaf vore långt borta i Preussen och att kvartianerna i själfva verket stode på Johan Kasimirs sida. Han uppmanade dem att hålla ut. Detsamma gjorde munkkonventet i Krakow i ett bref, som dagen därpå kastades in öfver muren, och detsamma gjorde en »skyt» ifrån själfva svenska lägret. Vidare berättades en stor tatarhär vara i antåg till Johan Kasimirs hjälp. Af allt detta lifvades de belägrades mod, ehuru samma dag meddelande ingick, att de 6 kanonerna från Krakow voro på väg.

Ett par dagar var belägrarens eld tämligen lindrig. Men plötsligt en lördagsnatt brakade det lös från de grofva krakowkanonerna, som i tysthet förts fram mot muren, och ett par dagars häftig beskjutning följde från norr och söder. Kordecki uppger, att man på söndagen räknade 340 kulor, somliga af 26 skålpunds vikt. Stora stycken af murarna föllo, ett par stora kanoner skadades, några man stupade. Sedan man slutat gudstjänsten, ägnade sig alla, män och kvinnor, unga och gamla med hängifvenhet åt försvaret. Ett uppehåll skedde i kanonaden; genom en trumpetare frågade Müller, om munkarna nu ville mottaga en svensk besättning; deras svar, att de skulle öfverlägga därom följande dag, bragte honom till raseri. Han

riktade nu angreppet mot västra sidan, klostrets svagaste. Hade han genast i början, såsom många yrkade, anfallit denna, kunde det hafva blifvit ödesdigert för munkarna, men de hade nu fått tid på sig och förstärkt denna svaga punkt samt gjorde ett hårdnackadt motstånd. Sedermera riktades anfallet ånyo mot östra och norra delen och slutligen mot den södra, hvarvid bombardemanget af kyrkan tvang de mässande prästerna att fly.

Ett erbjudande af katolsk garnison under befäl af »hertigen af Hessen», som själf vore katolik, afslogs.

Trots den svåra terrängen gjordes allvarliga ansträngningar med löpgrafvar och mineringsarbeten: Müller lät hämta stensprängare, som arbetade turvis, dag och natt i klippan, på hvilken klostret låg, och trängde långsamt fram mot de östra verken, och det talades om, att klostret skulle sprängas i luften. Vid ett nytt utfall midt på dagen den 10/20 December, under befäl af Stefan Zamojski, dödades flere stensprängare och förstördes ett par kanoner samt tvungos belägrarna att för ett par dagar afbryta arbetet. På tredje dagen kommo vagnar med krut och annan krigsmateriel från Krakow, hvilket ingaf de belägrade allvarsamma farhågor. Det inberättades till klostret, att fienden rustade sig till ett fruktansvärdt anfall: stegar, murbräckor, granater m. m. gjordes i ordning.

Det var den 14/24 December, de belägrades julafton. Müller skref ånyo till munkarna, förebrådde dem, att de gång på gång bedragit konungen och honom genom skenfagra förespeglingar om ackord, och uppmanade dem för sista gången att gifva sig. Han gjorde dem ensamme ansvariga inför Gud, konungen och hela kristenheten för deras undergång och klostrets förstöring och slutade med att framställa, huru nödvändigheten kräfde ett ögonblickligt svar och huru allt var färdigt för den sista, afgörande striden. Kordecki, som fått veta, att Johan Kasimir redan brutit upp från Schlesien för att förena sig med tatarerna, medgaf i sitt svar, att han satt Müllers långmodighet på prof, men det hade skett af fruktan för, att ett tillmötesgående af hans fordringar skulle sätta klostrets »immunitas» i fara. Nu skulle munkarna dock hafva gått in på ett ackord, om ej julhögtiden hindrat. Han begärde vapenhvila och lofvade att, om han finge inhämta sina förmäns mening, göra hvad tillbörligt vore. Samtidigt anhöll han skriftligen hos Wrzeszczewicz, att denne ville understödja hans begäran hos Müller. Wrzeszczewicz genmälde, under strängt tadel af munkarnas genstörtighet, att Müller lofvade ej störa deras juldagsgudstjänst, om de under julaftonens lopp ställde borgen för, att underhandling inginges på Annandagen. Eljest, skref han, »är Eder undergång gifven i natt och i morgon». Intet svar kom. Munkarna vakade hela natten, men något anfall då eller följande förmiddag hördes ej af. Men från juldags middag till kvällen följde en våldsam beskjutning, hvarvid bl. a. användes fyrbollar(?), hvilka genom sin vidriga stank vållade de belägrade större obehag än genom sina väldiga flammor, ty de gjorde lika litet någon verklig skada som granaterna. Det var den sista striden.

Samma kväll lämnade Müller i en till munkarna och adelsmännen ställd skrifvelse dem valet emellan att före morgonen uppgifva klostret eller att aflägga trohetsed till Karl Gustaf och oförдröjligen lämna en tillbörlig ersättning för den långa tredskan och den skada, som därigenom tillfogats hela trakten, munkarna 40,000 thaler och adeln 20,000. Antoges intetdera af dessa villkor, skulle belägringen ingalunda upphäfvas, men munkarnas egendomar på tre mils omkrets och adelsmännens gods, hvar de än voro, gå upp i lågor, de själfva skulle hvar hälst de sedermera anträffades, med sitt blod böta för en ondska och ett trots, »som förjänat Busiris' altare eller Perillus' tjur».[1] Kordecki svarade Annandagen, att om detta penningkraf framställts genast i början, skulle klostret haft lättare att uppfylla det, men nu, när dess egendomar och dessas afkastning förstörts genom eld och svärd, funnes ingen möjlighet därtill. Rebeller emot konungen af Sverige vore munkarna ej, då de begärde att få behålla sin polska besättning under en polsk befälhafvare, ty denna begäran vore billig. Sin orubbliga lojalitet mot konungen skulle de sträfva efter att få visa äfven konungen af Sverige. Nu hade de sjunkit i det djupaste armod, och en grof oförrätt hade tillfogats den heliga orten. Müller borde hysa bättre tankar om dem och snarare sörja för, att de nedkallade himlens välsignelser öfver honom.

På Annandagen lyckönskade klostrets invånare efter ötlig sed hvarandra till Kristi födelse under tillställande af musik och aflossande af glädjesalfvor ur kanoner och handgevär. Misströstande om att kunna eröfra en ort, som visade en sådan tillförsikt och en sådan tillgång på stridsmedel, började svenskarna samma natt sitt uppbrott, heter det i »Nova Gigantomachia».

Af from öfvertygelse eller kanske snarare för att förhärliga sitt kloster tillskrifver priorn dess räddning uteslutande jungfru Marias omedelbara ingripande, i det hon uppgifves hafva riktat munkarnas kanoner, kommit de belägrandes kulor att studsa tillbaka från murarna eller genom sin uppenbarelse ingifvit fienden skräck. Och bevis för den saken anföras liksom attestationerna vid en kanonisationsprocess. Vi veta ju, att belägringen ej hade önskad framgång till följd af klostrets läge och starka befästningar samt belägringshärens brist på effektivt artilleri och ingeniörer samt att den måste upphäfvas på grund af politiska skäl och det allmänna krigsläget. Men man måste tillmäta ledningen af försvaret en synnerligen stor andel i den för klostret lyckliga utgången. Och ledningen — det var Kordecki, en underbar blandning af lågande trosnit, kall beräkning, praktisk handlingskraft, vältalighet och mod. Hans uppgift gjordes svår ej blott af fienden, utan af hans egna. Inom de till utseendet beslutsamme försvararnas krets härskade i själfva verket mycken vacklan. Flere gånger, ja redan vid blotta ryktet om Müllers antåg, svek modet de belägrade. Än fann en

[1] Brefvet är tryckt äfven af J. Chr. Lünig i »Literæ procerum Europæ» etc. I, 1060, men i mycket förkortad form. Så t. ex. saknas hela den långa passus med förfärliga hotelser, om villkoren ej antoges.

del af munkarna öfvermakten för stor: Kordecki eldade dem att dö för gudamodern, ty just från hennes kloster utgöt sig välsignelsen öfver Polens folk. Än var det besättningen, som ville ge sig: den fick sin sold fördubblad. Än tillrådde de af belägringens vedermödor uppslitna adelsmännen en kapitulation: de tillfrågades, om de trodde, att de skulle gå fria från allt krigets elände med klostrets uppgifvande och hänvisades till den snart stundande hjälpen från Johan Kasimir. Öfvertygelsen om en sådan hjälp och om omöjligheten af belägringens fortsättande under vintern var det som framför allt annat dref Kordecki att hålla ut.

Att angreppet på klostret var ett fel, som hämnade sig ej allenast i ett snöpligt återtåg, är otvifvelaktigt. Kordecki själf betraktade klostrets lyckade försvar såsom ett himmelskt förebud till polackerna om framgång i kampen emot fienden, liksom Gideon ej förr omgjordade sig till striden, än han skådat segerns tecken i det af himlens dagg däfna ullskinnet. Attentatet mot helgedomen med guds moders bild — denna hade dock dagen före Wrzeszczewicz' ankomst hemligen undanförts till ett säkert ställe — grep verkligen in i polackernas själ, för att använda Wrzeszczewicz' egna ord, och nationen följde med klappande hjärta belägringens gång och fylldes med förtröstan, då angriparens försök visade sig maktlösa. I den konfederation, som i December 1655 ingicks emellan adeln och kvartianerna till fäderneslandets försvar, anföres omständligt anfallet på Częstochowa, »hoc in Deum et ejus Sanctissimam Matrem pietatis nostræ fundamentum», såsom ett bland skälen att gripa till vapen, ja Kordecki påstår, att det var »hufvudmotivet» (*potissimum motivum*). I den resning, som efter munkarnas seger utbröt i Stor- och Lill-Polen, var Częstochowa ett slags operationsbas. Då Johan Kasimir, i begrepp att bryta upp emot svenskarna, i april 1656 knäböjde vid Marias altare i Lembergs katedral, antvardade han, under intrycket af hennes nyligen bevisade nåd, sig och sina folk i hennes särskilda beskydd och utsåg henne till »sina rikens drottning.»

Kordecki berättar om ytterligare tre svenska försök emot Częstochowa: ett i januari, ett i februari och ett i april 1656, det första på Müllers order, de två senare under Wrzeszczewicz' ledning. Därom lämna ej svenska handlingar någon upplysning. Antagligen voro dessa företag endast starka rekognoseringar (hvilket ju ej utesluter försök till öfverrumpling). Åtminstone var detta fallet i fråga om det af Kordecki skildrade försöket i Januari, att döma af Müllers rapport till konungen från Wielun den 21 Januari 1656.

Ehuru »Nova Gigantomachia» genomströmmas af en polsk patriots och katolsk ifrares hela hat mot hans folks och hans troslärás fiende, gör skildringen af belägringens faktiska förlopp intryck af trovärdighet (naturligtvis med undantag för miraklen), ehuru ju åtskilliga oriktiga uppgifter kunnat uppvisas. Äfven om de meddelade aktstyckena[1], som gifva boken dess största historiska värde, i det

[1] De aktstycken rörande belägringen, som meddelas, äro: Wrzeszczewicz' förslag till ackord $^{9}/_{11}$ (n. st.), och bref $^{24}/_{12}$ (n. st.), Müllers bref till mun-

enda fall, där vi kunnat kontrollera dem, brista i trohet mot originalet, bära de dock tydliga tecken till att vara i hufvudsak rätt återgifna. »Nova Gigantomachia» kan därför betraktas såsom en god källa för den fullständiga kännedomen om en krigshistorisk tilldragelse, hvilken ej bör lämnas onämnd ens i våra historiska läroböcker, om ej för sin militära och politiska vikt, ehuru denna ej var ringa, så åtminstone för den stora betydelse den haft och har i polska folkets föreställning och i den polska litteraturen, en betydelse, som först genom hr Jensens ofvan citerade intressanta bok blifvit för oss klar. Namnet Częstochowa bör ej vara obekant för någon bildad svensk.

* * *

Medan Pater Kordecki 1657 var sysselsatt med författandet af »Nova Gigantomachia», kom under hans ögon en till konung Johan Kasimir från Frankrike insänd publikation, som bragte hans förtrytelse mot sitt klosters fiende till kokpunkten. Det var en relation om, huru Karl Gustaf, efter att i förening med Rakoczi och kosackerna hafva i en hufvuddrabbning slagit Czarniecki, som förlorat 20,000 man, den 16 april (n. st.) 1657 ryckt fram mot Częstochowa, efter ett par dagars beskjutning den 21 samma månad tagit det med stormande hand och anställt ett fruktansvärdt blodbad på munkar, präster och lekmän samt plundrat klostret på dess skatter. Till paterns ytterliga harm utgaf sig tryckalstret, som Kordecki meddelar i latinsk öfversättning, för att vara ett extrakt ur ett den svenske kommendantens i Częstochowa bref af den 23 april samma år. Relationen, säger Kordecki, hade tryckts i Amsterdam och på flera ställen. Patern har rätt. Den finnes tryckt äfven på svenska[1] och innehåller dels »Extract vthaf Her Gen. Major Würtzburgs Skrifwelse til Hans Högh-. Gräffl. Excellentz Herr Fäldt Marskalck Leutenant Douglas, daterat Czenstochowa then 23. Aprilis St. Novo, Anno 1657», dels »Uthur Dantzig den 5. Maij. St. N. 1657.» Skrifvelsen är en falsk segerbulletin, af det slag, som ej var ovanligt i äldre tider och väl ännu i dag ej alldeles kommit ur modet. Härvidlag inträffar det egendomliga, att vi på svenska ej äga någon skildring af den fåfänga 40-dagars belägringen af Częstochowa, men väl en utförlig relation om en eröfring, som aldrig ägt rum.

---

karna, $^{8}/_{18}$ Nov. hans ackordsförslag samt bref till munkarna $^{14}/_{24}$ och $^{15}/_{25}$ Dec., Kordeckis bref till Müller $^{11}/_{21}$ Nov., $^{14}/_{24}$ och $^{16}/_{26}$ Dec. samt till Wrzeszczewicz $^{14}/_{24}$ och $^{16}/_{26}$ Dec., Karl Gustafs mandat af $^{30}/_{9}$, transsumt af Wittenbergs bref af $^{21}/_{30}$ Nov., öfverste Kalinskis bref till priorn $^{19}/_{29}$ Dec. och öfverste Sadowskis bref till priorn $^{19}/_{29}$ Jan. 1656.

[1] »Uthförligh Berättelse om then Herliga Victorien, som Hans Kongl. Mayst. til Swerige tillijka medh the allierades Armeer emoot Pohlackerne hafwer erhållit, Hwarvthinnan widh 20,000, aff them äre på Platzen bleffne, Bredewidh Huru thet fasta Clöstret Czenstochowa aff them Swenskom medh stormande Hand är eröffradt wordit. Tryckt then 15. Maij. Åhr 1657», 8 sid. in 8:o.

Icke ens något försök att vid den tiden taga klostret gjordes. Under de dagar, eröfringen skulle hafva skett, befann sig Karl Gustaf långt från Częstochowa, vid Sawichost, straxt nedanför Sans inflöde i Weichsel, där svenska hären höll på att anlägga en skeppsbrygga öfver floden.[1]

Det är onödigt att återgifva de mustiga ord, i hvilka Kordecki kläder sin heliga vrede. Då det »gudlösa svenska folket», yttrar han bl. a., »ej med tusenden af de sina kunnat tillintetgöra Częstochowa, har det fyllt världen med lögnsägner för att förstöra dess namn och rykte i världen». Och med berättigad stolthet utbrister han: »Mons Clarus Częstochowiensis och dess kloster, helgadt den jungfruliga gudamoderns dyrkan, står välbehållet som ett oförgängligt minnesmärke af svensk gudlöshet.»[2]

Theodor Westrin.

Bilaga 1.

Priorn Kordeckis å sidd. 6 och 12 omnämnda bref af den $^{11}/_{21}$ November 1655 till generallöjtnant Müller von der Lühnen, sådant det föreligger i

original i riksarkivet[3]	*aftryck i »Nova Gigantomachia»*
Nouerit Illustrissima et Excellentissima Dominatio religiosam vocationem nostram non habere ius eligendi Reges, sed electos a proceribus regni venerari. Quia igitur Serenissimum Regem Sueciæ totum regnum sequitur, et in dominum suum	Noverit Illustrissima et Excellentissima Dominatio Vestra, non esse vocationis nostræ, Reges eligere, sed electos a Proceribus Regni venerari: quem igitur Proceres Regni eligunt, et sequuntur, ei nos, nostraque omnia, et Locum hunc Sacrum, qui hucusque

---

[1] Dahlberghs journal R. A.

[2] Under Karl XII:s polska krig uppgjordes i slutet af 1703 en plan att general Rehnschiöldt skulle bemäktiga sig Częstochowa kloster. I slutet af Januari 1704 kom han i trakten, lät med en mindre styrka besätta *staden*, som ej tyckes hafva gjort det ringaste motstånd, och låg med sin här från den 23 Januari till den 5 Februari i klostrets närhet (se Rehnschiöldts berättelse om sina krigsföretag under tiden 22 December 1702—19 Oktober 1704 i riksarkivet). Rehnschiöldt meddelade konungen, att det var en svår uppgift att taga orten. Konungen uttalade emellertid i sina bref till Rehnschiöldt af den 7 och 29 Januari den förmodan, att klostret skulle kunna betvingas genom svält (se »Karl XII:s egenhändiga bref», s. 250 och 252, där klostrets namn skrifves än *Czenstokov*, än *Chenstacova*). Något angrepp skedde ej. Det kontramenderades, säger Nordberg (»Konung Carl den XII:tes historia», I, s. 447), sedan Karl XII:s premierminister grefve Karl Piper föreställt konungen, »hwad upstånd de [t] hade giordt i hela Pohlen, både hos Adelen och Prästerna, när Hans Maj:ts Far-Far, Sal. Konung Carl Gustaf försökte detsamma (nämligen att bemäktiga sig Częstochowa kloster), och hwad för gräeslig irring det skulle orsaka nu i närvarande Conjunctur, då alla saker tycktes foga sig efter Hans Maj:ts önskan».

[3] Detta bref, hvaraf endast höflighetsfrasen och namnet äro skrifna med Kordeckis egen hand, är odateradt och ställdt till en generalmajor, en titel, som vid denna tid några gånger äfven officiellt tillades Müller, hvilken först den 18 Okt. (g. st.) 1655 utnämnts till generallöjtnant af kavalleriet.

elegit, ideo et nos cum loco nostro sacro, qui hucusque sicut in protectione, ita et in summa veneratione regum Poloniæ habitus, humiliter submisimus S. R. Maiestati Sueciæ; testantur literæ Saluæ guardiæ Illustrissimi et excellentissimi Domini Vitembergii Supremi generalis conceptæ Monasterio nostro de dato 28 Octobris. Renouauimus iterum nostram submissionem nouis datis Varsauiam literis, super quas benignum a Clementissimo Domino expectamus responsum. Veneramur igitur tanquam submissi subditi Serenissimam Regiam Maiestatem Sueciæ, Dominum Nostrum Clementissimum, neque ulla arma offensiua contra exercitum Serenissimi Regis mouere molimur. Vidimus ordinationem Serenissimi Regiæ Maiestatis, sed quoniam Monasterium Nostrum una cum Ecclesia diuersa antiquitus gaudeat denominatione et noncupetur Clarus Mons, oppidumque Częstochowa ad Nostrum Monasterium nulla ratione pertineat, ideo nobis multam peperit ambiguitatem. Quare obnixe Suæ Illustrissimæ et Excellentissimæ Dominationi supplicamus, Conventum Nostrum, Ecclesiam Deo et eius Sanctissimæ Matri Sacram, in qua Maiestas Diuina pro incolumitate Serenissimi Regis Sueciæ Domini et Protectoris Regni Nostri exoratur, nosque quorum vocatio non est potentiæ Regum resistere, velit in pace relinquere, quoadusque non fuerit sublata ambiguitas per nouam Sacræ Regiæ Maiestatis Sueciæ resolutionem. Non aspernamur Excellentissimam Dominationem, de cuius protectione multum et in posterum nobis pollicemur. Quidquid Sua Regia Maiestas imperauerit, libenter faciemus. Interim nos fauori Illustrissimæ et Excellentissimæ Dominationis quam diligentissime commendamus.

Illustrissimæ et Excellentissimæ Dominationis vestræ humillimus in Christo servus et exorator indignus

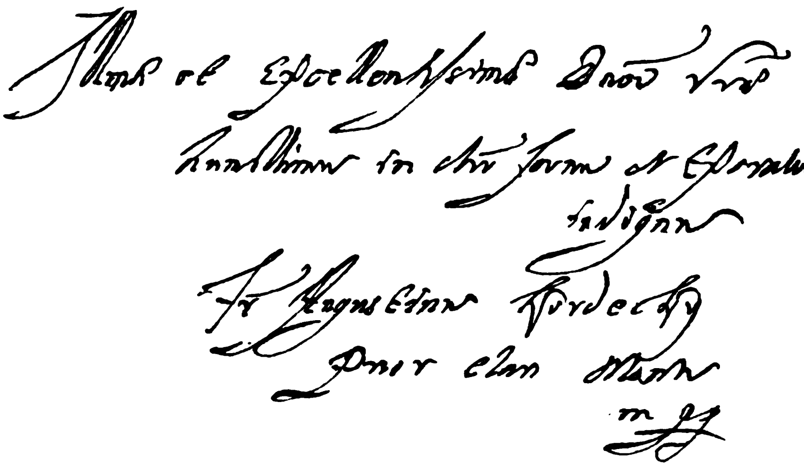
Fr[ater] Augustinus Kordecki
Prior Clari Montis.

Klostrets sigill. mpp.
(Mariabilden)

perpetuo sicut in protectione, ita et in veneratione summa Regum fuit habitus, humiliter submittimus, et submittemus, non manu armata coacti (neque enim vocationis nostræ aut virium est, potentiæ regum resistere), sed nostra religiositate commoniti. Vidimus ordinationem Serenissimæ Majestatis: et quoniam præsidium sufficiens habemus, quo omnis incurssio insolentium arceri possit a Loco Sacro; Monasterium præterea nostrum, una cum Ecclesia, diversa antiquitus gaudeat denominatione, et nuncupatur Clarus Mons, oppidum vero Częstochowa, ad nostrum monasterium nullatenus pertinet, ideo multam nobis ordinatio peperit ambiguitatem. Quare obnixe Illustrissimæ et Excellentisimæ Dominationi supplicamus, quatenus conventum nostrum, et Ecclsiam Deo, et Sanctissimæ Matri Sacram, in qua perpetuo cultus Dei maneat et Maiestas Diuina pro salute Serenissimi Regis exoretur, velit in pace relinquere. Nos interim Exoratores indigni, de pietate Vestræ Illustrissimæ Dominationis multum confisi, de qua, et in posterum nobis multa pollicemur, fauori Excentissimæ Dominationis Vestræ, quam diligentissime commendamus. In Claro Monte, die 21. Nouembris, Anno Salutis 1655. F[rater] A[ugustinus] K[ordecki] P[rior] C[lari] M[ontis].

Bilaga 2.

En autograf af Augustinus Kordecki
(underskriften i det ofvan återgifna originalbrefvet).

Strödda meddelanden och aktstycken.

Bidrag till riksgäldssedlarnas historia.

Sverige har som bekant under sin finansiella utveckling under trenne längre perioder befunnit sig i det abnorma ekonomiska tillstånd, som kännetecknas af att det allmänna omsättningsmedlet utgjorts af ett oinlösligt pappersmynt. Dessa tre pappersmyntfotperioder äro sinsemellan af väsentligt olika karaktär. Mest normal och typisk är den sista, 1810—1834; mest abnorm åter är den andra i ordningen, 1789—1803. På grund af denna sin abnormitet erbjuder emellertid denna period flera i teoretiskt afseende intressanta punkter, som blott alltför litet utredts och beaktats.

Det för denna period egendomliga är egentligen att vårt omloppsmedel då ej utgjordes af rikets lagliga mynt, bankomyntet, utan af ett slags statsobligationer, utgifna af riksgäldskontoret. Dessa obligationer fingo aldrig fullt rättslig karaktär af lagligt betalningsmedel. Det enda mynt som hade denna karaktär var det ur rörelsen försvunna bankomyntet.

Riksgäldssedlarna hade i början en obligations hela karaktär; de voro räntebärande skuldförbindelser, som efter viss tid skulle inlösas, och hade framför en vanlig obligation blott det företrädet, att de till nominella beloppet mottogos i kronans kassor. Genom den k. kungörelsen 10 jan. 1791 upphörde de visserligen från 10 mars att vara räntebärande, och deras inlösning uppsköts »tills vidare». Men därmed äro de dock ej att likställa med ett vanligt oinlösligt pappersmynt, ty de sakna hela tiden egenskapen att utgöra lagligt betalningsmedel. Ett viktigt steg i riktning att göra dem till ett sådant togs visserligen i den k. kungörelsen 16 mars 1792, hvarigenom mot viss rabatt och med vissa undantag i bankomynt ingångna förbindelser skulle få likvideras med riksgäldssedlar. Men steget var därmed ej taget fullt ut, och bestämmelsen upphäfdes redan genom k. kungörelse 23 dec. 1793, som stadgade, att alla afhandlingar skulle betalas i samma myntsort, hvari de utfärdats. Längre än så kommo riksgäldssedlarna aldrig i rättslig karaktär som betalningsmedel. Riksdagen 1812 bestämde visserligen om de sedlar, hvilkas utgifvande då beslöts, »att de skola

efter realisationsgrunden emottagas och gälla i kronans uppbörd och allmänna rörelsen», men detta beslut förde ej till något resultat.

Trots detta gingo emellertid dessa sedlar i rörelsen som mynt, ett förhållande som visserligen ej är enastående, men dock anmärkningsvärdt. Reellt medförde detta mellan dem och bankosedlarna blott en jämförelsevis oviktig skillnad: de mottogos ej i de allmänna låneinrättningarna, diskonterna, hvilkas reglementen blott tillät dem att drifva sin rörelse med bankomynt. Före realisationen 1803 medförde detta, att man inrättade särskilda diskonter för riksgäldssedlarna. Dessa upphäfdes emellertid genom 1800 års riksdags beslut, som förbjöd all diskontering med riksgäldssedlar; och de nya diskonterna fingo således ej mottaga dem.

Med denna inskränkning cirkulerade emellertid riksgäldssedlarna fullkomligt som lagligt mynt, och till 1803 utgjorde de så godt som det enda omsättningsmedlet. Det lagliga myntet, bankomyntet, var af dessa sedlar utträngdt ur rörelsen och banken försatt i ett nästan fullständigt overksamhetstillstånd.

Skulden härför får dock ej uteslutande tillskrifvas riksgäldssedlarna; den ligger äfven väsentligen i bankens egen felaktiga politik under denna tid. En öfveremission af pappersmynt medför en någorlunda motsvarande värdeförsämring af detta mynt, och detta åter medför att det reda myntet blir oanvändbart i egenskap af mynt och uteslutande kommer att användas i sin egenskap af vara samt till stor del nedsmältes och exporteras.

Detta öde drabbade nu närmast det i allmänna rörelsen befintliga silfvermyntet. En vidare följd häraf blef, att bankosedlarna tack vare sedelmyntets depreciation med fördel sändes till banken och inväxlades mot silfvermynt, som sedan gick samma väg som det från början i rörelsen befintliga. På detta sätt förlorade banken 1792—1799 nära 3 millioner rdr af sin redbara fond.

Den enda riktiga åtgärden från bankens sida under dessa förhållanden hade varit att vägra att inlösa sina sedlar, en åtgärd, som fullmäktige visserligen ej hade rätt att vidtaga i dess fulla utsträckning, men de kunde dock antagligen utan risk gjort så väsentliga inskränkningar i utväxlingen, att en starkare förminskning af fonden hade förhindrats. Att banken inlöste sina sedlar var nämligen ej till minsta nytta; det kunde ej på något sätt minska riksgäldssedlarnas skadliga värdeväxlingar. Genom att inskränka inlösningen af sedlarna kunde däremot banken bevarat sin reella fond någorlunda oförminskad, hvilket naturligtvis i högst väsentlig grad underlättat den kommande realisationen och äfven i öfrigt varit af stor nytta.

Nu försvann emellertid största delen af bankens fond utan vidare, och exporterades antagligen till stor del.

Det vore dock orätt att påstå, att detta ej medförde någon som helst fördel. Härigenom åstadkoms nämligen åtminstone *ett* ganska gynnsamt förhållande, hvars nytta dock ej står i proportion till skadan af fondens uttömn[illegible]gen att riksgäldssedlarnas

värdefall länge var mycket ringa och deras värde jämförelsevis konstant, hvarigenom för en lång tid de oundvikliga förhärjande följderna af den stora öfveremissionen af ett oinlösligt pappersmynt afvärjdes.

Sedelmyntets värdefall är nämligen någorlunda proportionellt mot den öfverflödiga ökning af rörelsekapitalet, som en öfveremission innebär. Nu var emellertid förhållandet det egendomliga, att en mycket stor öfveremission kunde äga rum, utan att det därför uppstod någon egentlig ökning i rörelsekapitalet. Allteftersom riksgäldssedlar utgåfvos, försvann nämligen ej blott det reda myntet, utan äfven bankosedlarna, och detta orsakade naturligtvis en motsvarande minskning. Riksgäldssedlar kunde därför utgifvas till lika belopp som hela det föregående rörelsekapitalet, utan att agio någonsin steg högre än som behöfdes för att hålla bankomyntet borta.

Hade banken stängts för inväxling, hade naturligtvis bankosedlarna stannat kvar i rörelsen och deltagit i riksgäldssedlarnas värdefall. Någon motsvarande minskning af rörelsekapitalet hade då ej ägt rum, och agiot hade kommit mycket snabbare och stigit mycket högre än som nu blef fallet. Nu dröjde det som bekant trots den oerhörda sedelemissionen mycket länge, innan agio nådde någon afsevärd höjd; och det steg aldrig så högt som det skulle gjort, om banken stängts för silfverutväxling. Det höll sig länge vid 6 à 10 %, och först 1799 nådde det sin ungefärliga slutliga höjd af 50 %, d. v. s. riksgäldssedlarna hade då förlorat $^1/_3$ af sitt värde.[1] Hade bankens inväxling upphört, hade värdefallet antagligen blifvit åtskilligt större.

Den omständigheten, att banken hela tiden hölls öppen för inväxling, ger för öfrigt den intressanta karaktären åt denna pappersmyntfotperiod, att den formellt ej är någon pappersmyntfot alls. Formellt voro ju banksedlarna de enda lagliga, och de inlöstes hela tiden utan inskränkning. Hvilket icke hindrar, att vi då reellt bestodo oss med en pappersmyntfot. Den var dock ej alldeles fullständig; det bör rättare heta att vi reellt hade dubbel myntfot, då ju t. ex. tullarna måste betalas i bankomynt.

Formellt sedt ha vi således silfvermyntfot, reellt sedt pappersmyntfot, enligt strängt ekonomisk terminologi åter dubbel myntfot.

Det är således ej få punkter af speciellt intresse, som denna period erbjuder. De hafva här blott i största korthet kunnat påpekas; en närmare undersökning skulle säkerligen bjuda mycket mer af intresse.

På alla dessa egendomliga förhållanden gjordes emellertid ett slut genom 1803 års realisation.

En sådan realisation är i själfva verket en ganska enkel och ofarlig operation, hvars svårighet på den tiden oerhördt öfver-

[1] I »Ill. Sveriges Historia», säges att sedlarna 1799 sjönko till halfva värdet. Förf. har tydligen trott, att 50 % agio är = 50 % värdeförminskning, i st. f. $33^1/_3$ %.

skattades, detta naturligtvis under förutsättning, att den sker efter någorlunda förnuftiga principer.

Sedan väl det dödfödda beslutet af år 1800 skaffats ur världen och en i hufvudsak riktig plan trädt i dess ställe, gick därför allt lugnt och normalt, åtminstone hvad bankens uppgift beträffar. När 1809 års statsutskott afgaf sin berättelse om riksgäldskontoret, kunde det sålunda meddela, att banken fullgjort sitt åliggande på några tusen rdr när. Men på samma gång måste utskottet meddela, att 6,261,587 rdr riksgäldssedlar, motsvarande 4,174,392 rdr b:co, fortfarande funnos utelöpande.

Dessa sedlar härstammade till en del från åren 1800—1803, då riksgäldskontoret sett sig nödsakadt att utgifva nya sedlar. Under dessa år befann sig kontoret nämligen i en synnerligen brydsam ställning. Dess utgifter öfverstego dess inkomster, och bristen måste fyllas genom nya sedlars utgifvande; ett ännu större antal måste dessutom utgifvas till de för realisationen nödvändiga silfver- och växelupphandlingarna. Inalles utgåfvos under dessa år 3,879,172 rdr riksgäldssedlar. Af dessa indrogs dock en stor del under de utomordentligt gynnsamma åren 1804—1807, och deras utgifvande var fullt lagligt och abosolut nödvändigt.

1808 utgåfvos visserligen inga nya riksgäldssedlar, såsom sedermera påståtts, ehuru genom den af fullmäktige då vidtagna operationen resultatet blef detsamma, som om ny emission skett. För att förstå detta måste man ihågkomma, att realisationen tillgick så, att riksgäldssedlarna inlämnades i riksgäldskontoret, som dödade dem och i stället gaf en anvisning på banken på motsvarande belopp. Bankens realisationsskyldighet bestod sålunda blott i att inlösa sådana anvisningar till ett belopp af 10 mill. När nu regeringen 1808 nödgade fullmäktige att gifva lån, ett på $2^1/_3$ millioner och ett på 500,000 rdr, gåfvos de hufvudsakligen på det sättet, att fullmäktige lämnade regeringen sådana realisationsanvisningar på banken till ett belopp, som ungefär motsvarade hvad som då fattades i den summa af 10 mill., som banken var skyldig att lämna. Banken inlöste dessa anvisningar och fullgjorde därmed sitt åliggande, och de riksgäldssedlar, som skulle realiserats för den af banken lämnade summan, gingo därefter på riksgäldskontorets ansvar. Sådana oegentliga realisationsanvisningar utgåfvos 1808 af fullmäktige till ett belopp af 3,616,208 rdr i riksgäldssedlar; då härtill lägges hvad som återstod af de åren 1800—1803 utöfver det till 15 mill. fastställda beloppet utgifna 3,879,172 rdr, så fanns såsom nämndt 1 sept. 1809 6,261,587 rdr i riksgäldssedlar utelöpande, för hvilka banken ej hade någon ansvarighet. Statsutskottet föreslog då att banken skulle öfvertaga realisationen äfven af dessa sedlar, mot att det anslag på 300,000 rdr om året, som banken tillerkänts 1800, skulle få fortfara äfven efter 1815. Banken hade emellertid då lämnat oerhörda förskott till staten, och af omtanke för dess väl afslogo ständerna statsutskottets förslag och beslöto i stället, att realisationen af de utelöpande sedlarna skulle

åligga riksgäldskontoret, mot att dess diskonträtt i banken ökades från 600,000 rdr till 1 mill.

Denna »realisation» blef emellertid blott en fiktion, när 1810 bankens egna sedlar blefvo praktiskt oinlösliga. Det enda förnuftiga ändamålet med densamma var att så småningom ersätta de abnorma riksgäldssedlarna med bankosedlar.

Detta ändamål vanns emellertid blott i ringa mån genom »realisation». Den enda orsaken hvarför riksgäldssedlarna realiserades var att de ej mottogos af diskonterna; men de nu utelöpande befunno sig till största delen hos personer som ej önskade pengar till detta ändamål. Hufvudmassan af sedlarna befann sig nämligen i Finland och bestod för öfrigt hufvudsakligen af s. k. småsedlar, som gjorde tjänst som skiljemynt. Det hände därför ytterst sällan, att någon presenterade en riksgäldssedel till inlösning. Däremot indrogs en stor del genom uppbörden, så att sedelstocken åren 1810—1812 minskades från 3,705,000 rdr b:co till 3,092,000 rdr, och det var sålunda goda utsikter till att dessa sedlar så småningom skulle blifva fullständigt indragna.

Dessa utsikter omintetgjordes dock för en lång tid 1812 och 1815. Regeringen begärde af riksdagen 1812 en summa af 3 à 4 mill. till det stundande kriget. Riksdagen beviljade $3^1/_2$ millioner på så sätt, att $1^1/_2$ mill. skulle skaffas genom lån och 2 millioner genom utgifvande af nya riksgäldssedlar. Men om lånet ej inflöte till beräknadt belopp, skulle äfven återstoden bestridas genom nya riksgäldssedlar. Det senare blef fallet. Lånet inbringade blott 185,000 rdr, och riksgäldskontoret måste lämna nästan hela summan i nya sedlar.

Denna nya ökning af kontorets sedelstock medförde dels att en större mängd sedlar än förut inflöt i uppbörden, dels att de i stora mängder inlämnades till realisation, då de nya sedlarna naturligtvis till stor del kommit i händerna på personer, som önskade använda sina pengar i diskontrörelsen. Det mötte därför stora svårigheter för kontoret att motstå denna påkänning, ehuru dess kreditiv i banken för åren 1813 och 1814 ökats till $1^1/_2$ millioner. I trots af den stora ökningen steg på grund häraf sedelstocken ej högre än till 5,738,000 rdr., hvilket inträffade $^1/_1$ 1815.

I dessa förhållanden medförde riksdagen 1815 en ändring i två afseenden. På grund af den vid denna riksdag rådande fruktan för rörelsekapitalets minskning beslöts, att riksgäldssedelstocken skulle bibehållas oförminskad vid sitt nämnda belopp vid 1815 års början. Denna bestämmelse kunde visserligen på grund af den starka tillströmningen af sedlar till riksgäldskontoret ej bokstafligen uppfyllas, men den är viktig, emedan den dock tills vidare gjorde riksgäldssedlarna permanenta. Vidare beslöt man att öka riksgäldskontorets ordinarie diskonträtt till 2 millioner, men om det var nödvändigt för sedlarnas realisation, skulle banken lämna ytterligare biträde härtill till obegränsadt belopp.[1]

[1] *Schwerin* säger i »Författn. rörande bankoverket», s. 270, att denna extra diskonträtt var begränsad till 500,000 rdr. Denna felaktiga

Genom det sista beslutet, som på grund af den starka tillströmningen af sedlar 1816 och 1817 ingalunda blef någon död bestämmelse, hade banken åter faktiskt öfvertagit riksgäldssedlarna, då den ju till obegränsadt belopp måste ansvara för deras inlösning. Det var därför blott egentligen en bokföringsreform, när riksdagen 1823 beslöt, att dessa sedlar från 1824 års början äfven formellt skulle öfvertagas af banken och anses som en del af växelbankoskulden. Härmed fingo de således ändtligen karaktären af lagligt mynt, i det att de likställdes med bankosedlar, ett förhållande, som dock efter diskonternas upphörande var utan all betydelse, och någon kungörelse därom utfärdades ej. De uppfördes sålunda i jan. 1824 i bankens räkenskaper till ett belopp af 4,025,092 rdr b:co; banken hade då en fordran på riksgäldskontoret för lämnade kreditivlån på nära 4 millioner rdr. Men härmed är ej deras historia slut. Redan 1810 hade tillåtelse gifvits att för bankomynt tillväxla sig riksgäldssedlar, och nu, när deras egenskap att ej mottagas i diskonterna ej utgjorde något hinder, började man i stor skala att begagna sig häraf. Sedlarna voro nämligen mycket begärliga i allmänna rörelsen; genom det reda myntets försvinnande led man af en kronisk brist på skiljemynt, som de af banken utgifna småsedlarna blott mycket ofullständigt afhjälpte. Denna brist fylldes emellertid förträffligt af riksgäldssedlarna, som till största delen lydde på små belopp.

Man började sålunda att tillväxla sig riksgäldssedlar för bankosedlar, och redan när bankofullmäktige afgåfvo sin första berättelse efter riksdagen, till 1825 års revision, hade på detta sätt riksgäldssedelstocken ökats med 540,000 rdr. Denna ökning fortgick sedan konstant, så att denna sedelstock 1834 nådde sitt högsta belopp sedan 1807, 6,285,000 rdr b:co.

Vid riksdagen detta år fattades emellertid det beslut, som ändtligen skaffade detta egendomliga sedelmynt ur världen, nämligen att samtliga utelöpande riksgäldssedlar skulle inväxlas med bankomynt före 1845 års slut. Efter realisationen behöfdes de ej heller som skiljemynt, och deras antal aftager nu konstant, tills de år 1845 aflystes. Då funnos ännu enligt räkenskaperna 361,800 rdr kvar — beloppet af dem som under tidens lopp förstörts eller förekommit. Ända till 1845 fanns emellertid sålunda detta egendomliga mynt i rörelsen — ett minne från Gustaf III:s tid.

Detta mynt har i denna uppsats hela tiden kallats riksgäldssedlar, som äfven torde vara det riktigaste namnet. De kallades emellertid på sin tid lika ofta med ett annat namn, under hvilket de äfven förekomma i den historiska litteraturen, — kreditsedlar.

Hur har detta namn uppstått?

Sedlarna själfva äro blott stämplade med namnet »Sveriges Rikes Ständers Riksgäldskontors sedel». Ordet »kreditsedel» före-

---

uppgift härstammar från bankoreglementets mot riksdagsbeslutet stridande bestämmelse härom.

kommer således ej alls på sedeln. I de första oficiella handlingarna kallas de nästan alltid riksgäldskontorets sedlar eller obligationer. När namnet »kreditsedel» först börjar förekomma, skrifves det vanligen kredit-sedel, kredit-sedelstock o. s. v. Häraf synes framgå, att ordet »kredit» betecknar en egenskap, som kunde tillläggas äfven andra sedlar än riksgäldskontorets. Detta synes äfven i fullmäktiges instruktion 1789 af orden »fullmäktige bemyndigas att utgifna förskrifningar eller obligationer — — — skulle *dessa kreditsedlar* — —». Ännu tydligare blir detta, när man finner, att i början af 1800-talet äfven bankens sedlar stundom kallades kreditsedlar, så att man skiljer på »riksgäldskontorets kreditsedlar» och »bankens kreditsedlar».

Ordet »kreditsedel» förekommer ingen gång före 1789. Schwerins uppgift i »Förf. rörande bankoverket» s. 276, att den palmstruchska bankens sedlar i bankoordningen benämnas med detta namn, beror på felcitering. I bankoordningen står ej *kredit*-sedlar, utan *kreditiv*-sedlar, ett namn hvarmed dessa sedlar vanligen kallades. Ej heller under frihetstiden förekommer detta ord.

År 1809—1810 yttrades ofta farhågor för att genom de stora emissionerna från banken »ett nytt kreditsedelmynt» skulle tillskapas, och 1815 beklagar man sig öfver att bankens sedlar tyvärr blott äro »ett kreditmynt». Äfven kallas bankens sedlar då, såsom nämndt, ibland rent ut för kreditsedlar. Detta förklaras af att man då allmänt ansåg ett oinlösligt sedelmynts värde bero af krediten; med kreditsedel tycks man sålunda ha menat i allmänhet ett värdepapper, hvars värde berodde på utställarens kredit, vare sig »kreditpapperet» bestod af en oinlöslig bankosedel eller en statsobligation.

Sven Brisman.

Underrättelser.

— Omsättningen bland riksarkivets tjänstemän har under 1904 varit stor, i det amanuensen J. W. Lundgren erhållit afsked, amanuensen S. Clason utnämnts till professor i historia vid Lunds universitet och till deras efterträdare utnämnts e. o. amanuenserna i riksarkivet d:r J. A. Almquist och kammarherren grefve A. Lewenhaupt.

— Af *Svenska akademiens handlingar ifrån år 1886* har adertonde delen utkommit. Man finner där f. d. bibliotekarien Claes Annerstedts minnesteckning öfver Olaus Martini. Uppgiften har ingalunda hört till de lättaste. Originalhandlingarna för slutet af 1500-talet och början af 1600-talet hafva till god del gått förlorade, och hade ej enstaka afskrifter gjorts och af enskilda samlare räddats, vore vissa kapitel i den tidens inre historia hart när omöjliga att skrifva. En del af Olaus Martinis egna papper hafva emellertid bevarats i Uppsala universitetsbibliotek och användts för minnesteckningen. Efter en kort teckning af den liturgiska striden i hvars sista skede den blifvande ärkebiskopen ingrep, kommer författaren in på hvad som af olika anledningar måste blifva hufvudföremålet för minnesteckningen eller Karl IX:s strid med det svenska prästerskapet, som leddes af ärkebiskopen. Med omisskänlig sympati dröjer förf. vid Gustaf Vasas yngste son, »i hvars brinnande själ väldiga tankar trängdes, ej alltid komna till klarhet, men alla famnande en stor framtid». Det hindrar honom icke att göra rättvisa äfven åt motparten. Det har blifvit för författaren nödvändigt att sätta sig in i den tidens från vår ståndpunkt skäligen ofruktbara och mycket ofördragsamma dogmatiska och liturgiska tvistepunkter, och han har gjort det med omsorg, tålamod och framgång. Han har särskildt utförligt skildrat den bekanta Forbesiska disputationen i Uppsala 1608. »Egendomligt är att iakttaga», sammanfattar han slutresultaten af den långvariga striden mellan konung och kyrka, »hurusom Karl IX:s ihärdiga försök att reformera kyrkan kom att verka i alldeles motsatt riktning mot hvad han afsett. ... Det starka motståndet mot Karls anfall, personifieradt i Olaus Martinis oböjliga personlighet, medförde att den svenska kyrkan liksom fastlåstes på den punkt, där hon stod vid Uppsala möte, och däraf förklaras, att hon, särskildt i sina ceremonier, bibehållit åtskilligt, som väl kan synas främmande för en protestantisk kyrka. Däraf förklaras ock den grad af intolerans, som präglade henne i den följande tiden och som ej är af hennes vackra minnen.»

— Den förste arkivarien vid Vadstena landsarkiv V. Örnberg, som själf tagit en verksam del i förberedelserna till landsarkivorganisationens genomförande, liksom dessförinnan i åtgärderna för en bättre vård af kyrkoarkiven, har efter uppnådd pensionsålder år 1904 erhållit afsked och till efterträdare fått fil. lic. C. M. Kjellberg.

— Såsom bilaga till *Kungl. Bibliotekets handlingar 1904* har utgifvits första afdelningen af *Sveriges bibliografiska litteratur* förtecknad af Joh. Ax. Almquist. Det stort anlagda verket, som torde komma att utgifvas i 6—7 häften, indelas i två delar, af hvilka den första omfattar »Egentlig bibliografi», den andra »Arkiv- och biblioteksväsen», hvarjämte det hela skall afslutas med en redogörelse för litteraturen rörande boktryckerier, bokhandel m. m. samt register. Nyttan för biblioteks- och arkivmän, liksom för bokvän-

ner och historiskt intresserade i allmänhet är påtaglig. Det nu utgifna häftet omfattar 963 nummer och innehåller dels »Bibliografier omfattande alla slag af ämnen och författare» fullständigt, dels ock början på andra afdelningen »Bio-bibliografier».

— Lektor K. F. Lundqvist har närmast på anmodan af dåvarande ordföranden i Norrköpings hamnstyrelse grosshandlaren Pehr Swartz utgifvit en historik öfver *Norrköpings hamn 1850—1903* med källor hufvudsakligen i de kommunala myndigheternas, framför allt drätselkammarens, arkiv och af den särskilda anledningen, såsom det heter, att »Norrköping i den närmaste framtiden torde komma att stå inför den stora uppgiften att genomföra en fullständig omgestaltning af hamn och farled».

— Professor M. G. Schybergson i Helsingfors har på Norstedt & Söners förlag under titeln *Historiska studier* sammanfört några förut på spridda håll tryckta uppsatser. Tre äro ägnade åt finska förhållanden efter skilsmässan från Sverige, »Mikael Speranski», »Konflikten mellan Finlands senat och generalguvernören Zakrevski» och »Det finska censurreskriptet af år 1850». Den mest betydande är väl den mellersta, som stöder sig på samtida otryckta bref. Af den ryktbare ryske statsmannen Speranski ger förf. en ledigt skrifven och intresseväckande skildring, i sin mån, när ämnet blir Speranskis onåd under Alexander I, belysande det ryska själfhärskardömets karaktär. De tre första uppsatserna, »Var Gustaf Adolf en troshjälte eller politiker»?, »Lars Johan Ehrenmalm» och »Riksdagsmannavalen i Åbo under sjuttonhundratalet», röra, såsom titlarna angifva, tiden för Sveriges och Finlands förening. Om Gustaf Adolf dömer han, att han var »en klok och beräknande furste, som, om han äfven med hela sin själ deltog i de frågor, som rörde mänsklighetens väl, dock främst kände sig kallad att verka för den stats utveckling, hvars regent han var». Lars Johan Ehrenmalm, slutligen landshöfding i Åbo och Björneborgs län, var en finsk patriot, som före och i synnerhet efter det olyckliga kriget 1741—43 i skrift och handling verkade för Finlands ekonomiska upphjälpande. Den tredje af de senast nämnda uppsatserna sluter sig som ett förtjänstfullt bidrag till kännedomen om frihetstidens politiska lif till åtskilliga af professor Stavenow i Sverige på samma område utförda undersökningar.

— Under titeln *Norges gamle love. Anden række. 1388—1604* har genom A. Taranger en ny norsk urkundspublikation börjat utgifvas, af hvilken en första afdelning föreligger, omfattande *Statens lovgivning 1388—1447*. Ordet lagstiftning tages i den vidsträcktaste mening, så vidsträckt, att termen knappast synes täcka allt som därunder inrymmes. Man finner sålunda i detta halfband icke blott förordningar i egentlig mening, s. k. retterbode m. m., utan äfven förläningsbref, frälsebref, skyddsbref, privilegiebref för in- och utlänningar och länsmäns försäkringar, vidare traktater och därmed sammanhängande urkunder, som beröra unionsförhållandet

eller förhållandet till utlandet, till och med kallelsebref till möten och konung Kristoffers anhållan att af Vadstena kloster få låna en krona till sin »fästmös» kröning. Meningen synes vara att taga med allt som berör statsmaktens ingripande på något område. Själfva utgifningen synes emellertid vara gjord med mönstergill omsorg i diplomatiskt och textkritiskt hänseende, och en mångfald af noter lämnar allt hvad läsaren kan begära för att rätt förstå texten. Äfven den svenska och danska hithörande litteraturen synes utgifvaren behärska. Som exempel må endast anföras behandlingen af 1397 års ryktbara unionsdokument, där man finner litteraturen alltifrån Paludan-Müllers afhandling 1840 ända ned till tidskriftsrecensioner och tidningsartiklar anförd. Man kan icke begära mera.

— Senaste häften af *Norsk Historisk Tidsskrift* bjuda på ett par undersökningar af Norges främste historici angående den omtvistade frågan om *konung Sverres börd.* En uppsats af aflidne professor Gustaf Storm söker med stöd af ett par förbisedda engelska källor att visa, hurusom anledning finnes att antage att Sverre verkligen var hvad han föregaf sig vara, en konungason, om än en oäkta. Professor Ludvig Daae har i ett senare häfte upptagit frågan, underkänner de engelska källornas beviskraft och kommer till det resultat, att Sverre icke var konungason, att »den högt begåfvade men egoistiske mannen en gång fann sitt intresse i att utgifva sig för en sådan, att det då låg närmast till att välja den osedligaste af Harald Gilles söner, »som man ju kunde tilltro huru många barn som helst», att han »besparade sig bevisen och ersatte dem genom bedrifter». Helt visst funnos många bland de samtida och äfven inom den första generationen efter Sverres död, som betviflade saken men ingen vågade tala högt. Till sist förstummades hvarje tvifvel, ända fram till den tid, då en kritisk historieskrifning uppstod i norden. De starkaste skälen, som vi dock här ej närmare kunna gå in på, synas oss tala för professor Daaes uppfattning.

Tryckfel.

S. 308, rad 1 nedifrån *står* 9 *läs* 309
S. 318, rad 16 uppifrån *står* 6 och 12 *läs* 306 och 312

Öfversikter och granskningar.

Per Brahe. Illustrerad lefnadsteckning, författad af P. Nordmann. Skrifter, utgifna af Svenska litteratursällskapet i Finland LX. Helsingfors 1904.

Om vår svenska storhetstid är rik på betydande personligheter, så äro däremot biografiska skildringar öfver dessa personligheter inom vår litteratur så mycket sällsyntare. Om utförligare arbeten i denna väg kan man icke tala. Desto mera glädjande är det, då någon gör sig mödan att samla de spridda dragen af en eller annan af våra stora män till en helbild, såsom lektor P. Nordmann här gjort i fråga om Per Brahe. Att han, en finne, just valt Finlands utmärkte generalguvernör till föremål för sin skildring, har ju en naturlig grund.

Samlandet af spridda drag till ett helt är just hvad förf. till denna monografi gjort till sin uppgift. Från allmänt bekanta arbeten är ju bilden af den bördsstolte, men redbare och praktiskt duglige mannen oss väl bekant, och någon ny uppfattning af hans karaktär ger oss icke denna skildring, men hvad den ger oss nytt är en sammanfattning af Per Brahes lefnadsöden och verksamhet, och om dessa berättar förf. både underhållande och med sakkännedom. Då det emellertid här är fråga om att skildra en lefnad, som sträckte sig öfver nära 8 årtionden, och en offentlig verksamhet, som nådde inemot 60 år, så kan äfven denna bok, trots sina 432 sidor, nästan blott blifva en konturteckning. Författaren har dock visat, att man inom ramen af en sådan kan få rum med mycket af intresse, helst då ett så rikt källmaterial stått till buds som de Braheska ännu väl bevarade familjearkiven, och han dessutom förskaffat sig ett rikt åskådningsmaterial dels i porträtt och taflor, som han på ett utmärkt sätt låtit reproducera, dels genom personliga besök på de Braheska godsen såväl i Sverige som Finland.

Per Brahes ungdomshistoria liknar mycket alla andra den tidens unga adelsmäns. Han som andra fick sin egentliga utbildning utom-

lands. Ett litet drag i hans uppfostran kan måhända särskildt förtjäna antecknas, emedan det visar, att ett estetiskt anlag, som veterligen fanns hos gamle kung Gösta, äfven framträdde hos denne ättling af hans syster, det var den musikaliska undervisning han erhöll, en undervisning, som hjälpte honom att under sina resor uppteckna melodier, som slagit an på honom.

För öfrigt återfinnes i Per Brahes brefväxling med sin far samma klagan öfver otillräckliga penningtillgångar att fylla behofven å sonens sida och samma knot öfver de stora utgifterna å fadrens, som så ofta påträffas i den tidens och äfven senare familjekorrespondenser. Att utgifterna för en så ståndsmedveten ung herre som Per Brahe blefvo ganska dryga, torde man ej behöfva betvifla, och gamle grefve Abrahams jämmer hade därför nog sina skäl.

Ett karaktärsdrag, som skymtar fram redan under ungdomstiden, är en viss själfrådighetssträfvan, som kom den unge mannen att ej gärna underordna sig någon annan. Antydan härom finnes i hans preceptors brefväxling med fadern.

Efter slutade studier anställdes Per Brahe som kammarherre hos Gustaf Adolf, i hvilken befattning han kom konungen personligen ganska nära. Han följde sin herre under fälttågen och stod vid mer än ett kritiskt tillfälle närmast vid dennes sida. Sålunda var han, såsom han berättar, konungens enda sällskap, då i kammaren bredvid Kristina föddes d. 8 dec. 1626. Natten den 23 till 24 maj 1627 var han med i konungens båt, då denne sårades vid försöket att öfvergå till Klein-Werder, och likaså då Gustaf Adolf den 8 aug. samma år sårades vid Dirschau, mottogs han i Per Brahes armar.

Under Gustaf Adolfs omedelbara hägn växte den unge grefven alltmer i makt och inflytande. Vid utskottsmötet i maj 1630 fungerar han som landtmarskalk, och vid samma tid utnämnes han till riksråd, en värdighet, som han skulle komma att bekläda i 50 år — under ett af de betydelsefullaste halfsekel i Sveriges historia.

Samtidigt med dessa händelser dog Per Brahes fader, grefve Abraham, på Rydboholm, och dennes begrafning var det sista samkväm i hvilket Gustaf Adolf deltog i Sverige. Betecknande för den tidens sorgefester heter det i Per Brahes berättelse, att konungen »gjorde sig mycket lustig med mina bröder och andra öfverstar», och detta medan Per Brahe själf låg sjuk i en sidokammare.

Så ung han var — 28 år — framställde den nye rådsherren anspråk på att på grund af sin grefliga börd få taga försteget framför *alla* utom drotsen. Att kämpa för rang och privilegier var hans lifs fixa idé och fördunklar hvad annars hos honom fanns stort och berömvärdt. Anspråken kunde han dock denna gång icke genomdrifva. Såsom yngst, måste han tvärtom blifva den ytterste i stället för den främste.

Per Brahe uppgifver, att konungen lofvat honom drotsämbetet efter farbrodern grefve Magnus. Om så var, blef det ej för Gustaf Adolf möjligt att hålla löftet, då, som bekant, konungens död in-

träffade före Magnus Brahes. Vid drotsvalet 1634 fick grefve Per ej någon röst.

Dock kan det ej förnekas, att Per Brahe var blifven en af rådets mest betydande medlemmar. Att man erkände detta, visade det uppdrag han 1634 mottog på Axel Oxenstiernas eget förslag att blifva »adjunctus cancellarii» i Tyskland. Rikskansleren ansåg honom så mycket lämpligare, som »han hade en promptam linguam att kunna snacka med tyskarne».

Denna ställning såsom rikskanslerens biträde i Tyskland ansåg Per Brahe själf utan tvifvel synnerligen hedrande. »Han hafver sagt sig veta respektera min broder som sin egen fader och fröjdar sig att bekomma en talem informationem», skrifver Gabriel Gustafsson till Axel Oxenstierna.

Huru utmärkt emellertid den diplomatiska skolan än var, så blef, såsom bekant, rikskansleren allt annat än belåten med de första lärospån i självständig diplomatisk verksamhet, som hans lärjunge aflade.

Från Tyskland afreste nämligen Per Brahe omedelbart till Preussen, där han såsom caput legationis skulle leda underhandlingarna med polackerna, underhandlingar, som resulterade i Altmarkerfördraget 1636. Hvar man vet, huru i högsta grad illa A. Oxenstierna ansåg underhandlarne hafva skött sig vid detta tillfälle. Han beklagade, att »fäderneslandet råkat i sådana händer». Naturligtvis gällde förebråelserna i första rummet den, som var den egentlige ledaren å Sveriges sida, caput legationis. Man torde också knappast misstaga sig, om man tillskrifver Per Brahes självrådighet en väsentlig skuld i utgången. Honom hade det väl framför andra tillkommit att sätta sig i förbindelse med Axel Oxenstierna och inhämta hans råd, helst med hänsyn till den ställning, i hvilken de nyss stått till hvarandra. Men detta gjorde han icke. I stället lät man kansleren, till dennes oro, sorg och harm, i många veckor sväfva i okunnighet om underhandlingens gång.

Per Brahe stödde sig tydligen på den allmänna meningen hemma, och han upptog därför kanslerens förebråelser jämförelsevis med lugn, om han också beklagade sig däröfver för Gabriel Gustafson. På detta beklagande svarade Axel Oxenstierna harmset: »Grefve Peder kunde fuller hafva orsak att hålla mig ett ord till godo.»

Något större mått af diplomatisk skicklighet hos Per Brahe torde denna underhandling icke visa, och nya lagrar har han icke på detta område skurit. Sannolikt lågo icke hans anlag åt det hållet.

På tal om förhållandet mellan Per Brahe och Axel Oxenstierna framhåller förf., att korrespondensen dem emellan icke visar någon sådan inbördes antagonism, som de flesta författare förmenat hafva förefunnits. Detta är också utan tvifvel sant, men jag tror, att man knappast här får uteslutande döma af en korrespondens, som är hållen i den tidens artiga och cirklade språk. Alldeles samma förhållande är med Johan Skyttes korrespondens, och dock torde

antagonismen mellan honom och kansleren icke vara tvifvelaktig. Mellan Axel Oxenstierna och Per Brahe rådde så stor olikhet i åskådning — en olikhet, som förf. också sid. 104 belyser genom en för kansleren i hög grad hedrande parallell — att man knappast kan tänka sig någon egentlig sympati. Hvarken samtiden eller eftervärlden har heller trott på någon sådan.

Efter A. Oxenstiernas hemkomst höll sig Per Brahe, alldeles som Johan Skytte, långa tider frånvarande från rådkammaren, ja han tör väl icke hafva tjänstgjort synnerligen många månader, innan han 1637 afgick till guvernementet i Finland, liksom Johan Skytte afgick till presidentskapet i Jönköping.

Till någon brytning har det nog aldrig kommit, men troligt är, att de olika åskådningarna hafva gifvit anledning till sammanstötningar, som hvarken synas i bref eller protokoll. Både af rådsprotokoll och bref framgår emellertid, att A. Oxenstierna vid mer än ett tillfälle kraftigt tillbakavisat Per Brahes försök att utvidga sina gref- och friherrliga privilegier, något som väl knappast behagat den sistnämnde. Axel Oxenstierna förstod att samarbeta med alla slags förmågor och så äfven med Per Brahe, men det är dock betecknande, att han icke ville hafva honom till riksdrots efter brodern. Betecknande är ock, att Axel Oxenstiernas vedersakares förhoppningar knöto sig också bl. a. till Per Brahes person. Förändrade tidsomständigheter efter Kristinas tronbestigning kommo kansleren att mera decideradt ställa sig på den aristokratiska och konservativa sidan gentemot flocken af uppkomlingar och äfventyrare, och detta förde honom åter närmare till Per Brahe.

Med förkärlek dröjer författaren helt naturligt vid Brahes guvernörstid och förvaltning i Finland, både af landet i sin helhet och af hans egna förläningar därstädes. Det är en lång och vacker meritlista, han här har att uppräkna. Temat: en kraftig styresman och en god husbonde, varieras här liksom i kapitlet om »Grefven af Visingsborg» på många sätt och med allt skäl.

Det energiska och beslutsamma ingripandet i för fäderneslandet kritiska tider, såsom under de danska krigen eller vid ordnandet af regeringen efter Karl Gustafs död, får också sin tillbörliga belysning.

Mattast är skildringen, synes mig, af Per Brahe under Karl XI:s förmyndarestyrelse. Förf. har här icke mycket mer att förtälja, än det man känner från längesedan offentliggjorda arbeten.

I kapitlet »Familjeförhållanden» däremot kommer författarens förmåga att lifligt berätta till full heders. Skildringen lifvas här af åtskilliga små episoder af mer eller mindre pikant art.

Beträffande förf:s framställningssätt är detta bildrikt och målande, kanske understundom något för mycket, såsom då det heter, sid. 400, att förf. hoppas få påpeka, »hvar och när den gamle drotsen ännu kom att dyka upp i de oroligt växlande händelsernas strömfåra». Med fog synes man mig också kunna anmärka, att förf. låter sin forskningsapparat väl mycket synas i texten. Det är nog sant, att mången historisk författare hänvisar till noterna mycket,

som kunde göra god nytta till lifvande af texten, men att i likhet med förf., t. ex. sid. 113, där införa en lång beskrifning på Per Brahes registratur, eller att som han (se bl. a. sid. 151), därför att man råkat citera ett bref, berätta *allt*, hvad som i detta brefvet står, synes mig tämligen onödigt.

Här och där har förf. icke rätt uppfattat uttrycken i de svenska källorna. Sålunda skrifver han sid. 277 »konungsföringen» i st. för »konungsfodringen»; sid. 299 talar han om »försvarskarlar» som om därmed menades de karlar, som adeln uppställde till krigstjänst, i stället för att den vanliga meningen är alldeles tvärtom. Att såsom förf. sid. 169 benämna P. Brahe »Sveriges förste minister», torde, om också förf. menar riktigt, låta något oegentligt. Mycket underligt förekommer citatet sid. 226, där det heter: Till Stockholm ankom ock »en dansk herreman, Jute benämnd», o. s. v.

Det faktum, som man ju väl känner, att svensk-finskan i ord och uttryck ganska mycket skiljer sig från högsvenskan, finner man i detta arbete mångenstädes bekräftadt. Så t. ex. talas 113 i noten om »påhittade» handlingar. Då en svensk historiker säger, att handlingar blifvit »påhittade», har det en betydelse, som icke precis passar för källskrifter. Utom åtskilliga starka verbformer, där vi begagna svaga, har jag som språkliga egendomligheter af mera ovanligt slag antecknat: Sid. 125: »tillgången vid stiftandet af Finlands högskola»; samma sid: »omskref» i st. f. »skref om». Sid. 158: »De höga gästerna voro *hvardera* närvarande»; sid. 159: »Säkerställa sig *om* hennes bevågenhet»; sid. 180: »tomtplatser stodo att *fås*»; sid. 212: »återkommen *vidtog P. Brahe med* utöfningen af sitt ämbete»; sid. 252: »ett *otal* betjänte»; sid. 327: »en fil, som rustmästaren lämnat *ligga* framme» o. s. v.

Per Sondén.

Världshistorien berättad för folket. Af Johan Bergman och Emil Svensén. Stockholm, Bohlin & C:o 1901—1903.

Att ett godt utfördt enmansarbete inom den historiska litteraturen liksom på öfriga arbetsområden värderas högre än ett godt bolagsverk, är ett faktum, som lätt nog låter förklara sig. Hur förträffligt ett samlingsverk än må vara i sina olika partier, kan det som helhet betraktadt ej gärna undgå olägenheterna af bristande öfverensstämmelse i stil, i allmän uppfattning, ja, t. o. m. i detaljomdömen om en och samma företeelse. Att icke förty sistnämnda utväg så ofta anlitats vid framställningen af ett folks eller mänsklighetens totalhistoria, har naturligtvis berott därpå, att man ansett den begränsade insikten i vissa af uppgiftens partier för ett större ondt än den bristande enheten i uppfattning eller — för att ut-

trycka saken positivt — att man föredragit den erkända sakkunskapen och vederhäftigheten i realuppgifter framför enheten i stil och historisk åskådning. Ehuru den år för år fortskridande utvidgningen och fördjupningen i den historiska forskningen måste alltmer begränsa tillgången på »universalspecialister» eller inom hvarje område fullt hemmastadda sakkunnige — ifall ett dylikt species *någonsin* funnits —, så är det dock, tack vare den samtidigt växande mängden af sammanfattande öfversikter öfver de nyaste forskningsresultaten inom olika områden, än i dag möjligt att åstadkomma goda totalframställningar af större omfång på ett fåtal händer, såvida nämligen uppgiften begränsar sig till att afse endast de populär-vetenskapliga krafven. Det är ett försök i denna riktning, som gjorts af Bohlins bokförlag i Stockholm genom utgifvandet af föreliggande världshistoria, hvars utarbetande fördelats endast på två författare och som sålunda utgör ett slags mellanting mellan enmansarbete och samlingsverk. Att de båda författarne icke alltför mycket divergera i stil och allmän åskådning gör naturligtvis sitt till att i viss mån tillförsäkra företaget de för ett arbete af förstnämnda kategori utmärkande företrädena, liksom man å andra sidan enligt förordets utsago sökt begränsa de därmed nödvändigtvis sammanhängande olägenheterna genom att låta landets främsta specialister granska framställningen i »de partier, där direkta källforskningar icke kunnat af oss (förf.) göras». Läsarens undran öfver sistnämnda ord, af hvilka det kan synas, som skulle en verklig källforskning ha varit regeln och anlitandet af förutvarande bearbetningar undantag, upphör dock väsentligen, då han redan å sid. 11 finner uppgifvet, att »historiens källor i främsta rummet äro de olika folkens litteratur, i synnerhet naturligtvis deras rent historiska skrifter». Källforskningen, som, åtminstone hvad senare tider angår, ju har helt andra primärkällor att tillgå, reduceras sålunda i regeln till hvad i ett företag af sådan omfattning blir det enda för mänsklig förmåga tänkbara eller till ett studium af bearbetningar. Hufvudkrafvet blir då det lyckliga valet af specialarbeten, på hvilka författarne stödja sig, den kritiska mognaden i det historiska omdömet och förmågan af god framställningskonst; men äfven med denna begränsning blir en uppgift af sådant omfång maktpåliggande nog.

Som redan titeln angifver, är arbetet afsedt att blifva en folkläsning i samma väg, som Fryxells berättelser äro det i vår svenska historia, och söker det fördenskull framställa »människosläktets saga» i den lättfattliga berättelsens form. Äfven priset är så ställdt, att det lämpar sig efter den stora publikens köpkraft. Därjämte bör det ock medgifvas, att tidpunkten är väl vald för startandet af ett dylikt företag, sedan det ifrågasatta utgifvandet af Wallis' allmänna historia i omarbetad upplaga uteblifvit.

Herr Bergmans andel, som skall omfatta forn- och medeltiden, har hittills fortskridit ett stycke in i den romerska kejsartiden, herr Svenséns, som behandlar nyare tiden, till senare delen af sextonhundratalet. Ehuru det sålunda ännu ej är tid att döma om arbe-

tet i dess helhet, föreligger dock redan nu tillräckligt material för att konstatera vissa allmänna drag i de båda männens historiska författarskap.

För att bereda utrymme åt en liffullare skildring af utvecklingens mera populärt intresseväckande moment ha författarne satt till uppgift mindre att framställa historien i en sammanhängande, likformig behandling af det hela än i en rad utförligare bilder af hufvudpartierna. Det ligger i sakens natur, att detta bättre skall lyckas i den nyare historien, där herr Svensén ådagalagt en god förmåga att sammansmälta det historiska stoffet och konsekvent gruppera händelserna kring ett fåtal hufvudpersoner, än i det forntida österlandets, hvars historiska källor ej gifva lämpligt stoff för en sådan framställning; däremot synes den romerska afdelningen ha kunnat vinna i populär njutbarhet genom en starkare koncentration med åsidosättande af åtskilliga förvillande bipersoner. Trots ofvannämnda uppgift ha de båda författarne ägnat mycken uppmärksamhet åt områden, som för icke många år sedan räknades till historiens utmarker och därför fingo nöja sig med ringa eller ingen behandling. I första bandet »Den äldsta forntiden och Hellas» upptar Österlandet mer än en half gång till så stort utrymme som Grekland, och t. o. m. kineser, hinduer och hetiter blifva i någon mån beaktade. På samma sätt söker herr Svensén i sin afdelning utvidga historiens skådeplats, bland annat genom en mera sammanhängande framställning af de europeiska kolonisationsföretagen i andra världsdelar. Redan detta drag visar, att författarne sökt göra bruk af nyare forskningsresultat, en sträfvan, som, hvad herr Bergmans afdelning angår, särskildt måste yppa sig inom det österländska och förhistoriskt grekiska området.

I öfverensstämmelse med nutidens kraf ha de båda författarne lagt särskild vikt vid den kulturhistoriska utvecklingen. Har skildringen af krigen och den politiska historien i allmänhet stundom sålunda fått sitta emellan, blifva däremot de kulturhistoriska afdelningarna i forntidens historia så mycket bättre tillgodosedda, och flera af de här meddelade utdragen ur den klassiska litteraturen belysa saken vida bättre, än ett lika utförligt resonemang af författaren skulle göra.

Att icke alla delar inom ett så omfattande område kunna vara lika goda, förstås af sig själft. Vissa partier inom forntidshistorien röja nog spår af brådska och af en viss oreda i kompositionen, i det att läsaren stundom efter en öfversiktlig framställning öfverraskas af att längre fram finna samma sak ånyo upptagen i en utförligare skildring. Öfver hufvud märker man hos både den ene och den andre författaren en sträfvan att göra framställningen personlig och komma fram med egna reflexioner; också gör stoffet i regeln intryck att ha genomgått den smältningsprocess i författarens inre, utan hvilken det ej kan mottaga någon prägel af hans individuella uppfattning. Faran är härvidlag att lämna för stort spelrum åt konjekturer och konstruktioner. Äfvenså kan härvid fråga uppställas om lämpligheten däraf, att en för folkläsning afsedd bok

framställer den judiska forntidshistorien och dess helig
ett sätt, som i mångas ögon säkerligen skall synas ten
som ett slags propaganda mot gamla testamentets aukt
moderna bibelkritiken synes ännu vara alltför ung och
alltför litet fastslagna som vetenskapligt oemotsägliga
redan nu skall kunna vara för en icke-fackman tillr
detta område uppträda som sanningsförkunnare för en
lik. För öfrigt torde den läsande allmänheten snart
sitt lystmäte af denna utaf vissa moderna litteraturhistori
bedrifna idrott att hänföra alla i någon mån likartad
åskådningar och företeelser till en och samma urkälla,
som dessa försök i så många fall ännu ej fått någon an
gissningarnas gungfly.

Ett ärligt bemödande att konsiderationslöst säga sann
går de båda författarnes framställning. Så t. ex. teck
sén Martin Luther med vinnande sympati, utan att
undan med svagheterna i hans framfärd, och då samm
får anledning att röra vid fosterlandets historia, återfin
glädje ett ärligt svenskt hjärtelag i förening med det
för renhet och rättskaffenshet, som i allmänhet prägla
fattning. Dessa egenskaper äro så mycket mer lofvä
Bergman-Svensénska verket, tack vare den ungdomliga
liffullhet, som utmärker detsamma, synes äga goda fö
att, såsom dess uppgift är, blifva en omtyckt läsning in
sar af vårt folk.

Den språkliga formen är alltigenom flytande och
de första delarna någon gång kanske nog mycket in
svärad i sin kåserande förtrolighet. Äfven inom de
arbetet söker sina flesta läsare, skall törhända mången
peras af den målande åskådligheten än af den bristand
eller språkriktigheten i sådana uttryck som »sölkorf
Cunctator), »den barske krigarpatronen» (Cato censoriu
sägande öfversättes med »C., den forne censor»), »de
ledighetskommittéen i Rom» (stadspöbeln), »hundkrypn
kynesis), »folkpartisterna», »det för väl sjunde men in
gången kufvade folkpartiet» eller — i fjärde delen —
»sentida», »tungvindt» och »Cæsars banemän dignande un
etc. Någon gång mötes man äfven af en viss djupsi
af en öfverdrift i uttrycket, som bättre lämpade sig för
populär föreläsning eller tidningsartikel. Så t. ex. d
om Crassus' grymhet mot de efter Spartacus' uppror (
fångatagna slafvarne förklaras, att »den oförsonliga klas
har en af sina många i alla tider och folk förgrenade
då hr Svensén finner det så synnerligen olyckligt för e
riskt minne att blifva firadt i festtal eller i skolan.
äfven i starka ordalag de världsomhvälfvande följderna af
spanska halfön vid nya tidens början förenades till en

förf. synes tänka på, att en sådan förening snart nog kom till stånd, ehuru utan så synnerligen viktig rubbning af historiens gång.

Herr Svensén älskar att *tänka* öfver historien och planerar stundom, hur det *borde* ha gått. Ehuru mången gång fintliga och intressanta, torde hans uppslag ibland ha svårt nog att stå sig inför en närmare pröfning. När han t. ex. framställer den aztekiska och forn-peruanska kulturen som påverkad af den gamla världens — genom vinddrifne män! —, har man svårt att därmed förlika det faktum, att förstnämnda kultur ännu vid spaniorernas ankomst ej höjt sig öfver bronsålderns ståndpunkt.

Till denna gissning synes författaren väsentligen ha blifvit ledd af sin älsklingsteori om landförbindelsens afsöndrande och hafvens och vattendragens förbindande betydelse i dessa tider. Vid sidan af denna Svensénska »väglag» märkes äfven hans benägenhet att förklara dådkraft eller lojhet hos män af den reformerta läran ur predestinationslärans olikartade inverkan på olika naturer och den personliga läggningen hos historiskt framstående personer i allmänhet ur deras etnografiska förutsättningar. På detta sätt blir Columbus' egendomliga daning ett resultat af hans förment germanska, Henrik VIII:s af hans keltiska, Loyolas af hans baskiska härkomst; den fransk-reformerta kyrkans säregna skaplynne finner sitt ursprung i den forngalliska druidläran, och öfvermänniskan Wallenstein belyses genom sammanställning med hans stam- och själsförvant i nittonde århundradet Nietzsche. Det är endast skada, att bland alla regler med undantag få synas utrustade med större förråd af sistnämnda slag än lagarna om de olika »folksjälarnas» individualitet. Då förf. vill belysa Katarinas af Medici själsstyrka gentemot släkten Valois' urartande genom åberopande af lagen om spinnsidans förmåga att i andlig kraft bibehålla sig längre än den manliga, tyckes han förgäta, att Katarina af Medici var äldre än sina söner och att hon dessutom icke var af släkten Valois.

Förmodligen i populariserande syfte älska de båda författarne historiska sammanställningar med förhållanden och personligheter från andra tider. I synnerhet få Gustaf II Adolf och Karl XII härvidlag träget stå till tjänst. Så sammanställes den förre — i ett eller annat afseende — en gång med Darius I, en annan gång med Scipionerna, en tredje med Alexander den store (båda gingo efter sin första stora seger åt sydväst!), Karl åter ena gången med — Alcibiades, den andra med Hannibal, delvis beroende på den ej sällsynta missuppfattningen, att Karl lika konsekvent bekämpat moskoviterna som Hannibal romarne.

Det ligger dock klart för ögonen, att ett öfverdrifvet bruk af dylika sammanställningar lätt nog kan verka förvirrande i st. f. upplysande, i synnerhet i fråga om läsare, som ej äga förutsättningar att rätt begränsa jämförelsen eller t. o. m. sakna aktuell kunskap om den andra jämförelseleden.

Att erforderlig hänsyn till den företrädesvis påräknade läsekretsens kunskapsmått ej alltid iakttagits, visar sig ännu tydligare,

då ingressen till den orientaliska historien på en och samma sida förutsätter Agamemnon och mastodonten som bekanta storheter, eller då läsaren — till bestyrkande af de talrika citaten — i noterna hänvisas till Prudentius, Livius eller rentaf till »Horatius 'Carmina IV, 9, 25—28». På tal om denna synpunkt må ock framhållas önskvärdheten däraf, att de många främmande namnen hade försetts med accent för uttalsbeteckningen. Slutligen kan anmärkas, att några af de för öfrigt väl valda och förträffligt utförda illustrationerna stå utan motsvarande förklaring eller motivering i texten samt att korrekturläsningen hos båda författarne lämnar mycket öfrigt att önska.

Hvad realuppgifterna angår, må här endast anföras, att en mera ingående granskning af ett så vidlyftigt arbete i detta hänseende skulle tagit i anspråk alltför mycket både af tid och utrymme för att i en anmälan af denna flyktiga art kunna ifrågakomma.

A. Rfs.

Öfversikt af Tidskrifter

och andra periodiska publikationer.

Illustrerad Militärrevy. 1903, 3. Löjtnanten Fr. Chr. v. Weihes Dagbok 1708—1712. Utg. af E. Carlson, anm. af T. J. Petrelli. — **11.** Excellensen grefve A. F. Skjöldebrands memoarer. D. 1—2.

Kongl. Krigsvetenskaps-Akademiens handlingar och tidskrift. 1903, 7. Kungl. Dalregementets historia. D. 1. — **20.** L. Tingsten, Öfversikt af fälttåget i Holstein år 1813. — L. W:son Munthe, Kungl. Fortifikationens historia. anm. af H. Jungstedt. — **21.** L. Tingsten, Öfversikt af fälttåget i Holstein 1813.

Kyrkohistorisk Årsskrift. Utg. af H. Lundström. **Årg. 4. 1903.** N. Jacobsson, Från en forskningsresa till Herrnhut. Nya bidrag till den svenska herrnhutismens historia. (Föredrag vid kyrkohistoriska föreningens årsmöte i Uppsala den $^{29}/_{4}$ 1903.) — A. O. Lindfors, Om stenhuggarmärken och deras förekomst å gamla svenska kyrkor. (Med planscher.) — E. Wermcrantz, Prosten i Umeå Nils Grubbs lif och verksamhet 1681—1724. — N. Forsander, Några blad ur Augustana-Synodens historia. — E. Bergman, Religionsmålet mot studenten Erik Molin 1734—1739. — E. Meyer, En teologisk strid under frihetstiden. — H. Levin, Bidrag till Visby stifts historia. 2. Visby stift under Spegels ledning. — Meddelanden och aktstycken. De tidigare svenska pietisternas läroåskådning enligt deras egen framställning. Medd. af H. Lundström. — E. Bergelin, Några religiösa dikter af en fången karolin. — Ur vatikanarkivet och andra romerska arkiv och bibliotek. Medd. af H. Huldt. 1. Protest mot en disputations anordnande vid riksdagen i Västerås. 2. En katolsk relation af Laurentius Andreæ's framställningar vid Örebrokonciliet 1529. — O. Ahnfelt, Forskningar beträffande processen i Rom under året 1520 angående Luther. — J. T. Bring, Skildringar från det kyrkliga lifvet i Tyskland. Granskningar och anmälningar: Skara stifts jordebok af år 1540, anm. af S. Lampa; F. Hall, Bidrag till kännedomen om Cistercienserorden i Sverige. 1. Munkklostren, anm. af H. Lundström. K. Setterwall, Svensk kyrkohistorisk bibliografi 1900—1902. — **Bihang:** Skrifter utgifna af Kyrkohistoriska Föreningen 2: 3: Svenska synodalakter efter 1500-talets ingång. Samlade och utgifna af H. Lundström. — 4: 2: Akter rörande ärkebiskopsvalet i Uppsala 1432 samt striden därom mellan konung Erik och svenska kyrkan. Utg. af Alg. Lindblom.

Läsning för svenska folket. 1903, 2. E. N. Söderberg, Några drag ur den kristna psalmens historia. — **3.** N. Höjer, Herman Wedel-

Jarlsberg och den svensk-norska unionen. — E. N. Söderberg, Några drag ur den kristna psalmens historia. — 4. N. Höjer, Herman Wedel-Jarlsberg och den svensk-norska unionen. — K. Hult, Axholms slott.

Meddelanden från Kalmar läns fornminnesförening 1903. H. 3. P. G. Berggren, Kalmar nunnekloster. — F. Bæhrendtz, Striden om Kalmar år 1611. — A. Westrin, Anteckningar om de äldsta husen i Kalmar.

Meddelanden från Nordiska Museet 1901 [Tr. 1903]. E. Hammarstedt, Fågeln med segerstenen, sprängörten och lifsämnet. — J. Roosval, Studier rörande Storkyrkans Sanct Göransgrupp. — P. G. Vistrand, Svenska allmogedräkter. 2. En småländsk folkdräkt från 1830-talet. — G. Upmark, Meddelanden om skråafdelningen i Nordiska museets arkiv.

Meddelanden från Svenska Slöjdföreningen. 1903: H. 2. G. Upmark, Årsbokstäfver på svenskt guld och silfver före 1759.

Nordisk Tidskrift för Vetenskap, Konst och Industri. Utg. af Letterstedtska Föreningen genom O. Montelius. **1904, 1.** O. Montelius, Solens hjul och det kristna korset. 1. Med 40 fig. — N. Möller, Komiske heltedigte. — A. L. Molin, Erik Gustaf Geijer och Amalia von Helvig. — E. Givskov, Regeringsformen i Kina. En studie i selvstyre.

Ord och Bild. Illustrerad månadsskrift utgifven af K. Wåhlin. **1904, 1.** V. Almqvist, Ur C. J. L. Almqvist lif. Utdrag af bref. — M. Montgomery, Interiörer från Gustaf IV Adolfs tid. Ur samtida anteckningar.

Skrifter och Handlingar utgifna genom Svenska Autograf-Sällskapet. 6. B. Schöldström, Svenskarne under Dannebrogen 1848—1850. Biografiska data. Jämte utdrag ur de frivilliges berättelser från fältlifvet samt 67 portr.

Svenska Akademiens Handlingar ifrån år 1886. **D. 17.** C. Snoilsky, Minne af hofrådet Carl Gustaf Warmholtz.

Svenska Fornminnesföreningens Tidskrift. 1903. Bd 12: H. 1. O. Montelius, Östergötland under hednatiden. Med 33 fig. — S. Ambrosiani, De upländska rundkyrkorna. Ett rekonstruktionsförslag. Med 6 fig. — O. Janse, Ett dopfunt med framställningar ur legenden om den heliga Nikolaus? Med 2 fig. — E. Hammarstedt, Midsommardaggen. — R. Cederström, Upsala universitets konstsamlingar. — K. A. Hagström, Om forntida sockendräkter och bröllopsceremonier. Kulturbilder från Västra Vingåker.

Tidskrift i fortifikation. 1903, H. 1—5. Bilaga. L. W:son Munthe, Kungl. Fortifikationens historia.

Tidskrift i sjöväsendet. 1903, 5. J. Hägg och A. Zetterstén, Örlogsskeppet Amarante.

Upplands Fornminnesförenings tidskrift. 22. Bd 4: H. 4 (1902). A. Henriksson, Ett 600-års minne. [Funbo kyrka.] Med 2 pl. — C. M. Kjellberg, Upplands äldre kartografi. Med en karta. — H. Frölén, Munsö kyrka i Uppland. Med 3 pl.

Norsk Militært Tidsskrift. 1903, 1. J. Wahl, Begivenhedene i 1716 efter Karl XII:s udrömning af Norge. — **4.** J. Wahl, Felttoget 1717. — **6—10.** J. Wahl, Felttoget 1718.

Fra Arkiv og Museum 1903. Bd 2: H. 1. S. Kjær, Svend Gjönge efter Svenskekrigen.

Danske Magazin. Femte Række. Bd 5: H. 3. Aktstykker vedrörende Forholdene i Nordsjælland 1658—59 under Kjöbenhavns Belejring. Ved K. C. Rockstroh. — To samtidige Breve om Begivenhederne 1660. Ved J. Estrup. — Nogle Aktstykker vedrörende Slaget ved Nyborg 14 Nov. 1659. Ved A. Thiset. — Et Bidrag til Tordenskjolds Krigshistorie. Ved J. C. W. Hirsch.

Samtiden. Tidsskrift for Politik, Litteratur og Samfundsspörgsmaal. Redigeret af G. Gran. **1904, 1.** J. Lövland, Den politiske skandinavisme. — H. Schück, Gustaf III. 1—3.

Varden. Katolsk Maanedsskrift. Redigeret og udgivet af O. Andersen. **1904, Januar.** H. Grönkvist, Till Riseberga.

Finska kyrkohistoriska samfundets handlingar. 5. K. G. Leinberg, Åbo stifts herdaminne 1554—1640.

Skrifter utgifna af Svenska Litteratursällskapet i Finland. 56. Förhandlingar och uppsatser. 16. 1902. [Tr. 1903.] K. G. Leinberg, Några underrättelser om finska nationella församlingen i Stockholm. — K. G. Leinberg, Om finska medlemmar i svenska vitterhetssamfund. — En ämbetsberättelse af landshöfding A. J. Nordenskiöld, meddelad af K. G. Leinberg. — Ett bref från postmästaren i Kajana Johan Ullwijk, dat. d. 15 April 1712 historiskt meddelande, af Th. Westrin. — J. Ramsay, Munck af Fulkila och Munck af Sommernäs. — P. E. Ohls, Om bomärken.

Baltische Monatsschrift. 1903, 10. P. Baerent, Die kirchlichen Zustände Livlands in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts. Ein Vortrag.

Archiv für hessische Geschichte und Altertumskunde. N. F. Ergänzungsb. 1. H. 4: Beiträge zur hessischen Kirchengeschichte. Bd 1: H. 4. H. Brunner, Die kirchliche Verwaltung der Abtei Fulda zur Zeit der hessen-kasselischen Oberhoheit (1632—1634). Nach archivalischen u. a. Quellen dargestellt. — **Bd 2: H. 1.** M. Johann Daniel Mincks Chronik über den 30-jährigen Krieg nach den Aufzeichnungen im Gross-Bieberauer Kirchensaalbuch, herausgegeben v. W. Krämer.

Dreissigster Jahresbericht des Altmärkischen Vereins für vaterländische Geschichte und Industrie zu Salzwedel. Abteilung für Geschichte. Hrsgb. von W. Zahn. 1903. L. Müller, Brief aus den Jahren 1638—1648 von Elias v. Alvensleben zu Isernschnibbe an Valentin Joachim v. Alvensleben auf Erxleben. [Ett bidrag till kännedomen om Altmarks lidanden i sista årtiondet af 30-åriga kriget.]

Forschungen zur brandenburgischen und preussischen Geschichte. 1903. Bd. 16: H. 2. E. Müsebeck, Der Eintritt des Fürsten Johann Georg II von Anhalt-Dessau in schwedische, sein Übertritt in brandenburgische Dienste und seine Vermählung mit Henriette Katherine von Oranien. — O. Meinardus, Neue Beiträge zur Geschichte des Grossen Kurfürsten. — Bücher (bl. a. N. Wimarson, Sveriges krig i Tyskland. D. 2, anm. af Fr. Arnheim).

Mansfälder Blätter 1903. Jahrg. 17. Das Stammbuch Christophs von Knesebeck, eine Quelle zur Familienkunde von Schweden, Dänemark und Norddeutschland. Mitgeteilt von H. Grössler.

Mitteilungen aus der historischen Literatur. 1904, 1. J. Bender, Der Ulmer Waffenstillstand (1647). — Hansisches Urkundenbuch. Bd 9: 1463—1470, anm. af J. Girgensohn. — O. Elster, Die Piccolomini-Regimenter während des Dreissigjährigen Krieges, besonders das Kürassier-Regiment Alt-Piccolomini, Stammtruppe des K. u. K. Dragoner-Regimentes N:o 6 Prinz Albrecht von Preussen. — P. Schwartz, Die Neumark während des Dreissigjährigen Krieges. T. 2, anm. af Foss. — P. Sondén, Axel Oxenstierna och hans broder, anm. af Kretzschmar.

Neue Mitteilungen aus dem Gebiet historisch-antiquarischer Forschungen. Herausg. v. G. Hertzberg u. R. Brode. **1903. Bd 21: H. 3.** Beiträge zur Geschichte des dreissigjährigen Krieges. (Aus Prof. Opels Nachlass). Aus dem Königl. Schwedischen Hauptquartier.

Veröffentlichungen des Altertums-Vereins zu Torgau 1903. H. 15—16. E. Henze, Torgau im dreissigjährigen Kriege. — D. Haedrich, Durchmarsch der Schweden durch Torgau im Oktober 1642.

Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap. 1903. D. 24. A. Waddington, Un mémoire d'Abraham de Wicquefort en 1659. — Drie brieven van Willem van Oldenbarnevelt aan Hugo de Groot, met een brief van koning Filips IV van Spanje aan den markies d'Aytona, medegedeeld door H. C. Rogge. — J. E. Elias, Contract tot oprichting van een Zweedsch factorie-comptoir to Amsterdam in 1663.

Revue d'histoire diplomatique. 1904, 1. Bureau de la société en 1904. — Conseil d'administration. — Membres de la société. — Recueils périodiques avec lesquels la Revue échange ses publications. — Barral-Montferrat, La doctrine de Monroe et les évolutions successives de la politique étrangère des Etats-Unis (1828—1903). — P. Coquelle, L'ambassade du maréchal Brune à Constantinople (1803—1805). — Persan, le marquis de, Une mission diplomatique en Pologne au XVIe siècle. — Antioche, comte de, Le gouvernement de M. Thiers. — P. Durand-Lapie, Un roi détrôné réfugié en France. Dom Antoine Ier de Portugal (1580—1595). — Comptes rendus (bl. a. Sveriges traktater med främmande magter jemte andra dit hörande handlingar. D. 5: 3. Utg. af C. Hallendorff; Svenska riksrådets protokoll. Utg. af S. Bergh. D. 10. 1643, 44; Öfverste Nils Skyttes dagbok 1675—1720. Utg. af O. Bergström, anm. af Ch. de B.).

Revue Historique. 1904, Janvier—Février. L. Bréhier, La royauté homérique et les origines de l'état en Grèce. 1er article. — H. Hueffer, La fin de la république napolitaine; suite et fin. — B. Monod, De la méthode historique chez Guibert de Nogent. — Ch. E. Oelsner, Fragments de ses mémoires relatifs à l'histoire de la révolution française, publiés par A. Stern; suite. — Correspondance. — Bulletin historique: France. La réforme de l'école normale, par G. Monod. — Epoque moderne, par H. Hauser. — Publications diverses, par G. Monod. — Allemagne. Mommsen, par C. Jullian. — Epoque moderne, par M. Philippson. — Comptes-rendus critiques. — Publications périodiques et sociétés savantes. — Chronique et bibliographie.

Revue Napoléonienne 1903, Avril—Sept. Titeux, Bernadotte et la manœuvre d'Iéna (d'après les archives de la Guerre et les papiers du général Dupont).

Öfversikter och granskningar.

Karolinska Krigares Dagböcker. *I. R. Petrés och C. M. Posses dagböcker.* XLIII. 380 sid. Lund 1901. *II. J. Lyths och L. Visocki-Hochmuths dagböcker.* Bihang; slutet af A. L. Lewenhaupts berättelse. XXVIII. 334 sid. med 1 karta Lund 1903.

Anders Pihlströms Dagbok 1708—1723. [Historiska handlingar, Del 18]. 145 sid. Stockholm 1903.

Löjtnanten Fr. Chr. von Weihes Dagbok 1708—1712, utgifven genom *E. Carlson.* [Historiska Handlingar. Del. 19]. 132 sid. Stockholm 1902.

Beträffande såväl själfva hufvudplanen för fälttåget som de särskilda krigshändelserna framter Karl XII:s krig i Ryssland ännu så många dunkla och af forskningen ej tillräckligt utredda frågor, att hvarje ny tillökning i det tillgängliga källmaterialet måste vara särskildt välkommen, ej minst då man såsom i de här nämnda publikationerna får upplysning om händelser och förhållanden äfven under andra perioder af det stora kriget och af fångenskapen under den kritiska tiden 1708—1709.

Det är visserligen sant, att i ingen af dessa dagböcker finnas första hands upplysningar direkt om Karl XII:s planer för krigföringen och den förändring dessa genom omständigheternas växling undergingo. Öfver hufvud taget torde några sådana upplysningar knappt vara att finna eller vänta; Karl XII var alltför sluten och förbehållsam för att gifva någon fullständig upplysning om hvad han hade i sinnet. Men då man vid studiet af den svenska härens fälttåg i Ryssland i väsentlig grad är hänvisad till att ur de olika rörelserna och af deras sammanhang söka finna den plan som vid hvarje särskildt tillfälle legat till grund för dem, är det af största vikt att få så noggrann upplysning som möjligt om marschriktningar, truppdislokationer, ståndkvarter o. d. Och i dessa dagböcker är en mångfald af dylika notiser att finna. Det är framför allt härigenom som de, ehuru de flesta af dem äro skrifna af officerare i lägre grader och

utan kännedom om hufvudplanerna, dock blifva ganska viktiga krigshistoriska källskrifter. I åtskilliga fall suppleras genom dem de sedan gammalt kända framställningarna af de svenska fälttågen i Polen och Ryssland. Af stor betydelse är det härvid, att professor Quennerstedt, som utgifvit »Karolinska Krigares Dagböcker», för de Petréska och Posseska dagböckernas vidkommande identifierat de i dem förekommande ortnamnen med de motsvarande, på den moderna ryska treverstkartan förekommande och därigenom bestämdare än förut kunnat definiera den svenska marschriktningen. Detta arbete har icke varit bland de minst mödosamma, och på flera ställen har det kräfts verkligt skarpsinne för att ur dagböckernas förvridna namnformer få fram det rätta; det låg t. ex. ej utan vidare till hands att i Petrés »Assiriske fältet» igenkänna nejden kring byn Knjasching.

Här och där finner man i dagböckerna notiser af mera direkt upplysande natur. Så t. ex. hafva både Weihe och Pihlström uppgifter att Karl XII:s marsch från Romny till Gadjatj var föranledd af ryssarnes försök att öfverrumpla den senare orten, en uppgift som stämmer med Adlerfeldts framställning och med notiser från ryskt håll men är i absolut strid med Gyllenkrooks — visserligen i sig själf mycket osannolika — framställning af saken.

Beträffande stil och uttryckssätt råder stor olikhet mellan de olika författarne. Petrés och Lyths äro de ledigast och lättast skrifna; Posses och Hochmuths de mest krönikeartade och, om man så får säga, prosaiska. Målande äro de båda förstnämndas skildringar af de svåra olyckorna och lidandena under den förfärliga kölden i Ukrajna; Petré har dock vissa berättelser så fantastiska — om huru »ryggbastet» på somliga af kölden brast med en smäll som af ett pistolskott — att man svårligen kan undgå föreställningen om öfverdrift. Weihes och Pihlströms dagböcker innehålla ganska rikt material till kännedomen om förhållandena under fångenskapen; Pihlström har intressanta, ofta på ett naivt trohjärtadt sätt meddelade upplysningar om åtskilliga af de sibiriska folkstammarna och deras lefnadssätt och religion. Öfver hufvud är det en afskräckande bild af förhållandena i fångenskapen, som gifves, och särskildt märker man, huru prisgifna de svenska fångarna i själfva verket voro åt de underordnade, självrådige och okontrollerade ryska provinsämbetsmännens dumma eller illvilliga nyckfullhet. Och dock: trots alla lidanden och vedermödor på marschen, i striden och senare under fångenskapen går det på många ställen genom dessa dagböcker ett drag af frisk humor, än kärf och korthuggen som hos Posse, än uppsluppen och fri som hos Lyth.

En egendomlig ställning intager den del af Adam Ludvig Lewenhaupts relation, som först nu af professor Quennerstedt publicerats; vid publicerandet af »Agges bittra frukter» utelämnades den. Den gör ett sorgligt intryck; det är en sjukligt bitter man, som skrifvit den. De från den nyssnämnda relationen kända dragen af misstänksamhet så godt som mot hela omgifningen återfinnas, och beskyllningarna mot Rehnsköld äro mycket svåra: skulle de vara sanna,

ginge det på Rehnskölds heder och ära. Beträffande själfva kapitulationen vid Perevolotjna är Lewenhaupts berättelse visserligen mångordig, men man har svårt att ur den få fram en klar och koncis uppfattning af situationen och förloppet. Man tycker sig i själfva berättelsen kunna skönja en viss svårighet hos Lewenhaupt att skilja på hufvudsak och bisak; där man snarast skulle väntat en bestämd utläggning af motiven på kapitulationen och ett rättfärdigande af den, där kommer Lewenhaupt i stället in på en vidlyftig framställning af den kontrovers han haft med Mejerfelt och Trautvetter om den föga viktiga frågan hur det egentligen gått till när den preussiske attachén Siltmann vid Perevolotjna begaf sig till de ryska linjerna. Rent förvånande är det att Lewenhaupt i Moskva i sin framställning kan skrifva att den ryska armén vid Perevolotjna »efter ögonmärke» åtminstone syntes bestå af en 30,000 man.

Till de båda banden Karolinska Krigares Dagböcker har professor Quennerstedt skrifvit inledningar, synnerligen intressanta såväl genom de upplysningar om naturförhållanden de meddela som genom de flerfaldiga värdefulla antydningar och uppslag de gifva.

Hvad nu närmast är att önska är att den rika publikation af karolinska anteckningar, som skett, måtte fortsättas, det förfaller anm. som om särskildt tre källskrifter till Karl XII:s krigshistoria nu borde stå i tur. Det är Siltmanns bref och dagbok i statsarkivet i Berlin, Josias Cederhjelms bref med sina ytterst viktiga, stundom kanske rent af enastående notiser om krigföringen, hvilka ej finnes tryckta, samt slutligen Gyllenkrooks relation, hvilken i sin nuvarande form (Fants Handlingar till upplysning af svenska historien. III) är så vanställd, att den snart sagdt är obrukbar.

A. S.

Bidrag till tredje koalitionens bildningshistoria (1803—1805.) I. Af D:r W. Ekedahl. Lund 1902. VII + 278 sid.

Urkunderna till den tredje koalitionens diplomatiska förhistoria äro numera i sina viktigaste delar publicerade, antingen i direkta urkundssamlingar eller i form af bilagor till specialarbeten. Förutom Napoleons vidlyftiga korrespondens, som naturligtvis är en hufvudkälla, finnas ryska handlingar offentliggjorda i Czartoryskis memoarer, i ett stort arbete på ryska af Tratchevskij, i *Archives du Prince Woronzow* m. fl.; engelska i bl. a. Brownings arbete *England and Napoleon 1803*, som innehåller lord Whithworths depescher; franska och österrikiska i Talleyrands och Metternichs utgifna bref. Litteraturen på detta område är också synnerligen riklig, och författaren synes tagit god kännedom om denna, fastän man i hans förteckning saknar åtskilligt, som borde varit med, såsom t. ex. Rose, *Napoleon I*, hvilket arbete till stor del är byggdt på forskningar i The Public Record Office i London. Däremot har han för

vissa afdelningar begagnat sig såväl af dettas som af franska utrikesarkivets rika skatter.

Framställningen går tillbaka till freden i Amiens, och i raska drag skildrar författaren, huru Bonaparte genom sin aggressiva och hänsynslösa utrikespolitik på kontinenten samt genom sin prohibitiva tullpolitik gentemot England gjorde freden outhärdlig. Utan att förneka förste konsulns fredskärlek konstaterar han, att dennes hela system var oförenligt med fredstillståndet och att kriget var nödvändigt för att få en ändring i detta system.

Om den gigantiska invasionsplanen har mycket tvistats, huruvida man skall anse den såsom Napoleons innersta mening eller endast som en förevändning för att kunna hålla en stor armé samlad utan att väcka misstankar på kontinenten. Författaren hyllar den förra åsikten, utan att kunna uppgifva några andra skäl därför än de oerhörda kostnader, som företaget kräfde, och den allmännan fruktan i Englands ledande kretsar för dess realiserande. Dessa skäl äro emellerväl svaga gentemot Napoleons egen senare kritik af företaget. Han kunde ej hoppas att krossa den engelska flottan med den jämförelsevis obetydliga sjömakt han då förfogade öfver. Och det nationalhat han lyckades tända i Frankrike genom »det nationella företaget» i Boulogne, var en god valuta för de summor han nedlade därpå.

Den franska ockupationen af Neapel och Hannover är skildrad med stöd af akter i The Record Office. Att Napoleon lyckades förskaffa sig de viktiga strategiska platserna i Italien är mindre underligt, när man känner Neapels dåliga regering och ministären Addingtons lojhet, när det gällde att skaffa England bundsförvanter på kontinenten. Också kunde han tillåta sig att med utsökt hån upptaga det neapolitanska sändebudets protest mot kränkningen af konungarikets neutralitet. Författaren uppvisar, att Napoleon var fullt underkunnig om det neapolitanska hofvets engelskvänlighet och om dess ansträngningar att vinna engelsk hjälp mot fransmännen. Att Hannover lika lättsinnigt kunde blifva ett franskt byte, hade sin grund i Fredrik Vilhelm III:s räddhågade politik. Bailleus arbete *Preussen und Frankreich von 1795 bis 1807* har här gifvit författaren det mesta materialet. Det framgår tydligt, att Napoleon lyckades skrämma Preussen till neutralitet tack var dess diplomatis okunnighet, trots sina angrepp i Nord-Tyskland, där Preussen annars gjorde sig till väktare. Genom att sålunda skickligt begagna sig af makternas afundsjuka och slapphet hade han skapat sig en synnerligen stark ställning, som äfven medgaf möjligheten att underhålla en stor del af trupperna på främmande bekostnad.

Napoleon visade sig lika skicklig som diplomat och strateg. Under det England stod isoleradt, förstod han att skaffa sig en rad värdefulla om ock mer eller mindre motvilliga bundsförvanter. De underhandlingar, som ledde till hans förbund med Spanien, äro rätt väl kända genom Lafuentes spanska historia. Författaren har därför ej så mycket nytt att förtälja därom, om man undantager åtskilliga rätt karaktäristiska detaljer från Napoleons utomordentligt

hänsynslösa sätt att behandla den oduglige »fredsfursten», hvarigenom han fick denne att fullkomligt falla till föga. Brytningen mellan Spanien och England är skildrad efter det engelska sändebudets depescher till sin regering. Ehuru England vid denna tid, när Spanien behandlades hart när som ett franskt lydrike, var synnerligen populärt bland såväl den högre som den lägre spanska befolkningen, företogo engelsmännen ideliga kaperier af spanska handelsfartyg. Godoys öfvermodiga uppträdande mot engelska regeringen och hans onödigt utmanande hållning framkallade ett engelskt ultimatum. Men redan långt innan krigstillståndet inträdt, hade den engelska regeringen förstört alla utsikter till en fredlig lösning genom kapandet af den spanska silfverflottan utanför Cadiz. Om de franska fördragen med de bataviska, helvetiska, italienska och liguriska republikerna samt med konungariket Etrurien har författaren intet nytt att förtälja. Han nöjer sig med att efter Napoleons korrespondens konstatera dennes hänsynslösa uppträdande mot dessa stater, som tvungos att med stora penninguppoffringar understödja den mäktige grannen i ett krig, som på alla sätt skadade deras intressen.

Redogörelsen för Rysslands misslyckade medlingsförsök mellan de krigförande, hvilken hufvudsakligen stöder sig på Tratchevskijs arbete samt *Archives du Prince Woronzow*, ger vid handen, dels att de från början af Napoleon väckta förslagen om ryske kejsarens medling knappt varit allvarligt menade, dels att Rysslands diplomatiska verktyg vid denna tid voro alltför partiska för England, för att dessa förslag ens skulle *kunnat* lyckas. Napoleon hade emellertid genom dem lyckats sätta den engelska regeringen i ett ganska allvarsamt bryderi, i det att för densamma knappt återstod annat än att rent afvisa Alexanders uppträdande i denna sak och sålunda på det ömmaste såra hans fåfänga. Dess räddningsmedel bestod i i ett afsiktligt och otympligt misstydande af de fransk-ryska förslagen, hvilket ej litet bidrog att sänka dess redan förut knappt tillmätta prestige i de initierade diplomaternas och statsmännens tanke. Man kan dock anmärka mot författaren, att han vid bedömandet af ministären Addington väl ensidigt fäster sig vid de utländska diplomaternas, i synnerhet Vorontsovs hätska utfall. Addingtons egen biograf Pellew söker framställa hans politik i en ljusare dager såsom dikterad af omtanken att spara Englands krafter och penningmedel till en tidpunkt, då de med större fördel kunde användas på kontinenten. Emellertid ligger det ju nu i öppen dag, att Pitts nya ministär om ej direkt föranledde, så åtminstone högst väsentligt påskyndade utbrottet af tredje koalitionskriget. Att affären med hertigen af Enghien och Napoleons tronsbestigning mycket bidrog härtill, är bekant. Efter Czartoryskis memoarer meddelar författaren en detaljerad redogörelse för den viktiga konselj i S:t Petersburg, då man beslöt sig för ett uppträdande mot Frankrike. Denna finnes för öfrigt ganska utförligt omtalad i Stedingks, svenska ambassadörens i Ryssland, memoarer, hvilket kunde framhållits. De underhandlingar, som sedermera fördes mellan Paris och S:t Petersburg,

ledde till intet. På hvar sitt håll blefvo ambassadörerna utsatta för obehagligheter, Markov i Paris t. o. m. förolämpades offentligt af Napoleon, så att de båda hofvens mellanhafvanden under lång tid sköttes af hvartderas »chargé d'affaires». Napoleons uppträdande mot Alexander lämnade intet öfrigt att önska i fråga om hänsynslöshet, såsom då han i förtäckta ordalag erinrade tsaren om mordet på dennes fader.

På ömse sidor var man öfvertygad om en brytnings snara inträdande, ehuru man ej gjorde sig någon brådska. Det första steget till en koalition mot Frankrike var afslutandet af ett fördrag mellan Ryssland och Preussen. Sistnämnda makt, hvars prestige ansenligt lidit genom fransmännens ohejdade tilltag i Tyskland, hade förgäfves sökt åstadkomma en trippelallians mellan sig och de mäktiga grannarne i öster och väster. Fördraget med Ryssland af 24 maj 1804 blef därför blott en nödfallsutväg. Det stipulerade kraftig hjälp åt Preussen för händelsen af ett krig med Frankrike, hvilket man å preussisk sida var lifligt öfvertygad om, att det ej skulle ifrågakomma.

Nästa steg var fördraget mellan Ryssland och Österrike 6 nov. 1804. Detta var emellertid i verkligheten lika litet som det rysk-preussiska ägnadt att gifva näring åt tsarens redan nu otvifvelaktigt krigiska böjelse, i det man visserligen formellt lofvade mycket, men faktiskt sökte omöjliggöra en *casus foederis*. Författaren meddelar efter en depesch från engelske ambassadören i Wien, att man där t. o. m. beslutit reducera kostnaderna för hären med fem milj. floriner. Och när Österrike ganska snart erkände Napoleons nya kejsarvärdighet, ansåg Englands utrikesminister lord Harrowby, att ett så slående bevis på svaghet från dess sida till stor del var tillkommet för att afvärja alla vidare uppmaningar till ett kraftigt uppträdande mot Frankrike, med hvilket land Österrike ej hade något reellt skäl till missnöje.

Hörnstenen i den nya koalitionen mot Frankrike kom därför att blifva fördraget mellan Ryssland och England, som ej ratificerades förrän 28 juli 1805. Förloppet af de underhandlingar, som ledde därhän, är också utan jämförelse det intressantaste och värdefullaste i arbetet. De lämna bland annat ett godt bidrag till bedömandet af Alexanders karaktär. Han afsåg med sin famlande politik för tillfället ett nytt europeiskt statssystem, hvars medlemmar skulle lefva i en lycklig fred och liberala förhållanden, garanterade af Rysslands och Englands uteslutande på humanitära, ej alls egoistiska intressen grundade upplysta samförstånd. Och härtill ville han, att det engelsk-ryska fördraget skulle bilda hörnstenen. För ändamålet fordrades emellertid en väsentlig reglering af Englands gällande sjörätt och denna makts utrymmande af Malta. När engelska regeringen emellertid ej alls var hågad att göra dessa medgifvanden, framför allt ej för ett så sväfvande och fantastiskt mål, ansåg sig Rysslands kejsare djupt förorättad och sina oegennyttiga afsikter grymt misskända. Hela underhandlingen hade säkert blifvit ett bittert

nederlag för den ryska diplomatien, om ej Napoleons eget hänsynslösa uppträdande i Italien vid midten af året 1805 tvungit Alexander att lämna sina framtidsdrömmar och rätta sina fordringar efter engelsmännens mera praktiska syn på situationens kraf. Instruktionerna för den ryske underhandlaren i London Novossiltzov, som författaren fått ur Czartoryskis memoarer, samt för lord Gower, den nye engelske ambassadören i S:t Petersburg, och skriftväxlingen mellan denne och engelska utrikesministeriet hafva varit rika och väl utnyttjade fyndorter för författaren.

Om Sveriges deltagande i dessa underhandlingar är icke mycket nämndt, ehuru ett något utförligare omnämnande däraf skulle gifvit en riktigare bild af dess roll vid denna tidpunkt och lätt kunnat åstadkommas. Författaren har också med tystnad förbigått Napoleons visst icke allvarligt menade fredsanbud i London på nyåret 1805 samt den större eller mindre inverkan på underhandlingarna det medförde.

E. Apelqvist.

Öfversikt af Tidskrifter

och andra periodiska publikationer.

Arkiv för nordisk filologi. Ny följd. Bd 16: H. 3. B. Sjöros, De nasalerade vokalerna och deras beteckning i de danska runinskrifterna. — B. Kahle, Die handschriften der Hungrvaka — A. Kock, Ytterligare om ljudförbindelsen *aiw*. — B. Kahle, Nordische kleinigkeiten 1—3. — Th. Hjelmqvist, Dastij. En ordförklaring. — B. Erichsen, Bibliografi for 1902. — Meddelande. — **H. 4.** S. Bugge, Bidrag til forklaring af norske stedsnavne. — M. Hægstad, Nokre merkelege notidformer i gamalnorske sterke gjerningsord. — Hj. Lindroth, Etymologien på ordet *skägg*. — Th. Hjelmqvist, Små onomatologiska bidrag. — Th. Hjelmqvist, Till Beronii Rebecka. — Hj. Falk, Anmälan av »Dansk ordbog for folket ved B. T. Dahl og H. Hammer under medvirkning af H. Dahl». — H. Pedersen, Anmälan av »Hjalmar Falk og Alf Torp, Etymologisk ordbog over det norske og det danske sprog. H. 1—4». — E. Ljunggren, Nekrolog öfver Magnus Lundgren. — R. Heinzel, Nekrolog öfver Ferdinand Detter. — Rättelse.

Ekonomisk Tidskrift. Utgifven af D. Davidson. **1904, 5.** R. Norrby Ett bidrag till frågan om svenska statens vattenrätt.

Kungl. Bibliotekets Årsberättelse 1903. Utg. af E. W. Dahlgren.

Kungl. Krigsvetenskaps-Akademiens Tidskrift. 1904, Februari. M. M. Borodkin, Sverige och Ryssland under Krimkriget. Öfversatt och bearbetad af T. J. Petrelli.

Meddelanden från Svenska Riksarkivet. Ny följd. 1: 7, 8. Riksarkivariens årsberättelse för 1903. — Handligar rörande arkivväsendet.

Nordisk Tidskrift för Vetenskap, Konst och Industri. Utg. af Letterstedtska Föreningen genom O. Montelius. **1904, 2.** J. A. Runström, Johan Ludvid Runeberg Till hundraårsminnet. — **3.** E. Givskov, Fabriksdrift under Husmandstaget. Den lille industri i Frankrig — og i Norden.

Ord och Bild. Illustrerad månadsskrift utgifven af K. Wåhlin. **1904, 2.** K. Warburg, Johan Ludvig Runeberg. Några ord vid hundraårsdagen. — **3.** L. M. Bååth, Häfdatecknaren Erik Gustaf Geijer. — A. L. Romdahl, Drottning Kristina-porträtt. — **4.** A. O. Lindfors, Talis Qvalis' ungdomstid i Lund. Några tidsbilder från 1830—40-talen. — **5.** A. Svedstrup, Japan.

Samlaren. Tidskrift utgifven af Svenska Litteratursällskapets arbetsutskott. Årg. 24. 1903 [Tr. 1904]. K. Warburg, C. J. L. Almquists Guldfogel i paradis och hans egen tolkning däraf. — R. Geete, Ett

hittills okändt Katarina-officium. — S. Leijonhufvud, Några kvarlefvor af svensk dramatik från sextonhundratalets slut. — K. Warburg, Den begynnande reaktionen mot nyromantiken. — I. Collijn, Svenska boksamlingar under medeltiden och deras ägare. 2. — Miscellanea. — I. Collijn, Svensk litteraturhistorisk bibliografi. 21. 1902. — **Bilagor:** 1500- och 1600-talens visböcker utg. af A. Noreen och J. A. Lundell. 6. Kungl. Bibliotekets Visbok i 8:o. H. 1. — L. Bygdén, Svenskt anonym- och pseudonymlexikon. Bibliografisk förteckning öfver uppdagade anonymer och pseudonymer i den svenska litteraturen. H. 7/8.

Samlingar utgifna af Svenska Fornskriftsällskapet. H. 125. Skrifter till uppbyggelse. Utg. af R. Geete. H. 1: Bonaventura, Stimulus amoris. — **126.** Södermannalagen efter Cod. Havn. Ny Kgl. Saml. 4:o. N:o 2237. Utgifven af K. H. Karlsson. — Svenska Fornskriftsällskapets allmänna årsmöte 1904. Med bilaga: Ordning vid abbedisseval i Vadstena kloster, utg. af R. Geete.

Statsvetenskaplig Tidskrift. 1904, 1—2. P. Fahlbeck, Engelsk och och svensk parlamentarism. 1—2.

Svenska Turistföreningens årsskrift 1904. K. A. Berlin, Gamla gårdar och stugor på Gotlands landsbygd. — E. Modin, Några drag ur en Hälsingebygds historia och natur. — [T. J. Petrelli], Vid Fredrikshall. — A. B. Nilson, Andrarums alunbruk.

For Kirke og Kultur. 1904, 2. Chr. Bruun, En mærkelig Bog [George, Politiske Reflektioner].

Historisk Tidskrift udgivet af den norske historiske Forening. **Fjerde Række. Bd 3: H. 1.** L. Daae, Var Sverre Kongesön? — E. Hertzberg, Den förste norske Kongekroning, dens Aarstal og ledsagende Omstændigheder.

Norsk Militært Tidsskrift. 1903, 12. J. Wahl, Krigsretssagen mod fænrik Neuspitzer m. fl. (Et bidrag til felttoget 1718's historie.

Samtiden. Tidsskrift for Politik, Litteratur og Samfundsspörgsmaal. Redigeret af G. Gran. **1904, 2.** H. Schück, Gustaf III. 4—5. — **4—5.** H Schück, Gustaf III. 6—9.

Det Ny Aarhundrede. Halvmaanedsskrift redigeret af P. Munch. **Aarg. 1: H. 9.** A. Hedin, Fredsbevægelsens Sejre. — **16.** V. Spångberg, Sveriges politiske Partier.

Tilskueren. 1904, Februar. J. A. Fridericia, Gustav Adolf i Tyskland. Nogle Betragtninger.

Finsk Tidskrift. Utgifven af M. G. Schybergson och R. F. v. Willebrand. **1904, 2.** M. G. Schybergson, Äro Runebergs »Fänrikar» historiskt sanna? — **3.** M. G. Schybergson, Porthans minne tecknadt af våra skriftställare. Illustr. med Porthansmedaljerna af 1799 och 1839. — I bokhandeln: C. J. Ljunggren, Skildring af krigshändelserna i Öster- och Västerbotten 1808—1809, utg. af R. Hausen, anm. af A. — **4.** M. G. Schybergson, I hemmet och skolan på 20- och 30-talen. I bokhandeln: Ur Geijers brefväxling. Utg. af H. Schück, anm. af Jenny af Forselles; Excellensen grefve A. F. Sköldebrands memoarer. Utg. af H. Schück. 1—2, anm. af Jenny af Forselles. Öfre Dalarne förr och nu under medverkan af G. Andersson, F. Schenström m. fl., anm. af J. E. Rosberg.

Skrifter utgifna af Svenska Litteratursällskapet i Finland. 63. Förhandlingar och uppsatser. 17. 1903. [Tr. 1904]. M. G. Schybergson, Porthan såsom akademisk lärare. — G. Castrén, Robert Tengström. — E. Nervander, Några bilder från den Runebergska kretsen. — F. Gustafsson, Runebergs afhandling om den tragiska

koren. — R. F. v. Willebrand, Fredrika Runeberg. — K. G. Leinberg, Gillet »Amore Proximi» eller »Kärleken till Nästan». — K. K. Tigerstedt, Savolaks-Karelska afdelningens historia. — En Savolaksbild från slutet af 1700-talet, medd. af R. Hausen. — Ett fruntimmers bref från ofredstid, medd. af R. Hausen. — G. A. Nordman, Johan Ekelund.

Baltische Studien 1903. N. F. Bd 7. H. Voges, Beiträge zur Geschichte des Feldzuges von 1715. T. 1.

Deutsche Litteraturzeitung. 1904, 7. M. G. Schybergson, Finlands historia. 1—2, anm. af Fr. Arnheim. — **20.** Fr. Arnheim, Gustav Adolfs Gemahlin Maria Eleonora von Brandenburg. Eine biographische Skizze, anm. af K. Spannagel.

Historische Vierteljahrschrift. Herausgegeben von G. Seeliger. **1904, 1.** Chr. Waas, Bonaparte in Jaffa. (Zwei Napoleonische Kontroversen). **2.** — Kleine Mitteilungen (bl. a. K. Eubel, Hierarchia catholica mediiævi. Vol. 2: 1431—1503, anm. af K. Müller). — Nachrichten und Notizen. — Kommissionen. — Personalien. — O. Masslow, Bibliographie zur deutschen Geschichte. — **Nachrichten und Notizen II. H. 1.** Nachrichten und Notizen. — Kommissionen. — Personalien. — Erklärung. — O. Masslow, Bibliographie zur deutschen Geschichte. — **H. 2.** G. Seeliger, Juristische Konstruktion und Geschichtsforschung. — F. Rachfahl, Österreich und Preussen im März 1848. Aktenmässige Darstellung des Dresden-Potsdamer Kongressprojektes. (Schluss.) — Kritiken. — Nachrichten und Notizen. — Zeitschriften. — Preisaufgaben. — Personalien. — Erklärung v. G. Seeliger. — O. Masslow, Bibliographie zur deutschen Geschichte.

Literarisches Zentralblatt. 1904, 9. D. Schäfer, Die Hanse, anm. af —ff—. — **17.** M. Philippson, Der grosse Kurfürst Friedrich Wilhelm von Brandenburg. D. 3: 1660—1688, anm. af K.—L. — **19.** P. E. Fahlbeck, Der Adel Schwedens (und Finlands), anm. af —en.

Mitteilungen aus der historischen Literatur. 1904, 2. D. Schäfer, Die Hanse, anm. af Fr. W. Riemann. — D. Schäfer, Geschichte von Dänemark. Bd 5, anm. af Ködderitz. — S. Clason, Studier öfver arkivväsendet i utlandet, anm. af Kretzschmar. — M. Jähns, Geschichtliche Aufsätze, anm. af Foss.

Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutchen in Böhmen 1903. Jahrg. 42. C. Jahnel, Der dreissigjährige Krieg in Aussig und Umgebung.

Monatsblätter. Herausgegeben von der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde. **1903, 5.** N. Wimarson, Sveriges krig i Tyskland 1675—1679. D. 2, anm. af M. W.

The English Historical Review. 1904, January. G. Edmundson, The Dutch on the Amazon and Negro in the seventeenth century. P. 2. — C. H. Firth, Clarendons »History of the rebellion». P. 1. The original »history». — J. F. Chance, The Northern question in 1716. P. 2. — F. Haverfield, Theodore Mommsen. — Notes and documents. Reviews of books. — Notices of periodical publications. — **April.** E. Armitage, The early Norman castles of England. P. 1. — C. H. Firth, Clarendon's »History of the rebellion». P. 2. The »life» of himself. — R. M. Johnston, Lord William Bentinck and Murat. — Notes and documents. — Reviews of books (bl. a. Brieven van Nicolaes van Reigersbesch aan Hugo de Groot. Uitgegeven door H. C. Rogge, anm. af G. Edmundson; W. Ekedahl, Bidrag till tredje koalitionens bildningshistoria (1803—1805). D. 1, anm. af J. Holland Rose. — Notices of periodical publications.

The Scottish Historical Review. 1904, Jan. A. F. Steuart, Scottish officers in Sweden [1573—1627].

Revue d'histoire diplomatique. 1904, 2. G. de Mun, Un frère de Richelieu. Le Cardinal de Lyon. — Persan, Une mission diplomatique en Pologne au seizième siècle (suite et fin). — F. de Saint-Charles, Les accords internationaux relatifs à l'arbitrage (1903—1904). — N. Tcharykow, Le chevalier Barberini chez le tsar Jean le Terrible (1564). — P. Durand-Lapie, Dom Antoine Ier de Portugal (suite). — Comptes-rendus.

Revue Historique. 1904, Mars—Avril. G. Servières, Le rôle de Bourrienne à Hambourg, 1805—1810. 1er art. — G. Bapst, Napoléon III à Magenta. — R. Basset, Les documents arabes sur l'expédition de Charlemagne en Espagne. — L. Maury, Une relation inédite des journées des 5 et 6 octobre 1789. — Correspondance. Lettre de M. Albert Dufourcq, à propos de l'Avenir du Christianisme; réponse, par G. Monod. — Lettre de P. Bliard. — Bulletin historique: France. La reforme de l'École normale supérieure et les universités de province, par G. Monod. — Le Bulletin de Correspondance africaine et l'École supérieure des lettres d'Alger, par G. Monod et R. Basset. — Antiquité romaine, par C. Jullian. Epoque contemporaine, par A. Lichtenberger. — Historie de l'art par B. Monod. Allemagne et Autriche. Publications relatives à l'historie romaine; 2e art., par W. Liebenam. — Comptes-rendus critiques. — Publications périodiques et sociétés savantes. — Chronique et bibliographie. — **Mai—Juin.** L. Bréhier, La royauté homérique et les origines de l'État en Grèce; suite et fin. — J. Ch. Bracq, La question de Terre-Neuve, d'après des documents anglais. — G. Servières, Le rôle de Bourrienne à Hambourg, 1805—1810; suite et fin. — A. Coville, Une aubaine à Lyon sous Henri II. — Bulletin historique: France. Moyen âge, par L. Molinier. — Suède, 1884—1902 af L. Maury; 1re partie. — Comptes-rendus critiques. — Publications périodiques et sociétés savantes. — Chronique et bibliographie.

Öfversikter och granskningar.

Histoire politique de la révolution française. Origines et développement de la démocratie et de la république. Par A. Aulard. VIII + 805 sid. Paris 1901.

Mer än tjugu år hafva förflutit sedan Aulard genom första delen af sin *L'éloquence parlamentaire pendant la révolution* beträdde det forskningsområde, inom hvilket hela hans följande historiska skriftställareverksamhet rört sig. Denna verksamhet har, som bekant, präglats af den skarpaste opposition mot den uppfattning af revolutionens orsaker och förlopp, som funnit sitt uttryck i Tocquevilles och framför allt Taines arbeten. Det är allmänt kändt hvilket inflytande den sistnämnde utöfvat genom sin öfverlägsna framställningskonst och förledande bevisföring, men det är också kändt, hur han i sitt oförsonliga hat till den jakobinska doktrinismen gifvit en så partisk teckning af den stora samhällskrisen, att en reaktion förr eller senare måste inträda mot den åskådning han förfäktade. Emellertid kan icke heller Aulard fritagas från ett ensidigt betraktelsesätt, sammanhängande med hans demokratiska sympatier och utpräglade antiklerikalism. Å andra sidan har han dock både genom sina kritiska detaljundersökningar och värdefulla urkundspublikationer och genom sin sträfvan att organisera en planmässig verksamhet inom sin specialvetenskap inlagt så stora förtjänster om det revolutionshistoriska studíet i sitt hemland, att hvarje nytt arbete af hans hand är ägnadt att tilldraga sig en allmännare uppmärksamhet.

Syftemålet med det föreliggande är enligt författarens egna ord att klargöra revolutionens karaktär genom att särskilja alla de handlingar, hvilka, oförenliga med dess principer, endast af en orättfärdig eller föga skrupulös historieskrifning upptecknats på dess konto. Hvari består då revolutionen? I rättighetsförklaringen af 1789 och dess supplement från 1793 samt i alla de sträfvanden, som gått ut på att omsätta däri uttryckta idéer till en full politisk verklighet. Med rätta framhåller författaren, att den demokratiska republiken är den logiska konsekvensen af lärorna om folksuveräniteten och människornas naturliga jämlikhet; hufvudpartiet i boken behandlar

också dess historia, d. v. s. nationalkonventets tid, medan de första kapitlen, som beskrifva de demokratiska och republikanska idéernas utveckling under den inskränkta monarkien, och de två sista afdelningarna, som beröra direktoriet och konsulatet, äro att betrakta såsom inledning och afslutning.

En sammanhängande framställning af de skilda politiska och sociala åskådningarnas utveckling under en period, fylld af starka konflikter, erbjuder alltid sitt stora intresse, i synnerhet om det gäller en tid, som bedrifvit en så ohejdad idékult som den franska revolutionen. För att lämna en dylik skildring äger också författaren rika förutsättningar i sin grundliga kännedom om revolutionstidens periodiska litteratur, ströskrifter, parlamentsdebatter och klubbdiskussioner. Gentemot Taine har han därvid betonat — och häri ligger en betydelsefull vinst af hans undersökningar —, att revolutionens verk icke varit frukten af ett visst filosofiskt system, utan fastmer framträdt såsom resultatet af de handlande personernas försök att skapa politiska organisationer, afpassade efter skiftande yttre och inre förhållandens kraf. I sammanhang härmed har han också påvisat, att revolutionsmännen voro långt större opportunister än hvad man i allmänhet varit böjd att erkänna, fången i föreställningen om deras rent abstrakta karaktärsläggning. Af ett särskildt intresse är framställningen af jakobinklubbens politiska roll, stödd på ett noggrant studium af dess aktstycken. Därur framgår ovedersägligt, att klubbens debatter endast afspeglat de olika uppfattningarna under revolutionens olika skeden, d. v. s. under monarkien gått i en monarkisk riktning och under republiken följt den härskande opinionens växlingar. Likaledes bör det framhållas som en förtjänst, att författaren vidgat blicken för landsortens betydelse i den revolutionära omdaningen. Så har han t. ex. påvisat den djupare innebörden af den municipala organisation, som nästan spontant utvecklade sig öfverallt i Frankrike efter Bastiljstormningen: därigenom brötos skrankorna för den provinsiella afsöndringen, hvilken dittills hindrat nationalmedvetandets fulla utbildning. Men vid sidan af de upptäckter, som bidragit till att skänka en klarare syn på revolutionens väsen, finner man spåren af en åskådning, hvilken blott alltför mycket vittnar om sitt beroende af dagspolitikens dogmer. Den Tocquevilleska skolan har med sådan styrka bevisat revolutionens samband med den äldre utvecklingen inom Frankrike, att den uppfattning, som ånyo vill häfda dess fullkomligt nyskapande karaktär, måste betraktas som en tillbakagång inom forskningen. Aulard delar emellertid icke endast Comtes tro, att revolutionen bildar inledningen till mänsklighetens sista stora kulturperiod, utan han är också enig med Michelet i beundran för de lägre folkmassornas andel i revolutionsarbetet. Stundom ta sig hans ultra-demokratiska åsikter rent frånstötande uttryck, såsom då han yttrar om uppträdet den 20 juni: »Ce fut un événement considerable, une entrée en scène du prolétariat, non plus farouche et émeutier, comme aux journées d'octobre 1789, mais calme, fort, joyeux de sa force,

capable de s'organiser.» Eller då det med anledning af spörsmålet om kvinnans politiska rösträtt heter: »Les femmes plaidèrent aussi leur cause par des actes. Elles participèrent à la Révolution qu'elles contribuèrent à faire réussir. — Ce sont des femmes qui firent les journées des 5 et 6 octobre, si décisives.»

Men denna grundåskådning medför också en begränsning, som visar sig i hela arbetets uppställning och plan. Aulard har tagit en sådan hänsyn till den roll, som den stora massan, organiserad i municipala församlingar eller politiska klubbar, spelat vid revolutionens förverkligande, att han nästan alldeles förbisett de enskilda personernas betydelse. Förgäfves letar man t. ex. efter en värdesättning af en Mirabeaus eller Lafayettes inflytande. Det är först vid behandlingen af de revolutionära institutionernas uppkomst och utveckling som framställningen blir bred och intresseväckande.

Särskildt knapphändig ter sig skildringen af den monarkiska perioden, i det att Aulard förbigår alla de tilldragelser därunder, som icke direkt influerat på de republikanska och demokratiska idéernas framsteg eller tillbakagång. Däremot måste det erkännas, att han inom det område, som han utstakat för sin undersökning, meddelar en mängd af fakta och synpunkter, som förtjäna att uppmärksammas. — Med bestämdhet förnekar han, att det vid revolutionens början fanns något republikanskt eller demokratiskt parti inom Frankrike. Upplysningslitteraturens stormän hade visserligen underminerat grunden för den gamla samhällsbyggnaden, men enats i öfvertygelsen om det monarkiska styrelsesättets förträfflighet för Frankrikes vidkommande och i misstron mot de lägre folkklassernas förmåga att deltaga i det politiska lifvet. I anslutning till detta åskådningssätt skapade också den konstituerande nationalförsamlingen en monarki med inskränkt rösträtt, ehuru den i princip häfdade de radikala teorierna om folksuveräniteten och människornas naturliga jämlikhet. Uti Ludvig XVI:s förhållande till revolutionen ser författaren den afgörande faktorn i de nya idéernas utvecklingshistoria. Visserligen uppstod redan på hösten 1790 ett parti, som medvetet förfäktade republikanska och demokratiska åsikter; det grundades af en kvinna, madame Robert, som tillsammans med sin make, en f. d. advokat i Lüttich, utgaf den radikala tidningen Mercure national. Men inskränkt till ett fåtal anhängare inom den bildade medelklassen, ägde partiet ringa inflytende, förrän frågan om konungadömets vara eller icke vara fick en verklig aktualitet. Det skedde efter Ludvigs flykt till Varennes. Både i Paris och landsorten framkallade denna tilldragelse republikanska opinionsyttringar. Särskildt märkligt är Condorcets uppträdande till republikens försvar, ehuru författaren måhända i sin stora beundran för denne encyklopedisternas arftagare öfverdrifver det inflytande han utöfvade på den allmänna meningen. Tillika härskade faktiskt republiken inom Frankrike under konungens suspension, då nationalförsamlingen öfvertog regentens åligganden, gaf order åt ministrarne och sysselsatte sig med den diplomatiska korrespondensen. Efter oroligheterna på Marsfältet följde emellertid

en reaktion till förmån för konungadömet och den burgna medelklassen. Aulard har särskildt fästat uppmärksamheten på de författningsändringar i konservativ riktning, som datera sig från nationalförsamlingens sista tid och hvari man spårar 1795 års konstitution in nuce. Lagstiftande församlingen var just ett uttryck för den borgerliga regimen i Frankrike, ehuru dess sammansättning rönt inverkan af de förhållanden, som inträdde genom konungens flykt omedelbart före valen. Vid sidan af en författningstrogen majoritet rymde den sålunda utpräglade radikaler, såsom Danton och Fréron eller Vergniaud, Gaudet och Brissot, hvilka genom sin djupa misstro mot Ludvig XVI voro predisponerade för en republikansk åskådning. Med rätta betonar Aulard den oklara ståndpunkt, som i det hela utmärker församlingens politik, då den å ena sidan tillät sig handlingar, hvarigenom konungamakten uppenbart kränktes, men å andra sidan ryggade tillbaka för en afgörande brytning. Upproret den 10 augusti var som bekant ett verk af den revolutionära kommunen, hvilket lagstiftande församlingen tvingades att godkänna. Att denna emellertid ämnade att upprätthålla monarkien, framgår af dess beslut att endast suspendera konungen och att sörja för prinsens uppfostran. Faran af den fientliga invasionen och upptäckten af Ludvig XVI:s stämplingar framkallade dock inom kort en rörelse emot konungamakten som banade väg för republiken. Men för själfva namnet syntes man frukta, åtminstone om det får tillmätas någon betydelse, att ingen af elektorsförsamlingarna till nationalkonventet — med undantag af den i Paris — uttalade någon bestämd fordran om republikens upprättande eller att konventet efter att ha afskaffat konungadömet dröjde med att direkt namngifva den styrelseform, som skulle träda i stället. Aulard tillskrifver denna tvekan praktiska motiv: republiken innebar för mången föreställningen om en federationsstat, likartad med den som nyligen upprättats i Nordamerika, medan Frankrike under den nya regimen mer än någonsin behöfde en enhetlig organisation för att kunna genomgå sin farliga kris. När så republiken formligen proklamerades, beslöt också konventet på Dantons förslag att tillika förklara den för en och odelbar.

Hufvudintresset i den andra afdelningen knyter sig vid författarens detaljerade redogörelse för kampen mellan girondisterna och berget och den revolutionära styrelsens organisation. Skarpare än hvad förut skett betonar Aulard, att den enda egentliga skillnaden i de båda partiernas program rör frågan om Paris' och departementens ömsesidiga ställning, i det berget häfdade hufvudstadens supremati, under det att girondisterna endast ville medgifva den dess grundlagsenliga inflytande såsom ett af Frankrikes 83 departement. Denna motsättning framträder redan under septemberdagarna 1792 i meningsbrytningen mellan Danton och Roland, då den förre ville göra Paris till försvarets medelpunkt, medan den senare påyrkade regeringens och representationens förflyttning till Blois. Vid processen mot Ludvig XVI röjer den sig likaledes, då girondisternas ledare önskade domens bekräftelse af departementen. Däremot visar för-

fattaren, att man ingalunda kan göra bergets män ensamma ansvariga för skräckväldet; så t. ex. ådagalade Danton i själfva verket större känslighet för septembermordens ohyggligheter än Roland, ehuru han sedermera dels af opportunitetsskäl, dels af likgiltighet för sitt eget rykte tog dem på sitt ansvar. Ännu omöjligare är det att uppdraga någon gränslinje mellan de båda partiernas religiösa åskådning; mellan Robespierre och girondisterna fanns det visserligen en stark motsättning på det religiösa området, men berget i öfrigt delade ingalunda Robespierres tro. Lika litet rådde det någon djupare skillnad mellan partierna i deras ställning till den sociala frågan, om det också för ett ögonblick föreföll så. Robespierres socialistiska uttalanden under debatterna om Condorcets författningsprojekt voro endast ett kampmedel; väl kommen till makten, gjorde han icke något försök att tillämpa dem i en omgestaltning af samhället. Särdeles lärorik är författarens analys af 1793 års konstitution, hvarvid han påvisar dess karaktär af en kompromiss mellan bergets och girondens styrelseprinciper, åvägabragt för att förena alla republikaner till strid emot rojalisterna. Härigenom förklaras, åtminstone delvis, både dess sväfvande formulering och planlöshet.

I sin skildring af konventets politik sätter Aulard ett bestämdt gränsmärke vid den 9 thermidor. Tiden före Robespierres fall karaktäriseras i stort sedt af en stark centralisation inom styrelsen och en demokratisk åskådning, som funnit ett uttryck i 1793 års författning, men kanske ännu tydligare satt sin prägel på Condorcets konstitutionsförslag. Utförligt redogöres för den revolutionära styrelsens organisation, särskildt välfärdsutskottets arbetssätt och den verksamhet, som utöfvades af konventets »représentants en mission», en verksamhet, hvilken i det hela torde vara förtjänt af en mildare dom än den Taine uttalat, stödjande sig på berättelserna om vissa enstaka representanters framfart. — Tiden efter den 9 thermidor betecknas af en brytning mellan demokrater och anti-demokrater, som särskildt framträder i debatterna om författningen af år III, där denna periods styrelseprinciper komma till synes på samma sätt som den föregående periodens afspeglat sig i 1793 års konstitution. Karaktäristiska för konventsmajoritetens förändrade hållning äro också förföljelserna emot klubbväsendet och Pariskommunens upplösning. Författaren betraktar Napoleons seger den 18 brumaire som den slutliga följden af dessa åtgärder. Enligt hans mening framkallades nämligen militärdiktaturen af den maktförskjutning, till de bemedlade klassernas förmån, som inträdde i och med tilllämpningen af 1795 års författning. Det är visserligen sant, att statskuppen planerades af ett parti inom bourgeoisin, men å andra sidan kan det icke heller förnekas — och Aulard betonar själf på ett ställe detta faktum —, att Napoleon just ibland Paris' arbetarebefolkning ägde ett säkert stöd för sitt välde. Den djupaste orsaken till den Napoleonska diktaturen har man att söka i den eröfringspolitik, som mer och mer blef republikens mål, men denna eröfringspolitik åter var den fullgångna frukten af de drömmar, om en re-

volutionär propaganda, som jäste i sinnena så starkt redan under konventets första tid.

Aulard hatar framför allt Napoleon såsom konkordatets upphofsman. Säkerligen har han rätt däri att öfverenskommelsen med påfvestolen endast var ett led i förste konsulns sträfvanden att skaffa sig själf en ökad maktställning, företagen utan hänsyn till Frankrikes behof. Men författarens synpunkt har helt naturligt påverkats af den religiösa frågans nuvarande ställning i hans hemland. Eljest skulle det icke ha undgått hans uppmärksamhet, att revolutionens män, då de genomförde statens och kyrkans skilsmässa, aldrig fattade problemet i dess fulla innebörd. Tanken på en statsreligion föresväfvade dem nämligen än i den ena, än i den andra formen; det är tillräckligt att erinra om »la culte décadaire» under direktoriet. Åt revolutionstidens religiösa förhållanden har Aulard för öfrigt ägnat en intressant, ehuru ofullständig framställning, i det att han alldeles lämnat åsido den kyrkliga frågans behandling af den konstituerande nationalförsamlingen, som dock är så viktig för den följande utvecklingen. Redan 1892 utgaf han i bokform sina studier öfver förnuftets och högsta väsendets kult, däri han framställde den åsikten, att den förra icke utgick från någon planmässig sträfvan att utbreda en materialistisk filosofi inom Frankrike, utan endast var ett medel i det fosterländska försvarets tjänst emot prästerskapets stämplingar. Ur det förhållandet, att den egentligen icke afsåg att framkalla någon förändring i fransmännens religiösa medvetande, vill författaren förklara den omständigheten, att den både uppkom och försvann så hastigt, utan att lämna några djupare spår efter sig. Samma mening uttalar Aulard också i detta arbete. Det förefaller dock som om han här gått för långt i sina försök att förklara revolutionens företeelser ur tillfälliga, praktiska behof. Frånsedt den omständigheten, att konventets kommissarier utbredde den nya kulten under ett profanerande af de katolska helgedomarna, som icke endast kunde ha sin grund i hatet emot prästerna, visar exempelvis det förhållandet, att det gjordes försök att formulera förnuftstron i vissa dogmer, att det här verkligen var frågan om en ny religion, som skulle ersätta den gamla.

B. Sg.

Svenska bilder i polska vitterheten. Af Alfred Jensen. Utgifna med understöd af Svenska akademien. Stockholm 1904. 171 sid. in 8:o.

På 334 sidor i 5 olika delar af »Historiskt bibliotek» för åren 1875—1878 har prof. X. Liske gifvit oss en »Öfversigt af den polska litteraturen med särskildt afseende på den svenska historien». Han har där mer eller mindre utförligt refererat innehållet af bref, akt-

stycken, dagböcker, krönikor, memoarer, materialsamlingar och vetenskapliga bearbetningar samt sålunda gifvit oss, för hvilka polska språket är »ett väsentligt hinder», en mycket välkommen vägledning till att rätt känna och förstå historiska fakta. Herr Jensen, vår framstående och spirituelle slavist, låter oss i det arbete, som här anmäles, blicka in i omkring ett femtiotal tryckta och ett tjog endast i handskrift tillgängliga polska vittra verk, i hvilka vårt land eller vårt folk beröres. Han ger oss därvid tillfälle att mindre lära känna fakta än *nationella stämningar*.

Äfven kunskapen om nationella stämningar har sin vikt för historikern, om han rätt skall kunna bedöma det historiska sammanhanget. Själfva liksom aflagringar af händelsernas förbiilande ström eller dunkla, datolösa minnen i folksjälen, spela de nationella stämningarna en ej oviktig roll vid folkens mellanhafvande, i det att de i sin ordning ej sällan gifva uppslag till betydelsefulla tilldragelser eller åtminstone kunna utgöra förklaringsgrunder till dem. Ett folk behöfver ej alltid komma i direkt beröring med ett annat folk för att fatta en viss stämning i fråga om detsamma. Ett folk, om än fjärran från oss, som utmärkt sig genom en rad af härliga bedrifter på andens eller materiens fält, i krigets eller fredens värf, bringar oss i en nationell stämning af beundran och sympati, medan däremot ett annat genom en serie af gärningar, som vittna om slafsinne, kulturfientlighet, roflystnad och begär att förtrycka, väcker en nationell stämning af motsatt art. Det säger sig självt, att den nationella stämningen växer i styrka, när det egna intresset kommer med i spelet, och i detta fall öfvergår den vanligen till nationalhat — *nationalkärlek* är ett begrepp, som intet folks ordböcker upptagit.

I våra dagar återspeglas den nationella stämningen framför allt genom tidningspressen, som, tyvärr, också genom sin aldrig hvilande tunga upphetsar densamma, oftast till en lidelse och omfattning och med en hast, som för en förgången tids människor voro lika okända som verkningarna af nutidens snabbeldspjäser. Förr fick den nationella stämningen i folkens bredare lager sitt uttryck eller sin näring företrädesvis genom predikningarna och den sköna litteraturen, rimmad eller på prosa, och ju mer skönlitteraturen hämtat sitt stoff ur sitt folks historia, dess klarare framstå för eftervärlden detta folks tankar om och känslor för andra folk. Herr Jensen försäkrar, att den polska diktkonsten alltid haft en nationell karaktär och i högre grad än många andra länder bevarat sambandet med det polska samhällets politiska utveckling. Vi kunna således vänta oss att där finna mycket, som uppenbarar den nationella stämningen emot Sverige och svenskarna, då vårt folk ju under en längre tid stått i direkt och, Gudi klagadt, fientlig beröring med det polska och vid ett par tillfällen djupt ingripit i dess öde.

Förf. har vid sin litterära revy »ordnat materialet efter den kronologiska ordning, hvari själfva de behandlade ämnena framträda» och därvid tagit den svenska konungalängden till indelningsgrund. Så äro t. ex. alla skrifter, som beröra en viss konungs tid nämnda

i ett sammanhang, de må vara skrifna för 300 år sedan eller i går. Det är att beklaga. att han ej kunnat framställa dem i följd efter affattningstiden. Man hade då klarare fått se den polska diktkonstens af förf. framhållna »samband med samhällets politiska utveckling». Nu är sammanhanget trots ämnets enhet ett rent yttre, liksom emellan de alfabetiskt ordnade artiklarna i en encyklopedi. Det kan betviflas, att genom förf:s arrangemang bildats »i sitt slag ett stycke svensk historia, kanske så god som månget annat». Säkert är att genom ett motsatt förfaringssätt bättre framgått, »huru det svenska namnet varit fruktadt och hatadt, beundradt och älskadt» under olika skeden af den polska nationalstämningens utveckling.

De lifliga dynastiska förbindelserna emellan Polen och Sverige under Erik XIV och Johan III gåfvo uppslaget till, att den polska vitterheten började syssla med Sverige. Det skedde i två ganska märkliga dikter. Den ena är en den bekante statsmannen och historieskrifvaren Martin Kromer tillskrifven, i didaktisk-populärt syfte 1570 utgifven »Sannfärdig historia» om Johans och Katarinas sorgliga öden, med en rekapitulation af Sveriges historia fr. o. m. Szten Torns (= Sten Sture d. y:s) utväljande till riksföreståndare. Med de i dikten återgifna, »Farcasia» den 14 oktober 1567 daterade 20 förlikningsartiklarna emellan Erik och Johan, hvilka hr Jensen förmodar tillhöra 1568, åsyftas nog de bekanta »artiklarna på Ventholmen», som mycket riktigt ingingos i okt. 1567. Det andra vittra alstret är Andrzej Zbylitowskis 3 sånger på alexandriner om Sigismunds resa till Sverige 1593—94 (tryckt 1597; flere uppl.), som af hr Jensen träffande karakteriseras såsom en »polsk Iliad». Dikten öfverflödar af antika reminiscenser och mytologiskt prål, men innehåller särskildt i 3:e sången åtskilliga lokal- och festskildringar samt notiser af historiskt värde, som gjort, att Hjärne kunnat tillgodogöra sig ett och annat i sin afhandling om »Sigismunds svenska resor», där han ock meddelar rätt stora utdrag. I dessa dikter spåras ännu intet af någon viss stämning emot Sverige och svenskarna; man känner intet för dem eller mot dem; man hämtar ämne till en spännande berättelse ur dess dagskrönika eller betraktar det med turistens blick. Och knappast under Sigismunds kamp emot Karl IX ger den då skäligen magra polska vitterheten prof på någon anti-svensk stämning, om man ock tager parti för den »rätte» konungen emot »hertigen af Södermanland» eller helt enkelt »Suderman» och ett par dikter i chauvinistiska ordalag fira segern vid Kirkholm »såsom en nationell triumf öfver en ärkefiende».

Gustaf II Adolf, usurpatorn, kättaren, som flyttade det förödande kriget inom Polens egna landamären och som sedan sökte komma huset Habsburg till lifs, blir »ytterst omildt bedömd af sina samtida i den polska litteraturen», ehuru alstren ej tyckas hafva varit många, och i samma mån växer naturligtvis den nationella oviljan mot allt svenskt. Han angripes i smädedikten, men värst tilltygas han af Polens störste andlige vältalare på den tiden, hofprästen Fabian Birkowski, som öfver honom höll ett liktal, »inpyrdt af allt det

intoleranta, ensidiga och fördomsfulla, som i alla tider och länder känneteeknat den katolska uppfattningen», säger hr Jensen väl generellt. Talet är på samma gång, enligt honom, ett litet praktstycke i 1600-talets polska prosa. Talaren erkänner visserligen, att Gustaf Adolf var »en stor man, en ypperlig krigare... alltid Victor och Triumphator» och att »alla förstummades, när de fingo se den store konungen, och när de skulle afsluta traktater med honom sade de: Habeto nos foederatos et serviemus tibi», men han hade försvurit sig åt den luterska vantron för att få kronan, en helgerånare var han, och i »helvetets fångceller» skulle han inspärras. Talaren uttalar sitt ve! öfver goter och vandaler, »som angripit från andra sidan hafvet, öfverfallit katolska herregårdar, kastat heliga präster i fängelse och befolkat deras fäderneärfda hemvist med Edra illasinnade missdådare och ogudaktiga handtlangare». Vänder Sverige sig ej »från de luterska afgudakalfvarna till det rätta Jerusalem..., skall det till sist förgås, såsom det börjat». Sådant kunde på den tiden yttras af en hofvet nära stående person om ett land, med hvilket man lefde i fred. Ett exempel på huru Gustaf Adolf i polackernas ögon var den fruktansvärde krigshjälten föreligger i några drastiska verser i »Den till konung förvandlade bonden», en komedi, som 1633 spelades inför hofvet i Krakau och hade till författare Piotr Baryka, som i Preussen kämpat emot svenskarna. Ett par rader må citeras:

»Ja, själfva satan lärt honom alla hans finter.
Han bökar som en vildgalt, som en mullvad han gräfver,
Och som en bondtölp står man för honom på fältet.
Man rusar fram mot honom — vips är han på skansen.
Det eldas på och glöder af skotten, så täta
Som när en skördeman binder kärfvar på åkern,
Så att man knappast hinner att ens draga andan.»

Karl Gustafs infall i Polen bragte nationalhatet mot svenskarna till kokpunkten, och det afspeglas i samtida rik litteratur, både tryckt och otryckt, och den misslyckade utgången på hans företag lade till uttrycken af hat äfven ord af hån. Det vimlar af nedsättande epitet på svenskarna, som betecknas som »gudlösa», »grymma», »ondskefulla», »utan heder och tro», »roflystna» med »skojande zigenare och fördömda judar» till bundsförvanter, och man hade ordstäf såsom »elak som en svensk», »käringaktig som en svensk», medan i samma andetag ropet »svenskarna komma!» inger en dödlig förskräckelse och man talar om deras »impetus värre än den vilda tigrinnans». Sverige är ett afskyvärdt land, där det finns blott »groft mynt af koppar eller stinkande silltunnor». Kungen skildras som »gudlös», »edsbrytare», »tyrann» eller framställes som hjälplös, sedan hans förnämsta generaler sköljts bort af folkresningens våg. Bland de af hr Jensen anförda arbetena må nämnas krönikan »Inbördeskriget» på 16,000 rimmade alexandriner af Samuel Twardowski, som dock

en gång i en dikt hyllat Karl Gustaf som »Polens befriare», och de af onämnd förf. skrifna 12 sångerna (12,504 verser) om »Belägringen af Częstochowa».

Częstochowaklostrets belägring är den kärna, kring hvilken de öfriga krigshistoriska stoffen samla sig och har fått sin ryktbaraste skildring i »Nova Gigantomachia» (1:a uppl. 1657), ett latinskt prosaverk af den, som ledde klostrets försvar, priorn Augustin Kordecki, ett namn för oss svenskar obekant, men i Polen frejdadt som en nationalhjältes. Hvarför hr Jensen upptagit detta arbete bland vitterhetsalster förstå vi ej. Det är en genom ett tjugutal aktstycken dokumenterad historia, berättad med anspråk på att vara sannfärdig, och den skulle tvifvelsutan hafva fått en plats i Liskes förteckning, om den varit skrifven på polska. Berättelsen om järtecknen och om himmelska makters inskridande förändrar ej denna boks egenskap att vara en så att säga ex officio skrifven relation, som hr Jensen själf mycket riktigt också karakteriserar som »den viktigaste källa, hvarur historieforskarna hafva att ösa rörande belägringen», äfven om alla dess uppgifter ej stå sig gentemot en källkritisk undersökning, kunna vi tillägga. Att i en krönika tala om järtecken hörde till tidens sed, och att klostrets räddning undan svenskarnas eröfringsförsök framställes såsom ett verk af den heliga jungfrun, hvars enligt legenden af evangelisten Lukas målade bild där bevarades, var gjordt bona eller mala fide för att än mer förhöja dess stora anseende. Men säkerligen har författaren så vidlyftigt som skett refererat verkets innehåll (vi uttala inom parentes den förmodan, att hr Jensen visar större trohet mot den lefvande polskan än mot det döda latinet), emedan det ju har en skönlitterär betydelse, såtillvida som det är »stamfadern för en hel mängd hjältedikter om Karl Gustaf i Polen». Däremot kunna vi väl förstå författarens förvåning öfver, »att svenska historieskrifvare ej med en enda rad omnämnt denna i Sveriges krigshistoria synnerligen intressanta episod». Såväl om belägringen och »Nova Gigantomachia» i egenskap af historisk källa som om hr Jensens insinuation rörande orsaken till de svenska häfdatecknarnas tystnad skola vi en annan gång yttra oss.

Den polska skönlitteraturen om Karl XII består af endast några tarfliga strö- och smädeskrifter och kan, enligt hr Jensen, ej mäta sig med den under Karl X. Han tillskrifver det den omständigheten, att »både originaliteten och det vittra intresset hade försvunnit». Måhända skulle man frestas att tro, att polackerna hade en helt annan syn på Karl XII, som ju ville skapa ett starkt nationellt Polen i förbund med Sverige emot Ryssland, än de haft på farfadern, som velat stycka deras land. Men nej, »den polska nationen har alldeles icke uppfattat eller förstått honom under en *sådan* roll» (Liske). Och hvad hr Jensen citerar ur t. ex. Węgierskis diktsamling »Den polska frihetens Classicum på fäderneslandets ruin» (1703) ger i hätskhet ej mycket efter hvad som producerades under Karl

X Gustaf, vare sig det gäller konungen, hvilken framställes som eds- och fredsbrytare, eller hans folk:

»Det medfödt är hos svensken att plundra och röfva
Samt att med ulfvarätt uti grannlanden ströfva.»

Fientlig beröring emellan Sveriges folk och Polens förekom ej efter Karl XII:s tid, och den polska vitterheten under 1700-talet fann ej i samtida tilldragelser anledning att sysselsätta sig med oss, ehuru det dock vill synas, som skulle de många frivilliga svenskarnas uthålliga kamp för Stanislaus Leszczinskis krona under polska tronföljdskriget kunnat ge stoff till skildringar. Däremot har en intressant episod i Sveriges historia gifvit uppslag till ett par arbeten, nämligen en på Vertôts bekanta »Histoire des révolutions de Suède» byggd »vidunderlig hjältedikt» på 8,350 rimmade alexandriner, »Svenska revolutionen» (tr. 1756), som behandlar Gustaf Vasas historia (1515—42), särskildt hans befrielsekrig, och ej bäfvar för att tvinga in Västerås recess och ordinantia i rimmens fjättrar, och den på grundvalen af dessa rimmerier, »de skändligaste som någonsin vanställt den polska poesien», tillkomna lilla prosaskriften »Gustaf Vasa eller polska resningen jämförd med den svenska» (1794). Där framhållas arffiendens afundsvärda förmåga att med framgång värna sin frihet och hans goda statsförfattning såsom väckelser för det politiskt vanmäktiga och förnedrade Polen. Där tiger hatet, och som Sverige ej mer var Polen farligt, skulle man förmoda, att det tystnat för alltid.

Men förvånande nog blossade det under 1800-talet upp i ett antal vittra alster, hvilka togo upp ämnen från »svensktiden», såsom bl. a. i romanerna »Stefan Czarniecki» af Czajkowski, »Pater Kordecki» af Kraszewski och »Syndafloden» af Sienkiewicz, men framförallt i Kozmians 12,850 alexandriner digra dikt »Stefan Czarniecki», om hvilken hr Jensen säger, att »en till innehållet mäktigare hjältedikt ur Sveriges krigshistoria har säkerligen ej skrifvits på utländskt språk». Czajkowskis porträtt af Karl X Gustaf är afskräckande, och Kozmians epitet om konungen och hans krigare äro bittra. Med en viss sympati och beundran däremot, så långt det kunde ske med ryska censuren öfver sig, skildrar jesuiten Musnicki Karl XII i hjältedikten »Pultawa» (1803), »det längsta i versform som på utländskt språk rimmats om Karls väldiga kamp emot tsar Peter», men så gäller det ju här ej Karls strider i Polen, utan emot Polens herrar ryssarna, ehuru också tsar Peter vederbörligen rosas. Och oförställd beundran för Gustaf II Adolf röjer sig åtminstone i den ena af de tvenne dramer som vid denna tid skrefvos med honom till sin hjälte; men det handlar ej heller här om konungens förhållande till polackerna. Indifferent i fråga om nationalkänsla är Niemcewicz' roman om Cecilia Vasas och Jan Teczynskis kärlekssaga (1825), som på sin tid väckte stort uppseende. Af nyare svensk historia har endast Gustaf III:s mord inspirerat till en skönlitterär produkt, en monolog lagd i Anckarströms mun (1841). I

åtskilliga reseskildringar omtalas Sverige och svenskarna t. o. m. i smickrande ordalag eller med tillgifvenhet. Hr Jensen meddelar ett par utdrag ur Niemcewicz' postuma memoarer (1868) rörande dennes vistelse i Sverige i sällskap med Kosciuszko 1796—97. Bland annat gör Niemcewicz följande klassiska slutsats: »Alla förnäma herrar som besökte oss [i Stockholm] kommo till fots, och vår tambur var full af galoscher — ett betecknande bevis på landets armod». Vidare förtäljer han, att den apostoliske vikarien i Stockholm berättat, att prästernas celibat var ett af de värsta hindren för svenskarnas omvändelse, men att påfvens sekreterare förklarat, att påfven lätt skulle tillåta de svenska prästerna att gifta sig, om det ej funnes annat hinder i vägen.

Utom referat af skönlitteratur meddelar hr Jensen till svenska forskares tjänst uppgifter på åtskilliga af honom i polska bibliotek påträffade manuskript af historiskt innehåll. Bland sådana i Jagellonska biblioteket i Krakau antecknade tyckas endast n:r 6101 »Papiere aus dem Graf de Lagardieschen Familienarchiv», innehållande notiser om polska ryttare i Horns tjänst 1615—16, och n:r 6,102 »Ein polnischer Feldherrnbericht aus der Zeit der letzten polnisch-schwedischen Kämpfe in und um Livland» (nov. 1626) hafva något värde. I Ossolinskiska biblioteket i Lemberg (cod. 488) har han uppmärksammat hertig Johans och Katarinas giftermålskontrakt och den senares renunciationsakt (Vilna 1562), bägge afskrifter på latin. Af intresse är hans upplysning, att två i Czartoryskiska biblioteket i Krakau bevarade manuskript, som enligt katalogen äro skrifna på tyska och handla om Karl XII, befinnas vara författade (med tysk stil) på svenska och härröra från hertig Karls (IX:s) tid; ledsamt nog ger han ingen antydan om innehållets art.

* * *

»Det finns för visso intet land, där Sveriges politiska storhetstid afspeglat sig mer storartadt i den poetiska litteraturen än i Polen», säger hr Jensen (sid. 170). Så vidt vi kunnat finna af hans referat, är det mera sällan som det litterära intresset »uppenbarat sig i dikter af oförställd beundran och sympati», mest har det haft sin rot i nationalhatet, och märkvärdigt nog har det ej ens i det 19:e århundradet kunnat göra sig fritt därifrån, långt sedan i Sverige Polen blifvit föremål för det ömmaste deltagande och för så många goda, men tyvärr fromma önskningar. De anförda vittra alstren sakna väl betydelse som historiska aktstycken, men hr Jensen har dock genom att låta oss knyta bekantskap med dem gjort ett godt stycke arbete, som historikern följer med spändt intresse. Vi hafva fått se, huru den polska fantasien sysselsatt sig med oss och fått en aning om huru vi stå till boks inför den polska nationaluppfattningen. Läsarens hufvudsakliga behållning blir tyvärr en känsla af beklämning vid de många bevisen på, hvilken hatets sådd makt- och

ärelystna dynastier kunna för århundraden kasta ut bland folken. Det är knappt en mindre skuld som hvilar öfver Vasarna, de polske såväl som de svenske, för deras politik än den som Oldenburgarna åsamkat sig genom upprepade attentat mot Sveriges frihet och självständighet.

T. W.

Öfversikt af Tidskrifter

och andra periodiska publikationer.

Arkiv för nordisk filologi. Ny följd. Bd 17: H. 1. F. Jónsson, Om overleveringsdubletter. — B. S. Phillpotts, Surt. — G. Schütte, Anganty-kvadets Geografi. — L. F. A. Wimmer, De nasalerede vokaler og deres betegnelse i de danske runeinskrifter. — K. Stjerna, Vendel och Vendelkråka. — E. Mogk, Anmälan av »Bertelsen, Om Didrik af Berns Sagas oprindelige Skikkelse, Omarbejdelse og Håndskrifter». — G. Cederschiöld, Anmälan av »Theodor Hjelmqvist, Förnamn och familjenamn med sekundär användning i nysvenskan. Onomatologiska bidrag». — H. Hungerland, Anmälan av »Uhlands nordische studien von dr W. Moestue». — E. Brate, Nekrolog över Nils Linder.

Historisk Tidskrift för Skåneland. Utgifven af L. Weibull. **1904. Bd 2. H. 1—2.** A. Kock, De senaste årens undersökningar af skånska bygdemål. — N. Wimarson, Några nyfunna Lundamynt från den äldre medeltiden. — L. Weibull, Sophia Brahe. Ett bidrag till den genealogiska forskningens historia i Danmark.

Meddelanden från Svenska Slöjdföreningen. 1904, 1. Fr. Arnheim, Lovisa Ulrikas Drottningholm. Några bidrag till slottets historia under åren 1744—1757. Öfversättning från författarens manuskript af G. M. Folcker. — S. Ambrosiani, Till eldstadens historia.

Ord och Bild. Illustrerad månadsskrift utgifven af K. Wåhlin. **1904, 8.** M. Montgomery, Interiörer från Gustaf IV Adolfs tid. Ur samtida anteckningar. Med 3 bilder. — E. Brunnström, Karl XII:s ritbok. Med 8 bilder. — Ur bokmarknaden. Svenska memoarer och bref, utgifna af H. Schück o. O. Levertin. Bd 5—7, anm. af J. Mortensen.

Pedagogisk Tidskrift. 1904, H. 1—4. Sveriges historia intill tjugonde seklet. Utg. af E. Hildebrand. Afd. 1, 3, 5, 7 anm. af N. Höjer. — **5.** Ett genmäle af E. Hildebrand.

Personhistorisk Tidskrift. Utgifven af Svenska Autograf Sällskapet genom H. Rosman. **1904. Årg. 6: H. 1.** K. H. Karlsson, Beseätten. — N. v. Dardel, Stockholms öfverståthållare (med ett portr.) — L. Fr. Läffler, Några svenska talande vapen. Nya meddelanden. — Ett poem från Fredrik d. Store till Lovisa Ulrika. Medd. af Th. Klinckowström. — Per Wargentins anteckningar om sin slägt. — Jakob Ichsell. Af C. M. C. — K. K:son Leijonhufvud, Kort förteckning på en del vid Finska lätta dragonkåren tjänstgörande personer med adliga namn. — **2.** F. U. Wrangel, R. M. Klinckowström. — P. Sondén, C. T. Odhner. — L. Fr. Läffler, Bidrag till vår medeltida personhistoria. — W. Planting-Gyllenboga, Karolinen Georg Planting-Gyllenboga. — A. Hahr, Ett nytt Linnéporträtt. — Sören Norbys ättlingar af H. R. — C. G. Flach, Huru min farfar blef adjutant hos Adlersparre samt ett och annat om revolutionen 1809. — S. Ambrosiani, Några stenar med alliansvapen (med tio bilder). — Obekanta porträtt å Theleborgs slott (med tre bilder). — H. Samzelius, Studier och anteckningar (forts.) — Värdefullt arkivmaterial. — Personhistorisk litteratur.

Samtiden. Tidsskrift for Politik, Litteratur og Samfundsspörgsmaal. Redigeret af G. Gran. **1904, 6.** H. Schück, Gustaf III. (Slutning).

Dansk Tidsskrift. **1904, Oktober.** J. Lindbæk, Karl XII og hans Motstandere.

Finska Kyrkohistoriska Samfundets Protokoll och Meddelanden. 2 (1898—1902). H. Råbergh, En sedebild från 17:de århundradets senare hälft. — H. Råbergh, Den evangelisk lutherska kyrkostyrelsens förhållande till de grekiska församlingarna i Karelen efter stora ofredens slut 1721 till 1809 års fredsslut i Fredrikshamn. — H. Råbergh, Johan Balthasar Campenhausen.

Finsk Tidskrift. Utgifven af M. G. Schybergson och R. F. v. Willebrand. **5.** E. Vest, Ur furst Bismarcks korrespondens. — **6.** M. G. Schybergson, Gustaf II Adolfs frieri. — I bokhandeln: P. Nordmann, Per Brahe, anm. af K. F. Ignatius. — **7.** I bokhandeln: G. Palander, Henrik Gabriel Porthan, anm. af M. G. Schybergson.

Joukahainen. Album utgifvet af Österbottniska afdelningen. **12.** J. H. Vennola, Suomen kirkon istaimiston anastuksesta uskonpuhdistuksen aikana. — J. Mathesius, Om Lax fänget uti Pyhäjoki och Sijcajoki soknar, samt några anmärkningar dervid ingifna till Österbottniska Nation, den 18 Apr. 1750. — T. E. Karsten, Några bidrag till Österbottens uppodlingshistoria.

Deutsche Litteraturzeitung. **1904, 24.** J. Bender, Der Ulmer Waffenstillstand (1647), anm. af K. Jacob. — **25.** Briefe des Herzogs Ernst August zu Braunschweig-Lüneburg an Johann Franz Diedrich von Wendt aus den Jahren 1703 bis 1726. Herausg. v. E. Graf Kielmansegg, anm. af A. Wolfstieg.

Historische Vierteljahrschrift. Herausgegeben von G. Seeliger. **Nachrichten und Notizen II. H. 2.** Nachrichten und Notizen (bl. a. N. Wimarson, Sveriges krig i Tyskland 1675—1679. D. 2, anm. af R. Hirsch). — Zeitschriften. — Personalien. — O. Masslow, Bibliographie zur deutschen Geschichte. — **H. 3.** J. Kaerst, Theodor Mommsen. — M. Guggenheim, Marsilius von Padua und die Staatslehre des Aristoteles. — W. Bröcking, Zur Forschung über die »Eiserne Maske«. — Kleine Mitteilungen. — Kritiken. — Nachrichten und Notizen. — O. Masslow, Bibliographie zur deutschen Geschichte. — **Nachrichten und Notizen II. H. 3.** Nachrichten und Notizen (bl. a. E. Weise, Die Politik der Niederländer während des Kalmarkrieges und ihr Bündnis mit Schweden und den Hansestädten, anm. af J. Krebs). — Kommissionen. — Personalien. — Berichtigung.

Historische Zeitschrift. Herausg. v. Fr. Meinecke. **Bd 92: H. 2.** K. J. Neumann, Theodor Mommsen. — R. Koser, Die preussische Kriegsführung im Siebenjährigen Kriege. — Literaturbericht (bl. a. W. Struck, Johan Georg und Oxenstierna, anm. af K. Jacob; Fr. Gallati, Der Königlich Schwedische in Teutschland geführte Krieg des Bogislav Philipp von Chemnitz und seine Quellen, anm. af W. Struck.) — Notizen und Nachrichten. — Mitteilung. — **Bd 92: H. 3.** M. Brosch, Der Aufstieg einer Demokratie zur obersten Macht. — W. Busch, Der Kampf um den Frieden in dem preussischen Hauptquartier zu Nikolsburg im Juli 1866. — Miszellen. — Literaturbericht. — Notizen und Nachrichten. — **Bd 93: H. 1.** Fr. Ratzel, Geschichte, Völkerkunde und historische Perspektive. — M. Ritter, Wallensteins Eroberungspläne gegen Venedig, 1629. — Fr. Muth, Zur Vorgeschichte des Krieges von 1866. — Miszellen. — Literaturbericht (bl. a. M. Jähns, Geschichtliche Aufsätze, anm. af P. Goldschmidt; Urkunden und Aktenstücke

zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg. Bd 18. Politische Verhandlungen. Bd 11. Herausg. v. F. Hirsch, anm. af G. Mentz; Briefe des Herzogs Ernst August zu Braunschweig—Lüneburg an Johann Franz Diedrich von Wendt aus den Jahren 1703—1726. Herausg. v. E. G. Kielmansegg, anm. af R. Geerds; Roessel, Die erste brandenburgische Flotte im schwedisch-polnischen Kriege 1658—1660 und ihr Kommandeur Obrist Johann v. Hille, anm. af Baasch). — Notizen und Nachrichten. — **Bd 93: H. 2.** G. F. Preuss, König Wilhelm III, Bayern und die grosse Allianz 1701. — A. Stern, Die Mutter des Freiherrn vom Stein und Lavater. Nach ihrem Briefwechsel. — Miszellen. — Literaturbericht. — Notizen und Nachrichten.

Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen 1904. Jahrg. 42, 3. K. Siegl, Französische Zeitungsberichte über Wallensteins Ende. Ein Beitrag zur »Wallensteinsfrage». — **4.** P. Gantzer, Torstensons Einfall und Feldzug in Böhmen 1645 bis zur Schlacht bei Jankau. Kritik der Quellen. 1—3.

Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte. 1904. Bd 33. Ch. Kock, Eckernfördes Notlage zur Zeit des nordischen Krieges.

The English Historical Review. Edited by R. A. Poole. **1904, July.** E. Armitage, The early Norman castles of England. P. 1. — W. Foster, Charles I and the East India Company. — C. H. Firth, Clarendon's »History of the rebellion». P. 3. The »History of the rebellion». — R. S. Rait, Frederick York Powell. — Notes and documents. — Reviews of books (bl. a. E. Wiese, Die Politik der Niederländer während des Kalmarkriegs (1611—1613) und ihr Bündnis mit Schweden (1614) und den Hansestädten (1616), anm. af A. W. Ward). — Notices of periodical publications.

The United Service. A monthly review of military and naval affairs 1904. Third Series. Vol. 5. J. Watts de Peyster, Gustavus Adolphus.

Revue d'histoire diplomatique. 1904, 3. Assemblée générale de la Société. — Compte rendu d. M. le Trésorier. — Rapport de M. M. les Secrétaires. — Allocution de M. le Président. — G. Gallavresi, Le prince de Talleyrand et les affaires d'Italie au congrès de Vienne. — O. Hansson, Le journal de la mère adoptive de Bernadotte. — Barral-Montferrat, La doctrine de Monroë (suite et fin). — F. Bajer, Les entrevues de Martin Hübner avec le duc Choiseul. — C. B. Favre, Politique et diplomatie de Jacques Coeur (suite et fin). — F. de Saint-Charles, L'accord francoanglais et l'Europe. — Comptes rendus.

Revue Historique. 1904, Juillet—Août. E. Bertaux, Les Français d'outre-mer, en Apulie et en Épire, au temps des Hohenstaufen d'Italie. — P. Gachon, Le Conseil royal et les protestants en 1698. L'enquête, la question de la messe et le rôle de Bâville. 1er article. — L. Halphen, La royauté française au XIe siècle, à propos d'un livre récent. — G. Bourgin, La surveillance des prêtres émigrés Français dans les états pontificaux en 1793. — George-Nestler Tricoche, Une page peu connue de l'histoire de France: la guerre franco-américaine (1798—1801). — G. Monod, Michelet et Les mémoires de madame Adam. — Bulletin historique: France. Necrologie: August Molinier, par Ch. Bémont et G. Monod; Antiquités nationales (gauloises et galloromaines), par C. Jullian; Epoque moderne, par H. Hauser; Post-scriptum, par G. Monod. — Allemagne et Autriche. Publications relatives à l'histoire romaine, 1890—1902. 3e article par W. Liebenam. — Comptes-rendus critiques. — Publications périodiques et sociétés savantes. — Chronique et bibliographie.

Öfversikter och granskningar

Gustav Adolfs Pläne und Ziele in Deutschland und die Herzöge zu Braunschweig und Lüneburg. Von JOH. KRETZSCHMAR. III + 526 sidor. Hannover och Leipzig. Hahnsche Buchhandlung. 1904.

Arkivarien d:r Joh. Kretzschmar i Hannover har genom den ståtliga volym, som han ägnat åt Gustaf II Adolfs tyska planer och speciellt hans förhållande till huset Braunschweig-Lüneburg, lämnat ett synnerligen värdefullt bidrag till kännedomen af Sveriges politik och krigföring inom Tyskland. I många punkter har han kunnat ansluta sig till d:r Walter Strucks skarpsinniga undersökning *Gustav Adolf und die schwedische Satisfaktion* (i Historische Vierteljahrschrift, II, Leipzig 1899), men tack vare sina omfångsrika arkivstudier har han bragt samman ett betydligt större urkunds- och aktmaterial för ämnets belysning. Han har genomforskat nästan alla Tysklands viktigare arkiv rörande denna period samt äfven besökt svenska riksarkivet. Med våra viktigaste historiska publikationer öfver hans tema är han mycket väl förtrogen: sålunda med Sveriges Traktater, Riksrådets protokoll, Axel Oxenstjernas skrifter och brefväxling, Handlingar rörande Skandinaviens historia och Krigshistoriskt Arkiv. Sina resultat har han framlagt dels i en analyserande och berättande skildring (om 219 sidor), dels i en serie förträffligt utvalda och redigerade bilagor (124 till antalet). Såväl genom denna yttre anordning som genom undersökningens skärpa och redaktionens noggrannhet står hans arbete värdigt vid sidan af Georg Irmers och Max Bärs högt skattade publikationer öfver samma skede.

D:r K:s arbete ingår såsom n:r XVII i den stora serien *Quellen und Darstellungen zur Geschichte Niedersachsens* (utg. af historiska föreningen för Nedersachsen). Ett parti af hans framställning är också nästan uteslutande ägnadt åt den mer lokala historien, nämligen det andra kapitlet med rubrik »Kriegsereignisse in Niedersachsen» (sid. 55—152). Detta är ett förut till det mesta

obearbetadt område,[1] men därför för ingen del af underordnad vikt. Nedersachsen har för forskningen skjutits i bakgrunden, enär Gustaf Adolf själf blott tillfälligt beträdt dess mark och i stället personligen ledt sin politik och sina operationer på andra banor. Men likväl har denna krets i synnerlig grad varit föremål för hans omtanke. Här hade han ju att möta Kristian IV:s gramsna rivalitet lika mycket som de katolskes öppna fiendskap. Åke Totts och Johan Banérs operationer i Mecklenburg, Bremen o. a. samt Johan Adler Salvius' vidlyftiga förhandlingar med kretsens olika ständer voro af yttersta vikt för att trygga konungens operationsbaser. Det har ej ingått i förf:s plan att utförligt skildra allt detta i dess sammanhang med Gustaf Adolfs hela verksamhet, utan han har mest begränsat sig till de rena kretshändelserna och speciellt till dem, som föllo inom de Braunschweigska landen. Uppgiftens begränsande sätter honom emellertid i stånd att tränga djupt in i detaljerna och lämna betydelsefulla bidrag till krigshistorien. Så äro t. ex. hos honom hertig Georgs af Braunschweig roll och personlighet väsentligen riktigare uppskattade än hos föregående skildrare (von der Decken och G. Droysen); Wolf Henrik von Baudissin kommer till sin rätt, utan att förf. låter sitt kritiska omdöme vilseledas af den käcke krigarens en smula bravaderande relationer. För öfrigt bjuder detta kapitel många intressanta upplysningar om Gustaf Adolfs alliansunderhandlingar med hertigarne af Braunschweig.[2]

* * *

Det parti i d:r K:s arbete, hvilket utan fråga drager den allmännaste uppmärksamheten till sig, är hans undersökning om Gustaf II Adolfs planer och mål inom Tyskland. Första kapitlet i hans bok (»Diplomatische Verhandlungen mit den Herzögen zu Braunschweig und Lüneburg», s. 1—54) samt det tredje (»Gustav Adolfs

---

[1] G. Droysens uppsatser i Zeitschrift für preussische Geschichte VIII och IX (1871—72) äro nämligen alltför ofullständiga och ytliga för att hafva någon verklig betydelse. Von der Deckens utförliga biografi »Herzog Georg von Braunschweig und Lüneburg» (Hannover 1833—34) äger väl numera värde egentligen endast genom de vidlyftiga bilagorna, hvilka onekligen äro mycket intressanta och gifvande.

[2] En anmärkning i förbigående, som emellertid ej så mycket gäller förf. som ett gängse tyskt bruk. Å s. 112 o. följ. anför han den bekante Erik Andersson (Trana) kort och godt såsom »Andersson». (Jfr andra forskares »Larsson» för Erik Larsson von der Linde). Uttrycket är ju fullt begripligt och i sak riktigt — i motsats mot t. ex. Lamprechts lista på Gustaf Adolfs medhjälpare: »die hochgemuten Enkel einstiger Wikingskönige, die Lagerquist und Erenrot, die Örnflycht und Wrangel» (om anmälaren ej minnes fel, går denna lista tillbaka till Treitschkes Gustaf Adolfs-tal!). Emellertid ljuder det egendomligt för svenska öron, då tidens skrifsätt ju alltid kräfde förnamnets utsättande. Det bör dock erkännas, att vi ha paralleller i eget land genom speciellt kyrkohistoriska författares »Angermannus», »Botniensis», »Gothus» o. a.

Pläne und Ziele in Deutschland», s. 153—219) fyllas af denna undersökning, och de viktigaste bilagorna ansluta sig väsentligen till densamma.

Förf. afvisar med bestämdhet det ofta hörda påståendet, att Tysklands kejsarkrona varit Gustaf Adolfs mål: om också yttranden i den vägen då förekommo, så härröra de från hans allierades eller fienders diskussioner men hafva intet stöd i hans egna ord och handlingar. Icke heller tillmäter han Gustaf Adolfs direkta eröfringsplaner för Sveriges räkning någon afgörande betydelse: Sveriges »satisfaktion» blef visserligen aldrig förgäten, men ju längre kriget led, trängdes den mer i bakgrunden af omsorg för de evangeliskes »assekuration», tryggandet af protestanternas frihet för all framtid. Med denna assekuration sysselsatte konungen sig alltifrån sitt uppträdande i Tyskland, grunddragen i hans tankegång skönjas i hans första alliansunderhandlingar (med Pommern och Hessen-Kassel), och med ökad styrka framträda hans afsikter efter segern vid Breitenfeld. Genom noggrann analys af de fördrag, som Gustaf Adolf afslöt, samt af de underhandlingar, som föregingo dem, söker förf. konstatera, huru konungen tänkte sig assekurationen. Hans resultat blir, att den skulle bestå i en stark »corpus evangelicorum»: ett evigt förbund af de tyska protestanterna under Sveriges ledning, däri den svenske konungen skulle äga absolut direktorium, såväl »politicum» som »militare»; de tyska riksständer, som ingingo däri, skulle bli svenska vasaller, både faktiskt och formellt, samt sålunda utbyta Habsburgarnes politiska och andliga tyranni mot religiös frihet under Sveriges absoluta öfvervälde.

Att upprättandet af denna »corpus evangelicorum» var hufvudföremålet vid Gustaf Adolfs tyska planer, däri får man säkert gifva förf. rätt. Konungen har mycket ofta återkommit till den tanken och som ett slags precedensfall erinrat om de Nederländska fristaterna under Oraniernas ledning. Ett dylikt fast organiseradt förbund måste bli konsekvensen af tidigare sammanslutningars skeppsbrott — allt från mötet i Schmalkalden till och med Pfalzarnes union —, det motsvarade också på det närmaste den uppfattning om situationens kraf, som Gustaf Adolf i tal och skrift framförde. Huruvida åter förf:s skildring af organisationens tänkta detaljer är riktig, kan nog sättas i fråga. Afsåg verkligen Gustaf Adolf att göra de tyska förbundsmedlemmarne till sina och den svenska kronans vasaller? Obetingad hyllning som härskare har konungen veterligen väl endast fordrat i de områden, som han verkligen ägde »jure belli», sålunda framförallt i Mecklenburg samt i de eröfrade andliga furstendömena. Här fann han sig ha fria händer och sökte skapa fasta stödjepunkter för sitt inflytande i Tyskland. Mot de riksständer, som frivilligt eller under viss påtryckning — denna ofta nog så hårdhändt — allierade sig med honom, måste han visa mera hänsyn; om han ock påtvang dem sitt direktorium och nödgade till stora militära och finansiella uppoffringar, så skönjes däremot icke, att han kräfde någon vasalltjänst.

Förf. har nu sökt uppvisa motsatsen genom sin granskning af Gustaf Adolfs underhandlingar med hertig Fredrik Ulrik af Braunschweig-Lüneburg — men knappast med framgång. Granskar man noga det i Halle a. S. den 28 nov. 1631 slutna preliminära fördraget (Sverges Traktater, V, 1, s. 691 f.), så kommer man svårligen till hans slutsats, att Gustaf Adolf fordrat vasallitet för hertigens hela område. I fördragets 14:e punkt nämnas visserligen hertigens Braunschweigska länder samt de af honom kräfda gebiten från biskopsdömet Hildesheim under ett och säges, att hertigen »für sich und Ihre Leibserben» skulle dessa »von Ihrer Königl. Maj:st und dero Erben dankbarlich recognosciren»; men från detta läntagande reserveras omedelbart och uttryckligen allt, som jämlikt arfffördrag vid hertigens dödsfall utan bröstarfvingar borde tillkomma hans fränder, de öfriga hertigarne af Braunschweig-Lüneburg. Inneslutas icke under denna reservation ungefär alla Fredrik Ulriks Braunschweigska länder? I så fall gällde »rekognitionen» endast det andliga området Hildesheim. Denna uppfattning stärkes genom ordalagen i det definitiva fördraget, slutet i Frankfurt a. M. den 5 febr. 1632 (ST., V. 1, s. 670 f.), samt genom förf:s upplysningar om dess tillkomst. Förf. har här i bilaga 6 framlagt det alliansprojekt, som Filip Sadler underställde hertig Fredrik Ulriks sändebud, jämte dessas erinringar därvid. Tredje punkten i projektets senare afdelning synes honom lämna fullt bevis för hans uppfattning: — — »So wollen wir (= hertigen) zu mehrer Bezeigung unserer Dankwürdigkeit uns, unsere Fürstentümber, Graf- und Herrschaften, Land und Leute nicht allein dem königlichen Schutz bestermassen, wie obstehet, ergeben, sondern auch, sobald wir zu wirklicher Possession solcher Land und Güter wiedergelangen und respective kommen, dieselbe mit ihren Hoch-, Frei- und Gerechtigkeiten, auch allen Pertinenzien für uns und unsere Leibeserben von S. K. W. und dero Erben und Successoren an der Kron Schweden gebührendermassen zu Lehen empfangen und rekognoszieren — —». Men orden »solcher Land und Güter», på hvilka här allt kommer an, referera sig icke till »unsere Fürstentümber, Graf- und Herrschaften, Land und Leute» utan till »obenbenannte Hildesheimische Länder und Güter», om hvilkas orättmätiga borttagande från hertigen det är fråga i samma punkts början. Detta framgår af hela punktens formulering, och det bestyrkes genom den härmed korresponderande fjärde punkten i projektets förra afdelning: där lofvar konungen med det snaraste eröfra biskopsdömet Hildesheim samt öfverlämna det till hertigen och hans arfvingar »zu fürstlichem Lehen». I allt måste anm. här draga ungefär motsatta slutsatser till förf., nämligen att Gustaf Adolf endast begärde vasallitet för de Hildesheimska områdena. Om konungens afsikter från början sträckt sig längre, blir det svårt förstå, att han utan större motstånd accepterade Braunschweigarnes ändringsfördrag. Dessa, som återfinnas i den slutliga allianstraktaten, försvagade något länsförhållandet för Hildesheim (»titulo protectionis vel advocatiæ») samt undantogo uttryckligen hertigens arf-

länder från all vasallitet till Sverige. Förf. finner också detta egendomligt men hänvisar till, att Gustaf Adolf trots uppfordringar från hertigen aldrig formellt ratificerade alliansen, enligt hans mening för att ej binda sina händer i länsfrågan. Nu har emellertid konungen låtit utställa åtminstone ännu en traktatsurkund i samma form som denna, d. v. s. med sitt sigill påtryckt samt Sadlers underskrift (förbundsfördraget med Ulm d. 13 febr. 1632, ST., V, 1, s. 698 f.). Man torde få betrakta dessa expeditioner såsom ett slags provisoriska ratifikationer, nödvändiga därför att det svenska kansliet ej tills vidare kunde medhinna några mera formella. Att urkunderna vid Gustaf Adolfs traktat med Mecklenburgarne utställts i högtidligare form (ST., V, 1, s. 704 f.), kan ej åberopas häremot, enär detta fördrag under alla omständigheter var af betydligt mera vitalt intresse för Sverige än aftalen med ständerna högre upp i riket.

Anm. kan sålunda ej acceptera förf:s åsikt, att Gustaf Adolf ville göra medlemmarne i »corpus evangelicorum» samt och synnerligen till Sveriges vasaller samt i och med detta nödga dem »aus dem Reichsverbande zu scheiden». Ett indirekt bevis häremot har man väl rättighet att se i Gustaf Adolfs donation, gifven den 28 febr. 1632, af områdena Fulda, Corbey, Paderborn och Münster till landtgrefve Wilhelm af Hessen-Kassel. Hvarken konungen själf eller Axel Oxenstjerna, när han konfirmerade donationen (den 17 maj 1633, ST., V, 2, s. 77 f.), begärde vasallitet för något af dessa länder, utan de nöjde sig med att uttryckligen reservera Sveriges rätt till dem, därest landtgrefvens arfvingar utdogo — oneckligen en märklig liberalitet mot Hessen-Kassel, ifall Gustaf Adolf i öfrigt velat böja de tyska protestanterna under sig som läntagare.

Det finns åtskilliga enstaka yttranden af Gustaf Adolf, som pläga anföras som bevis, att han velat göra Tysklands protestanter helt till sina undersåtar. Så hans ord vid den bekanta riksrådsöfverläggningen i Uppsala d. 27 okt. 1629: »si rex victor, illi præda erunt.» Men denna skarpt formulerade disputationsreplik säger tydligtvis ej mera, än att genom händelsernas nödtvång allt skulle falla segraren till;[1] med all rätt har också d:r K. (s. 167, noten) undvikit att här draga några vidsträckta slutsatser om konungens afsikter. Större vikt tillmäter han (s. 173) den uppdelning af de tyska riksständerna i sex grupper, som Gustaf Adolf gjorde i sin instruktion för pfalzgrefve August vid hans beskickning till Johan Georg af Sachsen, nämligen 1) de af fienden förjagade, hvilkas land han eröfrat; 2) de genom fienden helt förtryckta, hvilka han befriat; 3) de visserligen neutrala men tydligen ovänligt sinnade; 4) de som själfva sökt värna sin själfständighet; 5) de som utan att deltaga i striden öppet un-

[1] Anm. kan ej underlåta att här fästa uppmärksamheten vid professor H. Hjärnes synnerligen träffande karakteristik af denna riksrådsöfverläggning som en »disputatio pro et contra» i tidens akademiskt-skolastiska stil. Härigenom blir värdet af de särskilda inläggen fullt klart. Se Hjärne, Gustaf Adolf, s. 108 f.

derstödt fienden; 6) slutligen de förklaradt fientliga;[1] mot samtliga dessa — utom väl mot den fjärde gruppen? — vill han enligt förf:s mening göra sin »jus belli» gällande. Emellertid får man väl ej på samma vis pressa ordalagen i en instruktion som de noggrant afvägda vändningarna i en definitiv traktat: i instruktionen är det ju ofta lämpligt att spänna anspråken högt för att vid den praktiska sammanjämkningen vinna något. I själfva verket har också konungen i omedelbar fortsättning härtill betonat detta: »welches aber I. K. M. nit darumb meldeten, als weren sie gemeint, solches alles mit gewalt der waffen mordicus zue beheupten, stellten es vielmehr I. Ch. D. als ihren guten freunde alleine zu dem ende vor, damit sie sehen, was und wie hoch ihr acquisita jura seien — —» Därför torde detta yttrande lika litet som en del mera tillfälliga utlåtelser af Gustaf Adolf kunna åberopas som säkra stöd beträffande hans afsikter. Vi få nöja oss att konstatera, hvad han på de fasta aftalens väg stadgat eller sökt uppnå. Den metoden har ock varit grundläggande för förf., men han har — såsom det förestående syftar att visa — inlagt mera i dessa traktater och fördragsprojekt, än man har rättighet se i dem.

Om ofvanstående undersökning är riktig, blir kärnpunkten i Gustaf Adolfs befogenheter öfver det planerade evangeliska förbundet hans »directorium militare et politicum», hvilket han i alla sina fördrag reserverade åt sig. Det förtjänar ju observeras — förf. har jämväl å s. 176 erinrat därom —, att detta noga motsvarar, hvad konungen i sitt mest programartade yttrande, den s. k. »norma futurarum actionum», för egen del begärt. Huru Gustaf Adolf tänkte sig förbundet organiseradt i dess slutliga gestalt, därom veta vi väl knappast något, men det är ej orimligt, att äfven han kunnat för tillfället finna sig i den kompromiss med det praktiskt möjliga, som resulterade i Heilbronnförbundet. Däremot strider ej hans fordran på länsherreskap öfver de verkligen eröfrade landen, ty samma fordran har ju Axel Oxenstjerna efter Heilbronn häfdat mot Bernhard af Weimar och dennes nya hertigdöme Franken (se ST., V, 2, s. 90 f. samt 105 f.). Men dessa anspråk visa, att konungen och hans kansler blickade fram mot en tidpunkt, då det närvarande kriget ändats, då likväl Sverige genom sin egen makt och med stödet af sina tyska vasaller (i eröfradt fiendeland) borde förblifva den naturliga gravitationspunkten för de evangeliska. Formerna för protestantismens varaktiga organisation hafva de svenska statsmännen näppeligen i alla detaljer klarlagt för sig; det var ju ännu en framtidsomsorg och en, hvars nutid — som vi veta — aldrig skulle komma.

Förf. har till slut utförligt granskat bärkraften i Gustaf Adolfs förbundsplaner, d. v. s. utsikterna för deras framtida soliditet. Vid den skarpa syftning, som han trott sig finna i dem, måste de gifvetvis synas ganska revolutionära. Han menar, att den tilltänkta

---

[1] Irmer, Die Verhandlungen Schwedens und seiner Verbündeten mit Wallenstein und dem Kaiser, I, s. 205 f.

»corpus evangelicorum» måste spränga riksförfattningen, samt påpekar tvenne starka hinder, som torde ha omöjliggjort dess organisation eller — om denna lyckats — skulle snabbt ha undergräft dess bestånd. De tyska riksständernas månhet om sina specialrättigheter (deras »Libertät») tvang ju Bismarck att göra halt åren 1866 och 1870 och måste så varit ett minst lika svårt hinder för Gustaf Adolf. Men om detta kunnat forceras, återstod den nationella motsättningen mellan svenskar och tyskar, hvilken visserligen bemantlades under troskampen men efter denna måst göra sig gällande med fördubblad kraft. Från förf:s ståndpunkt äro dessa invändningar riktiga, äfven om man ej behöfver betrakta hindren såsom oöfvervinneliga under sakernas dåvarande läge. Men om man — med anm. — betraktar Gustaf Adolfs syften som mindre skarpt prononcerade, förlora ock invändningarna i betydelse. Detta gäller i synnerhet om den nationella motsättningen;[1] furstarnes ängslan om sin »Libertät» var däremot ett mycket reellt hinder äfven för de mera begränsade afsikter, som här ofvan tillmätts de svenska statsmännen, och när Gustaf Adolfs död, nederlaget vid Nördlingen samt Richelieus ingripande förskjutit Sveriges ställning, vann ju ock »Libertäts»-krafvet en föga afundsvärd triumf. Men däraf kan man ej sluta, att Gustaf Adolfs och Axel Oxenstjernas planer ytterst ej voro verkställbara. För en fullständig värdesättning af dessa svårigheter kräfves bl. a. en ingående kännedom af förbundsunderhandlingarna efter d. 6 november 1632. Då det är kändt, att d:r K. ägnar sina fortsatta forskningar just åt denna ytterst viktiga uppgift, är det att vänta, att vi inom snar framtid få glädja oss åt nya intressanta undersökningar äfven i denna punkt.

* * *

Anm. har så utförligt dröjt vid detta parti af d:r Kretzschmars arbete, emedan detta tvifvelsutan blir dess mest omtvistade del. Äfven om man icke kan i allt acceptera hans resultat, måste man erkänna, att hans skrift i viss mån betecknar en vändpunkt inom diskussionen öfver Gustaf Adolfs tyska planer. Han är nämligen den förste författare, som i främsta rummet gått till de primära källorna för dessa planer, konungens fördrag med tyska riksständer. Och han har väsentligen riktat vår kännedom om dessa genom att framdraga en rad af viktiga alliansprojekt, instruktioner och intressanta beskickningsrelationer. (Anm. vill särskildt erinra om den Güstrowske kanslern Johan Cothmanns innehållsrika relation öfver sina alliansunderhandlingar i Frankfurt a. Main jämte dess bilagor, meddelad å s. 316—62 såsom bil. 11.) Det vore ju för mycket begärdt, att dilettantiska partigängare nu skulle upphöra med sina

[1] Anm. kan desto hellre afstå från att diskutera dessa nationella motsättningar, som han förut yttrat sig öfver dem i en essay, *Gustaf Adolf i Tyskland* (Svenska Dagbladet d. 6 nov. 1904).

skrifverier öfver det populära temat: »Gustaf Adolf, troshjälte eller kejsarkandidat?» Men för vetenskapsmännens undersökningar är här en fastare grund anvisad; därför skola dessa ej kunna med tystnad förbigå d:r K:s arbete, vare sig sedan de gilla eller bekämpa hans åskådningar.

* * *

Sedan ofvanstående lämnats till tryckning har anm. haft tillfälle att taga del af d:r Kretzschmars uppsats »*Die Allianzverhandlungen Gustav Adolfs mit Kurbrandenburg im Mai und Juni 1631*» (tr. i »Forschungen zur Brandenburgischen und Preussischen Geschichte», XVII, 2, s. 341—82), hvilken förf. redan i sitt större arbete satt i utsikt som ett komplement till detta. Uppsatsen är framför allt af intresse genom den detaljerade redogörelse för dessa underhandlingars förlopp, som förf. lämnat efter Berlinarkivets rika akter. Härigenom fullständigar han och rättar i flera punkter skildringarna hos Chemnitz och i Lars Grubbes relationer. Något nytt bidrag beträffande Gustaf Adolfs yttersta syften lämnar undersökningen icke. Visserligen framgår det med all önskvärd tydlighet, att Gustaf Adolf ej ville ha sin svåger till jämnställd allierad, men detta har sin förklaring i krigets tvång och i konungens onekligen välgrundade misstro till kurfurstens liksom till öfriga riksständers förmåga och goda vilja att på egen hand prestera något militäriskt dugligt. För öfrigt tar man väl ej fel i den förmodan, att kurfurstens i det längsta afvisande hållning dikterades ej blott af omsorgen för Pommern utan ock af reciprok misstro mot Gustaf Adolfs förmåga att hålla fältet mot Tilly och Pappenheim — naturligt nog med Kristian IV:s äfventyr i färskt minne. Förf. framhåller också den karaktäristiska svängning, som Kurbrandenburgs tänkesätt mot svenskarne undergingo efter segern vid Breitenfeld.

C. H. H.

Minnesskrift vid invigningen af nya posthuset i Stockholm 1903. I. Historisk återblick. II. Postverkets utveckling i nyare tid. III. Posthusen i Stockholm 1636—1903. Utgifven af Kungl. generalpoststyrelsen. Stockholm 1903—1904.

Invigningen af tremillionkomplexet vid Vasagatan var en så pass glädjande tilldragelse för generalpoststyrelsen, att den medförde en diger festskrift. Händelsen ifråga motiverar nog den strängt tekniska redogörelsen för det nya posthusets uppförande liksom gärna äfven den föregående historiken öfver alla de gamla utdömda posthusen. Men generalpoststyrelsen ser något mera än den tekniska

glansen och den praktiska gedigenheten i en storslagen modern byggnad. Tydligen har man i byggnadens energiska arkitektur trott sig finna en inkarnation af hvad stort och mäktigt som nu rymmes inom postverket. Byggnaden är uppförd af postverkets egna öfverskottsmedel utan något anlitande af statskassan, ty under de senare decennierna har verket städse haft en om också ganska växlande öfverskottssumma. Det saknades alltså icke medel att äfven i en elegant festskrift återkalla minnet af de icke alltför aflägsna tider, då postverket led af fattigdomens alla mödor.

Sålunda har uppgiften vuxit ut till ingenting mindre än en »historisk återblick» på postverket alltifrån dess ringa ursprung. Postverkets historia är för öfrigt också dunkel, ja, i det hela alldeles okänd. Det är icke bättre ställdt ens med våra gamla kollegier, men, som bekant, hafva 1500:talets mera begränsade källor tillåtit banbrytande studier i riksstyrelsens organisation och verksamhetsformer. Fortsättningen af dessa studier — allt ifrån det 17:e århundradets begynnande storartade organisationsarbete och den därefter så småningom försiggående differentieringen af efter hand uppkomna och från hvarandra allt tydligare åtskilda förvaltningsfunktioner — är dock beroende af vida större möjligheter, än vårt arkivväsende f. n. kan prestera. Det återstår ännu en mödosam tid, innan ämbetsverkens merendels ofantliga arkiver blifvit ordnade efter skyldig hänsyn till vetenskapens och administrationens kraf. Ännu hafva vi icke hunnit lösa ens självfva koncentreringsproblemet, nämligen lokalfrågan för de icke blott illa förvarade, utan äfven kringspridda och splittrade arkiven.

Författaren af posthistorien i denna minnesskrift, v. häradshöfding Sven P:son Lagerberg, har också måst räkna med dessa brister i arkivväsendet. Det är naturligen en viktig omständighet för kritikern af hans arbete att iakttaga. I förordet anmärkes, att afsikten att skildra postverkets historia i hög grad främjades däraf, att just på allra senaste tiden i riksarkivet befintliga posthandlingar, som förut varit alldeles oåtkomliga för forskning, blifvit vid tiden för förf:s forskning, om också endast provisoriskt, ordnade och grupperade. Det är nämligen så, att riksarkivet förvarar öfverpostdirektörens arkiv (mest inkomna skrifvelser) intill 1760, enär denna del 1761 dit levererades från det under ombyggnad stadda posthuset. Den öfriga delen jämte generalpoststyrelsens arkiv förvaras däremot af styrelsen själf. Båda delarna af verkets arkiv hafva samtidigt på de olika ställena ordnats, dock utan något samarbete. Hvad åtminstone riksarkivet angår, är arkivet slutordnadt och förtecknadt, sedan Lagerbergs arbete blifvit tryckt, men den lokala splittringen står fortfarande kvar.

Om det således kan vara skäligt att icke begära alltför mycket af förf., så häftar dock alltid på förhand en viss misstanke vid historieskrifvande ämbetsverk. Den plötsliga kärleken till forntiden kan omöjligen motiveras af uppsåtet att rycka vetenskapen opp ur dess försummelser. Snarare visar bokens oklanderliga och sannolikt dyr-

bara papper, tryck och illustrationer i öfverflöd hän på ett annat ursprung. Med den yttre elegansen står det populärt skrifna innehållet, där nöjsamma citat ingalunda äro så svåra att finna, i ett lyckligt samband. Man vore då icke litet okänslig, om man ej kunde förnimma något af den antagligen numera svunna jubileistämningen inom postverket. Hvad som kan läsas med nöje af en stor publik, har kommit in med tacksamhet — det öfriga är alltjämt sparadt åt vetenskapen.

»Innebörden af en svenska postverkets historia, om ock i sammandrag» — såsom redaktionen säger i förordet — är ganska trångt begränsad. Förf. skildrar med en lättflytande och klar, redig och koncis stil samt med ett lifligt intresse och vaken iakttagelseförmåga vissa smärre organisationsföretag, som belysa verkets uppkomst och pådrifvande, postverkets förvaltning i vissa frågor, dess inkomster, tidningsväsendet, taxorna och postbefordringen. Särskildt dröjer förf. vid alla postcheferna och lämnar om dem hvarjehanda biografiska upplysningar. Man saknar dock närmare kännedom om centralförvaltningens organisation och postförbindelserna med utlandet. Styffes kända och bekvämt tillgängliga instruktioner synas tyvärr mycket sparsamt, åtminstone aldrig systematiskt, hafva blifvit anlitade.[1]

Hvad närmast 1600:talets posthistoria angår, har tydligen den kände prof. Bergfalks redan 1839 skrifna klassiska uppsats: »Om den svenska postinrättningens uppkomst och utbildning från 1636 till Konung Karl XII:s död 1718» legat till stadig grund för förf:s framställning af sagda tid — dock så, att förf. i allmänhet gått direkt tillbaka till källorna. Nyheterna äro icke framför Bergfalks arbete så stora, som man kunde tro. De äro väl närmast att söka i de biografiska uppgifterna och i kapitlet om inkomsterna. Icke blott Bergfalk har i sagda skrift, utan i synnerhet norrmannen Hans Berrum i sitt förtjänstfulla arbete »Norges posthistorie 1647—1719» (Kristiania 1902) talat mycket om Sveriges af så starka politiska misshälligheter störda posttrafik med Danmark. Härom kunde för en tacksam publik åtskilligt varit att hämta. Vi äro ju vana vid att förutsätta en af nationella betingelser åtminstone endast obetydligt begränsad andlig och delvis äfven materiell trafik mellan folken. Hvilket glänsande bevis på den mänskliga odlingens folkförbrödring utgör icke den 1874 stiftade världspostföreningen![2] Den dag är nog ej aflägsen, då det på jordytan ej skall finnas en plats, dit man ej skall kunna försända bref för det uniforma världsportot, 25 centimes eller dess ekvivalent. Huru löjliga förefalla ej då de på diplomatisk väg afslutade postkonventionerna mellan de olika länderna.

---

[1] Förmodligen är det af förbiseende, som boken i källförteckningen (s. 222) saknas.

[2] Särskildt verkade för denna förenings stiftande den tyske generalpostdirektören Heinrich Stephan, hvilkens grundliga och detaljerade verk Geschichte der preussischen Post, ännu är det främsta i den europeiska postlitteraturen. Detta arbete upplyser åtskilligt om Sveriges forna postkontor i Hamburg och Pommern.

Och huru skarpt aftecknar sig icke bakgrunden af Sveriges posthistoria just i det retsamma kapitlet om posttrafiken genom Danmark under det 17:e årh., då frågan om rätt för Sverige enligt dess tolkning af Brömsebrofredens art. 20 att hafva ridande i stället för åkande post genom Danmark beredde diplomaterna, särskildt den svenske residenten Gustaf Duvall, så stor möda. Ridande svensk post medgaf Danmark först 1689, sedan ryktet förtäljt, att Leijonclou packade sina koffertar och krig stod för dörren. Om denna sida i Sveriges posthistoria finna vi ej något i Lagerbergs uppsats.

Det är icke vår mening att här behandla frågan om postverkets ställning inom riksstyrelsen, hvilken fråga är alltför strängt vetenskaplig för att kunna rymmas i en festskrift. Förf. kan naturligen icke underlåta att, om också med lätt band, här och där antyda densamma. Intresset fäster sig närmast vid förhållandet mellan kanslikollegium och postdirektörerna Johan Beijer (1643—1653, arrendetiden 1663—1669), hans sterbhus (interimstiden 1669—73), sonen Johan Gustaf Beijer (1673—97), de båda förläningshafvarne riksrådet Wilhelm Taube (1654—1662) och rikskanslern Magnus Gabriel de la Gardie (1673—76). Därtill komma obestämbara gränser mellan kanslikollegii, statskontorets och kammarkollegii myndighetsområden ifråga om postverket. Det är också sant, hvad Bengt Oxenstierna och K. rådet Ehrensten 1685 yttrade, att postordningar, reglementen och kungl. resolutioner voro visserligen goda, men svåra att verkställa, då postverket under tidernas lopp »förfallit under åtskillige jurisdictioner och directioner» — hvilket yttrande Lagerberg anför. Den först nyligen ordnade delen af kanslikollegii arkiv af posthandlingar innehåller bl. a. ändlösa klagomål från Johan Gustaf Beijer hos kanslikollegium. Måhända var han i bästa fall blott en medelmåttig administrativ förmåga; åtminstone ansåg kollegiet, att generaldirektionen af postverket ej angick honom såsom blott direktör för postkontoret i Stockholm, under det att Beijer åter tydligen ville ur sitt chefskap härleda en myndighet öfver hela postväsendet. Beijers myndighet var betydligt mera inskränkt än hans faders, och ju mera postverkets betydenhet steg, desto starkare koncentrerades förvaltningen hos kanslikollegium. Kanslipresidenten utfärdade t. o. m. reklamationer af försvunna bref. Genomgår man protokollen för Karl XI:s kanslikollegium, förvånas man öfver att äfven de tarfligaste expeditionsfrågor vid sidan om de diplomatiska världsfrågorna sysselsatte nästan dagligen de höga ämbetsmännen.

Det är sannolikt, att vi här hafva en bild af de bristfälliga organisationsformer, som tydligen kunna förklara Karl XI:s stora reformnit. Möjligen var det icke så mycket att reformera, som att nyskapa och att sammantränga de oroliga ämbetskrafterna i envåldskonungens hand. Statskontorets utbrytning ur kammarkollegium är ett stort och allmängiltigt bevis härpå. Arbetstyngden var redan länge outhärdlig inom kanslikollegium, hvars tungrodda former föga lämpade sig för postala expeditionsärenden. Det var emel-

lertid först Karl XII:s förmyndarestyrelse, som $^{23}/_{8}$ 1697 befriade kollegiet från postväsendet, då det »collegialiter» saknade tid därtill. Sekreteraren Samuel Åkerhielm utsågs till »Director» öfver postverket.

Men det är nog icke riktigt, att förf. räknar öfverpostdirektörsämbetets upprättande från sagda tid. Ännu så länge innebar denna nyhet blott en interimistisk anslutning till det af Åkerhielm i egenskap af sekreterare allt sedan 1670-talet innehafda uppdraget att föredraga postärendena för kollegiet. Först $^{8}/_{7}$ 1698 tillkom kanslikollegii af K. Maj:t fastställda instruktion och skrifvelser aflätos till vederbörande myndigheter att hörsamma öfverpostdirektören. Såsom *myndighet* kan ej ämbetet anses tillkommet förr än 1698.[1] Betydelsen af denna historiskt gifna, men likväl geniala förenkling af statsadmininistrationen framgår ju ingalunda af förf:s korta framställning.

Öfverpostdirektörens myndighet var utan tvifvel särdeles betydande. Kanslikollegium släppte dock aldrig högsta ledningen af postväsendet. Huru förhållandet mellan de båda myndigheterna administrativt gestaltade sig, är åter en fråga, som forskningen har att utreda. Instruktionen förnyades med obetydliga ändringar 1704 och gällde därefter ända till 1863, då generalpoststyrelsen som själfständigt verk organiserades. Men praxis kunde i kraft af all inneboende utveckling förete olika grader. Så mycket torde vara säkert, att öfvergången förmedlades genom att öfverpostdirektören tillika var sekreterare och t. o. m. föredrog postärenden i kollegiet, hvarigenom en egendomlig samverkan genom de båda ämbetenas förening i en och samma person uppstod mellan kanslikollegium och öfverpostdirektören — ett system, som i kansliordningen 1719 (§ 19) och 1720 (§ 22) formellt utbildades genom bestämmelsen, att öfverpostdirektören hade säte och stämma i de mål, för hvilka han icke var ansvarig. Sedermera förenades städse ämbetet med kansliråds- eller statssekreterareämbete.

Det blir här för långt att följa Lagerbergs framställning af 1700-talets tydligen på främjandet af den inre postbefordringen riktade mera stillsamma arbete. Det är först 1800-talets senare hälft, som har ett större reformarbete att uppvisa. Förf. afbryter sin flerestädes på arkivkällor omedelbart grundade framställning med 1867. Fortsättningen har fallit på aktuarien Rafael Lundgrens lott. Han skrifver om den reformnitiske generalpostdirektören Wilhelm Roos, om världspostföreningans uppkomst och utveckling, om centralstyrelsens omorganisation 1863, om den nuvarande organisationen

---

[1] Styffe, Samling af instruktioner för civilförvaltningen I, s. 479 känner icke 1698 års instruktion (se kanslikollegii koncepter), utan meddelar den af K. Maj:t $^{19}/_{8}$ 1704 utfärdade, som är likalydande (dock med en obetydlig ändring af § 3 och tillägg § 11). Styffe följer en afskrift i Engeströmska biblioteket, jämförd med konceptet i riksarkivet. Originalet förvaras ännu hos generalpoststyrelsen och öfverensstämmer alldeles med editionen.

i dess helhet, om postbefordringen och om postverkets räntabilitet Talrika statistiska tabeller och diagram tillåta dock ingen statistisk analys till besvarande af åtskilliga äfven historiska frågor. Och själfva den tekniska redogörelsen af ingenjörer och arkitekter för det nya posthusets uppförande ligger naturligtvis alldeles utanför Historisk Tidskrifts område.

Den af häradshöfding Lagerberg författade historiken öfver posthusen i Stockholm 1636—1875 är af största intresse och en frukt af ett synnerligen beaktansvärdt arkivstudium. Tanken följer då samtidigt Stockholms generalpostkontors egen historia. Det innehade en egendomlig administrativ ställning efter egna specialinstruktioner, hvarom det hade varit önskligt att finna några ord i Lagerbergs posthistoria.

L. M. Bååth.

Öfversikt af Tidskrifter

och andra periodiska publikationer.

Historiska handlingar utgifna af Kungl. Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia. D. 20, N:o 1. Anteckningar från det sextonde seklet [utg. af J. A. Almquist]. H. 1. Inneh. Rasmus Ludvigssons krönika om k. Gustaf I. Efter originalhandskrifter i Kungl. biblioteket i Stockholm. — Berättelser om k. Gustaf I:s sista stunder och död. Efter äldre afskrifter i Riksarkivet. — Sten Eriksson (Leijonhufvuds) anteckningar från åren 1518—1566. Efter äldre afskrifter i Riksarkivet och Uppsala universitets bibliotek. — Anteckningar från åren 1560—81 ur Hogenskild Bjelkes samlingar och med egenhändiga rättelser af hans hand. Efter originalhandskriften i Uppsala universitetsbibliotek. (Början.)

Historisk Tidskrift för Skåneland. Utgifven af L. Weibull **1904. Bd 2: H. 3.** Fr. Beckett, Nogle Optegnelser om Lunds Domkirke. — L. Weibull, Anteckningar till Skånes konsthistoria. — A. Stille, Fälttåget i Skåne och Halland 1657.

Jernkontorets Annaler. 1904, 1—2. Hj. Braune, Om utvecklingen af den svenska masugnen. — **7—8.** M. B. Swederus, Bidrag till kännedom om Sveriges bergshandtering under Karl IX:s tid.

Kungl. Bibliotekets Handlingar 26. J. A. Almquist, Sveriges bibliografiska litteratur.

Kyrklig Tidskrift. 1904, 5. Hj. Holmquist, Emanuel Swedenborg som naturforskare och andeskådare. — Granskningar och anmälningar: J. Freisen, Manuale Lincopense, Breviarium Scarense, Manuale Aboense; G. F. Grath, Svenska kyrkans brudvigsel, anm. af O. Q[uensel].

Läsning för svenska folket. 1904, 1. N. Höjer, Herman Wedel-Jarlsberg och den svensk-norska unionen. 4. Wedel efter föreningen. — S. Welin, Lennart Torstensson. — E. N. Söderberg, Några ord ur den kristna psalmens historia. — **2.** Johan Ludvig Runeberg. — C. Bååth-Holmberg, Vilhelm von Schwerin. — **3—4.** H. Levin, Munkväsendet och dess betydelse för vårt lands odling.

Pedagogisk Tidskrift. 1904, 9. J. Nordlander, En visitation i Piteå trivialskola år 1683.

Svenska Akademiens Handlingar från år 1886. D. 18. Cl. Annerstedt, Minne af ärkebiskopen Olaus Martini.

Vestergötlands Fornminnesförenings Tidskrift 1904. Utg. af F. Ödberg. **Bd 2: H. 4—5.** F. Ödberg, Om konung Johan III:s förföljelse mot ståthållaren Karl Henriksson Horn och hans bröder 1590—1592. — Äldre handlingar angående Vestergötland. (Forts. från föregående häfte). [1475, 1589, 90, 1630, 31, 42—65, 1753]. — F. Nordin,

...entet öfver Lennart Torstenson vid Forstena och dess aftäckande ... September 1903. — Tal vid invigningen af monumentet öfver ... Torstenson. — F. Nordin, Undersökningen af Torstensons-... vid Forstena. — I. Henrici, Sägner om Ålleberg. — S. Lampa, ...gg till sägner om Ålleberg. — S. Lampa, Vestergötlands ortnamn ...edeltida urkunder.

...ske Magazin. Femte Række. Bd 5: H. 4. Aktstykker fra Johan Adolf af Plöns Arkiv. [1676—1700]. Medd. af A. Tuxen. — Kong Christian VI:s egenhændige Breve til Greve Frederik Danneskjold-Samsöe. 1734—45. Medd. af J. Estrup. (Slutning).

Fra Arkiv og Museum. Tidsskrift for Östifternes Historie og Topografi 1904. Bd 2: H. 3. J. Bidstrup, Östifternes Köbstæder under Svenskekrigen 1658—60. 3.

Blätter für die Geschichte der sächsischen Armee. Beilage zum »Kamerad». **1904, N:o 3—6.** E. R. Freytag, Die Sachsen im nordischen Kriege.

Blätter für Handel, Gewerbe und sociales Leben. Beiblatt zur Magdeburgischen Zeitung 1904, N:o 26. Rammelt, Die Frage nach dem Urheber der Zerstörung Magdeburgs.

Forschungen zur brandenburgischen und preussischen Geschichte 1904. Bd. 17: H. 2. Joh. Kretzschmar, Die Allianzverhandlungen Gustaf Adolfs mit Kurbrandenburg im Mai und Juni 1631.

Historische Vierteljahrschrift. Herausgegeben von G. Seeliger. **H. 4.** K. Hampe, Deutsche Angriffe auf das Königreich Sizilien im Anfang des 13 Jahrhunderts. — G. F. Preuss, Mazarin und die »Bewerbung» Ludwigs XIV um die deutsche Kaiserkrone 1657. — Kleine Mitteilungen. — Nachrichten und Notizen. — Versammlungen. — Personalien. — O. Masslow, Bibliographie zur deutschen Geschichte. — **Nachrichten und Notizen II. H. 4.** Nachrichten und Notizen (bl. a. K. Pira, Om historiens uppgift och metod anm. af G. Mentz). — Aktenstücke u. Urkunden z. Geschichte d. Stadt Riga 1710—40, anm. af K. Lohmeyer. — Zeitschriften. — Personalien. — O. Masslow, Bibliographie zur deutschen Geschichte.

Jahresbericht des altmärkischen. Vereins für vaterländische Geschichte u. Industrie zu Salzwedel. Abteilung für Geschichte. **1904, H. 2.** E. Wollesen, Zum Besuch Gustaf Adolfs in Werben [11 Juli bis 10 August 1631. Eine Schadenberechnung].

Militär-Wochenblatt 1904. Jahrg. 89, N:o 106. Roessel, Die Sperrung des Hafens von Landskrona im brandenburgisch-dänisch-schwedischen Krige im Jahre 1658, ein Gegenstück zu Port Arthur.

Mitteilungen der Litterarischen Gesellschaft Masovia 1903. H. 9. (Jahrg. 9). C. Wejle, Beitrag zur Aufklärung der Politik des Kurfürsten Georg Wilhelm während des polnischen Interregnums 1632.

Mittheilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 1904. Bd 25: H. 4. N. Edén, Den svenska centralregeringens utveckling till kollegial organisation i början af sjuttonde århundradet (1602—1634), anm. af D. Schäfer. — E. Wiese, Die Politik der Niederländer während des Kalmarkrieges 1611—1613 und ihr Bündnis mit Schweden 1614 und den Hansestädten 1616, anm. af H. v. Srbik.

Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen 1904. Jahrg. 43: H. 1. P. Gantzer, Torstensons Einfall und Feldzug in Böhmen 1645 bis zur Schlacht bei Jankau.

Nachrichten von der Königl. Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen. Philologisch-hist. Klasse. 1904, H. 1. A. Brackmann, Papsturkunden des Nordens, Nord- und Mittel-Deutschlands. Zweiter Bericht der Wedekindschen Preisstiftung für Deutsche Geschichte.

Neues Archiv für sächsische Geschichte und Altertumskunde 1904. Bd 25: H. 3—4. A. Günther, Das schwedische Heer in Sachsen 1706—1707.

Sonntagsbeilage der Nationalzeitung. 1904, N:o 38. Eine Lügenzeitung von der Verlobung des Grossen Kurfürsten. Aus den Akten des Geheimen Staatsarchivs. [Handlar om ett rykte om förlofning mellan Stora Kurfursten och drottning Kristina].

Thüringer Kalender 1904. Lossnitzer, Gedenktag und Gedenkstücke Herzog Bernhards v. Weimar.

Unterhaltungsbeilage der Täglichen Rundschau. 1904, N:o 183. B. Rogge, Herzog Bernhard von Weimar. Geb. 6 August 1604.

Zeitschrift des Vereins für hamburgische Geschichte 1904. Bd 12. L. Bornemann, Die Lützower vor Hamburg. (Berör Karl XIV Johans historia).

Zeitschrift des Vereins für thüringische Geschichte und Altertumskunde 1904. N. F. Bd 15: H. 1. J. Trefftz, Die schwedischen Kriegsdienste und Reisen Herzog Adolf Wilhelms von Sachsen Weimar 1656—1668. T. 1.

Public Libraries 1904. Vol. 9: N:o 8, B. Lundstedt, Swedish libraries.

Transactions of the Royal Historical Society. N. S. Vol. 18. E. M. G. Routh, The attempts to establish a balance of power in Europe during the second half of the seventeenth century (1648—1702).

Revue Historique. 1904, Septembre—Octobre. F. de Navenne, Le premier séjour de Christine de Suède en Italie. — P. Gachon, Le Conseil royal et les protestants en 1698. L'enquête, la question de la messe et le role de Baville; (suite). — P. Marmottan, L'institution canonique, et Napoléon 1er; archevêque d'Osmond à Florence. — Bulletin historique: France. Époque contemporaine, par A. Lichtenberger et G. Monod. — Angleterre. 16e s., par Ch. Bémont. — Roumanie. La quatrième centenaire de la mort d'Étienne le Grand, prince de Moldavie, par Al. D. Xénopol. — Correspondance. — Comptes-rendus critiques. — Publications périodiques et sociétés savantes. — Chronique et bibliographie. — **Novembre—Décembre.** P. Gachon, Le conseil royal et les protestants en 1698; suite et fin. — P. Matter, La Prusse au temps de Bismarck. Le défaillance d'Olmütz. — H. Hauser, Le Journal de Louise de Savoie. — Bulletin historique: France. XVIIIe siècle, Révolution, Empire, par Rod. Reuss. — Publications diverses, par G. Monod. — Allemagne. Époque moderne, année 1903, par M. Philippson. — Comptes-rendus critiques (bl. a. F. Philippi, Der Westphælische Friede, anm. af G. Blondel). — Publications périodiques et sociétés savantes. — Chronique et bibliographie.

24.

Bibliografi 1903.[1]

(Upprättad af **Kristian Setterwall.**)

6114. Historisk Tidskrift, utgifven af Svenska Historiska Föreningen genom *E. Hildebrand.* Årg. 23, 1903. 358 + 92 + (2) s. + Bilagor. Sthlm. Pr. för medlemmar 5 kr.
Wimarson, N., En ifrågasatt diversion mot Danmark 1676—77.
Clason, S., Stockholms återfunna stadsböcker från medeltiden. 1—8.
Wargentin, P., Själfbiografiska anteckningar.
Söderqvist, O., Studier rörande förhållandet mellan Johan III och hertig Karl (1576—82). 1—2.
Julin, G., Gustaf III och Jakob Magnus Sprengtporten.
Olmer, E., Om ryssfruktan i Sverige för 200 år sedan.
Julin, G., Brott mot folkrätten under 1500-talets svenska diplomati.
Strödda meddelanden och aktstycken.
Öfversikter och granskningar.

6115. Historisk Tidsskrift, udgivet af den norske historiske Forening. 1903: H. 1. S. 81—160. 2. S. 433—512. Kristiania.

6116. **Pira, K.,** Om historiens uppgift och metod. X + 151 s. Sthlm, Johnson. [Tr. i Norrköping]. Pr. 2 kr.

6117. **Fryxell, A.,** Berättelser ur svenska historien. Till ungdomens tjänst utgifven. Nationalupplaga. H. 35—50. D. 21: Karl den tolftes historia. Afdeln. 1: Karl den tolftes ungdoms- och första krigsår samt afsättningsfejden mot konung August. S. 257—380. 22: Karl den tolftes regering. Afdeln. 2: Kriget mot Ryssland 1701—1709. 218 s. 23: Karl den tolftes regering. Afdeln. 3: Karl den tolfte i Turkiet. 170 s. 24: Karl den tolftes regering. Afdeln. 4: Sverige och svenskarne under konungens frånvaro 1700—1712. 180 s. 25: Karl den tolftes regering. Afdeln. 5: Magnus Stenbocks sista fälttåg, fångenskap och död samt Sverige och svenskarne under konungens frånvaro 1713—1714. 222 s. 26: Karl den tolftes historia. Afdeln. 6: Vistelsen i Stralsund samt in- och utrikes ärendena. 176 s. 27: Karl den tolftes regering. Afdeln. 7: Karl den tolfte och hans samtida. 182 s. 28: Karl den tolftes historia. Afdeln. 8: Görtziska tiden. Inrikes styrelsen. 164 s. 29: Karl den tolftes regering. Afdeln. 9: Görtziska tiden. Krigsrörelser och fredsunder-

---

[1] De i denna bibliografi förekommande tilläggen till 1901 och 1902 års bibliografier äro insatta på sina respektive platser med angifvande af årtalet.

handlingar samt konungens sista fälttåg, död och minne. 214 s. 30: Ulrika Eleonoras regering. 110 s. 31: Fredriks regering. Afdeln. 1: Tiden från 1720 till 1734. 211 s. 32: Fredriks regering. Afdeln. 2: Arvid Bernhard Horn och hans samtida. 192 s. 33: Fredriks regering. Afdeln. 3: Sveriges inre tillstånd åren 1720—1738. 298 s. + 7 bilagor. 34: Fredriks regering. Afdeln. 4: Striden mellan Arvid Horn och Karl Gyllenborg samt Ulrika Eleonoras och Arvid Horns sista år. 112 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 1 kr. häftet.

6118. **Hallendorff, C.,** Vårt folks historia. 402 s. + 2 släkttafl. Sthlm, Ljus 1902, 03. Pr inbund. 4 kr. 25 öre.

6119. **Historia,** Sveriges, intill tjugonde seklet under medverkan af *O. Montelius, H. Hildebrand, M.* och *L. Weibull, G. R. Fåhræus, L. Stavenow, S. Clason* och *A. Rydfors* utgifven af *Emil Hildebrand*. Med talrika illustrationer och kartor. H. 9—30. Afdeln. 1: O. Montelius, Forntiden. H. 1—6. 296 + II s. Afdeln. 3: E. Hildebrand, Gustaf Vasa 1521—1560. H. 1—7. 328 s. + (2) s. Afdeln. 5: M. och L. Weibull, Gustaf II Adolf, Kristina och Karl X Gustaf. H. 1—6. 285 s. Afdeln. 6: G. R. Fåhræus, Karl XI och Karl XII. H. 1—2. 96 s. Afdeln. 7: L. Stavenow, Frihetstiden. H. 7—8. S. 289—370 + (2) s. Sthlm, Norstedt. Pr. 1 kr. häftet.

6120. **Sjögren, O.,** Sveriges historia från äldsta tider till våra dagar för svenska folket. Rikt illustr. uppl. VI s. + Bok. 1. S. 137—168 + Bok. 2. 120 s. + S. 257—264 + Bok. 3. 344 s. + Bok. 4. 330 s. + Bok. 5. 120 s. Sthlm, Fröléen. Pr. inb. 14 kr.

6121. **Starbäck, C. G.,** Berättelser ur svenska historien. Efter författarens död fullföljda intill början af det tjugonde seklet af *P. O. Bäckström*, m. fl. Bd 10: Carl XIII—Carl XIV Johan. 540 + IV s. + 22 portr. 11: Oscar I—Carl XV—Oscar II. 474 + IV s. + 20 portr. Sthlm, Beijer. Pr. 3 kr. 25 öre för hvarje del.

6122. **Schück, H.,** Sigurdsristningar.
Nordisk Tidskrift 1903, s. 193—225. Med 23 fig.

6123. **Bugge, S.,** Norsk Sagafortælling og Sagaskrivning i Irland. H. 1—2. 160 s. Kristiania.
Historisk Tidsskrift (Kristiania) 1901, 1903.

6124. **Storm, G.,** Den »buxelöse Jarl» i Sverige.
Historisk Tidskrift 1903, s. 89—90.

6125. **Schäfer, D.,** Die Hanse. Mit 99 Abbildungen. 139 s. Bielefeld u. Leipzig, Velhagen & Klasing.
Monografien zur Weltgeschichte. 19.

6126. **Daenell, E.,** Der Ostseeverkehr und die Hansestädte von der Mitte des 14 bis zur Mitte des 15 Jahrhunderts.
Hansische Geschichtsblätter. Jahrg. 1902. [Tr. 1903], s. 1—47.

6127. **Wendt, O.,** Lübecks Schiffs- und Warenverkehr in den Jahren 1368 und 1369 in tabellarischer Uebersicht auf Grund der Lübecker Pfundzollbücher aus denselben Jahren. 65 s. + 2 Tab. Lübeck, Lübcke & Nöhring 1902.
Innehåller bl. a. en hel del uppgifter om Sveriges handel vid denna tid.

6128. Meklenburgisches Urkundenbuch. Herausgegeben von dem Verein für Meklenburgische Geschichte und Alterthumskunde. Bd 21. 1386—1390. (2) + 441 + 148 + (2) s. 4:o. Schwerin.

6129. Svenskt Diplomatarium från och med år 1401 utgifvet af Riksarkivet. D. 4: Supplement till åren 1401—1420, utgifvet genom *K. H. Karlsson*. H. 1: 1401—1403. 120 s. 4:o. Sthlm, Norstedt. Pr. 4 kr.

6130. Akter rörande ärkebiskopsvalet i Uppsala 1432 samt striden därom mellan konung Erik och svenska kyrkan. Utgifna af *Alg. Lindblom*. XV + (1) + 150 s. Sthlm, Norstedt. [Tr. i Uppsala]. Pr. 2 kr. 50 öre.
Skrifter utgifna af Kyrkohistoriska Föreningen. 4 : 2.

6131. **Skoglund, Alexandra,** De yngre Axelssönernas förbindelser med Sverige 1441—1487. Akad. afh. XIX + (1) + 246 s. Upsala, Förf.

6132. Hansisches Urkundenbuch. Hrsg. vom Verein für Hansische Geschichte. Bd 9. 1463—1470. Bearb. v. *Walth. Stein*. Mit einem Sachregister. XLIII + 751 s. 4:o. Leipzig, Duncker & Humblot.

6133. Urkundenbuch der Stadt Lübeck. Herausgegeben von dem Vereine für Lübeckische Geschichte und Alterthumskunde. Th. 11: Lief. 3—4 [1466—68]. S. 201—400. 4:o. Lübeck, Lübcke & Nöhring.

6134. Diplomatarium Norvegicum. Oldbreve til Kundskab om Norges indre og ydre Forhold, Sprog, Slægter, Sæder, Lovgifning og Rettergang i Middelalderen. Samlede og udgivne af *H. J. Huitfeldt-Kaas*. Saml. 16. H. 2. [1510—1570]. 1 s. + S. 401—916 + (3) s. Kristiania. Pr. 4 kr.

6135. **Julin, G.,** Brott mot folkrätten under 1500-talets svenska diplomati.
Historisk Tidskrift 1903, s. 318—352.

6136. Konung Gustaf den förstes registratur. Med understöd af statsmedel i tryck utgifvet af Kungl. Riksarkivet genom *Joh. Ax. Almquist*. D. 21. 1550. VI + 462 + (1) s. Sthlm, Norstedt. Pr. 6 kr.
Handlingar rörande Sveriges historia. Ser. 1.

6137. Kölner Inventar. Bd 2: 1572—91. Bearb. v. *Konst. Höhlbaum*. Mit einem Akten-Anhang. XVII + 1014 s. 4:e. Leipzig, Duncker & Humblot.

6138. **Söderqvist, O.,** Studier rörande förhållandet mellan Johan III och hertig Karl (1576—1582). 1—2.
Historisk Tidskrift 1903, s. 197—240.

6139. Kancelliets Brevböger vedrörende Danmarks indre Forhold i Uddrag udgivne ved *L. Laursen*. 1580—1583. 852 s. Köbenhavn, Reitzel. Pr. 8 kr.

6140. Briefe des Pfalzgrafen Johann Casimir mit verwandten Schriftstücken. Gesammelt und bearbeitet von *Fr. v. Bezold*. Auf Veranlassung und mit Unterstützung Seiner Majestät des Königs von Baiern herausgegeben durch die historische Kommission bei der Königl. Akad. d. Wissenschaften. Bd 3: 1587—1592. XII + (1) + 872 s. München, Riegersche Universitäts-Buchhandlung.

6141. **Carl IX,** Calendaria. Utgifven af Föreningen för bokhandtverk genom *A. Lewenhaupt*. (4) s. facs. + 214 + (1) s. 4:o. Sthlm, Föreningen för bokhandtverk.

6142. Berättelse huruledes Herr Claes Flemmings son Johan Flemming på Åbo Slott blef fången, sedan anklagad, dömd och tillika med flera affliwad på Åbo Târg then 10 November år 1599. Meddelad af *K. G. Leinberg*.
Historiallinen Arkisto 1903. D. 18, s. 374—386.

6143. **Bæhrendtz, Fab.,** Striden om Kalmar år 1611.
Meddelanden från Kalmar läns fornminnesförening 1903. H. 3, s. 66—103 + 2 kartor.

6144. **Wiese, E.,** Die Politik der Niederländer während des Kalmarkriegs (1611—1613) und ihr Bündnis mit Schweden (1614) und den Hansestädten (1616). VIII + 147 + 1 karta. Heidelberg, Carl Winter.
Heidelberger Abhandlungen zur mittleren und neueren Geschichte. Herausgegeben v. E. Marcks u. D. Schäfer. H. 3.
En del af denna bok utg. som Inaug. Diss. Heidelberg.

6145. **Arnheim, Fr.,** Gustav-Adolfs Gemahlin Maria-Eleonora von Brandenburg. Eine biographische Skizze. 1. Gustav-Adolfs Brautwerbung.
Hohenzollern-Jahrbuch 1903. Jahrg. 7, s. 186—222 + 6 pl.

6146. **Sondén, P.,** Axel Oxenstierna och hans broder. 63 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 40 öre.
Föreningen Heimdals folkskrifter. 78.

6147. Ἐπιστολαὶ Κυρίλλου Λουκάρεως πρὸς Ἄξελιον Ὀξενστιέρναν, ἐκδιδομέναι ὑπὸ Π. Γ. Ζερλέντου. [Bref från Kyrillos Lukaris till Axel Oxenstierna, utgifna af P. G. Zerlentos]. 8 s. Ἐν Ἀθήναις 1902 Δελτίον τῆς ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος.
Brefven äro på latin, inledningen på grekiska.

6148. **Charvériat, E.,** Jean-Louis d'Erlach. 152 s. Lyon 1902.
Deltog i Gustaf II Adolfs preussiska fälttåg och sedan i trettioåriga kriget under hertig Bernhard af Weimar.

6149. **Günter, H.,** Das Restitutionsedikt von 1629 und die katholische Restauration Altwirtembergs. VII + 385 + (1) s. Stuttgart, Kohlhammer 1901.

6150. **Jahnel, C.,** Der dreissigjährige Krieg in Aussig und Umgebung.
Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen 1902. Jahrg. 41, s. 149—190, 387—414, 606—626.

6151. **Balck,** Meklenburg im dreissigjährigen Kriege.
Jahrbücher des Vereins f. meklenburgische Geschichte und Alterthumskunde 1903. Jahrg. 68, s. 85—106.

6152. **Schwartz, P.,** Die Neumark während des dreissigjährigen Krieges. Th. 2: 1631—1653. (1) + VII + 324 s. Landsberg a/W., Schaeffer & C:o 1902.
Schriften des Vereins für Geschichte der Neumark.

6153. **Hauck, K.,** Karl Ludvig, Kurfürst von der Pfalz (1617—1680). (5) + 334 s. + 2 portr. Leipzig, Breitkopf & Härtel.
Forschungen zur Geschichte Mannheims und der Pfalz. 4.

6154. **Hoenig, B.,** Memoiren englischer Officiere im Heere Gustav Adolf's und ihr Fortleben in der Literatur.
Beiträge zur neueren Philologie. Jakob Schipper zum 19 Juli 1902 dargebracht, s. 324—350.

6155. **Knebel, K.,** Peter Schmohl, Königl. Schwedischer und Kurfürstl. Sächs. Hauptmann.
Mitteilungen vom Freiberger Altertumsverein 1902. H. 38, s. 75—85.

6156. M. Johann Daniel Mincks Chronik über den 30 jährigen Krieg nach den Aufzeichnungen im Gross-Bieberauer Kirchensaalbuch, herausgegeben v. *W. Krämer*.
Archiv für hessische Geschichte und Altertumskunde. N. F. Ergänzungsb. 2: H. 1: Beiträge zur hessischen Kirchengeschichte. Bd 2, s. 1—38.

6157. Brieven van Nicolaes van Reigersberch aan Hugo de Groot. [1622—43]. Uitgegeven door *H. C. Rogge*. XX + 818 s. Amsterdam, J. Müller 1901.
Werken uitgegeven door het Historisch Genootschap. Derde Ser. N:r 15.

6158. Sverges traktater med främmande makter jämte andra dit hörande handlingar. D. 5: 4: 1632 samt bihang. Utgifvet af *C. Hallendorff*. S. 721—870 + 667—668 + 703—704 + X s. + 2 facs. bilagor. Sthlm, Norstedt. Pr. 5 kr. 50 öre.
Se nedan »Recensioner» 6441.

6159. **Roos, W.,** Die Chronik des Jakob Wagner über die Zeit der schwedischen Okkupation in Augsburg vom 20 April 1632 bis 28 März 1635. VIII + 69 s. Augsburg, Lampart & C:o 1902.

6160. **Spannagel, K.,** Konrad von Burgsdorff. Ein brandenburgischer Kriegs- und Staatsmann aus der Zeit der Kurfürsten Georg Wilhelm und Friedrich Wilhelm. XVIII + 458 s. Berlin, Duncker.
Quellen und Untersuchungen zur Geschichte des Hauses Hohenzollern. 5.
Burgsdorff förde viktiga underhandlingar med Gustaf Adolf och var för detta ändamål i lägret framför Nürnberg från juli till september 1632. En af bilagorna innehåller: »Geheimbericht Burgsdorffs über seine Sendung zu Gustav Adolf nach Nürnberg im Sommer 1632.»
Se nedan »Recensioner» 6444.

6161. Beiträge zur Geschichte des dreissigjährigen Krieges. (Aus Prof. Opels Nachlass). Aus dem Königl. Schwedischen Hauptquartier.
Neue Mitteilungen aus dem Gebiet historisch-antiquarischer Forschungen 1903. Bd 21, s. 291—320.

6162. **Brunner, H.,** Die kirchliche Vervaltung der Abtei Fulda zur Zeit der hessen-kasselischen Oberhoheit (1632—1634). Nach archivalischen u. a. Quellen dargestellt.
Archiv für hessiche Geschichte und Altertumskunde. N. F. Ergänzungsb. 1. H. 4: Beiträge zur hessischen Kirchengeschichte. Bd 1, s. 343—358.
Det var svenskarne som förskaffade Hessen-Kassel öfverhögheten öfver Fulda, men efter nederlaget vid Nördlingen förlorade Hessen det åter.

6163. Drie brieven van Willem van Oldenbarnevelt aan Hugo de Groot, met een brief van koning Filips IV van Spanje aan den markies d'Aytona, medegedeeld door *H. C. Rogge*.
Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap 1903. D. 24, s. 343—355.

6164. **Müller, Joh.,** Reichsstädtische Politik zur Zeit des Frankfurter Konvents vom Jahre 1633.
Mittheilungen des Instituts für Oesterreichische Geschichtsforschung 1903. Bd 24, s. 238—282.

6165. **Reybel, É.,** La question d'Alsace et de Brisach depuis le traité de Saint-Germain de 1635 jusqu'au traité de Brisach de 1639.
Annales de l'Est 1903. Bd 17, s. 105—133, 227—263.

6166. **Henze, E.,** Torgau im dressigjährigen Kriege.
Veröffentlichungen des Altertums-Vereins zu Torgau 1903. H. 15—16, s. 25—31.

6167. **Müller, Lud.,** Briefe aus den Jahren 1638—1648 von Elias v. Alvensleben zu Isernschnibbe an Valentin Joachim v. Alvensleben auf Erxleben. [Ett bidrag till kännedomen om Altmarks lidanden i sista årtiondet af trettioåriga kriget].

Dreissigster Jahresbericht des Altmärkischen Vereins für vaterländische Geschichte und Industrie zu Salzwedel. Abteilung für Geschichte 1903, s. 46—99.

6168. **Kalbe, W.,** Beiträge zur brandenburgisch-preussichen Geschichte beim Regierungsantritte des Grossen Kurfürsten. Inaug. Diss. IV + 99 s. Göttingen 1902.

6169. **Meinardus, O.,** Neue Beiträge zur Geschichte des Grossen Kurfürsten.
Forschungen zur brandenburgischen und preussischen Geschichte 1903. Bd 16, s. 517—543.

6170. **Rast, R.,** Die bayerische Politik in den Jahren 1640—1645. Kap. 2: Die bayr. Polit. während d. Kurfürstentages v. Nürnberg 1640. Program. 31 s. Ansbach 1902. Kap. 3. Inaug. Diss. [München]. 59 s. Ansbach 1902.

6171. **Haedrich, D.,** Durchmarsch der Schweden durch Torgau im Oktober 1642.
Veröffentlichungen des Altertums-Vereins zu Torgau 1903. H. 15—16, s. 32—47.

6172. Svenska riksrådets protokoll. Med understöd af statsmedel i tryck utgifvet af Riksarkivet genom *S. Bergh.* D. 10. 1643, 1644. H. 1. 416 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 5 kr. 50 öre.

6173. **Melander, K. R.,** Die Beziehungen Lübecks zu Schweden und Verhandlungen dieser beiden Staaten wegen des russichen Handels über Reval und Narva während der Jahre 1643—53.
Historiallinnen Arkisto 1903. D. 18, s. 1—81.

6174. Corpus constitutionum Daniæ. Forordninger, Recesser og andre kongelige Breve, Danmarks Lovgivning vedkommende 1558—1660. Udgivne ved *V. A. Secher* af Selskabet for Udgivelse af Kilder til dansk Historie. Bd 5: H. 4—5. [1645—50]. II s. + S. 481—747 + (1) s. Köbenhavn, Gad.

6175. **Bender, J.,** Der Ulmer Waffenstillstand (1647). Progr. 50 s. Neuss.

6176. **Carlon, Manfr.,** Ryska kriget 1656—1658. Akad. afh. [Lund]. IV + 131 s. Sthlm, Förf.

6177. **Müsebeck, E.,** Der Eintritt des Fürsten Johann Georg II von Anhalt-Dessau in schwedische, sein Übertritt in brandenburgische Dienste und seine Vermählung mit Henriette Katherine von Oranien.
Forschungen zur brandenburgischen und preussischen Geschichte 1903. Bd 16, s. 477—515.

6178. **Weibull, L.,** Efter Roskilde fred. [2].
Historisk Tidskrift för Skåneland 1903. Bd 1, s. 217—253.

6179. **Roessel,** Die erste brandenburgische Flotte im schwedisch-polnischen Kriege 1658—1660 und ihr Kommandeur Obrist Johann von Hille. VIII + 114 + (7) s. + 1 karta + 1 portr. Berlin, R. Eisenschmidt.

6180. **Waddington, A.,** Un mémoire d'Abraham de Wicquefort en 1659.
Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap 1903. D. 24, s. 1—58.

6181. **Elias, Johan E.,** Contract tot oprichting van een Zweedsch factorie-comptoir te Amsterdam in 1663.
Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap 1903. D. 24, s. 356—400.

6182. **Varenius, O.,** Räfsten med Karl XI:s förmyndarstyrelse. D. 2: Den undersökande kommissionen af år 1675. XV + 155 + (3) + V + (1) s. Uppsala.
Skrifter utgifna af K. Humanistiska Vetenskaps Samfundet i Uppsala. VIII. 5.

6183. **Kjær, S.,** Svend Gjönge efter Svenskekrigen.
Fra Arkiv og Museum 1903. Bd 2, s. 42—75.

6184. **Wimarson, N.,** Sveriges krig i Tyskland 1675—1679. D. 2. XXIX + 384 s. + 4 kartor och planer. Lund, Gleerup. Pr. 5 kr.
Se nedan »Recensioner» 6448.

6185. **Jähns, M.,** Geschichtliche Aufsätze. Ausg. u. herausg., sowie mit einer biographischen Einleitung versehen v. *K. Koetschau*, nebst einem Anhang: Max Jähns als militärischer Schriftsteller v. *A. Meyer*. 540 + (1) s. + 1 portr. Berlin, Paetel.
Innehåller bl. a. följande afhandlingar: Der Grosse Kurfürst bei Fehrbellin, Wolgast und Stettin 1675—1677; Der Grosse Kurfürst auf Rügen und vor Stralsund 1678 und der Winterfeldzug in Preussen 1679. (Se N:r 4209 och 4609.)

6186. **Friedrich Wilhelm,** Sendschreiben Sr. Churfürstlichen Durchlaucht von Brandenburg. Geschrieben zu Gartz den 2 Juli 1675 an die Hoch-Mögenden Herren General-Staaten der Vereinigten Niederlande. Nebst einem genauen und umständlichen Bericht darüber, auf welche Weise Seine Churf. Durchlaucht mit ihrer Cavallerie und den Dragonern zuerst die Stadt Rathenow im Sturm genommen und darnach die ganze Schwedische Armee aus der Mark Brandenburg getrieben hat. So wie auch die Antwort Ihro Hoch-Mög. Herren auf das vorgenannte Sendschreiben. Nach einem Druck des Buchhändlers Chrispinus Hoekwater, 's Gravenhage, in de Pooten vom Jahre 1675. Übersetzung nach dem holländischen Urtext durch die Rathenower Zeitungsdruckerei (U. H. Wenckebach). 24 s. Rathenow, Verlag d. Rathenower Zeitungsdruckerei.

6187. Fehrbellin von *Br.*
Unterhaltungsbeilage der Täglichen Rundschau 1902, Nr 245.

6188. **Wimarson, N.,** En ifrågasatt diversion mot Danmark 1676—1677.
Historisk Tidskrift 1903, s. 1—24.

6189. **Adelsköld, Cl.,** Karl den tolfte och svenskarne. En historisk studie. D. 1. 448 + (4) s. + 1 portr. + 1 karta. 2. 544 + (6) s. Sthlm, Albert Bonnier. Pr. 6 kr. delen.
Se nedan »Recensioner» 6450.

6190. **Olmer, E.,** Om ryssfruktan i Sverige för 200 år sedan.
Historisk Tidskrift 1903, s. 295—317.

6191. Karolinska krigares dagböcker. 2. J. Lyths och L. Visocki-Hochmuths dagböcker. Bihang: Slutet af A. L. Lewenhaupts berättelse. Utg. af Aug. Quennerstedt. XXVIII + 334 + (1) s. + 1 karta. Lund, Gleerup. Pr. 8 kr. Tr. i 200 exemplar.

6192. **Vassileff, Matth.,** Russisch-französische Politik 1689—1717. VIII + (1) + 108 s. Gotha, Perthes, 1902.
Geschichtliche Studien. Herausg. v. A. Tille. Bd 1: H. 3.

6193. **Wagner, G.,** Die Beziehungen Augusts des Starken zu seinen Ständen während der ersten Jahre seiner Regierung (1694—1709). Inaug. Diss. 224 s. Leipzig.

6194. **Westrin, Th.,** En kansli-intrig. [Under Karl XII].
Historisk Tidskrift 1903, s. 184—186.

6195. Ett otryckt bref från Karl XII. [Dat. Brannsberg d. 18 december 1703.] Medd. af *N. Sjöberg*.
Historisk Tidskrift 1903, s. 282—283.

6196. Briefe des Herzogs Ernst August zu Braunschweig—Lüneburg an Johann Franz Diedrich von Wendt aus den Jahren 1703 bis 1726. Herausg. von *E. G. Kielmansegg*. VIII + 400 s. Hannover u. Leipzig, Hahnsche Buchhandlung 1902.
Berör bl. a. Karl XII:s historia.

6197. **Günther, A.,** Sachsen und die Gefahr einer schwedischen Invasion im Jahre 1706. Inaug. Diss. [Leipzig]. 96 + (1) s. Pegau.

6198. **Schmidt, Fr.,** Die schwedische Invasion in Kursachsen und insbesondere im Herzogtum Sachsen-Weissenfels in den Jahren 1706 und 1707.
Mansfelder Blätter 1902. Jahrg. 16, s. 115—137.

6199. Anders Pihlströms dagbok 1708—1723. Utgifven af Kungl. Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia. (3) + 145 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 5 kr.
Historiska Handlingar. D. 18, N:r 4.

6200. Felttoget i Skaane 1709—1710. Udarbejdet ved Generalstaben af *A. P. Tuxen, C. L. With, A. L. Hansen*. XII + 534 + (2) s. + 9 plankartor. Köbenhavn, Det Nordiske Forlag. Pr. 12 kr.
Bidrag til den store nordiske Krigs Historie. Bd 2.
Se nedan »Recensioner» 6454.

6201. **Stille, A.,** Kriget i Skåne 1709—1710. IX + 389 s. + 2 portr. + 2 kartor. Sthlm. Pr. 5 kr.
Militärlitteratur-föreningens förlag 88.
Se nedan »Recensioner» 6455.

6202. Ett bref från postmästaren i Kajana Johan Ullwijk dat. den 15 april 1712. Historiskt meddelande af *Th. Westrin*.
Skrifter utgifna af Svenska Litteratursällskapet i Finland. 56. Förhandlingar och uppsatser. 16 (1902). [Tr. 1903], s. 196—197.

6203. **Eosander, J. F.,** Listy pułkownika Eosandra do Fryderyka 1:go, króla Pruskiego pisane z Benderu 1712 R. [Bref från Eosander till konung Fredrik I, konung af Preussen, skrifna från Bender 1712.] Przyczynek do dziejów Karola XII:go. [Bidrag till Karl XII:s historia]. Opracował Hr. Benzelstjerna-Engeström. 28 s. Poznán 1902.

6204. **Chance, J. F.,** The Northern question in 1716.
The English Historical Review 1903, s. 676—704.

6205. **Chance, J. F.,** The »Swedish Plot» of 1716, 17.
The English Historical Review 1903, s. 81—106.

6206. **Westrin, Th.,** En förklaring af grefve Carl Gyllenborg angående hans förhållande till Pretendenten.
Historisk Tidskrift 1903, s. 283—288.

6207. **Wahl, J. O.,** Felttogene 1716 og 1718. (4) + 244 s. Kristiania, Gröndahl & Sön. Pr. 2 kr. 50 öre.
Særtr. af Norsk Militært Tidsskrift.

6208. **Hallendorff, C.,** Ryska besöket i Norrköping 1719. 36 s. Norrköping 1902.

6209. **Ignatius, K. E. F.,** Tavastehus slotts öfvergång år 1742. (Med bifogade handlingar).
Historiallinen Arkisto 1903. D. 18, s. 245—317.

6210. Politische Correspondenz Friedrich's des Grossen. Bd 28 (1769). Redigirt von *G. B. Volz*. (1) + 515 s. Berlin, Duncker.

6211. Briefe des Prinzen Heinrich von Preussen an die Königin Luise Ulrike, Gustav III und die Prinzessin Sophie Albertine von Schweden von 1771—1797. Von *R. Krauel.*
Forschungen zur brandenburgischen und preussischen Geschichte 1903. Bd 16, s. 207—250.

6212. **Julin, G.,** Gustaf III och Jakob Magnus Sprengtporten.
Historisk Tidskrift 1903, s. 241—275.

6213. **Burenstam, C. v.,** Le journal de la duchesse de Sudermanie (1775—1782) et les dépêches du comte de Kagenech.
Revue d'histoire diplomatique 1903, s. 557—571.

6214. **Hansson, O.,** Le journal de la mère adoptive de Bernadotte.
Revue d'histoire diplomatique 1903, s. 405—421.
I hufvudsak grundad på Hedvig Elisabeth Charlotta, Dagbok. Del 1. (Se N:r 5841.)

6215. **Hedvig Elisabeth Charlotta,** Dagbok. Öfversatt och utgifven af *C. Carlson Bonde.* D. 2. 1783—1788. XVIII + 501 s. + 1 portr. Sthlm, Norstedt. Pr. 6 kr.

6216. Excellensen grefve A. F. Skjöldebrands memoarer. Utgifna af *H. Schück.* D. 1. X + 239 + (3) s. + 1 portr. 2. 175 + (1) s. Sthlm, Geber. Pr. för båda del. tillsammans 7 kr.
Se nedan »Recensioner» 6457.

6217. **Wahlström, L.,** En »konsulatfråga» för 100 år sedan.
Aftonbladet 1903, N:r 302, B.

6218. **Hansen, Reinh.,** En finsk krigares fångenskap i Ryssland 1789—1790. Skildring. [A. J. Munsterhjelm]. 10 s. Helsingfors.
Öfvertr. ur Hufvudstadsbladet.

6219. Diary and correspondence of count Axel Fersen, Grand-Marschal of Sweden, relating to the court of France. Trans. by *K. Prescott-Wormeley.* 366 s. London, Heinemann 1902.

6220. **Westrin, Th.,** Från frih. Georg Gustaf Wrangels sista dagar.
Historisk Tidskrift 1903, s. 72—82.

6221. **Grimberg, C.,** Gustaf IV Adolfs planer att förytta svenska Pommern.
Historisk Tidskrift 1903, s. 61—71.

6222. **Witte, H.,** Wismar unter dem Pfandvertrage 1803—1903. Festschrift zur Hundertjahrfeier der Wiedervereinigung Wismars mit Mecklenburg. VI + 152 + (1) s. + 16 pl. Wismar, Hinstorff'sche Hofbuchhandlung.

6223. **Rose, J. H.,** Gustavus IV and the formation of the third coalition.
Revue Napoléonienne 1902, Juin—Sept.

6224. **Grimberg, C.,** De diplomatiska förbindelserna mellan Sverige och Preussen 1804—1808. Akad. afh. VIII + (1) + 145 s. + Bilagor (4) s. Göteborg, Wettergren & Kerber. Pr. 3 kr. 75 öre.
Göteborgs Högskolas Årsskrift 1903: 1.
Se nedan »Recensioner» 6459.

6225. **Titeux,** Bernadotte et la manoeuvre d'Iéna (d'après les archives de la Guerre et les papiers du général Dupont).
Revue Napoléonienne 1903, Avril—Sept.

6226. **Thorsander, G.,** När kejsarne bestämde Nordens öde. Skildringar från krigsåren 1807—1814. 223 + (1) s. Sthlm, Froléen. [Tr. i Sköfde]. Pr. 2 kr. 25 öre.

6227. **Ljunggren, C. J.,** Skildring af krigshändelserna i Öster- och Västerbotten 1808—1809. Utgifven af *R. Hausen.* III + 153 s. + 1 portr. + 1 karta. Helsingfors.
Skrifter utgifna af Svenska Litteratursällskapet i Finland. 58.

6228. **Quennerstedt, Axel,** I Torneå och Umeå 1808—1809. Verklighetsskildringar från finska krigets sista skede i svenska bygder. D. 2. Umeå. (1) + VII + 375 s. Lund, Gleerup. Pr. 3 kr. 75 öre.

6229. Vinterexpeditionen öfver Kvarken år 1809. (Öfvers. från Vojenij Spornik af *T. J. Petrelli*).
Kungl. Krigsvetenskaps Akademiens Tidskrift 1903, s. 369—391, 412—431.

6230. Minnen af Gustaf IV Adolf. (Med 2 bilder och facsimile).
Personhistorisk Tidskrift 1903, s. 65—71.

6231. B. B. v. Platen till hertigen af Augustenborg Christian August maj 1809.
Historisk Tidskrift 1903, s. 187—188.

6232. Constitutions-utskottets memorialer och öfriga expeditioner vid riksdagarna 1810; 1812 och 1815. Enligt beslut vid 1900 års riksdag af trycket utg. VIII + 1117 s. Sthlm 1902.

6233. **Tingsten, L.,** Öfversikt af fälttåget i Holstein år 1813.
Kungl. Krigsvetenskaps-Akademiens Tidskrift 1903, s. 481—497, 513—533.

6234. **Sörensen, C. Th.,** Bernadotte i Norden eller Norges Adskillelse fra Danmark og Forening med Sverig. Udgivet med Understöttelse af Carlsbergfonden. D. 1: H. 2—4. S. 81—291 + XII s. 2: H. 5—7. 200 s. Köbenhavn, Gyldendal. Pr. 1 kr. häftet.

6235. **Höjer, N.,** Herman Wedel-Jarlsberg och den svensk-norska unionen.
Läsning för svenska folket 1903, s. 161—188, 241—269.

6236. **Flodström, I.,** Unionen och unionsdokumenten. 64 s. Sthlm, Ljus. Pr. 1 kr.

6237. **Reuterskiöld, C. A.,** Den norska grundlagens normalexemplar.
Finsk Tidskrift 1903. D. 1, s. 398—404.

6238. **Pavels, Cl.,** Dagböger for Aarene 1817—1822. Udgivne for den norske historiske Forening af *L. Daae.* Bd 2: H. 6. S. 433—512.

6239. **Palmstierna, N. F.,** Императоръ Николай I въ донесеніяхъ шведскаго посланніка. Депеша шведскаго посланника въ Петербургѣ Пальмшерны къ шведскому министру иностранныхъ дѣлъ графу Ветерштету. [Skildring af kejsar Nikolaus I i svenska sändebudets berättelser. Svenska sändebudets i Petersburg Palmstiernas depescher till svenska utrikesministern Wetterstedt.] Сообщ. С. Вароделъ.
Русская старина 1903. 1. 116: s. 205—219.

6240. **Vogt, Joh.,** Statsraad Colletts Hus og hans Samtid. Erindringer 1814—89. (2) + 215 s. + 1 pl. Kristiania, Det norske Akt.-forl. Pr. 2 kr. 80 öre.

6241. **Stenhammar, Christ.,** Bilder ur riksdags- och hufvudstadslifvet i bref till hemmet och vänner i hemorten. D. 2. Under konung Carl XIV Johans sista riksdag 1840—41. VII + 269 s. 3: Under konung Oscar I:s tre första riksdagar 1844—45, 1847—48, 1850—51. VIII + 368 s. Utg. af *E. H. Th. Stenhammar.* D. 2. Upsala, Schultz. [Tr. i Gefle]. Pr. 2 kr. 50 öre. 3. Linköping, Sahlströms bokh. Pr. 3 kr. 75 öre.
Se nedan »Recensioner» 6462.

6242. **Balchen, Alb.,** Ministeriet Hagerup og unionspolitiken. 75 s. Kristiania, Aschehoug & C:o. Pr. 60 öre.

6243. **Flodström, I.,** Sveriges och Norges utrikesstyrelse. 71 + (1) s. Sthlm, Ljus. Pr. 1 kr.

6244. **Frederiksen, N. C.,** En Plan til en skandinavisk Union.
Dansk Tidsskrift 1903, s. 826—834.

6245. **Lund, J.,** Praktisk skandinavisme.
For Kirke og Kultur 1903, s. 136—142, 230—239.

6246. **Wieselgren, S.,** Sammanslutning eller skilsmässa? I den skandinaviska enhetstankens namn. 96 s. Sthlm, Fahlcrantz. Pr. 1 kr. 25 öre.

6247. Traktat mellan Sverige och Norge och Mecklenburg—Schwerin i juni 1903 angående Wismar samt amten Poel och Neukloster. 4 s. Fol. Sthlm, Norstedt.

Biografi och Genealogi.

6248. **Anjou, A.,** Ätterna Nordenskjöld. D. 2: Slägtförgreningar jämte register. (4) s. + S. 55—118. 4:o. Sthlm, Klemmings Antikv. [Tr. i Eksjö]. Pr. 3 kr.

6249. **Bildt, C.,** Personhistoriska uppgifter om svenskar i Rom. 1750—1850.
Personhistorisk Tidskrift 1903, s. 1—6.

6250. **Borgström, A.,** Släkten Hjort från Albo härad. Biografiska anteckningar samlade och utgifna. 70 s. + 1 tab. Sthlm, Fritze. Tr. i 100 numr. ex. Pr. 6 kr.

6251. [**Dardel, N. v.,**] Stockholms öfverståthållare. [Grefve Göran Gyllenstierna, Johan Berendes, grefve Kristoffer Gyllenstierna o. grefve Mikael Törnflyckt].
Personhistorisk Tidskrift 1903, s. 28—39 + 1 portr., 87—104 + 2 portr.

6252. **Fahlbeck, P. E.,** Der Adel Schwedens (und Finlands). Eine demographische Studie. Mit 6 Figuren im Text. VIII + 361 + (1) s. Jena, G. Fischer.

6253. **Flodmark, J.,** Elisabeth Olin och Carl Stenborg, två gustavianska sångargestalter. Bilder från svenska operans första tider. (5) + 201 + (1) s. + 2 portr. Sthlm, Fröléen. Pr. 3 kr.

6254. **Forselles, J. af,** A. N. Clewberg-Edelcrantz och hans omgifning. Akad. afh. (2) + 363 + (2) s. Helsingfors.

6255. **Fries, Th. M.,** Linné. Lefnadsteckning. D. 1. (2) + 364 s. + Bilagor 48 s. 2. 444 + IV s. + Bilagor 46 + (1) s. Sthlm, Fahlcrantz. Pr. för båda del. inb. 16 kr. 50 öre.

6256. **Geijer, E. G.,** Ur Geijers brefväxling. Familjebref af Erik Gustaf Geijer. Utgifna af *H. Schück*. XX + 226 s. Sthlm, Albert Bonnier. Pr. 3 kr. 75 öre.
Svenska memoarer och bref utgifna af *H. Schück* och *O. Levertin*. 7.

6257. **Herlenius, E.,** Clas Frietzcky. Ett hundraårsminne. Läroverksprogram. LXII s. 4:o. Halmstad.

6258. **Holmquist, Hj.,** D. Johannes Matthiæ Gothus och hans plats i Sveriges kyrkliga utveckling. Studie- och läraretiden (1592—1643). Akad. afh. IX + 239 s. Upsala, Förf. Pr. 3 kr.

6259. **Kinberg, Aug.,** Par Bricoles Gustavianska period. Personalhistoriska anteckningar till den äldsta matrikeln. (3) + 201 s. Sthlm, Hasse Tullberg. Pr. 5 kr.

6260. **Leijonhufvud, K. K:son,** Biografiska data rörande Vasahuset.
Personhistorisk Tidskrift 1903, s. 149—150.

6261. **Ljungfors, V.,** Helsingborg—Landskrona nation i Lund under professor Martin Weibulls inspektorat. Biografiska anteckningar. X + 185 + (6) s. Lund, Förf. Pr. 2 kr. 50 öre.

6262. **Lundin, C. Fr.,** Olavus Petri och Laurentius Andreæ tecknad för svenska folket. 80 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 75 öre.
Svenskt Folkbibliotek. 3: 2.

6263. **Mannerfelt, O.,** Tvenne antaflor. Erik Göstafssons (Stenbock) antafla å Torpa. Knut Nilssons (Lilliehöök) antafla från Hillareds kyrka.
Personhistorisk Tidskrift 1903, s. 14—27.

6264. **Mannerfelt, O.,** Johan Ekeblad, hofjunkare hos drottning Kristina. En personhistorisk studie. 95 s. + 1 portr. + 1 pl. Borås, E. Jungbecks bokh. Pr. 2 kr.

6265. **Palmén, E. G.,** Anders Chydenius. 175 + (1) s. Helsingfors, Folkupplysningssällskapets förlag. Pr. 2 m.

6266. [**Planting-Gyllenbåga, W.,**] Olof och Nils Planting-Loberg. (Med illustr.).
Personhistorisk Tidskrift 1903, s. 114—120.

6267. **Post, A. v.,** Adliga ätten von Post N:o 687. 26 s. Södertelje 1902.

6268. **Ramsay, J.,** Munck af Fulkila och Munck af Sommernäs.
Skrifter utgifna af Svenska Litteratursällskapet i Finland. 56. Förhandlingar och uppsatser. 16 (1902). [Tr. 1903], s. 198—204.

6269. **Ridderstad, W.,** »Gula gardet» 1526—1903. Bidrag till Kongl. Svea Lifgardes personalhistoria. (4) + 503 + (1) s. + 43 portr. + 1 facs. pl. Sthlm, Förf. Pr. 30 kr.

6270. **Salomon, E.,** Biografiska anteckningar. Medd. af *A. W. L.*
Personhistorisk Tidskrift 1903, s. 121—125.

6271. **Schöldström, B.,** Svenskarne under Dannebrogen 1848—1850. Biografiska data. Jämte utdrag ur de frivilliges berättelser från fältlifvet samt 67 portr. VII + (1) + 102 s. Sthlm, Norstedt.
Skrifter och handlingar utgifna genom Svenska Autograf Sällskapet. 6.

6272. **Släktbok,** Ny svensk. Utgifven af *K. A. K:son Leijonhufvud* och *G. C:son Leijonhufvud.* H. 4. S. 243—314 + S. XX + S. VI + S. II + VI + (1) s. 5. (1) s. + S.315—386 + S. XXII + S. VIII + S. IV + S. II + VII s. 6. (1) s. + S. 387—464 + S. XXIV + S. X + S. V + S. III + S. II + VII s. Sthlm, Norstedt. Pr. 2 kr häftet.

6273. **Snoilsky, C.,** Minne af hofrådet Carl Gustaf Warmholtz.
Svenska Akademiens handlingar ifrån år 1886. D. 17, s. 129—208.

6274. **Stammbuch,** Das, Christophs von Knesebeck, eine Quelle zur Familienkunde von Schweden, Dänemark und Norddeutschland. Mitgeteilt v. *H. Grössler.*
Mansfälder Blätter 1903. Jahrg. 17, s. 167—174.

6275. **Wargentin, Per,** Själfbiografiska anteckningar.
Historisk Tidskrift 1903, s. 155—171.

6276. **Wermcrantz, E.,** Prosten i Umeå Nils Grubbs lif och verksamhet 1681—1724.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1903, s. 109—202.

6277. **Werner, K. F.,** Holländare i och om Stockholm.
Samfundet S:t Eriks årsbok 1903, s. 57—60.

6278. **Wilkens, W. H.,** Prinsessan Sofia Dorotea af Hannover och den sista Königsmark. Från engelskan efter »The love of an uncrowned queen» af *G. v. Düben.* VII + (1) + 319 s. + 6 portr. + 2 pl. Sthlm, Huldberg. [Tr. i Norrköping]. Pr. 4 kr.

6279. **Ödberg, F.,** Om vestgöta-adelsmannen Tord Bonde till Stensholmen och hans tid (1550—1628).
Vestergötlands fornminnesförenings tidskrift. Bd 2: H. 2—3, s. 16—68.

Heraldik och Numismatik.

6280. **Levertin, O.,** Svensk och fransk medaljkonst under 1600-talet.
Nordisk Tidskrift 1903, s. 113—138.

6281. **Läffler, L. Fr.,** Några svenska »talande vapen» på 1200- och 1300-talen. (Med 2 bilder).
Personhistorisk Tidskrift 1903, s. 72—86.

6282. **Thiset, A.,** Skaanske By- og Herredsvaaben i den danske Tid.
Historisk Tidskrift för Skåneland 1903. Bd 1, s. 333—362

6283. **Upmark, G.,** Årsbokstäfverna på svenskt guld och silfver före 1759.
Studier tillägnade Oscar Montelius 19 9/9 03 af Lärjungar. Sthlm, Norstedt. S. 71—81.
Äfven i Meddelanden från Svenska Slöjdföreningen 1903. H. 2, s. 36—47.

Krigshistoria.

6284. **Beiträge,** Urkundliche, und Forschungen zur Geschichte des preussischen Heeres. Herausg. vom Grossen Generalstabe. Abtheilung für Kriegsgeschichte. 2. H. 1. IV + (3) + 124 s. Berlin, Mittler u. Sohn.
Kap. 5 har till öfverskrift: Die brandenburgische Truppen in der Zeit des Bündnisses mit Schweden. Der Prager Friede.

6285. **Elster, O.,** Die Piccolomini-Regimenter während des 30 jährigen Krieges besonders das Kürassier-Regiment Alt-Piccolomini Stammtruppe des k. u. k. Dragoner-Regiments N:o 6 Prinz Albrecht von Preussen. Nach den Akten des Archivs zu Schloss Nachod. (1) + 116 s. Wien, Seidel & Sohn.

6286. **Grüner, H.,** Beretninger om Norges Befæstninger. (1) + XVI + 216 s. Kristiania, Cammermeyer 1902. Pr. 3 kr.

6287. **Hägg, J.** och **Zetterstén, A.,** Örlogsskeppet Amarant.
Tidskrift i sjöväsendet 1903. Årg. 66. s. 323—367 + 1 pl.

6288. **Mankell, J.,** Öfversikt af svenska krigens och krigsinrättningarnes historia. D. 2: Nyare tiden 1526—1611. 2. Krigsinrättningarne och krigskonsten. IV + 221 s. Sthlm. Pr. 2 kr. 50 öre.
Militärlitteratur-föreningens förlag. 61, 5.

6289. **Munthe, L. W:son,** Kungl. Fortifikationens historia. D. 1. S. 513—643 + pl. och kartor. D. 2. 96 s. + 4 kartor.
Tidskrift i fortifikation 1903. Bihang.
Se nedan »Recensioner» 6465.

6290. **Nordensvan, C. O.,** Värmlands regementes (Närkes och Värmlands regementes) historia. Under medverkan af officerare vid regementet. H. 1: Närkes och Värmlands regemente intill Karl XII:s död. 1623—1718. 112 + 64 s. + 1 pl. + 2 kartor. Sthlm, Norstedt. Pr. 4 kr.

6291. **Zetterstén, A.,** Svenska flottans historia. D. 2: Åren 1635—1680. XII + 636 s. Sthlm, Fritze. [Tr. i Norrtelje]. Pr. 6 kr.

Litteratur- och konsthistoria.

6292. **Bergelin, E.,** Några religiösa dikter af en fången karolin.
Kyrkhistorisk Årsskrift 1903. Medd. och aktst., s. 75—84.

6293. **Granberg, O.,** Om kejsar Rudolf II:s konstkammare och dess svenska öden och om uppkomsten af drottning Kristinas tafvelgalleri i Rom och dess skingrande. Nya forskningar. 130 + (1) + XLVII s. + 13 pl. 4:o. Sthlm, Förf. Pr. 20 kr.

6294. **Göthe, G.,** Har Allart van Everdingen varit i Norge? (Se nr 5925.)
Nordisk Tidskrift 1903, s. 315—319.

6295. **Lindfors, A. O.,** Om stenhuggarmärken och deras förekomst å gamla svenska kyrkor. (Med planscher).
Kyrkohistorisk Årsskrift 1903, s. 93—108.

6296. **Nordensvan, G.,** Gripsholm och dess konstskatter. 2:a uppl. genomsedd och tillökad. 149 + (1) s. + 1 pl. + flera illustrationer i texten. Sthlm, Ljus. Pr. 2 kr. 25 öre.

6297. **Roosval, Joh.,** Studier rörande Storkyrkans Sankt Göransgrupp.
Meddelanden från Nordiska Museet 1901. [Tr. 1903], s. 209—223.

6298. **Warburg, K.,** Dalin och Ulrika Eleonora.
Samlaren 1902 [Tr. 1903], s. 49—53.

6299. **Weibull, L.,** Den helige Göran och draken. En legend och ett bildverk.
Samfundet S:t Eriks årsbok 1903. s. 78—81.

Statsrätt, Juridik och Nationalekonomi.

6300. **Beauchet, L.,** Loi d'Upland. 1: Livre de l'église. 2: Livre du roi. 3: Livre des successions.
Nouvelle revue historique de droit Français et étranger 1903. Année 27, s. 159—213, 305—326, 613—647.

6301. **Bååth, L. M.,** Till frågan om en eller tvenne redaktioner af Södermannalagen.
Historisk Tidskrift 1903, s. 172—183.

6302. **Christensen, W.,** Dansk Statsforvaltning i det 15 Århundrede. Udgivet med Understöttelse af Det kongelige danske Videnskabernes Selskab. XI + 749 + (1) s. Köbenhavn, Gad.

6303. **Croneborg, O.,** Tryckfrihet och sekretess. 1—2.
Statsvetenskaplig Tidskrift 1903, s. 96—123, 166—181.

6304. Дымша, Л., Государственное право Швеціи. [Sveriges statsrätt.] T. 1. (Часть историческая. Den historiska delen.) XV + 404 + IV s. С.-Петербургъ 1901.

6305. **Fahlcrantz, G. E.,** Rättfärdighet i rättsskipning. En historisk och jämförande framställning af några hufvudpunkter i vårt rättegångsväsende. 1—2. XXI + XV + (1) + 944 + 26 s. Sthlm, Förf. [Tr. i Lund]. Pr. 15 kr.
Se nedan »Recensioner» 6467.

6306. **Förarbetena** till Sveriges rikes lag 1686—1736. Efter offentligt uppdrag utg. af *W. Sjögren.* D. 5. Lagkommissionens förslag 1698—1718. IX + 450 s. Uppsala. Pr. 6 kr. 50 öre.

6307. **Mortensen, K.,** Lov og Ret i Nordens Hedenold og Middelalder.
Dansk Tidsskrift 1903, s. 650—664.

Bibliografi.

6308. **Almquist, J. A.,** Samtida berättelser om Sveriges krig. Suppl. 2: 1679—1814. (Se N:r 5944.)
Kungl. Bibliotekets Handlingar 25, s. 65—116.

6309. **Arkivväsen,** Stockholms stads.
Samfundet S:t Eriks årsbok 1903, s. 113—135.

6310. **Bygdén, L.,** Svenskt anonym- och pseudonym-lexikon. Bibliografisk förteckning öfver uppdagade anonymer och pseudonymer i den svenska litteraturen. H. 6. Sp. 481—608. Uppsala.
Skrifter utgifna af Svenska Literatursällskapet. 17: 5.

6311. **Collijn, I.,** Svenska boksamlingar under medeltiden och deras ägare. Smärre bidrag. 1.
Samlaren 1902. [Tr. 1903], s. 125—130.

6312. **Geete, R.,** Fornsvensk bibliografi. Förteckning öfver Sveriges medeltida bokskatt på modersmålet samt därtill hörande litterära hjälpmedel. XII + 433 s. Sthlm. Pr. för köpare 7 kr.
Samlingar utgifna af Svenska Fornskrifts-Sällskapet. H. 124.

6313. **Gödel, V.,** Huru man gjorde en bok under medeltiden. Föredrag hållet i Föreningen för bokhandtverk den 12 april 1902. 36 s. Sthlm, Föreningen för bokhandtverk.

6314. **Handlingar** rörande arkivväsendet.
Meddelanden från Svenska Riksarkivet. Ny följd. 1, s. 64—84.

6315. **Handskriftssamling,** En konfiskerad. [Erik Sparres papper].
Historisk Tidskrift 1903, s. 276—282.

6316. **Hildebrand, E.,** Om den s. k. ursprungsprincipens tillämpning vid ordnandet af offentliga arkiv.
Meddelanden från Svenska Riksarkivet. Ny följd. 1, s. 85—92.

6317. **Hirsch, J. C. W.,** Generallöjtnant Rodsteen og det Coijetske Bibliothek.
Danske Magazin. Femte Række. Bd 5, s. 97—108.

Om det Coijetske Bibliotheks bortförande från Ljungbygård af ... truppen 1709 och därefter skeende förskingring.

6318. **Jahresberichte** der Geschichtswissenschaft im Auftrage der Historischen Gesellschaft zu Berlin herausgegeben von *E. Berner*. Jahrg. 24 1901. XVI + 173 + 163 + 323 + 247 s. Berlin. Weidmannsche Buchhandlung.
Afdelningen för Sverige är skrifven af *J. A. Almquist* och utgör s. 130 141 af tredje afdelningen. Afdelningen för Finland har till författare *M. G. Schybergson* och *A. Hackman* och utgör s. 141—149.

6319. **Pajula, J. S.**, Sverige och Finland i arkivet i Herrnhut. 11 s. Tavastehus.

6320. **Setterwall, K.**, Svensk historisk bibliografi 1902. 36 s.
Bilaga till Historisk Tidskrift 1903. 50 separatexemplar.

6321. **Setterwall, K.**, Svensk kyrkohistorisk bibliografi.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1903. Medd. och aktst., s. 138—150. 5 separatexemplar.

6322. **Undersökningen** af de centrala ämbetsverkens arkiv 1901—1902.
Meddelanden från Svenska Riksarkivet. Ny följd. 1, s. 95—178.

6323. **Upmark, G.**, Meddelanden om skråafdelningens i Nordiska museets arkiv.
Meddelanden från Nordiska Museet 1901. [Tr. 1903], s. 256—306.

Topografi.

6324. **Arkiv**, Noraskogs Bergshistoriska samlingar och anteckningar. Utgifna af *Johan Johansson*. H. 10. S. 193—464 + VII + (1) s. Sthlm. Utg. Pr. 5 kr.
Ej i bokhandeln.

6325. **Carlsson, C. O.**, Beskrifning öfver Barserydś, Bosebo och Sandviks församlingar. 121 s. Vexiö, Nya Vexiöbladet 1901.
Separattr ur Ny Smålands beskrifning, bilaga till Nya Vexiöbladet.

6326. **Clason, S.**, Stockholms återfunna stadsböcker från medeltiden. 1—8.
Historisk Tidskrift 1903, s. 25 60, 97 154.

6327. **Dalarna**, Förr och nu. Utgifven under medverkan af *G. Andersson*, *E. Arosenius*, *I. Dalin*, *S. Ekman*, *C. Forsstrand*, *H. E. Hamberg*, *A. Ihrmark*, *A. Kempe*, *L. Lunell*, *R. Moosberg*, *A. Noreen*, *G. Retzius*, *F. Schwerström*, *E. Stenberg*, *K. Trotzig* och *A. E. Törnebohm*. Med talrika illustrationer. (6) + 560 s. + 2 kartor. Sthlm, Wahlström & Widstrand. Pr. inbund. 18 kr.

6328. **Engström, Th.**, Öland, dess historia, land och folk. 249 + (3) s. + 1 karta. Kalmar, Förf. Pr. 2 kr. 75 öre.

6329. **Frölén, H.**, Munsö kyrka i Uppland.
Upplands fornminnesförenings tidskrift 1902. H. 22, s. 428—436 + 3 planscher.

6330. **Geete, R.**, Från »Gamla Söderköping». Några kulturminnen.
Svenska Turistföreningens Årsskrift 1903, s. 321 352.

6331. **Hamner, J. W.**, Ödekyrkorna på gotländska landsbygden.
Svenska Turistföreningens Årsskrift 1903, s 219 231.

6332. **Handlingar,** Äldre, angående Vestergötland. [1528—1627].
Vestergötlands fornminnesförenings tidskrift. Bd 2: H. 2—3, s. 89—135.

6333. **Henriksson, Ad.,** Ett 600-års minne. [Funbo kyrka].
Upplands fornminnesförenings tidskrift 1902. H. 22, s. 392—406 + 2 plauscher.

6334. **Historia,** Falköpings. Skildringar från staden och orten, från forntid och nutid, efter skilda källor utarbetade för Falköpings Tidning. 75 + (1) s. Falköping, Falköpings Tidning 1902. Pr. 1 kr.

6335. **Historia,** Illustrerad Helsingborgs, i tre afdelningar. Af *N. P—n* under medverkan af flere författare. H. 12—22. s. 177—352. Helsingborg, Killbergs bokh. Pr. 25 öre häftet.

6336. **Historik** öfver Sigtuna stad. 59 s. Sigtuna 1902.

6337. **Hjorth, Rich.,** Beskrifning öfver Bjerke härad i Elfsborgs län. 59 s. Vara, Förf. [Tr. i Vänersborg]. Pr. 2 kr.

6338. **Hjorth, Rich.,** Beskrifning öfver Laske härad i Elfsborgs län. 88 s. Vara, Förf. [Tr. i Vänersborg]. Pr. 3 kr.

6339. **Hult, K.,** Axholms slott.
Läsning för svenska folket 1903, s. 310—318.

6340. **Kjellberg, C. M.,** Uppsala domkyrka. Vägledning för besökande. 66 s. + 1 plankarta. Uppsala, Schultz. Pr. 1 kr.

6341. **Kjellberg, C. M.,** Upplands äldre kartografi.
Upplands fornminnesförenings tidskrift 1902. H. 22, s. 407—427 + 1 karta.

6342. **Kyrkor,** Gotländska, i ord och bild, utgifna af Gotlänningens redaktion. Ser. 5. S. 229—275. 4:o. Visby 1902.

6343. **Lidén, J. H.,** Dagboksanteckningar om Blekinge och Skåne år 1768. Utg. af *O. Ahnfelt*.
Historisk Tidskrift för Skåneland 1903. Bd 1, s. 254—306.

6344. **Lindgren, G.,** Von der Nothska huset N:r 21 B S:t Paulsgatan.
Samfundet S:t Eriks årsbok 1903, s. 61—71.

6345. **Lundin, Cl.,** Källare och kaffehus i Stockholm under senare hälften af 1700-talet.
Samfundet S:t Eriks årsbok 1903, s. 34—56.

6346. **Lönborg, S.,** Sveriges karta, tiden till omkring 1850. Utgifven med understöd från Vilhelm Ekmans universitetsfond. VI + 242 s. Uppsala. Pr. 3 kr. 75 öre.

6347. **Montelius, O.,** Östergötland under hednatiden.
Svenska fornminnesföreningens Tidskrift. Bd 12, s. 1—34.

6348. **Nordlander, Joh.,** Medelpads äldre byanamn. Försök till tolkning. Läroverksprogram. [Högre Allm. Läroverket å Södermalm]. 41 s. 4:o. Sthlm.
Ingår äfven uti Norrländska samlingar. H. 5.

6349. **Privilegii- och donationshandlingar,** Sköfde stads. (3) + 96 s. Sköfde.

6350. **Samlingar,** Norrländska, utgifna af *J. Nordlander*. H. 5. S. 219—270. 4:o. Sthlm, Fritze. Pr. 1 kr. 50 öre.
Innehåller: Medelpads äldre byanamn; Saköres Bokan af Medelpada pro anno 1558; Fogdefordringsmantalet af Gestrikland pro anno 1541; En rik Hille- och en skuldsatt Geflebo på 1550-talet.

6351. **Tänkebok,** Strängnäs stads, för 1590-talet. Utgifven med inledning och anmärkningar af *I. Fehr*. XVI + 105 s. Strängnäs.
Bidrag till Södermanlands äldre kulturhistoria. 12.

6352. **Uppland.** Skildringar af land och folk. Utgifven af K. Humanistiska Vetenskaps-samfundet i Uppsala genom *A. Erdmann* och *K. Hildebrand*. Bd 1: H. 3. 320—472 s. + 2 kartor + 1 pl. Bd 2: H. 1. 160 s. + 3 pl. + 2 kartor. Sthlm, Wahlström & Widstrand. Pr. 3 kr. 50 öre häftet.

6353. **Wahlfisk, Joh.,** Örebro slott.
Svenska Turistföreningens Årsskrift 1903, s. 148—178.

6354. **Wallén, O. A.,** Tidsbilder från Järfsö. 102 + (2) s. + 3 pl. + 4 portr. Järfsö, Förf. [Tr. i Sthlm]. Pr. 1 kr. 50 öre.

6355. **Wallén, O. A.,** Tidsbilder samlade ur Helsinglands historia. 75 + (1) s. Järfsö, Förf. 1902. [Tr. i Sthlm]. Pr. 1 kr.

6356. **Velin, Sanfr.,** Öresten.
Vestergötlands fornminnesförenings tidskrift. Bd 2: H. 2—3, s. 1—15 + 1 pl.

6357. **Westrin, A.,** Anteckningar om de äldsta husen i Kalmar.
Meddelanden från Kalmar läns fornminneförening 1903. H. 3, s. 104—110.

6358. **Wrangel, E.,** Forskningar om Skånelands kyrkor.
Historisk Tidskrift för Skåneland 1903. Bd 1, s. 307—316.

6359. **Wrangel, F. U.,** Anteckningar om Stockholms äldsta rådhus.
Samfundet S:t Eriks årsbok 1903, s. 1—33.

6360. **Wrangel, F. U.,** Stockholmiana. Andra samlingen. Anteckningar. VI + 186 + (1) s. + 7 pl. och portr. Sthlm, Norstedt. Pr. 5 kr.

6361. **Wåhlin, Th.,** Stora Hammars gamla kyrka.
Historisk Tidskrift för Skåneland 1903. Bd 1, s. 363—372.

6362. **Wägner, S.,** Norrland under vår stormaktstid. Ett blad ur de norrländska kustlandskapens lidandeshistoria. Föredrag hållet i Helsingborgs allm. läroverks aula den 1 nov. 1902 vid en fest till förmån för de nödlidande i Norrland. Läroverksprogram. IX s. 4:o. Helsingborg.

6363. **Ödberg, F.,** Grafstenar från 15- och 1600-talen i Vestergötland. (Med planscher).
Vestergötlands fornminnesförenings tidskrift. Bd 2: H. 2—3, s. 69—78.

Kulturhistoria.

6364. **Andersson, Theoph.,** Värmlands läns kungl. hushållningssällskaps historia 1803-1903. På uppdrag utarbetad. VII + 396 s. + 3 pl. + 50 portr. Sthlm. Pr. 5 kr.

6365. **Bergö, C.,** Frimurarebarnhuset i Stockholm. Ett 150-års-minne. (1) + 83 s. + 2 pl. + 12 portr. Sthlm.

6366. **Clason, S., & Santesson, C. G.,** En hofapotekares uppköp från utlandet 1580. 18 s. Sthlm.
Separattryck ur Sv. Farm. Tidskrift 1903.

6367. **Flodmark, J.,** Finemanska Lancasterskolan.
Samfundet S:t Eriks årsbok 1903, s. 72—77.

6368. **Fröding, H.,** Det forna Göteborg. Biografiska och kulturhistoriska studier. (2) + 218 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 3 kr.

6369. **Geijer, E. G.,** Om vår tids inre samhällsförhållanden i synnerhet med afseende på fäderneslandet. Tre föreläsningar ur den hösten 1844 i Uppsala föredragna historiska kursen. Med förord af *S. J. Boëthius.* VII + 121 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 1 kr. 25 öre.

6370. **Hagström, K. A.,** Om forntida sockendräkter och bröllopsceremonier. Kulturbilder från Västra Vingåker.
Svenska fornminnesföreningens Tidskrift. Bd 12, s. 93—99.

6371. **Hammarstedt, Edv.,** Fågeln med segerstenen, sprängörten och lifsämnet.
Meddelanden från Nordiska Museet 1901. [Tr. 1903], s. 166—208.

6372. **Handlingar** angående K. Vetenskapsakademiens, Naturhistoriska Riksmuseets och Vetenskapsakademiens Nobelinstituts byggnadsfråga. 1—2. 215 s. + 8 pl. + 1 karta. Sthlm 1902, 1903.
Historiken utarbetad af *E. W. Dahlgren.*

6373. **Hildebrand, H.,** Sveriges medeltid. Kulturhistorisk skildring. D. 3: H. 6. S. 801—1116 + (2) s. Sthlm, Norstedt. Pr. 7 kr.

6374. **Janse, O.,** Om Olofskult i Uppland.
Studier tillegnade Oscar Montelius 19 ⁹/₉ 03 af Lärjungar. Sthlm, Norstedt. S. 156—164.

6375. **Lönborg, S.,** Gamla hus och hustyper.
Ymer 1903, s. 163—194.

6376. **Minnesskrift** vid invigningen af nya posthuset i Stockholm den 27 oktober 1903 efter nådigt bemyndigande utgifven på föranstaltande af Kungl. Generalpoststyrelsen. H. 1. VI + (1) + 68 s. 4:o. Sthlm. Pr. 3 kr.

6377. **Modin, E.,** Härjedalens ortnamn och bygdesägner. [2]. S. 129—304. Sthlm, Nordiska Bokhandeln. [Tr. i Uppsala] 1902, 03.
Nyare bidrag till kännedom om de svenska landsmålen och svenskt folklif. 19, 2.

6378. **Ohls, P. E.,** Om bomärken.
Skrifter utgifna af Svenska Litteratursällskapet i Finland. 56. Förhandlingar och uppsatser. 16 (1902). [Tr. 1903], s. 205—221.

6379. **Ramsay, J.,** Några sedebilder från 1600-talet. Föredrag hållet vid ett klubbmöte.
Nutid 1903, s. 225—234.

6380. **Skråordning** för Stockholms guldsmedsämbete 1622.
Samfundet S:t Eriks årsbok 1903, s. 82—92.

6381. **Telegrafverket,** Svenska, 1853—1903. Minnesskrift enligt nådigt bemyndigande utgifven af Kungl. Telegrafstyrelsen. 105 + (1) s. + 12 portr. + 4 kartor. 4:o. Sthlm.

6382. **Wiklund, K. B.,** Lapparna, deras lif och kultur. Föredrag vid Svenska Turistföreningens årsmöte den 18 februari 1902.
Svenska Turistföreningens Årsskrift 1903, s. 15—44.

6383. **Vistrand, P. G.,** Svenska allmogedräkter. 2. En småländsk folkdräkt från 1830-talet.
Meddelanden från Nordiska Museet 1901. [Tr. 1903], s. 231—255 + 1 plansch.

6384. »**Öden**, Sveriges, med afseende å dess jordbruk.» En prisskrift i k. patriotiska sällskapet 1798. Af *J. A. W.*
Historisk Tidskrift 1903, s. 83—88.

Kyrkohistoria.

6385. **Bergman, E.**, Religionsmålet mot studenten Erik Molin 1734—1739.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1903, s. 210—248.

6386. **Forsander, N.**, Några blad ur Augustana-Synodens historia åren 1848—1870.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1903, s. 203—209.

6387. **Heden, Hj.**, Studier till Danmarks reformations historia från Fredrik I:s död till slutet af grefvefejden. Akad. afh. IX + (1) + 69 s. Göteborg, Wettergren & Kerber. Pr. 2 kr.
Göteborgs Högskolas Årsskrift 1903: 2.
Se nedan »Recensioner» 6470.

6388. **History**, The Cambridge modern. Planned by the late lord *Acton*. Edited by *A. W. Ward, G. W. Prothero, Stanley Leathes*. Vol. 2: The reformation. XXIV + (2) + 857 s. Cambridge.
Kap. 17 förf. af *W. E. Collins* har till öfverskrift The Scandinavian North och omfattar s. 599—633.

6389. **Jacobsson, N.**, Från en forskningsresa till Herrnhut. Nya bidrag till den svenska herrnhutismens historia. (Föredrag vid kyrkohistoriska föreningens årsmöte i Uppsala den 29/4 1903.)
Kyrkohistorisk Årsskrift 1903, s. 5—92.

6390. **Jörgensen, T. G.**, Om Ordningen af Præstevalg i protestantiske Kirkeforfatninger. En kortfattet Oversigt.
Teologisk Tidsskrift (Kjöbenhavn) 1902. Ny Række. Bd 4, s. 34—42.

6391. **Levin, H.**, Bidrag till Visby stifts historia. 2. Visby stift under Spegels ledning.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1903, s. 276—320.

6392. **Lundström, H.**, Bidrag till konfirmationens historia i Sverige.
Skrifter i teologiska och kyrkliga ämnen tillägnade domprosten C. A. Torén på hans nittioårsdag af forne och nuvarande lärare vid teologiska fakulteten i Uppsala. Uppsala, Schultz. S. 93—109.

6393. **Lundström, H.**, Skisser och kritiker. En samling kyrkohistoriska uppsatser och föredrag. (3) + 335 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 4 kr. 50 öre.
Innehåller följande uppsatser: Girolamo Savonarola — ett sekularminne. — Ett öfverskattadt kyrkohistoriskt fynd. — Grundades verkligen det första klostret på Nilön Tabennæ? — Hvilka äro våra äldsta domkapitel? — Har Sveriges förste evangeliske ärkebiskop i sin ungdom under Luthers ledning studerat i Tyskland? — Om det s. k. vederdöpareofoget i Stockholm under Gustaf I:s regering. — När utkom Luthers lilla katekes första gången på svenska? — Om de sannolika förklaringsgrunderna därtill, att konkordieformeln icke förekommer i Uppsala mötes förhandlingar af år 1593. — Till frågan om den s. k. successio apostolica inom svenska kyrkan. — Ur våra äldre prästmötens historia med särskild hänsyn till Uppsala ärkestift. Bidrag till prästedens historia i Sverige. — Bidrag till de kyrkliga böckernas historia under Karl XI:s regering. — Ett och annat om svenskarne i ryska fångenskapen 1709—21. — Karl XII — Messias, ett nytt bidrag till de kiliastiska rörelsernas historia. — Intriger vid kanslersvalet i Uppsala 1747. — Om Kalvins förhållande till Gustaf I och

hans äldste son. — Hancks »Kirchengeschichte Deutschlands». — Granskning af en skrift om Göteborgs stift under 1700-talet. — Hj. Nordins afhandling om de ecklesiastiska deputationerna under Fredrik I:s regering. — A. Hacklins afhandling om Olavus Laurelius. — Skrifter om och af Olaus Petri.

De flesta af dessa uppsatser hafva förut varit införda i Kyrkohistorisk Årsskrift.

6394. **Läroåskådning,** De tidigare svenska pietisternas, enligt deras egen framställning. Medd. af *H. Lundström.*
Kyrkohistorisk Årsskrift 1903. Medd. och aktst., s. 1—75.

6395. **Meyer, E.,** En teologisk strid under frihetstiden.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1903, s. 249—275.

6396. **Synodalakter,** Svenska, efter 1500-talets ingång. Samlade och utgifna af *H. Lundström.* H. 1. 80 s. Sthlm, Norstedt. [Tr. i Uppsala]. Pr. 2 kr.
Skrifter utgifna af Kyrkohistoriska Föreningen. 2: 3.

6397. **Ur** vatikanarkivet och andra romerska arkiv och bibliotek. Medd. af *H. Huldt.* 1. Protest mot en disputations anordnande vid riksdagen i Västerås 1527. 2. En katolsk relation af Laurentius Andreæ's framställningar vid Örebrokonciliet 1529.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1903. Medd. och aktst., s. 85—88.

6398. **Visitationsakter,** Några äldre, från Skara stift. Originalen i Skara domkapitels arkiv. Medd. af *E. Haller.*
Vestergötlands forminnesförenings tidskrift. Bd 2: H. 2—3, s. 79—88.

Finland och Östersjöprovinserna.

6399. **Ahrenberg, Jac.,** Ett nytt uppslag i frågan om Åbo domkyrkas restauration. Med illustrationer.
Finsk Tidskrift 1903. D. 2, s. 186—199.

6400. **Aktenstücke** und Urkunden zur Geschichte der Stadt Riga 1710—40. Hrsg. aus dem Nachlass des *Ant. Buchholtz* von der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russland durch *A. v. Bulmerincq.* Bd 1: 1710—25. XVI + 576 s. Riga, J. Deubner 1902.

6401. **Baier, R.,** Stralsundische Geschichten. 304 s. Stralsund, Kgl. Regierungs-Buchdruckerei 1902.

6402. **Bergholm, A.,** Sukukirja Suomen aatelittomia sukuja. [Finlands ofrälse släkter]. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen puolesta. Osa 1. XI + 816 s. 2. S. 817—1566. Helsingissä. [Tr. Kuopissa] 1901.
Suomen Muinaismuistoyhdistys.

6403. **Bienemann jun., Fr.,** Die Matrikel d. Rigaschen Lyceums, 1675—1709.
Jahrb. f. Geneal. etc. 1901, s. 161—194.

6404. **Bienemann jun., Fr.,** Philipp Uraders Tagebuch. Eine Skizze aus Livlands Vergangenheit zu Beginn des 17 Jahrhunderts.
Baltische Monatsschrift 1903. Bd 56, s. 58—77.

6405. **Baerent, P.,** Die kirchlichen Zustände Livlands in der ersten Hälfte des 18 Jahrhunderts. Ein Vortrag.
Baltische Monatsschrift 1903. Bd 56, s. 217—238.

6406. **Christiani, T.,** Bericht über Fredr. Westling, »Beitrag zur Kirchengeschichte Livlands 1621—1656».
Sitzungsberichte der gelehrten estnischen Gesellschaft 1902. [Tr. 1903], s. 38—52.

6407. **Feuereisen, A.,** Beitrag zur Gründungsgeschichte der zweiten schwedischen Universität in Livland.
Sitzungsberichte der gelehrten estnischen Gesellschaft 1902. [Tr. 1903], s. 93—95.

6408. **Feuereisen, A.,** Wo ist das Archiv der Grafen Thurn-Valsassina geblieben?
Sitzungsberichte der gelehrten estnischen Gesellschaft 1902. [Tr. 1903], s. 88—93.

6409. **Greifenhagen, O.,** Revaler Stadtmusikanten in alter Zeit. Ein Kapitel aus der baltischen Kulturgeschichte.
Baltische Monatsschrift 1903. Bd 56, s. 97—115.

6410. **Grotenfelt, G.,** Muutamia lisätietoja Juhana herttuan häämatkasta v. 1562.
Historiallinen Arkisto 1903. D. 18, s. 318—326.

6411. **Goetze, K.,** Geschichte der Stadt Demmin auf Grund des Demminer Ratsarchivs, der Stolleschen Chronik und anderer Quellen bearbeitet und mit 2 Plänen und 29 Abbildungen herausgegeben. XII + 520 s. Demmin, A. Frantz.

6412. **Handbok,** Finsk biografisk, under medverkan af äldre och yngre vetenskapsmän utgifven af *T. Carpelan.* H. 13—15. Sp. 1921—2470 + (6) s. Helsingfors, Edlund. Pr. 2 kr. 25 öre häftet.

6413. **Ignatius, K. E. F.,** Om kyrkoherden Thomas Pachalenius' högmålsprocess.
Historiallinen Arkisto 1903. D. 18, s. 222—235.

6414. **Keussler, Fr. v.,** Die gegenwärtige M. Iversensche, vormals Edm. Iversensche Urkundensammlung. (Innehåller äfven en hel del svenska urkunder).
Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands aus dem Jahre 1902. [Tr. 1903], s. 74—77.

6415. **Leinberg, K. G.,** Åbo stifts herdaminne 1554—1640. VIII + 315 s. Helsingfors, J. Gummerus. Pr. 5 m.
Finska kyrkohistoriska samfundets handlingar. 5.

6416. **Leinberg, K. G.,** Några tillägg till uppsatsen »Om finska studerande i Jesuitkollegier» i Historiallinen Arkisto 11.
Historiallinen Arkisto 1903. D. 18, s. 362—373.

6417. **Leinberg, K. G.,** Några underrättelser om finska nationella församlingen i Stockholm. 22 s. Helsingfors.
Särtr. från Svenska Litteratursällskapet i Finland. Förhandlingar och uppsatser. 16.

6418. **Meinander, V. B.,** Pernå sockens minnen från 1808 års krig.
Kalender utg. af Svenska Folkskolans vänner 1902, s. 27—42.

6419. **Nordenskiöld, A. J.,** En ämbetsberättelse. [1753]. Meddelad af *K. G. Leinberg.*
Skrifter utgifna af Svenska Litteratursällskapet i Finland. 56. Förhandlingar och uppsatser. 16 (1902). [Tr. 1903], s. 187—195.

6420. **Palander, G.,** Daniel Juslen iuksen Johannes Gezelius nuorimmalle kirjoittamia kirjeitä.
Historiallinen Arkisto 1903. D. 18, s. 236—244.

6421. **Palmén, E. G.,** Puolan kirjallisuudesta poimittuja tietoja Suomen historiaan.
Historiallinen Arkisto 1903. D. 18, s. 336—361.

6422. **Rein, Th.,** Andreas Thuronius. Föredrag hållet den 11 november 1902.
Historiallinen Arkisto 1903. D. 18, s. 191—221.

6423. **Reuter, O. M.,** Finland i ord och bild, dess natur, folk och kultur. Med talrika illustrationer, H. 18—40. S. 409—964. Sthlm, Fröléen. Pr. 25 öre häftet.

6424. **Ruuth, J. W.,** Viborgs stads historia. H. 1—2. 218 s. + 3 pl. Helsingfors, Clouberg & C:o. Pr. 3 m. 50 p.

6425. **Salenius, J. M.,** Till Borgå gymnasium anlända elever 1729—1869.
Historiallinen Arkisto 1903. D. 18, s. 327—335.

6426. **Schwartz, Ph.,** Die Fehde Dorpats mit den Stamern und Genossen. (Innehåller en del upplysningar om Axelsönerna.)
Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinsen Russlands aus dem Jahre 1902. [Tr. 1903], s. 158—169.

6427. **Schybergson, M. G.,** Finlands historia. 2:a omarbetade uppl. H. 4. S. 321—563 + (3) s. Helsingfors, Edlund. Pr. 3 kr. 75 öre.

Allmän och utländsk historia.

6428. **Bergman, J., & Svensén, E.,** Världhistorien berättad för folket. Med illustr. H. 32—51. D. 2: *Bergman, J.*, Hellenismens tidsålder och det romerska världsväldet. 352 s. D. 4: *Svensén, E.*, Upptäckts- och reformationstidehvarfven. S. 449—596 + (1) + VIII s. D. 5: *Svensén, E.*, Konungarnas och revolutionernas tidehvarf. 128 s. Sthlm, Bohlin & C:o. Pr. 35 öre häftet.

6429. **Centerwall, J.,** Olympia och de olympiska spelen. (1) + 159 + (1) s. + 5 pl. Sthlm, Geber. Pr. 3 kr.
Kulturbiblioteket.

6430. **Dumrath, O. H.,** Hellas. Det gamla Greklands kultur och historia. Bearbetning efter de bästa och nyaste källor. Med 150 illustrationer. (1) + 600 s. Sthlm, Adolf Bonnier. Pr. inb. 5 kr.

6431. **Friis, H. E.,** Brudstykker af det Oldenborgske Kongehus' Historie. D. 2: Fra Kong Frederik IV til Dronning Caroline Mathildes Död. 286 + (2) s. Kjöbenhavn, Hagerup 1902. Pr. 3 kr.

6432. **Historie,** Danmarks Riges, af *Joh. Steenstrup, Kr. Erslev, A. Heise, V. Mollerup, J. A. Fridericia, E. Holm, A. D. Jörgensen.* Historisk illustreret. D. 3: Afdeln. 2: *Mollerup, V.*, Danmarks Riges Historie 1536—1588. H. 16—20. S. 105—216. D. 4: *Fridericia, J. A.*, Danmarks Riges Historie 1588—1699. H. 28. S. 649—673 + XI s. D. 5: *Holm, E.*, Danmarks Riges Historie 1699—1814. H. 21—31. S. 473—719 + IX + (1) s. + S. 43—44. Köbenhavn, Det Nordiske Forlag. Pr. 60 öre häftet.

6433. **Munch, P.,** Striden om den danska statsförfattningen 1866—1901. Från författarens danska manuskript af *E. Ö.* 46 s. Sthlm, Alb. Bonnier. Pr. 35 öre.
Studentföreningen Verdandis småskrifter 114.

6434. **Rydberg, V.,** Kulturhistoriska föreläsningar. Romerska kulturen under de två första århundradena efter Kristus. D. 1. S. 161--337 + (3) + VI s. 2. 277 s. Sthlm, Alb. Bonnier. [Tr. i Göteborg]. Pr. 1: 3 kr. 2: 4 kr.

6435. **Schwerin, H. H. v.,** Feniciernas kringsegling af Afrika omkr. år 600 f. Kristus. 58 s. 4:o. Lund.
Lunds Universitets Årsskrift.

6436. **Säve, T.,** Napoleon III och det andra franska kejsardömet. H. 6—8. S. 401—675 + (7) s. + 12 portr. + 3 kartor. Sthlm. Beijer. Pr. 1 kr. häftet.

6437. **Williams, H. N.,** Madame Récamier och hennes vänner. Öfversättning från engelskan. (7) + 317 s. + 4 portr. Sthlm, Beijer. Pr. inb. 5 kr.

6438. **Århundrade,** Socialdemokratiens. Arbetarerörelsens historia från franska revolutionen 1789 intill våra dagar i Frankrike, England, Tyskland, Sverige, Norge och Danmark under redaktion af *Hj. Branting*, med flera hundra historiska illustrationer, porträtter, karrikatyrer och fotografier. H. 1—6. D. 1: Frankrike. 80 s. D. 2: Skandinavien. 16 s. Sthlm, Ljus. Pr. 25 öre häftet.

— —

Recensioner.

6439. **Svensén, E.,** Sverige och dess grannar. (Se N:r 5277.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1903. Öfv. o. gr., s. 25—28 af *E. Hildebrand.*

6440. **Schäfer, D.,** Geschichte von Dänemark. Bd 4, 5. (Se N:r 2280 och 5748.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1903. Öfv. och gr., s. 58—62 af *E. Hildebrand.*

6441. Sverges traktater med främmande magter jemte andra dit hörande handlinger. D. 5: 1—4. Utg. af *O. S. Rydberg* o. *C. Hallendorff.* (Se N:r 1391, 1665, 5767 o. 6158.)
Rec. i Göttingische gelehrte Anzeigen 1903, s. 594—599 af *Joh. Kretzschmar.*

6442. **Gallati, Fr.,** »Der Königlich Schwedische in Teutschland geführte Krieg» des Bogislav Philipp von Chemnitz und seine Quellen. (Se N:r 5765.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1903. Öfv. o. gr., s. 33—39 af *P. Sondén.*

6443. **Knapp, H.,** Matthias Hoe von Hoenegg und sein Eingreifen in die Politik und Publizistik des dreissigjährigen Krieges. (Se N:r 5761.)
Rec. i Mitteilungen aus der historischen Litteratur 1903, s. 177—179 af *G. Wolf.*

6444. **Spannagel, K.,** Konrad von Burgsdorff. Ein brandenburgischer Kriegs- und Staatsmann aus der Zeit der Kurfürsten Georg Wilhelm und Friedrich Wilhelm. (Se N:r 6160.)
Rec. i Mitteilungen aus der historischen Litteratur 1903, s. 449—453 af *F. Hirsch:* i Forschungen zur brandenburgischen und preussichen Geschichte 1903. Bd 16, s. 309 -312 af *O. Meinardus.*

6445. **Leo, E.,** Die Schlacht bei Nördlingen im Jahre 1634. (Se N:r 4934.)
Rec. i Deutsche Litteraturzeitung 1903, s. 917—918 af *K. Jacob.*

6446. **Crohns, Hj.,** Sveriges politik i förhållande till de federativa rörelserna i Tyskland 1650—58. 1—2. (Se N:r 5354.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1903. Öfv. o. gr., s. 11—16 af *P. Sondén.*

6447. Urkunden und Actenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg. Bd 17. Politische Verhandlungen 10. Herausg. v. *R. Brode.* (Se N:r 5371.)
Rec. i Historische Zeitschrift 1903. Bd 90, s. 470—473 af *E. Müsebeck.*

6448. **Wimarson, N.,** Sveriges krig i Tyskland 1675—1679. D. 2. (Se N:r 6184.)
Rec. i Forschungen zur brandenburgischen und preussischen Geschichte 1903. Bd 16, s. 625—628 af *Fr. Arnheim.*

6449. **Bulard, G.,** Les traités de Saint-Germain (1679). (Se N:r 4610.)
Rec. i Revue Historique 1903. T. 83, s. 384—386 af *A. Waddington.*

6450. **Adelsköld, Cl.,** Karl den tolfte och svenskarne. (Se N:r 6189.)
Rec. i Stockholms Dagblad 1903, N:r 198 af *V. S—g.* [*Verner Söderberg*].

6451. **Hjärne, H.,** Karl XII. (Se N:r 5807.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1903. Öfv. o. gr., s. 17—25 af *E. Carlson.*

6452. **Bienemann jun., Fr.,** Die Katastrophe der Stadt Dorpat während des Nordischen Krieges. (Se N:r 5810.)
Rec. i Deutsche Litteraturzeitung 1903, s. 1358—1360 af *W. P. Wulffius.*

6453. Löjtnanten Fr. Chr. von Weihes Dagbok 1708—1712. Utg. af *E. Carlson.* (Se N:r 5817.)
Rec. i Illustrerad Militärrevy 1903, s. 84—90 af *T. J. Petrelli.*

6454. Felttoget i Skåne 1709—1710. Udarbejdet ved Generalstaben af *A. P. Tuxen, C. L. With, A. L. Hansen.* (Se N:r 6200.)
Rec. i Nordisk Tidskrift 1903, s. 329—332 af *A. Liljefalk;* i Historisk Tidskrift 1903. Öfv. o. gr., s. 69—70 af *Th. Westrin.*

6455. **Stille, A.,** Kriget i Skåne 1709—1710. (Se N:r 6201.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1903. Öfv. o. gr., s. 62—69 af *Th. Westrin.*

6456. **Holm, E.,** Danmark-Norges Historie fra den store nordiske Krigs Slutning til Rigernes Adskillelse (1720—1814). Bd 4: 1—2. (Se N:r 5836.)
Rec. i Nordisk Tidskrift 1903, s. 243—247 af *Johannes Lindbæk.*

6457. Excellensen grefve A. F. Skjöldebrands memoarer. Utg. af *H. Schück.* D. 1—2. (Se N:r 6216.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1903. Öfv. o. gr., s. 75—78 af *E. Hildebrand;* i Illustrerad Militärrevy 1903, s. 405—410.

6458 a. **Suremain, Ch. I. B. de,** La Suède sous la république et le premier empire. (Se N:r 5850 a.)
Rec. i Revue critique d'histoire et de littératur 1903, s. 407—409 af *R.*

6458 b. **Suremain, Ch. I. B. de,** Sverige på franska republikens och kejsardömets tid. Generallöjtnant de Suremains minnen från hans anställning i svensk tjänst 1794—1815. (Se N:r 5850 b.)
Rec. i Finsk Tidskrift 1903. Bd 1, s. 284—286 af *M. G. Schybergson.*

6459. **Grimberg, C.,** De diplomatiska förbindelserna mellan Sverige och Preussen 1804—1808. (Se N:r 6224.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1903. Öfv. o. gr., s. 53—58 af *L. Stavenow.*

6460. **Sveriges krig åren 1808 och 1809 utgifvet af Generalstabens krigshistoriska afdelning.** D. 3: 1—2. (Se N:r 5861.)
Rec. i Finsk Tidskrift 1903. Bd 1, s. 45—58 af *M. G. Schybergson*; i Tidskrift i Militär hälsovård 1903, s. 270—277 af *Axel Quennerstedt*; i Kungl. Krigsvetenskaps-Akademiens tidskrift 1903, s. 577—584 af *J. Åkerman*.

6461. **Nielsen, Y.,** Lensgrefve Johan Caspar Herman Wedel Jarlsberg. 1779—1840. D. 1—3. (Se N:r 5869.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1903. Öfv. o. gr., s. 1—11 af *N. Höjer*.

6462. **Stenhammar, Chr.,** Bilder ur riksdags- och hufvudstadslifvet. D. 1—3. (Se N:r 5874 o. 6241.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1903. Öfv. o. gr., s. 79—88 af *S. Clason*.

6463. **Fahlbeck, P. E.,** Sveriges adel. D. 2. (Se N:r 5991.)
Rec. i Finsk Tidskrift 1903. D. 2, s. 57—62 af *G. Gft*.

6464. **Falkman, C.,** Malmöslägten Falkman 1665—1900. (Se N:r 5895.)
Rec. i Personhistorisk Tidskrift 1903, s. 53—56 af *K. F. Werner*.

6465. **Munthe, L. W:son,** Kungl. Fortifikationens historia. (Se N:r 6289.)
Rec. i Kungl. Krigsvetenskaps-Akademiens tidskrift 1903, s. 504—508 af *H. Jungstedt*.

6466. **Pihlström, Ant.,** Kungl. Dalregementets historia. Afdeln. 1: Dalafänikor 1542—1617. (Se N:r 5921.)
Rec. i Kungl. Krigsvetenskaps-Akademiens tidskrift 1903, s. 161—168.

6467. **Fahlcrantz, G. E.,** Rättfärdighet i rättsskipning. (Se N:r 6305.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1903. Öfv. o. gr., s. 39—44 af *S. Bergh*. Denna rec. framkallade ett genmäle af *G. E. Fahlcrantz* hvarpå *S. Bergh* svarade; dessa båda genmälen medföljde såsom bilagor Historisk Tidskrift 1903. H. 3 o. utgör tills. 11 s.

6468. Örebro läns kongl. hushållningssällskaps historia 1803—1902. (Se N:r 5998.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1903. Öfv. o. gr., s. 45—46.

6469. **Hall, Fr.,** Bidrag till kännedom om Cistercienserorden i Sverige. 1: Munkklostren. (Se N:r 4784.)
Rec. i Kyrkohistorisk Årsskrift 1903. Granskn. o. anmäln. s. 132—137 af *H. Lundström*.

6470. **Heden, Hj.,** Studier till Danmarks reformationshistoria från Fredrik I:s död till slutet af grefvefejden. (Se N:r 6387.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1903. Öfv. o. gr., s. 51—53 af *L. Stavenow*.

6471. **Jordebok,** Skara stift kyrkliga, af år 1540. (Se N:r 4786 o. 6019.)
Rec. i Kyrkohistorisk Årsskrift 1903. Granskn. o. anmäln., s. 127—129 af *S. Lampa*.

6472. **Calonius, M.,** Bref till Henrik Gabriel Porthan åren 1793—1800. (Se N:r 6036.)
Rec. i Finsk Tidskrift 1903. D. 2, s. 75—77 af *M. G. Schybergson*.

6473. **Schybergson, M. G.,** Geschichte Finnlands. Deutsche Bearbeitung von *Fr. Arnheim*. (Se N:r 3710.)
Rec. i Mitteilungen aus der historischen Litteratur 1903, s. 353—358 af *J. Girgensohn*.

REGISTER.

Svenska Historiska Föreningens årssammankomst den 24 mars 1904.

Som styrelsens ordförande, f. d. riksarkivarien Odhner, af hälsoskäl var hindrad att närvara, öppnades sammankomsten af professor E. W. Montan, hvarefter upplästes följande

Årsberättelse för år 1903.

Svenska Historiska Föreningen har under år 1903 räknat nära 800 årsafgift betalande medlemmar inom och utom Sverige, förutom 12 postprenumeranter. Ständig ledamotsafgift har erlagts af bankiren C. Cervin i Stockholm och konsul A. Jacobson i Åbo. Antalet af dem, som erlagt sådan afgift, uppgick vid årets slut till 79 och den af dylika afgifter bildade fonden till 5,975 kr.

Vid årssammankomsten den 4 mars valdes till medlemmar af styrelsen professor L. Stavenow i Göteborg och arkivarien L. Weibull i Lund efter förre bibliotekarien Styffe, som undanbedt sig återval, och professor M. Weibull, som aflidit.

Föreningen har under året utgifvit 23 årgången af Historisk Tidskrift.

* * *

Till årets förluster på det historiska området få räknas riksheraldikern Carl Arvid Klingspor och lektorn C. A. Zachrison. Båda hade redan sedan ett antal år dragit sig tillbaka från författarskap. Den förre var som bekant en af våra förnämsta kännare på det heraldiska området, släkthistoriker och genealog. Hans svenska vapenbok, som äfven upptager den ointroducerade adelns vapensköldar, är på sitt område en oumbärlig uppslagsbok. Lektor Zachrison är mest känd som författare till afdelningen om Reformationen i Wallis' världshistoria samt genom läroböcker.

Den historiska produktionen har företett ungefär samma drag som under år 1902. Rikast representerade äro alltjämt de biografiska och topografiska afdelningarna, som onekligen vittna om ett lefvande personhistoriskt och lokalhistoriskt intresse, den förra med 32, den senare med 40 nummer. Främst bland de biografiska ar-

betena måste sättas f. d. professor Thore Fries' teckning af Carl von Linné icke blott till storleken, utan äfven med hänsyn till den synnerligt omfattande källforskning, på hvilken skildringen af den store vetenskapsmannen hvilar. Det har också lyckats professor Fries att röja upp i det snår af sägner och myter, som efter hand vuxit upp kring Linné för att fortplanta sig från generation till generation, och den verklighet, som han med ledning af brefvens och protokollens bevisning återger, länder i de flesta fall till föremålets fördel.

Genom sin utomordentliga rikedom på personhistoriska uppgifter utmärkte sig öfverste V. Ridderstads i en liten upplaga tryckta arbete »Gula gardet». Det säger sig själft, att författaren icke för hvar och en af de tusentals uppgifter han meddelar, kunnat gå till primärkällorna och att sålunda äldre författares misstag kunnat upprepas mer än en gång och att förbiseenden kunna påpekas. Genom samlandet af uppgifterna ur tryckta och otryckta källor och deras sammanförande kring personerna, liksom genom de omfattande registren har han i hvarje fall åstadkommit en personhistorisk uppslagsbok inom sitt begränsade område, som forskaren på detsamma alltid kommer att återgå till.

På det topografiska området märkas bidragen till Stockholms historia, som i sällskapet S:t Erik fått en representant, för hvilken i hvarje fall ett synnerligt rikt och i mycket obearbetadt material föreligger. Det vore önskligt, att intresset för denna verksamhet kunde hållas vid lif. I öfrigt märkas bland mängden af bidrag två nya häften af den stora Upplandsbeskrifningen och docenten Lönborgs innehållsrika arbete öfver »Sveriges karta tiden till omkring 1850».

Äfven på andra specialområden af historieskrifningen har verksamheten ej varit obetydlig. För krigshistorien eller krigsinrättningarnas historia märkas bland annat andra delen af Zettersténs stora arbete »Svenska flottans historia» och början till en ny regementshistoria, för Värmlands regemente. Till det kulturhistoriska området kunna vi räkna ett nytt häfte af Hans Hildebrands monumentala arbete, Sveriges medeltid, hvarmed tredje delen afslutas, och de båda stora minnesskrifter, som Generalpoststyrelsen och Telegrafstyrelsen utgifvit. Den kyrkohistoriska verksamheten har hufvudsakligen koncentrerat sig i den *kyrkohistoriska årsskriften*. Ett tilläggshäfte till densamma, »Akter rörande ärkebiskopsvalet 1432» utgifna af A. Lindblom, är af mer än vanligt intresse såsom från kyrkligt håll belysande den stora brytningen i de skandinaviska rikenas historia, som slutligen utmynnade i Engelbrekts uppror. Klart och bestämdt betonades här bland annat i öfverensstämmelse med gammalsvensk åskådning motsvarigheten mellan en konungs rättigheter och hans plikt att hålla sin konungaed.

Inom den politiska historien i egentlig mening samlar sig denna gång hufvudintresset till tiden efter 1700. Både från svenskt och danskt håll ha vi fått uttömmande skildringar af det märkliga *fält-*

tåget i Skåne 1709—1710, som räddade Sverige för en hotande invasion inom de nyligen förvärfvade sydsvenska landskapen, medan dess konung dröjde i fjärran inom Turkiets gränser. Den danska generalstaben har utgifvit ett stort arbete om detta krig, och docenten A. Stille i Lund har skildrat detsamma i en större monografi. Båda arbetena utmynna i öfrigt i likartade slutomdömen, ett glädjande bevis på möjligheten numera för olika nationaliteter att opartiskt skildra tilldragelser, lyckliga för den ena parten, misslyckade för den andra. I förbigående må endast erinras om, huru »Bocken och hans getapojkar» i herr Stilles skildring framträda i en annan dager än den traditionella; getapojkarna ha helt enkelt förvisats till en sent bildad sägens område. För Karl XII:s tid märkas i öfrigt publikationerna af nya karolinska krigares dagböcker. Professor Quennerstedt i Lund har utgifvit två nya sådana och Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia en tredje. Det är röster ur fångenskapen, som i desamma särskildt återljuda.

Från slutet af 1700-talet samlar sig intresset i främsta rummet kring andra delen af *Hedvig Elisabet Charlottas dagbok*, som går fram ända till riksdagen 1789. Med stigande förvåning gör man bekantskap med den hittills så misskända hertiginnans växande politiska intressen och i omfång växande memoaruppteckningar. Ingen svensk furstinna, med undantag af drottning Kristina, har skrifvit så mycket som hon, ingen, med samma undantag, som hon samlat så många bref och anteckningar. Redan hos samtiden gällde hon som den nyfiknaste af prinsessor; man har ej förrän nu kommit under fund med hvad som var hufvudföremålet för hennes nyfikenhet. Visserligen var hennes synpunkt i vissa afseenden begränsad. En prinsessa har svårt att göra sig reda för hvad som under stora kriser rör sig i folkets sinnen. Hon var därjämte tydligen främmande för vissa sidor af Gustaf III:s politik. Trots dessa brister äro hennes dagboksanteckningar i många fall upplysande och vägledande.

Med Gustaf III:s tid vidtaga äfven excellensen A. F. Skjöldebrands memoarer, af hvilka hittills två delar utkommit. Den psykologiska behållningen är af dessa måhända något större än den rent historiska; Gustaf III är endast skisserad — i svart; skarpare framträda Reuterholms och Gustaf IV Adolfs figurer, hvar på sitt håll, ehuru af olika anledningar, föga sympatiska. Det är emellertid att förmoda, att de följande delarna skola erbjuda en rikare historisk valuta — 1809 års revolution måste tydligen blifva ett hufvudämne för den tredje.

För 1800-talet drages uppmärksamheten hufvudsakligen till prosten Chr. Stenhammars riksdagsbref 1834—1851, som gifva en liflig bild af den åtminstone för de yngre nu lefvande generationerna redan så främmandevordna gamla svenska ståndsriksdagen, inom hvilken prästerskapet utgjorde den icke minst märkliga korporationen, i vissa afseenden, om man tänker på sammansättningen och valmanskåren, den märkligaste.

Af de för en större allmänhet afsedda historiska bearbetningarna hafva under året afslutats Otto Sjögrens »Sveriges historia från äldsta tider till våra dagar» samt omtrycket af Starbäcks »Berättelser ur svenska historien». Under utgifning är fortfarande den på Norstedt & Söners förlag utkommande illustrerade Sveriges historia äfvensom omtrycket af Fryxells berättelser. Likaså har fortgått den af J. Bergman och E. Svensén utgifna illustrerade världshistorien berättad för folket. Till denna grupp af arbeten hör äfven lektor T. Säves om en omfattande beläsenhet vittnande skildring af Napoleon III, som med ett åttonde häfte afslutats. Likaså har utgifningen fortgått af Viktor Rydbergs kulturhistoriska föreläsningar. Hvad som under året utgifvits behandlar den romerska kulturen under de två första århundradena efter Kristus.

Därefter upplästes följande

Revisionsberättelse.

Af Svenska Historiska Föreningen utsedda att granska de af föreningens skattmästare förda räkenskaperna för 1903, få undertecknade efter verkställdt uppdrag härom afgifva följande berättelse:

Inkomster:

Saldo från 1902	Kr.	6,300: 06
H. K. H. Kronprinsens årsafgift	»	50: —
697 årsafgifter à 5 kronor	»	3,485: —
12 postprenumeranter à kr. 4,54	»	54: 48
6 afgifter för 1902	»	30: —
2 ständiga ledamotsafgifter	»	150: —
Redovisning från Norge	»	112: 20
» » Danmark	»	114: 75
» » Nordiska bokhandeln	»	55: 65
» » Fritzes hofbokhandel	»	288: 40
Försålda häften	»	54: —
1 ex. Anckarsvärds minnen	»	1: 50
Gåfvor till föreningen	»	440: —
Räntor	»	365: 36
Summa inkomster	kr.	11,501: 40

Utgifter:

Å redaktionskonto	Kr.	2,170: —
Å boktryckerikonto	»	3,002: 88
Å distributionskonto	»	178: 02
Å diversekonto	»	512: —
Summa utgifter	kr.	5,862: 90
Saldo till 1904	»	5,638: 50
Summa	kr.	11,501: 40

Behållningen är sålunda placerad:

Revers mot säkerhet af aktier i försäkringsaktiebolaget Skandia	Kr.	5,000: —
Å sparkasseräkning	»	600: —
Kontant i kassan	»	38: 50
Summa	kr.	5,638: 50

Ofvanstående saldo till 1904, kr. 5,638: 50, understiger med kr. 286: 50 summan af hittills inbetalta ständiga ledamotsafgifter, utgörande kr. 5,925, hvilket belopp enligt punkt 10 i föreningens stadgar bör utgöra en fond, hvaraf endast räntan får, utan föreningens särskilda beslut, användas. Då denna fond småningom ökats, under det att flera af föreningens öfriga inkomstposter minskats, har styrelsen under år 1903 blifvit nödsakad att förskottsvis använda en del af nämnda fond. Vi få med anledning häraf hemställa, att föreningen måtte godkänna denna styrelsens åtgärd. Då för öfrigt räkenskaperna, äfvensom föreningens säkerhetshandlingar, vid granskning af oss befunnits riktiga, få vi tillstyrka full decharge åt styrelsen för dess förvaltning under 1903.

Stockholm den 27 februari 1904.

Bernhard Lundstedt. *Severin Bergh.*

I sammanhang med densamma meddelades, att det af revisorerna anmärkta beloppet, som tagits från den af ständiga ledamotsafgifter bildade fonden, redan blifvit ersatt. Åt styrelsen beviljades decharge.

Vid därefter företaget val af styrelse invaldes professor N. Edén i stället för f. d. riksarkivarien C. G. Malmström, som af ålder och hälsoskäl undanbedt sig återval, samt återvaldes styrelsens öfriga medlemmar.

Till revisorer valdes herrar S. Bergh och B. Lundstedt och till deras suppleanter herrar J. A. Almquist och J. Petrelli.

Arkivarien T. Westrin höll därefter ett föredrag.

På förslag af ordföranden beslöto de närvarande att till förre riksarkivarien Malmström uttala föreningens tacksamhet för det varma intresse och det kraftiga stöd han alltsedan föreningens bildande dels såsom ordförande dels såsom medlem i styrelsen lämnat densamma.

Stockholm 1904. Kungl. Boktryckeriet.

